ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE FILOZOFIE

CERCETĂRI FILOZOFICE

I 7887

ANUL X 1963

DIN SUMAR

30 DE ANI DE LA EROICELE LUPTE ALE MUNCITORILOR CEFERIŞTI ŞI PETROLIŞTI DIN IANUARIE—FEBRUARIE 1933

VALOAREA UMANISTĂ A MUNCII ÎN SOCIALISM ŞI ÎN COMUNISM
TEODOR BRATEŞ

VICTORIA DEFINITIVĂ A SOCIALISMULUI ÎN ŢARA NOASTRĂ ŞI RIDICAREA ALIANŢEI MUNCITOREŞTI-ŢĂRĂNEŞTI PE O TREAPTĂ SUPERIOARĂ
CONSTANTIN PETRE

NOILE PROGRESE ALE ŞTIINŢELOR FIZICO-CHIMICE ŞI CATEGORIA DE LEGE
REMUS RĂDULEŢ

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

0 IUL. 2005

I 7887

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE FILOZOFIE

DEC 2014

CERCETĂRI FILOZOFICE

IAN 2022

BIBLIOTECA CENTRALĂ
SIBIU

1

ANUL X
1963

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

4807

1964

„CERCETĂRI FILOZOFICE" REVISTĂ DE FILOZOFIE

APARE DE 6 ORI PE AN

COMITETUL DE REDACȚIE

ACAD. C. IONESCU-GULIAN, *redactor responsabil;* ACAD. ATH. JOJA; ACAD. M. RALEA; PROF. T. BUGNARIU, membru corespondent al Academiei R.P.R.; PROF. M. BREAZU; PROF. STANCIU STOIAN; PROF. D. D. ROSCA (Cluj); PROF. DAN BĂDĂRĂU; C. VLAD; N. BELLU, *redactor responsabil-adjunct*; H. WALD.

REDACȚIA: BUCUREȘTI, B-dul Ilie Pintilie nr. 6, tel. 12.17.90

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE FILOZOFIE

CERCETĂRI FILOZOFICE

Anul X, nr. 1 1963

SUMAR

Pag.

* * * 30 de ani de la eroicele lupte ale muncitorilor ceferişti şi petrolişti din ianuarie—februarie 1933 9

P. VRŢELI şi O. HOFFMAN, Aspecte ale aplicării principiului cointeresării materiale în etapa desăvîrşirii construcţiei socialiste 27

TEODOR BRATEŞ, Valoarea umanistă a muncii în socialism şi în comunism 43

CONSTANTIN PETRE, Victoria definitivă a socialismului în ţara noastră şi ridicarea alianţei muncitoreşti-ţărăneşti pe o treaptă superioară 61

MIHAIL CERNEA, Practica producţiei socialiste şi dezvoltarea gîndirii economice a clasei muncitoare 85

HENRI WALD, Denaturarea categorială a ideii de progres în filozofia burgheză contemporană 107

REMUS RĂDULEŢ, Noile progrese ale ştiinţelor fizico-chimice şi categoria de lege 129

COMUNICĂRI

I. S. FIRU, Despre caracterul de clasă reacţionar al principalelor curente pedagogice oficiale din Romînia între cele două războaie mondiale (Perioada 1918—1928) 155

Z. ORNEA, Privire critică asupra concepţiei sociologice şi estetice a lui H. Sanielevici 169

DISCUŢII

I. NATANSOHN şi P. DUMITRESCU (Iaşi), Cu privire la raportul dintre materialismul istoric şi sociologia marxistă 185

ACTIVITATEA PRACTICĂ ŞI UNELE PROBLEME ALE DEZVOLTĂRII CONŞTIINŢEI SOCIALISTE

CICERONE GRIGORESCU, Contribuţia gazetei „Viaţa uzinei" în cultivarea noii atitudini faţă de muncă 191

CRITICĂ ŞI BIBLIOGRAFIE

Filozofia lui Vasile Conta (*Ion Banu, Florica Neagoe* şi *Octavian Cheţan*) ; Obiectul şi metoda logicii formale moderne (*Sorin Vieru*) ; Despre frumos (*Ion Pascadi*) ; O contribuţie la critica filozofiei burgheze contemporane (*Al. Boboc*) . . . 203

Pag.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Dezbaterea machetei „Istoria gîndirii sociale și filozofice în Romînia" 229

NOTE

Note de lectură 237

Note bibliografice 243

Din sumarele revistelor străine 251

Buletin bibliografic 257

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
ИНСТИТУТ ФИЛОСОФИИ

ФИЛОСОФСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Год издания X, № 1 1963

СОДЕРЖАНИЕ

Стр.

* * * Тридцатилетие героической борьбы железнодорожников и нефтяников (январь-февраль 1933 года) 9
П. ВРЦЕЛИ и О. ХОФМАН, О применении принципа материальной заинтересованности на этапе завершения социалистического строительства 27
ТЕОДОР БРАТЕШ, Гуманистическое значение труда при социализме и коммунизме 43
КОНСТАНТИН ПЕТРЕ, Окончательная победа социализма в Румынской Народной Республике и поднятие на высшую ступень союза рабочих и крестьян 61
МИХАИЛ ЧЕРНЯ, Практика социалистического производства и развитие экономического мышления рабочего класса 85
ГЕНРИ ВАЛЬД, Искажение категории прогресса в современной буржуазной философии 107
РЕМУС РЭДУЛЕЦ, Новые достижения в области физикохимических наук и категория закона 129

СООБЩЕНИЯ

И. С. ФИРУ, О классовом реакционном характере основных официальных педагогических течений в Румынии между первой и второй мировыми войнами (период 1918—1928 гг.) 155
З. ОРНЯ, Критические замечания по поводу социологических и эстетических концепций Х. Саниелевича 169

ДИСКУССИИ

И. НАТАНСОН, П. ДУМИТРЕСКУ (Яссы), О связи исторического материализма с марксистской социологией 185

ПРАКТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ

ЧИЧЕРОНЕ ГРИГОРЕСКУ, Вклад газеты „Viaţa uzinei" (Заводская жизнь) в дело воспитания нового отношения к труду 191

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Философия Василе Конты (*Ион Бану, Флорика Нягое, Октавиан Кецан*); Предмет и метод современной формальной логики (*Сорин Виеру*); О прекрасном (*Ион Паскади*); Вклад в критику современной буржуазной философии (*Ал. Бобок*) 203

Стр.

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Обсуждение макета учебника «История общественного и философского мышления в Румынии» 229

ЗАМЕТКИ

По страницам печати 237
Библиографические заметки 243
Из содержания иностранных журналов, поступивших в редакцию . . . 251
Библиографический бюллетень 257

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT DE PHILOSOPHIE

RECHERCHES DE PHILOSOPHIE

X^e année, n° 1 1963

SOMMAIRE

Page

* * * 30 ans depuis les luttes héroïques des travailleurs des chemins de fer et du pétrole (janvier-février 1933) 9

P. VRŢELI et O. HOFFMAN, De l'application du principe de l'intéressement matériel des travailleurs à l'étape de parachèvement de la construction socialiste 27

TEODOR BRATEŞ, La valeur humaniste du travail en socialisme et communisme 43

CONSTANTIN PETRE, La victoire définitive du socialisme en Roumanie. L'alliance de la classe ouvrière et de la paysannerie élevée à un stade supérieur 61

MIHAIL CERNEA, La pratique de la production socialiste et le développement de la pensée économique de la classe ouvrière 85

HENRI WALD, Dénaturation de la catégorie du progrès dans la philosophie bourgeoise contemporaine 107

REMUS RĂDULEŢ, Les nouveaux progrès des sciences physico-chimiques et la catégorie de loi 129

COMMUNICATIONS

I. S. FIRU, A propos du caractère de classe réactionnaire des principaux courants pédagogiques officiels de Roumanie, entre les deux guerres mondiales (la période 1918—1928) 155

Z. ORNEA, Aperçu critique sur les conceptions sociologiques et esthétiques de H. Sanielevici 169

DISCUSSIONS

I. NATANSOHN et P. DUMITRESCU (Iaşi), Sur les rapports existant entre le matérialisme historique et la sociologie marxiste 185

LA PRATIQUE ET CERTAINS PROBLÈMES DU DÉVELOPPEMENT DE LA CONSCIENCE SOCIALISTE

CICERONE GRIGORESCU, La contribution du journal « Viaţa Uzinei » à la formation de la nouvelle attitude à l'égard du travail 191

CRITIQUE ET BIBLIOGRAPHIE

La philosophie de Vasile Conta (*Ion Banu, Florica Neagoe* et *Octavian Cheţan*) ; Objet et méthode de la logique formelle moderne (*Sorin Vieru*) ; A propos du beau (*Ion Pascadi*) ; Une contribution à la critique de la philosophie bourgeoise contemporaine (*Al. Boboc*) 203

Page

LA VIE SCIENTIFIQUE

Débats autour de la maquette « Istoria gîndirii sociale şi filozofice în Romînia » (Histoire de la pensée sociale et philosophique en Roumanie) 229

NOTES

Notes de lecture 237
Notes bibliographiques 243
Extraits des sommaires des revues étrangères 251
Bulletin bibliographique 257

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

30 DE ANI DE LA EROICELE LUPTE ALE MUNCITORILOR CEFERIȘTI ȘI PETROLIȘTI DIN IANUARIE—FEBRUARIE 1933

„Împotriva politicii de trădare a intereselor fundamentale ale țării, împotriva exploatării hrăpărețe, lipsei de drepturi cetățenești și a regimului de teroare ca metodă de guvernămînt, au luptat cu eroism și abnegație timp de decenii cei mai buni patrioți, elementele democratice, forțele progresiste ale poporului în frunte cu clasa muncitoare" [1]

(Gheorghe Gheorghiu-Dej)

Luptele muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie—februarie 1933, organizate și conduse de Partidul Comunist din Romînia, s-au înscris în istoria partidului și poporului nostru ca una din cele mai grandioase bătălii de clasă ale proletariatului din Romînia. „*Prin înaltul lor nivel de organizare, prin amploarea și spiritul lor revoluționar*, — subliniază tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej — *aceste lupte au marcat un moment de cotitură în dezvoltarea partidului și a întregii mișcări muncitorești*" [2].

★

Prin întreaga lor desfășurare, marile bătălii de clasă din ianuarie-februarie 1933 au constituit *o însemnată victorie politică a clasei muncitoare din Romînia*. Ea se reflectă nu numai în rezultatele imediate, practice ale acestor lupte, ci mai ales, în influența profundă pe care ele au exercitat-o asupra evoluției ulterioare a procesului revoluționar din țara noastră.

Eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie—februarie 1933 s-au desfășurat sub semnul apărării intereselor vitale și

---

[1] *A 15-a aniversare a proclamării Republicii Populare Romîne, expunerea făcută de tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej*, în „Scînteia" din 30 decembrie 1962.

[2] Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1959—1961*, Edit. politică, București, 1961, p. 435.

fundamentale ale întregului popor muncitor. Ele au izvorît din situația obiectivă deosebit de grea în care se găsea Romînia burghezo-moșierească, ca urmare a crizei economice de supraproducție care bîntuia cu putere întregul organism economic al țării și ca o consecință directă a politicii antinaționale și antipopulare a burgheziei și moșierimii din Romînia, care, în cîrdășie cu capitalul străin, încerca să iasă din criză prin jefuirea sălbatică a maselor muncitoare, prin dezlănțuirea terorii fasciste și pregătirile de război antisovietic.

Criza economică din 1929—1933, apărută pe fondul crizei generale a capitalismului, a zguduit din temelii întreaga economie mondială capitalistă. În cleștele acestei crize a fost prinsă și Romînia burghezo-moșierească, unde, datorită puternicelor contradicții sociale existente, datorită înapoierii economice a țării, împletirii crizei industriale cu cea agrară, și dependenței țării față de capitalul străin, criza a luat forme deosebit de ascuțite, efectele ei pe plan economic, social și politic fiind mult mai distrugătoare și intense, decît în majoritatea țărilor capitaliste. Primele simptome de criză, apărute în 1928, s-au dezvoltat vertiginos, ajungînd să cuprindă întreaga economie a țării : în industrie — cu excepția industriei de război — producția globală a scăzut în anii crizei cu 50%, nivelul producției industriale a țării fiind aruncat înapoi cu peste un deceniu; în agricultură au fost reduse suprafețele însămînțate cu anumite culturi, iar prețurile produselor agricole au scăzut catastrofal; criza a cuprins de asemenea creditul, comerțul și finanțele.

Totodată, burghezia și moșierimea de la noi desăvîrșeau înfeudarea economică și politică a Romîniei față de imperialiștii străini. Călcînd în picioare interesele naționale, independența și suveranitatea țării, ei au transformat Romînia într-un hinterland agrar al marilor puteri imperialiste, într-un pion al politicii externe reacționare a acestora.

„Vînzarea principalelor bogății ale țării, — arată tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej — concesionarea celor mai de seamă surse de venit național unor trusturi străine, încheierea unor contracte scandaloase cu oameni de afaceri americani, englezi etc., sînt încununate de aplicarea faimosului „plan de la Geneva", *care instituia un control străin direct asupra bogățiilor țării și treburilor statului romîn*" [1].

Urmărind ieșirea din criză pe spinarea celor ce muncesc, burghezia română și-a intensificat ofensiva împotriva nivelului de viață al maselor populare. Salariile muncitorilor, prin aplicarea faimoaselor „curbe de sacrificiu", au fost reduse în mod considerabil; zeci și zeci de mii de muncitori au fost aruncați în stradă, îngroșînd rîndurile șomerilor; la sate poverile fiscale au fost înmulțite; s-a înrăutățit situația intelectualilor. Toate acestea au adîncit și mai mult mizeria maselor populare și în primul rînd a muncitorilor și țăranilor muncitori. Înrăutățirea situației oamenilor muncii — ca urmare a crizei economice — a ascuțit la maximum contradicția dintre proletariat și burghezie, a grăbit procesul de radicalizare a maselor muncitoare, a dus la creșterea conștiinței lor revoluționare.

[1] Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ediția a IV-a, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 377.

Dezlănțuirea crizei economice a găsit partidul scindat, lipsit de posibilitatea de a organiza și conduce masele la luptă. Elemente provocatoare, aventuriste, de teapa lui Marcel Pauker (Luximin), sprijinit activ de V. Luca și Ana Pauker, ca și elemente rupte de clasa muncitoare, cum a fost Barbu, strecurate în conducerea partidului, au provocat în partid o criminală luptă fracționistă fără de principii. „Luptele fracționiste — arăta tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej — au paralizat partidul, l-au dus la un pas de lichidare, împiedicîndu-l să joace rolul de conducător politic și organizatoric al luptei împotriva încercărilor claselor exploatatoare de a ieși din criză pe spinarea celor ce muncesc" [1].

Ridicîndu-se cu hotărîre împotriva fracționismului, membrii devotați ai partidului au luptat cu consecvență pentru refacerea unității partidului, pentru ridicarea capacității sale de luptă, pentru consolidarea partidului și promovarea unor cadre de conducere ieșite din sînul clasei muncitoare. Un ajutor politic de seamă în curmarea luptelor fracționiste l-a acordat Comitetul Executiv al Internaționalei Comuniste.

În condițiile creșterii conștiinței revoluționare a maselor muncitoare, a radicalizării acestora, partidul comunist a fost acea forță politică care a mobilizat masele muncitoare, călăuzindu-le pe calea luptei revoluționare. Valul luptelor muncitorești a crescut în intensitate. Sub conducerea partidului comunist, clasa muncitoare și, alături de ea, țărănimea muncitoare, masele muncitoare din rîndurile minorităților naționale, intelectualitatea progresistă au trecut la ofensivă împotriva politicii antipopulare și antinaționale a burgheziei și moșierimii.

Luptele revoluționare crescînde impuneau partidului comunist clarificarea unor probleme deosebit de importante privind desfășurarea revoluției în țara noastră. Era necesară o profundă analiză științifică, marxist-leninistă a etapei de dezvoltare a Romîniei burghezo-moșierești, a principalelor forțe sociale de clasă, a raportului de forțe dintre ele, pentru înarmarea partidului clasei muncitoare cu o strategie și tactică revoluționară, marxist-leninistă, pentru asigurarea cuprinderii într-un unic torent revoluționar a luptei maselor muncitoare în permanentă creștere.

Răspunzînd în mare măsură acestor acute sarcini revoluționare, pe plan teoretic și practic, lucrările Congresului al V-lea al P.C.R., desfășurate la sfîrșitul lunii decembrie 1931, au îndeplinit un rol important în evoluția mișcării revoluționare din țara noastră.

Congresul a acordat o mare atenție întăririi partidului pe temelia principiilor leniniste, a luat măsuri pentru lichidarea rămășițelor fracționismului, pentru lichidarea rămînerii în urmă a muncii de partid față de creșterea avîntului revoluționar al maselor muncitoare.

Congresul a orientat atenția partidului spre detașamentele principale ale proletariatului, spre muncitorimea ceferistă, din industria petrolieră, minieră și spre întărirea organizațiilor de partid din întreprinderi. Analizînd conținutul și caracterul luptelor de clasă din anii crizei economice

[1] Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1959—1961*, Edit. politică, București, 1961, p. 435.

(1929—1931), documentele Congresului al V-lea au evidențiat ca cel mai de seamă eveniment, din punctul de vedere al perspectivei luptei revoluționare, intrarea în luptă a muncitorilor din ramurile hotărîtoare ale industriei (mișcarea ceferiștilor, a metalurgiștilor din Reșița, a minerilor din Valea Jiului, a muncitorilor portuari din Galați etc.)[1]. „Sarcina de a cuceri majoritatea clasei muncitoare, cucerirea hegemoniei proletariatului și a rolului de conducător al partidului în mișcarea revoluționară, precum și lupta contra pregătirii războiului antisovietic — se subliniază în rezoluția „Sarcinile organizatorice și politice-organizatorice ale partidului", adoptată de Congres — cer o muncă sistematică, stăruitoare și energică pentru pătrunderea și întărirea organizatorică a organizațiilor de partid, înainte de toate în centrele industriale și politice hotărîtoare ale țării (Valea Prahovei, Valea Jiului, porturile, căile ferate, industria de război, poșta, telegraf, telefon) și în ramurile și întreprinderile industriale hotărîtoare din centrele respective"[2].

A fost, de asemenea, confirmată pe deplin teza Congresului al V-lea al P.C.R. cu privire la necesitatea realizării *frontului unic muncitoresc* în întreprinderi, ca premisă fundamentală pentru izbînda acțiunilor revoluționare ale clasei muncitoare, iar ca organ al frontului unic, necesitatea creării Comitetelor de acțiune, alese în mod deschis, în vederea mobilizării masei muncitorilor la luptele pentru cucerirea revendicărilor economice și politice imediate.

În unele hotărîri și indicații ale congresului și mai ales în activitatea practică de după congres au continuat să se reflecte însă tendințe sectariste, oportuniste privind problemele activității de masă, rolul sindicatelor. Lupta împotriva acestor tendințe a fost puternic stimulată de acțiunile muncitorilor ceferiști și de întreaga desfășurare a evenimentelor revoluționare. O mare contribuție în această direcție, precum și în elaborarea și aplicarea în practică a noilor forme și metode ale activității revoluționare de masă, a adus tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej.

Concentrîndu-și atenția spre principalele detașamente ale clasei muncitoare și apreciind că proletariatul dispune de suficiente forțe pentru a putea trece la ofensiva împotriva claselor exploatatoare, partidul a acordat o deosebită atenție luptei pentru cucerirea majorității clasei muncitoare, a desfășurat o muncă asiduă pentru formarea și dezvoltarea conștiinței revoluționare a maselor largi în vederea înțelegerii de către acestea a drumului just pe care trebuie să-l urmeze pentru apărarea intereselor lor vitale.

Munca politică-educativă desfășurată de partid în rîndurile maselor largi începe să-și dea roadele încă din primele luni ale anului 1932, cînd muncitorimea ceferistă pășește la acțiuni comune împotriva poverilor crizei, pe care noua „curbă de sacrificiu" hotărîtă de guvern le arunca pe umerii maselor muncitoare. În această perioadă, în întreaga țară, luptele revoluționare cresc în intensitate. La București, în Valea Prahovei, la Galați, Iași, Pașcani, Cluj, Oradea, și în alte orașe din țară, muncitorii

[1] *Documente din istoria Partidului Comunist din Romînia, 1929—1933*, vol. III, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 325.

[2] *Ibidem*, p. 311.

ceferiști, petroliști și alături de ei muncitorii din celelalte ramuri industriale, oameni ai muncii aparținînd tuturor păturilor sociale lovite de criză și de politica de jaf a guvernului, au ieșit în stradă, demonstrînd împotriva regimului burghezo-moșieresc, au loc mari întruniri și greve. Organul C.C. al P.C.R. „Scînteia" sublinia, la 15 martie 1932 faptul că „... luptele maselor capătă un tot mai ascuțit caracter politic" [1].

Acțiunile revoluționare ale muncitorimii ceferiste, de la începutul anului 1932, desfășurate pe fondul procesului de radicalizare a întregului proletariat, precum și a păturilor muncitoare neproletare, constituiau un exemplu și un îndemn pentru continuarea și intensificarea acestor lupte în toate sectoarele economiei naționale. În aceste condiții, crearea comitetelor de acțiune, ca forme eficace de mobilizare și organizare a muncitorilor, pe baza frontului unic, avea o foarte mare însemnătate. Alese de către întreaga masă de muncitori ceferiști, comitetele de acțiune aveau un larg caracter reprezentativ de masă. „Muncitorii — menționa ziarul „Lupta C.F.R." — și-au format comitete de acțiune în care au intrat muncitorii organizați și neorganizați, social-democrați, comuniști și fără de partid"[2].

Crearea comitetelor de acțiune constituia o condiție fundamentală pentru dezvoltarea legăturii partidului cu masele, pentru închegarea unității de jos și desfășurarea cu succes a luptei revoluționare a întregii muncitorimi ceferiste. Așa cum sublinia un manifest al Comitetului Central al partidului din acea perioadă , „tactica frontului unic de jos trebuie să fie în momentul de față principala formă pentru cuprinderea maselor largi și conducerea luptei lor".

Această activitate se îmbina cu acțiunea de atragere a muncitorilor din sindicatele reformiste pe calea luptei revoluționare în front unic cu muncitorii comuniști, cu acțiunea de transformare a sindicatelor amsterdamiste, reformiste, existente la C.F.R., în sindicate capabile să contribuie într-o măsură însemnată la dezvoltarea luptei unite a masei muncitorilor ceferiști în vederea apărării intereselor zilnice ale oamenilor muncii, pentru impunerea revendicărilor lor vitale, împotriva politicii promovate de guvernele burghezo-moșierești de înfometare a maselor și de înăbușire a libertăților cetățenești și democratice. Pe linia acestei acțiuni se înscriu procesul de consolidare a opoziției roșii în principalele sindicate ceferiste și lupta pentru alegerea în organele lor de conducere a unor elemente revoluționare.

La începutul anului 1932, stabilind contactul cu Secretariatul C.C. al P.C.R., tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej a propus crearea unui organ central de acțiune a ceferiștilor care să fie ales de o conferință pe țară a muncitorilor de la căile ferate, propunere ce a fost acceptată. Subliniind însemnătatea creării Comitetului Central de acțiune, cu sarcina de a stimula și ajuta înființarea comitetelor de acțiune în ateliere, depouri, gări, de a coordona luptele muncitorimii ceferiste din întreaga țară, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej arăta în cadrul procesului de la Craiova că „*orga-*

[1] „Scînteia" din 15 martie 1932.
[2] „Lupta C.F.R." an I, nr. 1 din aprilie 1932.

nizarea acțiunilor pe țară era una din condițiile reușitelor luptei pentru revendicări ... Epoca memoriilor și intervențiilor trebuia înlocuită cu acțiunea hotărîtă, la capătul căreia — desigur — se afla greva"[1].

Ca rezultat al politicii juste de front unic promovată de P.C.R., la 20 martie 1932 și-a desfășurat lucrările la București Conferința pe țară a muncitorilor ceferiști, expresie a frontului unic de jos al muncitorilor, în cadrul căreia rolul conducător l-au avut comuniștii, în frunte cu tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej. Obiectivul principal al Conferinței l-au constituit alegerea Comitetului Central de acțiune pe țară și adoptarea programului de revendicări politico-economice ale muncitorilor ceferiști. În lucrările Conferinței a fost reflectată o arie largă de probleme, de la revendicări economice imediate, pînă la probleme politice de primă importanță, cum sînt: lupta pentru independența țării, preîntîmpinarea războiului imperialist, stabilirea legăturilor de prietenie între Romînia și U.R.S.S.

Comitetul central de acțiune exprima unitatea de acțiune a comuniștilor cu masa muncitorilor ceferiști, printre care se numărau muncitori membri ai organizațiilor social-democrate, socialiste-independente, precum și muncitori fără de partid — care înțelegeau însă, tot mai limpede, justețea liniei politice de luptă promovate de comuniști, faptul că ea răspundea celor mai fundamentale și, totodată, imediate nevoi și năzuințe ale maselor. În manifestul „Către întreaga muncitorime de la C.F.R.", răspîndit de către Comitetul Central de acțiune, se sublinia că „numai prin lupta revoluționară a tuturor muncitorilor și funcționarilor săraci de la C.F.R. vom putea opri ofensiva burgheziei. Numai prin organizarea luptei hotărîte și a grevei generale vom impune revendicările noastre". Secretar al Comitetului central de acțiune a fost ales tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej. Ridicarea sa în fruntea luptelor de clasă din această perioadă marchează apariția în partidul revoluționar al clasei muncitoare, a conducătorului proletar de tip nou, revoluționar de profesie, legat prin mii de fire de clasa muncitoare, de întregul nostru popor.

Plenarele C.C. al P.C.R. din aprilie și octombrie 1932, supunînd analizei acțiunile revoluționare din acea perioadă, ținînd seama de procesul de radicalizare a maselor, de creșterea conștiinței lor politice, de caracterul intensiv al luptelor, au subliniat necesitatea dezvoltării în amploare pe baza frontului unic de jos, a acțiunilor politice menite să antreneze în primul rînd detașamentele hotărîtoare ale clasei muncitoare, necesitatea trecerii la forme superioare, fățișe de mobilizare și organizare a maselor, prin alegeri deschise în cadrul unor adunări de masă, pe baza frontului unic, a unor largi comitete de acțiune, adevărate organe de conducere revoluționară a luptelor muncitorimii. Hotărîrile plenarei C.C. al P.C.R. din octombrie 1932 au contribuit la întărirea, îndeosebi, a activității organizațiilor de partid de la căile ferate și din industria petrolieră, orientînd tactic partidul spre intensificarea activității de consolidare și lărgire a legăturilor cu întreprinderile de la căile ferate, din industria petrolieră și industria de război, și spre organizarea luptei șomerilor. Este

[1] „Apărarea ceferiștilor" an. I, nr. 1 din 16 iunie 1934.

meritul partidului comunist de a fi înțeles însemnătatea încadrării zecilor de mii de șomeri în frontul larg de luptă al proletariatului din întreaga țară, dejucînd astfel încercările organizațiilor fasciste de a canaliza acțiunile șomerilor pe un făgaș șovin, contrarevoluționar și huliganic. O atenție deosebită a fost acordată de plenară unor metode noi de luptă, cum este greva cu ocuparea fabricii, însoțită de demonstrații în stradă, de solidaritate a muncitorilor din alte întreprinderi și a șomerilor, insistîndu-se asupra popularizării în rîndul maselor a importanței și conținutului acestor metode de luptă a căror eficiență este strîns legată de realizarea frontului unic de jos al maselor.

Spre sfîrșitul anului 1932, și începutul anului 1933 luptele revoluționare se succed cu repeziciune în întreaga țară. Creșterea spiritului revoluționar și a combativității muncitorimii ceferiste — ca o consecință a înfăptuirii frontului unic și a intensei munci de clarificare ideologică desfășurată de partid în problemele fundamentale ale vieții sociale, se îmbina cu acțiunile greviste ale muncitorilor din alte ramuri industriale, cu intensificarea demonstrațiilor de protest ale șomerilor, cu frămîntările țărănimii și ale păturilor mijlocii (meseriași, pensionari, funcționari), cu creșterea nemulțumirilor și a atitudinii protestatare a unei însemnate părți a intelectualității. Succesele obținute de partid au asigurat saltul calitativ în desfășurarea luptelor muncitorești, salt concretizat în modul cel mai convingător în eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933.

Aceste lupte reprezintă punctul culminant al șirului de acțiuni revoluționare din anii marii crize economice, îndreptate împotriva curbelor de sacrificiu, a mizeriei și înrăutățirii continue a condițiilor de viață ale maselor muncitoare, împotriva politicii burgheziei și moșierimii de înfeudare a Romîniei față de capitalul străin, de fascizare a țării și de pregătire a războiului antisovietic.

Luptele muncitorimii ceferiste și petroliste au izbucnit în condițiile creșterii avîntului revoluționar al oamenilor muncii și ca urmare imediată a noii ofensive pornite, la începutul anului 1933, de clasele exploatatoare din Romînia, în alianță cu capitalismul străin împotriva maselor populare.

În tot cursul lunii ianuarie, sub conducerea partidului comunist, au loc mari mitinguri și demonstrații, greve demonstrative. În fruntea acestor lupte se situează muncitorii ceferiști și petroliști, detașamentele înaintate ale proletariatului din Romînia. În toate centrele ceferiste din țară sub directa îndrumare a comitetelor de acțiune alese, muncitorimea s-a ridicat cu hotărîre la luptă împotriva asupritorilor. Alături de ei s-au ridicat și muncitorii petroliști din Valea Prahovei.

Apreciind aceste acțiuni ale muncitorilor ceferiști și petroliști ca cel mai important post în frontul de luptă al maselor muncitoare și, totodată, punct de plecare în desfășurarea mai departe a întregii mișcări revoluționare, P.C.R. și-a concentrat atenția și principalele forțe în vederea pregătirii și conducerii acestor lupte. Instrucțiunile, chemările și manifestele elaborate în această perioadă, sarcinile concrete trasate de C.C. al P.C.R. privind organizarea luptelor muncitorimii ceferiste au fost popularizate larg prin Buletinele Comitetului Central și ale Consiliului General al Sin-

dicatelor revoluționare, în paginile presei de partid și ale presei Uniunii Tineretului Comunist, în „Lupta C.F.R", ziarul Comitetului Central de acțiune etc.

O atenție deosebită a fost acordată de C.C. al P.C.R. activității de pregătire a luptelor muncitorilor ceferiști din București, creării condițiilor pentru trecerea la acțiuni imediate în vederea satisfacerii revendicărilor muncitorimii. Intensificarea pregătirilor pentru organizarea unor acțiuni deschise la atelierele „Griviția", împotriva scăderii salariilor, împotriva politicii guvernului burghezo-moșieresc, își vădește curînd roadele.

La 28 ianuarie 4 000 de muncitori ceferiști de la atelierele „Griviția" au declarat *grevă demonstrativă*, manifestînd în fața direcției atelierelor împotriva „curbelor de sacrificiu", cerînd plata integrală a avansului, mărirea salariilor, asigurarea minimului de muncă, reprimirea celor concediați, renunțarea la sistemul descalificărilor, amenzilor și concedierilor forțate. Această acțiune a însemnat prima cotitură spre mutarea centrului de greutate, în pregătirea și organizarea luptei, de la sediul sindicatului în ateliere și a evidențiat, totodată, procesul accelerat de radicalizare a muncitorilor ceferiști.

În fața refuzului administrației de a satisface programul de revendicări, comitetul de acțiune al muncitorilor ceferiști de la atelierele „Griviția" hotărăște continuarea luptei. La 31 ianuarie 1933, o nouă *grevă demonstrativă* pune în lumină creșterea stării de spirit revoluționare a masei de muncitori, voința lor de a continua lupta pînă la satisfacerea deplină a revendicărilor formulate, precum și capacitatea organizației de partid și a comitetului de acțiune în organizarea și mobilizarea muncitorilor la luptă.

O etapă superioară în desfășurarea acestei bătălii de clasă o constituie greva din 2 februarie, care reprezintă trecerea de la greva demonstrativă la greva cu *ocuparea atelierelor pînă la satisfacerea deplină a revendicărilor însoțită de organizarea unei largi mișcări de solidaritate în afară*. După cum subliniază tovarășul Chivu Stoica, „Nesatisfacerea revendicărilor formulate de către muncitorimea ceferistă și după o a doua ieșire în masă a arătat limpede că numai printr-o grevă hotărîtă ele puteau fi impuse direcției și guvernului" [1].

Semnificativ pentru această nouă acțiune revoluționară a muncitorilor ceferiști de la atelierele „Griviția" este și strînsa împletire, în programul adoptat, a revendicărilor economice cu cele politice, obiectivul de bază al programului fiind recunoașterea Comitetului de fabrică, organ permanent al frontului unic muncitoresc la locul de muncă. Clasa muncitoare dobîndea astfel posibilitatea de a acționa unită pentru apărarea intereselor sale, în ciuda sciziunii ei politice, și de a verifica în procesul luptei, adevăratul său drum.

Prin lozincile și revendicările greviștilor, lupta muncitorilor ceferiști se manifesta tot mai mult nu numai ca o grevă pentru satisfacerea unor revendicări economice proprii, ci ca o acțiune revoluționară ofensivă, pentru apărarea intereselor fundamentale ale tuturor maselor exploatate

[1] Chivu Stoica, *Eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din 1933*, ediția a II-a revăzută, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 66.

și asuprite, împotriva terorii și a pregătirilor de război antisovietic. Evoluția mișcării greviste dezvăluia în mod pregnant dezvoltarea conștiinței revoluționare a maselor muncitoare care înțelegeau tot mai deplin că numai îmbinarea în luptă a revendicărilor economice cu cele politice asigură succesul luptei, că lupta economică constituie o bază pentru lupta politică, iar aceasta din urmă asigură succesul în cucerirea revendicărilor economice și politice. Orientînd astfel lupta maselor, partidul comunist se călăuzea după teza leninistă, potrivit căreia „grevele politice și economice se sprijină reciproc, constituind una pentru alta un izvor de forță. Fără o legătură strînsă între aceste două feluri de greve nu este posibilă o mișcare cu adevărat largă, de masă, și care, totodată, să aibă o însemnătate *națională*"[1].

Dîndu-și seama că folosirea forței armate împotriva greviștilor ar duce la dezlănțuirea unui puternic val de proteste în întreaga țară și la antrenarea în luptă a noi detașamente ale clasei muncitoare și a noi pături sociale, cercurile guvernante s-au văzut silite să accepte majoritatea revendicărilor formulate de greviști.

În aceste zile alături de muncitorii feroviari și stimulați de spiritul lor revoluționar de luptă, de exemplul de organizare și desfășurare a luptelor ceferiste, muncitorii petroliști s-au ridicat la rîndul lor, cu hotărîre la luptă, manifestîndu-se ca unul din detașamentele înaintate ale proletariatului din țara noastră. Sub îndrumarea partidului comunist, luptele muncitorilor petroliști de la rafinăriile „Astra-Română" și „Româno-Americană" au cuprins pe baza frontului unic, și sub conducerea nemijlocită a comitetelor de acțiune, întreaga masă a muncitorilor, indiferent de apartenența lor politică, atît pe comuniști, cît și pe social-democrați, socialiști independenți, pe cei fără de partid, și chiar și pe cei aflați sub influența unor partide politice burgheze.

Susținute de muncitorii de la celelalte întreprinderi ploieștene precum și de masele de oameni ai muncii din celelalte localități din Valea Prahovei, acțiunile greviste de la 30 ianuarie și 1 februarie ale muncitorilor petroliști, au crescut în amploare, evoluînd cu repeziciune de la o mișcare pentru unele revendicări economice și politice, într-o luptă ofensivă înverșunată împotriva politicii de jaf și asuprire promovată de clasele exploatatoare din Romînia și de imperialismul străin, care încercau să arunce greutățile crizei pe umerii oamenilor muncii, împotriva jefuirii sălbatice a rezervelor de petrol ale țării. Prin desfășurarea și rezultatele lor, luptele muncitorilor petroliști au însemnat un succes al activității desfășurate în rîndurile lor de către P.C.R., și totodată, o verificare a justeței drumului de luptă al partidului.

Creșterea impetuoasă a luptelor revoluționare ale muncitorilor ceferiști și petroliști a avut o mare influență și în rîndurile muncitorilor din alte ramuri industriale, și a găsit un larg răsunet în rîndurile maselor. Aceste lupte au constituit semnalul acțiunilor revoluționare ale întregii muncitorimi ceferiste și au deschis largi perspective atragerii la lupta comună și a muncitorilor din alte ramuri industriale, precum și a oamenilor muncii

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 18, E.S.P.L.P., București, 1957, p. 70.

aparținînd altor categorii sociale. Muncitorii ceferiști din principalele centre feroviare ale țării își intensifică și mai mult lupta, starea lor de spirit revoluționară se maturizează. La Iași, Galați, Pașcani, Cluj, Oradea, Brașov, Constanța și în alte localități, muncitorimea ceferistă își însușește programul de revendicări elaborat de Comitetul Central de acțiune al salariaților C.F.R. sub conducerea tovarășului Gh. Gheorghiu-Dej, considerîndu-l ca program de acțiune imediată. În valea Jiului, minerii; la Timișoara și Iași, textiliștii; la Cluj, la fabrica „Dermata", la „Astra"-Arad la fabrica de postav Buhuși,—miile de muncitori urmînd exemplul ceferiștilor și petroliștilor, s-au ridicat și ei la luptă pentru o viață mai bună.

Atitudini de nemulțumire, frămîntări legate de tendința de solidarizare cu lupta eroică a muncitorimii ceferiste și petroliste se manifestau clar și în rîndurile țărănimii muncitoare, ale oamenilor muncii din rîndurile minorităților naționale și chiar la unele categorii din mica burghezie orășenească.

Creșterea spiritului revoluționar și intensificarea luptelor muncitorimii, în cursul lunii ianuarie și începutul lunii februarie, au scos puternic în evidență însemnătatea deosebită a muncii organizatorice și politice desfășurate de partidul comunist, justețea liniei sale politice de atragere a maselor la lupta revoluționară prin aplicarea tacticii frontului unic muncitoresc.

Îndrumînd și conducînd masele muncitoare la lupta revoluționară, P.C.R. se călăuzea după profunda indicație leninistă privind însemnătatea deosebită a luptelor greviste pentru partidul de tip nou. Mișcarea grevistă, sublinia V. I. Lenin, este „... singura în stare, în condițiile asupririi de către capital, să trezească, să pună în mișcare, să lumineze și să organizeze cu adevărat masele, să cultive în rîndurile lor încrederea deplină în rolul conducător al proletariatului revoluționar" [1].

Victoriile obținute de muncitorii ceferiști și petroliști, sub conducerea partidului comunist, au dat o lovitură puternică regimului burghezo-moșieresc.

Speriate de amploarea luptelor revoluționare, de solidaritatea crescîndă a muncitorilor din întreaga țară, cercurile guvernante încercau să cîștige răgaz pentru a-și organiza apărarea și a trece apoi la represiuni împotriva mișcării muncitorești. Promisiunile din 2 februarie ale guvernului național-țărănesc de a satisface aproape integral revendicările greviștilor feroviari au constituit doar o manevră de înșelare a maselor, în spatele căreia se acționa febril în vederea decretării și introducerii stării de asediu, ca mijloc de anulare a cuceririlor muncitorilor ceferiști din 2 februarie 1933, și de distrugere a mișcării muncitorești revoluționare și a conducătorului ei, Partidul Comunist din Romînia. Sub protecția stării de asediu, introdusă parțial în țară la 4 februarie 1933, clasele exploatatoare încercau să consolideze metodele fasciste de guvernare, să sprijine activitatea organizațiilor fasciste și să creeze totodată condiții prielnice înfeudării cît mai depline a țării imperialismului străin.

Apreciind această situație ca un atac direct al burgheziei și moșierimii împotriva clasei muncitoare, orientat totodată în direcția asigurării

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 31, E.S.P.L.P., București, 1956, p. 175.

aplicării acordului de la Geneva și a intensificării pregătirilor de război împotriva Uniunii Sovietice, Partidul Comunist din Romînia a chemat masele la luptă pentru apărarea intereselor fundamentale ale tuturor oamenilor muncii, împotriva stării de asediu, a înrobirii și fascizării țării, a pregătirilor de război.

În pofida terorii și a arestărilor masive, acțiunile revoluționare ale clasei muncitoare continuă în Valea Prahovei, Valea Jiului, Cluj, Iași și în numeroase alte orașe și centre muncitorești din țară. La 14 februarie sînt arestați conducătorii luptei muncitorilor ceferiști în frunte cu tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej, iar în Valea Prahovei, conducătorii luptei petroliștilor.

Arestarea conducătorilor muncitorimii, măsurile polițienești de dizolvare a organizațiilor muncitorești, democratice, închiderea sediilor sindicatelor revoluționare nu au putut opri însă declanșarea acțiunilor revoluționare, desfășurarea unor înverșunate și sîngeroase bătălii de clasă.

Vestea arestării conducătorilor luptei ceferiștilor i-a umplut de indignare și revoltă pe muncitorii ceferiști de la „Grivița" care în număr de 7 000, în dimineața zilei de 15 februarie, la chemarea Comitetului de acțiune, au intrat în grevă, ocupînd atelierele, formînd pichete de grevă și grupe de autoapărare la toate intrările în incinta întreprinderii.

Propriu luptelor din 15—16 februarie 1933 este pronunțatul lor caracter politic, pe primul plan situîndu-se obiectivele politice ale grevei: eliberarea imediată a celor arestați, ridicarea stării de asediu, existența liberă a sindicatului de la C.F.R. și a comitetului de întreprindere, respectarea cuceririlor proletariatului din 2 februarie. Aceste revendicări, însușite de masa ceferiștilor de la atelierele „Grivița" au devenit principalele lor lozinci de luptă. A crescut mult caracterul ofensiv al luptei antifasciste, asigurat de pregătirea acțiunilor, în cadrul frontului unic, de către partidul revoluționar al clasei muncitoare.

Luptele din 15—16 februarie 1933 ale muncitorilor ceferiști de la atelierele „Grivița" — București, au însemnat continuarea și ridicarea pe o treaptă superioară a luptelor muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie și începutul lunii februarie 1933. Eroica ridicare la luptă a muncitorimii ceferiste reflecta opoziția ascuțită a maselor largi împotriva politicii de fascizare a țării și de jefuire sălbatică a oamenilor muncii, politică impusă de cele mai reacționare vîrfuri ale burgheziei și moșierimii.

Luptele ceferiștilor din 15—16 februarie au constituit o strălucită verificare a unității proletariatului din Romînia, au dovedit forța crescîndă a muncitorimii alături de care, sub conducerea partidului, s-au manifestat pături largi ale oamenilor muncii, pentru care cauza muncitorimii se identifica cu propria lor cauză.

În sprijinul muncitorilor ceferiști aflați în luptă s-au ridicat miile de muncitori de la celelalte întreprinderi din Capitală, familiile ceferiștilor, șomerii, studenții și intelectualitatea progresistă și alte pături ale populației, care, rupînd cordoanele armatei s-au adunat în fața atelierelor, manifestîndu-și simpatia și atașamentul lor total cu eroica acțiune a ceferiștilor. Luptele din februarie 1933 au dus la creșterea frămîntărilor și în rîndurile țărănimii din împrejurimile Bucureștiului. Cu luptătorii

ceferiști s-au solidarizat și numeroși soldați din unitățile trimise de guvernul burghezo-moșieresc pentru a înăbuși în sînge această mare ridicare la luptă revoluționară. Măsurile teroriste luate de cercurile guvernante pentru a împiedica declanșarea unor noi acțiuni muncitorești de solidarizare cu lupta ceferiștilor s-au dovedit neputincioase în fața răsunetului larg în întreaga țară a acestor acțiuni revoluționare.

„Cu toate că luptele din ianuarie—februarie 1933 au fost înăbușite în sînge" — arată tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej — ele au frînat ofensiva capitalistă împotriva condițiilor de muncă și de viață ale oamenilor muncii, au dat o lovitură puternică politicii de fascizare a țării, au contribuit la creșterea conștiinței politice și la îmbogățirea experienței de luptă a proletariatului" [1].

Eroismul revoluționar al muncitorilor ceferiști de la „Griviția" a devenit un simbol al luptei sub steagul democrației și al libertății, împotriva exploatării și a fascismului. Masacrului sîngeros de la „Griviția" i-au urmat arestările, azvîrlirea muncitorilor în bezna închisorilor, schingiuirile și maltratările bestiale.

Încercînd să frîneze avîntul de luptă al maselor muncitoare, burghezia și moșierimea romînă au înscenat un proces conducătorilor eroicelor lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști.

Acest proces — intentat clasei muncitoare de către regimul burghezo-moșieresc — a constituit o continuare cu alte mijloace a marilor bătălii de clasă din ianuarie—februarie 1933. Datorită forței și capacității revoluționare a Partidului Comunist din Romînia, combativității clasei muncitoare și amplei mișcări de solidarizare cu lupta muncitorimii ceferiste și petroliste, procesul a însemnat un eveniment politic deosebit prin importanța sa, el dovedind din plin maturizarea marxist-leninistă a partidului, justețea liniei sale politice.

Impunînd lucrărilor procesului un caracter politic, de afirmare și apărare a cauzei proletariatului, partidul comunist l-a transformat într-o tribună politică revoluționară de condamnare a crimelor și samavolniciilor împotriva maselor, într-un proces al dictaturii de clasă burghezo-moșierești. „Ei, acuzații, și-au însușit conducerea procesului" — scria „Scînteia" la 1 august 1934 — „Ei au dat tonul și culoarea. În fața lor au venit să se disculpe miniștrii și inginerii și chiar asasinii direcți din februarie. În fața lor au venit să-și proclame voința de luptă și experiența cîștigată, sutele de muncitori" [2].

Prin cuvîntul conducătorilor muncitorimii ceferiste, în pofida ilegalității în care acționau comuniștii, se făcea auzit glasul partidului, era afirmată linia sa politică revoluționară, de unitate a clasei muncitoare, de alianță cu masele țărănești, de luptă comună cu minoritățile naționale și cu ceilalți oameni ai muncii, pentru zăgăzuirea fascizării țării, pentru democrație, pentru pace, pentru prietenie cu popoarele Uniunii Sovietice.

Din boxa acuzaților, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej s-a ridicat în apărarea muncitorimii ceferiste și a cauzei ei. Cuvîntul său, ca și cel

[1] Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1959—1961*, Edit. politică, București, 1961, p. 435—436.

[2] „Scînteia", nr. 10 din 1 august 1934.

al altor fruntaşi ai luptelor din 1933, a avut un mare ecou în mase. Dînd o înaltă apreciere activităţii Comitetului Central de acţiune pe ţară, felului cum au fost organizate şi conduse luptele ceferiştilor, tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej sublinia, totodată, demascîndu-i în faţa întregii ţări pe adevăraţii vinovaţi de masacrele săvîrşite: „... vinovaţii nu sîntem noi, care luptăm pentru pîinea şi viaţa noastră. Vinovaţii sînt cei care ne-au scăzut salariile. Vinovaţii sînt cei care au omorît şi au ajutat la săvîrşirea omorului. Vinovaţii sînt cei care au făcut baia de sînge de la „Griviţa", ... vinovată e ordinea capitalistă care aduce foamete, şomaj, teroare şi moarte întregii clase muncitoare şi tuturor exploataţilor şi împilaţilor acestei orînduiri" [1].

Evidenţiind creşterea combativităţii clasei muncitoare, a conştiinţei sale politice, radicalizarea sa revoluţionară, tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej arăta: „Sentinţa ce o veţi pronunţa, departe de a intimida şi întoarce pe muncitori de la drumul lor, va însemna un îndemn la acţiune, un nou îndemn la luptă" [2].

Lucrările procesului, desfăşurate la Bucureşti şi Craiova, au dezvăluit politica profund antipopulară a vîrfurilor claselor dominante, politică de trădare a adevăratelor interese ale ţării, de exploatare şi jefuire sistematică a clasei muncitoare şi a celorlalte pături de oameni ai muncii, de asuprire a minorităţilor naţionale, politică de fascizare a ţării şi de pregătire a războiului antisovietic.

Larga campanie de masă, organizată şi condusă de partidul comunist, pentru apărarea şi eliberarea ceferiştilor condamnaţi, a avut un puternic răsunet în ţară şi peste hotare. La lucrările procesului au fost prezenţi sute de martori, muncitori, ţărani, intelectuali de vază din ţară, aducînd adeziunea unor cercuri largi din diferite pături sociale la lupta patriotică, antifascistă, pe care o desfăşura partidul. Sutele de proteste primite de Tribunalul militar din toate colţurile lumii, prezenţa la proces a unei delegaţii franceze reprezentînd o jumătate de milion de muncitori, precum şi a reprezentantului Comitetului Internaţional Antifascist — au constituit o strălucită afirmare a solidarităţii internaţionale a muncitorimii, au contribuit la pătrunderea mai adîncă în conştiinţa maselor de la noi a ideii internaţionalismului proletar.

★

Istorica confruntare revoluţionară de clasă a muncitorilor ceferişti şi petrolişti din ianuarie—februarie 1933 apare — din perspectiva drumului profund înnoitor străbătut de patria noastră în aceşti ani — mai vie, mai puternic conturată, sensurile ei majore mai limpezi.

Procesul unic de transformare revoluţionară a ţării, sub conducerea înţeleaptă a Partidului Muncitoresc Romîn este organic legat de lupta plină de abnegaţie — în condiţiile terorii făţişe şi a prigoanei sălbatice — a eroicei noastre clase muncitoare, a celor mai buni fii ai poporului nostru, în frunte cu comuniştii, pentru triumful marelui ideal socialist.

---

[1] *Din dezbaterile procesului luptelor muncitorilor ceferişti în faţa Consiliului de Război al Corpului II Armată Bucureşti, Fragmente din cuvîntările acuzaţilor*, Edit. P.C.R., ianuarie 1934.

[2] *Ibidem.*

Luminate de dezvoltarea ulterioară a evenimentelor revoluționare, tradițiile de luptă ale clasei muncitoare din țara noastră apar în deplina lor măreție.

Eroicele lupte din ianuarie—februarie 1933 au evidențiat profundul adevăr istoric că numai sub conducerea avangărzii sale marxist-leniniste, numai avînd în frunte un partid revoluționar, călit în lupte, înarmat cu o ideologie științifică, clasa muncitoare își poate îndeplini misiunea sa istorică, rolul său de hegemon al luptei întregului popor muncitor pentru apărarea intereselor sale vitale, pentru eliberarea întregii societăți de asuprire și exploatare.

În pofida condițiilor grele ale ilegalității, *Partidul Comunist din Romînia s-a dovedit singura forță politică în stare să pregătească, să organizeze și să conducă istorica ridicare la luptă a muncitorilor ceferiști și petroliști.* Creșterea rolului organizator și conducător al partidului comunist în mișcarea revoluționară din Romînia a determinat desfășurarea crescîndă a acțiunilor de clasă ale proletariatului, accelerarea procesului de maturizare a clasei noastre muncitoare, de radicalizare a mișcării muncitorești.

Preluînd și generalizînd experiența de luptă a clasei noastre muncitoare, precum și experiența mișcării muncitorești internaționale, Partidul Comunist din Romînia a desfășurat o activitate bogată, multilaterală de îmbinare a luptei ilegale cu diferitele posibilități legale de luptă. Îmbogățirea și dezvoltarea creatoare a acestei experiențe, în strînsă legătură cu practica luptei revoluționare, a dovedit *capacitatea creatoare a partidului*, inițiativa sa revoluționară.

Aceste trăsături proprii partidului de tip nou au ieșit puternic în relief în *pregătirea deschisă* și în *conducerea luptelor muncitorimii ceferiste* din ianuarie—februarie 1933.

În activizarea maselor largi ale muncitorimii, în închegarea și consolidarea unității organice dintre aceste mase și conducătorii luptelor clasei muncitoare, un rol deosebit revine liniei politice elaborate de Partidul Comunist din Romînia de făurire a *frontului unic muncitoresc*, de închegare, sub conducerea partidului comunist, a unității de luptă a muncitorilor, indiferent de apartenența lor politică. Eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști au îmbogățit în mod creator experiența mișcării muncitorești în direcția creării frontului unic muncitoresc, a acelei forțe de neînvins în fața căreia măsurile reacționare adoptate de cercurile guvernamentale au suferit un eșec lamentabil. „Toți acei care au încheiat front unic contra noastră se vor prăbuși în fața frontului unic al muncitorimii de pretutindeni" [1] — sublinia la procesul de la Craiova tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej.

Succesele dobîndite în activitatea politică largă desfășurată de partid în rîndul maselor muncitoare — al căror înalt nivel de combativitate și eroism revoluționar s-au impus în luptele din 1933 — au dovedit întregii lumi falsitatea și caracterul nociv de clasă al tezelor răspîndite cu zel de apologeții claselor exploatatoare, care încercau să prezinte

[1] „Reporter" nr. 27 din 20 iunie 1934.

leninist al clasei muncitoare, care încercau să falsifice şi să minimalizeze însemnătatea istorică şi rezultatele eroicelor lupte din 1933, eroismul şi combativitatea clasei noastre muncitoare, rolul conducător al partidului în aceste lupte.

Dezmințind şi spulberînd aceste mistificări şi calomnii, opunîndu-le realitatea istorică, forța ineluctabilă a faptelor, partidul comunist a dus o neabătută activitate de afirmare şi aplicare în viață a învățămintelor desprinse din luptele revoluționare ale ceferiştilor şi petroliştilor.

Eroicele lupte de clasă ale muncitorilor ceferişti şi petrolişti de acum 30 de ani, au scos cu putere în evidență capacitatea revoluționară a clasei muncitoare, forța şi voința sa dîrză de luptă împotriva exploatării capitaliste, pentru pîine, pămînt, pace, libertate şi independență națională. Marile bătălii de clasă din ianuarie—februarie 1933 au constituit o verificare şi, în același timp, o confirmare în practică a justeței liniei partidului comunist, a capacității sale revoluționare de a organiza, mobiliza şi conduce lupta revoluționară a maselor.

Forța revoluționară a clasei muncitoare şi a partidului comunist, călită în focul marilor bătălii de clasă din 1933, experiența cîştigată de partid în organizarea şi conducerea acestor lupte şi-au dovedit eficacitatea în luptele revoluționare desfăşurate ulterior împotriva regimului burghezo-moşieresc şi au constituit factori importanți în victoriile obținute de poporul nostru sub conducerea partidului marxist-leninist în ultimele decenii.

Înfățişarea țării noastre a fost schimbată din temelii. Romînia a devenit astăzi o țară înaintată şi înfloritoare. A fost creată o puternică industrie socialistă, a fost încheiată transformarea socialistă a agriculturii, ştiința, arta şi cultura au cunoscut o continuă dezvoltare, s-a ridicat nivelul de viață material şi cultural al celor ce muncesc.

Pe întreg cuprinsul patriei, la oraşe şi sate *socialismul a învins definitiv*. În procesul acestor mari şi profunde transformări petrecute în țara noastră, oamenii muncii s-au convins de justețea drumului pe care îi conduce P.M.R., sînt conştienți că viața luminoasă de azi, perspectivele strălucite de viitor se datoresc partidului, sînt rodul politicii sale marxist-leniniste.

Simbol al luptelor împotriva exploatării şi fascismului, pentru democrație şi independență națională, eroicele lupte din ianuarie—februarie 1933 țin treaz în amintirea poporului măreția glorioaselor tradiții revoluționare de luptă ale clasei muncitoare din Romînia, mobilizează masele la noi fapte de eroism în activitatea paşnică creatoare, în opera de desăvîrşire a socialismului în patria noastră.

Strîns unit în jurul partidului şi al Comitetului său Central în frunte cu tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej, poporul nostru merge cu încredere înainte, sub conducerea înțeleaptă a partidului, spre zorile luminoase de mîine ale comunismului.

ASPECTE ALE APLICĂRII PRINCIPIULUI COINTERESĂRII MATERIALE ÎN ETAPA DESĂVÎRȘIRII CONSTRUCȚIEI SOCIALISTE

DE

P. VRȚELI și O. HOFFMAN

Studierea diferitelor aspecte legate de aplicarea principiului cointeresării materiale a oamenilor muncii în rezultatul activității lor prezintă o deosebită importanță practică și teoretică. Sarcinile însemnate pe tărîm economic, politic, cultural, care stau în fața poporului nostru cer cu necesitate analiza temeinică a stimulenților materiali și morali în etapa desăvîrșirii construcției socialiste, aplicarea creatoare a principiului cointeresării materiale.

I. BAZA OBIECTIVĂ A POLITICII DE COINTERESARE MATERIALĂ PERSONALĂ

În societățile bazate pe exploatare datorită existenței proprietății private asupra mijloacelor de producție și a relațiilor antagonice dintre clasele sociale, între interesele personale și de clasă ale celor ce muncesc și orînduirea socială apar puternice contradicții ireconciliabile. Aceste contradicții generate de însăși baza socială a orînduirilor împărțite în clase antagoniste nu pot fi rezolvate în cadrul strîmt al relațiilor de exploatare.

În orînduirea socialistă, pe baza dezvoltării și a consolidării relațiilor de producție socialistă, precum și a creării bazei tehnice-materiale, are loc transformarea întregii societăți într-o familie monolită, avînd aceleași interese fundamentale. În aceste condiții apare și se dezvoltă o concordanță obiectivă între interesele personale și cele obștești ale oamenilor muncii, deoarece mersul ascendent al întregii societăți constituie baza îmbunătățirii necontenite a nivelului de trai al celor ce muncesc. Astfel, pentru prima dată în istorie dezvoltarea societății implică în mod necesar o creștere a bunăstării celor ce muncesc, satisfacerea intereselor lor personale. Realizarea intereselor generale ale societății socialiste reprezintă însuși procesul asigurării condițiilor necesare realizării intereselor personale ale celor ce muncesc, construirea socialismului și ulterior a comunismului avînd ca scop satisfacerea tot mai deplină a necesităților materiale și culturale ale poporului.

Toate acestea determină o *concordanță obiectivă directă, lăuntrică și permanentă* între interesele personale ale celor ce muncesc și interesele lor obștești, interese ale întregii societății.

Desăvîrșirea construcției socialiste, dezvoltarea bazei tehnico-materiale a socialismului, creșterea producției și productivității muncii în toate ramurile, ridicarea permanentă a nivelului de trai material și cultural al maselor etc. reprezintă atît interesele generale ale societății, cît și ceea ce este *fundamental, esențial, permanent* în interesele personale ale fiecărui om al muncii din patria noastră. Aceasta e singura cale pentru creșterea pe mai departe a venitului național, ceea ce înseamnă, implicit, ridicarea nivelului de trai al maselor, fapt ce rezultă și din tabelul alăturat :

Anul	1950	1955	1959	1961
Creșterea venitului național	100	193	242	295
Creșterea nr. de salariați	100	139	144	164
Creșterea salariului real	100	125	167	190
Creșterea fondului pentru acțiuni social-culturale	100			460

După cum se vede, dezvoltarea economiei naționale a țării noastre și pe această bază creșterea venitului național asigură atît sporirea numărului de salariați, cît și ridicarea salariului lor real, precum și a fondurilor destinate acțiunilor social-culturale care contribuie în mare măsură la ridicarea nivelului de trai al poporului. În perioada planului șesenal, pe baza creșterii venitului național cu 70—80% și determinat de această dezvoltare a economiei naționale, salariul real va putea să sporească cu 40—45%, volumul fondurilor pentru acțiuni social-culturale se va dubla față de 1954—1960, iar numărul de salariați va crește cu cca. 1/3 în comparație cu anul 1959. Aceste date sînt o expresie a concordanței intereselor personale cu cele obștești ale oamenilor muncii din patria noastră ; ea contribuie la transformarea cauzei socialismului într-o cauză proprie a fiecăruia, la entuziasmul și activitatea creatoare a celor ce muncesc.

Victoria definitivă a socialismului în patria noastră a determinat o nouă și puternică consolidare a concordanței obiective a intereselor personale cu cele obștești. Lichidarea pentru totdeauna a exploatării și a claselor exploatatoare, victoria definitivă a relațiilor de producție socialiste, atît la orașe cît și la sate, înseamnă consolidarea bazei obiective a concordanței intereselor personale cu cele obștești ale oamenilor muncii din țara noastră, lărgirea sferei sale, ea devenind o concordanță de interese ale întregului popor.

Încheierea colectivizării agriculturii a dus la transformarea țărănimii muncitoare într-o clasă nouă, țărănimea colectivistă. Schimbarea situației obiective a țărănimii noastre include și transformarea intereselor sale personale și de clasă în interese proprii unei clase socialiste. Acest lucru determină consolidarea și dezvoltarea concordanței dintre interesele țărănimii colectiviste cu dezvoltarea socială a societății noastre socialiste, cu interesele obștești. Totodată, terminarea colectivizării agriculturii

înseamnă rezolvarea contradicției neantagonice care exista înainte între țărănimea muncitoare și clasa muncitoare, ridică alianța muncitorească-țărănească și unitatea moral-politică a poporului nostru pe o treaptă mai înaltă, ceea ce, de asemenea, duce la consolidarea concordanței intereselor personale cu cele obștești ca o forță motrice specifică societății socialiste.

Concordanța obiectivă dintre interesele personale și cele obștești ale oamenilor muncii din țara noastră nu înseamnă însă identificarea lor absolută. Ca orice fenomen social, această concordanță este un proces în permanentă dezvoltare și maturizare, neexcluzînd unele nepotriviri. Esențial este însă faptul că deosebirile care apar au un caracter secundar, vremelnic față de concordanța intereselor personale cu cele obștești. Interesele întregii economii naționale, interesele esențiale ale tuturor celor ce muncesc și ale fiecăruia în parte cer consolidarea permanentă a concordanței de interese, punerea pe primul plan a intereselor esențiale, permanente, determinante. În procesul construcției victorioase a socialismului în patria noastră are loc o permanentă rezolvare a acestor deosebiri (rezolvare ce se realizează pe baza concordanței și duce la întărirea acesteia), are loc o permanentă apropiere a intereselor personale de cele obștești.

În socialism, întreaga dezvoltare are ca rezultat satisfacerea intereselor celor ce muncesc, dar aceasta se realizează *prin intermediul* satisfacerii intereselor obștești, prin asigurarea creșterii nivelului de trai al tuturor celor ce muncesc. Totodată este necesară realizarea unei legături *directe*, *nemijlocite* între rezultatele sociale ale muncii depuse de fiecare și partea destinată fondului de consum individual; acest rol de mijlocitor, verigă de legătură între cele două tipuri de interese, îl joacă cointeresarea materială pe baza principiului socialist de repartiție.

Conținutul principiului cointeresării materiale constă deci în faptul că el *reprezintă elementul direct de legătură* între interesele personale ale celor ce muncesc și interesele lor obștești, în vederea justei lor îmbinări și a stimulării activității creatoare a maselor în opera de construire a socialismului și (ulterior) a comunismului. El reprezintă tocmai acea „punte solidă" fără de care nu se pot „conduce spre comunism zeci și zeci de milioane de oameni"[1].

Necesitatea folosirii principiului cointeresării materiale rezultă atît dintr-o serie de condiții de ordin obiectiv, care joacă rolul determinant, cît și de ordin subiectiv. El rezultă din însești trăsăturile specifice socialismului.

Repartiția după muncă, luîndu-se în considerație modul în care participă fiecare la realizarea avuției obștești, reprezintă o cucerire istorică de o deosebită însemnătate. Luptînd împotriva exploatării, pentru instaurarea relațiilor de producție socialiste care să asigure și să determine realizarea unei juste repartiții conform cantității și calității muncii, oamenii muncii, sub conducerea partidului, au militat pentru realizarea aspirațiilor de veacuri ale celor ce muncesc.

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 33, București, E.S.P.L.P., 1957, p. 40.

Trecerea la repartiția după muncă, asigurarea pe această cale a cointeresării celor ce muncesc constituie traducerea în viață a unor principii fundamentale ale socialismului științific : „cine nu muncește nu mănîncă", „de la fiecare după capacități, fiecăruia după muncă". Totodată, acest lucru evidențiază superioritatea orînduirii socialiste față de cea capitalistă, faptul că socialismul este singura societate capabilă să asigure ca cei ce muncesc să-și creeze prin muncă propria lor bunăstare.

Necesitatea folosirii principiului cointeresării materiale mai rezultă și din gradul de dezvoltare social-economică a societății în prima fază a orînduirii comuniste, și anume din stadiul de dezvoltare a forțelor de producție, din caracteristicile și gradul de dezvoltare a muncii în socialism, din gradul de dezvoltare a conștiinței oamenilor.

Socialismul, descătușînd forțele creatoare ale poporului, determină o dezvoltare economică încă nemaiîntîlnită. Dar în prima fază a comunismului nu se poate realiza încă acea cantitate de produse necesară repartiției după nevoi. Pînă la realizarea unui asemenea nivel înalt de dezvoltare a forțelor de producție și pentru asigurarea realizării acestuia este necesară folosirea cointeresării materiale ca mijloc de stimulare a eforturilor creatoare ale maselor. Legînd direct cantitatea de produse primite pentru satisfacerea necesităților personale de cantitatea și calitatea muncii depuse, cointeresarea materială asigură entuziasmului caracteristic muncii în condițiile socialismului un puternic stimulent material.

Necesitatea cointeresării materiale mai trebuie privită și sub aspectul caracteristicilor și al stadiului de dezvoltare a muncii în socialism. Astfel, se mai mențin deosebiri între munca grea și cea ușoară, munca calificată și necalificată, precum și deosebirile esențiale dintre munca fizică și cea intelectuală, dintre sat și oraș. Ținînd seama de existența unor importante deosebiri obiective în ceea ce privește complexitatea calitativă a procesului de muncă, este necesară aplicarea creatoare a cointeresării materiale care să permită o retribuție stimulatoare în vederea efectuării unei munci cu rezultate superioare în creșterea producției și productivității muncii, în ridicarea calificării, în depunerea unei activități cu o mai mare importanță socială etc.

Procesul construirii și desăvîrșirii socialismului, întregul mod de viață și muncă determină transformarea socialistă a conștiinței maselor în țara noastră, luînd naștere și dezvoltîndu-se tot mai mult „o morală nouă, socialistă, o nouă atitudine față de muncă, față de bunurile obștești și îndatoririle sociale, noi relații de întrajutorare tovărășească între cei ce muncesc"[1].

Cu toate acestea, conștiința oamenilor nu a ajuns încă la un așa grad de dezvoltare, încît să se poată desfășura o muncă fără a se avea în vedere o anumită remunerare. În socialism, munca nu s-a transformat încă în prima necesitate vitală a omului, ea rămîne încă un mijloc de existență, criteriul pe baza căruia oamenii muncii își însușesc o anumită cantitate de produse destinate consumului personal. În plus, mai sînt încă unii —

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Raport la cel de-al III-lea Congres al Partidului Muncitoresc Romîn*, București, Edit. politică, 1960, p. 100.

e drept, din ce în ce mai puțini — care caută să profite de munca altora, care nu depun o muncă conformă capacităților lor. Iată de ce este nevoie de cointeresarea materială, de o strictă repartiție conform muncii depuse, care să stimuleze pe cei ce muncesc și să împiedice încercările unor elemente înapoiate de a trăi pe seama muncii altora. Totodată, ea ajută la convingerea celor ce muncesc că, în socialism, munca omului e baza fericirii sale și cu cît participă fiecare mai activ la dezvoltarea producției sociale, cu atît contribuie la propria sa bunăstare. Ducînd la înțelegerea și aprecierea justă a valorii sociale a fiecărei munci, cointeresarea materială are un puternic *rol educativ*.

Principiul cointeresării materiale face parte din politica economică a partidului și statului nostru socialist. Prin aceasta el reflectă diferitele cerințe ale legilor obiective și, în primul rînd, se bazează pe cerințele legii repartiției socialiste. Astfel, cerința „de la fiecare după capacități" este în interesul fiecărui om al muncii în parte și al tuturor în general, deoarece fiecare lucrător este obiectiv interesat ca societatea să asigure participarea *tuturor* oamenilor muncii, cu *toate* forțele lor la procesul de producție, aceasta fiind singura cale în vederea realizării unui belșug de produse menit să asigure satisfacerea necesităților mereu crescînde ale populației. Același lucru este valabil în ceea ce privește a doua latură (cerință), „fiecăruia după munca sa". Este în interesul fiecărui om al muncii ca el să primească în raport cu cantitatea și calitatea muncii sale, ca societatea să nu permită unor elemente leneșe, înapoiate să trăiască pe seama muncii altora. Totodată, aceasta corespunde interesului general al celor ce muncesc, întăririi și dezvoltării orînduirii socialiste, deoarece cointeresează pe cei ce muncesc în rezultatul activității lor, stimulîndu-i în vederea creșterii participării acestora la construcția noii societăți.

II. ROLUL PRINCIPIULUI COINTERESĂRII MATERIALE

Fiind un element component al politicii economice, principiul cointeresării materiale capătă un conținut concret în ceea ce privește folosirea sa, în raport cu etapa istorică de dezvoltare a economiei țării, în raport cu acele sarcini care stau în fața partidului și statului nostru.

Intrarea țării noastre în etapa desăvîrșirii construcției socialiste pune în fața întregului popor sarcini noi, numeroase, de o deosebită importanță, în vederea asigurării atragerii într-o măsură tot mai largă a celor ce muncesc la o activitate creatoare. În legătură cu aceasta, un rol mereu crescînd revine principiului cointeresării materiale.

Principiul cointeresării materiale își îmbogățește permanent conținutul prin lărgirea domeniilor concrete ale aplicării sale, se perfecționează prin asigurarea stimulării cît mai eficiente a celor ce muncesc. Astfel, în etapa actuală — arăta tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej la Congresul al III-lea al partidului —, aplicînd principiul leninist al cointeresării materiale, „trebuie să consolidăm rezultatele bune obținute în perfecționarea sistemului de salarizare și normare a muncii prin extinderea normelor tehnice și perfecționarea calității lor și prin stimularea mai

eficientă a oamenilor muncii pentru introducerea tehnicii noi, îmbunătățirea calității produselor și realizarea de economii" [1].

Ținînd seamă de forța stimulativă a cointeresării materiale, partidul și statul nostru s-au preocupat permanent de găsirea de noi forme capabile să ducă la creșterea eficacității sale, au avut în vedere necesitatea perfecționării lor în raport cu obiectivele fundamentale ale construcției economiei socialiste în patria noastră. Se cuvine să menționăm, în acest sens, ansamblul de măsuri luate pe baza directivelor celui de-al II-lea Congres al P.M.R., cînd au fost reexaminate normele de muncă, s-au întocmit noi indicatoare de calificare în vederea unei mai bune salarizări a muncitorilor în raport cu calificarea și condițiile lor de muncă, s-a îmbunătățit normarea muncii, s-au perfecționat regulamentele de premiere a muncitorilor și a personalului tehnico-administrativ etc.

În agricultură au apărut și se dezvoltă noi forme ale cointeresării colectiviștilor în sporirea producției și îmbunătățirea calității muncii: acordarea de avansuri bănești lunar sau trimestrial, permanentizarea brigăzilor și echipelor, retribuția suplimentară în funcție de producția obținută etc.

Aplicarea principiului leninist al cointeresării materiale are în vedere, după cum s-a arătat în prima parte, realizarea continuă a unei juste îmbinări între interesele personale și cele obștești pe baza subordonării intereselor personale față de cele obștești și realizează, îndeosebi, următoarele două sarcini:

— stimularea într-o măsură cît mai largă a activității creatoare a celor ce muncesc în vederea dezvoltării și întăririi economiei noastre socialiste, a creșterii producției și productivității muncii, a introducerii pe scară largă a tehnicii noi, a îmbogățirii calității produselor și a scăderii prețului lor de cost,

— întărirea și intensificarea acțiunii de educare a maselor în spiritul muncii conștiente, dezvoltarea conștiinței lor socialiste.

Aceste sarcini ale cointeresării materiale se află într-o strînsă legătură, influențîndu-se reciproc. În procesul dialecticii complexe a îmbinării intereselor personale cu cele obștești, justa stimulare materială a activității celor ce muncesc constituie un puternic mijloc de educare a maselor, de dezvoltare a conștiinței lor socialiste. La rîndul ei, înțelegerea valorii și necesității muncii are o importanță deosebită în stimularea activității creatoare a maselor.

Trecerea la desăvîrșirea construcției socialiste în patria noastră impune ca sarcini principale extinderea automatizării și mecanizării producției, aplicarea procedeelor tehnologice avansate, folosirea mașinilor și uneltelor de o înaltă tehnicitate, la nivelul realizărilor mondiale. Introducerea tehnicii noi pe scară tot mai largă, creșterea numărului muncitorilor din economia națională necesită ridicarea gradului de calificare a forței de muncă. Problema calificării devine din ce în ce mai mult o

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Raport la cel de-al III-lea Congres al Partidului Muncitoresc Romîn*, Edit. politică, 1960, p. 69.

latură esențială în asigurarea realizării obiectivelor economice în etapa actuală.

De aceea are loc o creștere a rolului principiului cointeresării materiale în ceea ce privește stimularea preocupării fiecărui om al muncii în ridicarea calificării sale, în însușirea de cît mai multe cunoștințe menite să-i permită folosirea în cît mai bune condiții a tehnicii noi. În vederea întăririi stimulării, pe baza hotărîrii partidului și guvernului din iulie 1961, au fost luate unele măsuri de creștere a cointeresării materiale prin majorarea salariilor și sporirea caracterului stimulativ al rețelelor tarifare. Astfel, în cadrul unei majorări în medie cu 10% a salariilor muncitorilor din ramura construcțiilor de mașini, muncitorii de categoria a 5-a, de pildă, vor beneficia anual de un venit suplimentar de circa 1 450 de lei, iar cei din categoria a 8-a vor primi o majorare a salariilor de 2 000—2 100 de lei anual. Totodată s-a prevăzut îmbunătățirea indicatoarelor tarifare de calificare pentru ca ele să ofere posibilitatea unei cît mai depline cointeresări a muncitorilor în vederea ridicării gradului de calificare.

Luarea în considerație a gradului de calificare a muncitorilor în stabilirea rețelelor tarifare determină un real interes din partea fiecărui om al muncii în trecerea la o categorie superioară de salarizare prin perfecționare profesională, asigurîndu-se economiei țării o forță de muncă cît mai pregătită, conform necesităților tehnicii moderne.

Larga introducere a tehnicii noi în economia țării noastre determină și o creștere a rolului și eficacității mișcării inovatorilor și raționalizatorilor în producție. A folosi cît mai bine această tehnică, a crea cîmp liber introducerii ei, aceasta înseamnă a avea o atitudine creatoare față de tehnică, a contribui direct la perfecționarea ei.

Avîntul pe care-l cunoaște în ultimii ani mișcarea inovatorilor și raționalizatorilor (astfel, dacă în 1959 au fost aplicate cca 30 000 de invenții, inovații și raționalizări, în 1961 s-a ajuns la 38 000, care au dus la realizarea de economii de peste 400 000 000 de lei) dovedește transformarea acesteia într-o adevărată mișcare de masă, reprezintă o expresie vie a forței stimulative a relațiilor de producție socialiste, precum și a creșterii conștiinței oamenilor muncii ca urmare a vastei munci educative desfășurate de partid, a folosirii cu succes a diferitelor forme de cointeresare materială.

Necesitatea de a asigura pentru viitor o și mai puternică dezvoltare a mișcării inovatorilor și raționalizatorilor în producție impune folosirea și perfecționarea mijloacelor de stimulare materială a celor ce muncesc în promovarea tehnicii noi, în însușirea unei atitudini creatoare față de tehnică.

Un rol deosebit de important în dezvoltarea mișcării inovatorilor îl joacă aplicarea sistemului premial în raport cu eficacitatea economică a inovațiilor, dovedind justețea tezei leniniste după care premierea „este o instituție dintre cele mai importante, prin rolul pe care-l are în construirea socialismului"[1].

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 32, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 396.

Astfel, în orașul Brăila, în 1961 au fost înregistrate 1 615 propuneri de inovații, numărul inovatorilor crescînd față de 1960 cu încă 1 000 de oameni, dintre care 569 sînt muncitori direct productivi. De bună seamă, această creștere se explică și prin buna folosire a cointeresării materiale a inovatorilor : în afară de diplome și diferite alte distincții, aceștia au primit numeroase premii în obiecte și recompense, în valoare de 566 403 lei.

O importanță deosebită în întărirea rolului cointeresării materiale în etapa actuală o are „Hotărîrea Comitetului Central al P.M.R. și a Consiliului de Miniștri cu privire la introducerea tehnicii noi în producție", prin care au fost luate măsuri privind stimularea personalului de ingineri, economiști, tehnicieni, muncitori etc. din întreprinderi, instituții științifice și de proiectări în ceea ce privește introducerea tehnicii noi, cît și mai buna ei folosire.

Sarcinile desăvîrșirii construcției socialiste în patria noastră cer — pe linia întăririi caracterului stimulativ al cointeresării — ca, în afară de cantitatea produselor, la fixarea criteriilor de salarizare să se aibă în vedere și alți factori importanți, ca : *realizarea de economii* și *calitatea produselor*. Mărirea producției, creșterea productivității muncii nu pot fi despărțite de lupta pentru calitatea superioară a produselor, pentru realizarea de produse la un preț de cost cît mai scăzut. Așa cum a arătat tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej, *„în condițiile economiei socialiste, în lupta pentru creșterea productivității muncii, pentru reducerea prețului de cost, pentru îmbunătățirea calității produselor se îmbină interesele individuale ale fiecărui om al muncii de a trăi mai bine cu interesele statului socialist de a asigura progresul economic și social-cultural al patriei și o viață civilizată, socialistă, poporului muncitor"* [1].

Astăzi, lupta pentru calitatea superioară a produselor a devenit obiectivul unei mișcări de masă în cadrul întrecerii socialiste. Problema calității are o importanță deosebită pentru întreaga noastră economie. Acestei sarcini centrale trebuie să-i facă față și cointeresarea materială pentru a realiza o cît mai eficace stimulare a muncitorilor în obținerea de produse de calitate superioară.

Pornind de la aceasta, în ultimul timp au început să se folosească forme noi de cointeresare nu numai în raport cu cantitatea produselor, dar și cu calitatea lor. Experiența a dovedit marea forță stimulativă a acestor măsuri.

Pentru a avea un exemplu grăitor al puternicului caracter stimulativ pe care îl are cointeresarea materială în raport cu calitatea produselor, vom prezenta pe scurt experiența uzinelor „Ianoș Herbak" din Cluj. Aici, începînd din luna mai 1961 s-a aplicat experimental o nouă formă de salarizare, care a permis stabilirea unui nou sistem de remunerație pe baza următoarelor criterii : salarizarea în raport cu calificarea și timpul efectiv lucrat și acordarea de premii în funcție de importanța locului de muncă ; majorarea sau diminuarea premiului inițial în măsura realizării sarcinilor de calitate și a randamentelor prescrise etc. Încă din primele luni, această

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1955—1959*, București, Edit. politică, 1959, p. 670.

nouă formă de salarizare și-a dovedit efectul său pozitiv în ceea ce privește îmbunătățirea calității produselor, reducerea consumurilor la materiile prime, îmbunătățirea gradului de utilizare a timpului de muncă, întărirea disciplinei, cît și creșterea salariului muncitorilor. În urma acestor rezultate s-a hotărît ca această formă de salarizare să fie extinsă și la alte întreprinderi similare din țară [1].

Alte forme eficace de cointeresare a muncitorilor în obținerea de produse de calitate superioară au început să se aplice la întreprinderile din industria ușoară. Printre măsurile luate în acest sens, menționăm : introducerea salarizării muncitorilor de la operațiile de țesut și tricotat cu tarife în acord diferențiat în funcție de calitatea producției realizate, salarizarea în regie cu premii a muncitorilor din confecția încălțămintei etc.

Se practică totodată o gamă variată de metode care îmbină cointeresarea individuală cu cea colectivă, acolo unde felul muncii face posibilă și eficientă o asemenea îmbinare.

În asigurarea caracterului stimulativ al acestui mod de cointeresare trebuie evitată orice nivelare în interiorul brigăzii (echipei), ea trebuind să asigure o repartizare a cuantumului general de sporire a salariului în raport cu calificarea fiecăruia, categoria de salarizare și alți indici care țin seama de contribuția individuală în cadrul efortului colectiv. În acest fel, ea asigură interesul sporit al fiecărui membru al brigăzii (echipei) în a-și ridica calificarea, a mări randamentul muncii sale, a lucra conform capacităților sale, ceea ce e în interesul fiecăruia în parte și al întregii echipe în ansamblu.

Ținîndu-se cont de această cerință, în aplicarea acestui mod de îmbinare a cointeresării individuale cu cea colectivă se asigură o salarizare diferențiată de la caz la caz. Astfel la uzinele „Vulcan" — București, Pașoliu Niculae a realizat în iunie 1962 un salariu de 1 554 lei față de 1 040 lei salariu tarifar, muncitorul Boteanu Constantin 1 727 lei față de 928 lei, Dragomir Sile 1 974 lei față de 1 040 lei, Uțan Eugen 2 325 lei față de 1 336 lei etc. [2].

Trebuie avut în vedere că aplicarea acestui mod de cointeresare nu are valabilitate universală, nu poate fi extins peste tot în mod artificial. Acest sistem este eficient în acele locuri de muncă unde muncitorii efectuează operații legate de un singur lanț tehnologic, unde rezultatul final depinde în foarte mare măsură de aportul unit și cooperarea întregului colectiv și deci participarea fiecăruia separat nu se poate calcula cu precizie. Acest lucru este valabil pentru întreprinderile cu producție în flux, cu un mare grad de automatizare și cu un specific deosebit al muncii.

Un important mijloc de îmbinare a cointeresării individuale cu cea colectivă îl constituie fondul întreprinderii, care permite antrenarea întregului colectiv al întreprinderii la rezolvarea sarcinilor generale de producție. Pentru a se asigura caracterul stimulativ în folosirea fondului întreprinderii, în îndeplinirea principalelor sarcini economice, criteriile ce stau la baza formării acestuia urmăresc cointeresarea tuturor membrilor colectivului de muncă în realizarea și depășirea sarcinilor de plan nu numai în ceea ce pri-

[1] Vezi „Romînia liberă", nr. 5 256 din 8 septembrie 1961.

[2] Conform datelor oferite de Serviciul organizarea muncii de la uzinele „Vulcan".

vește producția marfă, dar și reducerea prețului de cost, în creșterea beneficiilor. În cazul în care se realizează doar doi din acești indicatori, el este mai redus.

Introducerea drept criteriu în formarea fondului întreprinderii a reducerii prețului de cost și a creșterii beneficiilor are o însemnătate deosebită. Importanța luptei pentru economii crește din ce în ce mai mult pe măsura dezvoltării economiei, pe măsura extinderii proporțiilor ei. Astfel, dacă în 1955 un procent de micșorare a cheltuielilor de producție se exprima în economii de 315 milioane lei, în 1959 se exprima în economii de 490 milioane lei, iar în 1965 va reprezenta 890 milioane lei[1]. Prin realizarea sarcinii de reducere a prețului de cost și a cheltuielilor de circulație în comerț, în perioada planului șesenal se vor obține acumulări de 80/82 miliarde lei, ceea ce reprezintă peste 45% din totalul fondurilor de investiții.

Cointeresarea materială are și un mare rol educativ, contribuind la lichidarea rămășițelor concepțiilor capitaliste din conștiința oamenilor. Educația socialistă a maselor se realizează în însuși procesul muncii, munca se transformă într-o chestiune de mîndrie, de bucurie a vieții. Prin folosirea pîrghiilor economice de cointeresare a activității celor ce muncesc, partidul reușește să convingă masele că doar printr-o muncă din ce în ce mai susținută se poate asigura creșterea bunăstării personale, că îmbunătățirea nivelului de trai al fiecăruia se asigură prin creșterea nivelului de trai al întregului popor. Cointeresarea materială nu duce la promovarea individualismului și a egoismului, la preocuparea exclusivă pentru interesele personale. Dimpotrivă, fiind un aspect al îmbinării intereselor personale cu cele obștești, cointeresarea materială educă pe oameni în spiritul colectivismului, al preocupării pentru interesul obștesc.

Folosirea formelor de cointeresare materială personală și colectivă permite educarea celor ce muncesc în spiritul importantei cerințe morale comuniste : „Unul pentru toți și toți pentru unul". Colectivul devine astfel o puternică unitate educativă, fiecare membru al brigăzii, echipei, secției etc. este interesat în a munci atît el cît și întregul colectiv cît mai bine, este interesat în dezvoltarea ajutorului reciproc. Cointeresarea creează o atmosferă de muncă ce trezește în conștiința celor ce muncesc ideea că atît munca, cît și traiul, comportarea fiecăruia depinde nu numai de „el", de fiecare separat, ci și de „noi", de toți tovarășii săi de muncă. Acest fapt ajută la dezvoltarea exigenței în muncă, a grijii față de problemele colective, trezește repulsia față de cei leneși, față de cei care nu se preocupă decît de problemele lor personale.

Aplicarea cointeresării materiale are un uriaș rol educativ și în agricultură. Permanentizarea brigăzilor și echipelor sau retribuția suplimentară acționează puternic în sensul formării și dezvoltării conștiinței socialiste a țărănimii colectiviste. Retribuția suplimentară — formă a cointeresării colective — , prin stimularea materială directă, nemijlocită a producătorilor acționează, de pildă, în direcția dezvoltării atitudinii socialiste față de muncă, a întrajutorării, a formării spiritului colectiv etc.

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Raport la cel de-al III-lea Congres al P.M.R.*, Edit. politică, 1960, p. 70.

Cointeresarea materială personală joacă un rol important în educarea celor ce muncesc, dar acest lucru nu se realizează spontan. Folosind toate schimbările pe care cointeresarea le determină în modul de a munci al fiecăruia, partidul desfășoară o largă muncă educativă pentru a explica sensul acestor schimbări, pentru a duce mai departe și a consolida acțiunea educativă a folosirii cointeresării materiale.

După cum s-a arătat, în aplicarea principiului cointeresării materiale, partidul și statul nostru țin permanent seamă de necesitatea folosirii lui în vederea asigurării unei juste îmbinări a intereselor personale ale celor ce muncesc cu interesele lor obștești, pe baza subordonării intereselor personale față de cele obștești. Ideologia burgheză contemporană caută să prezinte subordonarea intereselor personale față de cele obștești ca o încălcare a personalității omului. Astfel, Victor Antolin, unul dintre criticii burghezi ai socialismului, denaturînd adevărata realitate, adevăratul sens al raporturilor care există în socialism între interesele personale și cele obștești, susține că primatul interesului general asupra celui particular înseamnă a sacrifica interesele personale celor obștești, a renunța la interesele personale[1] Pornind de aici, el acuză marxismul de a fi o doctrină care nu recunoaște în om decît un material bun pentru organizare, neadmițînd nici o sferă a activității umane în afară de cea subordonată societății. De aceea, după el, subordonare înseamnă „a trăi pentru a dispărea în oceanul umanității" (p. 55).

Este clar că aici avem de-a face cu o colecție întreagă de denaturări, de afirmații care nu au nimic comun cu realitatea. Asigurarea unei juste corelații între interesele personale și cele obștești ale oamenilor muncii prin punerea pe primul plan a intereselor esențiale, fundamentale, obștești nu înseamnă nicidecum diminuarea importanței intereselor personale, limitarea satisfacerii acestora. Dimpotrivă, aceasta este singura cale posibilă și necesară pentru satisfacerea necesităților fiecărui om al muncii și ale întregului nostru popor.

Contrar afirmațiilor unor astfel de „teoreticieni", acest fapt este în interesul oamenilor muncii, are ca scop tocmai asigurarea condițiilor realizării intereselor tuturor celor ce muncesc și ale fiecăruia în parte. Folosirea cointeresării materiale în vederea unei cît mai juste îmbinări a intereselor personale cu cele obștești reprezintă reflectarea în domeniul politicii economice a unei realități obiective proprii economiei socialiste, realizarea întregii dezvoltări a societății în scopul asigurării satisfacerii mereu crescînde a necesităților materiale și culturale ale celor ce muncesc. „Criticii" de genul lui Victor Antolin omit cu bună știință tocmai deosebirea radicală dintre orînduirea capitalistă și cea socialistă, noul raport dintre individ și societate propriu socialismului. Socialismul este singura orînduire socială în care dezvoltarea social-economică oferă mijloacele necesare unei dezvoltări multilaterale a omului, unei reale și depline afirmări. Folosirea cointeresării în vederea realizării primatului intereselor obștești, esențiale se referă, așadar, la stimularea activității celor ce muncesc *prin satisfacerea intereselor lor personale*, în vederea orientării activității lor

[1] *La doctrina marxista del intéres general*, Madrid, 1956, p. 54.

spre realizarea sarcinilor principale ale dezvoltării societății. Or, această dezvoltare a societății are ca scop tocmai *satisfacerea intereselor* oamenilor muncii.

Apare, așadar, clar că realizarea unei juste îmbinări a intereselor personale cu cele obștești are ca scop, ca rezultat crearea condițiilor necesare dezvoltării multilaterale a celor ce muncesc, asigurarea satisfacerii intereselor lor, a creșterii permanente a nivelului de trai material și cultural. Acest lucru reflectă o realitate proprie orînduirii noastre socialiste, faptul că dezvoltarea individului se face prin participarea la lupta comună pentru dezvoltarea tuturor celor ce muncesc, că această dezvoltare este rezultatul muncii unite a întregului popor pentru înflorirea și progresul patriei noastre socialiste.

Subordonarea prin cointeresare materială a intereselor personale față de cele obștești se realizează prin acordarea de salarii mai mari muncitorilor din acele ramuri industriale sau sectoare care prezintă o importanță deosebită pentru economie, acordarea de prețuri sporite la achiziții și contractări agricole pentru acele produse de care statul are o nevoie deosebită, asigurarea unui ritm mai rapid de creștere a productivității muncii față de salariul mediu, asigurarea unui spor de salariu pentru cei ce muncesc în condiții mai grele etc. Toate acestea nu numai că nu înseamnă „sacrificarea" intereselor personale, ci, dimpotrivă, înseamnă luarea lor în considerație, urmărirea tocmai a satisfacerii lor.

III. ÎMBINAREA COINTERESĂRII MATERIALE CU STIMULENTELE MORALE

Concomitent cu creșterea rolului cointeresării materiale ca mijloc de bază în antrenarea celor ce muncesc la realizarea sarcinilor trasate de cel de-al III-lea Congres al P.M.R., are loc o creștere a importanței factorului conștient, a stimulentelor morale. Intrarea țării noastre în etapa desăvîrșirii construcției socialiste impune cu necesitate întărirea și dezvoltarea muncii educative în rîndurilor maselor, creșterea forțelor mobilizatoare ale stimulilor morali. Așa cum a arătat tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej, „...respectarea principiului cointeresării materiale, îmbinarea justă a stimulenților materiali cu stimulenții morali reprezintă principala cale a creșterii producției și productivității muncii, condiția obligatorie pentru succesul construirii noii orînduiri"[1]. În actuala etapă și pentru un timp relativ mai îndelungat, cointeresarea materială continuă să joace rolul principal în stimularea celor ce muncesc.

Își mențin deplina lor actualitate cuvintele lui Lenin după care socialismul se construiește „nu nemijlocit pe bază de entuziasm, ci cu ajutorul entuziasmului născut de marea revoluție, pe bază de interes personal, pe bază de cointeresare personală" [2].

---

[1] *Darea de seamă a delegației Partidului Muncitoresc Romîn la cel de-al XXII-lea Congres al P.C.U.S. prezentată la plenara C.C. a P.M.R. din 30 noiembrie—5 decembrie 1961*, în Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1961—1962*, p. 186.

[2] V. I. Lenin, *Opere*, București, vol. 33, E.S.P.L.P., 1957, p. 39—40.

Totuși, în cursul procesului de desăvîrșire a socialismului și de trecere treptată la comunism, valoarea și importanța stimulilor morali cresc din ce în ce mai mult. Cointeresarea materială personală și mai ales cointeresarea materială colectivă, prin funcția sa educativă, de stimulare a formării și dezvoltării conștiinței socialiste a oamenilor muncii, creează cadrul obiectiv pentru acțiunea tot mai eficientă a stimulilor morali. Funcția educativă a principiului cointeresării materiale constituie, pe de o parte, baza obiectivă a formării stimulului moral și, pe de altă parte, elementul de legătură dintre stimulii materiali și cei morali în muncă. Stimulii materiali și cei morali acționează într-o unitate indisolubilă, se influențează reciproc ; stimulii morali își bazează eficacitatea pe stimulii materiali, completează și desăvîrșesc acțiunea acestora.

Folosirea stimulilor morali capătă forme diferite. În procesul muncii socialiste, ca urmare a activității educative desfășurate de partid în rîndul maselor, în țara noastră au apărut forme noi, deosebit de eficiente de stimulare morală, de asigurare a unei munci cît mai rodnice nu numai în vederea unor recompense bănești, ci și ca urmare a înțelegerii conștiente a importanței sociale a muncii, a necesității preocupării cît mai active pentru realizarea intereselor obștești.

În țara noastră apar și se dezvoltă acțiuni care capătă treptat un caracter de masă, expresie a conștiinței socialiste a oamenilor muncii, a forței sale stimulatoare. Iată, exprimată foarte clar, această nouă forță, crescîndă, a stimulenților morali : „E drept — a arătat filatoarea Irina Puia de la fabrica de textile „Dorobanțul" din Ploiești — , cîștigurile noastre cresc de la o perioadă la alta, o dată cu creșterea producției și productivității muncii. Acest lucru ne bucură. Dar simți o altfel de bucurie, parcă mai profundă, atunci cînd pentru rezultatele dobîndite în întrecerea socialistă primești fanioane de fruntaș ori ești trecut în cartea de onoare a întreprinderii".

Merită în primul rînd să menționăm extinderea tot mai mare pe care o ia preluarea de către fruntași în producție a unor echipe sau schimburi cu rezultate mai slabe, expresie vie a noilor relații sociale existente în socialism. Să dăm mai întîi un exemplu : la uzinele mecanice din Turnu-Severin, la sectorul III, brigada de sudori autogeni condusă de Iancu Ionașcu nu-și realiza permanent sarcinile, nu lucra așa cum trebuie. Conducerea ei a fost preluată atunci de Enache Constantin, conducătorul unei brigăzi ce-și depășea lunar sarcinile de plan cu 20—25%. Ajutorul acordat noii sale brigăzi și-a arătat urmările. După o lună graficul întrecerii arăta o depășire pe brigadă de 3%, nici unul dintre membrii ei nefiind sub normă. În întrecerea socialistă desfășurată în cinstea lui 23 August, brigada a ocupat locul doi pe sector. Pentru rezultatele obținute i s-a decernat titlul de brigadă fruntașă. În același timp, o dată cu creșterea producției au crescut și cîștigurile muncitorilor, iar doi dintre membrii ei (Ion Urdaru și Alexandru Grecu) au fost promovați într-o clasă superioară de salarizare.

Ce îi determină pe muncitori ca Enache Constantin să procedeze așa ? Ei au renunțat de bunăvoie la o brigadă în care rezultatele erau superioare, și deci și cîștigul mai mare, și au primit să lupte cu greutățile, să-și ajute tovarășii de muncă, să muncească pentru ridicarea generală a producției.

Evident, avem de-a face cu forța stimulativă a conștiinței socialiste, cu oameni care înțeleg să-și dedice întreaga lor capacitate de muncă cauzei generale, binelui obștesc.

Un alt fenomen deosebit de edificator îl constituie dezvoltarea relațiilor de întrajutorare tovărășească, de generalizare a experienței înaintate.

Așa cum spuneau Marx și Engels, „în lumea reală, relațiile dintre indivizi depind de modul lor de producție"[1]. Modul de producție socialist constituie baza obiectivă a dezvoltării conștiinței solidarității tovărășești în muncă, a ajutorării reciproce.

Pot fi date nenumărate exemple în acest sens. Ne vom mărgini însă doar la unul, deosebit de semnificativ. O formă organizată și eficientă (care ar merita o cercetare deosebită) de întrajutorare în muncă se dezvoltă la uzinele „Tudor Vladimirescu" din București. Aici, inițiativa secției a II-a mecanică, secție fruntașă pe uzină, pornită sub lozinca : „Ridicarea tuturor muncitorilor la nivelul realizărilor medii ale fruntașilor", a găsit un puternic ecou în toată uzina. Inițiativa are la bază ajutorul tovărășesc dat celor cu o calificare mai slabă, de către strungari mai buni și mai experimentați. Rezultatul acestei inițiative este îmbunătățirea muncii întregului colectiv, faptul că în întrecerea desfășurată în cinstea lui 23 August 1962 nici o brigadă nu s-a situat sub normă. Muncitori ca lăcătușii Petre Berceanu, Dumitru Vladimirescu și alții, care înainte au primit ajutor în cadrul acestei inițiative, sînt astăzi șefi de brigăzi fruntașe în întrecerea socialistă.

Asemenea diverse forme de întrajutorare care se dezvoltă în noi și noi întreprinderi au la bază acțiunea stimulilor morali, aprecierea înaltă pe care colectivul o acordă celor ce văd în muncă o adevărată datorie patriotică, o chestiune de glorie și de onoare.

Forța stimulenților morali nu se manifestă numai în asemenea cazuri, ea își face din ce în ce mai mult loc în munca pe care o depune fiecare muncitor în parte, în comportarea sa zilnică la locul de producție, capătă o manifestare de masă.

A munci cît mai bine pentru a-ți îndeplini îndatorirea și a te bucura de aceasta, a te simți stimulat prin aprecierea tovarășilor tăi, a munci pentru binele obștesc, pentru propășirea generală, iată stimulente de natură morală care pun din ce în ce mai mult în mișcare mase tot mai largi de oameni ai muncii. Popularizarea rezultatelor obținute prin stațiile de amplificare, panourile de onoare ale secțiilor și întreprinderilor, popularizarea fruntașilor în cadrul consfătuirilor de producție, ziare și gazete, decernarea de insigne și drapele de „fruntaș în producție", certificate și insigne de inovatori etc., toate acestea reprezintă aspecte concrete pe care le ia sistemul de stimulare morală.

Pe măsura înaintării țării noastre pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste, cîmpul de acțiune, forța și rolul stimulilor morali cresc necontenit, crește și se dezvoltă conștiința socialistă a poporului nostru, se întărește unitatea sa moral-politică și ideologică. Totodată, trebuie să ținem seamă că în țara noastră influența concepțiilor ideologice străine creează posibilitatea menținerii, apariției unor tendințe individualiste, antisociale

[1] K. Marx și F. Engels, *Ideologia germană*, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 424.

în rîndul unor elemente înapoiate, declasate. De aceea munca de educație a celor ce muncesc trebuie completată și consolidată cu apărarea consecventă a legalității noastre socialiste, cu combaterea oricăror tendințe de delapidare, de lovire în avutul obștesc.

★

Din cele expuse se desprind unele concluzii mai importante, pe care am dori să le subliniem în cele de mai jos :

1. Principiul cointeresării materiale reprezintă veriga de legătură între interesele individuale și cele obștești în vederea justei lor îmbinări în stimularea activității creatoare a maselor în opera de construire și desăvîrșire a socialismului. Cointeresarea materială, element al politicii economice a partidului și statului nostru, îndeplinește în special două sarcini principale : a) stimularea activității creatoare a celor ce muncesc în vederea dezvoltării economiei socialiste și a creșterii bunăstării întregului popor și b) educarea maselor în spiritul muncii socialiste, dezvoltarea conștiinței socialiste a oamenilor muncii.

2. Principiul leninist al cointeresării materiale, reflectînd condițiile concret-istorice de dezvoltare a societății, își îmbogățește neîncetat conținutul. Pe măsura introducerii pe scară mereu mai largă a tehnicii înaintate și a automatizării, capătă însemnătate îmbinarea formelor de cointeresare materială individuală cu cele colective.

3. Cointeresarea materială reprezintă un mijloc principal în asigurarea dezvoltării capacităților creatoare ale celor ce muncesc, a personalității acestora. Stimulînd o participare cît mai eficientă a fiecărui om al muncii la dezvoltarea economiei noastre naționale, acest principiu permite antrenarea tuturor oamenilor muncii la creșterea calificării, a însușirii de noi și variate cunoștințe cultural-științifice, cît și de noi meserii, contribuie la treptata ștergere a diferenței esențiale dintre munca fizică și cea intelectuală. Totodată, prin asigurarea unei remunerații sporite, a unei munci de calitate și randament sporit, el asigură și stimulează participarea fiecăruia cu toate însușirile și talentele sale, dă cîmp larg de manifestare tuturor acestor însușiri, contribuie la dezvoltarea aptitudinilor creatoare ale celor ce muncesc.

4. Cointeresarea materială formează în același timp cadrul de apariție și de dezvoltare a stimulilor morali ai muncii caracteristici relațiilor de producție socialiste. Îmbinarea creatoare a stimulilor materiali și morali în muncă constituie o trăsătură specifică societății socialiste, o puternică forță motrice a noii orînduiri.

5. Perfecționarea permanentă a formelor cointeresării materiale, îmbinarea tot mai organică a stimulilor morali și a celor materiali în muncă, alături de continua sporire a fondurilor sociale de consum, duce permanent la creșterea nivelului de trai material și cultural al oamenilor muncii. Prin aceasta reiese încă o dată în evidență superioritatea orînduirii socialiste, se dovedește că socialismul este singura cale de realizare a intereselor întregului popor muncitor, de asigurare a unui trai din ce în ce mai bun.

VALOAREA UMANISTĂ A MUNCII ÎN SOCIALISM ȘI ÎN COMUNISM

DE

TEODOR BRATEȘ

„... Munca va înceta de a fi numai un mijloc de existență și se va transforma într-o adevărată activitate de creație, într-un izvor de bucurie" (Programul P.C.U.S.) [1].

În zilele noastre, construirea socialismului și a comunismului constituie o strălucită întruchipare practică a năzuințelor de veacuri ale omenirii. Cele mai generoase idealuri, eliberarea omului din lanțurile exploatării, dezvoltarea lui liberă și multilaterală devin realitate în procesul transformării revoluționare a societății.

Încă de la apariția sa, marxismul a săvîrșit o radicală revoluție și în sfera concepțiilor umaniste. Depășind stadiul contemplativ și viziunile socialiste utopice despre *omul ideal* într-o societate ideală, Marx și Engels au pornit de la *omul real* ca produs al naturii și societății, ca exponent al unor relații sociale date. Astfel, ei au fundamentat științific rolul primordial al condițiilor vieții materiale în determinarea esenței umane și, ceea ce este hotărîtor, au indicat drumul *real* spre făurirea acelei orînduiri sociale în care omul poate trăi și munci *în condițiile cele mai demne și mai potrivite cu natura sa umană*, așa cum s-a constituit ea în procesul istoric al dezvoltării societății. Particularitatea actualei etape în dezvoltarea concepției umaniste marxiste constă în faptul că previziunile întemeietorilor comunismului științific se înfăptuiesc prin practica socială nemijlocită; idealul devine realitate, iar realitatea furnizează noi elemente care îmbogățesc idealul.

Pentru înțelegerea trăsăturilor umanismului comunist, a legăturii indisolubile dintre ideal și realitate, Programul P.C.U.S. reprezintă un inepuizabil izvor de învățăminte; ca un fir roșu, programul este străbătut de ideea verificată, prin fapte, că numai socialismul și comunismul creează

[1] *Congresul al XXII-lea al P.C.U.S.*, București, Edit. politică, 1962, p. 385.

condiţii pentru dezvoltarea multilaterală şi armonioasă a personalităţii umane. „Totul pentru om, pentru nevoile sale" — această deviză a programului, a politicii Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, a mişcării comuniste internaţionale — exprimă sintetic conţinutul umanismului marxist-leninist.

NOI CONDIŢII SOCIALE — UN NOU CARACTER AL MUNCII

Glorificarea omului este o trăsătură a tuturor concepţiilor umaniste, dar numai umanismul marxist a reuşit să definească ştiinţific natura umană, să arate în ce constă esenţa ei. Umaniştii premarxişti n-au izbutit să depăşească viziunea idealistă care explică esenţa umană prin raţiune. Ţelul umanităţii era astfel redus la libertatea raţiunii, la triumful ei asupra obscurantismului şi piedicilor de natură politică, ideologică, culturală. Încercînd să răspundă cum se va putea realiza acest ţel, majoritatea umaniştilor premarxişti recurgeau, în ultimă analiză, la soluţii moralizatoare, făcînd apel la omenire să-şi rezolve prin bună înţelegere, prin „raţiune", gravele şi spinoasele ei probleme sociale.

Marxismul a arătat că esenţa umană nu trebuie căutată *în elementele suprastructurale, ci în mod istoric, concret în factorii care determină elementele suprastructurale.* Ce sînt oamenii, scriau Marx şi Engels, coincide cu producţia lor, atît cu ce produc, cît şi cu felul *cum* produc [1]. Cheia de boltă pentru înţelegerea naturii umane este descoperirea de către marxism a genezei umanului în sfera *producţiei bunurilor materiale.* Producerea uneltelor cu un scop conştient (asigurarea traiului) este atributul esenţial al omului. Munca, scrie Engels, „este prima condiţie de bază a vieţii omeneşti în genere, şi anume în asemenea măsură încît, într-un anumit sens, trebuie să spunem că ea l-a creat chiar pe om însuşi" [2].

Munca reprezintă principala însuşire a omului. Trebuie însă arătat că în condiţii sociale diferite, munca are un caracter diferit, cu toate urmările care decurg de aici pentru cei ce muncesc. Cele trei elemente relevate de Marx şi Engels — *cu ce, cît* şi, mai ales, *cum* produc oamenii — îşi pun amprenta asupra caracterului muncii, lărgind sau îngustînd sfera ei creatoare potrivit condiţiilor date. Munca are un caracter concret-istoric.

În formaţiile social-economice presocialiste (exceptînd comuna primitivă), progresul neîncetat al omenirii are loc pe seama adîncirii inegalităţii sociale şi a dezumanizării treptate a muncii. Pe de o parte, munca s-a dezvoltat atît în direcţia creşterii productivităţii, sporirii eficienţei sale, valorificării mai largi a resurselor naturale, perfecţionării şi măririi varietăţii produselor, cît şi în direcţia adîncirii caracterului său social. Pe de altă parte, în condiţiile exploatării, forţa de muncă s-a separat de condiţiile muncii şi de rezultatele ei, activitatea specific umană (munca) fiind redusă (subiectiv) la rolul de mijloc pentru conservarea existenţei

[1] K. Marx şi F. Engels, *Ideologia germană*, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956, p. 17.
[2] F. Engels, *Dialectica naturii*, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1954, p. 168.

fizice, pierzîndu-şi conţinutul său uman, îndeosebi caracterul ei creator. Mecanismul acestui proces nu poate fi înţeles decît prin dezvăluirea bazei sale economice, şi anume apariţia şi adîncirea exploatării omului de către om. Rezultatele muncii nu mai sînt însuşite de producătorii direcţi, omul muncii este supus exploatării, scopul muncii nu vizează satisfacerea nemijlocită a nevoilor umane, ci îmbogăţirea stăpînilor mijloacelor de producţie. Pe măsura adîncirii diviziunii capitaliste a muncii se îngustează sfera de activitate creatoare a omului, se adînceşte „parcelarea muncii", se adînceşte opoziţia dintre munca fizică şi munca intelectuală. Dezumanizarea muncii, pe baza transformării forţei de muncă în marfă, atinge în stadiul capitalist al producţiei de mărfuri punctul său culminant.

Capitalului îi este proprie tendinţa de a goli munca de conţinutul său uman. Caracterul contradictoriu, antagonist al dezvoltării sociale în condiţiile capitalismului îşi pune amprenta şi asupra trăsăturilor fundamentale ale muncii. Elementele progresului (creşterea productivităţii muncii, mărirea continuă a avuţiei sociale, desăvîrşirea utilitară şi estetică a produselor etc.) îşi croiesc drum cu preţul intensificării exploatării celor ce muncesc, pe seama pauperizării lor absolute şi relative. Fenomene ca ofensiva patronală împotriva nivelului de trai al proletariatului, şomajul cronic, schimbarea forţată a profesiunilor, uzura fizică accelerată şi anormală a oamenilor muncii, discriminarea în muncă (în funcţie de sex, vîrstă, naţionalitate, religie) sînt un însoţitor permanent al capitalismului. Numai lupta de clasă a proletariatului, tot mai hotărîtă şi mai amplă în condiţiile contemporaneităţii, împiedică pe capitalişti să răpească muncii orice urmă de omenesc, lupta de clasă acţionînd ca un puternic factor de atenuare a efectelor inumane ale muncii sub domnia despotică a capitalului. Concesiile parţiale pe care patronii sînt nevoiţi să le facă sub presiunea luptei de clasă a proletariatului (încheierea contractelor colective, garantarea temporară în unele întreprinderi a minimului de trai, aplicarea unor măsuri parţiale de protecţie a muncii etc.) nu schimbă însă conţinutul şi caracterul muncii în capitalism. Proprietatea capitalistă asupra mijloacelor de producţie, după expresia lui Marx, îl menţine pe omul muncii în situaţia de episod al procesului de reproducţie a capitalului, reproducînd astfel şi condiţiile inumane ale muncii.

În viaţa proletariatului, Marx şi Engels au văzut urmările cele mai tragice ale dezumanizării muncii. Frica de a-şi pierde pîinea sa şi a copiilor săi „îl ţintuieşte pe muncitor mai strîns de capital decît îl ţintuiau pe stîncă pe Prometeu piroanele lui Hefaistos"[1].

Mulţi dintre umaniştii premarxişti au văzut just izvorul dezumanizării în existenţa proprietăţii private. Soluţia pentru lichidarea inegalităţii sociale, a mizeriei şi a abrutizării oamenilor muncii nu constă însă în transformarea tuturor membrilor societăţii în mici proprietari privaţi, aşa cum preconiza, de pildă, Rousseau. Lenin sublinia că, „în condiţiile producţiei de mărfuri, sistemul micii gospodării *nu este în stare* să izbăvească omenirea de mizeria maselor şi de asuprirea pe care o îndură"[2]. Marxism-

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, Bucureşti, Edit. politică, 1960, p. 647.
[2] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 24, Bucureşti, Edit. politică, 1959, p. 55.

leninismul a demonstrat ştiinţific că unicul drum spre fericirea omenirii, spre dobîndirea de către om a măreţiei sale este revoluţia socialistă, care, instaurînd puterea politică a clasei muncitoare, îndeplineşte totodată sarcina sa economică fundamentală : punerea în concordanţă a relaţiilor de producţie cu caracterul forţelor de producţie, atît în industrie, cît şi în agricultură.

O dată cu statornicirea proprietăţii socialiste asupra mijloacelor de producţie, cu lichidarea pe această bază a exploatării omului de către om, apar noi condiţii sociale, care schimbă conţinutul muncii şi fac posibile acţiunea legii repartiţiei după cantitatea şi calitatea muncii, realizarea unităţii dintre interesele sociale şi cele personale, participarea activă a maselor de oameni ai muncii la organizarea şi la conducerea producţiei.

O importanţă excepţională are faptul că în socialism dreptul la muncă este nu numai proclamat (şi Constituţia Statelor Unite prevede dreptul la muncă, în timp ce numărul şomerilor se menţine la cel puţin 4 500 000 de oameni), ci şi *asigurat* din punct de vedere economic şi juridic. Dezvoltarea continuă, ascendentă a economiei socialiste reclamă cu necesitate sporirea neîncetată a numărului celor ce muncesc. Numai în anul trecut numărul salariaţilor în economia naţională a Uniunii Sovietice a crescut cu aproape 1 000 000 de oameni, iar în ţara noastră a sporit cu 237 400 de oameni ajungînd la 3 486 600 de muncitori, ingineri, economişti etc.[1]. Planurile de perspectivă prevăd sporuri anuale şi mai însemnate.

Noua orînduire socială transformă în realitate măreţul principiu umanist : *cine nu munceşte nu mănîncă*. Parazitismul — însoţitor nelipsit al capitalismului — este străin naturii socialismului, baza socială, de clasă a unui astfel de fenomen monstruos fiind sfărîmată. Munca în folosul societăţii devine principala unitate de măsură a valorii omului. Participarea entuziastă a maselor largi la activitatea productivă are la bază convingerea că numai prin muncă pot fi satisfăcute cerinţele materiale şi spirituale ale fiecărui membru al societăţii în parte, şi ale societăţii în ansamblul ei. Această convingere a luat naştere şi se întăreşte ca efect al acţiunii legii repartiţiei după cantitatea şi calitatea muncii, al aplicării principiului cointeresării materiale. Viaţa demonstrează fiecăruia că tot ce se produce în socialism este îndreptat spre binele oamenilor. Creşterea producţiei sociale constituie *o premisă* şi *un mijloc* de asigurare a dezvoltării multilaterale a omului, de satisfacere a nevoilor sale materiale şi spirituale. Răspunzînd chemării de a spori producţia, productivitatea, de a îmbunătăţi calitatea şi de a reduce preţul de cost, oamenii muncii constată direct, în domenii materiale esenţiale (hrană, îmbrăcăminte, locuinţă etc.), consecinţele activităţii lor creatoare. Cîteva date în acest sens din Uniunea Sovietică şi din ţara noastră sînt edificatoare. Astfel, în perioada 1956—1962, în Uniunea Sovietică au primit locuinţe noi peste 75 000 000 de oameni (o treime din întreaga populaţie). Fondurile sociale de consum (învăţămînt, asigurări sociale, pensii etc.) au sporit de la 4,2 miliarde de ruble în 1940 la 24,5 miliarde de ruble în 1960.

[1] *Breviarul statistic al R.P.R., 1962*, Direcţia Centrală de Statistică, p. 63.

Acelaşi fenomen (în alte proporţii şi în condiţii diferite, determinate de etapa în care ne aflăm) se înregistrează şi în ţara noastră. În ultimii 5 ani s-au dat în folosinţă peste 160 000 de apartamente, iar la sate, în ultimii 11 ani, s-au construit peste 1 000 000 de case noi. Fondurile alocate de stat pentru învăţămînt, cultură, ocrotirea sănătăţii depăşesc anual 15 miliarde de lei.

Totodată salariile nominale cunosc o dinamică ascendentă. În U.R.S.S., în decurs de cinci ani, salariile au sporit cu aproximativ 4 miliarde de ruble [1]. În ţara noastră, între 1955 şi 1959, salariile au crescut cu 33% [2]. În 1960 şi 1962 s-a înregistrat un nou spor. Aceste cifre vor căpăta mai mult relief dacă vom face legătura cu creşterea consumului. Oamenii muncii mănîncă mai bine (creşte volumul absolut al consumului alimentar şi se schimbă structura acestuia în favoarea unei alimentaţii raţionale, consistente), se îmbracă mai bine (la un număr sporit de produse se adaugă calitatea superioară şi varietatea), îşi realizează într-o măsură tot mai mare confortul vieţii cotidiene.

Este deci limpede că cei care produc au un puternic şi permanent stimulent în lupta pentru obţinerea unor succese economice tot mai importante. Caracterul creator al muncii este direct proporţional cu urmările practice pe care le are sporirea producţiei pentru îmbunătăţirea traiului, avînd în vedere atît cerinţele materiale, cît şi cele spirituale. *O trăsătură importantă a muncii în socialism şi în comunism constă, aşadar, în stăpînirea de către producători a roadelor activităţii lor.* Fie că se referă la sporirea salariului real, la creşterea fondurilor sociale destinate consumului, fie că se referă la lărgirea bazei materiale pentru apărarea sănătăţii, pentru dezvoltarea învăţămîntului şi a culturii, faptele arată, fără putinţă de tăgadă, că în noile condiţii există o unitate deplină între muncă şi ţelul umanist comunist de a se satisface tot mai deplin cerinţele vitale, în continuă creştere, ale omului. „*Socialismul* — arată tovarăşul Gh. Gheorghiu-Dej — *se construieşte tocmai pentru ca cei ce muncesc să se bucure de o viaţă tot mai bună, de un nivel de civilizaţie tot mai înalt*" [3].

O altă împrejurare esenţială care dă muncii în socialism un caracter principial nou este posibilitatea largă a celor ce muncesc de a participa activ la organizarea şi conducerea producţiei, atît pe plan local, cît şi pe plan naţional. Se ştie că una dintre formele de mutilare a personalităţii proletarului în capitalism este transformarea lui în sclav al maşinii. Proletarul este un simplu executant care lucrează sub comanda capitalului. El are o viziune extrem de îngustă asupra ansamblului producţiei, fapt care frînează dezvoltarea personalităţii sale.

Relaţiile de muncă autentic umane nu se pot forma însă decît pe baza proprietăţii sociale asupra mijloacelor de producţie. Participanţii la procesul de muncă au astfel, în mod obiectiv, indiferent de funcţiile

---

[1] Datele privitoare la U.R.S.S. sînt extrase din volumul *Congresul al XXII-lea al P.C.U.S.*, p. 93, 94 şi 95.

[2] Vezi Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări, 1959—1961*, Bucureşti, Edit. politică, 1961, p. 106.

[3] *Ibidem*, p. 376.

concrete pe care le îndeplinesc, aceeași poziție față de mijloacele de muncă. Totodată, în mod legic, activitatea tuturor celor ce muncesc are un scop comun : satisfacerea necesităților membrilor întregii societăți. Relațiile noi, socialiste, de colaborare și ajutor reciproc, se manifestă în mod concret și eficient și pe planul participării la organizarea și la conducerea producției, aceasta atît în cadrul întreprinderilor, cît și la scara întregii țări. După cum arată tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej, sindicatele, „desfășoară o rodnică activitate de mobilizare a celor ce muncesc la lupta pentru îndeplinirea planurilor de dezvoltare a economiei naționale, organizează participarea nemijlocită și tot mai activă a maselor muncitoare la conducerea economiei, la elaborarea și înfăptuirea măsurilor privind îmbunătățirea condițiilor de muncă și de trai ale oamenilor muncii" [1]. Proporțiile participării muncitorilor la conducerea producției și eficiența acestei participări cunosc o dezvoltare continuă.

A intrat în practica permanentă a partidului nostru organizarea de largi dezbateri asupra sarcinilor dezvoltării construcției economice. În toamna anilor 1960 și 1961, de exemplu, sute de mii de muncitori au luat parte la dezbaterile privind obiectivele planului de stat pe anul 1961 și, respectiv, 1962.

Sindicatele din țara noastră realizează continuu antrenarea muncitorilor la organizarea și la conducerea producției. Mijlocul cel mai răspîndit și mai eficient s-au dovedit a fi în acest sens consfătuirile de producție. În cadrul consfătuirilor, fiecare muncitor are posibilitatea de a-și spune părerea asupra modului cum se desfășoară producția, de a dezvălui lipsurile și greutățile, de a face propuneri pentru îmbunătățirea muncii, ceea ce demonstrează pregnant transformarea muncitorilor din simpli executanți ai planului, în conducători ai producției, oameni cu o vastă experiență practică, dar și cunoscători ai problemelor politice-economice de ansamblu.

În primele 8 luni ale anului 1962, în întreprinderile din capitală s-au făcut cu prilejul consfătuirilor de producție peste 10 800 de propuneri privind perfecționarea organizării secțiilor și a atelierelor, sporirea indicilor calitativi ai activității economice, asigurarea unor condiții mai bune în muncă. Eficiența economică a celor mai multe propuneri (fapt care ilustrează competența autorilor) se reflectă, printre altele, în obținerea unor economii suplimentare de 160 000 000 de lei [2].

Bineînțeles, consfătuirile de producție, ca atare, nu epuizează formele de participare a muncitorilor la conducerea și la organizarea activității economice. În mod practic, în activitatea zilnică se desfășoară procesul complex de antrenare a celor ce muncesc la rezolvarea problemelor locale și generale ale producției. Un activ format din peste 500 000 de oameni ai muncii [3] urmărește permanent modul în care se aplică prevederile con-

---

[1] *Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Romîn*, Edit. politică, București, 1960, p. 82—83.

[2] *După darea de seamă a Consiliului local al sindicatelor*, București.

[3] Vezi lucrarea *Despre principiile de organizare a sindicatelor din R.P.R.*, Edit. politică, București, p. 39—40.

tractelor colective, propunerile făcute în consfătuirile de producţie şi acţionează în direcţia eliminării unor lipsuri şi greutăţi. Aceasta este o veritabilă şcoală obştească, care formează la oamenii muncii deprinderi de conducători, cultivă noi trăsături ale personalităţii lor creatoare.

Pe măsura transformării socialiste a agriculturii şi, îndeosebi o dată cu încheierea colectivizării, ţăranii muncitori dobîndesc o viziune nouă asupra organizării producţiei, pe baza proprietăţii colective asupra pămîntului, participă la organizarea activităţii în domeniul vast şi complex al gospodăriei colective, capătă trăsături umane calitativ noi : cunoştinţe tehnice-organizatorice, spirit colectivist, înţelegerea problemelor sociale etc.

Antrenarea tot mai largă a celor ce muncesc la organizarea şi la conducerea producţiei este o lege a noii orînduiri sociale. Făurirea socialismului şi a comunismului este de neconceput fără participarea conştientă a maselor la opera constructivă. În sens mai restrîns, munca socialistă şi comunistă se leagă indisolubil de activitatea creatoare, conştientă a oamenilor pentru perfecţionarea producţiei sociale. Drept urmare, personalitatea omului muncii se dezvoltă şi în direcţia cunoaşterii largi a problemelor producţiei, iar pe baza acestei cunoaşteri se creează posibilitatea unei intervenţii tot mai competente şi mai eficiente la îmbunătăţirea muncii sociale.

PROGRESUL TEHNIC ŞI DEZVOLTAREA VALORII CREATOARE A MUNCII

Definind crearea bazei tehnice-materiale a comunismului drept principala sarcină economică a partidului şi a poporului sovietic, Programul P.C.U.S. dezvoltă, potrivit noilor condiţii, teza marxistă cu privire la condiţionarea trăsăturilor muncii de specificul uneltelor şi de caracterul relaţiilor de producţie. „Spre deosebire de capitalism, sistemul economic socialist planificat îmbină accelerarea progresului tehnic cu asigurarea deplină a posibilităţii de a munci pentru întreaga populaţie aptă de muncă. Automatizarea şi mecanizarea complexă constituie baza materială pentru transformarea treptată a muncii socialiste în muncă comunistă. Progresul tehnic va mări considerabil exigenţele faţă de nivelul producţiei, faţă de pregătirea de specialitate şi de cultură generală a tuturor oamenilor muncii" [1]. Este exprimată aici sintetic atît unitatea dintre nivelul de dezvoltare a uneltelor de producţie şi relaţiile de producţie, cît şi principalele consecinţe ale progresului tehnic pentru dezvoltarea multilaterală a celor ce muncesc în condiţiile socialismului şi ale comunismului. Nu automatizarea în sine duce la dezvoltarea personalităţii umane, ci automatizarea *în condiţiile relaţiilor de producţie socialiste*. „Dezvoltarea tehnicii noi — se arată în *Program* — va fi folosită pentru uşurarea şi îmbunătăţirea radicală a condiţiilor de muncă ale omului sovietic, pentru reducerea zilei de muncă şi asigurarea condiţiilor de trai confortabil, pentru lichidarea muncii fizice grele, iar apoi şi a oricărei munci necalificate" [2].

[1] *Congresul al XXII-lea al P.C.U.S.*, p. 387.
[2] *Ibidem.*

Printre sociologii burghezi (americanii C. V. Good, O. E. Skeater, englezul C. D. Cole) este la modă procedeul antiștiințific de a nega unitatea dintre nivelul de dezvoltare a uneltelor de producție și relațiile de producție. Desigur, tehnica în sine (o unealtă sau o instalație oarecare) este neutră față de clase, dar tehnica nu este creată și folosită în afara condițiilor generale ale unei anumite orînduiri. Aceleași mijloace tehnice utilizate în capitalism și în socialism creează condiții diferite de muncă și au consecințe sociale opuse. Să ne adresăm faptelor, pentru că ele, dacă sînt luate „în *ansamblul* lor, în *conexiunea* lor, sînt nu numai « îndărătnice », dar și absolut concludente" [1].

Actuala revoluție tehnică-științifică, în orbita căreia au intrat și țările capitaliste (îndeosebi cele dezvoltate) aduce elemente noi în structura muncii. Dar astfel de elemente nu infirmă (așa cum se străduiesc, fără succes, s-o demonstreze sociologii burghezi și reformiștii) tezele lui Marx cu privire la dezumanizarea muncii în capitalism.

Date fiind mobilul producției capitaliste (producție pentru acumulare de cît mai multă plusvaloare) și existența atotputernică a monopolurilor, introducerea utilajelor moderne se face doar în măsura în care ele aduc noi profituri. Pentru unele monopoluri este mult mai avantajos de pildă, să folosească benzile rulante și chiar unele procese tehnologice învechite în locul mașinilor automate dacă investițiile de tehnică nouă nu prezintă rentabilitate. Astfel, progresul tehnic este frînat și, drept consecință, se menține o masă importantă de muncitori semicalificați și necalificați care sînt astfel împiedicați să-și dezvolte aptitudinile, talentele și cunoștințele. În S.U.A., de pildă, în ultimele 5 decenii, numărul muncitorilor semicalificați a sporit de 3,2 ori, cel al muncitorilor necalificați de 7,3 ori, iar cel al muncitorilor calificați de numai 2,6 ori [2]. Același fenomen, la proporții diferite, se înregistrează în toate țările capitaliste.

Marea majoritate a muncitorilor, chiar și în țările capitaliste cele mai dezvoltate, continuă să lucreze în întreprinderi care nu au depășit stadiul mecanizării simple (banda rulantă de pildă). Așa se explică, printre altele, și faptul că marea majoritate a lucrătorilor din fabricile și uzinele capitaliste sînt pregătiți pentru producție într-un timp foarte scurt. La uzinele lui Ford, de pildă, 75 % dintre muncitori au fost calificați doar în 3—4 săptămîni, timp considerat de capitaliști suficient pentru însușirea unei simple operații mecanice [3].

Trebuie totodată să relevăm că efectele progresiste ale automatizării sînt contracarate în condițiile capitalismului nu numai de interesul monopolurilor de a frîna, în funcție de rentabilitate, progresul tehnic, ci și de alți factori obiectivi și subiectivi. Datorită faptului că ritmul de dezvoltare a economiei capitaliste este lent, nu există nici capacitate de absorbție a forței de muncă eliberate prin introducerea automatizării.

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 23, București, E.S.P.L.P., 1957, p. 272.

[2] Datele cu privire la dezvoltarea economiei țărilor capitaliste, la schimbările care intervin în structura muncii sînt extrase din revista „Probleme ale păcii și socialismului" (1960—1961 ; vezi discuția despre schimbările și structura clasei muncitoare contemporane) și din lucrarea *Mișcarea muncitorească în țările capitaliste*, București, Edit. politică, 1962.

[3] Vezi amănunte în legătură cu această problemă în lucrarea lui G. V. Osipov, *Tehnica și progresul social*, București, Edit. științifică, p. 97.

În perioada 1953—1959, ca urmare a introducerii utilajului modern, în S.U.A. au fost concediaţi peste 1 500 000 de muncitori. Pe fondul nefolosirii cronice a tuturor capacităţilor de producţie, extinderea automatizării înseamnă practic adîncirea considerabilă a şomajului de masă.

În procesul modernizării întreprinderilor, al utilării lor cu tehnica nouă, capitaliştii caută să înlocuiască în mari proporţii pe muncitorii bătrîni cu tineret. În Italia, de exemplu, tinerii pînă la 25 de ani reprezintă aproape jumătate din numărul muncitorilor productivi. Milioane de muncitori cu un stagiu îndelungat în producţie, devenind şomeri, sînt puşi în faţa a două alternative : să-şi găsească de lucru, acceptînd, în ultimă analiză, nu numai o muncă mai prost retribuită, dar şi mai puţin calificată, sau să se recalifice în meseriile noi, apărute ca urmare a progresului tehnic. În primul caz rezultă fenomenul descalificării în masă a unor categorii de muncitori (cu condiţia să se poată totuşi angaja undeva), iar în al doilea caz se ridică piedici numeroase legate atît de micşorarea capacităţii de asimilare de noi cunoştinţe, cît mai ales de reţeaua insuficientă a învăţămîntului profesional.

În capitalism, elementele noi pe care progresul tehnic le aduce în desfăşurarea producţiei *nu pot să schimbe în mod esenţial conţinutul muncii, să elimine dezumanizarea ei.* După cum am văzut, sub unele aspecte, golirea muncii de caracterul ei creator se amplifică.

Numai în socialism, tendinţa progresistă, obiectivă a automatizării (dezvoltarea personalităţii muncitorului şi, implicit, umanizarea muncii) se transformă în realitate, datorită relaţiilor de producţie noi. Nici un fel de piedici obiective nu se interpun influenţei pozitive pe care progresul tehnic îl are asupra omului muncii. Să urmărim acest fenomen pe direcţiile sale principale.

Prima consecinţă a mecanizării complexe şi a automatizării este micşorarea continuă, dirijată planificat, a greutăţii specifice a muncilor executate manual, în ansamblul activităţii productive directe. Astfel, munca se uşurează în mod substanţial şi se traduce în viaţă principiul fundamental al socialismului : totul pentru om, pentru binele omului. Cheltuirea de forţă fizică pentru operaţii auxiliare (punerea şi scoaterea pieselor de pe maşini, deplasarea pieselor prelucrate etc.) devine inutilă, deoarece maşinile efectuează aceste operaţii grele. Realitatea socialistă demonstrează că profesiuni „tradiţionale" grele îşi schimbă caracterul prin introducerea tehnicii noi, a mecanizării şi a automatizării. Există, de pildă, o deosebire calitativă între munca tratamentiştilor de la Uzina de tractoare din Braşov, care folosesc instalaţia de curenţi de înaltă frecvenţă, şi, cei care lucrau înainte manual ; între minerul de la Lupeni care pe vremea capitaliştilor scotea cărbunele cu toporul de mînă şi cel care conduce acum o havează. Mecanizarea şi automatizarea proceselor de producţie se desfăşoară în ţara noastră, ca de altfel în întregul sistem mondial socialist, pe un front larg. În 1961, în industria siderurgică, peste 50% din producţia de fontă şi peste 60% din producţia de oţel s-au obţinut în agregate cu operaţii automatizate. Linii tehnologice automatizate s-au introdus în

multe ramuri de producţie: construcţii de maşini, chimie, industria materialelor de construcţii, textilă, alimentară etc. [1].

Un alt aspect important se referă la ştergerea treptată a deosebirilor dintre condiţiile de muncă existente în prezent în diferite ramuri. Aşa, de exemplu, introducerea mecanizării complexe în turnătorii şi automatizarea operaţiilor de formare, turnare, dezbatere (şi în ţara noastră există astfel de turnătorii moderne la uzinele „Tractorul" şi „Semănătoarea" etc.) au dus la o îmbunătăţire considerabilă a condiţiilor de muncă.

Înlăturarea prin automatizare a muncii nemecanizate nu duce la eliminarea muncii fizice în general. Munca fizică capătă însă un conţinut calitativ nou. În structura ei, ponderea cea mai mare o au operaţiile de comandă, de reglare a instalaţiilor automate sau mecanizate. În unele ramuri ale industriei sovietice (în siderurgie de pildă), 78—80% din timpul de lucru este consumat pentru efectuarea supravegherii agregatelor, a controlului, a analizei etc. Important de relevat este faptul că asemenea operaţii de înaltă calificare pot fi executate *nu numai* de oameni cu experienţă şi cu deprinderi profesionale temeinic conturate, *ci într-o măsură tot mai mare, de lucrători cu un nivel cultural tehnic ridicat.*

Progresul tehnic în socialism nu numai că reclamă necesitatea ridicării calificării celor ce muncesc, îndeosebi pe linia îmbinării organice a muncii fizice cu aplicarea cuceririlor ştiinţei şi tehnicii, dar şi creează condiţii materiale pentru satisfacerea acestei necesităţi. Este vorba mai ales de reducerea timpului de lucru şi de mărirea timpului liber. Drept consecinţă a marilor succese obţinute de Uniunea Sovietică pe calea progresului tehnic, „în 1960 toţi muncitorii şi funcţionarii au trecut la ziua de muncă de 7 şi 6 ore. Astfel, săptămîna de lucru s-a redus cu şase ore şi jumătate; reducerea zilei de muncă s-a efectuat menţinîndu-se şi chiar sporindu-se salariile. Se prevede ca în anii următori să se introducă săptămîna de lucru de 40 de ore. ..." [2]. Dar existenţa timpului liber creează doar posibilitatea îmbogăţirii cunoştinţelor de către cei ce muncesc. Această posibilitate este transformată în realitate de dezvoltarea largă, în toate direcţiile, a sistemului de învăţămînt, ceea ce este specific, necesar socialismului. În 1961 4 000 000 de cetăţeni ai Uniunii Sovietice îmbinau munca productivă cu învăţătura în şcolile de cultură generală, tehnice, şi superioare, 2 600 000 de muncitori şi-au însuşit la cursuri speciale noi profesiuni, iar 6 000 000 au absolvit cursuri de ridicare a calificării profesionale [3].

Pentru cei care lucrează în întreprinderile din ţara noastră s-au înceţăţenit în ultimul timp trei căi principale de ridicare a calificării profesionale şi de lărgire a orizontului tehnic-cultural: cursuri pe lîngă secţii şi ateliere, la care specialiştii predau bazele tehnico-ştiinţifice ale producţiei, şcolile medii serale şi învăţămîntul seral tehnic superior. Este semnificativă în acest sens situaţia din trei întreprinderi bucureştene: „23 August", „Semănătoarea" şi „Uzina de utilaj petrolier şi chimic" unde 5 820 de muncitori urmează cursurile de ridicare a calificării, 1 450 şcoala

[1] Vezi *Comunicatul Direcţiei Centrale de Statistică cu privire la îndeplinirea planului de stat al R.P.R. pe anul 1961*, în „Scînteia" din 3 februarie 1962.

[2] *Congresul al XXII-lea al P.C.U.S.*, p. 93.

[3] „Pravda" din 18 ianuarie 1962.

medie serală şi 430 învăţămîntul superior tehnic. Situaţia similară din alte întreprinderi arată că avem de-a face cu un fenomen de masă : asaltul dat de muncitori cetăţii ştiinţei şi a culturii.

Pe scara întregii ţări, numărul muncitorilor care urmează cursuri medii şi superioare, fără scoaterea din producţie, a evoluat astfel : în 1948—1949, 1741 la şcoli medii şi 1 838 la şcoli superioare ; în 1953—1954, 12 845 la şcoli medii şi 18 037 la şcoli superioare ; în 1958—1959, 67 428 la şcoli medii şi 22 348 la şcoli superioare [1]. După date preliminare, în 1960—1961 au învăţat în şcolile medii serale peste 80 000 de elevi muncitori, iar la şcolile superioare peste 25 000 de studenţi care lucrează direct în economia naţională.

Drept consecinţă, în activitatea practică a unui număr crescînd de muncitori se îmbină tot mai mult munca fizică cu cea intelectuală. Expresia cea mai directă a acestui fenomen este dezvoltarea mişcării inovatorilor şi a raţionalizatorilor. Într-un articol intitulat *De ce pe vremea capitaliştilor nu făceam inovaţii*. ajustorul Nicolaie Dincă, autor a 50 de inovaţii, scria în gazeta de uzină „Semănătoarea" : „Şi cînd lucram sub biciul capitaliştilor îmi era dragă meseria. Dar nu simţeam bucuria muncii. Îmi veneau uneori în cap unele idei de perfecţionare a producţiei, dar de ce nu le puneam în practică : N-aveam nici un interes să-l îmbogăţesc mai mult pe capitalist şi îmi lipseau două lucruri : *timpul* (munceam 14—16 ore pe zi) şi *cunoştinţele tehnice*". În aceste cîteva cuvinte este definit pregnant însuşi raportul dintre noile relaţii sociale, progresul tehnic şi creşterea nivelului profesional al muncitorilor. Cu ajutorul cifrelor vom putea concretiza ultima idee a ajustorului. În ce măsură inovatorii sînt ajutaţi în valorificarea ideilor lor creatoare de sporirea cunoştinţelor teoretice tehnice-culturale ? La fiecare 100 de inovatori din uzina „Semănătoarea", 89 au urmat cursurile de ridicare a calificării, 80 sînt fie elevi, fie absolvenţi ai şcolii medii serale, fie studenţi (fără scoaterea din producţie) la Institutul politehnic. Se poate face acum o legătură cauzală între dinamica mişcării de inovaţii la cele trei întreprinderi amintite (1949, 60 de inovaţii ; 1955, 583 inovaţii ; 1961, 2 372 de inovaţii) şi sporirea continuă a numărului muncitorilor care învaţă.

Socialismul dă naştere şi unui alt fenomen important în domeniul dezvoltării personalităţii oamenilor muncii : creşterea numărului de salariaţi cu studii medii şi superioare în ansamblul economiei naţionale. La 1 iunie 1961, din totalul salariaţilor, un număr de 546 746 aveau studii medii şi superioare [2]. Ridicîndu-se nivelul tehnic-cultural al oamenilor muncii, activitatea productivă îşi adînceşte şi lărgeşte caracterul creator, se lichidează unilateralitatea, personalitatea umană capătă noi resurse pentru a se manifesta în plenitudinea capacităţilor sale.

Progresul tehnic creează condiţii pentru ca oamenii muncii să-şi dezvolte personalitatea şi să lichideze caracterul unilateral al muncii ; în acelaşi timp, creşterea nivelului tehnic-cultural contribuie la accelerarea introducerii în producţie a celor mai noi cuceriri ale ştiinţei şi tehnicii. Pro-

[1] *Anuarul statistic al R.P.R., 1959*. Direcţia Centrală de Statistică, 1960 (datele extrase sînt calculate de autor pe baza datelor generale extrase din *Anuarul statistic*).

[2] *Breviarul statistic al R.P.R., 1962*, p. 68.

cesul cunoaşte astfel o dezvoltare dialectică, progresivă, proprie exclusiv orînduirii socialiste.

Nu goana unei minorităţi după profituri, ca în capitalism, ci asigurarea unui trai mereu mai bun pentru cei ce muncesc. Acţiunea largă, stimulatorie a noilor relaţii de producţie elimină toate fenomenele monstruoase care răpesc muncii caracterul ei creator. Dispariţia şomajului, garantarea retribuţiei muncii în funcţie de rezultatele ei, lichidarea „parcelării profesionale", posibilităţile mereu mai largi pentru ridicarea continuă a calificării profesionale, apariţia şi acţiunea eficientă a stimulenţilor morali în perfecţionarea proceselor tehnologice delimitează net, calitativ, caracterul muncii în socialism în comparaţie cu tot ce împiedică în capitalism dezvoltarea armonioasă, multilaterală a oamenilor muncii. În astfel de condiţii, consecinţele progresului tehnic asupra personalităţii muncitorului sînt exclusiv pozitive şi progresiste.

A devenit evident în zilele noastre că schimbările care au loc în baza tehnică-materială a socialismului ca urmare a înaintării spre comunism se reflectă mai ales în sfera muncii *prin ştergerea treptată a deosebirilor esenţiale dintre munca fizică şi cea intelectuală*. Se modifică radical atît caracterul şi conţinutul muncii fizice, cît şi cel al muncii intelectuale, realizîndu-se o apropiere şi o îmbinare organică între ele. Programul P.C.U.S. sintetizează direcţiile spre care se va desfăşura acest proces unic : activitatea muncitorilor se va transforma tot mai mult în munca specifică a experimentatorului din cabinetele de cercetări ştiinţifice, din laboratoare, din secţii experimentale etc. ; producţia, fiind baza experimentală a ştiinţei, devine o întruchipare materială a ştiinţei însăşi. Va apărea astfel un om al muncii de tip nou care va îmbina într-un tot munca fizică cu cea intelectuală. „Intelectualitatea — arată Programul P.C.U.S. — nu va mai constitui o pătură socială deosebită, lucrătorii muncii fizice se vor ridica ca nivel tehnic-cultural, la nivelul lucrătorilor intelectuali" [1].

Considerentele de ansamblu, ca şi cifrele globale au, după cum se ştie, dezavantajul de a estompa imensa varietate a faptelor de viaţă. Ce înseamnă practic, îmbinarea organică a muncii fizice cu cea intelectuală va rezulta mai pregnant, cu toate implicaţiile umane corespunzătoare, dacă vom aminti, fie şi în treacăt, cîteva exemple. Vitalii Mihailovici Kudreavţev este lăcătuş la Fabrica de ceasuri nr. 1 din Moscova. În timpul cînd urma cursurile şcolii medii (fără scoaterea din producţie), el a inventat şi a pus în practică dispozitive de automatizare de la cele mai simple pînă la instalaţii de o deosebită complexitate : de la un semiautomat care cumulează două operaţii de perforare a carcasei ceasului pînă la primul automat din industria ceasornicelor, automat care execută trei operaţii de un grad tehnic înalt. V. M. Kudreavţev a primit titlul de laureat al Premiului „Lenin". O evoluţie asemănătoare a avut şi Boris Sergheevici Egorov, Erou al Muncii Socialiste, de la Uzina de maşini analitice de calcul din Moscova. El a scris cartea *Secretul M.B.E.* (adică maşina de bobinat Egorov). Începîndu-şi activitatea sa creatoare prin cîteva perfecţionări ale strungului, el a ajuns, însuşindu-şi cunoştinţe tehnice superioare, să

[1] *Congresul al XXII-lea al P.C.U.S.*, p. 384.

inventeze o maşină deosebit de perfecţionată, care a făcut senzaţie la expoziţia sovietică deschisă acum 2 ani la New York. Pentru ca asemenea oameni să se dezvolte, să-şi valorifice aptitudinile, sînt absolut necesare condiţiile economice, politice, culturale din lumea socialismului. Faptele lor de astăzi sînt un veritabil preludiu al epocii apropiate cînd toţi oamenii vor îmbina organic în activitatea lor cotidiană munca intelectuală cu cea fizică.

NOUL PROFIL MORAL-SPIRITUAL AL OAMENILOR MUNCII

Sub acţiunea întregului mod de viaţă socialist se formează la oamenii muncii trăsături noi, preţioase, care, la rîndul lor, joacă un rol activ în accelerarea progresului social. În procesul transformării revoluţionare a societăţii se înrădăcinează în conştiinţa oamenilor calităţi morale şi spirituale care dau acestora putinţa să cunoască din plin toate bucuriile vieţii, să se dezvolte multilateral.

Experienţa istorică a construcţiei socialiste şi comuniste a arătat că dezvoltarea fără precedent a forţelor creatoare ale celor ce muncesc, minunata înflorire a talentelor constructive au loc îndeosebi prin desfăşurarea întrecerii socialiste, în ai cărei germeni (subotnicele) Lenin a văzut schimbarea esenţială a caracterului muncii. În întrecerea socialistă se manifestă concret, într-o varietate infinită de forme, poziţia identică a celor ce muncesc faţă de proprietatea socială, cointeresarea lor în rezultatele muncii sociale, noua atitudine faţă de muncă. Participarea activă la întrecere coincide cu procesul dezvoltării multilaterale a omului, deoarece în munca creatoare, cu indici sporiţi continuu, sînt exprimate în mod direct: creşterea nivelului tehnic-cultural, contribuţia activă la rezolvarea sarcinilor sociale, înnobilarea moral-spirituală a omului.

„Munca după capacităţi — se subliniază în Programul P.C.U.S. — va deveni o deprindere, prima necesitate vitală a tuturor membrilor societăţii" [1]. Acest măreţ ideal umanist este tradus în viaţă încă în zilele noastre prin amploarea deosebită pe care a luat-o în Uniunea Sovietică întrecerea pentru munca comunistă (12 000 000 de oameni participă la întrecerea pentru munca comunistă). Şi pentru şomerul din ţările capitaliste munca este o „necesitate vitală". Fără muncă, el şi familia lui riscă să moară de foame. Pentru participanţii la întrecerea colectivelor de muncă comunistă, munca se transformă însă într-un izvor de bucurie, în însuşi conţinutul major al vieţii. Tînărul frezor V. Pavlov de la Uzina de automobile din oraşul Gorki formula deosebit de plastic sensul muncii pentru membrii brigăzii pe care o conduce: „Întreaga «cantitate» de fericire pe care o dobîndeşte omul este determinată de cantitatea de energie pe care o dăruieşte el însuşi societăţii; ca în legea conservării materiei" [2].

Aprecierea muncii drept o chestiune de onoare, de înaltă datorie obştească este unul dintre cele mai evidente elemente ale transformării muncii în prima necesitate vitală a omului. Mişcarea pentru munca comu-

[1] *Congresul al XXII-lea al P.C.U.S.*, p. 437.
[2] Komsomolskaia pravda, din 13 decembrie 1961.

nistă furnizează în acest sens exemple tipice. Brigada de muncă comunistă condusă de Nikolai Minaev de la uzina „Krasnîi Proletarii" din Moscova a adus, numai în decurs de un an, 30 de importante perfecționări producției; în secțiile muncii comuniste din combinatele metalurgice „Magnitogorsk" și „Kuznețk", ca urmare a ajutorării muncitorilor slab calificați de către cei cu o înaltă pregătire, nu mai există codași, productivitatea medie este de aproape două ori mai mare decît înaintea începerii întrecerii pentru munca comunistă; tehnicienii de la „Uralmaș zavod" (Sverdlovsk) perfecționează în mod voluntar propunerile de inovații ale muncitorilor; pentru colhoznicii din regiunea Volînsk s-a deschis o academie a experienței înaintate, la care predau fruntași ai recoltelor bogate etc. Aceste fapte dovedesc creșterea rolului inițiativelor personale, care nu se mai lovesc de zidul opac al unei societăți potrivnice, ci se unesc pe aceeași direcție, constituind un torent unic, înnoitor.

Lenin arăta că „munca comunistă în înțelesul mai îngust și mai strict al cuvîntului înseamnă munca fără plată în folosul societății, muncă ce se depune nu pentru a îndeplini o anumită obligație, nu pentru a obține dreptul de a primi anumite produse ..." c, „muncă care se prestează fără a conta pe remunerație, fără a fi condiționată de remunerație, muncă izvorîtă din deprinderea de a munci pentru folosul obștesc și din conștiința (devenită deprindere) că munca este necesară pentru binele obștesc, muncă devenită o necesitate a unui organism sănătos" [1].

Desigur, pentru a ajunge la acest stadiu, pe care îl fixează drept țel Programul P.C.U.S., mai este de parcurs un drum lung, în care cuvîntul hotărîtor îl au, firește, condițiile vieții materiale. Dar, după expresia sugestivă a lui N. S. Hrușciov, „mișcarea pentru munca comunistă reprezintă primele rîndunele care vestesc primăvara comunistă". Oare ce altceva demonstrează mișcarea începută din inițiativa Valentinei Gaganova, care, de bunăvoie, în condițiile reducerii temporare a salariului său, a trecut de la conducerea unei brigăzi fruntașe la conducerea uneia rămase în urmă, pentru a o ridica? Oare ce altceva demonstrează miile de scrisori ale comsomoliștilor din Moscova care cer să fie trimiși *acolo unde este mai greu*, pe pămînturile înțelenite sau în regiunile îndepărtate ale Siberiei?

Frumusețea morală și bogăția spirituală a unor astfel de oameni, renunțarea la comodități, la tihna mic-burgheză nu pot fi comparate cu ascetismul, ci reflectă un adevărat asalt spre bucuriile autentice ale vieții. Lumea interioară a omului epocii noastre este și ea un cosmos și cuprinde în ea bogății spirituale cu adevărat cosmice. Lenin vedea cele mai puternice semne ale moralei noi, ale transformării conștiinței, în procesul muncii depuse spre binele obștesc fără a se urmări avantaje personale, indiferent de ce natură. Ceea ce Lenin numea „semne" devin acum norme de conduită.

Tovarășul Hrușciov arată în raportul său *Cu privire la Programul P.C.U.S.*: „Nobilul sentiment al colectivismului, al tovărășiei și al devotamentului față de îndatoririle sociale a intrat poporului nostru în sînge" [2].

---

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 30, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 510.
[2] *Congresul al XXII-lea al P.C.U.S.*, p. 238.

Transformarea profilului moral-spiritual al oamenilor muncii este un rezultat legic al construirii socialismului şi a comunismului. Trăsăturile esenţiale ale acestui proces apar încă în prima fază a construcţiei socialiste, dezvoltîndu-se cantitativ şi calitativ pe măsura înaintării spre comunism. În ţara noastră, datorită noilor relaţii sociale şi sub acţiunea permanentă, sistematică a muncii politice-educative desfăşurate de partid, omul muncii se caracterizează tot mai mult printr-o atitudine înaintată, creatoare faţă de activitatea sa productivă. „Viaţa — spune tovarăşul Gh. Gheorghiu-Dej — arată ce forţă reprezintă conştiinţa tot mai înaltă a oamenilor muncii, identificarea lor cu interesele generale, încrederea lor în viitor, hotărîrea lor de a-şi aduce contribuţia la victoria deplină a socialismului" [1].

Chiar o sumară enumerare a unor iniţiative apărute în întrecerea socialistă poate sugera proporţiile în care munca şi-a redobîndit la noi principalul său atribut uman : *creaţia*. „Toate operaţiile să fie executate ireproşabil" (iniţiativa muncitorilor de la uzina „Electroputere"-Craiova), „Autocontrolul produselor" (iniţiativa muncitorilor de la uzina „Griviţa roşie"), „Nici un leu risipit, fiecare leu fructificat" (iniţiativa metalurgiştilor de la uzina „1 Mai"-Ploieşti), „La fiecare al 7-lea muncitor un inovator" (iniţiativa muncitorilor de la uzina „Steagul roşu"-Braşov) sînt titluri de acţiuni care traduc în viaţă mii şi mii de idei îndrăzneţe îndreptate spre realizarea unei producţii de calitate, mai ieftine şi într-un volum sporit.

Obiectivele pe care oamenii muncii şi le fixează în întrecere reprezintă adevărate indicatoare ale corelaţiei care există între gradul de dezvoltare tehnică-culturală şi nivelul înţelegerii sarcinilor sociale. Aşa, de exemplu, punînd pe primul plan lupta pentru o calitate superioară, participanţii la întrecerea socialistă demonstrează că au pregătirea tehnică şi nivelul politic corespunzător pentru a traduce în viaţă sarcinile trasate de partid. Astfel, desfăşurarea întrecerii socialiste nu reprezintă doar o acumulare cantitativă de elemente creatoare ale muncii, ci în primul rînd trepte calitativ superioare. Nu este de loc întîmplător faptul că, spre deosebire de anii trecuţi, centrul de greutate al angajamentelor în întrecere se mută de la fixarea unor obiective strict personale (un anumit indice de productivitate, obţinerea unei anumite cantităţi de material economisit etc.) la stabilirea de obiective privind răspîndirea experienţei înaintate, ridicarea colectivului la nivelul fruntaşilor etc.

În întrecere se manifestă una dintre cele mai pregnante trăsături ale umanismului comunist : *spiritul colectivist*. Vorbind despre socialism, Marx şi Engels arătau : „Abia în comunitate [cu alţii, fiecare] individ [are] putinţa să-şi dezvolte multilateral aptitudinile" [2]. Realitatea ne demonstrează cu prisosinţă că aşa se şi petrec faptele.

În colectiv, fiecare om capătă nu numai conştiinţa demnităţii sale, ci învaţă să şi muncească mai bine, să se comporte în chip socialist. Fenomenul cel mai caracteristic al spiritului colectivist este organizarea în

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări. 1959—1961*, p. 178.
[2] K. Marx şi F. Engels, *Ideologia germană*, p. 74.

cadrul colectivelor de muncă a întrajutorării. Ecaterina Hanganu și Elena Prodan de la fabrica „Țesătura"-Iași au fost ajutate de șefa de brigadă Ana Maican să depășească greutățile începutului unei noi profesiuni, devenind în scurt timp fruntașe în producție; la uzinele „Grivița roșie" din capitală, tînărul Gh. Ioniță, venit dintr-un sat, s-a calificat cu sprijinul colectivului; în cinci secții de la uzina „Semănătoarea"-București, în două secții de la fabrica „Electroputere"-Craiova și în trei ateliere de la uzina „Steagul roșu"-Brașov, ca rezultat al acțiunii coordonate a fruntașilor în producție, nu mai există muncitori care să lucreze sub normă.

În colectiv se educă astfel de oameni ca Nicolaie Militaru, care a preluat conducerea unei brigăzi rămase în urmă, în ciuda micșorării temporare a salariului său; Iosif Roman, miner la Bicaz, care a salvat cu riscul propriei sale vieți 8 mineri în timpul unei surpări (întrebat ce l-a determinat să facă aceasta, Roman a răspuns: „trebuia doar să se găsească cineva. Dacă nu eram eu, sărea altul"); Teodor Maghiar, Erou al Muncii Socialiste, președinte de gospodărie colectivă, care pentru salvarea de intemperii a recoltei a lucrat fără odihnă 68 de ore continuu zi și noapte, și multe alte sute și mii de oameni care pun mai presus de toate interesele generale, oameni care, potrivit expresiei lui Gorki, „nu trăiesc, ci ard ca o flacără".

Munca — creația conștientă — exercită o puternică influență nu numai în timpul ocupat în procesul de producție propriu-zis, ci și asupra timpului liber. În sfera preocupărilor începe să fie dărîmat zidul care separă activitatea din întreprinderi și instituții de ceea ce numim îndeobște orele de odihnă. Din datele extrase din 10 gazete care apar în mari întreprinderi din țară au rezultat următoarele preocupări în timpul liber: 21% dintre muncitori au ca ocupație preferată în acest timp creația tehnică, 18% arta, 12% literatura, iar restul treburile gospodărești sau ocupații fără scopuri precise. Desigur, de aici și pînă la stadiul în care munca va deveni prima necesitate vitală a fiecărui om este o distanță apreciabilă, dar și în aceste date se deslușesc limpede mlădițele viitorului, cînd oamenii vor munci cu pasiune, variat, fără norme impuse din afară, exclusiv din bucuria de a crea.

Asemenea fapte, caracteristice realității din țara noastră, permit să se definească *pe concret* profilul moral-spiritual al celor ce muncesc. Elementul esențial în acest profil este activitatea de creator conștient și, pe această bază, dezvoltarea culturală, tehnică, morală, spirituală a personalității noului tip de muncitor al zilelor noastre.

★

Trecerea treptată de la munca socialistă la munca comunistă — una dintre principalele sarcini formulate de Programul P.C.U.S. — va reprezenta o uriașă cucerire a umanității. Dintr-un vis utopic, idealul umanist al transformării muncii în primă necesitate vitală devine realitate sub ochii noștri. Documentele Congresului al XXII-lea al P.C.U.S., călăuzite de spiritul viu, mereu înnoitor al marxism-leninismului, indică mijloacele și căile concrete prin care principala sferă de manifestare a umanului, *munca*, va căpăta aceeași strălucire ca și stăpînul său, *omul*. „Tot ce este

necesar pentru viaţa şi dezvoltarea oamenilor se creează prin muncă" [1] se subliniază în Programul P.C.U.S.

În munca comunistă se vor concentra toate însuşirile omului multilateral dezvoltat; în capacitatea lui de a presta o muncă de înaltă productivitate şi calitate spre binele societăţii se vor reflecta îmbinarea muncii fizice cu cea intelectuală, a purităţii morale cu perfecţiunea fizică. În faţa omului epocii comuniste se vor deschide astfel noi perspective de valorificare a forţei sale creatoare, de stăpînire a naturii, de satisfacere deplină a nevoilor sale materiale şi spirituale crescînde. În comunism, omul muncii, după minunata expresie a lui Marx, se va încorona ca rege absolut al propriei sale vieţi şi al lumii întregi.

Instaurînd pe pămînt *pacea*, *munca*, *libertatea*, *egalitatea*, *frăţia* şi *fericirea* tuturor popoarelor, comunismul este concretizarea în viaţă a celei mai înalte şi mai complexe concepţii umaniste : *marxism-leninismul*.

[1] *Congresul al XXII-lea al P.C.U.S.*, p. 436.

VICTORIA DEFINITIVĂ A SOCIALISMULUI ÎN ȚARA NOASTRĂ ȘI RIDICAREA ALIANȚEI MUNCITOREȘTI-ȚĂRĂNEȘTI PE O TREAPTĂ SUPERIOARĂ

DE

CONSTANTIN PETRE

Problema alianței dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare ocupă un loc de prim-ordin în cadrul învățăturii marxist-leniniste cu privire la revoluția și construcția socialistă. Dezvăluind misiunea de însemnătate istorică mondială a proletariatului, clasicii marxism-leninismului au demonstrat că clasa muncitoare își poate înfăptui menirea ei obiectivă de gropar al capitalismului și de ziditor al orînduirii comuniste, a cărei primă fază este socialismul, *numai* în alianță cu ceilalți oameni ai muncii, în primul rînd cu țărănimea. Astfel, în lupta împotriva diferitelor elemente oportuniste de felul lui Lassalle, care susțineau că în afară de proletariat toate celelalte clase ar forma, chipurile, „o singură masă reacționară", Marx și Engels au formulat tezele de mare însemnătate principială că numai în alianță cu țărănimea muncitoare revoluția proletară va obține corul fără de care cuvîntul ei se transformă în toate țările agrare în „cîntecul lebedei" și, totodată, că țărănimea muncitoare „își află... aliatul și conducătorul firesc în *proletariatul orășenesc*, a cărui misiune e răsturnarea orînduirii burgheze" [1]. Apărînd aceste teze împotriva ideologilor oportuniști ai Internaționalei a II-a și dezvoltîndu-le, Lenin a creat o teorie închegată a alianței dintre clasa muncitoare și țărănime în diferite etape ale procesului revoluționar. Lenin socotea atitudinea clasei muncitoare față de țărănime, alianța dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare, drept „ceea ce este mai esențial din punctul de vedere al problemei celei mai esențiale și mai fundamentale a întregii noastre revoluții și a tuturor revoluțiilor socialiste viitoare" [2],

[1] K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. I, ed. a II-a, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 342.

[2] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 33, București, E.S.P.L.P., 1957, p. 143.

drept „singura care va asigura victoria socialismului în lumea întreagă" [1]. El sublinia că „alianța dintre muncitori și țărănime = α și ω Puterii sovietice" [2], principiul suprem al dictaturii proletariatului, dictatură care, așa cum arăta Lenin, „este o formă deosebită a alianței de clasă dintre proletariat, ca avangardă a celor ce muncesc, și numeroasele pături neproletare ale celor ce muncesc... Alianță îndreptată împotriva capitalului, alianță în scopul doborîrii depline a capitalului, în scopul înăbușirii depline a împotrivirii burgheziei și a încercărilor ei de restaurare, alianță în scopul înfăptuirii și consolidării definitive a socialismului" [3].

Istoria a confirmat pe deplin învățătura marxist-leninistă despre alianța dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare. Generalizînd experiența Uniunii Sovietice și a țărilor de democrație populară, Consfătuirea reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești din țările socialiste din 1957 a subliniat că făurirea alianței muncitorești-țărănești constituie o lege generală, universal-valabilă a revoluției și construcției socialiste.

Partidul nostru s-a călăuzit și se călăuzește neabătut după învățătura marxist-leninistă cu privire la necesitatea și însemnătatea alianței dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare în opera de transformare revoluționară a societății. El a desfășurat, în decursul întregului proces revoluționar din țara noastră, o muncă neobosită în vederea închegării și întăririi continue a alianței muncitorești-țărănești, socotind aceasta ca fiind una dintre preocupările sale de căpetenie și, totodată, chezășia desfășurării victorioase a revoluției populare și a operei de construire a socialismului. „... Partidul nostru — spunea tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej —, din primele momente de după eliberare, a desfășurat o muncă uriașă în rîndurile maselor țărănimii pentru a o apropia și a o cîștiga, privind aceasta drept condiția fundamentală a victoriei în revoluția populară. După înfăptuirea reformei agrare, care a făurit o bază trainică alianței muncitorești-țărănești, partidul s-a preocupat cu cea mai mare grijă de elaborarea și aplicarea unei politici juste — de ridicare a agriculturii, de dezvoltare a relațiilor economice dintre oraș și sat —, a pășit la o muncă răbdătoare pentru a îndruma țărănimea, pe baza convingerii și a liberului consimțămînt, pe făgașul socialismului" [4].

Partidul nostru a condamnat cu toată hotărîrea politica aventuristă, provocatoare a grupului fracționist, antipartinic, în frunte cu Ana Pauker, față de țărănime și de construcția socialistă la sate, acțiunile sale criminale menite să lovească în alianța muncitorească-țărănească, să zdruncine încrederea țărănimii în clasa muncitoare și în regimul democrat-popular. Lichidînd urmările politicii nefaste a grupului antipartinic, partidul a luptat cu consecvență pentru întărirea alianței dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare, pentru atragerea țărănimii pe făgașul socialismului.

---

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 26, București, E.S.P.L.P., 1954, p. 311.
[2] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 32, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 322.
[3] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 29, București E.S.P.L.P., 1956, p. 365.
[4] Gh. Gheorghiu-Dej, *Darea de seamă a delegației P.M.R. la cel de-al XXII-lea Congres al P.C.U.S.*, București, Edit. politică, 1961, p. 38—39.

O importanţă hotărîtoare a avut în acest sens apărarea şi apoi eliberarea pentru totdeauna a ţărănimii de exploatare şi antrenarea ei tot mai largă la conducerea treburilor obşteşti, preocuparea permanentă a partidului şi a statului democrat-popular pentru înzestrarea agriculturii cu o bază tehnică-materială nouă, pentru dezvoltarea agriculturii şi creşterea nivelului de trai al ţărănimii, întărirea cointeresării materiale a ţăranilor muncitori în sporirea producţiei agricole şi trecerea la agricultura colectivă, uriaşa muncă politică-educativă desfăşurată la sate de către partid şi, sub conducerea sa, de către instituţiile cultural-educative de stat şi organizaţiile obşteşti. Ca urmare, alianţa muncitorească-ţărănească s-a consolidat necontenit şi, pe măsura consolidării ei, a crescut continuu atracţia ţărănimii spre agricultura socialistă, ceea ce a permis încheierea colectivizării agriculturii cu aproape patru ani înainte de termenul stabilit de Congresul al III-lea al P.M.R. Acest măreţ eveniment are o uriaşă importanţă istorică pentru poporul nostru: *el a marcat victoria definitivă a socialismului la oraşe şi sate în Republica Populară Romînă.* Totodată, el confirmă în mod strălucit justeţea politicii Partidului Muncitoresc Romîn de transformare socialistă a satului, reprezintă încununarea muncii sale perseverente pentru întărirea alianţei dintre clasa muncitoare şi ţărănimea muncitoare. El atestă de asemenea capacitatea clasei muncitoare, clasă conducătoare a societăţii noastre şi aliată de nădejde a ţărănimii muncitoare, de a-i conduce pe oamenii muncii de la sate, în propriul lor interes, pe calea socialismului.

RIDICAREA ALIANŢEI MUNCITOREŞTI-ŢĂRĂNEŞTI PE O TREAPTĂ MAI ÎNALTĂ — EXPRESIE A APROPIERII DINTRE CLASA MUNCITOARE ŞI ŢĂRĂNIMEA COLECTIVISTĂ ÎN CEEA CE PRIVEŞTE CONDIŢIILE LOR DE MUNCĂ ŞI DE VIAŢĂ, CONŞTIINŢA LOR SOCIALĂ

Încheierea colectivizării agriculturii, victoria definitivă a socialismului în patria noastră au marcat *ridicarea alianţei muncitoreşti-ţărăneşti pe o treaptă nouă, mai înaltă a dezvoltării sale.*

Marxism-leninismul ne învaţă că alianţa, ca şi orice alt fenomen social, nu trebuie privită într-un mod static, ci dialectic, în dezvoltarea ei. Formele concrete şi conţinutul alianţei nu sînt întotdeauna aceleaşi şi nu se stabilesc în mod arbitrar. Ele diferă de la o etapă la alta a procesului de transformare revoluţionară a societăţii, fiind determinate de cerinţele obiective ale desfăşurării revoluţiei şi construcţiei socialiste, de gradul de dezvoltare politică, economică şi social-culturală atins de societate în etapa istorică dată. De aceea alianţa clasei muncitoare cu ţărănimea muncitoare are în fiecare etapă un anumit specific, forme determinate de manifestare. Se ştie, de pildă, că într-un fel a pus Lenin problema alianţei în vederea înfăptuirii revoluţiei burghezo-democratice, altfel în condiţiile înfăptuirii revoluţiei socialiste şi altfel în cele ale construcţiei socialiste. În ţara noastră, conţinutul şi formele alianţei muncitoreşti-ţărăneşti au fost determinate în prima etapă de cerinţele luptei pentru înfăptuirea sarcinilor desăvîrşirii revoluţiei burghezo-democratice, iar în

condițiile revoluției și construcției socialiste de necesitatea unirii eforturilor clasei muncitoare și ale țărănimii muncitoare, principalele forțe sociale, pentru reprimarea împotrivirii claselor exploatatoare răsturnate de la putere și pentru construirea socialismului, inclusiv pentru transformarea socialistă a agriculturii. În prezent, cînd socialismul a triumfat definitiv la orașe și sate, conținutul alianței este determinat de sarcinile grandioase ale luptei pentru desăvîrșirea construcției socialiste și crearea condițiilor în vederea trecerii, în perspectivă, la construirea treptată a comunismului. Întotdeauna însă alianța și-a avut temeiul material în unitatea dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare în ceea ce privește interesele lor fundamentale, unitate care s-a întărit și s-a adîncit continuu, pe măsura înaintării procesului revoluționar, ridicîndu-se în etapa actuală, ca rezultat al victoriei definitive a socialismului și la sate, pe o treaptă superioară.

Treapta nouă în dezvoltarea alianței muncitorești-țărănești se caracterizează prin faptul că ea cuprinde tot mai adînc toate sferele vieții sociale, prin întărirea tuturor laturilor și formelor alianței, a tuturor relațiilor dintre cele două clase prietene, atît a celor economice, care au rolul determinant și în condițiile actuale, cît și a celor politice, ideologice și social-culturale. Expresia ei, din ce în ce mai evidentă, o constituie procesul de apropiere treptată — și, pe măsura înaintării pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste și al trecerii la construirea treptată a comunismului, tot mai intensă — între oraș și sat, între clasa muncitoare și țărănimea muncitoare, ca rezultat al instaurării și consolidării relațiilor de producție socialiste în agricultură. Desigur, acest proces n-a apărut deodată, imediat după încheierea colectivizării, ci își are rădăcinile în etapa anterioară de dezvoltare a țării noastre. Dar victoria definitivă a socialismului a creat noi condiții obiective și subiective, care duc la adîncirea lui, la ridicarea alianței muncitorești-țărănești pe o treaptă calitativ superioară.

Dezvoltarea forțelor de producție, factor determinant în ridicarea alianței muncitorești-țărănești pe o treaptă nouă

Factorul determinant în această privință este, în ultimă instanță, *dezvoltarea forțelor de producție*. Partidul nostru se preocupă în permanență de crearea și dezvoltarea unei baze tehnice-materiale noi pentru agricultură, chezășie a dezvoltării acesteia pe drumul socialismului și a sporirii continue a producției agricole. Expresia acestei preocupări o constituie alocarea din bugetul de stat a unor fonduri de investiții mereu mai mari pentru agricultură. Astfel, numai în ultimii 12 ani statul a îndreptat spre agricultură investiții în valoare de peste 23 de miliarde lei, din care cea mai mare parte pentru mașini și utilaje [1], iar pentru perioada 1960—1965, în vederea dezvoltării bazei materiale a agriculturii socialiste, s-a prevăzut

[1] Vezi Gh. Gheorghiu-Dej, *Raport prezentat la sesiunea extraordinară a Marii Adunări Naționale*, Edit. politică, 1962, p. 16.

numai din fondurile statului un volum de investiţii de circa 23 de miliarde de lei, respectiv de două ori mai mult decît în perioada de 6 ani precedentă [1]. Investiţiile statului în agricultură au depăşit în primii trei ani ai şesenalului prevederile Directivelor, ajungînd în 1962 la nivelul stabilit pentru anul 1965 [2].

A fost creată astfel şi se dezvoltă continuu *o puternică bază tehnică-materială pentru agricultură*. În 1962, agricultura dispunea de 54 000 de tractoare fizice, 50 000 de semănători mecanice, 25 000 de combine pentru păioase şi numeroase alte maşini agricole [3], iar pînă la sfîrşitul perioadei 1960—1965 ea va dispune de aproximativ 100 000 de tractoare fizice, respectiv de 3 ori mai multe decît în 1959, ceea ce va însemna un tractor fizic la 100 ha de teren arabil, de peste 70 000 de semănători, de peste 43 000 de combine pentru recoltatul cerealelor păioase, de peste 8 000 de combine de porumb, precum şi de alte maşini agricole [4].

În vederea mecanizării complexe a lucrărilor agricole, partidul a pus în faţa Consiliului Superior al Agriculturii şi Ministerului Metalurgiei şi Construcţiilor de Maşini sarcina să asigure dotarea agriculturii cu întregul complex de maşini pentru mecanizarea lucrărilor de strîngere a păioaselor, a porumbului, fînului; să definitiveze sistema de maşini pentru lucrările din legumicultură, pomicultură, viticultură; să producă instalaţii pentru alimentări cu apă, aparate de muls, de tuns mecanic al oilor, instalaţii şi maşini pentru prelucrarea furajelor, necesare mecanizării lucrărilor în fermele zootehnice; să producă instalaţii pentru irigare, maşini pentru executarea şi întreţinerea canalelor de irigaţii şi de desecare. Totodată, partidul a subliniat necesitatea ca fiecare maşină care se construieşte să aibă un randament ridicat, greutate redusă, viteză mare de lucru, rezistenţă la eforturi în condiţii grele de muncă şi alte însuşiri tehnice-economice cerute de nevoile producţiei agricole. „O sarcină de cea mai mare răspundere a cercetătorilor ştiinţifici, a proiectanţilor şi constructorilor de maşini agricole — arăta tovarăşul Gh. Gheorghiu-Dej — este aceea de a perfecţiona continuu tipurile actuale de maşini şi de a realiza altele noi la nivelul tehnicii mondiale" [5].

Rolul hotărîtor în introducerea tehnicii noi în agricultură revine, ca şi pînă acum, staţiunilor de maşini şi tractoare. S.M.T. constituie o pîrghie de o deosebită importanţă în strîngerea continuă a legăturilor pe linia producţiei dintre oraş şi sat, industrie şi agricultură. Ele sînt principalul mijloc prin care oraşul socialist, clasa muncitoare, introduce în satul colectivizat tehnica nouă. S.M.T. ajută gospodăriile colective în organizarea şi

[1] Vezi Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări. 1959—1961*, Bucureşti, Edit. politică, 1961, p. 134, 144.

[2] Vezi Gh. Gheorghiu-Dej, *A 15-a aniversare a proclamării R.P.R.*, „Scînteia", nr. 5758 din 30 decembrie 1962.

[3] Vezi Gh. Gheorghiu-Dej, *Raport prezentat la sesiunea extraordinară a Marii Adunări Naţionale*, Edit. politică, 1962, p. 16.

[4] Vezi Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări. 1959—1961*, Bucureşti, Edit. politică, 1961, p. 136—137.

[5] Gh. Gheorghiu-Dej, *Raport asupra mersului îndeplinirii Directivelor Congresului al III-lea al partidului privind construirea socialismului la sate şi dezvoltarea agriculturii*, Bucureşti, Edit. politică, 1961, p. 58—59.

planificarea producției, în executarea lucrărilor agricole la timp și în bune condiții agrotehnice și, pe această cale, în obținerea unor recolte mereu mai bogate. În condițiile actuale ale dezvoltării agriculturii, rolul S.M.T. sporește și mai mult. Pornind de la acest fapt, partidul a luat noi măsuri pentru îmbunătățirea activității S.M.T. Ele prevăd : folosirea cu maximum de randament a mașinilor și tractoarelor, îngrijirea și exploatarea lor rațională, permanentizarea brigăzilor de mecanizatori la gospodăriile colective ; îmbunătățirea sistemului de salarizare a mecanizatorilor din S.M.T. în funcție de cantitatea și calitatea lucrărilor efectuate și de producția obținută pe terenurile lucrate ; reorganizarea muncii de partid în S.M.T. și altele, măsuri care își dovedesc tot mai mult eficacitatea, contribuind la obținerea unor producții mai mari și constante de către gospodăriile colective. Totodată partidul a hotărît înființarea de noi stațiuni de mașini și tractoare și secții ale acestora (la sfîrșitul anului 1961 existau 244 S.M.T.) [1].

O importanță mereu crescîndă pentru dezvoltarea forțelor de producție în agricultură, pentru ușurarea muncii și creșterea productivității ei, pentru reducerea prețului de cost, *revine folosirii tot mai largi a energiei electrice în producția agricolă*. Deja la începutul anului trecut erau electrificate prin racorduri sau grupuri electrogene locale toate stațiunile de mașini și tractoare, peste 95% din gospodăriile agricole de stat și mai mult de 30% din gospodăriile colective [2]. În perioada șesenalului, pe baza indicațiilor partidului, se extinde continuu electrificarea rurală, folosirea energiei electrice pentru nevoile producției agricole.

La dezvoltarea forțelor de producție agricole contribuie de asemenea și *chimizarea agriculturii*. În țara noastră a fost creată o industrie de îngrășăminte chimice care pune la dispoziția agriculturii cantități mereu sporite de produse. Pornind de la cerințele actuale ale dezvoltării agriculturii, Congresul al III-lea al partidului a trasat sarcina dezvoltării în așa fel a producției de îngrășăminte chimice, încît în 1965 ea să fie de aproape 10 ori mai mare decît în 1959 [3]. Influențînd nemijlocit asupra pămîntului, principalul mijloc de producție din agricultură, sporindu-i fertilitatea, chimizarea agriculturii aduce o contribuție importantă la creșterea producției acesteia.

Introducerea tehnicii noi în producția agricolă, creșterea continuă a gradului ei de electrificare și de chimizare produc *o schimbare fundamentală a înseși condițiilor de muncă din agricultură*. Locul uneltelor rudimentare, folosite de țăranii muncitori în lucrarea pămîntului, l-au luat și-l iau tot mai mult și mai deplin mijloacele mecanice, tehnica mașinistă ; agricultura este tot mai solid așezată pe baza tehnicii moderne. Acest fapt permite ca, încă de pe acum, principalele munci agricole să fie în cea mai mare parte mecanizate. De pildă, în 1961, gradul de mecanizare a principalelor lucrări în gospodăriile colective a fost de peste 90% la arat și la semănatul cerealelor păioase, de 70% la recoltatul cerealelor păioase, de 76% la semănatul

[1] Vezi *Breviar statistic al R.P.R.*, 1962, p. 118.
[2] Vezi Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 56.
[3] Vezi Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări. 1959—1961*, p. 127.

porumbului [1]. Înzestrarea agriculturii cu un număr mereu sporit de tractoare şi de maşini perfecţionate, ridicarea continuă a nivelului ei de electrificare şi chimizare vor duce la transformarea treptată a gospodăriilor colective în mari unităţi mecanizate, la creşterea continuă a gradului de mecanizare a lucrărilor agricole în cadrul lor. Totodată, pe baza lor se vor schimba în continuare condiţiile de muncă din agricultură, va avea loc *apropierea necontenită dintre acestea şi condiţiile de muncă din industrie.*

În procesul schimbării condiţiilor de muncă, introducerea tehnicii noi determină şi *schimbarea caracterului muncii în agricultură şi a fizionomiei ţăranului muncitor.*

Această schimbare este determinată de caracterul nou al producţiei agricole în condiţiile agriculturii socialiste, ş enerat de noul tip de relaţii de producţie. Producţia în marile unităţi agricole socialiste se deosebeşte radical de cea din cadrul micilor gospodării individuale. Ea se caracterizează prin folosirea unor metode ştiinţifice de organizare a producţiei, de conducere a proceselor de producţie. Pe această linie, partidul nostru acordă o însemnătate uriaşă introducerii largi a ştiinţei în producţia agricolă, orientează munca de cercetare ştiinţifică spre rezolvarea celor mai actuale probleme ale dezvoltării agriculturii : crearea unor noi soiuri de plante şi rase de animale, mai productive, stabilirea metodelor agrozootehnice înaintate care să asigure valorificarea rezervelor de creştere a producţiei din gospodăriile de stat şi colective, perfecţionarea continuă a tractoarelor şi maşinilor agricole, studierea temeinică a problemelor organizării şi retribuirii muncii, a căilor de creştere a eficacităţii economice a investiţiilor, de ridicare a productivităţii muncii şi reducere a preţului de cost al producţiei agricole.

Legarea tot mai strînsă a cercetărilor ştiinţifice de practică, de producţia agricolă, reprezintă una dintre condiţiile de bază pentru atingerea obiectivelor stabilite de partid în dezvoltarea agriculturii socialiste. Aceasta duce la organizarea muncii şi conducerea proceselor de producţie din agricultură într-o mai mare măsură pe baze ştiinţifice şi, implicit, la restrîngerea continuă a influenţei negative a unor factori naturali asupra producţiei, a dependenţei agriculturii de forţele stihinice ale naturii.

Schimbarea caracterului muncii agricole este vădită şi de noul rol al cadrelor tehnice-inginereşti în agricultură. În condiţiile agriculturii fărîmiţate, alcătuită din mici gospodării individuale, posibilităţile de folosire a cadrelor cu înaltă calificare, ca şi a tehnicii moderne, erau extrem de limitate. În condiţiile agriculturii socialiste însă, asigurarea ei cu cadre bine pregătite din punct de vedere teoretic şi practic, capabile să aplice în producţie cuceririle ştiinţei şi tehnicii, experienţa înaintată, să organizeze şi să conducă cu pricepere marile gospodării socialiste constituie una dintre condiţiile de bază ale dezvoltării acesteia. Marea producţie în agricultură se apropie de cea din industrie şi prin faptul că în cadrul ei sporeşte rolul specialistului, creşte necesitatea de cadre tehnice-inginereşti, capătă o pondere tot mai importantă munca de înaltă calificare. Pornind de la

[1] Vezi Gh. Gheorghiu-Dej, *Cuvîntare rostită la încheierea Consfătuirii pe ţară a ţăranilor colectivişti*, Bucureşti, Edit. politică, 1961, p. 22.

această cerință a marii producții agricole, partidul și statul nostru se preocupă în permanență de pregătirea a numeroase cadre pentru toate ramurile agriculturii. Astfel, în ultimii 15 ani, au fost pregătite pentru agricultură peste 14 000 cadre cu studii superioare, 25 000 de cadre tehnice medii și peste 100 000 mecanizatori și alți muncitori calificați prin școli profesionale și cursuri de calificare. În prezent, în școlile agricole și în institutele agronomice învață circa 50 000 de elevi și studenți [1].

Pentru asigurarea organizării, îndrumării și conducerii competente a procesului de producție în agricultură, o deosebită importanță au hotărîrile recente ale C.C. al P.M.R. și ale Consiliului de Miniștri al R.P.R. cu privire la redistribuirea cadrelor de specialiști din agricultură și la dezvoltarea și îmbunătățirea învățămîntului agricol. Ca urmare a îndreptării cadrelor cu pregătire superioară spre producție, se asigură ca, încă în prezent, în fiecare gospodărie de stat să lucreze cel puțin 5 specialiști cu studii superioare, în fiecare gospodărie colectivă cel puțin un inginer agronom sau zootehnician, iar în fiecare stațiune de mașini și tractoare, în medie, 2—3 ingineri mecanizatori. Pe baza aplicării ansamblului de măsuri hotărîte de partid în vederea dezvoltării și îmbunătățirii învățămîntului agricol, agricultura va primi pînă în 1970 încă aproximativ 30 000 cadre tehnice agricole cu studii medii, 9 400 cadre cu pregătire agricolă superioară, circa 105 000 mecanici agricoli, 3 400 maiștri mecanici, 2 400 ingineri mecanici [2]. Aceasta va permite ca numărul de cadre cu studii superioare agricole să ajungă în fiecare gospodărie de stat în medie la 7, iar în fiecare gospodărie colectivă la 3; exploatarea parcului de mașini și tractoare va fi efectuată de peste 150 000 de mecanici agricoli, circa 4000 de maiștri mecanici și 3 000—3 500 de ingineri mecanici. Totodată, funcțiile de conducere în unitățile socialiste agricole vor fi exercitate tot mai mult de către cadre cu calificare superioară. Astfel, în 1970, gospodăriile de stat vor fi încadrate cu ingineri agronomi în funcția de director și de inginer-șef pentru producție, 50% din gospodăriile colective cu cîte un inginer agronom-președinte și stațiunile de mașini și tractoare cu un inginer mecanic-director.

Sporirea continuă a numărului de cadre cu calificare superioară și medie determină schimbarea continuă a caracterului muncii agricole, apropie rolul agronomului în producția agricolă de acela al inginerului în producția industrială. În același timp, ea constituie o manifestare grăitoare a relațiilor noi, statornicite între orașul socialist și satul colectivizat, a sprijinului dat de clasa muncitoare țărănimii colectiviste, un factor esențial al întăririi continue a alianței muncitorești-țărănești.

Cerințele muncii într-o mare unitate agricolă socialistă, introducerea tot mai largă a științei și tehnicii în producție reclamă un lucrător nou, cu un nivel cultural-tehnic corespunzător. „Într-un fel se muncea în mica gospodărie individuală — spunea tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej — și altfel se muncește în gospodăria mare socialistă. În noile condiții ale

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Raport prezentat la sesiunea extraordinară a Marii Adunări Naționale*, p. 49.

[2] Vezi Gh. Gheorghiu-Dej, *A 15-a aniversare a proclamării R.P.R.*, „Scînteia", nr. 5758, din 30 decembrie 1962.

agriculturii socialiste trebuie muncit într-un mod nou, mai productiv, corespunzător cu îndrumările ştiinţei agricole" [1].

Partidul nostru a acordat, de aceea, o mare atenţie pregătirii agricole a maselor ţărăneşti, folosind în acest scop variate forme şi mijloace. Unul dintre aceste mijloace, care a îndeplinit un rol important, a fost învăţământul agrozootehnic de masă, ale cărui cursuri au fost urmate de un mare număr de ţărani. Numai în anul şcolar 1961—1962, de pildă, în cadrul lui au fost cuprinşi peste 570 000 de ţărani. Începînd din anul şcolar 1958—1959, s-au introdus în planul de învăţământ al şcolii de 7 ani de la sate predarea unui curs de cunoştinţe agricole, eşalonat pe trei ani, şi efectuarea de lucrări practice în agricultură [2]. Pentru uzul ţărănimii a fost tipărită o vastă literatură agrozootehnică de popularizare. Ca urmare a măsurilor aplicate de partid, nivelul cultural-tehnic al ţărănimii a crescut continuu. Munca simplă, necalificată, transmisă din generaţie în generaţie, este treptat şi tot mai mult înlocuită cu cea calificată. Se schimbă atitudinea ţăranului faţă de tehnica şi de ştiinţa agricolă, creşte interesul lui pentru însuşirea şi stăpînirea acestora, pentru folosirea tot mai largă şi fără rezerve a cuceririlor tehnicii şi a metodelor ştiinţifice în munca agricolă.

În condiţiile actuale, create de încheierea colectivizării agriculturii, partidul pune un accent deosebit pe înarmarea ţăranilor colectivişti şi a muncitorilor agricoli permanenţi din gospodăriile agricole de stat şi din staţiunile de maşini şi tractoare cu temeinice cunoştinţe privind diferite ramuri ale producţiei agricole. Potrivit hotărîrii C.C. al P.M.R. şi a Consiliului de Miniştri privind dezvoltarea şi îmbunătăţirea învăţămîntului agricol, au fost organizate la sate cursuri agrozootehnice de masă cu o durată de 3 ani, care au cuprins în toamna anului 1962 circa 800 000 ţărani colectivişti. În cadrul acestor cursuri, ţăranii colectivişti, muncitorii din G.A.S. şi S.M.T. capătă un sistem închegat de cunoştinţe necesare activităţii de producţie, devin lucrători calificaţi pentru diferite ramuri ale agriculturii.

Aplicarea în viaţă a măsurilor hotărîte de partid va duce la creşterea continuă a nivelului cultural-tehnic al ţărănimii colectiviste. Acest fapt va adînci şi mai mult schimbarea caracterului muncii în agricultură, va duce la apropierea treptată a ţăranului muncitor de muncitorul din fabrici şi uzine sub raportul cunoştinţelor tehnice.

Dezvoltarea noii baze tehnice-materiale a agriculturii, aplicarea tot mai largă în producţia agricolă a cuceririlor ştiinţei şi a metodelor înaintate de muncă, pregătirea unui număr mereu sporit de cadre cu înaltă calificare pentru diferitele ramuri ale agriculturii au o profundă semnificaţie politică, economică şi socială. Ele determină apariţia, încă în actuala etapă de dezvoltare a ţării noastre, a unui proces de apropiere între oraş şi sat, între clasa muncitoare şi ţărănime în ceea ce priveşte condiţiile de muncă şi

---

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Raport prezentat la sesiunea extraordinară a Marii Adunări Naţionale*, p. 47.

[2] Vezi *Hotărîrea C. C. al P.M.R. şi a Consiliului de Miniştri al R.P.R. privind dezvoltarea şi îmbunătăţirea învăţămîntului agricol*, Bucureşti, Edit. politică, 1962, p. 14.

caracterul muncii, proces care se va desfăşura din plin în condiţiile trecerii la construirea treptată a comunismului. La baza acestui proces se află relaţiile noi dintre oraşul socialist şi satul colectivizat şi, înainte de toate, ajutorul frăţesc multilateral dat de clasa muncitoare ţărănimii. Tocmai de aceea el reprezintă un aspect de cea mai mare importanţă al întăririi alianţei muncitoreşti-ţărăneşti şi, totodată, *una dintre cauzele ridicării ei pe o treaptă superioară în etapa actuală.*

Victoria relaţiilor de producţie socialiste la sate, baza economică a ridicării alianţei muncitoreşti-ţărăneşti pe o treaptă superioară

Fundamentul material al apropierii dintre cele două clase şi deci al ridicării alianţei dintre ele pe o treaptă mai înaltă, constă *în triumful socialismului şi în agricultură, în transformarea relaţiilor de producţie socialiste în relaţii atotcuprinzătoare.*

Transformarea socialistă a agriculturii a însemnat o profundă revoluţie, care a schimbat din temelii relaţiile social-economice la sate, însăşi natura socială a ţărănimii. Înfăptuirea acestei revoluţii a ridicat unitatea dintre clasa muncitoare şi ţărănimea muncitoare pe o treaptă superioară, *le-a apropiat din punct de vedere al situaţiei lor social-economice, al naturii lor sociale.*

Raporturile dintre clasa muncitoare şi ţărănimea muncitoare au intrat într-o etapă nouă a evoluţiei lor, a cărei caracteristică principală este consolidarea continuă a trăsăturilor socialiste ale noii clase a ţăranilor colectivişti.

Ca urmare a colectivizării agriculturii s-a produs, în primul rînd, *apropierea dintre clasa muncitoare şi ţărănimea colectivistă în ceea ce priveşte poziţia lor faţă de mijloacele de producţie.* Ambele clase îşi organizează viaţa pe proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producţie sub cele două forme ale ei : de stat şi cooperatist-colectivistă. Aceasta nu înseamnă că între clasa muncitoare şi ţărănimea colectivistă n-ar mai exista nici un fel de deosebiri din acest punct de vedere. În condiţiile existenţei celor două forme ale proprietăţii socialiste, cu grade diferite de socializare a mijloacelor de producţie, se menţin în mod necesar unele deosebiri esenţiale între cele două clase prietene, care fac, în ultimă instanţă, ca ele să continue a exista, pe această treaptă a dezvoltării societăţii, ca clase sociale distincte.

Aceste deosebiri vor dispărea treptat în procesul construirii comunismului. Fundamentînd din punct de vedere ştiinţific căile construirii societăţii fără clase, Programul P.C.U.S., adoptat de cel de-al XXII-lea Congres al partidului, subliniază că ştergerea deosebirilor dintre clasa muncitoare şi ţărănime în ceea ce priveşte poziţia lor faţă de mijloacele de producţie va fi rezultatul contopirii celor două forme ale proprietăţii socialiste într-o proprietate comunistă unică, pe calea creşterii continue a gradului de socializare a mijloacelor de producţie în cadrul proprietăţii cooperatist-colhoznice, o dată cu dezvoltarea neîncetată a proprietăţii de stat.

Dialectica dezvoltării noii orînduiri este însă de aşa natură, încît trăsăturile fazei superioare, ale comunismului, încep să apară încă în socialism. Perfecţionarea şi maturizarea continuă a relaţiilor de proprietate cooperatist-colectiviste în etapa desăvîrşirii construcţiei socialiste vor duce la o tot mai mare apropiere între cele două forme de proprietate, la apariţia în cadrul proprietăţii cooperatist-colectiviste a unor elemente comune cu proprietatea întregului popor. Încă în prezent, în ţara noastră se desfăşoară un proces de dezvoltare şi perfecţionare a relaţiilor de proprietate din gospodăriile colective, de creştere a gradului de socializare a mijloacelor de producţie în cadrul lor. În această privinţă o importanţă uriaşă are orientarea dată de partidul nostru spre concentrarea eforturilor în vederea consolidării economice-organizatorice a gospodăriilor colective prin sporirea continuă a proprietăţii lor obşteşti, creşterea investiţiilor din fonduri proprii, folosirea raţională a mijloacelor de care dispun pentru dezvoltarea intensivă şi multilaterală a producţiei agricole, folosirea chibzuită a fondului de zile-muncă, combaterea risipei etc.

În înfăptuirea acestui proces un rol esenţial au creditele acordate de stat, în condiţii avantajoase, gospodăriilor colective pentru dezvoltarea multilaterală a producţiei, întărirea economică şi creşterea averii lor obşteşti. Numai în ultimii 3 ani gospodăriile colective au primit din partea statului, în aceste scopuri, credite în valoare de peste 1 726 milioane lei[1]. Asupra gradului de socializare a mijloacelor de producţie, o influenţă nemijlocită are şi procesul de unire a gospodăriilor colective mici în gospodării colective mai mari, care adînceşte concentrarea producţiei în G.A.C., permite folosirea mai raţională a pămîntului şi a forţei de muncă, a posibilităţilor naturale şi economice, aplicarea mai deplină a măsurilor agrotehnice, a experienţei înaintate şi a cuceririlor ştiinţei agricole.

Toate aceste procese duc la apropierea continuă între cele două forme ale proprietăţii socialiste şi, implicit, între poziţiile celor două clase faţă de mijloacele de producţie.

Victoria socialismului în agricultură, apropiind clasa muncitoare şi ţărănimea colectivistă sub raportul poziţiei lor faţă de mijloacele de producţie, a determinat totodată *apropierea dintre ele şi în ceea ce priveşte principiile de organizare a muncii*. Brazda adîncă a socialismului, înlăturînd haturile, a schimbat radical şi modul de organizare a muncii în agricultură. În prezent, ţărănimea îşi desfăşoară munca în comun. Ca şi în unităţile socialiste de stat, la baza organizării muncii în gospodăriile colective stau principiile socialismului. Firește, între clasa muncitoare şi ţărănimea colectivistă există unele deosebiri din acest punct de vedere, dar ele nu privesc caracterul organizării muncii, ci formele de înfăptuire a acesteia. Ele decurg din deosebirile dintre cele două feluri de unităţi socialiste. Întreprinderile care aparţin statului sînt conduse nemijlocit de către stat, prin reprezentanţii săi numiţi. Statul exercită conducerea planificată a activităţii de producţie a acestora, atrăgînd masele la conducerea producţiei, la elaborarea şi îndeplinirea planurilor. În gospodăria colectivă,

---

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Raport prezentat la sesiunea extraordinară a Marii Adunări Naţionale*, p. 16.

dată fiind natura sa cooperatistă și în virtutea bazelor sale democratice, toate treburile sînt conduse de organul ei suprem — adunarea generală a colectiviștilor —, precum și de consiliul de conducere și președintele gospodăriei, care se aleg de către adunare. Planurile de producție și cele financiare ale gospodăriei, normele de producție și tarifele de plată, modul de repartizare a veniturilor le stabilesc colectiviștii înșiși, în conformitate cu Statutul-model al gospodăriei colective, călăuzindu-se după sarcinile de plan și după directivele statului socialist.

Gospodăria colectivă constituie pentru țărănime o școală a socialismului. Ea educă țărănimea în spiritul muncii colective, îi descătușează inițiativele creatoare, gospodărești, antrenînd-o la conducerea obștească a marii gospodării. În etapa actuală de dezvoltare a agriculturii, una dintre preocupările permanente ale partidului nostru este perfecționarea organizării muncii în gospodăriile colective. Organele și organizațiile de partid se îngrijesc de dezvoltarea continuă a democrației colectiviste, de creșterea rolului adunării generale a colectiviștilor în rezolvarea treburilor gospodăriei, de antrenarea largă a maselor țărănești la conducerea producției.

Totodată, partidul se preocupă și de perfecționarea conducerii agriculturii în ansamblul ei, în așa fel ca ea să corespundă cerințelor dezvoltării acesteia în fiecare etapă. O dovadă elocventă în acest sens o constituie reorganizarea conducerii agriculturii. Condițiile noi, caracteristice agriculturii formate din mari unități socialiste, au impus în mod obiectiv perfecționarea conducerii agriculturii. Crearea Consiliului Superior al Agriculturii, a consiliilor agricole regionale și raionale ca organe de conducere a agriculturii reprezintă o măsură originală, pătrunsă de spirit creator în soluționarea problemelor complexe ale conducerii și dezvoltării agriculturii. Ea constituie o contribuție a partidului nostru la rezolvarea uneia dintre cele mai importante probleme ale statului socialist, problema conducerii agriculturii. Noua formă de organizare asigură agriculturii o conducere științifică, competentă și unitară, capabilă să facă față cu succes noilor sarcini privind dezvoltarea agriculturii socialiste, permite participarea la conducerea agriculturii a cadrelor celor mai pregătite, care lucrează nemijlocit în producție. Ea duce la lărgirea atribuțiilor și la creșterea inițiativei și răspunderii conducerii unităților agricole socialiste, a organelor locale de partid și de stat în rezolvarea competentă, la timp și în bune condiții a problemelor producției, pentru întărirea continuă a unităților agricole.

Perfecționîndu-se neîncetat, organizarea muncii în gospodăria colectivă se va apropia treptat de cea din întreprinderile de stat, contribuind astfel la întărirea unității dintre clasa muncitoare și țărănimea colectivistă. Trebuie remarcat că această apropiere între unitățile socialiste de stat și cooperatist-colectiviste privește nu numai conținutul organizării muncii, dar și formele acesteia. Înfățișînd direcțiile perfecționării relațiilor din cadrul colhozurilor în perioada construcției desfășurate a comunismului, Programul P.C.U.S. arată că aceasta se va produce și prin apropierea organizării și normării muncii de nivelul și formele statornicite în întreprinderile de stat [1].

[1] Vezi *Congresul al XXII-lea al P.C.U.S.*, București, Edit. politică, 1962, p. 402.

Victoria socialismului în agricultură *a schimbat calitativ relaţiile economice dintre oraş şi sat*, a ridicat schimbul de activităţi dintre industrie şi agricultură pe o treaptă nouă. În prezent, relaţiile dintre oraş şi sat se deosebesc fundamental nu numai de cele din trecut, care se caracterizau prin exploatarea satului de către oraş, dar şi de cele din perioada de trecere de la capitalism la socialism, cînd cei doi termeni ai relaţiei aveau un caracter diferit : la oraşe predominau relaţii de producţie socialiste, iar la sate mica producţie de mărfuri. Prin încheierea colectivizării agriculturii, relaţiile de producţie socialiste au devenit dominante şi la sate, iar schimbul de activităţi dintre industrie şi agricultură a căpătat un caracter *socialist* de ambele părţi.

Schimbul de activităţi dintre industrie şi agricultură constă, în esenţă, în faptul că oraşul socialist creează baza tehnică-materială pentru dezvoltarea agriculturii şi produce în cantităţi mereu sporite bunuri industriale de consum necesare populaţiei rurale, iar satul socialist, la rîndul său, asigură industriei uşoare şi alimentare materiile prime agricole şi aprovizionează populaţia urbană cu produse agroalimentare. Caracteristic pentru noile relaţii economice dintre oraş şi sat este modul organizat, planificat de realizare, ele constituind o latură principală a funcţiei economice-organizatorice a statului democrat-popular. O importanţă deosebită are în acest sens sistemul de contractări. Acest sistem asigură valorificarea planificată şi la preţuri unice, dinainte stabilite, a produselor gospodăriilor agricole colective şi contribuie la creşterea continuă a volumului de produse agricole intrate în fondul central. Prin intermediul lui, ţărănimea primeşte un ajutor substanţial din partea statului sub forma arvunelor şi creditelor în contul producţiei contractate, ceea ce contribuie într-o măsură considerabilă la creşterea producţiei agricole. De pildă, în 1961, statul a acordat gospodăriilor colective sub formă de arvune şi credite pentru contractări de cereale, legume, carne şi alte produse, în afara creditelor de producţie şi de investiţii, suma de 1,1 miliarde de lei, iar pentru 1962 s-a prevăzut în acelaşi scop suma de aproape 2 miliarde de lei [1]. Sistemul de contractări contribuie la cointeresarea ţărănimii colectiviste în creşterea producţiei agricole-marfă, la sporirea veniturilor ei. Sporirea producţiei agricole şi livrarea către stat a unor cantităţi mai mari de produse la preţuri remuneratorii au contribuit la mărirea veniturilor ţărănimii. Astfel, numai în 1961, veniturile băneşti ale ţărănimii provenite din vînzări către stat s-au ridicat la 9 miliarde de lei [2].

Schimbul socialist de activităţi se perfecţionează şi se dezvoltă continuu în etapa desăvîrşirii construcţiei socialiste, avînd un rol esenţial în apropierea dintre clasa muncitoare şi ţărănimea colectivistă, în întărirea alianţei dintre ele.

Victoria relaţiilor de producţie socialiste în agricultură a determinat *apropierea între clasa muncitoare şi ţărănimea muncitoare şi din punctul de vedere al relaţiilor de repartiţie*. În prezent, nu numai în industrie, dar şi în

[1] Vezi Gh. Gheorghiu-Dej, *Raport prezentat la sesiunea extraordinară a Marii Adunări Naţionale*, p. 40.

[2] Vezi Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 17.

agricultură repartiția se înfăptuiește pe baza principiului socialist: după cantitatea și calitatea muncii depuse. Desigur, și din acest punct de vedere continuă să existe în etapa actuală unele deosebiri între clasa muncitoare și țărănimea colectivistă. Muncitorul primește partea din produsul social destinată consumului său personal sub formă de salariu stabilit de stat, iar țăranul colectivist, fiind membru al unei cooperative, primește din fondurile gospodăriei partea de venit ce-i revine în conformitate cu numărul de zile-muncă prestate; în întreprinderile de stat repartiția se face în bani, iar în gospodăria colectivă în bani și în natură; spre deosebire de muncitor, care are o singură sursă de venit — munca depusă de el în întreprinderea socialistă —, țăranul colectivist, pe lîngă munca lui în gospodăria colectivă, care este principala sa sursă de venit, mai are și o sursă suplimentară: munca depusă în gospodăria personală. Dar nici aceste deosebiri nu privesc ceea ce este fundamental, caracterul repartiției, ci modul concret de înfăptuire a ei și de obținere a veniturilor de către cele două clase. Ca și celelalte deosebiri, și acestea vor dispărea în procesul construcției comuniste, cînd retribuirea muncii în gospodăria colectivă se va apropia de cea din întreprinderile de stat și în ceea ce privește formele ei, cînd se va trece la retribuirea lunară garantată a muncii. De altfel, germenii acestei apropieri se nasc încă în prezent. În gospodăriile colective se aplică tot mai mult forme perfecționate de repartiție, care țin seama nu numai de numărul de zile-muncă, dar și de producția realizată, ceea ce sporește cointeresarea țărănimii colectiviste în dezvoltarea producției. În ultimii ani, în majoritatea gospodăriilor colective s-a încetățenit metoda de a se acorda periodic colectiviștilor avansuri bănești pentru zile-muncă. De exemplu, în 1961, aproape 2 300 de gospodării colective au acordat membrilor lor asemenea avansuri, care, în primele trei trimestre ale anului, s-au ridicat la aproximativ 900 000 000 de lei [1]. Pornind de la marile avantaje ale acestei forme de retribuire a muncii în gospodăria colectivă, partidul nostru a subliniat necesitatea elaborării unei reglementări unitare a sistemului de avansuri pentru ziua-muncă pe baza experienței gospodăriilor fruntașe, spre a se asigura colectiviștilor venituri bănești regulate în tot cursul anului. Aceasta nu înseamnă încă, bineînțeles, retribuirea lunară garantată a muncii.

Socialismul asigură creșterea continuă a nivelului de trai al țărănimii colectiviste. În prezent, țăranul se hrănește și se îmbracă din ce în ce mai bine, cumpără tot mai multe produse industriale, textile, încălțăminte, mobilă, produse electrotehnice și alte mărfuri de uz casnic (în ultimii trei ani, numai prin rețeaua rurală a cooperației de consum au fost vîndute mărfuri în valoare de 31 de miliarde de lei). În perioada 1956—1961 s-au construit la sate peste 500 000 de case de locuit. Crește continuu numărul satelor electrificate, ajungînd la sfîrșitul anului 1962 la aproape 4 500, respectiv la aproape 30% din numărul total al acestora. Pe lîngă extinderea rețelei de spitale orășenești și centre raionale, în mediul rural funcționează 2 000 de case de nașteri și aproape 3 000 de circumscripții medico-

[1] Vezi Gh. Gheorghiu-Dej, *Raport prezentat la sesiunea extraordinară a Marii Adunări Naționale*, p. 39.

sanitare, cu peste 6 600 de medici. La sate se construiesc noi şi noi instituţii de învăţămînt şi cultură. Numai în ultimii trei ani au fost construite circa 7 300 de săli de clasă; întregul tineret sătesc de vîrstă şcolară a fost cuprins în învăţămîntul general de 7 ani, iar în prezent are loc procesul trecerii la învăţămîntul general, obligatoriu şi gratuit cu durata de 8 ani; statul asigură fiilor de ţărani posibilităţi largi de a ajunge pînă la cele mai înalte trepte ale învăţămîntului şi culturii; la sate există peste 11 600 de cămine culturale şi case de citit, mai mult de 3 300 de cinematografe, mii şi mii de formaţii artistice şi teatrale de amatori [1]. Toate acestea apropie condiţiile de viaţă de la sate de cele existente la oraşe, duc la întărirea continuă a alianţei dintre clasa muncitoare şi ţărănimea colectivistă.

Dezvoltarea conştiinţei socialiste a ţărănimii colectiviste, condiţie esenţială a întăririi alianţei muncitoreşti-ţărăneşti şi a ridicării ei pe o treaptă mai înaltă

La ridicarea alianţei muncitoreşti-ţărăneşti pe o treaptă superioară contribuie însă nu numai schimbările în condiţiile sociale de existenţă ale ţărănimii muncitoare, dar şi *schimbările în conştiinţa ei socială.*

În prezent, ideologia marxist-leninistă, ideologia clasei muncitoare, este dominantă în ţara noastră. Trăsăturile fizionomiei politice, morale şi spirituale ale clasei muncitoare capătă tot mai mult un caracter de masă, devenind trăsături ale fizionomiei tuturor oamenilor muncii, inclusiv ale ţărănimii colectiviste. Pe baza transformării socialiste a agriculturii şi ca urmare a muncii politice-educative desfăşurate de partid, a activităţii cultural-educative a statului democrat-popular, ţăranii colectivişti au căpătat şi capătă tot mai mult trăsături şi însuşiri noi, proprii omului muncitor al societăţii socialiste. Astfel, mentalitatea de proprietar privat, caracteristică ţăranului individual, dispare treptat, ţăranul colectivist trecînd tot mai mult şi mai deplin la un mod de viaţă nou, întemeiat pe avutul obştesc, pe principiile colectivismului. Rutina, teama de nou au fost dezrădăcinate prin folosirea tot mai largă a tehnicii moderne şi a celor mai noi cuceriri ale ştiinţei. Concurenţei, în spiritul căreia au fost educaţi micii producători de mărfuri de orînduirea capitalistă, i-au luat locul colaborarea tovărăşească şi ajutorul reciproc în muncă. În sînul ţărănimii colectiviste se dezvoltă o nouă atitudine, socialistă, faţă de muncă, faţă de avutul obştesc, faţă de îndatoririle sociale.

Ca expresie a schimbărilor profunde în conştiinţa sa, ţărănimea colectivistă dă dovadă de o uriaşă energie revoluţionară, patriotism şi hotărîre în opera de construire a vieţii noi. În gospodăriile colective a apărut şi se dezvoltă întrecerea socialistă, a luat o mare amploare munca voluntară, de interes obştesc.

Transformările în conştiinţa oamenilor nu urmează însă automat schimbărilor în condiţiile lor sociale de existenţă. În conştiinţa ţăranului muncitor se menţin o perioadă şi după ce el a trecut la socialism,

[1] Vezi Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 17—18.

unele vestigii ale conștiinței lui anterioare, ale ideologiei de proprietar individual, diferite superstiții și prejudecăți. De aceea partidul nostru acordă o atenție deosebită muncii politice-educative la sate. El a trasat organelor și organizațiilor de partid, de tineret și femei sarcina să-și îmbunătățească și să-și lărgească, cu activa participare a oamenilor de știință și cultură, munca de răspîndire a cunoștințelor științifice, de popularizare, pe înțelesul maselor largi, a concepției materialiste despre lume, de combatere a vederilor înapoiate, a superstițiilor, prejudecăților și misticismului. Victoria relațiilor de producție socialiste în agricultură și necesitatea consolidării și perfecționării acestora, sarcinile privind creșterea producției agricole impun ca o cerință de cea mai mare actualitate dezvoltarea conștiinței socialiste a țărănimii muncitoare, educarea ei în spiritul colectivismului, al noii atitudini față de muncă și avutul obștesc, al disciplinei socialiste a muncii, impun ridicarea conștiinței sale la nivelul satului nou, colectivizat.

Pe baza victoriei socialismului la sate a apărut și se dezvoltă unitatea deplină dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare în ceea ce privește interesele lor economice, determinate de faptul că ambele își întemeiază existența pe proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție, și, o dată cu aceasta, a apărut și se dezvoltă unitatea dintre ele în ceea ce privește conștiința lor socială. Cele două clase prietene se apropie tot mai mult prin condițiile lor sociale de existență și prin fizionomia lor politică, morală și spirituală. Tocmai de aceea încheierea colectivizării agriculturii a ridicat pe o treaptă mai înaltă alianța muncitorească-țărănească.

CREȘTEREA ROLULUI ALIANȚEI DINTRE CLASA MUNCITOARE ȘI ȚĂRĂNIMEA MUNCITOARE ÎN DEZVOLTAREA SOCIALĂ ÎN ETAPA ACTUALĂ

Treapta nouă în dezvoltarea alianței muncitorești-țărănești are ca rezultat nemijlocit *sporirea continuă a rolului alianței în dezvoltarea socială.* Avînd o temelie calitativ nouă, întruchipată în apropierea multilaterală dintre cele două clase, în ridicarea pe un plan superior a unității lor de interese economice, politice și ideologice, alianța dintre clasa muncitoare și țărănimea colectivistă acționează tot mai puternic ca o forță motrice a dezvoltării țării noastre.

Creșterea rolului conducător al clasei muncitoare, condiție hotărîtoare a sporirii rolului alianței muncitorești-țărănești în etapa desăvîrșirii construcției socialiste

Condiția hotărîtoare pentru ridicarea alianței muncitorești-țărănești pe o treaptă mai înaltă și pentru sporirea însemnătății ei în dezvoltarea socială în etapa actuală este *creșterea rolului conducător al clasei muncitoare în cadrul acestei alianțe.* Esența alianței muncitorești-țărănești o constituie întotdeauna conducerea țărănimii de către clasa muncitoare. Clasa muncitoare este forța cea mai înaintată și mai organi-

zată a societăţii, purtătorul cel mai consecvent al progresului social, al idealului comunist. Prin situaţia sa obiectivă şi prin calităţile sale de clasă consecvent revoluţionară, ea este chemată de istorie să stea în avangarda ţărănimii muncitoare şi a celorlalţi oameni ai muncii în lupta pentru făurirea noii societăţi.

Rolul conducător al clasei muncitoare în cadrul alianţei muncitoreşti-ţărăneşti se manifestă într-un mod diferit în condiţii diferite, îmbracă anumite forme concrete, în funcţie de sarcinile care stau în faţa alianţei într-o etapă sau alta a procesului revoluţionar. În etapa actuală, conducerea de către clasa muncitoare a ţărănimii muncitoare, ca şi a celorlalţi oameni ai muncii, se exercită în condiţiile în care din tabloul social al ţării noastre au dispărut pentru totdeauna clasele exploatatoare, el fiind alcătuit din clasa muncitoare, clasa ţărănimii colectiviste şi pătura socială a intelectualităţii, radical diferite de clasele şi păturile sociale corespunzătoare din trecut. Între ele are loc un proces de continuă apropiere. În aceste condiţii, rolul conducător al clasei muncitoare creşte tot mai mult, se bucură de o recunoaştere deplină din partea celorlalţi oameni ai muncii. El îşi găseşte întruchiparea în creşterea rolului conducător al partidului, în sporirea activităţii statului democrat-popular.

În ansamblul factorilor care contribuie la creşterea rolului conducător al clasei muncitoare în cadrul alianţei, o importanţă deosebită are ajutorul multilateral pe care clasa muncitoare îl acordă ţărănimii colectiviste, el fiind hotărîtor pentru dezvoltarea agriculturii, pentru creşterea forţelor de producţie agricole, pentru consolidarea şi perfecţionarea relaţiilor sociale socialiste la sate.

Rolul conducător al clasei muncitoare în raporturile ei cu ţărănimea colectivistă se exercită însă nu numai prin partid şi prin stat, ci şi nemijlocit, prin participarea ei directă la producţia agricolă. Detaşamentele rurale ale clasei muncitoare — muncitorii din staţiunile de maşini şi tractoare şi din gospodăriile agricole de stat —, al căror număr creşte continuu, ajută ţărănimea colectivistă la organizarea şi planificarea producţiei, la obţinerea unor recolte tot mai mari, exercită o influenţă permanentă asupra conştiinţei colectiviştilor. Îndeplinindu-şi cu cinste sarcinile trasate de partid, aceste detaşamente ale clasei muncitoare contribuie prin munca lor la schimbarea înfăţişării satelor noastre.

În condiţiile actuale, rolul conducător al clasei muncitoare se manifestă tot mai puternic în toate domeniile vieţii politice, economice şi ideologice ale ţării noastre. Clasa muncitoare aduce o contribuţie mereu sporită la elaborarea şi îndeplinirea planurilor de stat de dezvoltare a economiei naţionale, antrenează şi conduce cu şi mai multă competenţă pe ceilalţi oameni ai muncii la înfăptuirea sarcinilor desăvîrşirii construcţiei socialiste. În jurul şi sub conducerea clasei muncitoare se întăreşte şi se cimentează tot mai mult unitatea întregului popor. Ţăranii colectivişti, toţi oamenii muncii văd în clasa muncitoare clasa cea mai înaintată a societăţii, principalul purtător al noului, clasa care le deschide drumul şi-i călăuzeşte spre cele mai înalte culmi ale bunăstării şi civilizaţiei umane, spre comunism.

Întărirea rolului conducător al partidului în toate domeniile vieții sociale, expresia cea mai înaltă a creșterii rolului alianței în etapa actuală

Creșterea rolului alianței muncitorești-țărănești în etapa actuală își găsește expresia cea mai profundă *în întărirea rolului conducător al partidului în toate domeniile vieții sociale.* Dezvoltarea societății socialiste necesită o tot mai strînsă unitate de voință și de acțiune a poporului, înarmarea tuturor oamenilor muncii cu cunoașterea legilor obiective ale dezvoltării sociale, cu o perspectivă istorică clară. Pornind de la această necesitate, partidul se îngrijește în permanență de ridicarea continuă a activității sale politice, organizatorice și ideologice, de ridicarea rolului său conducător în toate domeniile vieții sociale la nivelul cerințelor etapei noi de dezvoltare a țării noastre.

Unind în sînul său pe cei mai buni dintre cei mai buni muncitori, țărani colectiviști, intelectuali, partidul reprezintă, implicit, expresia cea mai înaltă a alianței muncitorești-țărănești. El exprimă interesele economice și politice fundamentale ale oamenilor muncii de la orașe și sate. În condițiile construirii socialismului, o dată cu lichidarea claselor exploatatoare și cu schimbarea radicală a naturii sociale și a fizionomiei politice-morale a claselor și păturilor sociale de oameni ai muncii, partidul clasei muncitoare devine avangarda întregului popor.

Urmînd indicațiile Congresului al III-lea cu privire la întărirea continuă a rîndurilor partidului, plenara C.C. al P.M.R. din aprilie 1962 a trasat organelor și organizațiilor de partid sarcina de a continua primirea cu prioritate în rîndurile partidului a celor mai înaintați muncitori din industria de bază, din locurile cheie ale producției, de a acorda o atenție mai mare decît pînă acum primirii în partid a țăranilor colectiviști, care s-au dovedit a fi dintre cei mai activi în lupta pentru consolidarea și dezvoltarea unităților socialiste din agricultură și pentru creșterea continuă a producției agricole, precum și a intelectualilor care s-au identificat cu țelurile partidului, și-au însușit ideologia sa și-și consacră întreaga lor capacitate cauzei socialismului. Se evidențiază astfel tot mai pregnant faptul că partidul nostru, fiind avangarda marxist-leninistă a clasei muncitoare, este totodată forța conducătoare a întregului popor, inima fierbinte și înțelepciunea lui colectivă.

Legea fundamentală a activității partidului este slujirea poporului. Activitatea lui sporită în viața politică, economică, socială, ideologică și culturală — hotărîtoare pentru întreaga dezvoltare a țării noastre — reprezintă manifestarea cea mai esențială a creșterii rolului alianței dintre clasa muncitoare și țărănime în viața socială în condițiile desăvîrșirii construcției socialiste. Prin programul său, care reflectă interesele fundamentale ale oamenilor muncii, prin activitatea sa politică, ideologică și organizatorică, partidul asigură unitatea tot mai strînsă de voință și de acțiune a clasei muncitoare și țărănimii colectiviste, a întregului popor.

Întărirea și consolidarea continuă a alianței muncitorești-țărănești în jurul și sub conducerea partidului reprezintă chezășia îndeplinirii sarcinilor sporite care stau în fața ei în etapa actuală.

Sporirea rolului statului democrat-popular, manifestare a creşterii rolului alianţei muncitoreşti-ţărăneşti în etapa actuală

Creşterea rolului alianţei dintre clasa muncitoare şi ţărănimea muncitoare în dezvoltarea ţării noastre în etapa actuală se manifestă de asemenea *în lărgirea continuă a activităţii statului democrat-popular.* Statul nostru continuă să fie un stat de dictatură a proletariatului. Temelia lui de nezdruncinat o constituie alianţa muncitorească-ţărănească. „Baza puterii populare în Republica Populară Romînă — se subliniază în art. 2 din cap. I al Constituţiei R.P.R. — este alianţa clasei muncitoare cu ţărănimea muncitoare, în care rolul conducător aparţine clasei muncitoare".

În cadrul orînduirii noastre de stat, un loc important îl ocupă organele locale ale puterii de stat, sfaturile populare. Fiind expresia puterii clasei muncitoare aliate cu ţărănimea muncitoare, ele exercită această putere şi asigură înfăptuirea politicii partidului şi a guvernului în raza lor de activitate. În prezent un rol sporit îndeplinesc sfaturile populare comunale. Ele îndrumează şi orientează activitatea de producţie a gospodăriilor colective, veghează la respectarea Statutului-model al G.A.C., mobilizează pe oamenii muncii de la sate pentru dezvoltarea producţiei agricole, pentru înfăptuirea diferitelor lucrări de interes obştesc — irigări, desecări şi altele—, conduc instituţiile cultural-educative din mediul rural etc.

Direcţia principală a evoluţiei vieţii noastre de stat în etapa actuală este lărgirea continuă a democraţiei socialiste, creşterea participării active şi multilaterale a maselor populare la conducerea economiei şi culturii, la viaţa politică a ţării.

Totodată, transformările social-economice determină şi o evoluţie corespunzătoare a funcţiilor statului democrat-popular. În condiţiile actuale, în conformitate cu sarcinile desăvîrşirii construcţiei socialiste, creşte tot mai mult rolul şi însemnătatea funcţiilor economică-organizatorică şi cultural-educativă ale statului. În acelaşi timp, ca urmare a îngustării continue a terenului de acţiune a duşmanilor socialismului, are loc un proces de restrîngere treptată a funcţiei represive a statului, care îndeplineşte însă în continuare un rol important în lupta împotriva elementelor duşmănoase. Prin exercitarea acestor funcţii, statul nostru înfăptuieşte tocmai sarcinile care revin în prezent alianţei muncitoreşti-ţărăneşti. Statul democrat-popular reprezintă principalul instrument prin care clasa muncitoare, aliată cu ţărănimea colectivistă, asigură dezvoltarea forţelor de producţie şi a relaţiilor de producţie socialiste, plămădirea omului nou, multilateral dezvoltat, sarcini cerute de desăvîrşirea construcţiei socialiste.

Creşterea rolului unităţii moral-politice a poporului în jurul partidului, expresie a rolului sporit al alianţei muncitoreşti-ţărăneşti în etapa actuală

Ridicarea alianţei muncitoreşti-ţărăneşti pe o treaptă mai înaltă constituie un factor esenţial al dezvoltării unităţii socialiste a societăţii noastre, al *consolidării unităţii moral-politice a poporului în jurul parti-*

dului. Alianța dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare a stat și pînă acum la baza unității moral-politice. În prezent însă, ca urmare a victoriei socialismului la sate, are loc procesul de continuă apropiere între clasa muncitoare și țărănime, ceea ce constituie o temelie calitativ superioară pentru unitatea moral-politică a întregului popor, sporește și mai mult rolul acesteia în dezvoltarea noastră socială. Așadar, creșterea rolului unității moral-politice a poporului în etapa actuală este o altă expresie a rolului sporit al alianței dintre clasa muncitoare și țărănimea colectivistă în dezvoltarea orînduirii noastre socialiste.

★

Alianța muncitorească-țărănească se manifestă tot mai puternic ca forță motrice a dezvoltării noastre sociale, *prin creșterea participării vii, active a clasei muncitoare și țărănimii colectiviste la creația istorică conștientă, prin lupta lor hotărîtă împotriva vechiului, pentru promovarea noului.* Caracteristic pentru etapa actuală de dezvoltare a țării noastre este creșterea activității clasei muncitoare și a țărănimii colectiviste în toate domeniile vieții sociale. Astfel, ca expresie a lărgirii continue a democrației socialiste, crește activitatea lor politică, participarea lor competentă la conducerea treburilor de stat, economice și social-culturale, la înfăptuirea politicii partidului și statului nostru.

Un rol hotărîtor revine alianței muncitorești-țărănești în dezvoltarea economică a țării. Dezvoltarea bazei tehnice-materiale a socialismului, consolidarea și perfecționarea relațiilor de producție socialiste constituie cauza comună a clasei muncitoare și a țărănimii colectiviste. Muncitorii și țăranii reprezintă forța de producție hotărîtoare a societății, adevărații creatori ai noii orînduiri. Înțelegînd tot mai profund unitatea dintre interesele lor individuale și cele generale ale societății, oamenii muncii de la orașe și sate luptă pentru realizarea sarcinilor trasate de partid, participă cu însuflețire la întrecerea socialistă ce se desfășoară în unitățile industriale și agricole, la apărarea și dezvoltarea proprietății socialiste.

Creșterea rolului alianței muncitorești-țărănești constituie condiția fundamentală pentru progresul neîntrerupt al țării noastre. Ea imprimă dezvoltării societății în etapa actuală un dinamism fără precedent, duce la dezvoltarea rapidă a tuturor laturilor vieții sociale. Alianța dintre clasa muncitoare și țărănimea colectivistă sub conducerea clasei muncitoare acționează astfel ca un puternic factor accelerator al ritmului progresului istoric al țării. Indicele cel mai evident în această privință îl constituie succesele pe care clasa muncitoare, țărănimea colectivistă, întregul popor muncitor le obține, sub conducerea partidului, în îndeplinirea programului desăvîrșirii construcției socialiste. Se confirmă astfel pe deplin, și prin experiența țării noastre, tezele clasicilor marxism-leninismului potrivit cărora, cu cît este mai înalt gradul de participare al maselor la creația istorică conștientă, cu atît și ritmul progresului social este mai rapid. Întărirea continuă a alianței muncitorești-țărănești reprezintă chezășia îndeplinirii sarcinilor desăvîrșirii construcției socialiste în patria noastră.

★

Înfăptuirea programului stabilit de Congresul al III-lea al partidului în vederea desăvîrşirii construcţiei socialiste va deschide poporului nostru o perspectivă şi mai luminoasă, perspectiva trecerii la construirea treptată a comunismului. Aceasta va însemna creşterea impetuoasă şi perfecţionarea continuă a forţelor de producţie şi, corespunzător acestora, dezvoltarea neîncetată a relaţiilor sociale. Pe această bază se vor produce noi transformări în structura societăţii noastre, în relaţiile dintre clasa muncitoare şi ţărănimea colectivistă. Astfel, ca urmare a înzestrării agriculturii cu mijloace tehnice materiale moderne, a generalizării metodelor agrotehnice avansate şi introducerii în practica agricolă a cuceririlor ştiinţei, precum şi ca urmare a creşterii considerabile a numărului de specialişti cu pregătire superioară care vor lucra în agricultură, a ridicării nivelului tehnic şi cultural al ţărănimii, se va adînci continuu procesul de apropiere a condiţiilor de muncă din agricultură de cele existente în industrie, ceea ce va duce, treptat, la transformarea muncii din agricultură într-o varietate a muncii industriale. În acelaşi timp, dezvoltarea construcţiilor de locuinţe, a instituţiilor cultural-sanitare, electrificarea şi dotarea satelor cu instalaţiile necesare uşurării muncii şi creşterii confortului vor îmbunătăţi necontenit condiţiile de viaţă ale ţărănimii, apropiindu-le tot mai mult de condiţiile de viaţă de la oraşe. În ţara noastră se vor crea, aşadar, premisele necesare pentru *ştergerea treptată a deosebirilor esenţiale care mai există în prezent între clasa muncitoare şi ţărănimea colectivistă, între oraş şi sat, pentru construirea societăţii comuniste fără clase.*

ОКОНЧАТЕЛЬНАЯ ПОБЕДА СОЦИАЛИЗМА В РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКЕ И ПОДНЯТИЕ НА ВЫСШУЮ СТУПЕНЬ СОЮЗА РАБОЧИХ И КРЕСТЬЯН

РЕЗЮМЕ

Рабоче - крестьянский союз на различных этапах революции и социалистического строительства имеет разное содержание и различные формы проявления, обусловленные задачами, стоящими перед ним, объективными требованиями развертывания революционного преобразования общества, степенью политического, экономического и культурно-социального развития, достигнутого обществом на данном историческом этапе.

Стремясь выявить объективные и субъективные факторы перехода союза рабочего класса и трудящегося крестьянства на высшую ступень вследствие завершения коллективизации сельского хозяйства, автор уделяет основное внимание процессу сближения обоих классов, как в том, что касается их социально-экономического положения, их социальной природы, так и их общественному сознанию. Он показывает, как — в результате развития производительных сил сельского хозяйства, все более широкого внедрения современной техники и агротех-

нических достижений в сельское хозяйство, электрификации и химизации, обеспечения сельского хозяйства непрерывно растущим числом высококвалифицированных кадров и роста технического уровня крестьян — изменяются сами условия и характер работы в сельском хозяйстве, обусловливая таким образом сближение рабочего класса с коллективизированным крестьянством.

Экономической основой новой ступени развития союза рабочих и крестьян является окончательная победа социализма в городе и в деревне, преобразование социалистических производительных отношений во всеобъемлющие отношения. На этой основе классовые отношения рабочего класса и крестьянства вступили на новый этап, характерным признаком которого является упрочение новых, свойственных социалистическому обществу классовых черт, определяющих коллективизированное крестьянство. Автор показывает, каким образом победа социалистических производственных отношений в сельском хозяйстве, изменившая положение крестьянства по отношению к средствам производства, а следовательно и принципы, на основании которых оно организует труд и распределение, ликвидировала решающие основные различия между рабочим классом и крестьянством, обусловив их сближение с точки зрения их социальной природы, условий их жизни.

В то же время автор показывает, как, вследствие последовательного осуществления социалистической революции в области идеологии и культуры, марксистско-ленинская идеология, идеология рабочего класса стала господствующей в обществе, а черты политического, морального и духовного облика рабочего класса приобретают массовый характер, становятся чертами облика всех трудящихся, сближая рабочий класс и коллективизированное крестьянство и с точки зрения общественного сознания.

Сближение рабочего класса и коллективизированного крестьянства в том, что касается условий их работы и жизни, социальной их природы и их морально-политического облика, и вследствие этого углубление единства общих интересов образуют новую, качественно высшую основу для союза рабочих и крестьян, которая делает его еще более прочным, повышает его роль в общественном развитии по пути завершения социалистического строительства, по пути к коммунизму.

Далее автор рассматривает, каким образом проявляется растущая роль союза в развитии общества. Исходя из того, что сущностью союза рабочих и крестьян является руководство рабочего класса, он подчеркивает, что решающим условием повышения роли рабоче-крестьянского союза является рост в нем руководящей роли рабочего класса. Автор раскрывает значение укрепления руководящей роли РРП во всех областях общественной жизни, роста деятельности народно-демократического государства, упрочения морально-политического единства румынского народа в деле осуществления союзом рабочих и крестьян своей растущей роли в качестве движущей силы в завершении построения социализма и перехода к постепенному построению коммунизма.

LA VICTOIRE DÉFINITIVE DU SOCIALISME EN ROUMANIE. L'ALLIANCE DE LA CLASSE OUVRIÈRE ET DE LA PAYSANNERIE ÉLEVÉE À UN STADE SUPÉRIEUR

RÉSUMÉ

L'alliance de la classe ouvrière et de la paysannerie a, dans les différentes étapes de la révolution et de l'édification socialistes, un contenu différent et des formes de manifestation différentes, déterminés par les tâches qui lui incombent, par les exigences objectives du processus de transformation révolutionnaire de la société, par le degré du développement politique, économique et social-culturel atteint par la société au cours de l'étape historique donnée.

Se proposant de mettre en évidence les facteurs objectifs et subjectifs qui portent l'alliance de la classe ouvrière et de la paysannerie à un stade supérieur à la suite de l'achèvement de la collectivisation de l'agriculture, l'auteur analyse le processus de la suppression des différences entre les deux classes, aussi bien en ce qui concerne leur situation sociale-économique, leur nature sociale, qu'en ce qui concerne leur conscience sociale. Il montre comment — à la suite du développement des forces de production agricole, de l'application toujours plus étendue, à l'agriculture, de la technique moderne, de l'électricité et de la chimie, à la suite de l'accroissement continu du nombre de spécialistes hautement qualifiés affectés à l'agriculture, ainsi que de l'élévation du niveau des connaissances techniques des paysans — les conditions mêmes du travail et le caractère du travail dans l'agriculture se trouvent transformés, ce qui détermine, de ce point de vue aussi, la suppression des différences entre la classe ouvrière et la paysannerie collectiviste.

Le fondement économique de ce nouveau stade dans le développement de l'alliance des ouvriers et des paysans est constitué par la victoire définitive du socialisme à la ville et au village, par la généralisation des rapports de production socialistes. Sur cette base, les rapports de classe entre les ouvriers et la paysannerie se sont engagés dans une nouvelle étape, dont la caractéristique est la consolidation des traits qui font de la classe des paysans collectivistes une classe nouvelle, une classe propre à la société socialiste. L'auteur expose la manière par laquelle la victoire des rapports de production socialistes dans l'agriculture, en modifiant la position de la paysannerie à l'égard des moyens de production et, par conséquent, ses principes d'organisation du travail et de la répartition, a liquidé les différences entre la classe ouvrière et la paysannerie, en ce qui concerne les traits principaux, décisifs, et a déterminé leur rapprochement en ce qui concerne leur nature sociale, leurs conditions de vie.

L'auteur montre ensuite comment l'idéologie marxiste-léniniste, idéologie de la classe ouvrière, est devenue — comme résultat de la réalisation conséquente de la révolution socialiste dans le domaine de l'idéologie et de la culture — l'idéologie dominante dans la société ; les traits caractéristiques de la physionomie politique, morale et spirituelle de la

classe ouvrière acquièrent un caractère de masse, deviennent les traits de la physionomie de tous les travailleurs, et rapprochent entre elles la classe ouvrière et la paysannerie collectiviste, également en ce qui concerne leur conscience sociale.

Le rapprochement entre la classe ouvrière et la paysannerie collectiviste quant à leurs conditions de travail et de vie, leur nature sociale et leur physionomie morale-politique et, comme conséquence, le renforcement de leur unité d'intérêts, constituent une base nouvelle, qualitativement supérieure, pour l'alliance des ouvriers et des paysans, ce qui rend cette alliance encore plus solide et accroît son rôle dans le développement social, sur la voie de l'achèvement de l'édification socialiste, sur la voie qui mène au communisme.

L'auteur continue en analysant la manière dont se manifeste le rôle toujours accru de cette alliance dans le développement de la société. Partant du fait que l'essence de l'alliance des ouvriers et des paysans consiste en ce que cette alliance est dirigée par la classe ouvrière, l'auteur souligne que la condition décisive pour affermir l'alliance est d'affermir le rôle de dirigeant qui revient à la classe ouvrière dans le cadre de cette alliance. L'auteur montre combien il est important de renforcer le rôle de dirigeant qui revient au Parti Ouvrier Roumain dans tous les domaines de la vie sociale, d'accroître l'activité de l'Etat de démocratie populaire, de consolider l'unité morale-politique du peuple, afin que soit réalisé le rôle croissant de l'alliance de la classe ouvrière et de la paysannerie, en tant que force motrice de la construction socialiste et du passage à la construction graduelle du communisme.

PRACTICA PRODUCȚIEI SOCIALISTE ȘI DEZVOLTAREA GÎNDIRII ECONOMICE A CLASEI MUNCITOARE

DE

MIHAIL CERNEA

Printre aspectele majore, calitativ noi, caracteristice dezvoltării conștiinței clasei muncitoare în condițiile construirii și desăvîrșirii socialismului, se înscriu formarea și dezvoltarea gîndirii economice socialiste a muncitorilor.

Evoluția spirituală a clasei muncitoare în decursul procesului construirii socialismului este uriașă. Principala transformare revoluționară obiectivă în lumina căreia trebuie privită această evoluție spirituală o constituie crearea noilor relații de producție și, pe baza lor, *schimbarea funcțiilor sociale* ale clasei muncitoare, a rolului ei în organizarea producției sociale și în viața politică și economică a societății. Proletariatul, destinat în vechea formațiune social-economică a fi exclusiv un producător de bunuri, este acum chemat a deveni *organizatorul* producției întregii societăți. Din situația de simplu executant exploatat al procesului tehnic, ca „anexă vie" a mașinii, clasa muncitoare s-a transformat în dirijorul concertului complex al producției sociale.

Necesitatea îndeplinirii acestor funcții istorice noi generează cerințele formării unor *aptitudini spirituale corespunzătoare*. În rîndul acestora se numără la loc de frunte priceperea economică, cunoștințele economice, capacitatea de a reflecta și a înțelege conștient cerințele legilor economice ale dezvoltării. Educația economică socialistă a clasei muncitoare este astfel, ca atare, o problemă socială nouă, iar efectele acestei educații asupra conștiinței maselor de muncitori, asupra profilului lor spiritual sînt dintre cele mai adînci.

Dacă dezvoltarea gîndirii economice a muncitorului în condițiile socialismului constituie o cerință *obiectivă*, o necesitate istorică, atunci ea trebuie să izvorască în primul rînd din *condițiile materiale ale producției socialiste*, din însăși *organizarea socialistă a muncii sociale*. În acest sens,

în cele ce urmează vom încerca să analizăm, pe baza unor cercetări întreprinse, modul cum şi măsura în care însăşi practica producţiei *socialiste* stimulează dezvoltarea gîndirii economice socialiste, ca una dintre laturile noi ale conştiinţei socialiste în plină dezvoltare a clasei muncitoare. După părerea noastră, prezintă interes punerea în evidenţă a rolului educativ al muncii socialiste nu numai ca factor de educaţie politică sau de educaţie morală, ci şi ca factor de educaţie economică, de formare şi de cultivare a gîndirii economice socialiste.

Activitatea socială de producţie este un tot complex, cu multiple faţete. Care dintre acestea favorizează cel mai mult dezvoltarea opticii economice a oamenilor muncii? Fireşte, în special acele activităţi prin care se realizează noile funcţii istorice dobîndite de clasa muncitoare privind organizarea şi conducerea producţiei. Participarea muncitorilor la conducerea şi controlul producţiei întreprinderii se înfăptuieşte printr-un ansamblu de mijloace şi forme organizatorice funcţional legate de activitatea de producţie propriu-zisă, cotidiană, în care se exprimă natura nouă a relaţiilor de producţie socialiste. Este vorba de consfătuirile de producţie ţinute regulat, periodic, consacrate analizei desfăşurării muncii la fiecare nivel — începînd de la locul de muncă (grupa sindicală), pînă la ansamblul atelierelor, secţiilor şi întreprinderilor —, de dezbaterile asupra cifrelor planurilor anuale şi de întocmirea planurilor de măsuri tehnice-organizatorice, de elaborarea şi discutarea conţinutului contractelor colective, de întrecerea socialistă, de activitatea multiplelor „comisii de economii", de „descoperire şi valorificare a rezervelor interne", de adunările consacrate dezbaterii unor probleme mai generale ale politicii statului nostru etc. Prin practica producţiei socialiste trebuie astfel înţeleasă nu numai „munca la maşină" propriu-zisă, ci ansamblul acestor activităţi privind desfăşurarea, organizarea şi conducerea procesului de producţie, activităţi în care se materializează relaţiile socialiste de producţie.

Practica producţiei socialiste are capacitatea de a forma şi dezvolta conştiinţa economică socialistă a muncitorului atît datorită conţinutului ei obiectiv, adică datorită faptului că ea se desfăşoară pe temelia proprietăţii socialiste, a relaţiilor socialiste de schimb şi de repartiţie, cît şi datorită faptului că ea este *organizată conştient* de către partid şi stat. Acest din urmă fapt înseamnă, pe de o parte, că producţia socialistă este organizată de către partid şi stat pe baza cunoaşterii economice ştiinţifice a legilor obiective, că la baza ei sînt puse principiile unei planificări ştiinţifice, în genere principiile economiei politice marxiste, ceea ce înlesneşte înţelegerea şi reflectarea justă a conţinutului economic al producţiei socialiste în conştiinţa maselor de producători; pe de altă parte, organizarea conştientă de către partid a producţiei socialiste include promovarea largă a diferitelor forme de participare a maselor la conducerea producţiei tocmai în scopul dezvoltării multilaterale a personalităţii muncitorului, al educării sale, inclusiv al dezvoltării gîndirii sale economice socialiste.

Astfel, cercetarea participării muncitorilor la asemenea activităţi ca cele enumerate mai sus, cercetarea efectelor organizării socialiste a producţiei asupra dezvoltării gîndirii economice a muncitorului a avut

un dublu obiectiv: pe de o parte, a urmări măsura în care practica producției socialiste cere și generează cu necesitate, cultivă, modelează practic o gîndire economică ca un moment nou al conștiinței socialiste a muncitorilor, pe de altă parte, a găsi pe scena acestei activități sociale *manifestarea* palpabilă, probantă a existenței unor cunoștințe economice, a aplicării gîndirii economice a muncitorilor la rezolvarea problemelor ce se pun întreprinderii, ca și întregii economii naționale socialiste.

Consfătuirea de producție constituie pe această linie o efectivă *școală economică* pentru masa largă a muncitorilor, o școală de gospodărire a producției socialiste. În sistemul ramificat de mijloace și forme promovate de partid pentru atragerea maselor la organizarea și conducerea activității întreprinderilor, consfătuirea de producție reprezintă o verigă de bază. Consfătuirea acționează ca for de lucru, ca for de analiză imediată a desfășurării procesului de producție de către cei ce realizează nemijlocit acest proces. Consfătuirea de producție este de natură să pună în dezbaterea colectivului aspectele esențiale ale muncii, să mobilizeze energiile la rezolvarea problemelor tehnice, economice și organizatorice ale producției. Rezoluția Congresului al IV-lea al Sindicatelor din R.P.R. cere sindicatelor „să vegheze îndeaproape ca în consfătuirile de producție să fie puse în dezbatere problemele principale ale activității economice și financiare ale întreprinderilor; să mobilizeze pe cei mai pricepuți oameni din întreprinderi la studierea și elaborarea soluțiilor pentru îmbunătățirea procesului de producție" [1].

Problemele care intră în dezbaterea consfătuirilor de producție angajează din plin nu numai aspectele tehnice ale procesului de producție, ci nemijlocit și latura sa economică. Din observarea desfășurării mai multor consfătuiri de producție a rezultat că problemele cu caracter economic care revin cel mai frecvent în cursul dezbaterilor, bineînțeles cu notele specifice corespunzătoare diferitelor locuri de muncă, sînt: problema prețului de cost al produselor și posibilitățile reducerii lui, cu diferitele ei aspecte — sporirea economiilor, reducerea consumurilor specifice etc.; problema ridicării productivității muncii, îndeosebi în legătură cu extinderea unor metode și procedee tehnice avansate; problema calității produselor, cu pierderile pe care le provoacă diferitele remanieri în cazul unei fabricații necorespunzătoare (sau „căderile în termen de garanție", în cazul reparațiilor mai ales, sau funcționarea nesatisfăcătoare la beneficiar) etc.; probleme ale repartiției socialiste; problema grijii pentru avutul obștesc și buna gospodărire a sculelor, a mașinilor etc.; probleme privind relațiile de cooperare între secții și întreprinderi; aprecieri și propuneri privind munca diferitelor servicii administrativ-economice ale uzinei, ca și ale serviciilor funcționale (tehnolog-șef, mecanic-șef, sculier-șef etc.). Uneori sînt abordate de asemenea probleme privind îmbunătățirea normelor de lucru și altele. Dezbaterea regulată a unor asemenea probleme confruntă pe fiecare muncitor cu conținutul economic al activității sale proprii și al activității colectivului din care face parte, îl instru-

[1] *Rezoluția Congresului al IV-lea al Sindicatelor din R.P.R.* București, Edit. politică, 1961, p. 14.

ieşte astfel nemijlocit — şi încă pe baza practicii imediate, care îi este cea mai cunoscută şi mai accesibilă, şi pe baza meditaţiei asupra ei — cu privire la cerinţele economice ale producţiei socialiste. Organizată de sindicat sub conducerea organizaţiei de partid, consfătuirea de producţie învaţă pe participanţii ei să privească rezultatele muncii lor prin prisma valorilor şi categoriilor economice, le dezvoltă spiritul de gospodar socialist, imprimă în gîndirea lor curentă idei şi reprezentări economice care devin treptat un instrument de lucru.

Sub raportul stadiului dezvoltării gîndirii economice a muncitorilor, dezbaterea regulată a unor asemenea probleme constituie de asemenea un indice concludent. Faptul că o asemenea problematică este *astăzi* posibil să fie discutată — în vreme ce acum 8—10 ani ea era încă un obiectiv de atins —, faptul că dezbaterea ei întruneşte numeroşi vorbitori, stîrneşte adesea controverse, stimulează propuneri şi iniţiative, atestă totodată şi *existenţa* unor cunoştinţe şi concepţii economice necesare, deja dobîndite, fără de care aceste probleme n-ar putea fi atinse, atestă *priceperea* şi *preocuparea* conştientă pentru latura economică a producţiei.

În acest sens, ziarul de uzină „Semănătoarea", conchizînd asupra desfăşurării consfătuirilor de producţie în patru mari secţii ale UMAS — secţiile carcase, strungărie, mecanic-şef şi turnătorie — observa pătrunzător : „Consfătuirile de producţie ilustrează convingător un aspect important al realităţii noastre : *creşterea continuă a competenţei cu care muncitorii dezbat problemele economice* (subl. ns.—*M.C.*). Dacă nu cunoşti dinainte profesia celor care iau cuvîntul, ai impresia că asculţi opinia unor ingineri şi economişti. Nu este vorba numai de faptul că termenii tehnico-economici sînt mînuiţi cu uşurinţă, ci şi de adîncimea observaţiilor făcute" [1].

Interesul pentru problemele economice ale producţiei şi pentru cele privind organizarea procesului de muncă a apărut limpede şi din sondajul făcut cu ajutorul unui chestionar, difuzat la cca. 150 de muncitori din cinci mari secţii ale uzinelor „23 August", „Griviţa Roşie" şi „Semănătoarea" [2]. În chestionar a fost inclus un grup de întrebări referitoare la desfăşurarea consfătuirilor de producţie, printre care următoarele : participaţi regulat la consfătuirile de producţie pe locu de muncă (grupa sindicală)? Dar pe secţie? Dacă da, care dintre aceste consfătuiri de producţie vi se par mai interesante? De ce? Vă pregătiţi personal în vederea participării la consfătuirile de producţie? Dacă da, împărtăşiţi-ne în ce constă această pregătire?

---

[1] „Nivelul discuţiilor", ziarul „Semănătoarea", nr. 99. În aceeaşi ordine de idei, ziarul remarcă creşterea priceperii elaborării hotărîrilor consfătuirilor de producţie : „Este un bun cîştigat : comitetele de secţie sindicală au învăţat să elaboreze hotărîri corespunzătoare ; s-a eliminat vorbăria de prisos, hotărîrile conţin cele mai arzătoare probleme ale locurilor de muncă, termene de rezolvare şi răspunderi nominale" (*loc. cit.*).

[2] Alte concluzii trase pe baza acestui sondaj, efectuat de sectorul de materialism istoric al Institutului de Filozofie, au fost înfăţişate în articolul *Despre lărgirea orizontului tehnic-ştiinţific al muncitorilor din R.P.R.* de Gh. Chepeş, E. Florea şi M. Sinescu, apărut în revista „Cercetări filozofice", nr. 5/1962, precum şi în articolul *Întărirea disciplinii în muncă şi lupta dintre vechi şi nou* de Gh. Berescu, în „Cercetări filozofice", nr. 6/1962.

Prelucrarea răspunsurilor primite la cîteva din aceste întrebări a dat, cifric, următoarele rezultate :

Tabelul nr. 1

Secţia	Total chestionaţi	Participanţi la consf. de prod.			Consideră că sînt mai interesante consfătuirile * :		Numărul celor ce se pregătesc special pt. consf.
		Total	pe grupe	pe sec.	pe grupă	pe secţie	
Cazangerie (Uz. „Griviţa Roşie")	136	121	120	101	25	25	26
Preparat („Semănătoarea")	81	79	79	70	14	32	59
Strungărie („Semănătoarea")	96	92	92	85	15	30	59
Motoare („23 August")	94	88	88	62	14	12	58
Turnătorie oţel („23 August")	238	222	220	155	45	43	132
TOTAL	645	602	599	473	113	142	334
din care :							
— membrii şi cand. P.M.R.	237	224	223	194	39	60	141
— utemişti	157	148	147	107	30	37	76
— fără partid	251	230	229	172	44	45	117

* S-au luat în considerare numai răspunsurile celor care, la întrebarea anterioară, au arătat că au participat atît la consfătuirile de grupă, cît şi la cele de secţie, considerîndu-se că numai aceştia au termen de comparaţie, putînd aprecia. De asemenea, cei care au răspuns „ambele", fără să formuleze o preferinţă, nu au fost nici ei incluşi.

Răspunsurile detaliate date la întrebarea „de ce" cel chestionat consideră mai interesante consfătuirile pe locul de muncă sau cele pe secţie au fost prelucrate în două feluri : pe de o parte, motivele indicate au fost grupate pe fiecare gen de consfătuire de producţie separat ; pe de altă parte, ţinînd seama de faptul că mulţi dintre cei chestionaţi au dat la această întrebare răspunsurile „ambele", „şi una şi alta", indicînd un motiv comun pentru amîndouă, prelucrarea s-a făcut şi global, spre a desprinde mai limpede, în raport cu *ansamblul* consfătuirilor de producţie, care sînt laturile şi momentele socotite de către participanţi a fi cele mai interesante.

Precizăm că chestionarul nu a „sugerat" cîteva răspunsuri-tip la alegere (cum se obişnuieşte uneori), din care cel chestionat să indice pe cel considerat adecvat, ci a lăsat formularea răspunsului în întregime la aprecierea acestuia. Dezavantajul relativ al acestei metode — o mai mare varietate a răspunsurilor — s-a dovedit secundar şi, în orice caz, compensat de sporul de autenticitate şi de caracterul mai personal al răspunsurilor primite. În cursul prelucrării, răspunsurile apropiate ca problemă şi idee (adesea chiar ca formulare) au fost grupate în categorii comune, mai

mari. Iată tabelul general referitor la principalele motive pentru care participanții consideră interesante consfătuirile de producție [1]:

Tabelul nr. 2

Total răspunsuri	Analiza sarcinilor realizate și a celor viitoare. Probleme ale planului	Dezbaterea problemelor organizării muncii	Analiza lipsurilor și a greutăților apărute	Propuneri și măsuri de îmbunătățire a muncii	Alte răspunsuri
450	264	60	159	51	46

Ce rezultă din cifrele acestor două tabele? Evident, ele sînt concludente din mai multe puncte de vedere, dar în mod direct *confirmă pe o scară mai largă* cele arătate înainte privind *problematica consfătuirilor de producție*, interesul muncitorilor pentru problemele economice, preocuparea lor pentru problemele organizării și ale conducerii producției. *Participarea în masă*, aproape totală, *a muncitorilor* la consfătuiri — 93 % dintre cei întrebați au arătat că iau parte la consfătuirile pe locul de muncă, iar o parte însemnată dintre ei participă *și* la consfătuirile pe secție — face ca practic să nu rămînă aproape nimeni în afara ariei de înrîurire a acestor consfătuiri. Însemnătatea lor ca *școală a maselor*, școală făcută chiar în producție, este astfel cît se poate de evidentă.

Dar mărturiile și indicațiile cele mai semnificative pentru problema studiată, care reies din tabelele de mai sus, sînt părerile formulate de cei chestionați ca răspuns la întrebarea „de ce consideră interesante consfătuirile de producție", precum și răspunsurile la întrebarea dacă se pregătesc personal și în ce constă pregătirea în vederea acestor consfătuiri.

Astfel, 264 de muncitori din totalul celor 450 care au formulat răspunsuri dezvoltate la această întrebare au arătat că consfătuirile de producție sînt interesante prin „analiza sarcinilor realizate și a celor viitoare" și prin dezbaterea diferitelor „probleme ale planului de producție". Această caracterizare de ansamblu sintetizează concis numeroase răspunsuri mai ample și, adesea, mult mai nuanțate; toate însă gravitează în jurul problemelor sarcinilor de producție, ale planului, ale ritmicității îndeplinirii lui, ale rezultatelor economice obținute etc. Foarte simptomatic este interesul exprimat pentru analiza „sarcinilor viitoare", adică pentru dobîndirea unei vederi de perspectivă mai largi, pentru a ști și a cumpăni ce va fi de făcut. În faptul că tocmai *aceste* probleme prezintă *interes* pentru masa muncitorilor, că în numele unor *asemenea* probleme consfătuirile de producție sînt considerate *interesante*, se oglindește un

[1] În cursul distribuirii chestionarelor s-a explicat că răspunsurile trebuie să se refere nu la toate aspectele consfătuirilor, ci la acel socotit cel mai interesant, mai important. Diferența dintre numărul total al răspunsurilor și numărul celor chestionați se explică prin aceea că o parte a celor chestionați n-au completat răspunsul la această întrebare. În schimb, numărul „motivelor" este mai mare decît totalul răspunsurilor, pentru că unii au indicat două sau trei aspecte ca fiind, după părerea lor, cele mai importante și utile.

semn al vremii: participarea la conducerea producției socialiste, preocuparea pentru buna ei gospodărire [1].

De fapt, în acest răspuns mai cuprinzător, global — „analiza sarcinilor realizate și a celor viitoare; probleme ale planului" — se cuprind prin conținutul lor, ca partea într-un întreg, și răspunsurile care apar în celelalte rubrici ale tabelului nr. 2; atît cele 60 de răspunsuri care indică drept aspect principal al interesului prezentat de consfătuirea de producție „dezbaterea problemelor organizării muncii", cît și cele 51 de răspunsuri privitoare la posibilitatea de a dezbate „propuneri și măsuri de îmbunătățire a muncii", sau cele 159 de răspunsuri referitoare la „analiza lipsurilor și a greutăților apărute". Este semnificativ pentru conștiința participării efective, practice la conducere că, atunci cînd unii dintre cei anchetați au căutat să degaje un aspect mai restrîns și mai important al consfătuirii, s-au oprit într-adevăr la asemenea *aspecte esențiale*, cum sînt *organizarea producției*, *dezvăluirea* deschisă a *lipsurilor* existente sau *formularea propunerilor* și *elaborarea măsurilor* ce se impun.

Atrage atenția în mod deosebit numărul mare al celor care au relevat importanța consfătuirilor sub aspectul rolului acestora în *critica deficiențelor* producției. În conștiința maselor largi, consfătuirile de producție sînt concepute în mod curent ca un for de dezvăluire și de analiză a lipsurilor și a greutăților existente, ca o expresie a democratismului socialist, ca o tribună de manifestare a opiniei publice a colectivului muncitoresc, în care deficiențele de tot felul, rămînerile în urmă, risipa, proasta aprovizionare etc. sînt supuse criticii colective.

Dar totodată consfătuirile *formează* această opinie publică, acționează nemijlocit ca o școală a dezvoltării spiritului critic. Iar această critică, așa cum a rezultat din observarea nemijlocită a desfășurării consfătuirilor de producție, se exercită în numele unui matur spirit gospodăresc, unor criterii economice devenite familiare, devenite instrument de lucru al colectivului muncitoresc în aprecierea și în analiza procesului de producție. Critica presupune întotdeauna un *sistem de referință* care, în acest caz, *este constituit tocmai din concepția economică* comună a participanților. Desigur, în acest spirit critic se întrevede limpede și o mai dezvoltată conștiință politică și o anumită atitudine morală, dar aici interesează ceea ce ne spune el despre gîndirea economică a colectivului muncitoresc. Căci, într-adevăr, critica lipsurilor se exercită concret, foarte la obiect, în numele și cu ajutorul unor cunoștințe și concepții economice statornicite deja cu privire la buna organizare a producției, la căile reducerii prețului de cost

[1] *Aceeași* preocupare rezultă din răspunsurile diferite, unele chiar aparent opuse, date la întrebarea: „Care consfătuire e socotită mai interesantă, pe grupă sau pe secție"; din 100 de răspunsuri detaliate care optează pentru cea pe grupă, 66 explică preferința prin faptul că această consfătuire dezbate „probleme mai apropiate de locul de muncă", iar din 136 de răspunsuri care se pronunță pentru cele pe secție, 87 indică faptul că acestea analizează „probleme mai generale", „mai esențiale", de ansamblu ale producției. Iată cum răspunde, de pildă, unul dintre aceștia: „Fiindcă sînt mai complexe. Ai o idee de ansamblu asupra succeselor și greutăților pe secție. Sînt instructive" (Chestionarul completat de Mihai Popa, ajustor, uzinele „23 August"). În fond, răspunsurile nu sînt opuse, ci complementare: ambele categorii de răspunsuri se referă la același lucru, la două fațete ale funcției consfătuirii de producție de a asigura participarea muncitorilor la analiza și conducerea procesului de producție.

şi la cauzele care îl ridică nejustificat, la armonioasa cooperare între secţii, la urmările economice ale nerespectării tehnologiei prescrise etc. Gîndirea economică este solicitată, intră în acţiune, se manifestă nemijlocit în această analiză critică. Cunoştinţele şi principiile economice sînt vehiculate, confruntate cu practica; se face, prin intermediul criticii, efortul *conştient* de a ridica şi perfecţiona practica la nivelul principiilor economice socialiste. Nu este deci mult a spune că, în constituirea acestei opinii publice, printre forurile căreia consfătuirile de producţie sînt unul principal, în modelarea opiniei colectivului muncitoresc, cunoştinţele economice se înscriu cu o pondere grea, introduc noi criterii, lărgesc tabla de valori în numele căreia acţionează opinia publică socialistă. Concepţiile economice socialiste, ca reflectare a practicii sociale şi, implicit, ca parte a noii conştiinţe în dezvoltare a maselor, contribuie şi ele la *structurarea* opiniei publice socialiste, fără luarea lor în considerare neputînd fi înţeleasă una dintre laturile şi funcţiile calitativ noi ale acesteia.

Cele arătate mai sus, inclusiv cifrele citate şi răspunsurile cu privire la problematica şi interesul suscitat de consfătuirile de producţie, îşi amplifică substanţial valoarea probantă, valoarea de *fapt istoric*, dacă sînt coroborate cu grupul extrem de semnificativ al răspunsurilor primite la o altă întrebare a chestionarului, întrebarea asupra *pregătirii personale* în vederea consfătuirilor de producţie. Din tabelul nr. 1 reiese că, la întrebarea dacă se pregătesc în mod special pentru consfătuire, 334 de chestionaţi au dat un răspuns afirmativ. Reproducem mai jos un şir de răspunsuri la întrebarea complementară „*în ce constă această pregătire*?", răspunsuri din care se conturează limpede imaginea unei pregătiri active, conştiente, a unei *meditaţii personale*, care presupune (şi simultan educă) o concepţie mai largă asupra desfăşurării procesului de producţie, urmărirea lui, implică informare şi competenţă pentru aprecierea lui. Iată cîteva dintre aceste răspunsuri, extrase din chestionarele completate la o singură uzină — „23 August" — secţia motoare:

„Analiza din timp a activităţii pe care am desfăşurat-o împreună cu ceilalţi tovarăşi de pe locul de muncă" (Aurel Munteanu, strungar); „Să cunosc în ce măsură s-a realizat planul pe luna care a trecut, ce avem de făcut pe luna care urmează, cum se prezintă starea maşinilor şi a sculelor" (Petre Boldiş, rectificator); „Cu 2—3 zile înaintea consfătuirilor fac o trecere în revistă a tuturor problemelor care au lăsat de dorit în luna precedentă şi totodată mă gîndesc şi la propunerile necesare pentru îndreptarea lor" (Victor Petrescu, mecanic motoare); „Înainte mă interesez cum stăm cu planul de producţie şi întreţinere, ce lipsuri avem, unde şi din ce cauză. Notez obiectivele tehnice, economice sau organizatorice" (Alexandru Cseh, lăcătuş); „Cunoaşterea factorilor care fac greutăţi în producţie şi criticarea lipsurilor şi a propunerilor neîndeplinite de conducerea secţiei" (Ion Coman, ajustor); „Mă pregătesc dinainte ceea ce trebuie să ridic: lipsa de scule, neritmicitatea aprovizionării cu materie primă a atelierului, probleme ale disciplinei, angajamente concrete pentru îndeplinirea planului" (Ilie Gavrilă, frezor); „Verific dacă cele propuse la şedinţa anterioară s-au rezolvat" (Eugenia Peiciu, strungar); „Verific dacă propunerile ce le-am făcut s-au îndeplinit şi ce ar mai fi de propus" (Alexandru Panţîru,

ajustor); „Îmi fac notițe pe diferite teme cu caracter profesional și de lipsurile ce s-au ivit în cursul lunii trecute și ce anume trebuie arătat pentru munca ce urmează și arăt lipsurile ivite pe parcurs" (Ion T. Rotaru, ajustor); „Pregătirea pentru discutarea unor probleme de producție, observarea unor deranjamente la mașini, unele propuneri pentru ridicarea calității produselor, pentru normarea lor etc." (Voica Carp, găuritoare); „Ținînd cont de greutățile ivite pe locul de muncă, personal sau al echipei, fie din cauza noastră, fie din a celorlalte secții, eu le aduc la cunoștință și dacă găsesc și soluția pentru eliminarea lor propun ce ar trebui de făcut" (Mihai Popa, ajustor).

Vom observa pe marginea acestor răspunsuri că multe amintesc explicit de un *timp de pregătire* prealabil consfătuirii; este menționată și *o activitate de informare* asupra situației îndeplinirii planului pe ansamblul locului de muncă, adică informarea asupra unor probleme care depășesc activitatea strict personală; reiese de asemenea preocuparea pentru cunoașterea a ce *va fi* de făcut în perioada următoare; este accentuată ideea *verificării* îndeplinirii propunerilor precedente, controlul asupra activității conducerii; revine frecvent ideea acumulării și a punerii în discuție a unor observații și concluzii cu *caracter critic* asupra muncii; toate aceste, și încă altele, sînt elemente ale *meditației muncitorului asupra mersului producției*. Gîndirea vie, treză a colectivului muncitoresc se apleacă cu atenție asupra aspectelor felurite ale activității de producție. Toate aceste preocupări individuale însumate realizează o cuprindere multilaterală a problemelor economice și tehnice ale procesului de producție.

Este de subliniat că această pregătire și preocupare pentru economia producției nu constituie cîtuși de puțin o obligație administrativă. Ea decurge însă din conștiința muncitorilor, din conștiința responsabilității care le incumbă ca stăpîni, din conștiința lor *politică* socialistă îndeosebi [1]. Aici se întrevede un aspect specific al primatului politicului în conștiința socialistă, al faptului că o conștiință politică mai înaintată *stimulează preocuparea sporită* pentru problemele economice ale producției, jucînd astfel un rol important în dezvoltarea gîndirii economice a muncitorului, în îmbogățirea cunoștințelor sale din sfera acestor probleme. Tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej, caracterizînd dezvoltarea conștiinței clasei muncitoare din țara noastră, a relevat în acest sens tocmai faptul că *„preocuparea crescîndă pentru problemele economice ale producției*, de care depinde creșterea rentabilității întreprinderilor, reprezintă un semn al maturității clasei noastre muncitoare, al creșterii *conștiinței ei politice* și experienței ei profesionale, al pregătirii ei tehnice și culturale"[2]. Între conștiința politică a clasei muncitoare, latura cea mai înaintată a conștiinței sale so-

[1] Este semnificativ că cea mai mare proporție a celor care au răspuns afirmativ la întrebarea „vă pregătiți personal în vederea consfătuirilor de producție?" au dat-o muncitorii membrii de partid, deci în primul rînd muncitorii cu conștiința *politică* cea mai înaintată. Răspunsurile detaliate ale acestora la întrebarea „în ce constă această pregătire?" —, ca și de altfel toate observațiile directe făcute asupra desfășurării consfătuirilor, precum și procesele verbale consultate — au indicat aceeași pregătire și participare mai activă a muncitorilor membri de partid.

[2] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări. 1959—1961*, București, Edit. politică, 1961, p. 19 (subl. ns.).

cialiste, şi gîndirea sa economică în formare există astfel o unitate dialectică strînsă, o influenţă reciprocă permanentă, atît pe plan spiritual, cît şi în practica de zi cu zi. Dacă conştiinţa politică, stimulînd creşterea preocupării pentru problemele economice practice ale producţiei, favorizează implicit dezvoltarea cunoştinţelor economice, a ideilor şi a reprezentărilor economice în care se reflectă aceste probleme ale producţiei, la rîndul ei dezvoltarea treptată a gîndirii economice a clasei muncitoare contribuie la fundamentarea economică a ideilor şi a convingerilor politice, la ridicarea nivelului conştiinţei politice socialiste însăşi.

Există încă numeroase posibilităţi, cum a rezultat în cursul cercetării, de a spori rolul educativ al consfătuirilor de producţie în dezvoltarea gîndirii economice a muncitorului, de a înlătura unele cauze ale îngustării acestui rol, ceea ce ar mări şi eficienţa practică a consfătuirilor. Astfel, de pildă, la o serie de consfătuiri de producţie la locurile de muncă mai mici (brigăzi, ateliere), unii indici economici globali ai producţiei realizate cum sînt indicele preţului de cost, al productivităţii ş.a. nu pot fi luaţi în discuţie pe baza unor cifre precise, deoarece indicii respectivi nu sînt calculaţi de serviciile administrative la nivelul acestor locuri de muncă. Asemenea indici sînt calculaţi pe ansamblul secţiei respective (de pildă, la secţia motoare a uzinei „23 August"), în vreme ce pe ateliere sînt stabiliţi un număr mai redus de indici — producţia globală, coeficientul de rebuturi admis etc. Desigur, calcularea *defalcată* pe unităţi de muncă mai mici a unui număr sporit de indici economici ar mări într-o măsură sarcinile muncii administrativ-contabile. În schimb însă, o dată calculaţi, ei pot servi la informarea mult mai exactă a colectivelor de muncă. În alte cazuri, asemenea indici sînt calculaţi, dar, din păcate, nu sînt cunoscuţi de organizatorii de grupe sindicale şi nici de maiştri, nu sînt aduşi la cunoştinţa colectivelor de muncitori prin intermediul consfătuirilor de producţie şi astfel eficacitatea consfătuirilor este mai scăzută, rezultatele economice ale producţiei sînt incomplet analizate. Dezbaterea regulată a acestor indici economici în consfătuiri, informarea şi analiza mai adîncă făcută cu ajutorul lor ar fi, desigur, mult mai mobilizatoare, ar ajuta la crearea mai operativă a unei opinii de masă şi la orientarea acesteia spre problemele cheie în fiecare moment dat. Nu numai educaţia economică a muncitorilor în procesul producţiei ar avea de cîştigat, ci şi înseşi rezultatele economice practice, concrete, ale producţiei s-ar îmbunătăţi mai rapid.

★

Organizarea socialistă a producţiei sociale include — alături de consfătuirile de producţie — şi numeroase alte activităţi legate funcţional de procesul de muncă şi care acţionează nemijlocit asupra dezvoltării gîndirii economice a maselor. O mare înrîurire are în acest sens şi dezbaterea, iniţiată de partidul nostru şi intrată deja în tradiţie, a cifrelor de plan anuale ale întregii întreprinderi de către colectivele respective.

Discutarea, în preajma noului an, a sarcinilor de plan ale întreprinderii, ale secţiei, ale atelierului pe perioada anuală care urmează şi căutarea activă, creatoare a unor căi şi mijloace noi pentru soluţionarea lor, pe de o

parte, îmbogățesc mult optica economică a muncitorului, înțelegerea sa asupra activității întreprinderii în ansamblu și asupra progresului întregii economii naționale, și, pe de altă parte, solicită și prilejuiesc o concludentă manifestare a competenței economice a muncitorilor. Această dezbatere este precedată și însoțită de o serie de acțiuni menite tocmai să înarmeze masa muncitorilor cu *cunoașterea* obiectivelor economice de producție ale întreprinderii. Iată, de pildă, cum s-au desfășurat pregătirea și dezbaterea cifrelor de plan pe 1962 la uzinele „Semănătoarea" și „23 August" și cum are loc aceasta, în linii mari, la toate întreprinderile.

La ambele uzine au avut loc ședințe ale comitetelor de partid cu conducerea uzinelor și adunări ale activelor de partid (cu participarea birourilor organizațiilor de bază, a președinților și a secretarilor comitetelor sindicale pe secții, a secretarilor U.T.M., a șefilor serviciilor și secțiilor, a unor propagandiști etc.) la care s-au prezentat informări asupra situației îndeplinirii planului pe anul precedent și asupra principalelor sarcini pe noul an, elaborîndu-se planul desfășurării dezbaterilor în colectivele uzinelor. Premergător adunărilor pe secții, la uzinele „Semănătoarea" s-a făcut instruirea tuturor agitatorilor pe teme privind sarcinile de plan pe noul an și au avut loc convorbiri la locurile de muncă; s-au scos ediții speciale ale gazetelor de perete, menite să informeze asupra noilor sarcini și probleme care trebuie rezolvate[1]. „La uzinele «23 August» au fost instruite comisiile de economii și de descoperire a rezervelor interne, pentru a căuta soluții și căi concrete privind îndeplinirea noilor sarcini de reducere a prețului de cost, de economii, de ridicare a productivității muncii"[2]; au fost luate și alte măsuri politice-organizatorice. Apoi au început să se desfășoare adunările de dezbateri, întîi pe secții, apoi pe locuri de muncă. La uzinele „Semănătoarea" au avut loc 15 adunări pe secție și 105 pe grupe, cu peste 3 400 de participanți, dintre care au luat cuvîntul peste 760. La uzinele „23 August" s-au desfășurat la nivelul secțiilor și al serviciilor 21 de adunări, la nivelul atelierelor 54, iar pe locurile de muncă 221; numărul participanților s-a ridicat la peste 9 630 din totalul de cca. 10 300 al salariaților întregii uzine, iar 1 824 de muncitori, tehnicieni, ingineri au luat cuvîntul, făcînd propuneri, observații critice, analizînd noile sarcini, luîndu-și angajamente.

Am descris întreg acest proces pentru a releva mai pregnant faptul că dezbaterea cifrelor de plan constituie un complex de activități, organizat sub conducerea organelor și a organizațiilor de partid, care angajează întreaga viață a întreprinderii; că această analiză și elaborarea planului de măsuri pentru anul care urmează nu constituie numai o problemă a conducerii, ci, într-o formă sau alta, antrenează pe fiecare; că această dezbatere nu trece cu indiferență pe lîngă nimeni, ci înrîurește pe fiecare, îi ridică probleme, apelează la gîndirea sa, la spiritul său gospodăresc, întreprinzător.

---

[1] *Informare privind preocuparea Comitetului de partid asupra realizării sarcinilor de plan pe 1961 și a introducerii tehnicii noi în procesul de producție*, p. 4—5 (Arhiva Comitetului de partid al Uzinelor „Semănătoarea", în „Dosar informări", 1962).

[2] *Informare privind analiza modului cum a decurs acțiunea de dezbatere a cifrelor de plan pe anul 1962* (Arhiva Comitetului sindical al uzinelor „23 August").

Care sînt rezultatele acestor dezbateri, sub unghiul de vedere al problemei care ne preocupă în articolul de față ? Dezbaterea amplă și amănunțită a activității întreprinderii angajează cunoștințele economice ale muncitorului și totodată înrîurește, cultivă, dezvoltă mai departe, nemijlocit, latura economică a gîndirii sale. Ea înarmează conștiința muncitorului cu idei, criterii, reprezentări cu ajutorul cărora acesta poate să aprecieze *în cunoștință de cauză* și să contribuie practic la rezolvarea problemelor mereu noi ale producției. Aceste efecte pe planul conștiinței nu rămîn în forma unor simple acumulări de noțiuni, de idei, de reprezentări ; ele se concretizează în propuneri, în măsuri concrete, în inițiative, care sînt un *indice obiectiv* al gradului dezvoltării acestei gîndiri economice.

Este știut că, pe baza dezbaterii cifrelor de plan, sînt întocmite în toate întreprinderile planurile M.T.O. (măsuri tehnice-organizatorice), planuri M.T.O. pe uzine și pe fiecare secție. Ele sintetizează inițiativa, înțelepciunea și competența colectivă a conducerii întreprinderii și a masei largi a participanților la dezbateri, care au indicat propuneri și măsuri privind căile practice ale rezolvării sarcinilor noi, sporite ale planului. O dată întocmite, planurile M.T.O. devin parte componentă a planului de stat al uzinei. Or, *conținutul* acestor planuri și al propunerilor pe baza cărora au fost întocmite este profund edificator în acest sens ; statistica întocmită de organele de partid, sindicale și administrative ale uzinelor „23 August", arată că, din cele 321 de propuneri incluse în planurile M.T.O., 36 se referă la creșterea productivității muncii, 56 la reducerea consumurilor specifice, 78 la îmbunătățirea procesului tehnologic, 37 la reducerea prețului de cost, 58 la probleme de organizare a producției ș.a. ; în plus, alte 948 de propuneri făcute în cursul dezbaterilor, cu caracter mai limitat, au fost recomandate spre a fi rezolvate în cadrul sarcinilor de producție curente[1] ; de asemenea, aceeași statistică făcută la uzinele „Semănătoarea" arată că s-au formulat, printre altele, 50 de propuneri privind ridicarea productivității muncii, 161 privind diferite măsuri de reducere a prețului de cost etc. Astfel, ponderea mare a propunerilor care vizează direct probleme de bază ale economiei producției este mărturia palpabilă a faptului semnificativ că latura economică a procesului de producție, și nicidecum numai aspectele sale tehnice, este abordată din plin, cu pricepere, de masa celor care efectuează acest proces de producție[2]. Solicitarea pe care însăși natura și legile producției socialiste o adresează permanent pe această linie gîndirii maselor de oameni ai muncii își primește și astfel răspunsul.

---

[1] Pe baza acestor cifre și a celor citate mai sus, referatul de analiză întocmit de Comitetul sindical al uzinei trăgea următoarea concluzie : „Numărul tovarășilor participanți la dezbaterea cifrelor de plan, al celor care au luat cuvîntul luîndu-și angajamente și făcînd propuneri, *a crescut în comparație cu anii trecuți*, ceea ce dovedește *interesul care îl acordă muncitorii, tehnicienii și inginerii din uzina noastră activității de organizare și conducere a producției*" (mat. cit., p.7).

[2] În acest sens, se poate observa că denumirea curentă de „planuri. M.T.O." nu acoperă exact conținutul propunerilor cuprinse în ele. Alături de „măsurile tehnice-organizatorice", ele includ, cum rezultă și din cifrele citate mai sus, propuneri și măsuri referitoare atît la laturile tehnice, cît și la laturile economice ale activității întreprinderii, corelîndu-le și îmbinîndu-le unitar. Poate mai corespunzătoare conținutului — și de natură să atragă atenția mai direct asupra ceea ce ele trebuie să cuprindă — ar fi denumirea de „planuri de măsuri tehnice-economice".

Însă, în toate aceste analize şi dezbateri ale problemelor multiple care se ridică zi de zi, nu este şi nici nu poate fi vorba numai de problemele *strict* economice ale procesului de producţie. O trăsătură *caracteristică* a dezbaterilor, atît la consfătuirile periodice de producţie, cît şi la dezbaterea cifrelor planului anual, o constituie *legătura strînsă dintre problemele tehnice şi cele economice ale producţiei.*

Analiza modului în care a fost sau nu pe deplin respectată tehnologia cutărui produs, a calităţii execuţiei tehnice a unui reper sau a altuia, propunerea unor noi procedee tehnice etc. ocupă un loc însemnat în cursul consfătuirilor. Grăitor este însă faptul că şi aceste probleme, aparent *pur tehnice*, sînt privite, direct sau implicit, şi sub aspectul lor *economic.* Preocuparea pentru probleme tehnice urmăreşte mobiluri mai adînci, cu caracter economic, este subordonată grijii pentru conţinutul şi rezultatele economice ale producţiei. Critica deficienţelor sub raport tehnic este făcută adesea cu sublinierea *consecinţelor economice* negative ale acestora asupra preţului de cost, asupra economiilor etc., este făcută deci şi *sub imboldul unei anumite concepţii economice* asupra procesului de producţie. La rîndul ei, judecata în favoarea eficacităţii şi utilităţii sporite a unui anumit procedeu tehnic, propunerea lui, este pronunţată de asemenea în virtutea unor idei şi concepţii care ţin de latura economică a conştiinţei muncitorului. Cunoştinţele economice nu sînt însuşite într-o manieră iluministă, ci pentru a răspunde problemelor *practice* pe care le ridică procesul de producţie, iar aceste probleme nu pot fi soluţionate dacă lipsesc cunoştinţele tehnice de specialitate. Rezolvarea problemelor tehnice merge de aceea mînă în mînă cu soluţionarea celor economice, se condiţionează reciproc. Tocmai de aceea calificarea exclusiv tehnică, *lipsită de aportul unei gîndiri economice*, de înţelegerea laturii economice a producţiei, nu este proprie tipului de producător socialist. Fără o asemenea competenţă economică, orizontul său tehnico-profesional este sărăcit, îngustat, lipsit de una dintre *particularităţile calitative care trebuie să caracterizeze* calificarea unui muncitor în condiţiile socialismului, în comparaţie cu muncitorul de aceeaşi calificare din capitalism. Cu alte cuvinte, tendinţa obiectivă spre ridicarea continuă a nivelului profesional-tehnic al clasei muncitoare trebuie să se înfăptuiască practic *în unitate* cu dezvoltarea gîndirii economice, în cadrul progresului spiritual armonios şi multilateral al personalităţii noului tip istoric de muncitor.

Partidul promovează în procesul producţiei socialiste şi numeroase alte forme şi activităţi care, zi de zi şi ceas de ceas, contribuie la educaţia economică a muncitorului, îi modelează conştiinţa sub acest raport, solicitînd-o şi călăuzindu-i gîndirea pe făgaşul problematicii economice a muncii. Un rol de seamă joacă în această privinţă activitatea diferitelor colective şi comisii înfiinţate, potrivit indicaţiilor partidului, în uzine, pentru a studia şi dezvălui posibilităţile de a pune în valoare multilateral imensele rezerve interne ale economiei socialiste. „În fiecare întreprindere — a spus tovarăşul Gh. Gheorghiu-Dej la plenara C.C. al P.M.R. din iulie 1959 —, în uzine, şantiere, mine, organizaţii de transporturi şi comerciale, în S.M.T.-uri şi gospodării agricole de stat *să se alcătuiască colective din cei mai capabili muncitori, tehnicieni, ingineri, economişti, oameni cu simţ*

gospodăresc şi cu pasiune pentru îmbunătăţirea continuă a producţiei. Sub conducerea organizaţiei de partid, a organelor tehnice şi administrative din întreprindere, aceste colective să studieze temeinic, cu activa participare a sindicatelor, utemiştilor, fiecare loc de muncă, atelier, secţie, să întocmească un program concret de măsuri, un adevărat plan de bătălie al întreprinderii pentru punerea în valoare a tuturor posibilităţilor de a se obţine o producţie mai mare, mai ieftină şi de calitate mai bună. Dezbătut de muncitorii din întreprindere, îmbogăţit în urma observaţiilor şi propunerilor muncitorilor, un asemenea program va constitui cea mai puternică bază pentru obţinerea de noi şi însemnate succese în producţie, pentru dezvoltarea întrecerii socialiste între întreprinderi şi în cadrul ramurilor de producţie"[1].

Asemenea colective şi comisii au luat fiinţă pretutindeni. Sub denumiri asemănătoare sau diferite — comisii de economii, colective pentru studierea şi valorificarea rezervelor interne, comisii tehnice-economice etc. —, ele îmbrăţişează o gamă vastă de probleme privitoare la latura economică, financiară, organizatorică, tehnică a producţiei. La activitatea în cadrul lor este antrenat un număr mare de muncitori, maiştri, ingineri, care urmează astfel şcoala practică a analizei şi conducerii producţiei, învaţă ei înşişi în procesul acestei activităţi şi, la rîndul lor, ajută pe alţii să dobîndească priceperea unei asemenea analize a activităţii proprii şi generale.

În aceeaşi direcţie a formării şi cultivării conştiinţei economice a maselor acţionează convergent şi multe alte laturi componente ale organizării socialiste a producţiei sociale. Amintim, de pildă, elaborarea contractelor colective şi dezbaterile largi prilejuite de încheierea lor sau de mişcarea de masă a inovatorilor şi raţionalizatorilor sau de însăşi întrecerea socialistă care antrenează mase atît de numeroase.

Este semnificativă în acest sens îmbogăţirea în decursul anilor a obiectivelor întrecerii socialiste, ridicarea ei la un nivel mereu mai înalt. La început, în ţara noastră obiectivul întrecerii era, de regulă, îndeplinirea şi depăşirea prevederilor privitoare la producţia globală; lipseau dintre obiective asemenea indici cum sînt: reducerea preţului de cost, realizarea de economii şi de beneficii peste plan, scăderea cheltuielilor de regie ş.a. Treptat, pe baza sarcinilor trasate de partid şi a însuşirii lor de către mase tot mai largi, asemenea indici au apărut, s-au răspîndit şi au devenit astăzi ceva firesc, comun; printre ei se numără şi obiectivul ridicării productivităţii muncii cu coeficienţi stabiliţi dinainte, al reducerii cheltuielilor neproductive, al luptei pentru economii, pentru accelerarea rotaţiei fondurilor circulante, pentru realizarea calitativă a unor produse la nivelul tehnicii mondiale ş.a.

Înseşi sarcinile concrete ce se pun în procesul de producţie devin an de an, pe măsura înaintării construcţiei socialiste, tot mai complexe, mai multilaterale. Rezolvarea acestor sarcini complexe la un nivel corespunzător face implicit necesară şi creşterea competenţei economice a masei de

---

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări. 1955—1959*, Edit. politică, 1959, p. 675, (subl. ns.).

muncitori, ingineri, tehnicieni, dezvoltarea culturii lor economice. „În condițiile desăvîrșirii construcției socialismului se pun sarcini de tot mai mare însemnătate în ce privește creșterea productivității muncii, îmbunătățirea calității produselor, reducerea prețului de cost, pe baza introducerii perseverente a tehnicii noi, sarcini privind *ridicarea substanțială a nivelului întregii activități economice*. Toate acestea cer ca oamenii muncii să stăpînească temeinic problemele de producție, să aibă cunoștințe economice cît mai profunde... Însușirea unor temeinice cunoștințe economice de către membrii și candidații de partid, ca și de masa largă a oamenilor muncii, constituie o parte componentă a educației lor socialiste"[1].

Faptul că accentuarea treptată a complexității sarcinilor și cerințelor obiective ale producției socialiste se traduce, pe planul întrecerii socialiste de masă, într-un proces continuu de îmbogățire a *obiectivelor* ce și le pun participanții la întrecere, proces îndrumat conștient de partid, oglindește dezvoltarea în ansamblu a conștiinței socialiste a clasei muncitoare, a conștiinței sale politice îndeosebi și, totodată, a gîndirii și a priceperii sale economice; el oglindește în acest sens lărgirea continuă a preocupărilor economice ale participanților la întrecere, asimilarea mereu a altor aspecte ale economiei producției, înțelegerea cerințelor și a legilor ei obiective, creșterea capacității muncitorilor de a înțelege și urmări permanent, în munca lor de ceas cu ceas, realizarea conștientă a acestor obiective cu caracter economic, confruntîndu-și cu ele rezultatele activității lor personale[2].

★

Practica producției socialiste este o școală a gîndirii economice și datorită organizării socialiste a retribuirii muncii. Repartiția socialistă constituie unul dintre elementele componente principale ale relațiilor de producție socialiste. Ea se înfăptuiește potrivit cerințelor legii economice obiective a remunerației după cantitatea, calitatea și însemnătatea socială a muncii. Or, practica activității de producție, în cadrul căreia statul socialist asigură înfăptuirea cerințelor legii obiective a repartiției, imprimă în conștiința muncitorilor reflectarea principiilor acestei repartiții, permite cunoașterea nemistificată, spre deosebire de ceea ce se întîmplă în condițiile capitalismului, a acestui element esențial al relațiilor de producție, cunoașterea și înțelegerea acestei legi economice de bază a producției socialiste. Cointeresarea materială, în afara rolului ei nemijlocit ca stimul al activității practice de producție, este simultan, în condițiile socialismului, și un puternic factor educativ; ea constituie în mod obiectiv (și ca atare este folosită conștient) o pîrghie de înrîurire asupra conștiinței

[1] Gh. Badrus, *Cunoștințele economice — o armă eficace în construcția socialistă*, în „Scînteia", nr. 5467 din 14 martie 1962, (subl. ns. — *M. C.*).

[2] În același timp, obiectivele întrecerii s-au îmbogățit și în alte privințe: astăzi întîlnim adesea printre ele unele referitoare la lecturile literare ale participanților la întrecere, la frecventarea unor spectacole, la combaterea unor manifestări morale înapoiate (indisciplina) ș. a. Lărgirea gamei acestor obiective în atîtea direcții noi reflectă tocmai dezvoltarea *multilaterală* a personalității muncitorului socialist, ca și tendința conștientă de a face din practica de zi cu zi a întrecerii socialiste o *pîrghie dinamizatoare* a acestei dezvoltări. Includerea mai multor obiective economice printre țelurile întrecerii, ca și a unor criterii cu caracter cultural, realizează tocmai un asemenea efect: grăbește, stimulează înscrierea în profilul spiritual al muncitorului a *preocupării conștiente*, *perseverente* pentru aceste activități.

sociale. În acest sens este binecunoscut rolul educativ al cointeresării materiale în dezvoltarea moralei noi, a unor asemenea trăsături ca disciplina, atitudinea nouă față de muncă, spiritul de răspundere etc. Dar cointeresarea are totodată un efect adînc asupra conștiinței sociale și ca instrument de *educație economică* a maselor, ca factor de dezvoltare a gîndirii lor economice.

Prin natura lor, măsurile de cointeresare personală a muncitorilor în rezultatul muncii introduse de statul socialist, pot dobîndi efectele scontate numai dacă sînt efectiv *cunoscute* în prealabil de masa muncitorilor, dacă aceștia *înțeleg conștient, limpede* avantajele care decurg pentru ei din aplicarea acestor măsuri. Înțelegerea subiectivă a acestor foloase este astfel o condiție *sine qua non* a eficienței sistemului cointeresării materiale. Ce înseamnă însă pe planul conștiinței această înțelegere? Ea înseamnă înțelegerea mai limpede a faptului că producția în socialism se bazează strict pe respectarea unei corelații între munca depusă (cantitatea și calitatea ei) și plata acestei munci, a faptului că numai o muncă mai bună, mai calificată, mai eficientă poate asigura o retribuție mai înaltă. Este treptat percepută astfel, în înfățișarea ei practic-cotidiană, corelația economică cea mai elementară — celula — specifică relațiilor socialiste libere de exploatare, dintre munca fiecăruia și nivelul său de trai. Conștiința economică a producătorului reflectă în acest chip un element component principial al relațiilor economice de producție în cadrul cărora el își desfășoară activitatea. Totodată înțelegerea avantajelor cointeresării materiale ajută mase largi să devină conștiente, pe baza experienței personale, de corelația și *de unitatea intereselor individuale și generale* în socialism, să-și dea seama că interesele imediate de obținere a unui cîștig sporit se armonizează cu interesele generale privind creșterea producției sociale, ridicarea productivității muncii etc., cu alte cuvinte, gîndirea se îmbogățește cu reflectarea unor aspecte importante ale relațiilor sociale socialiste.

Formele concrete de salarizare aplicate în întreprinderi — salarizarea în acord direct, individual sau colectiv, acordul progresiv, acordul premial, salarizarea în regie simplă, regie cu premii etc. — , menite să asigure realizarea principiului socialist al repartiției corespunzător specificului diferitelor munci, nu sînt imuabile. Pe măsura progresului tehnic, pe măsura dezvoltării economiei naționale, formele de salarizare sînt necontenit perfecționate cu participarea oamenilor muncii, chemați să aprecieze măsura în care noile forme de salarizare sînt apte să transpună în practică cerințele retribuției socialiste, să asigure o ridicată cointeresare materială. La experimentarea practică și dezbaterea noului sistem de salarizare, rolul hotărîtor, cum a subliniat tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej, „l-a avut masa largă a oamenilor muncii, care, sub conducerea organizațiilor de partid și cu sprijinul organizațiilor sindicale, au găsit căi reale de îmbunătățire a gospodăririi întreprinderilor, de creștere a caracterului stimulator al sistemului de salarizare. Inițiativele .., zecile de mii de propuneri, izvorîte din experiența oamenilor muncii, au arătat ce este în stare să realizeze înțelepciunea colectivă a muncitorilor, inginerilor, tehnicienilor...”[1].

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări. 1955—1959*, p. 575.

Procesul de perfecționare a salarizării și a normării muncii continuă, iar participarea directă la această activitate, înțelegerea cauzelor care o fac necesară și a principiilor pe baza cărora ea trebuie desfășurată constituie încă o sursă a dezvoltării gîndirii economice a clasei muncitoare. În acest proces sînt totodată combătute mentalitățile economice înapoiate, „psihologia de consumator" care nu ține seama că repartiția trebuie să fie în funcție de productivitatea muncii, vederile economice învechite, greșite, care frînează îmbunătățirea normelor, neînțelegînd necesitatea și avantajele ei economice etc.; noul, care duce împotriva rămășițelor vechiului din conștiință o luptă pe multiple planuri, are de înfrînt și împotrivirea unor asemenea vederi economice înapoiate asupra problemelor producției sau repartiției, care sînt combătute și înlăturate în procesul însușirii și afirmării noilor concepții economice socialiste.

Astfel, sistemul socialist de repartiție acționează profund asupra conștiinței maselor muncitorești; dacă efectele sale pe planul conștiinței morale, de pildă, se înscriu îndeosebi pe linia stimulării apariției anumitor *deprinderi* morale de comportare (disciplină etc.) fără de care munca nu poate avea eficiența necesară spre a atrage după sine avantajele cointeresării, pe planul gîndirii economice repartiția socialistă se înregistrează îndeosebi ca *o înțelegere* a mecanismului acesteia, ca *o îmbogățire* a conștiinței muncitorului cu perceperea și reprezentarea acțiunii unei legi economice obiective, ca o înrădăcinare în conștiința socială a unor noi idei și concepții în care se reflectă nemijlocit noile relații de producție, existența socială socialistă.

★

Din aspectele analizate mai sus rezultă astfel incontestabil în primul rînd concluzia că noua existență socială socialistă și, înainte de toate, practica producției socialiste determină cu forța unei necesități istorice obiective dezvoltarea *unei laturi noi a conștiinței muncitorului* — gîndirea sa economică socialistă —, reflectare a relațiilor de producție care stau la baza acestei practici. Formarea gîndirii economice socialiste apare astfel ca o legitate a procesului formării și dezvoltării conștiinței socialiste. Ca fenomen de conștiință, dezvoltarea gîndirii economice socialiste reprezintă un aspect socialmente calitativ nou al plămădirii profilului noului tip social de producător-conducător al procesului producției sociale.

Cercetarea unor momente esențiale ale activității de producție a arătat în al doilea rînd că cunoștințele economice ale maselor se fac deja *în prezent* vizibile tot mai evident, că asemenea cunoștințe *există și treptat se dezvoltă*, că în prezent gîndirea economică a clasei muncitoare se manifestă *efectiv*. Dar dezvoltarea conștiinței economice socialiste este un proces treptat, iar desfășurarea lui va cere încă o perioadă îndelungată. Este firesc ca în prezent, în etapele inițiale ale acestui proces, să se manifeste încă numeroase limite și goluri, inegalități în dezvoltarea gîndirii economice a diferitelor detașamente ale clasei muncitoare, rămîneri în urmă etc. Nivelul cunoștințelor economice ale unor muncitori, tehnicieni etc. este încă insuficient în raport cu cerințele existente. Dar în practica vie a desăvîrșirii construcției socialismului în țara noastră se găsesc deja mărturiile

4807

istorice, faptice, de nedesmințit ale începuturilor acestui proces, ale progreselor sale treptate.

În al treilea rînd, rezultă că în mecanismul social-istoric complex al procesului dezvoltării acestei noi laturi de conștiință, practica socială, activitatea de producție deține rolul *primordial*, determinant. Tocmai analiza acestei practici sociale relevă existența unei tendințe ineluctabile, care rezidă în însești relațiile economice socialiste de producție, în direcția dezvoltării gîndirii economice. Rezultă astfel că munca socialistă are facultatea de a cultiva și educa acest instrument de bază necesar ei, care este gîndirea economică socialistă a maselor de producători.

Mecanismul social-istoric complex al dezvoltării gîndirii economice a maselor include — alături de practica producției socialiste — și o serie de alți factori. Cum urmează să se arate, într-un studiu special asupra acestor factori, acțiunea lor se împletește strîns cu înrîurirea exercitată de practica producției socialiste; spațiul articolului nu îngăduie aici și analiza acestora, impunînd limitarea la aspectul indicat în titlu. Trebuie subliniată însă, pe scurt, însemnătatea esențială, uriașă și a acestor factori: este vorba de activitatea de instruire economică a oamenilor muncii, de învățămîntul economic de masă, de activitatea de răspîndire sistematică a științei economice marxist-leniniste, de procesele revoluției culturale în ansamblu.

Organizînd în așa fel practica socială, producția socialistă în primul rînd, încît aceasta să determine obiectiv, cît mai puternic și mai eficient dezvoltarea gîndirii economice, partidul desfășoară simultan și *o vastă activitate de instruire economică* a celor ce muncesc, de răspîndire a cunoștințelor economice și de atragere a maselor la studierea lor sistematică, organizată. Un rol uriaș are în această privință învățămîntul de partid, în cadrul căruia cercurile de economie politică și de economie concretă au luat în ultimii ani o extindere deosebită. Creînd premisele subiective ajutătoare, acceleratoare ale procesului dezvoltării gîndirii economice, ansamblul propagandei de partid, învățămîntul în mod direct, agitația politică etc. contribuie la vasta operă de educație economică socialistă a oamenilor muncii. Răspîndirea ideilor teoriei economice a marxism-leninismului introduce treptat, dar tenace, elemente științifice în gîndirea economică a clasei muncitoare. Însăși activitatea neobosită de lămurire a politicii economice a partidului nostru maselor largi are în vedere și dezvoltarea opticii lor economice științifice. Partidul îndrumă în direcția acestui obiectiv și activitatea cultural-educativă a instituțiilor statului socialist, a organizațiilor de masă, a presei, a școlilor de diferite grade. Activitatea instructivă desfășurată în acest sens se împletește organic cu educația economică a maselor în însuși procesul muncii socialiste; cunoștințele economice dobîndite de oamenii muncii în diferite forme de învățămînt sau datorită altor instrumente ale revoluției culturale sînt folosite direct în practica producției socialiste, în consfătuirile de producție, în analiza și în rezolvarea problemelor pe care producția socialistă le ridică zi de zi.

Completînd înrîurirea exercitată de relațiile de producție socialiste, de ansamblul practicii economice socialiste, asimilarea pe scară de masă a cunoștințelor economice științifice realizează nu numai o adăugire

cantitativă de cunoştinţe, dobîndite prin studiu, prin instruire, la cele dobîndite prin practică. Ea face şi asta, dar şi mult mai mult decît atît : ea contribuie la cristalizarea şi adîncirea acelor reprezentări şi învăţăminte care au fost desprinse din practică, ridicîndu-le, introducînd în ele un conţinut mai bogat, mai profund, corectîndu-le insuficienţele.

Acumularea şi dezvoltarea cunoştinţelor şi concepţiilor economice ale oamenilor muncii, formarea treptată a conştiinţei lor economice are o însemnătate excepţională pentru creaţia istorică a maselor în condiţiile socialismului. Gîndirea economică a muncitorului în condiţiile relaţiilor socialiste *măreşte forţa sa productivă*. Ea este una dintre mărimile spirituale importante, de care depinde capacitatea muncitorului de a rezolva la nivelul cerinţelor orînduirii socialiste sarcinile sale în efectuarea, în organizarea socială şi în conducerea conştientă a producţiei socialiste. Dezvoltarea acestei laturi a conştiinţei socialiste a maselor muncitoare constituie o îmbogăţire structurală a factorului subiectiv în condiţiile socialismului şi comunismului, una din direcţiile principale pe care le urmează şi le va urma în viitor în mod necesar dezvoltarea şi maturizarea profilului spiritual al noului tip istoric de om al muncii.

ПРАКТИКА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ПРОИЗВОДСТВА И РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ РАБОЧЕГО КЛАССА

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена анализу и выявлению одной из главных, качественно новых, сторон, характерных для процесса развития сознания рабочего класса в условиях социализма: образованию и развитию экономического мышления трудящихся. Автор рассматривает вопрос в свете диалектики общественного бытия и общественного сознания с целью показать, как сама практика социалистического производства, являющегося главнейшей областью общественной социалистической жизни, порождает, формирует и развивает экономическое мышление рабочего класса.

Основное внимание уделяется формам и средствам, с помощью которых осуществляется участие рабочих в организации и руководстве производственным процессом: периодические производственные совещания, обсуждение показателей годовых планов, составление планов по организационно-техническим мероприятиям, социалистическое соревнование и т.д. В работе указывается, что производственные совещания, на которых обсуждаются вопросы связанные с себестоимостью производства, ростом производительности труда, борьбой за экономию, за качество продукции, нормированием труда, а также разные вопросы

социалистической оплаты труда и т.д., являются постоянной *хозяйственной школой* для широких рабочих масс.

Автор публикует результаты анкеты (см. таблицы на стр. 89 и стр. 90), проведенной при помощи вопросника среди 650 рабочих, посвященной следующим вопросам: участие в производственных совещаниях профсоюзных групп и цехов; какие из них рабочие считают более интересными и почему; вопросы, обсуждаемые на совещаниях; личная подготовка рабочих к этим обсуждениям. Далее автор рассматривает, каким образом социалистические производственные отношения, как экономические отношения, отражаются в социалистическом экономическом сознании рабочего класса.

В работе подчеркивается взаимное влияние развития социалистического политического сознания рабочего класса и формирования экономического мышления, а также тесная связь между технической и экономической подготовкой рабочего в условиях социализма. Исключительно техническая квалификация, в которой отсутствует понимание экономической стороны производства, не характерна для социалистического типа производственника. Без экономических знаний, без социалистического экономического мышления, указывает автор, профессионально-технический горизонт производственника обеднен, лишен одной из качественных особенностей, которая должна характеризовать квалификацию рабочего в условиях социализма, по сравнению с рабочим равной квалификации при капитализме.

Автор приходит к выводу, что социалистическая организация общественного производства объективно обуславливает развитие новой стороны сознания рабочего — его экономическое мышление, что образование экономического сознания является одним из законов процесса развития социалистического сознания. Социалистический труд представляет собой не только фактор политического и морального воспитания, а и воспитания социалистического экономического мышления. Зарождению и постепенному развитию этого экономического мышления одновременно содействует широкая воспитательная деятельность, развертываемая партией рабочего класса среди масс с целью распространения идей экономической теории марксизма-ленинизма. Экономическое образование широких масс в сети партийного обучения, в различных формах государственного обучения, настойчивое привлечение трудящихся к изучению экономических вопросов создают вспомогательные субъективные предпосылки, ускоряющие процесс развития экономического мышления. Обогащение духовного облика рабочего при социализме развитым экономическим мышлением имеет огромное значение для социальной практики, увеличивая способность рабочего класса сознательно разрешать вопросы, связанные с прогрессом народного хозяйства и всего социалистического строя.

LA PRATIQUE DE LA PRODUCTION SOCIALISTE ET LE DÉVELOPPEMENT DE LA PENSÉE ÉCONOMIQUE DE LA CLASSE OUVRIÈRE

RÉSUMÉ

L'article est consacré à l'analyse et à la mise en lumière d'un des aspects principaux, qualitativement nouveaux, qui sont caractéristiques du processus de développement de la conscience de la classe ouvrière dans les conditions créées par le socialisme, à savoir la formation et le développement de la pensée économique des travailleurs. Le problème est examiné à la lumière de la dialectique de l'existence sociale et de la conscience sociale, l'auteur se proposant de montrer que la pratique même de la production socialiste — en tant que domaine essentiel de l'existence sociale socialiste — engendre, forme et cultive la pensée économique de la classe ouvrière.

L'analyse porte particulièrement sur les formes et les moyens par lesquels est réalisée la participation active des travailleurs à l'organisation et à la direction du processus de production : les conseils de production périodiques, les débats sur les chiffres des plans annuels, l'élaboration des plans d'organisation de la production, l'émulation socialiste, etc. Le conseil de production constitue une permanente *école économique* pour la grande masse des travailleurs, qui discutent des problèmes liés au prix de revient de la production, à l'accroissement continu de la productivité du travail, à la lutte pour réaliser des économies, à la qualité des produits, aux normes de travail et à différents problèmes de rétribution socialiste, etc. L'auteur présente (voir les tableaux de la page 89 et de la page 90) les résultats d'une enquête, menée sur la base d'un questionnaire, parmi environ 650 travailleurs, concernant : la participation aux conseils de production au niveau des groupes sindicaux ou à celui des sections de l'entreprise ; lesquels de ces conseils sont considérés par les travailleurs comme étant plus intéressants et pourquoi ; les problèmes qui sont débattus dans les conseils ; la préparation personnelle des travailleurs en vue de ces débats. L'auteur poursuit son exposé en analysant la manière dont les rapports de production socialistes se reflètent, en tant que rapports économiques, dans la conscience économique socialiste de la classe ouvrière.

L'ouvrage met en lumière l'influence réciproque entre le développement de la conscience politique socialiste de la classe ouvrière et la formation de sa pensée économique, ainsi que le lien étroit existant, dans les conditions créées par le socialisme, entre la formation technique et la formation économique des travailleurs. La qualification exclusivement technique, dépourvue de compréhension à l'égard de l'aspect économique de la production, n'est point caractéristique du type socialiste de producteur. Dépourvu d'une telle compétence économique, d'une pensée économique socialiste, l'horizon technique-professionnel du producteur est appauvri, dépourvu de l'une des particularités qualitatives qui doivent caractériser

la qualification du travailleur dans les conditions créées par le socialisme, comparé au travailleur de qualification égale, en régime capitaliste.

La conclusion de l'article est que l'organisation socialiste de la production sociale détermine objectivement le développement d'un nouvel aspect de la conscience de l'ouvrier — sa pensée économique —, que la formation de cette conscience économique est une des lois du processus de développement de la conscience socialiste. Le travail socialiste n'est pas seulement un facteur d'éducation politique et d'éducation morale, mais aussi un facteur d'éducation de la pensée économique socialiste. A la naissance et au développement graduel de cette pensée économique contribue la vaste activité éducative entreprise par le parti de la classe ouvrière parmi les masses, afin de propager la théorie économique du marxisme-léninisme. Répandre l'instruction économique parmi les masses travailleuses dans le cadre de l'enseignement de parti et dans le diverses formes de l'enseignement d'Etat, attirer avec persévérence les travailleurs à l'étude des problèmes économiques, crée les prémisses subjectives qui aident, qui accélèrent le processus de développement de la pensée économique. L'enrichissement du profil spirituel du travailleur dans le socialisme d'une pensée économique en plein développement a une importance énorme pour la pratique sociale, en augmentant la capacité de la classe ouvrière de résoudre consciemment les problèmes du progrès économique et du régime socialiste tout entier.

DENATURAREA CATEGORIALĂ A IDEII DE PROGRES ÎN FILOZOFIA BURGHEZĂ CONTEMPORANĂ

DE

HENRI WALD

Moto :

„În dezvoltarea societății s-au conturat tot mai clar două linii, două tendințe istorice. Prima este linia progresului social, a păcii și a creației. Cealaltă este linia reacțiunii, a oprimării și a războiului" [1].

INTRODUCERE

Filozofia burgheză contemporană se înfățișează cititorului neprevenit ca un haos de „isme" ce se ciocnesc unele de altele, se încrucișează unele cu altele, se amestecă între ele. Privită însă din piscul cel mai înalt al istoriei filozofiei, *materialismul dialectic*, filozofia burgheză din zilele noastre se dovedește a fi alcătuită din nenumărate manifestări ale principalelor atitudini filozofice pe care le poate lua burghezia împotriva progresului social.

„Formele și varietățile ideologiei burgheze, metodele și mijloacele de înșelare a oamenilor muncii sînt diferite. Esența lor este însă aceeași — apărarea orînduirii capitaliste, care și-a trăit traiul" [2], precizează documentele Congresului al XXII-lea al P.C.U.S. Esența de clasă a filozofiei burgheze contemporane constă, în general, în antiprogresismul și, în special, în anticomunismul ei. „Pentru a intimida popoarele, ideologii imperialismului încearcă să cultive o filozofie sui-generis a desperării și deznă-

[1] *Congresul al XXII-lea al P.C.U.S.*, București, Edit. politică, 1962, p. 9.
[2] *Ibidem*, p. 375.

dejdii. Ei țipă isteric: „Mai bine moartea în capitalism, decît viața în comunism" [1].

Întreaga filozofie burgheză contemporană se încordează împotriva progresului, îndreptîndu-și atacurile pînă și împotriva esenței progresiste a *timpului*, care lucrează pentru comunism și împotriva capitalismului. „Catastrofa este esența timpului" [2], strigă Jean Brun, iar Ferdinand Alquié se lamentează: „Fericirea constă în uitarea timpului, nenorocirea constă în experiența lui" [3].

Identificînd orînduirea capitalistă cu întreaga lume, Kostas Axelos exclamă: „Lumea umblă cu mormîntul deschis" [4].

Astăzi, progresul neagă burghezia și de aceea burghezia neagă progresul, chiar atunci cînd renunță la afirmarea explicită a acestei negații și încearcă — dimpotrivă — să acrediteze ideea permanenței rolului progresist al capitalismului. Nici o speculație nu poate ascunde faptul că o clasă socială fără viitor este o clasă antiprogresistă. Însă filozofia burgheză contemporană înlocuiește lipsa de perspectivă a capitalismului cu o presupusă lipsă de perspectivă a omenirii însăși. După părerea multor filozofi burghezi contemporani, oamenilor nu le rămîne ceva mai bun de făcut decît să se azvîrle într-un „entuziasm fără ziua de mîine" ... " [5]. Oamenii sînt blestemați să muncească sisific, fără rezultate, fără nădejde, fără țintă. În concepția lor, absurdităților generate de agonia lumii capitaliste apar ca esențiale existenței umane. „Absurdul mă lămurește asupra acestui punct: nu există mîine. Iată care este de acum încolo rațiunea libertății mele profunde" [6], exclamă Albert Camus. Pentru filozofii absurdului, progresul înseamnă a merge... înapoi. Un personaj dintr-o piesă a lui Eugène Ionesco declară ritos: „Vom face niște pași înapoi și vom fi în avangarda istoriei" [7].

Burghezia contemporană cere uneori filozofilor ei să-i calmeze deznădejdea pe care o resimte în fața progresului ce o înlătură din istorie. Unul dintre ei încearcă s-o consoleze de pierderea zilei de mîine, asigurînd-o că, „dacă ceea ce este sau ceea ce vine este progresul ..., nu urmează să se dea acestui cuvînt un sens absolut ... ; ar fi nelegitim și perfect absurd să se considere civilizația noastră (și de asemenea aceea care va veni) ca superioară celei a grecilor, cretanilor, evului mediu, aztecilor ... " [8].

Cu alte vorbe, trecutul pe care îl regretă și viitorul de care se teme sînt iluzorii. Real nu este decît prezentul. De altfel, după părerea multor filozofi burghezi contemporani, trecutul nu este reținut de memorie,

---

[1] *Congresul al XXII-lea al P.C.Ù.S.*, București, Edit. politică, 1962, p. 18.
[2] Jean Brun, *Le temps et la catastrophe*, în „Les études philosophiques", nr. 1, 1962, p. 47.
[3] Ferdinand Alquié, *Note sur le temps*, în *Ibidem*, p. 3.
[4] Kostas Axelos, *L'horizon cosmique*, în *Arguments*, nr. 24, 1961, p. 3.
[5] Romeo Arbour, *Le bergsonisme dans la littérature française* în „Rev. int. de philos.", nr. 48, 1959, p. 235.
[6] Albert Camus, *Le mythe de Sisyphe*, N.R.F., Paris, 1942, p. 82.
[7] Eugène Ionesco, *Théâtre*, II, Paris, N.R.F., p. 141.
[8] Marc Beigbeder, *La Bouteille à la mer*, în „Rev. de méta. et de mor.", 1961, nr. 3 p. 273.

ci creat de regret, iar viitorul nu este realizabilul pe care știința îl poate prevedea, ci o închipuire a spaimei.

Sînt filozofi care susțin chiar izgonirea din vocabularul nostru a unor noțiuni, „prea" generale ca „civilizație", „progres" și altele asemănătoare.

Pentru a se consola, filozofii burgheziei contemporane raționează astfel: ceea ce nu se vede nu există; progresul, viitorul, legile nu se văd; deci progresul, viitorul, legile nu există. Însă dialectic, viața nu este numai realitate, ci și posibilitate; nu numai prezentul, ci și viitorul face parte din existență, iar existența este și sensibilă și inteligibilă.

Principalul argument teoretic pe care filozofia burgheză contemporană îl îndreaptă împotriva ideii de progres susține că ceea ce e mai mult nu poate ieși din ceea ce e mai puțin, că efectul nu poate fi superior cauzei lui, că ceea ce e nou nu poate țîșni din ceea ce e vechi.

Este adevărat că noua calitate nu are de unde să conțină o cantitate mai mare decît aceea pe care o avea vechea calitate în momentul în care a explodat sau a început să cedeze locul noii calități. Însă cantitatea pe care o are noua calitate nu este echivalentă cu cantitatea pe care a avut-o vechea calitate *între cele două puncte nodale*, ale apariției și dispariției ei, ci doar cu cantitatea existentă *în momentul saltului*, care a spart vechea calitate și s-a revărsat în cea nouă. Oroarea pe care le-o inspiră mișcarea îi împiedică pe filozofii burghezi contemporani să înțeleagă procesul de acumulare cantitativă ce se desfășoară în interiorul vechii calități. Ei nu sînt în stare decît de o comparație metafizică între două calități încremenite. Dialectica prin care schimbările cantitative transformă la un moment dat calitatea le rămîne cu totul străină. Încercînd să combată cunoscuta teză marxistă potrivit căreia gîndirea este o însușire a materiei vii superior organizate, Auguste Etcheverry o socotește o ipoteză ininteligibilă, pe motiv că „perfectul ar țîșni adecvat din imperfect, ceea ce e mai mult ar ieși din ceea ce e mai puțin prin generație spontană, un surplus de realitate ar purcede din neant" [1].

Metafizicienilor, timpul le apare ca irațional, ca o dovadă a incapacității rațiunii umane de a cunoaște esența ultimă a lumii, ca un semn al slăbiciunii omului în fața atotputerniciei divine. „Pretutindeni unde există schimbare — scrie Boris de Spengler —, unde cordonul ombilical al timpului leagă două evenimente distincte și totuși unul continuîndu-l pe celălalt, există miracol, constatabil, dar refractar la orice reducere rațională. Timpul este istoria, și istoria este mai multul ieșind din mai puțin, este existența mergînd mînă în mînă cu neantul" [2]. Spengler recomandă rațiunii mai multă umilință în fața misterului de nepătruns al timpului. De altfel, el constată cu satisfacție că în filozofia burgheză contemporană „rațiunea discursivă încetează revoltele sale puerile și regăsește drumul uitat către cele eterne" [3].

---

[1] A. Etcheverry, *Marxisme et idéalisme*, în „Archives de philosophie", octombrie, 1955, p. 49.

[2] Boris de Spengler, *Le statut ontologique de l'homme dans la nature et dans le transcendant*, în *Actes du XII-ème Congr. int. de philos.*, vol. II, Firenze, 1960, p. 138—139.

[3] *Ibidem*, p. 142.

Din ostilitate față de autodinamica progresivă a lucrurilor, unii filozofi burghezi contemporani încearcă să subordoneze metafizicii pînă și dialectica. În concepția acestora, contradicțiile dialectice sînt menite să ducă la o armonie deplină, în care liniștea metafizică a perfectului înlătură definitiv neastîmpărul imperfectului.

Filozofia burgheză din zilele noastre se zbate să anuleze contradicțiile, să scoată din funcțiune însuși motorul dezvoltării, să oprească pur și simplu mișcarea.

Se aud chiar glasuri care susțin că, în urma răsturnării copernicane a geocentrismului, oamenii și-au pierdut poziția privilegiată pe care și-o fixaseră singuri în centrul universului.„De la Copernic a devenit evident că omul nu mai are importanța cosmică pe care și-o arogase" [1], declară Raymond Ruyer, povățuind omenirea să fie mai modestă și să nu mai năzuiască spre țeluri de neatins. Ca și cum importanța cosmică a omului depinde de *locul* pe care îl ocupă el în cosmos și nu de *puterea* lui, mereu sporită, asupra acestui cosmos ! Încercînd să repună în circulație absurda invers-proporționalitate dintre puterea oamenilor asupra naturii și bogăția lor spirituală, născocită de unele religii, Jean Paumen dă contemporaneității următorul avertisment : „Omul secolului al XX-lea este omul căruia puterea crescută și izbînzile nu fac decît să-i agraveze sărăcia interioară" [2].

Că din ce în ce mai mulți filozofi burghezi contemporani încep să se convingă de existența unui *raport direct proporțional* între puterea oamenilor asupra naturii și bogăția lor sufletească o dovedește furia lor împotriva marxismului care demonstrează acest lucru, o dovedește faptul că trăsătura fundamentală a filozofiei burgheze contemporane este, din ce în ce mai evident, *anticomunismul*.

1. NEGAREA CATEGORIALĂ A PROGRESULUI

Antiprogresismul filozofiei burgheze contemporane nu se manifestă numai direct, sociologic, *expressis verbis*. Antiprogresismul face parte din însăși esența de clasă a filozofiei burgheze contemporane. Curentele filozofiei burgheze contemporane încearcă să compromită înțelegerea mișcării progresiste a lucrurilor și a ideilor prin absolutizarea [3] cîte unui moment al autodezvoltării lumii și al procesului de cunoaștere. Principalele curente ale filozofiei burgheze contemporane se deosebesc între ele prin faptul că fiecare absolutizează un alt moment al autodinamicii lumii și un alt moment al reflectării.

Filozofia burgheză contemporană nu se mulțumește să nege deschis progresul, sau să-l nege afirmînd permanența capitalismului. Ea denatu-

---

[1] R. Ruyer, *Le mythe de la raison dialectique*, în „Rev. de méta. et de mor.", 1961, nr. 1—2, p. 9.

[2] J. Paumen, *Heidegger et le thème nietzschéen de la mort de Dieu*, în „Rev. int. de philos.", 1960, nr. 52, p. 241.

[3] Întrebuințez termenul „absolutizare" în sensul lui strict etimologic : *absolvo, -ere, -solutum* „a dezlega". „a desprinde un moment din procesul unitar la care participă," în opoziție cu termenul „relativ", adică „legat de...".

reazâ, prin însăşi esenţa ei de clasă, categoriile şi legile fundamentale care îl explică.

Negarea filozofică a progresului, atît din punctul de vedere al ontologiei (dialectica obiectivă), cît şi din punctul de vedere al gnoseologiei (dialectica subiectivă), se poate desfăşura pe *patru* căi principale :

1) absolutizarea generalului ;
2) absolutizarea individualului ;
3) absolutizarea contradicţiei lor ;
4) absolutizarea unităţii lor.

Categorial vorbind, progresul este mişcare de la inferior la superior, iar mişcarea de la inferior la superior se realizează prin unitatea procesuală contradictorie dintre continuitatea schimbării însuşirilor individuale şi discontinuitatea schimbării însuşirilor generale. Schimbîndu-se continuu, însuşirile individuale ajung la un moment dat să individualizeze alte însuşiri generale decît pînă atunci.

Schimbarea continuă a însuşirilor individuale este întreruptă din cînd în cînd de discontinuitatea schimbării însuşirilor generale. Acumularea cantitativă a schimbării însuşirilor individuale determină saltul prin care apar noile însuşiri generale, noua calitate.

Progresul implică autodinamica unităţii contradictorii dintre individual şi general, determinată de legea care guvernează trecerea schimbărilor individuale în schimbări generale.

În zilele noastre, progres social înseamnă înaintare spre comunism, adică spre o orînduire socială calitativ superioară, în care puterea oamenilor asupra naturii şi societăţii va spori necontenit, fără să se mai izbească de limitele proprietăţii private, care întoarce împotriva omului orice progres tehnic. „Capitalismul îndreaptă împotriva omului orice pas pe calea folosirii tehnicii noi" [1].

Încercînd să eternizeze limitele istorice ale capitalismului, Jean Brun prezintă consecinţele nefaste ale dezvoltării tehnicii *în capitalism* ca pe nişte rezultate catastrofale ale dezvoltării tehnicii *în general*. „Umbrele unui potop tehnic — scrie el — care, ca o nouă sabie a lui Damocles, ameninţă astăzi umanitatea, departe de a o invita pe aceasta la reflexie, par, dimpotrivă, s-o incite să accelereze procesul ameninţării" [2].

Însă filozofii burgheziei contemporane se opun progresului nu numai direct, contestîndu-l, ci şi indirect, împiedicînd înţelegerea lui cu ajutorul celor patru moduri metafizice de a-l ascunde.

Absolutizarea generalului, izolarea lui de individual, lasă schimbarea individualului fără nici o perspectivă, de vreme ce schimbarea însuşirilor individuale nu poate să ducă la schimbarea unor însuşiri generale date o dată pentru totdeauna. Ipostazierea generalului opune *timpului* real *o eternitate iluzorie*. Constanţa relativă a însuşirilor generale este fetişizată într-o eternitate absolută. Ceea ce este general *în* lucruri este ridicat *deasupra* lucrurilor şi canonizat ca general divin. *Raţiunea* menită să cunoască generalul din lucruri cedează locul ei *credinţei* în Generalul de

[1] *Congresul al XXII-lea al P.C.U.S.*, p. 165.
[2] Jean Brun, *op. cit.*, p. 51.

deasupra lucrurilor. Cultul generalului capătă întîietate față de știința despre general, fie că este vorba despre forma savantă, și deci filozofică, a idealismului obiectiv, fie că este vorba de forma vulgară, și deci religioasă a idealismului obiectiv. Fiind absolut, etern și primordial, „Generalul" — caligrafiat întotdeauna cu majusculă — ar face imposibil orice progres.

Absolutizarea individualului, izolarea lui de general, lasă de asemenea fără nici o perspectivă schimbarea însușirilor individuale. Dacă nu există decît individualul, mișcarea este lipsită de orice sens. Mișcarea este totul, iar scopul nu înseamnă nimic. Dacă nu individualizează un general, individualul este modul de existență al neantului. Fără general, întreaga existență devine absurdă. Despărțit de general, individualul rămîne o formă absurdă de manifestare a neantului.

Separat de general, individualul se subiectivizează și devine un complex de senzații întovărășit de o trăire afectivă mai mult sau mai puțin intensă. Individualul este astfel absorbit de percepția care îl oglindește, iar rațiunea, care nu mai are ce reflecta, este înlăturată ca un apendice netrebuincios. Într-o lume în care nu există decît individualul, toate lucrurile au aceeași valoare, toate faptele sînt echivalente, nici o ierarhie nu este posibilă, orice progres este imposibil.

Absolutizarea contradicției dintre individual și general împiedică în aceeași măsură înțelegerea dezvoltării progresive a lucrurilor și a ideilor despre ele. Desprinderea contrariilor de unitatea lor întrerupe legătura dintre ele și suspendă astfel procesul de trecere de la o calitate inferioară la una superioară. Însușirile individuale și cele generale fiind eterogene, schimbarea primelor nu poate duce niciodată la schimbarea celorlalte.

Izolarea *opoziției* contrariilor de *unitatea* contrariilor duce la subiectivizarea atît a individualului, cît și a generalului, precum și la substituirea contradicției dintre individual și general prin contradicția dintre senzorial și rațional.

Contestînd unitatea contrariilor, cei ce absolutizează contradicția dintre senzorial și rațional acordă acestor contrarii doar o existență complementară.

Modul rațional de organizare a experienței senzoriale rămînînd la latitudinea fiecăruia — morala gîndirii fiind extrem de tolerantă —, problema vreunui progres nici nu se mai pune în înțelesul strict al acestui termen. Eterogenitatea experienței senzoriale și a gîndirii logice face de neconceput un progres real. Numai subiectul este în stare să conțină în el, juxtapuse complementar, aceste două momente iremediabil eterogene. Rațiunii nu-i rămîne altceva de făcut decît să se acomodeze în permanență experienței.

Metafizicii clericale a „generalului" și metafizicii mai mult sau mai puțin atee a „individualului" i se alătură astfel dubla metafizică a individualului senzorial și a generalului rațional, în cadrul căreia unitatea autodinamică este redusă la o complementaritate mecanică.

Absolutizarea unității dintre individual și general reduce contradicția la o simplă polarizare a trăirii subiectului: un pol interior, iar celălalt exterior. Generalul este polul interior, iar individualul este polul exterior. Generalul și individualul sînt cei doi poli ai unui subiect etern și invariabil.

Omogenitatea absolută dintre individual şi general este tot atît de nefavorabilă progresului ca şi eterogenitatea lor absolută, deoarece anulează procesul dialectic prin care schimbarea însuşirilor individuale determină, într-un anumit moment, şi schimbarea însuşirilor generale.

Unitatea dintre individual şi general este redusă la unitatea dintre senzorial şi raţional. Gnoseologia absoarbe ontologia. Lumea apare ca o proiecţie exterioară a polarizării interioare a subiectului în sensibilitate şi raţiune. Generalul *transcendent* al clericalismului devine generalul *transcendental* al apriorismului. Cunoaşterea nu oglindeşte lumea, ci o construieşte. Subiectul nu reflectă obiectul, ci îl creează. Teoria cunoaşterii este în acelaşi timp şi teoria existenţei.

Ca şi pentru clericalism, idealul apriorismului se află înapoi, nu înainte. „A progresa" înseamnă a ne întoarce ori la transcendentul din care am fost izgoniţi, ori la transcendentalul din care purcede întreaga lume. La transcendent ajungem prin credinţă, iar la transcendental ajungem prin intuiţie. În vreme ce credinţa ne este prezentată ca o forţă spirituală suprarаţională, despre intuiţie ni se spune că este doar un mijloc de cunoaştere hiperraţional, adică maximum de raţional, nu suprarаţional.

Nici una dintre aceste modalităţi ale filozofiei burgheze contemporane de a se împotrivi progresului nu rezistă tirului de argumente ale materialismului dialectic. Numai materialismul dialectic este în stare să înlăture filozofia burgheză contemporană din calea progresului.

Chiar cînd sînt favorabili progresului, filozofii burghezi nu dispun de argumente hotărîtoare în această direcţie.

Încercînd să se opună acelora care susţin imposibilitatea progresului cu ajutorul argumentului „cauza nu poate fi inferioară efectului", Marcel Conche scrie că, „dacă efectul nu poate fi mai *mare* cantitativ decît cauza, el poate fi mai *perfect*... calitativ" [1]. Filozoful burghez nu poate concepe că superioritatea calitativă a efectului faţă de cauza lui depinde de superioritatea lui cantitativă. Ceea ce îi scapă din vedere este tocmai procesul de acumulare cantitativă care are ca efect noua calitate. El compară două cantităţi fixe, în vreme ce cantitatea cauzei creşte mereu înainte de a se vărsa în efectul ei. Puterea oamenilor asupra naturii la începutul sclavagismului a fost cantitativ mai mare decît în comuna primitivă, dar nu mai mare decît în momentul destrămării comunei primitive şi apariţiei sclavagismului. Tocmai faptul că noua cantitate nu mai încape în vechea calitate cauzează apariţia unei noi calităţi.

Nici unii filozofi marxişti nu sînt totdeauna consecvenţi în lupta lor împotriva încercărilor filozofiei burgheze contemporane de a trece sub tăcere saltul calitativ, momentul revoluţionar. A nu scoate în evidenţă caracterul discontinuu al saltului calitativ în continuitatea acumulării cantitative înseamnă a ceda în faţa încercărilor filozofiei burgheze contemporane de a absolutiza individualul, cantitativul, senzorialul. „Dialectica — scrie Adam Schaff — nu este constrînsă să-şi subordoneze legea nici credinţei într-o asemenea « cantificare » a schimbărilor, nici convin-

[1] Marcel Conche, *Le „cogito" axiologique*, în *Actes du XII-ème Congr. int. de philos.*, vol. XII, Firenze, 1961, p. 104.

gerii că denumirile corelative sînt idealmente precise. Trecerea de la modificări cantitative la modificări calitative poate fi imaginată destul de bine nu ca un punct situat într-un moment temporal ideal, ci ca o anumită fracțiune de timp întinsă într-un anumit fel în continuitatea duratei" [1].

Discontinuitatea saltului calitativ se dizolvă astfel în continuitatea schimbărilor cantitative, iar progresul se reduce la o chestiune de grad și nu de natură, de esență.

Materialismul dialectic arată că acumularea cantitativă determină prin salt apariția noilor calități, că aspectul cantitativ aparține totdeauna unei anumite calități, că nici o calitate nu se poate reduce la aspectul ei cantitativ. „Caracterul unei revoluții, al oricărei mișcări sociale, — arată tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej — nu poate fi judecat nici după date statistice, după criterii numerice, după proporția participării unor reprezentanți ai diferitelor clase, nici după intențiile, năzuințele, dorințele subiective ale participanților. *Caracterul oricărei revoluții este determinat de sarcinile sociale pe care le înfăptuiește ea*" [2].

2. CURENTE REPREZENTATIVE

Cele patru moduri categoriale de a se împotrivi progresului nu se găsesc în filozofia burgheză contemporană în stare pură. Ele se exprimă printr-o seamă de curente și de școli.

Cele mai reprezentative curente ale acestor atitudini filozofice fundamentale sînt:

1. Neotomismul și personalismul;
2. Existențialismul și pragmatismul;
3. Neopozitivismul și operaționalismul;
4. Fenomenologia.

Neotomismul absolutizează și divinizează „Generalul", existențialismul și pragmatismul absolutizează și subiectivizează „individualul", neopozitivismul și operaționalismul absolutizează și subiectivizează contradicția dintre individual și general, iar fenomenologia absolutizează și subiectivizează unitatea dintre individual și general.

Neotomistul Georges van Riet, reproșînd materialismului convingerea că însușirile generale, esențiale și necesare există în mod real, că cele mai generale însușiri sînt eterne, scrie: „În realitate, esențele noastre sînt eterne în măsura în care le separăm de existență. Eternitatea lor este negativă; a o confunda cu eternitatea divină înseamnă a confunda negativul cu pozitivul, indefinitul cu infinitul, posibilul cu realul" [3].

Este adevărat că stabilitatea generalului se definește în opoziție cu variabilitatea individualului, dar aceasta nu înseamnă de loc nici că stabilitatea generalului este separabilă de variabilitatea individualului, nici că stabilitatea generalului este pur negativă. Ea este relativă, alcătuind

[1] Adam Schaff, *Sur la rigueur de l'expression*, în „Diogène", 1961, nr. 35, p. 44—45.

[2] Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări. 1955—1959*, București, Edit. politică, 1959, p. 196.

[3] Georges van Riet, *L'épistémologie thomiste*, Louvain, 1946, p. 53.

împreună cu variabilitatea necontenită a individualului o unitate contradictorie.

Pozitivitate „pură" nu poate să aibă decît „Generalul", la care se închină neotomiștii, deoarece un asemenea „General" nu există. Eternitatea pur pozitivă spre care privesc cu nostalgie neotomiștii nu este nimic altceva decît stabilitatea relativă a însușirilor generale ale lucrurilor absolutizată și ipostaziată. Eternitatea neotomiștilor este un timp încremenit, căruia i s-a smuls funcția negatoare.

Așadar, eternitatea pur pozitivă a neotomiștilor și nicidecum eternitatea dialectic negativă a materialiștilor provine din separarea esenței de existență.

Ceea ce îi neliniștește cel mai mult pe neotomiști este funcția negatoare a timpului, prin acțiunea căreia se realizează progresul. Sub acțiunea negatoare a timpului, a proceselor care au loc în desfășurarea istoriei, este împins vechiul în trecut și forțat să-și cedeze locul noului. Ceea ce înspăimîntă cel mai mult marea burghezie monopolistă, ale cărei interese le apără neotomismul, este mișcarea progresivă a omenirii spre comunism.

De aceea, neotomiștii încearcă să-i convingă pe oamenii muncii că nu mai trebuie să lupte pentru bunuri temporare de vreme ce „totul se îndreaptă... către o mare necunoscută, unde ordinea va înlocui dezordinea și imobilitatea va înlocui mișcarea" [1]. Jacques Madaule îi avertizează și pe comuniști că „revoluția, spre deosebire de catastrofa apocaliptică nu stabilește nici ea o stare perfectă și definitivă" [2]. Mereu aceeași sete de repaus, de definitiv, de imobilitate ! Mereu aceeași oroare de mișcare, de timp, de dezvoltare. De ce ? Deoarece timpul lucrează împotriva reacțiunii, pentru oamenii muncii.

Alături de neotomiști, personaliștii permit rațiunii să se ocupe numai de timp, eternitatea fiind rezervată doar credinței. Știința trebuie să se mulțumească cu adevărurile particulare și relative ; numai credinței îi este accesibil „Adevărul" general și absolut. „Desigur — se resemnează Jean Lacroix — nu vom descoperi niciodată decît adevăruri particulare ; dar ce ar valora ele dacă n-am recunoaște în ele prezența și imanența Adevărului" [3].

Pentru el, adevărul absolut nu se formează la infinit prin acumularea adevărurilor relative, ci se află gata dintotdeauna în spatele fiecărui adevăr relativ. Ubicuitatea lui Dumnezeu !

Pornind de la ideea că știința nu este în stare să cunoască „Adevărul", Jean Lacroix ajunge la concluzia că „ceea ce se numește, după Kant, *teoria cunoașterii* trebuie să devină, mai precis, o *teorie a credinței*" [4]. O teorie a credinței potrivit căreia vom fi reprimiți în „paradisul pierdut", conform căreia, în viitor, ne vom întoarce în trecut, într-o lume scăpată de viitor, pentru totdeauna.

---

[1] Jacques Madaule, *Apocalypse et révolution*, în rev. „La table ronde", februarie, 1957, p. 103.

[2] *Ibidem*, p. 108.

[3] Jean Lacroix, *Marxisme, existentialisme, personnalisme*, Paris, P.U.F., 1955, p. 122.

[4] *Ibidem*, p. 95.

În concepția despre lume a teologilor, viața „de apoi" există dintotdeauna. Ea e *eternă*, iar adevărul despre ea nu poate fi decît *absolut*. După părerea lor, generalul nu poate fi atins de schimbările individuale. În vreme ce schimbările individuale se desfășoară în timp, generalul este invariabil și etern. Pentru ei, eternitatea nu rezultă din timp, iar generalul nu rezultă din transformările individuale. Neotomismul, de pildă, privește individualul ca pe o condamnabilă aventură, ca pe o nefericită consecință a „păcatului originar". „Realitatea existentă — scrie Jacques Maritain — este, prin urmare, compusă din *natură* și *aventură*" [1]. Cu alte vorbe, aventura se consumă fără să aibă nici o urmare asupra „naturii". Orice fel de progres devine astfel iluzoriu ; orice noutate devine astfel fructul ignoranței noastre. „Nimic nu e nou — afirmă Manuel de Dieguez. — Gîndirea este numai puterea de a arăta *identicul* acolo unde spiritul mai puțin profund crede în mod precis că găsește diferențe și își imaginează că descoperă ciudățenia, deși el însuși o zămislește" [2].

Așadar, despre progres nu poate fi vorba decît în lumea inferioară a lucrurilor materiale, în timpul „aventurilor" individuale ale generalului. Însă teologii au grijă să ne avertizeze că, „în vreme ce tehnica progresează și își întărește puterea, valorile morale slăbesc" [3].

Ei îl invită pe „omul occidental" să abandoneze lupta pentru o viață mai bună aici, pe pămînt, și să-și intensifice contemplarea celor eterne. „Mai întîi și înainte de toate — declară Christopher Dawson — este necesar ca omul Occidentului să-și redobîndească uzul facultăților sale spirituale, puterea sa de contemplare, care s-au atrofiat de-a lungul veacurilor de neglijență, în timpul cărora spiritul și voința sa au fost îndreptate către cucerirea puterii politice, economice și tehnologice" [4].

Oamenii sînt deci povățuiți să nu mai participe activ la progresul real al omenirii, ci să contemple pasiv eternitatea fictivă a creatorului. Teologia este filozofia celei mai depline reacțiuni împotriva progresului.

Existențialismul este o apologie a individualismului. Pentru existențialiști nu există nimic altceva decît individualul și reacția individului, cu precădere afectivă, față de individual. Izolat de general, individualul este despărțit, în același timp, atît de esența lui, cît și de legitatea lui, apărînd în ochii existențialismului ca un capriciu absurd al neantului, ca o aventură a Nimicului. Jean-Paul Sartre pretinde că „toate conceptele făurite de istorie, inclusiv acela de om, sînt universale singularizate și nu au nici un sens în afară de *această aventură* singulară" [5]. J.-P. Sartre acuză marxismul că silește individualul să se supună generalului. El asimilează operația logică a identificării individualului prin dezvăluirea genului din care face parte cu disprețuirea birocratică a individualului în numele generalului. „Astfel — scrie el — mișcarea perpetuă către *identificare* oglindește practica unificatoare a birocraților" [6].

---

[1] Jacques Maritain, *Les degrés du savoir*, Paris, 1932, p. 54.

[2] Manuel de Dieguez, *Style et logique, chez Pascal*, în „Esprit", 1962, nr. 7—8, p. 6.

[3] Christopher Dawson, *L'homme occidental et la civilisation des techniques*, în „La table ronde", 1962, nr. 172, p. 45.

[4] *Ibidem*, p. 50.

Jean-Paul Sartre, *Critique de la raison dialectique*, Paris, Gallimard, 1960, p. 140.

[6] Idem, *Questions de méthode*, în „Les temps modernes", septembrie, 1957, nr. 139, p. 371.

Pornind de la ideea că „nu se găseşte în natură decît dialectica pusă acolo" [1], Sartre nu mai poate înţelege că între individual şi general există nu numai contradicţie, ci şi unitate. El se ridică în apărarea individualului, ca şi cînd generalul nu condiţionează existenţa individualului, ci o ameninţă. În identificarea generalului din lucrurile individuale de acelaşi gen, J.-P. Sartre vede „dizolvarea" individualului în general şi atîta tot. El este indignat pe marxistul care, atunci „cînd dizolvă particularul în universal, are satisfacţia de a crede că reduce aparenţa la adevăr" [2]. Însă marxistul nu „dizolvă" particularul în universal, ci identifică un lucru prin *descoperirea* genului care se manifestă sensibil în însuşirile individuale ale acelui lucru.

Apărînd individualul de presupusa ameninţare din partea generalului, existenţialiştii se simt nevoiţi să apere şi afectivitatea de închipuita ameninţare a raţiunii. Pentru cine contestă existenţa generalului, raţiunea nu mai este decît un atentat împotriva individualului, iar individualul este absurdul; individualul nu mai reprezintă nimic sau, mai precis, reprezintă Nimicul. Toate faptele devin la fel de bune sau de rele, toate idealurile capătă aceeaşi valoare sau devin deopotrivă la fel de lipsite de orice valoare. Albert Camus declară că, „dacă nimic nu are sens şi dacă nu putem afirma nici o valoare, atunci orice este posibil şi nimic nu mai are importanţă. Nici pentru, nici contra, asasinul nici nu greşeşte, nici nu are dreptate" [3]. El încearcă să le insufle oamenilor curajul de „a accepta realitatea momentului, care este crimă logică..." [4]. Existenţialiştii opun abstracţiei, care identifică, diversitatea concretului, care acţionează fără nici o perspectivă. Teza lor fundamentală este că existenţa precede esenţa şi poate realiza orice esenţă, toate esenţele fiind echivalente şi reducîndu-se în cele din urmă la *Nimic*. Că burghezia este înspăimîntată mai ales de revoluţia proletară, care se înfăptuieşte în virtutea legilor obiective ale dezvoltării sociale, reiese mai limpede din ura cu care constată José Ortega y Gasset, unul dintre cei mai reprezentativi filozofi existenţialişti dintre cele două războaie mondiale, că, „în revoluţie, abstracţia încearcă să se ridice împotriva concretului" [5]. Ceea ce vor să evite existenţialiştii este ca abstracţia, care oglindeşte necesitatea, să călăuzească transformarea practică a concretului, care şi-a epuizat posibilităţile de dezvoltare. Ei vor să evite transformarea prezentului într-un cîmp de bătălie pe care viitorul superior să poată învinge trecutul inferior. Ei vor să evite progresul.

Existenţialiştii resping, pe de o parte, posibilitatea exprimării raţionale a contradicţiilor reale, iar pe de altă parte încearcă să trăiască afectiv contradicţiile ilogice respinse de raţiune. Susţinînd că individualul poate deveni orice, că nu există imposibilul, existenţialiştii îi învaţă pe oameni cum să se elibereze de tirania necesităţii şi cum să trăiască din plin absurdul. Ei îşi îndeamnă discipolii să nu se mai lase terorizaţi de legitatea lumii şi a cunoaşterii ei, să nu mai respecte porunca logicii: să nu te

[1] Jean-Paul Sartre, *Critique de la raison dialectique*, p. 127.
[2] Idem, *Questions de méthode*, p. 372.
[3] Albert Camus, *L'homme révolté*, Paris, N.R.F., 1951, p. 15.
[4] *Ibidem*, p. 13.
[5] J. Ortega y Gasset, *La révolte des masses*, Paris, 1937, p. XXXI.

contrazici ! Pînă cînd o să mai suporte oamenii să fie îngrădiți în acțiunile lor de niște adevăruri ca „doi ori doi fac patru" sau chiar ca „energia este egală cu masa înmulțită cu pătratul vitezei luminii" ? Adevăratul adevăr este imposibilul, miracolul, absurdul, ceea ce scandalizează rațiunea. Adevărurile de care este capabilă rațiunea sînt potrivnice omului, îl stingheresc, îl împiedică în acțiunile sale, îi micșorează la extrem numărul posibilităților. Despre unul și același lucru se pot spune mult mai multe minciuni decît adevăruri. De aceea Jean Dutourd este de părere că omului i se potrivește mult mai bine minciuna decît adevărul. „Minciuna este liniștitoare, adevărul este tulburător. Minciuna este emanația omului ... adevărul este emanația inumană a naturii ..."[1].

După cum absurdul (de pildă, întoarcerea geniului uman împotriva umanității întregi) prin care se manifestă imposibilitatea capitalismului de a se mai dezvolta este prezentat de către existențialiști ca un mijloc de evadare din închisoarea generalului și a logicii, tot așa adversitatea dintre burghezia contemporană și adevăr este prezentată de către existențialiști ca o adversitate între om și adevăr.

După existențialiști, adevărul și coerența logică stingheresc pe toți oamenii, ele nefiind ostile numai burgheziei contemporane. Toți „oamenii sînt deosebit de stînjeniți că li se cere o perfectă coerență. Ei știu bine că gîndurile lor nu sînt nici gratuite, nici cu totul sincere; ele nu vizează universalul; ele sînt gînduri de circumstanță, comandate de scopuri practice; dacă li se pretinde să se țină de ele, se irită" [2], notează Simone de Beauvoir. Pentru ea „nu există alte paradisuri decît paradisurile pierdute ..." [3].

A privi în viitor este socotit de existențialiști ca cel mai sigur mijloc de a omorî prezentul, singurul real. Cei care luptă pentru viitor sînt acuzați de către existențialiști că lasă să li se fure viața de către nemurire, sacrificînd realul pe diversele altare ale ficțiunii.

Împotrivindu-se tuturor acelora care luptă pentru progres, Martin Heidegger încearcă să-i convingă că „uniformitatea completă a tuturor lucrurilor umane de pe pămînt ... face să reiasă nonsensul unei acțiuni umane socotite ca absolută" [4]. Ca metafizică a individualului, existențialismul este și o metafizică a absurdului.

În sens strict, absurdul este un conținut de cunoaștere al unei forme logice construite incorect, deoarece o formă logică incorect construită, încălcînd legi de maximă generalitate ale lumii și ale reflectării ei, nu respectă nici posibilul, nu numai realul; astfel conținutul de cunoaștere al formei logice incorecte afirmă imposibilul, prăbușindu-se în absurd. În consecință, absurde sînt faptele care încearcă să realizeze imposibilul, absurde sînt încercările burgheziei contemporane de a continua dezvoltarea capitalismului. Distrugerea intenționată a unor imense cantități de produse într-o lume în care se mai moare de foame și întoarcerea

[1] Jean Dutourd, în „L'Avant-Scène", nr. 160, Gallimard, 1957.
[2] Simone de Beauvoir, *L'existentialisme et la sagesse des nations*, în „Ecrits de France", 1946, nr. 3, p. 82.
[3] *Ibidem*, p. 80.
[4] M. Heidegger, *Essais et conférences*, Paris, 1958, p. 115.

geniului uman împotriva genului uman sînt principalele fenomene prin care se manifestă absurditatea capitalismului contemporan.

Pragmatismul se apropie de existențialism prin faptul că pornește și el de la absolutizarea individualului sensibil, dar se deosebește de el prin faptul că este mai puțin o filozofie a trăirii afective și mult mai mult o filozofie a acțiunii practice. William James însuși scrie că pragmatismul „este de acord, de pildă, cu nominalismul, făcînd mereu apel la fapte particulare ; cu utilitarismul, prin importanța pe care o dă laturii practice a problemelor, cu pozitivismul, prin disprețul pentru soluțiile verbale, problemele fără interes și abstracțiile metafizice" [1]. Dacă generalul nu există, individualul devine de o plasticitate nelimitată și se supune docil oricărei intervenții venite din partea omului. De aceea, susține W. James, „singura rațiune *reală* ... este ca să existe *cineva care dorește ca ceva să fie, și să fie prezent nu oriunde, ci acolo* !" [2].

Pragmatismul se mai aseamănă deci cu existențialismul și prin subaprecierea rațiunii. Susținînd că „adevărul, la singular, nu este decît un nume colectiv pentru a desemna adevăruri la plural ..." [3], pragmatismul reduce rațiunea la o stenografie conceptuală care simbolizează constatările individuale asupra naturii. În concepția pragmatiștilor, practica nu este aceea care stabilește contactul dintre subiect și obiect, ci aceea care înfățoară ermetic subiectul în propriile sale acțiuni, iar adevărul nu este însușirea ideilor care oglindesc realitatea obiectivă, ci „un lucru care se face, la fel ca sănătatea, bogăția și forța, în decursul experienței noastre" [4]. Considerînd că totul este posibil, pragmatismul golește noțiunea de progres de orice conținut legic, necesar.

Asemănarea dintre „filozofia vieții" și „filozofia acțiunii" a făcut deseori posibilă combinarea lor în mintea acelorași gînditori. După J. Ortega y Gasset, conceptul „nu spune nimic despre lucrul însuși, ci rezumă tot ceea ce un om poate face cu acest lucru sau tot ceea ce poate suferi din partea lui" [5]. Pentru J.-P. Sartre, „dialectica este raționalitatea *praxis*-ului..." [6] și nu a contradicțiilor din lucruri. Cu toții au grijă să treacă sub tăcere faptul că rațiunea indică sensul progresiv în care se mișcă însăși realitatea.

Neopozitivismul subiectivizează și apoi pune alături în cadrul aceleiași concepții, în mod complementar, două metafizici pînă acum ireconciliabile : a individualului și a generalului. Însă contestînd generalului, în numele primei metafizici, orice existență obiectivă, neopozitivismul îl reduce la un simplu simbol coordonator. Noțiunile care structurează logic reflectarea generalului din lucrurile individuale sînt înlocuite de către neopozitivism — care le învinuiește de „substanțialism", în numele celei de-a doua metafizici — cu o sintaxă logică a simbolurilor matematice. „Aceste noțiuni substanțialiste și susceptibile de a fi figurate s-au subti-

[1] William James, *Le pragmatisme*, Paris, 1918, p. 63.
[2] *Ibidem*, p. 260.
[3] *Ibidem*, p. 289.
[4] *Ibidem*, p. 200.
[5] J. Ortega y Gasset, *op. cit.*, p. 138.
[6] J.-P. Sartre, *Critique de la raison dialectique*, p. 134.

lizat în mănunchiuri de raporturi matematice" [1], scrie Louis Rougier. El opune logicii aristotelice, care oglindește „*o lume de suporturi fără raporturi*" [2], o logică antiaristotelică a raporturilor fără suporturi. Neopozitivismul dizolvă „suporturile" în senzații și „raporturile" în convenții lingvistice de organizare a acestor senzații. „S-a putut crede — scrie L. Rougier — că ... fizica are ca sarcină descrierea lumii reale. Necesitatea introducerii unor simboluri din ce în ce mai lipsite de conținut intuitiv imediat ... a rectificat această iluzie, arătînd că știința are un rol mai modest : *acela de a coordona cel mai economic posibil toate senzațiile noastre și în special pe acelea care corespund lecturilor de instrument, fără să pretindă să ne dezvăluie esența lucrurilor*" [3]. Unitatea dialectică dintre individual și general, proprie obiectului, devine în neopozitivism, întîlnirea complementară dintre senzații și limbaj, proprie subiectului. Fiind cu desăvîrșire eterogene, senzațiile și cuvintele nu pot avea între ele decît un contact organizatoric : cuvintele organizează senzațiile. Pentru un neopozitivist, rostul filozofiei este să vindece mereu cucuiele pe care și le face gîndirea umană ori de cîte ori se izbește cu fruntea de limitele limbajului (L. Wittgenstein). „Limbajul este deci un ansamblu de procedee, și filozofia, contrar științei, nu oferă nici explicații, nici ipoteze, nici fapte noi : ea nu poate decît să ne ajute să regăsim procedee de limbaj" [4]. După părerea neopozitiviștilor, filozofia trebuie să studieze limbajul despre lucruri și nicidecum lucrurile înseși. Chiar și unii filozofi burghezi contemporani care se declară în dezacord cu neopozitivismul rămîn în unele privințe la părerea că *opoziția* dintre senzații și limbaj face imposibilă *unitatea* lor. „Definiția este o procedură internă a orizontului enunțării ; ea nu permite să se tragă nici o concluzie asupra orizontului experimentării" [5], subliniază Ferdinand Gonseth. Între senzații și enunțuri nu poate exista decît un raport de complementaritate ; ele nu pot decît „să se întîlnească" în cadrul subiectului.

Neopozitivismul constă, așadar, într-o „dublă metafizică". Reducînd individualul obiectiv la un complex subiectiv de senzații și generalul la un simbol cu funcție exclusiv organizatorică față de experiența senzorială, neopozitivismul așază alături, în mod eclectic și complementar, în cadrul aceleiași epistemologii, cele două metafizici idealiste, tradiționale în problema cunoașterii : *empirismul* și *raționalismul*. Contestînd realitatea generalului și, în consecință, obiectivitatea conținutului cognitiv al formelor logice, neopozitivismul transformă logica într-un soi de „ambalaj convențional" în care subiectul își strînge în anumite pachete nenumăratele complexe de senzații.

După ce arată că, în concepția neopozitiviștilor, „devine de neînțeles cum un corp de relații logice gratuite pot organiza un ansamblu de

---

[1] Louis Rougier, *Traité de la connaissance*, Paris, 1955, p. 243.
[2] *Ibidem*, p. 243.
[3] *Ibidem*, p. 366.
[4] Jacques Ruytinx, în „Rev. int. de philos.", 1960, nr. 51, p. 107.
[5] F. Gonseth, *Philosophie des sciences*, în *La philosophie du XX-ème siècle*, vol. I, Firenze, 1958, p. 215.

date experimentale" [1], acad. Ath. Joja precizează că „legile şi formele logice sînt rezultatul dezvoltării istorice a omenirii în cursul interacţiunii dintre om şi natură şi au valoare organizatoric-cognitivă fiindcă reflectă relaţii şi forme de extremă generalitate din natură. Nu « convenţia », ci practica social-istorică le-a creat şi le-a determinat conţinutul reflectoriu. Nu principiul toleranţei poate explica eficienţa lor, ci principiul obiectivităţii lor" [2].

Sterilizînd teoriile, vidîndu-le de conţinutul lor de cunoaştere, secîndu-le puterea de a privi din ce în ce mai adînc în esenţa lucrurilor şi în viitorul lor, neopozitivismul coboară ideea de progres la o creştere pur cantitativă, fără perspectiva ivirii unor noi calităţi. „Ideea vagă de progres (către ce, pentru ce?) — scrie A. Moles — este înlocuită prin axioma concretă : « ceea ce maşina face prost astăzi, va face bine mîine »"[3].

Fără înţelegerea *unităţii* contrariilor, a individualului şi generalului, a experienţei senzoriale şi raţiunii logice, este imposibilă formarea unei concepţii ştiinţifice despre progres ca lege fundamentală a dezvoltării naturii şi societăţii.

După ce neagă existenţa obiectivă a generalului şi subiectivizează individualul, neopozitivismul îl părăseşte pe om, lăsîndu-l singur cu el însuşi, în faţa unei lumi despre care nu mai poate să spună nimic, nici măcar că nu există. Sub influenţa neopozitivismului, celebrul fizician Werner Heisenberg constată cu tristeţe că, „pentru prima oară în decursul istoriei, omul se află singur cu el însuşi pe acest pămînt..."[4].

Nici un progres social nu mai este posibil dacă omul are de-a face numai cu el însuşi.

Încercînd să-i întoarcă pe oameni cu spatele la realitate, la esenţe, la legi, neopozitivismul ţinteşte să-i întoarcă, de fapt, cu spatele la viitor. Şi deoarece teoria este modalitatea viitorului de a participa la practica prezentului, neopozitiviştii îi contestă cu înverşunare orice rol cognitiv. Într-adevăr, fără teorie — singura în stare să oglindească esenţa, generalul necesarul şi viitorul lucrurilor — „evenimentele viitoare nu pot fi deduse din evenimentele prezente. Înlănţuirea cauzală este o superstiţie"[5]. Heliocentrismul nu este superior geocentrismului. Giordano Bruno a fost ars degeaba. Nici o teorie nu este calitativ superioară celeilalte. O teorie poate fi cel mult mai comodă decît alta, dar în nici un caz mai adevărată. În faţa neopozitiviştilor, toate adevărurile sînt deopotrivă de relative şi „deci" de subiective. Văzînd numai contradicţia, nu şi unitatea dintre adevărurile relative şi adevărul absolut, Lucien Goldmann afirmă că, „dacă cunoaşterea ştiinţifică devine şi progresează, ea are în fiecare moment un caracter relativ şi nu obiectiv" [6]. Dubla metafizică neo-

[1] Ath. Joja, *Studii de logică*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1960, p. 377.
[2] *Ibidem*, p. 377.
[3] A. Moles, *Machinisme et philosophie*, în „Rev. philos.", 1962, nr. 2, p. 250.
[4] W. Heisenberg, *La nature selon la physique contemporaine*, Paris, N.R.F., Janvier 1959, p. 84.
[5] Ludwig Wittgenstein, în *Textes choisis des auteurs philosophiques*, par Armand Cuvillier, vol. II, Paris, 1961, p. 14.
[6] Lucien Goldmann, în *Actes du XII-ème Congr. int. philos.*, vol. II, Firenze, 1960, p. 499.

pozitivistă nu poate înțelege că formarea adevărului absolut este un proces care progresează continuu prin acumularea adevărurilor relative. Combinînd adevărul potrivit căruia progresiv înseamnă relativ cu eroarea, conform căruia, relativ înseamnă subiectiv, neopozitiviștii ajung să considere progresul ca pe o mărturie în favoarea subiectivismului. „Faptul evoluției eterne a teoriilor fizice — notează J. H. Tummers — este, după părerea mea, o probă manifestă că lumea pe care o așezăm în spatele fenomenelor este o creație a spiritului uman"[1]. Raționînd în felul următor : progresul este relativ, relativul este subiectiv, deci progresul este subiectiv, Alfred Stern scrie : „Mărturisesc că sînt incapabil să-mi închipui un progres obiectiv, independent de conștiința umană ..."[2]. Confundînd *aprecierea* progresului de către conștiința umană cu *existența* progresului independent de conștiința umană, A. Stern ajunge la încheierea că fiecare poate considera progresiv ceea ce îi convine mai bine lui.

Spre deosebire de neopozitivism, care absolutizează opoziția dintre experiențele senzoriale și convențiile lingvistice, *operaționalismul* absolutizează opoziția dintre acțiune și limbaj. Într-un concept care oglindește generalul din lucruri, operaționalistul nu vede decît un plan de acțiune, care nu se referă la lucrurile asupra cărora urmează să se exercite acea acțiune. Ca și pragmatiștii, operaționaliștii consideră acțiunea nu ca pe o legătură vie între subiect și obiect, ci ca pe un paravan care împiedică subiectul să cunoască obiectul, obligînd subiectul să aibă de-a face numai cu propriile sale acțiuni. Dar, spre deosebire de pragmatiști, operaționaliștii acordă o mare importanță aparatului conceptual de coordonare a acțiunilor.

„Adevărata definiție a unui concept nu se dă în termeni de proprietăți, ci în termeni de operații efective" [3], decide W. Bridgman.

Este deosebit de interesantă încercarea lui Jean Piaget de a depăși atît neopozitivismul, cît și operaționalismul prin explicarea mecanismului de formare a categoriilor logice din procesul de acțiune a subiectului asupra obiectului. Precizîndu-și teza sa centrală, el subliniază că „este imposibil să atingi structurile sau activitățile subiectului independent de acțiunile sale asupra obiectelor sau de rezistențele acestora și că este imposibil să atingi obiectele independent de activitățile subiectului, aceeași interacțiune indisociabilă părîndu-ni-se că depășește în aceeași măsură idealismul și empirismul în favoarea unei dialectici a subiectului și a obiectului"[4].

În realitate, Jean Piaget nu reușește să ajungă la dialectica subiectului și a obiectului, deoarece încearcă să depășească empirismul și raționalismul nu prin materialismul dialectic, care presupune primordialitatea obiectului față de subiect, ci prin absolutizarea interacțiunii „indisociabile" dintre subiect și obiect, ceea ce îl apropie în mai mică măsură de adevăr și în mai mare măsură de fenomenologie.

---

[1] J. H. Tummers, *Une certaine interprétation des théories physiques*, în *Actes du XII-ème Congr. int. de philos.*, vol. V, p. 520.

[2] A. Stern, *Marxisme et relativisme historique*, în „Rev. int. de philos.", 1958, 45—46, p. 311.

[3] W. Bridgman, *The Logic of modern Physics*, New York, 1927, p. 6.

[4] Jean Piaget, *Défense de l'épistémologie génétique*, în „Rev. philos.", 1961, nr. 4, p. 483.

Fenomenologia topește opoziția dintre individual și general în ceea ce numește ea „fuziunea transcendentală, aprioricâ și antepredicativă" dintre senzorial și rațional. Definind fenomenologia, Husserl, întemeietorul ei, mărturisește că ea „este un idealism care nu este nimic mai mult decît o explicitare a *egoului* meu ca subiect al unor cunoștințe posibile. O explicitare consecventă, realizată sub forma unei științe egologice sistematice, ținînd seama de toate sensurile existențiale posibile pentru mine, ca *ego*" [1].

Fenomenologia pornește de la ideea că independent de subiect nu există nimic, nici individualul, nici generalul. Husserl afirmă răspicat că expresia „realitate absolută", adică realitate existentă independent de subiect, este o expresie contradictorie. „*O realitate absolută echivalează exact cu un pătrat rotund*" [2], scrie el.

În fenomenologie, individualul sensibil este absorbit de sensibilitatea individuală, iar generalul inteligibil este absorbit de inteligibilitatea general-umană, creată prin comunicarea interindividuală. „În aparițiile pe care le am — scrie Husserl — se constituie ca vizaviul meu, pentru mine și într-o anumită măsură în mine, lumea sensibilă care este a mea" [3]. Pentru un fenomenolog, individualul nu sensibilizează în realitatea obiectivă un general care există independent de conștiință, ci sensibilizează în trăirea subiectivă o esență aprioricâ. „Toată raționalitatea faptului constă în apriori"[4], subliniază Husserl.

În concepția fenomenologică despre lume, cunoașterea nu este un proces de reflectare a lucrurilor, ci de creare a lor: trăirea antepredicativă a subiectului transcendental se polarizează în sensibilitate și rațiune, din contactul predicativ al cărora se iscă toate lucrurile. Un lucru nu este unitatea dialectică dintre individual și general, ci fuziunea dintre un complex senzorial și o „esență pură", care „există" chiar dacă nu există lucrul. Lucrul este un complex senzorial în care „a coborît" o esență pură. În fenomenologie, un lucru se naște prin predicarea unei esențe pure despre un complex senzorial. Cu alte vorbe, tocul cu care scriu este ceea ce este, deoarece s-a format judecata: acesta este toc. I s-a atribuit acestui complex senzorial esența de toc.

Se petrece mereu în „paradisul transcendental" al fenomenologilor ceea ce, într-un fel sau altul, pretind idealiștii obiectivi că s-a petrecut odată în „paradisul transcendent": esența ideală, pură ca mîinile stăpînilor care nu fac nimic, comandînd senzațiilor, impure ca mîinile care transformă nemijlocit materia, să se facă un anumit lucru. Și totuși, după cum sclavul era condamnat pe vecie să rămînă sclav, din fapte nu pot rezulta decît fapte, iar filozofia, care trebuie să se ocupe exclusiv de valorile absolut atemporale, trebuie să refuze din principiu să încorporeze rezultatele științelor empirice.

Atrăgîndu-ne atenția că în viață scopurile sînt de două feluri: unele pentru timp, altele pentru eternitate, Husserl ne avertizează să

---

[1] Edm. Husserl, *Méditations cartesiennes*, Paris, 1931, p. 72.

[2] Idem, *Idées directrices pour une phénoménologie*, N.R.F., 1950, p. 183.

[3] Idem, *L'Esprit Collectif*, în „Cahiers internationaux de sociologie", vol. XXVII, P.U.F., 1960, p. 129.

[4] Idem, *Médit. cartes.*, p. 133.

nu abandonăm niciodată eternitatea de dragul timpului, de dragul istoriei.

Singurul „progres" pe care îl admite fenomenologia este acela care duce, prin punerea între paranteze a tot ceea ce nu este subiect, la dezvăluirea esențelor pure și eterne.

★

În concluzie, *esența de clasă* a filozofiei burgheze contemporane determină *antiprogresismul* ei esențial. Din analiza care se încheie aici, reiese că, în filozofia burgheză contemporană, antiprogresismul nu se reduce la mistificarea progresului prin apologia capitalismului, nici la negarea progresului care se înfăptuiește prin trecerea omenirii de la capitalism la socialism, ci viciază totodată chiar fundamentele diverselor concepții burgheze despre lume, punînd în mișcare un mecanism categorial de falsificare a ideii de progres.

Există filozofi burghezi contemporani care admit posibilitatea unui oarecare progres în anumite domenii ale vieții sociale. Însă ceea ce neagă toți filozofii burghezi din zilele noastre sînt *salturile calitative*, care desăvîrșesc diferitele etape ale progresului social. Unii dintre ei acceptă progresul, dar să se desfășoare numai între limitele aceleiași calități : capitalismul. Împotriva revoluției socialiste se înverșunează ei. De aceea, diversele lor concepții despre lume, denaturează, într-un fel sau altul, înțelegerea unității contradictorii dintre individual și general, fenomen și esență, întîmplare și necesitate etc., care determină autodinamica lucrurilor de la inferior la superior, prin negare dialectică.

Progresul nu poate fi înțeles decît cu ajutorul dialecticii materialiste care dezvăluie faptul că orice lucru este alcătuit din două laturi opuse, dar interdependente, dintre care una este primordială față de cealaltă, în sensul că schimbările primei determină schimbarea celeilalte. Orice încercare de a izola individualul de general, fenomenul de esență, întîmplarea de necesitate, cantitatea de calitate etc. împiedică explicația consecvent științifică a progresului. Așa se explică de ce toate curentele filozofiei burgheze contemporane sînt, în ultimă analiză, diverse moduri de a izola cele două laturi contradictorii ale oricărui lucru.

Iată cum antiprogresismul ei esențial îndreaptă întreaga filozofie burgheză contemporană împotriva materialismului dialectic, împotriva filozofiei marxiste. Ceea ce caracterizează din ce în ce mai mult filozofia burgheză de după cel de-al doilea război mondial este faptul că atacă din ce în ce mai fățiș și mai intens filozofia marxistă. Antimarxismul filozofiei burgheze de astăzi este încă o dovadă a uriașului prestigiu pe care l-a cucerit filozofia marxistă în întreaga lume, în ultimii ani. Sînt mereu mai numeroși filozofii burghezi contemporani care s-au specializat în „depășirea" materialismului dialectic. Unii dintre ei și-au făcut din această îndeletnicire chiar profesiunea lor de bază. Îndeosebi, neotomiști și neopozitiviști. Primii, înlocuind „pămînteasca" dialectică marxistă cu o dialectică „cerească", iar ceilalți oferindu-ne în locul *unității dialectice* dintre individual și general etc., o *dualitate complementară*, iremediabil străină oricărui salt calitativ.

Metafizicieni prin însăși esența de clasă a concepției lor despre lume, filozofii burghezi contemporani nici nu pot pricepe că apariția filozofiei marxiste constituie un salt calitativ care desparte și unește cele două mari ere ale întregii istorii a filozofiei : istoria *constituirii* materialismului dialectic, prin lupta materialismului împotriva idealismului și a dialecticii împotriva metafizicii, și istoria *dezvoltării* materialismului dialectic, prin lupta împotriva ultimei filozofii a exploatatorilor. Materialismul dialectic nu poate fi niciodată „depășit", ci trebuie mereu dezvoltat. A progresa astăzi, în istoria filozofiei nu înseamnă a depăși materialismul dialectic, ci a-l dezvolta. Însă materialismul dialectic nu poate fi dezvoltat decît de materialiști dialecticieni. Dușmanii lui nu pot decît să-l denatureze în favoarea idealismului și metafizicii veacurilor trecute. În creația filozofică actuală originalitatea nu poate fi atinsă decît dinăuntrul materialismului dialectic. Materialismul dialectic este singura filozofie riguros științifică, în stare să explice pînă la capăt dialectica materiei însăși. Nu întîmplător a întețit filozofia burgheză contemporană atacurile ei împotriva filozofiei marxiste. De aceea, dezvoltarea materialismului dialectic cere astăzi o mult mai intensă luptă împotriva filozofiei burgheze contemporane.

La noi în țară, unde, în etapa actuală, principalul tărîm al luptei de clasă este ideologia, combaterea filozofiei burgheze contemporane este o sarcină politică de o deosebită importanță. „*În prezent* — arată tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej — *activitatea ideologică, munca de lichidare a înrîuririlor educației burgheze din conștiința oamenilor este tărîmul principal al luptei de clasă, al luptei dintre vechi și nou.* De aici rezultă necesitatea consecvenței și fermității în combaterea concepțiilor ideologice străine, unele — moștenire a trecutului, altele — reflectare a influențelor lumii capitaliste" [1].

„Secolul al XX-lea este secolul victoriilor triumfale ale comunismului" [2]. A progresa înseamnă, astăzi, a înainta spre comunism. Legile obiective ale dezvoltării societății determină mișcarea întregii omeniri spre comunism. „În prima jumătate a secolului, pe planeta noastră s-a statornicit în mod trainic socialismul, în a doua jumătate a secolului se va statornici comunismul" [3].

În aceste împrejurări, antiprogresismul filozofiei burgheze contemporane s-a transformat în *anticomunism.* Trăsătura fundamentală a filozofiei burgheze contemporane, este, în ultimă analiză, anticomunismul. Între subtilitatea mecanismului categorial de denaturare a ideii de progres, în general și grosolănia calomniilor proferate la adresa comunismului, filozofia burgheză contemporană se zbate să stăvilească mersul necesar al societății omenești spre comunism. Însă, așa cum au arătat documentele celui de-al XXII-lea Congres al P.C.U.S. „nu există în lume forță care să poată opri mersul omenirii pe calea progresului" [4].

---

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, Edit. politică, p. 180.
[2] N. S. Hrușciov, *Congresul al XXII-lea al P.C.U.S.*, p. 151.
[3] *Ibidem*, p. 151.
[4] *Ibidem*, p. 11.

ИСКАЖЕНИЕ КАТЕГОРИИ ПРОГРЕССА В СОВРЕМЕННОЙ БУРЖУАЗНОЙ ФИЛОСОФИИ

РЕЗЮМЕ

Непредупрежденному читателю современная буржуазная философия представляется как хаос различных «..измов», сталкивающихся, переплетающихся и смешивающихся друг с другом, однако рассматриваемая с вершины истории философии — с точки зрения диалектического материализма — буржуазная философия наших дней выглядит как бесчиленное множество проявлений главных философских позиций, которые может занять буржуазия, выступая против социального прогресса.

Антипрогрессивные тенденции современной буржуазной философии проявляются не только непосредственно, в социологическом плане, *expressis verbis*. Антипрогрессивный характер является частью самой классовой сущности современной буржуазной философии. Современные буржуазные философские течения дискредитируют понимание прогрессивного движения вещей и идей, абсолютизируя отдельные моменты саморазвития мира и процесса познания. Основные течения современной буржуазной философии отличаются друг от друга тем, что каждое из них абсолютизирует другой момент самодинамики мира и другой момент отражения, каждое выражая, разумеется приблизительно, интересы другой группы современной буржуазии.

Современная буржуазная философия не довольствуется открытым отрицанием прогресса. Она искажает, в силу самой своей классовой сущности, категории и основные законы, которые объясняет.

Философское отрицание прогресса — как с точки зрения онтологии (объективная диалектика), так и с точки зрения гносеологии (субъективная диалектика) — может осуществляться по четырем главным направлениям:

1. Абсолютизация общего;
2. Абсолютизация частного;
3. Абсолютизация их противоречия;
4. Абсолютизация их единства.

Эти четыре категориальные способа выступления против прогресса не находятся в чистом виде в современной буржуазной философии. Они выражены множеством течений и школ.

Наиболее представительными течениями этих философских позиций являются:

1. Неотомизм и персонализм;
2. Экзистенциализм и прагматизм;
3. Неопозитивизм и операционализм;
4. Феноменология.

Таким образом, из антипрогрессивного характера современной буржуазной философии вытекают ее антидиалектический, антиматериалистический, а значит и антимарксистский характер.

Главной чертой современной буржуазной философии является в конечном итоге *антикоммунизм*. Все более и более ожесточенные антимарксистские выступления современной буржуазной философии свидетельствуют о постоянно возрастающем мировом престиже марксистской философии.

Все большее число современных философов пытаются в последнее время «превзойти» диалектический материализм. Однако диалектический материализм, благодаря самой его сущности, нельзя никогда превзойти, его можно лишь постоянно развивать. Развитие же диалектического материализма не может быть осуществлено его противниками, тянущими его вспять, а только его последователями, толкающими его вперед. С момента появления марксизма, история философии является прежде всего развитием диалектического материализма, направленного против буржуазной философии. В наши дни новое в философии не может быть открыто вне марксизма, а только с его позиций. Однако развитие диалектического материализма предполагает сегодня более непримиримую, чем в прошлом, борьбу против буржуазной философии.

DÉNATURATION DE LA CATÉGORIE DU PROGRÈS DANS LA PHILOSOPHIE BOURGEOISE CONTEMPORAINE

RÉSUMÉ

La philosophie bourgeoise contemporaine se présente au lecteur non averti comme un chaos d'« ismes » qui s'entrechoquent, s'entrecroisent et se mélangent entre eux .Toutefois, observée à partir du pic le plus élevé de l'histoire de la philosophie — *le matérialisme dialectique* —, la philosophie bourgeoise actuelle s'avère être composée d'innombrables manifestations des principales attitudes philosophiques que la bourgeoisie peut prendre contre le progrès social.

L'antiprogressisme de la philosophie bourgeoise ne se manifeste pas seulement d'une manière directe, sociologique, *expressis verbis*. L'antiprogressisme fait partie de l'essence même de classe de la philosophie bourgeoise contemporaine. Les courants de la philosophie bourgeoise contemporaine compromettent la compréhension du mouvement progressif des choses et des idées, par l'absolutisation d'un certain moment de l'autodéveloppement du monde et du processus de la connaissance. Les principaux courants de la philosophie bourgeoise contemporaine diffèrent entre eux par le fait que chacun absolutise un autre moment de l'autodynamique du monde et un autre moment du reflet, exprimant — d'une manière aproximative bien entendu — les intérêts d'un autre groupe de la bourgeoisie contemporaine.

La philosophie bourgeoise contemporaine ne se contente pas de nier ouvertement le progrès. Elle dénature, par son essence même de classe, les catégories et les lois fondamentales qui l'expliquent.

La négation philosophique du progrès — aussi bien du point de vue de l'ontologie (dialectique objective), que du point de vue de la gnoséologie (dialectique subjective) — peut se produire dans *quatre* voies principales :

1. Absolutisation du général.
2. Absolutisation de l'individuel.
3. Absolutisation de leur contradiction.
4. Absolutisation de leur unité.

Les quatre modes de s'opposer au progrès ne se retrouvent pas dans la philosophie bourgeoise contemporaine à l'état pur. Ils s'expriment par une série de courants et d'écoles.

Les courants les plus représentatifs de ces attitudes philosophiques fondamentales sont :

1. Le néo-thomisme et le personnalisme.
2. L'existentialisme et le pragmatisme.
3. Le néo-positivisme et l'opérationnalisme.
4. La phénoménologie.

En conclusion, c'est du caractère antiprogressiste de la philosophie bourgeoise contemporaine que dérive son caractère antidialectique, antimatérialiste, et donc antimarxiste.

Le trait fondamental de la philosophie bourgeoise contemporaine est, en dernière instance, *l'anticommunisme*. Les attaques de plus en plus violentes menées par la philosophie bourgeoise contemporaine prouvent combien s'accroît chaque jour le prestige mondial de la philosophie marxiste.

Des philosophes contemporains toujours plus nombreux se proposent, depuis quelque temps, de « dépasser » le matérialisme dialectique. Mais le matérialisme dialectique, de par son essence, ne pourra jamais être dépassé, mais seulement développé sans cesse. Toutefois, le développement du matérialisme dialectique ne saurait être réalisé par ses adversaires, qui le tirent en arrière, mais seulement par ses adeptes qui le poussent en avant. Depuis l'apparition du marxisme, l'histoire de la philosophie est en premier lieu le développement du matérialisme dialectique contre la philosophie bourgeoise. De nos jours, l'originalité dans la création philosophique ne peut plus être atteinte hors du marxisme, mais seulement à l'intérieur de celui-ci. Néanmoins, le développement du matérialisme dialectique présuppose actuellement, dans une plus grande mesure que dans le passé, la lutte intransigeante contre la philosophie bourgeoise.

NOILE PROGRESE ALE ȘTIINȚELOR FIZICO-CHIMICE ȘI CATEGORIA DE LEGE

DE

prof. REMUS RĂDULEȚ

1. *Mijloacele de descriere ale științelor naturii.* Evenimentele din sistemele obiective se descriu (se reprezintă, se caracterizează) în științele naturii cu ajutorul *speciilor de proprietăți.* Acestea sînt definibile cu ajutorul *relațiilor de echivalență* care pot exista între obiectele oricărei perechi din mulțimea de obiecte cărora le pot aparține speciile de proprietăți. Se spune că două obiecte între care există relația de echivalență — simetrică și tranzitivă — a unei specii (cum ar fi culoarea) au o aceeași proprietate din specie (de exemplu sînt ambele roșii) și că două obiecte între care nu există relația de echivalență a unei specii au proprietăți diferite din acea specie (de ex. unul e roșu, iar celălalt verde). Termenul „eveniment" are deci în știință o accepțiune mai generală decît în vorbirea curentă; se numește eveniment nu numai faptul că într-un moment dat se produce o *transformare* locală, ci și faptul că acolo are loc o *constanță* (de exemplu faptul că un corp are într-un anumit loc o anumită culoare).

Dintre speciile de proprietăți se folosesc în descrieri, pe cît e posibil, speciile de proprietăți *ordonabile*, în care proprietățile distincte pot fi ordonate într-un șir asemănător cu șirul numerelor reale sau cu al punctelor de pe o dreaptă. Sînt ordonabile speciile între ale căror proprietăți distincte din orice pereche există *o relație de ordonare.* Specia de proprietăți a cuplurilor de puncte numită *depărtare* este un exemplu de specie ordonabilă, relația de ordonare — asimetrică și tranzitivă — fiind pentru această specie „mai departe decît", însă speciile culoare și formă nu sînt ordonabile în cîte un șir, ca specia depărtare.

Speciile de proprietăți ordonabile prezintă mare importanță în știință fiindcă ele pot fi caracterizate cu ajutorul speciilor de *mărimi* (scalare). O specie de mărimi grefată pe o specie de proprietăți ordonabile este definită în principal de *scara* ei, care precizează condițiile obiective în care *diferența de mărime* dintre două proprietăți ordonabile e egală cu diferența de

mărime dintre alte două proprietăți ordonabile ale aceleiași specii. Dacă se mai aleg cele două proprietăți distincte din specia ordonabilă care servesc ca *origine* și ca *unitate de măsură*, mărimile speciei respective pot fi *măsurate*.

Operarea cu speciile de mărimi prezintă trei avantaje față de operarea chiar și cu speciile de proprietăți ordonabile pe care sînt grefate. În primul rînd, mărimilor li se pot aplica operațiile matematice, și astfel relațiile dintre evenimente se pot exprima cu ajutorul relațiilor, adică al ecuațiilor și inecuațiilor matematice; deci abia mărimile permit introducerea în știință a matematicilor, adică și a bogatelor mijloace de exprimare exactă dezvoltate de ele. În al doilea rînd, pe o aceeași specie de proprietăți ordonabile se pot grefa infinit multe specii de mărimi distincte; în special o primă specie de mărimi, și apoi orice specie care are ca elemente orice funcție strict crescătoare de aceasta, ceea ce permite să se descrie cu ajutorul speciilor de mărimi mai multe detalii și relații între evenimente decît dacă s-ar opera numai cu speciile de proprietăți ordonabile. De exemplu, pe specia de proprietăți ordonabile numită depărtare se pot grefa atît specia de mărimi distanță, cît și specia avînd ca elemente orice funcție strict crescătoare de distanță; legea newtoniană a gravitației universale, după care forța de gravitație e invers proporțională cu *pătratul* mărimii numite distanța dintre ele, nu ar putea fi enunțată deci numai cu ajutorul speciei de proprietăți ordonabile „depărtare". În al treilea rînd, mărimile admit o măsurare precisă, ceea ce mărește precizia descrierii. De aceea descoperirea, începînd cu antichitatea, a procedeelor de măsură și, implicit, a speciilor de mărimi care se măsoară prin acestea este cea mai mare dintre descoperirile care stau la baza științelor pozitive.

Numai fizica și chimia au ajuns în stadiul de a descrie cu ajutorul mărimilor, și deci cu ajutorul matematicii, toate evenimentele, pe măsură ce le studiază. De mai mult timp se depun eforturi deosebite spre a introduce descrierea matematică și în celelalte stiințe ale naturii, și anume nu numai prin aplicarea și în acestea a speciilor de mărimi fizico-chimice, ci și prin detectarea de noi specii de proprietăți ordonabile și de noi specii de mărimi ce pot fi grefate pe ele, fie încercînd o extensiune în care se folosește ca punct de plecare sistemul speciilor de proprietăți ordonabile și de mărimi din fizico-chimie, fie introducînd specii de mărimi după principii noi, cum este cantitatea de informație din cibernetică. Se înțelege că numai viitorul poate arăta dacă *toate* evenimentele pe care le studiază biologia, de exemplu, sînt descriptibile, direct sau indirect, și numai cu ajutorul proprietăților ordonabile și al mărimilor grefate pe ele, sau dacă există printre ele și evenimente pentru a căror descriere este necesar să se recurgă și la proprietăți neordonabile. În acest ultim caz, matematizarea completă a tuturor științelor naturii ar implica să se considere că fac parte din matematici și operațiile cu toate proprietățile neordonabile, necesare pentru descrierea completă a acelor fenomene, analog operațiilor cu unele specii de proprietăți neordonabile folosite astăzi în ramuri ale matematicilor ca teoria mulțimilor și topologia.

Evenimentele prezintă interes deosebit în știință, fiindcă pot servi ca referință pentru definirea atît a *fenomenelor*, drept mulțimi de evenimente

ordonate în timp, cît și a *situațiilor*, drept mulțimi de evenimente simultane. Cum speciile de proprietăți cu ajutorul cărora se descriu evenimentele sînt inseparabile de obiectele între care există relațiile lor de echivalență și cum în științele pozitive se studiază obiectele materiale, rezultă în primul rînd că evenimentul și fenomenul, mișcarea nu se pot separa de materie; în al doilea rînd rezultă că legile științelor pot fi enunțate și numai cu ajutorul evenimentelor, respectiv cu ajutorul speciilor de proprietăți neordonabile și ordonabile și al speciilor de mărimi folosite în descrierea evenimentelor.

2. *Legi de desfășurare și legi de stare.* Pentru categoria de lege este esențială conexiunea sau legătura dintre evenimente. Se spune că există *conexiune* între evenimentele unor clase dacă prezența sau absența în obiectele unei mulțimi a unora dintre ele sau a tuturor determină prezența sau absența lor sau a celorlalte evenimente în aceleași sau în altele dintre obiectele mulțimii. Cum evenimentele se descriu cu ajutorul speciilor de proprietăți, se vorbește și despre conexiunea dintre speciile de proprietăți ale obiectelor mulțimii.

Legile sînt expresia conexiunilor obiective, esențiale, necesare, între evenimente. Ele se exprimă prin relații între *proprietățile variabile curente* din speciile care servesc la descrierea evenimentelor, iar în științele pozitive prin relații între *mărimile variabile curente* din speciile cu ajutorul cărora se descriu evenimentele.

Conexiunile obiective din legi fiind necesare, ele există *oricînd* și *oriunde* între evenimentele din clasele respective și în *toate* obiectele mulțimii susceptibile de a fi sediul acelor evenimente. De aceea orice lege se exprimă printr-o *propoziție universală*, care exprimă aserțiunea că *predicatul* (în cazul legilor: conexiunea) convine *întregii sfere a subiectului logic* (în cazul legilor: evenimentele unor clase). Aserțiunea poate fi făcută fie printr-o propoziție afirmativă și generală (adică universală și avînd ca subiect logic un termen general), fie printr-o propoziție negativă și singulară (adică tot universală, însă avînd ca subiect logic un termen singular). Într-adevăr, de exemplu, propoziția afirmativă și generală „toate obiectele sau faptele sînt de specii diferite de *s*" este echivalentă cu propoziția negativă și singulară „nici un obiect sau fapt nu este de specia *s*". Dintre legi, de exemplu, principiul al doilea al termodinamicii formulat pentru sistemele fizice izolate se poate exprima fie prin generala afirmativă „entropia rămîne constantă sau crește în cursul *tuturor* fenomenelor care au loc în *orice* sistem fizic izolat", fie prin singulara negativă „în *nici un* sistem fizic izolat *nu* există *nici un* fenomen în cursul căruia scade entropia". Propozițiile universale de natură experimentală, dacă sînt adevărate, sînt însă extrem de greu confirmabile definitiv, fiindcă sfera subiectului poate avea un număr *indefinit* de termeni, iar dacă sînt false, sînt mai ușor infirmabile, fiindcă în acest scop este de ajuns să se descopere un singur element al sferei subiectului pentru ca experiența să arate că propoziția nu este valabilă.

Aceste împrejurări ridică probleme dificile referitoare la confirmarea experimentală a propozițiilor unei științe. Demonstrația simplifică aceste probleme. În adevăr, examinînd propozițiile universale de natură

experimentală ale unei științe din punctul de vedere al dependenței logice dintre ele, se constată că unele dintre acestea pot fi demonstrate cu ajutorul celorlalte, folosite ca referință; ele se numesc *teoreme* în raport cu acestea. Continuînd acest procedeu și în cadrul propozițiilor de referință, se ajunge la un stadiu în care rămîne un sistem de astfel de propoziții, dintre care nici una nu mai poate fi demonstrată cu ajutorul celorlalte. Numai ele constituie sistemul legilor propriu-zise ale științei respective, care au nevoie de confirmare experimentală. Deci, dintre propozițiile universale de natură experimentală ale unei științe, numai unele, legile, au nevoie de această confirmare. Deși dificultățile pentru fiecare dintre legi nu sînt micșorate prin folosirea demonstrației, fiindcă acestea sînt stabilite doar prin generalizare și plecînd de la aserțiuni singulare sau particulare care se referă la datele experimentale, totuși mulțimea dificultăților legate de confirmarea întregului sistem al propozițiilor unei științe este redusă realmente la un minim cînd posibilitatea demonstrării lor unele cu ajutorul celorlalte este efectiv epuizată. Recunoașterea epuizării acestei posibilități poate să dureze însă mult timp; de exemplu, în cazul axiomei paralelelor au trecut două milenii pînă cînd s-a recunoscut că ea nu este demonstrabilă cu ajutorul celorlalte axiome (legi) ale geometriei euclidiene.

În încercările, repetate mereu, de a reduce la minimum numărul de legi ale unei științe, prezintă interes împărțirea lor în două clase: legi de desfășurare și legi de stare.

O lege care exprimă conexiuni între evenimente care nu sînt simultane se numește *lege de desfășurare*. Aceste legi sînt expresii particulare, directe, ale *principiului cauzalității*: relația dintre evenimente, pe care o conțin se numește *relație cauzală*, iar evenimentele între care există o relație cauzală se găsesc în interacțiune. Legea newtoniană de mișcare a punctului material, legile de conservare a sarcinii electrice, legile inducției electromagnetice și ale circuitului magnetic sînt exemple de legi de desfășurare. Pentru că o lege conține aserțiuni despre evenimente *ale anumitor clase* în general, și nu despre evenimente individuale anumite, trebuie ca — pentru aplicarea lor în concret, într-un caz dat, pentru a ne informa despre evenimentele trecute sau viitoare dintr-un sistem obiectiv izolat — să cunoaștem din experiență și evenimentele individuale din *anumite clase*, care au loc în sistem, într-un moment dat, ales ca referință și numit moment inițial. Ele se numesc *clase de evenimente de stare* ale sistemului considerat. Speciile de proprietăți, respectiv de mărimi, cu ajutorul cărora se descriu aceste clase de evenimente se numesc *specii de proprietăți de stare*, respectiv *specii de mărimi de stare* ale sistemului. Clasele de evenimente care nu sînt de stare se numesc *clase de evenimente accesorii*, iar speciile de proprietăți, respectiv de mărimi, cu ajutorul cărora se descriu aceste clase de evenimente, se numesc *specii de proprietăți accesorii*, respectiv *specii de mărimi accesorii* ale sistemului. Raza vectoare de poziție, timpul corespunzător, viteza instantanee în raport cu un referențial inerțial, masele inertă și grea, temperatura, sarcina electrică și intensitatea curentului electric de conducție sînt specii de mărimi de stare fizică a corpurilor, iar intensitatea cîmpului electric și inducția magnetică sînt specii de mărimi de stare fizică a cîmpului electromagnetic în vid. Accelerația instantanee în raport

cu un referențial inerțial este o specie de mărimi accesorii ale corpurilor, iar derivatele în raport cu timpul ale intensității cîmpului electric și ale inducției magnetice sînt specii de mărimi accesorii ale cîmpului electromagnetic.

Legile și teoremele de desfășurare din științele pozitive se caracterizează prin faptul că, fie că exprimă constanța în timp a unei mărimi de stare (adică anularea derivatei sale în raport cu timpul), fie că cuprind și derivate în raport cu timpul ale mărimilor de stare. Propozițiile care exprimă conservarea masei, a impulsului, a energiei sau a sarcinii electrice a unui sistem fizic izolat fac parte din prima clasă, iar legea de mișcare a punctului material și legile inducției electromagnetice și circuitului magnetic fac parte din cea de-a doua clasă.

Împărțirea speciilor de proprietăți și mărimi în clasele de stare și accesorii prezintă importanță, fiindcă dacă într-un sistem izolat speciile de proprietăți de stare, respectiv de mărimi de stare, dintr-un moment determină speciile de proprietăți, respectiv de mărimi de stare și accesorii din alte momente, toate speciile de proprietăți, respectiv de mărimi accesorii, trebuie să fie determinate implicit de speciile de proprietăți și de mărimi de stare și de dependența de timp a acestora. Legile pot fi deci enunțate și numai cu ajutorul claselor de evenimente sau al speciilor de proprietăți, respectiv de mărimi, *de stare* și de modul de variație în timp a acestora.

Mulțimea instantanee a evenimentelor de stare, respectiv a proprietăților sau a mărimilor de stare care, într-un sistem izolat, determină univoc această mulțime în alte momente, constituie *starea* instantanee a sistemului în momentul considerat. Se observă că starea unui sistem, împreună cu dependența ei de timp, determină univoc întreaga situație a sistemului și dependența de timp a acesteia.

Cînd un sistem nu e izolat, stările lui trecute și viitoare sînt determinate univoc abia de starea inițială a sistemului și a sistemelor din exteriorul lui. Există un caz în care această determinație e realizată numai de starea inițială a sistemului neizolat, împreună cu mulțimea ordonată în timp a stărilor frontierei sale între starea inițială și starea determinată de ea. Este cazul acțiunilor prin contiguitate, adică al acțiunilor din aproape în aproape atît în spațiu, cît și în timp, care au nevoie de o durată finită spre a se propaga pînă la distanță finită de punctul din care au plecat. Or, cercetarea teoretică și experimentală arată că existența unor acțiuni instantanee la distanță este extrem de improbabilă ; deci proprietatea enunțată mai sus este generală.

O lege care exprimă conexiuni între evenimente de stare sau specii de proprietăți, respectiv de mărimi de stare *simultane* dintr-un sistem fizico-chimic, se numește *lege de stare* ; ea nu conține derivate în raport cu timpul ale mărimilor de stare care să nu fie ele însele mărimi de stare. Determinația dintre evenimente, specii de proprietăți, respectiv de mărimi de stare, conținută într-o lege de stare se numește *determinație de stare*, spre deosebire de *determinația cauzală*, conținută în legile de desfășurare. Legile geometriei sînt legi de stare ; într-adevăr, de exemplu, lungimile instantanee ale catetelor unui triunghi dreptunghiu rectiliniu determină lungimea instantanee simultană a ipotenuzei lui nu pe cale cauzală, ci în virtutea unei

determinații de stare. Legile de stare ale geometriei și ale cinematicii ocupă un loc special în științele naturii și se numesc *legi de structură*, spre deosebire de celelalte eventuale legi de stare, care se numesc *legi morfologice*.

Legile de stare formează o unitate dialectică împreună cu legile de desfășurare, pentru că abia ultimele determină care specii de evenimente, proprietăți, respectiv mărimi, sînt specii de stare între care sînt valabile relațiile conținute în legile de stare; de altă parte, abia acestea determină cele mai largi stări inițiale posibile care pot interveni în aplicarea în concret a legilor de desfășurare. De exemplu, dacă într-o stare inițială razele vectoare a două puncte materiale, care formează o pereche, în raport cu un al treilea, sînt catetele unui triunghi dreptunghi, raza vectoare a unuia dintre punctele perechii față de celălalt punct al ei nu poate fi decît ipotenuza corespunzătoare și deci nu poate avea decît un modul egal cu radicalul din suma pătratelor modulelor razelor vectoare ale punctelor perechii față de cel de-al treilea punct, adică un modul care nu este liber.

În legătură cu legile de stare și cele de desfășurare s-au ridicat în cursul istoriei științelor naturii probleme privind însăși *existența* legilor de stare de tipul morfologic, cum și privind independența, respectiv eventuala dependență dintre legile de stare și cele de desfășurare.

Deși încă gîndirea preștiințifică cunoscuse vag cauzația (agricultorul nu ar fi semănat grîu dacă nu ar fi avut o anumită reprezentare despre determinația cauzală a răsăririi, creșterii și coacerii grîului de către semănatul lui și de către starea atmosferei și starea solului obținută prin prelucrare), totuși geometria, prima dintre științele naturii care a reușit să se constituie ca sistem oarecum închegat, conținea numai legi (axiome) de stare, și anume de tipul legilor structurale. Statica, dezvoltată parțial tot în antichitate, părea a avea de asemenea numai legi de stare. Anume, înainte de dezvoltarea dinamicii, care conține ca elemente esențiale legi de dezvoltare, nu se bănuia că „legile" staticii sînt teoreme în care degenerează legile dinamicii pentru cazul special al stărilor staționare, în care vitezele de variație în timp ale mărimilor de stare sînt nule și deci legile dinamicii iau aspectul de propoziții de stare. Frînturile de cristalografie care s-au constituit în antichitate arătau primele legi morfologice din natura lipsită de viață, iar începutul studiului organismelor arăta rolul important al claselor morfologice.

Sub impresia în special a succeselor geometriei, oamenii de știință au încercat mult timp, în trecutul mai depărtat, să prezinte și legile de desfășurare sub forma vechilor legi de stare. De exemplu, se încerca să se determine legile mișcării corpurilor impunînd condiții geometrice, de stare, traiectoriei lor; chiar și Kepler mai considera că forma orbitelor planetelor constituie un element primar, determinant, al mișcării lor. O dată cu Galilei și Newton s-au formulat însă exact primele legi de desfășurare ale fizicii, printre care legea de mișcare a punctului material, iar sub impresia succeselor noii mecanici s-a încercat în noua fază reducerea legilor morfologice la legi de desfășurare, concepînd de exemplu diferitele clase morfologice ca fiind determinate de soluții *staționare* sau *periodice*, discrete, ale ecuațiilor care exprimă legi de desfășurare. Această încercare de reducere exclusiv la legi de desfășurare s-a accentuat cînd în teoria maxwel-

liană a cîmpului electromagnetic s-au putut demonstra anumite „legi" de stare chiar şi pentru regimurile variabile *neperiodice*, cu ajutorul legilor de desfăşurare ale teoriei, completate cu aserţiuni simple. S-a demonstrat, de exemplu, că din legea de desfăşurare a inducţiei electromagnetice rezultă ca teoremă „legea" de stare a fluxului magnetic, dacă se adaugă aserţiunea că prin mijloace experimentale adecvate cîmpul magnetic poate fi anulat în orice domeniu din spaţiu. De asemenea s-a demonstrat că din legile de desfăşurare ale circuitului magnetic şi conservării sarcinii electrice rezultă ca teoremă „legea" de stare a fluxului electric, dacă li se adaugă aserţiunea că prin mijloace experimentale adecvate cîmpul electric poate fi anulat în orice domeniu din spaţiu. S-a format astfel opinia că ar exista numai legi structurale şi de desfăşurare, din care „legile" morfologice ar deriva ca simple teoreme, şi se afirma chiar că existenţa unor legi morfologice independente de cele de desfăşurare ar fi incompatibilă cu principiul acţiunii prin contiguitate sau cel puţin că aceasta ar provoca anomalii ale cauzaţiei prin contiguitate, fără a se observa că legile structurale ale cinematicii, recunoscute îndeobşte ca independente de legile de desfăşurare, îndeplineau în fond acelaşi rol ca şi legile morfologice. Cum, de altă parte, nu se întrevedea felul în care ar putea rezulta din legi de desfăşurare propoziţiile biologiei privitoare la clasele morfologice, s-a produs astfel o anumită înstrăinare între fizică şi biologie.

Aceasta era situaţia raporturilor dintre legile de desfăşurare şi cele de stare, cum şi a rolului lor, cînd s-au făcut, începînd cu sfîrşitul secolului trecut, descoperirile epocale care au condus la marile teorii ale secolului nostru : în fizică, la noile teorii ale relativităţii, mecanicii cuantice şi fizicii cuantice a cîmpului, în chimie la noile teorii ale chimiei cuantice, iar în biologie la noile teorii ale geneticii. Vom examina influenţa primelor patru descoperiri şi teorii care au stimulat puternic gîndirea filozofică, asupra raporturilor dintre clasele legilor de desfăşurare şi de stare, ca şi asupra dezvoltării categoriei de lege.

3. *Legi dinamice şi legi statistice.* În trecut, în studiul ştiinţific al naturii, speciile de proprietăţi şi mărimi au fost detectate pe baza cercetării ei macroscopice, adică pe baza observării ei directe sau la microscop, iar legile formulate cu ajutorul acestei cercetări — ca legea de conservare a energiei, sau principiul al doilea al termodinamicii — au fost considerate exacte sau susceptibile de a fi exacte. Abia mai tîrziu, cînd s-a reuşit să se studieze experimental înseşi microobiectele fizice — molecule, atomi şi microobiecte elementare, ca electroni, mesoni, protoni, neutroni, hiperoni etc. —, s-a pus problema dacă există şi în microdomeniile respective toate proprietăţile şi mărimile care fuseseră detectate prin cercetare macroscopică. Încă înainte de a se fi reuşit să se pună experimental în evidenţă reacţiuni individuale ale macroobiectelor, fizicienii au ajuns pe cale indirectă la concluzia că există specii de proprietăţi şi de mărimi macroscopice care sînt inconsistente, adică nici nu există, în microdomenii. Temperatura absolută şi căldura sînt exemple de specii de mărimi inconsistente în microdomenii. Aceeaşi problemă s-a pus şi cu privire la consistenţa speciilor de proprietăţi şi mărimi în microintervale de timp (de ordinul perioadelor radiaţiilor electromagnetice ale moleculelor şi atomilor).

Speciile de proprietăți și mărimi consistente și în microdomenii din spațiu și timp au fost numite *specii de proprietăți dinamice*, respectiv de *mărimi dinamice*, iar cele consistente numai în macroscopic au fost numite *specii de proprietăți statistice*, respectiv de *mărimi statistice*, fiindcă se reușise ca primele dintre aceste ultime specii de proprietăți și mărimi să fie interpretate drept anumite medii macroscopice, statistice, efectuate pe un mare număr de microobiecte, ale unor mărimi considerate dinamice. Evenimentele în a căror descriere intervin numai proprietăți și mărimi dinamice, fără efectuarea de medii macroscopice, statistice, ale acestora, au fost numite *evenimente dinamice*, iar cele în a căror descriere intervin — direct sau indirect, prin efectuare de medii macroscopice — și (sau exclusiv) proprietăți sau mărimi statistice au fost numite *evenimente statistice*. Fenomenele și situațiile — și deci și stările — au fost împărțite de asemenea în dinamice și statistice, după cum consistau în evenimente dinamice sau în evenimente cel puțin parțial statistice. Legile care exprimau relații (exacte) între evenimente, proprietăți sau mărimi dinamice au fost numite *legi dinamice*, iar cele care exprimau relații (exacte) între evenimente, proprietăți sau mărimi care erau toate sau în parte statistice, au fost numite *legi statistice*. Legile statistice puteau fi detectate prin faptul că, pe măsură ce scădea numărul de microobiecte la care se refereau, experiența prezenta *fluctuații* tot mai mari față de situația medie descrisă de aceste legi. Legea de conducție a căldurii și principiul al doilea al termodinamicii sînt exemple de legi statistice, iar legea newtoniană de mișcare a punctului material și legea de conservare a energiei sînt exemple de legi dinamice.

O dată cu apariția acestor două tipuri de legi în unitate dialectică, s-a pus problema raporturilor dintre ele, printre care și aceea a reductibilității unuia dintre tipuri la celălalt.

În prima fază, cum proprietățile și mărimile statistice care se foloseau erau definite direct prin medii statistice în funcție de proprietăți și mărimi dinamice, s-a căutat să se deducă „legile" statistice drept teoreme din legile dinamice cunoscute, singurele care ar reprezenta legile propriuzise ale naturii. Această încercare s-a manifestat în special în mecanica statistică, unde — prin intermediul interpretării căldurii și temperaturii drept mărimi statistice, derivate prin efectuarea anumitor medii asupra unor mărimi mecanice de natură dinamică — se încerca să se deducă în special principiul al doilea al termodinamicii, — care am arătat că este de natură statistică, — drept teoremă din legile dinamice ale mecanicii. În această încercare, fizicienii s-au bazat pe o importantă teoremă de desfășurare, demonstrată de matematicianul Liouville numai cu ajutorul legilor dinamice ale mecanicii. Teorema lui Liouville exprima valoarea pe care o avea într-un anumit moment *densitatea*, în raport cu *volumul fazic* (determinat de toate coordonatele și componentele de impulsuri ale tuturor particulelor unui sistem mecanic complex), a *probabilității de stare* a sistemului, în funcție de valoarea pe care această mărime o avea într-un moment inițial. Pentru a rezolva întreaga problemă, urma deci ca ei să mai deducă, exclusiv din legile dinamice ale mecanicii, propoziția de stare care determină repartiția statistică instantanee a mărimilor mecanice de natură dinamică într-o stare statistică inițială a sistemului mecanic

complex. Încercarea de a deduce din legile dinamice ale mecanicii densitatea inițială de volum fazic a probabilității de prezență a sistemelor mecanice complexe, care ar fi determinat toate mărimile statistice ale termodinamicii, nu a reușit. Fizicianul Boltzmann a arătat cum se face această deducere *dacă* sistemele mecanice respective au o proprietate care se numește *ergodicitate*. Alți fizicieni au arătat că ergodicitatea e incompatibilă cu legile dinamice ale mecanicii, însă că rezultatele lui Boltzmann rămîn valabile și dacă sistemele mecanice au o proprietate mai puțin restrictivă decît aceasta și compatibilă cu legile dinamice ale mecanicii, numită *cvasiergodicitate*; nu a reușit însă nici demonstrarea faptului că din legile dinamice ale mecanicii rezultă că sistemele mecanice considerate au în adevăr proprietatea de cvasiergodicitate. În această situație, fizicienii s-au împărțit în două școli opuse, dintre care una apăra teza că propoziția statistică de stare privitoare la cvasiergodicitate depinde de legile dinamice de desfășurare ale mecanicii, fiind o teoremă încă nedemonstrată cu ajutorul lor, iar cealaltă apăra teza că propoziția cvasiergodicității e independentă de legile dinamice ale mecanicii, fiind deci o lege nedemonstrabilă cu ajutorul lor, ci de stabilit direct, prin generalizare, din datele experimentale. După prima teză ar exista în fond numai legi dinamice, iar după cea de-a doua atît legi de tipul dinamic, cît și legi de tipul statistic.

La sfîrșitul secolului trecut s-a descoperit însă radioactivitatea spontană. Elementul nou pe care l-a adus aceasta față de situația anterioară din mecanica statistică consistă în faptul că în cazul radioactivității nu s-a reușit să se detecteze nici eventualele mărimi dinamice ale căror medii să descrie dezagregarea radioactivă spontană și deci a trebuit ca legea statistică *de desfășurare* a acestei dezagregări să fie formulată în funcție de mărimi care trebuiau considerate ca fiind în mod primar statistice, fiindcă nu au putut fi reduse la mărimi dinamice. Această împrejurare a întărît școala care apăra teza ireductibilității legilor statistice la legi dinamice.

Vom examina și influența descoperirilor și a teoriilor secolului nostru în domeniul fizicii și chimiei asupra tezelor referitoare la legile de tipurile dinamic și statistic, ca și asupra raportului lor cu tezele referitoare la legile de desfășurare și de stare.

4. *Teoria relativității și categoria de lege.* În perioada de peste un deceniu care cuprinde fazele principale ale dezvoltării teoriei relativității după anul 1905 (cînd fusese întemeiată teoria relativității restrînse), aceasta nu a avut implicații directe în domeniile legilor dinamice și statistice. Ea a avut însă implicații cuprinzătoare asupra raportului dintre legile de desfășurare și cele de stare, domeniu în care a încercat o sinteză de amploare unică în istoria fizicii.

Cînd, la sfîrșitul secolului trecut, fizicienii au reușit să imprime unor particule corporale, în raport cu sisteme de referință inerțiale (față de care este formulată legea inerției), viteze foarte mari, care nu sînt neglijabile în raport cu viteza luminii în vid și se numesc viteze relativiste, ei au descoperit că la aceste viteze mișcarea corpurilor nu se efectuează în conformitate cu legile mecanicii clasice prerelativiste a lui Newton, valabile la viteze mici și numite nerelativiste. De asemenea, cînd, în aceeași

perioadă, au încercat să verifice experimental consecințele teoriei lui Maxwell-Hertz, referitoare la fenomenele electrice și magnetice din corpurile în mișcare relativă, ei au descoperit că aceste fenomene, care se propagă cu viteze relativiste, nu urmează legile electrodinamicii lui Maxwell și Hertz. A trebuit să se dea deci legilor mișcării și legilor fenomenelor electromagnetice o formulare mai generală decît cea veche, prerelativistă, valabilă și pentru corpurile cu viteze relativiste și din care, pentru viteze mici, nerelativiste, să rezulte ca primă aproximație formularea din vechile teorii. Această operă a fost realizată în principal de fizicianul A. Einstein, pe la mijlocul primului deceniu al secolului nostru, în *teoria relativității restrînse.*

Noul în opera lui a consistat în faptul că a ajuns la formularea căutată abia după ce a descoperit că relația de *simultaneitate absolută* (adică independentă de referențialul la care ar putea fi raportată) a unor evenimente (presupusă ca realizată între toate evenimentele între care nu mai era posibilă nici o interacțiune cauzală, și numai între ele), cu care se opera implicit sau explicit în fizica prerelativistă, este o proprietate *inconsistentă* a lor, în sensul că, în conformitate cu ea, era posibil ca un eveniment să fie simultan cu alte două evenimente, fără ca să trebuie ca acestea să fie simultane unul cu altul. Acest fapt l-a condus apoi la constatarea că este consistentă numai o simultaneitate a evenimentelor care e *relativă*, adică e definită în așa fel între evenimentele unei perechi — prin condiții restrictive față de imposibilitatea de interacțiune cauzală între ele —, încît are semnificație precisă numai dacă e raportată la un *anumit* referențial inerțial, și deci poate fi realizată în raport cu unul dintre aceste referențiale fără a trebui să fie realizată în raport cu un altul, care este în mișcare față de primul : *simultaneitatea einsteiniană.* Un exemplu de relație *relativă* între elementele unei perechi, cunoscut încă din fizica prerelativistă, este coplanaritatea vitezelor instantanee pe care le au (în acel cadru, într-un „moment" dat) două mici corpuri care nu sînt în contact ; într-adevăr, există totdeauna referențiale față de care cele două corpuri au viteze (clasic) simultane coplanare, cum și referențiale față de care aceste viteze ale corpurilor nu sînt coplanare.

Speciile de mărimi se împart de asemenea în două clase, dintre care una le cuprinde pe cele absolute, iar cealaltă pe cele relative. O specie de mărimi se numește absolută dacă mărimile ei depind numai de sistemul fizic la care sînt referite, fiind independente de referențialul la care ar putea fi raportate ; de exemplu, sarcina electrică a unui corp sau entropia lui. O specie de mărimi se numește relativă dacă mărimile ei au semnificație precisă numai cînd sînt raportate și la un referențial bine determinat și depind deci nu numai de sistemul fizic la care sînt referite, ci și de referențialul la care sînt raportate ; de exemplu, viteza unui mic corp.

Din analiza einsteiniană a rezultat însă că o dată cu simultaneitatea devin relative și multe specii de mărimi care în fizica prerelativistă apăreau ca absolute și ale căror mărimi, ca și vitezele, sînt în general diferite în raport cu diferitele referențiale inerțiale care sînt în mișcare unele față de altele ; distanța, durata, masa și energia sînt exemple de astfel de specii de mărimi. De aceea teoria întemeiată de Einstein a fost numită cu timpul

teoria relativității, iar cinematica lui, cinematica relativității (deși, chiar și în conformitate cu ea, există și specii de relații și de mărimi absolute).

De unde în fizica prerelativistă se opera cu numeroase specii de relații și mărimi dintre care unele erau absolute, iar altele relative, fără ca acestea să fi provocat opoziția vreunui specialist, descoperirea de către Einstein a caracterului relativ al unor specii de relații și mărimi care fuseseră bănuite că sînt absolute a provocat luări de poziție violente, pentru și contra. Atitudinea contra ideilor relativiste a fost provocată de confuzia dintre relativitatea în sensul din fizică, avînd un caracter obiectiv și în care se exprimă raportarea la un anumit referențial, și relativitatea în sensul filozofic idealist-subiectiv, care indică raportarea doar la conștiința unui subiect cunoscător, adică avînd un caracter subiectiv. Confuzia s-a produs prin faptul că, în principiu, referențialul putea fi considerat realizat de corpul cercetătorului, iar unii cercetători au făcut confuzie între corpul lor, care este un sistem obiectiv, și conștiința lor, care e subiectivă, ajungînd astfel la convingerea neîntemeiată că teoria relativității ar fi o poartă de introducere a subiectivismului în fizică.

Einstein a pus la baza teoriei sale trei principii noi, în care a generalizat rezultate experimentale.

Din experiențele efectuate de Fizeau și Michelson, el a recunoscut că, prin simplul fapt că se găsesc în repaus față de referențiale inerțiale care sînt în translație (uniformă) unele față de altele, diferitele rigle de măsurare a lungimii își instituie de la sine, în fiecare din ele, astfel de lungimi, iar diferitele ceasornice își instituie de la sine, în fiecare din ele, astfel de mersuri, încît viteza medie a semnalelor optice la dusul și (după ce au fost reflectate o singură dată) întoarcerea lor directă prin vid, măsurată cu ajutorul lor, are aceeași valoare, oricare ar fi direcția semnalului și referențialul inerțial din care și față de care e măsurată — și cu toate că referențialele sînt în mișcare unul în raport cu altul : *principiul invarianței vitezei luminii în vid.* Din acesta rezultă că nu există interacțiuni cauzale care se propagă cu viteză infinită, adică interacțiuni instantanee la distanță, ci numai interacțiuni cauzale contigue (fapt pe care Einstein l-a folosit în demonstrația sa privitoare la inconsistența simultaneității absolute dintre evenimente).

De asemenea, pe baza datelor experimentale care îi stăteau la dispoziție, Einstein a recunoscut că nu numai legile generale ale fenomenelor mecanice, ci și legile generale ale tuturor celorlalte fenomene fizice, au un enunț independent de referențialul inerțial la care sînt raportate : *principiul relativității restrînse.* Prin legi generale el înțelegea legile care cuprind numai mărimi de stare și constante universale, în opoziție cu legile de material, care cuprind și mărimi sau „constante" de material, ca viscozitatea, modulele de elasticitate, permitivitățile și permeabilitățile magnetice relative etc.

Ținînd seamă de omogenitatea și izotropia spațiului, cum și de principiile relativității restrînse și invariației vitezei luminii în vid, și bazat pe simultaneitatea einsteiniană, Einstein a dedus legăturile dintre coordonatele în spațiu și coordonata în timp ale unui eveniment oarecare în raport cu oricare două referențiale inerțiale care sînt în translație uni-

formă unul față de celălalt, legături cunoscute azi sub numele de *transformările Lorentz*, din care rezultă și relativitatea distanțelor, și a duratelor. Aceste transformări au o astfel de structură, încît diferența dintre pătratul distanței dintre punctele în care au loc două evenimente și pătratul produsului vitezei luminii în vid prin durata dintre ele — diferență numită pătratul *intervalului de univers* dintre cele două evenimente—, este o mărime absolută, adică are o valoare independentă de referențialul inerțial față de care sînt definite distanța și durata, care sînt ambele relative. Distanțele și duratele indicate formează deci o *unitate dialectică*, astfel încît intervalul de univers corespunzător este invariant, absolut. Acest caracter dialectic unitar se exprimă și spunînd că varietatea cu patru dimensiuni a evenimentelor, numită și *univers*, caracterizată prin cele trei coordonate spațiale și prin coordonata temporală reprezentată de produsul dintre viteza luminii în vid și timpul la care se produc evenimentele, are o *metrică unitară*, caracterizată prin natura absolută a intervalului de univers.

În particular, rezultă din transformările Lorentz că distanța dintre două puncte, raportată la referențiale în mișcare față de ele, este cu atît mai mică, cu cît e mai mare componenta — în direcția distanței — a vitezei lor față de punctele considerate : „contracția" lorentziană a distanțelor ; de asemenea, că durata dintre două evenimente care au loc într-un același punct al unui referențial inerțial, raportată la referențiale inerțiale în mișcare față de acesta, este cu atît mai mare, cu cît e mai mare viteza lor relativă : „dilatația" einsteiniană a timpului.

Ambele efecte au fost constatate și pe cale experimentală și prezintă mare importanță pentru microobiectele care au viteze relativiste. Un astfel de microobiect, instabil, care ar avea o viață medie foarte scurtă în raport cu un referențial inerțial „propriu", adică față de care e imobil, poate avea o viață medie mult mai lungă în raport cu un referențial (inerțial) față de care este în mișcare, cum ar fi — pentru un timp foarte scurt — în raport cu pămîntul. De exemplu, anumiți mesoni instabili, foarte rapizi, care apar în radiația cosmică și se formează în păturile superioare ale atmosferei, au, în timp „propriu", o viață medie atît de scurtă, încît s-ar transforma înainte de a ajunge în apropiere de suprafața pămîntului, dacă nu ar exista „dilatația" relativistă a timpului, în virtutea căreia viața lor în timp „terestru" e destul de mare pentru a putea ajunge la această suprafață, unde au și fost puși în evidență.

Al treilea principiu pus la baza fizicii relativiste ar putea fi numit *principiul de corespondență dintre teoriile prerelativistă și relativistă* și exprimă faptul că pentru viteze mici, nerelativiste, legile teoriei relativității restrînse dau, în primă aproximație, legile fizicii prerelativiste.

Mecanica relativistă s-a constituit pe baza cinematicii relativiste postulînd ca, din conservativitatea impulsului mecanic al unui sistem de corpuri în raport cu un referențial inerțial, să rezulte — conform principiului relativității restrînse — și conservativitatea lui în raport cu oricare alt referențial și făcînd racordul de corespondență cu mecanica prerelativistă. În mecanica relativistă și masa inertă a unui corp e *relativă*, adică depinde nu numai de corpul căruia îi aparține, ci și de referen-

țialul inerțial la care este raportată. În aceasta se mai demonstrează teorema că, la trecerea de la raportarea fenomenelor la un referențial inerțial, la raportarea lui la un altul, *energia* unui sistem fizic în raport cu acestea — de asemenea mărime relativă — variază în același fel ca și masa lui (inertă) în raport cu ele, precum și că energia lui în raport cu oricare dintre referențialele inerțiale este proporțională cu masa lui în raport cu același referențial, factorul de proporționalitate fiind o constantă universală : pătratul vitezei luminii în vid. Cu alte cuvinte, prin faptul că un sistem material are o anumită masă, rezultă că el are și o energie proporțională cu masa, și reciproc. Rezultă că, măsurînd una dintre cele două mărimi ale unui sistem fizic, se cunoaște și cealaltă : dacă se enunță ca lege una dintre propozițiile care exprimă conservarea uneia dintre mărimile masă și energie, propoziția care exprimă conservarea celeilalte este o *teoremă* care rezultă din ea, și nu o lege independentă : dacă, într-o schimbare de stare, un sistem fizic pierde, respectiv cîștigă energie, el pierde, respectiv cîștigă și o masă proporțională cu ea.

De exemplu, dacă la formarea unui atom din protoni, neutroni și electroni se pierde energie, masa lui trebuie să fie mai mică decît suma maselor acestor microobiecte înainte de formarea atomului (și anume cu o cantitate numită defect de masă, care e proporțională cu energia pierdută la formare, numită și energie de legătură a atomului, fiindcă aceasta este energia care trebuie dată atomului pentru a-l descompune în microobiectele din care e format). Acesta este un mijloc puternic pentru determinarea experimentală a energiei de legătură a unui întreg, de exemplu a unui nucleu atomic, prin măsurarea defectului lui de masă, — care a fost larg folosit în microfizică.

Electrodinamica relativistă, constituită ținînd seamă de cinematica relativistă și postulînd ca electrodinamica prerelativistă a corpurilor imobile, întemeiată de Maxwell, să fie valabilă cînd e formulată în raport cu oricare dintre referențialele inerțiale, nu a adus înnoiri atît de esențiale ca mecanica relativistă.

O dată cu descoperirea caracterului relativ al relației de simultaneitate a dispărut și caracterul absolut al conceptului de *stare* a unui sistem fizic, ca mulțime a evenimentelor de stare simultane din el. Într-adevăr, cu simultaneitatea relativă, einsteiniană, se obține o *anumită* mulțime de evenimente de stare simultane în raport cu un prim referențial inerțial, care constituie starea lui raportată la *acel* referențial, și o *altă* mulțime de evenimente de stare simultane ale lui în raport cu un al doilea referențial inerțial și constituind starea lui în raport cu *acest* referențial, presupus *mobil* față de primul, mulțime nouă, care nu poate avea decît o parte a evenimentelor sale comună cu prima mulțime. Cu toată această relativare a stărilor, posibilitatea deducerii a două legi de stare din legile de desfășurare ale electrodinamicii prerelativiste, despre care am vorbit mai sus, a rămas neatinsă în electrodinamica relativistă. Mai mult, teoria relativității restrînse a condus la strîngerea împreună și la dependența dintre cîte două legi, dintre care una se referă la o specie de mărimi vectoriale, iar cealaltă la o specie de mărimi scalare asociate. Rotorul, respectiv divergența unor vectori cîmp, care apăreau în legile inducției electromag-

netice și circuitului magnetic, respectiv în legile fluxului magnetic și electric, erau deci numai cazuri particulare. Li s-a adăugat perechea intensitatea curentului electric și sarcina electrică, iar în mecanică perechea impuls mecanic și energie.

În același timp s-a demonstrat că, o dată cu starea, și *forma* corpurilor, proprietate geometrică — și deci de stare — a acestora, este relativă, adică depinde nu numai de corpuri, ci și de referențialul la care este raportată; *geometria* spațiului fizic rezultă însă *euclidiană* în raport cu oricare dintre referențialele inerțiale realizabile. Cum diferența dintre transformările Lorentz, care dau această relativitate, și ale lui Galilei, valabile în cadrul mecanicii clasice prerelativiste și care nu dau această relativitate, derivă în principal din legea de desfășurare a invarianței vitezei luminii în vid, rezultă că prin dezvoltarea teoriei relativității restrînse legile de stare au ajuns față de legile de desfășurare într-o dependență și mai strînsă decît în fizica prerelativistă.

Teoria gravitației nu a putut fi integrată organic în teoria relativității restrînse. Pentru a realiza integrarea ei, a trebuit ca însăși această teorie să fie generalizată și să se constituie *teoria relativității generale*, care e bazată pe trei principii noi. Primul este *principiul echivalenței dintre masa inertă și masa grea* (mărimea de stare a corpurilor în virtutea căreia acestea produc cîmpuri de gravitație), care implică echivalența fizică — și deci indiscernabilitatea în domenii restrînse — dintre un cîmp de gravitație și un cîmp de forțe inerțiale. Cel de-al doilea este *principiul relativității generale*, care exprimă că legile generale ale tuturor fenomenelor fizice au aceeași formă, același enunț, oricare ar fi referențialul (inerțial sau neinerțial) față de care sînt formulate. Cel de-al treilea principiu, care ar putea fi numit *principiul de cores ondență relativistă*, exprimă că, în domenii restrînse și în raport cu referențiale realizate local de sisteme de mici corpuri foarte apropiate unele de altele și în cădere liberă, sînt valabile legile fenomenelor fizice în formularea lor din teoria relativității restrînse.

Bazat pe aceste principii, Einstein a întemeiat o nouă teorie a gravitației și a arătat că, în cîmpurile de gravitație (și accelerație) nenule, spațiul fizic are o geometrie care nu este euclidiană, ci *riemanniană* și că în aceste cîmpuri și metrica timpului diferă de cea din afara lor. Curbarea razelor de lumină la trecerea lor prin cîmpuri de gravitație intense, înaintarea periheliului planetelor pe orbita lor și deplasarea spre roșu a liniilor spectrale emise de corpurile care se găsesc în cîmpuri de gravitație intense, față de ale celor din afara unor astfel de cîmpuri, care rezultă din această teorie, reprezintă efecte fie confirmate experimental, fie la limita preciziei observațiilor.

În special, de unde conform teoriei relativității restrînse exista interdependența între spațiu, timp și mișcare numai în bloc, fără ca aceasta să afecteze metricile oarecum independente ale timpului și spațiului, care rămînea euclidian, conform teoriei relativității generale, materia intervine activ în această interdependență, afectînd însăși *geometria spațiului*, care *variază* în funcție de materie și mișcarea ei, fiind în general riemanniană și doar în condiții speciale — în afara cîmpurilor de gravi-

tație — euclidiană, cum și *proprietățile metrice ale timpului*. Cum numai forma *generală* a metricii universului era postulată, iar relațiile lui metrice concrete din fiecare loc *rezultau* din legea de desfășurare a gravitației, teoria relativității generale a adus legile de stare de tipul structural, în măsura în care se mai putea vorbi de ele, într-o dependență și mai strînsă de legile de desfășurare, întărind convingerea că toate legile adevărate ale naturii ar fi în fond, sau cel puțin în principal, legi de desfășurare.

5. *Fizica cuantică și categoria de lege*. Fizica cuantică, adică mecanica cuantică împreună cu principiul interdicției (care inițial nu făcea parte din această mecanică) și teoria cuantică a cîmpului au avut implicații cuprinzătoare asupra raporturilor atît dintre legile de desfășurare și cele de stare, cît și în domeniul legilor dinamice și statistice.

Dacă teoria relativității diferă de fizica clasică prerelativistă, în special la viteze mari, relativiste și în cîmpuri de gravitație foarte intense, *mecanica cuantică* diferă de mecanica clasică (prerelativistă, respectiv relativistă) în special pentru interacțiunile dintre microobiecte fizice: molecule, atomi și microobiectele elementare. Ea se caracterizează, în principal, în una din prezentările ei posibile, printr-o *lege statistică de stare*, de tipul *morfologic*, care a rămas ireductibilă la legi de desfășurare și se numește *principiul funcțiunii de undă*, cum și printr-o lege statistică de desfășurare, care are rolul legii de mișcare din mecanica clasică, numită *legea* sau *ecuația lui Schroedinger* și este completată de *o lege de stare* oarecum exterioară față de bazele ei și de tip *morfologic*, rămasă de asemenea ireductibilă la legi de desfășurare, așa-numitul *principiu de excluziune al lui Pauli*. Cele două legi de stare ale mecanicii cuantice ireductibile la legi de desfășurare exprimă, între speciile de mărimi de stare ale unei stări, restricții suplimentare față de cele pe care li le-ar impune legile de desfășurare.

Datele experimentale prin a căror generalizare s-a formulat principiul funcțiunii de undă sînt foarte variate, și numeroși fizicieni, printre care spectroscopicienii și numeroși electricieni, au lucrat mai bine de o jumătate de secol pentru strîngerea lor.

Practica spectroscopică a pus în evidență faptul că în interacțiunea dintre radiația electromagnetică și substanțele chimice definite intervin discontinuități neobișnuite ale frecvențelor și deci ale lungimilor de undă ale radiației pe care acestea o pot emite sau absorbi. Din studiul radiației termice a corpurilor solide rezultă indirect, iar din studiul efectelor fotoelectric și Compton rezultă direct că, în anumite interacțiuni ale ei cu corpurile, radiația electromagnetică se comportă ca și cînd ar avea nu o structură continuă și ondulatorie, cum o prezentau interacțiunile în care se producea interferență, difracție și reflexie selectivă, ci o structură discontinuă și corpusculară, ca și cînd ar fi formată din *fotoni*. Cele două efecte au permis să se constate că fotonii radiațiilor care altfel se prezentau ca unde monocromatice au o energie proporțională cu frecvența acestora și un impuls proporțional cu valoarea reciprocă a lungimii lor de undă, cele două constante universale de proporționalitate fiind egale între ele și egale cu *cuanta de acțiune h*, descoperită inițial de Planck în studiul radiației „negre" ($h = 6{,}57.10^{-27}$ ergi-secunde). Fizicienii au

mai constatat că, în condiții de interacțiune cu corpurile care sînt intermediare între cele extreme — de comportare fie ca fotoni, fie ca unde monocromatice —, radiația electromagnetică prezintă estompat proprietăți atît de corpuscule cît și de unde, și toate acestea chiar și cînd radiația e atît de slabă, încît ar intra în joc cîte un singur foton. Această structură morfologică uimitoare a radiației electromagnetice, schimbătoare cu condițiile ei de interacțiune cu corpurile și inaccesibilă reprezentării noastre intuitive, se numește *dualitatea undă-corpuscul* a acestei radiații.

Într-o fază ulterioară a cercetării, fizicienii au descoperit că nu numai radiația electromagnetică, ci și microobiectele fizice corporale prezintă *dualitatea undă-corpuscul*, și anume în așa fel, încît, în condițiile extreme în care se prezintă drept corpuscul, energia fiecărui microobiect este proporțională cu frecvența undei monocromatice, drept care se prezenta în alte condiții extreme, singur sau împreună cu altele egale cu el și avînd aceeași viteză, iar impulsul prezentat de el este proporțional cu valoarea reciprocă a lungimii de undă a acestei unde, cele două constante universale de proporționalitate fiind iarăși egale între ele și aceleași pentru toate speciile de microobiecte, inclusiv fotonii, adică egale cu cuanta de acțiune. Ei au mai constatat că, în condiții cuprinse între extremele în care microobiectele, în interacțiunea lor cu corpurile, se prezintă drept corpuscule (fiindcă li se localizează precis poziția), respectiv drept unde monocromatice (fiindcă li se determină cu precizie impulsul), microobiectele prezintă estompat proprietăți atît de undă, cît și de corpuscul. Spre deosebire însă de radiația electromagnetică, la care se descoperise întîi caracterul de undă și mai tîrziu, în primul deceniu al secolului nostru, cel corpuscular, la sistemele de microobiecte s-a descoperit întîi caracterul corpuscular și mai tîrziu, în cel de-al treilea deceniu al secolului nostru, cel de undă.

Experiențe de difracție și reflexie selectivă, în care slabe fascicule monocinetice de microobiecte egale (de exemplu numai electroni sau numai neutroni etc.) erau puse în condiții în care se comportă ca unde, au arătat că punctele de impact pe care le prezintă aceste microobiecte pe o placă sensibilă după ce au fost difractate, respectiv reflectate selectiv, nu sînt univoc determinate chiar cînd se produc în condiții egale — și că aceste puncte nici nu sînt semnificative pentru ceea ce se va întîmpla în aceleași condiții fizice de difracție, respectiv de reflexie selectivă, la o altă interacțiune a unui microobiect cu placa sensibilă, ca în cazul oricăror *evenimente aleatorii*, studiate de statistică. Fizicienii au tras concluzia că structura morfologică uimitoare undă-corpuscul a tuturor microobiectelor, inaccesibilă intuiției noastre, este o structură reprezentabilă numai prin *mijloace statistice*.

Fizicianul Heisenberg a grupat speciile de mărimi de stare mecanică în perechi de specii conjugate canonic — al căror produs are dimensiunea fizică a cuantei de acțiune, cum sînt coordonatele și componentele corespunzătoare ale impulsului, sau energia și timpul — și a exprimat *statistic* și *global* structura morfologică a microobiectelor prin cunoscutele sale *relații de imprecizie*. După acestea, în condițiile în care un sistem fizic limitează la o anumită împrăștiere statistică, Δq, valorile pe care le

poate lua o coordonată actuală q, prezentată de un microobiect, sistemul limitează componenta corespunzătoare actuală p a impulsului prezentat de microobiect la o împrăștiere statistică Δp, care e invers proporțională cu Δq, astfel încît produsul lor este egal sau mai mare decît submultiplul 4π al cuantei de acțiune h :

$$\Delta q \cdot \Delta p \geqslant h : 4\pi,$$

iar împrăștierile statistice ΔW și Δt pentru energia W pe care o prezintă microobiectul și timpul t la care el prezintă această energie sînt limitate de sistemul fizic în același fel, încît :

$$\Delta W \cdot \Delta t \geqslant h : 4\pi.$$

Aceste relații, confirmate de experiență, fac parte din clasa propozițiilor statistice de stare care privesc și transformările de stare oricît de repezi și au rămas ireductibile la propoziții dinamice de desfășurare. Trebuie adăugat că experiența a decis și contra interpretării după care, în condiții fizice date, microobiectele *ar avea* și proprietățile bine determinate pe care, conform relațiilor lui Heisenberg, nu le pot prezenta în acele condiții, și pentru interpretarea după care, în condițiile fizice în care, conform cu aceste relații, microobiectele nu pot prezenta anumite proprietăți bine determinate, ele nici *nu le au*. „Efectul de tunel", cunoscut din studiul radioactivității spontane, și existența unei energii interioare totale pozitive chiar și la temperatura absolută de zero grade, pe care o prezintă sistemele fizice capabile de oscilații interioare (cum sînt moleculele sau cristalele), sînt dovezi în acest sens.

Starea mecanică instantanee a unui sistem mecanic format din unu sau mai multe microobiecte cu s grade de libertate cinematică este determinată mai detaliat decît prin relațiile lui Heisenberg și maximal, chiar și fără ca vreuna dintre cele s cordonate (generale) sau vreunul dintre cele s componente de impuls (generale) pe care le poate prezenta sistemul să trebuie să aibă vreo valoare bine determinată ; ea are caracter statistic, adică e determinată *maximal* prin *repartițiile statistice* a s mărimi (repartiții care pot da, în cazuri extreme, și valori nule pentru împrăștierile unora dintre mărimi). Repartițiile statistice ale s mărimi clasice de stare, independente și alese astfel încît să nu fie conjugate canonic între ele, trebuie să determine însă și repartițiile statistice din aceeași stare pentru toate celelalte mărimi clasice pe care le poate prezenta sistemul, și anume în așa fel încît relațiile de imprecizie să rămînă satisfăcute, fiindcă altfel repartițiile statistice considerate, împreună cu timpul, nu ar determina *maximal* starea (cuantică). Această determinație este realizată în conformitate cu *legea statistică de stare* a mecanicii cuantice numită *principiul funcțiunii de undă*, din care relațiile lui Heisenberg rezultă ca teoreme. El se enunță cum urmează : pentru orice sistem fizic cu s grade de libertate există (în cazurile „pure", adică în afară de anumite cazuri numite „de amestec") o astfel de funcțiune — în general complexă și depinzînd numai de valorile posibile ale timpului și a s mărimi dinamice de stare clasice ale sistemului ce nu sînt canonic conjugate unele cu altele — încît sistemul valorilor ei determină *maximal*, după anumite *reguli*

exacte, starea cuantică a sistemului, adică repartițiile statistice corespunzătoare ale tuturor mărimilor sale mecanice; ea se numește *funcțiunea de undă* a sistemului. Nu e necesar să indicăm regulile exacte care intervin în acest principiu, fiindcă acestea privesc numai o tehnică operatorie, de specialitate. Specificăm însă că legea de stare a funcțiunii de undă diferă esențial de legile de stare ale fizicii clasice, cum sînt cele din electrodinamica clasică, prin faptul că este o lege statistică și nu una dinamică.

Dacă repartițiile statistice inițiale ale unor mărimi clasice de stare caracterizează complet starea cuantică *inițială*, trebuie ca ele să determine *univoc* și repartițiile statistice ale tuturor mărimilor clasice ale sistemelor în orice *alt moment*, în funcție de condițiile fizice și inițiale. Această determinație se realizează prin faptul că funcțiunea de undă, exprimată în funcție de coordonate și de timp, satisface o lege de desfășurare care se exprimă printr-o ecuație cu derivate parțiale în raport cu timpul și cu cele s coordonate generale, numită *ecuația lui Schroedinger*, asemănătoare cu ecuații ale undelor din fizica clasică (însă avînd caracter statistic, fiindcă funcțiunea de undă care intervine în ea are caracter statistic); or, ecuația lui Schroedinger determină *exact* funcțiunea de undă în orice moment, în funcție de funcțiunea de undă din momentul inițial și de condițiile fizice în care se găsește sistemul. Funcțiunea de undă nu este de natura intensităților cîmpurilor de gravitație sau electromagnetic din fizica clasică, fiindcă, în opoziție cu acestea, cîmpul ei nu e purtător de energie.

Mecanica cuantică nu prezintă numai particularitarea că se bazează pe două legi statistice care au rămas ireductibile la legi dinamice, dintre care una (principiul funcțiunii de undă) este o lege de stare de tipul morfologic, iar cealaltă (ecuația lui Schroedinger) este o lege de desfășurare. Ea prezintă și o particularitate care apare în special cînd se realizează condițiile fizice extreme, în care o mărime pe care o prezintă un sistem mecanic ia o valoare bine determinată (teoretic exactă), necesare, de exemplu, pentru operația de *măsurare* a mărimii, operație care trebuie să livreze *aceeași* valoare a mărimii dacă e repetată imediat. Astfel, prin măsurare, sistemul fizic e deranjat, însă într-un mod *imprevizibil* și *incontrolabil*. În adevăr, funcțiunea de undă a sistemului mecanic dă o descriere maximală a lui atît înainte, cît și după măsurare. La măsurare se realizează însă o *determinație în plus* față de situația de dinainte de măsurare, și anume determinația teoretic exactă a mărimii măsurate a sistemului; pentru ca aceasta, cumulată cu partea rămasă din determinația maximală de dinainte de măsurare, să nu conducă la o determinare supermaximală, care e imposibilă conform principiului funcțiunii de undă, trebuie însă ca măsurarea să șteargă cel puțin *parțial* determinația anterioară, ceea ce se realizează printr-o deranjare a sistemului, care este imprevizibilă și incontrolabilă, adică *neredată de ecuația lui Schroedinger* (ca de altfel oricare dintre evenimentele aleatorii, care nu e dat de legea statistică corespunzătoare). Această imposibilitate a previziunii teoretice și a controlului experimental este însă limitată. În adevăr, ecuația undelor permite să se stabilească în fiecare caz condițiile în care sînt posibile oscilații *staționare* ale funcțiunii de undă și arată că, în general, acestea sînt posibile numai pentru un șir discret de valori ale mărimii clasice pentru care s-a

stabilit acea ecuaţie (spectru discret), la care se poate racorda eventual un interval de valori continue (spectru continuu). Valorile discrete şi continue ale mărimii, pentru care sînt posibile oscilaţii staţionare, se numesc *valorile ei proprii*, iar expresiile particulare ale funcţiunii de undă, care descriu oscilaţiile staţionare, se numesc *funcţiunile proprii* ale ecuaţiei undelor; de exemplu, din ecuaţia lui Schroedinger se pot calcula valorile proprii pe care le are *energia* în diferitele probleme studiate, iar teoria arată că la măsurare se obţine *una* dintre *valorile proprii* date de ecuaţie pentru mărimea care se va măsura cînd sistemul fizic studiat se găseşte într-o anumită stare, însă ea nu arată *care* anume dintre ele se va obţine tocmai la măsurarea ce se efectuează, ci pentru fiecare valoare proprie, şi deci pentru fiecare dintre funcţiunile proprii respective, date de ecuaţie, ecuaţia permite să se calculeze numai probabilitatea de a o obţine. *După* măsurare, funcţiunea de undă prin care a fost înlocuită funcţiunea de dinainte de această operaţie este însă funcţiunea proprie corespunzătoare valorii măsurate şi dă o probabilitate echiunitară, adică siguranţă, pentru obţinerea *aceleiaşi* valori la repetarea imediată a măsurii, — şi experienţa verifică acest lucru.

Mai general, deşi legile fundamentale ale mecanicii cuantice sînt de natură statistică, ea dă totuşi şi valori exacte şi sigure ale mărimilor dinamice ale mecanicii clasice, aceleaşi ca şi în aceasta, însă numai dacă sînt realizate condiţiile fizice pentru măsurarea lor exactă. Experienţa verifică acest lucru, dînd în fiecare caz toate valorile care rezultă chiar şi pe baza legilor dinamice ale mecanicii clasice, însă numai din *acea* parte a condiţiilor iniţiale şi la limită care este reprezentată de valori măsurate *precis* şi *concomitent* ale unor mărimi de stare clasice, şi anume în condiţiile fizice date de mecanica cuantică, în care această măsurare este *posibilă*. Legile dinamice de conservare din mecanica clasică fac parte din această clasă, fiindcă în ele intervine cîte o singură specie de mărimi clasice de stare, pentru care nu există limitare a preciziei de măsurare separată, însă numai în condiţiile fizice în care, conform relaţiilor de imprecizie, mărimea canonic conjugată mărimii conservative rămîne complet nedeterminată. De aceea, cu tot caracterul statistic al mecanicii cuantice, în condiţiile extreme *amintite*, experienţa nu infirmă legile dinamice de conservare ale mecanicii clasice, care rezultă şi din mecanica cuantică.

Principiul de excluziune (sau de interdicţie) al lui Pauli este o lege de stare de tipul morfologic, care priveşte sistemele de microobiecte din clasa celor ce au *spinul* — o proprietate specific cuantică — *semiîntreg*, cum sînt electronii, pozitronii, neutronii etc., însă nu fotonii. Cu ajutorul funcţiunii de undă, el se enunţă cum urmează: funcţiunea de undă a unui sistem de microobiecte de spin semiîntreg este *antisimetrică* în coordonatele microobiectelor egale. Din această formulare rezultă că într-un astfel de sistem nu pot exista nici două microobiecte care să se găsească în stări identice, aceasta fiind formularea iniţială a principiului, anterioară formulării principiului funcţiunii de undă. Principiul are legătură cu indiscernabilitatea microobiectelor considerate, în anumite condiţii, şi este *compatibil* cu ecuaţia lui Schroedinger, din care rezultă că, dacă el este satisfăcut în starea iniţială, este satisfăcut în orice altă stare. Ca lege de stare, el

restrînge stările posibile ale sistemelor fizice față de cele admise de principiul funcțiunii de undă și de ecuația lui Schroedinger — și experiența confirmă toate consecințele lui.

Din principiul de excluziune rezultă că există sisteme de microobiecte care nu sînt ținute împreună, într-un întreg, numai prin forțele interioare, care intervin indirect și în legea de desfășurare a lor, exprimată prin ecuația lui Schroedinger, ci și prin natura intimă a părților lor, exprimată prin legea morfologică numită principiul lui Pauli. Această situație, în care fiecare parte „ține seamă" de întreg, prezintă analogie cu situația din organisme, și de aceea se consideră că principiul lui Pauli a micșorat înstrăinarea care exista între fizică și biologie, iar unii fizicieni și biologi sînt de părere că cel puțin unele dintre legile biologiei, ce vor fi descoperite în viitor, vor fi de tipul morfologic pe care-l reprezintă acest principiu. Există și fizicieni care sînt de părere că legi morfologice încă nedescoperite reglează stări intervenind în probleme încă nerezolvate ale microobiectelor elementare. Unii dintre aceștia au schițat și teorii, încă neconfirmate și neinfirmate, în care intervin noi legi morfologice. Indiferent de soarta acestora, constatăm că mecanica cuantică a îmbogățit categoria de lege cel puțin cu legi din importantul tip morfologic, confirmate experimental.

Punctul de plecare al mecanicii cuantice l-a constituit mecanica clasică, iar cuantificarea, prin care s-a ținut seamă de discontinuitățile cuantice prezentate în anumite condiții de mărimile mecanice clasice, s-a introdus determinînd valorile proprii ale acestora, cu ajutorul funcțiunii de undă și al ecuației undelor pe care această funcțiune o satisface. Din temeiul punctului ei de plecare, mecanica cuantică nu poate studia însă cazurile în care, în imagine corpusculară, variază *numărul* de microobiecte elementare considerate, de exemplu la dezintegrarea unuia sau a mai multor microobiecte în altele; ea nu poate cuprinde deci probleme esențiale ale acestor microobiecte, care formează frontul actual de dezvoltare al fizicii. Se cunosc astăzi, pe bază de cercetări experimentale, *cinci genuri* de microobiecte elementare: fotoni, leptoni, mesoni, nucleoni, și hiperoni, iar fiecare gen are eventual mai multe — în total peste treizeci — specii și subspecii de particule, dintre care cele mai multe au antiparticule (care derivă din ele prin inversarea semnului sarcinii lor electrice, prin inversarea regulii de asociație a sensurilor momentelor lor cinetic și magnetic). Numeroase dintre microobiectele elementare ale acestor specii și subspecii sînt instabile și provoacă astfel cascade de transformări. Numărul microobiectelor elementare stabile este relativ mic.

Teoria acestor microobiecte elementare are relații strînse cu *teoria cuantică a cîmpului*. În adevăr, fotonul, de exemplu, este „elementul" corpuscular, sau *cuanta* cîmpului electromagnetic. Dacă în teoria clasică a cîmpului electromagnetic s-ar efectua o operație de cuantificare, ar trebui să se obțină deci o teorie cuantică a acestui cîmp, în care fotonii să apară drept cuante ale lui. Aici punctul de plecare pentru cuantificare ar fi constituit de teoria clasică a unui *cîmp* și deci teoria care s-ar obține nu ar mai fi legată de un număr invariabil de fotoni, adică ea ar putea descrie și fenomene ca emisiunea sau absorpția de unde electromagnetice, respectiv de fotoni. Cîmpul electromagnetic are însă anumite elemente co-

mune cu funcțiunea de undă a fotonului, și anume frecvențele și lungimile de undă, cum și relațiile de intensitate; generalizînd acest caz al fotonilor, funcțiunea de undă din mecanica cuantică a unui microobiect poate fi folosită ca punct de plecare pentru a detecta anumite proprietăți ale cîmpului fizic care corespunde acelui gen de microobiecte.

Punctul de plecare al teoriei cuantice a cîmpurilor — care, fiindcă încă nu e satisfăcătoare, a avut pînă acum implicații restrînse în legătură cu categoria de lege, fiind însă instructivă în legătură cu metodele de descoperire de noi proprietăți microfizice primitive care pot servi pentru formularea de legi noi —, îl constituie teza că fiecărui gen de microobiecte elementare îi corespunde un anumit cîmp fizic, ale cărui cuante sînt microobiectele ca particule ale genului. Cum microobiectele elementare cu masă proprie nenulă au proprietăți precumpănitor corpusculare, nu se cunosc în prealabil speciile de mărimi de stare ale cîmpurilor clasice corespunzătoare și nici legile de desfășurare a acestora. Mecanica cuantică a unui microobiect elementar al genului poate servi însă ca orientare asupra ecuațiilor de unde pe care le-ar satisface aceste mărimi clasice, iar compararea proprietăților cuantelor cîmpului ce rezultă din teoria obținută apoi prin cuantificare, cu proprietățile constatate experimental la microobiectele genului, poate servi pentru determinarea caracterului matematic al speciilor de mărimi de stare ale cîmpului clasic, și care ar putea fi, în principiu, scalari, pseudoscalari, spinori, vectori, pseudovectori sau tensori. După ce s-au detectat prin aceste metode natura și ecuația care reprezintă legea de evoluție a cîmpului echivalent unui gen de microobiecte, i se aplică acestuia cuantificarea (numită adeseori și „a doua" cuantificare), pentru a se stabili teoria cuantică de cîmp a genului considerat. Această cuantificare face ca, la descompunerea cîmpului în sumă de unde monocromatice plane, intensitățile acestora să fie numai *numere întregi*, adică interpretabile ca numere de microobiecte avînd energia și impulsul care corespund frecvenței și lungimii de undă respective.

Există deci un *cîmp fotonic* (electromagnetic), ale cărui cuante sînt fotonii și al cărui potențial (în universul relativist) este vectorial; un *cîmp leptonic*, ale cărui cuante sînt electronii și pozitronii, cîmpul avînd caracter *spinorial*, iar forțele din el fiind forțele de legătură chimică covalentă sau omeopolară; un *cîmp pionic*, ale cărui cuante sînt pionii, cîmpul avînd caracter *pseudoscalar*, iar forțele din el fiind forțele nucleare, care asigură în principal stabilitatea nucleelor atomilor (importantă în problemele energiei nucleare) etc. În reprezentarea corpusculară, interacțiunea prin aceste cîmpuri este redată prin schimbul de cuante ale cîmpurilor ntre microobiectele care interacționează prin ele, — de exemplu schimbul de electroni între atomi, în cazul forțelor de legătură covalentă între ei.

Această teză generală a teoriei cuantice a cîmpului a fost foarte fructuoasă; ea a condus la descoperirea de noi proprietăți: așa cum numai microobiectele cu sarcină electrică interacționează prin intermediul cîmpului electric, microobiectele care interacționează prin intermediul unui anumit cîmp au o mărime de stare care este caracteristică pentru ele; de exemplu, mesonii au și o mărime de stare distinctă de eventuala lor sarcină electrică, numită *sarcină mesonică* etc. Studiul interacțiunii dintre

particulele elementare a condus și la detectarea de proprietăți primitive ale acestora care nu au corespondent în macroscopie, cum sînt *spinul isotopic* și *stranietatea*.

Interacțiunea dintre microobiectele-cuante ale diferitelor cîmpuri se tratează în teoria cuantică a cîmpului drept interacțiune între aceste cîmpuri. Dificultățile teoriei derivă, de o parte, din împrejurarea că nu se știu rezolva ecuațiile teoriei cuantice a cîmpurilor care se găsesc în interacțiune, ci numai cînd acestea sînt „libere", iar de altă parte din împrejurarea că în teoria actuală nu se întrezăresc mijloacele cu ajutorul cărora s-ar putea deduce din teorie varietatea de microobiecte „elementare" pe care am schițat-o mai sus, respectiv legătura dintre diferitele tipuri de interacțiuni ale acestor particule. În cazul cîmpului electromagnetic, care are parametri de interacțiune mici (între fotonii săi și alte particule), plecînd de la soluția pentru cîmpul liber și încercînd să se obțină prin aproximații succesive soluția la interacțiune, s-au obținut însă soluții care conduc la valori infinite, a căror eliminare nu a reușit decît prin procedee *artificiale*, exterioare teoriei, cunoscute sub numele de *renormare* (a masei și a sarcinii electrice). Actuala teorie, care conduce la aceste „divergențe", fiind o teorie a interacțiunii *locale* (dintre cîmp și particule presupuse punctuale), s-a încercat să se creeze o teorie de cîmp *nelocală*; în felul acesta s-a încălcat însă condiția de viteză de semnal egală cel mult cu viteza luminii, impusă de teoria relativității; s-a încercat o cuantificare a coordonatelor spațiale printr-o nouă lege de stare, de tipul structural, impunîndu-se însești coordonatelor spațiale relații de imprecizie de tipul Heisenberg, cum și ipoteza că spațiul ar fi o varietate discretă. S-au eliminat în acest fel divergențele, însă posibilitățile acestor teorii încă nu sînt clare.

Importanța pentru categoria de lege a tuturor acestor teorii ale fizicii cuantice, constituite sau în curs de constituire, consistă în faptul că, practic, în toate, caracterul legilor de stare este esențialmente statistic, caracterul statistic al legilor de desfășurare putînd fi considerat și ca derivat din al celor de stare.

6. *Chimia cuantică și categoria de lege.* Chimia cuantică, întemeiată în secolul nostru, a dat în domeniul care ne interesează teoria sistemului periodic al elementelor chimice și a completat teoria electrostatică clasică a legăturii chimice *ionice*, sau *eteropolare*, caracteristică majorității combinațiilor anorganice, cu teoria legăturii chimice *covalente*, sau *omeopolare*, caracteristică moleculelor organice și unor molecule anorganice simple, cum este molecula de hidrogen (H_2). În cazul sistemului periodic, teoria aplică principiul de excluziune, iar în cazul legăturii covalente aplică mecanica cuantică sistemului de doi atomi de hidrogen, ținînd seamă de indiscernabilitatea electronilor în condițiile din moleculă.

Pentru calculele privind molecule complicate, teoria a recurs la metode de aproximație. Pentru molecule mari s-a folosit cu succes procedeul *legăturilor directe de valență*. O a doua aproximație, *procedeul orbitalelor moleculare*, a dat o imagine satisfăcătoare și în bună concordanță cu primul procedeu, permițînd explicarea structurii, stabilității, reactivității și spectrelor electronice de absorpție în vizibil și ultraviolet al unui mare număr de combinații chimice, în special aromatice. Ea a permis și preciza-

rea teoretică a existenţei şi stabilităţii apreciabile a unor compuşi organici aromatici, care au fost preparaţi ulterior. Teoria mai recentă a *cîmpului liganzilor* a permis să se explice numeroase proprietăţi ale moleculelor care conţin *metale tranzitionale*, prin revenirea, într-o oarecare măsură, la concepte clasice ale electrostaticii.

De unde în trecut a existat opinia că sistemul periodic al elementelor chimice ar fi un fapt primar şi că legătura covalentă ar fi inaccesibilă analizei prin metodele şi cu ajutorul speciilor de mărimi din fizică, teoriile cuantice ale sistemului periodic şi legăturii covalente au arătat că legile şi speciile de mărimi ale fizicii cuantice sînt singure hotărîtoare şi în aceste domenii, întărind doar caracterul statistic — fie de stare, fie de desfăşurare — al legilor ei.

НОВЫЕ ДОСТИЖЕНИЯ В ОБЛАСТИ ФИЗИКОХИМИЧЕСКИХ НАУК И КАТЕГОРИЯ ЗАКОНА

РЕЗЮМЕ

Автор показывает научное значение видов *неупорядочиваемых* и *упорядочиваемых свойств* материальных объектов — особенно видов величин — для описания *событий*, а следовательно и явлений: с помощью событий, а следовательно и видов свойств, в частности величин, могут быть изложены научные законы.

Для *категории закона* существенным является сцепление или связь между событиями,так как закон является выражением объективных, необходимых связей между событиями. Из этого характера связей вытекают логические условия формулировки законов, а также трудности их подтверждения, когда они истинны, и их опровержения, когда они ложны.

Далее автор различает законы *состояния* и законы движения, причем последние рассматриваются как частные выражения принципа причинности. В классе законов состояния различаются законы *строения* (законы состояния геометрии и кинематики) и *морфологические* законы, в которых проявляются и другие свойства состояния физических систем. Автор рассматривает отношения между этими законами и попытки свести законы движения к законам состояния и обратно.

Далее разбираются *динамические* законы и *статистические* законы; первые сформулированы при помощи динамических величин, справедливых как для макроскопической, так и для микроскопической области, а вторые — при помощи статистических величин, справедливых только для макроскопической области. Автор подробно исследует появление в классической физике статистических законов и их отношения с динамическими законами.

При рассмотрении влияния, оказываемого *теорией относительности* — в механике и электродинамике частной теории относитель-

ности и в теории тяготения общей теории относительности — на развитие категории закона, особенно подчеркивается тот факт, что эта теория, по сравнению с классической физикой, поставила законы состояния, в той мере, в какой еще можно говорить о них, в еще большую зависимость от законов движения, подкрепив мнение, что все законы природы являются в сущности законами движения.

Далее исследуются вопросы категории закона с точки зрения квантовой физики с ее импликациями в отношениях как между законами движения и законами состояния, так и в области динамических и статистических законов, благодаря тому, что квантовая физика знает и статистические законы состояния морфологического типа, не сводимые к законам движения (принцип волновой функции, принцип Паули) и статистические законы движения (уравнение Шрёдингера); все эти законы не сводимы к динамическим законам.

С целью показать это, исследуется специфический способ формулировки законов в квантовой физике и в квантовой теории поля. Значение этих теорий для категории закона состоит в том, что практически в них характер законов состояния по существу статистичен, причем статистический характер законов движения может рассматриваться, в определенном смысле, и как происходящий от характера законов состояния.

Квантовая химия, подтверждающая справедливость и исчерпывающий характер видов величин и законов квантовой физики и для химии, переносит в область химии статистический характер законов состояния и движения из области квантовой физики.

LES NOUVEAUX PROGRÈS DES SCIENCES PHYSICO-CHIMIQUES ET LA CATÉGORIE DE LOI

RÉSUMÉ

L'auteur expose l'importance qu'ont, dans les sciences, les espèces de *propriétés non ordonnables* et *ordonnables* des objets matériels — et particulièrement les espèces de grandeurs — pour décrire *les événements* et par conséquent les phénomènes ; à l'aide des événements et par conséquent des espèces de propriétés et, particulièrement, de grandeurs, on peut énoncer les lois des sciences.

Pour *la catégorie de loi*, la connexion ou le lien entre les événements sont essentiels, la loi étant l'expression des connexions objectives, nécessaires entre les événements. De ce caractère des connexions on déduit les conditions logiques pour formuler les lois, ainsi que les difficultés pour les confirmer lorsqu'elles sont vraies, au regard des possibilités de les infirmer lorsqu'elles sont fausses.

L'auteur fait ensuite la distinction entre lois d'*état* et lois de *développement*, ces dernières étant considérées comme des expressions parti-

culières du principe de causalité. Dans la classe des lois d'état, on fait une distinction entre les lois de structure (les lois d'état de la géométrie et de la cinématique) et les lois *morphologiques*, dans lesquelles interviennent aussi d'autres propriétés d'état des systèmes physiques. L'auteur étudie ensuite le rapport entre ces lois, ainsi que les tentatives de réduire les lois du développement à celles d'état — et inversement.

Sont ensuite présentées les lois *dynamiques* et les lois *statistiques*, les premières formulées à l'aide des grandeurs dynamiques, consistantes aussi bien dans le domaine macroscopique que dans celui microscopique, et les secondes formulées à l'aide des grandeurs statistiques, consistantes seulement dans le domaine macroscopique. On étudie ensuite en détail l'apparition des lois statistiques dans la physique classique et leur rapport avec les lois dynamiques.

En examinant l'influence que la *théorie de la relativité* a exercée — en mécanique et en électrodynamique de la relativité restreinte et dans la théorie de la gravitation de la relativité générale — sur le développement de la catégorie de loi, l'auteur accentue particulièrement le fait que cette théorie, par comparaison avec la physique prérelativiste, a amené les lois d'état (dans la mesure où il pouvait encore en être question) à une dépendance encore plus étroite à l'égard des lois de développement, renforçant la conviction que les lois de la nature seraient au fond, ou tout moins principalement, des lois de développement.

L'auteur examine ensuite les problèmes de la catégorie de loi à travers le prisme de la *physique des quanta*, avec ses implications concernant aussi bien les rapports entre les lois de développement et celles d'état que le problème des lois dynamiques et statistiques, par ce que la physique quantique connaît les premières lois statistiques d'état du type morphologique irréductibles à des lois de développement (le principe de la fonction d'onde et le principe d'exclusion de Pauli), mais aussi des lois statistiques de développement (équation de Schroedinger), toutes irréductibles à des lois dynamiques. Pour démontrer cela, l'auteur étudie le mode spécifique suivant lequel sont formulées les lois en physique quantique et en théorie quantique du champ. L'importance de ces théories pour la catégorie de loi consiste dans le fait que, pratiquement, dans toutes ces théories le caractère des lois d'état est essentiellement statistique, le caractère statistique des lois de développement pouvant être considéré aussi — en un certain sens — comme étant dérivé des lois d'état.

La chimie quantique, confirmant la validité et le caractère complet, pour le domaine de la chimie, des espèces de grandeurs et des lois de la physique quantique, transfère dans le domaine de la chimie le caractère statistique des lois d'état et des lois de développement de la physique quantique.

DESPRE CARACTERUL DE CLASĂ REACȚIONAR AL PRINCIPALELOR CURENTE PEDAGOGICE OFICIALE DIN ROMÎNIA ÎNTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE (Perioada 1918—1928)

DE

ILIE SULEA-FIRU

În perioada dintre cele două războaie mondiale, în arsenalul de luptă al burgheziei și moșierimii din țara noastră o importanță deosebită dobîndește politica lor culturală și școlară. Teama burgheziei și a moșierimii față de masele muncitoare, a căror conștiință de clasă creștea și al căror avînt revoluționar se întețea sub influența Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, a făcut ca întreaga lor politică culturală și școlară să se orienteze în principal, spre îndepărtarea acestor mase de la cultură, știință și învățămînt.

Pentru a-și atinge ținta regimul burghezo-moșieresc a căutat în primul rînd să monopolizeze cultura, știința și școala [1]. Intelectualii și profesorii progresiști erau persecutați și arestați, fiind promovate în schimb, acele elemente care, oricît de incapabile și de nepregătite ar fi fost, se manifestau ca dușmani neîmpăcați ai științei, ai marxismului și ai adevăratelor interese ale maselor de muncitori și de țărani muncitori [2]. Au fost ridicate nenumărate opreliști pentru ca fiii de muncitori și de țărani să nu poată învăța carte. În sfîrșit, prin însuși conținutul culturii și al învățămîntului burghezia, moșierimea și ideologii lor au căutat să facă din cultură și din școală un instrument de clasă, „un mijloc de îndobitocire și oprimare" [3], prin propagarea misticismului, obscurantismului, șovinismului și rasismului.

Apărînd interesele oamenilor muncii, presa muncitorească și presa progresistă au demascat permanent politica culturală și școlară reacțio-

[1] Vezi „Social-democrația" nr. 4 din 17 iunie 1918; „Tineretul socialist" nr. 6—11, octombrie 1921 ș. a.

[2] Vezi „Socialismul" nr. 5 din 23 ianuarie 1921 (articolul *Cultura burghezo-oligarhică*); ibidem, nr. 2 din 6 ianuarie 1924 (art. *Profesorii burghezi și socialismul*).

[3] „Tineretul socialist" nr. 31 din 3 august 1920.

nară a burgheziei şi a moşierimii, luînd apărarea intelectualilor şi a profesorilor progresişti persecutaţi [1], dezvăluind caracterul reacţionar al măsurilor legislative [2] privind organizarea şi funcţionarea învăţămîntului de toate gradele.

O dată cu crearea Partidului Comunist din Romînia (8 mai 1921), lupta pentru apărarea şi promovarea intereselor vitale ale poporului romîn a căpătat un caracter organizat. Sub conducerea P.C.R., presa ilegală şi cea legală, îndrumate de partid, au desfăşurat o critică sistematică şi perseverentă a politicii culturale şi şcolare reacţionare a burgheziei şi a moşierimii. Cenzura şi măsurile poliţieneşti represive n-au izbutit să stăvilească glasul partidului comunist, care lumina şi îndruma lupta maselor. Publicaţiile de partid şi cele îndrumate de el, persecutate şi desfiinţate pe rînd de regimul burghezo-moşieresc, reapăreau mereu, în număr tot mai mare şi în spirit tot mai combativ.

În condiţiile create de primul război mondial, frontul luptei dintre masele asuprite şi clasele exploatatoare din Romînia s-a conturat cu mai multă claritate astfel încît înşişi reprezentanţii ideologici ai intereselor claselor stăpînitoare se autodemascau nu o dată în faţa maselor, nevoiţi să-şi formuleze pe faţă intenţiile lor antipopulare. Cel mai reprezentativ şi mai activ ministru al instrucţiunii din această perioadă, dr. C. Angelescu, spunea deschis de repetate ori că organizarea şi îndrumarea învăţămîntului prin legi şi reforme şcolare a avut scopul de „a spori puterile de rezistenţă la toate atacurile fie din afară, fie dinăuntru" [3].

Substratul politic antiştiinţific, reacţionar şi antipopular al şcolii şi al pedagogiei oficiale dintre cele două războaie mondiale a ieşit la iveală cu claritate din dezbaterile parlamentare cu privire la legea învăţămîntului din 1924, care a înscris obligativitatea orelor de religie şi transformarea religiei într-un principiu de bază al educaţiei, care urma să fie însuşit de toate celelalte materii de învăţămînt. Obiectînd împotriva argumentelor profesorului Ghibănescu, ministrul instrucţiunii, dr. C. Angelescu, vocifera : „Singurul lucru ce l-aş întreba pe dl. Ghibănescu este : ce pune el în locul moralei creştine, morala lui Lenin?".

Primejdia educaţiei şi a propagandei religioase ca opiu pentru popor a fost dezvăluită cu perseverenţă de P.C.R., de presa îndrumată de el, de presa progresistă, ca şi de numeroşi oameni de ştiinţă înaintaţi şi legaţi de popor. Astfel, înainte de a se fi alcătuit legea menţionată mai sus, încă din decembrie 1923, revista „Socialismul" scria că „religia este, desigur, unul din factorii de mîna întîia, care întunecă conştiinţa revoluţionară a maselor şi susţine dezorganizatul regim capitalist ... Dar mai activă este propaganda religioasă în şcoală, căci ea acolo prinde mai uşor ... Capitaliştii nu se mulţumesc cu faptul că ţin în sclavie, în jugul ignoranţei

[1] Vezi : „Ialşul socialist" îndeosebi nr. 25 din 16 mai 1920, nr. 7 din 25 iulie 1920, nr. 114 din 16 aprilie 1922 (persecutarea profesorului P. Constantinescu Iaşi) ; nr. 31 din 20 iunie 1920 (persecutarea prof sorului C. I. Parhon) ş. a. „Socialismul" nr. 12 din 3 febr. 1924, art. *Prigonirea profesorilor şi învăţătorilor.*

[2] „Chemarea" nr. 57 din 21 noiembrie 1918 etc.

[3] Dr. C. Angelescu în expunerea de motive a reformei şcolare privitoare la învăţămîntul primar şi normal (1924). Vezi şi art. aceluiaşi ministru în „Universul" din 5 iulie 1933, cu titlul *Organizarea şcolii romîneşti în ultimii 50 de ani.*

popești generațiile de azi. Ei vor să strivească cu opiul religios și generațiile de mîine" [1]. O poziție progresistă față de problema religiei în învățămînt au avut și numeroși profesori și savanți romîni, ca Gh. Marinescu, V. Babeș, F. Reiner, Em. Racoviță etc. Este deosebit de semnificativ faptul că, tocmai în ajunul zilelor în care în parlament se dezbătea problema învățămîntului, dr. V. Babeș ținea la 4 iunie 1924, la Ateneul romîn, conferința *Credința și știința*, în care dovedea importanța hotărîtoare a științelor pentru „progresul civilizației". Referindu-se direct la problemele educației, el se întreba: „Cum credem ca să facem educația copilului spre adevăr și știință dacă îi încărcăm creierul cu neadevărurile minunilor? Nu sînt oare alte mijloace ca să deșteptăm în copil iubirea adevărului, a patriei, libertății, igienii ... ?" [2].

Caracterul reacționar al proiectelor de reformă a învățămîntului inițiate de clasele stăpînitoare (proiectele S. Mehedinți și P. P. Negulescu), precum și al legii învățămîntului primar și normal-primar din 1924, al legii învățămîntului particular din 1925 și al învățămîntului secundar din 1928, a fost demascat, sub diferitele lui aspecte, de presa de partid și de cea progresistă. S-a scos în evidență cu deosebită ascuțime caracterul de clasă, antipopular, șovin, antiștiințific și obscurantist al învățămîntului impus poporului romîn de către guvernele burghezo-moșierești. În opoziție cu acest învățămînt s-au popularizat realizările revoluționare în domeniul școlar din Uniunea Sovietică, ideile luminoase ale lui V. I. Lenin despre educație și învățămînt [3].

Se înțelege că, în fața atacurilor ideologice pe care presa muncitorească și cea progresistă le îndreptau împotriva culturii și școlii burgheze, pentru apărarea științei și a culturii adevărate și pentru afirmarea dreptului maselor populare la cultură și la învățămînt, ideologii burgheziei și ai moșierimii au fost siliți „să teoretizeze", adică să motiveze teoretic, atît organizarea și funcționarea învățămîntului, cît și conținutul său antiștiințific și antipopular. De fapt, aceste teorii s-au silit „să dovedească", în primul rînd, că nu oricine are dreptul la cultură, că nu oricine este chemat și capabil a-și însuși și a dezvolta cultura și știința, iar în al doilea rînd că „adevărata" cultură și știință nu sînt cele materialiste, ci cele idealiste, care nu contrazic religia, ci o slujesc. Caracterul mistic, antimaterialist și antirațional este trăsătura comună a tuturor curentelor pedagogice oficiale din Romînia dintre cele două războaie mondiale, trăsătură pe care s-a altoit și s-a întărit treptat mistica naționalistă, sfîrșind în fascism.

Teoriile pedagogice ale ideologilor regimului burghezo-moșieresc s-au cristalizat în două curente principale: curentul „idealismului activ", sau al „școlii formativ-organiciste", reprezentat de G. G. Antonescu și de școala sa, și curentul etnopedagogic, reprezentat de Ion Găvănescul, Simion Mehedinți, C. Rădulescu-Motru, Onisifor Ghibu ș.a.

---

[1] „Socialismul" nr. 100 din 16 decembrie 1923, p. 3, articolul *Religia, opiul poporului*.

[2] *Texte privind dezvoltarea gîndirii social-politice în Romînia*, vol. I, București, Edit. Acad. R.P.R., 1954, p. 360.

[3] Vezi revistele „Socialismul", 1918—1924; „Social-democrația", 1918—1919; „Tineretul socialist", 1918—1924; „Ieșul socialist", 1919—1922; „Comunistul", 1919; „Munca grafică", 1919—1929; „Lupta de clasă", 1920; „Luptătorul", 1920—1921; „Viața universitară", 1925 ș.a

„Idealismul activ", care nu trebuie confundat cu „școala activă", era o continuare a pedagogiei intelectualiste herbartiene, reprezentată la noi, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, de Ion Popescu, V. Petri ș.a., dar modificată prin adoptarea unor idei din curentul „școlii active", de largă circulație după primul război mondial, adaptată noilor necesități ale regimului burghezo-moșieresc și impregnată de misticism. În fond, curentul „idealismului activ" nu era decît un clericalism rafinat și deghizat sub acest nume și care se străduia „să dovedească" necesitatea credinței, insuficiența rațiunii de a răspunde „necesităților umane".

Definind esența idealismului în filozofie, Lenin arăta că el este „o apărare mai mult sau mai puțin subtilă a clericalismului, teorie care pune credința deasupra științei sau pe același plan cu știința, sau care, în general, face loc credinței" [1].

G. G. Antonescu, șeful curentului „idealismului activ" (sau al „școlii formativ-organiciste"), deținătorul catedrei de pedagogie teoretică de la Universitatea din București, era un apărător declarat al fideismului, pe care îl propaga de la catedră și în lucrările sale. Lui, ca, de astfel, și celorlalți profesori clericaliști din Romînia acestei epoci, i se potrivesc foarte bine cuvintele lui J. Dietzgen: „Tot așa precum antipodul lui Dumnezeu este diavolul, antipodul profesorului clericalist este materialistul" [2].

De fapt, lupta împotriva științei și a filozofiei materialiste constituia punctul principal al „idealismului activ". Tradițiile materialiste din istoria pedagogiei românești au fost complet părăsite. Istoria pedagogiei scrisă și predată la cursurile universitare de reprezentanții acestui curent nu dădea nici o atenție gînditorilor români din trecut și cu atît mai mult celor progresiști. Numele lor nici nu era pomenit. Istoria pedagogiei începea cu J. Locke, Komenski (Comenius) și sfîrșea cu H. Spencer. Elementele idealiste, care reprezentau limitele unor pedagogi clasici, erau tratate sistematic, pe larg. Filozofii și pedagogii materialiști erau prezentați ocazional, deformat, iar limitele gîndirii lor, abaterile lor idealiste erau exagerate și apreciate ca pozitive.

În timp ce presa muncitorească și cea progresistă din Romînia, îndrumate de partid, luptau pentru promovarea științei și a rațiunii [3], împotriva „ciumei obscurantiste" [4], „împotriva obscurantismului sub orice manifestare a lui" [5], de la catedrele universitare de pedagogie, unde se pregăteau cadrele didactice ale școlii, se milita pentru îngenuncherea științei în fața religiei, a rațiunii în fața credinței.

Astfel, spre pildă, J. Locke era apreciat pentru faptul că el „admite fără șovăială..., crede chiar că științele demonstrative pot să dovedească existența lui Dumnezeu" [6], că arată importanța Bibliei din punctul

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 19, București, E.S.P.L.P., 1957, p. 62.
[2] Citat de Lenin în *Opere*, vol. 14, București, E.S.P.L.P., 1954, p. 334.
[3] „Ideea universitară" nr. 4, din 8 martie 1926.
[4] Ibidem, nr. 3 din 3 februarie 1926.
[5] Ibidem, nr. 4 din 8 martie 1926; nr. 5 din 25 martie 1926; nr. 6 din 4 aprilie 1926.
[6] G. G. Antonescu, *Istoria pedagogiei*, ed. a IV-a (f. a.), p. 89.

de vedere al educației morale. În schimb i se „imputa" că vrea să pregătească tineretul pentru viața practică [1].

Lupta împotriva concepțiilor materialiste în domeniul educației formează laitmotivul permanent al pedagogiei „idealismului activ". Sub pretextul combaterii „utilitarismului", a înstrăinării omului de pretinsele „valori ideale", sub care se înțelegea concepția mistică, religioasă asupra vieții, s-au emis cele mai neștiințifice idei. Locke a fost acuzat că n-ar considera învățămîntul limbilor moderne „ca instrument de propagare și aprofundare a culturii, ci mai mult ca un mijloc de a facilita raporturile dintre oameni și de a soluționa diferitele afaceri ce le avem în viață", ca și cînd limba n-ar izvorî din necesitatea acestor raporturi, iar cultura s-ar putea propaga și aprofunda fără existența unor raporturi între oameni. De fapt, după această concepție, omul „superior" este omul „eroic", care luptă spre a se detașa de viața pămîntească, de nevoile vieții, de raporturile cu oamenii, refugiindu-se în lumea ideilor, a „valorilor eterne", intrînd în raporturi cu „valorile ideale". Însăși educația a fost definită de idealismul pedagogic „activ", printr-un joc de cuvinte, ca nefiind nimic altceva decît „realizarea valorilor ideale și idealizarea forțelor reale" [2]. Iată de ce Locke era lăudat pentru că la el „este mai accentuată intuiția internă și intuiția morală decît intuiția naturii, pe calea percepției externe" [3].

Concepția progresistă a lui Komenski în domeniul metodologiei și al didacticii era criticată de pe poziții aristocratice, reacționare și antipopulare, pentru motivul că ar fi „mecanicistă" și ar urmări „să-i învețe pe *toți* de *toate*". În schimb, același pedagog era apreciat pentru că face din religie nu numai un simplu obiect de învățămînt, ci „un principiu de program" pentru a stimula sentimentul religios și la celelalte obiecte de învățămînt, la istorie, literatură și științele pozitive [4]. Plecînd de la această concepție, s-a propus reorganizarea învățămîntului secundar pe baza religiei, care trebuia să devină un mijloc de „concentrare și corelație" a întregului învățămînt [5].

Pedagogia „idealismului activ" considera individul uman rupt de semenii săi, iar educația ca un mijloc de a pune în valoare „energiile psihice", prin dezvoltarea „organică" a acestora și prin orientarea lor spre idealul suprem al educației, care, după această concepție, consta în transformarea omului într-o ființă eterică, contemplativă, „pură", dezbrăcată de tot ce este omenesc. Școala, după această concepție, trebuie să cultive numai „valorile ideale", trebuie „să formeze", nu „să informeze".

De aceea imperativul categoric kantian, postularea nemuririi sufletului, a existenței lui Dumnezeu erau apreciate de reprezentanții acestui curent drept cele mai valoroase părți din sistemul filozofului de la Königsberg. Legea morală kantiană, în aspectul ei pur formal, abstract,

---

[1] G. G. Antonescu, *Istoria pedagogiei*, ed. a IV-a (f. a.), p. 125.
[2] Idem, *Pedagogie generală*, p. 110.
[3] Idem, *Istoria pedagogiei*, p. 127.
[4] *Ibidem*, p. 184—185.
[5] Aceste idei au fost susținute de G. G. Antonescu în cartea *Din problemele pedagogiei moderne*, București, 1923.

ireal şi irealizabil era propusă ca scop al educaţiei morale, pentru motivul că ea face „abstracţie de orice dorinţe şi aspiraţii personale" [1]. Morala kantiană, după această pedagogie, a fost necesară contemporanilor lui Kant, dar „ea e şi mai necesară *la noi, astăzi*" [2]. Aceasta pentru că morala kantiană ne poate lecui, chipurile, de influenţa „nefastă" a raţionalismului şi a utilitarismului propovăduite de materialiştii francezi, de curentul luminării poporului, de Diderot, Helvétius etc. Greşeala fundamentală a filozofiei luminării poporului constă, după G. G. Antonescu, în faptul că ea a considerat raţiunea ca fiind atotputernică. „Dar raţiunea — protestează Antonescu — e *insuficientă* pentru *explicarea* desăvîrşită a lumii şi a vieţii" [3]. Pentru această explicare desăvîrşită este nevoie, după acest pedagog, de lumina supranaturală a revelaţiei; raţiunea trebuie subordonată acestei „lumini", iar ştiinţa şi filozofia trebuie să fie, ca în plin ev mediu, slujnicile teologiei. „...Revelaţia divină — continuă el — trebuie să găsească în raţiune un sprijin puternic, nu un duşman. Religia poate şi trebuie să fie susţinută de ştiinţă şi filozofie" [4]. Curentul „luminării poporului" (este vorba de iluminismul francez şi de *Aufklärung*-ul german) era condamnat, textual, pentru că la reprezentanţii săi „fericirea era considerată ca scop al vieţii omeneşti. Valoarea oricărui lucru era apreciată după folosul pe care îl aducea, după gradul în care ajuta omului în tendinţa sa către fericire. Stat, religie, ştiinţă, filozofie, artă erau considerate ca mijloc necesar pentru realizarea fericirii omeneşti... Valoarea binelui şi a moralităţii ca scop în sine era depreciată: religia şi morala erau apreciate din punct de vedere al folosului pe care îl aduceau societăţii" [5]. A considera fericirea ca scop al vieţii omeneşti era deci un lucru foarte condamnabil, potrivit concepţiilor acestor „educatori".

Reprezentanţii „idealismului activ" reliefau cu fiecare prilej „valoarea" teoriilor lui Hamann, Jean-Paul Richter ş.a., „care răzbună nedreptatea făcută *sentimentului şi credinţei* de către raţionalişti" [6].

Filozoful şi pedagogul cel mai apreciat de curentul „idealismului activ" a fost J. F. Herbart, pentru faptul că acesta rezolvase foarte simplu problema fundamentală a filozofiei şi, implicit, dificultăţile teoretice ale pedagogiei. „La Herbart — spune G. G. Antonescu — nu există această problemă, fiindcă, după concepţia lui, chintesenţa aparenţelor materiale e tot de natură spirituală şi deci creierul e o grupare de reale spirituale, aşa că problema raportului dintre spirit şi materie se reduce la problema raportului dintre unităţi spirituale (reale)" [7].

Dar idealismul pedagogic nu s-a oprit la Herbart. Sub influenţa „şcolii active", contemporane lui, el a devenit idealism „formativ-organicist", transformînd educaţia şi instrucţia în simplă gimnastică „spiri-

---

[1] G. G. Antonescu, *Istoria pedagogiei*, p. 264.
[2] *Ibidem*, p. 265.
[3] *Ibidem*, p. 332.
[4] Idem, *Pedagogie generală*, p. 544.
[5] Idem, *Istoria pedagogiei*, p. 333.
[6] *Ibidem*, p. 339.
[7] *Ibidem*, p. 447—448.

tuală", exercițiu intelectualist în gol, spre a pregăti pe elevi nu pentru a trăi în lumea reală, ci în lumea „transsubiectivă". Această orientare răspundea unui imperativ fundamental al pedagogiei în slujba claselor dominante, și anume, imperativul de a împiedica dezvoltarea cunoștințelor elevilor în strînsă legătură cu problemele societății noastre, de a-i desprinde de realitățile vieții, de a înjosi valorile reale ale existenței materiale și a le suprapune o „realitate" irațională, nepătrunsă de rațiune, dar spre care oamenii trebuie să tindă ca spre o supremă valoare pentru demnitatea omenească. „Întrebarea care ni se pune în mod logic (!) este : de aceste elemente ale realității (!) supraraționale și iraționale cum ne-am putem apropia dacă pe cale logică nu le putem pătrunde. Nu ne putem mărgini — datorită unei cerințe naturale a sufletului nostru (!) — numai la datele experienței și numai la ceea ce putem pătrunde cu judecata logică. La convingerea directă, imediată, avînd drept obiect propriile noastre stări sufletești, și cea mediată, logică, trebuie să adăugăm o a treia formă de convingere : *cea intuitivă*, la care factorul principal este sentimentul și care are de comun cu cea dintîi faptul că e imediată, directă, iar cu cea de-a doua faptul că se referă la lumea obiectivă, transsubiectivă. Astfel avem intuiția religioasă, convingerea unității mele cu Dumnezeu : trăiesc în conștiința mea revelarea lui Dumnezeu" [1]. „Idealismul activ", o dată cu orînduirea pe care o apăra, propovăduia (desigur pentru alții) renunțarea la tot ce este material, omenesc și viu, ca la ceva care pătează „puritatea" spiritului și recomanda contopirea cu divinitatea, ca suprem ideal al educației și al vieții.

În calea acestei „înălțări" spirituale stătea, desigur, influența filozofiei materialiste. Pe aceasta o denunța „idealismul activ" ca pe cea mai mare nenorocire a genului uman. Progresul tehnic și al științelor naturii era condamnat pentru că el ar contribui la „încătușarea individualității" și ar duce la „predominarea acestora (a științelor naturii) asupra științelor speculative". „Aceasta se observă mai ales în filozofie, unde, în loc de a se lua spiritul ca punct de plecare și ca element principal pentru a clarifica natura (cum făcea un Fichte, un Hegel și alții, — paranteza G. G. Antonescu) se ia natura ca punct de plecare și ca obiect principal al cugetării filozofice. Legile naturii și în special metoda aplicată în științele naturii sînt considerate necesare pentru a explica atît lumea materială, cît și pe cea spirituală. Natura predomină asupra spiritului. Ultima consecință... — exclama indignat G. G. Antonescu — e materialismul : spiritul considerat ca funcție a materiei, fenomenele materiale ca bază a întregii vieți" [2]. Pentru școala „formativ-organicistă" era foarte de ajuns ca educația să formeze în așa fel sufletul elevului, încît să reziste „microbilor morali", adică materialismului. Cultivarea disprețului boieresc față de muncă era sistemul de educație cel mai potrivit pentru copiii de bani gata ai aristocrației burgheze și moșierești. Veniturile stoarse din munca țăranilor și a muncitorilor îi scuteau de grija „banală" a existenței. Fiilor acestei aristocrații nu le trebuiau deci cunoș-

[1] G. G. Antonescu, *Pedagogia generală*, p. 556.
[2] *Ibidem*, p. 500.

tințe legate de nevoile vieții, căci aceste nevoi le erau satisfăcute din belșug de muncitorii din fabrici și de țăranii de pe moșii.

Pentru fiii muncitorilor și ai țăranilor însă, ideologii claselor stăpînitoare preconizau ca necesară o altfel de educație. Aceștia trebuiau educați pentru munca brută, în condițiile primitive ale tehnicii din țara noastră din acel timp ; ei trebuiau să fie pregătiți pentru a munci și a muri pentru stăpîni. De acest soi de „educație" s-a îngrijit cel de-al doilea curent pedagogic afirmat în țara noastră după primul război mondial, curentul „etnopedagogiei". Pedagogia „etnică", sau „romînească", căuta pe toate căile, recurgînd la principii pseudoștiințifice, la formule demagogice, la ura națională și religioasă, la iraționalism și religie, să sugereze poporului muncitor, prin educație, că în Romînia n-ar exista clase, că burghezia, moșierimea, muncitorimea și țărănimea ar fi o singură ființă organică, „națiunea", care trebuia apărată, chipurile, împotriva asalturilor „neamurilor străine". Prin această tactică se urmărea un dublu scop : pe de o parte, să i se ascundă tineretului realitatea și să i se abată atenția de la luptele revoluționare ale maselor populare, să se sădească dezbinări în rîndurile celor ce muncesc, prin diversiuni naționaliste, șovine, prin ura de rasă și ura religioasă ; pe de altă parte, să se canalizeze și să se mobilizeze toate forțele poporului spre un ideal fals și antipopular, acela al apărării „ființei neamului", care, în fond, nu era decît statul exploatator burghezo-moșieresc îmbrăcat în costum național. Cel mai periculos dușman al statului burghezilor și al moșierilor era, desigur, „curentul materialismului... și comunismului care are propagandiști neobosiți" [1] și care pot deci educa masele în spiritul luptei de clasă, le pot trezi conștiința și le pot mobiliza la lupta împotriva exploatatorilor.

Spre a face față acestei primejdii pentru statul care apăra marea proprietate a moșierilor și marele capital, pedagogii acestui curent nu vedeau altă cale decît educarea tineretului în spirit războinic, șovin. Atenția lor s-a îndreptat în primul rînd asupra țărănimii, care reprezenta imensa majoritate a locuitorilor țării și în rîndurile cărora moșierimea și burghezia căutau să-și cîștige aliați pentru politica lor antipopulară. „Pentru o țară încercuită din toate părțile de vecini neprielnici și împănată cu atîtea elemente străine — spunea S. Mehedinți — nu e altă cale deschisă decît o grabnică mobilizare a tuturor energiilor, începînd cu cele rurale. Iată de ce a da poporului nostru altă creștere nu e numai o chestiune de pedagogie, ci o adevărată problemă de stat" [2]. Spre a abate masele de la lupta de clasă, pedagogia etnicistă flutura primejdia care ar înconjura „neamul romînesc" din toate părțile. La sud, la răsărit, la apus și la nord, pretutindeni s-ar afla numai dușmani [3] ; în interior naționalitățile conlocuitoare erau și ele considerate ca dușmani. De aceea pedagogii acestui curent întreținеau prin educație isteria războiului, propovăduind inevitabilitatea războaielor și caracterul lor firesc. După ei, războiul e „un foc nestins" [4] și, chiar „dacă se oprește într-un loc, izbucnește în

[1] Ion Găvănescul, *Pedagogia generală*, p. 146.
[2] S. Mehedinți, *Altă creștere, școala muncii*, prefață la ediția a doua (iulie 1919).
[3] I. Găvănescul, *Pedagogia generală*, p. 169 și urm.
[4] *Ibidem*, p. 302.

altul" [1]. De aceea socoteau necesară o pregătire „prevăzătoare pentru o eventuală agresiune dușmănoasă din partea nemților, ungurilor, bulgarilor etc." [2]. Primejdia imediată, după acești pedagogi, o constituia însă comunismul. Ei cereau ridicarea grabnică a unui „zid chinezesc" care să izoleze masele muncitoare de bolșevism [3].

„Dezvoltarea firească a poporului romîn" [4] era o formulă ipocrită sub care se ascundeau interesele moșierimii și ale burgheziei de a permanentiza exploatarea tradițională a maselor, prezentînd-o ca fiind „firească", misticismul ca fiind o trăsătură „firească" a sufletului romînesc, iar munca și jertfirea vieții în folosul stăpînilor ca fiind forma „firească" de viață și de moarte a muncitorului și a țăranului romîn. Acest curent profund reacționar îndruma educația spre cultul războiului. Prin manevre demagogice se exalta orgoliul național, amețind conștiințele cu opiul religiei și otrăvindu-le cu veninul urii împotriva altor popoare. Diversiunea naționalistă și cea religioasă erau exploatate în permanență de acest curent, care își asuma cultivarea „misionarismului romînesc". După pedagogii acestui curent, poporul romîn ar avea „misiunea" de a apăra civilizația apuseană — recte imperialismul — în fața „pericolului bolșevic". Aceasta ar fi „ursita" [5] poporului romîn: să fie „santinela" Apusului [6].

Pedagogii acestui curent lăudau cu fățărnicie poporul romîn că „a evitat cataclismul mondial" [7], adică răsturnarea ordinii capitaliste, că „a dărîmat întăriturile bolșevismului maghiar, care neliniștea civilizația apuseană" [8]. Cele mai abjecte minciuni și calomnii erau scornite la adresa vieții și școlii din Uniunea Sovietică, cu scopul de a înșela masele muncitoare, de a le subjuga intereselor clasei dominante și a le inocula dușmănia față de marele stat al muncitorilor și țăranilor. Procesul de fascizare a tineretului, cultivarea și exaltarea orgoliului național au început, așadar, în școală îndată după primul război mondial, ca și ploconirea servilă în fața imperialismului apusean.

Iată adevărata față a școlii regimului burghezo-moșieresc, care predica pe toate căile că școala trebuie să fie în afara politicii! Adevărul leninist că școala în afara politicii este o minciună, se verifică și în acest caz pe deplin.

Presa muncitorească și cea progresistă luptau pentru răspîndirea învățămîntului pînă în cele mai îndepărtate cătune [9]. Ea arăta poporului muncitor că „știința este putere" [10], că „ne trebuie școli și ne trebuie știință" [11], „știință pentru toți" [12]. Ea arăta cît de indisolubil

---

[1] I. Găvănescul, *Pedagogia generală*, p. 302.
[2] *Ibidem*, p. 304.
[3] *Ibidem*, p. 177.
[4] *Ibidem*, p. 172.
[5] *Ibidem*, p. 231.
[6] *Ibidem*, p. 227.
[7] *Ibidem*, p. 177.
[8] *Ibidem*, p. 172.
[9] „Social-democrația" nr. 20 din 7 octombrie 1918.
[10] *Ibidem* nr. 14 din 26 august 1918.
[11] „Tineretul socialist" nr. 32 din 1 septembrie 1920.
[12] „Social-democrația" nr. 67 din 7 septembrie 1919.

este legat socialismul de știință [1], de știința adevărată, în slujba omenirii.

În fața acestor revendicări și spre a justifica politica antipopulară a claselor dominante, reprezentanții curentului profund reacționar al etnopedagogiei susțineau că educația este nulă și neputincioasă față de anumiți oameni, anumite rase și națiuni, că educația nu poate modifica caracterele rasiale, naționale, etnice, ci numai pe cele individuale și, cel mult, familiale, că nu toți copiii sînt educabili; în sfîrșit, că fiecare copil are „tipul său propriu" înnăscut și „imutabil" [2]. Pe de altă parte, după acest curent ar exista naturi perverse și naturi criminale „înnăscute" [3], precum și naturi de o „imperfecție" și sărăcie „psihofizică" din care educația nu poate scoate nimic bun: „*ex nihilo nihil fit*" [4]. Această teorie antiștiințifică și antiumană despre limitele puterii educației, prezentată sub aspectul fals al unor adevăruri stabilite de știință, de psihologie, sociologie și pedagogie, avea scopul de a bara drumul copiilor de muncitori și de țărani spre cultură și a-i transforma în robi ai moșierilor și ai patronilor capitaliști. Acești pedagogi etniciști, tradiționaliști și conservatoriști, cum se numeau singuri, conservau și promovau de fapt vechile tradiții boierești din secolul lui Brîncoveanu, ale cărui școli erau interzise țăranilor prin legea care spunea că „școlarii să fie nobili... *nu țărani, cărora li s-a dat lucrul pămîntului și păstoria* și li se cuvine grija de acel lucru al pămîntului și de acea creștere a vitelor".

Acești pedagogi reacționari, pornind pe drumul lui Nietzsche, împărțeau omenirea în „infraoameni", oameni normali și „supraoameni" [5]. Infraoameni ar fi, după acești pedagogi, „toți gușații, toți săracii cu duhul și toate sufletele lipsite de armonia sănătății" [6], adică toți cei pe care moșierul și capitalistul îi putea declara ca atare pentru că se opuneau intereselor lor. Pentru toți aceștia, „toate lanțurile și toate zăbrelele" [7], chiar dacă sînt „talentați" [8]. Spre a da o coloratură „științifică" acestei pedagogii reacționare, reprezentanții acestui curent pretindeau că teoriile lor se sprijină pe ultimele „descoperiri" în antropologie, pedologie, psihologie, pedagogie și etnografie. Aceste descoperiri ar dovedi, chipurile, că există popoare „inferioare", incapabile de a asimila *cultura*. Ei falsificau fiziologia sistemului nervos și psihologia, elaborînd scheme antiștiințifice ale proceselor care se întîmplă în sistemul nervos central, pentru „a dovedi" aberația că în procesul cunoașterii popoarele robite de colonialiști, ca și țărănimea și clasa muncitoare, s-ar afla într-un stadiu inferior de dezvoltare a creierului, că au numai senzații, nu și reprezentări, că impresiile lor despre lume s-ar opri „la suprafața creierului" și nu ar pătrunde în adînc, cu alte cuvinte că „temelia sufletului lor e foarte sub-

[1] „Social-democrația" nr. 56 din 29 iunie 1919.
[2] I. Găvănescul, *op. cit.*, p. 100.
[3] *Ibidem*, p. 148.
[4] *Ibidem*.
[5] S. Mehedinți, *op. cit.*, ed. a V-a, p. 267—268.
[6] *Ibidem*, p. 268.
[7] *Ibidem*.
[8] *Ibidem*.

ţire" [1] şi, ca „să se îngroaşe" în zadar am proceda prin educarea lor cu ajutorul culturii, că lor le trebuie „ o altă creştere". Fiii ţăranilor şi ai muncitorilor trebuiau, după aceşti pedagogi reacţionari, să fie educaţi pentru „munca tradiţională" [2], trebuiau cultivate în ei „caracterele arhaice ale poporului din care s-au născut" [3]. Mijlocul de a-i educa în felul acesta şi spre acest scop nu putea fi, după aceşti pedagogi, decît munca brută, *fără carte*. Motivul adevărat al unor astfel de „teorii" a fost dezvăluit nu odată în paginile ziarului „Socialismul", care sublinia că regimul burghezo-moşieresc „n-are intenţia să dea cultură poporului, căci cultura ajută la naşterea curajului civic şi a conştiinţei de clasă" [4]. „Nu ştiutori de carte, ci proletari îi trebuiau burgheziei" [5]. Ea nu putea ierta muncitorilor şi ţăranilor „crima de a se cultiva" [6]. Iată pentru ce „pedagogii" acestui curent susţineau că pentru fiul plugarului şi al muncitorului, „în afară de munca efectivă, toate căile educaţiei sînt false, deci primejdioase" [7]. Ţăranul şi muncitorul, după aceşti pseudopedagogi, nu trebuiau să înveţe carte. „Fiul plugarului şi al meseriaşului care dondăneşte franţuzeşte, latineşte, algebră şi altele ca acestea" [8], adică fizică, chimie, mineralogie, geografie etc., nu sînt educaţi „pentru menirea lor", adică pentru „menirea" de a munci pentru alţii. Ca exemplu „convingător" găsim referiri la albină, care ştie cînd să pornească în zbor fără să cunoască astronomie ; ştie să cutreiere regiuni fără să cunoască geografie ; ştie să construiască celule perfecte fără să fi învăţat botanica etc. etc. [9]. Prin acest fel de „argumente", etnopedagogii romîni voiau să convingă că şi ţăranul şi muncitorul trebuie să fie asemenea albinelor, care adună miere pentru stăpîni, fără să fi învăţat geografie, botanică etc... Nu este treaba lor să ştie aceste lucruri ! [10].

Şcoala elementară, cu patru clase, aşa precară cum era ea şi părăsită de statul burghezo-moşieresc, era totuşi prea cultă, după părerea celor mai reacţionari reprezentanţi ai marii moşierimi — urmaşa tradiţiilor boierimii feudale. „Şcoala satului de astăzi... este o şcoală de imitaţie burgheză, orăşenească. În această şcoală se pierde timpul fiilor de săteni şi se risipesc degeaba banii statului..." [11]. De ce ? Fiindcă — lucru paradoxal — aici *se învaţă carte* : „Ne-a intrat în cap smintenia că învăţătura de carte e totuna cu puterea" [12]. Cartea, ştiinţa, raţionamentul erau cei mai primejdioşi duşmani ai claselor exploatatoare, pentru că tre-

[1] S. Mehedinţi, *op. cit.*, ed. a V-a, p. 296.
[2] *Ibidem*, p. 10.
[3] *Ibidem*, p. 18
[4] „ Socialismul" nr. 63 din 9 august 1923.
[5] „Tineretul socialist" nr. 35 din 15 octombrie 1920.
[6] „Viaţa muncitoare" nr. 8 din 22 noiembrie 1925.
[7] S. Mehedinţi, *op. cit.*, p. 214.
[8] *Ibidem*, p. 205.
[9] *Ibidem*, p. 207—208.
[10] *Ibidem*, p. 209.
[11] Citat din cartea lui C. Rădulescu-Motru, *Rominismul*, ca răspuns la ancheta despre şcoala „ce trebuie statului". Vezi Ap. D. Culea, *Şcoala unitară a sătului*, Bucureşti, 1938, vol. I, p. 99.
[12] S. Mehedinţi, *op. cit.*, p. 206.

zeau conştiinţa de clasă a exploataţilor. C. Rădulescu-Motru, în cartea sa *Ţărănismul, un suflet şi o politică*, arătase încă din 1924 că ţărănimea muncitoare trebuie *oprită* în primul rînd prin educaţia şcolară să devină un factor social conştient şi revoluţionar. De aceea el susţinea, ca toţi etnopedagogii, că pentru fiii de ţărani singura şcoală trebuitoare este şcoala muncii fără carte. „Cu un absolvent al şcolii primare, care este ştiutor de carte, satul n-are ce face!" [1], exclama Motru. Carte şi raţionament, după el, trebuie să aibă doar „aceia care au profesiunea să înveţe pe alţii... sau care filozofează asupra naturii sau practică medicina, ori avocatura. Dar pentru un viitor mic gospodar de ţară, ce scop să aibă la el pregătirea cu raţionamente abstracte? Pentru un mic gospodar, în loc de multă carte este mai bună o bună intuiţie în tehnica muncii. Să ştie vedea şi reacţiona sigur. Căci din naştere locuitorul de sat nu vede şi nu reacţionează sigur" [2]. Nici nu se putea formula mai limpede „idealul" de ţăran pe care ideologii moşierimii şi ai burgheziei voiau să-l educe şi să-l realizeze prin şcoală: un automat lipsit de gîndire şi de conştiinţă, care vede şi reacţionează la porunca stăpînului.

Cultura generală pentru muncitori şi ţărani este, după aceşti ideologi, cea mai „slută judecată". „Ne-a intrat în minte că omului îi trebuie o *cultură generală*" [3], exclama indignat etnopedagogul. Deci, după etnopedagogi, poporul romîn trebuia educat numai pentru a munci efectiv, în formele tradiţionale, adică primitive, fără lumina ştiinţei, pe motiv că „nu-i cu putinţă să schimbi repede felul de muncă al unei grupări sociale sau etnografice şi să-i dai o educaţie în adevăr superioară" [4]. De fapt, aşa cum se arăta în ziarul „Socialismul", „una din condiţiile pentru dăinuirea nestînjenită a domniei de clasă este şi menţinerea claselor subjugate la un nivel cît mai scăzut de cunoştinţe generale. Cultura generală, chiar aceea realizată de societatea burgheză şi falsificată tot de ea pentru interesele ei, devine totuşi la un moment dat un pericol pentru stăpînitori" [5].

De aceea izolarea muncii de cultură era un principiu de bază al teoriilor reacţionare ale etnopedagogiei dintre cele două războaie mondiale: cultura numai pentru fiii claselor stăpînitoare! Chiar şi aşezarea la oraşe a şcolilor normale, în care se pregăteau viitorii învăţători, constituia, după aceşti pedagogi, „un atentat împotriva satelor: cum turcii luau copiii creştinilor ca să-i facă ieniceri, tot aşa şcolile acestea iau copiii sătenilor pentru a-i momi spre o viaţă *nepotrivită cu traiul lor de la ţară*" [6]. Cea mai mare primejdie pentru ţărani, spuneau entnopedagogii, este oraşul, unde ţăranii pot fi antrenaţi de mişcarea muncitorească. Aceşti pedagogi ai Romîniei „noi" susţineau necesitatea de a-l izola pe viitorul învăţător de orice „amăgire" a civilizaţiei de la oraş. „Ce caută şcoala normală în acele gări lungi de cărămidă roşie, cu coridoare asfaltate, cu

[1] C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 100.
[2] *Ibidem*, p. 106.
[3] S. Mehedinţi, *op. cit.*, p. 207.
[4] *Ibidem*, p. 295—296.
[5] „Socialismul" nr. 73 din 13 septembrie 1923.
[6] S. Mehedinţi, *op. cit.*, p. 224.

mese de marmură, cu spălător de lux ca la hotele, cu calorifer şi alte rafinării, cînd copilaşul venit de la sat e menit să se întoarcă iarăşi între fraţii lui la ţară..." [1]. Satul trebuia, deci, păstrat aşa cum era : în întuneric şi noroi ; ridicarea satului la un nivel de viaţă civilizată era o „crimă naţională" pentru această „pedagogie". Ţăranii urmau să rămînă pe veci izolaţi de oraş, de cultură şi de civilizaţie, sub ascultarea exclusivă a moşierului şi închişi între zidurile tradiţiei.

Ura de clasă i-a făcut pe unii pedagogi reacţionari romîni să apeleze la educatorii evului mediu, la preoţi, ba chiar să ceară reîntoarcerea la primitivitate, propunînd „un nou matriarhat" [2]. Cei mai potriviţi pentru educaţia în spirit „naţional" erau, după reprezentanţii etnopedagogiei, preoţii. Ţăranii erau declaraţi ca fiind sălbatici ; întreg poporul romîn era insultat ca fiind „un popor care înjură şi bate" [3].

Cu un rafinament dezgustător, aceşti „pedagogi" speculau nivelul de conştiinţă mai înapoiat al femeilor, determinat de situaţia lor socială înrobitoare şi umilitoare în rînduielile bazate pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie. *Din acest motiv* era considerată femeia cea mai potrivită educatoare ! La sat, „între femei, cea mai bună educatoare e *ţăranca*, iar în oraş soţia *meseriaşului* şi a *muncitorului*" [4]. Motivarea o găsim clar expusă : „Pentru a avea alţi copii şi altă creştere a tineretului, trebuie să avem întîi *alte mame*. Educatorul acesta mai bunicel — femeia muncitoare — trebuie făcut într-adevăr bun. Şi fiindcă nu putem să strîngem în vreo şcoală femeile acestei ţări, trebuie să legăm firul de acolo unde se poate lega : de biserică... Pe cînd bărbaţii sînt ademeniţi de cîrciumă, să rămînă departe de casa Domnului, urmînd pilda rea a cîtorva albăstrei de la primărie şi din casa proprietarului ; pe cînd la oraş cluburile, distracţiile şi pseudocultura opresc pe bărbaţi de a mai călca pragul bisericii, femeile, din contra, atît la sat cît şi la oraşe, n-au pierdut încă bunul obicei de a se înfăţişa duminica în faţa altarului" [5]. Şi etnopedagogul „compune" chiar predici pentru o serie întreagă de duminici, spre a da pildă preotului cum se pot educa mamele, care, la rîndul lor, să-şi educe bărbaţii şi copiii în spiritul moralei moşiereşti şi burgheze, spirit de supunere şi de ascultare, de muncă în folosul „milostivilor" exploatatori.

Iată cîteva dintre procedeele subtile şi perverse ale claselor exploatatoare prin care căutau să se strecoare în familiile muncitorilor şi ţăranilor, spre a le înăbuşi conştiinţa de clasă şi a-i abate de la lupta de eliberare.

Scopul reacţionar al pedagogiei „etnice" sau „romîneşti" de a opri dezvoltarea conştiinţei de clasă a ţărănimii şi de a o împiedica să se alieze cu muncitorimea a fost formulat în mod limpede de teoreticianul ţărănismului, C. Rădulescu-Motru. Nu întîmplător scrierea sa *Ţărănismul, un suflet şi o politică* a apărut în 1924, îndată după reforma constitu-

[1] S. Mehedinţi, *op. cit.*, p. 223.
[2] *Ibidem*, p. 137.
[3] *Ibidem*, p. 41.
[4] *Ibidem*, p. 137.
[5] *Ibidem*, p. 159—160.

țională burgheză. De teamă că, în urma introducerii votului universal, țărănimea ar putea să devină un factor activ în viața politică și ar putea să se ridice, sub conducerea clasei muncitoare, împotriva statului burghezo-moșieresc, etnopedagogii, exprimînd interesele de clasă ale moșierilor și ale burgheziei, au formulat și au răspîndit doctrina reacționară a „țărănismului".

Cu pretenția de a înfățișa „portretul psihologic" al țărănimii, bazat pe studierea științifică a caracterelor sale etnice, Motru, Găvănescul, Marin Ștefănescu, O. Ghibu, Nae Ionescu, Nichifor Crainic ș.a., susțineau teza falsă că religiozitatea și misticismul ar fi trăsătura naturală ce caracterizează țărănimea și, prin ea, „sufletul autentic" românesc.

Doctrina reacționară a țărănismului susținea că țărănimea română, adică majoritatea poporului român, este o „personalitate mistică", pătrunsă de „sentimentul mistic al fecundității naturale", și că, prin urmare, munca sistematică este „de prisos" pentru țărănime. Pe acest temei, țărănismul se ridica împotriva raționalizării producției agricole. Menținerea țărănimii muncitoare în starea ei de incultură și de înapoiere tehnică devenea astfel un adevărat program politic și educativ al țărănismului. După Motru, pentru țăranul român credința este același lucru cu legea strămoșească și ea „îl înclină în clipe grele spre misterul sacrificiului", pentru apărarea „ființei neamului", adică a burgheziei și a moșierimii. Prin educarea în acest spirit a țărănimii se urmăreau respectarea supusă a ierarhiei în stat și resemnarea în fața „inegalităților naturale și istorice", adică a inegalității economice, sociale și politice.

Confruntînd presa muncitorească de partid și cea îndrumată de partid cu pseudoteoriile pedagogice ale ideologilor regimului burghezo-moșieresc, se conturează cu claritate frontul luptei dintre forțele progresului și cele ale reacțiunii, lupta dintre materialism și idealism, dintre știință și obscurantism, adică dintre interesele maselor muncitoare și interesele claselor exploatatoare. În această luptă se înfruntau două Românii : una a muncitorilor și a țăranilor și alta a burgheziei și a moșierimii. Una este în plină ofensivă, pentru că simte și știe că are de partea sa adevărul, dreptatea și viitorul, alta se apără și vrea să perpetueze o orînduire nedreaptă și perimată, condamnată de istorie la o pieire inevitabilă. Ea nu se mai putea susține decît apelînd la irațional, la minciună, la calomnie și la instincte care înjosesc demnitatea umană.

PRIVIRE CRITICĂ ASUPRA CONCEPȚIEI SOCIOLOGICE ȘI ESTETICE A LUI H. SANIELEVICI

DE

Z. ORNEA

Printre personalitățile culturale din primele decenii ale veacului nostru, care își revendicau descendența ideologică din militantismul lui Dobrogeanu-Gherea trebuie, firește, socotit și Henric Sanielevici. Fost socialist în tinerețe, apoi trădător „generos" și fervent apărător pe plan sociologic al intereselor burgheziei liberale, Sanielevici a stat, în anii formației sale intelectuale sub influența ideologiei socialiste despre lume și societate așa cum se prezenta ea la sfîrșitul veacului trecut în țara noastră. Cu un pronunțat caracter eclectic, socialismul promovat în anii aceia, era străin de spiritul socialismului științific, pe care oportuniștii „generoși" îl răstălmăceau în chip reformist. Reducerea sistematică a materialismului istoric la ceea ce Bernstein numise „materialismul economic", constituia o vulgarizare a marxismului, ducînd în ultimă analiză la denaturarea raporturilor reale dintre bază și suprastructură, izvorul multora dintre tezele greșite, dăunătoare — pe plan sociologic și estetic — susținute de Gherea și de ceilalți intelectuali socialiști. Această caracteristică generală a formației ideologice a lui Sanielevici explică nu numai punctele sale de vedere valoroase din domeniul criticii literare, dar și declinul său pe pozițiile sociologice ale apologeticii capitaliste și îngustimile sale pe plan estetic. Dacă în sociologie, chiar imediat după 1900 concepția sa reflectă situarea pe pozițiile burgheziei, nu același lucru se poate afirma despre activitatea sa de critic literar, care se menține pe linia filiației directe din critica științifică a lui Gherea. Chiar dacă activitatea sa de critic literar nu o egalează, ca valoare și însemnătate, pe aceea a prietenului său Ibrăileanu, sub raportul orientării se apropie nu o dată de a acestuia din urmă, demonstrînd formația lor apropiată.

Apologetul de mai tîrziu al rînduielilor burgheze militase în tinerețe în mișcarea socialistă de pînă la 1900, colaborase la publicații socialiste,

publicase studii de istorie a filozofiei de pe poziții materialiste [1], ducînd împreună cu alți tineri intelectuali o susținută activitate agitatorică. Spre sfîrșitul vieții evocînd anii aceia de entuziasm, mărturisea : „La vîrsta de 15 ani ceteam la Botoșani „Muncitorul" lui Ioan Nădejde. La 15 ani eram socialist. La 17—18 ani umblam pe jos, prin satele din jurul capitalei, să împart gratuit... o gazetă a țăranilor, de noi redactată și editată" [2].

Se dovedise însă un intelectual burghezo-liberal, fără aderențe profunde cu partidul proletariatului, trădînd o dată cu aceia pe care burghezia i-a numit cu totul fals „tinerimea generoasă" și ancorînd pe pozițiile burgheziei liberale.

În decursul anilor, H. Sanielevici s-a conturat ca un om de cultură, cu o serioasă și multilaterală pregătire, avînd preocupările împărțite între sociologie, critică literară și antropologie, dar sfîrșind prin a se dedica cu totul studiului antropologic, unde credea că a făcut descoperiri epocale. Ba chiar a încercat nu o dată să explice cu argumente antropologice fenomenele sociale sau artistice, eșuînd, bineînțeles, în idealism. Obsesia pentru studiul antropologic și megalomania manifestată mai ales în anii treizeci au conferit figurii lui Sanielevici un aer de bizarerie. Astfel, el nu pregeta să scrie cu aerul cel mai serios : „Am credința a fi fost în cei din urmă 27 de ani factorul determinant al culturii romînești" [3], ba chiar că este „unul din cei mai mari creatori pe care i-a produs omenirea" [4], mărturisind contemporanilor convingerea că posteritatea, sancționînd valoarea descoperirilor sale antropologice — cheia explicării, după el, a tuturor fenomenelor sociale și naturale —, va deosebi în istorie „secolul lui Sanielevici". Aceste pretenții, desigur ridicole, au îndeplinit funcția tristă de a compromite și a submina cu vremea și ceea ce este valoros și realmente interesant în scrisul lui Sanielevici, mulți reținînd din opera sa numai aspectele ei negative. Cei care l-au cunoscut într-adevăr (și aici trebuie amintit în primul rînd Ibrăileanu) prețuiau la Sanielevici, dincolo de ciudățenii și de manii, bogata informație și cultura sa multilaterală, calități care se întrevăd în lucrările sale. Pentru că opera lui Sanielevici nu poate fi redusă la monstruoasa *La vie des mammifères et des hommes fossiles*... sau la hilara, grotesca lucrare din 1935 *În slujba satanei*? scrisă parcă în stare de delir. Dacă ar fi să amintim numai faptul că de numele lui se leagă pozitiva campanie antisămănătoristă, pornită în 1905 la inițiativa lui, de pe poziții sociologice progresiste în coloanele revistei de el înființate („Curentul nou"), și încă ar fi suficient pentru a înțelege adevăratele dimensiuni ale contribuției lui Sanielevici la cultura și la ideologia epocii. E drept că nici aici nu lipsesc laturile negative, lupta antisămănătoristă fiind mereu însoțită de obtuza și răuvoitoarea campanie antisadoveniană. Această îmbinare de pozitiv și negativ este o caracteristică definitorie pentru opera lui Sanielevici, punînd cercetătorului

[1] Vezi *O privire asupra istoriei filozofiei moderne prin prisma concepției materialiste*, în volumul *Încercări critice*, București, 1903.

[2] H. Sanielevici, *În slujba satanei*? București, 1935, p. 43.

[3] *Idem*, *Studii critice*, București, 1927, p. III.

[4] *Idem*, *Alte orizonturi*, București, 1942, p. 153.

probleme complexe. Fostul socialist din tinerețe, apologetul de mai tîrziu al rînduielilor burgheze, cel care-şi argumenta poziţia de renegat prin apel la citate din oportunistul Kautsky, credea, de pildă, că-i poate combate pe rasiştii fascişti cu propriile lor argumente, îmbrăţişînd — pînă una alta — punctul de vedere rasist, deşi mărturisea în chiar acelaşi text vederi democratice şi condamna vehement fascismul; sau, cel care cultivase cu atîta stăruinţă decenii de-a rîndul principiile esteticii materialiste ajunge să afirme prin 1935 că singurul mijloc eficace de explicare ştiinţifică a fenomenului literar şi artistic este antropologia, cu ajutorul căreia încearcă o clasificare, desigur schematică şi absolut falsă, a curentelor literare („După mine... *Homo mediteraneus* înclină la lirism şi romantism..., *Homo alpinus* la realism şi didacticism..., iar *Homo europeus* la epism şi clasicism"). Cercetarea atentă, răbdătoare relevă însă şi ceea ce este demn de luat în seamă, caracteristic pentru opera lui Sanielevici, chiar dacă nu de puţine ori criticabil din punctul de vedere al concepţiei estetice şi sociologice marxist-leniniste.

SOCIOLOGIA

Sociologia lui H. Sanielevici stă integral sub semnele apologeticii capitaliste. Chiar în anii cînd milita în cadrul P.S.D.M.R., poziţia sa socialistă se reducea la un reformism tînguitor, specific — cum se ştie — întregii aripi a foştilor „generoşi". După trădare, aprobată şi de Sanielevici, el apelează tot mai mult la textele lui Bernstein, Ch. Rappaport, iar mai tîrziu, insistent, la Kautsky, Hilferding, Vandervelde, Hendrik de Mann etc., încercînd să transforme marxismul într-un mijloc de justificare a „raţionalităţii" ordinii burgheze în condiţiile crizei generale a capitalismului. Sub acest raport, sociologia sa se apropie mai mult de aceea a lui Ştefan Zeletin (pe care Sanielevici o şi „denunţă" de altfel, ca fiind izvorîtă din ideile de el formulate iniţial[1]), şi ea apologetică, „folosind" — ca şi Sanielevici — texte din Marx şi Engels răstălmăcite în sens burghez, dar mai ales tezele reformiştilor notorii: Bernstein, Kautsky, Hilferding, de Mann.

Devenind apărătorul declarat al intereselor burgheziei liberale, Sanielevici şi-a susţinut punctul de vedere prin teze sociologice care nu aveau nimic original. Concepţia sa sociologică este străbătută de ideea afirmării rolului istoric „progresist" al burgheziei în condiţii sociale şi economice în care, de fapt, această clasă devenise de mult reacţionară. Toate lucrările sale sociologice au fost, în consecinţă, pledoarii pentru demonstrarea „justeţei" acestui punct de vedere, angajînd polemici cu toţi cei care contestau burgheziei rolul de „factor de progres" în ţara noastră. Aceasta a fost ceea ce Sanielevici şi ceilalţi sociologi din aceeaşi şcoală (Zeletin, Lovinescu, Drăghicescu etc.) numeau acţiunea de „curăţire" a drumului pe care trebuia să înainteze burghezia. În acest scop au fost combătute atît punctele de vedere sociologice considerate ca reprezentînd interesele

[1] Vezi prefaţa la volumul *Studii critice*.

feudalității și ale micii burghezii (sămănătorismul și poporanismul), dar, mai ales, socialismul, pe care, după tradiția generoșilor, îl decretau „inactual", nereclamat de starea noastră economică-socială, importat din afară. Sanielevici cerea chiar clasei muncitoare, ca și Zeletin mai tîrziu, renunțarea la apărarea intereselor ei de clasă și îndreptarea luptei în direcția țelurilor preconizate de burghezie.

Situată pe pozițiile de clasă ale burgheziei, sociologia lui Sanielevici dovedește din capul locului o apreciere falsă, neștiințifică a caracterului revoluției burghezo-democratice de la 1848. Declarîndu-se, ca și Gherea, de acord cu teza maioresciană a contradicției dintre fond și formă, Sanielevici nega transformările pe linia capitalistă pe care le suferise economia românească, exagerînd intenționat resturile feudale. În acest fel, el prezenta Romînia drept o țară cu o economie încă feudală, în care procesul de transformare capitalistă trebuia să înceapă de-abia de acum încolo, burghezia avînd în acest scop sarcini istorice de îndeplinit. De aceea Sanielevici considera revoluția de la 1848 numai „o schimbare de formă... datorită mai mult influențelor externe, jocului politicii internaționale" [1], nerăspunzînd unor necesități economice-sociale.

Interesele de clasă pe care le-a apărat, laolaltă cu aplecarea vădită a lui Sanielevici spre înțelegerea metafizică a faptelor, îl împiedicau să sesizeze elementele capitaliste din economia românească, convietuirea acestora cu relațiile feudale. Apologet al burgheziei, Sanielevici considera că în Romînia ordinea capitalistă poate fi considerată ca instaurată numai atunci cînd vor exista relații „pur" capitaliste, deși această situație nu era proprie nici țărilor cu o bogată tradiție industrială. Falsificarea relațiilor economice, ignorarea interesată a relațiilor capitaliste din economie slujeau însă perfect scopurilor apologetice, dînd temei „teoretic" tezei — fundamentală în sociologia lui Sanielevici — după care rolul istoric „progresist" al burgheziei românești începe de-abia în perioada postbelică.

Violenta campanie dusă de Sanielevici împotriva sămănătorismului și a poporanismului pornea, așadar, de pe pozițiile proslăvirii „binefacerilor" orînduirii burgheze. Spirit lucid, Sanielevici respingea cu repulsie tradiționalismul osificat, conservatorismul. Cînd în 1905 „Curentul nou" al lui Sanielevici deschide bătălia împotriva sămănătorismului, el arată cu destulă limpezime că idealizarea primitivității rurale, cultivarea urii la adresa orașului industrial și a industriei în general, proslăvirea scornitelor raporturi armonioase dintre boier și țăran — altfel spus, negarea luptei de clasă la sate —, naționalismul șovin, adică toate aceste coordonate ale sămănătorismului, slujesc declarat intereselor boierimii și ale unei părți din mica burghezie. Cum va preciza mai tîrziu Sanielevici, sămănătoriștii „reprezentau pe acei boieri care lucrau pămîntul cu capital țărănesc și se temeau că industria le va răpi și capitalul, și brațele de muncă", pentru că „industria ar fi atras la oraș pe țăranul cu a cărui muncă derizoriu plătită, dar și cu al cărui capital își cultivă moșia proprietarul neoiobag" [2]. Nu era uitat nici interesul micii burghezii în profilarea viziunii sămănă-

[1] H. Sanielevici, *Literatura și știința*, București, 1930, p. 360.
[2] *Idem*, *Poporanismul reacționar*, București, 1921, p. 206 și 198.

toriste, temătoare şi ea de consecinţele capitalismului. Sămănătoriştilor, va arăta Sanielevici, „le convenea poporanismul naţionalist..., duşmanul de moarte al oraşelor", şi, cum practicau „gospodăria de pradă (*Raubwirtschaft*) de obicei prin mijlocirea arendaşilor, nu le convenea nici lărgirea libertăţilor publice, necum exproprierea" [1].

Dar, cum se ştie, sfera de atac a cuprins nu peste multă vreme şi doctrina poporanistă. Partizanul apologeticii capitaliste nu putea tolera o viziune sociologică antiindustrialistă şi anticapitalistă, care preconiza drept ideal de organizare socială „democraţia rurală", încercînd să ocolească ordinea capitalistă. Deşi iniţial colaborase cu poporaniştii în campania antisămănătoristă, Sanielevici nu pregetă să dezvăluie fondul social şi de clasă al acestei ideologii, să reducă programul poporanist la coordonatele sale reale, reacţionare şi diversioniste. „Era vorba deocamdată — scrie Sanielevici — să se creeze micii burghezii rurale (citeşte chiaburimii. — *Z.O.*) băncuţe după chipul şi asemănarea băncilor liberale, pentru ca, vorba d-lui Gherea, cămătarii satelor să poată exploata pe ţăran nu numai cu capitalul lor propriu, ci şi cu capitalul statului şi chiar cu capitalul ţăranilor înşişi ; apoi obştii, cooperativele, cu privilegii, cu monopoluri, şi cu partea leului pentru conducători". De fapt, subliniază Sanielevici reluînd un punct de vedere exprimat de Gherea, „toate reformele şi aşezămintele poporaniste : casa rurală, băncile populare, obştiile etc. erau menite să fie de folos numai şi numai lipitorilor satelor" [2].

Dar ce propune Sanielevici în schimb, ce soluţii oferă el pentru rezolvarea marilor dificultăţi economice ale ţării ? Autorul *Poporanismului reacţionar*, care îşi descoperă atît de bogate resurse de pamfletar în înfierarea aspectelor conservatoare ale ideologiei poporaniste şi sămănătoriste, propune soluţii nu mai puţin neeficiente şi diversioniste. După el, „pe drumul drept al industrializării ţării cu ajutorul capitalurilor străine, toate problemele societăţii romîneşti s-ar fi rezolvat prin jocul liber al legilor economice" [3]. Prezentarea capitalului străin drept factor salvator pentru economia romînească era înşelătoare. Dovadă : modalitatea de comportare a capitalului străin în Romînia în perioada interbelică, cînd nu numai că nu a contribuit la rezolvarea unora dintre dificultăţile social-economice, dar chiar le-a agravat, accentuînd caracterul „eminamente agrar" al ţării noastre. Soluţiile lui Sanielevici erau de aceea nu numai nerealiste, dar şi reacţionare, punctul său de vedere fiind limitat de interesele de clasă pe care le reprezenta pe plan sociologic.

Strădania lui Sanielevici de proslăvire a virtuţilor „progresiste" ale burgheziei creşte mult în intensitate după primul război mondial. Reţinînd din bagajul său de „cunoştinţe" marxiste cîteva idei golite de orice spirit revoluţionar, Sanielevici nu ostenea în demonstraţiile cu privire la rolul istoric al burgheziei. Ignorînd deliberat istoricitatea tezei despre rolul burgheziei, Sanielevici susţinea cu o pretinsă „obiectivitate" ştiinţifică ideea potrivit căreia *de-abia acum*, după război, intră Romînia în faza ei capitalistă, burghezia urmînd să-şi îndeplinească *de-abia acum*

[1] H. Sanielevici, *Poporanismul reacţionar*, Bucureşti, 1921, p. 212 — 213.
[2] *Idem*, *Poporanismul reacţionar*, p. 211.
[3] *Ibidem*, p. 263.

sarcinile ei social-economice și politice. Semnificativ în această direcție este efortul continuu al lui Sanielevici de „ a demonstra" că afirmațiile sale izvorăsc din teoria marxistă, apelînd însă pentru aceasta nu la tezele clasicilor marxismului sau la lucrări ale marxiștilor revoluționari, ci de regulă, după cum am menționat, la lucrările oportuniștilor notorii, precum Bernstein, Otto Bauer, Hilferding, Vandervelde, Blum, dar mai ales Kautsky, toți prezentați drept marxiști „ortodocși".

Pe această linie a împrumutului din teoriile renegaților mișcării socialiste se înscriu și pronosticurile lui Sanielevici cu privire la noua modalitate de organizare a capitalismului în anii postbelici. Sociologul romîn luase cunoștință destul de superficial de unele lucrări despre imperialism, elaborate, firește, ori de sociologi și economiști burghezi (de pildă lucrarea lui Sombart pe care o citează), ori de renegați și oportuniști foști marxiști, și le populariza în țara noastră, străduindu-se să sublinieze „valoarea" lor integrală pentru Romînia. În această nouă formă de organizare a capitalismului, preciza el, dictatura burgheziei este înlocuită de „echilibrul dintre două clase deopotrivă de puternice : burghezia și proletariatul" [1]. În virtutea acestor „optimiste promisiuni", proletariatul urma să renunțe la orice formă de luptă revoluționară și, ascultînd de îndemnul trădător al oportuniștilor, să sprijine lupta politică și economică a burgheziei, pentru a împinge „societatea romînească spre faza capitalistă-burgheză, care dînsa și numai dînsa pregătește condițiunile trebuitoare unei societăți socialiste" [2].

Sociologul burgheziei romînești și-a asumat astfel sarcina de „a demonstra" caracterul imuabil al unei societăți condamnate de istorie. De aici strădania de a sublinia valabilitatea tezei despre pretinsul rol încă progresist al burgheziei în condițiile concrete ale crizei generale a capitalismului, Sanielevici negînd teza că în aceste noi condiții istorice lupta pentru desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice este o sarcină a proletariatului, singura clasă realmente interesată în înfăptuirea pînă la capăt a programului revoluției burghezo-democratice. Și tot de aici ideea diversionistă despre „democratismul" pe care triumful burgheziei îl va ilustra. Sanielevici refuză să accepte teza științifică potrivit căreia, în noile condiții istorice, anul 1918 nu putea fi în nici un fel „1789 al nostru" [3], și aceasta nu numai pentru că principiile revoluției franceze nu mai satisfăceau masele muncitoare antrenate în avîntul luptei revoluționare, ci în egală măsură și pentru că burghezia — clasa progresistă în 1789 — abandonase de mult idealurile democratice, progresiste, devenind o forță socială prin însăși esența ei reacționară. Ea pactiza cu resturile încă puternice ale feudalității, reprima sistematic lupta revoluționară și cultiva formele dictatoriale, huliganice, evoluate peste un deceniu în fascism.

Concepția sociologică a lui Sanielevici, deși a generat unele luări de poziții mai înaintate față de curente sociologice reprezentînd fie interesele feudalității, fie ale micii burghezii și burgheziei comerciale (sămănă-

[1] H. Sanielevici, *Probleme sociale și psihologice*, București, 1920, p. 78.
[2] *Idem*, *Poporanismul reacționar*, p. 313.
[3] *Idem*, *Literatură și știință*, p. 360.

torismul şi poporanismul), vădeşte în întregul ei un caracter reacţionar, direcţionată fiind pe linia intereselor de clasă ale burgheziei industriale romîneşti. Promovarea politicii „porţilor deschise" pentru libera pătrundere a capitalului străin în economia Romîniei, proslăvirea virtuţilor „progresiste" ale burgheziei, sublinierea rolului ei în dezvoltarea ţării pe drumul capitalist care ar începe de-abia în 1918, antisocialismul programatic, manifestat şi prin încercarea de a transforma lupta politică a clasei muncitoare într-o anexă a burgheziei, sînt, cum am văzut, cîteva din tezele de bază ale sociologiei sale apologetice. Acestea fac din opera sociologică a lui H. Sanielevici un instrument aservit intereselor burgheziei, alături de lucrările de acelaşi fel ale lui Zeletin, Lovinescu, Drăghicescu şi alţii.

ESTETICA ŞI CRITICA LITERARĂ]

Debutul lui Sanieleviei în critica literară a însemnat totodată, afirmarea sa ca discipol talentat al lui Dobrogeanu-Gherea. Semnează (H.S., cînd Hassan, uneori H. şi de cele mai multe ori Haş) la început, în presa socialistă din anii nouăzeci ai secolului trecut, recenzii, articole pe teme culturale şi literare, note polemice cu profil asemănător, luînd chiar parte — fără a aduce contribuţii originale — la cunoscuta discuţie asupra tendenţionismului în artă, provocată de articolele lui Vlahuţă din „Viaţa". Important însă aici nu este atît această publicistică în sine, cît dovada formaţiei materialiste în estetică în spiritul căreia se dezvoltă tînărul critic. Acest lucru se observă clar în primul său volum (*Încercări critice*), care adună majoritatea cronicilor sale literare publicate în „Noua revistă romînă". Pentru a înlătura orice dubiu, criticul îşi preciza din capul locului poziţia : „Ţinem să declarăm că noi nu facem decît să urmăm calea pe care dl. Dobrogeanu-Gherea a deschis-o cel dintîi la noi cercetărilor literare" [1]. Asimilarea concepţiei materialiste în cercetarea fenomenului estetic tocmai în perioada formaţiei sale intelectuale se va dovedi salutară pentru Sanielevici. Este de prisos a stărui asupra faptului că aceasta o datorează Sanielevici integral mişcării socialiste, lucru de altfel mărturisit nu o dată. Criticul a rămas toată viaţa cu convingerea fermă că „a susţine că lucrarea artistului trebuieşte studiată « în sine », din punct de vedere « curat estetic », fără nici o legătură cu mediul, este o absurditate evidentă" [2]. A vădit mereu un dispreţ aproape organic faţă de estetism, a repudiat vehement decadentismul sub variatele sale forme, militînd pentru o artă şi o literatură realistă, capabilă să-şi exercite funcţia socială, pornind de la convingerea că „literatura este oglinda societăţii".

Aceste caracteristici pozitive ale concepţiei sale estetice au fost demonstrate în studiile şi cronicile asupra operei unora dintre clasicii literaturii romîne. În studiul închinat *Momentelor* lui Caragiale, criticul se străduieşte să demonstreze fondul lor social, stăruind asupra elementelor în esenţă antijunimiste din aceste „giuvaeruri". Sanielevici porneşte şi

[1] H. Sanielevici, *Încercări critice*, p. 15.
[2] *Idem*, *Noi studii critice*, Bucureşti, 1920, p. 38.

aici de la cunoscuta teză maioresciană a discrepanței dintre fondul nostru social-economic și formele introduse din afară, subliniind însă că introducerea acestor legi și instituții apusene a fost „fatală", necesară, acum nemairămînîndu-ne „decît să facem să dispară treptat și fondul oriental printr-o critică neîncetată". Or, spune criticul, tocmai „aceasta și-a propus Caragiale în cele vreo 66 de foiletoane săptămînale..., d-sa știind bine că înapoi nu ne mai putem întoarce, chiar dacă bunătățile din trecut n-ar fi numai un miraj al imaginațiunii... De aceea dintre cusururile pe cari cu atîta umor ni le pune în lumină marele dramaturg, unele sînt tocmai *rămășițe ale trecutului*" [1]. Observația trădează un conținut polemic antijunimist, ea combătînd în fond tocmai punctul de vedere oficial al junimiștilor, care considerau *Momentele* lui Caragiale un atac împotriva liberalismului de pe poziții conservatoare. Aici Sanielevici se situează pe o poziție deosebită, evident superioară, față de aceea a lui Ibrăileanu, care socotea că în *Momente* Caragiale „critică tot liberalismul, numai cît nu direct, ci în efectele sale" [2]. „...Tot vechiul cîntec, ținta e tot aceeași, tot reprezentanții noutăților, tot productele utopiei" [3]. Punctul de vedere al lui Sanielevici demonstra în fond că opera marelui dramaturg nu reprezintă cu exclusivitate (cum afirma Maiorescu) critica artistică a rînduielilor burgheze, a liberalismului. Criticul demonstrează că, în egală măsură, în opera lui Caragiale se ridiculizează vestigiile încă puternice ale vechilor rînduieli feudale și, prin aceasta, că ascuțișul operei caragialiene este îndreptat și împotriva boierimii și a moravurilor ei. Superioritatea acestui punct de vedere e incontestabilă, și opinia lui Ibrăileanu citată mai sus, care împărtășește, cum am văzut, considerațiile junimismului în această problemă, subliniază valoarea examenului analitic întreprins de Sanielevici asupra operei lui Caragiale.

De o valoare încă actuală este studiul său despre *Pastelurile* lui Alecsandri. Pornind de la opiniile care acuzau artificialitatea și superficialitatea lui Alecsandri, criticul își propune să le demonstreze netemeinicia ; el discerne cu luciditate ceea ce este valoros și autentic în poezie de ceea ce se vădește ca prețiozitate (despre *Rodica* spunea că amintește de un menuet, „însă nu-l pot citi fără să dau glasului o ușoară nuanță de parodie") și artificial (*Linda Raia*, *Pe coastele Calabriei*, *Buchet*, *Mandarinul* etc.), subliniind pe text ceea ce numea „oscilația între gravitatea epică și grația aristocratică". Alecsandri i se dezvăluie în *Pasteluri*, după opinia sa, deopotrivă ca un artist al secolului al XVIII-lea care se joacă cu natura, alintîndu-se cu grație, și ca un prieten al naturii. Ceea ce dă valoare pastelurilor este firescul imaginii, transparența limbii, atingînd idealul, apropierea de felul de a simți natura al poetului popular, finețea simplicității, încît mărturisește convingerea că, atîta vreme „cît va trăi poporul romîn, toate generațiile de copii vor învăța să-nțeleagă farmecul naturii după *Pasteluri*". De aceea Alecsandri i se relevă drept un poet care „nu poate fi trecut în rîndul al patrulea sau al cincilea... printre scriitorii romîni de pînă

[1] H. Sanielevici, *Studii critice*, p. 98—99.
[2] G. Ibrăileanu, *Spiritul critic*, Iași, 1909, p. 237.
[3] *Idem*, *Scriitori și curente*, Iași, 1909, p. 20.

acum. *Cel puțin* cu pastelurile sale, rămîne în rîndul *întîi*" [1]. Sau, altădată, răspunzînd lui Topîrceanu, care în *Însemnări literare* își exprimă dezacordul față de caracterizările sale cu privire la Alecsandri, Sanielevici sublinia și mai riguros că, „alături de Eminescu sau, dacă vreți, după Eminescu și alături de Coșbuc, Alecsandri este cel mai mare poet al țării" [2]. Nu este mai puțin adevărat însă că, pornit pe drumul prețuirii lui Alecsandri, criticul exagera uneori, încercînd să supraevalueze *Fîntîna Blanduziei* și *Ovidiu*, socotindu-le două lucrări dramatice deopotrivă de valoroase. Or, lucru știut, dacă *Fîntîna Blanduziei* este o construcție dramatică echilibrată și rezistentă, *Ovidiu* este esențialmente șubredă și de aceea periferică în opera lui Alecsandri. Pe Sanielevici însă nu-l interesa în discuția asupra acestor două piese judecata de valoare, cît, de astă dată, demonstrația de idei, criticul voind să dovedească și prin opera lui Alecsandri valabilitatea punctelor sale de vedere în problema curentelor literare, și anume că Alecsandri reprezintă, pe plan literar, burghezia aliată cu acea parte a moșierimii care era antrenată în relațiile capitaliste. Această clasă „produce acum un curent clasic — de senină și liniștită mulțumire de viață". Ceea ce se impune a fi reținut din pledoaria aceasta pe plan teoretic este încercarea pozitivă de a căuta o mai profundă explicare de ordin social operei lui Alecsandri.

Justețea judecății de valoare a criticului este probată elocvent și în articolul despre D. D. Pătrășcanu. Aplecîndu-se acum asupra operei unui scriitor modest, Sanielevici îi relevă calitățile, subliniind fără drept de apel limitele pe care posibilitățile nu prea mari ale scriitorului nu le pot depăși.

Dar, negreșit, contribuția cea mai meritorie a lui Sanielevici pe planul esteticii și al istoriei literare este studierea stăruitoare a curentelor literare, cărora criticul le dă o fundamentare materialistă. Cercetarea a pornit de la studiul lui Gherea *Asupra romantismului și clasicismului*, în care Sanielevici descoperă cîteva vicii de formă (de ordin logic) și de fond. Ceea ce i-a reproșat el în primul rînd, încă în 1902, lui Gherea era faptul că acesta îmbrățișase total punctul de vedere al lui Heine cu privire la romantism, deși aici poetul german plătea greu tribut idealismului hegelian: „Pentru dînsul (Heine,—*Z.O.*) romantismul este un fenomen pur literar, pricinuit de alte fenomene literare și fără nici o legătură cu viața reală, cu societatea... Heine nu lămurește cauzele sociale ale curentului raționalist, nici ale curentului romantic" [3]. Or, în acest fel romantismul capătă o explicare cu totul subiectivă, cauzele fiindu-i căutate undeva în afara condiționării sociale, deși „literatura este oglinda societății". După Sanielevici, succesul în cercetarea unei probleme atît de complexe cum este aceea a curentelor literare îl asigură numai situarea pe poziții metodologice materialiste, pentru că numai „modul acesta de a privi literatura ne lămurește originea școlilor literare; ele întemeindu-se în genere pe multe puncte de asemănare pe care le prezintă un număr oare-

[1] H. Sanielevici, *Noi studii critice*, p. 152, 157, 158, 168.
[2] *Ibidem*, p. 167.
[3] H. Sanielevici *Încercări critice*, p. 36.

care de scriitori, cînd într-o anumită epocă se adresează aceleiași clase" [1]. Sub acest raport, caracterizările lui Gherea împrumutate din Heine (clasicism = armonie între corp și suflet; romantism = dezechilibru între corp și suflet) sînt nu numai idealiste, dar nefiresc de simpliste. Sanielevici își propune deci revizuirea acestui punct de vedere exprimat de maestrul său și formularea unei explicații care, pornită de pe terenul sigur al înțelegerii științifice a fenomenului, să satisfacă toate exigențele. Aplecîndu-se, cu atenția cercetătorului asupra diverselor formațiuni social-economice, Sanielevici semnala faptul că fiecăreia îi este proprie o fază de ascendență una de consolidare și una de decadență. În consecință, școlile și curentele literare, argumentează Sanielevici, ca fenomene sociale sînt determinate de această dialectică a evoluției sociale. Astfel, în literatură, socotea el, faza de ascendență determină apariția unui curent realist, cea de consolidare unui curent clasic, iar cea de decădere curentelor romantice. În dezvoltarea ideii sale, ocupînd sute de pagini, lucrurile nu se petrec, firește, atît de simplist ca în schema noastră. Faza de ascendență, de pildă, nu va produce cu exclusivitate un curent realist, ci, dimpotrivă, și școli romantice, reprezentînd dorurile și durerile claselor deposedate sau ale păturilor dezrădăcinate și lovite de noua întocmire socială. Ideea sa de bază pornea de la strădania de a dovedi că fiecare curent literar reprezintă aspirațiile unei anumite clase sociale și că numai dialectica procesului luptei de clasă poate oferi calea soluționării științifice a problemei curentelor literare, literatura fiind nu numai determinată și generată de riguroase stări social-economice, dar și un factor activ pe plan social. De aici explicația în limbajul lui că „clasicismul este literatura păturilor active și mulțumite; romantismul, literatura păturilor trîndave și nemulțumite; realismul, literatura claselor active și nemulțumite", din care cauză „clasicul ridică realitatea la rangul de ideal; romanticul se refugiază din realitate într-o lume ideală; realistul combate realitatea în numele idealului" [2]. Trebuie să menționăm însă faptul că la Sanielevici curentele dezbătute și explicate nu sînt sinonime cu știutele curente literare, istoric constituite. Acest lucru l-a precizat el însuși deseori. Din această cauză, el relevă existența clasicismului și în antichitatea greco-romană, și în perioada lui Corneille, Racine, Molière etc., după cum romantismul va fi detectat deopotrivă și în perioada de dezagregare a Imperiului roman, subliniind mereu că, indiferent de epoca istorică, aceleași cauze sociale produc aceleași efecte pe planul conștiinței. Criteriul său de cercetare este, așadar, mai curînd de ordin logic decît istoric. După el, „aceleași clase, foarte puține la număr, se regăsesc în istoria tuturor popoarelor de cultură, iar fazele sociale, create prin raporturile dintre clase, se repetă și ele cu oarecare variațiuni ceea ce face ca lanțul de școli sau curente culturale să se desfășoare cam în aceeași ordine la popoarele cele mai deosebite; iar pe de altă parte, chiar în istoria literară a aceluiași popor, starea sufletească a claselor, atitudinea lor în fața vieții — atitudine izvorîtă din împrejurări economice-sociale, pe care clasa o impune scriitorilor ce formează împreună

[1] H. Sanielevici, *Noi studii critice*, p. 254.
[2] *Idem*, *Alte orizonturi*, p. 60.

o şcoală —, nu este, în trăsături generale, sau cel puţin n-a fost pînă acum decît de trei feluri: clasică...romantică... şi realistă"[1].

În această operaţie migăloasă de studiu în adîncime, Sanielevici nu apelează însă în exclusivitate la determinanta social-economică şi politică, ci şi la criterii legate de trăsăturile spirituale specifice unui popor sau altul. În acest fel, apreciază Sanielevici, se poate explica ceea ce numeşte el caracterul general al unei culturi întregi, în opoziţie cu caracterul distinctiv al altor culturi (de exemplu deosebirea dintre cultura franceză şi cea germană). Dar, după Sanielevici, aceste trăsături psihologice distinctive se explică numai prin anumite elemente de ordin natural (mediu geografic şi ceea ce el a numit psihofiziologia de rasă), determinate în mod exclusiv de condiţiile climatice, de felul alimentaţiei.

De aici încolo Sanielevici abandonează total factorul social, îndreptîndu-şi întreaga atenţie, la îndemnul unor lecturi din operele unor sociologi din şcoala psihologică franceză (Malapert, Ribot, Fouillée etc.), dar mai ales germani (Wundt şi, cu deosebire, Klages), spre factorul psihologic, care, spunea el mai tîrziu, oferea „cheia problemelor". Abdicînd de la estetica materialistă, critica lui Sanielevici devine precară, neştiinţifică, alunecînd pe panta idealismului. Cu aceasta însă Sanielevici părăseşte de fapt teritoriul literaturii şi al esteticii, dedicîndu-se antropologiei, pentru că, într-adevăr, supraaprecierea idealistă a factorului rasă, a psihologiei de rasă, explicată prin elemente antropologice, este o influenţă directă a fixismului său antropologic pe care încearcă să-l aplice peste tot.

Întreaga muncă de clasificare şi de ordonare după criterii în general materialiste a curentelor literare prezintă negreşit multe elemente valoroase, concretizate nu numai în această operaţie ordonatoare, dar în primul rînd în strădania de a afla şi a indica fondul, cauzalitatea socială a curentelor literare, aşa cum se profilează ele în clasificarea sa. Soluţia oferită de el este superioară caracterizărilor lui Gherea şi constituie, fără îndoială, o indicaţie utilă pentru cercetătorul marxist al istoriei literare. Ea este însă stînjenită, după cum vom vedea, de excesul unilateralizării. Procedînd cu justeţe la explicarea procesului de apariţie a curentelor literare (aşa cum le concepea el) de pe poziţiile esteticii materialiste, Sanielevici absolutiza îngust acest criteriu, sărăcind întreaga complexitate a fenomenului. Luîndu-se în considerare numai ceea ce am putea numi rădăcina socială şi de clasă a procesului de apariţie a curentelor literare, în schema lui Sanielevici se pierdeau atît trăsăturile distinctive, caracteristice pentru fiecare curent literar în parte, istoric constituit, cît şi punctele de contact dintre curente, influenţele lor reciproce. Fără îndoială însă că explicaţia sa, punctul său de vedere sînt net superioare nu numai în raport cu cele ale lui Gherea, dar mai ales faţă de concepţiile estetizante din acea vreme, care negau condiţionarea socială a fenomenului literar-estetic, în cazul de faţă a apariţiei şi a constituirii curentelor literare. Dimensiunile valoroase ale idealului său estetic (probate în studiile la care ne-am referit şi în încercarea de explicare ştiinţifică a originii de clasă a unor şcoli literare) erau mereu sufocate, îngustate pînă la

[1] H. Sanielevici, *Noi studii critice*, p. 254—255.

caricaturizare de spiritul său dogmatic. În critica literară ținea seama în examenul său analitic și de factorul estetic, dar nu o dată îi rezerva un loc foarte minor, criticul socotindu-l un element dispensabil. De aceea, chiar principiul său călăuzitor, evident materialist și valoros în sine, după care fenomenul literar-artistic reflectă realitatea socială, apare în aceste condiții fatal transformat într-un instrument infirm. Optica lui Sanielevici se îngustează, criticul lăsînd, chiar pe teritoriul literaturii, tot mai mult loc sociologului. Istoria literaturii este considerată de el numai „ideologie literară", iar factorul estetic este nu de puține ori neglijat.

În contextul epocii, critica lui Sanielevici, estetica sa materialistă ocupă însă, cu toate lacunele amintite, poziții înaintate, îndeplinind un rol pozitiv, progresist în lupta împotriva estetismului și a formalismului. Cînd întemeietorul „curentului nou" lua atitudine hotărîtă împotriva normelor estetice idealiste, denunțînd programatic încercarea de a studia opera de artă numai din punctul de vedere „curat estetic", izolată de realitatea socială care a condiționat-o și de înruditele fenomene ideologice (etice, sociale etc.), el se situa negreșit pe poziția esteticii materialiste, opunînd rezistență valului estetizant. Sub acest raport, el întărea tabăra criticii materialiste, militînd împreună cu Ibrăileanu pentru apărarea idealurilor estetice promovate pentru prima oară la noi de către Dobrogeanu-Gherea. Tradiția școlii „Contemporanului" își spunea hotărîtor cuvîntul, Sanielevici rămînînd, pe această linie, credincios concepției în spiritul căreia se formase ca intelectual. Dar militantismul său materialist în estetică, obiectiv superior în raport cu estetica „purei contemplații", demonstrează la o analiză atentă o serie de slăbiciuni în comparație, de pildă, cu estetica și critica lui Ibrăileanu. Altfel spus, în frontul criticii materialiste a epocii, Sanielevici, cu toată contribuția sa utilă, valoroasă, nu cultivă întotdeauna principii materialiste în estetică, situîndu-se din această cauză în urma lui Ibrăileanu. În acest fel, Sanielevici, hotărît adversar al subiectivismului și al arbitrarului estetizant în aprecierea operei de artă, contribuie fără să vrea la diminuarea combativității criticii sale, care nu poate înfrunta întotdeauna cu succes principiile estetice afirmate de Lovinescu și de toată școala postmaioresciană. Stăruitoarea tendință spre suprapunere, nu o dată totală, între criteriile etice și cele estetice, îngusta desconsiderare a specificității actului de creație artistică compromiteau concepția sa estetică, sancționînd în fond abaterea criticului de la rigorile științifice ale esteticii materialiste. Ibrăileanu și, alături de el, ceilalți critici de la „Viața românească" puteau înfrunta însă normativele lovinesciene și le puteau demonstra inconsistența tocmai pentru că apărau, în general, o estetică științifică. Afirmînd răspicat că „*esențial e atitudinea scriitorului față de opera de artă*", că „concepția asupra vieții este chiar o condiție estetică a operei de artă", Ibrăileanu ținea în același timp să precizeze că „în definiția unei opere literare importantă este diferența specifică, adică arta", considerînd cu justețe că opiniile etice ale artistului nu apar în opera sa ca niște entități independente, ci ca factori importanți în logica acțiunii și a universului caractereologic al personajelor. În acest fel, Ibrăileanu demonstra unitatea perfectă între criteriile etice, estetice și ideologice pe planul artei, opunînd spiritului

disociativ, specific estetismului, principii estetice în general științifice. Această îngustime în ordinea esteticii și a criticii literare izvora evident din deformările înțelegerii lui Sanielevici asupra condiționării fenomenelor sociale. Criticul și sociologul Sanielevici preluase de la Gherea teza după care, în raporturile dintre bază și suprastructură, cu exclusivitate numai baza are influență activă, determinantă asupra suprastructurii. În acest fel, Gherea, preluînd răstălmăcirile vulgarizatoare ale lui Bernstein, nega teza marxistă, accentuată de Engels, potrivit căreia, în dialectica acestor procese, suprastructura exercită un rol activ asupra bazei. Pe acest fundament nemarxist în fond și-a clădit Gherea și tezele *Neoiobăgiei*, și unele dintre vederile sale estetice, mai ales aceea care lega direct literatura de producție. Sanielevici, care a îmbrățișat și în sociologie vederile reformiste ale lui Gherea, pe care le-a dus, după cum afirma, pînă la ultimele consecințe, a plătit tribut și acestor deformări în estetică. De aici, din această înțelegere sociologică deformată, decurge îngustimea unora dintre tezele estetice ale lui Sanielevici. Ignorarea uneori a specificității factorului estetic din concepția lui Sanielevici îl anunță pe sociologul care opera chiar în sociologie cu principii neștiințifice.

Exemplul elocvent pentru judecata estetică a lui Sanielevici îl constituie tot modalitatea de interpretare a operei unor scriitori. Cînd, de pildă, afirmă evident programatic că „în romanul *Învierea* și-n toate operele lui Tolstoi nu procedeele estetice mă interesează, ci tragedia disoluției societății feudale, tragedia capitalismului născînd și a agriculturii extensive comercializate" [1], sau cînd despre Lessing crede că „n-a urmărit (în toată opera lui. — *Z.O.*) decît să apere interesele politice ale clasei căreia îi aparținea prin naștere" [2], nu ne aflăm, desigur, pe terenul ferm al criticii științifice, care condamnă în egală măsură estetismul, ca și reducerea vulgarizatoare a întregii opere artistice la tematica ei. La Sanielevici, ideea aceasta foarte prețioasă, potrivit căreia „ideologia literară (citește : istoria literaturii. — *Z.O.*)... exprimă adesea mai bine decît ideologia politică interesele, aspirațiunile și întreg felul de a fi al unei clase sociale", este compromisă prin schematizare. Absolutizarea dogmatică ruina cu consecvență bunele intenții. Același morb se poate identifica și în amintita încercare de a da o explicație materialistă curentelor literare. De pildă, în ipoteza lui că în ultimă analiză un curent literar înglobează scriitori din cele mai diferite epoci, se lua în considerare numai factorul sociologic. Potrivit acestui punct de vedere, literatura romantică produsă în feudalism și aceea produsă în capitalism prezintă, după el, exact aceleași trăsături, deosebirile — foarte mici — fiind de ordinul nuanțelor. Același lucru despre clasicism și realism. Apoi, prin schema sa îngustă, rigidă, Sanielevici ridică bariere de netrecut între diversele școli literare, negînd orice posibilitate de comunicare între ele. În accepția sa, de pildă, între romantism și realism nu există nici un punct de contact. Or, este un loc comun faptul că în opere notorii pentru suflul lor romantic întîlnim viguroase elemente realiste. *Childe Harold* și *Don*

[1] H. Sanielevici, *Literatură și știință*, p. 76—77.
[2] *Ibidem*, p. 84.

Juan al lui Byron, de pildă, dovedesc aceasta, fără a mai stărui asupra elementelor vădit realiste din operele romantice ale lui Shelley, Petöfi, Mickiewicz, Slovacki, Puşkin, Eminescu etc.

De fapt, sămănătorismul va fi respins de Sanielevici nu numai pe considerente strict sociologice, ci şi pentru faptul că producea o literatură nocivă în virtutea unui program estetic reacţionar. Fără îndoială însă că lupta împotriva sămănătorismului a fost iniţiată şi consecvent susţinută mai întîi pe baza convingerilor sale sociologice, care îi semnalau în tezele iorghiste manifestări pe plan ideologic ale păturilor sociale interesate în menţinerea relaţiilor feudale. Pornind de la aceste consideraţii de ordin sociologic, Sanielevici a putut sesiza consecinţele retrograde ale sămănătorismului asupra literaturii, scopul reacţionar al normelor estetice promovate de Iorga şi de colaboratorii săi. Aceasta demonstrează nu numai raportul de reciprocă determinare dintre două din importantele preocupări ale lui Sanielevici — sociologia şi estetica —, dar în primul rînd faptul că multe dintre tezele juste afirmate de el în estetică şi în critica literară se datorau unor convingeri sociologice care, uneori, pe planul examenului estetic, puteau duce la luări de poziţie pozitive. Aşa se explică şi faptul că estetica sămănătoristă a fost condamnată pentru că promova o literatură considerată ca avînd caracteristicile „romantismului decadent, reacţionar", care, negînd şi neîmpăcîndu-se cu realitatea, se complace într-o iluzorie lume a trecutului îndepărtat, luată ca ideal de ordine socială. Glorificarea trecutului — dimensiune de prim ordin în literatura sămănătoristă — reprezintă cu fidelitate, arăta Sanielevici, nu numai teama faţă de „înnoirile" burghezo-capitaliste, ci şi strădania de a compromite prezentul, noile orînduiri care îşi deschideau drum. Ideea evident programatică a lui N. Iorga cu privire la caracterul aşa-zis neantagonist al „vremurilor de demult", pe baza căreia prescria scriitorilor să proslăvească trecutele „vremi de patriarhalitate, fără clase, fără mode, fără predici", întrucît „trecutul e plin de exemple de o sfîntă şi duioasă solidaritate, legînd pe cel mai sărac locuitor al satelor de Domnul din Scaun" [1], era respinsă cu argumente ştiinţifice, Sanielevici denunţînd aici nu numai falsificarea faptului istoric, idealismul, ci şi interesul de clasă care generează o asemenea poziţie: „În locul idealizării trecutului barbar s-au gîndit scriitorii noştri naţionalişti că strămbunii lor ţărani au fost bătuţi la scară de boierii pe care-i tămîiază acum?" [2], precizînd totodată că pasiunea aceasta pentru un trecut mult falsificat este reflexul interesului „aristocraţiei lovite sau şi numai ameninţate în privilegiile ei şi temătoare de lumina progresului şi a democraţiei" [3]. Altădată condamna literatura sămănătoristă pentru că i se releva drept strident romantică, fiind „o literatură care nu respiră religia muncii oneste şi a vieţii familiale ca orice literatură clasică burgheză, ci o altă religie, cu totul stranie" [4], populată cu eroi confecţionaţi după tipare strîmbe, ţărani dominaţi de instincte şi primitivitate, parcă neajunşi încă în faza conştiinţei umane, urînd civi-

[1] N. Iorga, *Sămănătorismul*, 1903, nr. 33, p. 517.
[2] H. Sanielevici, *Poporanismul reacţionar*, p. 8—9.
[3] *Ibidem*, p. 153.
[4] *Ibidem*, p. 191.

lizația, preferînd în locul acesteia „bordeiul străbun" și economia naturală. De pe aceleași poziții ale înțelegerii necesității evoluției sociale a respins Sanielevici și literatura poporanistă (deși a confundat nu o dată cele două curente, egalizîndu-le nemotivat), demascînd-o drept „literatura care descrie lipitorile satelor pentru lipitorile satelor, din punctul de vedere al lipitorilor satelor". Sesizînd marele pericol al abaterii de la reflectarea realistă a contemporaneității, criticul s-a ridicat împotriva literaturii sămănătoriste și a rețetelor prescrise de poporaniști, considerîndu-le în egală măsură „o expresie a primitivității", nocive, și pentru că „prin răul lor gust, prin reclama ordinar-șarlatanească, de bîlci făcută unor lucrări mediocre și poate și prin alte cusururi, au secat izvorul literaturii romîne". Și chiar dacă pericolul era pe alocuri mult exagerat, alarma era justificată și acțiunea de denunțare întreprinsă cu curaj de criticul și sociologul Sanielevici a fost negreșit utilă, binevenită, eficientă pentru literatura epocii.

Aceasta nu înseamnă însă că Sanielevici ar fi promovat, chiar în această pozitivă campanie antisămănătoristă, numai criterii estetice materialiste, că n-ar fi fost partizanul disocierii dintre fondul de idei al unei opere de întruparea ei artistică, al identificării factorului estetic cu cel etic, folosindu-se în aprecierea literaturii sămănătoriste (sau a aceleia care i se părea lui a fi total sămănătoristă) în mare parte numai de factorul etic, în dauna celui estetic, violentînd prin aceasta nu de puține ori judecata de valoare. Dimpotrivă, Sanielevici a operat mai ales cu asemenea rețete normative vulgarizatoare care transformau aspectul etic al operei de artă în unicul generator de valoare.

Încă la începutul secolului, el socotea drept cea mai valoroasă ceea ce el numea „literatura de peste munți", în primul rînd pentru „înalta moralitate care respiră din opera acestor scriitori" [1]. La Jean Bart aprecia faptul că „autorul are un ideal etic", exprimat prin dragostea față de cei umili, iar romanul lui Vlahuță *Dan* era respins pentru atmosfera de melancolie și desperare care îl caracterizează, fiind considerat „una din acele scrieri... contra cărora trebuie să lupți ca în contra unui virus" [2]. În schimb era favorabil primită culegerea de nuvele a lui Vlahuță *Clipe de liniște* pentru atmosfera ei tonică, optimistă și, mai ales, pentru că demonstrează „cu cît mai mare și mai nobilă este viața omului activ, energic, oțelit în nevoi, care nu-și pierde vremea în zadarnice visări și analize ale propriului suflet, ci deschide ochii la împrejurările multiple ale realității" [3]. Fără îndoială, cerința ar fi fost foarte pozitivă dacă era conjugată cu cel puțin tot atîta exigență pentru modalitatea realizării artistice a operei literare. Cum Sanielevici ignora însă această lege fundamentală a esteticii științifice, materialiste, judecățile sale de valoare erau nu o dată strident arbitrare. Astfel era disproporționat apreciat modestul povestitor I. Pop-Reteganu și blamat Anghel, astfel era, în general, excesiv apreciat Vlahuță și, cu miopie stînjenitoare, respins Arghezi. Și, cum se știe, pe baza acelorași principii extraestetice era condamnată și opera lui Sado-

[1] H. Sanielevici, *Încercări critice*, p. 24.
[2] *Ibidem*, p. 57—58.
[3] *Ibidem*.

veanu, considerată — simplist, nedrept, cu vădită obtuzitate — „o primejdie pentru morala publică".

Exagerata considerare a factorului etic i-a prilejuit însă lui Sanielevici şi numeroase observaţii remarcabile, demne de reţinut, vizînd îndeosebi punctul său de vedere în problema rolului şi a locului proletariatului în arta şi în literatura viitorului. E drept că aceste observaţii sînt clădite pe teze sociologice false, ca aceea a pretinsei perioade de armonie socială şi de colaborare între proletariat şi burghezie, perioadă care ar urma să se instaureze în anii postbelici. Respingînd falsele premise sociologice, se impune însă sublinierea ideii, evident foarte preţioasă, după care singura clasă capabilă să redea literaturii valorile ei adevărate este proletariatul. „Clasa muncitoare va aduce în literatură marea ei putere de viaţă şi măreaţa epopee a luptei pentru pîine". Sanielevici stăruia aprobator asupra ideii că „pătura lucrătoare este conştientă de menirea ei de a prelua conducerea culturii", demonstrînd convingător superioritatea morală a proletariatului în raport cu burghezia, în rîndurile căreia „cu cît are cineva mai puţine scrupule, cu atît ajunge mai sus", fapt pentru care în condiţiile ordinii burgheze „nici nu este cu putinţă... să se ţie seama de norme etice". Tocmai de aceea, stăruia Sanielevici, „între starea de fapt a societăţii actuale şi morale... s-a săpat prăpastie". Burghezia este incapabilă să realizeze procesul necesar de asanare morală. Acest lucru îl poate realiza numai proletariatul, pentru că numai „lucrătorul manual a rămas sănătos şi poate trăi cinstit. În sufletul său neatacat, iubirea părintească, dragostea, gelozia, prietenia, curajul, lealitatea, mîndria, generozitatea şi celelalte rechizite literare au rămas întregi, valută forte, nebatjocorite de degringoladă". El sublinia mereu că „numai proletariatul organizat, care s-a ridicat la înălţimea culturii, cîtă a reuşit s-o creeze pînă acum omenirea în sudoarea frunţii şi cu jertfe de sînge, şi care-i gata să preia asupră-şi conducerea mai departe a acestei culturi", este singurul chemat de istorie să realizeze acest mare deziderat al umanităţii în suferinţă [1]. Această clară recunoaştere a rolului proletariatului în artă şi în literatură constituie unul dintre meritele remarcabile ale lui Sanielevici pe linia ideilor şcolii „Contemporanului", în spiritul căreia s-a format.

★

Opera lui Sanielevici se demonstrează a fi contradictorie. Formaţia sa materialistă din anii tinereţii, datorată contactului cu şcoala „Contemporanului" şi cu mişcarea socialistă, a determinat consecinţe pozitive în concepţia sa estetică, pătrunsă de principiile materialiste. În sociologie, în schimb, influenţa ideilor neoiobăgiste ale lui Gherea şi a unor teze ale renegaţilor mişcării muncitoreşti l-au dus la părăsirea totală a concepţiei ştiinţifice în studierea fenomenului social, devenind un sociolog burghez, apărător zelos al intereselor sociale şi economice ale burgheziei. Prin ceea ce are valoros în domeniul esteticii şi al criticii literare, respingînd sociologia sa apologetică, opera lui Sanielevici prezintă şi azi interes, ea ocupînd un loc însemnat în istoria luptei dintre materialism şi idealism în estetica românească.

---

[1] H. Sanielevici, *Clasicismul proletariatului*, Bucureşti, 1924, p. 17—47, 51—53.

CU PRIVIRE LA RAPORTUL DINTRE MATERIALISMUL ISTORIC ȘI SOCIOLOGIA MARXISTĂ

DE

I. NATANSOHN și P. DUMITRESCU (Iași)

Discuția deschisă în coloanele revistei „Cercetări filozofice" cu privire la obiectul materialismului istoric și al sociologiei marxist-leniniste este urmărită cu interes de către lucrătorii de pe frontul ideologic, deoarece ea ridică probleme deosebit de actuale pentru orientarea cercetării științifice. Această dezbatere se adaugă discuțiilor vii purtate în ultimii ani în publicațiile de specialitate din țările socialiste, discuții menite să clarifice o serie de aspecte ale caracterului și conținutului unora din părțile constitutive ale marxismului. În cadrul lor, una dintre problemele dezbătute este aceea a raportului dintre materialismul istoric și sociologia marxist-leninistă.

Departe de a avea un caracter scolastic, această dezbatere este nemijlocit legată de extinderea cercetărilor sociologice concrete, de necesitatea generalizării datelor obținute și a unei juste orientări marxist-leniniste a acestor cercetări. Tocmai pentru a răspunde unei asemenea necesități, redacția revistei „Probleme ale păcii și socialismului" a organizat în toamna anului 1961 o consfătuire de lucru a unor sociologi marxiști, consfătuire care a dezbătut problema organizării cercetărilor sociologice concrete. În cadrul discuțiilor a fost abordată și problema raportului dintre materialismul istoric și cercetările sociologice concrete.

Dacă în trecut cercetările sociologice concrete nu aveau o prea mare amploare, astăzi toți sociologii marxiști sînt unanimi în a recunoaște importanța și utilitatea lor. Preocuparea pentru asemenea cercetări a ridicat — cum era și firesc — problema locului și semnificației lor în cadrul științei despre societate. De aici a apărut și problema dacă este sau nu necesară o știință teoretică-generală, nefilozofică (deci distinctă de materialismul istoric), și anume sociologia marxist-leninistă, care să facă generalizări la nivelul unei formațiuni social-economice.

Problema raportului dintre materialismul istoric și sociologia marxist-leninistă apare, așadar, în primul rînd, ca un aspect al problemei determinării obiectului materialismului istoric.

Materialismul istoric este o parte inseparabilă a filozofiei marxiste. În această privință nu pot exista nici un fel de discuții, deoarece negarea caracterului filozofic al materialismului istoric înseamnă, implicit, părăsirea completă a poziției marxiste. Ca parte integrantă a filozofiei marxist-leniniste, materialismul istoric reprezintă o consecventă aplicare și extindere a materialismului asupra domeniului vieții sociale. Materialismul istoric, ca știință filozofică, rezolvă în domeniul vieții sociale problema fundamentală a filozofiei : raportul dintre existență și conștiință. Înseși categoriile de existență socială și conștiință socială reprezintă continuarea și concretizarea categoriilor de existență și conștiință. Dar materialismul istoric nu este numai continuarea și concretizarea materialismului dialectic la studiul vieții sociale, ci și completarea lui.

Între tezele materialismului dialectic și ale materialismului istoric există o strînsă întrepătrundere și intercondiționare. Problemele de bază ale materialismului dialectic ca, de exemplu, rezolvarea consecvent științifică a raportului dintre materie și conștiință, problemele teoriei cunoașterii, nu pot fi abordate în mod științific fără explicarea materialist-istorică a fenomenelor sociale. Analiza procesului de elaborare a filozofiei marxiste ne arată că Marx și Engels au creat materialismul dialectic și istoric în unitatea lor indisolubilă.

În privința caracterului filozofic al materialismului istoric există, prin urmare, o deplină unanimitate de păreri în rîndul sociologilor marxiști. Problema în discuție este aceea cu privire la faptul dacă materialismul istoric, ca știință filozofică, poate în același timp să aibă ca obiect nu numai legile care se referă la raporturile și condițiile de existență ale oricărei societăți omenești, ci și legile care se referă la raporturile și condițiile specifice de existență ale unei anumite formațiuni social-economice. Răspunsul afirmativ la această problemă înseamnă, implicit, negarea necesității existenței unei științe nefilozofice (distinctă de materialismul istoric) — sociologia marxist-leninistă, și recunoașterea faptului că materialismul istoric este tocmai această sociologie.

Articolul tov. Radu Florian, *Cu privire la obiectul materialismului istoric și al sociologiei marxist-leniniste*, publicat în nr. 1 din 1962 al revistei „Cercetări filozofice", pornește, dimpotrivă, de la ideea existenței unei sociologii generale, deosebită (dar nu independentă) de materialismul istoric prin conținutul și caracterul său și care ar coincide, în parte, cu socialismul științific.

Autorii articolului *Cu privire la caracterul și obiectul materialismului istoric și al socialismului științific*, tovarășii Paul Popovici și O. Trăsnea, combat punctul de vedere al tov. Radu Florian arătînd că socialismul științific, prin caracterul și sarcinile sale, este o știință socială particulară — știința marxist-leninistă a politicii clasei muncitoare. Nu ne vom referi la problema raportului dintre materialismul istoric și socialismul științific, deoarece considerăm că rezolvarea acestei probleme de către tovarășii Paul Popovici și O. Trăsnea, în articolul menționat, este justă. Sîntem

întru totul de acord cu argumentele aduse și nu considerăm necesar să mai revenim asupra lor.

În articolul de față ne propunem să aducem unele argumente care să demonstreze identitatea dintre materialismul istoric și sociologia marxistă și faptul că nu este necesară desprinderea unei sociologii generale, nefilozofice. Acest punct de vedere este împărtășit și de tovarășii Paul Popovici și O. Trăsnea în articolul amintit. De altfel, înseși argumentele pe care le aduc în demonstrarea faptului că socialismul științific nu poate fi identificat cu sociologia marxistă sau cu conținutul ei principal, relevă implicit faptul că autorii neagă existența unei sociologii nefilozofice ca teorie generală a formațiilor social-economice.

★

Obiectul materialismului istoric îl constituie societatea omenească, legile generale ale dezvoltării ei. Tovarășii care susțin necesitatea unei sociologii generale, nefilozofice, diferită — deși nu independentă — de materialismul istoric, pornesc de la faptul că materialismul istoric ar studia societatea în general și nu o societate concretă — formațiunile social-economice —, și deci sfera obiectului materialismului istoric s-ar referi numai la legile comune tuturor formațiunilor social-economice și nu și la legile care exprimă interacțiunea laturilor unui organism social-economic. Acest mod de interpretare a obiectului materialismului istoric ni se pare nejust. Este prea bine cunoscut faptul că întemeietorii marxism-leninismului au criticat cu vehemență modul abstract al gînditorilor premarxiști de a porni în studierea societății de la o „societate" în general și nu de la diferitele formațiuni social-economice. Aceștia încercau să creeze o filozofie a istoriei, adică o teorie despre procesul istoric, bazată nu pe studiul concret al dezvoltării sociale, ci pe considerații filozofice abstracte. Lenin ironiza pe acei sociologi care, pornind la cercetarea societății de la întrebări cum ar fi : „ce este societatea", „ce este progresul", începeau, de fapt, cu ceea ce trebuia să fie rezultatul acestei cercetări, cu sfîrșitul. Lenin a opus metodei acestor sociologi metoda lui Marx, care a explicat procesul de dezvoltare a societății omenești pornind de la studiul unei formațiuni social-economice concrete.

Marx a arătat că dezvoltarea societății omenești este un proces istoric-natural, adică un proces dialectic guvernat de legi necesare. Materialismul istoric studiază dezvoltarea societății omenești în toată complexitatea și diversitatea proceselor sociale, dezvăluind mecanismul succesiunii și înlocuirii diferitelor formațiuni social-economice, legile generale ale acestei succesiuni, precum și legile proprii ale dezvoltării fiecărei formațiuni sociale-economice în parte. Numai pe baza studierii acestor procese concrete se poate ajunge la înțelegerea științifică a vieții sociale. „Căci a începe cu problemele : ce este societatea, ce este progresul — înseamnă a începe cu sfîrșitul. De unde veți lua noțiunea de societate și de progres în general, dacă n-ați studiat încă în mod special nici o formațiune socială, dacă nici măcar n-ați știut să definiți această noțiune și să treceți la o cercetare serioasă a faptelor, la o analiză obiectivă a cutăror sau cutăror relații sociale ? Iată indiciul cel mai evident al metafizicii cu

care a început orice știință : cît timp oamenii n-au fost în stare să treacă la studiul faptelor, mereu au inventat apriori teorii generale, care au rămas totdeauna sterile"[1].

Fără îndoială că, pornind de la studierea concretă a diferitelor formațiuni social-economice, materialismul istoric nu neagă existența unor legi generale de dezvoltare a societății, dar aceste legi generale nu ies în evidență prin ele însele, în afara manifestărilor concrete în cadrul diferitelor formațiuni social-economice.

Faptul că nu există societate „în genere", în afara formațiunilor social-economice concrete, nu înseamnă că nu-și are locul o știință despre societatea omenească în ansamblul ei.

În concepția clasicilor marxism-leninismului, materialismul istoric este sinonim cu știința socială, cu unica sociologie științifică. Lenin a numit chiar materialismul istoric drept singura sociologie științifică. S-ar putea obiecta că, dacă în perioada cînd au trăit Marx, Engels și Lenin, nu era necesară desprinderea unei sociologii marxist-leniniste ca știință de sine stătătoare, în prezent, dată fiind amploarea cercetărilor sociologice concrete, o asemenea desprindere ar fi necesară. Fără îndoială că procesul real de dezvoltare a cunoașterii vieții sociale duce prin el însuși la desprinderea unor discipline noi, ramuri noi ale cercetării științifice. Sociologii marxiști recunosc necesitatea lărgirii cercetărilor sociologice concrete și, în legătură cu aceasta, posibilitatea constituirii pe baza necesității practicii social-istorice a unor discipline sociologice cum ar fi : sociologia muncii, sociologia familiei și traiului, sociologia orașului etc. Dar dacă aceste discipline științifice sînt necesare, este greșit a îngusta în mod nejustificat sfera obiectului materialismului istoric, ele nefiind decît direcții de cercetare în cadrul materialismului istoric. Asemenea direcții de cercetare nu au nimic comun cu numeroasele ramificații ale sociologiei burgheze contemporane, pulverizată în cercetarea unor fenomene cu totul secundare, caracterizată adesea prin cel mai cras empirism și factologie lipsită de orientare științifică, teoretică și metodologică.

Lenin a arătat că materialismul istoric este cea mai grandioasă cucerire a cugetării științifice. Acest adevăr are o deosebită semnificație pentru înțelegerea problemei pe care o discutăm. Pînă la Marx și Engels în știința despre societate domnea haosul și arbitrarul. În comparație cu științele naturii, știința despre societate era mult rămasă în urmă. Extinzînd materialismul asupra vieții sociale, Marx și Engels au găsit cheia care a permis abordarea cu adevărat științifică a tuturor fenomenelor sociale. Dar descoperirea celor mai generale legi ale dezvoltării sociale, descoperirea „cheii" care explică toate fenomenele sociale, nu înseamnă însă că în domeniul științei sociale totul a fost rezolvat, că cercetarea științifică nu ar putea să aducă ceva nou. Adepții punctului de vedere al necesității existenței unei sociologii generale de sine stătătoare pornesc însă — după părerea noastră — de la premisa tacită că rezultatele noi ale cercetării știin-

[1] V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a II-a, Edit. politică, București, 1960, vol. I, p. 140.

țifice în domeniul societății ar ține de domeniul sociologiei generale și deci nu de domeniul materialismului istoric.

În demonstrarea identității dintre materialismul istoric și sociologia marxist-leninistă trebuie avut în vedere modul specific de manifestare al legilor sociale, acela că ele acționează prin intermediul activității conștiente a oamenilor. Numai înțelegerea justă a corelației dintre necesitate și întîmplare, dintre obiectiv și subiectiv, dintre spontan și conștient ne permite abordarea profundă a specificului de manifestare a legilor sociale. De aceea, cercetării sociologice îi este caracteristică studierea legilor sociale numai în funcție de modul specific în care se manifestă aceste legi în diferite condiții, în diferite epoci sau perioade, în funcție de particularitățile concrete, de fenomenele sociale individuale. A desprinde fenomenele sociale individuale, sau chiar fenomenele sociale de masă de legile generale, înseamnă a denatura însăși esența acestor legi.

Pentru sociologii marxiști are o deosebită importanță înțelegerea corelației juste dintre legile generale și legile specifice. În literatura de specialitate au fost combătute tendințele de a reduce legile specifice la o formă de manifestare a legilor generale, sau de a rupe legile specifice de legile generale. Or, a desprinde sociologia marxist-leninistă ca știință de sine stătătoare reprezintă, în fond, încercarea de a rupe legile generale de legile specifice, a denatura raportul dialectic dintre ele. Materialismul istoric studiază societatea ca un tot unitar atît în sens vertical, avînd ca obiect legile care dezvăluie raporturile dintre laturile dezvoltării sociale, care exprimă condițiile de existență ale oricărei societăți, cît și în sens orizontal, cuprinzînd în obiectul său legile care exprimă interacțiunea tuturor laturilor unei anumite formațiuni social-economice. Legile materialismului istoric sînt generale în raport cu legile studiate de științele sociale particulare : estetica, etica, teoria statului etc. Dacă este just, prin urmare, să se admită existența unor științe deosebite pentru studierea legilor diferitelor laturi ale vieții sociale, pe de o parte, și pentru studierea diferitelor domenii ale vieții sociale pe de altă parte, ni se pare nejustificat să admitem existența unor științe deosebite pentru studierea legilor tuturor laturilor vieții sociale fie la nivelul întregului proces al dezvoltării sociale, fie la nivelul fiecărei formațiuni social-economice.

Științele se deosebesc între ele nu atît prin gradul de generalitate al legilor studiate, cît mai ales prin studierea unei anumite forme de mișcare, a unui anumit domeniu al realității obiective.

Potrivit punctului de vedere care separă sociologia marxistă generală de materialismul istoric, există două științe distincte pentru același domeniu : legile generale ale dezvoltării sociale (legi generale, în sensul că se referă la interacțiunea tuturor laturilor vieții sociale în ansamblu, sau pe o anumită treaptă de dezvoltare a societății). Tov. Radu Florian privește legile generale ale societății ca legi care acționează în toate formațiunile social-economice și caută să definească materialismul istoric prin prisma acestei înțelegeri : „... Materialismul istoric studiază natura laturilor fundamentale comune tuturor orînduirilor sociale — pe care le oglindește în categoriile vieții sociale —, legile generale ale societății, modul în care in-

teracțiunea lor determină dezvoltarea societății, procesele sociale care exprimă trăsături esențiale ale mai multor orînduiri"[1].

Autorul citat se referă și la faptul că legile generale privesc interdependența tuturor laturilor vieții sociale, dar aceasta numai la nivelul tuturor formațiunilor sau la nivelul mai multor formațiuni. În felul acesta se ajunge la următoarea situație : legile interacțiunii tuturor laturilor vieții sociale pot funcționa ca legi generale numai la nivelul tuturor formațiunilor sau mai multor formațiuni, în timp ce la nivelul fiecărei formațiuni nu pot exista asemenea legi. De aici se ajunge la concluzia că viața unei orînduiri ca un tot unitar este determinată de acțiunea legilor care acționează în toate formațiunile : „Legile obiective care reprezintă legăturile necesare și esențiale dintre laturile sau sferele vieții sociale — comune tuturor orînduirilor sociale —, interdependența lor, care determină viața unei orînduiri ca un tot unitar, constituie *legile generale ale dezvoltării sociale*"[2].

Tov. Radu Florian reduce — așa cum se observă în articolul citat — legile specifice la forme de manifestare ale legilor generale, fapt criticat în literatura filozofică. Acest lucru îl duce la negarea existenței legilor generale *ca legi ale interacțiunii tuturor laturilor vieții sociale la nivelul unei anumite formațiuni.*

Noi considerăm că înțelegerea justă a obiectului materialismului istoric, a faptului că materialismul istoric este singura sociologie științifică și că se identifică, prin urmare, cu sociologia marxist-leninistă, deschide cîmp larg desfășurării unor ample cercetări sociologice concrete, dezvoltării numeroaselor discipline sociologice fundamentate și orientate pe baza marxism-leninismului, generalizării practicii social-istorice.

---

[1] Radu Florian, *Cu privire la obiectul materialismului istoric și al sociologiei marxist-leniniste*, în „Cercetări filozofice", nr. 1/1962, p. 137.

[2] *Ibidem*, p. 138.

ACTIVITATEA PRACTICĂ ŞI UNELE PROBLEME ALE DEZVOLTĂRII CONŞTIINŢEI SOCIALISTE

CONTRIBUŢIA GAZETEI „VIAŢA UZINEI" ÎN CULTIVAREA NOII ATITUDINI FAŢĂ DE MUNCĂ

DE

CICERONE GRIGORESCU

Noua etapă în care a păşit ţara noastră face necesară ridicarea pe o treaptă superioară a activităţii conştiente a maselor de milioane de oameni ai muncii, ridicarea conştiinţei lor la nivelul sarcinilor desăvîrşirii construcţiei socialismului. Partidul nostru pune un mare accent pe necesitatea intensificării muncii politice-educative în vederea dezvoltării conştiinţei socialiste în rîndurile maselor de oameni ai muncii. „În centrul acestei activităţi — arată tovarăşul Gh. Gheorghiu-Dej — trebuie să stea cultivarea dragostei şi respectului faţă de muncă şi îndatoririle sociale, faţă de bunurile obşteşti, înrădăcinarea normelor şi principiilor socialiste de conviețuire în societate"[1].

Cultivarea dragostei şi respectului faţă de muncă, faţă de tot ceea ce este nou şi înaintat, faţă de colectivitate, contribuie la formarea omului nou şi constituie totodată un factor hotărîtor în lupta pentru îndeplinirea cu succes a sarcinilor trasate de Congresul al III-lea al P.M.R. În acest front de luptă pentru formarea omului nou, un rol important revine şi gazetelor de uzină. Situîndu-se pe poziţiile noului, subliniind forţa şi superioritatea lui, criticînd ascuţit lipsurile în lumina intereselor victoriei noului, mobilizînd oamenii muncii pentru realizarea şi depăşirea planului de stat, întărind încrederea acestora în capacitatea lor de a învinge, sub conducerea partidului, toate lipsurile şi greutăţile trecătoare, combătînd confuziile şi stările de spirit înapoiate şi popularizînd experienţa înaintată, gazetele de uzină contribuie la formarea şi dezvoltarea noii atitudini faţă de muncă.

★

[1] *Darea de seamă a delegaţiei Partidului Muncitoresc Romîn la cel de-al XXII-lea Congres al P.C.U.S.*, prezentată de tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej la plenara C.C. al P.M.R. din 30 noiembrie — 5 decembrie 1961, în „Scînteia" din 7 decembrie 1961.

Gazeta „Viața uzinei", organ de presă al comitetelor de partid și al comitetelor sindicatelor de la uzinele „23 August" și „Republica" din capitală, prin problemele de producție și de educație pe care le dezbate în paginile sale, aduce o contribuție importantă la ridicarea conștiinței socialiste a muncitorilor, tehnicienilor și inginerilor din aceste două mari uzine.

În articolul de față ne propunem să scoatem în evidență contribuția adusă de gazetă *în cultivarea noii atitudini față de muncă*, rolul ei important în educarea muncitorilor pentru înțelegerea noului conținut social pe care îl capătă munca în socialism.

Formarea și dezvoltarea noii atitudini socialiste față de muncă — trăsătură fundamentală a conștiinței socialiste — presupune o activitate complexă de educare a muncitorilor, inginerilor și tehnicienilor. Relațiile de producție socialiste creează cîmp larg de acțiune dezvoltării noii atitudini față de muncă. Dar acesta nu este un proces spontan și accidental, el se desfășoară în mod organizat, sub conducerea organizațiilor de partid, care folosesc o gamă variată de mijloace de educare atît în procesul de producție, cît și în afara lui, în timpul liber.

Între cultivarea noii atitudini față de muncă și îndeplinirea cu succes a sarcinilor de plan există o strînsă interdependență dialectică. Îndeplinirea la timp și în bune condiții a planului de producție este cea mai bună unitate de măsură a noii atitudini manifestate față de muncă.

Din complexitatea problemelor pe care le ridică viața în această activitate de educare a muncitorilor pentru dezvoltarea atitudinii noi față de muncă, ne vom opri numai asupra unora care își găsesc o reflectare mai mare în cuprinsul gazetei, a unor trăsături caracteristice ale omului de tip nou, cum sînt de exemplu : *dragostea și patriotismul în atitudinea muncitorilor față de muncă, pasiunea pentru nou, dezvoltarea spiritului colectivist și a întrajutorării frățești în muncă*; *întărirea disciplinei și folosirea rațională a timpului afectat pentru muncă*; *grija față de avutul obștesc*, trăsături între care există o strînsă interdependență și o influențare reciprocă.

Cultivarea dragostei și a patriotismului în atitudinea muncitorilor față de muncă constituie o preocupare permanentă a gazetei. În cuprinsul articolelor pe această temă sînt scoase cu putere în evidență chipul, trăsăturile noi ale omului constructor al socialismului, oricînd gata de sacrificii, dacă situația de moment o impune, pătruns de spiritul datoriei și al patriotismului înflăcărat în muncă; de înțelegerea deplină a faptului că el este răspunzător pentru tot ce înfăptuiește în procesul de producție. În schița-portret intitulată *Conștiință* în care sînt subliniate tocmai aceste laturi pozitive ale omului de tip nou, este vorba de modelierul Temolian Bărăscu, un om în vîrstă, căruia i se dăduse să execute urgent un model pentru o semicuplă necesară turnării unei piese pentru fabrica de ciment din Fieni. Comanda o primise într-o vineri. Piesele trebuiau expediate beneficiarului în trei zile. Era un termen extrem de scurt. Temolian Bărăscu lucrînd și după orele de program, a executat modelul într-un timp record. Dar, datorită grabei cu care a lucrat, el a omis o operație. De acest lucru și-a amintit abia acasă, noaptea. După modelul executat de el urmau să se formeze și să se toarne piesele respective chiar în noaptea aceea. Înaltul său simț de răspundere l-a determinat să meargă în grabă la uzină, reu-

șind să remedieze înainte de turnare greșeala scăpată. Astfel, a putut fi livrată la termenul fixat o comandă de bună calitate.

Într-un alt articol, intitulat *Semnificații*, gazeta scoate în evidență fapta plină de abnegație și devotament, dovedind un adînc patriotism și dragoste față de muncă, a muncitorilor șamotori de la uzina „Republica", care pentru a nu întrerupe pe timp îndelungat activitatea laminorului de 6 țoli, au executat reparația generală a cuptorului acestuia imediat după stingerea focului, lucrînd în condiții grele de muncă. Ei și-au luat această răspundere numai din dorința ca colectivul de muncă din care fac parte să-și poată îndeplini în termenul stabilit sarcinile de plan. Inițiativa lor a mobilizat în muncă și echipele de lăcătuși, reușindu-se astfel ca reparația generală a întregului laminor să fie executată cu 15 zile mai devreme de termenul planificat. În felul acesta, colectivul de muncă al uzinei „Republica" și-a îndeplinit la timp sarcinile de plan.

Gazeta nu se mulțumește însă numai cu oglindirea unor exemple pozitive privind dragostea pe care o manifestă majoritatea muncitorilor, tehnicienilor și inginerilor față de muncă. Ea caută să aducă o contribuție cît mai substanțială, ocupîndu-se în acest scop de tovarășii rămași în urmă care nu au ajuns încă să înțeleagă că dragostea față de muncă este o trăsătură caracteristică omului de tip nou. Strădania colectivului de muncitori pentru cultivarea dragostei față de muncă a fost oglindită de ziar și în reportajul *Dăneț a fost reprimit*. Florian Dăneț împreună cu Ion Cheianu, tineri muncitori, proaspeți absolvenți ai școlii de ucenici, indisciplinați și cu apucături urîte, n-au mai venit într-o zi la lucru. Unii dintre modelieri s-au bucurat că au scăpat de ei, dar celor mai mulți în frunte cu comuniștii fapta lor le-a dat de gîndit. Făcuse oare colectivul în care au muncit și au trăit acești doi tineri totul pentru a dezvolta la ei dragostea și simțul datoriei față de muncă? Nu făcuse. Colectivul a hotărît atunci să-i readucă în mijlocul lui. Cu Ion Cheianu a fost mai simplu. Deși se părea că el era cel mai indisciplinat, totuși peste cîteva zile a revenit în brigadă. Pentru convingerea lui Dăneț, colectivul a fost nevoit să muncească o perioadă mai lungă. Ajutat cu răbdare de colectiv, Dăneț a înțeles pînă la urmă că nu-i nimic mai scump pe lume decît să muncești cu pasiune, să-ți iubești meseria, ceea ce îți aduce o satisfacție deplină și stima oamenilor în mijlocul cărora trăiești. Astăzi Florian Dăneț muncește cu dragoste și învață și la școala medie serală de cultură generală, unde este elev în clasa a IX-a.

În articolul *Condiții asemănătoare — rezultate diferite* se arată cum, pe același loc de muncă, cu aceleași condiții de lucru, două echipe de turnători, datorită unei atitudini diferite față de muncă obțin rezultate diferite. Este vorba, pe de o parte, de echipa comunistului Mitică Ioniță care obține lună de lună rezultate tot mai bune datorită faptului că membrii ei muncesc organizat pe baza unui grafic și se ajută reciproc, iar pe de altă parte de echipa turnătorului Ernest Köning, în cadrul căreia se lucra la întîmplare, unii lipseau nemotivat, în frunte chiar cu șeful echipei. Nici unul dintre membrii acestei echipe nu frecventa cursurile pentru ridicarea calificării profesionale. Gazeta a luat o atitudine combativă față de aceste lipsuri. Văzînd că Köning și echipa sa continuă să aibă aceeași atitudine

față de muncă, a fost publicat un articol, criticîndu-l de astă dată pe maistru și conducerea atelierului de formare. În urma acestui articol, grupa sindicală s-a preocupat în continuare de lichidarea lipsurilor semnalate de gazetă, ceea ce a făcut, ca, după un timp, echipa lui Köning să intre în rîndurile echipelor de turnători fruntașe din uzina „23 August". Faptul n-a scăpat din vedere gazetei. Transformarea petrecută în munca echipei lui Köning a făcut obiectul unui alt articol.

Prezența în paginile gazetei a unor asemenea materiale are un mare rol educativ, contribuind la întărirea dragostei față de muncă. Astfel de articole îi fac pe oameni să înțeleagă că în socialism *munca* este o îndatorire de onoare, o cinste, și că față de ea trebuie să avem o atitudine nouă. Redacția gazetei este solicitată de cititori să abordeze cu continuitate asemenea probleme.

Pasiunea pentru nou a muncitorilor, inginerilor și tehnicienilor, străduința lor de a aduce cu fiecare zi îmbunătățiri permanente muncii, produselor pe care le execută, utilajelor cu care lucrează, este viu stimulată în paginile gazetei, contribuind astfel la dezvoltarea mișcării inovatorilor la uzinele „23 August" și „Republica". Această poziție înaintată reflectă un lucru esențial: înțelegerea faptului că introducerea tehnicii noi înseamnă ușurarea propriei munci și, totodată, ușurarea muncii colectivului. Pasiunea pentru tehnica nouă presupune o muncă asiduă de căutare, spirit inventiv, și acest lucru este posibil numai în socialism. În socialism, oamenii au posibilitatea să desfășoare o muncă științifică creatoare, iar spiritul de inițiativă să se manifeste din plin. Mișcarea inovatorilor, s-a arătat la Congresul al III-lea al P.M.R., este o „expresie concludentă a creșterii conștiinței socialiste a oamenilor muncii eliberați de exploatare și asuprire" [1].

Activînd permanent pe linia introducerii tehnicii noi în producție, gazeta a făcut loc în paginile sale rubricii „Pe căile progresului tehnicii noi", în cadrul căreia s-au publicat numeroase reportaje și portrete, urmărind popularizarea și stimularea preocupării muncitorilor, inginerilor și tehnicienilor pentru introducerea tehnicii noi în procesul de producție. Semnificativ în această privință este reportajul intitulat *Pasiune*, care relatează interesul tînărului comunist Nicolaie Luncan de la secția vagoane a uzinei „23 August" pentru introducerea tehnicii noi în muncă. Patru locomotive erau complet gata, dar la recepție s-a constatat că le lipsesc elicele de răcire de la radiatoare. Turnătoria livrase elicele respective, dar se constatase că ele erau piese rebutate tocmai la ultima operație de prelucrare în secția mecanică. Ca să se toarne altele și apoi să se prelucreze erau necesare 15 zile. Îndeplinirea planului avea să întîrzie astfel cu o jumătate de lună. Ce era de făcut? Întrebarea aceasta a frămîntat întregul colectiv de muncă al secției vagoane și fiecare muncitor, inginer și tehnician a pornit în căutarea unei soluții constructive. A doua zi, lăcătușul Nicolaie Luncan s-a prezentat la șeful secției, inginerul Gheorghe Puiu, cu schița unei elice care urma să fie confecționată din țeavă, cu palete din tablă, egale la mijloc. Propunerea a fost studiată

[1] *Congresul al III-lea al P.M.R.*, București, Edit. politică, 1960, p. 459.

de un colectiv de ingineri și tehnicieni din secție, de specialiști ai serviciului de concepție și a fost găsită foarte bună. Mai ușoară cu 19 kg decît cea din aluminiu, noua elice nu numai că a putut fi gata doar în trei zile, dar a costat și cu 300 de lei mai puțin. Așa s-a reușit ca cele patru locomotive de manevră să fie livrate la timp, iar de atunci încoace asemenea elice să fie confecționate după inovația lăcătușului Nicolaie Luncan.

Omul nou, creator, călăuzit continuu de ideea îmbunătățirii și perfecționării procesului tehnologic este prezentat și în portretele *Deținător de recorduri*, *Inovatorul numărul unu*, *Un om obișnuit* și altele. De pildă, portretul *Deținător de recorduri* popularizează pe maistrul-forjor Hristache Antonache la cea de-a 80-a inovație a sa, care a venit să completeze suma de peste 2 500 000 de lei economii înscrisă anual în contul uzinei de pe urma activității lui inovatoare. Iar portretul *Inovatorul numărul unu* relevă faptul că numai în decurs de patru ani maistrul Andrei Danielaș de la uzina „Republica" a înregistrat la cabinetul tehnic 122 de inovații.

Gazeta a dat un sprijin concret inovatorilor, luînd atitudine combativă împotriva manifestărilor de birocratism în rezolvarea dosarelor cu propuneri, precum și față de tărăgănarea aplicării în producție a unor inovații importante. Așa, de pildă, în foiletonul *Ca melcul* a fost satirizată comoditatea serviciilor tehnice de la uzina „23 August" față de avizarea propunerilor de inovații, iar în nota umoristică *Aberații și... aberații* a fost combătută atitudinea conservatoare și birocratică a inginerului Ion Marin față de aprobarea documentelor unei inovații, care, deși se aplica cu bune rezultate în producție de mai bine de un an, nu fusese încă aprobată. Gazeta a intervenit și în problema extinderii în secția cazane a noii metode tehnologice de craițuire arc-aer, care era aplicată cu succes de acei comuniști care și-au dat seama de avantajele ei. Ea însă nu putea fi extinsă în toată secția, datorită rezervelor manifestate de unii, puțini la număr, care presupuneau în mod greșit că prin aplicarea acestei metode de mare productivitate nu ar mai avea de lucru la un moment dat. A intervenit însă gazeta (cu articolul *Cale liberă noului*) și împreună cu agitatorii și cu organele de partid de la locul de muncă, i-a făcut pe acei cîțiva oameni să înțeleagă că în statul nostru introducerea tehnicii noi are ca scop tocmai ușurarea muncii lor, creșterea bunurilor materiale, îmbunătățirea continuă a vieții lor. Acum în secția de cazane se aplică pe scară largă craițuirea arc-aer și, pe lîngă faptul că productivitatea muncii a crescut de două ori, a fost înlăturat și zgomotul caracteristic cazangeriilor din trecut.

Dezvoltarea spiritului muncii în colectiv și a întrajutorării tovărășești izvorăște din însăși existența proprietății socialiste asupra mijloacelor de producție, din relațiile socialiste de muncă bazate pe colaborare și *ajutor reciproc*. Educarea omului în spiritul muncii colective este un proces în plină desfășurare. Un rol important în această transformare îi revine muncii politice-educative duse de organizațiile de masă sub conducerea organizațiilor de partid. „Vom munci — scria Lenin — pentru a înrădăcina în conștiința maselor, în deprinderile lor, în traiul lor de zi cu zi regula: «toți pentru unul și unul pentru toți»..."[1]. Înrădăcinarea spi-

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 31, Buc., E.S.P.L.P., 1956, p. 107.

ritului muncii colective presupune în primul rînd dragostea față de om, față de munca lui, ajutorul reciproc în muncă în scopul ridicării maselor de muncitori la nivelul cerințelor introducerii tehnicii noi, la nivelul înțelegerii că numai printr-o muncă colectivă se poate îndeplini cu succes planul de producție.

Reliefînd viața nouă care pulsează astăzi în cele două mari uzine din capitală, gazeta se preocupă permanent și de această problemă, evidențiind noile relații de muncă statornicite pe locul de producție ori criticînd atitudinile conservatoriste, retrograde, străine eticii comuniste.

Astfel, în reportajul *De la eu la noi*, este prezentat un aspect esențial al muncii colective. Frezorul de calificare înaltă Constantin Andrei de la secția motoare a uzinei „23 August" se menținea pe poziție egoistă, privind munca numai prin prisma intereselor lui strict personale, refuzînd lucrul care nu-i aducea un cîștig mare și fără prea mult efort. Comuniștii și alți muncitori fruntași de la locul de muncă l-au ajutat pe Constantin Andrei să-și revizuiască atitudinea, să-și înțeleagă menirea în rîndul colectivului. Astfel el a început să vadă că lîngă mașina lui mai sînt și alte mașini și, mai ales, alți oameni. Și cum unii dintre aceștia nu prea știau să lucreze, Constantin Andrei a început să le împărtășească din experiența sa, ajutîndu-i să pătrundă în tainele meseriei și să obțină rezultate din ce în ce mai bune. În urma transformării petrecute în concepția și activitatea lui, a fost declarat fruntaș în întrecerea socialistă, iar după puțin timp a fost promovat în munca de reglor, de care se achită acum cu multă conștiinciozitate.

Un caz asemănător a fost oglindit și în articolul intitulat *Să fii demn de vremea în care trăiești.* În articol se arată cum doi strungari, care lucrează în schimb pe aceeași mașină, obțineau totuși rezultate și cîștiguri diferite. Gheorghe Barbu, încă tînăr în meserie, obținea rezultate slabe datorită faptului că Gheorghe Lescaie, meseriaș vechi și fruntaș în întrecerea socialistă, „acaparase" comenzi multe și bine plătite. Aceasta se datora și maistrului, care-i acorda lui Lescaie „regim" de lucru preferențial. Atitudinea strungarului Gheorghe Lescaie era cu atît mai condamnabilă, cu cît pe tînărul Gheorghe Barbu el îl învățase meseria, iar acesta mulțumit de felul cum se comportase față de el cît a fost ucenic, a cerut, cînd a devenit lucrător, să muncească împreună pe aceeași mașină.

Dar iată că atunci cînd Gheorghe Barbu ajunsese să-și măsoare capacitatea cu fostul lui „profesor", lui Lescaie nu i-a convenit să se lase întrecut de ucenicul lui. Așa se face că lui Gheorghe Lescaie nu-i păsa că schimbul său se afla adesea în gol de lucru și deci nu-și putea îndeplini norma. Iar cînd Gheorghe Barbu i-a cerut să-i dea și lui să prelucreze unele piese din comenzile pe care le primea, Gheorghe Lescaie i-a răspuns : „Nu-ți sînt nici tată, nici maistru. Fiecare lucrează ce poate « ciupi » mai bun". Gazeta a făcut o problemă de educație comunistă din cazul lui Lescaie, combătînd mentalitatea lui egoistă.

Pus în situația să mediteze profund, ajutat de tovarășii lui de muncă, Gheorghe Lescaie a înțeles justețea criticii. Astăzi lucrează în comun cu Gheorghe Barbu toate piesele care vin la mașină și sînt amîndoi fruntași în întrecerea socialistă.

Disciplina în muncă este un factor important în îndeplinirea planului de producție. Întărirea permanentă a disciplinei și folosirea rațională a timpului afectat pentru muncă este o altă sarcină a muncii educative. Avînd permanent în centrul atenției sale dezvoltarea atitudinii noi față de muncă, gazeta contribuie la întărirea disciplinei, urmărește felul cum sînt folosite cele 480 minute afectate lucrului căci de felul cum este folosit timpul de lucru de către fiecare muncitor, inginer și tehnician depinde îndeplinirea ritmică a planului de producție a celor două întreprinderi industriale. Și putem spune că, în marea lor majoritate, lucrînd organizat, folosind din plin cele 480 de minute, muncitorii respectă programul de muncă, dovedind o conștiință înaintată și contribuind în felul acesta la întărirea permanentă a disciplinei.

Gazeta a oglindit în ultimul timp în paginile sale fapte semnificative, care dovedesc o înaltă conștiință socialistă. De pildă, în articolul *Nu s-a dezmințit* se subliniază fapta comunistului Dumitru Sebe din secția mecanică a uzinei „23 August", care nu a fost de acord cu faptul că serviciul tehnologic acordase 1 800 de minute pentru prelucrarea unui postament de oală (utilaj siderurgic). Își întemeiase aprecierea pe considerentul că nivelul tehnic al atelierului crescuse simțitor. Dar unii tovarăși din conducerea secției, ca și normatorii tehnologi de la serviciul de organizare a producției și de la serviciul tehnologic, nu i-au luat în considerație propunerea. În cele din urmă, el a mers la comitetul de partid, care i-a propus comunistului Dumitru Sebe să le demonstreze practic celor care se opun justețea poziției sale. Consecința a fost că Sebe a reușit să realizeze o depășire a normei de lucru de 450% iar normatorii tehnologi i-au acceptat cererea de recalculare a normei. Aceasta nu este însă un caz izolat în activitatea lui Dumitru Sebe. El a mai cerut revizuirea normelor prea largi și la alte repere. Dar nu numai Dumitru Sebe a manifestat o astfel de înaltă conștiință. Cazuri similare se întîlnesc în fiecare secție, în fiecare atelier al uzinelor „23 August" și „Republica". Ziarul le-a oglindit în coloanele sale, însă în aceeași măsură a scos la iveală și manifestări ale mentalității vechi, menținută în conștiința unora, în atitudinea față de muncă, de retribuție și față de problemele de producție în ansamblu. Sub îndrumarea comitetului de partid, gazeta a luat inițiativa publicării unui ciclu de materiale pe teme de educație în direcția folosirii raționale a timpului de muncă, subliniind necesitatea unei normări pe baze tehnice științifice. Astfel, de pildă, făcînd o analiză concretă a corelației dintre depășirile de norme, realizarea fondului de salarii și creșterea productivității muncii în articolul *Rolul muncitorilor în normarea tehnică*, gazeta a luat atitudine față de rabotorul Ștefan Dumitru, rectificatorii Gheorghe Dumitrescu și Nicolae Paraschiv, strungarii Gheorghe Andronescu, frezorul Marin Drăgan și mortezorul Ion Preda de la secția mecanică, care realizau nejustificat, lună de lună, norme într-un procent de peste 200%. O atitudine de critică constructivă a luat gazeta în acest articol și față de unii muncitori din secția motoare, o secție cu un profil bine stabilit, înzestrată cu mașini de înaltă tehnicitate. Printre muncitorii criticați se numără Vasile Dragomirescu, Florian Ghaidoși și alții, care realizau uneori norme cu depășiri de peste 250%. Aceasta, sublinia

gazeta, se întîmplă pentru că nu s-a reușit să se creeze o opinie justă față de nivelul tehnic al normelor, neținîndu-se seama în chip corespunzător de creșterea beneficiilor uzinei în strînsă corelație cu ridicarea nivelului tehnic în continuu progres, de experiența de muncă înaintată a muncitorilor.

Dezbaterea problemei respective în paginile ziarului a creat un reviriment în toate secțiile și atelierele uzinei „23 August" îndreptînd centrul atenției întregului colectiv de muncă în direcția lichidării lipsurilor și a mentalității învechite față de muncă. Astfel, tehnologii normatori și-au îmbunătățit sistemul de muncă, folosind metoda colaborării la fața locului cu muncitorii și maiștrii, în stabilirea unor norme științifice, cu motivare tehnică. Totodată, gazeta i-a sprijinit pe muncitori în împlinirea dorinței lor de a-și perfecționa cunoștințele profesionale, popularizînd pe tovarășii care, urmînd cursurile de ridicare a calificării profesionale, obțin rezultate din ce în ce mai bune.

În vederea sprijinirii acțiunii comitetelor sindicatelor împotriva chiulangiilor, a celor care întîrzie, lipsesc nemotivat sau a celor care se ocupă în timpul programului de probleme personale, gazeta a publicat de mai multe ori pagini de satiră și umor, în care a luat o atitudine intransigentă față de asemenea manifestări. De pildă, foiletonul *Meci*, scris într-o formă de parodie de cronică sportivă, biciuiește năravul de a lipsi nemotivat, de a se învoi nejustificat, de a întîrzia aproape în fiecare zi a lui Dumitru Florea, Gheorghe Ardeleanu, Constantin Păstae, Nicolaie Bunea și alții, toți tineri strungari din secția mecanică a uzinei „23 August".

Grija față de bunul obștesc și folosirea rațională a sculelor este o altă problemă importantă căreia gazeta îi acordă atenție în paginile sale.

Militînd pentru dezvoltarea unei atitudini înaintate față de bunul obștesc și față de folosirea rațională a sculelor, gazeta are de fapt în vedere afirmarea spiritului de buni gospodari al oamenilor muncii. Muncitorilor nu le poate fi indiferent dacă acestea se deteriorează sau dacă prețul de cost al produselor pe care le fabrică îl depășește pe cel de vînzare. Zi de zi muncitorii, inginerii și tehnicienii se străduiesc să îngrijească cît mai bine mașinile la care lucrează, să folosească rațional sculele și materia primă, făcînd astfel însemnate economii. În articolul *Mașina, prietena noastră* s-a avut în vedere atitudinea diferită a unor muncitori de la uzina „23 August" față de mașinile la care lucrează. Strungarii fruntași Cristea Ciobanu și Ion Hogea își îngrijeau cu răspundere mașinile, pe cînd strungarii Gheorghe Manu și Florea Dan manifestau dispreț față de acest bun al poporului. Întîmplător, ei primiseră strunguri de aceeași marcă „Iosif Rangheț", aduse în uzină în același timp. Rezultatul atitudinilor diferite față de muncă și utilaje se concretiza în cîștigurile realizate. Pe cînd Cristea Ciobanu și Ion Hogea obțineau cîștiguri lunare în jurul a 2 000 de lei fiecare, dînd și produse de o înaltă calitate, ceilalți doi strungari de-abia dacă obțineau cîte 700—800 de lei lunar, executînd și produse de slabă calitate, iar strungurile pe care lucrau Gheorghe Manu și Florea Dan se degradaseră prematur.

Articolul publicat a fost discutat în grupa sindicală. Toți tovarășii lui Gheorghe Manu și Florea Dan au susținut opinia ziarului. Cei doi strungari au fost îndrumați prin critici tovărășești să-și revizuiască atitudinea. Acum ei se străduiesc să-și îngrijească mașina nu numai prin curățirea și ungerea ei, dar și prin utilizarea ei corectă, pentru a-i mări durata de funcționare, pentru a o menține într-o stare cît mai perfectă.

Un exemplu asemănător este înfățișat și în reportajul *Cînd totul trece prin inimă, prin conștiință*. Acest reportaj care folosește tot antiteza prezintă o altă situație. Strungarul fruntaș în întrecerea socialistă Ion Tane de la uzina „Republica" utilizează rațional mașina și sculele așchiatoare. De aceea el înregistrează un consum redus de scule, realizînd astfel importante economii. În schimb, Ion Castron, un alt strungar din uzina „Republica", nu ținea seama de procedeele înaintate de așchiere, lucra neatent, uneori își lăsa mașina să funcționeze fără supraveghere și pleca „ prin vecini". Din această cauză înregistra un consum de scule în valoare de peste 2 500 de lei anual. Reportajul militează pentru crearea unei opinii de masă împotriva celor care, conștient ori inconștient risipesc beneficiile uzinei, păgubindu-se astfel atît pe ei, cît și pe cei care nu-și precupețesc eforturile în interesul colectivului.

Risipa, lipsa de interes în economisirea banilor uzinei au fost aspru combătute în paginile gazetei, ducîndu-se o intensă acțiune pentru crearea unei opinii sănătoase de masă. De pildă, în articolul de fond *Consum redus de metal* sînt criticate manifestările de liberalism ale colectivului de muncă de la laminorul de 6 țoli de la uzina „Republica" în ce privește consumul de materie primă, din care cauză s-au înregistrat depășiri exagerate.

Faptul că și rebuturile duc tot la cheltuieli neproductive, scumpind prețul de cost, a constituit de asemenea obiectul unei intense activități educative a gazetei de uzină. În această privință, gazeta a organizat, împreună cu brigada lui Grigore Gheorghe de la uzina „23 August", inițiativa *Să lucrăm fără nici un rebut*. Inițiativa a fost îmbrățișată de douăsprezece brigăzi de la uzina „23 August" și de alte cinci brigăzi de la uzina „Republica". Brigăzile respective lucrează acum cu un procent de rebut sub coeficientul admis. Totodată, gazeta a luat atitudine față de unele echipe și brigăzi din turnătoriile de fontă și de oțel, care, luptînd mai mult pentru cantitate, nu au dat atenția cuvenită calității, nu au respectat disciplina tehnologică, realizînd astfel mari procente de rebuturi. Articolele *Reducerea rebuturilor, sarcină principală, Răspundere în muncă, Pe unde se scurg beneficiile uzinei* și altele iau o atitudine intransigentă față de neglijență, de munca de mîntuială, de mentalitatea înapoiată a unor turnători din aceste echipe și brigăzi. E drept, gazeta nu a făcut totul pe această linie. Uneori, articolele care luau atitudine împotriva celor care au dat rebuturi, au tratat această problemă pur economic, fără a o lega de atitudinea nouă față de muncă pe care trebuie s-o dovedească fiecare om al muncii în această importantă problemă economică. Gazeta nu a combătut nici lipsa de preocupare a organelor sindicale și de U.T.M. de la locurile de muncă, care desfășoară o insuficientă muncă educativă în rîndul turnătorilor, pentru creșterea conștiinței lor socialiste față de muncă.

Din multitudinea problemelor de care se ocupă gazeta în direcția formării și dezvoltării conștiinței socialiste am scos în evidență numai unele pe care le-am considerat mai importante.

Aceste trăsături caracteristice omului de tip nou, corelația și influența lor reciprocă sînt exprimate în modul cel mai convingător în desfășurarea întrecerii socialiste, în cadrul căreia nu numai că se pun în valoare noi posibilități de creștere a producției, dar se afirmă cu putere capacitatea muncitorilor, inginerilor și tehnicienilor de a conduce și a gospodări uzinele noastre, proprietatea obștească, de a dezvolta mereu marile cuceriri ale socialismului.

Întrecerea socialistă constituie izvorul nesecat al inițiativei maselor, în care noul se afirmă, dînd un puternic avînt tehnicii, științei, culturii. Tocmai de aceea, luptînd pentru cultivarea atitudinii noi, socialiste față de muncă, gazeta acordă în paginile sale o importanță deosebită desfășurării întrecerii socialiste, astfel încît experiența înaintată în muncă, exemplul fruntașilor din uzinele noastre să fie cunoscute de către masele largi de muncitori, să fie însușite de acestea și introduse în practica muncii de fiecare zi.

Reflectarea întrecerii socialiste în paginile gazetei urmărește mobilizarea tuturor oamenilor muncii în lupta pentru îndeplinirea sarcinilor de plan, pentru *îmbunătățirea calității produselor și reducerea prețului lor de cost*. În ultima vreme în paginile gazetei au apărut rubrici noi, cum ar fi : „Întrecere vie, pasionantă", „Fapte din întrecerea socialistă", „În centrul întrecerii socialiste — calitatea produselor", „Angajamente importante" și altele. Trăsătura principală a acestor rubrici este aceea că, în știri și informații scurte, se relatează faptele la zi ale întrecerii socialiste. De fapt, oamenii din uzină consideră aceste rubrici ca pe un buletin al întrecerii socialiste, din care ei se pot informa săptămînal asupra celor care obțin întîietatea. În știrile și informațiile apărute, fiecare își caută numele și se întîmplă adesea ca redacția să primească scrisori de reproș din partea unor muncitori sau chiar de la unele colective de muncă pentru faptul că gazeta a scăpat din vedere unele fapte mai importante decît cele popularizate.

În această manifestare, aparent măruntă, se ascunde, în fond un element important al întrecerii socialiste : spiritul de emulație, noua conștiință care se dezvoltă și care-l face pe muncitor să dorească să producă azi mai mult decît ieri, să fie mereu mai activ, mai folositor. Iar gazeta și-a făcut un titlu de cinste din munca pe care o duce pentru dezvoltarea tocmai a unor asemenea manifestări. Articolele, reportajele, portretele publicate pe această temă evidențiază, pe lîngă succesele obținute pe plan economic, îndeosebi afirmarea unor trăsături morale noi, în plină dezvoltare, ale muncitorilor, inginerilor și tehnicienilor a căror conștiință crește zi de zi în procesul muncii. Căci în întrecerea socialistă pentru îndeplinirea sarcinilor de plan, pentru apărarea bunurilor obștești, pentru afirmarea noului în tehnică, au apărut oameni și fapte care dovedesc înalta lor conștiință patriotică, faptul că țelurile lor se contopesc organic cu țelurile și năzuințele întregului nostru popor muncitor condus de partid spre fericire și bunăstare. Demni de relevat sînt în această

direcţie comuniştii Maria şi Ion Robu, rectificatori, muncitori fruntaşi pe uzină, muncitorul forjor Alexandru Mălai, fruntaş în întrecerea socialistă; inginerul metalurgist Adrian Stroescu şi maistrul Clement Chiorsacu, doi înflăcăraţi susţinători ai noului; comunistul Gheorghe Coman, care ajută cu pasiune creşterea tinerilor turnători; laminoristul Petre Tudor, îndrăgostit de meseria sa, care nu-şi precupeţeşte timpul pentru a-şi însuşi cele mai noi realizări ale ştiinţei; tînărul maistru Mircea Ungureanu, care este mereu alături de muncitorii din atelierul pe care-l conduce, acordîndu-le asistenţa tehnică necesară şi mulţi alţii.

Popularizarea celor mai buni muncitori prin oglindirea succeselor lor, scoaterea în evidenţă a atitudinii noi faţă de muncă a acestora, contribuie la educarea muncitorilor, la dezvoltarea conştiinţei lor socialiste.

★

În cele de mai sus am reliefat doar cîteva aspecte ale activităţii gazetei „Viaţa uzinei" în lupta pentru dezvoltarea conştiinţei socialiste a oamenilor muncii. Astfel, sub conducerea şi îndrumarea comitetelor de partid, gazeta de uzină a reuşit să-şi aducă contribuţia sa la antrenarea şi la participarea conştientă a masei celor ce muncesc la traducerea în viaţă a importantelor sarcini puse de Congresul al III-lea al P.M.R. Dovada o face faptul că muncitorii, tehnicienii şi inginerii acestor mari uzine obţin zi de zi, lună de lună, an de an succese din ce în ce mai însemnate.

Considerînd că nu a făcut încă totul în această privinţă, colectivul redacţional al gazetei a iniţiat în ultimul timp rubrica „A munci şi a trăi în chip socialist", care va constitui o tribună de luptă a ziarului pentru dezvoltarea în rîndul celor ce muncesc a trăsăturilor esenţiale ale omului de tip nou. În tematicile de perspectivă, gazeta şi-a propus ca, în afară de problemele date ca exemplu mai sus, să se preocupe şi de alte aspecte ale educaţiei comuniste, cum ar fi relaţiile de prietenie în muncă şi în afara uzinei, respectul faţă de munca femeii, atitudinea tineretului faţă de dragoste şi căsătorie etc., care în mod firesc sînt influenţate sau influenţează la rîndul lor noua atitudine faţă de muncă.

207

Filozofia lui Vasile Conta *

Lucrare utilă şi interesantă, monografia consacrată filozofiei lui Vasile Conta — cel mai de seamă reprezentant al gîndirii materialiste premarxiste din Romînia — supune unei cuprinzătoare dezbateri, pe baza metodologiei marxist-leniniste a istoriei filozofiei, principalele direcţii de activitate filozofică şi social-politică, a gînditorului materialist romîn.

Urmărind evidenţierea valorii teoretice şi, totodată, a limitelor tezelor filozofice ale lui Vasile Conta, autorul înfăţişează în mod convingător *cadrul istoric* al problematicii filozofice contiste, *ansamblul social istoric* precum şi cel *ideologic* în care se înscriu soluţiile filozofice oferite de V. Conta. Relevăm, în această direcţie, efortul fructuos al autorului de a selecta şi reţine în mod judicios materialul documentar strict necesar înţelegerii stadiului dat al luptei de idei din acea perioadă istorică şi reliefării, pe această bază, a contribuţiei lui V. Conta la progresul teoretic al soluţiilor în problemele respective.

În raport cu studiile elaborate anterior de alţi cercetători marxişti din ţara noastră, lucrarea lui N. Gogoneaţă reuşeşte cuprinderea unui număr mai mare de teme din creaţia lui Vasile Conta, precum şi tratarea mai amănunţită a unor aspecte deja cercetate de alţi autori. Menţionăm modul larg în care sînt analizate concepţiile lui V. Conta asupra naturii fenomenelor psihice, asupra treptelor cunoaşterii, determinismului ş.a.

Lucrarea debutează prin schiţarea unui tablou general — fără ca analiza detaliului semnificativ să fie exclusă — asupra *vieţii şi activităţii lui Vasile Conta*. Formarea concepţiei sale despre lume în condiţiile istorice din a doua jumătate a secolului trecut, desfăşurarea activităţii sale ştiinţifice şi politice, afirmarea sa ca gînditor original şi profund, luptător neobosit pe poziţiile materialismului — sînt probleme care prilejuiesc autorului interesante incursiuni în epocă, în lupta de idei dintre materialism şi idealism pe plan intern şi extern.

Acest aspect al temei, conturat de la primele pagini ale monografiei, străbate întreaga lucrare. Cu simţ al nuanţelor şi bine orientat din punctul de vedere al înţelegerii ştiinţifice a istoriei filozofiei, N. Gogoneaţă sesizează just raportul dintre filozofia lui V. Conta, pe de o parte, şi pozitivismul lui Auguste Comte, evoluţionismul plat al lui Spencer, materialismul vulgar al lui Vogt etc., pe de altă parte. Este un merit al autorului de a fi sesizat multe din contribuţiile personale ale lui V. Conta în problemele filozofiei, superioritatea concepţiilor sale asupra concepţiilor altor materialişti sau evoluţionişti, valoarea şi originalitatea unora dintre soluţiile propuse de filozoful romîn.

Pe linia evidenţierii cadrului intern al luptei dintre orientările teoretice opuse, au-

* N. Gogoneaţă, *Filozofia lui Vasile Conta*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1962, 196 p.

torul surprinde şi analizează în mod documentat şi convingător raporturile lui V. Conta cu „Junimea". Efectiv, acest paragraf din cuprinsul primului capitol (p. 30—35) constituie o contribuţie la studierea nuanţată a procesului de formare ideologică a lui V. Conta şi a atitudinii sale faţă de ideologia dominantă a vremii. Autorul subliniază atitudinea antijunimistă a lui V. Conta încă din anii liceului, atitudine care nu se va schimba nici în perioada imediat următoare întoarcerii sale de la studii, cu toate încercările unor membri marcanţi ai Junimii de a-l aduce pe Conta printre ei. Apropierea ulterioară a lui V. Conta de Junimea, arată autorul, s-a realizat probabil prin intermediul lui Vasile Pogor, preşedintele societăţii, care-i înlesnise lui Conta studiile în Belgia, şi, totodată, unul din membrii fondatori ai Junimii. În monografie sînt atent relevate aspectele complexe ale relaţiilor dintre Conta şi Junimea, faptul că deşi a participat mai tîrziu la şedinţele Junimii şi şi-a tipărit scrierile în publicaţia literară a acestei societăţi, V. Conta nu a aderat şi nu şi-a însuşit ideologia junimistă a lui Maiorescu, Carp şi alţii, ci, dimpotrivă, şi-a exprimat deseori dezacordul cu conducătorii Junimii. De asemenea, bine conturată, deşi insuficient aprofundată — datorită mai ales unei documentări relativ restrînse — este şi caracterizarea atitudinii membrilor cercurilor revoluţionare din deceniul al 8-lea al secolului trecut din ţara noastră faţă de gîndirea materialistă, ateistă a lui V. Conta. O justificată nedumerire ridică însă tratarea (mai precis, menţionarea) *izolată* a acestei ultime probleme, exceptarea ei din analiza texturii ideologice a epocii.

Analiza rezolvării contiste a *problemei materialităţii lumii* — tema celui de-al doilea capitol al lucrării — dezvăluie principalele direcţii ale activităţii filozofice a lui V. Conta, angajată total pe calea promovării unei linii materialiste în filozofie, opusă în mod activ idealismului filozofic şi religiei. Autorul urmăreşte particularităţile abordării problemei materialităţii lumii de către V. Conta, concepţia sa despre materie şi mişcare, încercarea sa de a da o explicaţie materialistă, ştiinţifică fenomenelor psihice, fundamentele teoriei sale asupra întipăririlor.

Caracteristic pentru poziţia filozofică a lui V. Conta — subliniază în mod îndreptăţit autorul — este efortul său continuu de a surprinde şi reflecta în lucrările sale filozofice ultimile cuceriri ale ştiinţelor naturii, de a le asimila şi generaliza apoi în noi sinteze. Apropiindu-se de problemele ridicate de dezvoltarea ştiinţelor în epoca sa, Vasile Conta se află iniţial pe poziţiile materialismului metafizic. Ca adept însă al unor teorii ştiinţifice înaintate (teorii care contravin prin însăşi esenţa lor concepţiei metafizice de gîndire), V. Conta renunţă la unele reprezentări mecaniciste proprii materialismului de pînă la el, concepţia sa metafizică cedînd pasul unei timide înţelegeri dialectice în tratarea unor probleme. Fundamentele teoretice materialiste al efilozofiei sale vor rămîne însă, în ansamblul lor, metafizice.

V. Conta a subliniat rolul deosebit də însemnat al filozofiei materialiste pentru dezvoltarea viitoare a ştiinţei, şi, totodată, a înţeles că filozofia nu poate dobîndi rezultate valoroase decît întemeindu-se pe mersul ascendent al ştiinţei, generalizînd cuceririle acesteia. Deşi a sesizat acest adevăr fundamental pentru destinele filozofiei, Vasile Conta nu s-a putut sustrage însă pe deplin — precizează autorul — influenţei sistemelor metafizice bazate pe speculaţii arbitrare şi generalizări sterile. Această contradicţie internă, tragică am spune noi, a filozofiei contiste este evidenţiată de autor în sistematica analizei concepţiei lui V. Conta asupra mecanismului fiziologic al proceselor psihice. Cercetătorul atent distinge aici, alături de explicaţii ce se sprijină într-o măsură mai mare pe date ştiinţifice, şi explicaţii bazate mai mult pe pure speculaţii.

Concepţia despre determinism a lui V. Conta — analizată în capitolul al treilea al monografiei — reliefează meritele gînditorului materialist romîn în apărarea ideii legităţii lumii şi în extinderea principiului determinist şi asupra fenomenelor psihice şi sociale. Autorul

menționează tăișul antiidealist al determinismului contist, dezvoltat într-o perioadă în care în filozofia burgheză occidentală erau dominante concepțiile idealiste — voluntariste ale lui Schopenhauer și Hartmann, și cînd pozitivismul, sub falsul steag al științei, submina principiul determinismului, cînd în țara noastră ideologii oficiali ai regimului burghezo-moșieresc răspîndeau voluntarismul sau pozitivismul, iar cercurile teologice desfășurau o înverșunată contraofensivă ideologică.

Concepția deterministă a lui V. Conta — — arată autorul — se menține totuși în limitele materialismului său metafizic. Dezvăluirea acestor limite prilejuiește autorului o interesantă analiză a celor două tendințe opuse care se ciocnesc pe planurile interne ale determinismului contist, și care reflectă nu numai mărginirea sa metafizică, ci, o dată mai mult, prezența sa activă în contemporaneitate. Astfel, pe de o parte, în lupta împotriva indeterminismului, Conta afirmă existența unor legi obiective, imuabile, „fatale" care conduc toate fenomenele și care exclud întîmplarea precum și orice libertate a voinței; pe de altă parte, însă, în lupta împotriva „fatalismului religios" a predeterminării, a predestinării, V. Conta admite într-o oarecare măsură libertatea de acțiune a omului.

Așa cum subliniază însă N. Gogoneață, elementul valoros în concepția determinismului contist este năzuința sa continuă de a pune la temelia filozofiei sale cele mai noi date ale științei.

Aceeași năzuință apare în mod pregnant și în *concepția lui V. Conta asupra evoluției* — dezbătută în capitolul IV al monografiei. Așa cum subliniază Fr. Engels, în secolul al XIX-lea, științele naturii, după o îndelungată ucenicie în acumularea materialului faptic, devin în esență științe de sistematizare, vechiul lor caracter empiric cedează locul unui caracter predominant teoretic. Acest punct de cotitură este marcat de marile descoperiri din domeniul științelor naturii care au dat un puternic impuls dezvoltării generalizărilor teoretice, elaborării unei noi concepții despre lume. Succesele din domeniul științelor naturii s-au reflectat, desigur, în mod diferit în lucrările diferiților gînditori, ecoul lor puternic fiind prezent și în filozofia lui V. Conta, și în special în concepția sa asupra evoluției. N. Gogoneață distinge cu pătrundere trăsăturile proprii, distinctive ale concepției contiste asupra evoluției: depășirea evoluționismului plat, situarea pe o poziție mai înaintată decît materialiștii vulgari, critica orizontului empiric-îngust al unor oameni de știință, denunțarea încercărilor întreprinse de filozofia pozitivistă de a justifica teoretic acest empirism ș.a.

Valoarea moștenirii contiste în problema evoluției este apreciată în mod judicios de autorul lucrării, în lumina indicațiilor lui Fr. Engels, care sublinia necesitatea pentru științele teoretice ale naturii de a se întoarce sub o formă sau alta de la modul de gîndire metafizic la cel dialectic. Caracteristic filozofiei lui V. Conta este orientarea spontană spre gîndirea dialectică — precizează N. Gogoneață. În concepția filozofului materialist apar unele idei dialectice, îndeosebi în analiza dezvoltării naturii, dar numai prin simpla forță a descoperirilor științelor naturii, și înăbușite în ultimă instanță de fundamentul metafizic al filozofiei sale. N. Gogoneață analizează caracterul progresist al procesului evoluției în concepția contistă, aplicarea legii „ondulațiunii universale" la viața organică, încercările sale de a depăși evoluționismul plat — pentru a conchide în final asupra limitelor metafizice ale teoriei evoluționiste a lui V. Conta.

Analiza întreprinsă pe mai multe pagini (paragraful 3, cap. IV) pentru determinarea poziției lui V. Conta în problema *saltului* (abordată de Conta în cadrul problemei mai largi a formelor neevolutive), îl conduce pe autor la concluzia că, deși V. Conta recunoaște existența salturilor calitative — apărute ca rezultat al unei evoluții îndelungate, al unor acumulări și schimbări mici și neînsemnate — el le explică în mod simplist și mecanicist. Totodată, autorul interpretează poziția lui V. Conta în problema saltului ca o îndepărtare de punctul de vedere metafizic (care neagă salturile — precizează N. Gogoneață). Această

ultimă concluzie conţine, după părerea noastră, un element de exagerare : a accepta (mai mult chiar, „uneori") salturile nu înseamnă încă a şi depăşi înţelegerea metafizică a fenomenelor reale. De pildă, H. Bergson, Lloyd Morgan, Whitehead şi în general, adepţii evoluţiei emergente, admit în teoriile lor salturile, fără a înceta prin aceasta de a fi exponenţi ai unui mod metafizic de gîndire, căci ei opun continuitatea discontinuităţii, reduc dezvoltarea la salt, după cum, Spencer o redusese în sec. al XIX-lea la adăugare cantitativă, negînd saltul. E cert că V. Conta depăşeşte în această problemă evoluţionismul plat al lui Spencer. Era însă interesant de examinat în mod concret în ce constă *îndepărtarea de metafizică* a lui V. Conta în problema saltului, deoarece simplul fapt de a vorbi despre salt este insuficient pentru a conchide asupra îndepărtării de metafizică, totul depinzînd de locul pe care îl acordă saltului în procesul evoluţiei. Analiza întreprinsă de N. Gogoneaţă rămîne lipsită de concluzii clare.

În cadrul aceluiaşi capitol (pag. 118—119) este cercetată şi rezolvarea dată de Conta problemei deosebirilor calitative dintre fenomene, a raportului dintre cantitate şi calitate. Autorul menţionează că, deşi filozoful romîn se ridică împotriva mecanicismului şi pune în lumină deosebirile dintre fenomene, poziţia sa în această problemă nu poate fi identificată cu poziţia materialismului dialectic; el a ocupat însă o poziţie înaintată, spontan dialectică. Ceea ce scapă din vedere, aici, N. Gogoneaţă este precizarea, de loc neînsemnată, că în această problemă Conta preia totuşi accepţia calităţii de la Locke. Acest fapt nu este semnalat de autor nici mai tîrziu, atunci cînd analizînd concepţia contistă despre „ideile generale", menţionează că ele s-ar împărţi în „idei de lucruri" şi „idei de calitate" (p. 150). Dacă pentru Locke calitatea este o determinare unică şi nu ansamblul, rezultatul interacţiunii mai multor determinări, la V. Conta calitatea, la fel înţeleasă, este pusă în raport metafizic cu cantitatea, care devine moment hotărîtor, deşi exterior calităţii. „Aceste şase principii (spaţiul, timpul, vidul, materia, mişcarea, necesitatea — n. ns.) sînt calităţi ireductibile şi universale ale lumii întregi... aflîndu-se totdeauna în acelaşi raport de cantitate. De pildă : dacă cantitativ, materia ce alcătuieşte un corp este mare, atunci şi spaţiul ce-l ocupă acel corp împreună cu vidul ce-l deslochează este mai mare, — deci şi lungimea timpului cît durează existenţa şi evoluţiunea acestui corp e mărită, împreună cu mişcarea de cantitate ce face, iar necesitatea, legile care îl guvernează, devin şi ele mult mai mari"[1]. Urmînd această cale Conta ajunge la concluzia naiv mecanicistă că organismele au o mişcare de mai scurtă durată decît pămîntul „*pentrucă* (subl. ns.) materia din care e format acest regn e în materie cantitativ mai mică decît cantitatea respectivă a pămîntului"[2].

Corpurile şi particulele sînt clasificate de Conta după mărimea lor — lucru pe care îl spune în mod expres în *Intîile principii* şi care reprezintă esenţa teoriei unităţilor relative de alcătuire a materiei. Unităţile eterice care sînt alcătuite din corpuri globulare infinit mici formează corpurile eterice care sînt unităţi fracţionare geologice, deasupra corpurilor geologice se ridică unităţile şi corpurile siderale şi aşa mai departe.

Calităţile sînt reduse astfel la cantităţi, o cantitate mai mare sau mai mică (firesc, comparativ cu altă cantitate şi nu aflată într-o anumită legătură internă cu calitatea) ducînd la determinarea calitativă a „puterilor" fizice, chimice, biologice, sociologice[3].

Criticînd mecanicismul, Hegel arătase pe bună dreptate că „... faptul de a căuta, aşa cum se întîmplă adesea, orice deosebire şi orice determinaţie a obiectelor numai în cantitativ, trebuie socotit, tocmai pentru o cunoaştere exactă şi adîncită, drept una dintre prejudecăţile cele mai supărătoare. Desigur, spiritul, de exemplu, este mai mult decît na-

---

[1] V. Conta, *Opere filozofice*, ediţie revăzută şi însoţită de o introducere de N. Petrescu, Buc., Cartea Romînească, p. 511 (*Întîile principii*).

[2] *Ibidem*, p. 525.

[3] *Ibidem*, p. 525.

tura, animalul mai mult decît planta, totuşi se cunoaşte foarte puţin despre aceste obiecte şi despre deosebirea lor cînd se rămîne numai la acest mai mult sau mai puţin şi nu se trece mai departe la înţelegerea lor, în determinaţia lor specifică, aici mai întîi calitativă"[1].

Sublinierea acestei înrudiri între mecanicismul filozofic clasic şi filozofia lui Conta era necesară şi pentru înţelegerea concepţiei asupra mişcării a filozofului materialist romîn — concepţie în esenţa sa metafizic-mecanicistă. Căci, de definirea calităţii ca variaţie mecanică, exterioară în cantitate se leagă la Conta şi problema clasificării mişcărilor, mişcarea mecanică jucînd, faţă de celelalte feluri de mişcare, rolul pe care îl deţine cantitatea faţă de calitate.

Într-adevăr, în ultimă instanţă, Conta reduce toate transformările materiei la mişcările pe care le execută corpurile atîta timp cît „n-a intervenit influenţa altui corp"[2]. Aici el reduce „influenţa" la impuls mecanic şi deci, în mod firesc, presupune reală absenţa temporară a conexiunii.

Concepţia mecanicistă asupra mişcării rezultă deosebit de clar din pasajul care urmează: „... se poate spune în principiu : că orice unitate de compoziţie a materiei are două proprietăţi esenţiale : a) de a mişca neîncetat în spaţiu, adică poate să-şi schimbe locul ; b) apoi de a influenţa prin mişcarea sa mişcarea altor unităţi"[3].

Este însă adevărat — aşa cum arată N. Gogoneaţă şi cum se subliniază şi în recenzia de faţă — în alt loc — că V. Conta a încercat totuşi să depăşească mecanicismul metafizic şi în această problemă.

Analiza *gnoseologiei materialiste a lui V. Conta* — obiectul capitolului V al monografiei — dezvăluie un gînditor situat ferm pe poziţiile materialismului şi ştiinţei, pasionat în abordarea unor probleme noi şi în găsirea de noi soluţii. Autorul urmăreşte atent evoluţia gîndirii lui V. Conta de la unilateralitatea sensualismului spre depăşirea acestuia, proces în care se întrevăd unele elemente de dialectică mai ales în problemele adevărului.

Limitele mecaniciste şi metafizice ale gnoseologiei contiste sînt surprinse cu pricepere de autor. Un exemplu pozitiv în acest sens îl constituie felul în care analizează şi apreciază N. Gogoneaţă ideile lui Conta despre senzaţii şi percepţii, despre formarea noţiunilor (a „ideilor generale"). Tratarea acestei chestiuni este însă viciată de unele lipsuri. Astfel, pe de o parte, autorul critică mecanicismul teoriei contiste a „întipăririi", dar, pe de altă parte, nu analizează deosebirea dintre *întipărire* şi *reflectare*, ba chiar dă impresia că le identifică. Expunînd în capitolul II teoria „întipăririlor", N. Gogoneaţă conchide că avem de-a face cu o poziţie materialistă (idee cu care sîntem de acord). Aceeaşi afirmaţie este reluată şi în capitolul consacrat gnoseologiei contiste, unde se argumentează însă, că poziţia sa materialistă în înţelegerea primei trepte a cunoaşterii rezultă din „conceperea senzaţiilor şi percepţiilor ca procese de *reflectare*" (p. 147) — idee cu care nu mai sîntem de acord !

Capitolul VI al monografiei conţine analiza *ideilor social-politice* ale lui V. Conta. Aşa cum menţionează autorul, problemele fundamentale ale vieţii sociale au fost abordate de Conta nu în lucrări speciale, ci cu prilejul tratării problemelor determinismului şi evoluţiei.

Evidenţiind limitele de clasă ale concepţiei sale social-politice, în lucrare se insistă asupra preluării necritice de către V. Conta a teoriei organiciste a lui Spencer, cu privire la viaţa socială, teorie care exprimă interesele burgheziei devenită clasă dominantă. Ca şi pentru Spencer, sociologia îi apare lui V. Conta ca un fel de fiziologie, viaţa socială prezentînd aceleaşi funcţii, structuri şi, în esenţă, aceleaşi organe ca şi organismele vii mai dezvoltate. N. Gogoneaţă critică concluziile greşite la care ajunge V. Conta biologizînd societatea, însuşindu-şi o teorie cu caracter reacţionar.

---

[1] G. W. F. Hegel, *Enciclopedia ştiinţelor filozofice*, Partea întîi, Logica, Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 198.

[2] V. Conta, *Opere filozofice*, p. 524.

[3] *Ibidem.*

În atitudinea autorului față de concepțiile social-politice ale lui V. Conta își face loc, însă, pe parcursul analizei, înclinarea spre „înfrumusețarea" nejustificată a acestora, spre găsirea cu orice preț a unor circumstanțe atenuante. Astfel, se insistă asupra lipsei de originalitate a acestor idei (preluate dela Spencer și Buckle) și asupra faptului că, adoptîndu-le, Conta miza pe caracterul lor materialist (p. 168), că V. Conta n-a dezvoltat în lucrări speciale tezele organiciste și că accentul îl găsim pus pe interpretarea „*naturală*" (*materialistă*, care *devine* biologizantă) a societății (p. 167) etc. etc. Se vădește o lipsă de fermitate în sublinierea caracterului neștiințific, reacționar al concepțiilor social-politice ale lui V. Conta. Se știe că interpretarea „naturală" a societății a fost la începuturile sale legată și de biologizare. Eliberarea omului de balastul teologic comportă laicizarea a două registre : omul ca ființă biologică și omul ca ființă socială. În măsura în care anatomia (și mai tîrziu, fiziologia) săpa la temelia prejudecății sufletului nemuritor, sociologia incipientă îi prelua metodele pentru a spulbera teza voinței divine, și a-l face pe om responsabil de acțiunile sale sociale. Biologizarea străbate multe din concepțiile despre societate, de la Althusius (1557—1638) care deosebea două tipuri de asociații — una spontană, biologică (familia, de ex.) și alta socială, contractuală (statul) și, pînă în secolul al XIX-lea, ba chiar pînă în zilele noastre. Numai că — și acest aspect este esențial — funcția socială a biologizării societății se schimbă cu timpul. Progresistă la început, ea devine prin malthusianism și darvinism social net reacționară. Astfel, încît, a scoate în evidență pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea caracterul „natural" (adică, materialist și progresist) al biologizării societății, înseamnă a exagera lucrurile.

Ultimul capitol al lucrării conchide asupra *locului* ce-i revine *lui V. Conta în istoria filozofiei* (cap. VII). Aprecierile concluzive ale autorului asupra filozofiei lui Vasile Conta sînt în general judicios făcute, după părerea noastră ele reliefînd principalele merite și limite ale gîndirii filozofului materialist romîn. Unele probleme ridicate de elaborarea acestui capitol vor fi integrate în observațiile noastre de ansamblu.

Analiza lucrării relevă cititorului meritul autorului de a fi reușit să desfășoare o investigație largă, analitică, dezvăluind multiplele fațete ale filozofiei contiste. Dominant rămîne însă caracterul extensiv, iar nu intensiv, al cercetării. Avem în vedere aici prezența unui grad insuficient de aprofundare a analizelor și caracterul prea general al majorității concluziilor. În cele ce urmează ne vom referi la cîteva probleme concludente sub acest aspect mai general.

Autorul își dă seama de faptul că una din principalele probleme ale cercetării marxiste a filozofiei contiste este aceea a definirii poziției filozofului materialist romîn în raport cu *dialectica*, a definirii măsurii în care V. Conta a depășit metafizica, mecanicismul. Preocupat de această chestiune, autorul revine deseori asupra ei (de pildă, la p. 63, 108—111, 121 ș.a.), el constată apropierea lui V. Conta de aproape toate marile principii ale dialecticii și trage totuși concluzia — desigur, justificată — că nu-l putem caracteriza ca dialectician. Rămînea doar de precizat în mod concret, adîncind problema, ce anume îl ținea pe V. Conta străin de dialectică. Răspunsul autorului la această problemă rămîne în limitele unor generalități care nu depășesc enunțările întîlnite la alți autori care s-au ocupat și ei de problemă (avem în vedere, firește, pe cercetătorii marxiști). Mai concret : după ce se ocupă de poziția lui Conta în problema contradicției, autorul scrie că Vasile Conta „nu ajunge încă să înțeleagă pe deplin importanța luptei forțelor contrarii în transformarea materiei" (p. 63) sau că filozoful materialist romîn „se apropie într-o oarecare măsură de teza dialectică a luptei contrariilor ca izvor al oricărei dezvoltări" (p. 121). N. Gogoneață relevă unele lipsuri ale concepției contiste în această problemă, cum sînt „mecanicismul" în înțelegerea ideii de luptă, sau neextinderea tezei la fenomenele vieții sociale. *Esența* chestiunii rămîne însă netratată, iar termeni ca

„nu înţelege pe deplin", sau „în oarecare măsură" rămîn fără conţinut.

Or, după părerea noastră, miezul problemei constă aici în faptul că Vasile Conta nu a înţeles opoziţia contrariilor ca *dedublare a unicului*, care, aşa cum arată Lenin, este *fondul* nu numai al noţiunii de contradicţie, dar al *întregii dialectici*[1]. Vasile Conta, vedea lupta ca un fel de ciocnire haotică a unor variate şi numeroase tendinţe[2], iar nu ca opoziţie, înainte de toate, a celor *două* laturi opuse în care se disjunge unicul. Chiar atunci cînd operează cu asemenea două forţe ca *organismul* şi *mediul*, V. Conta nu sesizează semnificaţia lor de dedublare în cadrul unitar al lumii biologico-geografice. Dedublarea unicului implică ideea de *unitate*. Cel ce nu înţelege fenomenul dedublării, nu-l înţelege nici pe acela al unităţii dialectice şi rămîne, implicit, în afara esenţei dialecticii, a fondului ei. Este tocmai ceea ce s-a întîmplat cu Vasile Conta.

Subliniind meritele spontan-dialectice ale lui V. Conta, autorul rămîne deseori impresionat de similitudinea dintre unele idei ale filozofului materialist romîn şi altele conţinute în *Dialectica naturii*. Această asemănare este într-adevăr impresionantă dar ea se referă numai la informarea ştiinţifică de mare actualitate nu numai a lui Fr. Engels, ci şi a unui Conta, a unui Haeckel, Spencer etc. etc. Pe baza aceleiaşi informări, care demonstrează pătrunderea dialecticii şi în ştiinţele naturii, Fr. Engels a tras concluzii dialectice *filozofice* în faţa cărora s-au oprit atît oameni de ştiinţă eminenţi, cît şi un creator de sistem închis cum era Vasile Conta. În explicarea menţinerii lui Conta pe terenul unei concepţii filozofice, în fundamentele ei metafizică şi mecanicistă, N. Gogoneaţă se opreşte şi de astă dată la afirmaţii mai mult generale şi echivoce. Cititorul intuieşte uneori surpriza autorului în faţa aspectelor avansate ale filozofiei lui Conta şi totodată un sentiment de nesiguranţă în aprecierea locului ce-i revine acestuia în istoria filozofiei. Aceasta se datoreşte, în parte, şi faptului că autorul monografiei a trecut cu totul cu vederea năzuinţa lui Conta spre *sistem încheiat* — trăsătură comună întregii filozofii de pînă la Marx.

Acest caracter al filozofiei lui V. Conta, care rezultă din toate lucrările sale, dar mai ales din *Bazele metafizicii* şi *Primele principii*, opere de maturitate, apărute postum (pe care autorul, după părerea noastră, le-a folosit în prea mică măsură) — face dintr-odată mult mai vizibilă deosebirea principială dintre Conta şi Engels.

Filozoful materialist romîn era convins de faptul că, în clasificarea generală a ştiinţelor, filozofiei i-ar reveni locul regal, rolul de ştiinţă a ştiinţelor, care recurge la speculaţie acolo unde datele ştiinţei nu o pot ajuta. Concludent în această privinţă este întreg cap. I „Locul metafizicii printre ştiinţe" din lucrarea *Bazele metafizicii*. Aici V. Conta scrie, între altele, că „Metafizicul (metafizicianul, filozoful — n. ns.) se comportă în această parte ipotetică, poate chiar fără ştirea lui, întocmai ca un artist : el o întocmeşte, o sistematizează, o fasonează după gustul şi predilecţiunea lui personală, sau cum s-ar zice în limba artiştilor, după idealul ce el a conceput"[3]. Acelaşi lucru rezultă clar din chiar citatele redate în monografie (vezi p. 87—88, 157). Efortul autorului se centrează însă şi aici pe apărarea lui Conta de asemenea „capete de acuzare", subliniindu-se de repetate ori că dominant în filozofia contistă era afirmarea legăturii strînse a filozofiei cu ştiinţele naturii, şi nu speculaţiile sistemului (de pildă, p. 87—88). Această străduinţă continuă a autorului îl duce la ocolirea termenului de „speculaţie" în analiza diferitelor aspecte ale filozofiei contiste şi la înlocuirea lui cu alţi termeni adesea opuşi şi impropriu folosiţi. De exemplu, la pagina 73 citim : „... deoarece nu dispunea de suficiente date fiziologice pentru a explica mecanismul proceselor psihice mai complexe, Conta a recurs inevitabil la ajutorul filozofiei, şi anume al filozofiei mate-

[1] Vezi, V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1956, p. 321.

[2] De pildă, vezi, Vasile Conta, *Teoria ondulaţiei universale*, Ed. Minar, p. 198—199.

[3] Ediţia N. Petrescu, p. 454.

rialiste". Aici „filozofie" = speculaţie, fapt recunoscut de autorul însuşi, care la pagina 88, referindu-se la explicaţiile lui Conta privind mecanismul fiziologic al proceselor psihice, precizează că ele „pot fi împărţite în două grupe: 1) explicaţii ce se sprijină într-o măsură mai mare pe date ştiinţifice, 2) explicaţii care se bazează mai mult pe *speculaţii* decît pe date ştiinţifice" (subl. ns.). Încă un exemplu, de pe pagina 132, unde se afirmă că Vasile Conta „a rezolvat problema eredităţii mai mult principial, din punct de vedere filozofic". De astă dată „principial" = speculativ. O asemenea „apărare" împiedică desigur reala înţelegere a unei filozofii, ale cărei limite, subliniate şi afirmate deschis, nu prejudiciază asupra conţinutului ei materialist pozitiv, ci, dimpotrivă, contribuie la desprinderea adevăratelor sale valori.

Observaţii critice suscită, de asemenea, şi definirea bazei de clasă a gîndirii contiste. Ocupîndu-se de această chestiune — cu numeroase şi nu întotdeauna justificate repetări (ex. p. 5, 11—12, 134, 144, 166, 184 ş.a.) — N. Gogoneaţă reia o teză prezentă şi în alte lucrări apărute anterior, privind existenţa unei ramuri radicale a burgheziei româneşti ale cărei aspiraţii şi-au găsit expresia filozofică în opera lui Vasile Conta. Analiza problemei rămîne însă la suprafaţă, iar amănuntele de ordin subiectiv şi obiectiv adăugate acestei teze nu înlătură caracterul neadîncit, ba chiar parţial greşit, al enunţărilor. Astfel, autorul caracterizează filozofia lui V. Conta ca „expresie ideologică a năzuinţelor şi intereselor forţelor antifeudale ale societăţii româneşti de la jumătatea veacului trecut" (p. 5) sau a „aspiraţiilor forţelor progresiste ale societăţii" (p. 184) — lucru cu care nu sîntem de acord, căci, aşa cum reiese din chiar alte constatări ale autorului monografiei, despre exprimarea năzuinţelor revoluţionare ale acelei uriaşe forţe antifeudale progresiste care era ţărănimea, nu poate fi vorba la Conta.

Acesta este de asemenea, prezentat ca exponent ideologic al acelei părţi a burgheziei româneşti „care era interesată în dezvoltarea comerţului şi a industriei" (p. 11) sau, în altă parte, al „burgheziei comerciale şi industriale" (p. 193). Or, autorul deosebeşte această ramură radicală de acea parte a burgheziei care participa la coaliţia burghezo-moşierească. Se ridică însă unele întrebări: exista oare vreo parte a burgheziei româneşti *neinteresată* în dezvoltarea industriei şi comerţului? Care parte a burgheziei participa la alianţa cu moşierimea, ştiut fiind că principalele forţe burgheze erau tocmai cele ce participau la această alianţă?

Slăbiciunea principală a tratării acestor aspecte constă, după părerea noastră, în neglijarea totală a problemei *luptei de clasă*. Autorul nu se ocupă de luptele de clasă din timpul vieţii lui Conta şi de tendinţele complexe ale burgheziei în această luptă, neglijînd, aici, faptul că lupta dintre materialism şi idealism nu poate fi studiată în afara problemelor luptei de clasă. „Radicalismul" care deosebeşte o parte a burgheziei (cea mai mică şi mai slabă) nu constă, după părerea noastră, în faptul că numai această parte a burgheziei, ea singură, dorea dezvoltarea industriei şi comerţului, ci este vorba de *ponderea* pe care o dădea acestei năzuinţe în condiţiile concrete ale luptei de clasă. Coaliţia burghezo-moşierească acţiona înainte de toate sub imperiul ororii inspirate de revoluţia din 1848, de răscoalele ţărăneşti, precum şi de evenimentele revoluţionare externe (Comuna din Paris ş.a.). Interesul burgheziei coalizate de a dezvolta industria şi comerţul nu acţiona independent de interesul de a nu da libertate ţăranilor, de a nu acorda, în general, libertăţi democratice care ar fi putut favoriza lupta de clasă a celor asupriţi. Urmărirea acestor probleme ar fi permis autorului constatarea şi a unor deosebiri de nuanţă între burghezia coalizată şi acea parte a burgheziei, slabă numericeşte şi politiceşte, care nu participa la coaliţie. Şi aceasta din urmă era preocupată de luptele de clasă duse de cei exploataţi, de aceea făcea adesea front comun cu coaliţia, aflată la putere, şi se lăsa condusă de ea, dar lăsa adesea să treacă pe *primul plan* preocupările legate de dezvoltarea industriei şi comerţului.

Atenţia necorespunzătoare acordată factorului luptei de clasă, îl conduce pe autor la o analiză unilaterală şi a antisemitismului lui Conta. Explicaţia dată se limitează la sublinierea faptului că „... nedispunînd de pieţe externe, de colonii, burghezia românească, aflată în proces de dezvoltare accentuată în perioada care a urmat războiului pentru independenţă de la 1877, se opune acordării de drepturi politice unei categorii de cetăţeni în care ea vedea numai pe concurenţii ei, temîndu-se să nu-i fie ştirbite interesele economice" (p. 171). Oprită aici, explicaţia neglijează faptele de prim ordin care evidenţiază existenţa solidarităţii de clasă între burghezia românească şi cea evreiască, faptul că expulzările ce se practicau în virtutea art. 7 din Constituţie (la care se referă de altfel şi autorul), vizau doar pe evreii săraci etc. Din analiza dată nu se desprinde ideea majoră că naţionalismul sub orice formă, inclusiv antisemitismul, era o armă a burgheziei româneşti în *lupta de clasă* împotriva celor asupriţi.

Privită în ansamblul ei, lucrarea lui N. Gogoneaţă ridică şi o altă problemă, nu mai puţin însemnată, deşi nelegată direct de interpretarea filozofiei contiste. Ea se referă la modul în care răspunde lucrarea unui deziderat de bază, recunoscut ca atare şi de autor şi formulat încă pe primele pagini ale introducerii.

Se ştie astfel, că reprezentanţii ideologiei oficiale a trecutului regim burghezo-moşieresc s-au străduit să nege orice valoare filozofiei lui V. Conta, să acrediteze aprecierea că sistemul său filozofic materialist ar fi o compilaţie lipsită de originalitate a unor curente occidentale, să-l prezinte ca pe un corp străin în cultura ţării noastre, lipsit de rădăcini şi de legături cu dezvoltarea gîndirii înaintate româneşti. Această interpretare negativistă, pătrunsă de ură şi dispreţ pentru valorile materialiste înaintate ale culturii noastre, trebuia demascată necruţător, trebuia evidenţiată falsitatea ei profundă, rolul ei social reacţionar. Aceasta însă nu prin simple afirmaţii, nu la un mod general, ci opunîndu-i analiza epocii, încadrînd concepţia lui V. Conta în epocă, relevînd rădăcinile ei autohtone, legăturile ei organice cu gîndirea înaintată din ţara noastră.

După cum am menţionat, autorul însuşi relevă însemnătatea acestei probleme. Modul în care lucrarea răspunde, însă, acestei sarcini de loc minore, constituie, după părerea noastră, una din principalele sale deficienţe.

Autorul se limitează, pentru a acoperi problema, la *prezentarea* în cuprinsul capitolului I a epocii şi, în cadrul ei, a curentului materialist dezvoltat de oamenii de ştiinţă din ţara noastră.

Prezentarea rămîne *paralelă*: legăturile lui Conta cu acest curent materialist, analiza comparativă a concepţiilor sale, în punctele nodale, cu concepţiile oamenilor de ştiinţă înaintaţi din aceeaşi perioadă — lipseşte cu totul. Referindu-se la reprezentanţii de seamă ai curentului materialist dezvoltat de oamenii de ştiinţă din ţara noastră, N. Gogoneaţă arată, în primul capitol, că, de exemplu, Ştefan Mihăilescu abordează în lucrările sale o serie de probleme care se întîlnesc şi în opera lui V. Conta (problema determinismului, a evoluţiei, problemele cunoaşterii, lupta împotriva religiei etc.). Atît însă, fără a se depăşi simplul enunţ. Lucrarea ar fi avut mult de cîştigat, după părerea noastră, dacă autorul ar fi păşit mai departe, dacă în cadrul fiecărui capitol ar fi urmărit, în mod analitic şi comparativ, poziţia lui V. Conta faţă de poziţia reprezentanţilor curentului materialist din domeniul ştiinţelor naturii. Se ştie că între anii 1860—1890, materialismul naturalist din Romînia străbate perioada sa de glorie. Înfiinţarea universităţilor din Iaşi şi Bucureşti (1860 şi, respectiv, 1864), apariţia a numeroase societăţi ştiinţifice, formarea unei adevărate pleiade de oameni de ştiinţă din diferite domenii ale ştiinţelor naturii — au determinat o creştere în intensitate a mişcării pentru dezvoltarea ştiinţei şi culturii, pentru afirmarea unei linii de gîndire materialistă. La aceasta au contribuit, de asemenea, noile cuceriri ale ştiinţelor naturii care au stimulat într-un grad sporit lupta împotriva spiritualismului, pentru eliminarea lui din ştiinţele naturii, au sprijinit răspîndirea teoriilor materialiste la modă în apusul Europei.

Toate acestea l-au influențat desigur și pe V. Conta în elaborarea concepțiilor sale filozofice, fapt subliniat și în monografie. Dezbătînd în paginile cărții, principalele coordonate ale filozofiei contiste, N. Gogoneață face dese referiri, apropieri, delimitări, însă numai în raport cu concepțiile filozofice și științifice de largă răspîndire în epocă (ex. materialiștii francezi din sec. XVIII, kantianismul, pozitivismul, fiziologii francezi și germani ai epocii, Spencer, Darwin, Haeckel etc.). Această analiză, binevenită, desigur se cerea însă completată — tocmai pentru a se demonstra că filozofia lui V. Conta se integra armonios în climatul ideologic în dezvoltare în țara noastră — cu reliefarea *apropierilor* și *depărtărilor* dintre materialismul lui Conta și cel dezvoltat la noi de oamenii de știință înaintați. Lipsite de aceste referiri, capitolele și concluziile lucrării nu reușesc să aducă nimic nou față de afirmațiile autorului în introducere, cu privire la caracterul fals și denigrator al încercărilor de a prezenta filozofia lui V. Conta ruptă de realitățile din țara noastră.

Foarte succint este înfățișată și influența scrierilor lui V. Conta asupra dezvoltării gîndirii materialiste la noi. Cititorul ar fi opinat pentru o mai pasionată urmărire a luptei înverșunate desfășurată încă în timpul vieții gînditorului și mai ales după moartea sa, între adepții săi, între continuatorii săi, pe de o parte, și reprezentanții fanatici ai spiritualismului, grupați mai ales în jurul „Revistei teologice", pe de altă parte.

Aceasta ar fi impus, totodată, și o mai aprofundată urmărire a atitudinii față de filozofia lui Conta a înșiși admiratorilor săi. Într-un anumit mod au fost preluate și răspîndite tezele contiste în paginile presei socialiste și în alt mod de către unii reprezentanți ai materialismului naturalist. Amintim aici, că autorul nici nu se referă la faptul că, curînd după moartea lui V. Conta, revista „Contemporanul" în încheierea mai multor expuneri asupra concepțiilor lui V. Conta, evidențiază și unele limite ale materialismului acestuia, cu care limite își declară dezacordul.

Asemenea completări în analiză, nuanțări și aprofundări ale problemelor ar fi ancorat mult mai solid tema în epocă și, în special, în viața culturală și științifică de la noi.

Se impun, de asemenea, unele observații și sub raportul tematicii și structurii cărții. În general, autorul are în vedere toate principalele teme ale operei filozofice a lui Conta, structurîndu-le judicios. Unele inadvertențe răzbat totuși. De pildă, ideile lui V. Conta în problema formării senzațiilor și abstracțiilor (p. 67—89) — deși se referă la facultățile și căile cunoașterii, sînt tratate izolat de gnoseologia lui V. Conta (p. 145—165). Apoi desfacerea în două părți, dintre care una la început și cealaltă spre sfîrșit, a activității politice a lui V. Conta și a ideilor sale social-politice — determină inevitabil repetiția și rezolvarea trunchiată a unei probleme unice. Sînt destul de rare cazurile cînd un gînditor a cărui preocupare nu-i captată în principal de problemele social-politice este totuși, om politic. Cînd o asemenea situație se creează — și acesta este cazul lui V. Conta — este normal ca interesul teoretic relativ restrîns pentru problemele vieții sociale, să fie compensat prin activitatea practică (sau prin intențiile de a acționa practic). Aceasta din urmă, însă, este mijlocită, în mod inevitabil, de adoptarea unei poziții teoretice, așa încît însăși *aprecierea activității politice* a lui Conta este o *apreciere* a *ideilor social-politice* ale filozofului. Cu atît mai mult cu cît între activitatea practică a lui Conta și concepția sa sociologică nu există niciun dezacord, cu atît mai mult cu cît el însuși a fost conștient de ruptura care se produce uneori între sistemele filozofice și activitatea practică[1].

Naționalismul care răzbate din discursurile parlamentare ale omului politic nu pot să nu fie considerate ecoul convingerii filozofului că unele popoare sînt în declin, iar mărginirea de clasă a ateismului lui Conta nu poate să nu fie explicată și prin împrejurarea că ministru al educației naționale fiind, a aprobat deschiderea unei noi facultăți de teologie — fapt nemenționat, de altfel în monografie.

[1] Vezi ediția N. Petrescu, p. 489.

Nedumeriri ridică de asemenea, atenţia redusă pe care o acordă autorul ateismului lui V. Conta. Problemele ateismului ocupă un loc de frunte şi în preocupările actuale ale istoriografiei marxiste a filozofiei din ţara noastră. Cu toate acestea, autorul nu acordă ideilor ateiste ale lui V. Conta un capitol aparte, ci le tratează foarte expeditiv în capitolul consacrat ideilor social-politice. Aceasta duce la o imagine îngustată asupra gîndirii lui Vasile Conta, şi în special asupra *ateismului* său militant afirmat, după cum se ştie, nu numai pe plan *sociologic*, dar şi pe planurile *ontologic* şi *gnoseologic*. Tot în problema ateismului, dar nu numai aici, surprinde lipsa unei raportări adîncite a poziţiei lui Conta faţă de materialismul lui Feuerbach (ale cărui scrieri, arată autorul, Conta le-a cunoscut — p. 53).

În lucrare există şi unele formulări criticabile. De pildă, la p. 20 se spune, referitor la bursierii din străinătate, că în timpul lui V. Conta, „statutul (Societăţii pentru încurajarea junimii romîne la învăţătură — n ns.) punea candidaţilor condiţia... de a fi de naţionalitate romînă şi cerea bursierilor să cultive limba naţională, să-şi dezvolte sentimentele de iubire de patrie etc. Se poate întrezări în aceste prevederi ale statutului un accent naţionalist...". Înlănţuirea de idei este echivocă, datorită lipsei de atenţie a autorului, care nu are grijă să diferenţieze acele prevederi ale statutului care conţin accente naţionaliste, de altele (ex. cultivarea limbii naţionale şi a dragostei de patrie) care sub nicio formă nu pot fi încadrate în această categorie.

★

Observaţiile noastre critice asupra lucrării lui N. Gogoneaţă nu diminuează, însă, fondul ei pozitiv — subliniat în cursul recenziei —, faptul că este *prima monografie amplă*, elaborată pe baze metodologice ştiinţifice, marxist-leniniste, asupra vieţii şi activităţii lui Vasile Conta.

Lucrarea, prin numeroasele sale laturi valoroase, îndeosebi prin gradul sporit de cuprindere a problemelor, se înscrie ca un succes al muncii de cercetare ştiinţifică în domeniul valorificării tradiţiilor materialiste din istoria filozofiei în Romînia.

Ion Banu, Florica Neagoe
şi Octavian Cheţan

Obiectul şi metoda logicii formale moderne [1]

Activitatea intensă desfăşurată de filozofii sovietici în domeniul problemelor gnoseologice ale logicii formale îşi găseşte cea mai recentă expresie în volumul *Философские вопросы современной формальной логики* care înmănunchiază un număr de 12 studii [2]. Lucrarea, apărută sub egida Institutului de filozofie al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., este a treia de acest gen din literatura sovietică, ea fiind precedată de două opere colective ample, de orientare similară : *Логические исследования* (*Cercetări de logică*, 1959) şi *Применение логики в науке и технике* (*Aplicarea logicii în ştiinţă şi tehnică*, 1960) ; noul volum se distinge favorabil de celelalte sub raportul conţinutului, fiind mai omogen ca tematică, îndreptat mai stăruitor tocmai asupra momentelor *gnoseologice-metodologice* din logica formală.

[1] *Философские вопросы современной формальной логики* (*Probleme filozofice ale logicii formale moderne*). Издательство Академии Наук СССР., Moscova, 1962, 364 p.

[2] Sumarul volumului : P. V. Tavaneţ, *Logica formală şi filozofia* ; G. I. Ruzavin şi P. V. Tavaneţ, *Etapele principale de dezvoltare a logicii formale* ; D. P. Gorski, *Logica formală şi limba* ; A. L. Subbotin, *Semnificaţia şi valoarea formalizării în logică* ; A. A. Zinoviev, *Logica bivalentă şi logica polivalentă* ; P. V. Tavaneţ, *Cu privire la definiţia semantică a adevărului* ; I. S. Narski, *Noţiunea de „existenţă", pozitivismul logic şi logica formală* ; A. I. Uemov, *Despre certitudinea unor inferenţe prin analogie* ; V. N. Sadovski, *Metoda axiomatică de construcţie a cunoaşterii ştiinţifice* ; V. A. Smirnov, *Metoda genetică de construcţie a teoriei ştiinţifice* ; V. S. Svîrev, *Concepţia neopozitivistă despre semnificaţia empirică şi analiza logică a cunoaşterii ştiinţifice* ; E. D. Smirnova, *Contribuţii la problema analiticului şi a sinteticului.*

Din simpla enumerare a titlurilor studiilor, cititorul poate constata că volumul în cauză îmbrățișează o arie largă de probleme. Vom adăuga că volumul este încă și mai bogat decît s-ar putea bănui din tabla de materii. Considerațiile gnoseologice despre logica matematică sînt însoțite de ample prezentări informative ale materialului pur logic, de incursiuni în istoria logicii formale clasice și moderne. Astfel, lucrarea logicienilor sovietici contribuie și la suplinirea unor mult resimțite goluri de informație logică. E un motiv în plus ca să pledăm pentru traducerea în românește a unei cărți care face o bună operă de popularizare, îmbinînd-o cu cercetarea științifică.

Volumul este axat pe problemele *actuale, noi* ale logicii formale ; el abordează probleme metodologice ale științelor deductive ; critică neopozitivismul de ieri și de azi, folosind datele logicii formale moderne ; în sfîrșit, dacă admitem că analiza problemelor filozofice ale logicii formale ține de logica dialectică, deoarece o cercetare cu adevărat contemporană a logicii dialectice nu poate „pune în paranteze" dezvoltarea furtunoasă a logicii formale, s-ar putea spune că studii ca *Logica formală și limba, Sensul și valoarea formalizării în logică, În legătură cu problema analiticului și a sinteticului* și altele sînt, în fond, studii *și de logică dialectică.*

★

În ciuda diversității temelor și a opiniilor, volumul este unitar : îl cimentează, printre altele, punctul de vedere comun al autorilor în problema locului și rolului logicii simbolice în ansamblul științei logicii. Premisa certă de la care pornesc semnatarii studiilor este că logica matematică și disciplinele metalogice clădite pe baza logicii matematice nu sînt doar „una" dintre ipostazele logicii formale de azi, ci însuși stadiul actual, superior al dezvoltării multimilenarei logici formale. Se înțelege că nu este vorba de vreo repudiere în bloc a logicii aristotelice sau a altor teorii vechi, ci de înțelegerea lor ca momente, ca trepte de dezvoltare a logicii formale. Nici logica matematică, zisă și simbolică, nu este altceva decît o treaptă (nu ultima, ci doar cea mai recentă) în studiul structurii enunțurilor și inferențelor ; ea neagă dialectic, înlăturînd ceea ce este învechit, integrînd și continuînd pe o treaptă nouă ceea ce este valabil în întreaga cercetare anterioară.

Întrucît problema conținutului și a obiectului logicii formale moderne, problema raportului ei față de logica formală anterioară și față de logica dialectică sînt esențiale, ne vom referi mai întîi la felul cum o tratează semnatarii culegerii amintite. Vom aminti întîi de studiul lui P. V. Tavaneț, *Logica formală și filozofia.* Caracterizînd logica formală ca teorie a deducției *formale,* autorul critică definiția curentă după care obiectul logicii formale ar fi formele și legile gîndirii corecte ; această definiție obiectează P. V. Tavaneț, este prea largă. Filozofia și gnoseologia nu studiază și ele gîndirea ? Se ridică și întrebarea dacă logica formală este o știință filozofică. Răspunsul autorului este negativ : caracter filozofic, gnoseologic are *logica dialectică* ; în ceea ce privește logica formală, ea s-a dezvoltat în secolele XIX-XX tocmai ca logică matematică. Aceasta din urmă nu estompează (cum crede M. L. Roure ,de pildă), dar nici nu rezolvă (cum crede G. Klaus) *problemele filozofice ale logicii formale* ; intră în competența logicii dialectice să elucideze problemele filozofice care ne asaltează de îndată ce intrăm pe tărîmul logicii. Totodată, logica matematică nu este o disciplină matematică, ci una logică în toată puterea cuvîntului, dacă ținem seama de primatul obiectului asupra metodei sale.

Problema este reluată și în studiul lui A. L. Subbotin, *Semnificația și valoarea formalizării în logică,* consacrat metodei logicii matematice, metoda construirii, interpretării și analizei metalogice a sistemelor formale. Formalismele, calculele logice modelează, reprezintă în limbaj ideografic gîndirea logică efectivă, mai precis, modelează *anumite laturi ale gîndirii deductive.* Nici o formalizare nu poate fi însă universală, absolută, exhaustivă ; dusă pînă la capăt, în logica matematică, ea și-a dezvăluit limitele ei inerente.

„Formalizarea există în legătură indisolubilă cu contrariul ei, elementul neformalizat, pe care înaltul nivel de abstracție atins de logica modernă nu-l înlătură, ci îl presupune. Este adevărat că atunci cînd spunem „logică matematică" ne gîndim în primul rînd la calculele formale, la construcțiile sintactice aparent autonome. Dar logica formală modernă este departe de a se reduce la operații cu simboluri. Elementul de conținut intervine atît ca *interpretare semantică adecvată* a sistemului formal, cît și ca analiză și descriere neformală, la nivel metalogic, a sistemului. După cum relevă A. L. Subbotin, „conținutul teoretic al logicii moderne pare a se ramifica în trei domenii deosebite : (I) concepția neformală descriptivă, a cărei formalizare este sistemul logic-formal ; (II) sistemul logic-formal ; (III) metalogica, în cadrul căreia este descris și studiat sistemul formal" (p. 104). Sistemul formal modelează procese neformale ; în construcția lui, trebuie să recurgem de asemenea, în cele din urmă, la un limbaj neformalizat. „Diferențierea netă a acestor trei domenii ale logicii — continuă A. L. Subbotin, — trasarea și rezolvarea problemelor logice concrete, specifice fiecărui domeniu, constituie, probabil, una dintre cele mai caracteristice trăsături care disting logica formală modernă de logica tradițională, inclusiv cea aristotelică. Această diferențiere constituie atît o premisă, cît și o consecință a aplicării fructuoase pe scară largă a metodei formalizării, în fiecare caz în parte elucidîndu-se semnificația și limitele aplicabilității acestei metode" (p. 105).

Sistemele formale modelează legile și regulile inferențelor, sfera lor de aplicabilitate fiind astfel limitată la științele sau teoriile deductive. Se înțelege că logica formală nu epuizează analiza cunoașterii științifice, nici cel puțin a cunoașterii deductive. După cum demonstrează în studiile lor P. V. Tavaneț, A. L. Subbotin, D. P. Gorski, V. N. Sadovski, V. S. Svîrev ș. a., pretenția neopozitivistă de a epuiza analiza logică a cunoașterii științifice cu mijloacele logicii formale este absolut utopică.

De altfel, neopozitivismul încearcă să răspundă printr-un „test formal" nu numai problemelor metodologice și epistemologice, ci *tuturor* problemelor filozofice în genere. În articolul lui I. S. Narski *Noțiunea de „existență", pozitivismul logic și logica formală* (reproducerea unui paragraf din cartea lui I. S. Narski *Pozitivismul contemporan*), se arată netemeinicia tentativei neopozitiviste de a reduce problema filozofică a existenței la o problemă logică-formală (structura și notația structurii judecăților existențiale).

Alte două studii, *Concepția neopozitivistă despre semnificația empirică și analiza logică a cunoștințelor științifice* de V. S. Svîrev și *Contribuții la problema analiticului și a sinteticului* de E. D. Smirnova, demonstrează și ele, criticînd neopozitivismul, că sînt inadmisibile universalizarea și absolutizarea metodei logice-formale. Arătînd avatarurile suferite de neopozitivism în încercarea sa de a reduce conținutul enunțurilor științifice la o clasă finită de propoziții empirice, V. S. Svîrev critică gnoseologia neopozitivistă din perspectiva logicii dialectice. După el, raportul dintre judecățile existențiale și judecățile necesității și ale conceptului (pentru a traduce problema în limbajul așa-numitei clasificări dialectice a judecăților) nu poate fi soluționat dacă nu se depășește cadrul analizei pur formale, dacă nu se apelează la *conținutul* și la *istoria cunoașterii*. Studiul Smirnovei abordează problema analiticului și a sinteticului, problemă de semantică, dar și de logică dialectică. Analizînd critic concepțiile lui Carnap și Quine despre analitic și sintetic, desprinzînd elementul lor rațional de învelișul neopozitivist, E. D. Smirnova caută căile unei rezolvări logice-dialectice a acestei probleme mult controversate.

Criticînd absolutizarea neopozitivistă a logicii formale moderne, toate studiile fără excepție, subliniază totodată valoarea logicii matematice în limita domeniului ei de aplicabilitate ; dar domeniul ei de aplicabilitate coincide cu domeniul logicii formale.

În această ordine de idei, concludent este studiul lui G. I. Ruzavin și P. V. Tavaneț *Etapele principale de dezvoltare a logicii formale.* Autorii militează pentru o cuprindere exhaus-

tivă şi ştiinţifică a obiectului şi a istoriei logicii formale, pentru respingerea abordării înguste a istoriei logicii de către logisticienii care ignorează sau minimalizează rolul logicii gnoseologice şi psihologice în cadrul istoriei generale a logicii şi, totodată, pentru aplicarea instrumentului logistic în analiza întregii istorii a logicii formale. Autorii acceptă periodizarea istoriei logicii formale în două etape, periodizare pe care o putem găsi la Bochenski, Lukasiewicz etc., şi anume: 1) începînd cu logica greacă antică şi pînă la apariţia logicii matematice; 2) de la apariţia logicii matematice şi pînă în zilele noastre.

Centrul de greutate al articolului cade asupra istoriei logicii matematice, periodizată la rîndul ei în patru etape: a) preistoria logicii matematice, de la Leibniz la Boole; b) perioada algebrei logicii, de la Boole la Poreţki; c) perioada aplicării logicii matematice la cercetarea fundamentelor matematicii, de la Frege la Russel; d) etapa contemporană de dezvoltare, de la apariţia lucrării *Principia Mathematica* pînă în prezent. Materialul faptic prezentat demonstrează superioritatea calitativă a logicii matematice faţă de formaţiile anterioare ale logicii formale.

În ceea ce priveşte prima etapă a dezvoltării logicii formale, autorii s-au oprit la momentele cele mai însemnate din logica antică greacă (Aristotel şi şcoala megaro-stoică) şi la logica medievală. Este semnificativ faptul că autorii nu se opresc asupra logicii gnoseologice şi psihologice din perioada postscolastică; fiind nevoiţi să opereze o selecţie, G. I. Ruzavin şi P. V. Tavaneţ au optat în mod judicios pentru momentele cele mai rodnice din logica formală. Rezumînd istoria logicii formale prematematice după izvoare logistice, autorii se delimitează totodată de logisticieni ca Bochenski, care nu sesizează însemnătatea istorică a lucrărilor lui Aristotel pentru dezvoltarea *altei* logici, „pentru dezvoltarea nu numai a logicii formale, ci şi a logicii gnoseologice (şi, în speţă, dialectice)" (p. 17).

Delimitarea problemelor logice-formale de problemele gnoseologice şi logice-dialectice îi permite lui P. V. Tavaneţ o apreciere justă (vezi studiul *Cu privire la definiţia semantică a adevărului*) a cercetărilor semantice ale lui Tarski. Definiţia semantică a adevărului este justă, în limitele domeniului său de aplicabilitate; ceea ce trebuie criticat nu este însăşi semantica logică, ci doar absolutizările şi extrapolările pozitiviste, care duc la erori idealiste în teoria *gnoseologică* a adevărului. După cum arată P. V. Tavaneţ, un focar de erori pozitiviste îl constituie confundarea raportului de reflectare (raport existent între judecată — semnificaţia ideală a unei propoziţii declarative — şi faptul obiectiv la care se referă respectiva judecată) cu un raport de desemnare, care există numai între faptul obiectiv şi propoziţia înţeleasă ca semn al respectivului fapt, sau cu un raport de exprimare (propoziţia exprimă judecata).

Definiţia semantică a adevărului propoziţiei nu este decît unul dintre numeroasele puncte de contact între logica formală şi problemele limbii. Locul important pe care-l ocupă problemele logice ale limbii în ştiinţa modernă este determinat, între altele, şi de faptul că logica matematică oferă totodată *un limbaj ştiinţific nou*, un limbaj artificial formalizat. Studiul lui D. P. Gorski, *Logica formală şi limba*, prezintă principalele aspecte ale relaţiei dintre logica formală modernă şi limbă; analizînd pe baza dialecticii materialiste relaţia dintre limbile „naturale" şi limbile logice artificiale, autorul critică devierile idealiste-formaliste, arătînd funcţia şi valoarea cognitivă, reflectorie a sistemelor formalizate. Cel mai interesant ni s-a părut ultimul paragraf („Abstragerea constantelor logice din limbajul obişnuit"), unde autorul valorifică concluziile cercetării sale anterioare despre metodele elaborării abstracţiilor ştiinţifice (recent a publicat pe această temă cartea *Problemele abstracţiei şi formarea noţiunilor*). Autorul relevă aspecte esenţiale ale raportului dintre elementul formal şi elementul neformal în procesul cunoaşterii.

Logica matematică este astăzi cunoscută ca metodologie a ştiinţelor deductive. Construcţia riguros formalizată a teoriilor logice ş. a. apelează la două metode : axiomatică şi genetică. Acestea fac obiectul studiului lui V. N. Sadovski, *Metoda axiomatică de construcţie a cunoaşterii ştiinţifice*, şi al lui V. A. Smirnov, *Metoda genetică de construcţie a teoriei ştiinţifice*. Primul studiu prezintă dezvoltarea metodei axiomatice, al cărei istoric culminează prin înţelegerea axiomaticii ca limbaj formalizat. Arătînd succesele remarcabile ale axiomatizării şi matematizării ştiinţei, studiul se opreşte şi asupra domeniului de aplicabilitate a metodei axiomatice. Studiul se încheie cu consideraţii subtile pe marginea raportului dintre formă şi conţinut în logica formală ; extrapolînd creator unele indicaţii metodologice ale lui Marx, V. N. Sadovski trece de la problema limitelor metodei axiomatice la problema limitelor principiale ale logicii formale în genere. Întreaga logică formală de pînă acum, remarcă autorul, se subsumează principiului *paralelismului formei şi al conţinutului gîndirii*, analizează gîndirea numai pe planul structurii sale fixate în expresia sa lingvistică, *conţinutul* fiind dezvăluit numai în măsura în care se exteriorizează în acea structură. Studiul lui V. A. Smirnov se opreşte asupra altei metode de construcţie a matematicii, mai puţin cunoscută şi dezvoltată mai recent (deşi, cum arată V. A. Smirnov, ea este tot atît de veche ca şi metoda axiomatică, printre promotorii ei numărîndu-se Euclid şi Descartes). Este vorba de *metoda genetică* (care ar putea fi denumită şi *constructivistă*), care pleacă nu de la axiome şi reguli de inferenţă, ci de la definiţii inductive (prin recurenţă) şi de la operaţii cu obiecte abstracte. Autorul arată că teoriile genetice presupun o tehnică de gîndire diferită de tehnica gîndirii axiomatice (studiată cu predilecţie de actualele calcule logistice). În acest sens, metoda genetică stimulează intens noi direcţii de cercetare în logica matematică (de exemplu analiza logică a noţiunii de funcţie recurentă ,sau algoritm, semantica constructivistă etc.). De un interes deosebit sînt consideraţiile lui V. A. Smirnov despre concepţia logică a lui Descartes, în care autorul sovietic vede un teoretician al metodei genetice (constructiviste).

Remarcabile prin profunzimea lor, prin contribuţiile lor originale sînt studiile lui A. A. Zinoviev (*Logica bivalentă şi logica polivalentă*) şi a A. I. Uemov (*Despre certitudinea unor inferenţe prin analogie*). A. A. Zinoviev revine asupra unor probleme atinse în cartea sa *Problemele filozofice ale logicii polivalente*, ducînd analiza mult mai departe. Deosebit de interesantă este analiza corelaţiei dintre legile logicii polivalente şi legile logicii bivalente (insistîndu-se asupra rolului legii noncontradicţiei şi a legii terţului exclus în cadrul sistemelor logice cu mai multe valori). Concluziile converg spre reliefarea rolului deosebit — am spune privilegiat — al principiului bivalenţei şi al legilor noncontradicţiei şi terţului exclus, legi care nu pot fi expulzate cel puţin din metalogica sistemelor polivalente.

A. I. Uemov aplică logica relaţiilor la studiul inferenţelor prin analogie. Logica clasică consideră că acest tip de inferenţe nu produce concluzii certe, ci numai probabile. Autorul revizuieşte această teză ortodoxă ; argumentînd eminamente logistic, el stipulează condiţiile în care acest gen de inferenţe se soldează cu concluzii certe, necesare. Articolul, nu chiar uşor de urmărit, reţine atenţia prin metodologia lui. Pentru a construi a sa „teoremă de transfer" — cheia de boltă a întregii argumentaţii — , Uemov adînceşte noţiunile logicii relaţiilor, abordează probleme de un interes mai general, ca aceea a clasificării formale a proprietăţilor şi a relaţiilor etc.

★

Volumul *Problemele filozofice ale logicii formale moderne* nu este o lucrare în genul celor care merg pe căi de mult bătătorite, repetînd la infinit şi „nuanţînd" mereu aceleaşi şi aceleaşi lucruri ; studiile publicate dezvoltă o direcţie de cercetare nouă, înscrisă

relativ recent pe agenda cercetărilor marxiste. Ca atare, „indiscutabil", „definitiv" nu poate fi decît materialul logic, de strictă specialitate, pe care autorii cărţii, convinşi de utilitatea unei opere de popularizare a logicii matematice, nu au pregetat să-l expună. Atunci cînd ne referim la analiza filozofică a problemelor, nu poate fi vorba, desigur, de ultimul cuvînt, ci mai curînd de trasarea jaloanelor. Dar chiar şi aceste începuturi sînt extrem de promiţătoare, duc înainte, reprezintă un cuvînt nou în literatura logică marxistă. Ni se pare deosebit de important că această lucrare colectivă a logicienilor sovietici subliniază faptul că logica formală, în stadiul ei actual cel mai înalt = logica matematică + disciplinele metalogice adiacente. Acest adevăr elementar trebuie afirmat cu toată forţa, şi lucrarea sovietică face acest lucru, evitînd în acelaşi timp apologia logicii matematice, fetişizarea rezultatelor ei (o asemenea fetişizare apologetică ar anihila de la bun început orice încercare de critică a neopozitivismului!). Autorii sînt însă cu toţii de acord că limitele logicii formale moderne, matematice, se definesc nu în raport cu logica formală tradiţională, ci în raport cu logica dialectică, în raport cu dialectica marxistă ca metodă, logică şi teorie a cunoaşterii.

Această unitate de vederi a autorilor volumului în *problemele fundamentale, de principiu,* privind semnificaţia şi rolul logicii formale moderne, lasă, desigur, loc liber luptei de opinii, completărilor, obiecţiilor, soluţiilor alternative, corijărilor şi amendamentelor în probleme particulare. Amintim astfel că, în timp ce V. N. Sadovski, de acord cu majoritatea logicienilor, consideră *Elementele* lui Euclid ca un prototip al metodei deductive-axiomatice în stadiul ei iniţial, intuitiv, V. A. Smirnov, vede în Euclid, dimpotrivă, un promotor al metodei opuse, genetice.

Stimularea gîndirii creatoare, orientarea spre cele mai actuale probleme filozofice ale logicii formale definesc noua lucrare colectivă a logicienilor sovietici.

Sorin Vieru

Despre frumos *

Cartea esteticienei sovietice N. Dmitrieva, adresîndu-se unui cerc larg de cititori, abordează numeroase probleme ale esteticii marxist-leniniste, pe care însăşi viaţa le pune cu acuitate în condiţiile socialismului. Fiind o carte de popularizare a esteticii marxist-leniniste, lucrarea reuşeşte să cuprindă într-un spaţiu redus o problematică bogată, prezentată cititorilor într-un stil viu, accesibil, ceea ce constituie fără îndoială unul din meritele ei. Totodată, în cursul tratării autoarea încearcă să dea soluţii şi unor probleme teoretice controversate, cum ar fi criteriul frumosului, raportul etic-estetic, specificul esteticii vieţii cotidiene. Soluţiile aduse reprezintă contribuţii interesante, care însă datorită caracterului general al cărţii, spaţiului restrîns, faptului că se adresează unui cititor neavizat, nu au putut fi argumentate pe larg.

Una din calităţile principale ale lucrării o constituie strădania de a oferi o imagine cît mai cuprinzătoare a sferei largi de manifestare a frumosului, extinzînd astfel aria fenomenelor cercetate sub raport estetic. După cum arată autoarea în introducere, „oamenilor le este proprie năzuinţa spre frumos. Fie că popoarele luptă pentru eliberarea lor, fie că arta creează imagini măreţe, fie că ştiinţa pătrunde în tainele materiei — toate acestea înseamnă în acelaşi timp şi lupta pentru frumuseţea vieţii. Dar chiar şi în treburile noastre mărunte din viaţa noastră de toate zilele, în relaţiile noastre unul faţă de altul, în înfă-

* N. Dmitrieva, *Despre frumos,* Edit. Meridiane, Bucureşti, 1962.

ţişarea exterioară, căutăm frumosul şi îl iubim. Îl apreciem în tot ceea ce ne înconjoară — de la lucrurile mari la cele mici, de la exterior la interior" (p. 3).

Cele de mai sus evidenţiază în mod convingător limitarea esteticii vechi pentru care singurul domeniu al cercetării estetice ar fi arta. De altfel, pornind de la premisa că „frumosul e cea mai universală categorie estetică", lucrarea încearcă să aprecieze în lumina acestei categorii, atît fenomenele naturale sau sociale, cît şi produsele activităţii umane. Lucrarea schiţează, pe scurt, apariţia şi dezvoltarea sentimentului estetic, a sentimentului frumosului, infirmînd în mod convingător ideile după care gustul pentru frumos ar fi înnăscut, demonstrînd condiţionarea sa socială, istoric-concretă.

Pe baza considerării juste a frumosului ca o categorie avînd un conţinut obiectiv, istoriceşte determinat, se impune analiza locului pe care îl are frumosul în realitate. O asemenea precizare este necesară pentru înţelegerea mai complexă a interacţiunii dialectice dintre categoriile esteticii, a dezvoltării şi îmbogăţirii acestor categorii pe baza schimbărilor ce au loc în însăşi realitatea obiectivă.

Punînd problema frumosului în centrul analizei pe care o efectuează, autoarea se străduieşte să evidenţieze cu deosebire criteriul obiectiv al frumosului, împotriva înţelegerii subiectiviste, arbitrare, ca şi împotriva concepţiilor idealist-obiective în această problemă. Lucrarea consideră că acest criteriu ar fi ARMONIA, unitatea în varietate : „în noţiunea generală de frumos, la orice s-ar referi ea — la natură, la om sau la artă — are o infinită importanţă criteriul integrităţii, al armoniei întregului, cu care toate detaliile se află în raport de subordonare" (p. 88). Deşi astfel formulat criteriul frumosului este oarecum prea general şi lipsit de o determinare concretă, trebuie să admitem că el poate fi considerat drept punct de pornire în fiecare caz în parte. De altfel, autoarea aduce numeroase precizări şi nuanţări valoroase de natură să permită înţelegerea largă, multilaterală a principiului armoniei ca criteriu al frumosului. Armonia este văzută nu în împăcarea metafizică a contrariilor, ci, dimpotrivă, în lupta lor, interiorul este văzut în unitatea sa dialectică cu exteriorul, conţinutul — cu forma sa.

Acest punct de vedere ridică mai multe întrebări : Este vorba de armonie în general? Lipsesc atunci determinările sociale şi de clasă care explică marea varietate a concepţiilor despre frumos de-a lungul istoriei. Care este conţinutul concret al noţiunii de armonie, aplicată la diferite domenii (natură, viaţă socială, artă) şi cum se manifestă el în diferite etape ale dezvoltării omenirii? Are acest criteriu o determinare obiectivă? Considerăm că într-o tratare mai nuanţată a problemei trebuie să se precizeze că în fiecare domeniu armonia îmbracă o formă specifică, determinată de natura obiectului care este apreciat. De asemenea, armonia capătă un conţinut concret-istoric în diferite arte şi domenii ale realităţii. Se poate vorbi în acest sens de mai multe ipostaze ale acestui criteriu general al frumosului : în unele cazuri (în aprecierea realităţii sociale în societăţile bazate pe exploatare) frumuseţea se realizează tocmai prin lupta pentru realizarea armoniei într-o lume în care aceasta lipseşte, în altele avem de-a face cu o armonie în devenire cum este cazul frumuseţii realităţii sociale socialiste sau al artelor temporale şi în sfîrşit există domenii în care criteriul frumosului este armonia „realizată", „deplină" (o operă de artă finită, cum ar fi de pildă un tablou). Bineînţeles, în toate aceste cazuri armonia nu numai că nu exclude dar presupune contradicţia, conflictul.

Determinarea obiectivă a criteriului armoniei se împleteşte însă strîns cu aprecierea subiectivă făcută de om pentru ca să aibă loc procesul de valorificare a esteticului în general, a frumosului în special. În acest sens, omul, viaţa şi concepţiile lui joacă un rol extrem de important. Este vorba de armonia vieţii, de armonia realităţii (naturale sau sociale), ca şi de măsura în care arta

realizează această armonie (nu doar formal, ci şi în conţinut).

Încercînd aplicarea principiului armoniei în diferite domenii, autoarea subliniază în mod just caracterul obiectiv al frumosului natural: „dacă n-ar fi existat omul, n-ar fi avut cine să aprecieze frumosul din natură, dar proprietăţile naturii ca atare, acelea pe care le percepem ca frumoase, ar exista totuşi căci ele sînt proprietăţi obiective. Conştiinţa noastră nu le atribuie naturii, ci numai le descoperă, le interpretează, trăindu-le din punct de vedere estetic" (p. 41). Şi autoarea adaugă: în aprecierile sale estetice asupra naturii, omul nu poate să nu aducă măsura sa omenească, respingînd tot ceea ce ar putea introduce discordanţa în viaţa lui şi apreciind viaţa naturii în corelaţiile ei cu viaţa sa. „Aceasta nu exclude nicidecum faptul că *principiul general* al frumosului — armonia, omul îl dobîndeşte prin cunoaşterea naturii, aşa cum este ea" (p. 43).

În aplicarea sa concretă, principiul armoniei este legat de ideea după care „frumosul este viaţa": „criteriul frumuseţii este viaţa, dar viaţa în formele ei superioare, adică în ultima instanţă viaţa omenească" (p. 43). Pentru argumentarea acestei supoziţii sînt folosite exemplele viermelui parazit, al limbricului, care ne dezgustă prin însăşi forma lor şi nu sînt favorabili dezvoltării vieţii omului. Dar dacă frumoase sînt numai formele superioare ale vieţii, atunci cum se explică, de pildă, frumuseţea algelor, care fac parte din organismele cele mai inferioare? Tigrul sau pantera produc o impresie de autentică frumuseţe prin înfăţişarea şi mişcările lor şi totuşi este greu de susţinut că existenţa lor ar fi favorabilă vieţii omului aflat în apropiere (dacă animalele respective nu se află în cuşcă!).

Credem că răspunsul la această problemă este mult mai complex şi însăşi autoarea îl sugerează la sfîrşitul capitolului: „Dezvoltîndu-se istoriceşte, simţul estetic al omului este condiţionat inevitabil şi logic de întreaga lui practică socială. El poartă amprenta aspiraţiilor, scopurilor, idealurilor generate de viaţa socială. El depinde de legile dezvoltării sociale într-o mai mare măsură decît de legile naturii" (p. 43—44).

Frumosul existent obiectiv — atît în natură cît şi în societate — nu se constituie în valoare estetică în afara existenţei societăţii, a practicii sociale. Bazele obiective ale frumuseţii nu rezidă exclusiv în legile naturii, deoarece procesul de constituire a valorii estetice este un proces social, care are loc în condiţii determinate şi pe baza unor criterii constituite obiectiv în procesul dezvoltării societăţii. În acest sens frumosul natural trebuie apreciat prin prisma unor *criterii sociale*, care nu sînt cu nimic mai puţin obiective, iar sensul în care armonia slujeşte în ultimă instanţă vieţii omului trebuie considerat concret-istoric.

O încercare meritorie de aplicare a principiului armoniei ca criteriu al frumosului o face autoarea şi referitor la realitatea socială. „Frumuseţea relaţiilor sociale se realizează într-o orînduire socială armonioasă, în care fiecare îşi manifestă liber şi din plin aptitudinile şi îşi satisface nevoile nu în dauna, ci spre binele tuturor. În aceeaşi măsură se apreciază şi frumuseţea profilului moral al omului: el este cu atît mai frumos şi mai elevat, cu cît mai liber şi mai generos dăruieşte lumii comorile minţii şi ale inimii sale" (p. 129).

Observaţiile de mai sus sînt juste şi vorbesc convingător despre frumuseţea relaţiilor socialiste, aplicarea principiului armoniei dovedindu-se îndreptăţită. Lucrarea nu pune însă nicăieri problema dacă se poate vorbi în acest sens de frumuseţe a relaţiilor sociale în orînduirile presocialiste, iar din formularea de mai sus ar putea reieşi că nu, ceea ce ar fi inexact. Oare lupta de clasă a sclavilor lui Spartacus sau răscoalele ţărăneşti împotriva orînduirii feudale — corespunzînd legilor progresului social şi tinzînd să realizeze (cu limitele istorice şi de clasă respective) condiţii pentru eliberarea „esenţei umane", pentru dezvoltarea ei armonioasă — nu sînt apreciabile şi ca frumoase? Şi apoi, domeniul relaţiilor sociale este extrem de larg, pornind de la relaţiile de producţie şi

terminînd cu cele de dragoste. Dacă pe nici un plan al relaţiilor sociale presocialiste n-am recunoaşte existenţa frumuseţii reale, aceasta ar însemna că viaţa socială a fost pînă acum cu exclusivitate urîtă, tragică, etc., ceea ce nu corespunde realităţii şi reprezintă o înţelegere simplistă a problemelor dezvoltării societăţii.

Referindu-se la estetica societăţii socialiste, autoarea formulează numeroase consideraţii interesante. Frumuseţea condiţiilor de viaţă, se arată în lucrare, înseamnă tocmai stilul ambianţei, adică armonia lucrurilor cu modul de trai dorit, armonie care să creeze un ansamblu corespunzător cerinţelor şi idealurilor estetice ale societăţii socialiste.

Evidenţiind faptul că stilul vieţii cotidiene în socialism se caracterizează prin democratism, caracter laconic şi o folosire multilaterală a celei mai înaintate tehnici, autoarea schiţează cîteva trăsături proprii stilului contemporan. Bogăţia şi multilateralitatea conţinutului socialist al acestui stil credem însă că nu poate fi limitată aici. Se cere evidenţiată îmbinarea armonioasă a tradiţiei înaintate cu inovaţiile cele mai îndrăzneţe, exprimînd ceea ce este propriu orînduirii noastre; lupta pentru îmbinarea justă a factorilor funcţional, constructiv şi economic, dezvoltarea multilaterală şi pe o sferă din ce în ce mai largă a elementelor culturii materiale caracteristice socialismului etc.

Subliniind influenţa dezvoltării tehnicii asupra esteticii construcţiilor, autoarea arată: „... în epoca noastră, problemele de artă se rezolvă făcînd apel la ştiinţă; şi tehnica şi fizica şi medicina, şi psihologia capătă drept de vot. Ca urmare, iau fiinţă ansambluri unitare, autentic estetice sub raport stilistic, de o eleganţă modernă, în care este clar exprimat principiul armoniei, al armoniei dintre lucruri, felul de viaţă şi interesele omului" (p. 100).

Cele spuse sînt juste şi corespund în general înţelegerii contemporane a frumosului în construcţii. Se pun totuşi unele întrebări. Şi în construcţiile fabricilor şi întreprinderilor capitaliste moderne se ţine seama de principiile diferitelor ştiinţe privind realizarea unor ansambluri frumoase; cercetările privitoare la estetica locului de muncă (a culorilor, formelor, mărimilor) nu se fac însă în capitalism în interesul omului, pentru uşurarea muncii lui, ci pentru a putea mări intensitatea muncii şi a stoarce astfel cît mai mult profit pentru un grup restrîns de exploatatori. Se poate vorbi atunci de realizarea principiului „armoniei dintre lucruri, felul de viaţă şi interesele omului" sau aici armonia este înţeleasă numai sub aspectul ei exterior, formal? Ni se pare că asemenea precizări sînt necesare pentru ca principiul just al armoniei ca criteriu al frumosului să nu poată fi interpretat atemporal şi simplist.

Lucrarea cuprinde o serie de considerente interesante privitoare la raportul dintre etic şi estetic. Numai în orînduirea socialistă — care prin ea însăşi, prin bazele sale sociale, se dezvoltă şi în conformitate cu legile frumosului — contradicţia dintre etic şi estetic proprie societăţilor bazate pe exploatare începe să dispară, pentru a se lichida complet în comunism.

Încercînd să facă delimitarea dintre etic şi estetic, lucrarea distinge sentimentele „etic — pozitive" de sentimentele „etic — estetice".

După cum se arată în mod întemeiat, nu orice sentiment pozitiv este neapărat estetic. Precizînd că sentimentele estetice au un caracter gnoseologic, că ele sînt descătuşate de orice pasiuni şi ţeluri strict personale şi că au un caracter creator, generînd nevoia de a făuri ceva, autoarea conturează cîteva din trăsăturile lor. Pentru a avea caracter estetic, arată autoarea, sentimentele trebuie să fie caracterizate printr-o înţelegere înălţătoare, înnobilată a vieţii, a căilor ei anevoioase, a legilor luptei, a ciocnirilor prin care-şi face loc viaţa. Precizarea nu este însă suficientă deoarece în această formulare eticul şi esteticul sînt greu de delimitat. Caracterul creator, înţelegerea înălţătoare şi înnobilată a vieţii nu definesc doar sentimentele estetice, ci şi pe cele etice, iar descătuşarea de „orice" pasiune este practic

imposibilă. În general, considerăm că distincţia dintre etic şi estetic în analiza fiecărui caz individual este extrem de greu de realizat întrucît între ele există cel mai adesea o strînsă unitate.

Şi totuşi această distincţie există. O atitudine sau un sentiment etic se caracterizează prin realizarea în fapt a datoriei (bineînţeles cu un conţinut istoric-concret) sau dimpotrivă prin îndepărtarea de la ea. Atitudinea sau sentimentul etic frumos realizează libertatea, integritatea, armonia deplină între cuvînt şi faptă, între intenţie şi realizare, între interesele individului şi ale colectivităţii (de asemenea cu un conţinut concret istoric). Tocmai lucrul acesta caracterizează atitudinea etică comunistă care devine implicit o atitudine estetică comunistă şi în cadrul căreia concordanţa dintre etic şi estetic generează atitudini şi sentimente care ating culmile frumuseţii şi sublimului.

O altă problemă abordată în lucrarea N. A. Dmitrievei este încercarea de definire a specificului vieţii cotidiene spre deosebire de artă. Pornind de la principiul just după care „acolo unde nu există reflectare artistică, nici prelucrare estetică a impresiilor căpătate din viaţă — acolo nu este vorba de artă ...” (p. 110), autoarea reuşeşte, credem, să surprindă trăsătura esenţială a specificului esteticii din afara artei şi anume *lipsa reflectării, a transfigurării* artistice. Subliniind această deosebire, autoarea atrage atenţia asupra faptului că nu este posibil să se tragă un hotar între artă şi neartă şi că există numeroase domenii ale activităţii umane despre care este greu de spus dacă ţin de domeniul artei sau ocupă o poziţie intermediară.

Vorbind despre natura estetică a artei autoarea nu omite să precizeze că frumuseţea există mai întîi în viaţă, în realitate şi numai după aceea şi în artă; că activitatea de creaţie nu este numai un domeniu al artistului ci însăşi munca omului poartă germenele creaţiei estetice, deoarece, după cum arată Marx, spre deosebire de alte specii, omul dă lucrurilor măsura lor inerentă creînd astfel şi în conformitate cu legile frumosului.

Ultimul capitol conţine şi o serie de consideraţii generale privitoare la artă, la conţinut şi formă, la natura ei estetică. Ni se pare că deşi autoarea a făcut bine acordînd un spaţiu atît de mare problemelor esteticii din afara artei, într-o lucrare de popularizare despre frumos ar fi fost indicat ca arta, formă specializată a relaţiilor estetice dintre om şi realitate să ocupe un loc mai important. Considerăm această observaţie îndreptăţită nu numai din punct de vedere teoretic, dar şi din punctul de vedere al educaţiei estetice în cadrul căreia arta — în diferitele ei genuri — joacă un rol major.

Am încercat mai sus să abordăm cîteva din principalele probleme cuprinse în lucrarea recenzată, punînd în discuţie îndeosebi acele probleme care, depăşind cadrul unei cărţi de popularizare, reprezintă contribuţii originale în cercetarea estetică şi se cer adîncite şi continuate.

Ion Pascadi

O contribuţie la critica filozofiei burgheze contemporane

Lucrarea filozofului sovietic B. T. Grigorian [1], pe care o prezentăm cititorului, constituie o interesantă şi fundamentată analiză critică marxistă a uneia dintre cele mai influente orientări ale filozofiei burgheze din epoca imperialismului. În baza unei serioase documentări, autorul dezvăluie inconsistenţa şi caracterul reacţionar al teoriilor neokantiene, ca şi al doctrinelor reformiste şi revizioniste bazate pe neokantianism. Pornind de la critica făcută de Lenin neokantianismului, ca şi de la puţinele lucrări marxiste existente în această problemă, autorul urmăreşte cu

[1] Б. Г. Григорьян, *Неокантианство*, Государственное Издательство „Высшая школа”, Москва, 1962.

multă competență, caracterizîndu-i momentele principale, tabloul dezvoltării curentului neokantian de la sfîrșitul secolului trecut și pînă în vremea noastră.

Capitolul I (*Kant și neokantienii*) reușește să ne prezinte succint semnificația operei lui Kant în istoria filozofiei, tabloul criticii de la „stînga și de la dreapta" a lui Kant, cum și locul neokantianismului în cadrul criticii „de la dreapta" a lui Kant. Neokantianismul ca orientare filozofică își află sursa în sistemul idealist al lui Kant. „Ca idealiști mai consecvenți — observă autorul — neokantienii reînvie și dezvoltă criticismul, agnosticismul, caracteristice pentru filozofia kantiană. În cercetările lor neokantienii folosesc, în primul rînd „metoda transcendentală" a lui Kant" ... (p. 5).

În opoziție cu criticii idealiști ai lui Kant, autorul nu pierde din vedere însă dubla influență — pozitivă și negativă — a operei marelui filozof asupra dezvoltării ulterioare a filozofiei, științei și dialecticii.

Caracterizarea epocii, a condițiilor istorice și teoretice ale apariției neokantianismului, precum și a funcției sale reacționare, constituie, de asemenea, o reușită parte a acestui capitol. Neokantianismul a apărut în Germania în a II-a jumătate a secolului XIX și foarte repede s-a transformat într-un curent filozofic cu mare influență, nu numai asupra filozofilor, ci și asupra naturaliștilor, psihologilor, sociologilor, economiștilor și politicienilor burghezi. Începutul neokantianismului este o reacție față de materialismul naturaliștilor și față de optimismul teoretico-gnoseologic al filozofiei lui Hegel (p. 11). În dezvoltarea ulterioară însă, neokantianismul s-a îndreptat împotriva marxismului, iar la începutul secolului XX a pătruns în mișcarea social-democrată, devenind baza teoretică a reformismului și revizionismului. „Filozofia neokantianismului reprezintă ideologia liberalismului burghez, dar a liberalismului reacționar prin esența sa, legat de începutul perioadei stadiului imperialist al capitalismului și apoi de epoca dezvoltării imperialismului" (p. 11). Interesantă în această ordine de idei, este precizarea funcțiilor politice diferite ale neokantianismului german, în funcție de momentele istorice respective, prezentarea evoluției curentului neokantian de la expresia unirii burgheziei cu moșierimea, la apărarea necondiționată a orînduirii capitaliste (p. 13—14).

Primul capitol se încheie cu prezentarea tabloului școlilor neokantiene, insistîndu-se mai mult asupra școlilor neokantiene germane. Autorul cuprinde sub denumirea de „școli neokantiene" următoarele patru orientări : 1) „idealismul fiziologic" ; 2) „orientarea metafizică" ; 3) „școala realiștilor" ; 4) „orientarea relativistă". Scurtele caracterizări ale acestor școli evidențiază unitatea lor pe linia criticii „de la dreapta" a lui Kant (p. 14—16).

Autorul redă cu multă preciziune specificul idealismului așa-zis „logic". Criticînd pe Kant „de la dreapta", filozofii școlii de la Marburg au respins elementele materialiste ale filozofiei kantiene, în primul rînd „lucrul în sine". Respingerea „lucrului în sine" a atras și negarea rolului senzației în cunoaștere și interpretarea pur „logică" a aprioris-mului. H. Cohen și ceilalți reprezentanți ai școlii au transformat transcendentalismul într-o „metodă" și și-au făurit un idealism mai consecvent, în care gîndirea — neîngrădită de niciun „dat", independent de orice element empiric — își creează obiectul său. Curățirea kantianismului de „psihologism" și „empirism„ — observă autorul — este o atitudine antimaterialistă prin care neokantienii vizează nu numai elementele materialiste ale lui Kant, ci însăși teoria materialistă a reflectării.

Acceptarea transcendentalismului kantian înseamnă implicit situarea pe poziții subiectivismului. Autorul supune criticii așa-numita „logică a cunoașterii pure", care are un rol determinant în sistemul acestei școli, demascîndu-i caracterul subiectivist și antimaterialist, întrucît „cunoașterea pură" nu este o cunoaștere a lucrurilor, ci cercetarea, de pe poziții idealiste, a diferitelor elemente și relații ale însăși cunoașterii (p. 18). Reușită

este dezvăluirea inconsistenței speculațiilor neokantiene în jurul conceptului de „origine" (Ursprung), prin care idealismul „logic" mistifică întregul proces al cunoașterii, obiectele apărînd nu ca obiecte reale, ci ca obiecte ale gîndirii „științei". Neokantienii de la Marburg ajung la afirmația stranie conform căreia veritabila realitate se află conținută în știință. După ei, gîndirea științifică este cea care își făurește tabloul „realității" din ea însăși, fără a avea nevoie de „lucrul în sine". Se ajunge astfel la un „solipsism intelectualist" (p. 21), realitatea fiind conținutul „imanent" al „cunoașterii pure". Autorul dezvăluie aci mistificările existente în această doctrină, interpretarea idealistă a matematicii, transformarea gîndirii științifice în însuși criteriul certitudinii științifice, cum și caracterul metafizic al analizelor neokantiene, care absolutizează relativitatea oricărei cunoașteri, nu înțeleg raportul dialectic dintre absolut și relativ în cunoaștere și ajung la negarea adevărului obiectiv, la agnosticism (p. 20—21).

O problemă importantă, ce stă în continuare în atenția autorului, este critica așazisei „fundamentări" a științelor sociale de către reprezentanții idealismului „logic". H. Cohen — se arată în această ordine de idei — face din etică baza științelor „culturii". Etica joacă în „științele culturii" rolul de logică, ea definind „ideile regulative" ale acestor științe, așa după cum „logica cunoașterii pure" definea „bazele științelor naturii". Astfel etica devine „știința de bază despre relațiile umane" și Cohen dă o întreagă construcție logică în domeniul „voinței pure", prin care atacă marxismul, preconizînd completarea lui cu etica lui Kant (p. 29—30). Rezultatul construcției lui Cohen este doctrina reacționară a „socialismului etic", pe care autorul o supune criticii. Cu acest prilej este dezvăluit subterfugiul tuturor dușmanilor marxismului : ei își făuresc mai întîi o imagine proprie despre filozofia lui Marx și apoi preconizează „îmbunătățirea" ei. Totodată sînt criticate teza lui Cohen despre statul socialist (p. 32—33) și teza comună neokantienilor și revizionismului neokantian despre primatul eticului asupra economicului. În toate acestea, demascarea caracterului antimarxist al teoriilor neokantiene e continuu în atenția autorului, inclusiv în critica concluziilor ultime ale neokantienilor despre „menirea morală a religiei".

Școala de la Baden constituie obiectul celui de-al III-lea capitol al lucrării. În mod deosebit este aci luată în discuție poziția lui H. Rickert, care formulează cel mai clar de fapt doctrina școlii. Reprezentanții acestei școli, ca și neokantienii de la Marburg, încearcă, cu ajutorul „metodei transcendentale" a lui Kant, să „fundamenteze" idealismul ca doctrină gnoseologică „necesară" — după ei — științelor. Spre deosebire de reprezentanții idealismului „logic" însă, care și-au construit teoriile pe analiza idealistă a noțiunilor și metodelor matematice și ale științelor naturii, filozofii badezi își construiesc doctrina pe calea analizei noțiunilor și metodelor științelor istorice (p. 35).

Autorul prezintă concepția acestei școli în următoarele aspecte principale : 1) problema rolului și obiectului filozofiei ; 2) teoria cunoașterii ; 3) deosebirea între „științe ale naturii" și „științe ale culturii" ; 4) teoria istorică a lui Rickert.

Atenția autorului e îndreptată, în primul rînd, spre concepția filozofilor badezi asupra filozofiei însăși. În esență, ei consideră filozofia ca fiind „știința critică a valorilor", obiectul ei constituindu-l nu realitatea, ci valorile, care — după ei — constituie un domeniu independent ce transcende și subiectului și obiectului. Este evidentă aci poziția antimarxistă a badezilor, pe care Rickert nu o ascunde, și pe care autorul — în treacăt fie spus — nu o subliniază.

Windelband și Rickert — observă autorul — „curățați" și ei kantianismul de „empirism, psihologism și metafizică", subliniind deosebirea kantiană între natură și moralitate, care se transformă la ei într-o radicală contradicție de metodă între „științele naturii" și „științele culturii". Pe scurt, teza este următoarea : științele naturii urmăresc stabilirea de legi generale, „științele istorice" au de-a

face cu fapte individuale. În felul acesta se ajunge la negarea legităţii sociale, la o poziţie antimarxistă (p. 36, 42, 46).

Analiza teoriei cunoaşterii a lui Rickert este reuşită şi interesantă, ea constituind o susţinută critică a idealismului „gnoseologic", baza doctrinei valorilor (p. 37, 44). Reţinem cîteva aspecte ale analizei. Astfel, sublinierea faptului că teoria gnoseologică a badezilor constituie fundamentul teoriilor lor etico-politice, sesizarea deosebirii faţă de şcoala de la Marburg în problemele gnoseologice (admiterea rolului sensibilităţii în cunoaştere şi a „datului", a „transcendentului" ca „valoare"); mistificarea dialecticii subiect-obiect, printr-o reluare a teoriei kantiene a cunoaşterii şi interpretarea ei consecvent idealistă; critica teoriei idealiste rickertiene a noţiunii, teorie construită pe baza negării reflectării.

Pe baza indicaţiilor clasicilor marxism-leninismului, este dezvăluită inconsistenţa clasificării arbitrare a ştiinţelor în concepţia filozofilor badezi, subliniindu-se caracterul ei idealist şi metafizic (p. 46—48). Sînt demascate aici ultimele consecinţe ale acestei clasificări: negarea legităţii istorice, opoziţia faţă de materialismul istoric.

Încheierea capitolului este o susţinută critică a teoriei istorice a lui Rickert, demascîndu-se caracterul ei neştiinţific, antimarxist. „Teoria istorică a lui Rickert reprezintă o apărare a metodei subiectiviste în sociologie. Ea propovăduieşte agnosticismul sociologic, neagă posibilitatea cunoaşterii legilor obiective ale realităţii istorice" (p. 52).

Deşi redus ca proporţii, cap. IV. conţine o fundamentată critică a revizionismului neokantian. Neokantianismul a fost tocmai acea doctrină filozofică cu ajutorul căreia burghezia germană a căutat „în mare măsură" a-şi răspîndi ideologia sa în rîndurile proletariatului şi, în felul acesta, să influenţeze asupra dezvoltării pe mai departe a mişcării muncitoreşti (p. 52—53). Revizioniştii — se arată mai departe — au luptat împotriva marxismului sub lozinca „îmbunătăţirii" şi „completării" lui cu etica neokantiană. Ei nu şi-au făurit un sistem propriu, ci au preluat neokantianismul, care a devenit astfel, la începutul secolului XX, principala bază filozofică a revizionismului, oferind nu numai argumentaţia, ci însăşi maniera de a critica marxismul (p. 53). Sub masca „loialităţii" faţă de filozofia marxistă, revizioniştii şi neokantienii au atacat bazele teoretice ale marxismului, pornind de la teza neokantiană a primatului eticului asupra economicului. Ei au atacat concepţia materialistă a istoriei, teoria luptei de clasă şi a revoluţiei. De asemenea au atacat materialismul dialectic, identificîndu-l cu una din formele mecaniciste ale materialismului şi rupîndu-l de dialectică (p. 54).

Revizioniştii neokantieni, ca şi H. Cohen, transformă socialismul într-o „problemă morală", a cărei înfăptuire este posibilă într-un viitor foarte îndepărtat. Cunoscuta formulă revizionistă dată de Ed. Bernstein „scopul final nu-i nimic, mişcarea este totul", redă exact principiul gnoseologic al lui Cohen, după care adevărul constă numai în căutarea adevărului. Prin aceasta, revizioniştii — conchide autorul — căutau să îndepărteze proletariatul de la lupta revoluţionară pentru socialism (p. 56).

În încheiere se subliniază ideea că revizuirea neokantiană a marxismului, ca şi neokantianismul însuşi, a depăşit graniţele Germaniei, răspîndindu-se în alte ţări europene. Autorul se opreşte asupra criticii făcută de Lenin „marxiştilor legali", subliniindu-i semnificaţia actuală pentru critica neokantianismului şi revizionismului.

Deosebit de interesant este ultimul capitol al lucrării (care tratează despre neokantianismul contemporan) atît prin noutatea multor idei, cît şi prin modul cum reuşeşte a înfăţişa procesul descompunerii curentului neokantian.

Prezentînd tabloul mişcării neokantiene contemporane, autorul are în vedere cîteva aspecte ca: 1) descompunerea curentului neokantian şi combinarea neokantianismului cu formele „ontologice" ale idealismului; 2) pierderea rolului dominant al neokantianismului în viaţa filozofică din Apus; 3) funcţia reacţionară a neokantianismului, rolul lui de apologet făţiş al imperialismului; 4) folosirea

neokantianismului în doctrinele revizioniste şi reformiste contemporane, mai ales în teoriile social-democraţilor de dreapta ; 5) trăsăturile neokantianismului contemporan ; 6) analiza principalelor figuri neokantiene de azi.

Reţinem, pe scurt, cîteva probleme mai importante din acest capitol.

Autorul reuşeşte să ne prezinte procesul de descompunere a mişcării neokantiene şi trecerea lui pe plan secundar în viaţa filozofică din Germania Occidentală, ca urmare a situaţiei istorice noi, căreia neokantianismul nu i-a mai corespuns pe deplin şi, de aceea, a cedat locul unor forme de idealism mai adaptate, ca *neopozitivismul*, „ontologia critică", fenomenologia şi existenţialismul (p. 58—59). Neokantianismul contemporan dezvoltă mai mult părţile idealiste şi cele mai reacţionare ale filozofiei lui Kant, insistînd asupra „fundamentării" kantiene a religiei şi moralei. În acest fel, neokantienii de azi sînt fideişti făţişi şi caracterul reacţionar al neokantianismului se accentuează.

Sînt analizate apoi teoriile neokantienilor J. Ebbinghaus, Heimsoeth, Heideman, R. Sternberger şi W. Theimer, cei mai ilustrativi pentru trăsăturile neokantianismului contemporan. J. Ebbinghaus, de exemplu, a reformulat lozinca „Înapoi la Kant" în anul 1954, cu prilejul comemorării lui Kant, cerînd filozofilor şi oamenilor de ştiinţă să-l folosească pe Kant drept „busolă" în problematica contemporană. El s-a ocupat foarte mult de „fundamentarea" kantiană a metafizicii, moralei şi religiei şi este autorul unei teorii reacţionare a „socialismului juridic" *mult utilizată azi în rîndurile social-democraţiei de dreapta.*

Neokantienii, Heimsoeth şi Heideman mai ales, reactualizează teoria kantiană despre „spontaneitatea gîndirii". Heideman este un exemplu tipic pentru felul în care neokantienii contemporani combină tezele neokantiene cu tezele altor orientări idealiste. Figură tipică pentru revizuirea neokantiană contemporană a marxismului este W. Theimer ale cărui teorii autorul le supune îndeaproape criticii (p. 71—82). În lucrările sale, mai ales în *Der Marxismus* (Bern, 1950), Theimer opune socialismului ştiinţific „teoria valorilor" trecută prin interpretarea lui M. Weber, căutînd să dovedească totodată „nejustetea" filozofiei marxiste ca ştiinţă a legilor sociale (p. 76). În filozofia lui Theimer mai ales, neokantianismul de azi îşi evidenţiază caracterul voluntarist, iraţionalismul şi eclectismul, opoziţia faţă de dialectica marxistă (p. 77), unindu-se astfel cu orientarea dominantă a filozofiei burgheze contemporane. Trebuie subliniată aci critica susţinută, argumentarea convingătoare a autorului împotriva falsificării marxismului de către Theimer, a calomniilor lui despre neglijarea problemei factorului moral în marxism (p. 78—82).

În încheierea capitolului, se subliniază cîteva deosebiri între neokantienii de azi şi cei vechi ca : duşmănia făţişe faţă de marxism, folosirea lui în teoriile reacţionare burgheze împotriva creşterii influenţei marxismului şi comunismului, folosirea lui în teoriile revizionismului şi reformismului de azi pentru falsificarea învăţăturii marxist-leniniste. Aici sînt supuse criticii „doctrina socialismului democratic" care este o reluare a teoriei „socialismului etic" şi este înrudită îndeaproape cu teoria neotomistă a „socialismului creştin", cum şi folosirea neokantianismului în slujba anticomunismului.

Acesta este pe scurt conţinutul cărţii lui B. T. Grigorian. Autorul tratează problemele cu multă subtilitate, claritate şi convingere, aducînd multe soluţii personale şi deschizînd o interesantă perspectivă pentru cercetarea pe mai departe a neokantianismului. Considerăm însă necesare unele observaţii, în ordinea expunerii. Astfel, în prefaţa sa autorul nu menţionează şi alte lucrări marxiste asupra neokantianismului, care, deşi nu-l tratează în ansamblu, analizează unele probleme importante, constituind paşi serioşi în cercetarea lui. E vorba de articolul lui V. F. Asmus din *Probleme de logică* (Moscova, 1955) şi cartea lui I. S. Popov, *Kant şi neokantienii* (1961) mai ales.

În legătură cu scurta prezentare a filozofiei lui Kant, considerăm că trebuiau semna-

late cîteva elemente dialectice în tratarea procesului cunoașterii și amintite măcar ideile sale democratice-iluministe, prin care, alături de alte elemente pozitive subliniate de autor, Kant se deosebește de epigonii săi reacționari. Tot aci semnalăm existența unei formulări discutabile (p. 7). Autorul vorbește de acțiunea „lucrului în sine" asupra organelor noastre de simț, ceea ce-i inexact, la Kant fiind vorba de „sensibilitate" ca o entitate metafizică abstractă, singura pe care i-o oferea psihologia vremii sale (Tetens).

Privitor la gruparea curentului neokantian pe școli, socotim necesară o precizare : nu orice interpretare idealistă a lui Kant și nici măcar orice construcție idealistă pe baza hipertrofierii unor elemente din gnoseologia lui Kant, se poate numi „neokantianism". Neokantianismul are totuși un specific. Ni se pare nepotrivită încadrarea lui G. Simmel, care e un „filozof al vieții", ca reprezentînd „orientarea relativistă" în neokantianism. Mai degrabă s-ar putea considera între orientările neokantiene teoria lui H. Cornelius și „ficționalismul" lui Vaihinger.

Referitor la capitolul — sistematic și bine realizat de altfel — despre școala de la Marburg, era necesară includerea activității lui P. Natorp, în domeniul sociologiei și pedagogiei sociale mai ales. Aceasta ar fi ajutat mult la realizarea deplină a intenției autorului de a dezvălui consecințele social-politice ale idealismului „logic". Trebuia tratată de asemenea poziția lui E. Cassirer și A. Liebert, prin care se manifestă criza neokantianismului și începutul orientării lui spre neohegelianism și fenomenologie. O tratare a școlii amintite, fără a semnala și alte figuri reprezentative decît Cohen și, mai ales fără a caracteriza criza neokantianismului după primul război mondial, dă o imagine incompletă asupra problemei. De asemenea autorul, deși subliniază că are în atenție mai ales teoria lui Cohen, nu ia în discuție tezele lucrării lui *Das Prinzip der Infinitesimalmethode* (1883), foarte semnificativă pentru specificul interpretării neokantiene a gîndirii științifice. Considerăm discutabilă afirmația autorului despre „caracterul rationalist" al subiectivismului lui Cohen (p. 21) întrucît este făcută fără rezervele necesare (raționalismul era istoricește depășit) și mai ales nu ține seamă de faptul că teoria lui Cohen era legată de o funcție socială reacționară.

Analiza școlii de la Baden prezintă o serie de repetări, mai ales în problema distincției între științe „ale naturii" și „ale culturii". De asemenea trebuia subliniată mai mult criza neokantianismului manifestată în teoria gnoseologică a lui Rickert prin prezența unor elemente pozitiviste, imanente și voluntariste, care semnalează orientarea eclectică spre iraționalism. Era totodată necesară clarificarea conceptului de „valoare", care este în esență o absolutizare a universalității și necesității, și duce la teza idealistă după care nu există „realitate" ci doar „obiectivitate" (adică tocmai universalitatea și necesitatea). Trebuia tot aci criticată teza despre filozofie ca „sistem al valorilor" și interpretarea idealistă a culturii în clasificarea badeză a „valorilor". Și la acest capitol autorul rămîne dator cu semnalarea descompunerii școlii prin Bruno Bauch, Jonas Cohn și alții, caracteristici pentru fizionomia neokantianismului perioadei dintre cele două războaie mondiale.

În ansamblu, tratarea celor două școli neokantiene trebuia să acorde mai multă atenție criticii idealismului ca bază metodologică a științelor, precum și analizei neokantiene a categoriilor. În ceea ce privește capitolul final, semnalăm lipsa unei sistematizări a încercărilor neokantienilor de a se adapta la noua problematică științifică și politică.

Cu toate observațiile de mai sus considerăm că lucrarea este bine realizată, documentată și înzestrată cu un serios aparat critic, constituind o valoroasă contribuție la critica filozofiei burgheze contemporane.

Al. Boboc

DEZBATEREA MACHETEI „ISTORIA GÎNDIRII SOCIALE ȘI FILOZOFICE ÎN ROMÎNIA"

În ziua de 17 noiembrie 1962 a avut loc în aula Academiei R.P.R. dezbaterea machetei „Istoria gîndirii sociale și filozofice în Romînia" elaborată sub egida Institutului de filozofie al Academiei R.P.R. Au participat circa 80 de invitați (cadre didactice din învățămîntul superior din București, Cluj, Iași, Timișoara și Tg. Mureș, cercetători ai Institutului de filozofie și ai altor institute de științe sociale ale Academiei R.P.R. de la Institutul de istorie a partidului, de pe lîngă C. C. al P.M.R., cadre didactice și aspiranți de la Școala superioară de partid „Ștefan Gheorghiu", activiști din domeniul presei și editurilor). Ședința a fost prezidată de acad. Athanase Joja, președintele Academiei R.P.R., care a rostit cuvîntul de deschidere și de încheiere a dezbaterilor.

La discuții au luat cuvîntul numeroși participanți (Petre Constantin, P. P. Panaitescu, Gall Ernö, A .Davidsohn, Iosif Gabrea, I. Ghelerter, Iosif Spielman, G. Crontz, Titu Georgescu, Gh. Dobre, Carol Göllner, Eugen Rozsa, Constantiniu Florin, D. Trifu, Ion Lungu, Ileana Vrancea, Mircea Ioanid, L. Grümberg, Honorina Cazacu, Tiberiu Truță ș.a.), unii dintre ei prezentînd punctul de vedere al unor colective mai largi din instituțiile în care lucrează. Discuțiile au decurs la un nivel științific ridicat, vorbitorii aducînd contribuții prețioase la îmbunătățirea machetei, într-un spirit critic principial și constructiv.

Elaborarea istoriei gîndirii sociale și filozofice în Romînia răspunde sarcinilor trasate frontului ideologic din țara noastră de către Congresul al III-lea al P.M.R., care a subliniat necesitatea întocmirii unor manuale de științe sociale pentru învățămîntul de partid și de stat. „Elaborarea unor astfel de manuale — se subliniază în documentele Congresului — va ajuta pe membrii de partid și pe oamenii muncii fără de partid să-și însușească ideile marxism-leninismului, în legătură indisolubilă cu experiența istorică a poporului și a partidului nostru, cît și cu cea a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice și a mișcării comuniste internaționale" [1].

La alcătuirea volumului-machetă au fost antrenați un mare număr de cercetători și cadre didactice, specialiști din diferite domenii ale științelor sociale din țara noastră, sarcina prelucrării și elaborării lucrării revenind Secției de istoria filozofiei a Institutului de filozofie al Academiei R.P.R., sub redacția generală a acad. C. I. Gulian. Ea a fost precedată de o serie de lucrări pregătitoare: studiile apărute în cele trei volume *„Din istoria filozofiei în Romînia"*, studii, articole și discuții publicate în revista „Cercetări filozofice", lucrări apărute în diverse edituri și reviste etc. Autorii și redactorii lucrării au primit un ajutor prețios din partea cadrelor de filozofi și istorici care au participat la dis-

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Raport la cel de al III-lea Congres al P.M.R.* Edit. politică, București, 1960, p. 100.

cutarea ei sub forma unor teze-machetă, în 1960. Unele din problemele mai complexe și mai dificile privind elaborarea lucrării în ansamblul ei, cum a fost aceea a periodizării, ca și unele materiale parțiale au fost supuse discuției unor cercuri mai largi prin publicarea lor anticipată în revista „Cercetări filozofice". Trebuie menționat că atît pentru autori, cît și pentru colectivul de redactori s-au ridicat probleme a căror rezolvare nu a fost lipsită de dificultăți, datorită insuficientei cercetări a unor probleme și etape din gîndirea socială și filozofică din țara noastră.

În prima parte a lucrării, consacrată analizei etapei premarxiste, sînt înfățișate principalele momente din gîndirea social-politică și filozofică din Romînia, lupta care s-a desfășurat de-a lungul veacurilor între cele două curente — materialist și idealist. Autorii s-au străduit, și în mare măsură au reușit, să valorifice critic, de pe pozițiile marxism-leninismului, moștenirea progresistă a poporului romîn și a minorităților naționale în domeniul ideologiei și culturii, să demaște și să combată diversele curente și tendințe retrograde reacționare, care au frînat mersul ascendent al societății noastre. În cursul dezbaterilor au fost subliniate ca părți mai reușite (din această parte a lucrării) cele care tratează ideile social-politice și filozofice ale lui Dimitrie Cantemir, Școala ardeleană, activitatea și concepția democrat-revoluționară a lui N. Bălcescu, filozofia materialistă a lui V. Conta și altele.

Cea de-a doua parte a lucrării înfățișează pătrunderea marxismului în Romînia, lupta dintre materialism și idealism în perioada de la apariția mișcării muncitorești pînă la victoria revoluției populare, triumful ideologiei marxist-leniniste în țara noastră în perioada revoluției și construcției socialiste. În această parte a lucrării se scoate în evidență cotitura revoluționară săvîrșită în gîndirea social-politică și filozofică din Romînia, prin pătrunderea marxismului în țara noastră, aportul mișcării muncitorești și al partidului de avangardă al clasei muncitoare în ridicarea pe o treaptă superioară a gîndirii sociale și filozofice, în promovarea concepției marxist-leniniste despre lume și societate în rîndurile maselor largi, în combaterea și demascarea diferitelor curente ale ideologiei burghezo-moșierești reacționare, a reformismului și oportunismului din mișcarea muncitorească din țara noastră.

În cadrul dezbaterilor a fost apreciat în mod deosebit faptul că autorii au consacrat o parte importantă din lucrare analizei luptei ideologice din țara noastră în perioada de după 1921, precum și evidențierii caracterului științific, profund creator al politicii partidului nostru de transformare revoluționară a societății, a contribuției sale la îmbogățirea experienței colective a partidelor comuniste și muncitorești. Discuțiile au relevat interesul pe care-l prezintă paragrafele 1 și 2 din capitolul VIII, *Revoluția populară și construcția socialismului în R.P.R. — perioadă istorică a triumfului filozofiei marxist-leniniste în țara noastră* și *Analiza și soluționarea problemelor teoretice ale revoluției și construcției socialiste în documentele Partidului Muncitoresc Romîn.*

De asemenea, a fost reliefat faptul pozitiv că, în numeroase părți ale lucrării, analiza gîndirii sociale și filozofice în Romînia se realizează în strînsă legătură cu mișcarea de idei și cu evenimentele internaționale care au influențat dezvoltarea acesteia.

Participanții la dezbateri au apreciat macheta manualului ca o lucrare valoroasă, care reușește, în ansamblu, să interpreteze în mod științific istoria gîndirii sociale și filozofice din țara noastră. S-a subliniat că macheta reușește să pună în evidență caracteristicile principale ale perioadei premarxiste și ale celei marxiste în gîndirea social-politică și filozofică din țara noastră, rezolvînd judicios o seamă de probleme mari ale istoriei filozofiei din Romînia, cum sînt : periodizarea istoriei gîndirii sociale și filozofice în țara noastră, principalele momente ale luptei dintre materialism și idealism, dintre ideile înaintate și retrograde, ca reflex al luptei de clasă în domeniul ideologiei.

S-a apreciat ca justă conc ția care stă la baza lucrării, aceea de a cerceta gîndirea

filozofică în strînsă legătură cu ansamblul gîndirii sociale din țara noastră, și în special cu gîndirea social-politică. Această concepție își găsește justificarea, după cum au subliniat numeroși vorbitori, în necesitățile reflectării pregnante a influențelor reciproce dintre mișcările sociale progresiste și gîndirea teoretică înaintată, precum și dintre diferitele domenii ale culturii.

Valorificînd critic, de pe pozițiile marxism-leninismului, moștenirea gîndirii sociale și filozofice din trecutul patriei noastre, evidențiind rolul partidului în lupta ideologică pentru triumful ideologiei marxist-leniniste, lucrarea constituie un important mijloc de cunoaștere a tradițiilor progresiste ale poporului nostru, de educare patriotică a unor mase largi de oameni ai muncii.

Subliniind laturile pozitive ale lucrării, participanții la discuții au făcut, totodată, o seamă de observații privind conținutul, orientarea și structura machetei. Cele mai multe observații critice și sugestii s-au referit la partea din machetă tratînd perioada de după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie (cap. VII și VIII).

S-a apreciat că, prin structura și modul de abordare a problemelor, tabloul luptei ideologice din anii 1917—1944 nu apare în întreaga sa complexitate și amploare. Separînd în paragrafe distincte ideologia burgheză, rupînd într-o anumită măsură lupta ideologică de marile frămîntări social-politice ale vremii, capitolul VII al lucrării nu dă o imagine clar conturată asupra ascuțișului și direcțiilor principale ale luptei dintre materialism și idealism, dintre ideile progresiste și cele reacționare (Honorina Cazacu, D. Trifu). Din această cauză, au subliniat participanții la dezbateri, pe lîngă unele repetări inutile, în această parte a lucrării lupta ideologică desfășurată de P.C.R. nu apare în întreaga ei complexitate, iar critica ideologiei burgheze este insuficient de profundă și de convingătoare. Aceasta nu numai pentru că cei doi poli ai antagonismului pe plan ideologic — pe de o parte, filozofia și gîndirea social-politică burgheză, pe de altă parte, filozofia marxist-leninistă, — apar, în mare măsură, separați, ci și pentru că nu este evidențiată mișcarea largă, de apropiere și regrupare a forțelor ideologice în jurul partidului comunist, ca o consecință tocmai a luptei ideologice, a luptei antifasciste desfășurate de partid, a influenței puternice pe care întreg acest complex al luptei a exercitat-o asupra unor oameni de știință, artă și cultură.

Dezbaterile au relevat, de asemenea, necesitatea unei prezentări mai nuanțate a filozofiei burgheze între cele două războaie mondiale, a unei analize mai profunde a principalelor curente și tendințe manifestate în această perioadă în filozofia burgheză. Această nuanțare a problemelor va permite cititorilor o mai adîncă înțelegere a complexității luptei ideologice, a modului în care partidul comunist, în acele condiții deosebit de grele, folosind aceste nuanțe și contradicții din însăși tabăra ideologiei burgheze a condus cu pricepere lupta ideologică, repurtînd însemnate succese (L. Grümberg, M. Ioanid, N. Kallos).

O asemenea abordare a problematicii capitolului VII, pe curente și tendințe, va rezolva în mod științific și problema tratării — încă nivelatoare — a activității unor reprezentanți ai culturii progresiste și democratice din acea perioadă. Structura actuală a paragrafului despre filozofia burgheză (cap. VII) înglobează alături de ideologi reacționari, cum sînt, Nae Ionescu, Nichifor Crainic, Rădulescu-Motru etc. și gînditori cu vederi progresiste, democratice, care atît în perioada respectivă, cît mai ales după eliberarea țării, au adus un aport la dezvoltarea unei culturi înaintate, progresiste în Romînia. Revederea structurii actuale a capitolului VII va permite o abordare mai cuprinzătoare a reprezentanților orientării progresiste, democratice din perioada dintre cele două războaie mondiale, evidențierea atitudinii antifasciste care a caracterizat pe cei mai valoroși intelectuali din trecut.

Tratarea problemelor ideologiei burgheze pe curente și tendințe va contribui la o prezentare analitică superioară a însăși reprezentanților acestor curente. Așa cum s-a subliniat în cadrul discuțiilor, autorii vor trebui să insiste asupra analizei critice a unor gînditori reprezentativi, cum sînt, Rădulescu-Motru, L. Blaga, N. Iorga, A. D. Xenopol, Lovinescu și alții (Gall Ernö, E. Rozsa, I. Gabrea); de asemenea, asupra tratării mai complexe și adîncite a unor curente cum sînt, sămănătorismul și poporanismul, tratate unilateral și schematic, sau țărănismul, aproape deloc analizat în lucrare, pentru dezvăluirea caracterului nu o dată contradictoriu al acestor curente și a evoluției lor în cadrul luptei ideologice din perioada dată. O mai mare atenție va trebui acordată demascării ideologiei fasciste, dezvăluirii mai adîncite a antimarxismului, antisovietismului, a substratului politic al sociologiei fasciste, al teoriei statului țărănesc etc. În actuala formă a capitolului VII, manifestările fascismului, au subliniat vorbitorii, apar insuficient diferențiate în tabloul general al filozofiei burgheze (Ileana Vrancea, Petre Constantin).

Problemele legate de pătrunderea și răspîndirea marxismului în țara noastră au fost apreciate ca fiind tratate, în general, în mod documentat. Abordarea acestei teme păstrează însă un predominant caracter livresc, bazîndu-se aproape exclusiv numai pe urmărirea pătrunderii și răspîndirii scrierilor lui Marx și Engels în țara noastră. Pornind de la această observație, s-a sugerat autorilor urmărirea în cadrul temei și a unor aspecte nu mai puțin însemnate cum sînt: analiza documentelor programatice ale mișcării socialiste și muncitorești din țara noastră, precum și relevarea semnificației teoretice a activității practice desfășurate de cercurile socialiste, cluburile muncitorești și de către P.S.M.D.R., pentru a putea reflecta în mai mare măsură procesul de pătrundere a învățăturii marxist-leniniste ca ideologie călăuzitoare în activitatea practică revoluționară (Gh. Dobre).

În cursul dezbaterilor s-au formulat observații critice și în privința modului de tratare în machetă a operei și rolului lui Dobrogeanu-Gherea în mișcarea muncitorească din țara noastră. Unii vorbitori (T. Georgescu și alții) au criticat faptul că în lucrare nu sînt dezvăluite și combătute bazele teoretice și metodologice greșite idealist-obiective și metafizice în interpretarea fenomenelor economice și social-politice de către Dobrogeanu-Gherea, autorii rezumîndu-se la a reda, în mod cronologic, diferite concepții și a menționa unele lucrări cu caracter oportunist și reformist. Latura filozofică a teoriilor gheriste este neglijată, ca și temelia ideologică a concluziilor sale false și dăunătoare. În expunerea liniilor generale ale concepțiilor sale — legate de aprecierea greșită a dezvoltării economice — autorii nu insistă asupra încălcării flagrante de către Gherea a principiilor materialismului istoric, pe care el însuși le susținea în secolul al XIX-lea. S-a recomandat de asemenea, analiza critică a gherismului și prin prisma criteriului practicii, ținînd seama mai ales de încercările unor pseudoteoreticieni transfugi care încearcă să dovedească o pretinsă justificare a teoriilor lui D. Gherea în practica politicii generale a lumii socialiste față de țările înapoiate.

S-a subliniat, de asemenea, necesitatea acordării unei atenții sporite procesului de clarificare ideologică și politică a mișcării muncitorești în perioada premergătoare înființării Partidului Comunist din Romînia, pentru evidențierea victoriei ideologiei leniniste asupra ideologiei burgheze, cît și asupra ideologiei reformiste, oportuniste, care în ultimă instanță servea tot intereselor burgheziei și moșierimii.

Problemele lichidării luptelor fracționiste fără de principii din partid vor trebui să-și afle și ele reflectarea corespunzătoare cu reliefarea profundelor lor implicații filozofice, de analiza esenței acestor lupte fracționiste fiind strîns legată înțelegerea problemelor unității partidului, a călirii sale marxist-leniniste, a capacității P.C.R. de a conduce pe toate

frontul lupta maselor, implicit pe tărîm ideologic.

Discuțiile au relevat, totodată, lacunele existente în prezentarea principalelor momente de luptă din istoria partidului, a căror tratare nu depășește decît în mică măsură relatarea faptelor. Accentul va trebui pus îndeosebi pe evidențierea analitică a aspectului lor ideologic. De pildă luptele muncitorimii din ianuarie-februarie 1933, desfășurate sub conducerea P.C.R., care au marcat o însemnată cotitură și în direcția dezvoltării legăturii partidului cu masele, a atragerii lor la lupta împotriva fascismului și războiului, pentru democrație, în direcția dezvoltării unei activități ideologice ample, pe multiple făgașe etc. — sînt palid reflectate în actuala formă a machetei (T. Georgescu).

Pentru punerea în lumină a complexității luptei desfășurate de partid în direcția răspîndirii și aplicării marxism-leninismului la condițiile din Romînia, pentru evidențierea luptei împotriva filozofiei și sociologiei burgheze, s-a recomandat colectivului de autori o abordare — nu cronologică și de prezentare, ale cărei rezultate s-au dovedit nesatisfăcătoare — ci analitică, în jurul problemelor teoretice fundamentale conținute în aceste documente.

Unele observații, reluate de mai mulți vorbitori în cadrul dezbaterilor, s-au referit la felul cum este înfățișată în lucrare perioada de după 23 August 1944, criticînd modul empiric și expozitiv de prezentare a problemelor, paragrafele privind activitatea de cercetare filozofică în domeniul materialismului istoric și dialectic, al eticii, esteticii, istoriei filozofiei etc., fiind mai mult o enumerare de nume și lucrări, fără analize și interpretarea corespunzătoare. În mod deosebit s-a subliniat necesitatea acordării unei atenții preponderente formării și dezvoltării conștiinței socialiste a oamenilor muncii din țara noastră, evidențierii în această privință, a bazelor teoretice ale politicii creatoare, profund științifice a Partidului Muncitoresc Romîn, a contribuției la acest proces a frontului filozofic din Romînia.

Participanții la dezbateri au cerut de asemenea colectivului de autori o revedere atentă a ultimelor capitole ale lucrării, în lumina aprecierilor conținute în documentele plenarelor C.C. al P.M.R. din 30 noiembrie—5 decembrie 1961, și 25—27 aprilie 1962 precum și a documentelor Sesiunii extraordinare a Marii Adunări Naționale consacrată încheierii colectivizării agriculturii.

În cadrul discuțiilor s-au făcut, de asemenea, unele recomandări privind studierea mai aprofundată a luptei ideologice, mai ales în cadrul primei etape a revoluției populare din țara noastră — insuficient reflectată în machetă. Așa cum au arătat unii vorbitori, prima etapă a revoluției populare marchează un moment hotărîtor în procesul zdrobirii ideologice a principalelor curente din filozofia burgheză din țara noastră, sub influența crescîndă a filozofiei marxist-leniniste și a practicii sociale. Analiza cuprinzătoare a luptei desfășurate de partid în această perioadă împotriva tuturor acestor curente net reacționare, promovate mai ales în presa partidelor așa-zis „istorice" (care căutau să abată masele de la revoluție, să împiedice închegarea alianței muncitorești-țărănești, propovăduind încetarea luptei de clasă și necesitatea armoniei sociale), va contribui, implicit, la înțelegerea caracterului complex, multilateral și bogat al luptei ideologice desfășurată de partid în perioada revoluției și construcției socialiste (P. Constantin, L. Grümberg).

În ce privește caracterizarea activității unor ziare și reviste, de diferite orientări, a fost criticat modul uneori simplificator al tratării, sugerîndu-se o mai atentă cercetare îndeosebi a presei de partid, ilegale și legale. Totodată, s-a insistat asupra unei mai judicioase analize a articolelor apărute în presa vremii, în publicațiile de orientare democratică precum și în ziarele și revistele aflate sub influența partidului, recomandîndu-se o mai riguroasă reflectare a ponderii, însemnătății și influenței pe care acestea le-au avut în cadrul luptei ideologice în perioada respectivă.

Observaţiile critice privind dezvoltarea ideologică în cadrul orînduirii feudale şi în perioada descompunerii feudalismului şi începutului dezvoltării capitalismului (cap. I şi II) au relevat unele lacune în materialul informativ utilizat de colectivul de autori. Din această cauză unele curente ideologice cum sînt, bogomilismul, husitismul în Moldova şi trinitarianismul din Transilvania sînt tratate în mare măsură unilateral (P. P. Panaitescu, F. Constantiniu, I. Lungu).

S-au făcut recomandări bibliografice privind unele documente de limbă latină, greacă veche şi slavonă precum şi cercetări recente ale unor istorici de peste hotare, ex. cercetările medievistului bulgar Borislav Primov asupra bogomilismului, ale istoricului sîrb Miroslav Brand asupra mişcărilor eretice din secolul al VIII-lea în regiunile dalmatine, ale istoricilor sovietici Baskin şi Sovetov asupra husiţilor moldoveni, ale istoricului maghiar Antal Pirnat asupra mişcării trinitariene din Transilvania ş.a.

Obiecţii susţinute de mai mulţi vorbitori (P. P. Panaitescu, M. Ioanid ş.a.) s-au referit la interpretarea dată în macheta „Învăţăturilor lui Neagoe Basarab", apreciate în mod unilateral ca exprimînd „morala fătarnică şi sălbatică a societăţii boereşti". Analiza acestei scrieri, au subliniat vorbitorii, relevă un autentic suflu umanist, care o situează, după părerea lor, între scrierile antiboiereşti.

S-a sugerat, de asemenea, acordarea unei atenţii sporite analizei pravilelor şi concepţiilor praviliştilor despre stat şi drept, din secolul al XVII-lea, cu evidenţierea contribuţiei lor la consolidarea şi apărarea ideologiei politice şi juridice proprie societăţii feudale româneşti. (Ex. *Pravila lui Eustraţie Logofătul* din 1632, *Pravila de la Govora* din 1640, *Pravila Moldovei* din 1646, numită şi *Carte românească de învăţătură*. *Pravila mare* din 1652, numită şi *Îndreptarea legii* etc.); precum şi pravilelor româneşti din secolul al XVIII-lea, importante mai ales prin concepţiile generale noi pe care le conţin şi care vor intra apoi şi în legiuirile burgheze (Gh. Cronţ).

În ce priveşte mişcarea umanistă s-a subliniat necesitatea extinderii cercetărilor şi asupra Moldovei şi Munteniei, unele documente aparţinînd de altfel mişcării umaniste din aceste două ţări româneşti, fiind incluse în mod nejustificat, în tematica paragrafului despre umanismul din Transilvania.

În cursul dezbaterilor s-a semnalat, de asemenea, lipsa în cuprinsul lucrării a oricăror referiri la reprezentanţii curentului naturalist din a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi prima jumătate a celui de-al XVIII-lea, din Ţara Românească şi Moldova, printre care se impun a fi menţionaţi, A. Mavrocordat, autor al unei cărţi în care se face o precisă expunere a ideilor mecanicist-materialiste ale lui Harvey despre circulaţia sanguină, precum şi N. Mavrocordat, autor al unei lucrări de popularizare a ştiinţelor naturii (I. Spielmann).

Dezbaterile au insistat şi asupra necesităţii aprofundării analizei scrierilor şi activităţii lui D. Cantemir, Apáczai, Molnár-Piuariu, Bolyai János, a şcolii lui Teofil Coridaleu, a anticlericalismului lui Budai-Deleanu, a conţinutului de clasă şi a bazelor ideologice ale începuturilor învăţămîntului la noi (P. P. Panaitescu, I. Spielmann, C. Göllner, E. Rozsa, F. Constantiniu ş.a.).

În legătură cu analiza socialismului utopic manifestat în ţara noastră, propunerile formulate în cadrul dezbaterilor au vizat legarea mai strînsă a acestui curent de realităţile de la noi, precum şi relevarea aspectelor specifice din opera lui T. Diamant, a cărui activitate îl recomandă ca un cugetător înaintat şi original.

Apreciind în mod deosebit felul în care sînt tratate în lucrare activitatea şi personalitatea lui N. Bălcescu, vorbitorii au insistat asupra lipsei unei aprecieri sintetice cuprinzătoare, globale a ideologiei paşoptiste, precum şi asupra tratării mult prea restrînse a activităţii unor reprezentanţi de seamă ai acelei perioade cum sînt, M. Kogălniceanu, S. Bărnuţiu, Ionescu de la Brad, Cezar Bolliac ş.a. (Al. Russo, valorificat ca revoluţionar — democrat în *Istoria filozofiei* editată la Mos-

cova, nu e nici măcar menționat în machetă !). De asemenea, s-a cerut colectivului de autori o adîncire a analizei, în direcția delimitării curentelor ideologice din perioada revoluției de la 1848 (A. Davidsohn, Gh. Dobre).

În ce privește abordarea în cuprinsul capitolelor III—VII ale machetei, a dezvoltării gîndirii științifice și a luptei dintre materialism și idealism în științele naturii, a dezvoltării curentelor materialist-naturalist și ateiste din științele naturii — a fost subliniată insuficienta evidențiere a bazelor ideologice proprii acestor curente, valorificarea uneori necritică a ateismului raționalist.

O serie de observații s-au referit la structura și profilul lucrării. Unii vorbitori îndeosebi de la institutele de specialitate ale Academiei R.P.R. și de la catedrele de specialitate (G. Crontz, Gh. Dobre, I. Gabrea, I. Ghelerter, I. Spielmann, P. P. Panaitescu, F. Constantiniu, T. Truță ș.a.) au propus o mai largă reflectare în machetă a aspectului filozofic al gîndirii juridice (reflectate în pravilele din secolele XVII și XVIII în concepțiile lui D. Cantemir, S. Bărnuțiu, Andronache Donici, M. Kogălniceanu, Matei Cantacuzino ș.a.), al gîndirii unor economiști (ex. I. S. Aurelian, D. Pop Marțian, Madgearu, Garoflid și alții), al ideilor pedagogice (critica pedagogiei oficiale a regimului burghezo-moșieresc și lupta P.C.R. pentru educarea tineretului și democratizarea învățămîntului), precum și o mai profundă analiză a aspectelor filozofice din activitatea teoretică și social-politică a medicilor, naturaliștilor, istoricilor înaintați etc. din diferite perioade.

Tot în legătură cu structura lucrării s-au făcut unele observații critice privind actuala tratare separată a concepțiilor filozofilor burghezi din rîndurile minorităților naționale. Numeroși vorbitori au subliniat necesitatea integrării analizei concepțiilor acestor gînditori în paragrafele consacrate analizei filozofiei burgheze din Romînia și abordarea lor, potrivit criteriului istorismului, alături de ceilalți filozofi burghezi din Romînia, cu precizarea, bineînțeles a specificității concepțiilor lor. S-a criticat totodată, caracterul insuficient de combativ al analizei ideologiei burgheze maghiare și săsești din Transilvania, în perioada dintre cele două războaie mondiale, și s-a subliniat necesitatea demascării orientării lor antimarxiste, mistice și naționaliste (N. Kallos, C. Göllner, I. Spielmann, Petre Constantin).

În legătură cu bibliografia lucrării s-a recomandat revederea și completarea notelor de subsol, alcătuirea unor liste bibliografice cuprinzătoare pentru fiecare capitol, note explicative asupra unor autori mai puțin cunoscuți precum și indici de nume.

★

În concluziile dezbaterilor, acad. C. I. Gulian apreciind pozitiv discuțiile, s-a declarat de acord cu majoritatea observațiilor de principiu care au fost formulate. În același timp a subliniat necesitatea unei nuanțări științifice riguroase în aprecierea unor reprezentanți ai ideologiei burgheze ca T. Maiorescu, A. D. Xenopol și L. Blaga.

Răspunzînd observațiilor făcute asupra conținutului *Introducerii*, acad. C. I. Gulian a subliniat justețea acestor critici, precum și necesitatea înlăturării neclarităților semnalate de vorbitori, privind obiectul istoriei filozofiei.

Mulțumind participanților la dezbatere pentru criticile concrete și foarte utile, pentru sprijinul acordat în cursul discuțiilor, acad. C. I. Gulian a subliniat sarcina deosebit de importantă care stă în fața colectivului de autori, aceea de a valorifica într-un timp cît mai scurt observațiile primite, pentru a ridica calitativ nivelul științific al lucrării, menită să devină un bun al unor cercuri largi de cititori, să contribuie la educarea lor patriotică, la cunoașterea tradițiilor de gîndire progresistă a poporului nostru.

În cuvîntul de încheiere a dezbaterilor, acad. Ath. Joja a apreciat macheta manua-

lului de istorie a gîndirii sociale și filozofice în Romînia ca o lucrare valoroasă, iar discuțiile ca o contribuție la îmbunătățirea și definitivarea acesteia. În numele Prezidiului Academiei R.P.R. acad. Ath. Joja a exprimat mulțumiri colectivului de autori și colaboratori precum și participanților la discuții.

NOTE DE LECTURĂ

Un studiu despre căsătorie și familie

În revista „Magyar filozófiai szemle", autorul sovietic A. G. Harcev publică un interesant studiu referitor la definiția căsătoriei și a familiei [1].

Prima parte a studiului constituie o analiză a confuziilor celor mai tipice ale sociologilor aparținînd diferitelor curente idealist-subiectiviste în legătură cu aceste probleme. Astfel, autorul arată că I. Kant, precum și autorii unor lucrări de drept natural, considerau căsătoria ca pe un contract care consfințește și reglementează raporturile sociale. Acestei absolutizări metafizice Hegel i-a opus o definiție după care căsătoria ar reprezenta dragostea legiferată, morală. A. G. Harcev remarcă faptul că Hegel surprinde elemente de mare importanță în definirea căsătoriei, dar și definiția sa are un caracter unilateral și abstract. Astfel, el nu prezintă căsătoria ca o instituție socială. În societatea bazată pe clase exploatatoare, căsătoria fundamentată pe dragoste nu e tipul cel mai reprezentativ și predominant de căsătorie, ci căsătoria bazată pe interes.

În continuare este dezvăluit caracterul abstract și unilateral al definițiilor date căsătoriei și familiei de către sociologii idealiști contemporani. Printre acestea o răspîndire largă a căpătat teoria „grupului primar", emisă în 1909 de Ch. Cooley. În această teorie este eludat rolul existenței sociale asupra familiei, factorul de bază al grupului primar fiind considerat intimitatea, deci un element subiectiv. Dar acest factor nu este determinant și nici măcar comun tuturor membrilor unui grup familial.

A. G. Harcev combate de asemenea definiția tautologică dată de A. Rose, care reduce familia la un grup ce-și recunoaște rubedenia bazată pe origine, descendență, căsătorie sau adopțiune.

Viciul de bază al definițiilor date de sociologii burghezi, remarcă Harcev, constă în folosirea cu precădere a metodei descriptive, a situării pe același plan a ceea ce este esențial și a ceea ce este neesențial sau aparține numai unui anumit tip istoric de familie. Acest viciu este prezent și într-o lucrare sintetică, cum este *Dicționarul sociologic*, editat în 1959 la Washington, în care sînt descrise tot felul de familii posibile și funcțiile lor, dar toate sînt puse pe același plan. Ceea ce este accidental sau individual este ridicat la rangul de esențial, necesar și general. Astfel, în aceeași sferă sînt cuprinse atît familiile constituite, cît și perechile necăsătorite, familiile cu copii sau fără copii.

În partea a doua a studiului, A. G. Harcev analizează elementele necesare care trebuie

---

[1] A. G. Harcev, *A házasság és a család meghatározásának kérdéséhez* (*Cu privire la definiția căsătoriei și a familiei*), în „Magyar filozófiai szemle", nr. 3/1962.

să alcătuiască pilonii unei definiții științifice a familiei și căsătoriei ca fenomene sociale. După părerea lui, aceste elemente definitorii sînt : factorul *natural*, *social*, *economic*, *juridic* și *moral*.

În legătură cu *factorul natural*, cu rolul legăturilor de sînge și al relațiilor sexuale, autorul întreprinde o delimitare a acestor legături prezente în cadrul căsătoriei și familiei, față de instinctul biologic care există la animale. El subliniază că fără a minimaliza rolul factorului natural (necesitatea naturală) în constituirea familiei, trebuie să ținem seama de faptul că la om necesitatea naturală, în formă și esență, este determinată de cauze sociale.

Aspectul *social* al căsătoriei și familiei se referă la latura *economică* și *spirituală* a acestora. Aspectul social nu este deci unitar. Latura *economică* a apărut „ca o consecință a interesului economic reciproc dintre bărbat și femeie, ca rezultat al diviziunii muncii după sex și vîrstă" (p. 346). Acest aspect are un sens istoric concret, în funcție de relațiile de producție predominante. În genere, însă, la clasele exploatatoare interesul economic care stă la baza căsătoriei este transformat într-o chestiune de afaceri.

Latura *spirituală* (ideologică, culturală, morală, psihologică, emoțională, afectivă) depinde de nivelul cultural, de poziția de clasă, de înclinațiile afective reciproce. Acestea pot merge în cadrul căsătoriei și familiei de la apropiere și pînă la dușmănie deschisă. Diferențierile sînt modelate prin conștiința morală a oamenilor, care este în strînsă legătură cu idealul moral al căsătoriei și familiei, dominant în societate.

Un element deosebit de important al relațiilor de căsătorie și familie îl constituie dragostea. Și în cazul acestui element există diferențieri în funcție de tipul istoric de familie, în funcție de dezvoltarea economică și culturală, de interesele de clasă, de psihologia socială etc. Pentru definirea căsătoriei și familiei, spune A. G. Harcev, știința trebuie să cerceteze „trăsăturile cele mai generale care determină specificul și esența socială a acestui sentiment" (p. 349), fără a pierde din vedere că în dragoste atracția estetică este forma cea mai răspîndită și primordială a atracției spirituale, precum și faptul că acest gen de atracție este străin și antagonic cu lipsa de ideal moral. În aceste considerații autorul dezvoltă o idee interesantă : fiind propriu esenței umane, sentimentul de dragoste trebuie raportat la muncă, pentru că munca este elementul de bază al esenței umane (ea modelînd și sentimentele de dragoste, dîndu-le un sens). Parazitismul, de pildă, este potrivnic înălțării morale, frumuseții estetice, iar maturitatea sentimentelor de dragoste fiind străină parazitismului, ele nu se pot dezvolta fără muncă și fără calitățile spirituale dezvoltate de aceasta.

Cu toate că elementul dragostei este principal în definirea familiei, trebuie ținut seama, așa cum a arătat Lenin, că relațiile de căsătorie bazate pe dragoste constituie numai una din formele istorice ale căsătoriei.

Arătînd că esența și specificul căsătoriei nu poate fi limitat la raporturile sexuale. A. G. Harcev propune pentru căsătorie următoarea definiție : „forma istoricește schimbătoare a raporturilor dintre oameni de sexe diferite (sau a grupurilor diferite) care este sancționată și sprijinită de societate" (p. 371).

Această definiție are un caracter general întrucît are în vedere atît esența naturală a căsătoriei, cît și cea socială complexă.

În partea a treia a studiului, A. G. Harcev dă o definiție a familiei ca instituție socială, sprijinindu-se pe elementele de mai sus. Pentru a caracteriza însă specificul familiei, autorul analizează *relațiile de rudenie*, ca forță spirituală principală care întărește familia. Aici el se referă în primul rînd la raporturile între soți, între părinți și copii, între frați și surori — raporturi care nu sînt condiționate numai de înrudirea de sînge, ci și de interese economice, sociale. Rudenia nu este forma cea mai înaltă a vieții spirituale a oamenilor, ci numai forma specifică a vieții în comun.

Totodată, pe lîngă relațiile de familie, familia mai presupune un mod de viață comun

și o locuință comună. Are o importanță deosebită structura familiei, numărul membrilor ei și formele istorice ale diferitelor structuri familiale. Autorul nu reduce necesitatea familiei la nașterea copiilor, ci pune această necesitate într-un sens mai larg — acela de reînnoire fizică și spirituală a societății, de creștere și educare a copiilor. El definește familia ca „un grup social mic, întemeiat pe căsătorie și determinat istoric, ai cărei membrii sînt legați pe calea rudeniei, prin locuință și mod de viață comun, precum și prin responsabilitatea morală reciprocă a cărei existență este determinată de necesitatea socială a reproducerii fizice și spirituale a populației" (p. 372). În ce privește afirmația autorului referitoare la funcția de bază a familiei, și anume creșterea și educarea copiilor, trebuie să precizăm că acest fapt este valabil într-o anumită măsură numai pentru anumite forme istorice ale familiei cu copii, deoarece familia poate exista ca instituție socială și atunci cînd nu-și exercită această funcție, sau atunci cînd funcția respectivă este îndeplinită de către societate. Fără a diminua rolul deosebit de important al familiei în creșterea și educarea copiilor, credem că funcția principală a ei trebuie legată de afirmația cuprinsă în definiția autorului privitoare la necesitatea socială a reproducerii fizice și spirituale a populației.

Studiul la care ne-am referit aduce importante elemente în precizarea unor noțiuni și categorii ale materialismului istoric și ale eticii marxiste, care se bucură de o largă circulație, dar sînt uneori neștiințific folosite în munca educativă.

G. B.

Despre caracterul muncii în socialism

În urma desființării exploatării omului de către om, oamenii muncii au pentru prima dată în istorie posibilitatea de a organiza ei înșiși propria lor muncă, devenită în mod nemijlocit muncă socială. Este firesc ca noul caracter al muncii să fie analizat, interpretat și din punct de vedere filozofic; studiul lui Erich Hahn, *Cu privire la unele probleme filozofice ale caracterului muncii*[1], este consacrat analizei acestei probleme.

Munca este o activitate universal-umană, „... o condiție naturală a vieții umane și, prin urmare, ... proprie tuturor formelor sociale" (Marx). Trăsătura definitorie a muncii, de a fi „... o activitate conformă unui scop în vederea producerii valorii de întrebuințare, însușirea naturalului pentru nevoi umane" (Marx), este „firește, proprie oricărei munci, independent de forma socială, de relațiile de producție în care se realizează. Afară de această trăsătură definitorie, munca are și un caracter concret-istoric, care este legat de gradul de dezvoltare al forțelor de producție și deci de tipul relațiilor de producție. În funcție de acestea, munca se schimbă atît calitativ cît și cantitativ. Pe baza indicațiilor lui Marx din *Bazele criticii economiei politice*, autorul analizează pe larg și acest aspect, deosebit de actual pentru țările care construiesc socialismul. Spațiul nu ne îngăduie să reproducem analiza multilaterală a autorului. Ne limităm la prezentarea unui singur aspect al caracterului muncii, care ni se pare deosebit de interesant: problema scopului activității producătoare. Autorul combate concepția lui Adam Smith, după care absența muncii înseamnă liniște, libertate și fericire, iar munca propriu-zisă înseamnă sacrificarea acestora. Smith se situează pe această poziție pornind de la caracterul scopului muncii, care este *exterior* activității productive, datorită dificultăților care trebuie învinse pentru a realiza scopul muncii. Dimpotrivă, susține autorul, învingerea dificultăților este, pe de o parte, tocmai activitatea libertății umane, iar punerea scopului muncii îl determină pe om, ce-i drept, să supună voința sa scopului, dar scopul însuși fiind pus de om, este înlăturat caracterul necesității de a se supune „exteriorului".

[1] Erich Hahn, *Zu einigen philosophischen Problemen des Charakters der Arbeit*, în „Deutsche Zeitschrift für Philosophie", nr. 9/1962.

Într-adevăr, scopul este exterior *procesului de muncă*, nu există *materialiter* în ea ; scopul este rezultatul, realizarea muncii, dar aceasta din urmă este muncă constituită, nu muncă constitutivă. Autorul arată însă că nu exterioritatea scopului procesului muncii este important, ci „motorul" scopului. *Nu* este indiferent dacă clasa producătoare își determină ea singură scopul muncii, sau el este determinat de o clasă exploatatoare, exterioară celei productive. „Astfel, munca sclavului, a iobagului și a proletariatului, deși este o activitate conformă unui scop, nu poartă caracterul unei activități libere. În condițiile exploatării, munca este într-adevăr o muncă silnică, „exterioară" " (p. 1 095). Numai prin înlăturarea exploatării munca poate să devină liberă, determinată de un scop „interior", de clasa care produce. Clasa muncitoare, cucerind puterea politică, prin planificarea economiei naționale înlătură anarhia din producție și, spre deosebire de capitalism, munca devenită nemijlocit socială se desfășoară potrivit scopului *social*, *inerent* muncii socializate.

Autorul arată în continuare că pe baza proprietății private a mijloacelor de producție, scopul procesului muncii s-a limitat exclusiv la rezultatele directe ale muncii. Rezultatele, consecințele îndepărtate ale muncii lipsite de scop social au apărut ca având urmări nedorite, neprevăzute în cadrul crizelor potrivnice scopului ; însăși legitatea economică a acestor societăți s-a realizat în afara previziunilor, în afara finalității activităților umane. În cadrul proprietății sociale asupra mijloacelor de producție, scopul muncii nu este limitat la rezultatele nemijlocite ale muncii. Activitatea muncii socializate, dimpotrivă, devine în mod conștient planificată în primul rînd în vederea scopurilor *mijlocite*, de perspectivă. Includerea consecințelor sociale în scopul muncii presupune o asemenea organizare a muncii, care să înlăture rezultatele ei economice nedorite. Această trăsătură nouă a muncii este, pe de o parte, reflectarea, pe de altă parte, presupoziția caracterului muncii nemijlocit sociale și astfel un element component al ei. Munca socializată îl transformă pe om în adevăratul stăpîn al producției și face ca munca să devină procesul creator al autorealizării omului.

Studiul lui Erich Hahn se distinge prin analiza temeinică a lucrărilor lui Marx în această problemă. Ne-am fi așteptat însă la o analiză mai concretă a procesului transformării caracterului muncii în R.D.G., mai cu seamă datorită faptului că studiul este un fragment al unei lucrări mai mari care poartă titlul *Omul epocii socialiste*.

G. Ő.

Împotriva calomnierii moralei muncitorești

În ultimii ani, în literatura filozofică burgheză reacționară s-a acordat un loc deosebit analizei concepțiilor, trăsăturilor morale și psihologiei clasei muncitoare. Urmînd calea denaturărilor și a calomniei, iar pe plan teoretico-metodologic cea a eclectismului și a lipsei de discernămînt științific, o serie de apologeți ai capitalismului atribuie muncitorilor trăsături psihologice și morale negative, considerîndu-le vicii inerente clasei celor ce muncesc. Hadlly Cantril, în *The Politics of Despair* (New-York, 1958), consideră drept atitudini caracteristice muncitorilor francezi și italieni apatia politică și disperarea, resentimentul față de omul de afaceri, sentimentul inferiorității și al umilinței etc. ; iar Karl Bednarik, în *The Joung Worker of Today, A New Type* (Glencoe, 1955), consideră a fi specifice pentru muncitorii tineri austrieci în special neîncrederea în progres, indiferența față de muncă, resentimentul față de administratori și funcționari, o anarhie înăscută, tendința de a evada din viață prin intermediul cinematografului, televiziunii, al excesului de violență, sexualitate și beție, subsumîndu-le unui existențialism primitiv, combinat cu iluzionism și cinism.

Toate aceste lucrări sînt caracterizate de Donald Clark Hodges în articolul *Cynism*

in the Labor Movement [1], drept „studii recente de sociologie a cinismului" [2].

Ce înțelege autorul articolului menționat prin cinism? Cinismul este considerat ca fiind o „trăsătură constantă a mișcării muncitorești", o „filozofie endemică a clasei muncitoare", comună atît muncitorilor organizați, cît și celor neorganizați, atît celor din țările capitaliste, cît și celor din țările socialiste. Expresia concentrată a cinismului este, după părerea autorului, apatia crescîndă, indiferența față de politică și problemele sociale, politica și activitatea politică fiind privite de muncitori ca ostile intereselor lor. În esență, deci, cinismul ar fi o filozofie a muncii, independentă de orice partid, activitate și principii politice.

Această concluzie este infirmată de însăși descrierea manifestărilor concrete ale „cinismului", care au la bază, așa cum subliniază Hodges, resentimentul profund și nemascat față de patron și atributele sale morale, cît și ostilitatea de clasă față de societatea capitalistă, de normele sociale și de stat. Or, chiar privind lucrurile numai sub prisma psihologică, o dată ce ostilitatea de clasă și resentimentul — sentimente prin natura lor dinamice și active — sînt recunoscute ca fiind nota caracteristică a manifestărilor „cinice", nu mai poate fi explicată și susținută apatia și indiferența, primele fiind cu totul incompatibile cu cele din urmă.

Formarea și dezvoltarea conștiinței de clasă a proletariatului, intensificarea luptei sale nu au putut scăpa autorului burghez. Ca teoretician în slujba burgheziei imperialiste, atacul său este purtat cu arma denaturării și a calomniei. În acest fel el ajunge să denatureze tradițiile revoluționare reprezentate de răscoala condusă de Pugaciov sau de figura legendară a lui Robin Hood, considerîndu-le ca acțiuni criminale, anarhice.

C. Hodges încearcă o explicație a „cinismului" arătînd că „izvorul cinismului este degradarea muncitorului la rangul de apendice al mașinii și instrument al cîștigului altuia". Cauza „cinismului" este bine prinsă, dar formularea ei implică o diferențiere de loc și de timp, care lipsește cu totul în expunerea autorului.

Fără îndoială că în condițiile exploatări. mizeria sub toate aspectele ei, înstrăinarea muncii cu consecințele ei nefaste în întreaga viață și activitate a muncitorului, intră în contradicție cu elementele pozitive ale moralei izvorîte din muncă. Este de asemenea adevărat că în condițiile capitalismului, progresul tehnic duce la degradarea muncitorului, la transformarea lui într-un „apendice al mașinii". Dar, privind lucrurile din punctul de vedere al necesității analizei relației *om-mașină*, prin prisma relației *om-formă socială de organizare a producției* [3], apare evident că nu se poate pune un semn de egalitate între condițiile și morala muncii în capitalism și socialism. Dacă munca la banda rulantă și presiunea modului de viață american duce la mutilarea personalității muncitorului, munca în condițiile mecanizării și automatizării în socialism creează muncitorului — conștient de semnificația socială a întregului proces de producție și responsabilitatea care îi revine — posibilități de dezvoltare a capacităților sale creatoare și a înaltelor calități morale.

La fel, pe planul moralei există diferențe între muncitorii antrenați în activitatea politică, care devin conștienți de conflictul de clasă și misiunea lor istorică, și ceilalți, neîncadrați în organizații politice revoluționare. Dar aceasta nu justifică cu nimic susținerea ideii unei apatii și indiferențe politice inerente tuturor muncitorilor, idee infirmată de întreaga istorie a mișcării muncitorești, de rolul conducător al clasei muncitoare în revoluția și construcția socialistă și comunistă, de amploarea luptelor greviste din țările capitaliste în ultimii ani, care dovedește că în

[1] *The Ammerican Journal of Economics and Sociology*, vol. 21, nr. 1, ianuarie 1962.

[2] Termenul de „cinism" este preluat de la unii istorici care consideră cinismul antic ca o „filozofie a proletariatului", ce se manifestă prin atitudine antisocială, ostilă autorității, culturii etc.

[3] Vezi M. I. Bobneva, *Tehnica și omul*, în „Probleme de filozofie", nr. 10/1961.

prezent interesul pentru politică este împărtăşit de mase tot mai largi de oameni ai muncii. Ca urmare a creşterii nivelului de conştiinţă, a înţelegerii intereselor lor de clasă, mase tot mai mari de oameni ai muncii au păşit în arena politică din ţările capitaliste, acţiunile lor sînt tot mai viguroase.

„Descoperitorii" cinismului nu sînt, de altfel, singurii denigratori ai moralei şi psihologiei muncitoreşti. Ei se încadrează şi continuă, sub o etichetă filozofică cu pretenţii inovatoare, o tradiţie reacţionară mai veche, manifestată în toate sferele culturii burgheze dominante. În numărul din mai 1950 al revistei „L'Écran français", Edouard Berne, în nota *Au cinéma, l'ouvrier a plus souvent été calomnié que compris*, scria, referindu-se la orientarea reacţionară a cinematografiei franceze, reprezentată de Zecca, Pagliero ş.a.: „Cinematograful ne arată muncitorii aşa cum ar vrea stăpînii (muncitorilor şi ai cinematografului — n.ns.), ca aceştia să fie divizaţi. În buni şi în răi. Ştiţi, buni sînt aceia ... care, pentru a-şi îmbunătăţi situaţia materială, se roagă lui D-zeu sau îşi cumpără un bilet de loterie ... Cei răi, aceia beau absint sau vin roşu, îşi brutalizează nevasta şi copiii şi sînt daţi afară pentru că au răspuns urît fiicei patronului ... Desfrînat, leneş, crud. Cine este? Muncitorul sindicalist, văzut de M. Cloche, care consideră cinematograful un mijloc de propagandă antimuncitorească" (p. 7). Şi toate acestea se întîmplau la puţin timp după cotropirea Franţei de fascişti, cînd „singură clasa muncitoare în întregul său a rămas credincioasă patriei profanate".

Calomniatorii de ieri şi de azi ai muncitorilor vizează un scop uşor de sesizat: acela de a nega rolul clasei muncitoare de purtător al progresului mondial contemporan, urîţind profilul moral al muncitorilor pentru a-i umili şi înjosi, a-i sustrage de la conştiinţa faptului că ei constituie adevărata forţă a dezvoltării societăţii spre comunism.

L. M.

Împotriva unei mistificări anticomuniste

În răstimpul scurs de la apariţia marxismului ca teorie revoluţionară a proletariatului şi pînă astăzi s-au concentrat evenimente care au schimbat înfăţişarea societăţii umane. În zilele noastre comunismul a devenit factorul hotărîtor în dezvoltarea societăţii. Practica socială, acest criteriu suprem al veracităţii oricăror idei şi concepţii, a atestat caracterul profund ştiinţific al ideologiei marxist-leniniste.

În condiţiile acestui triumf al ideilor comuniste, adversarii ideologici ai marxism-leninismului vorbesc, cu seriozitatea unor pseudosavanţi, sau despre pretinsul sfîrşit al ideologiei marxiste, sau despre pretinsul caracter neştiinţific al ei.

Unul dintre ei este Andrew Hacker, autorul unei cărţi voluminoase intitulată *Teoria politică, filozofia, ideologia, ştiinţa*[1]. Maniera lui Hacker de a lupta împotriva marxismului nu are nimic comun cu acele lucrări în care înjurătura este ridicată la rangul argumentului ştiinţific. A. Hacker, şi nu numai el, îşi dă seama că o asemenea abordare a marxismului care a cucerit minţile a sute de milioane de oameni, este de natură să compromită ideologia burgheză. De aceea, în lupta împotriva filozofiei marxist-leniniste, el recurge la o tactică mai subtilă, mai elastică, dar mai perfidă. Acest autor burghez este gata, de pildă, să emită chiar şi unele aprecieri pozitive asupra ideologiei marxiste şi să cheme la o analiză obiectivă a ei. Dar aruncînd acest praf în ochii cititorilor, Hacker începe să urzească în jurul ideologiei marxiste tot felul de mistificări şi denaturări care, pînă la urmă, îi dezvăluie funcţia de apologet al rînduielilor capitaliste.

De la început Hacker face o distincţie între teorie şi ideologie, contrapunîndu-le. După el, teoria este fără pasiuni şi dezinteresată. „Ca ştiinţă, ea va descrie realitatea politică fără să încerce să emită implicit sau

[1] Andrew Hacker, *Political Theory, Philosophy, Ideology, Science*, New York, 1961.

explicit judecăți despre faptele pe care le descrie" (p. 5). Ca atare, în concepția lui Hacker, teoreticianul nu are vreun „interes personal pentru argumentele politice ale vreunei țări sau clase, sau ale vreunui partid" (p. 5). Or, ideologia, și mai ales ideologia marxistă, avînd sarcina să „justifice un sistem oarecare de putere în societate", „este o parte interesată" și ca atare nu poate să fie științifică.

Afirmînd că „un ideolog va accentua trăsăturile pozitive ale societății, iar altul va apăsa asupra caracterului ei murdar" (p. 5), nu este greu de surprins faptul că poziția lui Hacker este de fapt poziția unui obiectivist burghez care, sub masca unei pretinse imparțialități și obiectivități, caută să justifice orînduirea burgheză și să ponegrească ideile comuniste, precum și materializarea lor — orînduirea socialistă. Această intenție reiese cît se poate de clar atunci cînd Hacker califică ideologia marxistă drept neștiințifică, deoarece se bazează „pe un punct de vedere special asupra societății : punctul de vedere al proletariatului" (p. 567).

Toată argumentarea lui Hacker împinge spre concluzia că ideologia marxistă ar putea deveni științifică dacă ar accepta și punctul de vedere al altor clase sociale, și anume al burgheziei. Numai un astfel de „marxism" ar fi acceptabil și pentru Hacker și alții de teapa lui. Cu alte cuvinte, el ar fi gata să accepte marxismul dacă acesta ar înceta să mai fie marxism.

Aceasta este logica lui Hacker, acesta este substratul pretinsei lui nepartinități în filozofie. Hacker se trădează de fapt ca slugă a intereselor burgheziei tocmai prin apelul său insistent la nepartinitate. Atît ideologia burgheză cît și ideologia proletară, comunistă, sînt concepții partinice despre lume. Apărînd interesele unei clase sociale perimate, reacționare, care frînează progresul social, interesată în denaturarea adevărului despre societate pentru a-și prelungi într-un fel oarecare existența, ideologia burgheză este antiștiințifică, apologetică.

Pe de altă parte, ideologia comunistă oglindind interesele unei clase sociale în fața căreia stă viitorul și care este prin urmare interesată în reflectarea veridică a realității sociale, este deci o ideologie profund adevărată, profund științifică.

În timp ce partinitatea ideologiei burgheze stă la baza caracterului ei antiștiințific, partinitatea ideologiei marxiste este tocmai acel factor care îi asigură calitatea de a fi știință. Caracterul științific nu numai că nu este incompatibil cu partinitatea ideologiei marxiste, ci o presupune.

T. U.

NOTE BIBLIOGRAFICE

ERNST HENRY, *Neofascismul*, Edit. politică, București, 1962, 87 p.

Supunînd unei analize riguroase feluritele manifestări ale neofascismului contemporan, denunțînd interesele și forțele sociale care acționează în spatele acestor organizații, E. Henry încearcă, prin lucrarea sa, să dea un răspuns celor mai actuale probleme legate de aceste aspecte ale imperialismului contemporan. Are neofascismul vreun viitor ? Ne putem aștepta ca forțele care în deceniile 3, 4 și 5 au jucat un rol atît de nefast în viața popoarelor să reapară pe arena internațională în a doua jumătate a secolului nostru ?

Conchizînd asupra neofascismului internațional (asupra rețelei sale de organizații, asupra activității și membrilor săi), autorul arată că nu se poate afirma că neofascismul ar reprezenta deja un factor politic a cărui greutate să se poată compara cu a vechiului fascism, chiar înainte de venirea lui la putere în Germania. Aproape pretutindeni în țările capitaliste inițiativa se află în mîinile antifascismului, raportul de forțe fiind evident în favoarea sa. Numeroase organizații fasciste se decompun repede și dispar, dar în locul lor apar altele. Autorul conchide asupra existenței unui centru neofascist internațional care coordonează activitatea diferitelor partide neofasciste și care pregătește acțiuni comune.

Baza de masă a vechilor partide fasciste din deceniile 4 și 5 a constituit-o pretutindeni mica burghezie de la orașe și sate, amăgită de fasciști. Ei i se adăugau un număr de acoliți recrutați din rîndurile șomerilor rupți de clasa muncitoare, ale foștilor militari și ale elementelor declasate din lumea crimei. În prezent, arată autorul, neofascismul se orientează spre aceleași pături. Capitalismul contemporan n-a rezolvat nici una dintre principalele probleme care în deceniul al 4-lea au împins o parte a micii burghezii spre fascism. Principalele calcule ale căpeteniilor neofascismului sînt legate de acea aripă a micii burghezii care poate fi numită lumpenburghezie (cea mai nestabilă și demoralizată partea a „clasei intermediare", cea mai puternic atinsă de pauperizare și cea mai descurajată de soarta ei).

Printre conducătorii fățiși ai organizațiilor neofasciste (și printre protectorii lor din culise) un loc de seamă îl ocupă foștii S.S.-iști precum și reprezentanții clicii militare imperialiste. Un al doilea focar secret al neofascismului internațional, arată autorul, îl constituie spionajul imperialist (în special ale S.U.A. și R.F.G.). Adevărata conducere a organizațiilor neofasciste se află însă în mîinile anumitor cercuri ale burgheziei monopoliste, care își creează astfel rezerva fascistă pentru a o lansa în prima linie în momentul ascuțirii luptei de clasă pe plan intern și internațional. Dar raportul de forțe dintre capitalism și socialism s-a schimbat în asemenea măsură, încît o întoarcere la timpurile lui Hitler și Mussolini nu este cu putință.

Este foarte posibil, arată autorul, ca neofascismul să se lanseze în aventuri politice care vor costa scump lumea capitalistă. Dar el nu are viitor politic.

KOVÁCS DANILĂ, ȘORBAN ANTON, VÉCSEI CAROL, *Antiumanismul moralei religioase*

Consiliul pentru răspîndirea cunoștințelor cultural-științifice, seria „Știință și religie", Edit. științifică, București, 1962, 64 p.

Lucrarea își propune să ajute la aprecierea lucidă, temeinică, obiectivă a moralei religioase în lumina practicii social-istorice a omenirii, pe baza concepției științifice marxist-leniniste despre lume și în perspectiva construcției socialiste și comuniste.

Împotriva pretențiilor religiei că morala este inseparabilă de credința religioasă și că moral nu ar putea fi decît omul care este totodată și religios — autorii lucrării relevă, în primul rînd, faptul că morala și religia au apărut independent una de alta, în perioade istorice diferite. Religia a apărut cu aproximativ 900 000 de ani mai tîrziu decît morala, a cărei apariție și dezvoltare au fost determinate de practica social-istorică a omenirii.

Apologeții moralei religioase, în pofida faptelor istorice, sînt călăuziți însă de tendința de a justifica și apăra interesele claselor exploatatoare, de a motiva acțiunile inumane ale acestora prin preceptele moralei religioase. Caracterul de clasă al moralei în condițiile existenței claselor sociale — este puternic reliefat de autori. Însăși morala religioasă este o morală de clasă : ea a slujit de-a lungul istoriei tuturor claselor exploatatoare. Tocmai acest caracter *istoric* și *de clasă* al moralei religioase spulberă pretențiile ei de a se considera de „origine divină" și deci universal-valabilă, eternă

şi imuabilă. Morala religioasă a fost creată de societatea omenească pe o anumită treaptă de dezvoltare şi va începe să dispară după ce îşi va pierde baza economică şi socială care a generat-o şi a alimentat-o.

Pentru evidenţierea caracterului reacţionar, antiuman al concepţiei morale religioase, autorii realizează în cadrul fiecărui capitol o confruntare între preceptele moralei religioase şi marile probleme ale contemporaneităţii.

Astfel, morala religioasă este denunţată ca o morală a exploatării de clasă, care a încercat din totdeauna şi încearcă şi astăzi să justifice şi să consfinţească asuprirea socială şi exploatarea oamenilor muncii.

Împotriva pretenţiilor religiei de a fi militat întotdeauna pentru pace pe pămînt şi frăţie între popoare, istoria demonstrează convingător, că excepţînd unele cazuri rare, religiile şi diferitele biserici nu au luptat împotriva războaielor nedrepte, ci le-au susţinut cu toate forţele lor, ajutînd clasele dominante să inducă în eroare masele şi să camufleze obiectivele reale ale războaielor. Autorii demască rolul activ al religiei în aţiţarea vrajbei între popoare, în sprijinirea rasismului şi a colonialismului.

În lucrare este reliefat, de asemenea, caracterul antiuman şi profund reacţionar al moralei religioase în problemele menirii şi îndatoririlor sociale ale omului, în problemele rostului vieţii, în atitudinea faţă de muncă, faţă de familie etc.

Morala religioasă este incompatibilă cu profilul moral al omului nou, constructor conştient al socialismului şi comunismului.

De vorbă cu credincioşii,

Consiliul pentru răspîndirea cunoştinţelor cultural-ştiinţifice, seria „Ştiinţă şi religie", ediţia a II-a revăzută, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1962, 114 p.

Elaborată de un larg colectiv de autori (M. Alecsescu, A. Costescu, P. Nicoară, C. Oprescu, V. Oprescu, P. Popescu-Neveanu, C. Popovici, A. Tache şi R. Tripşa) broşura constituie o dezbatere interesantă, realizată într-o formă uşor accesibilă pentru mase largi de cititori, asupra unor probleme fundamentale pentru înţelegerea opoziţiei ireductibile dintre ştiinţă şi religie, pentru demascarea caracterului mistificator, fals al religiei şi reliefarea adevărului ştiinţei.

Concepută ca o modalitate de colocviu cu acei oameni asupra cărora rămăşiţele ideologiei religioase, misticismul, superstiţiile mai exercită o anumită influenţă, împiedicîndu-i să cunoască adevărul despre natură şi societate, încătuşîndu-le voinţa şi energia creatoare — lucrarea se opreşte asupra următoarelor probleme: adevărul despre „facerea lumii"; originea omului; ce este „sufletul"?; cînd şi cum a apărut religia?; este vreo religie „mai adevărată" decît alta?; cum a fost stabilită „era creştină"?; ce sînt ritualurile religioase?; ce sînt posturile religioase?; ştiinţa apără sănătatea; cui slujeşte religia? ce este ateismul? care este adevărata cale spre fericire?

Prin multitudinea aspectelor îmbrăţişate şi caracterul ştiinţific al expunerii problemelor, lucrarea constituie un mijloc eficient de combatere a credinţelor religioase.

ALBERT SOBOUL, *Revoluţia franceză 1789—1799*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1962, 568 p.

Lucrarea lui Albert Soboul, profesor universitar şi doctor în litere, oferă cititorilor un tablou sintetic asupra desfăşurării Revoluţiei franceze (1789—1799), urmărită în principalele sale etape.

Precizînd concepţia sa asupra evenimentelor analizate, autorul relevă totodată limitele cercetărilor întreprinse de istoricii burgheziei din perioada apogeului acesteia. Deşi erau convinşi că naşterea şi dezvoltarea burgheziei au fost determinate de apariţia şi dezvoltarea bunurilor mobiliare, a întreprinderilor comerciale, apoi industriale, nici unul dintre ei nu s-a îndeletnicit cu studiul originii

economice a revoluției, sau a claselor sociale care au făurit-o. Ei n-au reușit să pună în lumină esențialul, și anume, că la baza revoluției stau, în ultimă analiză, contradicțiile profunde dintre raporturile sociale de producție și forțele productive înseși. Marx și Engels au fost cei dintîi care au subliniat în *Manifestul Partidului Comunist* că mijloacele de producție pe baza cărora s-a ridicat puterea burgheziei au fost făurite și s-au dezvoltat în sînul unei societăți rămasă, în multe privințe, încă feudală. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, regimul feudal al proprietății, modul de organizare a agriculturii și a manufacturii nu mai corespundeau forțelor de producție în plin avînt, ci se transformaseră în cătușe ale dezvoltării producției. Aceste cătușe „trebuiau sfărîmate" — scriau Marx și Engels.

Albert Soboul trece în revistă, în cuprinsul *Introducerii* principalele lucrări consacrate Revoluției franceze, de către istorici și militanți socialiști (ex. lucrarea lui Jean Jaurès, *Histoire socialiste de la Révolution Française*) și subliniază necesitatea elaborării, în continuare, a unor lucrări asupra puterii economice a diferitelor clase sociale și a grupărilor care le alcătuiau, asupra antagonismelor și a luptei de clasă, pentru a se putea face, în final, un bilanț exact al revoluției, o analiză științifică a vicisitudinilor și progreselor mișcării revoluționare.

Lucrarea lui A. Soboul este alcătuită din patru mari părți : partea întîia, *Criza vechiului regim*, analizează criza economiei și a societății (decăderea nobilimii feudale, dezvoltarea stării a treia, filozofia burgheziei), criza instituțiilor (puterea politică, organizarea administrativă, instituțiile judecătorești, finanțele monarhiei) încheind prin rebeliunea aristocrației (1787—1789), prologul revoluției burgheze.

Partea a doua, *Națiunea, regele, legea*, urmărește prăbușirea vechiului regim, revoluția populară din iulie 1789 și consecințele ei, alcătuirea Adunării Constituante, burghezia constituantă și reconstrucția Franței (1789—1791), fuga regelui (1791), Adunarea Legislativă, războiul și prăbușirea regalității (oct. 1791—aug. 1792).

Partea a treia *„Despotismul libertății"* înfățișează evenimentele legate de guvernul revoluționar și mișcarea populară (1792—1795) : sfîrșitul Adunării Legislative, avîntul revoluționar și apărarea națională (10 aug. — 20 sept. 1792), Convenția Girondină, lupta partidelor și moartea regelui (21 sept. 1792—21 ian. 1793), Gironda și falimentul burgheziei liberale (ianuarie—iunie 1793), Convenția montaniardă, mișcarea populară și dictatura salvării publice (iunie-decembrie 1793) guvernul revoluționar (decembrie 1793—iulie 1794), Convenția termidoriană, sfîrșitul mișcării populare (iulie 1794—mai 1795).

Partea a patra, *O țară guvernată de proprietari*, prezintă desfășurarea evenimentelor între anii 1795—1799, și anume : sfîrșitul Convenției termidoriene, tratatul din 1795 și Constituția anului III, primul Directorat (1795—1797), al doilea Directorat (1797—1799), sfîrșitul republicii burgheze.

Concluziile, *Revoluția și Franța modernă* subliniază însemnătatea internă și internațională a Revoluției franceze, îndeosebi în accelerarea dezvoltării capitalismului în secolul următor ei.

CHARLES DARWIN, *Amintiri despre dezvoltarea gîndirii și caracterului meu. Autobiografia (1809—1882)*, Edit. Acad. R.P.R., București, 1962, 250 p.

Scrise la bătrînețe, pentru plăcerea sa personală și pentru interesul copiilor săi și al urmașilor acestora, amintirile lui Charles Darwin constituie o importantă lucrare de informație și analiză asupra formării și dezvoltării sale ca om de știință.

Publicată pentru prima oară în anul 1887, cu unele omisiuni (dintre care cea mai importantă este partea referitoare la atitudinea lui Charles Darwin față de *religie*), opera autobiografică a genialului biolog englez a apărut în forma sa completă abia în 1957 și 1958. Ea

a fost editată mai întîi la Moscova, sub îngrijirea prof. S. L. Sobol în 1957, pe baza microfilmului manuscrisului complet păstrat în Biblioteca Universității din Cambridge, iar în 1958, după același manuscris, lucrarea a fost publicată la Londra de către Nora Barlow, nepoata lui Charles Darwin.

În *Apendicele* și *Notele* inserate la sfîrșitul volumului, sînt conținute amănunte asupra problemelor care apar în text și scrisori nepublicate. Redarea pe larg a polemicii lui Ch. Darwin cu Samuel Butler, prezintă un interes mai general, ea exprimînd părerile lui Darwin asupra primilor evoluționiști.

Lectura cărții înfățișează cititorului un caracter de o rară simplitate și de o desăvîrșită integritate, un gînditor profund și un om de știință pasionat. Prin conținutul său educativ excepțional de valoros lucrarea se adresează unui cerc larg de cititori, interesați să cunoască procesul formării „gîndirii și caracterului" unuia din titanii științei secolului trecut.

N. D. IVANOV, *Darvinismul și teoriile eredității*, Edit. științifică, București, 1962, 232 p.

În lucrare este analizată legătura reciprocă dintre darvinism, ca teorie cuprinzătoare, și principalele curente ale științei despre ereditate, ale geneticii. Discutarea temeinică a problemelor fundamentale ale darvinismului, îndeosebi a acelor teze care au o contingență directă cu tema examinată, urmărește rezolvarea problemei viabilității darvinismului: oare în lumina datelor actuale, darvinismul s-a învechit într-adevăr, așa cum afirmă unii geneticieni sau dimpotrivă, noile cuceriri ale științei au consolidat darvinismul, făcîndu-l mai viabil, mai eficient? Susținînd această ultimă alternativă, autorul subliniază două momente caracteristice pentru situația actuală a geneticii: primul, este reprezentat de consolidarea victoriei orientării miciuriniste, recunoscute în prezent, cu sau fără voie, integral sau parțial, de numeroși geneticieni din Occident care nu de mult apărau cu toată convingerea imuabilitatea bazelor neomendeleismului; al doilea moment constă din încercarea unor apologeți ai geneticii corpusculare de a folosi, în vederea salvării acesteia, a celor mai recente realizări ale biochimiștilor și biofizicienilor, cărora sînt dispuși să le predea aproape în întregime studiul fenomenelor eredității și variabilității. Acești geneticieni clasează darvinismul, ca teorie bazată, chipurile, pe datele biologiei descriptive tradiționale, la arhiva științei.

Structurată în 10 capitole, lucrarea se desfășoară metodic și clar, aspectul istoric al problemelor fiind strîns legat, în cursul expunerii, de cel logic.

Capitolul I înfățișează *Principiile fundamentale ale teoriei lui Darwin*, insistînd asupra problemelor variabilității, eredității, asupra selecției naturale și artificiale; sînt puse alături pentru a fi net distinse darvinismul și malthusianismul. În încheiere este expusă poziția lui Darwin în problemele eredității.

Capitolul al II-lea *Bazele geneticii formale* înfățișează cititorilor calea urmată de Mendel, Weismann și Morgan în studierea eredității, concepțiile lor fundamentale despre variabilitate și ereditate.

În capitolul al III-lea, *Poziția geneticii formale față de darvinism*, autorul analizează mai ales poziția lui T. H. Morgan, ca fiind reprezentativă pentru atitudinea partizanilor geneticii formale față de darvinism, față de problema evoluției, a selecției naturale și a metodei istorice. Concepțiile lui Darwin despre variabilitate și ereditate, subliniază autorul, sînt incomparabil mai cuprinzătoare decît cele ale geneticii formale, ale cărei teze sînt insuficiente pentru a analiza problema lumii vii.

Următoarele două capitole: *Dezvoltarea teoriei eredității în U.R.S.S.* (cap. IV) și *Starea actuală a geneticii formale* (cap. V) marchează cele două orientări fundamentale și opuse din genetica contemporană.

Capitolele VI—X înfățișează cititorului principalele probleme teoretice și practice din domeniul geneticii contemporane grupate după cum urmează: metabolismul, particula-

rităţile cromozomilor şi ereditatea ; caracterul variaţiilor ereditare ; raportul dintre variaţiile ereditare definite şi nedefinite ; moştenirea caracterelor dobîndite ; unele probleme filozofice ale geneticii formale.

L. S. Davitaşvili — semnatarul prefeţei — subliniază rolul stimulator al cărţii lui N. D. Ivanov în desfăşurarea unor dezbateri largi şi rodnice în problemele variabilităţii şi ereditătii, în lumina teoriei darviniste despre dezvoltarea naturii vii, pe baza principiilor materialismului dialectic.

CHARLES P. MOUNTFORD, *Oameni negri şi nisipuri roşii* (*Călătorii prin deşertul Australiei*) Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1962, 199 p.

Cartea cunoscutului savant australian Charles P. Mountford este o pasionantă călăuză în viaţa cotidiană a unei lumi aflate pe cale de dispariţie : lumea băştinaşilor australieni, oameni care aparţin celei mai primitive culturi a omenirii, dar care nu mai constituie astăzi decît rămăşiţele unei populaţii mereu mai redusă numericeşte, condamnată la pieire în „rezervaţiile" de care are parte în propria-i ţară de baştină.

Lucrarea nu este un tratat de geografie sau de antropologie, ci — aşa cum arată însuşi autorul — o descriere a călătoriei sale printre băştinaşii din deşerturile Australiei Centrale. Spre aceşti băştinaşi, oameni „paşnici prin însăşi firea lor" spre tradiţiile, obiceiurile, legendele şi ritualurile lor se îndrepta cu precădere atenţia lui Ch. P. Mountford, preocupat să restabilească adevărul în cazul unor aprecieri superficiale, exagerate sau chiar false, făcute în scrieri anterioare, de diferiţi apologeţi ai colonialismului.

Cu admirabilă iscusinţă autorul împleteşte firul povestirii călătoriei sale cu descrierea unor ritualuri, cu prezentarea legendelor băştinaşe privitoare la stînci, văi, munţi, izvoare din locurile cercetate. Aceste aspecte definesc cartea lui Ch. P. Mounford ca o deosebit de interesantă antologie folclorică, adevărată mitologie totemică a populaţiilor băştinaşe din Australia Centrală.

Cititorului interesat în cunoaşterea istoriei culturii primitive, a istoriei credinţelor religioase la cele mai vechi popoare, lucrarea îi oferă o largă informare. Este ştiut că totemismul — una din cele mai vechi şi mai primitive forme ale religiei — nu s-a manifestat nicăieri mai limpede şi mai pregnant decît la australieni. De asemenea, o mare importanţă în viaţa lor spirituală o are credinţa în diferite feluri de vrăjitorie, magia pentru schimbarea vremii şi magia tămăduitoare. Caracteristic este faptul că riturile şi ritualurile — ca de altfel întreaga religie a australienilor — sînt lipsite de credinţa într-o lume supranaturală bazată pe relaţii de dominaţie şi asuprire ; asemenea relaţiilor reale dintre membrii comunităţii primitive, şi relaţiile mistificate dintre om şi divinitate sînt bazate pe colaborare şi ajutor reciproc.

Prin materialul faptic bogat prezentat cititorilor, cartea lui Ch. P. Mountford contribuie nu numai la o cunoaştere adîncită a vieţii populaţiei băştinaşe din deşerturile Australiei Centrale — ci stimulează, totodată, cititorul în continuarea analizei situaţiei descrise, în întemeierea unor concluzii proprii asupra diferitelor probleme ale istoriei culturii materiale şi spirituale a popoarelor primitive.

О. Д. ЛЕОНОВ, *Путь Карла Маркса к научному взгляду на религию*, Госуд. изд. „Высшая Школа", Москва, 1961, 92 p.

Autorul distinge principalele modalităţi de luptă ale ideologiei religioase contemporane (în special, ale catolicismului şi protestantismului) împotriva ideologiei marxist-leniniste şi a luptei revoluţionare de eliberare a oamenilor muncii de sub robia capitalului. Parte integrantă a anticomunismului lumii imperialiste, ideologia religioasă contemporană prin organe specializate de luptă (instituţii, or-

ganizații, publicații etc.) încearcă să oprească răspîndirea „materialismului ateu", în mișcarea muncitorească, să falsifice învățătura marxist-leninistă, să propage „armonia" socială între exploatați și exploatatori în scopul salvgardării capitalismului. Teologi „specializați" în marxism se întrec în „demonstrarea" absenței oricărei legături esențiale, fundamentale între ateism și concepția marxistă despre lume. Potrivit tezelor lor, ateismul lui Marx ar fi lipsit de orice bază științifică, de orice logică internă și ar avea numai un caracter politic de conjunctură.

Lucrarea lui O. D. Leonov, *Drumul lui K. Marx spre o concepție științifică asupra religiei* constituie un răspuns tăios, bazat pe o solidă documentare și argumentare științifică, dat tuturor falsificatorilor burghezi, teologi sau laici, ai esenței ateiste a materialismului marxist. Totodată lucrarea aduce o însemnată contribuție la studierea procesului de elaborare și dezvoltare a gîndirii ateiste a lui K. Marx.

Trecerea lui K. Marx de la idealism și democratism revoluționar, la materialism și comunism a fost însoțită de adîncirea și dezvoltarea concepțiilor sale ateiste. Încă în „perioada idealistă" a vieții sale K. Marx a biciuit fără cruțare religia. Atenția autorului se îndreaptă cu precădere asupra evidențierii procesului de elaborare de către K. Marx a metodologiei științifice de critică a religiei. Crearea materialismului istoric a însemnat, totodată, crearea bazei științifice pentru înțelegerea religiei ca fenomen social specific. Concepția materialistă a lui K. Marx asupra religiei s-a făurit nu ulterior procesului de creare a concepției materialiste asupra istoriei, ci în cadrul acestui proces.

Principalele capitole ale lucrării lui O. D. Leonov sînt următoarele: Ateismul marxist sub focul criticii teologilor; Lupta antireligioasă în Germania în anii 30—40 ai secolului al XIX-lea; Ateismul lui K. Marx în perioada elaborării tezei sale de doctorat; Primele elemente ale noii concepții asupra religiei; Religia în lumina materialismului istoric; Ateismul proletar.

ЖУРАВЛЕВ Л. А., *Неопозитивизм на службе религии*, Изд. Московского университета, 1962, 56 p.

Una din direcțiile de desfășurare a atacului ideologic al lumii imperialiste îl constituie așa-numita, „apărare a valorilor spirituale ale civilizației creștine", adică apărarea religiei ca principală armă spirituală a anticomunismului contemporan.

În epoca noastră, însă, întreaga concepție religioasă, idealistă despre lume, trece printr-o profundă criză. Cauzele acestei crize rezidă, în primul rînd în creșterea mișcării democratice și socialiste a maselor care nu mai vor să trăiască după modelul moralei religioase și care și-au pierdut credința în posibilitățile religiei de a dezvălui „adevărata față a lumii", iar în al doilea rînd, în progresele științei care distrug pilonii religiei.

În această situație sarcina teologilor „savanți" și a filozofilor idealiști constă în „îndepărtarea", izolarea religiei de știință și în demonstrarea utilității ei pentru societatea contemporană. Mijloacele pentru realizarea acestei sarcini sînt foarte diferite. În timp ce neotomiștii afirmă că dogmele fundamentale ale credinței pot fi dovedite numai prin rațiune, fără ajutorul „revelației", reprezentanții diferitelor curente ale protestantismului contemporan tind să compromită rațiunea și să deschidă drum credinței oarbe.

Aceeași oscilare între misticismul fățiș și raționalismul fals caracterizează și filozofia burgheză contemporană. Deosebirea constă numai în faptul că filozofii idealiști se bucură de mai multă libertate în alegerea mijloacelor de luptă pentru apărarea religiei. Autorul relevă „contribuția" personalismului, existențialismului, pragmatismului etc. în această acțiune de sprijinire a religiei. „Modernizarea" vechi or dogme se împletește cu strădania de a face „inofensivă" știința, adică de a lipsi știința, de însăși funcția ei fundamentală, de reflectare a legității obiective.

Merite deosebite tinde să dobîndească în această direcție neopozitivismul, în ciuda pretențiilor sale de neutralitate.

Elucidarea pas cu pas a adevăratei esențe a concepțiilor neopozitiviste și sublinierea laturii lor antiateiste, de sprijinire a ideologiei religioase, constituie tema centrală a lucrării lui L. A. Juravlev.

Primul capitol al lucrării, intitulat *Neopozitivismul — armă rafinată a religiei în lupta împotriva ateismului* analizează pretențiile neopozitivismului de a „revoluționa" filozofia, evidențiază falsele probleme ale neopozitivismului și motivele punerii lor și denunță „noile" argumente, furnizate de neopozitivism religiei și, în general, idealismului filozofic, precum și falsificarea neopozitivistă a științei.

Al doilea capitol urmărește *Modificările în mijloacele de apărare a religiei, datorate diferitelor curente neopozitiviste*. Sînt subliniate aspectele proreligioase, mistice proprii fiecăreia din cele trei etape ale evoluției neopozitivismului. Autorul evidențiază misticismul ca rezultat legic al „atomismului logic" (din perioada de formare a neopozitivismului), apărarea mascată a religiei în cadrul „Cercului de la Viena" (perioada înfloririi neopozitivismului), trecerea acestuia pe pozițiile apărării fățișe a religiei în perioada următoare celui de-al doilea război mondial (perioada descompunerii neopozitivismului).

În concluzie autorul arată netemeinicia pretențiilor neopozitivismului de a se ridica deasupra luptei ideologice și, implicit deasupra luptei dintre ateism și religie.

DIN SUMARELE REVISTELOR STRĂINE

„*ВОПРОСЫ ФИЛОСОФИИ*“ nr. 9. 1962

Актуальные вопросы эстетики в свете новой Программы КПСС (*Problemele actuale ale esteticii în lumina noului Program al P.C.U.S.*).

Ю. Н. Семенов, Объективный критерий социального прогресса (I. N. Semenov, *Criteriul obiectiv al progresului social*).

А. В. Гулыга, О характере исторического знания (A. V. Guliga, *Despre caracterul cunoaşterii istorice*).

А. Б. Сахаров, Строительство коммунизма и укрепление общественного правопорядка (A. B. Saharov, *Construirea comunismului şi întărirea ordinii sociale de drept*).

В. В. Мшвениерадзе Антикоммунизм — оружие обреченных (V. V. Mşvenieradze, *Anticomunismul — arma celor condamnaţi*).

А. А. Ветров, О семантическом понятии истины (A. A. Vetrov, *Despre noţiunea semantică a adevărului*).

Л. Н. Ланда, О кибернетическом подходе к теории обучения. (L. N. Landa, *Despre abordarea cibernetică a teoriei învăţării*).

К. А. Шварцман, Интуитивизм — одно из проявлений кризиса буржуазной этической мысли (K. A. Şvarţman, *Intuitivismul — una din manifestările crizei gîndirii etice burgheze*).

А. Е. Горпенко, Изобразительность и выразительность в искусстве. (A. E. Gorpenko, *Plasticitatea şi expresivitatea în artă*).

В. Ф. Асмус, Вопрос о непосредственном знании в философии Гегеля. (V. F. Asmus, *Problema cunoaşterii nemijlocite în filozofia lui Hegel*).

М. Э. Омельяновский Квантовая физика и проблема элементарности частиц. (M. E. Omelianovski, *Fizica cuantică şi problema caracterului elementar al particulelor*).

Саката Сеити (Япония), К вопросу об истолковании квантовомеханической теории (Sakata Seiti (Japonia), *Despre problema interpretării teoriei mecanico-cuantice*).

„ВОПРОСЫ ФИЛОСОФИИ" nr. 10, 1962

П. В. Копнин (Киев), Диалектическая логика и научное исследование (P. V. Kopnin (Kiev), *Logica dialectică şi cercetarea ştiinţifică*).

П. В. Таванец, В. С. Швырев, Некоторые проблемы логики научного познания (P. V. Tavaneţ, V. S. Svîrev, *Unele probleme ale logicii cunoaşterii ştiinţifice*).

Разделение труда и всестороннее развитие личности (*Diviziunea muncii şi dezvoltarea multilaterală a personalităţii*).

Н. С. Гордиенко (Ленинград), Критика философской „аргументации" современного православия (N. S. Gordienko (Leningrad), *Critica „argumentării" filozofice a ortodoxismului contemporan*).

Е. П. Ситковский „Социалисты" без социализма (E. P. Sitcovski, *„Socialiştii" fără socialism*).

М. С. Глузберг (Алма-Ата), Роль А. Бебеля в борьбе против ревизионизма (M. S. Gluzberg (Alma-Ata), *Rolul lui A. Bebel în lupta împotriva revizionismului*).

И. В. Кузнецов, О математической гипотезе (I. V. Kuzneţov, *Despre ipoteza matematică*).

Жан Пьер Вижье (Франция), Теория уравнений и диалектика природы (Jean Pierre Vigier (Franţa), *Teoria ecuaţiilor şi dialectica naturii*).

Жозуэ де Кастро (Бразилия), Голод и неразвитость в Латинской Америке (Josue De Castro (Brazilia), *Foametea şi starea de înapoiere în America Latină*).

Научные сообщения и публикации
(Comunicări ştiinţifice şi publicaţii)

Д. Е. Хайтун (Душанбе), Современное состояние исследования проблемы тотемизма (D. E. Haitun (Duşanbe), *Starea actuală a cercetării problemei totemismului*).

„ВОПРОСЫ ФИЛОСОФИИ" nr. 11, 1962

Член-корр. АН СССР В. Ф. Константинов, Социология и политика (V. F. Constantinov, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., *Sociologia şi politica*).

В. С. Семенов, На V Всемирном социологическом конгрессе. (V. S. Semenov, *La al V-lea Congres mondial de sociologie*).

И. П. Цамерян, Закономерности возникновения и развития советского многонационального государства (I. P. Ţamerian, *Legile apariţiei şi dezvoltării statului multinaţional sovietic*).

И. Г. Кураков, Материальное стимулирование развития науки и техники (I. V. Kurakov, *Stimularea materială a dezvoltării ştiinţei şi tehnicii*).

Академик Е. К. Федоров, Некоторые проблемы развития наук о Земле. (Academician E. K. Fedorov, *Unele probleme ale dezvoltării ştiinţelor despre Pămînt*).

М. Н. Алексеев, Логика научного исследования (M. N. Alexeev, *Logica cercetării ştiinţifice*).

С. Т. Вайман (г. Душанбе), К вопросу о специфике искусства (S. T. Waiman (Duşanbe), *Pe marginea problemei despre specificul artei*).

Ш. М. Джафаров (Баку), Ш. Ф., Мамедов (Москва), Великий просветитель-демократ (S. M. Jafarov (Baku), S. F. Mamedov (Moscova), *Un mare iluminist-democrat*).

Ю. А. Замошкин, Кризис „американской деловитости". (I. A. Zamoskin, *Criza „spiritului de întreprindere american"*).

Тадеуш М. Ярошевский (Польша), О томистском „гносеологическом реализме" (Tadeusz M. Iarosevski (Polonia), *Despre „realismul gnoseologic" tomist*).

„FILOSOFICKÝ ČASOPIS" nr. 5, 1962

Jaroslav Prochazka, Člověk a svobodná tvurcí práce (*Omul şi munca creatoare liberă*).

Jaroslav Kudrna, K politickým a filosofickým aspektum tzv. revidované historiografie v NSR (*Asupra aspectelor politice şi filozofice ale aşa-zisei istoriografii revizuite în R.F.G.*).

Karel Pomaizl, Některé metodologické problémy historiografie (*Unele probleme metodologice ale istoriografiei*).

Diskuse
(Discuţii)

Irena Dubska, Milos Svoboda, Historický materialismus a sociologie (*Materialismul istoric şi sociologia*).

FILOSOFICKÝ ČASOPIS nr. 6, 1962

Vladimir Grulich, K některým společensko-gnoseologickým otázkam vsestranného rozvoje osobnosti (*Asupra unor probleme social-gnoseologice ale dezvoltării multilaterale a personalităţii*).

Miroslav Jodl, Etické normy a jejích společenské poslání (*Normele etice şi menirea lor socială*).

David Bohm, O vývoji mých názoru na kvantovou fyziku—Klasické a neklasické pojmy v kvantové teorii (*Despre dezvoltarea concepţiilor mele asupra fizicii cuantice — Noţiunile clasice şi neclasice în teoria cuantică*).

Jiři Loukotka, Přispěvek k otázce cirkevně náboženských a socialistických společenských tradic (*Asupra problemei tradiţiilor bisericeşti-religioase şi a tradiţiilor sociale socialiste*).

Diskuse
(Discuţii)

Jaroslav Pachner — Některé otázky moderní kosmologie (*Unele probleme ale cosmologiei moderne*).

Numărul 9/1962 al revistei „Deutsche Zeitschrift für Philosophie" cuprinde următoarele articole principale :

H. HAHN, Zu einigen philosophischen Problemen des Charakters der Arbeit (*Asupra unor probleme filozofice ale caracterului muncii*).

Acest articol reprezintă o contribuție la discuțiile care se poartă de multă vreme asupra problemelor muncii în socialism. În cadrul lui autorul dezbate un anumit punct de vedere exprimat în discuție și anume privind procesul în care se formează caracterul socialist al muncii. Autorul încearcă să lămurească acest proces luînd în considerație laturile sale singulare și legăturile lor reciproce. El se referă în special la concepțiile lui Marx și Engels privind acest proces și dă totodată unele importante indicații metodologice privind cercetările concrete.

W. DÜNNBIER und R. WEIDIG, Der wissenschaftlich – technische Fortschritt und die Herausbildung des sozialistischen Typs des Produzenten (*Progresul tehnic-științific și formarea tipului socialist de producător*).

Autorii își propun ca sarcină să expună unele puncte de vedere filozofice privind rolul progresului științific-tehnic în dezvoltarea celor care muncesc în producția socialistă. Ei cercetează de asemenea rolul activ al muncitorilor care introduc progresul științific-tehnic în domeniul producției, pe baza planului „tehnicii noi". În această luptă se dezvoltă și se întăresc noile trăsături ale producătorului socialist.

W. PLANERT, Die Rolle der sozialistichen Arbeits – und Forschungsgemeinschaften im Prozess der allmählichen Vereinigung von körperlicher und geistiger Arbeit (*Rolul colectivelor socialiste de muncă și cercetare în procesul unirii treptate a muncii fizice și intelectuale*).

Autorul pornește de la ideea că dezvoltarea forțelor sociale de producție se caracterizează prin faptul că producătorii socialiști care se dezvoltă în mod liber și nelimitat în munca socialistă în comun, stăpînesc din ce în ce mai cuprinzător știința și tehnica, le aplică în producție și organizează și conduc producția în ansamblul ei din ce în ce mai bine pe baze științifice. Rolul în continuă dezvoltare al științei ca forță de producție, caracterul științific crescînd al tehnologiei și organizării producției cer îmbinarea muncii fizice și celei intelectuale, atît în colectivul de producție, cît și din partea fiecărui producător individual. Avînd în vedere obiectivele producției pe anul 1962, autorul urmărește acest proces în activitatea colectivelor socialiste de muncă și cercetare.

C. FRISCHMUTH und H. METZLER, Lineare Optimierung (*Optimalizarea liniară*).

Aplicarea metodelor matematice în planificarea și conducerea economiei socialiste capătă o însemnătate din ce în ce mai mare. Acest fapt ridică unele probleme care trebuie rezolvate prin colaborarea matematicienilor, economiștilor și filozofilor. Autorii prezintă în articol trăsăturile fundamentale ale uneia dintre aceste metode matematice, ale optimalizării lineare și arată unele aspecte teoretice și practice care prezintă interes pentru filozofi.

T. I. OISERMAN, Das Problem der Entfremdung im Zerrspiegel der bürgerlichen und revisionistischen „Kritik" des Marxismus (*Problema înstrăinării în oglinda deformatoare a „criticii" burgheze și revizioniste a marxismului*).

Falsificarea marxismului a fost întotdeauna o parte constitutivă a încercărilor sterile ale ideologilor burghezi și a oportuniștilor de tot soiul de a „combate" marxismul. Falsificarea, întrebuințată cel mai mult în prezent, constă în a opune operele de tinerețe ale lui Marx și Engels celor de mai tîrziu, de maturitate sau în a estompa deosebirea lor esențială. Punctul unghiular al acestor falsificări ale operelor de tinerețe ale lui Marx, îndeosebi a operei *Manuscrise economico-filozofice*, este problema înstrăinării. Autorul demască denaturările concepției lui Marx despre înstrăinare și prezintă conținutul noțiunii de înstrăinare la Hegel și Feuerbach, caracterul ei nou la Marx precum și ideile fundamentale din *Manuscrisele economico-filozofice* care definesc noțiunea de înstrăinare la Marx.

Discuția deschisă de articolul lui G. Klaus și D. Wittich : *Cu privire la unele probleme ale raportului dintre practică și cunoaștere*, publicat în numărul 11/1961, este continuată de următoarele articole : W. Lerche, *Cunoașterea și schimbarea materială — două laturi ale practicii*, și M. Fuchs-Kittowski — R. Löther, *Asupra raportului dintre activitatea spirituală, științifică-teoretică și practică*.

Numărul mai cuprinde pe lîngă recenziile și dările de seamă, comunicarea : H. Leibscher, *Cibernetica și economia*, precum și o dare de seamă asupra discuțiilor la tema *Să cercetăm mai concret dialectica forțelor de producție și relațiilor de producție*, semnată de W. Kranke, H. Hanisch și W. Häsler.

BULETIN BIBLIOGRAFIC

F. ENGELS, *Opere militare alese*, Edit. militară, Bucureşti, 1962, 564 p.

G. BADRUS, *Mişcarea de eliberare naţională*, Edit. politică, Bucureşti, 1962, 110 p.

* * * *Bazele filozofiei marxiste*, ed. a II-a, Edit. politică, Bucureşti, 1962, 806 p.

ZINA BRÎNCU, *Obiectul economiei politice. Modurile de producţie precapitaliste*, Edit. politică, Bucureşti, 1962, 40 p.

I. CETERCHI, *Republica Populară Romînă — stat socialist*, Edit. politică, Bucureşti, 1962, 360 p.

N. N. CONSTANTINESCU, V. AXENCIUC, *Capitalismul monopolist în Romînia*, Edit. politică, Bucureşti, 1962, 323 p.

I DINU, *Industrializarea socialistă*, Edit. politică, Bucureşti, 1962, 44 p.

E. HUTIRA, *Trăsăturile fundamentale ale perioadei de trecere de la capitalism la socialism*, Edit. politică, Bucureşti, 1962, 38 p.

A.Z.N. POP, *Contribuţii documentare la biografia lui Mihai Eminescu*, Edit. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1962, 620 p.

* * * *Psihologia pedagogică*, Edit. de stat didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1962, 229 p.

* * * *Studii şi materiale de istorie contemporană*, vol. II, Edit. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1962, 504 p.

C. VLAD, *Republica Populară Romînă*, Edit. politică, Bucureşti, 1962, 42 p.

* * * *Études d'histoire et de philosophie des sciences*. Editions de l'Académie de la République Populaire Roumaine, Bucarest, 1962, 312 p. (Studii de istorie şi de filozofie a ştiinţelor, Edit. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1962, 312 p.).

* * * *Вопросы теории и практики научного атеизма*, Издательство Сибирского отделения АН СССР, Новосибирск, 1961, 230 стр. (Problemele teoriei şi practicii ateismului ştiinţific, Edit. filialei din Siberia a Acad. de Ştiinţe a U.R.S.S., Novosibirsk, 1961, 230 p.).

П. ГОЛЬБАХ, *Галерея святых*, Государственное издательство политической литературы, Москва, 1962, 356 стр. (P. Holbach, Galeria sfinţilor, Edit. de stat pentru literatură politică, Moscova, 1962, 356 p.).

А. ДОНИНИ, *Люди, идолы и боги*, Государственное издательство политической литературы, Москва, 1962, 320 стр. (A. Donini, Oameni, idoli şi zei, Edit. de stat pentru literatura politică, Moscova, 1962, 320 p.).

А. Д. МАКАРОВ, *Историко-философское введение*, Издательство ВПШ и АОН при ЦК КПСС, Москва, 1961, 424 стр. (Introducere istorică-filozofică, Edit. Şcolii Superioare de partid şi a Academiei de Ştiinţe Sociale de pe lîngă C.C. al P.C.U.S., Moscova, 1961, 424 p.).

Т. И. ОЙЗЕРМАН, *Формирование философии марксизма*, Издательство социально-экономической литературы, Москва, 1962, 550 стр. (T. I. Oizerman, Formarea filozofiei marxiste, Edit. pentru literatura social-economică, Moscova, 1962, 550 p.)

И. К. ПАИТИН, *Материалистическое мировоззрение и теория познания русских революционных демократов*, Государственное издательство Высшая Школа, Москва, 1961, 118 стр. (I. K. Paitin, Concepţia materialistă despre lume şi teoria cunoaşterii democraţilor revoluţionari ruşi, Edit. de stat Şcoala Superioară, Moscova, 1962, 118 p.).

М. А. СВЕРДЛИН, *Пролетарский интернационализм и основные этапы его развития*, Государственное издательство Высшая Школа, Москва, 1962 96 стр. (M. A. Sverdlin, Internaţionalismul proletar şi etapele principale ale dezvoltării sale, Edit. de stat Şcoala Superioară, Moscova, 1962, 96 p.).

П. Н. ФЕДОСЕЕВ, *Коммунизм и философия*, Издательство Академии наук СССР, Москва, 1962, 480 стр. (P. N. Fedoseev, Comunismul şi filozofia, Edit. Acad. de Ştiinţe a U.R.S.S., Moscova, 1962, 480 p.).

* * * *Формы мышленния*, Издательство Академии Наук СССР, Москва, 1962, 312 стр. (Formele gîndirii, Edit. Acad. de Ştiinţe a U.R.S.S., Moscova, 1962, 312 p.).

М. Л. ЮРОВА, *Диалектический материализм и частные науки*, Издательство Московского университета, 1962, 35 стр. (M. L. Iurova, Materialismul dialectic şi ştiinţele particulare, Edit. Universităţii din Moscova, 1962, 35 p.).

BIBLIOTECA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R.P.R.

FILOZOFIE

* * * **Dezvoltarea conştiinţei socialiste în Republica Populară Romînă. Contribuţii la cercetarea problemei**, 619 p., 15,40 lei.

* * * **Dialectica cunoaşterii ştiinţifice**, 336 p., 10,90 lei.

* * * **Etudes d'histoire et de philosophie des sciences**, 311 p., 23,10 lei.

* * * **The Rumanian Journal of Sociology**, 279 p., 22,10 lei.

G. W. F. HEGEL, **Enciclopedia ştiinţelor filozofice**. Partea I-a. *Logica*. 375 p., 19,30 lei.

ECONOMIE

* * * **Studii privind istoria economică a Romîniei**, vol. I, 341 p., 12,70 lei.

* * * **Studii de economie socialistă**, 331 p., 13,10 lei.

DAVID RICARDO, **Opere alese**, vol. II. Traducere de Ştefan I. Dumitrescu, 336 p., 24,40 lei.

ADAM SMITH, **Avuţia naţiunilor**, vol. I, *Cercetare asupra naţiunii şi cauzelor ei*. Traducere de Al. Hallunga. 344 p. + 1 pl., 25,90.

PSIHOLOGIE

P. POPESCU-NEVEANU, **Tipurile de activitate nervoasă superioară la om**, 447 p. + 3 pl., 22,80 lei.

TATIANA SLAMA-CAZACU, **Dialogul la copii**, 168 p., 5,65 lei.

* * * **Culegere de studii de psihologie**, vol. IV, 363 p., 17,90 lei.

* * * **Tratat de psihologie experimentală** (Sub red. prof. univ. AL. ROŞCA), 652 p., 35,40 lei.

ŞTIINŢE JURIDICE

NICOLAE DAŞCOVICI, MIHAIL GHELMEGEANU, ALEXANDRU BOLINTINEANU, **O.N.U. — organizare şi funcţionare**, 507 p., 25,60 lei.

TRAIAN IONAŞCU, EUGEN A. BARASCH, **Teoria şi practica litigiilor precontractuale**, 412 p., 18,80 lei.

ANITA NASCHITZ şi INNA FODOR, **Rolul practicii judiciare în formarea şi perfecţionarea normelor dreptului socialist**, 303 p., 11,20 lei.

VINTILĂ DONGOROZ şi colab., **Modificările aduse Codului penal şi Codului de procedură penală prin actele normative din 1956—1960**, 600 p., 23,50 lei.

YOLANDA EMINESCU, **Apărarea descoperirilor, invenţiilor şi inovaţiilor în dreptul socialist**, 230 p., 7,80 lei.

ION NESTOR, **Probleme privind arbitrajul pentru comerţul exterior în ţările socialiste europene**, 311 p., 14,20 lei.

* * * **Îndreptarea legii 1652**, „Adunarea izvoarelor vechiului drept romînesc scris VII", 1 015 p., 4,50 lei.

ÎNTREPRINDEREA
POLIGRAFICĂ nr. 2
BUCUREȘTI
c. 447

CERCETĂRI FILOZOFICE * ANUL X, 1, 1963

Lei 6.–

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE FILOZOFIE

CERCETĂRI FILOZOFICE

ANUL X 1963

I 7888
Bibliotecă

DIN SUMAR

UNITATEA MORAL-POLITICĂ A ÎNTREGULUI POPOR, O PUTERNICĂ FORȚĂ MOTRICE A PROGRESULUI SOCIETĂȚII — SERGIU TAMAȘ

ASPECTE ALE DEZVĂLUIRII ESENȚEI RELIGIEI — OCTAVIAN CHEȚAN

CU PRIVIRE LA CORELAȚIA DINTRE CAUZALITATE ȘI LEGE — CĂLINA MARE

RIDICAREA DE LA ABSTRACT LA CONCRET ÎN FIZICĂ — STELIAN POPESCU

CU PRIVIRE LA UNELE PROPRIETĂȚI ALE OPERATORILOR LOGICI ÎN CALCULUL PROPOZIȚIONAL — R. STOICHIȚĂ, G. ÖFFENBERGER, P. BIELTZ

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

CERCETĂRI FILOZOFICE * ANUL X, 2, 1963

EA RPR

0 IUL. 2005

7888

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE FILOZOFIE

UEG 2014

CERCETĂRI FILOZOFICE

IAȘI 2022

BIBLIOTECA CENTRALĂ
SIBIU

2

ANUL X

1963

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

4897

1964

„CERCETĂRI FILOZOFICE" REVISTĂ DE FILOZOFIE

APARE DE 6 ORI PE AN

COMITETUL DE REDACȚIE

ACAD. C. IONESCU-GULIAN, *redactor responsabil*; ACAD. ATH. JOJA; ACAD. M. RALEA; PROF. T. BUGNARIU, membru corespondent al Academiei R.P.R.; PROF. M. BREAZU; PROF. STANCIU STOIAN, membru corespondent al Academiei R.P.R.; PROF. D. D. ROȘCA, membru corespondent al Academiei R.P.R. (Cluj); PROF. DAN BĂDĂRĂU, membru corespondent al Academiei R.P.R.; C. VLAD; N. BELLU, *redactor responsabil-adjunct*; H. WALD.

REDACȚIA: BUCUREȘTI, B-dul Ilie Pintilie nr. 6, tel. 12.17.90

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE FILOZOFIE

CERCETĂRI FILOZOFICE

Anul X, nr. 2 1963

SUMAR

Pag.

SERGIU TAMAŞ, Unitatea moral-politică a întregului popor, o puternică forţă motrice a progresului societăţii 267
OCTAVIAN CHEŢAN, Aspecte ale dezvăluirii esenţei religiei 281
CĂLINA MARE (Cluj), Cu privire la corelaţia dintre cauzalitate şi lege . . . 307
STELIAN POPESCU, Ridicarea de la abstract la concret în fizică 323
M. N. ALEKSEEV (U.R.S.S.), Probleme ale logicii dialectice 335
R. STOICHIŢĂ, G. ÖFFENBERGER şi P. BIELTZ, Cu privire la unele proprietăţi ale operatorilor logici în calculul propoziţional 349
I. BERCU, Ideologia burgheză şi problema coexistenţei paşnice 369
ION LUNGU, (Cluj), Gheorghe Şincai, învăţat şi gînditor iluminist (I) . . . 389

100 DE ANI DE LA NAŞTEREA PROF. DR. GHEORGHE MARINESCU

S. GHIŢĂ, Concepţia materialistă a lui Gheorghe Marinescu 409

COMUNICĂRI

C. CONSTANTINESCU, Semnificaţia rezultatelor lui Gödel pentru teoria sistemelor formale 419
SOLOMON MARCUS, Critica materialist-dialectică a intuiţionismului matematic 433

DISCUŢII

MIHU ACHIM (Cluj), Materialismul istoric, socialismul ştiinţific şi sociologia 445

ACTIVITATEA PRACTICĂ ŞI UNELE PROBLEME ALE DEZVOLTĂRII CONŞTIINŢEI SOCIALISTE

COSTEL BUZDUGAN şi AL. ROŞCA, Lupta pentru calitate cere o muncă politică de calitate 453

CONSULTAŢII

GH. P. APOSTOL, Baza tehnică-materială şi baza economică a societăţii . . 465
I. PERIANU şi FLORIN GEORGESCU, Despre legea negării negaţiei 477

CRITICĂ ŞI BIBLIOGRAFIE

Dialectica istoriei şi particularităţile ei în dezvoltarea societăţii socialiste (*Mihail Cernea*) ; O monografie despre formarea filozofiei marxiste (*Gh. Cazan*) ; O lucrare interesantă despre familia sovietică (*V. Popescu*) ; Bertrand Russell şi interdicţiile pozitivismului logic (*Henri Wald*) ; Apologia freudismului în S.U.A. (*Edith Gulian*) 493

Pag.

NOTE

Note de lectură 525
Note bibliografice 533
Din sumarele revistelor străine 543
Buletin bibliografic 549

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
ИНСТИТУТ ФИЛОСОФИИ

ФИЛОСОФСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Год издания X, № 2 1963

СОДЕРЖАНИЕ

Стр.

СЕРЖУ ТАМАШ, Морально-политическое единство всего народа—мощная движущая сила общественного прогресса 267
ОКТАВИАН КЕЦАН, Аспекты выявления сущности религии 281
КЭЛИНА МАРЕ (Клуж), О соотношении причинности и закона 307
СТЕЛИАН ПОПЕСКУ, Переход от абстрактного к конкретному в физике 323
М. Н. АЛЕКСЕЕВ (СССР), Вопросы диалектической логики 335
Р. СТОЙКИЦЭ, Г. ОФФЕНБЕРГЕР, П. БИЛЬЦ, О некоторых свойствах логических операторов в исчислении высказываний 349
И. БЕРКУ, Буржуазная идеология и вопрос мирного сосуществования 369
ИОН ЛУНГУ (Клуж), Георге Шинкай, мыслитель и ученый просветитель (I) 389

100 ЛЕТ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ ПРОФ. ГЕОРГЕ МАРИНЕСКУ

С. ГИЦЭ, Материалистическое воззрение Георге Маринеску 409

СООБЩЕНИЯ

К. КОНСТАНТИНЕСКУ, Результаты Геделя и их значение для теории формальных систем 419
СОЛОМОН МАРКУС, Диалектико-материалистическая критика математического интуиционизма 433

ДИСКУССИИ

МИХУ АКИМ (Клуж), Исторический материализм, научный социализм и социология 445

ПРАКТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ

КОСТЕЛ БУЗДУГАН, АЛ. РОШКА, Борьба за качество требует высококачественной политической работы 453

КОНСУЛЬТАЦИИ

Г. П. АПОСТОЛ, Материально-техническая база и экономическая база общества 465
И. ПЕРИАНУ, ФЛОРИН ДЖЕОРДЖЕСКУ, О законе отрицания отрицания 477

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Диалектика истории и ее особенности в развитии социалистического общества (*Михаил Черня*); Монография о формировании марксистской философии (*Г. Казан*); Интересная работа о советской семье (*В. Попеску*); Бертран Рассел и интердикции логического позитивизма (*Генри Вальд*); Апология фрейдизма в США (*Эдит Гулиан*) 493

Стр.

ЗАМЕТКИ

По страницам печати 525
Библиографические заметки 533
Из содержания иностранных журналов 543
Библиографический бюллетень 549

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT DE PHILOSOPHIE

RECHERCHES DE PHILOSOPHIE

X^e année, n° 2 1963

SOMMAIRE

Page

SERGIU TAMAŞ, L'unité morale-politique du peuple tout entier — puissant levier du progrès de la société 267
OCTAVIAN CHEŢAN, Quelques aspects de l'essence de la religion 281
CĂLINA MARE (Cluj), A propos de la corrélation entre la causalité et la loi . 307
STELIAN POPESCU, Le passage de l'abstrait au concret en physique 323
M. N. ALEKSÉEV (U.R.S.S.), Problèmes de la logique dialectique 335
R. STOICHIŢĂ, G. ÖFFENBERGER, P. BIELTZ, A propos de certaines propriétés des opérateurs logiques dans le calcul propositionnel 349
I. BERCU, L'idéologie bourgeoise et le problème de la coexistence pacifique . . 369
ION LUNGU (Cluj), Gheorghe Şincai, savant et penseur illuministe (I) . . . 389

100 ANS DEPUIS LA NAISSANCE DU PROF. DR. G. MARINESCO

S. GHIŢĂ, La conception matérialiste de G. Marinesco 409

COMMUNICATIONS

C. CONSTANTINESCU, Les résultats de Gödel et leur signification pour la théorie des systèmes formels 419
SOLOMON MARCUS, La critique matérialiste-dialectique de l'intuitionnisme mathématique 433

DISCUSSIONS

MIHU ACHIM (Cluj), Le matérialisme historique, le socialisme scientifique et la sociologie 445

LA PRATIQUE ET CERTAINS PROBLÈMES DU DÉVELOPPEMENT DE LA CONSCIENCE SOCIALISTE

COSTEL BUZDUGAN et AL. ROŞCA, La lutte pour la qualité exige un travail politique de qualité 453

CONSULTATIONS

GH. P. APOSTOL, La base technique matérielle et la base économique de la société 465
I. PERIANU et FLORIN GEORGESCU, De la loi de la négation de la nègation 477

CRITIQUE ET BIBLIOGRAPHIE

La dialectique de l'histoire et ses particularités dans le développement de la société socialiste (*Mihail Cernea*). Une monographie sur la formation de la philosophie marxiste (*Gh. Cazan*) ; Un ouvrage intéressant sur la famille soviétique (*V. Popescu*) ; Bertrand Russell et les interdictions du positivisme logique (*Henri Wald*) ; L'apologie du freudisme aux Etats-Unis (*Edith Gulian*) 493

Page

NOTES

Notes de lecture 525
Notes bibliographiques 533
Extraits des sommaires des revues étrangères 543
Bulletin bibliographique 549

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

UNITATEA MORAL-POLITICĂ A ÎNTREGULUI POPOR, O PUTERNICĂ FORȚĂ MOTRICE A PROGRESULUI SOCIETĂȚII

SERGIU TAMAȘ

Formațiunile social-economice presocialiste sînt, în esența lor, expresia proprietății private asupra mijloacelor de producție, care generează în mod legic inegalitatea socială, opunînd pe oameni unii altora, scindînd societatea în exploatatori și exploatați. În succesiunea lor, aceste formațiuni social-economice delimitează o etapă a dezvoltării sociale care se caracterizează prin antagonisme ca stare naturală de existență a societății. Datorită acestui fapt, pînă la socialism *progresul social s-a realizat prin opoziția, ciocnirea și lupta intereselor fundamentale ale claselor și grupelor sociale, s-a realizat în dauna intereselor majorității societății, în folosul unei minorități exploatatoare.* Societatea este scindată în această etapă a dezvoltării sociale în clase și pături sociale cu natură diferită, cu țeluri diferite, cu fizionomie politică, ideologică și morală diferite. „Din momentul în care ia naștere civilizația — scria K. Marx —, producția începe să se bazeze pe antagonismul dintre diferitele tagme, stări, clase, în sfîrșit pe antagonismul dintre munca acumulată și munca nemijlocită. Fără antagonism nu există progres. Aceasta este legea căreia i s-a supus civilizația pînă în zilele noastre. Pînă în momentul de față forțele productive s-au dezvoltat datorită existenței acestui regim de antagonisme dintre clase"[1].

Trecerea de la capitalism la socialism, instaurarea și dezvoltarea relațiilor de producție socialiste, a căror esență constă în proprietatea obștească asupra mijloacelor de producție, modifică radical baza de acțiune a legilor sociale. Transformările fără precedent, prin conținut, dimensiuni și ritm de realizare, pe care le aduce *construirea socialismului și comunismului deschid o nouă etapă a dialecticii sociale, dau viață unui tip nou de progres, în cadrul căruia dezvoltarea socială se realizează prin*

[1] K. Marx, *Mizeria filozofiei*, în *Opere*, vol. 4, București, Edit. politică, 1958, p. 94.

creşterea continuă a unităţii societăţii pe plan economic, social, politic şi ideologic.

În noile condiţii se constituie unitatea moral-politică a întregului popor ca una dintre forţele motrice ale progresului social. Pentru prima dată în istorie, acest tip nou de unitate a maselor populare s-a făurit în U.R.S.S. Astăzi ea reprezintă o caracteristică esenţială a orînduirii sociale din ţările de democraţie-populară. Unitatea poporului realizată în condiţiile socialismului se dezvoltă totodată şi ca un fenomen internaţional, sub forma unităţii moral-politice a popoarelor care constituie sistemul mondial socialist.

În problema făuririi şi rolului social al unităţii moral-politice a poporului au existat în trecut, sub influenţa tezelor greşite ale lui Stalin, unele confuzii, îndeosebi minimalizarea rolului unităţii în dezvoltarea societăţii socialiste. Pe de o parte, era afirmată teza justă cu privire la făurirea în socialism a unităţii moral-politice a poporului, dar, pe de altă parte, era pusă pe prim plan teza greşită despre ascuţirea luptei de clasă pe măsura întăririi socialismului. În procesul înlăturării acestor influenţe negative, dezbaterea problemei locului şi rolului unităţii moral-politice a poporului în socialism şi în trecerea de la socialism la comunism a căpătat amploarea şi însemnătatea cuvenită.

În rîndurile de faţă ne vom referi la cîteva aspecte privind conţinutul şi rolul social al unităţii moral-politice a întregului popor din patria noastră socialistă.

I

În timpul regimului burghezo-moşieresc, reacţiunea propaga cu asiduitate lozinca „unităţii sociale" dintre exploataţi şi exploatatori. Guvernele şi partidele burghezo-moşiereşti se autointitulau „populare" şi „naţionale", iar reprezentanţii lor afirmau demagogic că sînt exponenţii „voinţei poporului". Ideologia moşierilor şi capitaliştilor, pornind de la premise idealist-mistice şi metafizice, afirmau că se încheagă „coeziunea invizibilă"[1] deasupra sciziunilor de clasă. Sociologul Marin Ştefănescu afirmă că atitudinea care se impune tuturor ca fiind o „poruncă a evangheliei" este „unitatea sufletească"[2]. C. Rădulescu-Motru milita pentru „solidaritatea" tuturor romînilor ca cel mai înalt ideal pe plan social[3].

Iluzia „unităţii" de interese dintre exploataţi şi exploatatori, propagată de ideologia burgheză, se destrăma la orice confruntare cu realitatea. Ce „unitate de suflet" putea exista între oamenii muncii, cărora li se rezerva o muncă peste puteri, salarii de foame, perspectiva ruinării, a şomajului, şi capitaliştii care acumulau profituri uriaşe din truda poporului? Regimul burghezo-moşieresc era profund *antipopular*, iar guvernele şi partidele reacţiunii *acţionau împotriva intereselor poporului.*

[1] P. P. Negulescu, *Partidele politice*, Bucureşti, 1926, p. 21.
[2] Marin Ştefănescu, *Filozofia romînească*, Bucureşti, 1922, p. 296.
[3] C. Rădulescu-Motru, *Sufletul neamului nostru*, Bucureşti, 1910, p. 16.

În aceste condiții, pe fondul adîncirii continue a antagonismelor economice, sociale și politice-ideologice, care scindau societatea în forțe opuse, se închega în focul luptei de clasă *unitatea socială reală de luptă*, prin strîngerea rîndurilor poporului în jurul clasei muncitoare, condusă de P.C.R.

Luptele de clasă desfășurate de masele populare sub conducerea partidului clasei muncitoare au culminat cu revoluția populară, care a constituit o cotitură în dezvoltarea unității de luptă a poporului în jurul clasei muncitoare. În prima etapă a revoluției populare s-a făurit *unitatea democratică a maselor populare* pentru rezolvarea sarcinilor agrare, antifasciste și antiimperialiste. Coloana vertebrală a acestei unități sociale a fost alianța dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare, închegată în focul luptei pentru reforma agrară. În etapa socialistă a revoluției populare, unitatea maselor populare capătă un conținut nou, reprezintă un tip nou de unitate socială prin constituirea *unității moral-politice a poporului*, pe baza dezvoltării relațiilor de producție socialiste. În actuala etapă a dezvoltării țării noastre, ca urmare a victoriei depline și definitive a socialismului, unitatea moral-politică a întregului popor se ridică pe o treaptă mai înaltă, acționînd ca o forță motrice fundamentală a desăvîrșirii construcției socialiste.

Făurirea unității moral-politice a întregului popor reprezintă *o stare calitativ nouă în istorie*, un proces complex de apropiere și de sudare a relațiilor dintre oamenii muncii, pe baza relațiilor de producție socialiste, pe diferitele planuri ale vieții materiale, ale raporturilor sociale, ale raporturilor naționale, pe plan ideologic și pe planul altor relații umane. Acest tip nou de unitate a poporului, propriu socialismului, reprezintă *o interacțiune specifică a obiectivului și subiectivului* în dezvoltarea societății. *Latura obiectivă* are drept conținut proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție, care generează comunitatea intereselor social-economice fundamentale ale întregului popor. *Latura subiectivă* a unității moral-politice a poporului cuprinde motivele acțiunii practice, țelurile urmărite conștient de poporul nostru în activitatea sa economică-socială, politică și ideologică. Formularea concentrată și științifică a acestor motive și țeluri este dată de linia politică a P.M.R., conducătorul activității întregului popor în construirea noii orînduiri sociale.

Unitatea dialectică a obiectivului și subiectivului în cadrul unității moral-politice se exprimă în făurirea coeziunii de voință și de acțiune a întregului popor, în rezolvarea sarcinilor construcției socialiste, ale progresului social.

Unitatea poporului, făurită în condițiile socialismului, nu reprezintă un dat al istoriei, o stare imuabilă a societății, ci un proces dialectic, pe baza interacțiunii dintre factorii politici, economici, sociali și ideologici ai revoluției și construcției socialiste. Pe măsura maturizării societății socialiste, unitatea se manifestă dinamic, în dezvoltare, prin continua ei consolidare, adîncire și îmbogățire cu noi și noi aspecte.

Instaurînd dictatura sa, clasa muncitoare din țara noastră n-a promovat un interes de clasă îngust, egoist, ci a proclamat și a realizat practic drepturile firești ale tuturor oamenilor muncii. Aceasta decurge

din faptul că, eliberîndu-se pe sine, proletariatul eliberează întreaga societate de consecinţele exploatării omului de către om. Pentru prima dată în istoria patriei noastre s-a pus capăt scindării politice a societăţii şi a fost făurită *unitatea politică a societăţii*.

Unitatea politică crescîndă a poporului a fost condiţia hotărîtoare pentru obţinerea succesului în revoluţionarea bazei economice a societăţii. În urma ofensivei neîntrerupte a socialismului, prin înfăptuirea consecventă a industrializării ţării şi prin transformarea socialistă a agriculturii, a fost creată baza economică a socialismului. În consecinţă, a fost lichidată definitiv orînduirea capitalistă în ţara noastră şi a învins deplin socialismul. Prin înlăturarea pluralităţii sectoarelor economice s-a făurit *unitatea economică a societăţii — baza materială a coeziunii crescînde moral-politice a întregului popor*. Faptul că astăzi întregul popor îşi desfăşoară existenţa în cadrul relaţiilor de producţie socialiste se răsfrînge pozitiv asupra procesului adîncirii unităţii moral-politice a întregului popor. Făurirea şi dezvoltarea unităţii economice a societăţii apropie şi sudează pe oamenii muncii prin relaţii de colaborare şi ajutor reciproc; „. . . proprietatea dezbină — se exprimă lapidar V. I. Lenin —, iar munca uneşte"[1]. Cauza fundamentală constă în faptul că proprietatea socialistă pune capăt exploatării omului de către om, care generează opoziţia de interese între exploataţi şi exploatatori. În cadrul relaţiilor de producţie socialiste, „muncitorii, în calitate de subiecţi, utilizează mijloacele de producţie ca obiect spre a produce avuţie pentru ei înşişi"[2]. Prin urmare, cel ce munceşte beneficiază direct şi indirect de roadele muncii sale. Poporul produce propria lui avuţie, bunăstare şi cultură. Proprietatea socialistă apropie şi sudează în mod obiectiv pe toţi oamenii muncii prin interese economice-sociale fundamentale comune.

Făurirea şi dezvoltarea unităţii economice a societăţii pune de asemenea bazele procesului dispariţiei claselor, duce *la făurirea şi la creşterea continuă a unităţii sociale a societăţii noastre*. Orînduirea din ţara noastră a încetat să mai fie împărţită în clase antagoniste. Prin construirea bazei economice a socialismului, clasele exploatatoare au fost lichidate, ele dispărînd pentru totdeauna din viaţa noastră socială.

În prezent, există două clase prietene : clasa muncitoare, conducătoare a tuturor oamenilor muncii, clasa ţărănimii colectiviste şi pătura socială a intelectualilor. Desigur, continuă să existe deosebiri de clasă, dar ele au alt conţinut şi altă direcţie de dezvoltare decît în formaţiunile social-economice precedente. În capitalism, deosebirile de clasă au drept conţinut opoziţia intereselor social-economice, politice şi ca tendinţă internă continua adîncire a polarizării sociale. În socialism, între diferitele categorii de oameni ai muncii nu există antagonisme, ci doar deosebiri. În ţara noastră, deosebirile esenţiale care continuă să existe între clasa muncitoare şi ţărănimea colectivistă îşi au rădăcini în cele două forme de proprietate socialistă. Continuă să existe deosebiri esenţiale

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 31, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956, p. 308.

[2] K. Marx, *Teorii asupra plusvalorii*, partea a II-a, Bucureşti, Edit. politică, 1960, p. 492.

între munca fizică și munca intelectuală. Aceste deosebiri nu au nimic comun cu antagonismele sociale, fiind deosebiri pe fondul unității sociale crescînde.

Tendința de dezvoltare a deosebirilor esențiale nu constă în adîncirea, ci în transformarea lor în deosebiri neesențiale. Astfel, în etapa desăvîrșirii construcției socialiste are loc continua dezvoltare a bazei tehnice-materiale a socialismului, iar relațiile de producție socialiste se consolidează și se perfecționează necontenit. Pe această bază se dezvoltă procesul de apropiere între sat și oraș în ceea ce privește condițiile de muncă și de viață, care va duce, în perspectiva trecerii la comunism, la ștergerea treptată a deosebirilor dintre ele. De asemenea are loc ștergerea treptată a deosebirilor esențiale dintre munca fizică și munca intelectuală. Rezultatul tuturor acestor modificări este creșterea omogenității societății din punct de vedere social.

În procesul desăvîrșirii construcției socialiste, *creșterea unității economice și sociale a societății se repercutează asupra coeziunii politice a poporului, ridicînd-o la un nivel superior.* Acest proces dialectic se exprimă în primul rînd în faptul că alianța muncitoresc-țărănească — nucleul social-politic în jurul căruia se consolidează unitatea întregului popor — se ridică pe o treaptă mai înaltă. În urma încheierii colectivizării, țărănimea în întregimea ei își desfășoară activitatea în condițiile relațiilor de producție socialiste, ceea ce duce la întărirea coeziunii de interese ale întregului popor.

Pe temelia cuceririlor social-economice, consolidarea unității politice a societății noastre se manifestă și în adeziunea profundă a întregului popor la sistemul socialist de organizare a vieții sociale, în creșterea în masa întregului popor a interesului pentru participarea activă, multilaterală la rezolvarea problemelor dezvoltării economiei și culturii, la viața politică a țării.

Unitatea politică, economică și socială crescîndă a societății noastre este determinată și de faptul că *socialismul lichidează nu numai antagonismele de clasă, ci și antagonismele naționale.* În condițiile societății bazate pe exploatarea omului de către om, clasele dominante duc politica de învrăjbire națională, atițînd diferitele naționalități unele împotriva altora. Dictonul „dezbină și stăpînește" exprimă esența politicii naționale promovate de burghezie. Mînuind naționalismul și șovinismul, burghezia urmărește să abată atenția maselor populare de la sarcinile luptei lor de clasă împotriva exploatării, atițînd vrajba națională.

În urma schimbărilor structurale survenite în economie și în rîndul claselor sociale, în țara noastră poporul romîn și minoritățile naționale alcătuiesc un bloc unitar, sudat puternic prin interesele economice, social-politice comune, prin adeziunea la sistemul socialist, unicul sistem care le asigură dezvoltarea liberă, multilaterală pe calea progresului social. Comunitatea de interese dintre poporul romîn și minoritățile naționale, unitatea lor de voință și de acțiune în realizarea sarcinilor desăvîrșirii construcției socialiste contribuie hotărîtor la consolidarea unității moral-politice a întregului popor. „Unul din factorii tăriei statului nostru de democrație populară, al crescîndei unități politice-morale a poporului muncitor din țara noastră — arată tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej — este

frăţească convieţuire bazată pe deplina egalitate în drepturi între poporul romîn şi minorităţile naţionale... „[1].

În rîndul factorilor care contribuie la creşterea unităţii social-politice a orînduirii din ţara noastră întîlnim şi *realizarea concordanţei dintre interesele individuale şi interesele generale ale societăţii*. În acelaşi sens acţionează şi *realizarea unităţii de interese, de vederi şi de acţiune dintre generaţii*.

Una dintre cele mai complexe laturi ale dialecticii întăririi coeziunii moral-politice se referă la *procesul creşcîndei unităţi ideologice a întregului popor*.

Pe temelia unităţii politice, economice şi sociale a societăţii are loc un proces de apropiere între clasa muncitoare, ţărănimea colectivistă şi intelectualitate şi în ceea ce priveşte conştiinţa lor socială. Ideile socialismului ştiinţific sînt însuşite tot mai temeinic *de masa întregului popor, care le transformă în convingerile şi deprinderile sale proprii*, ceea ce întăreşte necontenit unitatea de scop, unitatea de voinţă şi de acţiune a societăţii noastre. Însuşirea marxism-leninismului permite oamenilor muncii să capete o înţelegere ştiinţifică asupra lumii, să înţeleagă esenţa evenimentelor sociale, să se orienteze just în diferite împrejurări ale vieţii noastre noi, socialiste.

Fizionomia ideologică comună întregului popor este întregită de creşterea dragostei şi a respectului faţă de muncă şi îndatoririle sociale, faţă de bunurile obşteşti, prin înrădăcinarea normelor şi a principiilor socialiste de convieţuire în societate. În locul individualismului şi egoismului propagat de morala burgheză se dezvoltă în conştiinţa oamenilor muncii morala nouă, socialistă, a întrajutorării tovărăşeşti, a colectivismului; se întăreşte solidaritatea tuturor grupelor sociale, ajutorul reciproc, unitatea dintre individ şi activitatea maselor populare; se înlătură treptat din conştiinţa oamenilor tendinţele individualiste, egoiste formate de-a lungul mileniilor de convieţuire în condiţiile proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie; locul grijii excesive pentru interesul personal l-a luat înţelegerea intereselor generale şi subordonarea intereselor particulare acestora; se dezvoltă la oamenii muncii o opinie colectivă de condamnare a huliganismului, a disprețului faţă de muncă, a nepăsării faţă de problemele generale.

O coordonată esenţială a fizionomiei politice, morale şi spirituale comune întregului popor o constituie patriotismul socialist şi internaţionalismul proletar. Dragostea de patrie a caracterizat întotdeauna poporul. În revoluţia socialistă transformările petrecute în patria noastră au ridicat patriotismul la o nouă înălţime şi i-a dat un conţinut nou. Dragostea pentru patria socialistă implică nu numai apărarea pămîntului strămoşesc, ci şi apărarea, dezvoltarea cuceririlor revoluţionare ale poporului. Patria socialistă înseamnă eliberarea poporului din exploatarea şi asuprirea în care a fost ţinut de veacuri, înseamnă construirea societăţii care va aduce deplină satisfacere a necesităţilor lui materiale şi spirituale, societatea la care au visat şi pentru care şi-au dat viaţa cei mai buni fii

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări*, ed. a IV-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956, p. 408.

ai poporului nostru. Patriotismul socialist este indisolubil legat de internaționalismul proletar. Iubirea pentru patria socialistă înseamnă prietenie, solidaritate cu lupta oamenilor muncii din întreaga lume împotriva exploatării. Patriotismul socialist înseamnă grija pentru întărirea continuă a unității politice-morale a sistemului mondial socialist, grija pentru apărarea și dezvoltarea prieteniei cu Uniunea Sovietică.

Continua consolidare a fizionomiei spirituale comune a întregului popor este un proces istoric de lungă durată. Socialismul poartă urmele vechii societăți, bazată pe exploatarea omului de către om. Oamenii care trăiesc în socialism sînt cu toții oameni ai muncii, însă ei provin din clase și pături sociale diferite. În procesul formării noii conștiințe socialiste, se schimbă în primul rînd conștiința politică, care oglindește nemijlocit interesele economice. Comunitatea intereselor economice generează unitatea politică a tuturor oamenilor muncii din patria noastră, care, la rîndul ei acționează activ în direcția schimbării conștiinței oamenilor muncii și sub alte aspecte. În actuala etapă, în acest proces un rol hotărîtor are munca ideologică pătrunsă de partinitate, de intransigență față de orice influență a ideologiei burgheze.

Însemnătatea întăririi și unității ideologice a societății constă în faptul că formarea și dezvoltarea conștiinței socialiste înseamnă ridicarea maselor populare pe o treaptă înaltă a activității lor istorice conștiente. Ideologia socialistă, cu baza ei teoretică — materialismul dialectic și istoric —, ne înarmează cu înțelegerea legilor obiective ale naturii și societății, constituind un instrument indispensabil al activității revoluționare de transformare a naturii și societății. În procesul consolidării unității ideologice a întregului popor, ideologia socialistă devine treptat instrumentul activității fiecărui om al muncii. În aceste condiții, *activitatea întregului popor se desfășoară pe o bază științifică, ceea ce ridică continuu eficacitatea acțiunilor sale practice-revoluționare.* Clasicii marxism-leninismului au subliniat adeseori însemnătatea acestei laturi a dialecticii dezvoltării societății socialiste. Ei spuneau că societatea socialistă este puternică prin conștiința maselor. Acest fapt, alături de altele, explică de ce, în etapa actuală a desăvîrșirii construcției socialismului, au căpătat o pondere deosebită problemele educației oamenilor muncii în spiritul ideologiei științifice a marxism-leninismului.

II

Unitatea moral-politică a întregului popor, fiind una dintre laturile esențiale ale dialecticii dezvoltării societății noastre în etapa actuală constituie *o forță motrice a progresului social*, a cărei acțiune „permite folosirea cît mai deplină a energiei creatoare a oamenilor muncii liberi pentru avîntul forțelor de producție și înflorirea societății socialiste"[1].

Împreună cu celelalte forțe motrice proprii socialismului, unitatea moral-politică a întregului popor contribuie la mobilizarea celor mai largi

[1] *Declarația consfătuirii reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești (noiembrie 1960)*, București, Edit. politică, 1960, p. 20.

mase, la unirea lor pentru realizarea sarcinilor dezvoltării sociale : creşterea furtunoasă a forţelor de producţie, perfecţionarea continuă a relaţiilor de producţie socialiste, adîncirea revoluţiei culturale, dezvăluirea în toate domeniile a noului şi promovarea lui prin înfrîngerea vechiului.

În etapa actuală, unitatea moral-politică a întregului popor acţionează ca o puternică forţă motrice a dezvoltării societăţii noastre, deoarece *se realizează la nivelul întregii societăţi convergenţa şi coordonarea activităţii tuturor oamenilor muncii pe direcţiile principale ale progresului social.*

În orînduirile sociale precedente, rezultanta istorică a diferitelor activităţi umane se naşte din încrucişarea unor tendinţe diferite şi adeseori antagonice. În socialism, în condiţiile existenţei proprietăţii socialiste, se impune, cum arăta V. I. Lenin, „transformarea întregului mecanism economic de stat într-o maşină unică uriaşă, într-un organism economic care să funcţioneze în aşa fel încît sute de milioane de oameni să se conducă după un plan unic . . . "[1]. De aici, necesitatea obiectivă ca pe ansamblul societăţii să se realizeze coordonarea şi convergenţa crescîndă a eforturilor depuse de întregul popor, de clasele şi păturile existente, de diferiţi indivizi. Structura societăţii socialiste creează posibilitatea reală ca milioanele de oameni ai muncii să-şi unească eforturile după un plan comun, pentru realizarea unor ţeluri comune. Unitatea moral-politică a întregului popor constituie un aspect esenţial al transformării acestei posibilităţi în realitate, reprezintă realitatea practică nemijlocită a unităţii de voinţă şi de acţiune a tuturor oamenilor muncii, ceea ce duce la făurirea unei forţe sociale uriaşe. *Datorită unităţii moral-politice, energia întregului nostru popor joacă rolul unei pîrghii sociale, care, fiind aplicată în fiecare etapă a progresului social în punctul necesar, duce la obţinerea unor efecte maxime.*

Convergenţa activităţii oamenilor muncii spre realizarea aceloraşi ţeluri se datoreşte conducerii partidului. El este acela care, prin programul său, prin activitatea sa politică, organizatorică şi ideologică, concentrează eforturile poporului pe direcţiile cerute de necesităţile obiective ale progresului social.

Poporul nostru îşi exprimă deplina adeziune faţă de politica partidului, căreia îi dă o înaltă apreciere, socotind-o propria lui politică, programul viitorului lui luminos, îndreptarul muncii lui paşnice şi creatoare pe calea desăvîrşirii construcţiei socialiste, spre comunism.

Politica Partidului Muncitoresc Romîn exprimă ştiinţific interesele vitale ale poporului, este expresia voinţei sale revoluţionare. De aceea masele populare consideră partidul drept exponentul cel mai înalt al intereselor lor şi îşi îndreaptă eforturile spre rezolvarea sarcinilor puse de acesta în faţa întregului popor. În etapa actuală, sarcinile desăvîrşirii construcţiei socialiste constituie cauza comună întregului popor.

Unitatea crescîndă dintre partid şi popor, unitatea organică dintre ţelurile partidului şi aspiraţiile poporului reprezintă astfel expresia supremă a coeziunii, a convergenţei şi a coordonării activităţii oamenilor muncii în rezolvarea sarcinilor progresului social.

---

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 27, Bucureşti, Edit. politică, 1959, p. 75.

„Fidelitatea nestrămutată a partidului nostru față de învățătura marxist-leninistă, — spune tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej — unitatea și coeziunea sa de monolit, experiența bogată pe care a dobîndit-o, devotamentul și abnegația cadrelor și membrilor de partid, încrederea nemărginită cu care partidul este urmat de poporul muncitor reprezintă chezășia îndeplinirii sarcinilor măreți ale desăvîrșirii construcției socialiste în Republica Populară Romînă"[1].

Continua întărire a unității poporului în jurul partidului se manifestă prin creșterea numărului activului fără de partid, a acelora care, fără a fi membri de partid, prin întreaga lor comportare la locul de muncă, în viața socială, în viața personală tind să se comporte la înălțimea cerințelor impuse unui comunist.

Unitatea dintre popor și partid, aderiunea profundă la sistemul social socialist, coordonarea voințelor și a eforturilor într-o voință de acțiune unică fac ca planurile dezvoltării sociale să devină inevitabil realitate. Acest fapt constituie un element fundamental care asigură caracterul realist al planurilor elaborate de partid și de guvern, constituie unul dintre factorii transformării posibilităților de dezvoltare economică și socială existente în țara noastră în realitate.

Politica partidului exprimă necesitatea obiectivă a dezvoltării sociale, necesitate obiectivă care coincide cu interesele poporului. Devenind program de luptă al întregului popor, politica partidului introduce în mase conștiința legităților obiective ale progresului social. În aceste condiții, masele largi populare își încordează voința pentru a realiza cerințele legilor obiective în cunoștință de cauză, în condițiile înțelegerii la un nivel tot mai înalt a cerințelor legilor sociale. Oamenii muncii, uniți pe temelia relațiilor de producție socialiste, făuresc istoria în mod conștient, controlînd și dirijînd în deplină cunoștință de cauză forțele obiective ale progresului social. Legile sociale își croiesc drum în mod direct, nemijlocit, prin activitatea conștientă și coordonată a întregului popor, unit printr-o voință comună și acționînd după un plan comun.

Forța revoluției socialiste, remarca V.I.Lenin, constă în conștiința maselor, în *claritatea*, în *luciditatea* cu care masele înțeleg sarcinile care stau în fața lor.

Unitatea moral-politică a întregului popor ca forță motrice a progresului social contribuie la realizarea tendințelor obiective ale dezvoltării sociale, reprezintă unul dintre elementele hotărîtoare în ridicarea celor mai largi mase la creația istorică conștientă, în obținerea concordanței din ce în ce mai depline între voința maselor populare și cerințele dezvoltării sociale.

★

Rolul unității moral-politice de forță motrice a progresului social își găsește astfel expresia în faptul că *acționează pe linia realizării concordanței din ce în ce mai depline dintre cerințele dezvoltării obiective și activitatea forțelor subiective ale societății socialiste.*

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1961—1962*, București, Edit. politică, 1962, p. 226.

Continua dezvoltare a unității politice, sociale și ideologice a întregului popor prin intervenția sa specifică în realizarea cerințelor progresului constituie un element esențial în modificarea radicală a caracterului acțiunii legilor obiective ale dezvoltării societății în socialism. Principala caracteristică a legilor sociale constă în aceea că ele se manifestă prin intermediul oamenilor, prin interesele lor economice, prin acțiunile de masă generate de aceste interese. Or, în orînduirile presocialiste întemeiate pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, rezultatele acțiunilor de masă ale păturilor și claselor sociale nu pot fi prevăzute și, în multe situații, nu corespund cu țelurile și dorințele majorității oamenilor. În aceste condiții rezolvarea cerințelor legilor obiective ale societății depinde de raportul de forțe dintre clase, se realizează prin lupta de clasă, prin lupta claselor înaintate care înfrîng rezistența celor reacționare. Legile obiective ale societății își croiesc drum în mod concret în funcție de raportul forțelor de clasă ce se stabilește în fiecare moment al evoluției sociale între clasele progresiste și cele reacționare. În urma conflictelor dintre forțele sociale antagonice, legile obiective ale societății se impun ca o medie ce acționează orbește peste voința indivizilor, a păturilor și a claselor sociale.

O dată cu instaurarea relațiilor de producție socialiste se produce o schimbare radicală în modul de acțiune al legilor sociale, o schimbare radicală în raportul dintre activitatea maselor populare și rezolvarea cerințelor obiective ale progresului societății. În situația nouă nu mai există clase, pături sociale reacționare care să se opună realizării cerințelor progresului. În socialism, întregul popor își unește forțele, își coordonează eforturile pentru realizarea cerințelor obiective ale progresului social. Desigur, mai există elemente fanatice, înrăite sau elemente înapoiate, rupte de viață, a căror activitate este potrivnică progresului social, dar rezistența lor este înlăturată prin acțiunea forței sociale uriașe pe care o reprezintă acțiunea unită a întregului popor. În realizarea acestor obiective joacă un rol primordial continua creștere a activității politice a maselor de oameni ai muncii, dezvoltarea democrației socialiste.

În patria noastră socialistă, practica obișnuită a democrației socialiste este dezbaterea de către întregul popor a problemelor importante privind dezvoltarea socială. Partidul clasei muncitoare își elaborează deschis politica sa și supune dezbaterii populare problemele fundamentale ale dezvoltării sociale. Asemenea dezbateri dovedesc că unitatea de gîndire, unitatea de scopuri și de voință făurite în țara noastră în cadrul unității socialiste a poporului duce la dezvoltarea inițiativei fiecărui om al muncii, la utilizarea înțelepciunii fiecărui om al muncii în folosul întregii societăți. Propunerile formulate în cadrul acestor dezbateri privesc toate aspectele vieții societății, sînt expresia cointeresării oamenilor muncii în rezolvarea eficace a problemelor economice, politice și culturale care stau în fața poporului nostru. Unitatea moral-politică a poporului se manifestă în cadrul acestor dezbateri prin străduința colectivă a oamenilor muncii de a îmbunătăți munca pe baze socialiste, prin unitatea de vederi în privința sarcinilor ce le au de rezolvat, prin unanimitatea cu care ei sprijină politica partidului. Faptul că partidul clasei muncitoare

întărește necontenit legăturile sale cu masele, se sfătuiește cu poporul în toate problemele importante, învață poporul, stimulează inițiativa lui creatoare și, totodată, folosește înțelepciunea sa, învățînd din experiența sa inepuizabilă, constituie un izvor al invincibilității orînduirii noastre, al mersului nostru pe calea progresului social. Caracteristica esențială a activității politice desfășurate de întregul popor este că propunerile pentru soluționarea problemelor de interes obștesc se realizează prin participarea colectivă de masă a oamenilor muncii.

Unitatea moral-politică a poporului, realizînd concordanța crescîndă dintre cerințele legilor obiective ale dezvoltării sociale și activitatea forțelor subiective, acționează ca un factor fundamental al accelerării evoluției sociale, al transformării în realitate a posibilității unui ritm înalt de dezvoltare socială conținut de orînduirea noastră.

Unitatea moral-politică a întregului popor acționează ca o puternică forță motrice a dezvoltării sociale în lupta dintre nou și vechi.

Izvorul dezvoltării atît în natură, cît și în societate este lupta contrariilor din interiorul obiectelor și fenomenelor. „Condiția cunoașterii tuturor proceselor lumii în «automișcarea» lor, în dezvoltarea lor spontană, în viața lor vie — scria V.I.Lenin — este cunoașterea lor în calitate de unitate a contrariilor. Dezvoltarea este «lupta» contrariilor. . . ."[1].

Analiza contradicțiilor dezvoltării sociale, a căilor rezolvării lor nu e posibilă dacă se face abstracție de activitatea maselor populare, a claselor și a păturilor sociale, dacă se face abstracție de modul concret în care are loc în dezvoltarea socială mobilizarea acestora în jurul noului sau vechiului. Aceasta se referă și la societatea socialistă. Victoria deplină a relațiilor de producție socialiste nu înseamnă oprirea dezvoltării sociale, instaurarea unei epoci de stagnare, de anchilozare socială. Societatea socialistă este un organism viu, în continuă dezvoltare, prin înfrîngerea și înlăturarea a ceea ce este vechi, perimat de către ceea ce este nou, înaintat. Societatea socialistă nu poate fi imaginată fără lupta noului împotriva vechiului, a elementelor înaintate, progresiste împotriva elementelor conservatoare, rămase în urmă, în toate sferele vieții sociale, în relațiile dintre oameni, în ideologie, în cultură. Socialismul se maturizează prin învingerea revoluționară de către elementele noi, înaintate a elementelor vechi, perimate. Lupta dintre nou și vechi constituie astfel și în această etapă a progresului social izvorul dezvoltării.

În țara noastră, în perioada de trecere de la capitalism la socialism, lupta de clasă a fost forța motrice fundamentală a dezvoltării sociale. În ofensiva susținută a socialismului pentru zdrobirea claselor exploatatoare s-a făurit și unitatea moral-politică a poporului. Prin victoria definitivă și deplină a relațiilor de producție socialiste se modifică conținutul raporturilor dintre nou și vechi, iar lupta noului împotriva vechiului în raport cu trecutul are alt caracter și se desfășoară prin alte mijloace. În cadrul relațiilor de producție socialiste nu mai există clase și pături sociale cu interese opuse. Clasa muncitoare, țărănimea colectivistă și intelectualitatea sînt unite prin interese fundamentale comune, prin lupta co-

[1] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 322.

mună pentru dezvoltarea socialismului. În aceste condiţii nu mai există clase şi pături sociale care să se situeze pe poziţia vechiului împotriva noului. Dezvoltarea societăţii încetează să se mai realizeze prin convulsii sociale, ci are loc în mod planificat, prin efortul coordonat al întregului popor. Unele fenomene negative care apar în procesul creşterii socialismului îşi găsesc susţinători nu într-o clasă sau pătură socială, ci în anumite elemente înapoiate, care, cu voia sau fără voia lor, din diferite cauze rămîn în urma vieţii, se opun promovării noului.

Unitatea moral-politică acţionează ca o forţă motrice a progresului, concentrînd energia clasei muncitoare, a ţărănimii colectiviste şi a intelectualităţii într-o forţă socială unică şi mobilizînd-o, sub conducerea partidului, de partea victoriei noului în lupta pentru înlăturarea vechiului, pentru înfrîngerea rezistenţei elementelor conservatoare, înapoiate.

Specificul momentului actual al dezvoltării sociale din ţara noastră constă în faptul că nu au dispărut orice manifestări ale luptei de clasă. Cu toate că în interiorul ţării a fost lichidată baza socială, de clasă a duşmanilor socialismului, au rămas încă elemente fanatice, înrăite care se dedau la activităţi duşmănoase în diverse domenii ale vieţii sociale. Ele îşi concentrează efortul mai ales pe tărîmul ideologic, căutînd să folosească în interesul lor reacţionar persistenţa unor manifestări ale ideologiei şi moralei burgheze în conştiinţa oamenilor muncii. Activitatea acestor elemente fanatice găsesc încurajarea şi sprijinul imperialismului.

Unitatea moral-politică a poporului constituie însă o uriaşă forţă socială, care, în lupta de clasă, în lupta dintre nou şi vechi, zdrobeşte orice încercare de a opri dezvoltarea noului.

O importanţă deosebită pentru creşterea rolului unităţii moral-politice în afirmarea noului şi învingerea vechiului are faptul că *pasiunea pentru nou, cointeresarea pentru înlăturarea vechiului se manifestă tot mai pregnant ca o caracteristică a activităţii întregului popor.* Un aspect esenţial al acestui proces este că în etapa actuală creşte rolul colectivităţii de oameni ai muncii în lupta împotriva înrîuririlor vechii educaţii şi în plămădirea omului nou. Organizaţiile obşteşti, opinia publică înaintată desfăşoară o activitate deosebit de rodnică pentru combaterea manifestărilor nesănătoase ale unor elemente înapoiate ale societăţii şi influenţarea celor ce încalcă normele socialiste de convieţuire. Judecata opiniei publice aduce contribuţii de cea mai mare însemnătate la dezvoltarea noilor trăsături de comportare la oamenii muncii, la dezvoltarea conştiinţei lor socialiste. Consolidarea unităţii moral-politice îndeplineşte un rol esenţial în creşterea forţei şi eficacităţii opiniei publice socialiste. De aici forţa sporită cu care noul învinge în socialism vechiul, adică ceea ce se opune intereselor poporului, intereselor generale ale dezvoltării socialismului. Cu cît este mai puternică unitatea politică, morală şi ideologică a poporului în jurul partidului, cu atît este mai repede îndepărtat vechiul, cu atît mai rapid şi mai eficace se deschid perspective pentru dezvoltarea mlădiţelor noului. La rîndul său, lichidarea vechiului şi victoria noului duc la consolidarea unităţii, a coeziunii interne a societăţii socialiste, implicit la continua consolidare a unităţii social-politice şi ideologice a poporului în jurul partidului, deschizînd noi posibilităţi pentru dezvoltarea socială.

Partidul Muncitoresc Romîn este forța socială care educă permanent poporul nostru în spiritul intransigenței față de vechi. În lupta pentru victoria noului, partidul învață masele să folosească critica și autocritica, armă încercată de învingere a vechiului și de promovare a noului. Partidul învață masele să utilizeze critica și autocritica ca o armă de construcție a societății noi, călăuzindu-se după indicația leninistă care ne arată că „O adevărată muncă de construcție se vădește în aplicarea criticii și în conținutul ei"[1]. Critica trebuie să sprijine tot ceea ce este nou, înaintat, să dezvăluie cît mai ascuțit și mai intransigent lipsurile, să indice căile de înlăturare a lor. Critica principială sporește energia, mobilizează activitatea creatoare a maselor.

Desigur, continua creștere a unității moral-politice a întregului popor, comunitatea de interese fundamentale nu exclude posibilitatea existenței unor deosebiri și a ciocnirilor între interesele unor indivizi.

Prezența comunității de interese între toți oamenii muncii nu înlătură nici lupta de păreri, ciocnirea opiniilor în alegerea soluțiilor privind rezolvarea diferitelor probleme pe care le ridică dezvoltarea vieții sociale.

Lupta de opinii pe temeiul marxism-leninismului este necesară dezvoltării; esențialul constă însă în grija pentru apărarea intereselor generale, apărarea unității în problemele fundamentale.

Unitatea politică, socială, ideologică a întregului popor, privită din punctul de vedere al structurii societății, constituie unul dintre izvoarele tăriei orînduirii noastre socialiste, este expresia forței și a invincibilității sale. Din punctul de vedere al dinamicii sociale, ea reprezintă o forță motrice a dezvoltării rapide a țării noastre pe calea progresului social. Ea imprimă dezvoltării societății noastre un dinamism fără precedent, duce la dezvoltarea rapidă a laturilor vieții sociale. Unitatea moral-politică acționează astfel ca un puternic factor accelerator al progresului istoric al țării noastre. În această privință, succesele pe care poporul muncitor le obține, sub conducerea partidului, în îndeplinirea programului desăvîrșirii construcției socialiste sînt indicele cel mai evident. Se confirmă astfel pe deplin și prin experiența țării noastre tezele clasicilor marxism-leninismului potrivit cărora, cu cît este mai înalt gradul de participare a maselor la creația istorică conștientă, cu atît și ritmul progresului actual este mai rapid.

Întărirea continuă a unității moral-politice a poporului în jurul partidului și creșterea rolului său în viața socială vor asigura înfăptuirea sarcinilor desăvîrșirii construcției socialiste și crearea condițiilor pentru trecerea la construirea treptată a comunismului în patria noastră.

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 31, E.S.P.L.P., 1956, p. 410.

ASPECTE ALE DEZVĂLUIRII ESENȚEI RELIGIEI

DE

OCTAVIAN CHEȚAN

„Marxismul este materialism. Ca atare, el este tot atît de categoric ostil religiei ca și materialismul enciclopediștilor din secolul al XVIII-lea sau materialismul lui Feuerbach. În această privință nu încape nici o îndoială. Materialismul dialectic al lui Marx și Engels merge însă mai departe decît enciclopediștii și Feuerbach, deoarece aplică filozofia materialistă la domeniul istoriei, la domeniul științelor sociale" [1].

V. I. LENIN

1. INTRODUCERE

Vălul tainic și „miraculos" al religiei, care timp de secole a acoperit asemenea unui lințoliu conștiința și activitatea marii majorități a omenirii, se destramă în zilele noastre.

Accentuarea atitudinii de indiferentism religios a unor pături largi ale populației din țările capitaliste, fenomenul de părăsire a credințelor și practicilor religioase, interesul crescînd al maselor pentru literatura ateistă, pentru problemele contemporane ale științei și ale vieții social-politice sînt realități recunoscute cu amărăciune de chiar reprezentanții fideismului contemporan. „Se construiește o civilizație fără Dumnezeu" — remarcă însuși papa Ioan al XXIII-lea într-un document recent al Vaticanului. Iar filozoful personalist Jean Lacroix, subliniind aspectul nou al situației existente, arată că, dacă în trecut cei care îl negau fățiș pe Dumnezeu se situau într-un fel în afara societății, atitudinea lor fiind

[1] V. I. Lenin , *Opere*, vol. 15, București, Edit. politică, 1957, p. 393.

puțin comună, „astăzi,la milioane de oameni, el (ateismul — *n.ns.*) constituie o stare de fapt... A vorbi despre ateism înseamnă a dezbate situația actuală a omului" [1]. La rîndul său, cunoscutul istoric și filozof englez Arnold J. Toynbee, în cuprinsul unei recente scrieri anticomuniste, este nevoit să admită că „civilizația occidentală" (citește : societatea capitalistă contemporană) „este o civilizație postcreștină sau excreștină", care „n-a rupt și nu putea să rupă cu trecutul său", dar în cadrul căreia „aceste elemente ale unui mod de viață creștin, elemente care supraviețuiesc într-un sens, nu mai constituie trăsături caracteristice..." [2].

Totodată, în țările socialiste, în condițiile lichidării exploatării omului de către om, în procesul conștient de făurire a societății socialiste și comuniste, se desfășoară procesul istoric de eliberare a maselor de povara vechilor concepții neștiințifice despre lume, se formează și se dezvoltă o conștiință nouă, socialistă. Lichidarea rădăcinilor sociale ale religiei și acțiunea vastă de culturalizare a maselor contribuie în mod hotărîtor la dispariția, o dată cu înaintarea spre comunism, a oricăror urme de obscurantism și de superstiții din conștiința maselor.

Religia nu se reduce însă la un simplu sistem de concepții denaturate asupra lumii. Tabloul societății capitaliste contemporane ne oferă imaginea unor puternice și ramificate instituții și organizații religioase, a unei complexe ierarhii bisericești, ale căror interese, strîns împletite cu cele ale claselor exploatatoare dominante, converg spre salvgardarea cu orice preț a privilegiilor lor pămîntești comune. Conștienți de forța paralizantă a religiei, de acțiunea ei toxică asupra conștiinței maselor, reprezentanții, clerici și laici, ai capitalismului au ridicat cauza apărării și propovăduirii religiei la rangul de cauză „sfîntă" a ideologiei burgheze contemporane. Înrolați sub flamurile negre ale anticomunismului contemporan, apărătorii religiei sînt stegarii unei acerbe contraofensive, pe planuri multiple și metodic susținută, împotriva adevăratelor valori ale umanității.

Înscrisă în aceste coordonate, analiza diferitelor probleme teoretice ale ateismului științific implică în mod necesar, o dată cu afirmarea punctului de vedere științific, marxist-leninist, abordarea critică a pozițiilor teoretice ale fideismului contemporan. Surprinsă sub acest unghi, problema *esenței reale a religiei se dezvăluie* ca una dintre problemele centrale nu numai ale înțelegerii științifice a fenomenului religios, dar, totodată, și ale înfruntării pe plan ideologic dintre reprezentanții gîndirii ateiste și purtătorii de cuvînt ai ideologiei burgheze misticizante. Ea constituie una dintre principalele direcții spre care se îndreaptă efortul apărătorilor contemporani ai religiei, în strădania lor de tonificare și de revitalizare a „misterului" religios.

Contribuția ateismului științific, fundamentat de clasicii marxism-leninismului, în elucidarea esenței religiei este decisivă, avînd semnificația unui salt calitativ în dezvoltarea gîndirii ateiste. Înțelegerea mate-

[1] Jean Lacroix, *Le sens de l'athéisme moderne*, 1959, Casterman, Tournai (Belgia), p. 14—15.

[2] Arnold J. Toynbee, *Le christianisme et les religions du monde*, Paris, 1959, p. 58—59.

rialist-dialectică a fenomenelor sociale a ridicat, pentru prima dată în istorie, teoria ateismului la rangul de știință.

Cercetătorii marxiști contemporani acordă o tot mai sporită atenție, în lucrările lor de specialitate, diferitelor aspecte ale tematicii ateiste, implicit celor legate de evidențierea esenței religiei. Această ultimă problemă este prezentă, de asemenea, în numeroase lucrări de propagandă ateistă, precum și în preambulul diferitelor manuale sau lucrări monografice ateiste. Abordarea ei rămîne însă cel mai adesea în limitele simplei enunțări a unora dintre tezele clasice mai importante și ale respingerii unor curente și școli burgheze la modă cel mult în primele decenii ale secolului nostru.

Urmărind unele aspecte ale dezvăluirii esenței fenomenului religios, ne propunem, pe de o parte, să surprindem laturile mai puțin elucidate ale acestei teme în literatura ateistă marxistă, iar pe de altă parte, să evidențiem caracterul neștiințific, misticizant al teoriilor propovăduite astăzi, în această problemă, de unii apărători, declarați sau nu, ai religiei.

Pentru ambele laturi ale problemei, concepția filozofică a lui L. Feuerbach — ca verigă intermediară, în anumite privințe, între filozofia lui Hegel și concepția materialist-dialectică a lui Marx și Engels [1] — oferă semnificative elemente de analiză.

2. MARX, ENGELS – FEUERBACH

Este știut că opera filozofică a lui Feuerbach — subordonată în întregul ei afirmării rațiunii, științei și culturii, eliberării conștiinței omenirii de vălul negru al religiei — reprezintă cea mai remarcabilă manifestare a ateismului premarxist. Salutînd cu entuziasm apariția scrierii feuerbachiene *Esența creștinismului*, Marx și Engels subliniau efectul ei eliberator, ruptura mult așteptată a „vrăjii" sistemului hegelian : „*Feuerbach* este primul, *care pornind de la punctul de vedere hegelian*, l-a completat și l-a criticat pe *Hegel*. Reducînd spiritul *absolut*, metafizic, la « *omul real întemeiat pe natură* », el a desăvîrșit *critica religiei* și în același timp a schițat cu măiestrie *trăsăturile fundamentale ale criticii speculației hegeliene* și deci ale criticii *oricărei metafizici în general*" [2].

Marx și Engels au supus totodată unei critici severe concepțiile filozofice ale lui Feuerbach, punînd în lumină limitele materialismului său, în general, și ale concepției sale asupra religiei și eticii, în special, domeniu în care idealismul său iese pregnant la iveală. Ateismul feuerbachian n-a reușit să depășească granițele ateismului iluminist, punctul-limită al întregii gîndiri ateiste premarxiste. Reducînd *esența religiei* la *esența umană* — la o esență umană concepută însă ca abstracție inerentă individului izolat și nu în realitatea ei esențială, ca ansamblu al relațiilor

[1] Vezi F. Engels, *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane*, *Prefață*, în K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ed. a II-a, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 388.

[2] K. Marx și F. Engels, *Sfînta familie, sau critica criticii critice*, în *Opere*, vol. 2, București, E.S.P.L.P., 1958, p. 156.

sociale —, Feuerbach, precizează Marx, „este nevoit : 1) să facă abstracție de mersul istoriei, să considere sentimentul (*Gemüt*) religios în mod izolat și să presupună un individ uman abstract-*izolat*; 2) de aceea la el esența umană nu poate fi privită decît ca „specie", ca generalitate lăuntrică, mută, care unește numai prin legături *naturale* mulțimea indivizilor" [1].

Dezvăluirea autoînstrăinării religioase a omului, evidențierea „fundamentului profan", care prin dedublare se transformă miraculos într-o lume religioasă populată cu forțe și ființe supranaturale, constituie meritul istoric al lui Feuerbach. Această „critică a cerului", strălucit realizată de Feuerbach, nu constituia însă decît primul pas pe calea înlăturării iluziei religioase. Al doilea pas abia urma să fie înfăptuit. „Critica — subliniază Marx — a înlăturat florile imaginare care acopereau lanțul nu pentru ca omul să poarte lanțul dezolant și prozaic, ci pentru ca el să arunce lanțul și să culeagă floarea vie...

Este, înainte de toate, *sarcina filozofiei*, care se află în slujba istoriei, ca, după ce a fost demascată *forma sfîntă* a înstrăinării de sine a omului, să demaște înstrăinarea de sine în *formele* ei *profane*. Critica cerului se transformă astfel în critica pămîntului, *critica religiei* în *critica dreptului*, *critica teologiei* în *critica politicii*" [2].

Meritul rezolvării acestei sarcini revine în întregul său ateismului științific fundamentat de Marx și Engels și dezvoltat în mod creator de V.I. Lenin.

Înțelegerea acestui raport, pe planul criticii religiei, dintre marxism și filozofia feuerbachiană, deschide o perspectivă critică asupra unei întregi serii de producte ale ideologilor burghezi contemporani specializați în „studierea" marxismului.

Pe această linie se înscriu falsurile misticizante înmănuncheate în volumul *Dimensions de l'humanisme contemporain, II, Communauté des hommes*, apărut sub semnăturile lui Jean Laloup și Jean Nélis și purtînd însemnele cenzurii Vaticanului. Declarîndu-se adversari fățiși a ceea ce denumesc ei „umanism *închis*" (*fermé*), adică, în fapt, ai adevăratului umanism, care exclude pretinsele valori religioase, autorii cărții perorează despre necesitatea potențării umanismului terestru, „îngust-limitat la om", prin extinderea lui și asupra transcendentalului. Ca piesă de rezistență a acestui asamblaj este înfățișată concepția lor asupra *esenței religiei* : legătura dintre om și „Spiritul Etern", dependența omului, ca centru existențial al universului, de „Existența Pură".

Și pentru că stînca de care este amenințată să se sfărîme această șubredă corabie teologică este ateismul științific marxist, încercările de compromitere a acestuia încep prin ... defăimarea și falsificarea ateismului lui Feuerbach (bineînțeles, după ce, în prealabil, Marx este declarat „discipol" (? !) al lui Feuerbach). Răstălmăcirea ateismului feuerbachian este oficiat în termeni de inspirație freudistă : Dumnezeul negat de Feuerbach, afirmă autorii, este cel născocit de funcția de fabulație a omului

[1] K. Marx, *Teze despre Feuerbach*, în *Marx, Engels despre religie*, ed. a II-a, București, Edit. politică, 1960, p. 6.

[2] K. Marx, *Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere*, în K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 1, București, E.S.P.L.P., 1957, p. 414.

nesatisfăcut, cu tendințe nepotolite spre dominația întregului glob terestru; iar îngenuncherea misterului religios în fața lumii pămîntene, înfăptuită de Feuerbach, este denumită de ei „eroarea grosolană" care identifică dorințele umane nesatisfăcute cu existența obiectivă a divinității [1]. Ateismul marxist, la rîndul său, este prezentat ca o copiere a aceleiași „erori", iar tezele sale despre rolul social al religiei sînt înfățișate în mod denaturat drept o reluare a vechilor „sloganuri" iluministe despre religie ca invenție a capitaliștilor și a preoților [2].

Asemenea voci nu răsună izolat în tabăra apărătorilor contemporani ai religiei. Corul lor își difuzează osanalele și răstălmăcirile — devenite pentru ei un adevărat și unic „modus vivendi" — prin cele mai diverse mijloace publicitare puse la îndemînă de tehnica modernă. Varietatea este obținută, în acest caz, doar prin fanatismul lor, mai mult sau mai puțin afișat.

Astfel, cu aparența unei sobrietăți științifice de rigoare și a unei solide tehnici a cercetării, Georges M.-M. Cottier reia și aplică la analiza ateismului afirmat de Marx teze îndelung vînturate de diferiți alți ideologi burghezi „specializați" în „studierea" marxismului. Reîntîlnim — utilizate în scopul aceleiași negări a oricăror valori proprii gîndirii lui Marx — tezele falsificatoare care reduc întreaga bogăție și varietate a operei întemeietorului socialismului științific la primele sale scrieri din tinerețe (respectiv, la *Manuscrisele economico-filozofice* din 1844), pentru a decreta apoi gîndirea marxistă drept o fază a hegelianismului sau, cel mult, o simplă derivație a acestuia.

Disertînd pe tema ateismului marxist, autorul se remarcă prin tehnica vidării acestuia de orice conținut revoluționar, restrîngîndu-l la un ateism de ordin pur moral, lipsit de originalitate și decretat ca veritabilă „teologie răsturnată", generată de constelația de idei a înaintașilor săi: Schleiermacher, Feuerbach și Hegel. Interpretînd deformat scrierile din tinerețe ale lui Marx și neluînd în considerare „din principiu" operele ulterioare ale acestuia, în care este subliniată tocmai necesitatea *lichidării* acelei *lumi denaturate* a cărei aromă spirituală și imagine denaturată este religia, G.M.-M. Cottier ajunge să califice ateismul lui Marx drept prometeean și esențial etic, deoarece el ar lăsa, chipurile, „intacte structurile metafizice ale lumii, de unde Dumnezeu, despuiat, este izgonit" [3].

Falsificarea ateismului științific prin falsificarea izvoarelor sale teoretice și a raporturilor sale cu filozofia clasică germană nu constituie însă decît *unul* dintre reversurile medaliei puse în circulație în lumea capitalistă.

Celălalt aspect este ilustrat de încercările variate ale acelorași ideologi de a opune explicației marxiste a esenței religiei teze mistice, iraționaliste, despre pretinsa necesitate a religiei în viața individului și a colectivităților umane.

---

[1] Vezi, Jean Laloup et Jean Nélis, docteurs en philosophie et lettres, *Dimensions de l'humanisme contemporaine, II, Communauté des hommes, Initiation à l'humanisme social*, 1959, Casterman, Tournai, Paris, p. 134.

[2] *Ibidem.*

[3] G.M.-M. Cottier, *L'athéisme du jeune Marx. Les origines hegeliennes*, Paris, 1959, p. 367.

3. ESENȚA FENOMENULUI RELIGIOS

Elucidarea esenței reale a religiei, surprinderea a ceea ce se ascunde în spatele vălului tainic al credinței sînt probleme care preocupă de mult mintea iscoditoare a omului. Năzuința de a coborî lumea supranaturală în mijlocul naturii și al oamenilor, de a da o explicație naturală fenomenului religios este intrinsec legată de istoria apariției și a dezvoltării gîndirii materialiste, constituind, după expresia leninistă, a.b.c.-ul *întregului* materialism.

Adevărul că nu Dumnezeu l-a creat pe om, ci, dimpotrivă, omul este creatorul divinității, este o cucerire veche a spiritului omenesc. Afirmată încă de gînditorii înaintați ai antichității, această teză a fost reluată și dezvoltată de ateiștii secolelor următoare, devenind ideea centrală a ateismului iluminist din secolul al XVIII-lea și, în general, limita superioară a întregului ateism premarxist.

Observațiile și analizele judicioase ale acestor gînditori n-au reușit să rezolve însă, în mod consecvent științific, problema *de ce*-ului care determină această ruptură a umanității de propria ei imagine, transfigurată și zeificată. *De ce* și-a creat omenirea zeii? *De ce* a apărut și a continuat să existe, secole și milenii, această formă denaturată a conștiinței umane? Rezolvarea acestei probleme constituie miezul înțelegerii științifice a esenței religiei și, totodată, concentrează în sine principalele trăsături ale saltului calitativ determinat de perspectiva materialist-dialectică asupra fenomenului religios în dezvoltarea gîndirii ateiste.

Sintetizînd valoarea metodologică a materialismului dialectic în analiza critică a religiei, Marx precizează: „Este într-adevăr cu mult mai ușor să găsești prin analiză sîmburele pămîntesc al reprezentărilor nebuloaselor religioase decît, invers, să dezvolți din condițiile reale de viață ale fiecărei epoci formele lor eterice. *Aceasta din urmă este singura metodă materialistă și deci științifică*" [1].

Teoria și metodologia ateismului științific în ce privește dezvăluirea esenței religiei este fundamental opusă concepțiilor teoretice și metodologice promovate de diferiți sociologi burghezi ai religiei, ca și de reprezentanții fideismului contemporan. Caracteristic scrierilor lor este încercarea de studiere a evoluției fenomenului religios (în pofida decretării lui, de către unii, ca fenomen social) rupt de condiționarea lui socială, în sine, fiecare formă istorică a religiei reprezentînd pentru ei o verigă a lanțului evolutiv, legată și influențată doar de verigile prin care se integrează în acest lanț. Istoricii burghezi contemporani ai religiilor reiau, în această privință, tezele teoretice neștiințifice, bazate pe o concepție idealistă asupra societății, susținute la vremea lor de E.B. Tylor, E. Durkheim, S. Reinach ș.a. Iar pentru a surprinde esența fenomenului religios eforturile lor se îndreaptă nu spre descifrarea raporturilor dintre religie și existența socială dată, ci spre „descoperirea" acelei forme de religie care, prin simplitatea și primitivismul ei, ar trebui să reflecte, după ei, nealterat de alte suprapuneri și deci, în modul cel mai evident,

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a III-a, E.S.P.L.P., București, 1957, p. 388. (Subl. ns.)

esența tuturor formelor mai complexe ale religiei. Rezultatele unui asemenea gen de cercetări evidențiază o dată mai mult profundul adevăr conținut în remarca tăioasă a lui Engels, care, subliniind limitele modului de gîndire nedialectic, arăta: „Fireşte, mîrțoaga anchilozată a gîndirii obişnuite burgheze se opreşte încurcată în fața şanțului care desparte *esența* de *fenomen* şi cauza de efect; dar dacă te avînți la vînătoare pe un teren atît de accidentat ca cel al gîndirii abstracte, nu trebuie fireşte să călăreşti o mîrțoagă" [1].

Cunoscutul sociolog burghez E. Durkheim, de pildă, considera că numai coborînd pînă la cea mai elementară formă a religiei şi studiindu-i resorturile vom putea dezvălui ceea ce este esențial tuturor formelor religiei. Într-adevăr, analiza esenței religiei reclamă, într-o anumită măsură, şi elucidarea problemei originii religiei, *fără a se reduce* însă exclusiv la aceasta din urmă. Ce înseamnă însă pentru sociologul burghez studiul formei elementare a religiei? Investigațiile sale se limitează la „a indica un număr de *semne exterioare*, uşor de perceput, care să permită recunoaşterea fenomenelor religioase pretutindeni unde ele se întîlnesc şi care să împiedice confundarea lor cu alte fenomene" [2]. Deci, o *descriere exterioară* a religiei, exterioară însă nu în raport cu imaginara lume supranaturală postulată de religia respectivă, ci cu fenomenul social însuşi pe care-l reprezintă religia. Angajat pe această pistă pozitivistă, E. Durkheim ajunge prin cercetarea „semnelor exterioare" ale totemismului, considerat ca prima religie elementară, la definirea *esenței* religiei ca „un sistem solidar de credințe şi practici relativ la *lucruri sacre*, adică separate, interzise, credințe şi practici care unesc într-o aceeaşi comunitate morală, numită Biserică, pe toți cei care aderă la ele" [3].

Conținutul idealist şi apologetic al acestei definiții (în afara altor lacune, secundare din punctul de vedere al problematicii acestui articol) lasă intactă tocmai *structura intimă* a religiei, *credința în supranatural*, sub pretextul că ideea misterului, ideea de supranatural este total străină popoarelor primitive, ea apărînd mult mai tîrziu în istoria religiilor. Analiza acestei probleme necesită un studiu aparte. Se poate însă replica, pe scurt, că, dacă *ideea* de supranatural a fost *dezvoltată* şi *amplificată* în cadrul religiilor complexe de mai tîrziu, *sentimentul dependenței* omului primitiv de *forțe supranaturale* (supranaturale în sensul că aceste forțe depăşesc cu mult posibilitățile limitate ale omului primitiv şi sînt concepute ca intervenind activ şi anarhic în desfăşurarea fenomenelor naturii) este o trăsătură proprie religiilor elementare, indiferent dacă omul primitiv consideră aceste forțe ca sălăşluind în chiar sînul naturii înconjurătoare şi nu într-o lume transmundană, radical separată de lumea lui.

Un alt autor burghez de prestigiu în domeniul istoriei religiei, S. Reinach, recurgînd în principiu la aceeaşi metodă de investigație, elimina de la bun început din definiția dată esenței fenomenului religios tot ceea

[1] F. Engels, *K. Marx. Contribuții la critica economiei politice*, în K. Marx şi F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. I, ed. a II-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1955, p. 381.

[2] Maurice Halbwachs, *Les origines du sentiment religieux d'après Durkheim*, Paris, 1925.

[3] Emile Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse. Le system totémique en Australie*, ed. a II-a, Paris, 1925, p. 65. (Subl. ns.)

ce, în mod obișnuit chiar, se consideră ca obiect propriu religiei, adică conceptele fundamentale de forțe și ființe supranaturale, Dumnezeu, lume transcendentală etc. Mobilul acestei manevre este tendința de reducere a religiei la domeniul afectelor umane, de considerare a ei „în primul rînd, ca un sentiment și ca o expresie a acestui sentiment prin acte de o natură particulară, adică prin rituri" [1]. Drept chintesență a religiei este considerat „*scrupulul*", dotat de Reinach cu un conținut particular de „interdicție" și identificat, în cele din urmă, cu tabulul primitiv. Astfel, după ce definește religia ca un „ansamblu de scrupule care se opun liberului exercițiu al facultăților noastre", el precizează : „După exemplul multor antropologi contemporani, eu le voi denumi (se referă la scrupule — *O.Ch.*) tabuluri, cuvînt polinezian, care a primit drept de cetate în limbajul etnografiei și chiar în cel al filozofiei" [2].

Surprinzînd unul dintre aspectele caracteristice ale religiei primitive, tabuul, Reinach îl însumează unei concepții idealiste asupra societății, îl explică rupîndu-l de condiționarea sa social-istorică, considerîndu-l propriu din totdeauna oamenilor, ba chiar și animalelor, pentru a-l ipostazia în cele din urmă ca esență a tuturor religiilor. Aceeași identificare ca și la Durkheim a esenței unui fenomen social cu forma sa de manifestare într-unul din aspectele sale particulare este prezentă și aici.

Sesizînd în parte acest viciu fundamental al propriilor teze, S. Reinach completează tabloul esenței religiei, o dată cu analiza formelor ei ulterioare, prin adăugarea unui al doilea element component, *animismul.* Concluzia sa că „*animismul*, pe de o parte, *tabuurile*, pe de altă parte, sînt *factorii esențiali* ai religiilor" [3] nu schimbă însă substanțial situația. Dimpotrivă, ea permite adîncirea primelor noastre constatări. Considerînd animismul ca trăsătură și tendință „naturală" a omului de a-și proiecta în afară propria voință, de a popula realitatea înconjurătoare cu viață și sentimente asemănătoare celor omenești [4], S. Reinach vădește aceeași constanță în evitarea voită a noțiunii de supranatural ca element definitoriu al religiei. Această încercare de a lipsi religia de însăși coloana sa centrală, credința în supranatural, corespunde tezei sale teoretice profund greșite despre caracterul permanent al religiei, care, printr-o laicizare progresivă [5] (prin restrîngerea ei treptată la sfera sentimentelor „laice" : sentimentul onoarei = religia onoarei ; dragostea de patrie = religia patriei ; dragostea familială = religia familiei etc. etc.), ar avea asigurată, chipurile, o veșnică dăinuire.

Demonstrînd caracterul neștiințific al idealismului sociologic burghez, rolul său de clasă și alianța sa structurală cu religia, clasicii marxism-leninismului au fundamentat și dezvoltat în operele lor o teorie amplă și armonioasă — prima explicație consecvent științifică — asupra esenței fenomenului religios.

---

[1] Salomon Reinach, *Orpheus. Histoire générale des religions*, Paris, 1925, p. 2.
[2] *Ibidem*, p. 4.
[3] *Ibidem*, p. 10. (Subl. ns.)
[4] *Ibidem*, p. 8.
[5] *Ibidem*, p. 36.

Expunerea și analiza acestei teme în publicistica ateistă marxistă relevă însă adesea o restrîngere nejustificată a aspectelor considerate ca definitorii în analiza problemei; se remarcă, de asemenea, puncte de vedere diferite, nesusținute prin argumente și fără referiri la alte opinii asupra aceleiași probleme.

În mod curent, pentru explicarea esenței reale a religiei se recurge la două fragmente foarte cunoscute din opera lui Engels *Anti-Dühring*, fragmente considerate printr-un consens general drept definiția dată de Engels religiei. Ne referim la următorul text: „Dar orice religie nu este altceva decît oglindirea fantastică în *mințile* oamenilor a forțelor exterioare care domină viața lor de toate zilele, o oglindire în care forțele pămîntești iau forma unor forțe suprapămîntești. La începuturile istoriei, forțele naturii sînt cele care au dobîndit în primul rînd o astfel de oglindire, trecînd în cursul dezvoltării ulterioare la diferitele popoare prin personificări din ce în ce mai variate și mai pestrițe. / . . . / Dar curînd intră în acțiune alături de forțele naturii și forțele sociale, care la început le sînt tot atît de străine oamenilor și le stau tot atît de inexplicabile în față dominîndu-i cu aceeași aparentă necesitate naturală, ca înseși forțele naturii. Figurile fantastice în care se reflectau la început numai forțele misterioase ale naturii capătă astfel atribute sociale și devin reprezentante ale unor forțe istorice" [1].

Citate parțial sau integral aceste fragmente sînt însoțite de sublinierea, îndeosebi, a *modului fantastic de reflectare* a realității, considerat ca exprimînd esența și specificul religiei. De pildă, în volumul *Основы научного атеизма* (Bazele ateismului științific) problema este formulată fără echivoc: „Prin ce se deosebește religia de toate celelalte forme ale conștiinței sociale? În ce constă particularitatea sa specifică? *Particularitatea specifică* a religiei este *reflectarea fantastică* a realității" [2]. Împărtășind același punct de vedere, L.A. Druianov [3] însoțește citatul menționat din *Anti-Dühring* cu distingerea, desigur utilă, dintre fantezia rațională, bazată pe datele realității, propice progresului cunoașterii și fantezia religioasă, denaturată și monstruoasă, care frînează activitatea creatoare a omului.

Asemenea exemple sînt numeroase. Ne vom limita însă să observăm că și în publicistica ateistă din țara noastră (evidențiată, e drept, mai mult prin broșuri de popularizare) acest punct de vedere este de asemenea susținut. Astfel în articolul *Marxism-leninismul despre originea și esența religiei*, V. Opriescu subliniază pe marginea aceluiași citat din *Anti-Dühring* că ceea ce „deosebește religia de alte forme ale conștiinței sociale este faptul că ea reprezintă o reflectare pe de-a-ntregul denaturată, falsă și fantastică a realității exterioare, a lumii materiale" [4]. Aceeași abordare a temei o întîlnim și în broșura aceluiași autor, *Cînd și de ce a apărut*

[1] F. Engels, *Anti-Dühring*, ed. a III-a, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 350.

[2] *Основы научного атеизма*, Академия наук СССР, Институт Философии, Госуд. изд. полит. лит. Москва, 1962, p. 10. (Subl. ns.)

[3] L. A. Druianov, *Știința contemporană și religia*, București, S.R.S.C., 1962.

[4] Vezi „Lupta de clasă", 1961, nr. 1, p. 80.

religia [1], iar în culegerea de studii ateiste *Știință și religie* [2] problema este rezolvată tot prin accentuarea elementului de oglindire fantastică.

Abordată astfel, problema specificității religiei este mult îngustată, se pierd din vedere aspecte fundamentale ale dezvăluirii esenței religiei, aspecte conținute explicit sau implicit și în definiția lui Engels. Sublinierea aproape exclusivă a caracterului *fantastic, denaturat al reflectării* religioase a realității are drept corolar nedistingerea și chiar negarea specificității *conținutului* acestei reflectări. Ca formă a conștiinței sociale, religia se caracterizează nu numai prin *forma* reflectării, ci *și* prin *obiectul* reflectat *și* prin acele *laturi* ale existenței sociale pe care le reflectă în mod denaturat [3].

Numai analizînd specificul *conținutului* reflectării religioase, putem înțelege *de ce* acest fundament profan se dedublează într-o lume fantastică, iluzorie și supranaturală. Numai întregind analiza esenței religiei și completînd demascarea *formei* fantastice cu surprinderea acelor laturi ale realității, ale naturii și societății care alcătuiesc *conținutul* formei fantastice de reflectare, putem sesiza pînă la capăt saltul calitativ realizat de filozofia marxist-leninistă în critica religiei. Problema cardinală pentru explicația științifică a fenomenului religios, acel faimos *de ce*, la care întregul ateism premarxist nu a putut da un răspuns consecvent științific, este pus în lumină tocmai de înțelegerea *conținutului profan* transcendentalizat în religie.

După cum am menționat, în lucrarea sa *О специфике религии* D. M. Ugrinovici supune de asemenea unei critici întemeiate practica reducerii esenței religiei la forma *fantastică* a reflectării. Critica sa tinde însă spre accentuarea înțelegerii formei reflectării ca expresie *a rădăcinilor gnoseologice* ale religiei, iar a conținutului acestei reflectări ca expresie a *rădăcinilor sociale* ale religiei. În lucrarea sa, D.M. Ugrinovici realizează o convingătoare analiză a influenței hotărîtoare pe care rădăcinile sociale ale religiei o exercită asupra formei reflectării. Problema nu se limitează însă, după părerea noastră, numai la acest aspect. Atît *forma*, cît și *conținutul* reflectării religioase au o *determinare socială* și una *gnoseologică*. Forma reflectării este determinată de conținutul pe care-l denaturează, iar evoluția ei este strîns legată de dezvoltarea conținutului social. Studiile de mitologie comparată au evidențiat evoluția prin care au trecut în procesul istoriei diferitele zeități ale popoarelor antichității. La rîndul ei, pentru ca o anumită latură a vieții sociale să înceteze de a mai constitui obiect al nebuloaselor religioase, cunoașterea științifică a acelei laturi (deci lichidarea determinării gnoseologice respective) nu este suficientă. Este necesar ca omul, cunoscînd acel aspect,

[1] Colecția S.R.S.C., București, 1962.

[2] Edit. științifică, 1960.

[3] Specificitatea de conținut a diferitelor forme ale conștiinței sociale, inclusiv a religiei, este subliniată și de cercetătorul sovietic D. M. Ugrinovici, în lucrarea sa *О специфике религии* (Despre specificul religiei) Изд. московского унив., 1961, p. 6. Menționăm, totodată, că în această lucrare D. M. Ugrinovici relevă — pentru prima dată în literatura ateistă marxistă — inconsistența punctului de vedere care reduce specificul religiei la *forma* reflectării. Succinta sa analiză critică este orientată însă spre evidențierea legăturii dintre *forma reflectării* religioase și *rădăcinile sociale* ale religiei, în diferitele etape ale dezvoltării sociale.

latură, forță socială, să poată *acționa* în sensul *supunerii* ei, deci este implicată și lichidarea determinării sociale a conținutului dat al reflectării religioase.

În lucrările citate anterior, în care specificitatea religiei este redusă la forma fantastică a reflectării, conținutul acestor reflectări este considerat în mod global și nediferențiat ca fiind *întreaga* realitate înconjurătoare [1]. Remarcăm identitatea acestei poziții teoretice cu cea a tezei expuse de Feuerbach în *Prelegeri despre esența religiei*, potrivit căreia *întreaga* natură este considerată drept *conținut potențial* al reprezentărilor religioase. Teza — caracteristică ateismului feuerbachian — este citată de V.I. Lenin în *Caiete filozofice* : „Lucrul de care depinde omul . . . este natura, obiectul simțurilor . . . Toate impresiile pe care natura le produce asupra omului prin intermediul simțurilor . . . pot să devină imbolduri pentru adorație religioasă" [2].

Un punct de vedere diferit, tot limitativ însă și deci nu radical opus, este afirmat de cunoscutul om de știință marxist Ch. Hainchelin, care circumscrie în sfera *conținutului* reprezentărilor religioase exclusiv *relațiile* dintre om și natură și relațiile sociale. În lucrarea sa *Originea religiei*, el definește fenomenul religios astfel : „Religia este o oglindire deosebită, fantastică și falsă în conștiința socială a *relațiilor* dintre oameni și a *relațiilor* dintre ei și natură . . ." [3]. Aceeași teză este reluată și explicitată de cercetătorii sovietici G.M. Lebedinet și V. N. Onișcenko care, în studiul comun *Marxism-leninismul despre rădăcinile religiei* afirmă : „În realitate însă, imaginile religioase reprezintă doar o expresie iluzorie *a relațiilor* dintre oamenii din societatea respectivă și dintre societate și natură" [4]. Potrivit opiniei lor, conținutul reprezentărilor religioase este luat în ultimă analiză din lumea obiectivă, toate legendele și datinile religioase, precum și cele mai fantastice imagini religioase, sînt închegate din elemente, din fragmente ale realității. Ele apar însă transfigurate religios pentru că sînt falsificate *relațiile* dintre om și aceste fragmente ale realității naturale sau sociale.

Recunoașterea relațiilor om-natură și a relațiilor sociale ca fiind *unicul* conținut falsificat al reprezentărilor religioase dezvăluie, pe de o parte, *unul dintre aspectele* acestui conținut ; pe de altă parte însă, acest punct de vedere implică o dublă eroare ; în primul rînd, conținutul reprezentărilor religioase este *mult lărgit* prin admiterea *tuturor* relațiilor dintre om și natură și din cadrul societății ca susceptibile de o reflectare fantastică-religioasă ; în al doilea rînd, același conținut este *mult îngustat* prin ermetizarea lui în fața altor aspecte ale realității.

Pentru elucidarea acestor probleme, indicațiile cuprinse în operele clasicilor marxism-leninismului sînt deosebit de valoroase. Mai cu seamă analiza pătrunzătoare făcută de Engels esenței fenomenului religios (din cuprinsul căreia sînt extrase, de obicei, numai cele două fragmente in-

[1] Vezi volumul *Основы научного атеизма* (Bazele ateismului științific), lucrările citate ale lui V. Oprescu ș.a.

[2] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 41.

[3] Charles Hainchelin, *Originea religiei*, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 2. (Subl. ns.)

[4] „Analele romîno-sovietice", seria Filozofie, 1959, nr. 4, p. 133. (Subl. ns.).

dicate) conține principalele jaloane ale rezolvării marxist-leniniste a problemei.

Forma fantastică și falsă de reflectare proprie religiei constituie desigur, unul dintre aspectele de bază ale specificității ei ca formă denaturată a conștiinței sociale. Analiza întreprinsă de Engels relevă însă, în mod limpede, și caracterul specific al *obiectului* reflectat fantastic, al *conținutului* acestei reflectări. *Nu* întreaga realitate materială, *nu* toate fenomenele și legitățile universului material al omului constituie sau au constituit vreodată obiect de reflectare fantastică-religioasă, ci numai acele fenomene și forțe exterioare care au dominat sau domină încă asupra oamenilor, asupra condițiilor vieții lor de toate zilele. Religia nu a apărut din simpla necunoaștere a naturii reale a fenomenelor înconjurătoare. La originea ei a stat frica omului în fața acțiunii distructive a forțelor obiective exterioare lui și încercarea de a le îmblînzi și, într-un fel, chiar de a le supune — prin mijloace magice, de exemplu — necesităților sociale. Nu necunoașterea naturii în general a generat religia. De pildă, cum remarcă D.M. Ugrinovici [1], sute și mii de ani oamenii n-au cunoscut adevărata natură a forței gravitaționale, fără însă ca această forță să fi dobîndit în conștiința lor o reprezentare fantastică-religioasă.

Această distingere a conținutului specific al reflectării religioase exprimă, în felul ei, concepția materialist-științifică asupra rolului practicii umane și al producției materiale în viața societății. Religia nu a apărut ca urmare a contemplării naturii de către omul primitiv. În acest caz, într-adevăr, toate fenomenele naturii înconjurătoare asupra cărora s-ar fi oprit atenția sa, indiferent de ponderea lor în viața lui zilnică, ar fi putut dobîndi o reflectare supranaturală (hilozoismul primitiv, conceperea întregii naturi ca însuflețită, asemenea omului, nu contravine acestei teze; rădăcinile hilozoismului vizează o sferă limitată a realității : acele forțe și stihii care îi dominau existența). Dimpotrivă, religia a apărut ca o consecință a practicii sociale a omului primitiv și, totodată, a nivelului scăzut al dezvoltării producției materiale, ca o consecință a încercării de împotrivire a omului și ca rezultat al dominației asupra lui a forțelor stihinice ale naturii. Este vorba de acel „element economic negativ" pe care îl relevă cu pătrundere Engels într-o cunoscută scrisoare către K. Schmidt. Reproducem un fragment din această scrisoare pentru a evidenția legătura strînsă dintre baza economică mult limitată a societății primitive și suprastructura ei religioasă : „Toate aceste reprezentări false despre natură, despre ființa omului însuși, despre spirite, puteri magice etc. nu au la bază de cele mai multe ori decît un element economic negativ ; dezvoltarea economică redusă a perioadei preistorice are drept completare, iar pe alocuri și drept condiție, ba chiar drept cauză, reprezentările false despre natură" [2].

Dacă *reprezentările generale* ale omului primitiv erau deformate fantastic de oglinda strîmbă a credinței în supranatural, fasciculele acestei reflectări iluzorii și false se interferau însă, într-un mod specific, cu *ele-*

[1] D. M. Ugrinovici, *op. cit.*, p. 10.
[2] K. Marx și F. Engels, *Despre religie*, ed. a II-a, București, Edit. politică, 1960, p. 256

mente — mai mult sau mai puțin consolidate — *de reflectare rațională*, veridică a realității obiective. O reflectare fantastică *absolută a întregii* realități înconjurătoare ar fi făcut imposibilă însăși *existența* biologică a comunităților primitive. Or, uimitoarea adaptabilitate a omului primitiv la cele mai diverse condiții materiale de existență (din regiunile gheților veșnice pînă în deșerturile dominate de soarele ecuatorial) demonstrează că, sub învelișul fantastic al religiei și generat de aceeași practică socială, limitată ca posibilități de dominare asupra naturii, se manifestau și își făceau loc elemente ale unei gîndiri raționale, bazate pe o experiență multilaterală de viață.

Îndeplinind ritualuri magice, apelînd la închipuitul rol supranatural al totemului sau al unor spirite binefăcătoare, omul primitiv nu se bizuia niciodată *numai* pe sprijinul acestora. El își pregătea temeinic acțiunile de vînătoare, luptele cu alte triburi, terenurile pe care le cultiva etc., făcea primii pași pe drumul lung și anevoios al supunerii naturii. Religia primitivă apare în aceste condiții nu numai ca o expresie a neputinței omului în fața naturii, ci și ca o încercare de înlăturare și depășire a caracterului istoricește limitat al cunoștințelor sale și al forței sale de acționare asupra naturii. O cercetare științifică amplă și profundă asupra gîndirii și concepției despre lume a omului primitiv (nerealizată încă, dar spre care concură cercetările a numeroși etnografi, antropologi și istorici contemporani) va trebui să surprindă dialectica procesului în cadrul căruia, pe de o parte, dezvoltarea istorică a experienței, a practicii sociale a determinat dezvoltarea treptată a elementului rațional în activitatea și reprezentările omului primitiv despre fenomenele și procesele obiective, iar pe de altă parte limitele istorice ale aceleiași practici sociale au constituit temelia reflectării fantastic religioase a realității.

Acele legături obiective dintre fenomene care se înfățișau direct perceperii omului primitiv și erau sesizabile sub aspectul lor exterior au dobîndit încă din acele timpuri o reflectare adecvată, veridică[1] iar sfera lor de cuprindere s-a lărgit treptat. De la cunoașterea și folosirea — în procesul muncii — a diferitelor însușiri ale naturii înconjurătoare, de la descoperirea și perfecționarea primelor unelte, omul primitiv a ajuns, prin observații repetate, printr-o îndelungată experiență de viață, să înregistreze veridic diferitele schimbări din natură și din viața comunității sale. Ciukcii din Iakuția, de pildă, posesori de reni, au ajuns în mod empiric la cunoașterea ciclului anual al fenomenelor naturii, pe care l-au înregistrat potrivit schimbărilor care surveneau în practica lor socială. După materialele publicate de V. G. Bogoroz, ciukcii distingeau 12 perioade ale anului, dintre care : perioada ugerului înghețat, a nașterii viteilor, a apariției frunzelor, a năpîrlirii coarnelor, a primelor înghețuri, a cărnii reduse, a micșorării zilelor etc. Deasupra acestor observații empirice se întindea însă vălul religiei, care le subsuma unei imagini de ansamblu denaturate, avînd ca piloni de susținere reflectarea fantastică a forțelor atotputernice ale naturii în dezlănțuirea lor stihinică.

[1] Vezi și studiul lui A. E. Anisimov, *Elementul real și cel iluzoriu din concepțiile primitive asupra naturii*, în „Analele romîno-sovietice", seria Filozofie, 1959, nr. 1.

Asemenea aspecte complementare și contradictorii își vădesc prezența în viața materială și spirituală a celor mai diverse populații primitive. Ele constituie tot atîtea dovezi în sprijinul tezei specificității de conținut a religiei primitive.

În această perioadă, relațiile de producție nu au dobîndit o reflectare fantastică; *conținutul* reprezentărilor religioase își limita sfera de cuprindere la forțele naturii, care, prin acțiunea lor stihinică, prin calamitățile provocate (secetă, inundații, pieirea animalelor, furtuni puternice, geruri distrugătoare etc.), periclitau existența omului, condițiile vieții materiale a societății. Chiar în aceste împrejurări, nu putem face abstracție însă de influența puternică pe care viața socială, relațiile de producție o exercitau asupra credințelor religioase. Amprenta practicii sociale este prezentă nu numai ca determinare social-istorică a neputinței omului de a interveni în mersul fenomenelor naturii, dar și ca factor determinant *al formei* reflectării fantastice.

Acest aspect al problemei este neglijat aproape total în publicistica noastră ateistă, centrul de greutate fiind strămutat în mod exclusiv — ceea ce constituie o greșeală, după părerea noastră — asupra aspectului *antropomorfic* al religiei din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre.

Antropomorfismul religios nu poate fi desigur negat. El este unul dintre elementele explicative, mai ales în cazul credințelor animiste. Evidențiindu-l, nu trebuie să pierdem însă din vedere și un alt aspect al problemei, pe care l-am denumi *sociomorfism*. Reflectînd fantastic un conținut natural determinat, omul primitiv îl reflectă nu numai prin prisma propriei sale individualități, a însușirilor sale generale de ființă omenească (antropomorfismul), ci, în primul rînd, prin prisma întregii sale vieți sociale. Acesta este sensul pe care-l acordăm aici termenului de sociomorfism. Fenomenul poate fi ușor depistat în toate credințele religioase, începînd cu formele elementare ale religiei. Influența lui nu se reduce numai la domeniul *formei* fantastice a reflectării religioase, ci cuprinde, în numeroase cazuri, și domeniul *relațiilor* care se stabilesc, pe de o parte, între înseși diferitele forțe supranaturale, recunoscute ca atare și, pe de altă parte, între aceste forțe supranaturale și membrii societății respective (relații care evoluează de la considerarea acestor forțe ca instrumente, ca mijloace prin care comunitatea primitivă poate interveni în desfășurarea fenomenelor naturale și sociale și pînă la prosternarea umilă în fața lor).

O dată cu dezvoltarea societății primitive, în cuprinsul credințelor religioase își fac loc, alături de forțele naturii reflectate fantastic, și forțele sociale, care, aparent, îi domină pe oameni cu aceeași necesitate ca și stihiile văzduhului, ale uscatului și ale apei.

Penetrația acestor forțe sociale, reflectate fantastic în *conținutul* specific al religiei, este treptată. Primele manifestări ale acestui proces apar încă în perioada destrămării comunei primitive, accentuîndu-se o dată cu apariția claselor sociale antagoniste. În condițiile societății sclavagiste, fenomenul dobîndește particularități aparent contradictorii, a căror elucidare este legată de înțelegerea materialist-științifică a vieții sociale.

Astfel, dacă în Grecia antică și în Imperiul roman reflectarea fantastică a forțelor naturii continuă să dețină locul prim în conținutul specific al religiei, în timp ce fenomenelor sociale personificate religios le reveneau abia fotoliile de rangul doi, în țările Orientului antic situația este radical diferită, aici dominînd, în conciliul divinităților, întruchipările fantastice ale fenomenelor sociale. Faptul se datorește ponderii diferite a muncii sclavilor în aceste societăți, fiecare dintre ele, în esența lor, sclavagistă.

Într-adevăr, lipsiți de cele mai elementare drepturi cetățenești și considerați ca simple unelte de muncă însuflețite, sclavii erau excluși din viața religioasă a societății. Stăpînii de sclavi, avînd la îndemînă cele mai brutale mijloace de constrîngere, nu erau interesați în stimularea religiozității sclavilor și deci nici în dezvoltarea unei ideologii religioase unitare, comună principalelor clase ale societății. În general, sclavii își păstrau vechile lor credințe religioase, diferite după cum și proveniența lor ca sclavi era diferită, în timp ce religia oficială era împărtășită numai de clasa stăpînilor de sclavi și de diferitele pături de oameni liberi. După cum subliniază și cercetătorul sovietic A. D. Suhov, în societatea sclavagistă religia nu exprima încă în mod clar raporturile dintre cele două clase fundamentale ale societății, rolul său social de instrument de oprimare și justificare a exploatării fiind orientat spre relațiile dintre stăpînii de sclavi și masele de mici producători, alcătuite din oameni liberi. De aceea atît intensitatea vieții religioase a societății sclavagiste, cît și penetrația în conținutul specific al religiei a fenomenelor sociale (a forțelor sociale) dominante, reflectate fantastic, sînt determinate, în principal, de locul și rolul social al claselor nefundamentale (al păturilor de oameni liberi, mici producători ocupați în agricultură, meserii, comerț etc.)[1].

Faptul că în Grecia și în Roma antică viața economică se baza în cea mai mare măsură pe munca sclavilor, al căror număr depășea cu mult pe cel al oamenilor liberi, a determinat o relativă încetinire a dezvoltării religiei, în *conținutul* căreia continuă să domine reprezentările fantastice ale forțelor naturii. În schimb, în Orientul antic, ponderea sclavilor în economie era mult mai redusă. Principalul domeniu al activității de producție, agricultura, bazată pe lucrări de irigație, solicita o participare calificată și cointeresată, cu neputință de obținut de la masele de sclavi. În aceste condiții, un rol însemnat în sistemul producției sociale revine, alături de sclavi, obștilor sătești supuse puterii de stat, care îmbracă forma despotismului oriental. Rolul social al religiei ca factor ideologic al exploatării crește și el excesiv de mult, dezvoltîndu-se în direcția justificării exploatării maselor largi ale populației. Locul vechilor zei, exponenți ai umilinței omului în fața forțelor naturii, îl iau zeii care personifică forțele sociale despotice ale societății. Acest proces se desfășoară vertiginos, culminînd cu zeificarea puterii centralizate a statului și a însuși reprezentantului acesteia.

Dobîndind supremația în conținutul reprezentărilor religioase, forțele sociale care domină și strivesc mulțimile nu vor mai ceda pasul. Evoluția lor în cuprinsul viitoarelor religii „superioare", care se constituie în pragul

[1] А. Д. Сухов, *Социальные и гносеологические корни религии* (Rădăcinile sociale și gnoseologice ale religiei), Изд. Акад. Наук СССР, Moscova, 1961, p. 33 și urm.

prăbușirii sclavagismului, dezvăluie analizei aspecte noi, legate de specificul social al orînduirilor pe măsura cărora sînt mulate.

Clasicii marxism-leninismului au evidențiat în numeroase rînduri specificitatea acestor forțe sociale reflectate fantastic în religie, pentru condițiile societății burgheze. Engels subliniază în paragraful menționat că „în societatea burgheză actuală oamenii sînt stăpîniți ca de o forță străină de *relațiile economice* pe care le-au creat ei înșiși, de *mijloacele de producție* pe care le-au produs ei înșiși. Baza reală a acțiunii reflexului religios persistă deci, și împreună cu ea persistă și reflexul religios însuși" [1].

Superioritatea calitativă a ateismului științific și depășirea ateismului premarxist se dezvăluie, în principal, și în această distingere *a conținutului social specific* al reprezentărilor religioase. Ce anume este dedublat, misticizat în religie, din acest punct de vedere? Feuerbach, definind esența religiei, în spiritul celei mai înaintate expresii a ateismului premarxist, preciza : „Esența obiectivă ca ființă subiectivă, *esența naturii* ca ceva diferit de natură, ca esență omenească, *esența omului* ca ceva deosebit de om, ca ființă neomenească — iată ce este ființa divină, ce este *esența religiei*, care este misterul misticii și al speculației" [2]. Feuerbach nu s-a putut ridica deasupra înțelegerii abstracte, anistorice a omului. Conținutul social transcendentalizat în religie era redus și identificat de Feuerbach cu un conținut uman abstract. Egoismul „ființei omenești în general", înțeles de el în sens filozofic ca iubirea de sine a omului și ca iubire față de ființa omenească în general, era considerat ca rădăcină a religiei [3].

Semnînd actul de naștere al ateismului științific, Marx, în *Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere*, consideră *critica religiei* ca fiind, în esență, încheiată pentru Germania și supune unei analize critice principiul fundamental al acesteia : *omul creează religia, nu religia îl creează pe om*. Preluînd în mod critic acest fundament, elaborat încă de gînditorii ateiști premergători lui, Marx îi dezvăluie pentru prima dată adevărata strălucire, ascunsă sub zgura speculațiilor despre entitatea umană abstractă : „Dar *omul* nu este o ființă abstractă, situată în afara lumii. Omul este *lumea omului*, statul, societatea. Acest stat, această societate produc religia, *o concepție răsturnată despre lume*, pentru că însuși statul, societatea constituie o *lume întoarsă pe dos*... Ea (religia. *O. Ch.*) este *realizarea fantastică* a esenței omenești, pentru că *esența omenească* nu posedă o realitate adevărată...

Mizeria *religioasă* este *expresia* mizeriei reale și totodată *protestul* împotriva mizeriei reale" [4].

Falsa lume demiurgică a religiei este deci „compendiul enciclopedic" al unei societăți care își creează acest temei general de consolare și justificare pentru că omul acelei societăți este *dominat* de *forțe sociale* ce i se

[1] F. Engels, *Anti-Dühring*, p. 351. (Subl. ns.)

[2] V. I. Lenin, *Conspectul cărții lui Feuerbach „Prelegeri despre esența religiei"*, în *Caiete filozofice*, p. 53.

[3] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, p. 41 și 425.

[4] K. Marx și F. Engels, *Opere complete*, vol. 1, p. 413.

opun, negînd și interzicînd realizarea umană a maselor, oferindu-le în schimb *opiul* misterului religios.

Aceste forțe sociale constituie *conținutul social* specific al reprezentărilor religioase. Evidențiate pentru prima dată în scrierile fondatorilor ateismului științific, ele își păstrează valabilitatea esențială pentru toate orînduirile bazate pe clase antagoniste, pe asuprire și exploatare.

Rezultatul reflectării fantastic religioase (în cadrul căreia *forma* denaturată denaturează un *conținut* determinat) este zămislirea unor închipuite forțe supranaturale. *Credința* în aceste forțe *supranaturale, suprapămîntești* exprimă esența cea mai intimă a oricărei religii.

4. CREDINȚA ÎN SUPRANATURAL

Explicată prin conjugarea unui anumit conținut — natural și social — cu o formă fantastică și falsă de reflectare a existenței sociale, în condiții social-istorice determinate, *credința în supranatural* constituie una dintre categoriile centrale ale criticii marxiste a religiei. Prin ea se dezvăluie elementul esențial comun, identificator, trăsătura de unire a tuturor formelor istorice ale religiei, de la cele mai primitive pînă la religiile așa-zis „superioare" ale epocii moderne.

Credința în supranatural, înțeleasă ca trăsătură caracteristică a religiei, pune în lumină *misticismul* inerent tuturor credințelor religioase, implicit al superstițiilor, evidențiază *esența comună* a acestora. Cunoașterea esenței comune a acestora, contribuie la demascarea și la respingerea *obscurantismului* sub orice formă s-ar manifesta. Privită din acest unghi — singurul consecvent științific —, lupta împotriva religiei nu se limitează la lupta împotriva credințelor și a practicilor religioase oficializate de instituțiile lor contemporane. Ea subsumează cu necesitate demascarea superstițiilor și a tuturor credințelor și practicilor obscurantiste, fenomene a căror natură nu diferă de cea a religiei oficiale. Ele nu reprezintă decît urme, rămășițe ale unor credințe și practici religioase mai vechi, înmormîntate ca sisteme de mersul înainte al istoriei, cu o filiație adesea foarte îndepărtată pe scara istoriei religiilor.

Falsificarea acestui raport real dintre religie și superstiții constituie una dintre bazele de atac ale fideismului contemporan împotriva ateismului științific, una dintre temele care solicită tot mai des efortul teoretic-speculativ al unor teologi, îndreptat spre salvarea prin „purificare" a religiei. Teza lor centrală este considerarea esenței religiei ca exprimînd un sistem de „reprezentări adevărate despre lume, învesmîntate în haina imaginilor". Scopul urmărit este dublu.

Pe de o parte, în numele științei însăși, se încearcă negarea identității religiei cu superstițiile sub raportul esenței lor; în timp ce superstițiile sînt cedate imperiului ignoranței și misticismului, al falselor reprezentări despre lume, religia este decretată drept conformă întru totul științei, dogmele sale nefiind — după acești teologi — decît o expresie figurată a descoperirilor științifice trecute și viitoare. Încercarea nu este, desigur, prea originală. Ea reflectă însă mijloacele tot mai rafinate la care recurg

apărătorii religiei în tendința lor funciară de a subordona dogmelor religioase realizările științei, de a compromite știința care, după ei, n-ar face decît să dezvăluie adevăruri de mult dezvăluite prin revelație divină în așa-numitele cărți „sfinte".

Pe de altă parte, sub paravanul aceleiași teze fideiste, care din considerente tactice și dogmatice sacrifică superstițiile de dragul religiei, se încearcă „încreștinarea" nu numai a științei contemporane, dar chiar și a... ateismului științific marxist ! ! Fideistul contemporan M. Reding, de pildă, își cheltuiește elanul străduindu-se să probeze că ateismul marxist „original", adică cel elaborat de Marx, s-ar deosebi fundamental de ateismul științific contemporan. În cartea sa *Der politische Atheismus*, denaturînd flagrant tezele ateiste ale lui Marx, el ajunge să afirme că critica întemeietorului ateismului științific ar fi fost orientată numai împotriva superstițiilor, nu însă și împotriva religiei în general. De la asemenea falsificări grosolane și pînă la decretarea întregii învățături marxiste drept „mistică a egalității generalizate" — cum procedează J. Laloup și J. Nélis[1], nu este decît un pas.

Totala inconsistență a unor asemenea „îndreptări critice" aduse marxismului a fost pusă în evidență încă de V. I. Lenin, care a biciuit și demascat necruțător încercările fideiștilor de la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru de a denatura esența învățăturii marxiste, „adaptînd-o" țelurilor lor clericale [2]. Religia și superstițiile, arată Lenin, au fost considerate întotdeauna de Marx ca fenomene de același gen, exprimînd aceeași esență. Această atitudine a lui Marx se înscrie pe linia tradițiilor valoroase ale gîndirii ateiste premarxiste. Încă Thomas Hobbes, reprezentant de frunte al gîndirii materialiste din secolul al XVII-lea, scria că religia și superstițiile sînt unul și același lucru, ambele avînd la bază teama omului în fața forțelor supranaturale ; iar dacă între ele există unele deosebiri, acestea sînt consecința atitudinii diferite a statului acelor orînduiri, care, recunoscînd religia, manifestă indiferență față de superstiții. În opera sa filozofică *Leviathan*, Hobbes arăta limpede : „...Teama de puteri nevăzute, închipuite de mintea noastră sau imaginate de povești recunoscute public, este *religia*, iar de cele nerecunoscute este *superstiția*..."[3].

Referindu-se la *religie*, Lenin o caracteriza deseori drept *superstiție*. Evidențiind cele „trei izvoare și trei părți constitutive ale marxismului", Lenin scria despre învățătura lui Marx că este „completă și armonioasă, dînd oamenilor o concepție unitară despre lume, o concepție care nu se împacă cu nici o superstiție, cu nici o reacțiune, cu nici o apărare a asupririi burgheze"[4], că filozofia marxismului este materialismul care „s-a dovedit singura filozofie consecventă, fidelă învățăturii științelor naturii, dușmană superstițiilor..."[5] și opusă diferitelor forme ale idealismului

[1] *Op. cit.*, p. 174.

[2] Vezi М. И. Шахнович, *Ленин и проблемы атеизма*, изд. Акад. Наук СССР, Москва-Ленинград, 1961.

[3] *Bacon, Morus, Hobbes, Locke*, colecția „Texte filozofice", 1951, p. 106. (Subl. ns.)

[4] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 19, București, E.S.P.L.P., 1957, p. 3.

[5] *Ibidem*, p. 4.

filozofic, care se reduc întotdeauna, într-un fel sau altul, la apărarea sau susținerea religiei.

Încercarea de justificare a religiei prin apelul la știință și rațiune și identificarea ateismului cu critica superstițiilor și a obscurantismului nu constituie decît una dintre direcțiile fideismului contemporan, promovată mai ales de reprezentanții neotomismului și dezvoltată în cadrul teologiei oficiale. Deși adesea în „ceartă" cu aceasta, o altă orientare fideistă, apărută în afara teologiei și la început independent de ea, își face tot mai simțită prezența în ideologia burgheză contemporană. Este vorba de *psihologia religiei*, constituită în pragul secolului nostru, cultivată cu zel de psihologia burgheză de azi și însușită treptat și de teologie.

În numele salvării religiei, reprezentanții ei au încercat o operație dureroasă pentru mulți teologi. Reprezentările religioase infirmate de știință au fost abandonate ca temei al religiei. „Adevărul" dogmelor nu mai este căutat în conținutul lor propriu-zis, ci în *sentimentele* pe care ele le degajă. Izvorul religiei a fost astfel transmutat din rațiune în *inimă*, în sfera sentimentelor, considerate ca unicul recipient al revelației divine [1].

Dimensiunile reale ale sentimentului religios ca produs social în viața indivizilor și a colectivităților umane, determinarea sa social-istorică și ponderea sa în procesul apariției religiei au fost explicate în mod științific de întemeietorii ateismului marxist, care au respins totodată tezele fideiste despre pretinsul caracter înnăscut al sentimentului religios. Credința în supranatural, ca rezultat al reflectării fantastice a forțelor naturale și sociale care îi domină pe oameni, implică și *o formă emoțională* a relațiilor dintre om și aceste forțe străine lui [2]. Religia este și *„suspinul* creaturii chinuite, *sensibilitatea* unei lumi lipsite de inimă..."[3], dar esența și izvorul religiei nu se reduc la sfera afectelor și trăirilor individuale sau colective.

Precizarea conținutului categoriei de „credință în supranatural" ca expresie a esenței denaturate a tuturor credințelor religioase are însemnătate nu numai pentru aprofundarea înțelegerii științifice marxist-leniniste a fenomenului religios, ci, totodată, și pentru respingerea diferitelor variante fideiste care, sub masca „științei", încearcă să făurească noi armuri religiei. Definirea acestei categorii trebuie să fie suficient de largă pentru a acoperi întregul domeniu al religiei, și, totodată, foarte precisă pentru a preveni orice confuzii.

După părerea noastră, greșesc cei care consideră drept conținut al credinței în supranatural „credința în spirite". O asemenea accepție a problemei elimină, *volens-nolens*, din sfera religiei numeroase forme elementare și manifestări ale religiei primitive, în care nu poate fi identificată credința în spirite și cu atît mai mult în divinități unice.

Acest punct de vedere își are filiația în teoria animistă a lui Edward B. Tylor, unul dintre reprezentanții de seamă ai școlii evoluționiste en-

---

[1] Pentru analiza principalelor curente manifestate în psihologia religiei, vezi studiul *Despre natura simțului religios* de V. R. Bukin și I. N. Bukina, apărut în „Probleme de filozofie", 1962, nr. 12.

[2] F. Engels, *Anti-Dühring*, p. 350–351.

[3] K. Marx și F. Engels, *Opere complete*, vol. 1, p. 413. (Subl. ns.)

gleze în domeniul etnografiei din a doua jumătate a secolului trecut. Expusă în lucrarea sa *La civilisation primitive*, teoria animistă a lui Tylor are un dublu aspect. Pe de o parte, el considera animismul (în sens de credință în spirite necorporale, nemateriale) ca *prima* formă istorică a religiilor. Pe de altă parte, același animism era considerat și ca *criteriu minim* al oricărei religii, deci ca esență a tuturor credințelor religioase, de la cele inferioare la cele mai evoluate. Totodată, pentru el animismul era sinonimul termenului de „spiritualism", preferîndu-l însă ultimului pe care-l considera nepotrivit, dată fiind adoptarea lui de către practicanții spiritismului și de unele curente filozofice idealiste. „Credința în ființe spirituale — precizează Tylor — aceasta este, în cea mai largă accepție, sensul cuvîntului *spiritualism*; în același sens întrebuințăm noi aici termenul *animism*"[1].

Limitele teoriei animiste au fost semnalate încă de diferiți etnografi și istorici burghezi ai religiilor. Numeroase credințe și practici magice se opun unei încorsetări animiste. Atunci cînd primitivul, străpungînd cu un ac statueta ce-l reprezenta pe vrăjmașul său, este convins că acesta va cădea pradă răzbunării sale, sau cînd, executînd un dans magic în fața unor reprezentări grafice animaliere, e convins de succesul său la vînătoare — depistarea unor credințe în spirite bune sau rele este cu neputință. Și dacă reputatul etnograf englez J. Frazer, de pildă, excepta pe acest temei magia din cadrul credințelor religioase, considerînd gîndirea magică anterioară apariției religiei, apropiind-o într-un fel de știință, pentru numeroși istoriografi burghezi ai religiei această împrejurare a constituit o bază de plecare în construirea unor false teorii apologetice despre pretinsa credință a omului primitiv într-o unică forță supranaturală, impersonală, care ar sălășlui în toate obiectele supuse practicilor magice. Teoriile preanimiste și premonoteiste, speculînd aceste slăbiciuni ale teoriei animiste, au înlăturat elementele ei pozitive, raționale și s-au grăbit să proclame ca irefutabilă existența unui monoteism primitiv.

De asemenea, cercetările etnografice au evidențiat o primă fază a fetișismului, străină de reprezentări animiste, în cadrul căreia diferitele obiecte sînt adorate fără a fi considerate ca expresie sau manifestare a vreunui spirit sau divinități unice. Însuși de Brosses, care în lucrarea *Du culte de dieux fétiches* (1760) întrebuințează primul termenul de fetișism, interpreta această formă de credințe religioase ca o adorare a unor obiecte, și nu a unor spirite presupuse ca întruchipate în ele.

Ar fi însă o greșeală să considerăm că animismul trebuie exclus din terminologia științifică a etnografiei și a istoriei religiilor. Conținutul real al acestei noțiuni corespunde unei forme determinate de credințe religioase, larg răspîndită la cele mai diverse popoare în primele stadii ale dezvoltării lor. Ceea ce a infirmat știința contemporană este încercarea de transformare a animismului în piatra filozofală a istoriei religiei, încer-

[1] M. Edward B. Tylor, *La civilisation primitive*, Paris, 1876, vol. I, p. 493. Tylor precizează că, pînă la el, termenul de animism a fost întrebuințat în mod special pentru a denumi acea doctrină a lui Stahl (autor, totodată, al teoriei flogisticului) în care era reluată, într-o formă nouă, vechea teorie care identifica sufletul cu principiul vital.

7281

carea de a considera animismul ca primă formă a religiei și ca minim al oricărei religii.

În general, cercetările savanților etnografi au evidențiat insuccesul căutării unei *prime* religii din care s-ar desprinde toate celelalte, asemenea unui șirag de perle false. Totemismul, magia, fetișismul, animismul etc. sînt forme elementare ale religiilor primitive, determinate de condiții social-istorice specifice ; deseori elementele lor se îmbină, însă ele nu au o înlănțuire logică-istorică. Unele sînt specifice anumitor populații primitive, altele altora. A absolutiza una dintre ele, considerînd-o ca fază religioasă inițială proprie tuturor regiunilor populate ale globului și, implicit, ca fundament al celorlalte forme de religie, echivalează cu încercarea de a cuprinde în albia îngustă a unui rîu, el însuși afluent al unui fluviu, apele tumultoase ale acestuia.

Și totuși. O insuficientă elucidare a acestor probleme, însoțită de preluarea necritică a unor teorii depășite în prezent, face ca ecoul unor asemenea puncte de vedere să persiste încă în unele studii și lucrări ateiste marxiste. Ch. Hainchelin, de pildă, în lucrarea amintită, considera animismul ca element caracteristic al religiei. „Nu există religie fără animism"[1] — afirmă el, reluînd tezele lui E. B. Tylor, cu precizarea că animismul înțeles ca „credință în spirite" are un conținut concret-istoric, diferit în funcție de diferitele formațiuni social-economice în care se manifestă. Ca temei al animismului tylorist este prezentată chiar și o frază a lui Engels din lucrarea *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane*. Într-adevăr, izolată de context, fraza lui Engels „dacă este posibilă religia fără Dumnezeu, poate exista și alchimia fără piatra filozofală" [2] pare să sprijine teoria animistă. Citită însă în pagină, această ipoteză cade. Engels nu are în vedere religia primitivă și nici religia în general, ca fenomen social-istoric ; ci, criticînd încercarea lui Feuerbach de a inventa o religie „adevărată", pe baza unei concepții în esență materialistă, Engels se referă la fenomenul religios așa cum se înfățișează el în epoca modernă, adică sub forma monoteismului. Critica făcută de prof. V. K. Nikolski, în studiul introductiv al lucrării, punctului de vedere amintit al lui Ch. Hainchelin nu constituie în fond decît o completare a acestuia[3]. Autorul studiului îi reproșează lui Hainchelin doar *limitarea* specificului religiei la animism și nu acceptarea acestei teorii. După V. K. Nikolski, animismul ar reprezenta într-adevăr esența ideologiei religioase, dar specificul religiei ar include, ca element necesar, și instituțiile religioase [4].

[1] Ch. Hainchelin, *Originea religiei*, p. 5.

[2] K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, p. 411.

[3] Puncte de vedere animiste asemănătoare au fost afirmate și de alți autori în publicistica ateistă sovietică. Vezi în această privință articolul lui L. A. Krivelev, *Contribuții la critica teoriei animiste*, apărut în „Probleme de filozofie", 1956, nr. 2.

[4] Religia nu trebuie redusă, bineînțeles, numai la aspectul ei ideologic. Instituțiile și organizațiile religioase reprezintă elemente definitorii ale religiei ca fenomen social-istoric suprastructural, ele evidențiază funcția socială a religiei, transformarea ei timpurie în instrument al luptei de clasă în mîinile claselor exploatatoare. Religia însă, ca credință în supranatural, apare și există o îndelungată perioadă istorică fără aspectul ei instituțional organizat. A transforma exteriorizarea instituțională a religiei în condiția esențială a existenței acesteia, a refuza să consideri, de pildă, o întreagă serie de credințe animiste ca reprezentînd cre-

4897

În publicistica ateistă din țara noastră, animismul este de asemenea înfățișat uneori ca forma primară a religiei și identificat cu un hilozoism spontan [1].

Credința în supranatural — această categorie fundamentală în explicarea esenței religiei — nu se reduce însă la credința în spirite necorporale și nici la credința în forțe supranaturale, desprinse și opuse fenomenelor pămîntene. Orice limitare de acest gen a conținutului acestei categorii îi obligă la greu tribut pe mandatarii ei. Accentuînd, de pildă momentul *ruperii* reprezentărilor supranaturale de fenomenele realității înconjurătoare, momentul cînd acestor forțe le este repartizată o lume aparte, opusă și situată undeva deasupra naturii și societății, A. D. Suhov ajunge să considere animatismul (termen introdus de cercetătorul englez Marett pentru a desemna credința în însuflețirea generală a naturii = hilozoism) ca fază prereligioasă, pregătitoare a animismului, cu care ar începe de fapt religia [2].

Credința în supranatural este o noțiune mult mai largă, ea include și acel stadiu al evoluției credințelor religioase cînd reprezentările supranaturale ale omului primitiv nu depășeau realitatea înconjurătoare, nu erau rupte cu totul de aspectul lor material, ba chiar se reduceau strict la diferite obiecte și fenomene materiale (fetișe, statuete magice, amulete, totemuri etc.). Chiar reprezentările despre suflet aveau la început numeroase implicații corporale : sufletele erau considerate ca avînd un corp, o anumită greutate, precum și necesități de hrană și odihnă și chiar preocupări asemănătoare cu cele ale omului. În acest stadiu, realitatea dedublată fantastic, copia religioasă era încă foarte aproape de originalul ei. Prezența sa în viața spirituală a omului primitiv nu poate fi însă negată. Ulterior, detașarea supranaturalului de realitate se accentuează și, o dată cu aceasta, *credința în supranatural* dobîndește aspecte noi, a căror evoluție, trecînd prin personificarea fantastică a diferitelor forțe naturale și sociale opuse omului, va atinge o dată cu religiile „superioare" monoteismul.

Numai prin dezvăluirea ariei complexe a credinței în supranatural și prin reducerea ei la fundamentul laic natural și social, la condițiile reale

---

dințe religioase pentru faptul că ele nu-și găsesc încă o expresie instituțională înseamnă a elimina din cuprinsul religiei un domeniu vast de credințe și practici supranaturale primitive. Exprimînd un asemenea punct de vedere greșit, V. K. Nikolski, într-o lucrare apărută postum, diferențiază credința în spirite (animismul) de religie, a cărei apariție o leagă exclusiv de apariția instituțiilor și a organizațiilor religioase. Această teorie, criticată ulterior în publicistica ateistă sovietică, pierde din vedere faptul că instituționalizarea religiei devine fenomen social esențial legat de credințele religioase, de religie, abia o dată cu apariția societății împărțite în clase antagoniste.

[1] De pildă, V. Oprescu în studiul menționat afirmă că „în închipuirea omului primitiv, întreaga natură era populată de zeități și duhuri diferite, unele bune și folositoare omului, altele rele și primejdioase, de care se temea și a căror milă căuta s-o cîștige prin rugăciuni și ritualuri" (în „Lupta de clasă", 1961, nr. 1, p. 81), iar în broșura *Cînd și de ce a apărut religia* același autor precizează că „însuflețirea naturii, credința că fenomenele naturii ar fi născute și dirijate de forțe supranaturale, de spirite care ar sălășlui în însеși aceste forțe poartă denumirea de animism " (p. 16). Ca formă inițială a religiei este înfățișată *împletirea* totemismului cu animismul.

[2] А. Д. Сухов, *Социальные и гносеологические корни религии* (Rădăcinile sociale și gnoseologice ale religiei), Изд. Акад. Наук СССР, Moscova, 1961, p. 28.

care determină desprinderea acestor forme eterice fantastice-religioase, esența religiei, scăpată de sub obrocul explicațiilor idealiste, iese la lumina naturală a zilei.

★

Dezvăluirea esenței reale a fenomenului religios este punctul de plecare și, totodată, condiția oricărei critici științifice a religiei, premisa analizei în continuare a rădăcinilor sociale și gnoseologice ale religiei, a rolului ei social în istoria omenirii. Celebra maximă a lui Marx „religia este opiu pentru popor" constituie focarul întregii concepții marxiste asupra religiei. Spre el converg și dezbaterile critice asupra esenței religiei.

АСПЕКТЫ ВЫЯВЛЕНИЯ СУЩНОСТИ РЕЛИГИИ

РЕЗЮМЕ

Рассматривая вопрос о *сущности религии*, автор указывает, что он выступает как один из центральных вопросов не только научного понимания религиозного феномена, но также и борьбы в идеологическом плане между представителями атеистического мышления и глашатаями мистической буржуазной идеологии. Он представляет собой одно из главных направлений, в котором прилагают усилия современные защитники религии, старающиеся тонизировать и оживить «религиозную тайну».

Во втором разделе статьи дан краткий анализ соотношения марксизма и фейербаховской философии в плане критики религии, причем автор подчеркивает качественный скачок, произошедший в развитии атеистического мышления в результате разработки научного атеизма, основанного на диалектико-материалистическом понимании общественных явлений; одновременно разоблачаются попытки некоторых современных фидеистов извратить марксистский атеизм посредством искажения его теоретических источников и его соотношения с классической немецкой философией.

В следующем разделе, после критического анализа рабочего метода и теоретических выводов относительно сущности религии, сделанных некоторыми историками религии и выдающимися буржуазными социологами, автор выявляет последовательно научный, широкий и гармонический характер марксистской теории сущности религиозного феномена. Подвергнув глубокому рассмотрению определяющие аспекты сущности религии, автор выступает с критикой тех точек зрения, высказанных в марксистской атеистической публицистике, которые сводят специфичность религиозного феномена к фантастической *форме* отражения действительности, распространяя *содержание* этого отражения либо на весь материальный мир, либо на совокупность отношений человека с природой и на общественные отношения. По мнению автора, религия, как форма общественного сознания, характеризуется не только

формой отражения, но и отраженным объектом и теми сторонами общественного бытия, которые она в искаженном виде отражает. Только пополнив анализ сущности религии и разоблачение фантастической *формы* показом сторон действительности, природы и общества, составляющих *содержание* фантастической формы отражения, указывает автор, можно проследить до конца качественный скачок, совершенный марксистско-ленинской философией в критике религии. Не вся материальная действительность, не все явления и закомерности материального мира человека являются или когда-нибудь являлись объектом религиозно-фантастического отражения, а только те явления и внешние силы, которые господствовали или еще господствуют над людьми, над условиями их повседневной жизни. Одновременно с развитием первобытного общества в содержание религиозных верований проникают, наряду с фантастически отраженными силами природы, и общественные силы, видимо господствующие над людьми с такой же естественной необходимостью, как и стихии воздуха, суши и воды. Автор рассматривает диалектическую динамику этих внутренних превращений содержания религиозного отражения, момент проникновения и упрочения общественного элемента.

Последний раздел статьи посвящен исследованию *веры в сверхъестественное*, как одной из центральных категорий марксистской критики религии. Вера в сверхъестественное, будучи результатом религиозно-фантастического отражения (в рамках которого искаженная *форма* искажает определенное *содержание*), выражает самую глубокую сущность всякой религии. Она выявляет мистицизм, присущий всем религиозным верованиям, в том числе и суевериям, показывает их общую сущность. Автор подчеркивает значение выяснения этой категории в борьбе против тех течений современного фидеизма, которые сводят атеистическую критику к борьбе против суеверий или переносят сущность религии в область человеческих чувств.

Разбирая содержание понятия веры в сверхъестественное, автор подвергает критике точки зрения, выраженные в некоторых атеистических работах, отождествляющие веру в сверхъестественное с верой в духов, следовательно так или иначе воскрешающие тезисы Э. Б. Тэйлора об анимизме как первой форме первобытной религии и одновременно как минимальном критерии всякой религии. Вера в сверхъестественное, указывается в работе, не сводится ни к вере в бесплотных духов, ни к вере в сверхестественные силы, оторванные и противопоставленные земным явлениям. Ее содержание включает и ту стадию эволюции религиозных верований, когда сверхъестественные представления первобытного человека не были вполне оторваны от их материального аспекта, когда фантастически отраженная действительность была еще очень близка к своему оригиналу.

Выявление действительной сущности религиозного феномена, указывается в заключении, является исходной точкой и в то же время условием любой научной критики религии, предпосылкой дальнейшего анализа общественных и гносеологических корней религии, ее общественной роли в истории человечества.

QUELQUES ASPECTS DE L'ESSENCE DE LA RELIGION

RÉSUMÉ

Abordant le problème de *l'essence de la religion*, l'auteur précise que ce problème se situe parmi les questions centrales non seulement pour la compréhension scientifique du phénomène religieux mais, en même temps, pour ce qui est de l'affrontement, sur le plan idéologique, entre les représentants de la pensée athéiste et les porte-parole de l'idéologie bourgeoise à tendances mystiques. Il constitue l'une des directions principales dans lesquelles s'engage l'effort des défenseurs contemporains de la religion, qui s'évertuent à tonifier et à revitaliser le « mystère religieux ».

La seconde partie de l'étude analyse succinctement le rapport entre le marxisme et la philosophie de Feuerbach sur le plan de la critique de la religion, et souligne le bond qualitatif enregistré dans le développement de la pensée athéiste avec l'élaboration de l'athéisme scientifique, fondé sur l'interprétation matérialiste-dialectique des phénomènes sociaux ; sont en même temps démasquées les tentatives de certains fidéistes contemporains de dénaturer l'athéisme marxiste en dénaturant ses sources théoriques et ses rapports avec la philosophie classique allemande.

Dans la troisième partie, après une analyse critique de la méthode de travail et des conclusions théoriques de certains historiens des religions et de sociologues bourgeois représentatifs, concernant l'essence de la religion, l'auteur relève le caractère scientifique, ample et harmonieux de la théorie marxiste sur l'essence du phénomène religieux. En aprofondissant les aspects qui définissent l'essence de la religion, l'auteur est amené à critiquer certains points de vue exprimés dans des écrits athéistes marxistes, qui restreignent la spécificité du phénomène religieux à la *forme* fantastique de reflet de la réalité, le *contenu* de ce reflet étant étendu soit au monde matériel tout entier, soit à l'ensemble des relations entre l'homme et la nature, et aux rapports sociaux. Selon l'auteur, la religion, en tant que forme de la conscience sociale, est caractérisée non seulement par la forme du reflet, mais aussi par l'objet reflété, par les aspects de l'existence sociale qu'elle reflète de manière dénaturée. Ce n'est qu'en achevant l'analyse de l'essence de la religion et en complétant ce qui déjà démasquait la *forme* fantastique, par la recherche de ceux des côtés de la réalité, de la nature et de la société, qui constituent le *contenu* de la forme fantastique de reflet, que pourra être entièrement saisi le bond qualitatif réalisé par la philosophie marxiste-léniniste dans la critique de la religion. Ce n'est pas toute la réalité matérielle, ce ne sont pas tous les phénomènes ou toutes les lois de l'univers matériel de l'homme qui constituent, ou qui ont jamais constitué, l'objet du reflet fantastique-religieux ; mais seulement ceux des phénomènes et des forces extérieures qui ont dominé ou dominent encore les hommes et leurs conditions de vie journalière. En même temps que se développe la société primitive, apparaissent dans le contenu des croyances religieuses, et à côté des forces de la nature reflétées fantasti-

quement, les forces sociales *aussi*, qui, apparemment, dominent les hommes avec la même nécessité que les forces naturelles. L'auteur analyse la dynamique dialectique des changements du contenu du reflet religieux, le moment où l'élément social y pénètre, celui où il s'y consolide.

La dernière partie de l'article étudie la *croyance au surnaturel*, en tant que l'une des catégories principales de la critique marxiste de la religion. Résultat du reflet fantastique-religieux (dans le cadre duquel la *forme* dénatureé dénature un contenu déterminé), la croyance au surnaturel exprime l'essence la plus intime de toute religion. Elle met en lumière le mysticisme inhérent à toutes les croyances religieuses et, implicitement, aux superstitions ; elle met en évidence l'essence qui leur est commune. L'auteur souligne combien il est important pour la lutte contre les courants du fidéisme contemporain — qui réduisent le fil tranchant de l'athéisme à la lutte contre les superstitions, ou qui font passer l'essence de la religion dans le domaine affectif — d'élucider cette catégorie.

Insistant sur le contenu de la notion de croyance au surnaturel, l'auteur critique les points de vue de certains ouvrages athéistes qui identifient la croyance au surnaturel avec la croyance aux esprits, et qui reviennent ainsi, d'une façon ou d'une autre, aux thèses de E. B. Tylor sur l'animisme en tant que première forme de la religion primitive et, en même temps, en tant que critère minimum de toute religion. La croyance au surnaturel ne se réduit pas à la croyance aux esprits incorporels et ni à la croyance à des forces surnaturelles détachées des phénomènes terrestres et opposées à ceux-ci. Son contenu inclut aussi le stade de l'évolution des croyances religieuses où les représentations surnaturelles de l'homme primitif n'étaient pas entièrement détachées de leur aspect matériel.

Déceler l'essence réelle du phénomène religieux, conclut l'auteur, est le point de départ et en même temps la condition de toute critique scientifique de la religion, la prémisse nécessaire pour continuer l'analyse des racines sociales et gnoséologiques de la religion, de son rôle social dans l'histoire de l'humanité.

CU PRIVIRE LA CORELAȚIA DINTRE CAUZALITATE ȘI LEGE

DE

CĂLINA MARE (Cluj)

Zdruncinarea concepțiilor deterministe de tip laplaceean prin evidențierea acțiunii legilor statistice în microcosm a fost interpretată de filozofii indeterminiști ca o demonstrație a inexistenței necesității, ca o dominație a întîmplării. Legea statistică era considerată drept lege a hazardului absolut, iar acesta din urmă era decretat acauzal. Uneori, la negarea cauzalității în microcosm s-a ajuns pe o cale mai ocolită, pornindu-se de la împrejurarea că legile statistice cunoscute pînă astăzi arată *cum* au loc fenomenele și nu de ce au loc ele. Din faptul că legile statistice reflectă anumite laturi ale fenomenelor, anumite legături necesare dintre fenomene fără să pună în mod explicit problema cauzalității (aceasta rămîne pe un plan secundar, nu intră direct în cîmpul cercetării), adepții modului indeterminist de gîndire ajungeau la concluzia că problema relației cauzale este o pseudoproblemă, care trebuie înlocuită cu cercetarea relațiilor de condiționare.

Urmărind să dovedească valabilitatea generală a teoriei determinismului, filozofii și fizicienii marxiști au opus acestor denaturări argumente hotărîtoare :

a) universalitatea și varietatea calitativă a relațiilor cauzale ;

b) ideea că orice lege exprimă raporturi necesare, generale și esențiale și că, prin urmare, legile statistice sînt și ele expresie a necesității ;

c) faptul că orice lege se întemeiază în ultimă analiză pe o relație cauzală.

Aceste teze ale filozofiei materialist-dialectice au fost diferit interpretate de filozofii marxiști. Drept urmare, noile interpretări au provocat o amplă discuție cu privire la corelația dintre cauzalitate și lege. În măsura în care studiul acestei corelații atrage neapărat după sine cercetarea relației dintre cauză și condiții, pe de o parte, și dintre cauză și necesitate-întîmplare, pe de altă parte, discuțiile au îmbrățișat de fapt, întreaga

problematică a determinismului, și anume relația dintre condiție-cauză-necesitate-întîmplare-probabilitate-lege.

În articolul de față sînt analizate unele aspecte ale acestei corelații și consecințele ce decurg din diferitele soluții pentru teoria generală marxistă a determinismului.

★

Pentru a sublinia faptul că toate fenomenele sînt determinate cauzal și sînt supuse legității, pentru a combate concepția indeterministă potrivit căreia prezența legilor statistice ar fi echivalentă cu negarea necesității și domnia fenomenelor întîmplătoare concepute acauzal, unii filozofi marxiști au susținut că orice lege este o lege cauzală, adică exprimă explicit un raport cauzal.

Pornind de la teza justă că orice lege apare pe baza relațiilor cauzale, s-a ajuns, de pildă, la afirmația că orice lege are un conținut cauzal, că o lege care nu exprimă explicit o relație cauzală încetează să mai fie lege și că orice încercare de a susține existența unor legi care nu exprimă relații cauzale ar fi echivalentă cu tendința pozitivistă de a înlocui relațiile cauzale cu cele funcționale.

O astfel de rezolvare a problemei nu este suficient de nuanțată și nu corespunde unei analize detaliate a faptelor. În ultimul timp se conturează tot mai clar concluzia că este necesar să se facă distincția între *conținutul* legilor și *fundamentul* lor. Întotdeauna legile se întemeiază pe un raport cauzal, deși în conținutul lor ele surprind nu numai relații cauzale cu caracter necesar, ci și alte tipuri de conexiuni necesare.

În literatura marxistă s-a încetățenit definirea legii ca relație obiectivă esențială, necesară și generală care se repetă cu o constanță relativă [1]. Definiția nu include relația cauzală, pentru simplul motiv că există legi care nu exprimă în conținutul lor relații cauzale, ci a) relații necesare de tipul legăturii dintre stările aceluiași obiect, b) relații de tipul legăturii reciproce dintre diferite obiecte, c) relații de tipul acțiunii reciproce dintre două fenomene sau două laturi ale aceluiași fenomen etc.

Legătura dintre stări exprimă relații dintre starea obiectului într-un moment dat și starea lui în momentul următor. Ea reflectă *schimbarea* lucrului, trecerea lui dintr-o stare în alta. Cunoașterea legăturii înseamnă, de fapt, descrierea rezultatului mișcării. Legătura dintre stări poate fi necesară sau întîmplătoare. Dacă legătura dintre stări e necesară, generală, stabilă, ea are un caracter legic. Acest fapt are o deosebită însemnătate atît pentru cercetarea științifică, cît și pentru activitatea practică, deoarece oamenii trebuie să cunoască nu numai *de ce* au loc fenomenele, ci *cum* au loc ele, cum își schimbă starea un sistem.

---

[1] Pentru unii autori marxiști (V. Anisimov de pildă), necesitatea și generalitatea definesc esența, pentru alții necesitatea și generalitatea sînt note definitorii ale legii, alături de nota esențialității. În culegerea *Problema cauzalității în fizică*, S. T. Meliuhin consideră că în definiția legii trebuie inclusă și ordinea, *caracterul*, particularitățile specifice ale legăturilor stabile și esențiale, și de aceea propune definirea legii ca ordine stabilă (sau tip) de legături. Această precizare nu schimbă însă în mod fundamental definiția enunțată mai sus a legii. Vezi *Проблема причинности в современной физике*, Изд-во Акад. Наук СССР, Москва, 1960, p. 239.

Exemple de legi care exprimă legătura necesară dintre stări găsim nu numai în fizica clasică, ci și în mecanica cuantică. În fizica clasică, de pildă, legătura dintre stările unui corp ceresc în mișcare are un caracter legic : cunoscînd poziția și viteza în momentul inițial, putem prevedea poziția și viteza lui în orice moment ulterior. În mod similar, mecanica cuantică cercetează schimbările pe care le suferă în timp un anumit colectiv statistic, permițînd să se calculeze univoc distribuția acestui colectiv la un moment dat pe baza datelor obținute despre distribuția aceluiași colectiv într-un moment anterior, cu o precizie similară celei din fizica clasică.

De pildă, unul dintre experimentele fundamentale ale mecanicii cuantice — difracția microparticulelor — relevă cu o precizie suficientă pentru știință distribuția microparticulelor pe un ecran după interacțiunea lor cu un cristal.

Iată cum, atît în fizica clasică, cît și în mecanica cuantică, se pot stabili legi ale legăturii dintre stări, pentru că în ambele cazuri această legătură se dovedește a fi necesară, generală, esențială, stabilă.

Aceste legi exprimă legătura în timp dintre diferitele stări ale aceluiași obiect, descriu comportamentul sistemului, rezultatul mișcării sistemului respectiv.

În timp ce legătura dintre stări ne permite să constatăm schimbările fenomenelor, rezultatele mișcării, să explicăm *cum* au loc fenomenele, relația cauzală dezvăluie izvorul mișcării lor, permite explicarea lor mai profundă, oferă răspunsul la întrebarea *de ce*. În măsura în care legătura necesară dintre stări nu poate fi identificată cu relația cauzală, nu este îndreptățită nici afirmația că legile care exprimă legătura necesară dintre stări ar fi legi cu conținut cauzal sau s-ar referi la relații cauzale [1].

Dar, subliniind că legătura dintre stări nu este identică cu relația cauzală, nu trebuie să uităm nici o clipă că legătura dintre stări se întemeiază pe anumite relații cauzale.

Am văzut deci mai sus că legile care exprimă legătura necesară dintre stări nu pot fi considerate legi cu conținut cauzal, pentru că ne arată *cum* au loc fenomenele și nu *de ce* au loc într-un anumit mod.

În realitatea obiectivă întîlnim încă un grup de relații necesare, care nu au caracter cauzal. Acest grup de relații ar putea primi denumirea de *legături reciproce necesare*. Legi cum ar fi : directa proporționalitate dintre conductibilitatea electrică și cea calorică a metalelor, legătura dintre lungimea de undă a microobiectului și impulsul său, legătura dintre energie și masă exprimă o legătură necesară dintre două proprietăți, o legătură care nu este cauzală, dar care se întemeiază întotdeauna pe anumite cauze comune mai profunde. Astfel, conductibilitatea electrică și cea calorică a metalelor se datoresc mișcării electronilor liberi în metal. Aceeași constatare o putem face cu privire la corelația dintre energia și masa unui corp. Variația masei corpurilor este strîns legată de variația energiei, dar nu putem considera că una este cauza celeilalte.

[1] Vezi și analiza făcută de G. A. Svecinikov în lucrarea sa *Категория причинности в физике*, Москва, Соцэкгиз, 1961.

Una dintre legile lui Kepler relevă existența legăturii necesare, esențiale, constante între perioadele de revoluție a planetelor în jurul Soarelui și distanța pînă la Soare, relație care nu are nici ea caracter de cauzare, de producere.

Aceste legi nu pot fi considerate legi cauzale, ci legi ale *legăturilor reciproce necesare* dintre două fenomene sau două laturi ale aceluiași fenomen, dar care — subliniem din nou — se întemeiază și ele pe o relație cauzală.

Se poate vorbi de asemenea despre legi care exprimă o *acțiune reciprocă* simultană dintre două laturi, dintre două aspecte ale unui fenomen sau dintre două fenomene. În realitatea obiectivă constatăm prezența unor acțiuni reciproce necesare, generale și esențiale între fenomene coexistente, care nu se află în raport de cauzalitate între ele, dar care pot fi, prin acțiunea lor comună, cauze ale unui fenomen sau efecte ale altor fenomene.

V. P. Kuznețov aduce ca exemplu legea unității și luptei contrariilor, arătînd că între contrarii există o legătură necesară, legică de acțiune reciprocă, legătură care nu are caracterul unui raport cauzal [1]. De asemenea, G. A. Svecinikov face distincție între interacțiune ca formă a cauzei și interacțiunea dintre cauză și efect [2]. Prima formă de interacțiune este de tipul acțiunii reciproce simultane, a doua este de tipul acțiunii succesive, tipul legăturii inverse evidențiat cu deosebire de cibernetică. Și, în sfîrșit, am putea distinge și tipul *legilor condiționale*.

Relația condițională este un caz particular al legăturii reciproce, al conexiunii, cazul în care un fenomen influențează un alt fenomen. În măsura în care există condiții necesare a căror prezență se răsfrînge asupra fenomenelor, se poate vorbi despre existența unor legi condiționale.

Este adevărat că în multe cazuri distincția dintre condiții și cauze este relativă. Relativitatea acestei distincții este interpretată diferit. Cel mai limpede se dezvăluie această relativitate în faptul că un fenomen poate fi în unele raporturi *condiție*, în alte raporturi *cauză*. Dar uneori în literatura marxistă condițiile sînt considerate cauze secundare, iar cauza este definită ca ansamblul condițiilor ce participă la apariția unui fenomen, ștergîndu-se astfel orice distincție calitativă dintre ele.

Caracterul relativ al distincției dintre condiții și cauză nu trebuie să ducă însă la ștergerea oricărei deosebiri dintre ele. Un exemplu grăitor îl oferă funcțiile de timp, adică funcțiile în care variabila independentă o reprezintă timpul. Se știe, de pildă, că viteza unui corp în cădere liberă depinde și de timpul căderii corpului respectiv, deci implicit de distanța pe care o parcurge corpul în cădere :

$$v(t)=gt+v_0 \text{ (unde } g \text{ și } v_0 \text{ sînt constante).}$$

---

[1] *Проблема причинности в современной физике*, Москва, Изд-во Акад. наук СССР, 1960, p. 115.

[2] Г. А. Свечников, *Категория причинности в физике*, Москва, Соцэкгиз, 1961, p. 69.

Aceasta nu înseamnă însă că durata căderii sau distanța de la care cade corpul pot *produce* modificarea vitezei. Legătura nu este cauzală, ci condițională.

Putem considera, în mod preliminar, cauzalitatea ca un caz particular al condiționării fenomenelor, și anume un caz particular al condițiilor necesare pentru conservarea, apariția sau schimbarea unui fenomen, întrucît ea generează efectul. Tocmai cauza este aceea care conferă ansamblului dat de condiții caracterul necesar și suficient în același timp, căci, dacă condițiile nu ar include cauza, fenomenul nu s-ar putea produce. Acestea sînt, fără îndoială, principalele note care permit să se facă distincție între cauze și condiții. O altă înțelegere a raportului dintre cauze și condiții șterge deosebirea dintre ele, ducînd fie la absolutizarea relației cauzale, la transformarea condițiilor și a celorlalte relații în cauze (astfel a procedat Laplace în concepția sa mecanicistă), fie la absolutizarea condițiilor, la dizolvarea cauzelor în condiții (cum procedează condiționalismul).

Problema raportului dintre condiții și cauze a fost în general puțin studiată în literatura marxistă. De această problemă se ocupă studiul profund și interesant al lui H. Kröber, publicat în „Filosofskie nauki" [1]. Autorul analizează multilateral problema, ajungînd la multe concluzii convingătoare, bine argumentate.

Unele afirmații însă nu rezistă la un examen critic amănunțit. Ne vom opri asupra lor, pentru că astfel vom izbuti să analizăm corelația dintre condiție și cauză, precum și corelația dintre legile condiționale și legile cauzale.

În studiul amintit mai sus, H. Kröber distinge mai multe tipuri de condiții: 1) întîmplătoare, 2) necesare, 3) suficiente, 4) necesare și suficiente; totodată el analizează legătura dintre aceste tipuri de condiții și cauze.

Deoarece relația cauzală este o relație *necesară* dintre cauză și efect, H. Kröber nu se ocupă, pe bună dreptate, de relațiile întîmplătoare dintre fenomenul influențat și cel care influențează, adică de *condițiile întîmplătoare*.

Analizînd *condițiile necesare*, H. Kröber ajunge la concluzia că *prezența* condițiilor necesare A nu duce cu necesitate la apariția fenomenului B, în timp ce absența lor face cu neputință apariția fenomenului. Dacă absența condițiilor necesare A face într-adevăr imposibilă apariția fenomenului B, rezultă că *absența lor este* cauza absenței fenomenului, *cauza neapariției lui*, în timp ce prezența condițiilor necesare face doar *posibilă* apariția fenomenului B. Deci primul tip de cauză pe care îl distinge Kröber este cauza concepută ca absență a condițiilor necesare A, absență care ar duce în mod obligatoriu la neapariția fenomenului.

Dar dacă condițiile sînt necesare fără a fi în același timp insuficiente, înseamnă că din ansamblul acestor condiții lipsește tocmai fenomenul C, care constituie cauza fenomenului B. Fenomenul C lipsește, căci

[1] Х. Кробер, *Категория условия и соотношение ее с категорией причины*, „Философские науки", 1961, nr. 3.

altfel ansamblul condițiilor ar fi necesar și suficient. Știind că din ansamblul condițiilor necesare A lipsește tocmai cauza fenomenului B, devine de prisos să mai căutăm cauza *neapariției* lui B în nerealizarea condițiilor A, cînd era știut dinainte că lipsește cauza lui. Altfel ar rezulta că unul și același fenomen ar putea avea cauze diferite, negîndu-se univocitatea și necesitatea relației cauzale.

Continuîndu-și analiza, H. Kröber ajunge la concluzia că ansamblul condițiilor suficiente A face necesară apariția fenomenului B, în timp ce absența lui nu duce cu necesitate la absența fenomenului B. De unde rezultă că unul și același fenomen ar putea avea mai multe cauze. Una l-ar produce în anumite împrejurări suficiente, alta îl produce în alte împrejurări suficiente. Dar oare afirmația că unul și același fenomen are mai multe cauze corespunde tezei inițiale conform căreia relația de la cauză la efect este necesară? Recunoscînd necesitatea relației cauzale, rezultă că efectul trebuie să aibă întotdeauna aceeași cauză.

Să analizăm și acest tip de cauză, cauză înțeleasă ca realizare a condițiilor suficiente.

Aceasta înseamnă că printre condițiile suficiente A se află cauza C a fenomenului B, care — potrivit definiției — este necesară, deci obligatorie pentru producerea fenomenului B. Din neproducerea condițiilor suficiente A, continuă Kröber, nu rezultă cu necesitate absența fenomenului B, care poate fi produs de alte condiții suficiente , A′. Dar, potrivit raționamentului anterior, rezultă că fenomenul B nu poate avea o altă cauză decît aceea care l-a generat.

În acest caz se ivesc două posibilități :

— sau relația între cauză și efect nu este necesară, și atunci fenomenul poate avea diferite cauze ;

— sau relația dintre cauză și efect este necesară, și atunci fenomenul nu poate avea diferite cauze, ci în fiecare caz în parte avem de-a face cu *relații cauzale diferite*, adică cu *diferite cauze* și cu *efecte diferite*.

Considerăm că singura soluție posibilă este cea din urmă. Ca să demonstrăm aceasta vom folosi chiar exemplele date de H. Kröber pentru a-și ilustra teza.

Putem obține bioxid de carbon din carbonat de sodiu cu un acid. O condiție suficientă este, de pildă, — după părerea lui H. Kröber — combinarea carbonatului de sodiu cu acid clorhidric. Dar, în măsura în care această condiție nu este concomitentă și necesară, ea poate fi înlocuită cu alta, tot suficientă (de pildă combinarea carbonatului de sodiu cu acid sulfuric). Efectul ar fi același : bioxidul de carbon, în timp ce condițiile (și în măsura în care condițiile suficiente cuprind în sine totdeauna cauza fenomenului) și cauza fenomenului ar fi diferite.

Acest exemplu este însă trunchiat în mod vădit. Căci rezultatul primei reacții (adică efectul) nu este numai bioxidul de carbon, ci și clorura de sodiu, în timp ce rezultatul celei de-a doua reacții este bioxidul de carbon și sulfatul de sodiu. În ambele reacții se obține și o moleculă de apă. Analiza amănunțită ne îndreptățește să afirmăm că aici este vorba *nu numai de cauze și condiții diferite, ci și de efecte diferite.*

Deci întotdeauna printre condițiile suficiente trebuie să se afle și cauza, care nu poate fi decît necesară, căci altfel fenomenul nu va avea loc. Dar atunci rezultă că și absența condițiilor suficiente are ca urmare absența fenomenului, deoarece condițiile suficiente includ în ele cauza, iar aceasta din urmă are — în raport cu efectul — un caracter necesar.

Ambele tipuri de cauze analizate pînă acum (cauza ca nerealizare a condițiilor necesare și cauza ca realizare a condițiilor suficiente) nu concordă cu teza caracterului necesar al relației cauzale. Numai condițiile necesare și suficiente cuprind în ele cauza. Iată de ce singurul tip de cauză care, după părerea noastră, corespunde realității este cauza considerată ca o parte a ansamblului de condiții necesare și suficiente, și anume aceea care provoacă efectul.

Numai o astfel de interpretare a cauzalității este, pe de o parte, consecventă cu teza caracterului necesar al relației cauzale și, pe de altă parte, permite stabilirea unei distincții calitative între condiție și cauză.

Distincția principală între condiții și cauză trebuie căutată deci în faptul că fenomenul cauză produce, generează fenomenul efect, în timp ce condițiile nu-l generează.

Acest lucru ne-ar îndreptăți să afirmăm că legile care reprezintă raporturi de *generare* sînt legi cauzale, în timp ce legile care fixează doar o *influență* (uneori reciprocă) sînt legi condiționale.

Legea cauzală este, prin urmare, una dintre formele legii, și anume o lege care exprimă *în mod explicit* un raport de generare.

Astfel, $a = \frac{f}{m}$ arată clar că accelerația unui corp (a) este efectul forței (f) care se exercită asupra corpului de masă (m).

În mod similar, în cazul legii dilatării unui metal, se relevă că dilatarea este provocată de încălzire (acțiunea din exterior), dar că ea depinde în același timp de a, însușirea de conductibilitate calorică a bucății de metal încălzite :

$$\frac{L(t) - L(o)}{L(o)} = a(t).$$

Această lege exprimă explicit faptul că relația dintre mărimea dilatării și factorii $a(t)$ este o relație cauzală.

În ambele cazuri se confirmă cu tărie teza profund dialectică a teoriei marxiste a cauzalității, teză care consideră drept cauză interacțiunea dintre obiectul care acționează și obiectul asupra căruia se exercită acțiunea.

Din cele de mai sus reiese că există unele relații necesare care nu sînt în același timp și cauzale (legături între stări, legături reciproce, acțiuni reciproce) și altele care sînt cauzale. Atunci cînd sînt generale și se repetă cu o constanță relativă, ele se încadrează în noțiunea de lege. Prin urmare, afirmația că toate legile au un caracter cauzal nu ține seama de varietatea calitativă a multiplelor conexiuni necesare și generale din univers și prin aceasta duce la o reflectare unilaterală, deci eronată a realității. Greșeala metafizică pe care o săvîrșește pozitivismul nu constă în recunoașterea existenței relațiilor necesare de succesiune, coexistență, condiționare,

precum și a legilor corespunzătoare lor, ci în încercarea de a dizolva relațiile cauzale în relații condiționale, în încercarea de a nega existența legilor cauzale și a relațiilor cauzale ca fundament al oricărei legi, deci în încercarea de a absolutiza un anumit tip de legături [1]. Combătînd această unilateralitate metafizică, nu avem dreptul să cădem în altă extremă, care ni se pare nu mai puțin metafizică, aceea de a reduce toate relațiile legice la relații cu conținut cauzal, ci, dimpotrivă, avem datoria să facem distincție între *conținutul* legii și *temeiul* ei.

Împotriva indeterminismului, care respinge cauzalitatea, nu trebuie adus argumentul simplificator că orice lege este cauzală, ci trebuie analizat fundamentul cauzal al oricărei legi.

În primul rînd trebuie subliniată relativitatea distincției dintre „cum?" și „de ce?". O lege poate să fie în același timp *modală* într-un raport și *cauzală* în altul, adică să arate cum se petrece un anumit proces și prin aceasta să dea explicația cauzală a altor procese. Pe de altă parte, o lege — chiar cauzală — are nevoie, la rîndul ei, de o explicație cauzală.

Problema explicării cauzale a legilor nu este ușoară, căci rezolvarea ei înseamnă descoperirea locului pe care îl ocupă grupul de fenomene caracterizat de legea respectivă într-un grup mai larg de fenomene, în cadrul cărora ea apare ca efect al altor procese. Astfel, legea periodicității elementelor chimice a putut fi explicată cauzal de-abia după descoperirea structurii intime a atomului, dezvăluindu-se faptul că poziția pe care o ocupă elementele chimice în tabloul periodic și proprietățile lor chimice depind de structura atomului (de numărul protonilor și al electronilor). Totodată trebuie menționat că multe legi ale fizicii nu și-au găsit încă explicația cauzală. Dificultatea provine din faptul că aproape fiecare lege este rezultatul interacțiunii unui număr nesfîrșit de cauze, ce se referă la diferite grupe de fenomene [2]. Dar acest fapt nu îndreptățește concluzia idealistă, agnostică, demobilizatoare că nu există cauzalitate sau că relația cauzală nu poate fi dezvăluită. Dimpotrivă, caracterizîndu-se printr-un profund optimism gnoseologic, întemeiat pe rezultatele pozitive anterioare, filozofia marxistă subliniază că prin descoperirea unor legi și mai generale sau mai profunde va fi posibilă explicarea cauzală a proprietăților cunoscute de noi astăzi și a legilor conform cărora se conservă și variază aceste proprietăți.

Desigur, încercarea de a găsi principii explicative tot mai largi are anumite limite. După cum arată Engels în *Dialectica naturii*, dincolo de materie și de mișcare nu se poate trece, căci nu există nimic. Principiul conservării materiei și mișcării este principiul filozofic cel mai cuprinzător, care constituie fundamentul tuturor celorlalte principii și legi existente. De aceea el nu poate fi explicat prin alte principii mai cuprinzătoare. Este un alt aspect al tezei profund dialectice conform căreia la infinit relația cauzală trece în interacțiune.

★

[1] Aici nu ne referim la caracterul idealist-subiectivist al concepției pozitiviste despre lege.

[2] Vezi și C. T. Мелюхин, *Причинность и функционная зависимость*, în culegerea *Проблема причинности в современной физике*, Изд. Ак. Наук СССР, Москва, 1960, p. 252 și urm.

În strînsă legătură cu afirmația că orice lege are un conținut cauzal, se află teza care contestă caracterul necesar și univoc al relației cauzale. Pe această poziție se situează cei care încearcă să introducă în teoria cauzalității noțiunea de cauză statistică și cauză întîmplătoare, neunivocă (în raport cu efectul), iar în teoria determinismului noțiunea de determinism statistic, considerat de autorii respectivi ca singurul determinism autentic, ca determinism materialist-dialectic.

Să analizăm cîteva poziții mai semnificative pentru acest punct de vedere. I. T. Frolov, în lucrarea sa, *Despre cauzalitate și finalitate în natura vie*, face distincție între determinismul mecanicist, care admite doar relații univoce, nemijlocite, necesare de la cauză la efect, și determinismul statistic, în cadrul căruia cauzalitatea s-ar manifesta mijlocit, neunivoc, întîmplător. După părerea lui I. T. Frolov, înțelegerea relației cauzale ca univocă, necesară, nemijlocită nu corespunde formelor mai complexe de existență a materiei, care necesită trecerea la interpretarea statistică a cauzelor. Cercetarea statistică ar scoate în relief neechivalența dintre cauză și efect, faptul că starea următoare a sistemului nu ar putea fi dedusă integral din starea anterioară. Ea ar scoate în relief tipul statistic al relațiilor cauzale, tipul relațiilor cauzale mijlocite [1]. Pe acest temei I. T. Frolov face distincție între cauzele necesare și cele întîmplătoare.

Distincția este apreciată pozitiv de N. N. Jukov-Verejnikov într-o recenzie a cărții lui I. T. Frolov. Recenzentul aduce în sprijinul acestei idei exemplul mutațiilor, arătînd că mutațiile sînt schimbări ale unor însușiri izolate, care în 99% din cazuri au un caracter patologic. Mutațiile sînt întotdeauna legate de o lezare a aparatului cromozomic și sînt cauzate de cele mai multe ori de acțiunea radiațiilor ionizante. Analizînd aceste lezări sub aspectul relației cauzale, N. N. Jukov-Verejnikov ajunge la concluzia că, „în cazul dat, cauza (de pildă particula atomică) și efectul (lezarea bazei ereditare) au un caracter întîmplător, căci între acțiunea cauzei și efect nu există o corespondență constantă. Una și aceeași particulă, posedînd aceeași energie, poate provoca — pătrunzînd în celulă — distrugeri care să genereze schimbarea celor mai diferite însușiri. Frecvența apariției uneia sau alteia dintre schimbările însușirilor moștenite depinde în realitate nu atît de calitatea specifică a acțiunii, cît de locul structurilor ereditare asupra cărora acționează particula respectivă sau ionizarea produsă de ea. În măsura în care cauza dată nu produce unul și același efect, legătura cauzală trebuie considerată întîmplătoare pentru dezvoltarea ulterioară" [2].

După părerea noastră, exemplul analizat de autor nu îndreptățește concluzia că se poate vorbi de existența unei relații întîmplătoare de la cauză la efect. O astfel de concluzie rezultă dintr-o unilaterală înțelegere a relației cauzale. Pentru N. N. Jukov-Verejnikov, cauza este doar acțiunea din exterior, în timp ce în realitate cauza trebuie considerată ca

[1] И. Т. Фролов, *О причинности и целесообразности в живой природе*, Госполитиздат, Москва, 1961, p. 28—36.

[2] Н. Н. Жуков-Вережников, *Дискуссионные вопросы современной биологии и проблема причинности*, „Вопросы философии", 1962, nr. 4, p. 178.

interacțiune între particulă și structurile ereditare unde ea a pătruns, iar efectul — schimbare a însușirilor structurilor ereditare. Analizînd astfel raportul cauzal, nu vom descoperi nici o neunivocitate : o anumită cauză produce întotdeauna un anumit efect. Neunivocitatea fenomenelor provine din împletirea complexă a diferitelor lanțuri de fenomene anterioare, ceea ce înseamnă că efecte diferite au cauze diferite.

O poziție similară cu cea a lui I. T. Frolov ocupă și filozoful german R. Havemann, care afirmă de asemenea că fenomenul cauză generează doar posibilitatea diferitelor efecte, din care se realizează numai unul. Deci și pentru R. Havemann [1] cauza și efectul nu sînt legate în mod necesar, ci doar cu un anumit grad de probabilitate. Pe aceeași linie merge și precizarea făcută de savantul sovietic V. A. Fok [2], potrivit căreia cauzalitatea își păstrează valabilitatea în domeniul posibilului, dar își încetează acțiunea în domeniul realului (în cazul fenomenelor din microcosm).

După părerea noastră, în aceste raționamente se confundă două planuri : teza adevărată că fenomenele întîmplătoare sînt determinate cauzal cu teza falsă că raportul de la cauză la efect este neunivoc, este întîmplător.

Autorii amintiți resping pe bună dreptate ideea cauzalității simple, directe, externe, așa cum a fost ea concepută de determinismul mecanicist și susțin tot atît de întemeiat ideea caracterului complex al cauzalității, faptul că în schimbarea unui fenomen joacă un rol important și structura lui internă, că fenomenul nu e determinat de un singur factor exterior, ci de o multitudine de factori externi și interni. Dar de la aceste idei juste se ajunge la concluzia caracterului întîmplător, statistic, probabilist al relației cauzale. Ce înseamnă să susții caracterul probabilist, statistic, întîmplător al relației cauzale? Înseamnă să presupui că uneori cauza produce un efect, alteori aceeași cauză nu-l mai produce, că uneori îl produce într-un fel, alteori îl produce în alt fel.

Dar dacă efectul nu s-a realizat înseamnă că neproducerea lui are, la rîndul ei, alte cauze decît aceea care a produs efectul. Pentru acest motiv, efectul nu poate fi considerat întîmplător în raport cu cauza sa căci cauza realizată produce cu necesitate efectul.

Faptul că fenomenul se produce uneori într-un fel, alteori în alt fel, că uneori fenomenul se produce, iar alteori nu se produce se datorește de fiecare dată altor înlănțuiri cauzale, altor cauze. Ceea ce este identic în fenomene este produs de cauze identice, ceea ce este deosebit este generat de cauze deosebite. Dacă nu sîntem consecvenți cu teza fundamentală a determinismului, potrivit căreia în condiții identice cauze identice produc efecte identice, ajungem să renunțăm la ideea determinării cauzale a lucrurilor. Prin intermediul determinismului statistic, care introduce noțiunea de cauzalitate statistică, probabilistă — înțeleasă ca mai sus —, se alunecă spre indeterminism, tot așa după cum, într-o anumită perioadă, afirmarea caracterului statistic al legii conservării energiei a dus la concluzia greșită,

[1] R. Havemann, *Observații în legătură cu „complementaritatea" din mecanica cuantică*, în „ Probleme de filozofie", 1958, nr. 12.

[2] В. А. Фок, *Об интерпретации квантовой механики. Философские проблемы современного естествознания*, Изд. Акад. Наук, СССР, Москва, 1959.

energetistă că energia nu se conservă în fiecare caz individual, deci că se poate produce din nimic. Prin negarea univocității și deci a caracterului necesar al relației cauzale, se poate ajunge pe căi ocolite la concluzia indeterministă că există fenomene acauzale. Determinismul statistic înțeles ca o *înmuiere* a principiului cauzalității, ca un determinism care ar avea de-a face cu o *cauzalitate slabă*, inconsecventă, este de fapt o concesie făcută indeterminismului.

Prin urmare, relația cauzală este necesară pentru că, atunci cînd apare, cauza A generează inevitabil un anumit efect. Efectul nu poate fi întîmplător în raport cu cauza sa. Dar, în înlănțuirea complexă dintre fenomene, interacțiunile pot avea un caracter întîmplător pentru un anumit fenomen. Dacă înlănțuirea unor fenomene e întîmplătoare în raport cu un anumit fenomen, atunci și efectul produs de ea este întîmplător în raport cu fenomenul respectiv [1].

Pentru a lupta împotriva determinismului mecanicist, care identifică necesitatea cu cauzalitatea, este introdusă fără nici un temei noțiunea de cauzalitate statistică, neunivocă, noțiune care pune sub semnul întrebării caracterul necesar și univoc al relației cauzale. În realitate ar trebui subliniată ideea că fiecare fenomen este o unitate a necesarului și întîmplătorului, că există necesități de diferite grade (mai generale și mai puțin generale) și că unele aspecte întîmplătoare într-un anumit raport sînt necesare în alt raport. Întîmplătorul nu are niciodată un caracter absolut. Orice fenomen conține unele aspecte necesare. Unul dintre aceste aspecte necesare îl constituie faptul că fenomenul respectiv este *efectul unei anumite cauze.*

Repetăm, efectul nu poate fi întîmplător în raport cu cauza care l-a generat. Dar dacă un fenomen e întîmplător în raport cu altul, atunci și efectele acțiunii lui asupra procesului respectiv au un caracter întîmplător. Numai sub acest aspect are sens să vorbim de conexiuni întîmplătoare.

În lumina celor de mai sus apar greșite unele afirmații întîlnite în literatura consacrată teoriei marxiste a cauzalității cu privire la variabilitatea și relativitatea relațiilor cauzale. Astfel, se susține uneori că una și aceeași cauză produce efecte diferite sau că unul și același efect poate avea diferite cauze. Aceste afirmații încalcă teza univocității și a necesității relației cauzale, teză pusă în evidență cu tărie de analiza fenomenelor realității.

Asemenea afirmații au un caracter mecanicist pentru că reduc cauza la acțiunea din exterior, cînd în realitate cauza trebuie căutată în interacțiunea dintre factorii externi și corpul asupra căruia se exercită acțiunea. Dacă interpretăm astfel relațiile dintre fenomene, apare limpede caracterul univoc și necesar al relației cauzale. Nu avem de-a face cu aceeași cauză care produce efecte diferite, nici cu același efect produs de cauze diferite, ci avem de-a face cu diferite cauze care provoacă diferite efecte.

---

[1] Vezi și Воробев, В. М. Каганов, А. Е. Фурман, *Основные категории и законы материалистической диалектики*, Москва, Изд. Московского университета, 1962, p. 74.

Pentru a demonstra că aceeași cauză are efecte diferite, în lucrarea *Categoriile dialecticii materialiste* se dă ca exemplu curentul electric, care poate fi cauza descompunerii chimice a corpurilor (dacă trece printr-o soluție electrolitică), ori cauza mișcării mecanice (într-un motor electric), ori cauza iluminării gazului (într-un tub cu gaze rarefiate) [1].

În acest exemplu, acțiunea din exterior este considerată cauză, în timp ce structura internă a obiectelor asupra cărora se exercită acțiunea este considerată doar o condiție [2].

Dar dacă în condiții diferite aceeași cauză produce efecte diferite, înseamnă că ea a încetat să fie cauză, transformîndu-se în condiție, și, dimpotrivă, ceea ce a fost condiție a devenit cauză, căci prin definiție ceea ce generează o schimbare este cauza acelei schimbări.

Cauza schimbării unui fenomen trebuie căutată, în primul rînd, printre fenomenele variabile și nu printre cele constante (apariția schimbării presupune întotdeauna un transfer de mișcare și materie) și, dimpotrivă, cauza conservării unei stări trebuie căutată, în primul rînd, printre fenomenele care nu suferă schimbări. Altfel, se încalcă principiul continuității și al substanțialității relațiilor cauzale.

O concepție consecvent deterministă trebuie să susțină ideea caracterului necesar și univoc al relației cauzale. Acest mod de a înțelege relația cauzală nu duce, după cum consideră unii autori, la negarea conexiunilor, a aspectelor întîmplătoare din univers, ci, dimpotrivă, la interpretarea mai profundă, mai nuanțată a relației dintre necesitate și întîmplare.

★

Analiza relației dintre necesitate și întîmplare constituie un alt aspect al disputelor ce s-au angajat în jurul categoriei de lege pe frontul filozofic marxist, deoarece, după cum se știe, necesitatea este cuprinsă în definirea legii, pe cînd întîmplarea — nu. Totuși, o dată cu cercetarea naturii legilor statistice a apărut cu o deosebită evidență și problema corelației dintre necesar și întîmplător.

Care este relația dintre legile statistice și factorii necesari? Aceste întrebări își găsesc răspunsul adecvat în înțelegerea justă a corelației dintre necesar și întîmplător. O atare înțelegere permite, pe de o parte, să se releve elementele comune și cele deosebitoare pe care le conțin legile dinamice și legile statistice. Discuțiile referitoare la această problemă au dus la cîteva puncte de vedere comune, care constituie un bun cîștigat pentru teoria marxistă a legii, de aceea ne vom opri cu deosebire asupra acestor aspecte.

Cercetînd raportul dintre necesitate și lege din punctul de vedere al celor două tipuri de legi, filozofii și savanții marxiști au ajuns la concluzia că orice lege este o expresie a necesarului. Dar cele două tipuri de legi exprimă necesarul în mod diferit. Astfel, legea dinamică fixează realizarea necesarului în fiecare caz individual, în timp ce legea statistică reține nece-

[1] *Категории материалистической диалектики*. Госполитиздат, Москва, 1956, p. 116.

[2] Despre acest lucru am amintit mai sus, analizînd exemplele aduse de H. Kröber și N. N. Jukov-Verejnikov.

sarul, elementul constant, repetabil în esențialitatea sa, din ansamblul statistic studiat. De aceea necesarul din legile statistice are un caracter mult mai general, referindu-se la comportamentul ansamblului statistic și nu la realizarea conduitei individuale, care este întîmplătoare în raport cu procesul în ansamblu (în limitele necesității impuse de ansamblu). Cunoașterea furnizată de legile statistice despre fenomenele individuale se referă la individul mediu, considerat ca element al colectivului, de aceea ea are un caracter probabil.

Factorii întîmplători acționează de asemenea în cazul ambelor tipuri de lege, dar acțiunea perturbatoare a factorilor întîmplători nu este fixată în mod explicit de lege, care face abstracție tocmai de aspectele întîmplătoare.

În cazul legilor dinamice, factorii întîmplători joacă rolul unor mici perturbații în conduita individuală, care nu pot anula acțiunea necesității. În cazul legilor statistice, situația este similară dacă ne referim la ansamblul fenomenelor, însă pentru fiecare individ al colectivului în parte factorii întîmplători joacă un rol mult mai mare. Datorită numărului însemnat de interacțiuni complexe, comportamentul indivizilor este întîmplător în raport cu ansamblul statistic și de aceea realizarea uneia dintre posibilitățile existente este doar probabilă.

În general însă se poate afirma că factorii necesari determină constanța frecvenței, iar factorii întîmplători produc oscilațiile în jurul frecvenței.

Această interpretare a corelației dintre necesar și întîmplător ne permite să conchidem că nu se poate ridica un zid despărțitor între cele două tipuri de lege. Dat fiind că nu există nici necesitate, nici întîmplare pură, dat fiind că distincția dintre necesitate și întîmplare nu este absolută, realitatea dezvăluie în toate domeniile atît aspecte dinamice, cît și aspecte statistice.

Factorii întîmplători determină perturbări mai mari sau mai mici în desfășurarea legică a proceselor, iar diferite grade de necesitate determină natura legii. Legile dinamice se referă la fenomene relativ simple, în care necesarul își taie drum direct, în vreme ce legile statistice vizează fenomene necesare foarte complexe. Neunivocitatea fenomenelor individuale ce alcătuiesc colectivul statistic trebuie explicată prin complexitatea relațiilor dintre cauză și efect și nu prin neunivocitatea și caracterul întîmplător al acestei relații.

★

Analiza corelației dintre condiții, cauză, necesitate, întîmplare, probabilitate, lege, dezvăluie limpede caracterul complex al determinării fenomenelor, pe care o singură categorie — chiar fundamentală, cum e cauzalitatea — nu o poate explica. Iată de ce este întemeiată părerea că determinismul reprezintă o teorie a corelației dintre categoriile conexiunii universale (în cadrul căreia cauzalitatea constituie doar o parte), categorii care numai în ansamblu ne dau o explicație aproximativ fidelă a caracterului complex al determinării fenomenelor.

О СООТНОШЕНИИ ПРИЧИННОСТИ И ЗАКОНА

РЕЗЮМЕ

Установление статистических законов микрофизики было истолковано идеалистической философией как индетерминизм, как доказательство несуществования необходимости и замены закона причинного отношения обусловливающими отношениями.

Марксистские философы противопоставили этим тезисам аргументы, подтверждающие универсальность причинных отношений, необходимый характер закономерностей, значит и статистических, а также доводы в подтверждение мысли, что каждый закон основывается, в конечном итоге, на причинном отношении.

В статье сначала рассматривается вопрос, выражает ли явно всякий закон причинное взаимное отношение. Автор присоединяется к мнению, высказанному в обсуждениях марксистских философов, согласно которому необходимо делать различие между содержанием и основанием законов. Законы всегда причинно обоснованы, но могут отражать и другие типы необходимых связей кроме причинных, как например связи между состояниями, необходимые взаимные связи и обусловливающие связи.

После краткого определения этих связей, автор рассматривает более подробно отношение между причинами и условиями.

В работе в первую очередь изложены выводы из статьи Х. Кробера по этому вопросу, опубликованной во 2 номере за 1961 год советского журнала «Философские науки».

В связи с точкой зрения Х. Кробера относительно причины,понимаемой как осуществление достаточных условий, автор делает оговорку, утверждая, что единственным типом причины, соответствующим действительности, является причина, рассматриваемая как часть совокупности необходимых и достаточных условий, а именно причина, вызывающая следствие.

Как таковые, причинные законы выражают *порождающие* связи, в то время как обусловливающие законы отражают всего лишь *влияние*.

Далее рассматривается вопрос необходимого и необратимого характера причинного отношения. Автор не согласен с точкой зрения И. Т. Фролова и Р. Хавеманна об обратимом и вероятном характере причинной связи, защищая тезис, согласно которому следствие не может никогда рассматриваться как случайное по отношению к своей причине. В статье защищается идея всеобщности отношения причина-следствие и критикуются воззрения, по которым одна и та же причина может иметь различные следствия.

Ссылаясь в заключение на соотношение динамических и статистических законов, автор указывает, что нельзя воздвигнуть глухую стену между этими двумя типами законов, так как не существует ни чистой

необходимости, ни чистой случайности. Статистические законы возникают в коллективах, характеризующихся сложными отношениями, а не вследствии обратимости и случайного характера причинного отношения.

À PROPOS DE LA CORRÉLATION ENTRE LA CAUSALITÉ ET LA LOI

RÉSUMÉ

L'établissement des lois statistiques de la microphysique a été interprété par la philosophie idéaliste comme de l'indéterminisme, comme une preuve de l'inexistence de la nécessité et du remplacement de la relation causale par des relations de conditionnement.

Les philosophes marxistes ont opposé à ces thèses des arguments en faveur de l'universalité des relations causales, du caractère nécessaire des lois et, par conséquent, aussi des lois statistiques, ainsi qu'en faveur de l'idée que toute loi se fonde, en dernière analyse, sur une relation causale.

L'auteur analyse d'abord la question de savoir si toute loi exprime explicitement un rapport causal. Il adopte la conception qui s'est fait jour dans les discussions des philosophes marxistes suivant laquelle il est nécessaire de distinguer entre le contenu des lois et leur fondement. Les lois sont toujours fondées sur la causalité, mais, en dehors des connexions causales , elles peuvent refléter aussi d'autres types de connexions nécessaires, comme par exemple les liens entre les états, les liens réciproques nécessaires et les liens de conditionnement.

Après une succincte détermination de ces liens, l'auteur analyse d'une façon plus détaillée le rapport entre les causes et les conditions.

Il expose d'abord les conclusions de l'article de H. Kröber, publié dans la revue soviétique « Filosofskie nauki », 2/1961, et traitant de ce problème.

L'auteur fait des réserves à l'égard de la conception de H. Krőber sur la cause entendue comme réalisation des conditions suffisantes, et soutient que le seul type de cause qui correspond à la réalité est la cause considérée comme une partie de l'ensemble de conditions nécessaires et suffisantes à savoir celle qui provoque l'effet.

Il s'ensuit que les lois causales expriment des rapports de *génération*, tandis que les lois de conditionnement reflètent seulement une *influence*.

L'auteur continue en discutant le problème du caractère, nécessaire et univoque, de la relation causale. Il objecte, contre la conception de I. T. Frolov et R. Havemann sur le caractère probabiliste et non univoque du lien causal, soutenant que jamais l'effet ne peut être considéré comme étant fortuit par rapport à sa cause. L'auteur défend l'idée de

l'universalité du rapport cause—effet, et critique les conceptions suivant lesquelles la même cause peut avoir des effets différents.

Dans la conclusion, l'auteur se réfère au rapport entre les lois dynamiques et les lois statistiques, et montre que l'on ne peut élever de mur séparateur entre ces deux types de loi, car il n'y a pas de nécessité pure, comme il n'y a pas de hasard pur. Les lois statistiques apparaissent en des collectifs caractérisés par des relations complexes et ne résultent pas du caractère non univoque et fortuit de la relation causale.

RIDICAREA DE LA ABSTRACT LA CONCRET ÎN FIZICĂ

DE

STELIAN POPESCU

Constatarea că teoriile fizice moderne sînt „prodigios de abstracte" este aproape un „loc comun" ; că există o tendință accentuată de abstractizare continuă a acestora este iarăși un fapt de observație imediată. Și totuși, ceea ce se impune cu o forță deosebită este în primul rînd caracterul din ce în ce mai „concret" al fizicii moderne în ansamblu, în sensul că teoriile moderne reflectă tot mai adîncit esența complexă a fenomenelor fizice. Ele sînt „abstracte", întrucît se bazează pe principii foarte îndepărtate de ceea ce ne-ar putea sugera simpla contemplare a fenomenelor. Clasicii marxism-leninismului au cercetat îndeaproape acest aspect al dialecticii cunoașterii științifice, caracterizîndu-l ca ridicare de la abstract la concret. Infinitatea de determinări pe care o reprezintă „concretul" nu este reprodusă în gîndire prin însumarea mecanică a unor imagini senzoriale, ci prin intermediul noțiunilor și legilor teoretice. F. Engels arăta astfel că „legea generală a transformării formelor mișcării e mult mai concretă decît orice exemplu « concret » în legătură cu ea" [1]. Într-adevăr, să ne gîndim, de exemplu, la observațiile care au stat la baza formulării legii conservării energiei. Rumford observă că șpanul rezultat la așchierea unei țevi de tun se încălzește ; Davy topește două bucăți de gheață frecîndu-le ; Mayer observă încălzirea mării după furtună, Joule încălzește apa, lăsînd să se învîrtească în vas o roată cu palete. Evident, a rămîne la descrierea acestor fenomene concrete nu înseamnă a merge prea departe ; nu este vorba însă numai de faptul că astfel sîntem obligați să ne restrîngem la un număr limitat de fenomene (întrucît în definitiv am putea extinde această descriere la un număr practic foarte mare de cazuri), ci mai ales de faptul că nici un singur caz nu este încă cunoscut în sensul adevărat al cuvîntului. Să vedem ce consecințe are faptul că în locul acestor descrieri se ajunge la reflectarea teoretică a fenomenului. Se definesc astfel de noțiuni ca noțiunea de *energie* și noțiunea de cantitate de căldură. În procesele

[1] F. Engels, *Dialectica naturii*, București, Edit. politică, 1959, p. 204.

considerate, *căldura* ne apare ca o formă de *energie*. Dintr-o dată eterogenitatea fenomenelor (mişcarea mecanică şi mişcarea calorică) ne apare ca expresie a unei unităţi interne. Descrierea nu ne ducea decît pînă la jumătatea drumului, ne ne putea da decît o indicaţie vagă, *calitativă* a acestei unităţi. Odată formulată legea generală, întreaga natură ni se înfăţişează ca o uriaşă masă de transformări ale diferitelor forme de mişcare. Relaţiile concrete dintre aceste forme de mişcare, procesele infinit de complexe, pe care le determină transformările lor n-ar putea, fără îndoială, să fie reflectate rămînînd la nivelul senzaţiilor, fără o îndepărtare remarcabilă de acest nivel. Abstracţiile *energie*, temperatură etc. şi relaţiile dintre ele nu sînt simple „extrase" mecanice de date *senzoriale*. De la senzaţie gîndirea s-a ridicat la idee şi această ridicare este o contribuţie creatoare a acesteia. Legea generală (şi ca atare abstractă, depărtată de contemplarea imediată a fenomenelor) reflectă diversitatea enormă a mişcării materiei cu mult mai adecvat şi mai profund decît orice „descriere" particulară a unor astfel de mişcări. Această lege generală reflectă o latură esenţială a mişcării; ea ne permite să determinăm legile de transformare a diferitelor forme concrete de mişcare, ne dă cele mai profunde informaţii cu privire la dialectica proceselor fizice. Formularea generală este în acest caz concretă, este mai aproape de manifestarea concretă a fenomenelor decît ar putea fi înşiruirea (descriptivă) a acestor manifestări. Prin latura accidentală, prin caracterul finit, limitativ al imaginii senzoriale directe sau mediate, aceasta este mai abstractă, mai îndepărtată de propria esenţă a fenomenului care este *necesară*, *infinită*, *complexă*.

Filozofia burgheză a interpretat continua abstractizare a fizicii drept o dovadă a caracterului idealist al acesteia. Fizica, pentru un Robert Blanché, nu mai cuprinde nimic material. Conceptele cu care operează fizica modernă nu ar mai avea nici o legătură cu aspectele senzoriale şi, ca atare, ar fi pure construcţii umane. Pentru idealişti, abstract înseamnă pur şi simplu nematerial, ideal; rupînd în chip metafizic categoriile de abstract şi concret, filozofia idealistă crede că a găsit dovada inexistenţei reale a concretului. Adevărul raportului dintre abstract şi concret este însă — după cum au arătat clasicii marxismului — unitatea lor dialectică. În cunoaşterea lumii materiale, momentul abstractizării determină însăşi reflectarea concretului în diversitatea aspectelor lui esenţiale, contradictorii. Laturile date în abstracţiile ştiinţifice nu sînt un adaos exterior, ele sînt reflectarea din ce în ce mai adîncită a esenţei fenomenelor.

Departe de a avea ca obiect „pure abstracţii", idei rupte de realitatea materială, fizica modernă reprezintă un pas foarte important în procesul continuu de apropiere a omului, a cunoaşterii de concretitudinea lumii materiale. După cum arăta Lenin, orice teorie, orice concept ştiinţific reprezintă un moment de îndepărtare de real (ca atare este o abstracţie) pentru a-l putea cuprinde mai bine (ca atare pentru a constitui abstractul concret).

„Hegel are, *în fond*, perfectă dreptate împotriva lui Kant — scria Lenin —. Gîndirea, ridicîndu-se de la concret la abstract, nu se îndepărtează — dacă este justă (N.B.) (or, Kant, ca toţi filozofii, vorbeşte de gîndirea

justă) — de adevăr, ci se apropie de el. Abstracția *materie*, *lege* a naturii, abstracția *valoare* etc., într-un cuvînt *toate* abstracțiile științifice (juste, serioase, iar nu absurde) reflectă natura mai profund, mai exact, *mai complet*. De la intuirea vie la gîndirea abstractă și *de la ea la practică* — aceasta este calea dialectică a cunoașterii *adevărului*, a cunoașterii realității *obiective*" [1].

Este important să observăm că, în textul pe care Lenin îl comenta, Hegel critica pe Kant, care găsea mai curînd adevărul în „substanța" intuiției sensibile, în senzorialitate decît în concepte, care ar fi reprezentat o sărăcire, o îndepărtare de realitate. Lenin insistă asupra ideii susținute de Hegel că în gîndire este dată realitatea mai complet, mai adecvat, în forma necesității sale; el arată de asemenea că în procesul apropierii de adevăr, cuprinderea dialectică a realității obiective, conceptele, legile mai depărtate de latura senzorială sînt mai „adevărate". O dată cu creșterea gradului de generalitate, cu creșterea nivelului de abstractizare, noțiunile și legile științifice pătrund mai adînc în esența fenomenelor. Astfel, legea valorii, arată Lenin, este mai adevărată decît legea cererii și a ofertei [2], cu toate că în legea valorii nu se mai regăsește nimic din imaginea pestriță care subzistă încă în legea cererii și a ofertei.

În fizică se poate observa cu deplină claritate procesul continuu de apropiere de realitatea materială concretă, prin constituirea unor noțiuni și relații din ce în ce mai abstracte.

Știința s-a constituit ca știință propriu-zisă o dată cu utilizarea unei metode pe care S.I. Vavilov o denumea „metoda principiilor". Este vorba de faptul cunoscut că fizica — în speță o ramură a ei, mecanica — a căpătat forma unei discipline teoretice care explică fenomenele naturale — pornind de la un număr relativ restrîns de „principii", de legi fundamentale. În legătură cu aceste principii, s-a edificat un sistem matematic cu ajutorul căruia legile particulare ale diverselor fenomene **erau deduse** din principiile de bază.

Dacă analizăm monumentala lucrare a lui Newton, observăm că el procedează mai întîi la definirea unor concepte fundamentale. Astfel el definește conceptele de *spațiu*, de *timp*, conceptul de *masă*, *forță* etc. și alte concepte derivate : *viteză*, *accelerație* etc. El fixează apoi cîteva principii, cum ar fi principiul inerției, principiul independenței forțelor etc. Aici nu ne interesează, desigur, structura cărții lui Newton și nici eforturile ulterioare de a găsi o formă axiomatică riguroasă a mecanicii, ci simplul fapt că în acest moment cunoașterea în fizică s-a ridicat de la faza simplei *descripții* la o tratare *teoretică*, cu alte cuvinte la reflectarea sui-generis a fenomenelor fizice în concepte.

Primele mari succese ale fizicii s-au exprimat prin elaborarea unor abstracții atît de importante ca cea de *masă*, *forță*, *inerție*, *sistem de referință* etc., cu ajutorul cărora s-au formulat legile mișcării mecanice. Ca să ne referim numai la două dintre aceste exemple, toți istoricii științei remarcă uriașul progres în cunoașterea mișcării mecanice realizat prin elaborarea

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 38, București, Edit. politică, p. 163.
[2] *Ibidem*, p. 164—165.

noțiunii de *masă* și a legii inerției. Noțiunea de masă era confundată îndeobște cu noțiunea de greutate, mult mai apropiată de aspectul senzorial al lucrurilor. Desprinderea de acest aspect „concret" al corpurilor, greutatea lor și ridicarea la conceptul mult mai abstract de masă inerțială a permis să se formuleze legea de bază a mecanicii ca lege generală a mișcării. De asemenea formularea principiului inerției a constituit un mare efort de abstractizare care a înlocuit ideea greșită, dar mult mai intuitivă, a mecanicii aristotelice despre compresiunile mediului care ar permanentiza mișcarea corpurilor asupra cărora a încetat orice acțiune a „motorului".

Pentru a continua exemplificarea în alt domeniu al fizicii, și anume în domeniul electromagnetismului, să observăm, ce progres în cunoaștere a însemnat elaborarea unor abstracții ca aceea de *cîmp* electric sau de cîmp magnetic. În locul noțiunilor impregnate de datele senzorialității, ca acela de fluid electric sau magnetic, și care nu redau realitatea decît extrem de limitat și de schematic, noile noțiuni abstracte au constituit baza unui tablou profund al fenomenelor electromagnetice, făurit de Maxwell.

Trebuie, așadar, să stabilim că adevărata cunoaștere în fizică, ca și în oricare alt domeniu al științei, este cunoașterea teoretică, noțională, abstractă; aceasta în primul rînd; în al doilea rînd, trebuie să observăm că procesul de reflectare a realității este un proces istoric, care se realizează prin apropieri succesive de adevărul absolut. Ca atare, concretul, în sensul de realitate obiectivă, este reflectat și în fizică, printr-o serie infinită de imagini relative. Dar aceste imagini relative nu trebuie să le concepem ca simple momente care n-ar semnifica decît schimbări de perspectivă datorite înmulțirii experiențelor, cum le consideră în general pozitivismul ci în primul rînd ca o adîncire a cunoașterii prin accentuarea caracterului abstract al noțiunilor și teoriilor. Succesiunea unor teorii fizice se datorește, după concepțiile pozitiviste, necesității de a descrie o altă mulțime de date experimentale decît cea anterioară, și anume o mulțime mai cuprinzătoare. Creșterea generalității teoriilor nu este în această perspectivă nici obligatorie și nici n-ar semnifica altceva decît simpla necesitate de a cuprinde, de a descrie mai multe experimente.

Materialismul dialectic ne permite să înțelegem acest proces de modificare a teoriilor ca o adîncire a cunoașterii, ca o reflectare din ce în ce mai adecvată a esenței fenomenelor fizice. Fiecare progres în dezvoltarea fizicii reprezintă o apropiere de esența concretului real, de reflectarea tot mai profundă a *dialecticii* reale a lumii materiale. Lenin sublinia ideea lui Hegel că, în cunoaștere, „o extindere mai mare este totodată și o mai mare intensitate" [1]; acest fapt ne arată că în procesul de abstractizare nu avem de-a face cu o simplă „sărăcire" a realității, ca urmare a necesității de a considera numai aspectele generale, deci comune unei clase din ce în ce mai extinse de fenomene; abstractizarea științifică permite determinarea *specifică* a fenomenelor în lumina caracterelor lor generale și, prin aceasta, „extinderea" tot mai mare este dialectic legată de „intensitatea" mai mare a cunoașterii.

[1] V. I. Lenin, *op. cit.*, p. 226.

În această ordine de idei trebuie să cercetăm o problemă destul de dificilă, legată de dialectica ridicării de la abstract la concret în fizică. Este în esență vorba de faptul că în reflectarea realității, a concretului conceput ca infinitate de determinări, nu putem concepe o succesiune „liniară" continuă de abstractizări. Dacă fiecare nou pas în abstractizare reprezintă un moment în procesul ridicării de la abstract la concret, aceste momente nu sînt echivalente între ele ca semnificație de cunoaștere. Dialectica materialistă are în vedere momente de „salt" în cunoașterea științifică, momente în care, în planul cunoașterii, se produc schimbări calitative. În știință a avut loc o trecere de la o modalitate metafizică la una dialectică de a concepe fenomenele. În fizică s-a înregistrat astfel o întreagă etapă mecanicistă, în care a existat un efort continuu de a constitui un tablou mecanic al tuturor fenomenelor fizice ; or, mecanica clasică nu reușea să reproducă în gîndire concretul decît într-o formă foarte limitată. Ea se baza pe o concepție metafizică a materiei, a spațiului și timpului, a forței etc. După cum a rezultat din cele de mai sus, în procesul de dezvoltare a fizicii, abstracțiile cu care opera mecanica erau insuficient de elaborate pentru a sluji la reflectarea dialecticii fenomenelor, ea era o disciplină relativ „abstractă", metafizică. Efortul de a reduce toate fenomenele fizice la mecanică trebuia să ducă în cele din urmă la evidențierea caracterului inadecvat al noțiunilor mecanicii pentru studierea celorlalte fenomene.

Dificultatea la care ne refeream mai sus intervine în momentul în care încercăm să determinăm riguros caracterul logic al acestor elemente de salt, și anume să determinăm natura abstracțiilor care caracterizează trecerea de la etapa metafizică la cea dialectică a fizicii. Observăm că prin aceasta am preciza mai riguros înseși momentele de „salt", și în special momentul în care putem considera că începe o etapă dialectică în fizică. Pentru a propune o soluție acestei probleme, să ne referim mai întîi la o serie de indicații ale clasicilor marxism-leninismului în legătură cu ele.

Astfel, în legătură cu caracterul dialectic al abstracțiilor trebuie să avem în vedere atît aprecierea lui Engels privitoare la cele trei descoperiri din științele naturii care au marcat ruptura gîndirii științifice de metafizică, cît și indicația lui Lenin că „fizica modernă naște dialectica". Engels se referea în legătură cu fizica la stabilirea principiului conservării energiei ; Lenin avea în vedere numeroase aspecte pe care le capătă cercetarea fenomenelor atomice : problema radioactivității, masa particulelor elementare (a electronului), inepuizabilitatea atomului etc. Engels vedea în legea conservării energiei o abstracție care permitea să se reflecte unitatea dialectică a celor mai diferite forme de mișcare ; această lege permitea să se înțeleagă unitatea unor fenomene care atunci păreau despărțite prin adevărate ziduri chinezești (mecanică, căldură, electricitate, lumină etc.). Ea permite în același timp să se stabilească deosebirea lor calitativă, dialectic legată însă de unitatea lor (legea conservării este, în fond, o lege a transformării energiei).

Lenin se referea, în esență, la abstracții (de fapt elaborate ulterior cu toată rigoarea, dar „presimțite" de Lenin cu o intuiție cu adevărat genială), care erau menite de asemenea să „sintetizeze" aspecte pe care

fizica clasică le considera numai sub un aspect unilateral, de excludere reciprocă, de contradicție (relativ-absolut, divizibil-indivizibil, continuu-discontinuu, necesitate-întîmplare etc.). Evoluția ulterioară a fizicii a ilustrat în chip strălucit că, sub raport logic, abstracțiile la care ne referim sînt abstracții „sintetice", care reușesc să oglindească unitatea laturilor contradictorii ale unor fenomene fizice.

Contradicțiile pe care fizica, pînă la un moment care rămîne să fie determinat, le consideră în izolarea lor, se cereau a fi sintetizate, depășite în abstracții specifice. În fizica modernă, elementul esențial al metodei de ridicare de la abstract la concret îl constituie elaborarea abstracțiilor „sintetice", dialectice. Lăsăm pentru mai tîrziu analiza concretă a unor astfel de abstracții fizice, pentru a încerca să elucidăm cea de-a doua problemă pe care am sesizat-o.

Hegel, care a teoretizat primul sinteza aspectelor logice contradictorii (teza și antiteza), considera într-un fel că acest proces de sinteză ar epuiza întreaga cunoaștere. Ideea absolută spre care își propunea să-și îndrepte cunoașterea era oarecum o depășire a tuturor contrariilor și, ca atare, un punct terminus al oricărei cunoașteri. Filozofia sa trebuia, după cum se știe, să facă imposibilă orice altă filozofie.

Dialectica materialistă a respins acest punct de vedere idealist, arătînd că materia este inepuizabilă și că nu poate exista nici o teorie, nici o cunoaștere determinată care s-o epuizeze.

Acest fapt ne obligă, cred, să nu dăm o semnificație absolută nici unui moment în constituirea abstracțiilor concrete. Nici un astfel de moment nu poate fi considerat „singurul dialectic" sau „dialectic prin excelență", deoarece nici un moment al cunoașterii nu realizează o cunoaștere „absolută". Prin aceasta nu înțelegem să facem o conciliere eclectică a metafizicii cu dialectica — în procesul cunoașterii au loc salturi calitative reale, — dar semnificația oricărui astfel de salt cuprinde alături de elementul de absolut și un element de relativ. Cele de mai sus ni se par a avea o importanță metodologică reală. Este vorba de faptul că în știință nu poate exista o sinteză *definitivă* a contrariilor, ci întotdeauna o sinteză relativă și tranzitorie, fără ca prin aceasta să fie mai mult sau mai puțin dialectică.

După cum vom vedea mai jos, în fizică acest fapt este deosebit de clar ilustrat[1].

Să analizăm pentru aceasta elaborarea noțiunii de atom în fizică.

După cum se știe, această noțiune a apărut încă din antichitate. Strict vorbind, conținutul ei era determinat de o idee generală de finititu-

[1] Deosebirea pe care o semnalăm între filozofie și științele particulare pare că s-ar datora faptului că științele particulare nu utilizează pur și simplu „categorii", ci — în cazul cel mai general — noțiuni care trebuie să fie definite în raport cu categoriile. Astfel, în fizică nu se utilizează categoria de spațiu definită așa de general ca în filozofie (formă de existență a materiei); ea are o serie de determinări specifice, fizice, respectiv matematice: metrică, topologie etc. și orice unitate cu noțiunea de materie se realizează prin intermediul acestor determinări. Acestea sînt însă relative și de aici urmează succesiunea indefinită de „sinteze" cu noțiunea de materie (prezentă ea însăși în teoria fizică prin determinări specifice, relative). Toate însă considerate în infinitatea lor realizează reflectarea unității *spațiului* cu *materia*, pe care o are în vedere materialismul dialectic.

dine a diviziunii. Dar această idee rezulta din date elementare ale experienței, extrapolînd, de fapt, incapacitatea tehnică de a duce oricît de departe diviziunea unei substanțe.

Ca atare, noțiunea de atom era, în realitate, extrem de abstractă; ea nu reușea să reflecte concretul real decît schematizat la extrem.

Pentru a explica cît de cît unele proprietăți ale obiectelor concrete, cum ar fi, de exemplu, coeziunea corpului, atomul era prevăzut în unele concepții cu o proprietate luată din cea mai directă experiență : un cîrlig. Facem aici, bineînțeles abstracție de rolul imens pe care l-a jucat noțiunea de atom în lupta dintre materialism și idealism și ne referim la aspectul său pur fizic. Ca atare, atomul din antichitate, datorită caracterului său legat direct de experiența senzorială, era extrem de abstract, de incapabil de a furniza o cunoaștere concretă a fenomenelor.

Primele abstracții fizice prin care reflectarea atomului a căpătat un caracter mai concret, mai determinat sînt cele legate de elaborarea mecanicii newtoniene. Punctul material a lui Newton, după cum se știe, reprezenta concepția despre atom a mecanicii clasice. Abstracțiile masă, forță, sarcină electrică (cu care a fost caracterizat mai tîrziu atomul) au permis o reflectare a fenomenelor mecanice de tipul dat de mecanica statistică clasică de pildă. Fenomenele chimice — după cum s-a mai arătat — au impus apariția în știință a unor noi abstracții care au caracterizat atomul (număr de ordine, masă atomică etc.). Aceste abstracții erau însă abstracții oarecum nespecifice; ele rezultau din analiza fenomenelor macroscopice și au fost pur și simplu extrapolate la domeniul microscopic. Pentru a putea reflecta complexitatea fenomenelor atomice a fost însă necesară elaborarea (într-un proces îndelungat) a unor concepte și principii extrem de abstracte, în cadrul mecanicii cuantice. Aspectele contradictorii ale lumii atomice, dezvăluite pînă atunci doar parțial și izolat (sarcină negativă și pozitivă etc.) sînt evidențiate acum sub cele mai diferite aspecte. Fizica modernă naște dialectica, spunea Lenin, referindu-se tocmai la începutul elaborării teoriei atomice propriu-zise. Prin noile determinări care își puneau ca sarcină să realizeze o sinteză a aspectelor contradictorii, realitatea desemnată de noțiunea de atom începea să fie reconstituită teoretic în concretitudinea sa. Momentul decisiv, desigur, a fost legat de descoperirea caracterului dual — corpuscular-ondulatoriu — al fenomenelor microcosmice.

Conceptele mecanicii ondulatorii care a realizat o primă sinteză a acestei dualități, au realizat în același timp și sinteza unor serii întregi de alte aspecte contradictorii : necesitate și întîmplare în comportarea microparticulelor (prin elaborarea unui determinism specific, dialectic al fenomenelor atomice), substanță-cîmp etc.

Trebuie să observăm, în plus, că elaborarea fizicii atomice moderne se sprijinea în primul rînd pe o formă foarte abstractă a mecanicii clasice, formă dată în esență de Lagrange, Hamilton și Jacobi și apoi în strînsă legătură cu teoria relativității.

De la „cîrligul" prin care era caracterizat atomul în antichitate, pînă la *transformările unitare în spațiul Hilbert sau la matricile de difuzie*

cu care este caracterizată lumea atomică în zilele noastre avem, pe linia abstractizării, același drum pe care l-a parcurs cunoașterea fizică pe linia conceperii concrete a atomului.

Cu aceasta putem trece la caracterizarea momentelor care apar după ce cunoașterea științifică a atins un nivel deosebit, specific „dialectic". Este evident că, în cazul exemplului nostru, o dată cu elaborarea conceptelor și legilor mecanicii ondulatorii am intrat într-o fază calitativ deosebită în cunoașterea fenomenelor atomice. Fenomenul atomic este reflectat ca o realitate concretă, într-o diversitate de determinări care se manifestă în experiență. Evident, nu trebuie să ne referim la o singură abstracție (noțiune sau lege), care ar constitui „abstracția concretă", „dialectică" a fizicii atomului, ci să avem în vedere pentru aceasta ansamblu teoretic, care formează teoria cuantică. Mecanica cuantică (sau ondulatorie) a reprezentat primul pas în elaborarea unui tablou teoretic concret al atomului în specificitatea lui contradictorie.

Elaborarea unei teorii mai „concrete" a și început. Sinteza contrariilor realizată de mecanica cuantică tinde să fie aprofundată. Această sinteză, ca orice sinteză în științele particulare, ne apare ca relativă, tranzitorie. Astfel, în noile teorii, cum este teoria cuantică a cîmpului, se realizează o nouă fuziune a aspectelor corpuscular-ondulatorii, care depășesc pe cea precedentă [1]. Noile noțiuni în curs de elaborare deschid perspective pentru o nouă sinteză a aspectelor necesare și întîmplătoare ale realității, ca și a substanței și a cîmpului. Dacă putem vorbi de un salt în cunoaștere care reprezintă o trecere de la modalitatea metafizică la una dialectică, nu trebuie în același timp să concepem „nivelul dialectic" actual ca un nivel absolut în cunoaștere. Cunoașterea nu va face decît să reproducă tot mai fidel, tot mai complex și mai viu concretul, inepuizabila realitate obiectivă.

Necesitatea de a duce investigația și mai adînc în „interiorul" materiei aduce deosebit de acut în actualitate problema metodei de ridicare de la abstract la concret. Elaborarea fizicii atomice, am văzut, nu lasă nici o îndoială asupra eficacității acestei metode; puterea metodelor de analiză a aparatului matematic și logic din ce în ce mai abstracte și a noțiunilor fizice corespunzătoare care scapă în bună măsură reprezentării intuitive — legată de contemplarea senzorială —, s-a impus tuturor cercetătorilor naturii și filozofilor contemporani.

Dar, după cum se știe, fizica se găsește în fața unor noi domenii de fenomene; investigația experimentală atinge noi nivele ale mișcării materiei, caracterizate de dimensiuni de un alt ordin decît cele ce caracterizau fenomenele cuantice. Sînt luate astfel în considerare procesele de interacțiune în care energiile sînt de ordinul miliardelor de electroni-volți, iar dimensiunile spațiale sub 10^{-13} cm. Teoria cuantică „obișnuită" se lovește de dificultăți, noțiunile sale încep să-și manifesteze limitele.

[1] Vezi și Valer Novacu, *Metoda dialectică și științele fizice*, în culegerea *Dialectica cunoașterii științifice*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962.

În această situație au apărut două direcții, conturate destul de precis, prin care se încearcă rezolvarea „crizei" [1] astfel apărute, pe care ne propunem să le analizăm din punctul de vedere al metodei ridicării de la abstract la concret.

Majoritatea fizicienilor își îndreaptă eforturile spre dezvoltarea așa-numitei teorii cuantice a cîmpurilor, o teorie care pornește de la mecanica cuantică. Am putea spune că aceasta este o tendință de abstractizare și mai înaltă a teoriei cuantice „obișnuite", condusă de sugestiile datelor experimentale din ce în ce mai bogate. Problema pe care și-o pune este de a găsi un aparat matematic suficient de abstract în care să-și găsească reflectarea fenomenele fizice noi; concomitent cu progresele pe care le face teoria pe această cale, continuă să coexiste noțiuni care poartă încă un caracter empiric, rezultînd oarecum din necesitatea de descriere a fenomenelor experimentale. Noțiuni ca „particulă virtuală", număr „barionic", „spin izotopic" sau „stranietate" nu au, la nivelul actual al dezvoltării teoriei, altă semnificație decît aceea pe care o aveau, să zicem, în momentul introducerii lor noțiunile de cuantă de acțiune, de foton sau de spin. Experiența impune aceste noțiuni, dar încă nu există un aparat teoretic bine fundamentat pe principii generale în care ele să-și găsească un loc firesc.

Această relativă ruptură dintre teorie și experiență a determinat o altă direcție, reprezentată de un grup de fizicieni din jurul lui de Broglie, la care aderă, după cîte se pare, și fizicianul japonez Yukawa, precum și fizicianul sovietic Terleţki ș.a. Aceștia învinuiesc prima direcție de un exces de abstractizare, de „formalism" și, în consecință, de „sterilitate"[2]. Această învinuire, deși este adusă de o minoritate a fizicienilor, ni se pare că trebuie analizată atent, sub raportul ei metodologic general.

Prima direcție urmărește depășirea dificultăților pe calea analizei unor proprietăți tot mai generale ale sistemelor fizice în cauză — cum sînt, de exemplu, proprietățile de simetrie și de invarianță. În această direcție, un rol tot mai mare îl capătă matematica, aceasta apărînd ca un veritabil instrument în elaborarea abstracțiilor fizice. Școala lui de Broglie cere revenirea la un model intuitiv de particulă, concretul urmînd să fie oarecum redat prin mijloace „directe".

Analizînd concepțiile lui de Broglie și Vigier, ne dăm seama însă că nu este, în fapt, vorba despre înlocuirea conceptelor cu imagini, că ponderea senzorialității sau mai curînd a „intuiției" este numai aparent mai mare. Acești fizicieni insistă cu precădere asupra necesității de a concepe un obiect fizic în mod *necondiționat*, localizat în spațiu și timp. Este evident că această imagine a obiectului localizat în spațiu și timp corespunde unui raport general între conținut și formă. Încercările de a alcătui o teorie în care să se postuleze explicit acest raport general (reflec-

[1] Acest termen este utilizat de fizicianul marxist J. P. Vigier pentru a caracteriza această situație, dar nu trebuie s-o confundăm cu o criză a fizicii în sensul folosit de Lenin, care era în esență o criză a materialismului mecanicist. Este vorba în esență de o dificultate de ordin tehnic și metodologic a fizicii contemporane.

[2] Vezi, în această privință, L. de Broglie, *Interpretarea mecanicii ondulatorii*, în volumul *Dialectica marxistă și științele naturii*, București, Edit. politică, 1962, p. 193.

tat şi la nivelul „intuiţiei" sensibile) nu pot evita utilizarea metodei ridicării de la abstract la concret; obiectul microfizic localizat în spaţiu şi timp nu poate fi redat prin mijloacele teoretice la nivelul „clasic" al abstracţiei. El nu poate fi reflectat decît prin elaborarea unor abstracţii din ce în ce mai înalte, care să facă, de exemplu, posibilă o fuziune a relativităţii generalizate cu mecanica cuantică.

După analiza lui de Broglie ar rezulta că prima direcţie amintită nu va putea realiza o reflectare „completă" a realităţii; renunţarea la localizare, ca fiind valabilă numai la nivelul intuiţiei, sărăceşte, după expresia lui de Broglie, tabloul fizic al lumii. În definitiv, ambele direcţii reprezintă tot aplicarea aceleiaşi metode de ridicare de la abstract la concret, dar se pare că posibilităţile reale de a reflecta complexitatea fenomenului real nu sînt identice. După cum consideră majoritatea fizicienilor preocupaţi de aceste probleme, hotărîtoare va fi, în această privinţă, verificarea experimentală a teoriilor complet elaborate.

Aceste consideraţii au avut scopul de a pune în evidenţă importanţa actuală a metodei de ridicare de la abstract la concret, precum şi caracterele specifice pe care aceasta le îmbracă în aplicarea ei la un domeniu determinat. Această împrejurare ne previne, bineînţeles, împotriva unei simplificări a procesului de cunoaştere a naturii, împotriva ideii că metoda generală ar fi pur şi simplu o reţetă uniformă, valabilă oricînd şi oriunde.

ПЕРЕХОД ОТ АБСТРАКТНОГО К КОНКРЕТНОМУ В ФИЗИКЕ

РЕЗЮМЕ

В статье высказываются некоторые соображения об использовании марксистского метода перехода от абстрактного к конкретному в физике. Автор прежде всего указывает на превосходство теоретического познания по сравнению с экспериментальным описанием в процессе все более глубокого отражения физических явлений. Наиболее абстрактные физические теории являются не доказательством исчезновения конкретного из поля зрения физики, как это считают философы идеалисты (Р. Бланше), а как раз диалектическим способом приближения познания к конкретности материального мира. В то же время расширение познания, образование все более общих понятий и принципов означает рост интенсивности познания, его углубление. В этом смысле последовательность физических теорий отражает не только расширение множества наблюденных явлений (как считают позитивисты), но и непрерывное раскрытие сущности явлений. Далее автор подчеркивает, что этот процесс не является чисто непрерывной эволюцией, а содержит моменты скачков. В физике произошел переход от метафизического способа абсолютизирования анализа, к диалектическому способу, в котором появляется единство анализа и синтеза. В современной физике осуществляются синтетические абстракции, в

которых отражается диалектическое единство противоречивых аспектов (непрерывный, прерывистый, пространство-время-материя и т.д.). Это происходит в рамках неограниченного процесса, так что не может быть и речи об окончательной диалектической стадии физики.

Наконец, автор касается выступлений физической школы, руководимой Бройлем, против чрезмерной абстрактизации современной физики и стремится показать, что интуитивность предлагаемых этой школой моделей недостаточна для избежания использования все более высоких абстракций.

LE PASSAGE DE L'ABSTRAIT AU CONCRET EN PHYSIQUE

RÉSUMÉ

L'auteur présente quelques considérations sur l'utilisation de la méthode marxiste du passage de l'abstrait au concret en physique. Il insiste d'abord sur la supériorité de la connaissance théorique par rapport à la description expérimentale dans le processus du reflet toujours plus approfondi des phénomènes physiques. Les théories physiques extrêmement abstraites ne sont pas une preuve de la disparition du concret du champ de recherches de la physique, comme le soutiennent les philosophes idéalistes (R. Blanché); elles constituent justement la modalité dialectique qui rapproche la connaissance de l'aspect concret du monde matériel. L'extension de la connaissance, la constitution de notions et de principes toujours plus généraux constituent en même temps un accroissement de l'intensité de la connaissance, un approfondissement de celle-ci. En ce sens, la succession des théories physiques reflète non seulement une extension de la multitude de phénomènes observés (comme le veut le positivisme), mais aussi un dévoilement continu de l'essence des phénomènes. L'auteur souligne ensuite le fait que ce processus ne représente pas une évolution continue, mais qu'il se réalise par bonds. En physique, il y a eu passage d'une modalité métaphysique d'absolutisation de l'analyse, à une modalité dialectique où il y a unité entre l'analyse et la synthèse. En physique moderne, on réalise des abstractions synthétiques par lesquelles est reflétée l'unité dialectique des aspects contradictoires (continu, discontinu, espace — temps — matière, etc.). Ceci a lieu dans le cadre d'un processus non limité, de sorte qu'il ne peut être question d'un stade dialectique définitif de la physique.

Enfin, l'auteur s'occupe des objections soulevées par l'école physique dirigée par de Broglie, contre l'abstraction excessive introduite dans la physique contemporaine, et essaye de mettre en évidence le fait qu'à cause du caractère intuitif des modèles préconisés par cette école il n'est pas possible d'éviter l'utilisation d'abstractions toujours plus hautes.

PROBLEME ALE LOGICII DIALECTICE

DE

M. N. ALEKSEEV (U.R.S.S.)

Logica dialectică, ca știință filozofică despre dialectica gîndirii, ca teorie a metodei dialectice, există de peste 100 de ani[1]. În acest interval de timp relativ scurt a fost acumulat un bogat material privind logica dialectică, au fost cercetate multe sectoare, au fost trasate cele mai importante direcții de cercetare (de pildă logica cunoașterii științifice). Logica dialectică pătrunde tot mai mult în biologie, fizică, economie politică și alte științe concrete. Este adevărat că nu dispunem încă de un curs bun, sistematic alcătuit de logică dialectică, nu avem un manual de logică dialectică și nici măcar un program de studiu aprobat. Dar această împrejurare, deși importantă nu poate înlătura realizările incontestabile ale logicii dialectice, cu atît mai mult cu cît deficiențele respective privesc nu însăși știința logicii dialectice, ci predarea ei.

Și totuși ar fi greșit să ne mulțumim cu succesele obținute în domeniul logicii dialectice, să ne mulțumim cu nivelul existent al dezvoltării sale. Fapt este că la noi logica dialectică nu se găsește încă la nivelul înalt pe care trebuie să-l atingă, ea nu acordă un ajutor efectiv cercetării științifice concrete. Mai există încă printre unii filozofi o atitudine nihilistă față de logica dialectică, de negare totală a ei. Este adevărat că acest lucru îl fac dușmanii marxismului, care, în general, nu recunosc dialectica. E cazul să recunoaștem însă că și unii filozofi marxiști își pun uneori întrebarea : cu ce se ocupă de fapt logica dialectică, care este obiectul ei? Faptul că apare o asemenea întrebare se datorează în parte specialiștilor care lucrează în domeniul logicii dialectice. Se pare că noi specialiștii nu facem totul pentru a înlătura aceste nedumeriri.

Și, într-adevăr, dacă privim cu atenție munca noastră remarcăm cu ușurință că mai avem de rezolvat numeroase probleme ale științei

---

[1] Întemeietorul logicii dialectice ca doctrină sistematică este socotit pe drept cuvînt Hegel. Totuși logica dialectică și-a căpătat forma științifică numai în lucrările lui Marx și Engels, în care a devenit logică dialectică *materialistă*.

noastre. Cercetările noastre în domeniul logicii dialectice sînt orientate uneori pe o cale greşită, iar problematica logicii dialectice este înlocuită uneori cu problematica altor ştiinţe.

În aceste condiţii, ar fi extrem de util şi de necesar să revizuim problematica ştiinţifică a logicii dialectice, s-o discutăm cît mai aprofundat, să explicăm multilateral diferitele moduri de abordare a acesteia. O asemenea muncă ar permite, totodată, concentrarea eforturilor specialiştilor spre desprinderea aspectelor principale. Acest lucru ar fi deosebit de important pentru forţele tinere care abia intră în contact cu logica dialectică şi care nu cunosc, de obicei, „întinderea", sfera logicii dialectice.

Articolul de faţă are drept scop să analizeze sub mai multe aspecte unele probleme importante ale logicii dialectice, mărginindu-se să enumere alte probleme, care din cauza spaţiului limitat, nu pot fi analizate aici.

Problemele de cercetare ştiinţifică în domeniul logicii dialectice pot fi împărţite în trei grupe, inegale prin întinderea lor. În prima grupă intră problemele legate de explicarea obiectului logicii dialectice şi a locului său în sistemul ştiinţelor. Problemele care intră în cea de-a doua grupă (cea mai mare) se referă la însuşi conţinutul logicii dialectice. În sfîrşit, cea de-a treia grupă conţine problemele privind apariţia şi dezvoltarea istorică a logicii dialectice.

În prima grupă de probleme trebuie să includem în primul rînd obiectul logicii dialectice. Acest lucru este de la sine înţeles, dacă ţinem seamă de faptul că problema obiectului ştiinţei este problema dreptului acesteia la existenţă. Cu această problemă începe ştiinţa.

Discuţiile începute cu mulţi ani în urmă în problema obiectului logicii dialectice nu au încetat încă. În legătură cu aceasta, este deosebit de important să arătăm ce studiază în mod concret logica dialectică şi de ce anume se numeşte ea logică.

Dacă logica dialectică studiază gîndirea[1] şi de aceea apare ca logică atunci se pune întrebarea prin ce se deosebeşte ea de psihologie, care studiază de asemenea gîndirea, şi de gnoseologie, unde problema gîndirii este una din problemele fundamentale. Este răspîndită concepţia potrivit căreia psihologia studiază gîndirea ca proces, spre deosebire de logică, care se ocupă numai de rezultatele procesului. O asemenea rezolvare a problemei deosebirii dintre logică şi psihologie nu este acceptabilă, deoarece, în realitate, şi logica studiază gîndirea sub aspectul dezvoltării sale, adică o analizează ca proces.

Nu poate fi socotită ca satisfăcătoare nici ideea preconizată în ultima vreme, după care psihologia ar studia operaţiile mintale şi metodele de gîndire, în timp ce logica nu s-ar interesa de aceste probleme. Într-adevăr, şi logica studiază metodele şi operaţiile intelectuale ale gîndirii care ar putea să constituie obiectul ei principal.

Este evident că distincţia dintre logică şi psihologie în abordarea gîndirii constă în faptul că prima studiază gîndirea sub aspectul modului în care este asigurată dobîndirea adevărului, iar ultima face abstracţie

[1] Este larg răspîndită părerea că logica nu studiază gîndirea. Dar noi nu avem posibilitatea să analizăm aici această concepţie greşită.

de aceasta. Dar acest lucru trebuie încă studiat în mod temeinic și dezvăluit în detaliile sale.

Dacă logica dialectică, cercetînd gîndirea sub aspectul arătat (sub aspectul asigurării dobîndirii adevărului), este logică, se ridică o nouă întrebare, și anume prin ce se deosebește ea de o altă logică, de pildă de logica formală sau matematică : prin metoda abordării sau prin sistemul legilor descoperite de ea ? Această problemă este foarte importantă.

Să presupunem că logica dialectică se deosebește de logica formală sau matematică prin faptul că ea se sprijină în cercetarea sa pe metoda dialectică[1]. Atunci apare obiecția legitimă : oare logica matematică sau logica formală, fiind știință, nu trebuie să se sprijine pe metoda dialectică ? Căci orice știință trebuie să se construiască pe o bază dialectică. Fizica chimia, biologia și alte științe, considerate de pe poziții marxiste, folosesc de asemenea metoda dialectică, dar nimeni nu le numește din această cauză fizică „dialectică", chimie „dialectică" etc.

Este evident că logica este dialectică nu datorită faptului că ea folosește metoda dialectică, ci datorită obiectului deosebit al cercetării sale.

Unii filozofi afirmă că logica dialectică studiază și lucrurile și ideile despre lucruri, adică are ca obiect și natura și gîndirea. Dacă acceptăm această idee, atunci trebuie să arătăm prin ce se deosebește logica dialectică de materialismul dialectic, al cărui obiect, după cum se știe, este de asemenea natura și gîndirea (legile cele mai generale ale dezvoltării naturii și gîndirii). În cazul în care se va recunoaște că ea nu se deosebește cu nimic de materialismul dialectic (nici prin sfera, nici prin *conținutul* său), atunci va trebui să se justifice de ce sînt necesare două denumiri pentru a exprima aceeași știință.

Alți filozofi sînt înclinați să susțină (și aceasta ar putea să fie o concepție justă) că logica dialectică, fiind un moment, un aspect al materialismului dialectic, are ca obiect dialectica gîndirii. Dar se pune întrebarea de ce pentru studierea dialecticii gîndirii este necesară o știință specială, iar de pildă, pentru studierea dialecticii proceselor fizice, dialecticii proceselor biologice, a dialecticii proceselor chimice etc. asemenea științe (dialectica fizicii, dialectica biologiei, dialectica chimiei) nu sînt necesare ?

Dacă se va recunoaște faptul că studierea dialecticii gîndirii trebuie să fie înfăptuită de o știință filozofică specială (tocmai de logica dialectică) pentru că acest lucru este condiționat de o funcție deosebit de importantă a gîndirii noastre ca instrument al cunoașterii, atunci se ridică următoarea întrebare : ce este dialectica gîndirii și trebuie ea oare deosebită de ceea ce poartă denumirea de gîndire dialectică ? Nu putem spune oare că, întrucît în orice gîndire acționează obiectiv legile dialecticii, prin aceasta orice gîndire este dialectică ? Dacă s-ar recunoaște acest lucru, s-ar ivi un șir de noi greutăți, pentru că, ar fi imposibilă explicarea existenței gîndirii metafizice. Într-adevăr, dacă orice

[1] Există părerea greșită că logica formală este prin natura sa metafizică (vezi *Труды Дальневосточного политехнического института*, том 53, вып. 3, Владивосток 1959, p. 21).

gîndire este dialectică, rezultă că nu există şi nu poate exista gîndirea metafizică. Şi totuşi se ştie că gîndirea metafizică există şi nu este dispusă să cedeze în mod nesilit locul gîndirii dialectice.

Este evident că nu putem identifica categorii ca „dialectica gîndirii" şi „gîndirea dialectică"[1].

Recunoaşterea gîndirii dialectice ca ceva deosebit de dialectica gîndirii mai cere explicarea trăsăturilor fundamentale ale acestei gîndiri şi cercetarea principalelor sale forme, aşa cum sînt, după cît se pare, gîndirea dialectică spontană şi gîndirea dialectică conştientă. Îndeosebi va trebui să răspundem cum se formează aceste două forme ale gîndirii dialectice şi care este însemnătatea lor comparativă, care este valoarea lor în cunoaşterea ştiinţifică.

Iată problemele care apar în legătură cu obiectul logicii dialectice.

O altă problemă importantă care se referă la prima grupă este problema locului logicii dialectice atît în sistemul ştiinţelor filozofice, cît şi în acela al altor ştiinţe.

Rezolvînd problema respectivă, trebuie să lămurim în primul rînd ce ştiinţe filozofice există în general şi în ce raport se află ele cu logica dialectică şi, în special, dacă logica dialectică constituie o parte a materialismului dialectic (alături de materialism, dialectică, teoria cunoaşterii etc.) sau este un rezultat al aplicării materialismului dialectic în general la explicarea proceselor gîndirii.

Este oare just să socotim că dialectica şi logica reprezintă acelaşi lucru?[2] Dacă ele nu reprezintă acelaşi lucru, atunci prin ce se deosebesc una de cealaltă şi care este corelaţia dintre ele : respectă principiul coordonării sau al subordonării? Raportul de subordonare va însemna că una este baza celeilalte (logica dialectică este baza dialecticii sau, invers, dialectica este baza logicii dialectice). Se pare că rezolvarea acestei alternative prin acceptarea celei de-a doua posibilităţi (dialectica este baza logicii dialectice) va fi justă.

O întrebare asemănătoare se pune şi în ceea ce priveşte metoda dialectică, şi anume ce legătură există între logica dialectică şi metoda dialectică? Dificultatea rezolvării problemei respective este legată de faptul că noi nu avem un studiu serios în problemele metodei dialectice. Mai precis, întrebarea este următoarea : este oare logica dialectică o teorie a metodei dialectice sau o asemenea tratare este îngustă ţinînd seama de faptul că metoda dialectică este gîndirea dialectică conştientă, iar în afara gîndirii dialectice conştiente mai există şi gîndirea dialectică spontană? Poate că mai corectă ar fi următoarea întrebare : logica dialectică este în primul rînd teoria metodei dialectice, dar nu numai a acesteia?

Ca urmare a rezolvării acestei probleme, se va constata dacă este just să afirmăm că aplicarea dialecticii, a tezelor şi concluziilor sale în cunoaştere, duce la metoda dialectică ca sistem al metodelor şi procedeelor

[1] Vezi despre aceasta M. N. Alekseev, *Диалектическая логика*, Москва, 1960. Vezi de asemenea lucrarea sa *Ce este logica dialectică*, în culegerea *Проблемы диалектической логики*, Москва, 1959.

[2] Aşa socoteşte I. D. Andreev (vezi lucrarea sa *Диалектический материализм*, Москва, 1960, p. 423).

logice ale gîndirii dialectice conştiente, iar studierea metodei dialectice (împreună cu gîndirea dialectică spontană) are drept rezultat logica dialectică ca ştiinţă filozofică, ca aspect determinat al materialismului dialectic.

La aceeaşi grupă de probleme se referă şi problema însemnătăţii logicii dialectice. Explicarea ei ne va ajuta să determinăm locul logicii dialectice printre alte ştiinţe.

Se înţelege de la sine că însemnătatea logicii dialectice este atît teoretică, cît şi practică-aplicată. Acest lucru trebuie să-l dezvăluim în mod temeinic. În special trebuie să stabilim dacă logica dialectică este aceea care ne oferă metodele dialectice ale gîndirii sau acestea din urmă se formează numai în mod spontan, în însăşi practica gîndirii. Acelaşi lucru trebuie să-l determinăm şi în legătură cu însemnătatea logicii dialectice, în ceea ce priveşte aplicarea ei în activitatea practică a omului. Logica dialectică contribuie la îmbunătăţirea practicii, şi cum se realizează acest lucru? Iată miezul problemei.

În sfîrşit, de mult aşteaptă un răspuns temeinic întrebarea : ce oferă logica dialectică ştiinţelor concrete (fizicii, matematicii, astronomiei etc.), cu alte cuvinte care este rolul ei în înfăptuirea cercetărilor ştiinţifice?

Şi în această problemă există două păreri opuse. Unii sînt înclinaţi să vadă în logica dialectică un fel de cheie universală, capabilă să rezolve toate problemele concrete ale ştiinţelor. Alţii dimpotrivă, neagă logicii dialectice această capacitate, afirmînd că ea (logica dialectică) nu poate da în general nimic cercetării ştiinţifice. Desigur că nu putem accepta niciuna dintre aceste extreme. Unde se găseşte rezolvarea pozitivă a problemei?

În cea de-a doua grupă de probleme, legată de conţinutul concret al logicii dialectice, pe prim plan apare problema legilor şi formelor gîndirii dialectice. Problema se pune în felul următor : are oare logica dialectică, fiind logică, legi proprii privind gîndirea, sau aceste legi sînt legile obişnuite ale dialecticii (unitatea şi lupta contrariilor, negarea negaţiei etc.)?[1] Această problemă nu o putem socoti ca fiind o falsă problemă, ţinînd seama de faptul că i s-au dat şi răspunsuri diametral opuse. Pentru a rezolva problema de faţă trebuie să explicăm la început dacă poate exista o ştiinţă care să nu formuleze legile domeniului pe care îl studiază. Probabil că nu, deoarece, dacă o ştiinţă nu descoperă legi, ea nu este ştiinţă. Academicianul romîn A. Joja scrie în mod just în legătură cu aceasta : „Apare întrebarea : are oare logica dialectică legi specifice proprii? Noi socotim că, fără îndoială, ea are legi proprii. ..”[2].

Prin urmare, întrucît logica dialectică este ştiinţă, ea trebuie să dezvăluie legile domeniului pe care îl studiază. În cazul cînd s-ar recunoaşte că acest domeniu este gîndirea dialectică, aceste legi vor trebui să fie legile gîndirii dialectice. Şi ele nu vor constitui o repetare a legilor binecunoscute ale dialecticii, deoarece este vorba despre legile specifice gîndirii

[1] M. M. Rozental, *Принципы диалектической логики*, p. 119.
[2] Cf. A. Joja, Culegerea *Проблемы философии*, Москва, 1960, p. 207.

dialectice, şi nu despre legile generale, proprii tuturor celor trei domenii — naturii, societăţii şi gîndirii. Gîndirea dialectică se deosebeşte de natură, de aceea şi legile ei se deosebesc de legile naturii (ca şi legile societăţii).

Este mult mai greu să răspundem la întrebarea care sînt în mod concret legile pe care le dezvăluie logica dialectică. În această problemă concepţiile sînt mai variate. În cercetările întreprinse în această direcţie au fost trasate două căi pentru stabilirea legilor logicii dialectice. Unii autori (printre care A. Joja) elaborează pentru logica dialectică legi simetrice cu legile logicii formale (legea identităţii concrete, legea predicaţiei, complexe contradictorii etc.). Această propunere este interesantă şi merită atenţie. Numai că se pune întrebarea cum să apreciem legile metodei dialectice, ce să facem cu ele (această întrebare se pune, de fapt, numai pentru cei care socotesc că logica dialectică este teoria metodei dialectice)?

Alţi autori propun o altă cale, aceea de a formula pentru logica dialectică legi care să nu aibă analogie în logica formală. De pildă, este amintită legea mişcării gîndirii dialectice de la abstract la concret, legea cercetării esenţei prin manifestările ei, legea dezvăluirii contradicţiilor, ca izvor al dezvoltării etc.

De altfel, este posibilă şi o a treia alternativă, care exclude atît prima rezolvare a problemei, cît şi pe cea de-a doua. Dar acest lucru trebuie de asemenea arătat, fundamentat.

Şi problema formelor logicii dialectice provoacă numeroase discuţii. Că asemenea forme trebuie să existe (ca ceva general, independent de conţinutul concret) decurge din recunoaşterea logicii dialectice ca logică. Într-adevăr, întrucît logica dialectică studiază gîndirea (tocmai gîndirea dialectică), trebuie să existe şi anumite forme ale acestei gîndiri. Dacă nu există asemenea forme, nu poate exista nici logica dialectică ca logică.

Se deosebesc oare aceste forme de formele logicii formale?

Unii cercetători răspund negativ la această întrebare, declarînd că logica dialectică studiază aceleaşi forme ca şi logica formală (noţiunea, judecata, raţionamentul). Deosebirea constă în faptul că logica formală le priveşte ca forme date, cristalizate şi invariabile, adică în mod superficial, iar logica dialectică socoteşte că aceste forme se schimbă şi se dezvoltă[1].

Acestor cercetători li se pot aduce următoarele două obiecţiuni.

1. Este oare necesar să existe două ştiinţe privind unul şi acelaşi obiect, nu este oare în acest caz una din ele de prisos?

2. Este oare admisibil să analizăm, sub aspect ştiinţific, un obiect fără să acordăm atenţie schimbării şi dezvoltării sale, ignorînd această schimbare şi dezvoltare?

Se pare că formele logicii dialectice sînt deosebite de formele logicii formale. Primele sînt forme ale gîndirii dialectice, celelalte sînt forme ale gîndirii în general. Unele privesc subdiviziunile gîndirii dialectice, celelalte ale oricărei gîndiri (şi dialectice şi nedialectice). Aceasta înseamnă că trebuie să deosebim două noţiuni ca „forma gîndirii" şi „forma gîndirii dialectice". De altfel, pe aceasta (precum şi pe deosebirea

[1] Culegerea *Диалектика и логика. Формы мышления*, Москва, 1961, p. 102—103 şi 309—310; B. Fogarasi, *Logik*, Berlin, 1955, p. 25.

dintre legile proprii fiecăreia) se bazează întreaga deosebire dintre logica formală și logica dialectică.

În ceea ce privește însești formele gîndirii dialectice, studierea lor se găsește încă într-o stare embrionară. În legătură cu aceasta este greu de spus în mod precis care sînt concret aceste forme. Este necesar să relevăm la început două forme ale gîndirii dialectice, adică gîndirea dialectică spontană și gîndirea dialectică conștientă, despre care am vorbit mai sus. Acest lucru însă este absolut insuficient. Măcar în limitele gîndirii dialectice conștiente trebuie să marcăm cîteva subdiviziuni.

Lucrurile se complică de asemenea prin faptul că unii cercetători identifică formele gîndirii dialectice cu legile acestei gîndiri. Ei afirmă de pildă, că metoda ridicării de la abstract la concret este în același timp și forma gîndirii dialectice și legea gîndirii dialectice[1]. Dacă acest lucru se afirmă în mod figurat, nu este o mare nenorocire. Dar dacă aici se exprimă tendința de a identifica două noțiuni, legea și forma, cu acest lucru nu putem fi de acord. Legea și forma nu reprezintă unul și același lucru. Este just să vorbim de legea formei sau despre forma legii, de pildă despre forma de manifestare a legii, dar nu avem absolut nici un temei pentru a identifica aceste două noțiuni (legea și forma).

În legătură cu analiza legilor și formelor concrete ale gîndirii dialectice, a structurii și însemnătății lor, se ridică numeroase probleme. Să luăm de pildă, o lege cum este ridicarea de la abstract la concret. Este evident că analizînd această lege a gîndirii dialectice, e necesar să explicăm la început ce înseamnă abstractul și concretul și dacă abstractul există numai în gîndire sau și în natură. Faptul că aceste categorii nu sînt numai imagini mentale, ci există și în realitatea vie, este pomenit și de Marx și de Lenin. Marx remarcă existența în realitate (cea capitalistă) a muncii abstracte și concrete. Lenin subliniază că natura este și abstractă și concretă. De asemenea nu este pe deplin clarificat prin ce se deosebesc categoriile abstractului și concretului în logica dialectică de categoriile asemănătoare din logica formală (unde sînt de asemenea folosite categoriile de abstract și concret, și chiar destul de larg).

Mai departe, dacă esența metodei „ridicării" constă în mișcarea de la analiza relațiilor abstracte ale obiectului la analiza relațiilor tot mai concrete, este foarte important de stabilit cu ce trebuie să începem cercetarea obiectului pe baza acestei metode, care este punctul de plecare al „ridicării" sau care este „începutul", dacă evidențierea acestui „început" intră în însăși structura metodei „ridicării" sau o premerge. În sfîrșit, care sînt condițiile obiective și subiective ale stabilirii „începutului"?

Printre alte probleme privind ridicarea de la abstract la concret, cea mai aproape de rezolvare este problema succesiunii categoriilor pe care le presupune. Aceasta se explică prin faptul că principiul acestei succesiuni este binecunoscut: categoriei abstracte îi premerge categoria concretă. Dar nici aici nu este totul limpede. Într-adevăr, care este criteriul deosebirii dintre abstract și concret, nu depinde oare acest criteriu

[1] E. V. Ilienkov, *Диалектика абстрактивного и конкретного в Капитале Маркса*, Москва, 1960, p. 148.

de punctul de plecare ales, de tezele punctului de vedere care stau la baza cercetării etc.? Lucrurile se complică prin faptul că aceeași categorie apare simultan (în funcție de categoria la care este raportată) cînd abstract, cînd concret.

În afară de aceasta, atunci cînd este vorba despre aplicarea concretă a metodei „ridicării" apar o serie de dificultăți. Să luăm, de exemplu, analiza mărfii și a muncii de către Marx. Se știe că Marx în *Capitalul* analizează la început marfa, iar apoi pe baza sa munca, relevînd și la una și la cealaltă caracterul lor dublu. Dar pentru toți este cunoscut faptul că munca generează mărfurile, iar nu mărfurile creează munca. Cum să împăcăm acest lucru? De ce în acest caz cea mai abstractă categorie este aici categoria mărfii și nu categoria muncii? Prin relevarea succesiunii stricte a categoriilor nu se încheie problema structurii metodei „ridicării". Mai trebuie să explicăm care este, în general, raportul unor categorii față de celelalte, cum alcătuiesc acestea un sistem ramificat și armonios al științei. Aici trebuie să dezvăluim latura nu numai pe linia diacroniei, ci și a sincroniei.

Cînd structura metodei „ridicării" este descrisă și sînt relevate rezultatele la care duce aplicarea sa, putem răspunde și la întrebări de ordin general, ca de pildă: 1. este oare această metodă un mod de cercetare sau un mod de expunere? și 2. poate fi ea aplicată și la alte științe? (deocamdată ea a fost aplicată numai de Marx în economia politică).

La prima vedere, se pare că ridicarea de la abstract la concret este un mod de expunere și nu de cercetare. Acest lucru este just dacă prin cercetare înțelegem toată munca brută a omului de știință în acțiunea de strîngere a materialelor, incluzînd aici toate ipotezele enunțate de el (inclusiv și pe cele deja contestate), toate greșelile și erorile. Dacă înțelegem cercetarea în acest fel, atunci desigur, „ridicarea" nu va fi un mod de cercetare, ci va fi un mod de expunere. Totuși există și o interpretare științifică (și nu pur și simplu luată din viață) a cercetării, în care ea apare ca o analiză armonioasă, sistematică, metodic organizată a esenței. Ea include simultan însuși procesul analizei teoretice a materialului și rezultatele, concluziile trase din el (cercetarea nu poate fi izolată de rezultatele dobîndite). În condițiile unei asemenea interpretări, ridicarea de la abstract la concret va fi incontestabil cercetarea cea mai autentică și nu o simplă expunere.

Posibilitatea aplicării metodei ridicării de la abstract la concret în diferitele științe este privită în mod diferit. Unii socotesc că această metodă nu este aplicabilă în toate științele, ci numai în cele care studiază fenomenele trecătoare din punct de vedere istoric (ca de pildă, economia politică a capitalismului). Aici argumentarea este destul de simplă: fenomenul trecător cercetat prezintă un început și un sfîrșit al dezvoltării care corespund cu categoriile inițiale și finale ale „ridicării", ceea ce în alte cazuri nu se întîmplă. Dar această concluzie nu corespunde cu esența metodei de ridicare, care poate reproduce, alături de istoria obiectului, și logica sa obiectivă. Alți autori au o concepție opusă. Ei socotesc că orice știință (desigur cînd ea ajunge la un anumit nivel de dezvoltare) poate fi construită după metoda ridicării de la abstract

la concret. Noi am adoptat această concepție. Trebuie numai să explicăm ce fel de nivel este acesta, cînd poate fi aplicată într-o știință metoda „ridicării", și ce o condiționează.

Dacă legea analizată a gîndirii dialectice (metoda „ridicării") este legată de categoriile „abstract" și „concret", o altă lege a acestei gîndiri — analiza contradicțiilor dialectice — este legată de noțiunile de „unitate" și „luptă" a contrariilor.

După cum se știe, lupta contrariilor constituie forța motrice a oricărei dezvoltări. Dialecticianul trecînd la analiza luptei contrariilor trebuie să-și dea seama de faptul că această luptă (a contrariilor) nu are nimic comun cu negarea logic-formală a unei teze contradictorii de către o altă teză. Tocmai aici apare și întrebarea: care este deosebirea dintre ele (cu atît mai mult cu cît și acolo și aici există cîte două laturi opuse)?

Dacă recunoaștem că prima (contradicția dialectică) există în lucruri, iar cea de-a doua (contradicția logică formală) în gîndurile noastre, aceasta duce la îngustarea dialecticii, dialectica nemaiacționînd în gîndire (de altfel, despre contradicția logic-formală putem spune că ea există numai în gîndire și lipsește în lucruri). Rezolvarea trebuie să fie alta.

Adesea se spune că contradicția dialectică cercetată de gîndirea dialectică este o contradicție motrică, iar contradicția logic-formală este o contradicție de frînare. În general este așa. Dar e cazul să punem întrebarea: de ce este necesar întotdeauna să se rezolve contradicția dialectică, de ce ea nu rămîne așa cum a apărut? Se pare că, nefiind rezolvată, ea încetează a fi o forță motrică. Pe de altă parte, oare contradicția logic-formală nu duce la dezvoltarea teoriei? Există doar multe fapte care demonstrează că, de îndată ce în teoria științifică se dezvăluie contradicțiile logice, eforturile oamenilor de știință se îndreaptă imediat către rezolvarea lor, fapt care duce și la dezvoltarea teoriei însăși.

În genere, trebuie să se studieze în mod temeinic ce înseamnă a rezolva o contradicție, în ce fel se rezolvă contradicțiile dialectice și pe ce cale se rezolvă contradicțiile logic-formale. Este necesar să analizăm trei moduri de rezolvare a contradicțiilor dialectice despre care se pomenește în literatură. 1) un contrariu înfrînge celălalt contrariu; 2) contrariile își schimbă rolurile; 3) ambele contrarii se transformă în alte contrarii.

Pentru logica dialectică este important de asemenea de stabilit cum trebuie să fie studiată contradicția dialectică, care este succesiunea analizării diferitelor sale laturi. Rezolvînd această problemă trebuie, în mod evident, să fixăm cu exactitate chiar de la început contradicția dialectică, relevînd apoi cele două laturi opuse care o formează. După relevarea laturilor contradictorii, fiecare dintre ele trebuie să fie cercetată în mod izolat și apoi în interacțiune cu cealaltă latură. Dificultatea cea mai mare este descoperirea celor două momente de legătură a contradicțiilor — al unității (sau identității) și al negării lor.

Dar există oare, în general, o identitate a contrariilor?

Totul depinde de modul în care este înțeleasă identitatea. Dacă se are în vedere identitatea absolută, aceasta, în general, nu există nicăieri, adică nu există nici între contrarii. Dacă însă identitatea este înțeleasă

în mod relativ, o asemenea identitate există incontestabil între contrarii. În ceea ce privește termenul „unitate", acesta nu exprimă adevăratul raport dintre contrarii. În cel mai bun caz, prin el se subliniază imposibilitatea existenței unui contrariu fără celălalt contrariu. Dar faptul că contrariile trec dintr-unul într-altul nu este exprimat în termenul „unitate".

Ce înseamnă afirmația că un contrariu neagă, înlătură un alt contrariu ? Dacă înțelegem acest lucru numai ca o înlăturare, ca o desființare a contrariilor, atunci între ele nu va exista nici o legătură internă. În cazul acesta va dispărea însăși contradicția dialectică. O asemenea negație externă este admisibilă numai în logica formală. Aici, cînd negăm „a" obținem „non-a" („a" cu minus). „Non-a" înseamnă „b" „c" „d" etc. chiar orice obiect (și nu numai litera). Negația dialectică are însă un alt caracter, ea este negația în limitele aceluiași lucru. Dacă, în general, este posibil să exprimăm într-o formulă negația dialectică, avem în acest caz formula : „ — a" (minus „a") și „ + a" (plus „a") (în loc de „a" și minus „a").

Ultima etapă în analiza contradicției dialectice este urmărirea dezvoltării sale de la o treaptă inferioară la o treaptă superioară. Și aici se ridică multe probleme : după ce legi se dezvoltă contradicția, este oare rezolvarea contradicției o formă a dezvoltării sale, acționează oare în dezvoltarea contradicției — și în ce formă — legea negării negației etc. ?

Studierea metodelor logice de cercetare a contradicțiilor dialectice capătă o însemnătate cu atît mai mare, cu cît uneori aceste contradicții dialectice sînt date în mod greșit drept contradicții logic-formale și sînt rezolvate prin mijloace nepotrivite, prin mijloacele logicii formale.

Nu avem posibilitatea să ne oprim asupra altor probleme ale logicii dialectice, pe care le-am inclus în cea de-a doua grupă. Vom remarca numai că aceste probleme sînt legate în mod necesar cu legile și categoriile dialectice. Cîte legi și categorii dialectice există, tot atîtea probleme concrete ale logicii dialectice se ridică și nu mai puține.

În ceea ce privește problemele care se referă la grupa a III-a (istoria logicii dialectice), le enumerăm numai, fără să le epuizăm. În această parte trebuie să explicăm cînd apare logica dialectică ca știință, care sînt germenii logicii dialectice în filozofia Greciei antice, care sînt elementele logicii dialectice în filozofia lui Kant, care este logica dialectică a lui Hegel, prelucrarea critică a logicii dialectice a lui Hegel de către Marx, Engels și Lenin despre logica dialectică, logica dialectică în *Capitalul* lui Marx etc.

Acestea sînt cîteva din problemele logicii dialectice, care, după cîte se pare, se situează în prezent pe primul plan și își așteaptă rezolvarea multilaterală.

Pentru studierea cu succes a logicii dialectice nu este suficient să formulăm în mod just problemele sale, fiind necesar, în afară de aceasta, să determinăm cu exactitate metoda de rezolvare a acestor probleme. Totodată este vorba nu despre o metodă filozofică generală proprie tuturor științelor (metoda dialecticii materialiste), ci despre acea metodă de cercetare, de strîngere și prelucrare a materialului care există și trebuie să existe în orice știință, inclusiv în logica dialectică.

Din păcate, problema metodei pe care o foloseşte în mod special logica dialectică în cercetarea sa este studiată cel mai puţin. Această problemă este abia pusă şi de aceea nu poate fi analizată aici nici măcar în treacăt.

ВОПРОСЫ ДИАЛЕКТИЧЕСКОЙ ЛОГИКИ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются различные аспекты вопросов, которые находятся или должны находиться в центре внимания марксистских логиков.

Эти вопросы могут быть разбиты на три группы: а) вопросы, связанные с объяснением предмета диалектической логики и ее места в системе наук; б) вопросы, касающиеся самого содержания диалектической логики; в) вопросы, касающиеся возникновения и исторического развития диалектической логики.

Разбирая вопросы первой группы, автор останавливается главным образом на вопросе предмета диалектической логики. На основе критического анализа существующих по этому вопросу точек зрения, он приходит к выводу, что диалектическая логика изучает мышление (диалектическое) с точки зрения способа, с помощью которого обеспечивается достижение истины. Здесь же автор предлагает провести различие между диалектикой мышления и диалектическим мышлением, а также уточнить отношение диалектической логики к диалектическому методу. Далее намечены главные направления, по которым могло бы осуществляться разрешение вопросов, связанных с местом диалектической логики в системе философских наук и наук вообще.

Что касается второй группы вопросов, в работе особое внимание обращено на вопрос законов и форм диалектической логики.

Поскольку диалектическая логика, говорит автор, является наукой, она должна открывать законы изучаемой ею области. В случае, если будет признано, что этой областью является диалектическое мышление, эти законы должны будут быть законами диалектического мышления, а формы, исследуемые диалектической логикой, — формами диалектического мышления, которые отличаются от форм мышления вообще (исследуемых формальной логикой). Такими формами диалектического мышления являются стихийное диалектическое мышление и сознательное диалектическое мышление. Но это подразделение еще не исчерпывает вопроса форм диалектического мышления, он остается открытым.

Далее автор кратко рассматривает переход от абстрактного к конкретному и диалектические противоречия, выявляя некоторые из основных аспектов этих законов, как например установление и последовательность категорий конкретного и абстрактного, критерий раз-

личия диалектического противоречия от формально логического противоречия и т.д.

В последней части работы сформулированы некоторые из вопросов, включающихся в третью группу. Это следующие вопросы: время появления диалектической логики как науки, зачатки диалектической логики в древней философии, критическая переработка диалектической логики Гегеля Марксом, Энгельсом и Лениным и т.д.

Для успешного изучения диалектической логики, подчеркивает автор в заключении, не достаточно правильно формулировать ее вопросы. Кроме этого необходимо точно установить и метод разрешения этих вопросов, метод присущий диалектической логике. Этот вопрос только поставлен и ждет своего разрешения.

PROBLÈMES DE LA LOGIQUE DIALECTIQUE

RÉSUMÉ

L'article analyse sous leurs différents aspects certains problèmes qui sont ou qui devraient être au centre des préoccupations des logiciens marxistes.

Ces problèmes peuvent se diviser en trois groupes : a) les problèmes liés à l'explication de l'objet de la logique dialectique et à la place de celle-ci dans le système des sciences ; b) les problèmes relatifs au contenu même de la logique dialectique ; c) les problèmes concernant la naissance et le développement historique de la logique dialectique.

Abordant les problèmes du premier groupe, l'auteur insiste particulièrement sur celui de l'objet de la logique dialectique. Sur la base d'une analyse critique des points de vue concernant ce problème il arrive à la conclusion que la logique dialectique étudie la pensée (dialectique) sous l'aspect du mode qui assure l'obtention de la vérité. L'auteur propose en outre que l'on fasse distinction entre la dialectique de la pensée et la pensée dialectique, et aussi que l'on précise le rapport entre la logique dialectique et la méthode dialectique. Ensuite, il indique les directions principales dans lesquelles pourrait être cherchée la solution des problèmes reliés à la place de la logique dialectique dans le système des sciences philosophiques et des sciences en général.

Concernant le second groupe de problèmes, une attention particulière est accordée par l'auteur au problème des lois et des formes de la logique dialectique.

La logique dialectique étant une science, observe l'auteur, celle-ci doit établir les lois qui régissent le domaine qu'elle étudie. Au cas où l'on reconnaîtrait que ce domaine est la pensée dialectique, les lois en cause devront être les lois de la pensée dialectique, et les formes étudiées par la logique dialectique devront être les formes de la pensée dialectique, qui sont différentes des formes de la pensée en général (étudiées par la logique

formelle). De telles formes de la pensée dialectique sont la pensée dialectique spontanée et la pensée dialectique consciente. Cette division n'épuise toutefois pas le problème des formes de la pensée dialectique, problème qui reste posé.

L'auteur analyse ensuite succinctement le passage de l'abstrait au concret et les contradictions dialectiques, mettant en évidence certains aspects fondamentaux de ces lois, tels que l'établissement et la succession des catégories de concret et d'abstrait, le critère de la distinction entre la contradiction dialectique et la contradiction logique-formelle, etc.

Dans la dernière partie de l'étude sont formulés certains des problèmes inclus dans le troisième groupe. Ces problèmes sont : à quel moment est née la logique dialectique en tant que science ; quels sont les germes de la logique dialectique dans la philosophie ancienne ; le remaniement critique de la logique dialectique de Hegel par Marx, Engels et Lénine, etc.

Pour étudier avec succès la logique dialectique, souligne l'auteur dans la conclusion, il ne suffit pas de formuler d'une manière juste les problèmes qui s'y rattachent. Il faut aussi, en outre, déterminer exactement la méthode à appliquer pour résoudre ces problèmes, méthode qui est propre à la logique dialectique. Ce dernier problème vient à peine d'être posé et il attend sa solution.

CU PRIVIRE LA UNELE PROPRIETĂŢI ALE OPERATORILOR LOGICI ÎN CALCULUL PROPOZIŢIONAL

DE

R. STOICHIŢĂ, G. ÖFFENBERGER, P. BIELTZ

La nivelul calculului cu propoziţii, operatorii se bucură de anumite proprietăţi formale care determină sensul logic al operatorului respectiv. Astfel, conjuncţia — pe care o vom simboliza în cele ce urmează cu semnul „·" adică în loc de „p şi q" vom scrie „p.q" — dispune de următoarele proprietăţi formale constitutive : *asociativitate*, *comutativitate* şi *idempotenţă*.

La nivelul calculului cu propoziţii, aceste proprietăţi ale conjuncţiei pot fi ilustrate cu ajutorul metodei matriciale. *Asociativitatea* conjuncţiei se exprimă în formula : A. (B.C) = (A.B). C, ceea ce ne dă :

(1) p. (q.r) ≡ (p.q).r.

Notînd prin „1" adevăr şi prin „0" fals, în calculul matricial această proprietate se prezintă astfel :

Matricea nr. 1

pqr	q.r	p. (q. r)	p. q	(p. q). r	p. (q. r) ≡ (p. q.). r
111	1	1	1	1	1
101	0	0	0	0	1
011	1	0	0	0	1
001	0	0	0	0	1
110	0	0	1	0	1
100	0	0	0	0	1
010	0	0	0	0	1
000	0	0	0	0	1

După cum rezultă şi din matrice, formula (1) este o teză logică, fiind adevărată în orice interpretare a componentelor ei.

Comutativitatea conjuncției se exprimă cu ajutorul formulei A.B = = B.A, ceea ce ne dă :

(2) p.q. ≡ q.p.

	pq	p. q	q. p	p. q ≡ q. p
Matricea nr. 2	11	1	1	1
	10	0	0	1
	01	0	0	1
	00	0	0	1

Idempotența conjuncției o putem exprima prin formula A.A = A, ceea ce ne dă

(3) (p.q). (p.q) ≡ (p.q).

Și în acest caz metoda matricială atestă că formula (3) este o teză logică.

	p q	p. q	(p. q). (p.q)	(p.q). (p.q) ≡ (p.q)
Matricea nr. 3	11	1	1	1
	10	0	0	1
	01	0	0	1
	00	0	0	1

De asemenea, disjuncția (neexclusivă) — pe care în cele ce urmează o vom nota cu semnul „v", adică în loc de „p sau cel puțin q" vom scrie „pvq" — are și ea proprietățile enumerate în cazul conjuncției exprimabile, ținînd seama de procedeul de mai sus [1], prin formulele :

(4) pv (qvr) ≡ (pvq) vr — asociativitatea disjuncției ;
(5) pvq ≡ qvp — comutativitatea disjuncției ;
(6) (pvq)v (pvq) ≡ (pvq) — idempotența disjuncției.

Tot prin metoda matricială se pot verifica și proprietăți formale privind raportul dintre disjuncție și conjuncție, după cum urmează :

a) distributivitatea conjuncției prin disjuncție :

(7) p. (qvrvs) ≡ pqvprvps ;
(7.1) (pvq). (tvrvs) ≡ ptvprvpsvqtvqrvqs ;
(7.2) (p.q). (rvs) ≡ (pqrvpqs) ;

b) distributivitatea disjuncției prin conjuncție :

(8) pv (qrs) ≡ (pvq.pvr.pvs.) ;
(8.1) (p.q) v (t.r.s) ≡ pvt.pvr.pvs.qvt.qvr.qvs ;
(8.2) (pvq) v(t.r) ≡ pvqvt.pvqvr.

Cu ajutorul negației, între conjuncție și disjuncție se stabilesc anumite echivalențe cunoscute sub numele de *legile lui De Morgan* :

(9) — (p.q) ≡ $\bar{p}v\bar{q}$;
(10) — (pvq) ≡ $\bar{p}\,\bar{q}$.

[1] Acest procedeu îl vom presupune în toate cazurile de acest fel.

În cele ce urmează ne vom ocupa de felul în care unele dintre proprietățile enumerate mai sus a) pot fi extinse și asupra altor operatori, b) de modul specific în care unele dintre aceste proprietăți se manifestă la alți operatori.

★

După cum este cunoscut, în calcul propozițional bivalent, nu pot exista decît 16 funcții binare, întrucît, existînd două valori — adevărul și falsul — , între 2 termeni nu pot exista decît 4 combinații care ne pot da valorile de adevăr sau fals. Numărul funcțiilor bimembre cu două valori se calculează după formula : $2^{2^2} = 16$.

Cele 16 funcții binare pot fi exprimate în următorul tabel :

p q	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
11	1	1	1	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0
10	1	1	1	0	1	1	0	0	1	1	0	0	1	0	0	0
01	1	1	0	1	1	0	1	0	1	0	1	0	0	1	0	0
00	1	0	1	1	1	0	0	1	0	1	1	0	0	0	1	0

Matricea nr. 4

Fiecare dintre cele 16 poziții reprezintă un anumit operator, după cum urmează :

Poziția 1 = tautologie, de exemplu : ($\bar{p}$vp), ($\bar{q}$vq) (pentru orice valoare de adevăr al lui p sau al lui q, funcția nu poate fi decît adevărată).

Poziția 2 = disjuncție neexclusivă (pvq).

Poziția 3 = implicație între q și p ($q \supset p$).

Poziția 4 = implicație între p și q ($p \supset q$).

Poziția 5 = incompatibilitatea (pIq).

Poziția 6 = (p) — operator care este adevărat sau fals, atunci și numai atunci cînd p este adevărat sau fals, indiferent de valoarea lui q.

Poziția 7 = (q) — operator care este adevărat sau fals atunci și numai atunci cînd q este adevărat sau fals, indiferent de valoarea lui p.

Poziția 8 = echivalența ($p \equiv q$).

Poziția 9 = disjuncție exclusivă (pWq).

Poziția 10 = ($\bar{q}$) — operator care este adevărat sau fals atunci și numai atunci cînd $\bar{q}$ este adevărat sau fals.

Poziția 11 = ($\bar{p}$) — operator care este adevărat sau fals atunci și numai atunci cînd $\bar{p}$ este adevărat sau fals.

Poziția 12 = conjuncția (p.q).

Poziția 13 = negarea implicației de la p la q, $\overline{(p \supset q)}$.

Poziția 14 = negarea implicației de la q la p, $\overline{(q \supset p)}$.

Poziția 15 = negarea disjuncției neexclusive (pvq).

Poziția 16 = contradicția, de exemplu (p.$\bar{p}$) sau (q.$\bar{q}$).

În cele ce urmează ne vom ocupa de operatorii echivalență, implicație, incompatibilitate și disjuncție exclusivă, respectiv pozițiile 8, 4, 5 și 9 din matricea nr. 4.

ECHIVALENȚA

Dintre proprietățile formale amintite la operatorii conjuncție și disjuncție neexclusivă, se socotește, în general, că proprietatea comutativității revine și la operatorul echivalență. La nivelul calculului cu propoziții, se poate demonstra de asemenea că, alături de comutativitate, și asociativitatea revine acestui operator.

Asociativitatea echivalenței se poate exprima în formula :

(11) $$[p \equiv (q \equiv r)] \equiv [(p \equiv q) \equiv r].$$

Prin metoda matricială rezultă că formula (11) este o teză logică :

pqr	q ≡ r	p≡(q≡r)	p≡q	(p≡q)≡r	[p≡(q≡r)] ≡ [(p≡q)≡r]
1 1 1	1	1	1	1	1
1 0 1	0	0	0	0	1
0 1 1	1	0	0	0	1
0 0 1	0	1	1	1	1
1 1 0	0	0	1	0	1
1 0 0	1	1	0	1	1
0 1 0	0	1	0	1	1
0 0 0	1	0	1	0	1

Matricea nr. 5

Vom demonstra expresia (11) prin reducere la formă normală :

(11) $$[p \equiv (q \equiv r)] \equiv [(p \equiv q) \equiv r].$$

Păstrînd neschimbată echivalența principală, cu ajutorul formulei (12) $(p \equiv q) \equiv (p \supset q).(q \supset p)$ vom lucra în interiorul formulei (11), obținînd :

(11.1) $$\{[p \supset (q \equiv r)] . [(q \equiv r) \supset p]\} \equiv \{(p \equiv q) \supset r] . [r \supset (p \equiv q)]\};$$

(11.2) $$(\{p \supset [(q \supset r) . (r \supset q)]\} . \{[(q \supset r) . (r \supset q)] \supset p\}) \equiv$$
$$\equiv (\{[(p \supset q) . (q \supset p)] \supset r\} . \{r \supset [(p \supset q) . (q \supset p)]\}).$$

Cu ajutorul definiției :

(13) $(p \supset q) \equiv (\bar{p} \vee q)$ din formula (11.2) obținem :

(11.3) $$(\{\bar{p} \vee [(\bar{q} \vee r) . (\bar{r} \vee q)]\} . \{[(\overline{\bar{q} \vee r}) . (\overline{\bar{r} \vee q})] \vee p\}) \equiv (\{[(\overline{\bar{p} \vee q}) . \overline{\bar{q} \vee p})] \vee r\} .$$
$$\{\bar{r} \vee [(\bar{p} \vee q) . (\bar{q} \vee p)]\}).$$

Pe baza formulelor (5), (8), (9) și (10), expresia (11.3) devine :

(11.4) $$\{[(p \vee \bar{q} \vee r) . (\bar{p} \vee q \vee \bar{r})] . [(\overline{\bar{q} \vee r}) \vee (\overline{\bar{r} \vee q})] \vee p\} \equiv (\{[(\overline{\bar{p} \vee q}) \vee (\overline{\bar{q} \vee p})] \vee r\} \cdot$$
$$\cdot [(\bar{p} \vee q \vee \bar{r}) . (\bar{q} \vee p \vee \bar{r})]);$$

(11.5) $$((\bar{p} \vee \bar{q} \vee r . \bar{p} \vee q \vee \bar{r}) . \{[(q . \bar{r}) \vee (r . \bar{q})] \vee p\}) \equiv (\{[(p . \bar{q}) \vee (q . \bar{p})] \vee r\} \cdot$$
$$\cdot (\bar{p} \vee q \vee \bar{r} . p \vee \bar{q} \vee \bar{r})).$$

Conform formulei (8.1) din (11.5) obținem :

(11.6) $\{(\bar{p}vqvr\,.\,\bar{p}vq\bar{v}\bar{r})\,.\,[(qvr\,.\,qv\bar{q}\,.\,rv\bar{r}\,.\,\bar{r}v\bar{q})vp]\} \equiv \{[(pvq\,.\,pv\bar{p}\,.\,\bar{q}vq\,.\,\bar{q}v\bar{p})vr]\,.\,(\bar{p}vqv\bar{r}\,.\,pv\bar{q}v\bar{r})\}.$

Întrucît membrii adevărați ai unei conjuncții pot fi reduși și, cu ajutorul formulei (8), expresia (11.6) devine :

(11.7) $(\bar{p}vqvr\,.\,\bar{p}vq\bar{v}\bar{r}\,.\,pvqvr\,.\,pv\bar{r}v\bar{q}) \equiv (rvpvq\,.\,rv\bar{q}v\bar{p}\,.\,\bar{p}vq\bar{v}\bar{r}\,.\,pv\bar{q}v\bar{r})$.

Aplicînd comutativitatea conjuncției și disjuncției, respectiv formulele (2) și (5). expresia (11.7) poate fi transcrisă și astfel :

(11.8) $(\bar{p}vqvr\,.\,\bar{p}vq\bar{v}\bar{r}\,.\,pvqvr\,.\,pv\bar{q}v\bar{r}) \equiv (\bar{p}vqvr\,.\,\bar{p}vq\bar{v}\bar{r}\,.\,pvqvr\,.\,pv\bar{q}v\bar{r})$.

Expresia (11.8) este o echivalență care are cei doi termeni identici, de unde putem conchide că este o expresie adevărată în orice interpretare. Cu toate acestea, întemeierea sintactică a formulei (11) nu este efectuată, întrucît formula (11) nu este încă o formă normală. Pentru simplificarea calculului vom lua expresia :

(14) $(A.B.C.D) \equiv (A.B.C.D)$.

Vom demonstra sintactic că această expresie este o teză logică. Cu ajutorul formulei (12), expresia (14) devine :

(14.1) $[(A.B.C.D.) \supset (A.B.C.D)]\,.\,[(A.B.C.D) \supset (A.B.C.D)]$.

Prin idempotența conjuncției — formula (3) — obținem :

(14.2) $(A.B.C.D) \supset (A.B.C.D)$.

Din aplicarea formulei (13) rezultă :

(14.3) $\overline{(A.B.C.D.)}\,v\,(A.B.C.D)$.

Aplicînd formula (9), expresia (14.3) se transformă în :

(14.4) $(\bar{A}v\,\bar{B}v\,\bar{C}v\,\bar{D})v\,(A.B.C.D)$.

Prin formula (8.2) obținem :

(14.5) $(\bar{A}v\bar{B}v\bar{C}v\bar{D}v\,A)\,.\,(\bar{A}v\bar{B}v\bar{C}v\bar{D}v\,B)\,.\,(\bar{A}v\bar{B}v\bar{C}v\bar{D}v\,C)\,.\,(\bar{A}v\bar{B}v\bar{C}v\bar{D}v\,D)$.

Expresia (14.5) este o formă normală conjunctivă perfectă și, datorită faptului că fiecare constituent este o disjuncție care cuprinde o literă și negația ei, expresia (14.5) este adevărată în orice interpretare. Expresia (14.5) este însă echivalentă cu expresia (14), întrucît a fost obținută din aceasta, prin reducere la forma normală. Rezultă că expresia (14) este adevărată în orice interpretare, deci este o teză logică.

Expresia (14) fiind o teză logică, rezultă că vom putea substitui variabilelor componente orice expresie fără ca valoarea ei de adevăr să se schimbe. Vom face deci în expresia (14) următoarele substituiri :

$A/(\bar{p}vqvr$; $B/\bar{p}vqv\bar{r}$; $C/pvqvr$; $D/pv\bar{q}v\bar{r}$; și vom obține :

(15) $(\bar{p}vqvr\,.\,\bar{p}vq\bar{v}\bar{r}\,.\,pvqvr\,.\,pv\bar{q}v\bar{r}) \equiv (\bar{p}vqvr\,.\,\bar{p}vq\bar{v}\bar{r}\,.\,pvqvr\,.\,pv\bar{q}v\bar{r})$.

Observăm însă că formula (15) este echivalentă cu formula (11.8), întrucît este una și aceeași formulă.

Formula (15) fiind obținută prin substituție într-o teză logică, este ea însăși o teză logică. Rezultă deci că și formula (11.8) este o teză logică. Dar formula (11.8) este echivalentă cu formula (11), întrucît a fost obținută prin transformare cu ajutorul tezelor amintite [1], deci și formula (11) este o teză logică. Cu aceasta s-a demonstrat în calculul cu propoziții asociativitatea echivalenței în cazul unei expresii cu trei termeni [2].

Echivalența nu se bucură însă de proprietatea formală a idempotenței :

*(16) $[(p \equiv q) \equiv (p \equiv q)] \equiv (p \equiv q)$, nu este o teză [3].

În vreme ce conjuncția conjuncției este tot conjuncție, echivalența echivalenței *nu* este echivalență, ci, după cum se vede și din matricea alăturată, ne dă o teză logică :

p q	$(p \equiv q)$	$(p \equiv q) \equiv (p \equiv q)$
11	1	1
10	0	1
01	0	1
00	1	1

Matricea nr. 6

Deci echivalența, conectată cu ea însăși, „dusă la limită" sau „reflectată" în ea însăși, nu-și păstrează identitatea cu sine, dar dă naștere, în schimb, unei teze logice ; conectată însă, teza obținută astfel, cu echivalența inițială, avem din nou echivalență (vezi matricea nr. 7) :

p q	$(p \equiv q)$	$(p \equiv q) \equiv (p \equiv q)$	$[(p \equiv q) \equiv (p \equiv q)] \equiv (p \equiv q)$
11	1	1	1
10	0	1	0
01	0	1	0
00	1	1	1

Matricea nr. 7

[1] Menționăm că formulele necesare reducerii expresiilor la formă normală pot fi justificate în sistemul axiomatic al calculului cu propoziții (de exemplu în sistemul A N).

[2] Această proprietate poate fi extinsă prin inducție matematică. Același procedeu va justifica extinderea în toate cazurile analoge.

[3] Expresiile care nu sînt teze logice vor fi notate cu asterisc (*).

Conectînd rezultatul final încă o dată cu functorul echivalenței, dăm din nou de tautologie (vezi matricea nr. 8).

p q	$[(p \equiv q) \equiv (p \equiv q)] \equiv (p \equiv q)$	$\{[(p \equiv q) \equiv (p \equiv q)] \equiv (p \equiv q)\} \equiv (p \equiv q)$
11	1	1
10	0	1
01	0	1
00	1	1

Matricea nr. 8

Deci echivalența nu este idempotentă, dar în urma autoconectării ei am văzut că ea se află într-o relație periodic infinită cu tautologia, ceea ce înseamnă că echivalența prin structura sa logică este într-o strînsă legătură cu identitatea.

IMPLICAȚIA

Spre deosebire de operatorii analizați pînă acum, implicația nu posedă proprietatea de asociativitate și nici cea de comutativitate :

* (17) $[(p \supset q) \supset r] \equiv [p \supset (q \supset r)]$;

* (18) $(p \supset q) \equiv (q \supset p)$.

Expresiile (17) și (18), care exprimă asociativitatea și, respectiv, comutativitatea implicației, nu sînt teze logice, deci nu pot fi atestate, ci trebuie respinse, ceea ce înseamnă că aceste proprietăți nu aparțin implicației. Nici idempotența nu este o proprietate formală a implicației.

Totuși, ca și în cazul echivalenței, prin dubla conectare a implicației cu ea însăși obținem valori corespondente operatorului implicație, așa cum se vede din matricea nr. 9 :

p q	$p \supset q$	$(p \supset q) \supset (p \supset q)$	$[(p \supset q) \supset (p \supset q)] \supset (p \supset q)$
11	1	1	1
10	0	1	0
01	1	1	1
00	1	1	1

Matricea nr. 9

Dacă în matricea nr. 9 ultima expresie ar fi conectată încă o dată prin implicație ($p \supset q$), am obține, ca și în cazul primei conectări, valori de adevăr corespunzătoare tautologiei. Deci, analog echivalenței, în cazul implicației, cînd vom conecta astfel încît să obținem o expresie care cuprinde un număr impar de astfel de formule, adică de implicații ($2n + 1$), expresia respectivă va avea valori de adevăr corespunzătoare implicației ;

atunci cînd prin conectări vom obține o expresie ce cuprinde un număr par (2 n) de implicații, expresia va avea valori de adevăr corespunzătoare tautologiei. Subînțelegem că o astfel de expresie este repetarea aceleiași implicații prin intermediul operatorului implicație, astfel încît semnul principal se află totdeauna în fața ultimei implicații.

Faptul că în cazul implicației o expresie obținută prin conectare repetată astfel încît să cuprindă un număr par de implicații, (2 n), așa cum am văzut mai sus, este adevărată în orice interpretare, cu alte cuvinte are valori de adevăr corespondente operatorului tautologie (vezi poziția 1 din matricea nr. 4), se poate demonstra astfel : Expresia :

(19) $A \supset A$ este o teză logică.

Avînd posibilitatea de a substitui pentru variabilele unei teze logice orice expresie, rezultă că substituind în expresia (19) pe A prin :

(19.1) $(p \supset q)$,

obținem :

(19.2) $(p \supset q) \supset (p \supset q)$,

care este o teză logică, fiind obținută prin substituție într-o teză.

Respectiv, faptul că expresia obținută prin conectări repetate, astfel încît să cuprindă un număr impar de implicații, legate între ele prin operatorul implicație are valori corespunzătoare implicației se demonstrează prin formă normală astfel :

Expresia :

(20) $\{[(p \supset q) \supset (p \supset q)] \supset (p \supset q)\} \equiv (p \supset q)$

exprimă tocmai faptul că o formulă care cuprinde un număr impar de implicații (în cazul nostru trei), legate între ele prin operatorul implicație este echivalentă cu unul dintre membrii implicației din prima parte a echivalenței (20), adică o astfel de expresie are aceleași valori de adevăr cu implicația dată inițial.

Cu ajutorul formulei (13) din expresia (20), obținem :

(20.1) $\{[(\bar{p}vq) \supset (\bar{p}vq)] \supset (\bar{p}vq)\} \equiv (\bar{p}vq)$;

(20.2) $\{[\overline{(\bar{p}vq)} \vee (\bar{p}vq)] \supset (\bar{p}vq)\} \equiv (\bar{p}vq)$;

(20.3) $\{\overline{[\overline{(\bar{p}vq)} \vee (\bar{p}vq)]} \vee (\bar{p}vq)\} \equiv (\bar{p}vq)$.

Prin formula (10) obținem :

(20.4) $\{[(\bar{p}vq) \cdot \overline{(\bar{p}vq)}] \vee (\bar{p}vq)\} \equiv (pvq)$;

(20.5) $\{[(\bar{p}vq) \cdot (p.\bar{q})] \vee (\bar{p}vq)\} \equiv (\bar{p}vq)$.

Cu ajutorul formulei (7.2) :

(20.6) $[(\bar{p}p\bar{q}) \vee (p\bar{q}q) \vee (\bar{p}vq)] \equiv (\bar{p}vq)$.

Se știe că membrii falși ai unei disjuncții se pot reduce, deci :

(20.7) $(\bar{p}vq) \equiv (\bar{p}vq)$.

Prin formula (12), expresia (20.7) devine :

$$(20.8) \qquad [(\bar{p}vq)\supset(\bar{p}vq)]\cdot[(\bar{p}vq)\supset(\bar{p}vq)].$$

De aici, aplicînd formula (3), obținem :

$$(20.9) \qquad (\bar{p}vq)\supset(\bar{p}vq).$$

În expresia (19), care, după cum am mai arătat, este o teză, substituim pe „A" prin $\bar{p}vq$ și obținem :

$$(19.3) \qquad (\bar{p}vq)\supset(\bar{p}vq).$$

Expresia (19.3) este o teză, fiind obținută prin substituție într-o teză. Dar expresia (19.3) este echivalentă cu expresia (20.9), fapt ce se observă din simpla citire, deci expresia (20.9) este și ea o teză.

La rîndul ei, expresia (20.9) este echivalentă cu expresia (20), fiind rezultatul reducerii acesteia la forma normală. Rezultă, în concluzie, că expresia (20) este o teză logică.

În cele de mai sus s-a demonstrat că o expresie care cuprinde trei implicații (compuse din aceleași variabile legate între ele prin operatorul implicație) are valori corespunzătoare matricei implicației (vezi matricea nr. 4, poziția 4). După cum s-a demonstrat prin intermediul formulei (19), o expresie care cuprinde un număr de două implicații este o teză logică. Procedînd pe baza interpretării prin valori de adevăr, putem de asemenea să generalizăm cele observate. Este evident, că o expresie care este teză logică nu implică decît o expresie care este tot teză logică. În cazul însă în care avem o expresie cu operatorul principal implicație, astfel încît antecedentul să fie o schemă logică validă, iar consecventul o schemă logică consistentă, expresia încetează să fie o implicație validă, pentru că zona de adevăr a antecedentului este mai mare decît zona de adevăr a consecventului [1].

Valoarea de adevăr a unei astfel de expresii va depinde de valoarea de adevăr a consecventului sau, mai precis spus, ea va lua valorile de adevăr ale consecventului. În cazul nostru, consecventul este prin construcție o implicație, de unde rezultă că o expresie obținută prin conectări repetate astfel încît să cuprindă un număr oarecare de implicații legate între ele prin operatorul implicație, numărul de implicații ce se cuprind în expresie fiind impar ($2n + 1$), are valoare de adevăr, corespunzătoare matricei implicației.

În concluzie, observăm că idempotența nu este o proprietate formală a implicației. Cu toate acestea, prin conectarea implicației cu ea însăși, rezultă că ea se află în relație periodică infinită cu tautologia, ceea ce înseamnă că, analog cu echivalența, și implicația este într-o strînsă legătură cu identitatea.

Acesta este unul dintre motivele pentru care identitatea, ca lege a gîndirii, se exprimă calculatoriu în logica simbolică prin intermediul operatorului implicație sau al operatorului echivalență ($p\supset p$ și respectiv $p\equiv p$). Evident, natura logică a acestor operatori este faptul determinant.

[1] R. Carnap, *Symbolische Logik*, ediția a II-a, Viena, Springer Verlag, 1960, p. 20.

INCOMPATIBILITATEA

Sensul functorului *incompatibilitate* — pe care îl vom nota în cele ce urmează cu semnul „I" adică în loc de „p *incompatibil* q", vom scrie „p I q" — constă în negarea coexistenței a două variabile (negarea conjuncției), ceea ce înseamnă că va fi fals în cazul în care variabilele componente vor fi adevărate împreună, în toate celelalte cazuri fiind bineînțeles adevărat (vezi poziția 5, matricea nr. 4).

Operatorul incompatibilitate nu este asociativ, ceea ce se vede și din faptul că formula :

$$*(21)\quad (\{[(pIq)\,I\,(pIq)]\,I\,(pIq)\}I\,(pIq)) \equiv [(pIq)\,I\,(pIq)]\,I\,[(pIq)\,I\,(pIq)]$$

nu este o teză logică.

După cum se vede însă și din formula :

$$(22)\qquad (pIq) \equiv (qIp),$$

care este o teză logică, incompatibilitatea este comutativă.

Expresia :

$$*(23)\qquad [(pIq)\ I\ (pIq)] \equiv (pIq)$$

nefiind o teză logică, putem conchide că nici proprietatea formală a idempotenței nu aparține incompatibilității.

Mai mult decît atît, spre deosebire de operatorii analizați pînă acum, cărora nu le aparține proprietatea formală a idempotenței — echivalența și respectiv implicația, — incompatibilitatea nu este un operator care să se bucure de revenire periodică prin conectarea cu el însuși. Cu alte cuvinte, dacă, în cazul echivalenței și al implicației prin dublă conectare, expresia obținută revenea la valorile de adevăr ale operatorului respectiv, în cazul incompatibilității situația este cu totul alta.

Astfel, în cazul în care vom conecta în așa fel încît expresia obținută să cuprindă un număr par, (2 n), de formule în incompatibilitate, legate între ele prin operatorul incompatibilitate, expresia va avea valori de adevăr conform conjuncției [1] (vezi matricea nr. 10).

pq	pIq	(pIq) I (pIq)	p·q	[(pIq) I (pIq)] ≡ (p·q)
1 1	0	1	1	1
1 0	1	0	0	1
0 1	1	0	0	1
0 0	1	0	0	1

Matricea nr. 10

Din matricea nr. 10 rezultă că expresia :

(24) [(pIq) I (pIq)] ≡ (p.q) este o teză logică. Prin reducere la formă

[1] Expresia va fi astfel construită, încît operatorul principal să fie înaintea ultimei formule în incompatibilitate.

normală se poate demonstra că expresia (24) este o teză logică. Vom proceda prin intermediul formulei :

(25) $(p\mathrm{I}q) \equiv -(p.q)$ [1], care este o teză logică. Prin intermediul formulei (9), formula (25) se poate scrie și sub forma :

(25.1) $$(p\mathrm{I}q) \equiv \bar{p} \mathrm{v} \bar{q}.$$

Folosind această formulă, expresia (24) devine :

(24.1) $$[\overline{(\bar{p}\mathrm{v}\bar{q})} \mathrm{v} \overline{(\bar{p}\mathrm{v}\bar{q})}] \equiv (p.q).$$

Aplicînd formula (10) obținem :

(24.2) $$[(p \cdot q) \mathrm{v} (p \cdot q)] \equiv (p \cdot q).$$

De unde, cu ajutorul formulei (6),

(24.3) $$(p \cdot q) \equiv (p.q).$$

Prin intermediul formulei (12), expresia (24.3) se transformă în :

(24.4) $$[(p \cdot q) \supset (p \cdot q)] \cdot [(p \cdot q) \supset (p.q)].$$

Folosind proprietatea conjuncției de a fi idempotentă, respectiv formula (3) :

(24.5) $$(p.q) \supset (p.q).$$

Cu ajutorul formulei (13) :

(24.6) $$\overline{(p \cdot q)} \mathrm{v} (p \cdot q).$$

De unde, aplicînd formula (9), obținem :

(24.7) $$(\bar{p}\mathrm{v}\bar{q}) \mathrm{v} (p \cdot q).$$

Aplicînd (8.2), formula (24.7) devine :

(24.8) $$\bar{p}\mathrm{v}\bar{q}\mathrm{v}p \cdot \bar{p}\mathrm{v}\bar{q}\mathrm{v}q,$$

care este evident o teză logică, deci ceea ce era de demonstrat.

În cazul în care prin conectări repetate vom obține o expresie formată dintr-un număr impar, $(2n + 1)$ de formule, în incompatibilitate, legate între ele prin operatorul incompatibilitate, astfel încît operatorul principal să preceadă ultimei formule a expresiei respective, expresia va avea valori de adevăr corespunzătoare matricei tautologiei (vezi matricea nr. 11).

pq	pIq	(pIq) I (pIq)	[(pIq) I (pIq)] I (pIq)
1 1	0	1	1
1 0	1	0	1
0 1	1	0	1
0 0	1	0	1

Matricea nr. 11

[1] Formula (26) rezultă din matricea nr. 4.

După cum se observă din matricea nr. 11, expresia:

(26) $$[(pIq)\ I\ (pIq)]\ I\ (pIq),$$

formată prin conectări repetate dintr-un număr impar (2 n + 1) de formule în incompatibilitate legate între ele prin operatorul incompatibilitate, este o teză logică. Pentru a demonstra acest lucru vom proceda similar cazurilor precedente.

Astfel, cu ajutorul formulei (25.1) expresia (26) se transformă în:

(26.1) $$\overline{\overline{[(\bar{p}v\bar{q})\ v\ (\bar{p}v\bar{q})]}\ v\ \overline{(\bar{p}v\bar{q})}}.$$

Aplicînd formula (10) și apoi formula (9):

(26.2) $$\overline{[(p.q)\ v\ (p.q)]}\ v\ (p.q);$$

(26.3) $$\overline{[(p\cdot q)\cdot\overline{(p\cdot q)}]}\ v\ (p\cdot q);$$

(26.4) $$[(\bar{p}v\bar{q})\cdot(\bar{p}v\bar{q})]\ v\ (p.q).$$

Expresia (26.4) o vom transcrie folosind formula (3) în:

(26.5) $$(\bar{p}v\bar{q})\ v\ (p.q).$$

Prin intermediul formulei (8.2):

(26.6) $$\bar{p}v\bar{q}vp\cdot\bar{p}v\bar{q}vq.$$

Expresia (26.6) este evident o teză logică, fiind o conjuncție ai cărei membri sînt adevărați în orice interpretare, întrucît sînt disjuncții care cuprind o variabilă și negația ei. Ceea ce era de demonstrat.

În ceea ce privește incompatibilitatea, s-a demonstrat pînă în prezent că o expresie obținută prin conectări repetate are valori de adevăr corespunzătoare conjuncției, în cazul cînd cuprinde un număr par de formule în incompatibilitate, sau valori corespunzătoare tautologiei, în cazul în care expresia cuprinde un număr impar de formule al căror operator principal este incompatibilitatea.

Demonstrația s-a făcut însă asupra unor expresii compuse din două și, respectiv, trei formule. Este deci necesar să arătăm că situația este aceeași indiferent de numărul formulelor care compun expresia obținută prin conectări repetate, adică să arătăm că, indiferent de numărul acestor componenți, dacă numărul lor este par, (2 n), expresia va avea valori de adevăr corespunzătoare conjuncției, iar dacă numărul componenților va fi impar, (2 n + 1), atunci ea va avea valori de adevăr corespunzătoare tautologiei.

Dacă o formulă cu două variabile legate prin operatorul incompatibilitate o conectăm cu ea însăși, prin intermediul operatorului incompatibilitate, o singură dată, obținem o expresie compusă din două astfel de formule:

(α) (pIq) I (pIq). Sensul acestei expresii este următorul: „*p incompatibil cu q*" este incompatibil cu „*p incompatibil cu q*". Din moment însă

ce „p incompatibil cu q" este incompatibil cu el însuși, înseamnă că p și q nu sînt incompatibili, adică separați, ci, dimpotrivă, sînt împreună, *deci p și q* (adică p·q) [1].

Conectînd încă o dată prin același „pIq" expresia obținută va conține acum trei formule, adică vom obține o expresie în care formula inițială (α) este incompatibilă cu „pIq" :

(β) [(pIq) I (pIq)] I (pIq).

Dar formula (α) este „p și q", deci formula (β) spune că „p și q" este incompatibil cu „p incompatibil cu q". Cu alte cuvinte, în formula (β) se exprimă tocmai faptul că, din moment ce *„p este împreună cu q", nu poate fi în același timp și separat de q.*

Deci formula (β) exprimă tocmai identitatea de adevăr a conjunctelor, adică o conjuncție, pentru a fi adevărată, presupune că termenii ei sînt toți adevărați, ceea ce înseamnă că sînt identici sub raportul valorii lor de adevăr, prin faptul că respinge posibilitatea ca între două variabile să fie în același timp și coexistență, și incompatibilitate. Acest lucru devine și mai clar rememorînd faptul că incompatibilitatea este negația conjuncției. Tocmai acesta este motivul pentru care o astfel de expresie are valori de adevăr corespunzătoare operatorului tautologie, pentru că ea exprimă legea logică a identității prin intermediul respingerii unei contradicții (respinge conjuncția dintre coexistența a două variabile și incompatibilitatea acelorași variabile ; două variabile pot fi ori în raport de conjuncție, ori în raport de incompatibilitate)[2].

Printr-o nouă conectare vom obține o expresie compusă din patru formule, în care se spune că formula (β) este incompatibilă cu „pIq" :

(γ) {[(pIq) I (pIq)] I (pIq)} I (pIq).

Dar formula (γ) a fost construită prin adăugarea la formula (β) a formulei inițiale (pIq) prin intermediul operatorului incompatibilitate, de unde formula (γ) se citește : (β) *este incompatibil cu „p incompatibil q"*. De aici rezultă că, prin însăși structura sa, formula (γ) arată conjuncția dintre p și q prin incompatibilitatea față de incompatibilitatea dintre conjuncție și incompatibilitate. Rezultă că sensul formulei (γ) este „p și q", fapt pentru care ea va avea valori de adevăr corespunzătoare conjuncției.

Din acest moment este clar că, prin adăugarea la formula (γ), cu ajutorul operatorului incompatibilitate, a formulei pIq, se va repeta situația din formula (β), unde am avut *„p și q" incompatibil cu „p incompatibil q"* iar la această expresie adăugînd prin intermediul incompatibilității încă o formulă „pIq", vom obține o situație similară formulei (γ), respectiv formulei (α) [3].

---

[1] Incompatibilitatea acționează în acest caz ca legea dublei negații.

[2] Valorile corespondente operatorului tautologie exprimă în acest caz tocmai validitatea incompatibilității ; în acest sens, în cazul autoconectării operatorului incompatibilitate, periodicitatea este între conjuncție și incompatibilitate.

[3] Menționăm că prin aceste noi conectări am obținut în primul caz o expresie care conține un număr impar de formule, iar în al doilea caz o expresie care cuprinde un număr par de formule în incompatibilitate, legate între ele prin operatorul incompatibilitate.

Putem deci conchide că o astfel de expresie, dacă are un număr impar de componente (2 n + 1), atunci expresia va avea valori de adevăr corespunzătoare tautologiei, iar dacă acest număr este par, (2 n), valorile ei de adevăr vor fi corespunzătoare conjuncției.

Din cele expuse pînă acum cu privire la operatorul incompatibilitate, rezultă — prin intermediul conectării — că acest operator se găsește într-o relație periodic infinită între conjuncție și tautologie[1], de unde se desprinde concluzia că incompatibilitatea, prin structura sa logică, arată separația radicală între conjuncție și incompatibilitate și totodată conjuncția prin incompatibilitatea incompatibilității, adică arată că operatorul incompatibilitate este legat intim de procesul de identificare prin menținerea conjuncției în separarea ei de incompatibilitate și totodată prin păstrarea identității incompatibilității prin această acțiune de separare. De aici rezultă că separarea și reunirea se realizează ca un proces logic unitar, demonstrîndu-se astfel falsitatea unei interpretări metafizice a acestor raporturi.

DISJUNCȚIA EXCLUSIVĂ

Spre deosebire de disjuncția neexclusivă, disjuncția exclusivă — pe care în cele ce urmează o vom nota cu semnul „w", adică în loc de „p sau q" vom scrie „p w q" — are sensul de a separa valori de adevăr opuse. Deci operatorul va fi adevărat atunci și numai atunci cînd: dacă p atunci nu q și dacă q atunci nu p, ceea ce se vede și din formula:

$$(27) \qquad p \,w\, q \equiv (p \cdot \bar{q} \vee \bar{p} \cdot q),$$

care este o teză logică.

Disjuncția exclusivă este un operator care, după cum se vede și din formula:

$$(28) \qquad (p \,w\, q) \equiv (qwp),$$

care este o teză logică, se bucură de proprietatea comutativității.

Formula:

$$(29) \qquad [p \,w\, (qwr)] \equiv [(pwq)\, wr],$$

fiind o teză logică, atestă că operatorul disjuncție exclusivă se bucură și de proprietatea asociativității.

Disjuncția exclusivă nu posedă proprietatea idempotenței, fapt atestat de formula:

$$*(30) \quad [(p \,w\, q) \,w\, (p \,w\, q)] \equiv (p \,w\, q),$$

[1] Fiind procesul de autoconectare al incompatibilității, firește, am interpretat tautologia la care am ajuns ca validitate obținută prin operatorul incompatibilitate, deși aceasta nu ne împiedică să putem interpreta această situație ca validitate a disjuncției exclusive; ceea ce evident, confirmă, în aceeași măsură, analiza noastră: relația periodică infinită a coincidenței și a opoziției radicale.

care nu este o teză logică. Totuși, în cazul disjuncției exclusive, observăm că prin conectarea repetată a operatorului cu el însuși vom obține succesiv valori de adevăr corespondente cu valorile de adevăr ale contradicției și, respectiv, ale disjuncției exclusive. În cazul în care prin conectări repetate obținem o expresie cu un număr par de formule conectate între ele prin functorul disjuncție exclusivă, valorile de adevăr ale acestei expresii vor corespunde contradicției (vezi matricea nr. 12):

p q	pwq	(pwq) w (pwq)
1 1	0	0
1 0	1	0
0 1	1	0
0 0	0	0

Matricea nr. 12

În cazul în care expresia astfel obținută va cuprinde un număr impar de formule, valorile ei vor corespunde operatorului disjuncție exclusivă (vezi matricea nr. 13).

p q	(pwq)	(pwq) w (pwq)	[(pvq) w (pwq)] w (pwq)
1 1	0	0	0
1 0	1	0	1
0 1	1	0	1
0 0	0	0	0

Matricea nr. 13

Procedînd analog operatorilor anterior analizați, vom demonstra în cele ce urmează că o expresie obținută prin conectări repetate, astfel încît să cuprindă un număr par (2 n) de formule în disjuncție exclusivă conectate prin același functor, are valori de adevăr corespondente operatorului contradicție (vezi matricea nr. 4, poziția 16).

Cu ajutorul formulei (28), expresia:

(31) (pwq) w (pwq) devine:

(31.1) $$[(p\cdot\bar{q}) \vee (\bar{p}\cdot q)] \,w\, [(p\bar{q}) \vee (\bar{p}q)];$$

(31.2) $$[(pq\vee\bar{p}q)\cdot\overline{(p.\bar{q}\vee\bar{p}q)}] \vee \overline{[(p\cdot\bar{q}\vee\bar{p}q)}\cdot(p.\bar{q}\vee\bar{p}q)].$$

Folosind proprietatea formală de idempotență a disjuncției, respectiv formula (6):

(31.3) $$(p\cdot\bar{q}\vee\bar{p}\cdot q)\cdot\overline{(p\cdot\bar{q}\vee\bar{p}\cdot q)}.$$

Prin formula (10), expresia (31.3) se transformă în:

(31.4) $$(p\cdot\bar{q}\vee\bar{p}\cdot q)\cdot\overline{[(p\cdot\bar{q})}\cdot\overline{(\bar{p}\cdot q)]}.$$

Aplicînd formula (9) :

(31.5) $(pq \vee \bar{p}\bar{q}) \cdot [(\bar{p} \vee q) \cdot (p \vee \bar{q})]$.

Cu ajutorul formulei (7.1) transformăm expresia (32.5) în :

(31.6) $(pq \vee \bar{p}\bar{q}) \cdot (\bar{p}p \vee pq \vee p\bar{q} \vee q\bar{q})$.

Reducînd membrii falși ai unei disjuncții și aplicînd apoi din nou formula (7.1), obținem :

(31.7) $pqpq \vee \bar{p}\bar{q}pq \vee p\bar{q}\,\bar{p}\bar{q} \vee \bar{p}\bar{q}p\bar{q}$.

Expresia (31.7), echivalentă cu expresia (31), este o formă normală disjunctivă perfectă. Observăm că expresia (31.7) este o expresie logică inconsistentă, întrucît fiecare constituent al acestei disjuncții este fals, fiind o conjuncție care cuprinde o variabilă și negația ei. Rezultă de aici că expresia (31) este falsă în orice interpretare, deci are valori de adevăr corespondente contradicției.

În același fel se poate demonstra că o expresie care cuprinde un număr impar, (2 n + 1), de astfel de formule are valori corespondente operatorului disjuncție exclusivă.

Astfel, cu ajutorul formulei (27), expresia :

(32) $\{[(pwq)\,w\,(pwq)]\,w\,(pwq)\} \equiv (pwq)$ devine :

(32.1) $\{[(pq \vee \bar{p}\bar{q})\,w\,(pq \vee \bar{p}\bar{q})]\,w\,(pq \vee \bar{p}\bar{q})\} \equiv (pq \vee \bar{p}\bar{q})$;

(32.2) $(\{[(pq \vee \bar{p}\bar{q}) \cdot \overline{(pq \vee \bar{p}\bar{q})}] \vee [\overline{(pq \vee \bar{p}\bar{q})} \cdot (pq \vee \bar{p}\bar{q})]\}\,w\,(pq \vee \bar{p}\bar{q})) \equiv (pq \vee \bar{p}\bar{q})$.

Prin formula (6), respectiv idempotența disjuncției, obținem :

(32.3) $\{[\overline{(pq \vee \bar{p}\bar{q})} \cdot (pq \vee \bar{p}\bar{q})]\,w\,(pq \vee \bar{p}\bar{q})\} \equiv (pq \vee \bar{p}\bar{q})$.

Aplicînd în continuare formula (27), transformăm expresia (32.3) în :

(32.4) $([\overline{(pq \vee \bar{p}\bar{q})} \cdot (pq \vee \bar{p}\bar{q}) \cdot \overline{(pq \vee \bar{p}\bar{q})}] \vee \{[\overline{(pq \vee \bar{p}\bar{q})} \cdot (pq \vee \bar{p}\bar{q})] \cdot (pq \vee \bar{p}\bar{q})\}) \equiv$
$\equiv (pq \vee \bar{p}\bar{q})$.

Prin idempotența conjuncției, formula (3) și cu ajutorul formulei (9) :

(32.5) $([\overline{(pq \vee \bar{p}\bar{q})} \cdot (pq \vee \bar{p}\bar{q})] \vee \{[(pq \vee \bar{p}\bar{q}) \vee \overline{(pq \vee \bar{p}\bar{q})}] \cdot (pq \vee \bar{p}\bar{q})\}) \equiv (pq \vee \bar{p}\bar{q})$.

Expresia (32.5) este o echivalență al cărei prim membru este o disjuncție al cărei prim membru, fiind fals (este o conjuncție dintre o formulă și negația ei), poate fi redus. Observăm mai departe că al doilea membru al acestei disjuncții este o conjuncție, al cărei prim membru, fiind adevărat (este o disjuncție între o formulă și negația ei), poate fi redus. În acest sens expresia (32.5) devine :

(32.6) $(pq \vee \bar{p}\bar{q}) \equiv (pq \vee \bar{p}\bar{q})$.

Prin formula (12), expresia (32.6) devine :

(32.7) $[(pq \vee \bar{p}\bar{q}) \supset (pq \vee pq)] \cdot [(pq \vee \bar{p}\bar{q}) \supset (pq \vee \bar{p}\bar{q})]$.

Aplicînd formula (3):

(32.8) $[(p.\bar{q}) \vee (\bar{p}.q)] \supset [(p.\bar{q}) \vee (\bar{p}.q)]$.

În teza (19) vom face următoarea substituție:

$A/p.\bar{q} \vee \bar{p}.q$

(19.4) $[(p.\bar{q}) \vee (\bar{p}.q)] \supset [(p.\bar{q}) \vee (\bar{p}.q)]$.

Din simpla citire a formulelor (19.4) și (32.8) observăm că sînt echivalente, fiind una și aceeași formulă. Expresia (19.4) este o teză logică, deci și (32.8) este o teză logică. Ceea ce era de demonstrat.

În cele de mai sus s-a demonstrat, în cazul unor expresii obținute prin conectarea repetată a operatorului disjuncție exclusivă, că, atunci cînd o astfel de expresie cuprinde două formule în disjuncție exclusivă, are valori de adevăr corespondente operatorului contradicție, iar atunci cînd cuprinde trei astfel de formule, are valori corespondente operatorului disjuncție exclusivă.

Demonstrația poate fi extinsă, prin raționamente analoge celor anterioare, asupra unor expresii care pot cuprinde orice număr de astfel de formule, expresia fiind obținută, bineînțeles, prin conectarea repetată a operatorului disjuncție exclusivă cu el însuși. Astfel, indiferent de numărul de formule ce compun o astfel de expresie, dacă el este par, (2 n), valoarea expresiei este corespondentă contradicției, iar dacă el este impar, (2 n + 1), valorile ei de adevăr vor corespunde operatorului disjuncție exclusivă.

Procedînd pe baza analizei valorii de adevăr în cazul în care o expresie cuprinde două astfel de formule (un număr par, 2n), valorile ei vor corespunde contradicției, întrucît operatorul principal este disjuncție exclusivă. Este însă știut că acest operator este adevărat în cazul în care unul dintre membrii săi este adevărat, iar celălalt fals. În cazul nostru, cei doi membri ai disjuncției exclusive sînt unul și același, adică pwq. Dar este imposibil ca el să fie în același timp și fals și adevărat. De aici decurge că semnul principal în procesul autoconectării duce la compromiterea în esență a identității respectivului membru, deci duce la absurd, ceea ce se exprimă prin revenirea periodică la valori corespondente operatorului contradicție. Considerațiile anterioare socotim că ne pot permite să conchidem că disjuncția exclusivă nu este corespunzătoare exprimării dialecticii legăturii dintre contrarii; în schimb, operatorul incompatibilitate, prin periodicitatea conjuncției și incompatibilității, nu are aceeași situație, ceea ce este exprimat clar prin aceea că, la nivelul dialecticii, opușii se numesc contrare și nu contradictorii, adică sînt contrare și nu contradictorii.

★

În acest studiu am căutat să scoatem în evidență, prin analiza autoconectării unor operatori, natura lor lăuntrică. Analiza însă, se înțelege, se cere în continuare generalizată. În primul rînd această analiză poate fi extinsă prin autoconectarea operatorilor neluați încă în considerație, iar în al doilea rînd prin conectarea fiecărui operator cu toți ceilalți. Un ase-

menea calcul ar permite stabilirea naturii logice a operatorilor din calculul propoziţional bivalent, ceea ce ne-ar permite descifrarea în lumina totalităţii şi a generalităţii a tuturor implicaţiilor de ordin dialectic cuprinse în aceşti operatori.

Se înţelege că autorii intenţionează să întreprindă această cercetare, lucru la care-i obligă faptul că au enunţat în prezentul studiu premisa unor atare cercetări.

★

Din întreaga noastră analiză intenţionăm a desprinde unele considerente de ansamblu.

În primul rînd vrem să scoatem în evidenţă periodicitatea care caracterizează autoconectarea în cazurile analizate de noi. În cazul echivalenţei şi implicaţiei constatăm revenirea periodică a operatorului de bază şi a valorilor corespondente operatorului tautologie. În cazul disjuncţiei exclusive, situaţia este deosebită de cea anterioară numai prin aceea că în locul valorilor operatorului tautologie apar valorile operatorului contradicţie. În genere, periodicitatea manifestată în procesul de autoconectare a acestor operatori evidenţiază că în valorile corespondente tautologiei sau contradicţiei se manifestă identitatea operatorului de bază cu el însuşi (valorile respective nefiind altceva decît validitatea operatorului de bază) şi, totodată, în periodicitate revin (evident tot periodic) valorile de adevăr ale operatorului considerat, ceea ce înseamnă specificarea lui.

În consecinţă, identitatea operatorului implică specificarea sa, iar aceasta,la rîndul ei, identitatea operatorului. Ideea principală a studiului s-a impus autorilor pe baza contribuţiilor originale şi temeinice ale acad. prof. Athanase Joja în domeniul logicii dialectice şi al legilor acesteia [1]. În cazurile analizate poate fi observată, după părerea noastră, mişcarea de diferenţiere a identităţii prin specificare. Aceasta este un caz în care se poate surprinde, în şi prin analiza formelor logice, dusă la limită (ceea ce realizează tocmai procesul autoconectării), dialectica inerentă lor. În ce priveşte incompatibilitatea, situaţia se reduce la periodicitatea conjuncţiei şi a incompatibilităţii (aceasta din urmă sub forma validităţii ei). De aici decurge că procesul de separaţie şi reunire se condiţionează, presupunîndu-se reciproc. Se poate pune întrebarea, credem, dacă nu cumva în acest caz se evidenţiază, sub un anumit aspect cel puţin, dialectica mişcării contrariilor.

În al doilea rînd, dacă luăm în consideraţie operatorii tautologie şi contradicţie, care apar în procesul autoconectării operatorilor analizaţi, putem observa că nici unul dintre cazurile cercetate aceşti operatori (tautologia şi contradicţia) nu epuizează toate posibilităţile de combinaţie ale valorilor de adevăr (în matricea corespunzătoare lor lipseşte întotdeauna cel puţin o posibilitate de combinare). De aici decurge că cel puţin în cazurile analizate tautologia şi contradicţia se dovedesc a fi incomplete. Deci identitatea operatorului de bază este un mod de manifestare a identităţii abstracte, iar periodicitatea demonstrează tocmai caracterul său insufi-

[1] Vezi în această privinţă Ath. Joja, *Studii de logică*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1960, în special studiile *Asupra unor aspecte ale logicii dialectice* şi *Despre tertium non datur*.

cient, necesitatea de concretizare, adică depășirea identității abstracte în identitatea concretă [1]. Referindu-ne în această lumină la pozitivismul logic putem observa fără greutate că teoria sa despre tautologie nu este decît interpretarea metafizică a identității abstracte. În consecință, combaterea și anihilarea acestei interpretări idealist-subiective impun cu necesitate scoaterea în evidență a dialecticii raportului dintre identitatea abstractă și identitatea concretă, adică impune considerarea logicii formale în lumina logicii dialectice. Numai astfel logica formală poate deci fi ea însăși interpretată științific. În lumina acestei idei am întreprins analiza noastră și ne-am străduit s-o realizăm.

О НЕКОТОРЫХ СВОЙСТВАХ ЛОГИЧЕСКИХ ОПЕРАТОРОВ В ИСЧИСЛЕНИИ ВЫСКАЗЫВАНИЙ

РЕЗЮМЕ

В данной работе, посвященной некоторым свойствам логических операторов в исчислении высказываний, авторы связали каждый оператор с самим собой в случае эквивалентности, импликации, несовместимости и разделительной дизъюнкции.

Выполнение этой операции привело авторов к выводу, что существует тесная связь между тождественностью и соответствующим оператором, а это позволило им вывести отношение тождественности и различия на основе диалектического отношения тождественности абстрактной и конкретной.

Второй вывод, к которому приходят авторы путем того же анализа, это то, что тавтология никогда не исчерпывает своей матрицей всех возможностей комбинаций истинного и ложного, а отсюда вытекает неполный характер тавтологии и порочность метафизического толкования тавтологии логическим позитивизмом.

Авторы считают, что своим исследованием они содействовали выявлению большого значения рассмотрения формальной логики в свете диалектической логики, как единственного пути научного толкования логики вообще.

À PROPOS DE CERTAINES PROPRIÉTÉS DES OPÉRATEURS LOGIQUES DANS LE CALCUL PROPOSITIONNEL

RÉSUMÉ

En étudiant certaines propriétés des opérateurs logiques dans le calcul propositionnel, les auteurs ont connecté chaque opérateur avec lui-même dans le cas de l'équivalence, de l'implication, de l'incompatibilité et de la disjonction exclusive.

[1] Vezi acad. Ath. Joja, *Logique et métalogique du principe de l'identité*, în „Acta logica", 1962, nr. 5.

La réalisation de cette opération les a menés à la conclusion qu'il y a un rapport étroit entre l'identité et l'opérateur respectif, ce qui leur a permis de mettre en évidence le rapport entre l'identité et la différence, sur la base du rapport dialectique entre l'identité abstraite et l'identité concrète.

La seconde conclusion des auteurs est que la tautologie n'épuise jamais, par sa matrice, la totalité des possibilités de combiner le vrai et le faux, d'où résulte le caractère incomplet de la tautologie, ce qui conduit le positivisme logique à adopter l'interprétation métaphysique de la tautologie.

Par leur étude, les auteurs ont mis en évidence qu'il est d'une importance fondamentale de considérer la logique formelle à la lumière de la logique dialectique. C'est là la seule voie pour une interprétation scientifique de la logique en général.

IDEOLOGIA BURGHEZĂ ŞI PROBLEMA COEXISTENŢEI PAŞNICE

DE

I. BERCU

Analiza marxist-leninistă a uriaşelor transformări economice, politice, sociale şi ideologice care au făcut din epoca noastră epoca trecerii omenirii de la capitalism la socialism a dat posibilitate mişcării comuniste internaţionale să elaboreze teza că în prezent există *perspectiva reală a preîntîmpinării războiului mondial şi chiar a excluderii lui din viaţa societăţii încă în condiţiile menţinerii capitalismului într-o parte a lumii*, deci înainte de victoria socialismului pe scară mondială. „*Comuniştii* — se arată în Declaraţia Consfătuirii de la Moscova din noiembrie 1960 — *consideră drept misiunea lor istorică nu numai înlăturarea exploatării şi mizeriei pe scară mondială şi eliminarea pentru totdeauna din viaţa societăţii omeneşti a posibilităţii oricărui război, dar şi izbăvirea omenirii încă în epoca actuală de coşmarul unui nou război mondial. Partidele comuniste din toate ţările vor consacra realizării acestei măreţe misiuni istorice toate forţele şi toată energia lor*" [1]. Chintesenţa prefacerilor revoluţionare care au schimbat conţinutul epocii se exprimă în faptul că lagărul socialist reprezintă factorul hotărîtor al dezvoltării contemporane, că în centrul istoriei se află nu clase exploatatoare, în esenţa lor agresive, cum s-au petrecut lucrurile timp de milenii, ci o clasă nouă, profund interesată în progresul nelimitat al umanităţii, proletariatul.

Această perspectivă are ca un corolar logic politica de coexistenţă paşnică a statelor cu orînduiri sociale deosebite. Ea exprimă faptul că prin esenţa sa orînduirea socialistă este străină şi ostilă oricărei politici de agresiune, că trecerea omenirii de la capitalism la socialism este generată de procesele interne ale orînduirii capitaliste şi nu are nevoie de asemenea stimulenţi, cum ar fi războiul între state, intervenţia militară din afară.

Coexistenţa paşnică a fost generată de condiţiile politice şi sociale care au apărut o dată cu victoria Marii Revoluţii Socialiste din 1917 şi

[1] *Declaraţia Consfătuirii reprezentanţilor partidelor comuniste şi muncitoreşti (noiembrie, 1960)*, Bucureşti, Edit. politică, 1960, p. 39.

are ca termen final victoria socialismului pe plan mondial. Dar, chiar în cadrul acestei epoci, conținutul, modul de manifestare a politicii de coexistență pașnică, se modifică, se conturează mai precis, își lărgește cadrul. Astfel, inițial, coexistența se desfășura în condițiile în care sistemul imperialist era dominant în relațiile internaționale, iar socialismul se construia numai în limitele unui singur stat. De aici și anumite trăsături : influența relativ restrînsă a coexistenței pașnice în viața internațională, instabilitatea relațiilor internaționale bazate pe acest principiu, faptul că, în ciuda politicii de pace a Uniunii Sovietice și a succesului ei, cristalizat în răgazul de aproape un sfert de secol pentru construcția pașnică a socialismului, forțele imperialiste au izbutit totuși să provoace al doilea război mondial, să atace și să încerce distrugerea primului stat socialist.

Guvernele, personalitățile politice burgheze care să se pronunțe pentru coexistența pașnică erau destul de puține în primele trei decenii ale epocii de trecere de la capitalism la socialism. De altfel însăși noțiunea ca atare avea o circulație relativ restrînsă. În faza inițială a acestei politici, baza de masă a forțelor sociale care *militau* pentru politica de coexistență pașnică era limitată. Partidele comuniste din țările capitaliste erau mai puțin numeroase, influența lor era abia la început.

Dat fiind că politica de coexistență pașnică exprimă prezența forțelor revoluționare, progresiste, ale clasei muncitoare în arena internațională, concomitent cu întărirea socialismului, a pozițiilor clasei muncitoare, concomitent cu creșterea influenței ideilor marxism-leninismului, s-au extins sfera de acțiune, conținutul și formele de manifestare ale principiului coexistenței pașnice.

În condițiile în care s-a constituit și se întărește *sistemul mondial socialist*, devenind factorul hotărîtor al dezvoltării mondiale, a apărut și se dezvoltă o vastă *zonă a păcii* — majoritatea statelor neutre, formate pe ruinele vechilor imperii coloniale, militează activ pentru rezolvarea pe calea tratativelor a problemelor litigioase internaționale — , iar principiul coexistenței pașnice dintre state cu sisteme sociale deosebite a început să dobîndească o recunoaștere internațională din ce în ce mai largă. În documentele Organizației Națiunilor Unite și ale altor organisme internaționale, unde se întîlnesc reprezentanții statelor imperialiste cu cei ai statelor socialiste și ai țărilor neutre, majoritatea recent eliberate, se consemnează într-o formă sau alta, în opoziție cu orientarea oficială a statelor imperialiste, necesitatea, importanța și valoarea coexistenței pașnice.

Firește, de aici nu se poate trage concluzia că imperialismul, a cărui esență agresivă a rămas neschimbată și care continuă să se orienteze spre pregătirea unui nou război mondial, ar fi devenit un partizan al coexistenței pașnice. Așa cum demonstrează evoluția evenimentelor din viața internațională contemporană, *asigurarea victoriei acestui principiu în relațiile internaționale cere o luptă intensă, perseverentă a statelor socialiste, a mișcării muncitorești internaționale, a tuturor popoarelor*, pentru a înfrîna pe conducătorii politici și militari din Occident, partizani ai războiului termonuclear, pentru a obține triumful rațiunii în relațiile internaționale.

COEXISTENŢĂ PAŞNICĂ SAU RĂZBOI ATOMIC

„Linia generală a politicii externe a ţărilor lagărului socialist este politica coexistenţei paşnice, singura alternativă raţională a unui război termonuclear. Această politică corespunde aspiraţiilor şi intereselor vitale ale întregii omeniri, în promovarea ei sînt interesate toate popoarele" [1].

Gh. Gheorghiu-Dej

În jurul principiului coexistenţei paşnice se desfăşoară o acerbă luptă ideologică între marxism-leninism şi concepţiile burgheze. Ea se desfăşoară, după părerea noastră, în trei direcţii principale, în raport cu tendinţele manifestate de ideologia burgheză, silită să se apere în faţa ofensivei forţelor care se pronunţă pentru coexistenţa paşnică.

Prima direcţie constă în combaterea încercărilor de a prezenta coexistenţa paşnică drept o „manevră tactică" a mişcării comuniste, a statelor socialiste, drept un „paravan" menit a camufla pretinsul export de revoluţie. Unul dintre promotorii acestei teze este filozoful vest-german Karl Jaspers, care se ridică vehement împotriva principiului coexistenţei paşnice în cartea *Die Atombombe und der Zukunft des Menschens*, apărută în 1958. Aceeaşi poziţie o adoptă Comitetul politic al Partidului Republican din S.U.A., considerînd coexistenţa drept o perdea de fum care ar ascunde scopurile mult mai importante „ce trebuie să fie hotărîte de statul major al revoluţiei comuniste mondiale".

Pretinzînd că analizează conţinutul politicii de coexistenţă paşnică, John K. Jessup reia teze de mult uzate ale propagandei burgheze : „De fapt, formula (coexistenţa paşnică. — *I.B.*) a fost elaborată pe timpul lui Lenin, cînd acesta a trebuit să-şi amîne speranţele de revoluţii imediate în Europa occidentală după 1920. Pentru a spune cel mai puţin, « coexistenţa paşnică » nu a însemnat niciodată renunţarea la agitaţie şi propagandă comunistă. Aceasta a însemnat mai degrabă o extindere în timp a programului revoluţiilor în străinătate..." [2].

Asemenea concepţii au fost de multă vreme combătute de Lenin, care a arătat că proletariatului victorios într-o ţară îi este străină orice tendinţă de a exporta revoluţia, de a o stimula din afară pe calea războiului sau în alt mod. Esenţa ideii leniniste a coexistenţei paşnice a ţărilor cu orînduiri sociale diferite, aşa cum a fost ea formulată ulterior în Programul P.C.U.S., constă în excluderea războiului ca mijloc de rezolvare a problemelor litigioase între state şi în rezolvarea acestora pe calea tratativelor [3].

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări, 1961 — 1962*, Edit. politică, 1962, p. 360.

[2] „Life" din 20 noiembrie, 1961.

[3] În vremea noastră, triumful acestei linii în politica dintre state a căpătat o importanţă excepţională. Statele socialiste nu au privit-o niciodată ca o politică de conjunctură şi astăzi, mai mult ca oricînd, ea este promovată din raţiuni profund umane şi nu din slăbiciune, nu de teamă faţă de imperialism. Calculele specialiştilor occidentali arată că un război atomic —

Desigur, coexistența pașnică este caracterizată nu numai prin relații pașnice între state cu orînduiri sociale deosebite, ci și prin *transformări revoluționare, prin trecerea unor noi țări la socialism, prin eliberarea unor popoare de sub jugul imperialist.* Dar aceste procese, inevitabile sub aspect istoric, se datorează nu amestecului unei puteri străine în viața altor popoare, ci sînt expresia cerințelor obiective ale dezvoltării sociale și ascuțirii contradicțiilor interne ale fiecărei țări. Aceasta este temelia oricărei mișcări revoluționare, relevată de Marx, Engels și Lenin și verificată de experiența istorică.

Există o legătură indisolubilă între teoria leninistă a revoluției proletare — victoria socialismului numai într-o singură țară sau în cîteva țări — și politica externă a statului în care s-a instaurat puterea clasei muncitoare.

Victoria revoluției socialiste într-un număr de țări aduce în arena internațională o nouă orînduire socială, un nou tip de stat, care, pînă la victoria sa mondială, este obligat să coexiste cu imperialismul muribund. Problema este *cum* vor coexista cele două sisteme social-economice opuse : în războaie distrugătoare sau pașnic. Clasa muncitoare victorioasă în revoluție militează pentru alternativa pașnică a acestei coexistențe, întrucît aceasta îi permite să-și consacre toate forțele pe plan intern, construcției pozitive (economice, politice și sociale) a noii orînduiri.

Socialismului, prin însăși esența sa, îi este străin războiul, pentru că nu cunoaște clase sau grupuri sociale interesate în cotropirea și jefuirea altor popoare, pentru că războiul impune o diminuare a eforturilor îndreptate spre neîntrerupta ridicare a nivelului de trai al celor ce muncesc ; condiții prielnice pentru înflorirea forțelor materiale ale socialismului le creează pacea și întrecerea economică pașnică cu capitalismul.

Desfășurarea evenimentelor revoluționare dintr-o țară este influențată de raportul dintre forțele progresului și ale reacțiunii pe plan internațional, de faptul că în prezent există un sistem mondial socialist, care întruchipează năzuințele cele mai înaintate ale omenirii. Principala influență pe care socialismul o exercită asupra luptei revoluționare mondiale se manifestă pe tărîm economic. Încă în primii ani de după Revoluția din Octombrie, Lenin scria : „În momentul de față, principala noastră înrîurire asupra revoluției internaționale o exercităm prin politica noastră econo

---

iar un eventual război mondial nu poate fi decît unul purtat cu cele mai noi mijloace racheto-nucleare — ar pricinui moartea a multe sute de milioane de oameni, fără a mai vorbi de mutilați, de consecințele ulterioare ale radiațiilor atomice. Forța de distrugere a noilor arme este colosală. Bomba de zece megatone, care se află de mult în arsenalul termonuclear, poate distruge totul pe o zonă cu raza de 12—15 km, incendiind materialele combustibile pe o rază de 30—50 km. Această bombă poate duce la pierderea vederii tuturor celor care privesc explozia de la o distanță de 150 km și infecta mortal cu precipitații radioactive pe toți acei aflați timp de 48 de ore la o depărtare de circa 300 km de explozie. Ea poate provoca în regiunile urbane și industriale moartea unui număr de 2—8 milioane de persoane, fără să ținem seama de aceia care pot pieri datorită radiației care urmează și care poate provoca pierderi în proporții de 25 și 40% din numărul pierderilor cauzate de explozie. Dar există acum bombe cu o putere de 50 și chiar de 100 de megatone, a căror putere de distrugere este greu de imaginat. O bombă cu o încărcătură hidrogenică de 100 de megatone poate distruge așezări umane pe teritorii ce depășesc continentul european.

mică. Toată lumea, toţi oamenii muncii din toate ţările lumii fără nici o excepţie şi fără nici o exagerare, îşi îndreaptă privirile spre Republica Sovietică Rusă. Aceasta este o realitate : capitaliştii nu pot să treacă sub tăcere, să ascundă nimic din toate acestea, de aceea ei caută înainte de toate să exploateze greşelile noastre economice şi slăbiciunea noastră. În acest domeniu lupta a fost transpusă pe scară mondială. Dacă vom rezolva această problemă, vom cîştiga în mod sigur şi definitiv pe scară internaţională. De aceea problemele construcţiei economice capătă pentru noi o importanţă absolut excepţională. Pe frontul acesta trebuie să cîştigăm victoria..." [1]. Adevărul acestor cuvinte leniniste se manifestă deosebit de pregnant astăzi, cînd sistemul mondial socialist dă 37% din producţia industrială mondială, cînd Uniunea Sovietică a depăşit cel mai puternic stat capitalist, S.U.A., într-o serie de domenii principale ale economiei, ştiinţei şi tehnicii.

Influenţa socialismului va fi şi mai puternică asupra conştiinţei popoarelor şi va accelera procesul trecerii omenirii la socialism cînd, ca urmare a înfăptuirii Programului P.C.U.S., Uniunea Sovietică va depăşi considerabil S.U.A. în ceea ce priveşte producţia pe locuitor, cînd celelalte state socialiste vor realiza actualele planuri de dezvoltare economică. Creşterea forţelor de producţie, ridicarea nivelului de trai material şi cultural al popoarelor din ţările socialiste constituie principala îndatorire internaţionalistă a partidelor marxist-leniniste în condiţiile în care clasa muncitoare deţine puterea de stat.

În acelaşi timp, sistemul mondial socialist influenţează asupra dezvoltării sociale prin relaţiile ce se dezvoltă între statele şi popoarele care alcătuiesc această puternică şi frăţească familie. Aceste relaţii, bazate pe respectarea strictă a independenţei şi suveranităţii naţionale a fiecărei ţări, pe neamestecul în treburile interne, pe colaborarea şi ajutorul reciproc tovărăşesc, în scopul dezvoltării fiecărei ţări socialiste, al înlăturării deosebirilor în nivelurile lor de dezvoltare, al avîntului întregului lagăr socialist, demonstrează că socialismul, spre deosebire de imperialism, înfăptuieşte o adevărată egalitate între state, creează cele mai favorabile premise pentru înflorirea economică şi spirituală a fiecărui popor, mare sau mic. Atracţia spre socialism a zeci de popoare, care timp de secole au suferit jugul colonialismului, arată cu claritate influenţa tocmai a acestui nou tip de relaţii între state. Pline de răspundere pentru misiunea lor istorică, partidele comuniste şi muncitoreşti din ţările socialiste manifestă o grijă deosebită pentru ca aceste relaţii să se dezvolte pe baza principiilor marxism-leninismului, ale internaţionalismului socialist.

Denaturînd aceste procese reale, ideologii burghezi agită teza despre „exportul de revoluţie", încearcă să defăimeze principiul coexistenţei paşnice şi să prelucreze conştiinţa maselor în sensul politicii de forţă.

Cei care afirmă că politica de coexistenţă paşnică ar ascunde pretinsele „tendinţe expansioniste" ale comunismului mondial nu fac decît să acopere arhireacţionarul export de contrarevoluţie promovat din tot-

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 32, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956, p. 441.

deauna de clasele exploatatoare împotriva forțelor progresiste. Așa cum, cu 150 de ani în urmă, Sfînta Alianță voia să ridice o barieră de artilerie împotriva revoluției burgheze care înainta impetuos în Europa, tot astfel cavalerii anticomunismului contemporan vor să facă din bomba atomică și termonucleară un instrument de luptă împotriva legilor inexorabile ale istoriei, care duc spre victoria orînduirii superioare, comunismul. În S.U.A., Anglia, Franța, Republica Federală Germană abundă lucrările politicienilor, militarilor și filozofilor care vorbesc despre „politica de îndiguire" a comunismului, despre necesitatea de a impune reținerea „adversarului" etc. În cartea sa *O strategie nesigură*, generalul Maxwell Taylor, șef al grupului mixt al șefilor de state-majore ale S.U.A., fost consilier personal al președintelui Kennedy, caracterizează astfel țelurile „programului militar național" formulat de acesta : „S.U.A. caută prin toate mijloacele acceptabile pentru poporul american să aducă mișcarea comunistă pînă la situația în care ea să nu mai reprezinte o primejdie pentru securitatea națională a S.U.A. Programul de asigurare a securității naționale trebuie să includă programele în domeniile politic, diplomatic, militar, economic, psihologic și cultural, care contribuie la consolidarea situației și la ridicarea prestigiului S.U.A., precum și la atingerea de către S.U.A. a scopurilor lor naționale. Punctul central din acest program îl constituie reținerea expansiunii comuniste, indiferent de forma sub care s-ar manifesta ea".

Tot în același sens s-a pronunțat senatorul John Pillion, care în iunie 1961, a cerut Congresului S.U.A. să adopte o rezoluție prin care să declare stare de război între guvernul american și partidele comuniste din lumea întreagă. Proiectul de rezoluție al acestui nou Metternich prevedea fără echivoc că „Statele Unite proclamă în mod oficial și solemn că există o stare de război între S.U.A. și partidele comuniste de pe tot globul, în totalitatea lor și fiecare separat". Imaginîndu-și că guvernanții americani au „soarta lumii în degetul lor mic", senatorul cerea mai departe : „Statele Unite își iau angajamentul formal de a folosi toate resursele lor pentru a zdrobi și distruge partidele comuniste din lume enumerate mai sus" (proiectul conținea lista a 96 de partide și grupări pe care reacționarul american le considera a fi comuniste). Pretextul unei asemenea cereri o constituie tot „conspirația comunistă mondială", care obsedează pe anticomuniștii orbi, după cum imaginara „invazie a trupelor sovietice" în S.U.A. îl obseda pe Forrestal, obsesie ce l-a dus încă de acum 12 ani la sinucidere pe fostul ministru de război american.

Ura împotriva a tot ceea ce este progresist, obtuzitatea politică fac pe numeroși politicieni americani să nu înțeleagă legile istoriei, să vadă pretutindeni unde popoarele luptă pentru libertate, imaginare „manevre" ale unor puteri străine. O întreagă literatură politică, discursuri ale oamenilor de stat preconizează crearea unei armate de mercenari care să ducă războaie de guerilă, să lovească în forțele revoluționare ale popoarelor care luptă pentru un viitor mai bun. Absurditatea evidentă a unei asemenea atitudini arată cum se oficializează exportul de contrarevoluție, cum se mai cramponează unii politicieni obtuzi de „diplomația canonierelor", care

însă şi-a trăit traiul. Istoria merge înainte, acoperind de ridicol pe promotorii unor asemenea metode, care ţin de un trecut tot mai îndepărtat. Superioritatea socialismului, creşterea conştiinţei popoarelor, slăbiciunea internă a imperialismului fac ca în epoca trecerii omenirii de la capitalism la socialism, aşa cum s-a arătat în Declaraţia Consfătuirii de la Moscova din 1960, exportul de contrarevoluţie să poată fi paralizat.

COEXISTENŢA PAŞNICĂ ŞI LUPTA IDEOLOGICĂ

Gîndirea burgheză, metafizică în esenţa ei, absolutizează extremele, le vede ireconciliabile. Dialectica, dimpotrivă, concepe fenomenele într-o unitate contradictorie : existenţa simultană a două laturi opuse. Deosebirea dintre gîndirea burgheză şi cea marxistă se vădeşte clar şi în felul cum privesc reprezentanţii uneia sau ai celeilalte raportul dintre coexistenţa paşnică şi lupta ideologică.

Una dintre tendinţele fundamentale ale ideologiei burgheze în jurul căreia se desfăşoară cea *de-a doua direcţie* a luptei forţelor socialiste împotriva apologeţilor capitalismului constă în a nega compatibilitatea luptei ideologice cu politica de coexistenţă paşnică. Mulţi dintre reprezentanţii gîndirii burgheze pretind că — promovînd linia unor relaţii economice, politice, culturale între state cu orînduiri sociale diferite — statele socialiste, partidele marxist-leniniste trebuie să renunţe la lupta pentru triumful ideologiei marxist-leniniste, pentru demascarea ideologiei burgheze care apără orînduirea socială bazată pe exploatarea omului de către om. Situîndu-se pe o asemenea poziţie, Jean Conilh scria în revista „Esprit" : „Ce înseamnă pentru un materialist această puritate, aceste principii, această grijă zeloasă pentru Idee ; care poate fi desigur forţa, dacă nu verbală, şi scopul acestei lupte ideologice, dacă se acceptă să se facă capitaliştilor « concesii politice sau economice »" [1]. Anul trecut a apărut la Londra cartea laburistului Cristopher Mayhew *Coexistenţa plus... abordarea pozitivă a problemelor păcii generale*, în care se afirmă că tezei statornicite despre coexistenţa paşnică trebuie să i se adauge coexistenţa ideologică, încetarea învechitei şi înverşunatei bătălii propagandistice dintre „aşa-numitul capitalism" şi „aşa-numitul comunism". Presupunînd că aceşti gînditori sînt oameni bine intenţionaţi, nu putem însă face abstracţie de lipsa de înţelegere din partea lor a raportului dintre coexistenţa paşnică şi lupta ideologică.

Coexistenţa paşnică are în vedere relaţiile dintre statele capitaliste şi statele socialiste, urmărind ca principiile pe care se întemeiază raporturile politice, economice, culturale să ţină seama de interesele naţionale ale fiecărei ţări, să se respecte suveranitatea şi integritatea teritorială, să nu se impună prin forţă nici unui popor rînduieli sociale şi politice nedorite de acesta. Pentru menţinerea păcii, pentru salvgardarea omenirii de consecinţele incalculabile ale unui război termonuclear se pot face unele

[1] „Esprit", martie, 1960, p. 5 225.

concesii politice și economice, care însă nu se referă nicidecum la idealul social pentru care militează partidele marxist-leniniste, statele socialiste. Compromisul este acceptabil numai în numele principalului obiectiv strategic al mișcării de eliberare a oamenilor muncii — victoria comunismului pe plan mondial —, el se referă la probleme de tactică și nu afectează principiile.

Împotriva celor care pretind că lupta ideologică ar face imposibilă coexistența pașnică, marxism-leninismul arată că pericolul de război și încordarea internațională nu provin din cauze ideologice. Aceasta este o poziție idealistă, adevăratele cauze ale războiului fiind de ordin material și izvorînd din natura prădalnică a însuși modului de producție capitalist. Lupta ideologică desfășurată de partidele marxist-leniniste nu are nimic comun cu războiul rece, cu războiul psihologic dus de statele imperialiste împotriva sistemului socialist; ea înseamnă, în primul rînd, militarea pentru triumful ideologiei marxist-leniniste, promovarea ideilor umaniste ale marxism-leninismului despre forța creatoare a muncii pașnice, constructive, despre rolul colaborării și înțelegerii reciproce a popoarelor în realizarea țelurilor nobile ale progresului material și spiritual; ea înseamnă, în al doilea rînd, demascarea caracterului reacționar și a inconsistenței științifice a tuturor încercărilor ideologiei burgheze de a înfrumuseța și salva capitalismul muribund, argumentarea teoretică convingătoare, prin generalizarea faptelor și proceselor sociale din țările socialiste, a superiorității sistemului socialist.

Reflectînd concepțiile unor clase sociale opuse, reflectînd sistemele economice-sociale diferite, ideologiile nu pot coexista pasiv, înfruntarea dintre ele fiind o inevitabilitate istorică obiectivă. Atîta vreme cît lumea este scindată în sisteme sociale antagonice, cît în țările capitaliste există clase ireductibil dușmane, lupta ideologică va continua. Rămîn pe deplin actuale cuvintele lui Lenin scrise cu șase decenii în urmă „... Problema se poate pune *numai astfel*: ideologie burgheză sau ideologie socialistă. În această privință nu există cale de mijloc (pentru că omenirea n-a elaborat nici un fel de « a treia » ideologie; și, în general, într-o societate sfîșiată de contradicții de clasă nu poate exista niciodată o ideologie în afară de clase sau deasupra claselor). De aceea *orice* diminuare a ideologiei socialiste, orice *îndepărtare* de ea înseamnă implicit o întărire a ideologiei burgheze" [1].

Mulți dintre aceia care cer coexistență pașnică în ideologie, pe de o parte văd posibilitatea de a abate clasa muncitoare din țările capitaliste de la lupta revoluționară împotriva burgheziei, iar pe de altă parte leagă această politică de iluzia absurdă cu privire la posibilitatea restaurării capitalismului, la schimbarea orînduirii socialiste acolo unde a triumfat deja. Ideologii burghezi vorbesc despre „osmoza" care s-ar produce între socialism și capitalism, despre crearea în țările socialiste a unei societăți industriale „care să nu difere" în esență de capitalismul monopolist de

[1] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 6, București, Edit. politică, 1961, p. 38.

stat din zilele noastre. Asemenea concepţii a exprimat Mac Millan într-o cuvîntare ţinută în 1962 la New York : „Datoria noastră este foarte simplă : să fim fermi şi, totodată, să dăm dovadă de răbdare şi să nu cedăm în nici un caz... Să aşteptăm — poate o generaţie, poate două, poate chiar şi mai mult — pînă ce oamenii simpli, obişnuiţi, din această ţară (este vorba de U.R.S.S. —*I.B.*) vor începe din nou, sub influenţa unui nivel de trai mai înalt, să caute hrana spirituală (în concepţia primului ministru al Marii Britanii această „hrană spirituală" poate fi doar ideologia burgheză. —*I.B.*) fără care, din clipa cînd a apărut pe lume, omul nu a putut să trăiască niciodată un timp mai îndelungat...". Asemenea iluzii nutresc politicienii burghezi şi faţă de alte ţări socialiste, inclusiv faţă de Republica Populară Romînă.

Dl. Mac Millan nu este nici măcar original. Exact cu patru decenii în urmă, în 1922, tot un prim-ministru, Poincaré, spunea : „Nu este imposibil ca, mai devreme sau mai tîrziu, revoluţia rusă să sfîrşească prin a se îmburghezi". Cît de jalnice profeţii ! Revoluţia socialistă a biruit pe deplin nu numai în Rusia, ea a cuprins o treime din populaţia globului, iar poporul sovietic construieşte, primul în lume, comunismul. Ridicolul unor asemenea pronosticuri a fost dezvăluit încă de pe acea vreme de către Lenin : „Nouă ne convine dacă inamicul nostru, în loc să acţioneze concret, se lasă cuprins de autoîncîntare. Jubilaţi cît poftiţi, ne puneţi într-o situaţie şi mai avantajoasă dacă vă lăsaţi încîntaţi de iluzii" [1].

Instaurarea socialismului este un proces legic, ireversibil ; acesta este drumul pe care vor merge în mod inevitabil toate popoarele, indiferent de gradul de dezvoltare economică sau politică la care se află în prezent. Dar pentru a înlesni trecerea omenirii la socialism, pentru a consolida orînduirea nouă în ţările lagărului socialist este nevoie de pace, de menţinerea coexistenţei paşnice, care implică o intensă luptă ideologică. Nu se pot confunda concesiile reciproce în interesul coexistenţei paşnice a statelor, cu concesiile de principii în ceea ce priveşte însăşi natura orînduirii socialiste, a ideologiei marxiste, arăta N. S. Hruşciov. Aici nu poate fi vorba de nici un fel de concesii, de nici un fel de adaptări. În cazul în care vor fi concesii în principii, în problemele ideologiei, aceasta ar însemna o alunecare pe poziţiile duşmanilor socialismului şi asemenea stări de lucruri sînt combătute ferm de partidele marxist-leniniste.

Partidul Muncitoresc Romîn, călăuzindu-se consecvent de principiile marxism-leninismului, promovînd neabătut politica de coexistenţă paşnică pe arena internaţională, veghează cu stricteţe la puritatea teoriei comunismului ştiinţific, educă membrii de partid, cadrele ideologice în spiritul luptei intransigente împotriva concepţiilor reacţionare în filozofie, economie politică, istorie, cultură şi ştiinţă. În raportul prezentat la Congresul al III-lea al partidului, tovarăşul Gh. Gheorghiu-Dej subliniază : „Trebuie supuse unei critici ştiinţifice combative teoriile filozofice, juridice, economice şi istorice ale feluriţilor apologeţi ai capitalismului. Coexistenţa paşnică între state nu numai că nu exclude, ci *presupune* în mod necesar *lupta de idei* între socialism şi capitalism. Promovînd politica de

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 33, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1957, p. 210.

dezvoltare a relațiilor de colaborare pașnică între toate statele, indiferent de orînduirea lor socială, partidul nostru militează în mod consecvent pentru triumful deplin al ideologiei marxiste, pentru evidențierea superiorității socialismului asupra capitalismului, dezvăluirea falsității și caracterului antiștiințific al ideologiei burgheze sub toate formele ei" [1].

Procesul făuririi și consolidării conștiinței socialiste, lupta ideologică contemporană pe plan mondial sînt inseparabil legate de răspîndirea teoriei marxist-leniniste, de lichidarea rămășițelor burgheze din psihologia oamenilor. Desigur, combaterea ideologiei burgheze nu are nimic comun cu atitudinea sectară, închistată față de cultura și arta din țările capitaliste. Partidul nostru consideră, în virtutea indicațiilor leniniste, ca fiind absolut necesară însușirea a tot ceea ce este valoros, înaintat, umanist în cultura mondială și tocmai pe această linie se înscrie preocuparea pentru dezvoltarea relațiilor științifice și culturale cu toate țările, indiferent de orînduirea socială.

Pretenția, susținută de unii reprezentanți ai gîndirii burgheze, ca statele socialiste și partidele marxist-leniniste să renunțe la lupta ideologică, reflectă de fapt *teama în fața superiorității ideilor comunismului științific.* Verificarea istorică, rodnicia teoriei marxist-leniniste, care schimbă din temelii viața și soarta a sute de milioane de oameni, îi conferă un mare prestigiu și o mare zonă de influență pe plan mondial. Alături de popoarele țărilor socialiste, zeci de milioane de oameni de pe toate meridianele globului văd în marxism-leninism steaua călăuzitoare a luptei pentru un viitor mai bun. De o mare influență se bucură concepția revoluționară a clasei muncitoare în rîndul popoarelor care au pășit recent pe calea dezvoltării independente. Această stare de lucruri îngrijorează profund pe liderii lumii capitaliste care nu pot să țină seama de o realitate incontestabilă. În acest sens, Randolfo Pacciardi, secretar al Partidului Republican din Italia, declara : „Fenomenul cel mai straniu, cel mai de neînțeles al timpurilor noastre este influența comunistă asupra lumii culturale". Semnificative sînt cele scrise recent de către inveteratul anticomunist din S.U.A. Harry Schwartz în prefața la o culegere din operele lui Marx, apărută în 1962 în Statele Unite. Pornind de la ideea că, pentru a-l combate, marxismul trebuie mai întîi cunoscut și că în S.U.A. a invadat un puhoi cutremurător de neînțelegere și răstălmăcire a acestei teorii, Schwartz își calcă pe inimă și scrie : „Este cu neputință să înțelegi forțele care făuresc lumea de azi, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, dacă nu cunoști marxismul și influența lui asupra conștiinței popoarelor în țări atît de diferite și de îndepărtate unele de altele, ca Suedia, Marea Britanie, Uniunea Sovietică, China comunistă, India, Ghana, Guineea, Cuba, Mexicul" [2]. Însuși faptul că o mare editură burgheză *a trebuit* să publice o culegere de texte nefalsificate din Marx constituie un semn al vremurilor și nu putem decît să fim din nou de acord cu prefațatorul culegerii cînd scrie : „Marea avalanșă a scrierilor polemice antimarxiste ce s-a revărsat asupra lumii occidentale atestă implicit importanța deosebită a

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări. 1959—1961*, București, Edit. politică, 1961, p. 180.

[2] *Marx an Economics*, Harcourt, Brace and 60, New York, 1962.

ideilor marxiste, ca şi eforturile considerabile depuse de cei care încearcă să le infirme". Încercare, de altfel, condamnată de la început eşecului.

Influenţa ideilor marxist-leniniste îi sperie cu atît mai mult pe adepţii şi apologeţii capitalismului, cu cît ideologia burgheză, secondînd de aproape declinul lumii capitaliste, nu este în stare să ofere nici un fel de soluţii capabile să scoată din impasul fatal orînduirea veche, este neputincioasă să dea o interpretare justă evenimentelor, să prevadă cursul evoluţiei istorice. În zadar cheltuiesc marile monopoluri sute de milioane de dolari pentru organizarea a diferite „trusturi ale creierului", pentru înjghebarea a diferite fundaţii şi institute de combatere a comunismului. Acestea nu pot ascunde sterilitatea sistemului capitalist pe plan ideologic, nu pot împiedica adîncirea continuă a crizei ideologiei burgheze. O serie de specialişti şi de oameni politici americani, ca Henry Kissinger, consilierul lui Kennedy, senatorul Thomas Dodd şi ziaristul Forest Davis, sînt nevoiţi să admită că „lumea occidentală — după cum scrie Kissinger în cartea sa *Necesitatea de a alege* — a ajuns într-o situaţie dificilă. Ea nu a putut elabora o filozofie sau un program clar care să corespundă cerinţelor epocii noastre". Ducînd mai departe ideea lui Kissinger, Davis declara : „... Nu în lipsa de rachete trebuie să căutăm izvorul fricii noastre. Noi avem să facem faţă nu faimoasei întîrzieri în domeniul rachetelor, ci unei rămîneri în urmă în ce priveşte voinţa, viziunea şi curajul. America suferă de un complex de inferioritate, de lipsă de clarviziune, de putere, de mîndrie pentru cauza sa, de o criză de inteligenţă şi de nervi în straturile sociale cele mai înalte ale societăţii noastre" [1].

Este mult adevăr în aceste lamentări, dar ele reflectă un proces ireversibil, de neînlăturat. Tocmai pentru că nu se tem de adevăr, comuniştii propun ca mijloc de soluţionare a antagonismelor dintre cele două sisteme sociale nu un război termonuclear, ci coexistenţa paşnică, întrecerea economică şi ştiinţifică.

COEXISTENŢA PAŞNICĂ ŞI PROGRESUL OMENIRII

Al treilea aspect al luptei ideologice în problema coexistenţei paşnice se referă la raportul dintre politica de coexistenţă paşnică dintre ţări cu sisteme sociale diferite şi lupta pentru progresul social. Partidele marxist-leniniste, statele socialiste, aşa cum se arată în Declaraţia Consfătuirii reprezentanţilor partidelor comuniste şi muncitoreşti din decembrie 1960, apreciază coexistenţa paşnică drept *o formă specifică a luptei de clasă dintre socialism şi capitalism pe plan internaţional.* Înfruntarea dintre cele două sisteme are un caracter obiectiv, reflectînd acţiunea legilor sociale care împing omenirea spre o orînduire socială mai înaltă.

Coexistenţa paşnică reprezintă un principiu al relaţiilor *dintre state* cu sisteme sociale diferite, nu al relaţiilor dintre clase ; ea nu

[1] *Vie ou mort du monde libre*, 1961, p. 145.

implică, așa cum ar dori unii adversari ai socialismului, sarcina irealizabilă de a pune capăt luptei de clasă care se desfășoară pe arena internațională.

Unii ideologi ai imperialismului identifică principiul coexistenței pașnice cu principiul așa-numitului „statu-quo" sau al „menținerii echilibrului". De fiecare dată cînd lupta revoluționară a maselor răstoarnă regimurile antipopulare, perimate, acești ideologi acuză pe comuniști că nu vor să mențină statu-quo.

Coexistența pașnică nu poate însemna statu-quo, în sensul împiedicării popoarelor să-și cucerească libertatea, trecînd chiar la construirea unei orînduiri socialiste, nu înseamnă deci menținerea eternă a existenței paralele a celor două sisteme sociale antagonice. Principiul statu-quo, care se bazează pe ignorarea sau negarea legilor istoriei, este folosit de unii ideologi burghezi pentru a cere sau justifica ceea ce ei denumesc împărțirea lumii în zone de influență, pentru a legitima exportul de contrarevoluție, dînd astfel mînă liberă imperialiștilor de a se răfui cu popoarele ce luptă pentru libertate.

Fiind absolut convinși de justețea cauzei lor și de victoria noii orînduiri, comuniștii propun soluția cea mai umană pentru rezolvarea contradicției fundamentale dintre socialism și capitalism pe plan mondial: întrecerea economică, tehnică-științifică și culturală dintre cele două sisteme.

Desigur, un al treilea război mondial ar aduce sfîrșitul întregului sistem capitalist, condamnat de istorie și urît de popoare. Războiul termonuclear reprezintă însă un mijloc inuman pentru atingerea acestui obiectiv istoric, iar pagubele pricinuite de el ar ridica uriașe dificultăți în calea construirii noii societăți.

Pentru a realiza alternativa coexistenței pașnice, ca singura rațională în condițiile actuale, partidele marxist-leniniste desfășoară o intensă luptă revoluționară.

Viața, cel mai bun verificator al oricărei teze teoretice, al oricărei politici, arată — în ciuda afirmațiilor revizioniștilor, reformiștilor și dogmaticilor — că nu există nici o contradicție între politica de coexistență pașnică și lupta pentru progresul omenirii. Dimpotrivă, ea confirmă că „epoca noastră, al cărei conținut principal îl constituie trecerea omenirii de la capitalism la socialism, inaugurată de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, este epoca luptei celor două sisteme sociale opuse, epoca revoluțiilor socialiste și a revoluțiilor de eliberare națională, epoca prăbușirii imperialismului, a lichidării sistemului colonial, epoca trecerii pe calea socialismului a noi și noi popoare, epoca triumfului socialismului și comunismului pe scară mondială"[1]. Ca rezultat al proceselor revoluționare petrecute în anii postbelici, al ascuțirii contradicțiilor modului de producție capitalist, sistemul mondial al imperialismului a intrat în etapa a treia a crizei sale generale. Specificul acesteia constă în faptul că a apărut, la mijlocul deceniului al șaselea, nu ca rezultat al unui război mondial, ci în condițiile întrecerii pașnice dintre cele două sisteme mondiale.

---

[1] *Declarația Consfătuirii reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești (noiembrie 1960)*, București, Edit. politică, 1960, p. 8.

Capitalismul este nevoit să bată în retragere, să se apere, să-şi schimbe tactica, să caute soluţii pentru a se înfăţişa într-un veşmînt mai agreabil în faţa popoarelor care suferă jugul apăsător al monopolurilor. De aici, o întreagă literatură apologetică, menită a convinge masele populare că orînduirea capitalistă şi-a schimbat esenţa, că nu mai există capitalismul aşa cum l-au analizat Marx, Engels, Lenin.

În pofida acestor încercări, în lume se petrece procesul continuei afirmări a socialismului, a forţelor progresiste. Presa burgheză, lucrările economiştilor, sociologilor, politicienilor occidentali nu pot ascunde această realitate. „În timp ce lumea comunistă se întăreşte în fiecare zi — scrie socialistul francez Arthur Conte —, în timp ce a treia lume evoluează cu o rapiditate extraordinară, nu este oare locul de a constata că ... noi continuăm să avem aceleaşi proiecte, practic aceleaşi preocupări ca în 1948"[1].

Unul dintre aspectele cele mai caracteristice ale creşterii forţelor socialismului în lume îl constituie — după cum am arătat mai sus — influenţa tot mai largă a ideilor marxism-leninismului în conştiinţa celor mai diferite pături sociale, în rîndul a numeroase popoare şi îndeosebi în rîndurile popoarelor care s-au eliberat recent de sub robia colonială. Năzuinţele anticapitaliste, spre socialism, au devenit deosebit de puternice la aceste popoare.

Este semnificativă, pentru schimbările care au loc în conştiinţa popoarelor sub influenţa ideilor sociale şi politice progresiste, însăşi poziţia liderilor imperialismului. Ei recunosc tot mai mult rolul ideilor în dezvoltarea socială, faptul că aceste idei determină o activizare fără precedent a maselor populare pe arena politică. În 1960, la cererea Senatului S.U.A., Comisia de afaceri externe a pregătit raportul *Ideologia şi politica externă*. Acesta este un document programatic al imperialismului contemporan în lupta împotriva forţelor socialismului.

Ce citim în acest raport? „Răspîndirea ştiinţei de carte şi lărgirea diapazonului aspiraţiilor sociale în secolul nostru industrial au imprimat proceselor politice noi proporţii de masă şi au întărit rolul ideilor politice care mobilizează opinia publică pentru sprijinirea măsurilor de politică internă şi externă privind problemele generale de stat. Astfel, ideologia a devenit un factor important în relaţiile internaţionale. Caracterul ideilor politice, scopul lor şi aspectul lor exterior îşi exercită influenţa asupra relaţiilor dintre state: ele ating înseşi temeliile conflictului sau ostilităţii, ale înţelegerii sau colaborării ... Tendinţa generală în ţările noi, cu economia în dezvoltare, şi în America Latină este atracţia spre socialism, într-o formă sau alta a acestuia, ca metodă de a se ajunge la îmbunătăţiri sociale şi economice, pe baza unei dezvoltări rapide şi planificate"[2]. Această recunoaştere exprimă una dintre realităţile majore ale contemporaneităţii, menită a juca un rol considerabil în viitoarea evoluţie a omenirii. Pe măsură ce sistemul mondial socialist va cuceri noi culmi pe calea făuririi bunăstării materiale şi a dezvoltării culturii, a ştiinţei şi a tehnicii,

[1] „La Revue Socialiste", 1962, nr. 154, p. 27.

[2] *Ideology and Foreign Affairs*. Study prepared at the request of the Committee of Foreign Relations in United States Senate, nr. 10 din 17 ianuarie 1960, Washington.

cînd Uniunea Sovietică și celelalte state socialiste vor asigura cel mai înalt nivel de trai din lume pentru toți oamenii, ideile marxist-leniniste vor avea o forță de atracție irezistibilă pentru sute de milioane de oameni. Aceștia vor înțelege și mai clar că numai socialismul este acea orînduire care dă omului tot ceea ce este necesar pentru dezvoltarea sa multilaterală.

În perioada postbelică a crescut puternic mișcarea muncitorească, și îndeosebi mișcarea comunistă internațională, purtătoare consecventă a progresului social; în acești ani s-a desfășurat unul dintre cele mai progresiste procese din istoria omenirii — prăbușirea colonialismului — și au devenit independente zeci de țări și de popoare din Asia, Africa și alte regiuni ale lumii. În întreaga zonă a dominației imperialiste s-au produs imense mișcări politice de masă, care au dat lovituri dominației nestingherite a marilor monopoluri. Toate acestea arată mersul ireversibil al omenirii spre o orînduire mai bună, spre o societate a egalității sociale, a egalității naționale, arată că popoarele urăsc tot mai mult pe imperialiști și luptă împotriva lor.

Dezvoltarea rapidă a forțelor de producție, creșterea nivelului de trai în mod accelerat și continuu în țările socialiste sînt posibile în condițiile păcii, ale coexistenței pașnice. Implicit, politica de coexistență pașnică, contribuind la creșterea forței materiale a socialismului, înlesnește maturizarea proceselor de conștiință care vor duce tot mai multe popoare la comprehensiunea mai completă a legilor dezvoltării sociale. Astfel, coexistența pașnică a statelor cu orînduiri sociale diferite nu înseamnă nicidecum atenuarea antagonismului dintre capitalism și socialism ci *desfășurarea luptei dintre aceste sisteme sociale pe plan internațional. Deoarece există posibilitatea realizării coexistenței pașnice în întreaga perioadă în care își vor găsi rezolvarea definitivă problemele sociale și politice fundamentale care despart în prezent lumea, semnificația istorică a acestui principiu leninist constă în aceea că politica de coexistență pașnică dusă de statele socialiste reprezintă calea obiectiv necesară a procesului istoric inevitabil de prăbușire a capitalismului și de statornicire a socialismului pe plan mondial.*

POSIBILITATE ȘI REALITATE ÎN PROBLEMA COEXISTENȚEI PAȘNICE

Rezolvarea în favoarea popoarelor a problemei păcii și războiului constituie punctul nodal al vieții sociale contemporane. Va păși omenirea în mod temeinic pe calea unor relații bazate pe recunoașterea dreptului fiecărui popor să trăiască fără amenințarea unei catastrofe termonucleare, să-și hotărască soarta în conformitate cu interesele sale vitale, va fi respectată suveranitatea și independența națională, cucerită prin grele sacrificii, sau omenirea trebuie să se aștepte la îngrozitoarea moarte pricinuită de ciuperca atomică?

Ideologia claselor exploatatoare a căutat să sădească secole de-a rîndul ideea fatalității, a caracterului inevitabil al războaielor.

În zilele noastre tendințele nedemne ale apologeticii războiului agresiv sînt continuate de scutierii ideologici ai imperialismului, care predică

războiul în diferite forme. Astfel, anticomunistul vest-german W. Schlamm, în cartea *Die Grenzen des Wunders*, scrie că „războaiele rămîn pentru moment principalul drept internaţional recunoscut, instrumentul politicii naţionale", iar Thomas Finletter, ambasadorul S.U.A. la N.A.T.O., scrie că „este o absurditate primejdioasă" de a presupune că mirajul coexistenţei paşnice se realizează şi că „războiul a fost alungat pentru totdeauna"[1]. Pregătirile de război constituie mediul nutritiv pentru reanimarea unor vechi teorii canibalice, cum este malthusianismul. Foarte recent a apărut în Franţa cartea sociologului Gaston Bouthoul, intitulată sugestiv *Salvarea războiului*. Această lucrare incitatoare la agresiune s-a bucurat de o largă popularitate în presa burgheză, unii publicişti considerîndu-l pe autor drept un om cu idei „curajoase". Ce pretinde *monsieur* Bouthoul? „Noile coeficiente de sporire a populaţiei îngăduie să se accepte *cu inimă uşoară* (sublinierea ne aparţine. — *I.B.*) riscurile războaielor clasice celor mai ucigătoare. Oamenii de stat pot proclama pe drept cuvînt că pierderile sînt compensate şi că, în consecinţă, nimic nu este pierdut. De aici pînă la afirmaţia — dacă mai contribuie şi uitarea — că războiul nu este atît de groaznic nu mai este decît un pas". Această pregătire ideologică a agresiunii este însoţită de o militarizare deşănţată a vieţii politice, de transformarea statului american într-un „stat-cazarmă" şi de îngrădirea libertăţilor publice. Militarizarea acţionează ca un cancer asupra organismului social şi ca un mijloc de pervertire a conştiinţelor.

Dar fatalismul, resemnarea pierd tot mai mult teren în psihologia maselor din ţările capitaliste. Epoca trecerii omenirii de la capitalism la socialism marchează o treaptă nouă în activitatea conştientă a popoarelor, ceea ce face ca problema războiului şi păcii să fie privită într-o altă lumină. Dacă, atîta vreme cît imperialismul a rămas forţa determinantă în lume, războiul mondial era o inevitabilitate fatală, acum, cînd s-au produs schimbări fundamentale în raportul de forţe dintre capitalism şi socialism, în favoarea sistemului socialist, există posibilitatea ca războiul mondial să fie nu numai preîntîmpinat, ci chiar înlăturat din viaţa socială, încă în condiţiile menţinerii capitalismului într-o parte a globului pămîntesc.

În această direcţie acţionează o serie de factori obiectivi şi subiectivi, a căror acţiune se lărgeşte continuu. Factorul *obiectiv* fundamental al coexistenţei paşnice este *existenţa sistemului mondial socialist, cu uriaşa sa forţă economică, tehnică, ştiinţifică şi militară*. De asemenea, prăbuşirea sistemului colonial, creşterea ponderii clasei muncitoare în viaţa internaţională, ascuţirea contradicţiilor imperialismului reprezintă factori care acţionează în sensul menţinerii coexistenţei paşnice.

Factorii *subiectivi* cei mai de seamă sînt : politica externă a statelor socialiste, lupta partidelor marxist-leniniste din ţările capitaliste împotriva capitalului monopolist, mişcarea partizanilor păcii, lupta antiimperialistă a popoarelor din colonii şi ţări dependente.

Victoria definitivă a coexistenţei paşnice în relaţiile internaţionale, preîntîmpinarea războiului mondial cer o justă folosire a factorilor obiectivi, a premiselor materiale create pentru consolidarea forţelor păcii.

[1] „The New Republic", februarie, 22, 1960. (Subl. ns.)

Războiul, ca și coexistența pașnică, sînt fenomene cu caracter social, transformarea lor în realitate depinzînd de activitatea oamenilor, a maselor populare. Marxism-leninismul arată că legile sociale acționează prin conștiința și voința oamenilor. Referindu-se la această problemă, documentele Congresului al XXII-lea al P.C.U.S. subliniază : „Coexistența pașnică a statelor cu sisteme sociale diferite poate fi menținută și asigurată numai prin lupta plină de abnegație a tuturor popoarelor împotriva tendințelor agresive ale imperialiștilor. Cu cît este mai mare puterea lagărului socialist și cu cît se desfășoară mai activ lupta pentru pace în țările capitaliste înseși, cu atît le este mai greu imperialiștilor să-și înfăptuiască planurile agresive" [1].

În acțiunea de mobilizare a maselor pentru victoria coexistenței pașnice s-au obținut succese însemnate. Existența mișcării partizanilor păcii, fără precedent în istoria politică a omenirii, Congresul mondial pentru dezarmare generală și pace din iulie 1962 au arătat o creștere a forțelor organizate care luptă pentru pace, în rîndurile acestora aflîndu-se oameni și grupări cu cele mai diverse orientări politice, ideologice, filozofice.

Politica fermă de coexistență pașnică, promovată de statele socialiste, ține seama și de faptul că în rîndul cercurilor conducătoare din S.U.A. și din alte state imperialiste există oameni care apreciază mai lucid situația și, luînd în considerare actualul raport de forțe pe arena internațională, își dau tot mai mult seama că, dezlănțuind războiul, imperialiștii nu-l vor cîștiga, nu vor putea nimici pe calea armelor socialismul. Caracteristică este în acest sens cartea istoricului american dr. Fleming, *Războiul rece și originea lui*, apărută în 1961 la Londra. Fleming constată pe drept că „răspîndirea comunismului în chiar inima Eurasiei, această uriașă insulă în oceanul mondial, a fost principalul eveniment politic al secolului al XX-lea". Continuîndu-și argumentarea, profesorul american scrie cu luciditate : „în lume există forțe și situații pe care noi nu le putem controla. Acum e necesar să adoptăm o linie fermă, de mijloc, în problemele internaționale și să ne dăm seama că noi sîntem o singură națiune printre multe alte națiuni, din care numai puține pot fi sub controlul nostru și de prietenia cărora avem nevoie".

În timpul crizei din Marea Caraibilor, presa americană a publicat scrisori de dezavuare a politicii de promovare a războiului termonuclear de către politicienii agresivi. Astfel, Thomas W. Edgerton, judecător la Curtea de Apel a districtului Columbia, scria în „The New York Times" din 22 noiembrie 1962 : „Un război nuclear nu poate face față nici unei obligații, nu poate apăra nici un interes".

Menținerea coexistenței pașnice, înlăturarea posibilităților de a dezlănțui un război mondial sînt în funcție nu numai de crearea unor condiții politice, ci și a premiselor materiale care să pună pe agresori în imposibilitatea de a declanșa războiul. În condițiile actuale, asemenea premise materiale ale coexistenței pașnice sînt în primul rînd întărirea forței economice și militare a sistemului socialist. Dar statele socialiste, partidele mar-

[1] *Congresul al XXII-lea al P.C.U.S.*, București, Edit. politică, 1962, p. 37.

xist-leniniste consideră că *cea mai sigură cale pentru a consolida coexistenţa paşnică este dezarmarea generală şi totală.*

După victoria Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie, guvernul sovietic, din iniţiativa şi sub îndrumarea lui V. I. Lenin, a propus un program concret de dezarmare generală, care însă a fost respins de puterile capitaliste. În condiţiile în care capitalismul era factorul determinant în relaţiile internaţionale, cînd monopolurile imperialiste îşi impuneau voinţa lor, politica lor agresivă, dezarmarea nu putea să rămînă decît un deziderat.

Schimbarea raportului de forţe pe arena internaţională ca urmare a formării sistemului mondial socialist, a prăbuşirii imperiilor coloniale şi a apariţiei a zeci de state independente, transformarea socialismului în factorul hotărîtor al dezvoltării contemporane, creează un fond istoric calitativ nou pentru rezolvarea pozitivă a problemei dezarmării generale şi totale. În prezent, *există perspectiva reală de a se făuri o lume fără arme, de a lichida pentru totdeauna aparatul material de ducere a războaielor.*

Călăuzite de concepţia materialistă a istoriei, partidele marxist-leniniste arată, totodată, că dezarmarea nu poate rezolva contradicţiile sociale profunde care despart cele două sisteme sociale antagonice (acestea pot fi lichidate numai prin victoria revoluţiei socialiste în întreaga lume), dar că dezarmarea contribuie la crearea unor condiţii prielnice pentru ca aceste contradicţii să poată fi rezolvate, pe calea cea mai puţin costisitoare pentru omenire. În prezent, ţinînd seama de faptul că aceste contradicţii pot împinge pe unii conducători ai guvernelor occidentale la actul nesăbuit de a încerca să rezolve pe calea armelor problema întrecerii şi luptei dintre cele două sisteme, este necesar să se ia măsurile cele mai radicale pentru ca demenţa anticomunistă să nu ducă la acte ireparabile. Că asemenea fenomene sînt posibile ne-o arată declaraţiile iresponsabile ale unor politicieni occidentali. Astfel, Pella, fostul ministru de externe al Italiei, spunea acum cîţiva ani : „Italia va prefera mai degrabă să se expună riscului unui atac atomic din partea Uniunii Sovietice decît să încapă sub dominaţia comunistă". Cea mai recentă orientare a strategiei americane — „războiul preventiv" — nu este altceva decît tot o formă de aţîţare a isteriei anticomuniste. Prof. B. Brodie, în cartea *Strategia în era rachetelor*, scrie cu sînge rece şi fără nici o rezervă : „... Partea care atacă prima poate reduce pierderile sale la minimul acceptabil, cauzînd în acelaşi timp inamicului pierderi ireparabile din punct de vedere militar. Un asemenea punct de plecare asigură victoria totală de partea aceluia care va ataca primul ... Se poate afirma fără exagerări că planul nostru de ofensivă strategică ... va avea cele mai bune şanse de succes dacă noi vom da primii o lovitură şi că aceste şanse de succes vor fi reduse la un minim extrem de scăzut dacă adversarul va fi primul care va da lovitura. Dacă ne gîndim *numai* la sporirea la maximum a şanselor noastre de a rezista, împrejurarea sus-amintită poate fi considerată drept fundament suficient pentru «războiul preventiv»" [1].

[1] *Strategy in the Missile Age*, p 9.

Aceasta este monstruozitatea imperialismului în toată goliciunea ei, accentuată de faptul că în prezent există posibilitatea izbucnirii accidentale a unui război, ca rezultat al unei stări psihice patologice a unor comandanți militari din Occident. Presa a relatat la timpul respectiv suficiente cazuri cînd omenirea s-a aflat în fața primejdiei nemijlocite de a se prăbuși în prăpastia cataclismului nuclear.

Uniunea Sovietică și celelalte state socialiste militează pentru a obține dezarmarea generală și totală sub un control strict. Tratativele internaționale în această problemă (care se desfășoară de ani de zile) arată că cercurile agresive occidentale, marile monopoluri interesate în producția de război fac totul pentru a împiedica un acord în ce privește încetarea pregătirilor militare.

Pentru a determina guvernele occidentale să pășească pe calea dezarmării generale și totale trebuie unite strădaniile permanente pe care le depun statele socialiste, forța lor economică și tehnică-științifică, superioritatea militară tot mai accentuată a lagărului socialist — factor ce acționează în direcția trezirii la realitate a generalilor belicoși din statele-majore occidentale — cu presiunea continuă a maselor populare din toate țările. Realizarea acestui obiectiv cere atît combaterea concepțiilor burgheze de preamărire a avantajului „echilibrului forțelor" pe tărîm militar, de pregătire a „războiului preventiv", cît și acele teze care văd în acțiunea pentru dezarmare o năzuință utopică sau o politică dăunătoare luptei împotriva imperialismului în general, a colonialismului în special.

Experiența istoriei demonstrează că *politica de coexistență pașnică a statelor cu sisteme sociale diferite este singura care corespunde condițiilor istorice ale secolului nostru și pe baza căreia poate fi menținută pacea.* Dar pentru a obține victoria deplină a acestui principiu sînt necesare lupta intransigentă împotriva politicii agresive a imperialismului, demascarea fermă a ideologiei burgheze, care încearcă să pervertească conștiința popoarelor, să le înșele și să le atragă astfel într-un război termonuclear.

Caracterul realist al politicii de coexistență pașnică, al tezei cu privire la preîntîmpinarea și înlăturarea războiului din viața societății în condițiile menținerii scindării lumii în două sisteme antagoniste rezidă în faptul că tendința istorică fundamentală o constituie consolidarea și lărgirea cîmpului de acțiune a forțelor care militează pentru progresul social, pentru pace. „Creșterea continuă a forțelor păcii este o lege a epocii contemporane" arată tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej [1]. Dezvoltarea socială nu este rectilinie, cunoaște zigzaguri, urcușuri și coborîșuri, dar prin toate aceste meandre ale istoriei își face loc procesul esențial : făurirea unei asemenea situații în lume, încît războiul să fie pentru totdeauna lichidat.

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 336.

БУРЖУАЗНАЯ ИДЕОЛОГИЯ И ВОПРОС МИРНОГО СОСУЩЕСТВОВАНИЯ

РЕЗЮМЕ

Автор рассматривает главные течения социологии и политической науки в капиталистических странах, раскрывая их ненаучный характер, их политическую цель — оправдание военной программы, подготовка империалистической агрессии. В работе разоблачается тезис буржуазных идеологов, согласно которому мирное сосуществование невозможно. Этот тезис основывается на фальсификации или грубом незнании объективных законов общественного развития. Империалистические политики и военщина, проповедуя этот тезис, фактически имеют целью оправдание экспорта контрреволюции.

Одна из глав работы посвящена опровержению тезиса о несовместимости мирного сосуществования с идеологической борьбой, причем автор показывает, что отношения между государствами не тождественны с отношениями социальных классов и особенно с отношениями, возникающими в области идеологической жизни. Используя заявления буржуазных политических лидеров и социологов, разъясняется, что мнимое идеологическое «перемирие» означает на деле свободу распространения в социалистических странах буржуазных реакционных воззрений с целью вернуть этим путем народы, сбросившие капиталистическое иго, в состояние рабства.

В другой части статьи автор рассматривает соотношение мирного сосуществования с социальным прогрессом, доказывая, что политика мирного сосуществования не означает статус-кво, а наоборот благоприятствует развитию и укреплению антиимпериалистических сил во всем мире, о чем свидетельствует все развитие политической обстановки в послевоенном мире.

Чтобы превратить в действительность возможность предотвращения войны — перспектива, открытая международным коммунистическим движением — необходима напряженная деятельность социалистических государств, рабочего класса капиталистических стран, всех народов, направленная на достижение всеобщего разоружения, на разрешение путем переговоров основных вопросов современности. Коммунисты в своей борьбе исходят не из тезиса, что агрессивная сущность империализма якобы изменилась, а из того факта, что в мире произошли огромные изменения, позволяющие добиться парализации агрессивных планов империалистов, сохранения мира, полного торжества политики мирного сосуществования. В то же время необходима обостренная бдительность против агрессивных маневров западных военных кругов, упорная борьба за коалицию всех сил, выступающих против термоядерной войны.

L'IDÉOLOGIE BOURGEOISE ET LE PROBLÈME DE LA COEXISTENCE PACIFIQUE

RÉSUMÉ

Dans le présent article l'auteur analyse les principaux courants de la sociologie et de la science politique des pays capitalistes, et en dévoile le caractère antiscientifique, le but politique (la justification du programme de guerre, la préparation de l'agression impérialiste). L'auteur démasque la thèse des idéologues bourgeois, suivant laquelle la coexistence pacifique n'est pas possible. Cette thèse est fondée sur la falsification ou sur l'ignorance crasse des lois objectives du développement social. La propagation de cette thèse a, en fait, pour but de justifier théoriquement l'exportation de contrerévolution propre à la pratique des politiciens et des militaires impérialistes.

Un chapitre de l'ouvrage est employé à combattre la thèse erronée concernant l'incompatibilité entre la coexistence pacifique et la lutte idéologique, et à démontrer que les rapports entre Etats ne sont pas identiques à ceux existant entre les classes sociales et, particulièrement, aux rapports qui se créent dans le domaine de la vie idéologique. Partant de certaines déclarations des leaders politiques et des sociologues bourgeois, l'auteur montre que le prétendu « armistice » idéologique signifie en fait la liberté de propager les conceptions bourgeoises réactionnaires dans les pays socialistes, dans le but de ramener de cette façon les peuples qui ont rejeté le joug capitaliste à leur ancien état d'esclavage.

Une autre partie de l'article s'occupe du rapport entre la coexistence pacifique et le progrès social, en démontrant que la politique de la coexistence pacifique ne signifie pas le *statu quo*, mais au contraire favorise le développement et la consolidation des forces anti-impérialistes dans le monde entier, fait mis en évidence par toute l'évolution de la situation politique dans le monde d'après guerre.

Pour transformer en réalité la possibilité de prévenir la guerre — dont la perspective fut ouverte par le mouvement communiste international — les Etats socialistes, la classe ouvrière des pays capitalistes, tous les peuples doivent mener une activité intense en vue d'obtenir le désarmement général, de résoudre par la voie des négociations les problèmes fondamentaux du monde contemporain. Les communistes prennent comme point de départ de leur lutte non pas la thèse que l'essence agressive de l'impérialisme se serait modifiée, mais le fait que, dans le monde, des changements énormes se sont produits, qui permettent de paralyser les plans agressifs des impérialistes, de maintenir la paix, d'assurer le triomphe complet de la politique de coexistence pacifique. Il est en même temps nécessaire de maintenir une vigilance aiguë contre les manœuvres agressives des milieux militaristes d'Occident, de lutter fermement pour coaliser toutes les forces qui se prononcent contre la guerre thermonucléaire.

GHEORGHE ȘINCAI, ÎNVĂȚAT ȘI GÎNDITOR ILUMINIST (I)

DE

ION LUNGU (Cluj)

I. ROLUL SĂU ÎN RĂSPÎNDIREA ȘTIINȚEI DE CARTE ȘI A CUNOȘTINȚELOR ȘTIINȚIFICE

Cu mai bine de un secol și jumătate în urmă, un funcționar mărunt de la serviciul de cenzură al principatului Transilvaniei nota, pe prima pagină a unui manuscris cu litere chirilice, următorul referat, devenit celebru : *Opus igne, author patibulo dignus est* (opera este vrednică de foc, autorul de spînzurătoare).

Cartea și autorul au avut însă un destin neprevăzut de cenzorii timpului, supraviețuind orînduirii care îi condamnase „*focului și spînzurătorii*".

a) Scurtă privire biobibliografică. Din cercetările de pînă acum nu se poate încă stabili cu precizie data nașterii învățatului. Dacă asupra zilei (28 februarie) nu încape nici un dubiu, în privința anului Șincai însuși dă două date : 1754 și 1753.

Născut în comuna Șamșud din regiunea Mureșului, Gheorghe Șincai descinde, ca și Samuil Micu, dintr-o familie de mici nobili. Părinții săi erau originari din Șinca Veche, de la care își trag și numele ; se mutaseră în noua reședință în urma constituirii regimentului de graniță în părțile Făgărașului. Sărăciți, se gîndeau să-și căpătuiască odraslele, asigurîndu-le cîte un post în aparatul de stat al vremii.

Șincai duce o existență zbuciumată încă din timpul studiilor. După ce termină școala elementară, se înscrie la colegiul reformat din Tîrgu-Mureș, pe care îl frecventează numai doi ani ; de aici se mută la Academia iezuită din Cluj, ca după patru ani să treacă la piariștii din Bistrița, unde își încheie studiile secundare. Din copilărie Gheorghe Șincai are prilejul să cunoască o serie de limbi și confesiuni religioase [1]. Pe lîngă limba ma-

[1] Relativ la datele biobibliografice avem în vedere, înainte de toate, următoarele lucrări : Al. Papiu-Ilarian, *Viața, operele și ideile lui Gheorghe Șincai din Șinca*, București, 1869 ; N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. III, București, 1933 ; D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945.

ternă, Șincai stăpînește maghiara, germana și latina ; se familiarizează cu toate confesiunile din Transilvania : romano-catolică, luterană, calvină și greco-catolică (de care aparține). Cărturarul nostru va fi, de altfel, cu totul străin de spiritul intoleranței confesionale, ca și de orice tendință de prozelitism. În condițiile epocii, singura posibilitate de a urma studii superioare în străinătate era legată însă de îmbrățișarea carierei clericale. Așa se și explică popasul tînărului absolvent de colegiu în ordinul călugăresc „Sfîntul Vasile" din Blaj, în calitate de canonic.

La Blaj, Șincai predă retorica și poetica la școala mănăstirească. Călugărul Gabriel Șincai nutrea însă visuri mai îndrăznețe, pentru care și acceptase rasa monahală. În 1773, dorința de a-și continua studiile în străinătate i se îndeplinește, primind, împreună cu Petru Maior, bursă la colegiul *De Propaganda Fide* din Roma.

Aici urmează filozofia (scolastică) și teologia, obținînd titlul de doctor (ianuarie 1779). Șederea la Roma nu înseamnă însă pentru tînărul cleric numai un mijloc de a-și cîștiga titluri academice, necesare carierei eclesiastice, ci și posibilitatea de a-și lărgi și perfecționa cunoștințele de harnic cercetător istoric ; pe el îl interesau în special atestatele „nobleței" latine a romînilor, pe care o invocase episcopul Inocențiu Micu-Klein la sinodul din Blaj și în existența căreia credea el însuși mai mult decît în pretinsul adevăr al dogmelor catolice.

În lupta inegală împotriva păturilor privilegiate feudale, burghezia romînă din Ardeal, pe cale de constituire, trebuia să se convingă pe sine însăși și apoi masele de aceeași limbă cu ea că susține o cauză cu sorți de izbîndă. Invocînd virtuțile romanilor, poziția deținută în lume de acești strămoși puternici și temuți, intelectualitatea burgheză îndeplinea tocmai această funcție propagandistică de care aminteam înainte. Așa cum sublinia Marx în *Optsprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte*, referindu-se la ideologia revoluției burgheze din Franța, trecutul roman era invocat spre a oferi temeiuri pentru obiectivele luptei prezente.

Șincai adună din bibliotecile și arhivele Romei tot ce se referă la istoria poporului romîn, transformîndu-și anii de studiu teologic într-o înverșunată cercetare științifică. Entuziast și inteligent, el cîștigă simpatia unor persoane influente din conducerea școlii ; se bucură îndeosebi de încrederea și sprijinul viitorului cardinal Ștefan Borgia, cu ajutorul căruia dobîndește permisiunea de a consulta materiale necesare, inclusiv fondurile secrete. Borgia însuși se ocupa de istoriografie ; Șincai, prin cercetările sale, îi furniza documente rare, de care acesta avea nevoie. Interesul pe care i-l arătau însă prelații romani viza și obiective mai generale. Învățatul ardelean reprezenta pentru ei un viitor propagandist de nădejde în eventuala catolicizare a tuturor romînilor ; se știe doar că la „unirea cu *biserica Romei*" nu aderase decît o parte a populației romîne din Transilvania și că nici în rîndurile acesteia noua confesiune nu era consolidată încă. Șincai nu a devenit însă nici propagandist al catolicismului, nici un apologet al instituțiilor și orînduirii feudale.

Anii de studiu la Roma au lăsat însă urme adînci în conștiința viitorului gînditor iluminist. Căci, dacă speranțele puse de oamenii Vaticanului în Șincai s-au dovedit neîntemeiate, la aceasta au contribuit, fără îndoială,

și lucrurile văzute și constatate de tînărul studios în cetatea papală. Nicăieri n-a putut sesiza mai bine Șincai dezgustătoarele dedesubturi politice și morale ale reacțiunii catolice decît la Roma. Aici și-a dat el seama de fățărnicia și descompunerea clerului, de interesele lumești ale bisericii catolice și de scopurile ascunse ale iezuiților, pe care le va denunța cu hotărîre în *Chronică*.

În drum spre țară, tînărul doctor în teologie și filozofie se oprește pentru un an la Viena. Succesul repurtat de el la Roma nu rămăsese fără ecou în capitala habsburgilor. Nunțiul apostolic Garampi îi acordă un sprijin similar celui oferit de Ștefan Borgia, iar împărăteasa Maria Terezia își exprimă dorința ca Șincai să se familiarizeze cu noile principii de organizare a învățămîntului, stabilite în *Ratio educationis*, spre a putea contribui la aplicarea lor în rîndurile romînilor din Transilvania. Drept urmare, el studiază aici catihetica, metodica, dreptul natural, dreptul public, al gînților și cel eclesiastic, la „Sfînta Ana". În același timp se găsea la Viena ca prefect de studii, la seminarul „Sfînta Barbara", prietenul și compatriotul său Samuil Micu.

Viața ideologică era în mare fierbere în capitala habsburgilor. Concomitent cu reformele politice inițiate de Maria Terezia, cîștigau tot mai mult teren noile concepții sociale și filozofice, în sprijinul sau împotriva „patentelor" imperiale. Alături de idei moderate, strunjite parcă pe măsura absolutismului așa-zis luminat, nu lipseau nici ideile radicale (inclusiv fermentul ideologic al revoluției burgheze, propovăduit de unii enciclopediști francezi), interzise ca „*necuviincioase*" de energica împărăteasă, dar cu trecere în rîndurile societății secrete din Viena epocii.

Proaspăt sosit de la Roma, Șincai nu rămîne impasibil la frămîntările din jurul său. Misiunea oficială încredințată și pasiunea de cercetător istoric îl fac deosebit de receptiv la noile idei. Aplicarea principiilor cuprinse în *Ratio educationis* îl obligă la un contact nemijlocit cu ideile absolutismului „luminat", iar investigația istorică îl împinge la relații cu personalități marcante ale vremii, cum erau istoricii Cornides, Benkö și Sulzer sau consilierul de curte Ștefan Costa. Nu este deci exclus ca, prin intermediul acestora, tînărul cărturar romîn să fi obținut acces nu numai la documentele de arhivă și la noile lucrări istorice, ci și la unele cărți iluministe interzise de împărăteasă. Datele biografice existente nu ne permit să stabilim în ce măsură s-a folosit Șincai de ambele surse de informare ideologică. Sigur este că ideile iluministe moderate și le-a însușit în școală. Dar, după cum se va vedea din analiza concepțiilor sale istorice și social-politice, el n-a rămas străin nici de ideile mai radicale. Dreptul natural și cel al gînților, chiar în forma oficializată (de către un Puffendorf sau Cristian Wolff), deschideau apetitul pentru discutarea și adîncirea problemelor sociale și în direcție radicală, mai ales într-o perioadă cînd scrierile lui Rousseau circulau în taină în unele cercuri vieneze, iar habsburgii înșiși încercau să preîntîmpine revoluția prin reforme de sus. Criza feudalismului era evidentă și își cerea rezolvarea.

Ca exponenți ai unei burghezii în curs de formare, dornică să-și găsească un sprijin înalt pentru afirmarea intereselor ei, Samuil Micu și Gheorghe Șincai acordă mare încredere politicii absolutismului „luminat".

Ca intelectuali legați de popor, ei sperau însă în lărgirea și aprofundarea caracterului iluminist al acestei politici. Așa se și explică de ce Șincai și Micu văd în reformele imperiale doar o premisă, un suport material pentru a duce o luptă mai complexă și importantă : de emancipare politică și culturală a românilor din Transilvania. În acest sens înțelegeau să-și canalizeze și eforturile, ceea ce în fapte însemna : 1) demonstrarea justeței cauzei românilor în fața Vienei (dovedirea „nobleței" lor latine, care să atragă după sine obținerea egalității cu păturile privilegiate ale ungurilor și sașilor) ; 2) crearea unei literaturi științifice românești (care să contribuie la trezirea și dezvoltarea conștiinței naționale a compatrioților ; 3) transformarea Blajului într-un centru cultural și politic puternic, în stare să conducă lupta de emancipare culturală și națională a românilor ardeleni.

Însăși încercarea de a concretiza aceste planuri a scos în evidență neajunsurile și erorile noii concepții. Punctul de pornire pur „rațional" ocolea, de fapt, analiza obiectivă, științifică, a realității istorice date ; nu se luau în seamă raporturile existente între clasele sociale, nu se conta pe criza în continuă adîncire a feudalismului, se pierdeau din vedere condițiile materiale necesare pentru transformarea societății transilvănene în sensul preconizat. Ca și pentru alți iluminiști, pentru Gheorghe Șincai și Samuil Micu, factorul decisiv în victoria noilor idealuri îl reprezenta „justețea", caracterul lor „rațional". De aceea ei credeau că, din moment ce sînt juste, e suficient ca ele să fie cunoscute spre a se împlini, iluzie specifică iluminismului în general.

Orientați în problemele istorice și lingvistice (Samuil Micu întocmise o primă lucrare despre *Începuturile Românilor în Dacia*, iar Gheorghe Șincai cercetase nenumărate documente de arhivă privind istoria poporului nostru), cei doi învățați elaborează și publică în limba latină o gramatică menită să dovedească latinitatea limbii și a poporului român : *Elementa linguae daco-romanae, sive valachicae.* Lucrarea aceasta reprezintă apogeul latinismului Școlii Ardelene și a constituit în trecut documentul cel mai important pentru caracterizarea curentului în ansamblul său.

Nu e cazul, credem, să insistăm aici asupra nedreptății care li s-ar face învățaților transilvăneni judecîndu-i exclusiv pe baza acestei cărți. Cu atît mai mult, cu cît, ocupîndu-ne de Samuil Micu [1], am stăruit pe larg asupra evoluției ulterioare a concepțiilor lor istorice și lingvistice. Cert este însă că în această lucrare ei susțin principiul riguros al etimologismului și teoretizează căile extremiste de „*însănătoșire*" a limbii pentru a se obține purismul latin. Trebuie totuși subliniat că, nici atunci și nici mai tîrziu, cei doi cărturari nu s-au gîndit să aplice vederile expuse în *Elementa linguae daco-romanae, sive valahicae.* Dimpotrivă, în majoritatea zdrobitoare a lucrărilor lor, păstrate în manuscris, Samuil Micu și Gheorghe Șincai folosesc o limbă accesibilă maselor largi populare, de multe ori extrem de apropiată graiului vorbit de acestea. Așa cum arătam și în altă parte [2], gramatica lor latină era întocmită în primul rînd pentru cercurile aulice din Viena, spre a demonstra o teză politică și nu spre a deveni un îndreptar

[1] Ion Lungu, *Gîndirea social-politică și filozofică a lui Samuil Micu*, în *Din istoria filozofiei în România*, vol. II, București, Edit. Acad. R.P.R., 1957, p. 111—156.

[2] *Ibidem.*

lingvistic în practica şcolară. În ce priveşte „*trezirea*" maselor populare, ei aveau alte planuri, pe care sperau să le realizeze după reîntoarcerea în Transilvania.

Pe această linie, ei îşi puneau speranţe în alegerea unui om luminat, de genul lui Inocenţiu Micu-Klein, în scaunul episcopal, devenit vacant. Lucrurile au luat însă o întorsătură urîtă, neprevăzută de ei. Dacă, revenind la Blaj, ei îl votaseră pe Ignatie Darabant, guberniul transilvan îşi avea omul său de încredere, care să ducă o politică tocmai contrară aspiraţiilor lor. Unealta necesară a fost găsită în persoana lui Ioan Bob, un arivist odios, cu strînse relaţii în rîndurile nobilimii ardelene. Deşi Ignatie Darabant obţinuse o majoritate importantă de voturi, Curtea de la Viena îl confirmă ca episcop pe Bob.

Gruparea intelectualităţii româneşti în jurul scaunului episcopal nu mai era posibilă. Trebuia trecut la o nouă tactică de luptă, mai largă, stabilind o platformă a mişcării politice şi culturale de deşteptare naţională, în care să se încadreze toţi intelectualii români din acea vreme, indiferent de confesiunea la care aparţineau. Prezenţa lor în ordinul „Sfîntul Vasile" îi subordona însă cu totul faţă de Bob. Drept urmare, în 1784 Samuil Micu, Gheorghe Şincai şi Petru Maior îşi exprimă dorinţa fermă de a părăsi călugăria. Cum se ştie, guberniul transilvan nu aprobă decît cererile lui Şincai şi Maior. Îndeosebi pentru Gheorghe Şincai, abandonarea rasei monahale are consecinţe din cele mai pozitive. Tendinţa laicizantă se accentuează atît în lucrările sale de popularizare a ştiinţei, cît şi pe tărîm istoric.

Aşa cum precizează el însuşi în *Elegie* [1], Şincai a funcţionat apoi timp de 12 ani (1782—1794) ca director şi catihet al Şcolii normale din Blaj şi ca „*director preste şcoalele Românilor din Ardeal*". De fapt, chiar înainte de a fi numit director [2], el desfăşoară o activitate pedagogică remarcabilă, traducînd şi prelucrînd manuale didactice pentru şcolile româneşti în curs de înfiinţare. În 1781 apăruse edictul de toleranţă al lui Iosif al II-lea, prin care se acordă dreptul la învăţătură şi pentru populaţia românească din Transilvania. Politica de reforme a despotului „luminat" a fost supraapreciată de cărturarul român, care, caracterizînd-o, nota că sub domnia lui Iosif al II-lea „*au răsufleţit românii*". Măsurile luate de habsburg au contribuit, într-adevăr, la progresul cultural al burgheziei şi micii nobilimi române din Transilvania. Nu poate fi însă uitat nici faptul că, deşi răscoala ţărănimii porneşte din „*semn împărătesc*", Horia, Cloşca şi Crişan sînt executaţi din ordinul expres al lui Iosif al II-lea.

Spre deosebire de Samuil Micu, Gheorghe Şincai nu s-a pronunţat în mod nemijlocit asupra răscoalei lui Horia ; în *Chronica* sa nici nu a ajuns de altfel să redea evenimentele pînă la această dată (1784). Ar fi, totuşi, hazardat să credem că el ar fi aprobat acţiunea iobagilor, cu toată compasiunea sinceră pe care o arăta faţă de situaţia lor. Cînd afirmăm aceasta, avem în vedere în primul rînd ideile iosefiniste ale istoricului. Numai că, în timp ce Iosif al II-lea însuşi (speriat de Revoluţia franceză) îşi retractase reformele

[1] Scrisă în limba latină în 1803 şi publicată la 1804 în culegerea *Orodias* de către poetul ungur Nagy László de Peretsen (Al. Papiu-Ilarian, *op. cit.*, p. 107).

[2] 1780—1782, vezi în acest sens N. Iorga, *op. cit.*, p. 208.

pe patul de moarte, Şincai rămîne „iosefinist" şi în perioada reacţiunii lui Metternich, fapt pentru care duşmanii lui l-au considerat simpatizant (dacă nu chiar părtaş) al răscoalei ţărăneşti şi *„tulburător al ordinii publice"*. De altfel, în actul de acuzare întocmit cu ocazia arestării sale în septembrie 1794, aceste învinuiri constituie pretextul propriu-zis al privării lui de libertate. Bătut şi insultat în faţa şi din iniţiativa ticălosului episcop Bob, Şincai este azvîrlit în închisoarea din Aiud. De abia după 10 luni de recluziune are loc procesul în care se dovedeşte că afirmaţia lui Şincai *„ego etiam ero dux et author rebellionis atque conjuratorum"* (chiar eu voi fi autorul rebeliunii şi căpetenia conjuraţilor) se referea, de fapt, la persoana episcopului şi nu la ordinea socială. Cărturarul nostru este achitat, dar nu-şi mai reprimeşte postul avut şi nici o altă slujbă din care să-şi asigure traiul. Nu i se înapoiază nici puţina avere pe care o avusese înainte de a fi întemniţat. Pînă la sfîrşitul vieţii va bate zadarnic la uşile celor puternici pentru a implora dreptate, trebuind să ia drumul pribegiei şi al mizeriei. Învăţatul romîn împărtăşea deci soarta tuturor spiritelor înaintate din această perioadă de contraofensivă a reacţiunii. Căci, aşa cum relevă Al. Papiu Ilarian [1], Şincai fusese arestat în cadrul represaliilor împotriva simpatizanţilor revoluţiei burghezo-democratice din Franţa (la 3 săptămîni după întemniţarea iacobinului ungur Mártinovics). Adevărul este însă că, nici în gîndurile sale cele mai îndrăzneţe, învăţatul din Şinca nu preconizase prefaceri revoluţionare ; el a rămas toată viaţa un reformist luminat, pentru care *„Revolution von oben"* — trîmbiţată de Iosif al II-lea — ar fi fost suficientă să înlăture nedreptăţile epocii. Chiar şi simpatia arătată faţă de Napoleon Bonaparte (în oda închinată acestuia) nu contravine celor spuse mai sus. Nu este totuşi o simplă *„coincidenţă"* arestarea sa în acest timp. Prin vorbe şi fapte, dascălul, omul politic şi gînditorul iluminist dobîndise o faimă neplăcută pentru cercurile oficiale ale claselor dominante. Ani de zile, Bob, unealta credincioasă a reacţiunii feudale din Transilvania, avusese grijă să informeze regulat guberniul transilvan şi Curtea din Viena despre activitatea antifeudală a cărturarului romîn.

Ca dascăl şi conducător al învăţămîntului elementar naţional, Şincai tradusese, prelucrase şi întocmise primele manuale şcolare romîneşti de seamă din Transilvania (două abecedare, o carte de aritmetică, *Catehismul cel mare*, *Prima principia latinae gramatices*), înfiinţase peste trei sute de şcoli „normalicesti", pusese bazele unei orientări iluministe în activitatea didactică (interes pentru fizică, popularizarea cunoştinţelor ştiinţifice în dezvoltarea agriculturii şi în combaterea superstiţiilor).

Ca om politic progresist, Şincai este unul dintre susţinătorii activi ai memoriului adresat împăratului în 1791 (*Supplex libellus Valachorum*) de către burghezia şi intelectualitatea romînă a vremii, prin care se cerea egalitatea în drepturi a romînilor cu naţionalităţile din Transilvania. Astfel, cînd istoricul burghez sas Eder, coleg cu învăţatul romîn (ca director al şcolilor săseşti), publică broşura defăimătoare *Notae historico-criticae ad supplicem libellum Valachorum*, în care contestă îndreptăţirea cererilor formulate în memoriu, Şincai îi răspunde printr-o *Anticritică*, tot

[1] *Op. cit.*, p. 19.

în limba latină, respingînd cu indignare născocirile acestuia. El demonstrează falsitatea „teoriei" istoricului Sulzer, reluată de Eder, potrivit căreia populaţia daco-romană ar fi părăsit în întregimea ei teritoriul Daciei şi s-ar fi stabilit în sudul Dunării.

Ca gînditor iluminist, cărturarul transilvănean îşi dovedise în repetate rînduri atitudinea de critică faţă de cler şi instituţiile feudale, necruţînd în ironiile sale caustice nici pe episcop şi nici papalitatea. De relevat că apropierea sa de o interpretare deistă a lumii îl ajută să ia o poziţie critică şi faţă de unirea cu biserica Romei, demascîndu-i cu îndrăzneală dedesubturile politice. Se înţelege, prin urmare, de ce protectorii de altă dată i-au devenit duşmani înverşunaţi, hotărîţi să-l strivească prin condamnarea la izolare morală şi mizerie materială.

Într-adevăr, după ieşirea din închisoare, deşi trăieşte încă 21 de ani, Şincai nu mai obţine nici un serviciu oficial care să-l ferească de spectrul foametei. La început spera că va fi totuşi ascultat şi i se va face dreptate. În urma unui ajutor obţinut din partea lui Ignatie Darabant (ajuns episcop de Oradea), el întreprinde o călătorie la Viena. „Rebelul" nu fu însă primit de puternicii zilei şi trebui să renunţe la dorinţa de a-şi relua activitatea didactică. Tot mai mult îl neliniştea gîndul că nu va putea să-şi termine *Chronica*, pe care o cam neglijase în perioada blăjeană.

În această atmosferă de ostilitate şi persecuţie găsi în cele din urmă un adăpost la un prieten mai vechi, contele Daniil Vass din Ţaga (implicat în procesul lui Mártinovics), angajîndu-se preceptor pentru copiii acestuia. Deşi izolat de cercurile ştiinţifice, de biblioteci şi arhive, aici putea să se ocupe, în orele libere, şi de lucrarea sa istorică. În decurs de şase ani reuşi astfel să redacteze aproape în întregime prima variantă a *Chronicii*. Pentru desăvîrşirea lucrării simţea însă nevoia să mai consulte noi documente de arhivă. Porni din nou la drum, hotărît să-şi găsească în altă parte norocul. Poposi la Oradea, la reşedinţa episcopului Ignatie Darabant. Tot la Oradea se aflau în acea vreme poeţii Nagy László şi Tertina, cu care se împrieteni. Primul îi tipări autobiografia (*Elegia*) în versuri latine, cel de-al doilea îi mijloci relaţii cu istoricul ungur Kovachich din Buda.

În felul acesta, Şincai reintră iarăşi în cercurile ştiinţifice. Cercetează biblioteca Széchenyi din Buda, îl vizitează pe istoricul Katona, face schimb de informaţii cu istoricul Engel şi lucrează în serviciul lui Kovachich. Postul obţinut nu-l mulţumeşte fiindcă nu-i lasă răgazul necesar pentru a-şi perfecţiona propria operă istorică. La prima ocazie îl părăseşte, intrînd corector la tipografia Universităţii din Buda, ca ajutor al bătrînului Samuil Micu.

Cei doi cărturari iluminişti, prigoniţi de acelaşi duşman (episcopul Bob) şi mînaţi de idealuri comune, se întîlneau la tipografia din capitala Ungariei şi cu un alt gînd comun, modest, dar irealizabil aiurea : dorinţa de a-şi vedea lucrările istorice publicate. Şi aici calea de înfăptuire era lungă şi nesigură : tipărirea în fragmente a scrierilor în „*Calendarul de la Buda*".

Primul care se folosi de această cale fu Samuil Micu, publicîndu-şi în *Calendarul de la Buda* pe 1806 prima parte din *Scurtă cunoştinţă a istoriei*

Romînilor. În același an, bătrînul cărturar încetă însă din viață. Deținînd temporar postul de cenzor rămas vacant, Șincai întocmi un fel de tranziție între fragmentul publicat de Micu și propria sa lucrare istorică, pe care o tipări în anexa la *Calendarul* pe 1807—1808. În 1808—1809 apare și începutul *Chronicii* lui Șincai (pînă la anul 264). Este, de fapt, tot ce a reușit să publice din opera sa istorică. Între timp istoricul rămase din nou fără slujbă. Postul de corector de la tipografia universității fusese unificat cu cel de cenzor, iar pe acesta îl ocupase Petru Maior.

Amărît, bătrîn și bolnav, cărturarul din Șinca își reia în 1808 drumurile nesfîrșite ale pribegiei, purtîndu-și în desagă opul istoric rămas netipărit. Într-o vreme, năpăstuitul învățat transilvănean se gîndea chiar să ceară azil la Petersburg, într-atît îl copleșise disperarea. Majoritatea timpului o petrece însă la foștii săi elevi din Șinca, unde îl surprinde, precum se știe, și moartea, în noiembrie 1816.

b) Pedagogul și cărturarul iluminist. Deși mai puțin variată decît, de pildă, a lui Samuil Micu, opera lui Gheorghe Șincai nu este de loc unilaterală. Dacă lucrarea sa de bază o constituie *Chronica*, contribuția iluministă a cărturarului a fost, totuși, foarte largă. Mai mult, caracteristica dominantă a activității sale iluministe constă tocmai în dublarea cercetării istorice riguroase, cu strădaniile susținute de organizare a învățămîntului național, elementar și mediu, și de popularizare a cunoștințelor științifice în rîndurile maselor largi.

E adevărat, Șincai n-a scris lucrări de pedagogie teoretică și nici nu a formulat în mod explicit principii didactice și metodice. Pe această linie pot fi relevate, în cel mai bun caz, principiile aplicate de el în manualele traduse sau prelucrate și la care, se înțelege, a aderat. Este vorba de decretele imperiale (ale Mariei Terezia și Iosif al II-lea), prin care se organiza noul sistem de învățămînt și care reprezentau un progres real față de situația anterioară. În schimb, el a desfășurat o activitate pedagogică remarcabilă, într-un sens mult mai larg, ca dascăl pentru întreaga populație știutoare de carte. Pe acest tărîm, Șincai nu mai este un simplu realizator al reformei școlare imperiale, ci un adevărat cărturar iluminist, care ia inițiative demne de amintit chiar în zilele noastre.

Din acest punct de vedere, afirmarea iluministă a lui Șincai se definește pe următoarele planuri: 1) eforturi de întemeiere și organizare a învățămîntului elementar (înființarea de școli și traducerea unor manuale care cuprind primele noțiuni ale științei de carte, abecedare, aritmetici etc.); 2) dezvoltarea conținutului științific al învățămîntului (traducerea sau prelucrarea unor manuale de adîncire a cunoștințelor la un nivel corespunzător epocii) și 3) popularizarea cunoștințelor științifice în rîndurile întregii populații românești știutoare de carte (combaterea obscurantismului și ridicarea nivelului material și cultural).

În primul rînd solicită interes îmbinarea armonioasă a activității editoriale (traducerea și prelucrarea de manuale) cu munca organizatorică pe teren (înființarea și inspectarea școlilor). Cărturarul român își dă foarte bine seama că școlile nu vor ajunge la rezultatele scontate fără asigurarea lor cu material didactic. După cum scrie el însuși în *Cuvînt înainte* la *Ca-*

tehismul cel mare[1], din moment ce împăratul a poruncit „*să să rădice școale în care să să învețe toți pruncii în limba sa a ceti, a scrie, a număra ...*", iar el a fost numit director al acestor școli, „*altă nu era înapoi, fără numai să mă apuc, să fac, și să tipăresc cărțile cele poruncite pentru folosul și procopseala numitelor școale*". Merită subliniat și faptul că Șincai se gîndește la întocmirea unor manuale ușor accesibile elevilor atît din punct de vedere pedagogic, cît mai ales din punct de vedere material. Pentru că, adaugă el, urcîndu-se prețul cărții „*dintr-aceea poate să să nască pricină pentru care cei săraci, de carii mai mulți să află în Neamul nostru decît bogați, să nu și-o poată cumpăra*".

Prefața la *Catehism* pune totodată în lumină și atitudinea cărturarului față de cultivarea limbii naționale. Căci, în opoziție cu etimologismul și purismul latin, formulate împreună cu Samuil Micu în *Elementa linguae dacoromanae, sive valachicae* (1780), aici el susține necesitatea promovării unei limbi românești alese, dar pe înțelesul majorității covîrșitoare a populației. În acest sens, Șincai declară : „*M-am sîrguit, cît am putut, ca de la cuvintele și vorbele cele românești nici cum să nu mă abat și depărtez, ci să le aleg, după cum pe unele locuri mai bine vorbesc românește decît pre altele, precum am și făcut nu pentru altceva fără numai ca, prin Normă*[2], *prin carea după Prea înaltă voe a Chesaro-Crăiescului Maiestat trăbuie să să îndrepte toți oameni, să să îndrepte și să să sporească și limba noastră, precum și a altor Neamuri*".

Firește, prin conținutul său clerical, *Catehismul* constituie un tribut dat de Șincai formației sale teologice (nu trebuie uitat nici faptul că religia figura ca materie principală în învățămînt). *Catehismul* este însă singura lucrare religioasă a cărturarului nostru. Mai mult, fostul doctor în teologie la Colegiul *De Propaganda Fide*, deși scrie pentru școlile unite, expune toate dogmele bisericești (inclusiv cele cuprinse în actul unirii cu biserica Romei) în forma lor ortodoxă.

Abecedarele și aritmetica[3] lui Șincai sînt traduceri. De exemplu, cea din urmă reprezintă tălmăcirea manualului întocmit de fostul său profesor I. I. Felbiger, editat la Viena în 1777. O primă traducere a lucrării apăruse la Viena în același an (în versiune bilingvă : germană și română), datorită strădaniilor lui Teodor Iancovici, directorul școlilor românești și sîrbești din Banat. Tălmăcirea lui Șincai este însă independentă de cea dintîi și cu mult mai valoroasă. În Transilvania propriu-zisă, manualul lui Șincai a reprezentat prima carte de matematică în limba română.

Nu stăruim aici asupra gramaticii sale latinești[4], cu text explicativ în limba română, fiindcă nu aduce date în plus pentru definirea concepției iluministe a cărturarului. În schimb, trebuie insistat asupra unei alte lucrări, rămasă pînă azi nepublicată, dar care prezintă un real interes din

---

[1] Blaj, *Tipariul Seminariului, 1783.*

[2] *Învățămînt, instrucțiune școlară.*

[3] *Îndreptare către Aritmetică*, întîia parte alcătuită și întocmită pentru folosul și procopseala tuturor Școalelor Normalicești a Neamului Romînesc de Gheorghe Șincai din Șinca, Directorul și Catihetul numitelor Școale. În Blaj, cu tiparul Seminariului, 1785.

[4] *Prima principia grammatices*, Blaj, 1793.

punctul de vedere amintit. Ne referim la *Istoria Naturei sau a Firei*, prima scriere de acest fel în limba romînă.

După cum reiese din conținutul ei, această lucrare este tot un manual școlar și a fost întocmită, probabil, cu scopul de a contribui la aprofundarea de către elevi a cunoștințelor științifice elementare. Manuscrisul a fost studiat și descris pentru prima dată (de altfel, singura descriere existentă) de către prof. Al. Borza [1], care stabilește că scrierea aparține lui Șincai și crede că a fost redactată în formă definitivă după 1806 [2], în răstimpul cînd istoricul lucra la tipografia Universității din Buda.

Potrivit indicațiilor autorului, nu este vorba despre o lucrare originală propriu-zisă, ci de o prelucrare după Hellmuth. Cît despre manuscrisul lucrării, credem că, măcar într-o formă primă, datează încă din perioada cînd Șincai era directorul școlilor românești și că a fost transcrisă pentru tipar între 1806 și 1809. Remarcăm că și prof. Borza spune la un moment dat că „*în Blaj, a fost probabil folosită ca manuscript opera lui Șincai la lecțiile de istorie naturală*" [3]. Opinăm pentru această din urmă ipoteză, bazîndu-ne pe faptul că și celălalt manuscris al lui Șincai, consacrat problemelor de științe ale naturii (*Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*), este redactat, după cum demonstrează acad. D. Prodan [4], în aceeași perioadă, fiind doar definitivat la Buda. Răgazul pe care îl avea învățatul romîn la Blaj pentru scris și contactul nemijlocit cu nevoile învățămîntului credem că pledează în sprijinul părerii noastre. Indiferent însă de locul și timpul cînd a redactat-o, cert este că imboldul pentru întocmirea acestei lucrări l-a constituit dorința fierbinte a lui Șincai de a contribui la orientarea științifică a învățămîntului.

Manuscrisul conține 93 de pagini (in-octavo și cu litere chirilice) și este însoțit de un *Vocabularium pertinens ad tria regna naturae*, de 30 de pagini (în același format) în mai multe limbi (prima parte, de la p.1 la 15, latin-romîn-maghiar-german, iar a doua parte, de la p. 17 la 31, romîn-latin-maghiar-german). Vocabularul a fost studiat și publicat tot de către prof. Al. Borza în revista „Dacoromania" [5]. Ca model pentru dicționar, Șincai pare să se fi folosit, după cum presupune prof. Borza, de lista denumirilor de plante a lui P. Sigerius (*Verzeichniss der in Siebenbürgen wildwachsenden Pflanzen*, apărută în „Siebenbürgische Quartalschrift", vol. II, anexa la fasc. 3, 1791). Vocabularul cărturarului romîn este însă mai bogat și are în vedere toate cele trei regnuri.

Vrednic de subliniat este faptul că, prin aceste lucrări, fostul doctor în teologie și filozofie de la Roma devine fondatorul literaturii științifice românești. Atît istoria naturală, cît și dicționarul lui Șincai, deși nu s-au tipărit, au fost folosite în școala de la Blaj, stînd astfel la temelia dezvoltării ulterioare a învățămîntului științific în limba română. Cărturarul tran-

[1] *Prima istorie naturală românească*, în „Transilvania", anul LII, (1889), nr. 10—12, p. 825—836.

[2] *Ibidem*, p. 827.

[3] *Ibidem*.

[4] *Un manuscris al lui Gheorghe Șincai împotriva superstițiilor*, în „Studii și cercetări științifice", I, fasc. 2, Cluj, Edit. Acad. R.P.R., 1950, p. 146.

[5] *Primul dicționar de științe naturale românesc*, în „Dacoromania", anul II, Cluj, 1939, p. 553—562.

silvănean n-a fost, desigur, un naturalist și acest lucru reiese din scrierile menționate. Cu toate acestea, nici din punct de vedere științific, *Istoria Naturei* și vocabularul nu sînt mai prejos de alte scrieri de acest gen din epoca respectivă. Conținutul principal de idei este preluat de la Hellmuth, deși nu lipsesc unele intervenții ale lui Șincai. Examinînd cele trei regnuri — *„plînte, minerariuri și viețuitori"*, învățatul iluminist nu pregetă să noteze și unele observații personale de ordin istoric, sfaturi practice pentru țărani sau atacuri împotriva superstițiilor.

Gînditorul iluminist nu scapă nici un prilej spre a combate credințele deșarte și superstițiile. De aceea, vorbind, de exemplu, despre bufniță, adaugă : *„Aceea nu este adevărat că totdeauna moare cineva din casa aceea pre care cîntă buha"*. Sau, referitor la broaște, precizează : *„Broaștele pre secetă se ascund în găuri, supt iarbă și sub petri, pre ploaie se ivesc foarte multe și de aici se judecă de cei nepricepuți că au plouat cu broaște"*. Nu ezită să spulbere și absurdități cu circulație aiurea, cum este cea privind cameleonul : *„Cum că numai cu văzduh ar trăi cameleonul nu este adevărat"*[1]

Istoria Naturei sau a Firei stîrnește interes și din punct de vedere oarecum strict filozofic. Aceasta pentru că, în capitolul *Despre om* (de la sfîrșitul manuscrisului), Șincai dezbate și unele noțiuni de psihologie, în legătură cu care formulează și unele considerații de ordin filozofic.

De exemplu, tratînd despre simțuri, el scrie : *„Omul are cinci simțuri prin care toate le cunoaște și le socotește, cîte sînt afară de dînsul, și simțirile acestea sînt : vederea, auzirea, pipăirea, gustarea și mirosirea. Părțile trupului omenesc prin care se cunosc și se socotesc lucrurile se numesc uneltele simțirilor"* [2].

Judecînd după această formulare destul de săracă și de rudimentară, s-ar părea că lucrarea prelucrată de Șincai se situează, în problema cunoașterii, pe o poziție materialist-empiristă.

În realitate, după cum se va vedea mai jos, sîntem în prezența unei concepții eclectice de nuanță wolffiană, în care confluează ecouri din empirismul materialist englez (în formularea lui John Locke) cu un dualism cartezian *sui generis*, care admite separarea dintre trup și suflet, cunoașterea senzorială comună la om și animale, nemurirea sufletului, existența lui Dumnezeu etc. și potrivit căruia sufletul însuși operează cu datele senzoriale, obținînd din acestea noțiuni, judecăți și raționamente. Ca și la Descartes, rațiunea este superioară cunoașterii senzoriale, fiindcă ea singură ar dezvălui esența lucrurilor. În opoziție însă cu ideile carteziene, aici rațiunea se întemeiază exclusiv pe datele simțurilor, care îi oferă cunoștințe sigure, verificabile în practică (particularitate care dă acestei poziții o tendință pronunțat materialistă în problema cunoașterii).

Încercînd, de pildă, să stabilească raportul concret dintre *„trup"* și *„suflet"*, precum și rolul „sufletului" în cunoaștere, Șincai notează : *„Omul nu iaste numai din trup, ci și din suflet, iar suflet se chiamă ființa* (entitatea) *aceia care în noi gîndește și pre sine dimpreună cu alte lucruri*

[1] Exemplele au fost citate după prof. Al. Borza, *Prima istorie naturală românească*, p. 829—830.

[2] Gh. Șincai, *Istoria Naturei sau a Firei*, în manuscris, în Biblioteca Filialei Acad. R.P.R., p. 86.

se socotește care nu poate fi trup, pentru că trupul nu poate gîndi. Puterile sufletului nu îndată se arată cînd se naște omul, ci pruncii mai tîrziu cunosc că ei sînt și cunoașterea această o numit pricepere. Cu vremea cunosc pruncii pre încet pe părinții săi și pre cei ce au de-a face cu dînșii și acesta este începutul gîndirii. După ce învață cuvinte, învață a deschilini (a deosebi, a distinge) *prin multe lucruri laolaltă prin numele lor și dobîndesc idei chiare* (clare) *despre lucrurile ce sînt pe lîngă ei și afară de dînșii, care toate se deschilinesc prin cele cinci simțiri ale trupului despre care vorbim mai înainte. Adică uneltele simțirii sînt părțile trupului întru ale căror vîne* (nervi) *lucră stările cele dinafară dimprejur și vînele acestea duc simțirea pînă la creieri și de acolo pînă la acea parte a omului pe care o numim suflet. Iară cunoașterea aceasta prin simțiri dobîndită nouă ne este prea de folos; pentru că simțim dintr-însa ce ne folosesc sau strică nouă făpturile* (obiectele). *Pentru pildă, eu simt prin gust că zahărul este dulce; eu simt prin pipăit că focul arde și simțirea* (senzația) *aceasta o numim cunoaștere dară simțitoare* (senzorială), *care o au și dobitoacele* (animalele). *Ci omul are și înțelegere* (rațiune). *Vreau a zice că sufletul omului nu numai cunoaște că lucrul acesta sau acela, așa sau altmintrelea este făcut, ci are și puterea de a judeca cum s-au făcut lucruri, ce poate face și ce poate folosi sau strica. Așadară înțelegerea este puterea aceia prin care sufletul vede pricinile și lucrările lucrurilor* (sublinierile noastre. — *I.L.*). *Prin înțelegere poate omul judeca și închide* (conchide) *ceva. Iară a judeca atîta însemnează cît a socoti, că un lucru, un om sau un dobitoc are aceasta sau aceea întocmire: Pentru pildă papirul* (hîrtia) *acesta este alb; omul acesta este bine făcut în trup, cutare bucată are un bun șmeag* (gust) *ș.cl. Apoi a închide ceva atîta face cît a aduce un adevăr dintr-altul sau o zisă* (o judecată) *dintr-alta; pentru pildă, cum că pămîntul este rotund nu pociu vedea de pre pămînt; dară văzînd că umbra pămîntului prin care se întunecă luna este rotundă, închid* (deduc) *încă* (pămîntul) *este rotund; căci socotesc așa: ce face umbră rotundă aceea trebuie să fie rotundă; iară pămîntul face umbră rotundă; așadară și pămîntul trebuie să fie rotund. Prin puterea de a închide așa putem cunoaște și cele nevăzute. Adică pentru a cuvînta după cum urmează: Toate cîte se văd au pricina sa și nimica* (nu) *poate* (fi) *numai din sine; drept aceea trebuie să fie o pricină sau o ființă afară de lume, care au făcut toate, măcar că noi nu o vedem. Puterea aceasta de a închide din cele văzute despre cele nevăzute lipsește dobitoacelor cu totul*''[1].

Se vorbește apoi de memorie sau „*aducerea aminte*'', „*întipuire*'' (reprezentare), „*voie slobodă*'' (liber arbitru) și nemurirea sufletului. Ca fost cleric, Șincai nu s-a putut desprinde cu totul de fantasmele idealiste și religioase, oprindu-se la eclectismul wolffian. Elementele materialiste, prezente la Șincai, sînt însă valoroase și se reliefează mai puternic în manuscrisul despre superstiții, deși nici aici cărturarul nostru nu poate învinge concepția sa generală idealistă asupra lumii. Cu toate acestea, merită să fie subliniată încrederea lui Șincai în puterea omenească de a cunoaște lumea prin simțuri și rațiune, încredere care l-a animat și în rodnica sa activitate didactică.

[1] *Istoria Naturei sau a Firei*, în mss., p. 91—92.

Istoria Naturei sau a Firei este deosebit de importantă şi pentru contribuţia adusă la crearea terminologiei ştiinţifice [1]. Asupra acestui aspect al lucrării vom mai stărui însă cînd ne vom ocupa de aceeaşi problemă în legătură cu cealaltă scriere ştiinţifică a lui Şincai: *Învăţătură firească pentru surparea superstiţiei norodului.*

Această „*fizică*" pentru ţăranii ştiutori de carte are 155 de pagini, scrisă mărunt cu litere chirilice, şi se află în Biblioteca Filialei Cluj a Academiei R.P.R., în fondul de manuscrise provenite de la fosta episcopie unită din Oradea. Lucrarea a fost descrisă şi interpretată de către acad. D. Prodan [2], care a stabilit atît modelul după care a fost întocmită *I. H. Hellmuth*'s *Volks-Naturlehre*) [3], valoarea ştiinţifică a conţinutului ei, rolul îndeplinit în combaterea superstiţiilor, cît şi contribuţia autorului la crearea terminologiei de specialitate. Firește, unele aspecte se cer adîncite (conţinutul ştiinţific, latura filozofică a lucrării, aportul ei în domeniul terminologiei), iar altele sistematizate şi raportate la concepţia de ansamblu a cărturarului.

Învăţătura firească spre surparea superstiţiei norodului reprezintă o extindere iluministă a activităţii cărturarului romîn peste limitele sarcinilor sale didactice, întrucît cunoştinţele ştiinţifice nu se adresează numai elevilor, ci şi maselor largi de la sate. Motivarea autorului este specific iluministă, avînd la bază convingerea că, difuzînd explicarea ştiinţifică pe care i-o oferă progresele realizate în fizică, ţărănimea va ieşi din ignoranţă, îşi va îmbunătăţi tehnica agricolă, îşi va ridica nivelul material, cultural şi sanitar, va fi ferită de înşelăciune (din partea vrăjitorilor şi escrocilor), va evita unele practici dăunătoare (în construirea locuinţelor cultivarea pămîntului, în îngrijirea corpului, în traiul de fiecare zi) şi îşi va forma o concepţie mai raţională asupra lumii. Dar, ca şi alţi iluminişti, Şincai nu îşi poate da seama că prefacerea vieţii ţărăneşti este condiţionată în primul rînd de schimbarea relaţiilor de producţie (care creează condiţii şi pentru ridicarea ei culturală).

Prejudecăţile şi superstiţiile îşi au izvorul, după părerea lui Şincai (opinie, de altfel, comună cu a majorităţii gînditorilor iluminişti), în teama faţă de forţele naturii (trăznet, inundaţii, secetă etc.), în înşelăciune şi ignoranţă. Ca fost cleric, Şincai nu-i aşază însă şi pe preoţi în rîndurile celor care se folosesc de înşelăciune. Atacul său se îndreaptă în primul rînd împotriva vrăjitorilor şi astrologilor; el consideră, de exemplu, că aceştia lansează diverse preziceri false sau interpretări fantastice ale întîmplărilor reale, folosindu-se fie de abilitatea lor în a reproduce fenomene rare, greu de verificat în practica de fiecare zi, fie de explicarea unor coincidenţe ca determinări cauzale, obiective. Ca iluminist, Şincai acordă o importanţă deosebită ignoranţei, socotind-o un factor aproape decisiv în menţinerea stării înapoiate a maselor ţărăneşti. Totodată, el face distincţie între ignoranţa păturilor de jos ale poporului (care duce la o serie de practici dăunătoare, de ordin economic şi sanitar, dar de care masele nu sînt vinovate,

[1] Vezi în acest sens şi studiul citat al prof. Al. Borza, p. 831–836.

[2] *Un manuscris a lui Gheorghe Şincai împotriva superstiţiilor*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", I. fasc. 2, 1950, Edit. Acad. R.P.R., Cluj, p. 143–157.

[3] *Ibidem*, p. 144.

dată fiind starea lor de asuprire) și obscurantismul claselor dominante (cum sînt unele practici ale justiției feudale, condamnate de Șincai cu multă asprime), cultivat de acestea din urmă în mod conștient.

De reținut că acțiunea învățatului transilvănean de combatere a superstițiilor reprezintă o treaptă nouă, superioară, în acest domeniu. Dacă, de pildă, Radu Tempea respingea, înaintea sa, unele superstiții și credințe deșarte pe motiv că acestea sînt contrare preceptelor religioase, Șincai combate adesea aceleași superstiții pe considerente pur științifice (în speță, referindu-se la explicațiile fizicii newtoniene). Este adevărat că, pe alocuri, și cărturarul din Șinca se referă la învățătura bisericii, dar numai după ce a prezentat în prealabil explicația științifică a faptelor. Preceptul religios este invocat de el pentru întărirea explicației științifice, procedeu firesc pentru un fost teolog. Nu trebuie uitat apoi faptul că Șincai se adresează țărănimii, în rîndurile căreia biserica se bucura încă de mare autoritate în acea vreme.

Noutatea lucrării lui Șincai nu se rezumă însă la caracterul predominant laic al combaterii superstițiilor. Învățatul din Șinca pune accentul principal pe popularizarea cunoștințelor științifice (lucrarea sa este în primul rînd o fizică pentru țărani). Mai întîi explică fenomenele naturale (însușirile lucrurilor, legile mișcării etc.) din punct de vedere științific și numai după aceea trece, atunci cînd este cazul, la combaterea credințelor deșarte. Incontestabil, lucrarea sa nu respectă rigorile didactice ale unui manual. Așa cum reiese și din titlu, scopul ei era „*surparea superstițiilor norodului*" cu ajutorul cunoștințelor de fizică. De aceea autorul nu se ocupă de toate problemele de fizică ale vremii, ci numai de cele care pot fi înțelese mai ușor și, într-un fel sau altul, pot fi puse în legătură cu anumite prejudecăți și superstiții. Sînt expuse, de pildă, noțiuni elementare (proprietățile fizice ale corpurilor, mișcarea mecanică, căldura, electricitatea, magnetismul) de fizică, meteorologie și astronomie, într-o limbă simplă și cu exemple luate din practica obișnuită a țăranilor. Aceasta nu-l împiedică să abordeze și probleme mai dificile, care subminează direct dogma biblică a creației. Merită să fie subliniată, de exemplu, convingerea lui Șincai că există viață și pe alte planete din univers [1]. Mai mult, după părerea sa există viață și pe planetele altor sori. Interesant este faptul că Șincai admite existența vieții (inclusiv a omului) pe alte corpuri cerești bazîndu-se pe similitudinea de condiții materiale [2].

Datele științifice popularizate în lucrare sînt, în general, la nivelul mediu al epocii (se menține, de exemplu, teoria flogistonului, natura gazoasă a meteoriților etc.). Pentru Șincai se mișcă numai planetele cu sateliții lor, în timp ce sorii sînt încă „*stele fixe*". Concepția sa științifică generală este în spiritul fizicii galileo-newtoniene materialist-mecaniciste (există un spațiu absolut, mișcarea corpurilor se reduce la forma mecanică etc.). Ca o limitare caracteristică pentru formația sa teologică trebuie amintite îndemnurile la contemplarea „*măreției*" divine, cu concesiile respective în direcție finalistă.

[1] *Învățătura firească spre surparea superstiției norodului*, în mss., la Biblioteca Filialei Academiei R.P.R., paragraful 133.

[2] *Ibidem*.

Cu toate acestea, viziunea teoretică de ansamblu a manuscrisului nu este clericală, ci deistă, în sensul că Dumnezeu este conceput ca o cauză ultimă a lucrurilor, ca un început și prim-motor al mișcării din univers, dar care nu intervine în desfășurarea fenomenelor. Fenomenele se petrec potrivit legilor fizice proprii, obiective. Tocmai pornind de aici, Șincai exclude miraculosul, supranaturalul din univers. În sprijinul poziției sale, el recurge la confruntarea cu practica.

Ca și în *Istoria Naturei sau a Firei*, și aici cărturarul nostru își exprimă încrederea în cunoașterea lumii cu ajutorul simțurilor și rațiunii. În cunoaștere Șincai acordă o mare importanță experienței, din care face și judecătorul suprem și necruțător al superstițiilor. Cîteva exemple din lucrare vor concretiza, credem, mai bine poziția sa teoretică, spiritul științific de care este animat.

Relevînd, de pildă, rolul fizicii, Șincai scrie: „... *Învățătura firească* (fizică) *așa au luminat pre oameni de au șters din mintea lor întunericul și au prăpădit superstiția, sau de nu o au și prăpădit cu totul, ne-au dat putere de a o prăpădi noi, numai de ne vom îndeletnici a trăi după regulele învățăturii firești*" [1]. Știința, respectiv fizica, este chemată să spulbere superstiția și să dea reguli de viață oamenilor. Subliniind acest aspect din gîndirea înaintată a cărturarului transilvănean, înțelegem, evident, de ce a fost atît de urît de stăpînii feudali și de lacheul lor ideologic, episcopul Bob. În locul prioritații religiei, fostul teolog de la Roma așază știința. Optimismul gnoseologic al lui Șincai se întemeiază exclusiv pe eficacitatea practică a științei. În fața calamităților naturale, departe de a se resemna sau a invoca pretinsa grație divină, cărturarul iluminist își pune speranța în noile descoperiri științifice. „*Cine nu știe* — scrie Șincai — *groznicia cea minunată și înfricoșată a grindinei, carea în puține minute așa sdrobește țarinile, de toată nădejdea lucrătorilor de pămînt o întoarce în mare supărare. Drept aceea, fi-ar de lipsă ca să se afle o mijlocire prin carea să se împedece nenorocirea aceasta, ci, măcar că ieste greu de a și gîndi, totuși nu putem zice că nu să va afla cu vremea. Pentru că grindina mai totdeauna atîtea cade, cînd și trăsnetele să arată și, de s-au găsit mijlociri împotriva trăsnetelor, pentru ce să nu să poată afla și împotriva grindinii?*" [2].

Explicarea materialistă prin cauze materiale a fenomenelor obiective formează de altfel caracteristica fundamentală a „fizicii" sale. Ilustrativ în această privință ni se pare modul în care demonstrează Șincai existența vieții pe alte planete (la aceleași cauze trebuie să corespundă și aceleași efecte). „*Pămîntul ieste încongiurat* — notează el — de *atmosferă și urmă de acelea vedem și la planete. Drept aceea adevărat ieste că între planete și între trupurile* (corpurile) *celea pămîntești foarte mare asemănare ieste, și fiindcă pămîntul să lăcuește de făpturi vii și înțelegătoare, în celelalte planete încă trebuie să fie făpturi înțelegătoare; cine ar tăgădui aceasta tocmai așa nebunește ar lucra ca și acela care ar zări de departe orașe și sate și, pentru că nu poate vedea lăcuitorii dintr-însa, ar zice că orașele și satele acelea nu au vreun lăcuitoriu*" [3].

[1] *Învățătura firească* ..., în mss., paragraf 33.
[2] *Ibidem*, paragraf 90.
[3] *Ibidem*, paragraf 133.

Concludente pentru interpretarea sa materialistă-mecanicistă a fenomenelor naturii sînt în special pasajele despre mișcare. Pe această linie învățatul transilvănean observă : „*Toate cîte sînt în lume, cele mari pînă la mici, pururea sînt în mișcare. Așa pre ceriu se mișcă stelele, care le numim planete pre lîngă soare, și pre pămînt minărariurile, plîntele și dobitoacele prin mișcare lucrează. Fără de mișcarea aceasta, toată lumea ar fi numai haos, în care nici ar fi viață, nici putere, nici deplinire, nici frumusețâ*" [1].

Poziția sa materialistă în problema mișcării și dezvoltării este însă limitată de concepția generală deistă asupra lumii. Căci, ceva mai departe, Șincai scrie : „ ... *Toate mutările* (schimbările) *ce să întîmplă cu trupurile* (corpurile) *lumești nu almintrelea să fac, fără numai după legile mișcării, care Dumnezău le-au dat trupurilor atunci cînd le-au zidit* " [2]. Odată acest amendament deist introdus, toate fenomenele sînt explicate prin cauze materiale : „ ... *Știut ieste din toate observațiile, care le avem de o mie și mai mulți ani, că meteorele sau întîmplările cele din văzduh din* **pricini trupești** (corporale, materiale) *să fac că toate mișcările trupului numai după legile cele de la Dumnezău lor date se îndreptează*" (sublinierea noastră — I.L.) [3].

Deși „*date de Dumnezău*", fiind „*trupești*", legile mișcării pot fi cunoscute, de aici și necesitatea studierii fizicii : „*Atotputernicul făcătoriul lumii, cînd au zidit trupurile, le-au dat niscari legi, după care trebuie să se îndrepte în mișcarea lor și din cunoștința legilor acestora să pot tîlcui multe feluri de arătări* (fenomene), **despre care zic superstițiozii că sau sînt minuni, adecă sau să fac prin puterea lui Dumnezău cea preste rînduirea firei, sau să lucrează prin puterea Satanii** (sublinierile noastre — *I.L.*). *Drept aceea mare pricină avem noi ca să îndeletnicim a învăța și a înțelege legile mișcării trupurilor*" . [4]Șincai nu se sfiește să caracterizeze concepția teistă drept superstiție, ceea ce, evident, reprezintă cel mai îndrăzneț act întreprins de fostul călugăr bazilitan.

Și această perspectivă laică în gîndirea sa este perfect explicabilă, dacă ne gîndim că pentru cărturarul nostru punctul de formare în cunoașterea lumii nu îl constituie dogmele religioase, ci experiența, care singură poate să dovedească dacă un lucru este adevărat sau nu. Experiența devine astfel izvorul și criteriul adevărului. În constatări simple, ca și în probleme complexe, Șincai se referă mereu la „*esperienție*". „*Esperiența ne învață pre noi mai încolo* — remarcă învățatul nostru — *că nu toate trupurile să pot aduce prin frecare la electricitatea la carea să aduce glagea* (sticla)" [5]. Tot „*esperiența ne arată că fieste care trup* (are) *o putere prin care el se împotrivește mișcării ce i se face prin alt trup, pentru că, de cîte ori vrem să stricăm odihna* (repausul) *unui trup, de atîtea ori simțim într-însul vreo împotrivire*" [6]. Experiența, cum observăm și în altă parte, este totodată și demascatorul fără greș al superstițiilor. Căci, scrie Șincai „*esperiența ne*

[1] *Învățătura firească* ..., în mss., paragraful 9.
[2] *Op. cit.*, paragraful 11.
[3] *Ibidem.*
[4] *Ibidem*, paragraful 13.
[5] *Ibidem*, paragraful 73.
[6] *Ibidem*, paragraful 14.

învață că magnetul (piatra cea minunată despre care mai multe voi grăi la locul său) trage ferrul la sine și că acul cel de magnet pururе spre miază-noapte să întoarce cu capul cel mai gros, despre al căruia adevăr nu ne putem îndoi, căci **îl vedem cu ochii, și despre ceea ce vedem cu ochii noștri nu ni se cuvine a ne îndoi.** *Iar despre ce înțelepțește nu ne putem îndoi, aceia trebue să credem, de nu și putem străbate cu priceperea noastră pricina pentru care să face. Nu așa ieste cu istoriile cele despre ivirea unui om într-alt loc ce e osibit de locul în carele aeve să află de față omul acela, pentru că întîmplările ce să aduc prin istoriile acele, chiar împotrivește proprietății și lucrurilor naturii celora adevărate și cunoscute, și drept aceia nici pot fi adevărate toate fabulele sau poveștile acestea,* (ele) *s-au scornit de oameni ca aceia cari mult s-au înșelat cu judecata și s-au înrădăcinat în deșarte credere, și ce povestesc țeranii despre replicările* (dedublările) *oamenilor sînt numai vorbe bățești scornite în șezători, ca cu atîtea mai lesnă* (ușor) *să-și petreacă muierile și fetele vremea cînd torc*'' [1].

Ne oprim aici cu pasajele referitoare la aspectele teoretice ale lucrării lui Șincai, deși s-ar putea cita încă multe, care ar dezvălui, poate, mai complet articulațiile gîndirii sale științifice. Ca un ultim exemplu am mai aminti totuși condamnarea practicilor judiciare medievale, din care se desprinde totodată disprețul cărturarului față de obscurantismul feudal. Ne referim concret la *„proba ferrului roșu''*. *„În vremile celea mai de mult* — scrie Șincai — , *cînd foarte să întunecară partea cea mai mare parte a apusenilor, aceștia, măcar că era creștini, la atîta nebunie veniră, de la pîrile cari nu să putea altminterelea arăta, silea pre oamenii cei pîrîți să țină un ferr înfocat în mînă ca să-și arate nevinovăția, carea nebunie așa să isprăvea,* (că) *să ruga cu toții lui Dumnezău, ca pe cel nevinovat la atingerea de ferrul cel înfocat să-l apere de toată vătămarea, iară pe cel vinovat să-l vădească prin arderea mîinilor sau a picioarelor, cu cari va atinge el ferrul cel înfocat. Și așa de supertițiozi era oamenii pe vremile acelea de credea că Dumnezău va și face minunea aceia*'' [2].

Cum precizam la început, *Învățătura firească spre surparea superstiției norodului*, pe lîngă cunoștințe științifice și combaterea superstițiilor, cuprinde și o serie de sfaturi practice (agricole, zootehnice, sanitare etc.) pentru țărani. Asupra celor din urmă nu mai stăruim, fiindcă au fost tratate pe larg în studiul amintit al acad. D. Prodan. Ele ocupă un loc important în manuscrisul lui Șincai și au constituit un obiectiv principal al lucrării. Cărturarul a trăit în mijlocul iobagilor, le-a cunoscut nevoile și suferințele. Ca iluminist, a crezut că le poate veni în ajutor, împărtășindu-le „lumina'' fizicii.

Eforturile cărturarului din Șinca, pe linia sfaturilor practice pentru țărani, nu se restrîng numai la *Învățătură firească pentru surparea superstiției norodului*. El a scris și a publicat o lucrare dedicată exclusiv problemelor agriculturii. Este vorba de *Povățuirea către economia de cîmp*, tipărită la Buda în 1806, fără indicarea autorului.

---

[1] *Învățătura firească* ..., paragraful 11.

[2] *Ibidem*, paragraful 71.

Multă vreme lucrarea a fost atribuită lui Ion Piuariu-Molnar. Există însă, după cum a subliniat și prof. Al. Borza[1], indicii sigure în *Istoria Naturei sau a Firei* că ea aparține lui Șincai. În acest sens, vorbind, de pildă, despre albine și gîște, învățatul iluminist face următoarele trimiteri : „*Albinele, despre care am cuvîntat în* **Economia cea romînească**, *care nu pregeta a o vedea pentru folosul tău*" sau „*despre gîștele cele casnice am cuvîntat în* **Economia cea romînească**". Și-apoi, nu trebuie uitat, anul de apariție a cărții coincide cu scurtul popas al cărturarului la tipografia Universității din Buda.

Pentru caracterizarea orientării iluministe a preocupărilor lui Șincai e suficient, credem, sublinierea faptului ca atare (editarea unei lucrări cu sfaturi „economice" pentru țărani), fără a mai insista amănunțit asupra conținutului cărții. Într-o istorie a dezvoltării științei agronomice din țara noastră, *Povățuirea către economia de cîmp* merită însă neapărat o analiză de specialitate.

Activitatea pedagogică și de popularizare a cunoștințelor științifice a cărturarului transilvănean ocupă deci un loc important în viața culturală a epocii. Într-o perioadă cînd învățămîntul în limba romînă se afla încă la începuturile sale, Gheorghe Șincai scrie trei lucrări de popularizare a științei, contribuind astfel la legarea școlii de practică și la emanciparea acesteia de obscurantismul feudal. Ca fost cleric, Șincai nu ajunge, după cum am văzut, la o concepție materialistă asupra lumii. Spiritul iluminist e prezent totuși în scrierile sale prin explicarea materialist-mecanicistă a fenomenelor naturii, prin eforturile depuse de cărturar spre a face accesibile cunoștințele științifice maselor populare asuprite, prin încrederea nezdruncinată în puterile științei.

Neavînd o pregătire ca naturalist, Șincai nu a dat, se înțelege, lucrări originale în acest domeniu ; scrierile sale de popularizare a științei, sînt, cel mult, prelucrări. Această împrejurare nu diminuează însă rolul lor în dezvoltarea învățămîntului științific în școlile românești. Așa cum sînt, aceste lucrări constituie începuturile literaturii științifice în limba romînă. O serie de discipline științifice (fizică, meteorologie, astronomie, mineralogie, botanică, zoologie, agronomie etc.), inaccesibile înainte necunoscătorilor de limbi străine, se transformă, datorită strădaniilor depuse de Șincai, în lectură plăcută și instructivă pentru orice știutor de carte. În această privință, învățatul transilvănean este un adevărat deschizător de drum. Căci, dacă din punct de vedere al creației originale lucrările menționate ar putea fi chiar neglijate, ca prelucrări în limba romînă, aportul lor e greu de supraestimat. Șincai este unul dintre primii cărturari care a încercat și a reușit să exprime în limba romînă noțiunile științei moderne, punînd bază terminologiei de specialitate. Investind anumite cuvinte populare cu sensuri noi sau introducînd neologisme (deși nu întotdeauna într-o formă adecvată spiritului limbii), autorul *Învățăturii firești spre surparea superstiției norodului* a făcut un pas decisiv în direcția răspîndirii și dezvoltării științei materialiste în Romînia.

---

[1] Al. Borza, *op. cit.*, p. 826–827.

ГЕОРГЕ ШИНКАЙ, МЫСЛИТЕЛЬ И УЧЕНЫЙ ПРОСВЕТИТЕЛЬ (I)

РЕЗЮМЕ

Настоящая работа является первой частью более широкого исследования. Она начинается кратким био-библиографическим обзором жизни и творчества трансильванского мыслителя и ученого просветителя Георге Шинкай. Используя многочисленные документальные источники, автор восстанавливает беспокойную жизнь ученого, начиная с лет учения, причем большое внимание уделяется его деятельности в должности директора румынских школ Трансильвании, и заканчивая годами скитаний притесняемого властями ученого из Шинка, носившего в сумке свое неизданное историческое произведение (на котором мелкий чиновник цензуры Трансильванского княжества написал, ставший знаменитым отзыв: «opus igne, author patibulo dignus est», — сочинение заслуживает быть сожженным, а автор повешенным).

Главный раздел первой части исследования посвящен деятельности Шинкай как педагога и ученого просветителя. Г. Шинкай, говорит автор, хотя и не написал теоретических педагогических работ и не сформулировал явно педагогические и методические принципы, осуществлял выдающуюся педагогическую деятельность в гораздо более широком смысле, как наставник всего грамотного населения.

С этой точки зрения просветительская деятельность Шинкай осуществлялась по следующим направлениям: 1) Основание и организация начального обучения (учреждение школ и перевод учебников, содержащих основы грамотности, букварей, арифметик и т.д.); 2) развитие научного содержания обучения (перевод или переработка учебников, содержавших более глубокие познания, на уровне, соответствовавшем эпохе) и 3) распространение в рядах всего грамотного румынского населения научных знаний (борьба против обскурантизма и за поднятие материального и культурного уровня).

Автор подчеркивает, что в результате этой деятельности бывший римский доктор теологии и философии становится основателем румынской научной литературы.

Рассматриваются также и философские выводы работ Г. Шинкай *История Природы или Существа* и *Естествознание народу для искоренения его суеверий*, а также его вклад в создание научной терминологии. Автор указывает, что хотя Г. Шинкай и не смог полностью освободиться от идеалистических и религиозных представлений, остановившись на эклектизме Вольфа, все же в его произведениях, особенно в рукописи о суевериях, ярко проявляются материалистические элементы. Хотя и здесь трансильванский ученый не может преодолеть свое общее идеалистическое мировоззрение, но его вера в возможность человека познавать мир — посредством чувств и разума, вера, одухотворявшая его и в плодотворной педагогической деятельности, заслуживает уважения.

GHEORGHE ŞINCAI, SAVANT ET PENSEUR ILLUMINISTE (I)

RÉSUMÉ

L'ouvrage constitue la première partie d'une étude plus ample. Elle débute par un aperçu succinct, bio-bibliographique, sur le savant et le penseur illuministe transylvain Gheorghe Şincai. L'auteur, qui a utilisé de nombreuses sources documentaires, reconstitue la vie agitée de celui-ci, en commençant par les années d'étude, et insiste surtout sur son activité en qualité de directeur des écoles roumaines de Transylvanie, pour finir sur les années d'exil de ce savant persécuté par les autorités officielles et portant dans sa besace l'œuvre historique demeurée à l'état de manuscrit (et sur lequel un petit fonctionnaire du service de la censure de la principauté de Transylvanie avait mis l'apostille devenue célèbre: «*opus igne, author patibulo dignus est*» — l'œuvre mérite le feu et l'auteur la potence —).

Dans le cadre de la première partie de l'étude une place de choix est consacrée à son activité de pédagogue et de savant illuministe. Bien que n'ayant pas écrit d'ouvrages de pédagogie théorique et n'ayant pas non plus formulé explicitement des principes pédagogiques et méthodologiques, Gheorghe Şincai a déployé une activité pédagogique remarquable en un sens beaucoup plus large, en tant que professeur pour toute la population sachant lire et écrire.

De ce point de vue, l'attitude illuministe de Şincai peut se définir sur les plans suivants : 1) Tentatives pour fonder et organiser l'enseignement élémentaire (création d'écoles et traduction de manuels comprenant les premières notions de l'instruction : abécédaires, calcul élémentaire, etc.) ; 2) Développement du contenu scientifique de l'enseignement (traduction ou adaptation de manuels destinés à élargir le cercle des connaissances, à un niveau correspondant aux connaissances de l'époque) et 3) Vulgarisation des connaissances scientifiques parmi toute la population roumaine sachant lire et écrire (lutte contre l'obscurantisme et relèvement du niveau matériel et culturel).

L'auteur souligne que, par ces travaux, l'ancien docteur en théologie et en philosophie de Rome devient le fondateur de la littérature scientifique roumaine.

Enfin, l'auteur analyse les implications philosophiques des ouvrages de Şincai : *Istoria Naturei sau a Firei* (Histoire de la Nature) et *Învăţătura firească spre surparea superstiţiei norodului* (L'enseignement naturel contre les superstitions populaires), ainsi que sa contribution à la création de la terminologie scientifique roumaine. L'auteur montre que, bien que Gheorghe Şincai n'ait pas pu se détacher entièrement des phantasmes idéalistes et religieux, et qu'il se soit arrêté à l'éclectisme de Wolff, les éléments matérialistes présents dans son œuvre sont puissamment mis en évidence surtout dans le manuscrit sur les superstitions. Quoique le savant transylvain n'ait pu, ici non plus, dépasser sa conception générale idéaliste du monde, sa confiance dans le pouvoir de l'homme de connaître le monde, par les sens et par la raison, mérite d'être soulignée. Cette confiance l'a animé aussi au cours de sa féconde activité pédagogique.

100 DE ANI
DE LA NAȘTEREA PROF. DR. GHEORGHE MARINESCU

CONCEPȚIA MATERIALISTĂ A LUI GHEORGHE MARINESCU

DE

S. GHIȚĂ

În istoria culturii noastre progresiste, a existat o pleiadă de oameni de știință care, pe lîngă contribuția adusă la dezvoltarea diferitelor științe speciale, au avut concepții materialiste despre natură și au susținut idei sociale înaintate. Deși prin opera lor au ridicat prestigiul culturii românești, îmbogățind patrimoniul științei mondiale, acești savanți n-au fost sprijiniți de cercurile guvernamentale. Dimpotrivă, datorită ideilor materialiste și mai ales atașamentului lor față de masele muncitoare exploatate, ei erau priviți cu ostilitate de oficialitățile regimului burghezo-moșieresc. Unul dintre reprezentanții de frunte ai acestei categorii de savanți a fost Gheorghe Marinescu (1863—1938), întemeietorul neurologiei românești.

Marinescu își face apariția pe arena științei în ultimul deceniu al veacului trecut, cînd știința românească intra în faza ei creatoare. Prin cercetările unor savanți ca Victor Babeș, Toma Ionescu, Ion Cantacuzino, L. Mrazec, Dragomir Hurmuzescu, Ion Atanasiu, D. Voinov, Gr. Antipa, Emil Racoviță și alții, știința românească începe să se afirme pe plan internațional. Printre acești savanți se situează și Gh. Marinescu.

În științele biologice și medicale, ca și în celelalte științe ale naturii, se intensifică procesul de specializare și se tinde tot mai mult spre generalizarea metodelor experimentale. Acest fapt, care constituie o condiție a progresului în știință, a avut drept rezultat declanșarea unui conflict între cei mai de seamă oameni de știință care militau pentru crearea condițiilor materiale necesare dezvoltării științelor (laboratoare, institute etc.) și guvernele burgheze. Acestea rămîneau nepăsătoare față de nevoile dezvoltării științei sau încercau să condiționeze sprijinul pentru cercetarea științifică de încadrarea savanților de prestigiu în partidele aflate la putere. Succesele științei românești din această perioadă se datoresc însă eforturilor depuse de savanții progresiști, muncii lor pline de abnegație.

Pe plan ideologic, științele medicale de la sfîrșitul veacului al XIX-lea și începutul veacului al XX-lea se dezvoltau, ca și științele biologice, sub semnul darvinismului, care se consolidează în Romînia. Teoria darvinistă este pusă la baza cursurilor de științe biologice, agricole și medicale și e răspîndită în cercuri mai largi de intelectuali înaintați. Răspîndirea darvinismului, ca și a altor teorii materialiste, nu era văzută cu ochi buni de clasele reacționare, care trec la contraofensivă ideologică. La începutul secolului nostru, o dată cu intrarea Romîniei pe făgașul imperialismului, clasele conducătoare intensifică și mai mult asuprirea și exploatarea poporului. Pe plan ideologic, ele sprijină concepțiile idealiste și religioase și privesc cu ură concepțiile filozofice și teoriile științifice materialiste. Este semnificativă campania antidarvinistă dusă, în afară de teologi, de N. C. Paulescu și A. C. Cuza, precursorii fascismului în Romînia.

După primul război mondial, ideologii burghezi intensifică lupta împotriva temeliilor materialiste ale științelor naturii. Este atacat în primul rînd determinismul, principiul de bază al tuturor științelor, iar în științele biologice se încearcă reintroducerea finalismului. Principala forță care s-a ridicat împotriva concepțiilor filozofice și sociale reacționare a fost Partidul Comunist din Romînia, care a exercitat o puternică influență asupra intelectualilor înaintați, ajutîndu-i să-și întărească rezistența față de atacurile ideologilor burghezi. În ciuda ofensivei crescînde a burgheziei împotriva științei materialiste și a democrației, cei mai de seamă naturaliști și medici din această perioadă — Emil Racoviță, N. Leon, D. Voinov, Paul Bujor, Gr. Antipa, Gh. Marinescu, C. I. Parhon, Fr. Rainer — s-au situat pe poziții materialiste în știință și democratice în viața socială.

★

Gheorghe Marinescu s-a născut în București, la 28 februarie 1863 [1]. După terminarea Facultății de medicină din București, unde a avut ca profesor și îndrumător pe Victor Babeș, este trimis în 1889 la Paris, pentru a se specializa în neurologie, în clinica și laboratorul lui Charcot.

Timp de opt ani, Marinescu a făcut cercetări în laboratorul lui Charcot din Paris, al lui Du Bois Reymond din Berlin, al lui Weigert din Frankfurt, al belgianului Van Ermengen din Gand și a vizitat cele mai de seamă centre medicale din Europa. În acest timp, Marinescu s-a afirmat ca bun specialist în neuropatologie, dînd la iveală lucrări care aduceau contribuții remarcabile la dezvoltarea acestei științe. Împreună cu Pierre Marie, Marinescu a descoperit prin cercetări experimentale asupra hipofizei cauzele acromegaliei și a dărîmat, împreună cu prof. Gad din Berlin, teoria idealistă a lui Flourens despre „nodul vital" ca centru al respirației și al vieții. El a răsturnat de asemenea „teoria degenerescenței walleriene", înlocuind-o cu o teorie originală despre funcțiunea trofică reflexă a celulelor motorii din măduva spinării. Toate acestea au fost confirmate de evoluția ulterioară a neurologiei, a fiziologiei și biologiei [2].

[1] Vezi Liviu Floda, Marioara G. Marinescu și dr. A. Radovici, *Gheorghe Marinescu*, Ed. tineretului, 1958.

[2] Cf. *op. cit.*, p. 130—160.

Tot în acești ani, tînărul nostru savant a elaborat împreună cu Paul Sérieux o valoroasă lucrare asupra epilepsiei (premiată de Academia de medicină din Bruxelles) și a publicat primele fascicule ale Atlasului de histopatologie a sistemului nervos, lucrare de mare valoare la care au colaborat Victor Babeș și cei mai mari neurologi din acea vreme.

În 1897 Marinescu se întoarce în patrie. Savantul care era atît de apreciat în străinătate nu găsește sprijin și înțelegere din partea cercurilor guvernante din țară. În urma stăruințelor lui Victor Babeș, i s-a creat un serviciu de boli nervoase la spitalul Pantelimon, iar cîteva luni mai tîrziu a fost numit profesor la catedra de neurologie a Facultății de medicină din București. Cu toate că a lucrat în condiții foarte grele, Marinescu a obținut și la spitalul Pantelimon, iar după primul război mondial la spitalul Colentina, realizări care l-au situat printre cei mai mari neurologi din vremea sa.

În 1897 a participat la al XII-lea Congres internațional de medicină de la Moscova, unde a fost ales președinte de onoare al secției de neurologie, în cadrul căreia a ținut un raport asupra patologiei celulei nervoase. Acum a luat primul contact cu știința rusă, stabilind legături cu savanții Behterev, Pavlov, Doghel, Korsakov și alții.

În 1906 a fost ales membru al Academiei Romîne. În discursul de recepție, *Progresele și tendințele medicinii moderne*, face un adevărat rechizitoriu al regimului burghezo-moșieresc, răspunzător pentru ravagiile pe care pelagra, tuberculoza și alte boli sociale le fac în rîndurile poporului romîn. În ajunul răscoalelor țărănești din 1907, Marinescu cerea împroprietărirea țăranilor, îmbunătățirea situației lor economice — leac al mizeriei și al bolilor sociale.

În 1909 a publicat lucrarea în două volume *La cellule nerveuse*, în care sintetizează cercetările sale și ale altor specialiști asupra acestei probleme, aducînd totodată observații și concluzii noi. După o jumătate de veac, această monumentală monografie, care cuprinde morfologia, fiziologia și patologia celulei nervoase, este cercetată și astăzi cu folos de specialiști. Marinescu a continuat cercetările asupra celulei nervoase și intenționa să le sintetizeze în al III-lea volum al lucrării sale clasice, volum pe care voia să-l intituleze *Biologia celulei nervoase*.

Marinescu a făcut cercetări asupra bătrîneții și a morții, elaborînd teoria coloidală a bătrîneții, admisă și azi de numeroși savanți. El a adus, de asemenea, importante contribuții la cunoașterea encefalitei epidemice, care au constituit punctul de plecare pentru numeroase cercetări în domeniul infecțiilor sistemului nervos [1]. În ultimii ani a făcut cercetări asupra tonusului mușchilor striați.

Marinescu a fost printre primii neurologi din lume care a îmbrățișat pavlovismul și l-a aplicat în cercetarea diferitelor boli nervoase. Încă din 1917, cu ocazia trecerii prin Petrograd unde a rămas cîtva timp, Marinescu a avut ocazia să cunoască mai îndeaproape laboratorul, metoda și cercetările lui Pavlov. „Am rămas uimit de experien-

[1] Cf. D. Danielopolu, *Tradițiile materialiste ale științelor medicale din țara noastră și dezvoltarea lor pe baza învățăturii lui Pavlov*. Lucrările sesiunii lărgite a Secțiunii de științe medicale din 18—20 decembrie, 1952, p. 31.

țele ingenioase, de mulțimea aparatelor și de ordinea care există în acest institut condus de Pavlov", scria savantul romîn după întoarcerea în țară [1]. Cercetările lui Pavlov asupra reflexelor condiționate — scria Marinescu în 1917 — „au deschis o nouă epocă în psihologia experimentală".

Mai tîrziu, Marinescu a aplicat metoda reflexelor condiționate în cercetările asupra isteriei, a afaziei, asupra înapoierii mintale la copii etc. „Cercetările acestea (asupra afaziei — S. G.) se făceau pentru prima oară în lume și nici unul din marii fiziologi, clinicieni, neurologi nu se gîndise ca, inspirat de ideile lui Pavlov, să le aplice în lucrări originale și în direcții cu totul noi. Gh. Marinescu a avut această îndrăzneală de a nu aplica dogmatic și sterp — așa cum s-a întîmplat ulterior în unele țări — învățătura lui Pavlov, ci de a o dezvolta în mod creator" [2].

În 1935 Marinescu publică împreună cu colaboratorul său A. Kreindler lucrarea *Les réflexes conditionnels*, în care sintetizează rezultatele cercetărilor efectuate timp de cinci ani. Această lucrare, dedicată lui Pavlov, cuprinde trei părți: 1) raporturile reflexelor condiționate cu evoluția biologică a nevraxului și a glandelor endocrine; 2) organizarea reflexelor condiționate la copii; 3) aplicarea reflexelor condiționate în clinică.

Marinescu a atras atenția asupra importanței pavlovismului și perspectivelor pe care le deschide doctrina reflexelor condiționate științelor medicale. „Teoria lui Pavlov despre reflexele condiționate — scriau autorii — nu numai că a aruncat o lumină vie asupra proceselor fiziologice care se petrec în scoarța cerebrală, dar psihiatria și patologia nervoasă au beneficiat, de pe acum, larg de aceste descoperiri. Sîntem convinși că aceasta nu este decît un început" [3].

În cele cinci decenii de activitate științifică, Marinescu a publicat peste o mie de lucrări, în care a adus importante contribuții în diferite domenii ale neurologiei. Pentru contribuțiile sale la dezvoltarea științei, Gheorghe Marinescu a fost ales membru a șapte academii și a treizeci de societăți științifice din lumea întreagă. El a pus temeliile neurologiei în țara noastră și a creat o școală românească de neurologie.

★

Marele specialist în cercetările experimentale de neuropatologie, în care a aplicat tehnica cea mai înaintată, a fost dublat de un biolog cu vederi largi, de un gînditor care avea o concepție materialistă asupra naturii în ansamblul ei [4].

Concepția sa biologică și filozofică este expusă îndeosebi în două lucrări teoretice de sinteză: *Materie, viață și celulă* (1914) și *Determinism și cauzalitate în domeniul biologiei* (1937). În prima lucrare, Marinescu insistă asupra bazelor biologice ale medicinii, iar în cea de-a doua asupra bazelor filozofice materialiste ale științelor biologice.

---

[1] G. Marinescu, *La vie scientifique à Pétrograd*, în ziarul „L'indépendence roumaine", din 30 iunie 1917.

[2] Liviu Floda, Marioara Marinescu și dr. A. Radovici, *op. cit.*, p. 394.

[3] G. Marinescu et A. Kreindler, *Les réflexes conditionnels*, Paris, 1935, p. 171.

[4] Asupra acestei probleme, vezi acad. C. I. Gulian, *Concepția filozofică materialistă a doctorului Gheorghe Marinescu*, în culegerea *Din istoria filozofiei în Romînia*, vol. I, București, Edit. Acad. R.P.R., 1955.

Gîndirea sa materialistă, cu remarcabile elemente dialectice, se manifestă și în lucrările sale de specialitate. Astfel, în studiul *Bătrînețe și reîntinerire* savantul romîn scrie : „Fenomenele vieții merg înainte urmîndu-și cursul întocmai ca un rîu care curge mereu la vale, dar niciodată nu se poate întoarce îndărăt... Un germen se modifică neîncetat : devine embrion, făt, nou-născut, copil, adolescent, bărbat, bătrîn etc. Totdeauna ceea ce urmează distruge ceea ce a precedat. Nu ne temem decît de o singură moarte, cînd de fapt murim în fiecare clipă" [1].

Marinescu a susținut că viața este de esență materială și a combătut teoriile vitaliste, finaliste etc., care puneau un factor misterios la baza fenomenelor naturii vii. El a afirmat categoric originea vieții din materia abiotică, „dar nu prin formațiunea misterioșilor *Bathybii Haeckelieni* în sînul oceanelor, ci prin transformațiunea progresivă a unor specie de materie în specie imediat vecine, complicîndu-se structura anatomico-moleculară prin fixațiunea de noi forme de echilibru fizico-chimic și dobîndirea de proprietăți care se manifestă sinergic prin fenomene numite vitale" [2]. El a combătut totodată ipoteza panspermiei, care „pe de o parte nu face decît să deplaseze chestiunea fără să o rezolve, pe de altă parte e în contrazicere cu unele date bine precizate astăzi în știință" [3].

Insistînd asupra legăturii dintre materia vie și cea fără viață, invocînd, printre altele, cercetările asupra cristalelor, și mai ales a cristalelor lichide, Marinescu respinge totodată exagerările mecaniciste care identificau fenomenul vieții cu regenerarea cristalelor.

La baza concepției lui Marinescu stă „*principiul evoluției* ... prin care genialul Darwin a explicat transformarea speciilor" [4] și pe care el îl extinde și la elementele constitutive ale organismelor. Perspectiva evoluționistă este evidentă chiar și în lucrările sale de citologie. „Toate ființele vii — scria el în 1909 — se supun în mod fatal legii universale a evoluției și această lege se aplică nu numai ființelor organizate, ci fiecăruia din elementele lor constitutive" [5].

Marinescu concepe evoluția naturală ca o lege generală a materiei sub toate formele, precum și a gîndirii , făcînd astfel din ea un principiu filozofic. „În univers totul evoluează — scrie el —, sistemele siderale, sistemele geologice, forțele fizice, stările materiei, speciile de viețuitoare, cugetarea omenească" [6].

Marinescu a susținut și a apărat principiul determinismului, căruia i-a consacrat o comunicare la Academie. El considera determinismul ca „postulatul științei". Într-o perioadă cînd în știința burgheză era la modă indeterminismul, el a afirmat, cu Claude Bernard, că „acolo unde nu există cauzalitate nu va exista știință" [7]. Marinescu considera determi-

[1] G. Marinescu, *Bătrînețe și reîntinerire*, extras din Analele Academiei Romîne, seria a II-a, tom. VI, Memoriile Secțiunii științifice, București, 1929, p. 23.

[2] Idem, *Materie, viață și celulă*, Iași, 1914, p. 13.

[3] *Ibidem*, p. 14.

[4] *Ibidem*, p. 10.

[5] G. Marinescu, *La cellule nerveuse*, t. I, Paris, 1909, p. 385.

[6] Idem, *Materie, viață și celulă*, p. 13.

[7] Idem, *Determinism și cauzalitate în domeniul biologiei*, Analele Academiei Romîne, Memoriile Secțiunii științifice, seria a III-a, t. XII, 1938, p. 219.

nismul și legitatea ca un principiu universal, care nu cunoaște nici o limitare și nici o excepție. „Știința modernă — scrie savantul romîn — a stabilit că nu există excepții față de legi. Dacă dăm peste o excepție, ea nu este decît aparentă, căci dacă o punem în legătură cu noi fapte, atunci vedem că și acel caz e normal. Acest principiu al legalității integrale în devenirea lumii constituie un triumf al cercetărilor științifice" [1].

În sprijinul determinismului, Marinescu aduce ca argumente cercetările lui Pasteur care au răsturnat misterioasa generație spontană și cele privitoare la influența temperaturii asupra imunității, tratamentul bolilor infecțioase, cercetările lui Lecomte de Noüy asupra cicatrizării plăgilor, cercetările asupra bătrîneții etc. și a arătat că probele în favoarea determinismului sporesc pe zi ce trece, concomitent cu progresul științei.

Marinescu subliniază nu numai valabilitatea determinismului, dar și importanța acestui principiu pentru progresul științelor biologice. „Prin mijlocirea determinismului și a metodelor experimentale — scrie marele neurolog —, biologia, cu toate ramurile ei, a mers înainte victorioasă, iar problemele cele mai arzătoare și insolubile în aparență s-au putut studia și rezolva. Astfel au luat naștere localizările în sistemul nervos, s-a adîncit relația dintre morfologie și funcționalitate, s-a stabilit mecanismul reflexelor, s-au descoperit reflexele condiționate (Pavlov)..." [2].

Tot pe baza aplicării principiului cauzalității naturale, s-a ajuns și la explicarea științifică materialistă a fenomenelor psihice, spune Marinescu. „Grație biologiei însă, metodelor pomenite (ultramicroscop, colorație vitală), se dovedește pe zi ce trece mai mult că la baza tuturor fenomenelor psihice sînt, trebuie să existe, fenomene materiale nervoase" [3].

Neurologul romîn consideră în mod materialist conștiința ca „o stare particulară a sistemului nervos", „care constituie baza sa, condițiunea fundamentală de producere". Conștiința, susține Marinescu, a apărut pe o treaptă superioară a dezvoltării sistemului nervos și „corespunde organizației complexe din punct de vedere structural". Pe scurt, conștiința este „ultimul termen al evoluției psihice".

Marinescu a criticat cu vigoare concepția idealistă despre psihic, conceput ca o substanță imaterială, independentă de corp și nemuritoare.

Însușirea concepției pavloviste despre reflexele condiționate i-a permis lui Marinescu să dea o explicație științifică materialistă fenomenelor psihice și să evite alunecările mecaniciste.

Concepția deterministă fermă a savantului Gh. Marinescu apare cu atît mai valoroasă în condițiile luptei ideologice din perioada respectivă [4]. Filozofia burgheză ataca bazele materialiste ale științei, îndeosebi determinismul în științele fizico-chimice și darvinismul în științele biologice. Luptînd pentru introducerea în știință a diferitelor forme ale idealismului — indeterminismul, vitalismul, agnosticismul etc. —, filozofii burghezi urmă-

[1] G. Marinescu, *op. cit.*, p. 254.

[2] *Ibidem*, p. 218.

[3] *G. Marinescu, Mecanismul chimico-coloidal al bătrîneții și problema morții naturale*, Analele Academiei Romîne, Memoriile secției științifice, București, 1913.

[4] În legătură cu aceasta, vezi *Aspecte ale luptei dintre materialism și idealism în filozofia științelor naturii din Romînia (1917—1944)* de Crizantema Joja, publicat în culegerea *Din istoria filozofiei în Romînia*, vol. III, Edit. Acad. R.P.R., 1960.

reau să-i descurajeze pe cercetătorii naturii, să zdruncine încrederea naturaliștilor în posibilitățile științei de a cunoaște și de a transforma lumea. Filozofia burgheză manifestă acum o deosebită predilecție pentru problemele filozofice majore ale științelor naturii. În aceeași perioadă în care Marinescu apăra determinismul apar numeroase cărți și articole cu caracter idealist, ca *Bazele filozofice ale științei* de Anton Dumitriu, *Limitele cunoașterii științifice* de Al. Mironescu, *Experiment și obiectivitate* de Ion Zugrăvescu etc. Anton Dumitriu, care urmărea să creeze un curent idealist în științele naturii din Romînia [1], vorbea fără nici o jenă de prăbușirea edificiului științei, susținînd că știința modernă se sprijină pe iluzii.

Concluzia logică a acestei concepții subiectiviste este negarea cauzalității naturale și a valabilității legilor științei : „Legile științifice sînt pure ficțiuni, rezultate ale unor nevoi psihologice", scria filozoful reacționar [2]. Transformismul și determinismul au fost combătute și în lucrarea *Istoria filozofiei moderne*, publicată de „Societatea romînă de filozofie".

În ciuda acestei ofensive a filozofiei idealiste împotriva științei materialiste, adevărații oameni de știință au continuat cu încredere cercetarea naturii. Mulți dintre ei — Gh. Țițeica, S. Stoilov, D. Hurmuzescu, C. Budeanu, Gh. Marinescu, C. I. Parhon, Emil Racoviță, D. Voinov — au publicat studii și articole cu caracter teoretic, filozofic, în care luau apărarea principiilor fundamentale ale științei, își manifestau încrederea în posibilitățile ei nelimitate de a cunoaște lumea și respingeau infiltrațiile idealiste. Printre acești savanți, Gh. Marinescu ocupă un loc de frunte. Deși foarte ocupat cu cercetările experimentale de neuropatologie, el a găsit totuși, la vîrsta de 74 de ani, timp și energie pentru a scrie studiul *Determinism și cauzalitate în domeniul biologiei* (1937). Ca și maestrul său Victor Babeș, Gh. Marinescu a dat dovadă de o sănătoasă consecvență în apărarea principiilor materialismului în știință de-a lungul unei perioade de jumătate de veac. Scris cu cîteva luni înainte de a muri și constituind obiectul unei comunicări la Academie, studiul *Determinism și cauzalitate în domeniul biologiei* reprezintă testamentul filozofic al unuia dintre cei mai de seamă oameni de știință romîni.

În scrierile sale cu caracter teoretic, Marinescu a respins concepțiile idealiste din știință — vitalismul, finalismul, indeterminismul și agnosticismul —, arătînd că filozofii idealiști încearcă descurajarea oamenilor de știință spre a-i determina să renunțe la lupta pentru cunoașterea și stăpînirea naturii. „Pe de altă parte — scrie savantul romîn —, ideile vitaliste și finaliste au găsit în unele cercuri multă trecere și chiar în timpurile noastre apar lucrări cu scopul de a arăta că cercetările științifice nu pot să ne dea seama de fenomenele vieții și că e mai bine să ne mulțumim cu contemplațiunea simplă a fenomenelor, decît a pătrunde misterul aparent de care sînt înconjurate" [3].

Dar Marinescu nu se lasă descurajat. Manifestîndu-și marea încredere în puterea științei și a rațiunii omenești de a pătrunde în esența lucrurilor,

[1] În acest scop a editat revista „Caiete de filozofie".
[2] Anton Dumitriu, *Bazele filozofice ale științei*, București, 1938, p. 72.
[3] G. Marinescu, *Materie, viață și celulă*, Iași, 1914, p. 44.

el îndeamnă pe cercetătorii naturii să-și continue cu seninătate investigațiile. „Scrutătorul fenomenelor vieții — scrie mai departe marele neurolog — va urma cu aceeași seninătate investigațiile sale și nu se va lăsa să fie înrîurit de ideile preconcepute ale acelora care au proclamat falimentul științei, căci știința a pătruns misterul unor fenomene, cum este de exemplu acela al fecundației, care se credea a fi deasupra științei omenești" [1].

Savantul romîn a văzut și a arătat deschis dificultățile cunoașterii științifice, precum și mulțimea problemelor rămase încă nerezolvate. Dar acestea nu constituie pentru el motive de descurajare. Deși mai sînt încă foarte multe lucruri necunoscute, progresul realizat pînă acum de știință în cunoașterea naturii îl îndreptățește să privească cu încredere viitorul. Omul de știință — scrie savantul romîn — „nu va pierde nici un moment speranța că atîtea lucruri, azi necunoscute, vor deveni mîine cunoscute, căci el știe că ceea ce ieri era necunoscut, azi a devenit cunoscut. Ce au devenit faimoasele enigme ale universului, pe care nu mai departe decît la 1880 le proclamase Dubois Reymond ca insolubile! Cunoștința celor mai multe a devenit capitalul comun al oricărui om de știință" [2]. „Omul de știință — conchide Marinescu — poate privi viitorul cu multă speranță și cu o credință nezdruncinată, căci viitorul este al științei" [3].

Marele neurolog n-a luptat numai pentru apărarea științei de atacurile filozofi i idealiste, ci și pentru răspîndirea adevărurilor științifice în societate. În perioada dintre cele două războaie mondiale, cînd cercurile oficiale burgheze sprijineau răspîndirea a tot soiul de credințe și superstiții pretins științifice ca spiritismul, metapsihismul, așa-numitele „științe oculte", Marinescu a combătut și demascat șarlatanismul și pseudoștiința. „Este de datoria mea în calitate de profesor de neurologie... — scria savantul romîn — de a denunța pe acești ocultiști care maschează adevărul, care propagă curente nesănătoase, întreținînd un spirit de obscurantism" [4]. El a condamnat cu asprime faptul că „la noi în țară există autorități care nu numai că nu împiedică propagarea științelor oculte, dar favorizează pe față impostura și obscurantismul". În 1899 a intervenit pe lîngă directorul serviciului sanitar din Ministerul de Interne pentru a interzice experiențele unui abil magnetizor și hipnotizor, iar în 1906 a ținut la Societatea romînă de neurologie și psihiatrie comunicarea *Hipnotismul și sugestia în fața justiției și a societății*, în care arăta consecințele dezastruoase provocate de ședințele publice de hipnotism. După primul război mondial a mai ținut pe această temă cîteva comunicări la Academia Romînă, *Hipnotismul din punct de vedere terapeutic și medico-legal* (1922), *Spiritism și metapsihism* (1925) etc., publicate apoi în broșuri. Marinescu a sesizat „lupta dintre știință și erezie, dintre minciună și adevăr" și s-a ridicat în apărarea științei.

Concepția științifică și filozofică materialistă a lui Marinescu este completată cu o concepție social-politică progresistă. În discursul de

[1] G. Marinescu, *Materie, viață și celulă*, Iași, 1914, p. 44.
[2] *Ibidem*, p. 45.
[3] *Ibidem*, p. 46.
[4] G. Marinescu, *Hipnotismul din punct de vedere terapeutic și medico-legal*, București, 1922, p. 12.

recepție la Academie (1906) Marinescu demasca fără cruțare regimul burghezo-moșieresc. În ajunul răscoalelor din 1907, cînd țărănimea, împinsă la disperare din cauza mizeriei, s-a ridicat împotriva exploatării, Marinescu a luat cu mult curaj apărarea țăranilor și a condamnat clasele dominante. „Societatea — spune marele savant — este datoare să repare greșeala față de această victimă exploatată de o societate rapace și fără milă. Este timpul să se înceteze acest abuz neomenos care duce fără îndoială la degenerarea fizică și la dispariținea unei părți a populației rurale. Să nu se creadă că societatea și-a plătit datoria față de acești nenorociți prin faptul că se construiesc pelagrozerii sau li se dau medicamente, trebuie să li se dea ceva mai bun, ce ar putea să-i scape de mizerie, să-i împiedice de a deveni pelagroși. Le trebuie mai întîi pămînt pentru a munci și a produce necesarul, spre a se hrăni și a se îmbrăca, a se adăposti și a-și asigura existența" [1].

Intelectual autentic, Marinescu a arătat mizeria în care trăia intelectualitatea în regimul trecut. El a fost unul dintre conducătorii *Asociației intelectualilor romîni* care lupta pentru asigurarea unor condiții umane de existență acestei categorii de oameni ai muncii. „Această mișcare a intelectualilor romîni — scria Marinescu — merită să fie semnalată, căci ea a fost strigătul de durere al unei clase asuprite, ignorată de oamenii politici, disprețuită de îmbogățiții de război" [2].

Marele savant a demascat exploatarea la care erau supuși atît lucrătorii manuali, cît și cei intelectuali, și a militat pentru solidaritatea tuturor celor ce muncesc. „Timp de secole — scria Marinescu —, sclavii au muncit pentru gustul nobilului, iar în societățile moderne, lucrătorii manuali și intelectuali muncesc — unii cu brațele, alții cu creierul — pentru a întreține o sumă de individualități parazite care nu se supun acestei legi admirabile a muncii" [3].

În repetate rînduri, savantul progresist s-a ridicat împotriva exploatării celor ce muncesc și a condamnat cu asprime clasele conducătoare ale vechiului regim. În testamentul său, care este expresia cea mai sinceră a unui intelectual cinstit, Marinescu a scris: „Să nu se uite că cei ce trăiesc în lipsă sau chiar în mizerie sînt prea numeroși, că speculanții, îmbogățiții prin afaceri într-un fel sau altul, trăiesc din exploatarea celor ce muncesc" [4].

Gh. Marinescu a avut încredere în viitor, exprimîndu-și în mod profetic convingerea în instaurarea unei societăți fără exploatare, întemeiată numai pe „legea muncii".

„Am convingerea fermă — scria savantul progresist în ultimele zile ale vieții sale — că într-un viitor mai îndepărtat sau mai apropiat munca va fi obligatorie, pentru toată lumea, după puterile fiecăruia" [5].

---

[1] G. Marinescu, *Progresele și tendințele medicinii moderne*, București, 1906, p. 21.
[2] Idem, *Cooperație intelectuală, națională și internațională*, București, 1924, p. 61.
[3] *Ibidem*, p. 10.
[4] Liviu Floda, Marioara Marinescu și dr. A. Radovici, *Gh. Marinescu*, p. 453.
[5] *G. Marinescu, Cooperație intelectuală* ..., p. 11.

Astăzi, în orînduirea socialistă, bazată pe „legea muncii", opera marilor înaintași ai culturii noastre progresiste este valorificată și redată poporului care se mîndrește cu ea.

Apreciind valoarea operei lui Gheorghe Marinescu, pusă în slujba poporului său și a omenirii întregi, Consiliul Mondial al Păcii a hotărît sărbătorirea în lumea întreagă a centenarului nașterii marelui savant romîn.

SEMNIFICAȚIA REZULTATELOR LUI GÖDEL PENTRU TEORIA SISTEMELOR FORMALE

DE

C. CONSTANTINESCU

Pentru a putea explica mai bine care sînt rezultatele lui Gödel, vom începe cu o scurtă prezentare a noțiunii de sistem formal și a poziției pe care această noțiune o ocupă în știință.

1. *Sistemele formale.* Un sistem formal se definește în trei etape. Pentru a fi mai expliciți, vom da, paralel cu definiția noțiunii de sistem formal, un exemplu foarte simplu, pe care îl vom numi sistemul formal S.

Într-o anexă finală vom da un exemplu mai complicat de sistem formal, pentru ca cititorii care ar dori aceasta să poată urmări mai bine, pe un exemplu real, definițiile ce vor urma.

a) Prima operație care se face pentru a defini un sistem formal constă în a fixa un număr finit de semne, numite semnele primitive ale sistemului formal. Aceste semne sînt de fapt niște desene, asemănătoare literelor alfabetului. În sistemul formal *S*, pe care vrem să-l construim ca exemplificare, vom lua următoarele două semne primitive : ., —. Șirurile finite formate cu aceste semne (și anume toate șirurile de acest fel) se numesc cuvinte ; ele se notează scriind pur și simplu semnele șirului unul după altul, în ordinea lor, exact ca în cuvintele scrierii obișnuite. .——., .., —, ———, —.———, ———.—— sînt exemple de cuvinte ale sistemului formal *S*.

b) A doua etapă a construcției unui sistem formal constă în definirea unei submulțimi a mulțimii cuvintelor ; cuvintele acestei submulțimi se vor numi cuvinte semnificative. Acestea, la rîndul lor, se împart în două categorii : termeni și relații. În sistemul formal *S* vom spune că un cuvînt este semnificativ dacă conține cel mult un punct. Dacă nu conține

Notă. Comunicările au fost elaborate sub îndrumarea prof. univ. M. Neculcea în cadrul cercului *Problemele filozofice ale matematicii* de la Institutul de matematică al Academiei R.P.R. și Facultatea de matematică a Universității „București".

nici un punct, vom spune că avem un termen, iar dacă are un punct că avem o relație. În exemplele date mai sus, numai ultimele patru cuvinte sînt cuvinte semnificative, și anume primele două cuvinte semnificative sînt termeni, iar ultimele două sînt relații.

c) A treia și ultima etapă ce intervine în construcția unui sistem formal constă în definirea unei submulțimi a mulțimii relațiilor; relațiile acestei submulțimi vor fi numite teoreme. În sistemul formal S vom spune că o relație este o teoremă dacă numărul de linii ce precedă punctul este mai mic decît numărul de linii ce urmează după punct. Dintre cele două relații scrise mai sus, numai prima este o teoremă. Definirea mulțimii teoremelor, ca de altfel și definirea mulțimii termenilor sau a mulțimii relațiilor, se poate face în mod cu totul arbitrar. De obicei, pentru a defini mulțimea teoremelor se face apel la două noțiuni ajutătoare: noțiunea de axiomă și noțiunea de text demonstrativ. Se definește în mod arbitrar o submulțime a mulțimii relațiilor; relațiile acestei submulțimi se vor numi axiome. Un text demonstrativ este o succesiune de relații așa fel încît fiecare relație a acestei succesiuni să fie sau o axiomă sau să se poată obține din relațiile precedente ale acestei succesiuni pe baza unor reguli date. Regulile acestea diferă de la sistem formal la sistem formal și trebuie considerate, întocmai ca și mulțimea termenilor, a relațiilor și a axiomelor, ca făcînd parte din definiția sistemului formal dat. O teoremă este o relație pentru care se poate construi un text demonstrativ care s-o conțină. Să revenim, pentru un moment, la sistemul formal S. Vom spune că o relație este o axiomă dacă numărul liniilor ce urmează după punct este egal cu numărul liniilor ce precedă punctul plus unu. Un text demonstrativ în sistemul S este o succesiune de relații astfel încît fiecare relație a acestei succesiuni este o axiomă sau se obține dintr-o relație care o precedă în această succesiune prin adăugarea unei linii. Iată un exemplu de text demonstrativ al sistemului formal S :

—.——
—.———
——.———
—.—————
———.————

Toate relațiile care apar în acest text demonstrativ, sînt teoreme. În particular se vede că relația —.————— este o teoremă. Se poate arăta ușor că această nouă definiție a teoremelor lui S coincide cu cea veche.

Cu aceasta construcția sistemului formal este încheiată. A defini un sistem formal înseamnă deci: 1) a introduce un număr finit de semne, numite semnele primitive ale sistemului formal; 2) a distinge o parte a cuvintelor formate cu aceste semne, numită partea cuvintelor semnificative; 3) a împărți cuvintele semnificative în două clase: termeni și relații; 4) a distinge o parte a mulțimii relațiilor, care se va numi partea teoremelor.

În explicațiile de mai sus am insistat asupra modului arbitrar în care poate fi definit un sistem formal. Este evident însă că nu orice sistem formal

este util; satisfacerea dezideratului utilității, care nu intervine în definiție, micșorează într-o oarecare măsură această libertate.

2. *Interpretarea unui sistem formal.* Legătura unui sistem formal cu alte domenii ale științei se face cu ajutorul interpretării. Ne vom ocupa mai întîi de cazul în care interpretarea unui sistem formal se face tot cu un sistem formal. Fie A, B două sisteme formale. O interpretare a lui A în B este o aplicație a mulțimii cuvintelor semnificative ale lui A în cuvinte semnificative ale lui B, care duce termenii lui A în termeni ai lui B, relațiile lui A în relații ale lui B și teoremele lui A în teoreme ale lui B. Cu alte cuvinte, a da o interpretare a lui A în B înseamnă a asocia fiecărui termen al lui A un termen din B și fiecărei relații a lui A o relație din B, și aceasta în așa mod încît teoremelor lui A să le fie asociate teoreme din B. Să folosim sistemul formal S, construit mai sus, pentru a da un exemplu de interpretare a unui sistem formal într-un sistem formal; și anume, vom construi o interpretare lui S în S în modul următor : fiecărui cuvînt din S îi vom asocia cuvîntul, tot din S, obținut prin adăugarea unei linii la dreapta cuvîntului. Se vede imediat că, în felul acesta, fiecărui termen i s-a asociat un termen, fiecărei relații i s-a asociat o relație și fiecărei teoreme i s-a asociat o teoremă.

În mod obișnuit, interpretarea se definește mai întîi pe un număr mic de termeni și se extinde apoi, printr-un procedeu oarecare, pe mulțimea tuturor cuvintelor semnificative. Verificarea că s-a obținut în felul acesta o interpretare se face de obicei în trei etape. Prima etapă constă în a verifica direct că fiecărei relații îi corespunde o relație; această operație nu prezintă dificultăți în mod uzual. A doua etapă constă în a verifica că fiecărei axiome îi corespunde o teoremă; de obicei dificultatea se concentrează în această etapă. În sfîrșit, se verifică că oricărei succesiuni de relații care formează un text demonstrativ îi corespunde prin interpretare o succesiune de relații care fie că formează tot un text demonstrativ (ceea ce se întîmplă cel mai adesea), fie că devine un text demonstrativ dacă se mai intercalează în această succesiune alte relații suplimentare; nici această verificare nu necesită de obicei un efort mare.

Ne propunem acum să dăm două exemple din care să se vadă ce utilitate poate avea interpretarea unui sistem formal într-un alt sistem formal. Fie A și B două sisteme formale date. Să presupunem că știm despre sistemul formal B că posedă relații care nu sînt teoreme. Un astfel de sistem formal se numește necontradictoriu. Problema de a verifica dacă un sistem formal este sau nu contradictoriu poate avea o importanță deosebit de mare. Pentru a arăta că sistemul formal A nu este contradictoriu este suficient să se construiască o interpretare a sistemului formal A în sistemul formal B, cu proprietatea că există o relație a lui A — pe care o vom nota cu **X** — căreia i se asociază prin această interpretare o relație a lui B care nu este o teoremă. Într-adevăr, dacă am reușit să construim o astfel de interpretare am arătat implicit că relația **X** nu poate fi o teoremă a lui A, întrucît interpretarea asociază fiecărei teoreme a lui A o teoremă a lui B. O astfel de demonstrație de necontradicție se mai numește și o demonstrație de necontradicție cu model, iar B este numit model al lui (sau pentru) A.

Fie acum iarăși A și B două sisteme formale date și f o interpretare a lui A în B. Prin această interpretare se asociază fiecărei teoreme din A o teoremă din B. Dacă sistemul formal A este mai simplu decît B, atunci interpretarea f poate fi utilizată pentru a construi teoreme în B.

Întrucît noțiunea de sistem formal se poate defini cu mare precizie, am putut da mai sus o definiție destul de precisă a noțiunii de interpretare a unui sistem formal într-un alt sistem formal. Lucrurile devin ceva mai complicate îndată ce părăsim domeniul clar al sistemelor formale și ne propunem să explicăm ce se numește interpretarea unui sistem formal într-o teorie științifică neformalizată sau semiformalizată. Și aici interpretarea poate fi definită ca o aplicație a mulțimii cuvintelor semnificative, și anume o aplicație, care asociază fiecărui termen un concept al teoriei respective și fiecărei relații o judecată (propoziție) din teoria respectivă, și aceasta de așa natură încît fiecărei teoreme să i se asocieze o judecată deductibilă sau acceptată ca adevărată de teoria respectivă. Să folosim tot exemplul S, construit mai sus, pentru a da două exemple de astfel de interpretări. În primul exemplu de interpretare, care va fi o interpretare a lui S în aritmetică, vom asocia fiecărui termen numărul care indică cîte linii apar în termenul respectiv și fiecărei relații propoziția de aritmetică „$x < y$", unde x reprezintă numărul de linii care precedă punctul și y numărul de linii care urmează după punct. Se verifică imediat că teoremelor li se asociază în acest mod propoziții deductibile. Interpretarea termenilor —, ——— va fi deci 1, respectiv 4, iar interpretarea relațiilor —.———, ———.——, .—— va fi deci propozițiile de aritmetică $1 < 4$, respectiv $3 < 2$, respectiv $0 < 2$. În al doilea exemplu, interpretarea lui S se va face în geometria plană. Vom fixa mai întîi un cerc și un punct a pe circumferința acestui cerc. Vom asocia fiecărui termen poligonul regulat înscris în acest cerc, avînd punctul a drept vîrf și un număr de laturi egal cu numărul de linii ce apar în termen plus trei. Unei relații X îi vom asocia propoziții de geometrie: „aria poligonului x este mai mică decît aria poligonului y", unde x și y sînt poligoanele regulate înscrise în cercul de mai sus, avînd punctul a drept vîrf și un număr de laturi egal pentru x cu numărul de linii ce precedă punctul în relația X plus trei, iar pentru y cu numărul de linii ce urmează după punctul din relația X plus trei. Se verifică imediat că unei teoreme îi corespunde o propoziție deductibilă de geometrie.

3. *Studiul sistemelor formale.* Sistemele formale au apărut în deceniul al treilea al secolului nostru, dar au rămas încă multă vreme în cercul restrîns al specialiștilor în problemele fundamentelor matematicii. Abia recent, datorită pe de o parte tratatului de matematică al lui Bourbaki, pe de altă parte perspectivelor deschise de mașinile electronice de calculat, sistemele formale au cunoscut o largă răspîndire în matematică. Există însă și astăzi matematicieni care ignorează cu totul sau privesc cu adversitate noțiunea de sistem formal.

Demonstrînd o teoremă de aritmetică sau de geometrie, un matematician din antichitate nu avea nici cea mai slabă idee de ceea ce este un sistem formal. Totuși, demonstrația pe care el a dat-o este perfect

echivalentă cu construcția unui text demonstrativ într-un anumit sistem formal. Acest lucru este valabil pentru aproape toate demonstrațiile de matematică care s-au dat pînă acum. Matematicienii nu lucrează în mod curent cu sistemele formale, dar toată activitatea lor este echivalentă cu anumite operații efectuate cu sistemele formale. Folosind această echivalență — între activitatea de toate zilele a unui matematician și ceea ce acestei activități îi corespunde în studiul unui sistem formal —, vom explica în ce constă studiul unui sistem formal, urmărind munca unui matematician.

Una dintre operațiile cele mai obișnuite pe care le efectuează un matematician constă în a demonstra teoreme. Acestei operații îi corespunde, cum am arătat mai sus, construirea unui text demonstrativ într-un anumit sistem formal. Demonstrarea teoremelor este uneori o operație foarte grea. Istoria matematicii a înregistrat nenumărate cazuri de teoreme pentru a căror demonstrare a fost nevoie de efortul colectiv al multor matematicieni, efort care a durat uneori mai multe secole sau, cum este cazul imposibilității cvadraturii cercului, chiar peste două milenii. Există unele propoziții de matematică, cum ar fi, de exemplu, cea referitoare la distribuția zerourilor funcției ζ a lui Riemann, despre care nu se știe nici astăzi dacă sînt sau nu teoreme, în pofida faptului că nenumărați matematicieni mari au depus eforturi deosebite pentru a le demonstra. Privite prin perspectiva sistemelor formale, putem afirma că există relații despre care nu știm dacă pot fi sau nu înserate în texte demonstrative, cu toată munca depusă în vederea soluționării acestor probleme. Răspunsul la o astfel de alternativă — dacă o anumită relație poate fi sau nu înserată într-un text demonstrativ — poate prezenta uneori o importanță foarte mare pentru știință. A studia un sistem formal dat înseamnă deci în primul rînd a găsi teoreme ale acestui sistem.

Munca aceasta de a demonstra teoreme nu reprezintă însă unica activitate a unui matematician. Pentru a putea avansa în domeniul lui de activitate, el este obligat să organizeze acest domeniu. Această organizare constă din introducerea de noțiuni noi și din selectarea, din mulțimea teoremelor obținute, a acelor teoreme care se numesc teoreme principale sau teoreme mari ori teoreme nodale ale teoriei. Să vedem la ce corespunde această activitate atunci cînd o privim din punctul de vedere al sistemelor formale. Termenii și relațiile uzuale care apar într-un sistem formal sînt formate dintr-un număr deosebit de mare de semne; nu este vorba aici numai de numere de ordinul de mărime al miliardelor, ci chiar de numere cu mult mai mari, care pot depăși ordinul de mărime al numărului de atomi ai planetei noastre. Pentru a se putea manipula un sistem formal este absolut necesar să se introducă prescurtări atît pentru termeni și relații, cît și pentru textele demonstrative. Introducerea unui concept nou în matematică revine la a introduce un simbol de prescurtare pentru un termen. Așa, de exemplu, noțiunile de funcție continuă și de spațiu topologic Hausdorff corespund în sistemele formale uzuale unor termeni deosebit de lungi. Operația aceasta de identificare și de numire a noțiunilor matematice este cu atît mai valoroasă, cu cît noțiunea intervine mai des și poate fi memorată mai simplu. Ea este recunoscută ca

atît de importantă, încît adesea în tratatele de matematică se semnalează o dată cu definiția ei și numele celui care a introdus-o pentru prima oară. Uneori, cum este cazul într-unul din exemplele de mai sus, numele acestui matematician este reținut chiar în numele dat noțiunii respective.

Lucrurile se prezintă și mai pregnant cînd vorbim despre teoreme. Nu toate teoremele sînt la fel de importante. O teoremă este cu atît mai importantă cu cît are interpretări mai multe și mai utile în alte teorii științifice, cu cît apare cu o frecvență mai mare în demonstrațiile altor teoreme importante, cu cît demonstrațiile lor sînt mai greu de construit, cu cît sînt mai ușor de memorat. Ultimul deziderat nu este de fel de disprețuit; este suficient să ne amintim că unui enunț obișnuit de teoremă matematică îi corespunde o relație a unui sistem formal, formată dintr-un număr foarte mare de semne. De altfel matematicienii au remarcat de mult că teoremele mari au de obicei enunțuri simple, ceea ce este consecința faptului că simplitatea enunțului unei teoreme intră ca notă în noțiunea de teoremă mare. Matematicienii nu-și pot încărca memoria cu prea multe teoreme. Lor le trebuie exact teoremele nodale ale unei teorii. A descoperi care sînt aceste teoreme nodale este o calitate indispensabilă pentru a fi un bun matematician, cel puțin tot atît de importantă ca și abilitatea de a construi apoi demonstrații pentru ele. Ultima operație — de a construi demonstrații pentru propoziții de matematică presupuse a fi deductibile — se va putea face probabil în viitor cu mașini de calculat deosebit de puternice, care să încerce la întîmplare sau rînd pe rînd, toate textele demonstrative ale unui sistem formal pînă cînd vor întîlni relația presupusă a fi o teoremă sau un contraexemplu care s-o infirme. În această ordine de idei ar fi, poate, bine să semnalăm că mașinile de calculat ale viitorului vor putea efectua, probabil, și alte operații mai complicate, ca, de exemplu, operațiile de identificare a termenilor și teoremelor ce apar cu frecvență mare. Pentru aceasta este necesară nu numai construirea unor mașini de calculat foarte puternice și în cantități suficiente, ci și formularea teoretică a problematicii.

Orice sistem formal ridică o mulțime de probleme în legătură cu natura lui, ca de exemplu: sînt toate relațiile lui teoreme (adică este el contradictoriu)? sau: se poate extinde mulțimea teoremelor (prin adăugarea unei noi axiome) fără a-l face contradictoriu (adică este sistemul formal complet)? Toate aceste probleme și altele asemănătoare sînt probleme despre sistem. Distincția aceasta între probleme *ale* sistemului și probleme *despre* sistem o datorăm lui Hilbert. Totalitatea problemelor și afirmațiilor despre sistem formează ceea ce se numește metasistemul sistemului dat. Principala problemă despre un sistem este problema necontradicției. De ea este legat programul lui Hilbert, de care ne vom ocupa în cele ce urmează.

4. *Programul lui Hilbert.* La începutul secolului, încrederea matematicienilor în instrumentul lor de lucru a fost puternic zguduită de protestul vehement făcut de școala intuiționistă, și în special de reprezentantul ei cel mai de seamă, Brouwer, împotriva utilizării principiului terțului exclus la mulțimile infinite și împotriva demonstrațiilor de existență neconstructive. Una dintre obiecțiile grave care poate fi adusă raționa-

mentului matematic obişnuit poate fi formulată astfel : nu este exclus ca, folosind principiul terţului exclus în raţionamentele cu mulţimi infinite, să ajungem la o contradicţie. Metoda aceasta de demonstraţie a fost acuzată de lipsă de rigurozitate, purtînd în sine germenii unei eventuale contradicţii. Întrucît paradoxurile teoriei mulţimilor, care apăruseră la sfîrşitul secolului trecut, atrăseseră atenţia asupra faptului că erori ce duc la contradicţii se pot strecura în matematică, pe căi deosebit de ascunse, această critică a avut un efect foarte mare, producînd derută în lumea matematicienilor. Unii dintre ei au mers atît de departe, încît au abandonat activitatea lor obişnuită, consacrîndu-şi viaţa refacerii întregului edificiu al matematicii pe baze mai solide. Satisfacerea deziderateloor intuiţioniste impune însă renunţarea la o mare parte din cuceririle matematicii şi constituie o frînă în dezvoltarea ei. Hilbert şi-a propus să înlăture principala obiecţie referitoare la utilizarea principiului terţului exclus în mod nerestrictiv în aritmetică, demonstrînd necontradicţia aritmeticii. În acest scop el a formulat un program de lucru, care a devenit celebru şi a căpătat numele de „programul lui Hilbert".

Conform programului lui Hilbert, demonstrarea necontradicţiei aritmeticii trebuie să decurgă în modul următor. Se defineşte mai întîi un sistem formal F şi o interpretare a acestuia de aşa natură, încît relaţiilor din F să le corespundă propoziţii de aritmetică, şi anume fiecare propoziţie deductibilă din aritmetică să corespundă în felul acesta unei teoreme din F. Interpretarea lui F trebuie să fie deci un izomorfism, care să ne permită să pretindem că sistemul formal F reprezintă o imagine cît se poate de corectă a aritmeticii, cam de genul în care un sistem de note muzicale redă o melodie. Se arată apoi că sistemul formal F este necontradictoriu. Prin urmare, după cum se vede, programul lui Hilbert constă din două puncte : construirea unui sistem formal F izomorf cu aritmetica şi demonstrarea necontradicţiei acestui sistem formal. În realitate, accentul programului cădea numai pe cel de-al doilea punct, şi aceasta din două motive. Primul are o raţiune istorică : în momentul în care Hilbert îşi elabora programul, matematicienii se adaptaseră destul de bine axiomaticii şi simbolismului, introduse de şcoala lui Peano. Acestea constituiau un pas important pe drumul către o formalizare integrală, mai ales dacă ţinem seama şi de *Principia Mathematica* a lui Whitehead şi Russel, în care notaţiile simbolice pentru logică luaseră o amploare destul de mare. Matematicienii îşi efectuau cercetările lor aritmetice într-un sistem semiformalizat, încît distincţia aceasta netă pe care o facem astăzi între sistemul formal al artimeticii şi artimetica intuitivă, nu se impunea cu forţă, şi, chiar dacă ar fi fost remarcată, distingoul era de natură filozofică, întrucît exista convingerea naivă că sistemul formal este izomorf cu aritmetica. Al doilea motiv pentru care Hilbert nu a pus în evidenţă în mod special primul punct din programul său este de natură principială. Interpretarea sistemului formal este o noţiune destul de confuză, în orice caz mult mai confuză decît operaţiile din sistemul formal. Demonstraţia de necontradicţie trebuie să aibă un grad de convingere foarte mare şi de aceea ea trebuie efectuată numai cu mijloace extrem de simple şi de clare. Pînă la un punct n-ar fi deci

greşită afirmaţia că programul lui Hilbert se reducea la demonstrarea necontradicţiei unui sistem formal bine precizat, care circula într-o formă semiformalizată pe vremea aceea şi care se bucura de reputaţia de a fi izomorf cu aritmetica.

Hilbert nu a precizat ce mijloace de demonstraţie ar fi acceptabile în cadrul programului său, dar, pentru ca realizarea programului să aibă sens, este de la sine înţeles că ele trebuie să fie mai certe, să inspire o încredere mai mare decît aritmetica. În special, ele trebuie să nu facă uz de noţiunea de infinit, cea împotriva căreia s-au ridicat atîtea obiecţii în decursul timpului. Herbrand a analizat şi a expus foarte clar aceste deziderate în 1930 şi a numit o demonstraţie care le satisface o demonstraţie finitistă. Ea este mult mai restrictivă decît cea impusă de atitudinea constructivistă în matematică, care face uz de noţiunea de infinit, şi decît cea intuiţionistă, care nu admite în afară de aceasta utilizarea principiului terţului exclus în operarea cu relaţii care se referă la noţiuni ce pot parcurge mulţimi infinite.

Deci, programul lui Hilbert avea drept scop să legitimeze utilizarea infinitului în matematică şi a terţului exclus în forma lui generală, iar această legitimare trebuia să se facă cu mijloace finitiste, deci cu mijloace mult mai restrictive decît înseşi cele acceptate de curentele oarecum prudente din matematică, pe care Hilbert vroia să le combată prin realizarea acestui program.

Tentativa lui Hilbert se găseşte la sfîrşitul unei lungi perioade în care se obţinuseră demonstraţii de necontradicţii condiţionate. Poincaré demonstrase mai întîi necontradicţia geometriei lui Lobacevski, folosindu-se ca ipoteză de necontradicţia geometriei euclidiene. Necontradicţia geometriei euclidiene, la rîndul ei, poate fi redusă la necontradicţia numerelor reale, prin intermediul geometriei analitice. Cu ajutorul tăieturilor lui Dedekind se deduce necontradicţia numerelor reale din necontradicţia aritmeticii. Rămînea să se demonstreze necontradicţia aritmeticii. Ea reprezenta ultimul bastion care mai rezista în secolul nostru pe calea aceasta de axiomatizare şi fundamentare a matematicii la adăpost de eventuale contradicţii. Spre deosebire de demonstraţiile anterioare, ea trebuia însă să fie o demonstraţie de necontradicţie necondiţionată, fără model, şi în sensul acesta se distingea net de precedentele; ea este mult mai dificilă, îşi propune un scop mult mai înalt şi, întrucît toate demonstraţiile de necontradicţie cu model folosesc în ultimă instanţă ipoteza necontradicţiei aritmeticii, ea ar fi pus în valoare şi aceste demonstraţii şi ar fi încheiat într-un anumit sens etapa teoremelor de necontradicţie. Evident, matematica actuală mai pretinde şi demonstrarea necontradicţiei teoriei mulţimilor, cel puţin punînd ca punct de plecare necontradicţia aritmeticii, dar problema aceasta extrem de importantă nu se încadrează în prezenta lucrare.

5. *Rezultatele lui Gödel.* În cele ce urmează vom prezenta rezultatele lui Gödel şi vom arăta în ce măsură ele au impus o revizuire a acestui program. Gödel îşi desfăşoară consideraţiile sale pe un anumit sistem formal F, care se obţine asociind axiomele lui Peano cu axiomele de logică formală, de exemplu cu cele din *Principia Mathematica*. Interpretarea dată acestui

sistem este cea naturală și lasă impresia că împreună cu sistemul formal dat satisface condiția impusă de programul lui Hilbert de a fi într-un anumit sens o imagine izomorfă a aritmeticii. Nu putem intra în amănunte în legătură cu acest sistem formal și cu interpretarea lui. Vom spune totuși că în el se găsește un semn, ca și în exemplul din anexă, $\neg$, care se interpretează ca negație în sensul următor : dacă **R** este o relație, cuvîntul care se obține scriind în fața lui **R** acest semn este tot o relație, iar interpretarea acestei relații nu este altceva decît negația interpretării relației **R**. Relația aceasta, obținută din **R** prin scrierea semnului de negație în fața lui **R**, se va numi din cauza aceasta negația lui **R**. Gödel construiește în sistemul formal F o relație despre care arată că, dacă sistemul formal este necontradictoriu, nici ea, nici negația ei nu sînt teoreme. O astfel de relație, care nu este teoremă și pentru care nici negația ei nu este o teoremă, se numește indecidabilă, iar un sistem formal în care există relații indecidabile se numește incomplet. În acești termeni, rezultatul lui Gödel se exprimă astfel : dacă sistemul formal F este necontradictoriu, atunci el este incomplet.

6. *Precizări ulterioare ale rezultatului lui Gödel.* Înainte de a vedea care sînt implicațiile acestui fapt, să discutăm o problemă care pare să se impună de la sine. Rezultatul lui Gödel se referă la un anumit sistem formal particular F. Prima idee care apare este că sistemul F a fost ales în mod necorespunzător, întrucît un sistem formal care să fie izomorf cu aritmetica trebuie să fie complet ; rezultatul lui Gödel pare să nu afirme decît exact acest lucru. Împotriva acestui fapt pledează naturalețea sistemului F și în special metoda de demonstrație utilizată. Ea este așa fel condusă, încît cel ce ia cunoștință de ea rămîne cu impresia puternică — vecină cu certitudinea — că, oricum ar fi construit un sistem formal care are pretenția de a fi izomorf cu aritmetica, în el s-ar putea reface absolut toate considerațiile lui Gödel și demonstra și despre el că, dacă este necontradictoriu, este incomplet. Acest lucru este spus de altfel răspicat de Gödel în memoriul lui din 1931. Nu e mai puțin adevărat totuși că acest fapt lasă un sentiment de nemulțumire, întrucît înlocuiește un argument al rațiunii cu unul pur afectiv : sentimentul că într-adevăr considerațiile lui Gödel pot fi făcute în orice alt sistem formal care reprezintă aritmetica. Aceasta și explică de ce un număr mare de matematicieni au încercat să formuleze mai exact condițiile în care poate fi făcută demonstrația dată de Gödel. Un mare progres în această direcție a fost făcut în 1936, cînd Church, Kleene și Turing au introdus fiecare cîte o clasă de funcții aritmetice — definite pe o parte a mulțimii numerelor naturale și cu valori numere naturale — cu intenția de a epuiza cu aceste clase mulțimea tuturor funcțiilor calculabile. O funcție aritmetică se numește calculabilă dacă i se poate asocia un „procedeu efectiv", care să ne permită să-i calculăm valoarea în fiecare număr în care este definită. Întrucît expresia „procedeu efectiv" are un anumit grad de neclaritate, trebuie să considerăm că și noțiunea de funcție calculabilă este confuză. Church și-a denumit clasa sa, clasa funcțiilor λ-definisabile, Kleene clasa funcțiilor parțial recursive, iar Turing clasa funcțiilor calculabile cu mașina. Toate aceste funcții sînt calculabile. Kleene a demonstrat că funcțiile λ-definisabile și cele parțial recursive coincid, iar Turing a demon-

strat că orice funcție λ-definisabilă este calculabilă cu mașina și că orice funcție calculabilă cu mașina este parțial recursivă. Prin urmare, toate cele trei clase de funcții coincid. Acest fapt a întărit impresia că pe această cale s-a epuizat clasa tuturor funcțiilor calculabile, în sensul că nu se va putea indica niciodată un procedeu de a defini o funcție calculabilă și care să nu facă parte din aceste clase. Sentimentul acesta și-a găsit expresia într-o formulare dată de Church, care a căpătat numele de „teza lui Church" : clasa funcțiilor calculabile coincide cu clasa funcțiilor parțial recursive. Această teză poate fi eventual infirmată, prin indicarea unui exemplu de funcție calculabilă care să nu fie parțial recursivă. Ea nu poate fi demonstrată însă, întrucît conceptul „funcție calculabilă", fiind neclar, nu poate fi inserat în demonstrații riguroase. Teza aceasta are un mare grad de plauzibilitate și rezultatele recente din teoria algoritmilor i-au întărit și mai mult poziția. Interesul acestei teze pentru teorema lui Gödel provine din următorul rezultat al lui Kleene : dacă teza lui Church este adevărată, atunci orice sistem formal necontradictoriu în care se poate reprezenta teoria funcțiilor parțial recursive este incomplet. Expresia „teoria funcțiilor parțial recursive se poate reprezenta în sistemul formal A" are aici următorul înțeles. Există o interpretare a sistemului formal A în aritmetică cu proprietatea că orice funcție parțial recursivă este interpretarea unui termen al sistemului formal A și orice propoziție de forma $h = 0$, unde h este o funcție parțial recursivă, este interpretarea unei relații din sistemul formal A. Un sistem formal care își propune să fie izomorf cu aritmetica, trebuie să satisfacă în orice caz condiția ca teoria funcțiilor parțial recursive să se poată reprezenta în el. Prin urmare, dacă teza lui Church este adevărată, putem enunța rezultatul lui Gödel în forma lui generală, nelegat de un sistem formal particular, și obiecția ridicată mai sus, relativă la utilizarea sistemului formal particular F, cade.

7. *Al doilea rezultat al lui Gödel.* În același memoriu din 1931, Gödel a mai obținut încă un rezultat remarcabil. El a arătat că există în sistemul formal F o relație $\sum$, care în interpretarea naturală dată sistemului F devine propoziția următoare : „Sistemul formal F este necontradictoriu", și că, dacă F este necontradictoriu, atunci $\sum$ nu este o teoremă. Dacă negația ei, adică relația obținută din $\sum$ prin scrierea semnului $\neg$ înaintea ei, ar fi o teoremă, atunci propoziția următoare : „Sistemul formal F este contradictoriu" ar fi adevărată. Prin urmare, dacă sistemul formal F este necontradictoriu, atunci propoziția $\sum$ este indecidabilă. Se reobține faptul că sistemul formal F este incomplet, dar această incompletitudine este demonstrată punînd în evidență ca indecidabilă o propoziție foarte importantă, care joacă un rol fundamental în programul lui Hilbert.

Și aici se poate repeta ce s-a spus mai sus relativ la poziția specială a sistemului formal F. Dacă teza lui Church este adevărată, atunci în orice sistem formal în care să se poată face teoria funcțiilor parțial recursive există o relație indecidabilă, care în interpretare afirmă că sistemul formal respectiv este necontradictoriu.

8. *Programul lui Hilbert și rezultatele lui Gödel.* Programul lui Hilbert a primit o dublă lovitură prin publicarea rezultatelor lui Gödel. În primul rînd, Hilbert pretindea să se construiască un sistem

formal care să fie izomorf cu aritmetica, izomorfismul realizîndu-se prin intermediul interpretării, şi anume fiecare propoziţie aritmetică trebuia să fie interpretarea unei relaţii din sistemul formal, fiecare propoziţie aritmetică deductibilă trebuia să fie interpretarea unei teoreme din sistemul formal. Primul rezultat al lui Gödel arată că un astfel de sistem formal nu se poate realiza. Într-adevăr, orice astfel de sistem formal, fiind incomplet, conţine o relaţie indecidabilă. Cu ajutorul interpretării am obţine o propoziţie de aritmetică cu proprietatea că nici ea, nici negaţia ei nu ar fi deductibile, ceea ce contrazice completitudinea aritmeticii intuitive. În felul acesta, aproape că nici nu se mai poate vorbi de o a doua lovitură dată programului lui Hilbert, fiindcă prima blochează chiar de la început posibilitatea de a construi un sistem formal izomorf cu aritmetica. Totuşi, să încercăm, ţinînd seama de primul rezultat al lui Gödel, să reformulăm programul lui Hilbert într-o formă atenuată. Fie F sistemul formal utilizat de Gödel. Acest sistem formal este mai slab decît aritmetica, în sensul că are mai puţine teoreme decît ar avea nevoie ca să fie izomorf cu aritmetica, şi de aceea există şanse mai mari ca să-i putem demonstra necontradicţia. Acest fapt n-ar fi de altfel lipsit de interes, întrucît pînă la Gödel nimeni n-a găsit vreo propoziţie deductibilă de aritmetică care să nu poată fi interpretarea unei teoreme din sistemul F. Prin urmare, pentru o parte imensă din aritmetică, care conţine absolut toate rezultatele obţinute în aritmetică pînă la Gödel, o astfel de demonstraţie ar fi de un interes deosebit. Ei bine, cel de-al doilea rezultat al lui Gödel arată că şi în acest punct sîntem în faţa unei dificultăţi, şi anume : dacă o astfel de demonstraţie s-ar obţine şi dacă ea ar fi finitistă, atunci s-ar putea arăta că relaţia $\sum$ citată mai sus este o teoremă. Gödel a arătat însă că $\sum$ nu poate fi o teoremă. Prin urmare, nu se poate demonstra în mod finitist necontradicţia sistemului formal F. Trebuie totuşi spus că în acest punct concluziile nu mai sînt atît de categorice ca în prima parte. Într-adevăr, Gentzen a demonstrat în 1936 necontradicţia sistemului formal F cu o demonstraţie nefinitistă, dar constructivistă. Acest rezultat trebuie considerat ca un rezultat pozitiv foarte important întrucît, deşi sistemul formal F este mai slab decît aritmetica, el formalizează totuşi noţiunea de infinit actual neconstructivist. Putem spune deci că Gentzen a justificat utilizarea infinitului actual, sprijinindu-se numai pe raţionamente constructiviste, cu rezerva că infinitul actual nu intervine aici cu toată forţa lui, ca în aritmetică, ci oarecum ciuntit, în cadrul sistemului formal F. În concluzie, putem spune că programul lui Hilbert, în formularea concretă pe care acesta i-a dat-o şi cu precizările pe care Herbrand le-a adus pentru noţiunea de demonstraţie finitistă, a eşuat. Consider totuşi că ideea de bază care a stat în spatele acestui program formulat oarecum prea optimist, şi anume de a demonstra necontradicţia aritmeticii folosindu-ne de ceva mai slab decît aritmetica sau de ceva diferit de ea, poate încă să ne reţină atenţia. La nevoie putem înlocui chiar aritmetica cu un sistem formal mai slab, dar totuşi suficient de tare pentru necesităţile noastre practice. Şi, în orice caz, trebuie să-i recunoaştem programului lui Hilbert meritul imens de a fi mobilizat spiritele şi de a fi produs astfel pentru matematică un număr mare de concepte şi rezultate de un interes indiscutabil.

9. *Interpretări agnostice date teoremelor lui Gödel.* Programul lui Hilbert s-a născut din convingerea lui puternică în posibilităţile raţiunii. El scria : „Teoria demonstraţiei ne dă convingerea profundă că inteligenţa matematică, cel puţin, nu cunoaşte bariere şi că ea poate chiar să-şi exploreze legile propriei ei funcţionări". În alt loc, el se exprimă astfel : „. . . În matematică nu există nici un *ignorabimus* ; din contra, noi sîntem totdeauna în măsură să răspundem la problemele care au sens".

Eşecul acestui program, marcat de rezultatele lui Gödel, a fost interpretat de unii filozofi în sens agnostic. Imposibilitatea noastră de a demonstra necontradicţia acelor sisteme formale care incorporează teoria funcţiilor recursive sugerează ideea unei limitări a posibilităţilor noastre de cunoaştere : nu vom putea nicio dată „şti" că aceste sisteme formale sînt necontradictorii. Eroarea acestui raţionament provine dintr-o concepţie eronată despre procesul cunoaşterii. Nu este obligatoriu şi nici posibil ca toate cunoştinţele noastre să se facă exclusiv pe calea sistemelor formale şi cu metodele de demonstraţie finitiste. Noi putem demonstra că diversele sisteme formale propuse pentru aritmetică sînt necontradictorii, însă prin metode care nu sînt finitiste. Propoziţia indecidabilă construită de Gödel devine în interpretare o propoziţie adevărată, numai că demonstrarea ei face uz de o metodă care permite obţinerea unei concluzii folosind o infinitate de premise, metodă neadmisă în cadrul sistemelor formale. Din acest punct de vedere, rezultatele lui Gödel indică o anumită limitare a posibilităţilor sistemelor formale : primul rezultat afirmă că posibilitatea de a obţine teoreme în interiorul sistemelor formale este plafonată — niciodată nu le vom putea obţine pe toate —, iar cel de-al doilea rezultat indică un alt gen de servitute al acestor sisteme formale : demonstrarea necontradicţiei lor nu se poate face cu mijloace oricît de slabe, şi anume pentru sisteme formale destul de tari, care să reprezinte o bună parte din aritmetică, în orice caz nu cu mijloace finitiste.

Cred că poziţia teoremei lui Gödel în matematică poate fi foarte bine înţeleasă printr-o paralelă cu teorema lui Abel-Galois. Această teoremă afirmă că nu putem obţine rădăcinile unei ecuaţii de gradul cinci generale folosindu-ne exclusiv de radicali. Teorema nu afirmă că nu putem rezolva ecuaţia în genere, ci numai că nu o putem rezolva cu anumite mijloace bine precizate. Un lucru similar se petrece şi în teoria algoritmilor. De exemplu, Post a demonstrat în 1949 că problema cuvintelor pentru semigrupuri nu este rezolubilă algoritmic. Iarăşi subliniem, nu se afirmă aici că problema cuvintelor este, în general, insolubilă, ci numai insolubilă în raport cu anumite mijloace. Analogia dintre rezultatele lui Gödel şi teoria algoritmilor este, probabil, mai adîncă decît pare, întrucît teoria sistemelor formale este strîns înrudită cu teoria algoritmilor.

Rezultatele lui Gödel nu pot fi folosite deci ca argumente în favoarea tezelor agnostice. Faptul că într-un sistem formal nu putem îngloba întreaga aritmetică, dar că perfecţionînd sistemul formal putem cuprinde părţi din ce în ce mai mari, de aşa natură încît pentru orice propoziţie aritmetică deductibilă poate fi construit un sistem formal şi o interpretare a acestuia, faţă de care ea să fie interpretarea unei relaţii demonstrabile, indică o analogie cu teza adevărului absolut şi relativ. Oamenii nu vor

ajunge niciodată la o cunoaştere integrală a universului, dar orice cunoştinţă particulară le este accesibilă. În operarea cu sisteme formale este vorba de un lucru puţin diferit : acceptînd axiome noi, noi nu ne mărim cantitatea de cunoştinţe, dar căpătăm posibilitatea de a trece într-un sistem formal, deci de a da un statut mai riguros, de a îmbunătăţi calitativ un număr din ce în ce mai mare de cunoştinţe, oricît de mare, dar niciodată atotcuprinzător.

ANEXĂ

Pentru a face mai clare noţiunile de sistem formal şi de interpretare a unui sistem formal, vom da şi un alt exemplu, ceva mai complicat, folosit în calculul propoziţional.

Vom defini sistemul formal C în modul următor : a) Semnele primitive ale lui C sînt : $\neg$, v, $\Rightarrow$, (,) , P_1, P_2, P_3 etc. Vom numi $\neg$ semnul non, v semnul sau, $\Rightarrow$ semnul implică, (semnul de deschidere de paranteză,) semnul de închidere de paranteză ; semnele $P_1, P_2, P_3 \ldots$ vor fi numite litere. Cuvintele sînt şiruri finite formate cu aceste semne, de ex. : $(P_1 v P_2)$, $(P_1 \Rightarrow P_2)$, P_1, $((P_1 \Rightarrow P_2) v (P_2 \Rightarrow P_1))$, $v \Rightarrow) \neg)$. b) Cuvintele semnificative se definesc cu ajutorul noţiunii de construcţie formativă. O construcţie formativă este un şir de cuvinte $X_1, X_2, \ldots X_n$, în aşa fel încît, pentru fiecare număr $i = 1,2 \ldots, n$, este satisfăcută una dintre următoarele patru condiţii : 1) cuvîntul X_i este format dintr-un singur semn, iar acest semn este o literă ; 2) există un cuvînt X_j în construcţia formativă care precedă pe X_i (adică $j < i$), astfel încît X_i este cuvîntul care se obţine scriind semnele $\neg$, apoi semnele cuvîntului X_j şi, în sfîrşit, semnul) ; 3) există două cuvinte X_j, X_k în construcţia formativă care precedă pe X_i (adică $j < i$ şi $k < i$), astfel încît X_i se obţine scriind mai întîi semnul (, apoi toate semnele lui X_j, apoi semnul v, apoi toate semnele cuvîntului X_k şi, în sfîrşit, semnul) ; 4) există două cuvinte X_j, X_k în construcţia formativă care precedă pe X_i (adică $j < i$ şi $k < i$), astfel încît X_i se obţine scriind mai întîi semnul (, apoi toate semnele lui X_j, apoi semnul $\Rightarrow$, apoi toate semnele cuvîntului X_k şi, în sfîrşit, semnul). Iată un exemplu de construcţie formativă :

$$P_1, P_2, (P_1 \Rightarrow P_2), P_3, (\neg P_3), ((\neg P_3) \Rightarrow (P_1 \Rightarrow P_2)), (P_1 v P_2),$$
$$(\neg (P_1 v P_2)), ((\neg (P_1 v P_2)) \Rightarrow P_3), (((\neg P_3) \Rightarrow (P_1 \Rightarrow P_2)) v ((\neg (P_1 v P_2)) \Rightarrow P_3)).$$

Cuvintele semnificative, sînt cuvintele ce pot fi inserate într-o construcţie formativă. În sistemul formal C, toate cuvintele semnificative sînt relaţii ; nu avem deci nici un termen. c) Pentru a defini teoremele vom introduce alte două noţiuni : axiomă şi text demonstrativ. Fie X_1, X_2, X_3 trei relaţii oarecare ; se numeşte axiomă orice relaţie obţinută prin introducerea lui X_1, X_2, X_3 într-una din următoarele formule :

I $((X_1 v X_1) \Rightarrow X_1)$;
II $((X_1 v X_2) \Rightarrow (X_2 v X_1))$;
III $(X_1 \Rightarrow (X_1 v X_2))$;
IV $((X_1 \Rightarrow X_2) \Rightarrow ((X_3 v X_1) \Rightarrow (X_3 v X_2)))$;
V $(((\neg X_1) v X_2) \Rightarrow (X_1 \Rightarrow X_2))$;
VI $((X_1 \Rightarrow X_2) \Rightarrow ((\neg X_1) v X_2))$.

De exemplu, dacă X_1 este relația $(P_1 \vee P_2)$, X_2 relația $(\neg P_1)$, iar X_3 relația P_2, formula I ne va livra axioma :

$$(((P_1 \vee P_2) \vee (P_1 \vee P_2)) \Rightarrow (P_1 \vee P_2)),$$

iar formula IV axioma :

$$(((P_1 \vee P_2) \Rightarrow (\neg P_1)) \Rightarrow ((P_2 \vee (P_1 \vee P_2)) \Rightarrow (P_2 \vee (\neg P_1)))).$$

Un text demonstrativ este un șir finit de relații $X_1, X_2, \ldots, X_n$, astfel încît pentru fiecare număr $i = 1,2,\ldots, n$ este satisfăcută una dintre următoarele două condiții : 1) relația X_i este o axiomă, 2) relația X_i este precedată în textul demonstrativ de două relații X_j, X_k (adică $j < i$ și $k < i$), astfel încît X_k este relația $(X_j \Rightarrow X_i)$. O relație care poate fi inserată într-un text demonstrativ se numește teoremă. Sistemul formal C este acum complet definit. Se poate arăta despre el că este necontradictoriu (adică nu toate relațiile sale sînt teoreme) și complet (adică nu se mai poate adăuga o nouă formulă de tipul formulelor I — VI, de așa natură încît noul sistem formal să fie necontradictoriu, dar să cuprindă cel puțin o teoremă în plus față de sistemul formal C) și că formulele I — VI sînt independente (adică sistemul formal obținut prin îndepărtarea oricăreia dintre aceste formule are mai puține teoreme decît C).

Iată acum și un exemplu de interpretare pentru acest sistem formal. Fie M mulțimea tuturor propozițiilor de aritmetică, de ex. : $2 + 2 = 4$, $2 + 2 = 5$, există numere prime oricît de mari, orice număr par este suma a două numere prime etc. Toate aceste propoziții trebuie să aibe sens, dar nu este obligatoriu ca ele să fie deductibile. Interpretarea pe care vrem s-o construim și pe care o vom nota cu f este o funcție definită de mulțimea relațiilor lui C, avînd ca valori propoziții din M. Ea trebuie să satisfacă în plus condiția de a asocia unei teoreme o propoziție deductibilă. Vom defini pe f în modul următor : fiecărei litere P_j îi vom asocia o propoziție din M, pe care o vom nota cu $f(P_j)$ în mod arbitrar. Fie acum $X_1, X_2, \ldots, X_n$ o construcție formativă oarecare. Vom defini propozițiile $f(X_1)$, $f(X_2), \ldots,$ $\ldots, f(X_n)$ din aproape în aproape în modul următor. Din definiția construcției formative se vede imediat că X_1 trebuie să fie o literă ; $f(X_1)$ este deci gata definită. Să presupunem că $f(X_1)$, $f(X_2)$, $\ldots, f(X_{i-1})$ $(1 \leqslant i \leqslant n)$ au fost definite și să definim pe $f(X_i)$; avem de luat în considerare patru cazuri : 1) dacă X_i este o literă, atunci $f(X_1)$ este gata definită ; 2) dacă X_i este de forma $(\neg X_j)$, cu $j < i$, vom defini pe $f((\neg X_j))$ ca negație a lui $f(X_j)$; 3) dacă X_i este de forma $(X_j \vee X_k)$, cu $j < i$ și $k < i$, vom lua drept $f(X_i)$ propoziția „$f(X_j)$ sau $f(X_k)$", unde „sau" are înțeles neexclusiv ; 4) dacă X_i este de forma $(X_j \Rightarrow X_k)$, cu $j < i$ și $k < i$, vom lua drept $f(X_i)$ propoziția „$f(X_j)$ implică $f(X_k)$", unde „implică" are sensul implicației materiale (propoziția este falsă cînd $f(X_j)$ este adevărată, iar $f(X_k)$ falsă și adevărată în toate celelalte cazuri). Se poate arăta că f este definit în mod univoc prin acest procedeu pe toate relațiile și că axiomelor li se asociază prin f propoziții deductibile. Se arată apoi prin inducție completă că tuturor relațiilor dintr-un text demonstrativ le corespund prin f propoziții adevărate. f aplică, prin urmare, teoremele pe mulțimea propozițiilor deductibile din aritmetică și satisface deci toate condițiile unei interpretări.

CRITICA MATERIALIST-DIALECTICĂ A INTUIȚIONISMULUI MATEMATIC

DE

SOLOMON MARCUS

Intuiționismul matematic este un curent, o concepție care a apărut începînd cu ultimele două decenii ale secolului trecut, în legătură cu cercetările legate de fundamentele matematicii. Această concepție s-a manifestat, inițial, ca o reacție la metode neefective cum sînt cele promovate de Dedekind și Cantor, precum și ca o încercare de a ieși din impasul provocat de apariția celebrelor paradoxe ale teoriei mulțimilor. Kronecker, unul dintre precursorii intuiționiștilor, a afirmat că teoria mulțimilor infinite este o construcție pur verbală, deoarece ea nu ne dă posibilitatea de a verifica dacă un obiect are sau nu proprietatea afirmată de o anumită teoremă [1].

Ulterior, intuiționismul matematic, în special prin Brouwer, s-a constituit într-un sistem de principii cu scopul de a reconsidera în mod critic întreaga matematică clasică, opunîndu-i acesteia așa-numita matematică intuiționistă. Brouwer a dezvoltat o critică pătrunzătoare a teoriei lui Cantor, a logisticii lui Peano și Russel, a ideilor lui Hilbert relative la fundamentele matematicii, a unora dintre metodele de demonstrație care, perfect valabile în finit, dau naștere la dificultăți atunci cînd se aplică mulțimilor infinite (o astfel de metodă este, de exemplu, principiul terțului exclus).

Teoria mulțimilor, dezvoltată de Cantor și Zermelo, este respinsă de intuiționism aproape în întregime ; în particular sînt respinse teorema lui Bernștein-Schröder, axioma alegerii, teorema bunei ordini. Logistica este considerată de intuiționiști ca fiind separată de matematică, ei rămînîndu-i să fie o copie mașinală, stenografică, a limbajului matematic ;

[1] Intuiționismul matematic apare, la diverșii săi reprezentanți, într-un mare număr de variante, de nuanțe. Deși în cele ce urmează ne vom referi în special la varianta Brouwer, critica pe care o vom desfășura este valabilă, în multe privințe, și pentru celelalte variante (la unele dintre ele ne vom referi în treacăt și în prezentul articol).

acest limbaj n-ar aparține propriu-zis matematicii, nefiind decît un instrument imperfect, care permite oamenilor să se înțeleagă în ceea ce privește matematica.

Posibilitatea de a da un conținut pozitiv unei proprietăți negative și posibilitatea de a decide între o proprietate și negația ei sînt două cerințe fundamentale în matematica intuiționistă. Drept consecință, sînt respinse demonstrațiile clasice date teoremei lui Weierstrass-Bolzano, teoremei de existență a numerelor transcendente, precum și unele demonstrații date pentru existența unei rădăcini la orice ecuație algebrică. Teoremele din Calculul diferențial și integral care pot fi demonstrate printr-un simplu calcul rămîn valabile și în matematica intuiționistă, atîta vreme cît ne restrîngem la funcții uniform-continue. Teorema din analiza clasică conform căreia orice funcție continuă are proprietatea lui Darboux nu mai poate fi demonstrată cu mijloace intuiționiste. Aceeași situație o are teorema conform căreia orice funcție continuă pe [0,1] își atinge marginile.

Heyting a dat o reconstrucție intuiționistă a unei bune părți din geometria proiectivă clasică. Belinfante a obținut, prin mijloace intuiționiste, o bună parte din teoria clasică a funcțiilor de variabilă complexă. Van Dantzig a examinat din punct de vedere intuiționist teorema de existență a lui Peano, relativă la ecuații diferențiale. Cu ajutorul noțiunii de „șir de alegeri", Brouwer a reconsiderat conceptul de mulțime, care, în prezentarea lui Cantor, nu este intuiționistic acceptabil decît pentru colecții finite sau numărabile. În acest fel, s-a dat o reconstrucție intuiționistă a teoriei mulțimilor. În topologie s-a putut redemonstra teorema lui Jordan asupra curbelor simple închise, teorema lui Heine-Borel. S-a elaborat conceptul de dimensiune. H. Freudenthal a dat o definiție a spațiilor separabile compacte independentă de orice noțiune metrică, iar Brouwer a studiat o clasă particulară de spații metrice, așa-numitele „spații compacte catalogate". Tot Brouwer a elaborat teoria intuiționistă a integralei lui Lebesgue, pe baza căreia Heyting a reconsiderat demonstrația dată de von Neumann teoremei lui Riesz-Fischer.

Am trecut în revistă în mod succint unele dintre principiile și înfăptuirile intuiționiștilor. Chiar din această scurtă relatare se observă că este vorba nu numai de chestiuni interne ale matematicii, cu caracter strict tehnic, ci și de principii care vizează ansamblul matematicii ca știință. Pe de o parte, intuiționiștii au enunțat anumite principii cu caracter general și cu profunde implicații filozofice, pe de altă parte, cu iluzia că ilustrează aceste principii, ei au pus și au rezolvat anumite probleme de matematică. Este vorba aici de două activități distincte. Discuția care urmează se referă la ambele aspecte și cititorului nu-i va fi greu să discearnă, de fiecare dată, la care dintre ele se referă cu precădere (sau cu exclusivitate). De altfel, trebuie să precizăm că, în ceea ce privește cea de-a doua activitate, cu caracter strict matematic, unele probleme și rezultate ale celor care se reclamau de la principiile intuiționiste au fost preluate și studiate de matematicieni care fie că nu au nimic comun cu intuiționismul ca sistem de principii, fie că sînt împotriva tezelor idealiste

ale intuiționiștilor (în această din urmă situație se află, de exemplu, marele matematician sovietic A. N. Kolmogorov).

Intuiționismul matematic, departe de a se mulțumi cu eliminarea contradicțiilor provenite din paradoxe, și-a propus să lămurească esența cunoașterii matematice.

Unele principii ale intuiționiștilor au de aceea un caracter pronunțat filozofic.

Iată cîteva dintre aceste principii, așa cum au fost formulate chiar de către unii reprezentanți ai lor sau de către unii care le-au relatat :

1. Matematica nu are numai o semnificație formală, ci și un conținut (A. Heyting, *Les Fondements des mathématiques*, Paris-Louvain, 1955, p. 5) ;

2. Obiectele matematice sînt sesizate imediat de gîndire. Cunoașterea matematică este deci independentă de experiență (Heyting, *op. cit.*) ;

3. Matematica este independentă de logică, în schimb logica depinde de matematică ; principiile logice uzuale nu merită o încredere nelimitată.

4. Obiectele matematice nu au o existență autonomă, ele există numai prin actele care le generează (Jean Ladrière, *Les limitations internes des formalismes*, Louvain-Paris, 1957, p. 26—27).

Nu se poate trece cu vederea un anumit rol pozitiv pe care l-a avut intuiționismul matematic. El a pus în gardă pe matematicieni să-și controleze nu numai corectitudinea rezultatelor obținute, dar și natura instrumentelor de investigație, a metodelor de demonstrație. Intuiționismul matematic a atras atenția asupra faptului că există în matematică diferite grade de efectivitate sau de neefectivitate ; matematicienii au fost avertizați astfel că este interesant să clasifice faptele matematice după măsura în care ele utilizează, de exemplu, principiul terțului exclus, după cum ele utilizează sau nu axioma alegerii, raționamente transfinite (adică raționamente în care intervin cuantificatorii „orice" și „există"), în special inducția transfinită, metoda diagonalei, teorema bunei ordini etc. Din acest punct de vedere, se poate considera că intuiționismul a pregătit terenul pentru apariția și dezvoltarea matematicii constructive, care a luat în ultimii ani o mare amploare. Însă raporturile dintre matematica intuiționistă, pe de o parte, și noțiunea de funcție parțial recursivă, care stă la baza matematicii constructive, pe de altă parte, nu au fost încă clarificate Asupra matematicii constructive vom mai reveni spre sfîrșitul acestui articol.

Intuiționismul a stimulat cercetarea economicității instrumentelor cu ajutorul cărora se obțin teoremele matematice. Pe de altă parte, intuiționismul a încercat reconstrucția unor fapte fundamentale ale matematicii. Din acest punct de vedere, prezintă interes reconstrucția intuiționistă a continuului liniar *.

* Iată în ce constă această reconstrucție, aplicată, de exemplu, intervalului compact [0, 1]. Se consideră șirul fracțiilor diadice din [0,1] :

$$0, 1, \frac{1}{2}, \frac{1}{4}, \frac{3}{4}, \frac{1}{8}, \frac{3}{8}, \frac{5}{8}, \frac{7}{8}, \frac{1}{16}, \frac{3}{16}, \frac{5}{16}, \cdots$$

Pentru a genera un număr real cuprins între 0 și 1, se asociază fiecărei fracții din acest șir unul din predicatele *stînga, dreapta,* în așa fel încît următoarele condiții să fie îndeplinite :

Totodată intuiționismul a anticipat existența problemelor matematice indecidabile într-un moment în care precumpănea ideea lui Hilbert conform căreia orice problemă matematică se poate rezolva. Se știe că, mai tîrziu, însuși Hilbert a revenit asupra acestei idei.

Ulterior, Kolmogorov a demonstrat că există interpretări ale matematicii clasice conform cărora toate propozițiile matematicii clasice devin propoziții ale matematicii intuiționiste. Anume, el a construit un sistem de axiome în care singura axiomă neintuiționistă este $\bar{\bar{A}} \to A$ (dubla negare a lui A implică pe A), iar această axiomă este convertită în procedee intuiționiste.

Rezultate puternice a obținut, în această direcție, și Glivenko, în 1929. Anume, el a arătat că, dacă în logica clasică se demonstrează formula A, atunci în logica intuiționistă se poate demonstra dubla negare a lui A ; dacă în logica clasică se demonstrează negația lui A, atunci negația lui A se demonstrează și în logica intuiționistă.

Importanța rezultatelor obținute de Kolmogorov și Glivenko constă în aceea că ele au arătat netemeinicia tezei intuiționiste cu privire la criza fundamentelor matematicii.

Nu poate fi subapreciată critica pe care intuiționismul a dezvoltat-o în ceea ce privește metoda axiomatică. Intuiționiștii au atras atenția asupra faptului că o construcție axiomatică riscă să devină un simplu edificiu verbal, dacă necontradicția sistemului de postulate care stă la bază este considerată ca suficientă pentru a justifica interesul științific al construcției respective. Ei au arătat în mod just că este necesar să se controleze interpretarea acestor „edificii verbale". A fost astfel combătut formalismul lui Hilbert, după care matematica este doar un ansamblu de formule care se scriu după reguli determinate, nefiind necesar ca aceste

---

1° dacă unei fracții i s-a asociat predicatul *stînga*, atunci fracțiilor mai mici decît ea li se va asocia de asemenea predicatul *stînga* :

2° dacă unei fracții i s-a asociat predicatul *dreapta*, atunci fracțiilor mai mari decît ea li se va asocia de asemenea predicatul *dreapta*.

Se consideră un șir de alegeri între *stînga* și *dreapta*, fiecare alegere fiind atribuită unei anumite fracții din șirul de mai sus, în așa fel încît alegerea efectuată la etapa n-a să se refere la una dintre primele n-1 fracții din șir.

Pentru ilustrare, vom considera două exemple. Dacă vrem să generăm numărul $\frac{1}{2}$, vom face în așa fel, încît fracțiile mai mici decît $\frac{1}{2}$ să aibă atributul *stînga*, iar fracțiile mai mari decît $\frac{1}{2}$ să aibă atributul *dreapta*. Aceasta înseamnă că, la fiecare etapă, $\frac{1}{2}$ trebuie să fie flancat de fracții cu atribute diferite, deci la fiecare etapă reconsiderarea predicatului se va referi la $\frac{1}{2}$.

Ne propunem acum să generăm pe $\frac{1}{\sqrt{2}}$. Vom face în așa fel, încît fracțiile diadice x pentru care $x^2 < \frac{1}{2}$ să aibă predicatul *stînga*, iar fracțiile diadice y pentru care $y^2 < \frac{1}{2}$ să aibă predicatul *dreapta*. La fiecare etapă, fracția căreia i se reconsideră predicatul va fi aleasă tocmai după acest criteriu. În fapt, dacă ne restrîngem la cazurile în care șirul de alegeri poate fi prescris printr-o lege exprimabilă ca un număr finit de cuvinte, ca în exemplele de mai sus, atunci continuul intuiționist nu mai coincide cu continuul clasic.

formule să aibă un conținut real. Matematica nu se reduce la logică ; ea nu este numai deducție. Acest principiu al intuiționismului nu poate să nu fie acceptat.

În ciuda aspectelor pozitive semnalate mai sus, trebuie să constatăm că interpretarea filozofică pe care intuiționiștii au dat-o matematicii intuiționiste este idealistă și metafizică. Chiar unele critici juste pe care intuiționismul le face formalismului și logisticii — dintre care unele au fost relevate mai sus — sînt critici făcute de pe poziții străine materialismului dialectic ; ele sînt juste numai pînă la un anumit punct, iar analiza lor pînă la capăt dezvăluie rădăcinile lor agnostice.

Intuiționismul pune în discuție o problemă foarte gravă : în ce constă și cum se exercită funcția gnoseologică a matematicii ? La prima vedere, s-ar părea că intuiționismul dă un răspuns just acestei întrebări, atunci cînd afirmă că „matematica n-are numai o semnificație formală, ci și un conținut". Ce înțeleg însă intuiționiștii prin „conținut" ? Iată răspunsul, în formularea dată chiar de ei, prin Heyting : „Obiectul matematicii este în însuși spiritul cercetător. Obiectele matematice sînt sesizate imediat de gîndire ; cunoașterea matematică este deci independentă de experiență". De altfel, cum arată principiul al 4-lea, reprodus mai sus, acestor obiecte li se refuză o existență autonomă, în afara subiectului.

Cu alte cuvinte, totul se petrece într-un circuit închis : de la spiritul cugetător, plăsmuitor al obiectelor matematice, la gîndirea care le sesizează și de la gîndire înapoi la spiritul cugetător.

Pe aceeași linie se situează și modul în care Poincaré a prezentat inducția matematică. După Poincaré, demonstrația prin procedeul recurenței se impune cu necesitate pentru că este manifestarea unei proprietăți a rațiunii noastre.

După intuiționiști, formalismul trebuie înlăturat nu pentru că neagă conținutul real, obiectiv, al matematicii, ci numai pentru că reduce gîndirea matematică la deducție. Este clar că în acest fel capacitatea reflectorie a matematicii este anulată, iar funcția gnoseologică a matematicii este diminuată considerabil, gîndirii matematice nerămînîndu-i altceva decît a se cunoaște pe sine.

Aici apar filiațiile strînse ale intuiționismului brouwerian cu filozofia intuiționistă a lui Bergson. Acest lucru nu trebuie să mire. Brouwer și-a publicat lucrările sale relative la matematica intuiționistă mai cu seamă în deceniul al treilea al secolului nostru, perioadă în care filozofia lui Bergson era una dintre concepțiile dominante în filozofia burgheză. Această înflorire a bergsonismului avea să culmineze cu anul 1930, cînd Bergson primește premiul Nobel.

Pentru Brouwer, gîndirea matematică se sprijină pe o intuiție originară, intuiție esențial legată de structura timpului (vezi Jean Ladrière, *op. cit.*, p. 26—27). Prin aceasta, el este fidel lui Bergson, care, negînd inteligenței posibilitatea de a ne da altceva decît crîmpeie din realitate, considera că realitatea poate fi prinsă de mintea noastră numai prin intuiție, care nu vede obiectele la suprafață, ci se introduce în inima lucrului, în durata lui, în timpul lui. Despre ce realitate și despre ce durată este vorba aici ? Pentru Bergson, singura durată pe care o percepem este

aceea a eului, care se percepe prin sine însuşi. Se creează un abis între intuiţie, al cărei rezultat este durata, ca substanţă în sine, şi lumea obiectivă, care, după ei, este domeniul misterios în care experienţa umană nu poate pătrunde.

Filiaţiile intuiţionismului brouwerian cu filozofia lui Kant nu sînt nici ele de neglijat. Pentru Bergson şi Brouwer, intuiţia nu poate realiza decît cunoaşterea subiectivităţii noastre, deoarece dincolo de această subiectivitate este lumea lucrului în sine, instaurat de Kant, de care nu ne putem atinge.

Ce opune materialismul dialectic acestor teze intuiţioniste?

Valoarea matematîcii ca ştiinţă constă în capacitatea ei de a descrie anumite aspecte, foarte generale, ale realităţii obiective. Deci obiectul, conţinutul matematicii, îl constituie tocmai aceste aspecte. De aici rezultă nu numai că matematica nu este independentă de experienţă, de practică, dar că tocmai din ele îşi trage seva. În ale sale „Caiete filozofice", Lenin face următoarea reflecţie : „Activitatea practică a omului a trebuit să pună de miliarde de ori conştiinţa umană în situaţia de a repeta diferite figuri logice, *pentru ca ele să poată* căpăta semnificaţia unor *axiome*"[1].

Din acest punct de vedere, un exemplu de critică justă a formalismului hilbertian îl constituie articolul lui Kolmogorov *О принципе tertium non datur*, „Matem. sbornik", 1925, vol. 32, p. 646—667.

Faptul că, în pofida unor concepţii idealiste, matematica intuiţionistă nu este lipsită de valoare ştiinţifică arată încă o dată că o teorie ştiinţifică nu trebuie apreciată după veşmîntul filozofic idealist în care autorii ei o îmbracă, mai precis : trebuie să distingem între conţinutul pozitiv al unei teorii şi interpretarea greşită a acestui conţinut. Un fenomen asemănător s-a petrecut cu teoria relativităţii şi cu cibernetica. Identificarea unei teorii ştiinţifice cu speculaţiile idealiste care se ţes pe marginea ei constituie o frînă în dezvoltarea ştiinţei, o piedică în calea progresului.

Rezultatele obţinute de intuiţionişti în matematică, rezultate înglobate de obicei sub denumirea de „matematică intuiţionistă", nu confirmă nici pe departe tezele idealiste pe care le-au susţinut unii dintre ei. Semnificaţia reală a acestor rezultate şi însemnătatea lor ştiinţifică constau în delimitarea anumitor fapte care pot fi stabilite cu instrumente mai efective, cu o mai mare economie de mijloace decît cele folosite anterior. O astfel de delimitare prezintă, mai cu seamă azi, un mare interes ştiinţific şi practic, deoarece ea constituie o activitate preliminară indispensabilă pentru stabilirea posibilităţii de a programa diferite probleme la maşina electronică de calcul.

Situîndu-se pe o poziţie filozofică retrogradă, intuiţionismul a îngroşat anumite laturi negative ale formalismului şi ale logisticii, nereuşind să discearnă ceea ce este pozitiv în formalism şi în logistică. La rîndul lor, formalismul lui Hilbert şi logistica lui Russell au absolutizat, în sens invers intuiţionismului, anumite laturi ale cercetării matematice, ajungînd pînă acolo încît să reducă problema adevărului la aceea a necontradicţiei. Ceea ce n-au reuşit sau n-au vrut să înţeleagă nici unii nici alţii

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 38, Bucureşti, Edit. politică, 1959, p. 183—184.

este tocmai faptul primordial al capacității pe care o are matematica de a reflecta în mod just aspectele cantitative și spațiale ale realității obiective.

Există încă un aspect al intuiționismului care merită să fie analizat. Este vorba de atitudinea sa în problema autenticității cunoștințelor matematice, în problema existenței matematice. Am văzut că încă Kronecker era foarte exigent în ceea ce privește teoremele de existență ; el cerea ca existența matematică să fie efectivă, proprietățile studiate în matematică să se preteze la o verificare efectivă, care să comporte un număr finit de etape. Aceste idei au fost cultivate, într-o variantă mai puțin restrictivă, și de Borel, care nu accepta utilizarea în matematică a totalității numerelor transfinite de a doua clasă, precum și de alți matematicieni de seamă.

Herbrand a formulat într-un mod mai sistematic concepția finitistă în matematică, denumind-o tot intuiționism, însă acest intuiționism este în fapt altceva decît intuiționismul lui Brouwer :

„Înțelegem prin raționament intuiționist un raționament care îndeplinește următoarele condiții : obiectele și funcțiile considerate sînt în număr finit ; definițiile acestor obiecte și funcții trebuie să permită stabilirea, fără ambiguitate, a valorilor lor ; nu se afirmă niciodată existența unui obiect fără a da mijlocul de a-l construi, nu se consideră niciodată mulțimea tuturor obiectelor x ale unei colecții infinite, iar atunci cînd se afirmă că un raționament (sau o teoremă) este valabil pentru toate aceste obiecte x, aceasta înseamnă că pentru fiecare x luat separat este posibil să se repete raționamentul general, raționament care trebuie să constituie prototipul raționamentelor relative la obiecte x particulare" [1].

Este deci clar că punctul de vedere finitist respinge și utilizarea inducției complete, admițînd doar recurența care se oprește în finit.

Intuiționismul brouwerian a adoptat un punct de vedere ceva mai larg, admițînd, în general, orice raționament, cu excepția raționamentelor care aparțin unuia sau altuia dintre următoarele două tipuri :

1) raționamente care se sprijină pe posibilitatea de a realiza o infinitate de alegeri (axioma alegerii a lui Zermelo) ;

2) raționamente în care se utilizează infinitul actual deci în care o colecție infinită este tratată ca un tot ; aici intră și raționamentele care utilizează principiul terțului exclus, aplicat mulțimilor infinite.

Evitarea axiomei alegerii este realizată doar în parte, așa cum rezultă din reconstrucția intuiționistă a continuului liniar.

Unele critici ale intuiționiștilor la adresa principiului terțului exclus se referă la situații destul de singulare, de tipul următor : se ia o proprietate P depinzînd de numărul x și pentru care nu este încă cunoscut, pentru orice x, dacă P (x) are sau nu loc (de exemplu proprietatea unui număr de a fi transcendent). Apoi se definește o funcție, în așa fel încît valoarea ei în x depinde de faptul dacă P (x) are sau nu loc ; se pune, de exemplu, f (x) = 0 dacă x e algebric, f (x) = 1 dacă

[1] Jacques Herbrand, *Sur la noncontradiction de l'arithmétique*, în „Journal für die reine und angewandte Mathematik", 1932, vol. 166, p. 3.

x e transcendent. Este de la sine înțeles că pentru astfel de valori ale lui x cum este constanta lui Euler valoarea funcției f nu poate fi precizată.

S-ar părea că aceste teze finitiste și intuiționiste pot fi acceptate de materialismul dialectic, deoarece ele militează pentru o mai directă legătură cu practica, drept criteriu suprem al adevărului. Aceasta este însă numai o aparență. În realitate, aceste teze finitiste și intuiționiste sînt antiștiințifice și fac parte din arsenalul neopozitivismului contemporan. Dacă s-ar adopta aceste teze și s-ar dezvolta numai matematica susceptibilă de a fi verificată în felul în care cer finitiștii și intuiționiștii, matematica ar fi considerabil sărăcită ; se știe doar că numeroase noțiuni, teorii și fapte matematice au trebuit să aștepte mult pînă au primit o astfel de verificare, iar altele n-au primit-o și poate că nu vor primi niciodată o verificare de tipul celui cerut de Kronecker sau de Borel.

Faptul că adevărul se decide prin confruntare cu practica e fundamental în gnoseologia materialist-dialectică. Dar practica trebuie luată aici în accepțiunea ei cea mai generală, ca totalitate a raporturilor materiale care se stabilesc între societatea umană, pe de o parte, și realitatea obiectivă, pe de altă parte. Uneori, criteriul verificării prin practică a cunoștințelor cîștigate este prezentat într-un mod simplist, în felul următor : la un anumit moment, să spunem t_1, se obține un rezultat în știință ; la un moment ulterior, t_2, are loc un experiment sau o observație care confirmă rezultatul obținut la momentul t_1. Acesta este doar unul dintre modurile în care are loc verificarea prin practică. Faptul de a-i da un caracter exclusiv, de a-l absolutiza, este străin materialismului dialectic. În general, practica trebuie privită aici ca un proces care se desfășoară necontenit ; verificarea prin practică a unui rezultat se referă, de obicei, nu la un act izolat al experienței umane, nu numai la practica ulterioară obținerii rezultatului, ci și la practica anterioară, precum și la cea care se desfășoară concomitent cu obținerea rezultatului. La fiecare etapă a cercetării se controlează legitimitatea legăturilor logice efectuate și a premiselor adoptate ; o astfel de verificare este, în ultimă instanță, tot o verificare prin practică. Pentru matematică, tocmai acest mod de a concepe practica drept un proces este caracteristic, deoarece, cu cît o teorie este mai generală — și, după cum se știe, teoriile matematice sînt tocmai teorii foarte generale —, cu atît mai insuficient este actul izolat al practicii pentru verificarea teoriei respective. Referindu-se la *Capitalul* lui Marx, Lenin observă că, „verificarea prin fapte, respectiv prin practică, se face aici la *fiecare* pas al analizei”[1].

În același timp, nu trebuie neglijat faptul că verificarea prin practică are uneori un caracter indirect, mediat. Așa se întîmplă cu multe rezultate din domeniul cosmogoniei, așa se întîmplă deseori și în matematică. Faptul că numărul cardinal al mulțimii de părți ale unei mulțimi infinite A este superior numărului cardinal al lui A nu poate primi o verificare practică nemijlocită dar dacă ținem seamă că axiomele care stau la baza teoriei mulțimilor rezumă o milenară experiență omenească, iar noțiunile introduse pe parcurs au fost și ele verificate la vremea lor, atunci ceea ce s-a

[1] V. I. Lenin, *op, cit.*, p. 318.

obținut în mod corect din punct de vedere logic pe baza acestor axiome este, *în ultimă instanță*, un adevăr verificabil practic. Desigur că acest adevăr este mai mult sau mai puțin parțial, mai mult sau mai puțin relativ, dar aceasta este o altă problemă. Din acest punct de vedere, astfel de instrumente ca axioma alegerii sau raționamentele transfinite devin legitime, cu drept de încetățenire în matematică, iar teorema lui Gödel cu privire la compatibilitatea axiomei alegerii cu celelalte axiome ale teoriei mulțimilor vine și ea în sprijinul acestui punct de vedere.

Așa cum în natură aspectele discrete se află într-o interdependență complexă cu cele continue, finitul și infinitul fiind, fiecare în parte, o formă de manifestare a celuilalt, și în metodologia matematicii trebuie să fie prezentă, împotriva oricărei idei preconcepute, a oricărei fixări a unor limite aprioriice, această dialectică a finitului și a infinitului, a discretului și a continuului. Dezvoltarea modernă a matematicii a confirmat în mod strălucit această idee. Teoria numerelor, al cărei obiect este, prin însăși esența sa, de natură discretă, a profitat în mod considerabil de metodele analizei matematice, metode prin excelență nediscrete ; așa s-a născut Teoria analitică a numerelor, una dintre cele mai profunde teorii ale matematicii moderne. Metodele discrete au pătruns, la rîndul lor, în studiul formațiunilor matematice nediscrete ; pentru a da doar două exemple în acest sens, vom cita aici domeniile atît de actuale ale topologiei algebrice și analizei funcționale. Nu numai matematica modernă, dar chiar cea clasică confirmă această întrepătrundere a finitului și a infinitului. Astfel, definiția noțiunii de integrală conține o primă etapă, în care unui anumit fenomen continuu i se dă o descriere discretă, cu caracter aproximativ, iar într-o a doua etapă, folosindu-se o operație specifică matematicii nediscrete — operația de trecere la limită —, se obține o descriere nediscretă a fenomenului considerat.

Această simbioză a unor metode și rezultate atît de eterogene nu numai că este binevenită și fecundă, dar este indispensabilă în știință. Dialectica metodologiei științelor are la bază dialectica fenomenelor studiate de aceste științe ; deci, ținînd seamă de dialectica aspectelor cantitative și spațiale ale realității obiective, metodologia matematicii, pentru a fi adecvată, trebuie să repete, în felul ei specific, această dialectică. Rezultatele obținute pe această cale au rezistat confruntării cu practica și aceasta este o garanție a autenticității lor.

De altfel, chiar Hilbert a revenit asupra principiilor sale finitiste, dîndu-și seamă că nu poate evita inducția completă. La aceeași convingere, a insuficienței metodelor finitiste în matematică, a ajuns și Herman Weyl, în lucrarea sa *Über die neue Grundlagenkrise der Mathematik* [1].

Ulterior, după eșecuri, ca cele ale lui Ackermann, von Neumann, Herbrand, de a stabili pe bază finitistă necontradicția aritmeticii, s-a constatat că trebuie adăugate și alte procedee și că nici o limitare aprioriică nu poate fi fixată în metodologia matematicii. Semnificativă în acest sens este dialectica raporturilor care s-au statornicit între analiza clasică (deci neefectivă), pe de o parte, și analiza intuiționistă și analiza cons-

[1] Math. Zeitschrift, 1921, vol. 10, p. 39—79.

tructivă, pe de altă parte. După cum se ştie, analiza constructivă are la bază noţiunea de „număr real constructiv", care la rîndul ei se sprijină pe noţiunea de „funcţie calculabilă" *.

Toată dezvoltarea analizei constructive care are loc în zilele noastre se desfăşoară după modelele analizei clasice, este calcată pe analiza clasică, acelaşi lucru fiind valabil şi pentru matematica intuiţionistă. Dezvoltarea analizei constructive urmează programul analizei clasice : convergenţa, numărul real, limita unei funcţii, continuitatea, derivata, formule de medie, integrala Riemann, funcţii cu variaţie mărginită, teoria măsurii etc. Este adevărat că unele dintre rezultatele obţinute sînt diametral opuse celor din analiza clasică ; astfel, în analiza constructivă orice funcţie reală de variabilă reală este continuă ; există funcţii continue pe [0,1] care nu sînt mărginite sau care nu sînt uniform continue, sau care, deşi sînt mărginite, nu au margine superioară sau nu sînt integrabile Riemann. Însă, în stabilirea acestor fapte, punctul de plecare îl constituie totdeauna situaţiile din analiza clasică. Admiţînd că cineva nu ar permite încetăţenirea în matematică decît a acelor noţiuni şi rezultate care au un anumit rol în dezvoltarea matematicii constructive, chiar numai prin aceasta analiza clasică şi-ar justifica prezenţa în matematică.

Observăm aici un fenomen foarte interesant. Noţiuni şi teoreme de un grad relativ mai mic de efectivitate servesc pentru aprofundarea şi înţelegerea teoriilor cu un grad de efectivitate mai mare. Analiza clasică primeşte, am putea spune, o nouă verificare, verificare pe care o mediază analiza constructivă. Aceasta demonstrează încă o dată unitatea matematicii, unitate care nu e decît un reflex al unităţii materiale a lumii şi al dialecticii realităţii obiective.

Este important să observăm o deosebire fundamentală dintre matematica intuiţionistă şi matematica constructivă. Matematica intuiţionistă a apărut dintr-un spirit de sistem, cu intenţia expresă ca ea să fie contrapusă matematicii clasice. În ceea ce priveşte matematica constructivă, autorii ei nu au opus-o niciodată matematicii clasice, nu au considerat niciodată că matematica constructivă trebuie să ia locul celei clasice. În ultimă instanţă, dezvoltarea matematicii constructive este determinată de necesitatea de a delimita acea parte a matematicii care poate fi introdusă în maşină. În cadrul acestui program, se reconsideră nu numai întreaga analiză matematică, prin lucrări ca acelea ale lui Markov, Şanin, Ţeitin, Zaslavski etc., dar şi alte ramuri ale matematicii.

---

* Iată cum se ajunge la noţiunea de „număr real constructiv". Mai întîi se defineşte noţiunea de *şir calculabil de numere raţionale*, ca fiind un şir de numere raţionale pentru care există o funcţie calculabilă care dă termenul de rang n. Apoi se defineşte noţiunea de *regulator de convergenţă* al unui şir $\{a_n\}$, ca fiind o funcţie f naturală, cu proprietatea : pentru $k \geqslant f(i)$, $l \geqslant f(i)$ avem

$$|a_k - a_l| < \frac{1}{2^i}.$$

Un şir care admite un regulator calculabil de convergenţă este, prin definiţie, un şir *calculabil convergent*. Se defineşte o relaţie de echivalenţă în mulţimea şirurilor calculabile de numere raţionale şi care sînt în acelaşi timp, şiruri calculabile convergente. Clasele de echivalenţă astfel obţinute sînt, prin definiţie, *numere reale constructive*.

Astfel, de curînd a apărut în „Uspehi Mat. Nauk" un mare articol al lui Malţev cu privire la algebra constructivă ; au apărut unele lucrări relative la analiza funcţională constructivă şi aşa mai departe.

Putem spune fără exagerare că intuiţionismul matematic este o concepţie depăşită, a cărei însemnătate rămîne de ordin istoric. Tot ceea ce a fost pozitiv în procedeele şi rezultatele din matematica intuţionistă a fost preluat de constructivismul matematic ; acesta din urmă aparţine viitorului.

MATERIALISMUL ISTORIC, SOCIALISMUL ȘTIINȚIFIC ȘI SOCIOLOGIA

DE

MIHU ACHIM (Cluj)

Discuțiile privind obiectul materialismului istoric au fost determinate de cerințele dezvoltării creatoare a filozofiei marxist-leniniste ca urmare a dezvoltării impetuoase a realității sociale contemporane și a mișcării comuniste și muncitorești internaționale, precum și de necesitatea luptei împotriva denaturărilor și a atacurilor antimarxiste îndreptate împotriva acestei probleme de bază a marxismului.

Cu această ocazie s-au ridicat o serie de aspecte, strîns legate de problema respectivă : raportul dintre materialismul dialectic și materialismul istoric, interrelațiile științelor sociale în funcție de gradul lor de generalitate, legătura dintre materialismul istoric și celelalte științe sociale, obiectul socialismului științific etc. Printre acestea un loc însemnat l-au ocupat și cîteva probleme care la prima vedere păreau a fi colaterale, dar care în realitate vizau, în ultimă instanță, lămurirea problemei centrale aflate în discuție : materialismul istoric este sau nu identic cu sociologia marxist-leninistă, există sau este necesar să fie constituită o știință deosebită de materialismul istoric și care să aibă un caracter teoretic-general, ce raport există între materialismul istoric și socialismul științific ?

În rîndurile de față ne propunem să formulăm cîteva observații asupra problemelor în discuție.

★

Necesitatea materialismului istoric ca parte componentă a filozofiei marxiste decurge din faptul că legile, tezele și categoriile materialismului dialectic, deși au o generalitate maximă și, ca atare, sînt valabile și pentru domeniul social al realității obiective, nu pot cuprinde și explica totalitatea problemelor specifice ale materialității și dialecticii sociale. Materialismul istoric îmbogățește filozofia marxist-leninistă cu o serie întreagă de legi

și categorii specifice societății omenești și cunoașterii ei și contribuie la înțelegerea mai profundă a ideilor materialismului dialectic. Materialismul istoric studiază laturile esențiale ale vieții sociale în unitatea lor indisolubilă și legile generale ale dezvoltării și succesiunii formațiunilor sociale prin prisma răspunsului științific dat problemei fundamentale a filozofiei, particularizată la domeniul specific al societății și mișcării sociale, aceea a raportului dintre existența socială și conștiința socială, și a dialecticii materialiste. Altfel spus, materialismul istoric studiază societatea dintr-un unghi de vedere esențial-filozofic.

Întrucît materialismul istoric nu este singura știință despre societate, se ivește cerința deosebirii lui de celelalte științe sociale. Lămurirea acestei probleme, care constituie, în ultimă instanță, punctul central al discuției, este strîns legată de înțelegerea raportului dintre general și particular în cercetarea societății. De aceea definirea obiectului materialismului istoric necesită anumite precizări tocmai în această direcție.

Materialismul istoric studiază, după părerea noastră, generalul din viața societății, cel puțin sub două dintre aspectele sale, aflate într-o strînsă interdependență. În primul rînd, în atenția lui stau trăsăturile și legile comune, proprii tuturor formațiunilor social-istorice, iar în al doilea rînd ansamblul laturilor esențiale și al legilor principale ale fiecărei orînduiri în care se concretizează legile generale comune tuturor orînduirilor.

Și alte discipline sociale, ca, de pildă, economia politică, estetica, etica etc , studiază generalul la nivelul tuturor epocilor istorice, însă nu al tuturor laturilor și legilor esențiale ale vieții sociale luate în unitatea lor și prin prisma problemei fundamentale a științei despre societate, așa cum procedează materialismul istoric, ci al unei laturi a societății luate mai mult sau mai puțin separat de țesătura obiectivă a celorlalte fenomene care formează structura unei orînduiri. Ar fi, prin urmare, greșit să distingem materialismul istoric ca știință generală, filozofică despre societate, de științele sociale particulare îndeosebi pentru motivul că el studiază ceea ce este comun tuturor orînduirilor sociale, iar celelalte științe despre societate ar studia numai o orînduire socială sau cîteva dintre ele. Încă K. Marx a arătat că toate epocile sociale au unele determinări economice comune, ca, de exemplu, producție, mijloace de producție etc., pe care le studiază economia politică. Același lucru se poate spune despre conținutul categoriilor studiate de estetică : frumos, comic, tragic etc. sau despre cel al categoriilor studiate de etică : bine, rău, datorie etc. [1]

Materialismul istoric, în schimb, are ca obiect generalul (ceea ce este comun tuturor epocilor) la nivelul tuturor laturilor și sferelor vieții

[1] Generalul, la rîndul său, trebuie privit dialectic. Sînt determinări comune tuturor orînduirilor, iar altele sînt valabile numai unora dintre ele. De pildă, proprietatea este proprie tuturor societăților, însă proprietatea privată numai sclavagismului, feudalismului și capitalismului. În acest sens, K. Marx arată că „acest element *general*, sau elementul comun degajat prin comparație, este el însuși ceva multiplu articulat, care se exprimă în diferite determinări. Cîte ceva din aceasta aparține tuturor epocilor ; dar există și ceva care e comun doar unora dintre acestea" (K. Marx, *Contribuții la critica economiei politice*. București, Edit. politică, 1960, p. 221 — 222).

sociale, legile fundamentale ale organismului social luat în unitatea lui. Revoluția, de exemplu, este o lege comună tuturor orînduirilor, precum și tuturor laturilor de bază ale fiecărei societăți. Ea transformă din temelii toate domeniile principale ale vieții sociale : relațiile de producție, relațiile ideologice, conștiința socială etc., și de aceea face parte din sfera de cercetare a materialismului istoric.

Analiza generalului la nivelul societății socialiste nu poate fi înlocuită cu repetarea tezelor materialismului istoric, însoțită de unele exemple alese ad-hoc. Tocmai asupra acestui fapt, credem, s-au oprit clasicii marxism-leninismului cînd au arătat că concepția lor despre societate nu are pretenția „de a explica totul, ci numai de a indica «singura metodă științifică», după expresia lui Marx (*Capitalul*), pentru explicarea istoriei"[1]. Concepția noastră despre istorie, spunea Engels, „e înainte de toate o călăuză pentru studiu și nu o pîrghie pentru construcții în genul lui Hegel"[2]. Înțelegerea specificității fiecărei noi orînduiri sociale nu este asigurată în întregime doar de cunoașterea a ceea ce este universal valabil tuturor orînduirilor anterioare. Multe dintre trăsăturile unei formațiuni social-economice ar rămîne necunoscute dacă ne-am limita doar la ceea ce a fost comun societăților depășite istoric. Orînduirea socială ultimă, cea mai nouă, constituie întotdeauna particularizarea cea mai largă, cea mai completă a generalului, iar la rîndul său generalul la nivelul acestei orînduiri este cel mai complet. La acest fapt s-a referit K. Marx cînd a afirmat : „Așazisa dezvoltare istorică se bazează în genere pe faptul că forma nouă le privește pe cele anterioare ca trepte care duc spre ea însăși. . . "[3]. Și în alt loc : „...Categoriile care exprimă relațiile acestei societăți, înțelegerea structurii (Gliederung) ei oferă totodată posibilitatea de a cunoaște structura și relațiile de producție ale tuturor formelor sociale dispărute. . . "[4]. Din această cauză materialismul istoric trebuie să reflecte întotdeauna chintesența produsului ultim al dezvoltării sociale. De aici decurge necesitatea studierii atente de către această disciplină a societății socialiste în scopul surprinderii generalului în forma sa istorică cea mai deplină. Așa se explică legătura, interdependența dintre cele două direcții de studiere a generalului de către concepția materialistă a istoriei.

Celelalte științe sociale pot studia și ele generalul la nivelul unei orînduiri sociale, într-un domeniu sau altul, așa cum se manifestă el într-o serie de țări. Este cunoscută, de pildă, atenția ce se acordă, în cadrul teoriei marxist-leniniste, problemei căilor de cucerire a puterii politice de către proletariat în alianță cu țărănimea muncitoare. Documentele partidelor comuniste și muncitorești, plecînd de la indicațiile clasicilor marxism-leninismului și generalizînd experiența socială dintr-un grup de țări care s-au desprins de capitalism după cel de-al doilea război mondial, au relevat existența a două căi : pașnică și nepașnică de trecere la socialism.

---

[1] V. I. Lenin, *Ce sînt „prietenii poporului" și cum luptă ei împotriva social-democraților?* în *Opere complete*, vol. 1, București, Edit. politică, 1960, p. 142.

[2] K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ed. a II-a, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 532.

[3] K. Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, p. 249.

[4] *Ibidem*, p. 248.

În cadrul primei căi s-a conturat de asemenea, ca având un caracter mai general, posibilitatea folosirii formei parlamentare în vederea cuceririi puterii de către proletariat. Aceste generalizări, de o mare însemnătate pentru eliberarea socială a proletariatului din țările capitaliste și din țările de curînd eliberate de sub colonialism, au îmbogățit socialismul științific, adică o știință socială particulară. Cu toate acestea, nu se pot confunda generalizările științelor sociale particulare la nivelul unei orînduiri sociale cu cele ale materialismului istoric. Aria problemelor ce stau în atenția materialismului istoric este mult mai largă, iar optica de cercetare este filozofică.

Pentru a cunoaște generalul în manifestarea lui cea mai deplină, sociologii marxiști trebuie să cerceteze cu maximă atenție societatea socialistă, luînd ca model calea pe care a mers K.Marx. Spre deosebire de sociologii metafizicieni care se ocupau cu raționamente apriorice și sterile pe tema „ce este societatea" în loc să studieze și să explice societatea, K.Marx, făcînd un gigantic pas înainte, „a înlăturat toate aceste raționamente asupra societății și progresului în general, făcînd în schimb analiza *științifică a unei singure* societăți și *a unui singur* progres, și anume a celor capitaliste"[1]. În studierea societății el a plecat de la ideea că societatea poate fi reflectată în gîndire într-o manieră generalizată numai în urma cunoașterii concrete a diferitelor formațiuni, iar nu la începutul cunoașterii, deosebindu-se prin aceasta în mod esențial de cercetătorii premarxiști. Spre deosebire de toți sociologii premergători, Marx a început studierea societății cu analiza unei formațiuni social-economice date, iar nu cu noțiunea de societate sau progres, cu analiza faptelor și nu a concluziilor finale. Generalul trebuie desprins din particular în urma unui studiu asiduu al concretului și nu fabricat în retorta raționamentelor abstracte.

Dat fiind caracterul filozofic al materialismului istoric, ar fi greșit să se conchidă că el s-ar limita doar la sfera problemelor generale, la generalizarea datelor furnizate de alte științe sociale.Ca oricare știință socială, materialismul istoric cercetează în mod direct societatea socialistă, manifestarea concretă a legilor generale ale dezvoltării sociale, parcurgînd treptele oricărei investigații științifice: strîngerea, ordonarea, prelucrarea datelor despre realitate, formularea unor concluzii. În acest sens un exemplu viu l-a dat Lenin în *Marea inițiativă*, unde a cercetat într-o manieră concretă „subotnicele comuniste", desprinzînd semnificația lor, tendințele de dezvoltare. Aceasta este o analiză materialist-istorică a unui fenomen social propriu orînduirii comuniste. Orientarea spre concret în cercetarea orînduirii socialiste este exprimată de Lenin în mod expres în următoarele cuvinte: „...Mai multă atenție la faptele simple, dar vii, ale construcției comuniste, fapte luate din viață și verificate de viață"[2]. Cercetătorii din țările socialiste, folosind exemplul clasicilor și abordînd cu originalitate studiul societății de pe pozițiile materialismului istoric, au obținut rezultate pozitive în cercetarea diferitelor aspecte și

[1] V. I. Lenin, *op. cit.*, p. 141.
[2] Idem, *Opere*, vol. 29, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 402.

momente ale societății socialiste[1]. Ca atare, discuțiile care se poartă în legătură cu cercetările sociologice concrete sînt, după părerea noastră, strîns legate de problema obiectului materialismului istoric și au o semnificație gnoseologică de prim rang. Orientarea spre cercetarea concretă exprimă tendința cunoașterii științifice de a se apropia cît mai mult de concretul social cel mai bogat în determinări și de a-l studia în profunzime. Numai folosind această cale, cunoașterea se va putea ridica pînă la cele mai generale laturi și legi ale noii societăți, va putea să descopere noile tendințe ale dezvoltării. Intervențiile pe marginea problemelor legate de cercetările sociologice concrete au subliniat atît importanța lor teoretică pentru dezvoltarea concepției materialiste a istoriei, cît și însemnătatea lor practică imediată. Pe baza concluziilor desprinse din aceste cercetări se pot lua măsuri eficace în planificarea economiei naționale, în satisfacerea din ce în ce mai rațională a necesităților oamenilor, pentru propagarea concepției materialiste despre lume etc.

Orientarea activității filozofice din țara noastră spre cercetările sociologice concrete, soluție rodnică în direcția dezvoltării științelor sociale și creșterii eficacității lor practice, este cuprinsă în indicațiile partidului nostru : „Trebuie lichidată discordanța dintre preocupările atît de bogate și multilaterale ale partidului și statului nostru pentru dezvoltarea economică a țării și caracterul abstract, rezultat din insuficienta cunoaștere a realităților, pe care-l au unele lucrări de științe sociale"[2].

Materialismul istoric studiază orînduirea socialistă folosind și ajutorul științelor sociale particulare, care îi oferă date științifice prelucrate și de diferite grade de generalitate : economia politică, socialismul științific, istoria, etica etc. De pildă, generalizările socialismului științific despre rolul partidului în înfăptuirea revoluției socialiste și în construcția socialismului și comunismului contribuie într-o măsură însemnată la aprofundarea problemei filozofice a rolului factorului subiectiv în viața socială.

La rîndul lor, științele sociale particulare folosesc cercetări concrete asupra fenomenelor sociale ce intră în domeniul lor de studiu.

Deși cercetările concrete ale științelor sociale particulare au la bază metodologia materialismului istoric, deși pot studia un fenomen în legăturile lui esențiale, precum și locul și rolul său în cadrul altor fenomene sociale, ele nu fac parte din materialismul istoric. Astfel de cercetări, ca, de pildă, investigarea opiniei publice dintr-o țară sau alta în problema dezarmării generale și totale, în problema încetării experiențelor cu arma nucleară, pot constitui puncte de plecare în analiza ideologiei politice, a ariei ei de cuprindere, a legilor propagării ei, a rapidității de răspîndire, a gradului de conștiință politică a diferitelor pături ale populației unei țări.

---

[1] Vezi în acest sens L. N. Mitrohin, *Educația ateistă și metodologia cercetării rămășițelor religioase*, în „Probleme de filozofie", 1962, nr. 3 ; A. Uledov și G. Șerbakov, *Experiența unei cercetări sociale concrete* ; vezi și B. G. Dolgodilin, V. V. Kazarinov, N. S. Kolubanov și K. I. Kosolapov, *Despre cercetarea sociologică concretă*, în „Probleme de filozofie", 1962, nr. 2 ; *Întîlnirea sociologilor marxiști*, în „Probleme ale păcii și socialismului", 1962, nr. 2 etc.

[2] *Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Romîn*, București, Edit. politică, 1960, p. 86.

În legătură cu stabilirea locului cercetărilor concrete, în cadrul dezbaterilor se conturează două tendințe opuse : una dintre ele supraapreciază însemnătatea lor, înglobîndu-le pe toate, inclusiv cele aparținînd științelor sociale particulare, în cadrul obiectului materialismului istoric ; cealaltă le subapreciază, situîndu-le pe toate în afara materialismului istoric, deși adepții ei recunosc rolul lor fructuos în dezvoltarea materialismului istoric[1].

Pe baza considerațiilor de mai sus, nu împărtășim părerea tov. Radu Florian, după care alături de materialismul istoric există și o altă știință generală despre societate, sociologia marxistă. În această viziune, obiectul de studiu al celor două științe diferă. Potrivit punctului de vedere al tov. Radu Florian, materialismul istoric „studiază numai generalul cu sfera cea mai largă, la nivelul vieții sociale în ansamblul ei", adică la nivelul tuturor epocilor istorice, iar obiectul sociologiei marxist-leniniste l-ar constitui „generalul la nivelul fiecărei orînduiri sociale, îndeosebi a celei contemporane, ca și la nivelul mai multor orînduiri sociale"[2].

Demonstrînd dreptul la existență a sociologiei, înțeleasă ca știință teoretică generală, însă nefilozofică, și analizînd raportul acestei științe cu fenomenele concrete, tov. Radu Florian a îngustat sfera obiectului materialismului istoric, l-a redus la rolul de „teorie a cunoașterii pentru științele sociale particulare", de „metodologie științifică" pentru aceste discipline și l-a îndepărtat de realitatea socială printr-o știință mijlocitoare.

★

În continuare, ne vom opri asupra raportului dintre materialismul istoric și socialismul științific. După cum rezultă din articolul *Cu privire la obiectul materialismului istoric și al sociologiei marxist-leniniste*, s-ar părea că, în procesul dezvoltării lor, materialismul istoric și socialismul științific ar fi succesive și numai pe această cale s-ar influența reciproc : mai întîi se dezvoltă socialismul științific, iar apoi, pe această bază, se dezvoltă materialismul istoric. De pildă, vorbind despre rolul documentelor mișcării comuniste și muncitorești internaționale în dezvoltarea materialismului istoric, autorul arată că analiza sociologică a societății contemporane cuprinsă în aceste documente „oferă materialismului istoric, ca disciplină filozofică, un bogat material pentru elaborări teoretice la cel mai înalt nivel de generalizare", pune la „ordinea zilei dezvoltarea materialismului istoric". De aici rezultă că generalizarea practicii social-istorice s-ar face în trepte ascendente distincte, fiecare dintre ele deter-

[1] În prima categorie intră, de pildă, părerea tovarășilor Nicolae Kallos și Andrei Roth, exprimată în articolul *Materialismul istoric ca sociologie marxistă și comunismul științific*, apărut în „Cercetări filozofice", 1962, nr. 5, iar în a doua opinia tovarășilor Paul Popovici și Ovidiu Trăsnea, cuprinsă în articolul *Cu privire la caracterul și obiectul materialismului istoric și raportul său cu socialismul științific*, apărut în nr. 3 din 1962 al revistei „Cercetări filozofice". Ultima părere este împărtășită foarte clar de cercetătorul sovietic G. G. Karavaev în *Materialismul istoric și cercetările sociologice concrete*, în „Analele romîno-sovietice", seria Filozofie, nr. 4 din 1962.

[2] În legătură cu acest aspect sîntem întru totul de acord cu obiecțiile exprimate în articolele apărute la rubrica „Discuții" în numerele 3 și 5 din 1962 ale revistei „Cercetări filozofice".

minînd-o pe următoarea: dezvoltarea sociologiei marxist-leniniste (a socialismului științific) permite dezvoltarea ulterioară a materialismului istoric. În realitate lucrurile stau altfel. Dezvoltarea materialismului istoric și a socialismului științific sînt simultane. Acest fapt se explică, printre altele, prin aceea că materialismul istoric constituie generalizarea datelor tuturor științelor sociale și nu numai ale socialismului științific, iar dezvoltarea acestuia din urmă este condiționată nu numai de evoluția materialismului istoric, ci și a altor discipline sociale, cum ar fi, de pildă, economia politică. În afară de aceasta, materialismul istoric se dezvoltă nu numai pe baza generalizării datelor oferite de științele sociale particulare, ci și ca urmare a generalizării directe a evenimentelor istorice, îndeosebi a luptei clasei muncitoare pentru înlăturarea capitalismului și construcția societății socialiste. A situa materialismul istoric în urma sociologiei, înțeleasă ca socialism științific, pe motivul că crearea și dezvoltarea unei asemenea științe ar permite dezvoltarea ulterioară a materialismului istoric prin generalizarea cea mai înaltă a datelor sociologice înseamnă a simplifica procesul complex al dezvoltării materialismului istoric.

Vorbind despre raportul dintre materialismul istoric și sociologia marxist-leninistă, tov. Radu Florian face apel la documentele mișcării comuniste și muncitorești internaționale, afirmînd că ele, deși au „ca punct de plecare și ca instrument teoretico-metodologic general concepția materialistă a istoriei", sînt întruchiparea unor analize sociologice profunde. Aceste cercetări complexe și multilaterale „fac parte în mod evident din obiectul comunismului științific, deci al sociologiei marxist-leniniste".

Or, documentele mișcării comuniste și muncitorești internaționale constituie totodată principalele contribuții la dezvoltarea materialismului istoric. Noul Program al P.C.U.S. dezvoltă în mod creator materialismul istoric în probleme ca, de pildă, trecerea de la o formațiune la alta (de la capitalism la socialism și de aici la comunism), corelația dintre existența socială și conștiința socială în cadrul noii societăți, rolul și locul ideologiei în general, al moralei în societatea comunistă în special, transformarea științei într-o forță de producție nemijlocită etc.

★

În ultima parte a articolului ne vom opri pe scurt asupra raportului dintre materialismul istoric și sociologia marxistă. Lenin, în lucrarea sa *Ce sînt „prietenii poporului" și cum luptă ei împotriva social-democraților?*, criticînd metoda subiectivistă de studiere a fenomenelor sociale, reia expunerea concentrată a esenței concepției materialiste a istoriei făcute de K. Marx în prefața la *Contribuții la critica economiei politice* și arată: „Însăși această idee a materialismului *în sociologie* a fost o idee genială"[1]. Într-un alt loc subliniază: „Această ipoteză (concepția materialistă a istoriei. — *A.M.*) a ridicat ... pentru prima oară sociologia la rangul de știință"[2]. Din aceste pasaje reiese că Lenin a folosit termenul de sociologie atribuindu-i, după părerea noastră, o sferă mai largă decît

[1] V. I. Lenin, *op. cit.*, p. 135. (Subl. ns.)
[2] *Ibidem*, p. 136.

materialismului istoric. Împărtășim în această direcție părerea cercetătorului sovietic G.G. Karavaev [1] și nu considerăm justificată identificarea materialismului istoric cu sociologia. Punînd semn de egalitate între materialismul istoric și sociologie, diminuăm importanța revoluției săvîrșite de marxism în toate științele despre societate, iar reducînd sociologia la socialismul științific am exclude nemotivat materialismul istoric și celelalte științe sociale din ansamblul sociologiei.

Sociologia științifică constituie un ansamblu unitar de științe despre societate, în cadrul căruia locul central îl ocupă materialismul istoric ca fundament teoretic și metodologic al tuturor disciplinelor sociale. Înțeles în acest mod, materialismul istoric este singura știință filozofică, toate celelalte științe despre societate fiind particulare.

Privită astfel, sociologia ne apare ca fiind într-un proces continuu de dezvoltare atît ca urmare a progresului societății, cît și prin adîncirea studiului fenomenelor sociale prezente sau trecute. Sfera sociologiei se lărgește cu timpul, se diferențiază în alte științe sociale de sine stătătoare, progresul în acest sens fiind nelimitat.

★

În încheiere trebuie să subliniem că discuția inițiată de revista „Cercetări filozofice" asupra unora dintre cele mai complexe, mai importante și mai actuale probleme ale materialismului istoric se vădește a fi rodnică. Chiar dacă problemele ridicate nu capătă un răspuns complet și definitiv din partea unui participant la discuție sau a altuia, schimbul de idei pe această cale, chiar cu un scop mai modest, ca acela de a preciza unele idei sau de a face unele observații, nu poate fi apreciat decît pozitiv.

[1] G. G. Karavaev, *Materialismul istoric și cercetările sociologice concrete*, în „Analele romîno-sovietice", seria Filozofie, 1962, nr. 4.

ACTIVITATEA PRACTICĂ ȘI UNELE PROBLEME ALE DEZVOLTĂRII CONȘTIINȚEI SOCIALISTE

LUPTA PENTRU CALITATE CERE O MUNCĂ POLITICĂ DE CALITATE

DE

COSTEL BUZDUGAN și AL. ROȘCA

Prin amploare și rezultate, lupta pentru calitate se înscrie ca una dintre realitățile cele mai însemnate ale desăvîrșirii socialismului în țara noastră. Inițiind-o, partidul a pornit de la premisa că „*în prezent dispunem de toate condițiile necesare transformării luptei pentru produse de înalt nivel calitativ într-o mișcare de masă a muncitorilor, maiștrilor, inginerilor, tehnicienilor din toate ramurile economiei naționale*" [1]. Aceste condiții, așa cum reiese și din detalierea lor în directivele citate, țineau în primul rînd de succesele deja obținute în făurirea bazei tehnice-materiale a socialismului, dar și de maturizarea altor factori deosebit de importanți, printre care citățm : acțiunea stimulatoare a relațiilor socialiste de producție în ansamblul economiei naționale ; entuziasmul și abnegația creatoare a maselor care își însușesc în tot mai mare măsură politica și ideologia partidului ca propria lor politică și ideologie ; priceperea dobîndită de organele și organizațiile de partid, de stat, sindicale și de U.T.M. în dezvoltarea și conducerea amplelor mișcări de masă caracteristice socialismului și trecerii spre comunism.

Partidul nostru, ca orice partid marxist-leninist, acordă o atenție deosebită muncii politice cu masele, definindu-i în fiecare etapă principalele obiective și mijloace, îndrumînd și controlînd permanent această activitate, popularizînd inițiativele și experiența valoroasă a colectivelor de muncă. Această activitate, care decurge nemijlocit din poziția partidului de conducător al maselor și de purtător al intereselor lor fundamentale, își are fundamentul științific în ideologia marxist-leninistă, în teza despre rolul hotărîtor al maselor de făuritoare ale istoriei.

Dezvoltînd învățătura despre partidul de tip nou al clasei muncitoare, Lenin considera educarea și organizarea ca laturi sau scopuri prin-

[1] *Directivele C.C. al P.M.R. către toate organele și organizațiile de partid, sindicale, ale U.T.M., cu privire la criteriile principale ale întrecerii socialiste în cinstea aniversării a 40 de ani de la înființarea P.C.R.*, București, Edit. politică, 1961, p. 8.

cipale ale muncii desfășurate de organizațiile de partid în rîndul maselor [1]. În diferite etape ale revoluției socialiste, aceste laturi se realizează concomitent și una prin cealaltă, în cadrul luptei practice pentru atingerea unor obiective concrete ; tocmai asemenea obiective determină particularitățile muncii politice de masă, atît în ce privește formele și metodele, cît și în ce privește conținutul ei.

În activitatea oricărei organizații de partid sau sindicale — în cele ce urmează ne vom sprijini pe experiența dobîndită la uzina „Tractorul"-Brașov — sînt numeroase faptele care dezvăluie bogăția acestei munci, varietatea metodelor folosite. Astfel, de pildă, consfătuirile de producție apar și ca forme importante ale muncii politice de masă, în sensul că oferă o tribună pentru agitație și propagandă în sprijinul realizării planului, al luptei pentru economii, al creșterii calității ; oamenii muncii folosesc acest prilej nu numai pentru a critica neajunsurile din munca unor tovarăși de-ai lor sau din desfășurarea procesului de producție ; ei fac propuneri concrete, cu caracter tehnic-organizatoric, a căror realizare constituie de asemenea un obiectiv al muncii politice de masă.

La o consfătuire organizată anul trecut de Comitetul de partid al uzinei de tractoare cu agitatorii cei mai activi din secții și sectoare, comunistul Dumitru Ene din secția uzinaj-șasiu a arătat cît este de important ca agitatorii să nu se mulțumească doar cu criticile și propunerile din consfătuiri, ci să lupte cu pasiune și perseverență pentru realizarea lor. Ideea, sprijinită și de alți participanți la ședință, izvora din experiența personală : constatînd, de pildă, slaba calitate a reparațiilor capitale la unele mașini și greutățile pe care acest fapt îl provoacă muncitorilor în realizarea planului și în asigurarea calității pieselor, Dumitru Ene criticase pe lăcătușii vinovați și propusese constituirea în atelier a unei comisii de autorecepție a mașinilor reparate, formată din muncitori fruntași. Dar a trecut multă vreme și propunerea nu se aplica, deși fusese apreciată de toți. Agitatorul Dumitru Ene, ca membru de partid, s-a adresat în mai multe rînduri conducerii atelierului și, cu sprijinul organizației de bază, comisia a început să funcționeze.

În desfășurarea vie a muncii politice de masă se împletesc strîns aspecte organizatorice cu altele strict tehnice. În cadrul luptei pentru economii, comuniștii au inițiat mișcarea „Să reducem greutatea tractorului și consumul specific de metal", care a dus la reducerea în ultimii ani a greutății tractorului cu circa 300 kg, la o economisire a mii de tone de metal. Pentru această acțiune, Comitetul de partid a constituit un activ pe uzină, un adevărat „stat-major" al mișcării, care s-a ocupat atît de organizarea reproiectării unor piese ale tractorului, cît și de mobilizarea muncitorilor, tehnicienilor și inginerilor din secțiile productive pentru depistarea și valorificarea rezervelor de reducere a consumului de metal. La turnătorie, de pildă, un obiectiv al muncii politice de masă l-a constituit recuperarea bavurilor, armăturilor, alicelor și a celorlalte resturi de metal care în mod obișnuit se aruncau o dată cu nisipul ars ;

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 15, p. 340. În altă parte, Lenin definește aceleași laturi ale muncii politice de masă ca fiind „munca de propagandă, agitație și organizare" (*Ibidem*, p. 49).

ca urmare, printre numeroase altele a apărut și propunerea, realizată apoi în practică, de a monta doi electromagneți la banda care evacua nisipul ars. Lunar, la turnătorie se recuperează astfel peste 100 t de metal.

Atingerea obiectivelor de ordin tehnic-economic și acțiunile organizatorice care se încadrează în procesul mai larg de perfecționare continuă a relațiilor socialiste de producție constituie *terenul obiectiv* pe care se manifestă munca politică de masă. Aceasta din urmă este, în esență, o muncă cu oamenii, vie, concretă, individualizată.

La un moment dat, un obiectiv important al muncii politice desfășurate de organizațiile de partid din uzina brașoveană l-a constituit organizarea brigăzilor de producție și trecerea de la întrecerile individuale la întrecerea socialistă între colective de muncă. Era vorba deci de o măsură care ținea mai întîi de organizarea relațiilor ce se stabilesc în producție. O bună perioadă de timp însă, hotărîrile conducerii tehnico-administrative n-au reușit să treacă de pe hîrtie în halele de producție, formarea brigăzilor mergea greu, a fost nevoie de acțiuni susținute ale organizațiilor de partid, sindicale și de U.T.M. pentru a convinge oamenii să renunțe la vechiul lor mod de a munci de unul singur. Una dintre brigăzile formate la secția uzinaj-șasiu — cea de pe linia 611, condusă de Al. Szabo — deși obținuse încă din prima lună o creștere a productivității muncii de peste 15% (și o mărire corespunzătoare a cîștigurilor) nu reușea să fie întru totul un exemplu de urmat : tot din prima lună apăruseră și codașii, iar o dată cu ei și neînțelegerile dintre membrii brigăzii. În privința lui Ion Leucă, de pildă, care lipsea, lucra neglijent și dădea numeroase rebuturi, brigada se scindase : unii cereau să fie scos din brigadă pentru că prejudicia rezultatele generale (mai cu seamă, firește, salariile lor) ; cei mai mulți, însă, s-au alăturat acțiunilor de îndreptare întreprinse pînă atunci de șeful brigăzii singur. S-a întocmit un adevărat plan de muncă cu Ion Leucă, în care alături de caricaturi și critici în ședințe se mai prevedea ca unii tovarăși din brigadă să se ocupe efectiv de educarea lui ; în aplicarea inițiativei „mă controlez singur și răspund de calitate" n-a fost admis etc. După circa 3 luni, pe mașina lui Ion Leucă a apărut o tăbliță care anunța că a obținut depășiri de 20—30% și că nu mai dă rebuturi. După alte trei luni, brigada a obținut steagul de fruntașă pe uzină, devenind un puternic argument în munca politică pentru organizarea celorlalte brigăzi de producție. Astăzi, la Uzina de tractoare există 456 de brigăzi, cuprinzînd peste 4000 de oameni — aproape toți aceia care, prin specificul muncii lor, pot fi încadrați în brigăzi.

Cazul de mai sus, și multe altele care se pot da, subliniază că munca politică de masă se desfășoară mai ales pe un plan subiectiv — acela al convingerii, atragerii, mobilizării, înrolării fiecărui muncitor, maistru, inginer în efortul colectivului respectiv spre realizarea sarcinilor ce-i revin în cadrul mersului întregului popor spre socialism. Munca politică de masă își evidențiază astfel întemeierea pe principiul creșterii însemnătății factorului subiectiv în făurirea istoriei o dată cu trecerea spre socialism, reprezentînd totodată una dintre căile de înfăptuire practică a acestui principiu.

★

Principalele obiective ale muncii politice de masă, desfășurată de organizațiile de partid, sindicale, de U.T.M. în sprijinul producției — creșterea producției și a productivității muncii, scăderea prețului de cost, dezvoltarea conștiinței socialiste a oamenilor muncii —, se află într-o strînsă interdependență. Demonstrînd că „îmbunătățirea indicilor calitativi ai produselor reprezintă o condiție de primă însemnătate pentru asigurarea posibilităților de creștere a producției" [1], Directivele C.C. al P.M.R. subliniau că lupta pentru calitate nu numai că nu înlătură celelalte obiective, dar ridică și activitatea pentru înfăptuirea lor la un nivel superior. În legătură tocmai cu această din urmă afirmație, se justifică întrebarea : ce aduce nou în desfășurarea muncii politice lupta pentru sporirea calității produselor?

Vom observa de la început că dezvoltarea acestei mișcări de masă a dus în prim plan, alături și legată de preocuparea pentru *cît* producem, pe aceea referitoare la modul *cum* producem. În felul acesta, lupta pentru calitatea superioară a produselor apare, firesc, și ca luptă pentru o muncă de calitate. Iar exigențele de calitate se pun atît muncii productive, cît și celei politice, în sprijinul producției; lupta pentru calitate presupune, deci, o muncă politică de calitate.

Concret : sporirea exigențelor de calitate față de muncă și de produsele ei a scos la iveală aspecte negative care altădată treceau neobservate sau erau tolerate. Este, de pildă, cazul pieselor uzinate la una din limitele toleranței admise, al pieselor ce necesitau retușuri, al rebuturilor care se încadrează în procentajele planificate, al absențelor și lipsei de respect față de muncă etc. Pornind o campanie hotărîtă împotriva unor astfel de neajunsuri, comuniștii au constatat că metodele socotite pînă atunci „sigure" nu mai aveau eficiența știută ori că, pur și simplu, altă dată se mulțumiseră cu o eficiență mai scăzută a muncii politice de masă. Ceea ce astăzi „sare în ochi" la o cunoaștere cît de sumară a activității în sprijinul producției desfășurată de organizațiile de bază din uzină, este tocmai existența „sfintei nemulțumiri" față de orice neajuns, a unui asemenea spirit creator în stare să ducă la apariția necontenită a noilor inițiative în munca politică de masă și la întinerirea formelor cunoscute dinainte.

A căpătat o largă răspîndire în uzină metoda de a întocmi planuri complexe de acțiuni menite să îndrepte o stare de lucruri nesatisfăcătoare ; uneori — precum în cazul a patru prieteni de la secția matrițerie, care petreceau după leafă 3—4 zile iar cînd veneau la lucru iroseau timp prețios cu discuțiile — aceste planuri prevedeau apariția unei caricaturi la gazeta de perete, discuții purtate de agitatori, critici formulate de tovarășii de muncă în consfătuirile de producție și mutarea celor patru muncitori pe linii tehnologice îndepărtate una de alta. Viguroasa manifestare a opiniei publice a colectivului a avut în scurtă vreme o eficacitate pe care nu a avut-o aplicarea izolată a uneia sau a alteia din măsurile amintite : cei patru au dat secretarului organizației de bază un articol autocritic scris din proprie inițiativă, cu rugămintea să-l publice la

[1] *Directivele C.C. al P.M.R.* ..., p. 10.

gazeta de perete. Și angajamentele luate în articol n-au rămas doar pe hîrtie.

Firește, o caricatură la postul U.T.M. de control sau o critică în ședință nu sînt lucruri dintre cele mai plăcute ; la apariția sa într-o caricatură Gheorghe Tătuc — care se numărase multă vreme printre fruntașii întrecerii socialiste din secția motor, dar de la un timp uita de calitate în goana după cantitate — a făcut și o cerere de transferare din secție, dar nici n-a mai dat din mînă piese de slabă calitate (de altfel, așa cum a mărturisit apoi, chiar dacă i s-ar fi aprobat cererea n-ar fi plecat din secția unde lucrează de peste 10 ani). Printre cei vizați cu astfel de prilejuri sînt însă destui care se supără pînă într-atît, încît nu mai pot înțelege esențialul din critică, nu reținînimic și, în consecință, nu se îndreaptă. În strădania sa de a deveni cît mai eficientă, munca politică de masă a ajuns să aibă în vedere și particularitățile psihologice ale oamenilor. În uzină au apărut „vitrine cu rebuturi", iar pentru cei mai...supărăcioși s-au găsit și alte mijloace. Strungarul Chiriță Bucșe a fost pînă de curînd un astfel de om : în goană după cîștig neglija calitatea, bunăoară strunjind piesele din două șpanuri în loc de patru cît prevedea tehnologia și, oricît de blînd i-ar fi vorbit, nimeni n-a ieșit la vreun capăt cu el. Pînă într-o zi cînd tovarășii săi din secția uzinaj-motor au început să-i adune lîngă strung rebuturile. La sfîrșitul lunii, în jurul grămezii de piese rebutate a fost organizată o discuție în care maistrul a calculat că valoarea rebuturilor din luna respectivă depășea salariul strungarului pe două luni. Aceasta a fost, desigur, tot o formă de critică, de astă dată însă Chiriță Bucșe a fost nevoit să-și îndrepte supărarea asupra grămezii de rebuturi și, mai departe, asupra stilului său defectuos de muncă.

Calitatea muncii politice de masă se exprimă în eficiența ei, în obținerea unor asemenea succese cum ar fi acela că pe linia de arbori cotiți se lucrează de un an și jumătate fără rebuturi și că alte trei brigăzi din secția uzinaj-motor au urmat acest exemplu din august 1962. Pentru a ajunge aici s-au folosit multe și variate metode ale muncii politice, dar hotărîtor a fost faptul că printr-o muncă perseverentă, de la om la om, prin exemplu personal, prin prieteniile prelungite și în afara uzinei — comuniștii au reușit să încetățenească în aceste brigăzi spiritul de colaborare tovărășească și ajutor reciproc și pasiunea pentru continua lărgire a orizontului cultural și tehnic.

Punînd un accent deosebit pe introducerea tehnicii celei mai noi, pe perfecționarea tehnologiei de fabricație și pe strictețea respectării ei în toate verigile producției, lupta pentru calitate impune o continuă dezvoltare a cunoștințelor profesionale ale muncitorilor. Găsirea și organizarea formelor celor mai potrivite de ridicare a nivelului tehnic-profesional, antrenarea și mobilizarea muncitorilor la ele constituie sarcini importante ale muncii politice de masă.

La uzina de tractoare funcționează în prezent 83 de cursuri de perfecționare a cunoștințelor profesionale, la care participă peste 4000 de muncitori, tehnicieni, ingineri. Frecvența de sută la sută înregistrată la primele lecții în majoritatea cercurilor este o dovadă a importanței care li se acordă

atît de către cursanți, cît și de către organizațiile de bază din secții și ateliere.

Interesul cursanților este atît de mare încît la unele lecții frecvența a fost chiar... de peste 100%, venind cursanți și de la alte cercuri atrași de importanța temei și de nivelul predării. Pentru a crea o imagine a nivelului la care se desfășoară în prezent acest învățămînt profesional — nivel revendicat de actuala dotare tehnică a uzinei și de tehnicitatea ridicată a produselor ei, — citățm temele prevăzute în programa cercului de la forje : calcule matematice, clasificarea oțelurilor, desen tehnic, diagrama fier-carbon, indici tehnico-economici.

Preocuparea neslăbită pentru eficiență și inițiativele creatoare ale comuniștilor sînt prezente și în activitatea cursurilor respective. Capătă o tot mai largă răspîndire metoda de seminarizare practică a lecțiilor direct la mașinile cursanților ; cursurile se încheie cu examene, susținute în fața comisiei administrative-tehnice de ridicare a calificării. În anul școlar 1961—1962, numai la secția uzinaj-motor au trecut astfel în categorii superioare de salarizare 100 din cei 180 de muncitori care au frecventat cursurile.

Dar ridicarea calificării profesionale a muncitorilor nu se realizează numai în cadrul cursurilor respective. Comitetul de partid a îndrumat organizațiile de bază și pe agitatori să inițieze și să dezvolte și în această direcție forme cît mai variate ale muncii politice de masă.

Strungarul Constantin Pascovici, agitator la secția sculărie, a arătat, în cadrul schimbului de experiență la care ne-am mai referit, ce însemnătate are pentru eficiența muncii politice ajutorul tovărășesc în muncă, acordat cu pricepere, tact și fără a jigni oamenii cu aere de superioritate. El a povestit cele întîmplate cu strungarul Ioan Tudor, care într-o vreme rebuta comenzi întregi de piese. În urma discuțiilor și criticilor, Ioan Tudor începuse să se îndrepte, totuși — nu se știa de ce — nu reușea să dea piese la nivelul calitativ cerut. Venind adeseori, ca din întîmplare, lîngă mașina lui și urmărindu-i lucrul, agitatorul a ajuns să descopere că strungarul nu prea știa să citească desenul tehnic și nu avea curajul să recunoască acest lucru în fața tovarășilor săi și să le ceară ajutorul.

„Tii, ce complicat desen !", i-a spus odată Pascovici lui Tudor, încercînd să citească ca pentru sine desenul, și nu mică i-a fost bucuria cînd Tudor a început să-i pună întrebări. De atunci, Pascovici și alți comuniști din secție l-au ajutat pe Tudor să învețe citirea desenelor tehnice complicate, să lucreze fără rebut și să devină astfel unul dintre fruntașii luptei pentru calitate.

Experiența arată că tocmai munca politică de masă desfășurată în rîndul acelora care nu s-au înscris la cursurile de perfecționare a cunoștințelor profesionale are mai cu seamă de luptat cu vechiul, cu inerția și cu rutina unui mod empiric de muncă. Formele și mijloacele muncii cu acești oameni trebuie deci să fie mai vii, mai atractive, mai interesante și, prin aceasta, mai ofensive.

O astfel de formă s-a dovedit a fi concursul „Cine știe meserie cîștigă", mai ales după ce a trecut prin „proba de foc" de la secția tratament

termic, unde nici o altă formă a muncii politice de masă nu reușise să-i determine pe călitori să învețe fenomenele care se produc în timpul călirii. „Asta-i treabă de inginer" spuneau ei despre cunoașterea diagramei fier-carbon, continuînd să dea un procent ridicat de rebuturi și de piese care necesitau retușuri ulterioare. Organizarea concursului între cele 3 brigăzi din secție, într-o seară de odihnă la care participau și familiile muncitorilor, a avut darul să schimbe din temelii vechea stare de lucruri : de unde înainte nu veneau la cursurile de ridicare a calificării, oamenii nu numai că au participat în proporție de sută la sută la pregătirea pentru concurs, dar ajunseseră să umble ei după ingineri pentru a obține lămuriri suplimentare. Cîștigătoarea concursului, de fapt, n-a fost doar brigada condusă de Enache Niculae ; față de anul precedent, în 1962 rebuturile au scăzut cu 25%, retușurile cu 30%, înregistrînd cele mai mici valori din istoria secției ; singurul care a crescut a fost salariul : cu circa 15%. Mulțumită concursului, bătrînul Oprescu Ioan a ajuns să cunoască după 20 de ani de meserie transformările structurale provocate prin călire, iar după concurs mulți călitori au obținut prin examen încadrarea în categorii superioare de salarizare.

În lupta împotriva diverselor manifestări în muncă ale vechiului — spiritul rutinier, dezinteresul față de continua lărgire a orizontului profesional și cultural, goana după cîștig în dauna calității, lipsa de răspundere, ignorarea intereselor majore ale colectivului, neseriozitatea ș.a. —, unul dintre cele mai ofensive mijloace ale muncii politice de masă îl constituie cum e și firesc, însuși noul. Caracterul său dominant, vigoarea cu care se dezvoltă continuu, sprijinul și prețuirea de care se bucură, toate acestea au transformat manifestările lui în argumente practice imposibil de ignorat, în exemple care însuflețesc în tot mai mare măsură masa de oameni ai muncii. Din acest punct de vedere apare ca deosebit de grăitor faptul că reprezentanții noului au devenit un prilej de mîndrie nu numai pentru colectivul uzinei în ansamblu, dar și individual pentru tot mai numeroși muncitori : „Pe mine m-a calificat Teodor Turcu", poți auzi, de pildă, de la mulți turnători de la turnătoria de neferoase ; vor să spună că nu i-a calificat un oarecare, ci un apreciat fruntaș în muncă.

La amploarea, ca număr și rezultate, atinsă astăzi de mișcarea inovatorilor și raționalizatorilor din uzină și-a adus, desigur, o contribuție însemnată și apariția „inovatorilor milionari", precum comuniștii Ioan Baboș, ajustor sculer la secția piese, Afanasie Paiu, fost muncitor și maistru, în prezent tehnician I, care lucrează la o mașină de înalt nivel tehnic proiectată de el, ori inginerul Tiberiu Vădănici, care — datorită deosebitelor rezultate obținute, pasiunii sale pentru nou — a fost promovat în cîțiva ani de la funcția de adjunct al secției turnătorie la cea de șef la secția oțelărie și, de curînd, la aceea de siderurg-șef al uzinei. În rîndul întîi al acestui detașament de reprezentanți ai noului și-a cucerit un binemeritat loc și eroul muncii socialiste Ilie Trandafirescu, fost turnător și proaspăt absolvent al Politehnicii în preajma pensionării, de care nici nu vrea să audă. El este unul dintre inițiatorii folosirii fontei nodulare în uzină, conducătorul acestei tinere secții,care obține rezultate remarcabile. Comunicarea despre avantajele utilizării fontei nodulare în industrie, pe care a pre-

zentat-o la sesiunea științifică ce a avut loc de curînd la uzină, a stîrnit un deosebit interes printre participanți.

Activitatea unor asemenea contemporani evidențiază și un alt aspect, cu deosebită valoare principială : dezvoltîndu-se necontenit, noul nu constituie doar un exemplu mobilizator, nu se poate mulțumi să coexiste pasiv cu vechiul, ci desfășoară în practică o ofensivă neslăbită și rodnică pentru cîștigarea și formarea de noi și noi partizani. A devenit o lege ca în „statele de serviciu" ale fiecărui purtător al noului să existe un tot mai bogat capitol referitor la cadrele crescute de el. Printre oamenii formați de inginerul Tiberiu Vădănici se numără, de pildă, și Francisc Balint, fostă slugă la chiabur, astăzi prim-topitor fruntaș și el însuși educator al unei noi promoții de muncitori fruntași ; se poate spune că expresia „familia reprezentanților noului" prezintă tendința de a ieși din rîndul metaforelor, lupta pentru mai mult, mai bine, mai frumos, dezvoltînd cu adevărat asemenea originale relații de înrudire între purtătorii noului, fie că ei aparțin generației mai vechi, fie celei mai noi.

★

Observăm deci că formarea și dezvoltarea conștiinței socialiste a oamenilor muncii apare ca o premisă și totodată ca un obiectiv de permanentă actualitate și răspundere al unei munci politice de calitate superioară. În ce privește înfăptuirea sa practică, se poate distinge — printre altele chiar și din faptele pînă acum citate — că educația apare, simultan, ca mijloc și scop al muncii politice de masă. Ca scop, această sarcină se află în strînsă interdependență cu cele de ordin tehnic-economic. În practica muncii politice, echilibrul necesar dintre sarcinile pe linia educației și cele de producție se traduce printr-o justă îmbinare a preocupărilor imediate cu cele de perspectivă : în absența unei temeinice munci educative în rîndurile oamenilor muncii, cele mai frumoase rezultate economice se vor dovedi vremelnice, după cum eficiența muncii educative este realmente de neconceput fără legarea ei de obiectivele concrete ale producției.

Rezultă și din cele de mai sus că în accepția sa de mijloc al muncii politice de masă, opera de transformare a conștiințelor în direcția socialismului prezintă o importanță excepțională. Munca politică de masă folosește o gamă mult mai vastă de forme și metode decît cele proprii agitației și propagandei ; dar, indiferent că țin de agitație și propagandă, de organizare și muncă concretă și zilnică de la om la om, formele și metodele de antrenare, mobilizare, înrolare a fiecărui om al muncii în efortul întregului popor spre desăvîrșirea socialismului au și un profund caracter educativ. De unde și sinonimia expresiilor curente : „muncă politică de masă" și „muncă politico-educativă".

Cunoașterea practicii este în măsură să sugereze și alte considerații cu privire la sensurile multiple ale fenomenului studiat aici : astfel, *caracterul politic* al muncii cu masele este dat nu numai de faptul că ea este desfășurată de către organizațiile politice —, cum sînt cele de partid, sindicale și de U.T.M. —, ci și de *rolul conștiinței politice* a oamenilor muncii în ansamblul conștiinței și comportării lor sociale și particulare. Firește, în practică, aceste aspecte se împletesc și se condiționează reciproc.

Munca politică de masă, prin bogăția sa de conținut, prin varietatea formelor și metodelor sale, dezvăluie însăși finalitatea politică a muncii productive, a luptei pentru îndeplinirea și depășirea planului, pentru realizarea de economii și îmbunătățirea calității produselor. În cuvîntul rostit la Sesiunea extraordinară a Marii Adunări Naționale din aprilie 1962, tov. Alexandru Tripșa, secretarul comitetului de partid de la uzinele de tractoare din Brașov, a subliniat rolul stimulator pe care l-a dobîndit în activitatea colectivului uzinei semnificația nemijlocit politică a muncii sale, faptul că i-a revenit sarcina de mare răspundere de a contribui la făurirea bazei tehnice-materiale și deci la victoria socialismului la sate. Angajîndu-se în fața conducerii partidului și statului nostru, a Marii Adunări Naționale și a țărănimii colectiviste să lupte cu toată hotărîrea și priceperea pentru îndeplinirea și depășirea sarcinilor de plan, constructorii de tractoare brașoveni se dovedeau a fi „conștienți că în condițiile actuale este necesar ca pe ogoarele patriei noastre să lucreze tot mai multe tractoare și mașini agricole de bună calitate și de mare randament, realizate prin eforturile rodnice ale clasei muncitoare" [1].

Așadar, însăși viața, practica noastră socială se vădește a fi cel dintîi educator al conștiinței socialiste a oamenilor muncii în general, al conștiinței lor politice în special. Tocmai aceasta determină caracterul profund educativ al acelor forme ale muncii politice care țintesc să antreneze și să înroleze în mai mare măsură masele la desăvîrșirea revoluției noastre : organizarea întrecerilor socialiste și a altor acțiuni mobilizatoare, mijloace de stimulare morală și materială etc. Și tot de aici apare necesitatea legării din ce în ce mai strînse de viață a formelor muncii politice menite să ridice pe un plan superior, conștient, participarea fiecărui om al muncii la construirea viitorului fericit al întregului popor ; asemenea forme, precum agitația și propaganda, învățămîntul de partid și de U.T.M., munca culturală etc., au un caracter prin excelență educativ, contribuția lor la atingerea obiectivelor economice ale muncii politice fiind indirectă, mediată de conștiință, dar prin aceasta nu mai puțin însemnată. Precizăm din nou, deși faptele pînă acum amintite sînt grăitoare în această direcție, că o distincție netă între două categorii de forme ale muncii politice de masă este în practică greu de întreprins, ele împletindu-se strîns și concurînd împreună la succesul aceleiași acțiuni concrete, existînd forme mixte etc.

Experiența arată că în cadrul luptei pentru calitate crește însemnătatea conștiinței socialiste a oamenilor muncii. Aceasta se explică prin creșterea generală a rolului factorului om la obținerea unor produse de calitate superioară, în aceleași condiții tehnice-materiale [2], adică prin transformarea, la care ne-am mai referit, a luptei pentru calitatea produselor într-o luptă pentru muncă de calitate. Îmbunătățirea calității muncii înseamnă : 1) dobîndirea unei bogate experiențe practice, perfecționarea continuă a pregătirii tehnice-profesionale, despre care am mai arătat

[1] *Victoria socialismului în agricultură*, București, Edit. politică, 1962, p. 122.

[2] Perfecționarea tehnică și a tehnologiei, cu tot caracterul său general de proces continuu, cunoaște asemenea momente de relativă stabilitate în cadrul cărora îmbunătățirea calității produselor continuă să fie posibilă.

că sînt, în ultimă instanță, expresia unei atitudini socialiste față de muncă ; 2) creșterea spiritului de răspundere personală, încetățenirea unei atitudini creatoare și pline de inițiativă față de ea, pasiunea pentru nou și respingerea rutinei, trăsături care, izvorînd dintr-o înaintată conștiință politică, concurează la constituirea profilului moral al muncitorului socialist.

Ținînd seama de caracterul de masă al luptei pentru calitate, exigențele sporite pe care le ridică primesc ca prim răspuns în practică preocuparea pentru continua lărgire a sferei de cuprindere a muncii politice. Statistica arată că 60% dintre constructorii de tractoare studiază în cadrul învățămîntului de partid și de stat ori la universitatea populară de uzină. Adăugînd că acest procent nu cuprinde muncitori antrenați la cursurile de perfecționare a calificării, vom avea imaginea unui colectiv de oameni ai muncii pasionați aproape pînă la unul să-și îmbogățească orizontul politic, cultural și profesional tehnic, să se dezvolte necontenit și multilateral pentru a corespunde în orice moment cerințelor mereu mai înalte ale vieții noastre socialiste.

Dincolo de aspectele sale cantitative, preocuparea actuală pentru calitatea muncii politice poate fi rezumată în principala ei lozincă : „Mai aproape de cerințele vieții, de oameni" ! Aici se cuprind și continua perfecționare organizatorică în stare să asigure maximul de suplețe formelor muncii politice, și îmbunătățirea conținutului ei, și imprimarea unui sănătos spirit de inițiativă creatoare. Pe linia învățămîntului de partid, aceasta se traduce în îndrumarea și controlarea permanentă a modului în care fiecare propagandist leagă problemele generale de sarcinile și preocupările actuale ale uzinei și ale secției respective, în dezvoltarea pe care o cunosc astfel de forme de învățămînt cum sînt cercurile de economie concretă. Pe linia agitației, aceasta înseamnă găsirea și generalizarea metodelor vii care să evite șabloanele uzate și generalitățile neconvingătoare, înseamnă, de pildă, inițierea formei de agitație denumită „fulgere".

Ce sînt „fulgerele" ?

Iată : echipa de turnători condusă de Aurel Moraru a realizat într-un schimb de noapte 180 de miezuri pentru puntea mare, în loc de 120 cît prevedea planul, fără nici un rebut. Această depășire reprezintă un record și lucrul acesta harnicii miezuitori au avut bucuria să-l citească chiar la sfîrșitul schimbului respectiv, înscris într-un „fulger" afișat la ieșirea din sector. De atunci, recordul acesta a devenit un lucru obișnuit, extinzîndu-se și la celelalte schimburi.

Sau : tot într-un schimb de noapte, la turnătoria de fontă s-a rebutat din neglijență 35% din rebutul admis pe o decadă întreagă. Dimineața, muncitorii din schimbul respectiv au trecut cu ochii în jos pe lîngă tovarășii lor din schimbul următor și pe lîngă... „fulgerul" care-i critica. În decada următoare schimbul a lucrat cu mult sub cifra de rebut admisă, recuperînd și pierderea anterioară. Multă vreme după aceea, în nici un schimb de la turnătorie n-au mai apărut rebuturi exagerate ori datorate neglijenței.

Asemenea afișe sînt cunoscute și larg folosite în toate secțiile uzinei, sub denumirea de „fulger", tocmai pentru contribuția lor deosebit de

operativă la închegarea unei opinii publice sănătoase, aprobative ori dimpotrivă, în jurul realizărilor deosebite în producție sau al neajunsurilor ieșite din comun.

Pe linia muncii culturale, înfăptuirea lozincii respective a dus la activitatea bogată a celor 17 formații artistice din uzină, la programele noi prezentate de brigăzile artistice de agitație din sectoare aproape după fiecare consfătuire de producție, la preocuparea pentru un conținut interesant, viu și puternic educativ al manifestărilor pentru tineret, așa cum a fost, de pildă, emoționanta seară de odihnă în care s-a prezentat procesul literar „Fabrica morții", urmat de mărturiile a trei foști deținuți din Auschwitz care locuiesc în Brașov (unul dintre ei muncind chiar în uzină).

Cea de-a doua parte a lozincii care rezumă actualele preocupări pentru calitatea muncii politice de masă — „Mai aproape de cerințele vieții, de oameni" — presupune strădania apropierii diferențiate nu numai față de colectivele de muncă, dar și de individualitățile care compun aceste secții, brigăzi și echipe. De multe ori, în special în cazul unor tineri, vom căuta degeaba cauzele ineficacității muncii politice în mijloacele ei de agitație și propagandă : oamenii participă la învățămîntul de partid și dovedesc acolo că se pregătesc, iau cuvîntul în ședințe și vorbesc frumos, just, uneori chiar atunci cînd își fac autocritica etc., și totuși de la vorbe pînă la comportarea lor în producție ori în afara ei rămîne încă o bună distanță, pe care n-o parcurg. „Sînt demagogi", se spune despre ei. Este adevărat, deși nu întotdeauna demagogia lor e deliberată, conștientă. Cu asemenea oameni — ca să nu mai vorbim de aceia care nu sînt angrenați sau trag chiulul la învățămîntul politic, care nu iau cuvîntul la ședințe, care fac scandal sau rămîn nepăsători la critici și nu se îndreaptă — se pot obține succese pe linia educației numai printr-o perseverentă și dibace muncă de la om la om.

Alături de alte mijloace, această deosebit de însemnată formă a muncii politice de masă folosește într-o mare măsură recunoscutele virtuți educative ale muncii, atît ale muncii productive, cît și ale celei obștești. Atunci cînd este vorba de tineri care abia au absolvit școala profesională, precum Niculae Zărnescu sau Pavel Grecu, cheia formării lor ca muncitori de nădejde și ca oameni adevărați este de a-i face să simtă răspunderea și însemnătatea muncii lor, la început mai mărunte, prin atenția permanentă care îi înconjură, prin grija pe care le-o poartă cîte unul dintre fruntașii secției ; vestit ca scandalagiu, bețiv, om pe care nu poți pune bază, deși cunoaște meserie, Ilie Maieran s-a transformat în muncitorul apreciat de astăzi datorită mai cu seamă responsabilităților care i s-au dat pe linie administrativă (o funcție de conducere : reglor) și în grupa sindicală (responsabil cultural și, mai tîrziu, organizator de grupă), la îndeplinirea cărora a fost zilnic îndrumat, ajutat și controlat de către comuniști ; primele schimbări în conduita actualului student al Politehnicii Marin Dragomir, pe atunci strungar bun, dar recalcitrant și chiulangiu, au apărut atunci cînd tocmai lui, care nu-și îngrijea mașina, Comitetul U.T.M. i-a trasat ca sarcini să se ocupe de curățirea mașinilor de pe linia „arbori" și de ridicarea nivelului profesional al unui coleg mai tînăr etc. etc.

Se pot cita multe nume, se pot relata cele mai variate situații ; în ultimă instanță însă, toate arată că — prin crearea unor condiții speciale, în stare să accentueze responsabilitatea, ritmicitatea muncii productive și obștești — munca de la om la om acționează în sensul formării deprinderilor și a convingerilor caracteristice muncitorului înaintat. Ea realizează astfel fie trecerea de la cunoașterea teoretică a concepției comuniste despre viață la însușirea ei (pe linia lichidării demagogiei la care ne-am referit), fie premisele psihologice pentru cunoașterea și însușirea superioară a acestei concepții. Firește, munca de la om la om are inevitabil ca rezultat și dezvoltarea, într-o anumită măsură, a înțelegerii principiilor juste de viață, după cum agitația și propaganda nu rămîn deloc ineficace pe planul psihologiei sociale. Dar aceasta nu infirmă observația că unele forme ale muncii politice duc mai departe opera celeilalte ; dimpotrivă, subliniază necesitatea simbiozei lor în practică, ca o chezășie a calității muncii politice de masă în ansamblul ei.

★

Nu putem încheia înainte de a încerca o sinteză a analizei de pînă acum în răspunsul la întrebarea: care sînt criteriile calității muncii politice de masă ?

Activiștii de partid obișnuiesc să aprecieze o metodă sau alta a muncii politice după rezultatele ei practice. Un asemenea punct de vedere va apărea de un practicism foarte îngust și dăunător numai acolo unde obținerea rezultatelor imediate va fi singurul obiectiv al muncii politice, numai atunci cînd strălucirea unor procente va orbi oamenii în așa măsură, încît să nu mai vadă realitatea în perspectivă, ceea ce le rămîne de făcut. Pe terenul practicii sociale — îndeosebi socialiste și comuniste — ca unitate indisolubilă a laturii obiective și a celei subiective, ca proces de dezvoltare conștientă, criteriul principal al calității muncii politice constă în *eficiența sa*, concretizată în asemenea date cum sînt rezultatele obținute în producție (îndeplinirea și depășirea planului, economii, micșorarea procentului de rebuturi), amploarea mișcării de inovații și raționalizări, avîntul întrecerii socialiste etc.

Așa cum ne-am străduit să arătăm, lupta pentru sporirea calității produselor implică și cere cu necesitate desfășurarea la un nivel tot mai înalt a muncii politice de masă.

BAZA TEHNICĂ-MATERIALĂ ȘI BAZA ECONOMICĂ A SOCIETĂȚII

DE

GHEORGHE P. APOSTOL

Materialismul istoric consideră că dezvoltarea societății omenești își găsește explicația și sursa principală în resorturi interne, în contradicții lăuntrice ; ea este autodezvoltarea, determinată de interacțiunea dialectică multilaterală a două raporturi fundamentale strîns legate între ele și în același timp deosebite : raportul oamenilor cu natura, care se exprimă în forțele de producție ale societății [1], și raportul care se stabilește în mod obiectiv între oameni în procesul de producție, al schimbului și repartiției bunurilor materiale, adică relațiile sociale de producție.

Forțele de producție și relațiile sociale de producție formează o unitate dialectică, istoricește determinată : modul de producție. Latura principală a acestei unități dialectice o constituie forțele de producție.

Forțele de producție constituie condițiile *materiale* de existență ale societății [2], forțele *materiale* de producție ale societății sau baza *materială* a societății [3]. În articolul *Friederich Engels*, V. I. Lenin scrie : „Privind universul și omenirea prin prisma materialismului, ei (Marx și Engels — *G. A.*) au văzut că, după cum la baza tuturor fenomenelor naturii stau

[1] În *Ideologia germană*, K. Marx și F. Engels denumesc forțele de producție ale societății „raporturi istorice formate între oameni și natură ..." (vezi K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 3, București, Edit. politică, 1958, p. 39).

[2] Vezi K. Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, București, Edit. politică, 1960, p. 10.

[3] În scrisoarea către Annenkov din 28 decembrie 1846, K. Marx subliniază că forțele de producție ale societății, de care dispun oamenii la un moment dat, „constituie baza întregii lor istorii, o forță dobîndită, produsul unei activități anterioare ... Relațiile lor materiale (ale oamenilor — *G.A.*) — scrie Marx mai departe — formează baza tuturor relațiilor lor" (K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ed. a II-a, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 482 și 483). În același sens, vorbind de „condițiile materiale de existență ale vieții omenești" sau pur și simplu de „condițiile materiale ale societății", K. Marx se referă și în multe alte părți ale operelor sale la forțele de producție, la baza materială a societății (vezi K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 3, București, Edit. politică, 1958, p. 39 ; K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, București, Edit. politică, 1960, p. 116 ; *ibidem*, vol. III, partea a II-a, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 771 ; K. Marx, *Teorii asupra plusvalorii*, partea a doua, ucurești, Edit. politică, 1960, p. 449).

cauze materiale, tot astfel dezvoltarea societății omenești este determinată de dezvoltarea unor forțe materiale, a forțelor de producție" [1]. Dezvoltarea forțelor de producție reprezintă criteriul fundamental al progresului social.

Din forțele de producție fac parte *factorii materiali*, adică mijloacele de producție (mijloacele de muncă și obiectele muncii), și *factorul personal*, adică forța de muncă a omului [2]. În epoca actuală, știința, organic legată de producție, contribuie într-o măsură tot mai mare la perfecționarea multilaterală a acesteia, transformîndu-se într-o forță nemijlocită de producție.

Totalitatea factorilor materiali ai forțelor de producție, pe o anumită treaptă a dezvoltării societății, formează baza tehnică-materială a acesteia. Ea presupune o anumită organizare a producției sociale și consumarea într-o formă mai mult sau mai puțin evoluată a forței de muncă a omului.

În literatura economică și filozofică marxist-leninistă s-a discutat amplu conținutul noțiunii de bază tehnică-materială. Majoritatea celor care și-au spus părerea [3] au arătat că baza tehnică-materială nu poate fi redusă la totalitatea mijloacelor de muncă [4], nu poate fi identificată cu noțiunea de forțe de producție [5], și cu atît mai puțin nu poate fi confundată cu modul de producție (care reprezintă unitatea dialectică a forțelor și relațiilor de producție). În mod just este precizată noțiunea de bază tehnică-materială în *Dicționarul enciclopedic romîn* ca fiind „totalitatea elementelor materiale ale forțelor de producție dintr-o orînduire dată" [6].

Întrucît dezvoltarea societății are de fiecare dată un caracter concret-istoric, tot așa și diferitele părți componente ale vieții materiale a societății au un caracter concret-istoric. Nu există o bază tehnică-materială imuabilă, constituită o dată pentru totdeauna. În succesiunea lor istorică, fiecare orînduire social-economică a creat o bază tehnică-materială mai înaintată decît cea precedentă, ceea ce a asigurat o productivitate mai înaltă a muncii și a dus, în ultimă analiză, la victoria *noii* orînduiri sociale.

---

[1] Vezi V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 2, ed. a II-a, București, Edit. politică, 1960, p. 8.

[2] Vezi K. Marx, *Capitalul*, vol. I, p. 214. K. Marx face această precizare atunci cînd analizează condițiile materiale ale procesului de muncă. În același capitol el subliniază încă o dată că mijloacele de producție constituie „factorii materiali ai muncii vii" (*ibidem*, p. 212). Analizînd circuitul și rotația capitalului, K. Marx are permanent în vedere deosebirea dintre factorii materiali și factorul personal. „Cît despre mijloacele de producție — scrie Marx —, ele devin forme *materiale* ale capitalului productiv, deci capital productiv, numai din momentul în care le poate fi încorporată forța de muncă, în calitate de formă *personală* de existență a acelui capital" (K. Marx, *Capitalul*, vol. II, București, Edit. P.M.R., 1951, p. 35—36, subl. ns.)

[3] Dintre aceștia amintim : N. Kulaghin, *Tehnica și progresul social*, în „Probleme ale păcii și socialismului", 1960, nr. 1 (17), p. 91 ; A. A. Zvorîkin, *Baza tehnică-materială a comunismului*, în „Voprosî filosofii", 1960, nr. 5, I.S.R.S., trad. din l. rusă, p. 35.

[4] „*Baza tehnică-materială a societății* este totalitatea mijloacelor de muncă folosite în diferite ramuri de producție cu ajutorul cărora se produc bunuri materiale" („Bolșaia sovetskaia ențiklopediia", vol. 28, p. 511).

[5] Vezi L. A. Leontiev, *Despre unele particularități ale creării bazei tehnice-materiale a comunismului*, în „„Voprosî filosofii", 1959, nr. 6, p. 4.

[6] *Dicționar enciclopedic romîn*, București, Edit. politică, 1962, p. 314.

Revoluția industrială [1], al cărei punct de plecare a fost mașina-unealtă și care a avut loc pentru prima dată în Anglia, aproximativ între 1780 și 1825, a pus bazele industrializării capitaliste, ale creării marii industrii mecanizate. În marea industrie mecanizată, capitalismul și-a găsit baza tehnică-materială corespunzătoare. Aceasta explică în bună măsură, pentru perioada ascendentă a capitalismului, evoluția relativ rapidă a forțelor de producție din această orînduire social-economică.

Baza tehnică-materială a socialismului o constituie marea producție mecanizată, întemeiată pe tehnica cea mai înaintată și pe proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție în toate ramurile economiei naționale. Ea presupune industrializarea socialistă a țării, dezvoltarea cu precădere a industriei grele, cu pivotul ei — industria constructoare de mașini —, transformarea socialistă a agriculturii, precum și ridicarea în masă a nivelului cultural-tehnic al oamenilor muncii, îmbunătățirea continuă a organizării producției și creșterea necontenită, sistematică a productivității muncii.

Între baza tehnică-materială a socialismului și baza tehnică-materială a capitalismului există deosebiri esențiale, calitative.

Baza tehnică-materială a capitalismului se formează și se dezvoltă în sistemul proprietății privat-capitaliste asupra mijloacelor de producție, în virtutea legilor economice stihinice care guvernează această orînduire, și se întemeiază pe exploatarea muncii salariate, pe cînd baza tehnică-materială a socialismului se construiește în condițiile dictaturii proletariatului, ale proprietății socialiste asupra mijloacelor de producție, pe baza cunoașterii și folosirii conștiente a legilor economiei socialiste, și se întemeiază pe munca oamenilor liberi de orice exploatare.

Baza tehnică-materială a capitalismului servește intereselor de profit și dominației de clasă a burgheziei, pe cînd baza tehnică-materială a socialismului slujește interesele întregului popor, înfăptuirii politicii partidului clasei muncitoare.

Chiar și în cele mai dezvoltate țări capitaliste, baza tehnică-materială se dezvoltă inegal și anarhic. Agricultura, de pildă, rămîne tot mai mult în urma industriei. V. I. Lenin subliniază că în imperialism disproporția dintre dezvoltarea agriculturii și a industriei devine și mai mare. Cu totul alta este situația în socialism. Baza tehnică-materială a socialismului are un caracter atotcuprinzător. „Baza materială a socialismului — subliniază Lenin — poate fi numai marea industrie mecanizată, care este capabilă să reorganizeze și agricultura" [2]. Caracterul atotcuprinzător al bazei tehnice-materiale a socialismului este o expresie a superiorității socialismului asupra capitalismului. Ea permite, în condițiile relațiilor de pro-

[1] Prin revoluție industrială se înțelege o cotitură radicală în relațiile dintre om și natură, o transformare fundamentală a vieții economice a societății, *„revoluționarea modului de producție social ..."* (K. Marx, *Capitalul*, vol. I, p. 484), sau, cum spune Lenin, „o revoluție tehnică totală" (V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, ed. a doua, București, Edit. politică, 1961, p. 426). Ea marchează saltul calitativ prin care s-a trecut de la producția manufacturieră, întemeiată pe tehnica primitivă și pe munca manuală, la producția mașinistă, de fabrică, bazată pe muncă mecanizată.

[2] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 32, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 465.

ducție socialiste, ca întreaga economie să se dezvolte rapid și să crească continuu, sistematic bunăstarea materială a celor ce muncesc.

Fiecare pas înainte, extrem de lent și parțial, spontan, al bazei tehnice-materiale a capitalismului agravează contradicția dintre forțele de producție și relațiile de producție burgheze, perimate. În socialism, datorită proprietății socialiste asupra mijloacelor de producție, baza tehnică-materială se dezvoltă *continuu, planificat, rapid, în întreaga economie națională*, iar această dezvoltare impetuoasă se află în deplină concordanță cu relațiile de producție socialiste.

Crearea bazei tehnice-materiale a capitalismului a reprezentat un progres în istoria dezvoltării societății, deoarece a permis oamenilor să domine natura în mai mare măsură decît în orînduirile sociale anterioare. Dar proprietatea privat-capitalistă, contradicțiile care macină societatea burgheză frînează lupta omului cu natura, posibilitatea de a se manifesta mai complet — la nivelul marii producții mecanizate —, creșterea dominației omului asupra naturii [1]. Și în această privință există o deosebire cantitativă și calitativă a bazei tehnice-materiale a socialismului față de cea a capitalismului. Aceeași mare producție mecanizată exprimă în socialism incomparabil mai *amplu* și mai *profund* creșterea dominației omului asupra naturii decît în capitalism, pentru că ea se extinde asupra tuturor ramurilor economiei, iar relațiile de producție socialiste deschid un cîmp nelimitat introducerii tehnicii celei mai înaintate, perfecționării *necontenite* a producției și ridicării calificării *masei* de oameni ai muncii. *Abia în socialism iese la iveală esența adînc umană a muncii bazate pe tehnica nouă și este lichidată pentru totdeauna înstrăinarea muncii care lua naștere în mod inevitabil prin aplicarea capitalistă a tehnicii.*

În timp ce capitalismul contemporan adîncește prăpastia dintre progresul material, tehnic și spiritual, *în socialism există o deplină armonie între progresul tehnic-material și evoluția spirituală a omului.* Socialismul lichidează în acest fel sărăcia sufletească a omului din trecut, iar preocupările lui devin mai multilaterale, idealurile capătă noi orizonturi.

Baza tehnică-materială nu poate fi confundată cu baza economică a societății.

Baza economică sau *orînduirea economică a societății este totalitatea relațiilor sociale de producție istorice*ște *determinate.* Ea are deci o sferă mai îngustă decît modul de producție și decît existența socială [2] (care cuprinde întreaga viață materială a societății)[3]. Relațiile de producție constituie structura economică a societății, criteriul obiectiv care permite justa orientare în rețeaua complicată a fenomenelor sociale.

---

[1] K. Marx scrie că mașina privită în sine, adică ruptă de relațiile de producție burgheze, „constituie o victorie a omului asupra forțelor naturii, în timp ce folosirea ei capitalistă îl subjugă pe om forțelor naturii ..." (K. Marx, *Capitalul*, vol. I, p. 454).

[2] Prin existență socială se înțelege *totalitatea* condițiilor vieții materiale a societății, în primul rînd modul de producție a bunurilor materiale.

[3] În noțiunea de condiții ale vieții materiale a societății intră : a) natura, mediul geografic ; b) populația și densitatea ei ; c) modul de producție în cadrul căruia oamenii creează bunurile materiale necesare vieții lor, acesta fiind factorul primordial, hotărîtor, în sistemul condițiilor vieții materiale a societății.

K. Marx are meritul de a fi delimitat pentru prima oară în știința economică și filozofică relațiile sociale de producție, relațiile sociale *materiale* (adică acelea care se formează fără a trece prin conștiința oamenilor), de relațiile sociale *ideologice* (adică acelea care se formează trecînd prin conștiința oamenilor). În acest fel s-a creat posibilitatea constatării elementului de repetare și de regularitate, precum și generalizarea rînduielilor din diferite țări într-o singură noțiune fundamentală, noțiunea de *formațiune social-economică* [1]. Locul descrierii fenomenelor sociale l-a luat pe această bază analiza lor strict științifică, menită să releve elementele specifice și cele comune. În felul acesta, scrie V. I. Lenin, a devenit „pentru prima oară posibilă o sociologie *științifică*, datorită și faptului că numai reducerea relațiilor sociale la relațiile de producție și reducerea acestora din urmă la gradul de dezvoltare a forțelor de producție a oferit o bază solidă pentru reprezentarea dezvoltării formațiunilor sociale ca un proces istoric-natural" [2].

Din relațiile de producție fac parte: a) relațiile de proprietate [3]; b) relațiile reciproce dintre clase, grupuri sociale și schimbul de activități în procesul producției bunurilor materiale; c) relațiile de repartiție. Dintre aceste laturi, locul cel mai de seamă îl ocupă relațiile de proprietate; în orice orînduire social-economică, în funcție de natura acestora se formează toate celelalte legături economice. Relațiile de proprietate reglementează în mod obiectiv situația oamenilor, a grupurilor sociale în sistemul dat al producției și rolul lor real în organizarea muncii, își pun amprentele asupra esenței raporturilor existente dintre diferite grupuri sociale și colective de producători și determină modul de repartiție a bogățiilor sociale; deci *relațiile de proprietate modelează întreaga înfățișare a vieții economice.* Ca parte integrantă a bazei economice a societății, K. Marx are în vedere „*relațiile de proprietate* în totalitatea lor, nu în expresia lor *juridică* de

---

[1] Noțiunea de formațiune social-economică caracterizează societatea în totalitatea laturilor și aspectelor ei într-o etapă istorică determinată. Din ea fac parte relațiile sociale de producție, într-o etapă dată a dezvoltării istorice, și suprastructura corespunzătoare lor.

[2] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 1, ed. a doua, București, Edit. politică, 1960, p. 136—137.

[3] În scopul menținerii și justificării relațiilor de producție capitaliste, perimate, ideologii burghezi încearcă să prezinte proprietatea ca un *raport între om și lucru* (vezi *Dr. Gablers Wirtschaft-Lexikon.* Herausgegeben von Dr. R. Sellien und Dr. H. Sellien. 2 Auflage. Wiesbaden, Betriebswirtschaftlicher Verlage Dr. Th. Gabler, 1958, Erster Band, p. 842, și *Dictionnaire des Sciences Économiques*, Presses Universitaires de France, 1958, p. 941) sau ca un *proces biologic de însușire a obiectelor naturii* inerent tuturor organismelor vii de pe pămînt (sociologul francez Letournau în cartea intitulată *Evoluția proprietății*, înainte de a cerceta proprietatea la oameni, face o descriere a acesteia la animale; proprietatea capitalistă a fost „descoperită" de el chiar și la furnici (? !), pe temeiul că furnicile fac rezerve (? !) (citat după *O nekotorîh categoriah politiceskoi ekonomii sotializma*, Iaroslavl, 1960, p. 35). În felul acesta „dispare" necesitatea analizei structurii social-economice a societății și, ceea ce este deosebit de important pentru apologia capitalismului, posibilitatea de a distinge trăsăturile esențiale ale unei orînduiri sociale. K. Marx a demonstrat că proprietatea este o relație socială *între oameni cu privire la obiecte.* „Limba ca produs al unui singur individ — scrie Marx — este o absurditate. În aceeași măsură este absurdă și proprietatea ca produs al unui singur individ" (K. Marx, *Forme premergătoare producției capitaliste*, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 25). Așadar, *proprietatea asupra mijloacelor de producție este o relație între oameni cu privire la lucruri, la bunuri materiale și în principal la mijloacele de producție.*

relații de voință, ci sub înfățișarea lor reală, adică ca *relații de producție*" [1].

Relațiile de producție au un caracter istoric : apar în anumite condiții social-economice ; în funcție de treapta istorică determinată a evoluției sociale au un conținut specific ; cunosc o anumită dezvoltare în sînul aceleiași orînduiri și dispar inevitabil atunci cînd se învechesc. Astfel, între relațiile de producție burgheze, deci baza economică a capitalismului, și relațiile de producție socialiste, deci baza economică a socialismului, există deosebiri radicale.

Relațiile de producție burgheze apar în sînul orînduirii feudale, fiind de același tip cu acestea (adică bazate pe exploatarea omului de către om), pe cînd relațiile de producție socialiste se creează după instaurarea dictaturii proletariatului.

Relațiile de producție burgheze se întemeiază pe proprietatea capitalistă asupra mijloacelor de producție, pe cînd relațiile de producție socialiste se bazează pe proprietatea socială socialistă asupra mijloacelor de producție (sub cele două forme ale sale : proprietatea de stat, a întregului popor, care are un rol conducător în economie, și proprietatea cooperatist-colectivistă).

Relațiile de producție burgheze sînt relații de exploatare a omului de către om, pe cînd relațiile de producție socialiste sînt relații de colaborare și ajutor reciproc între oamenii muncii eliberați de exploatare, cele mai înaintate și mai umanitare relații dintre oameni.

Relațiile de producție burgheze exprimă dominația de clasă a burgheziei, a unei minorități exploatatoare, pe cînd relațiile de producție socialiste exprimă dominația de clasă a celor mulți, a producătorilor bunurilor materiale.

Relațiile de producție burgheze apar și se dezvoltă spontan, anarhic, inegal ; nu există și nu poate exista un capitalism „pur", adică întemeiat numai pe relații de producție burgheze ; chiar și în cele mai dezvoltate țări capitaliste se mențin rămășițe ale feudalismului, precum și un număr însemnat de mici producători de mărfuri. Relațiile de producție socialiste apar și se dezvoltă *conștient*, *planificat*, *continuu* ; socialismul lichidează cu desăvîrșire relațiile de producție specifice orînduirilor sociale bazate pe exploatare ; dominația absolută a relațiilor de producție socialiste constituie o puternică forță motrice a progresului social și un aspect care demonstrează superioritatea lor asupra relațiilor de producție burgheze.

Relațiile de producție burgheze generează inevitabil anarhie, concurență, crize economice, pauperizarea maselor ; goana după cît mai multă plusvaloare este scopul producției capitaliste ; legea plusvalorii este legea economică fundamentală a capitalismului. Relațiile de producție socialiste desființează anarhia, concurența, crizele, sărăcirea maselor muncitoare și creează necesitatea și posibilitatea conducerii conștiente a economiei pe baza centralismului democratic ; în centrul atenției întregii societăți se află nu profitul, ci omul cu nevoile lui ; legea economică fundamentală a socialismului o constituie satisfacerea cît mai deplină a nevoilor materiale

[1] K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, p. 404.

și culturale mereu crescînde ale întregii societăți, cît și ale fiecărui membru al ei în parte, prin dezvoltarea și perfecționarea necontenită a producției pe baza tehnicii înaintate. În socialism nu numai că se lărgesc trebuințele omului, „dar în același timp se dezvoltă și forțele de producție care le satisfac" [1].

Crearea și dezvoltarea bazei economice a societății constituie un proces obiectiv, organic legat de nivelul și caracterul forțelor de producție. K. Marx a arătat încă în 1846, în scrisoarea către Annenkov, că „oamenii, dezvoltînd forțele lor de producție, adică trăind, dezvoltă între ei anumite relații și că felul acestor relații se modifică *în mod necesar* o dată cu prefacerea și creșterea acestor forțe de producție" [2]. Corelația dialectică dintre forțele de producție și relațiile de producție are un caracter legic, necesar și se exprimă în legea concordanței relațiilor de producție cu caracterul forțelor de producție. Înțelegerea rolului și mecanismului dezvoltării bazei economice a societății este strîns legată de acțiunea legii concordanței.

Legea concordanței relațiilor de producție cu caracterul forțelor de producție este o lege obiectivă, care acționează pe toate treptele dezvoltării societății. În condiții istorice specifice, forma ei de manifestare se modifică corespunzător. Astfel, spre deosebire de orînduirile precedente, unde concordanța relațiilor de producție cu caracterul forțelor de producție nu se realiza decît în perioada de ascensiune, în socialism ea caracterizează *în întregime* orînduirea socială, *toate etapele dezvoltării ei.*

În orînduirile presocialiste, conflictul adînc dintre forțele de producție înaintate și relațiile de producție perimate duce în ultimă instanță la revoluția socială, care restabilește la un nivel mai înalt concordanța prin trecerea la un nou mod de producție. În socialism, dezvoltarea și perfecționarea relațiilor de producție, adaptarea lor la nivelul forțelor de producție nu necesită revoluția socială. *Dezvoltarea CONTINUĂ ȘI NELIMITATĂ a ambelor laturi ale modului de producție socialist constituie o trăsătură caracteristică a acțiunii legii concordanței relațiilor de producție cu nivelul și caracterul forțelor de producție în socialism.*

Legea concordanței relațiilor de producție cu caracterul forțelor de producție acționează nu numai în trecerea de la o orînduire socială la alta, dar și în timpul desfășurării ei. Ca atare, în socialism, cînd nu mai are de învins împotrivirea vreunei clase dușmănoase și este folosită conștient în interesul întregului popor, *ea determină accelerarea ritmului de dezvoltare a forțelor de producție.* Sistemul economic socialist exclude crizele și șomajul, contradicțiile antagoniste care macină societatea burgheză, ceea ce face ca această concordanță să se realizeze fără *întreruperi* și *pe deplin.*

Concordanța *deplină* a relațiilor de producție socialiste cu caracterul forțelor de producție nu trebuie înțeleasă ad litteram. V. I. Lenin a subliniat că o concordanță absolută „nu va exista niciodată, că ea nu

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 772.
[2] K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, p. 487. (Subl. ns.)

poate exista nici în dezvoltarea naturii, nici în dezvoltarea societății..." [1]. Starea de echilibru a celor două laturi contradictorii ale producției socialiste are un caracter *relativ*. O legitate a progresului social este dezvoltarea mai rapidă a forțelor de producție, și în primul rînd a uneltelor de producție în comparație cu relațiile de producție. Ca atare, *unele* elemente ale relațiilor de producție pot să rămînă în urmă; dezvoltarea și perfecționarea lor devine astfel necesară, o condiție pentru stimularea progresului rapid al forțelor de producție.

Specificul neconcordanței care se poate ivi în socialism constă înainte de toate în caracterul ei parțial și *vremelnic*. Rămînerea în urmă *a unor laturi* ale relațiilor de producție nu afectează *esența* lor; pe ansamblul societății, în fond, relațiile de producție *socialiste* se află în concordanță cu caracterul forțelor de producție; realizarea concordanței se referă prin urmare nu la schimbarea, ci la *perfecționarea* relațiilor de producție.

Relațiile de producție socialiste, acțiunea legilor economice specifice acestei orînduiri și lipsa antagonismelor sociale permit partidului și statului să prevină și să excludă posibilitatea apariției unui conflict între forțele de producție și relațiile de producție, permit rezolvarea conștientă a contradicțiilor ivite pe *baza și în cadrul modului de producție existent, prin ADAPTAREA CONTINUĂ A RELAȚIILOR DE PRODUCȚIE LA STAREA FORȚELOR DE PRODUCȚIE*. Tocmai această concordanță este o *condiție hotărîtoare a ritmului rapid de dezvoltare a societății socialiste*, pentru desăvîrșirea construcției socialismului și trecerea treptată la comunism.

În prezent, cînd omenirea intră în perioada unei revoluții tehnico-științifice legate de stăpînirea energiei nucleare, de cucerirea cosmosului, de dezvoltarea chimiei, de automatizarea producției și de alte realizări dintre cele mai importante ale științei și tehnicii, baza economică a capitalismului — relațiile de producție burgheze — se dovedește a fi prea îngustă pentru înfăptuirea ei. „Numai socialismul poate să înfăptuiască această revoluție și să folosească roadele ei în interesul societății" [2].

★

Puterile imperialiste au menținut vreme îndelungată Romînia în situația de sursă de materii prime, hinterland agrar și piață de desfacere. Ea importa 95% din mașinile-unelte folosite în economie; în 1938, în industrie s-a creat abia 26% din venitul național. În preajma celui de-al doilea război mondial, valoarea inventarului tehnic agricol era în țara noastră (calculat la ha agricol) de 42 de ori mai mică decît în Elveția.

Ideologii burghezi au încercat să „fundamenteze" teoretic rămînerea în urmă a țării noastre și menținerea ei în situația de dependență față de imperialismul occidental. „Baza existenței noastre de stat este agricultura" [3] scria V. Madgearu, iar N. Ghiulea, în articolul *Ocrotirea țărănimii*, afirmă că „Romînia trebuie să rămînă o țară de țărani" [4]. Ideo-

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 27, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 329.
[2] *Congresul al XXII-lea al P.C.U.S.*, București, Edit. politică, 1962, p. 351.
[3] V. Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism*, București, 1936, p. 101.
[4] Vezi „Independența economică", XVII, nr. 7—8 din 15 august 1934, p. 195.

logii burghezi au emis pînă și teoria așa-zisei „neputințe psihologice", în virtutea căreia sufletul poporului nostru nu s-ar potrivi cerințelor marii industrii.

Viața, supremul judecător al oricăror concepții, a infirmat profețiile economiștilor și filozofilor burghezi și a confirmat încă o dată justețea învățăturii marxist-leniniste, justețea politicii partidului nostru.

În R.P. Romînă s-a trecut la crearea bazei tehnice-materiale a socialismului și a bazei economice a socialismului după cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare și după naționalizarea principalelor mijloace de producție. O condiție politică fundamentală pentru crearea bazei tehnice-materiale și a bazei economice a socialismului a constituit-o și în țara noastră dictatura proletariatului. Practica construcției socialiste în țara noastră confirmă încă o dată învățătura marxist-leninistă potrivit căreia statul socialist se caracterizează înainte de toate prin adîncul său democratism pentru oamenii muncii și reprezintă o uriașă forță motrice a creării și dezvoltării economiei socialiste [1].

În elaborarea programului construcției socialiste, partidul nostru a concentrat eforturile principale ale poporului în direcția hotărîtoare pentru victoria socialismului : crearea bazei tehnice-materiale a noii orînduiri, prin industrializarea socialistă a țării, dezvoltarea continuă a industriei grele, cu pivotul ei — industria constructoare de mașini —, înzestrarea tuturor ramurilor economiei cu tehnica modernă, introducerea automatizării, sporirea continuă a productivității muncii, creșterea venitului național — temelia ridicării nivelului de trai al poporului.

Ca urmare a politicii de industrializare, în R.P. Romînă a fost creată baza tehnică-materială a socialismului. Înapoierea economică moștenită de la regimul burghezo-moșieresc a fost lichidată. Sub conducerea Partidului Muncitoresc Romîn, în frunte cu clasa muncitoare, s-a schimbat radical înfățișarea țării, au fost obținute succese remarcabile în dezvoltarea economică și culturală, în ridicarea bunăstării maselor. „*Crearea bazei tehnice-materiale a socialismului* — subliniază tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej — *constituie temelia marilor prefaceri săvîrșite în toate domeniile vieții sociale de către oamenii muncii eliberați de exploatare*" [2].

O dată cu creșterea în ritm rapid a mijloacelor de producție s-au petrecut schimbări calitative și cantitative în domeniul forței productive principale : oamenii muncii, producătorii bunurilor materiale.

În procesul construcției socialiste a crescut considerabil concentrarea producției, precum și gradul de socializare a muncii ; s-a adîncit specializarea producției și s-a lărgit cooperarea întreprinderilor, s-a îmbunătățit organizarea producției și a muncii.

Datorită politicii științifice, marxist-leniniste, Partidul Muncitoresc Romîn a condus cu fermitate poporul nostru spre victoria socialismului.

---

[1] F. Engels, în scrisoarea către Schmidt din 27 octombrie 1890, subliniază că dictatura politică a proletariatului „este și ea o potență economică" : „Dacă puterea politică, dictatura proletariatului — scrie F. Engels — ar fi economicește neputincioasă, atunci nu ar mai trebui să luptăm pentru cucerirea ei" (K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, p. 543).

[2] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări. 1959 — 1961*, București, Edit. politică, 1961, p. 444.

Congresul al III-lea al P.M.R., făcînd bilanțul succeselor obținute ca urmare a politicii partidului de ofensivă neîntreruptă a socialismului, și constatînd că economia cuprindea pe atunci întreaga industrie, transporturile, comerțul, sistemul financiar și de credit, iar în agricultură peste 4/5 din suprafața arabilă și din numărul familiilor țărănești, a ajuns la concluzia că „*în Republica Populară Romînă a fost creată baza economică a socialismului; aceasta constituie o măreață victorie a clasei muncitoare, a țărănimii, a intelectualității*" [1].

Așadar, crearea bazei tehnice-materiale a socialismului și crearea bazei economice a socialismului în țara noastră s-au aflat într-o permanentă și strînsă legătură, s-au realizat paralel și s-au condiționat reciproc. Trecerea la crearea bazei tehnice-materiale a socialismului a fost condiționată de naționalizarea principalelor mijloace de producție, prin care s-a creat un puternic sector socialist în economie. Totodată, dezvoltarea continuă a relațiilor de producție socialiste a depins de procesul industrializării țării, de politica științifică a partidului de transformare socialistă a agriculturii, de procesul creării bazei tehnice-materiale a noii orînduiri. După apariția relațiilor de producție socialiste în iunie 1948, *veriga hotărîtoare a întregului proces de construcție a socialismului a fost crearea bazei tehnice-materiale a socialismului.*

Succesele politicii de construcție a socialismului în țara noastră se datoresc faptului că Partidul Muncitoresc Romîn s-a călăuzit în permanență după atotbiruitoarea învățătură marxist-leninistă pe care a aplicat-o în funcție de condițiile istorice date, a pornit nu de la scheme abstracte, ci de la condițiile concrete, de la cunoașterea cerințelor practice, a realității vii și a stimulat inițiativa creatoare a maselor populare în organizarea și conducerea producției, a treburilor obștești, a statului.

Congresul al III-lea al P.M.R. a pus în fața poporului nostru sarcina măreață și complexă a desăvîrșirii construcției socialismului. Veriga principală a înfăptuirii grandiosului program trasat de partid în această nouă etapă este *dezvoltarea bazei tehnice-materiale a socialismului* prin : continuarea în ritm susținut a industrializării țării, acordîndu-se prioritate industriei grele, cu pivotul ei — industria constructoare de mașini ; extinderea mecanizării și automatizării producției, reutilarea întreprinderilor existente și înzestrarea noilor întreprinderi cu utilaje și agregate la nivelul celor mai noi realizări ale tehnicii ; aplicarea în producție în măsură tot mai largă a proceselor tehnologice moderne ; îmbunătățirea în continuare a repartizării teritoriale a forțelor de producție, creșterea potențialului economic al regiunilor, raioanelor și orașelor mai puțin dezvoltate. În domeniul dezvoltării bazei economice a socialismului, obiectivul principal al planului șesenal a fost *încheierea procesului de făurire a relațiilor de producție socialiste în întreaga economie*, prin terminarea colectivizării agriculturii.

[1] *Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Romîn*, București, Edit. politică, 1960, p.15.

Sub conducerea partidului, muncind cu abnegație pentru desăvîrșirea construcției socialismului, poporul nostru a obținut însemnate succese în primii trei ani ai șesenalului. Terminarea colectivizării agriculturii cu aproape 4 ani înainte de termenul stabilit de Congresul al III-lea al partidului, profundele schimbări calitative în structura forțelor și relațiilor de producție au transformat Romînia într-o țară cu o economie socialistă unitară în plină dezvoltare. *În Republica Populară Romînă socialismul a ieșit victorios, deplin și definitiv, la orașe și sate.*

Roadele politicii economice a partidului nostru de dezvoltare a bazei tehnice-materiale și a bazei economice a socialismului sînt elocvent ilustrate de realizările obținute ; în 1962 producția globală a industriei a fost de aproape 8 ori mai mare decît în 1948, nivelul producției a fost în 1962 cu aproape 8 miliarde de lei mai mare decît era prevăzut inițial și cu 55% mai mare decît în 1959, în acești 3 ani realizîndu-se un ritm mediu de creștere de 15,8% față de 13% prevăzut în Directivele Congresului al III-lea al partidului. Ca urmare a îmbunătățirii repartizării teritoriale a forțelor de producție, s-a ridicat mult potențialul economic al regiunilor. Astfel, numai întreprinderile industriale din Moldova au produs în 1962 mai mult decît întreaga producție a țării din 1948. Producția agricolă acoperă în întregime consumul populației în continuă creștere și celelalte nevoi ale economiei. La sfîrșitul anului 1962, agricultura era înzestrată cu 56 500 de tractoare, 52 600 de semănători mecanice, 28 400 de combine pentru recoltatul cerealelor păioase și cu numeroase alte mașini agricole.

Pentru dezvoltarea bazei economice în agricultura noastră socialistă au o deosebită însemnătate succesele obținute în consolidarea economică-organizatorică a gospodăriilor agricole colective. Suprafața agricolă care revine în medie pe o gospodărie agricolă colectivă a crescut de la 930 ha în 1961 la 1615 ha în 1962, concomitent cu o creștere însemnată a fondului de bază al gospodăriilor.

În prezent, oamenii muncii au pornit cu eforturi înzecite spre realizarea obiectivelor planului de stat pe 1963, al patrulea an al șesenalului, care prezintă o mare importanță în lupta pentru dezvoltarea bazei tehnice-materiale și a bazei economice a socialismului. Față de prevederile planului de 6 ani, valoarea producției industriale planificate pentru 1963 este mai mare cu aproape 9 miliarde de lei, iar în unele ramuri de bază, cum sînt industria siderurgică, a construcțiilor de mașini, industria lemnului, producția va fi cu un an în avans. Investițiile din fondurile statului ajung la nivelul prevăzut pentru 1964. Fondurile prevăzute sînt concentrate în primul rînd spre marile șantiere : Combinatul siderurgic de la Galați ; grupul industrial Brăila și cel de la Craiova ; complexul petrochimic Brazi, Fabrica de celuloză Călărași ; centralele de pe Argeș și altele. Agricultura va primi în 1963 un număr de peste 10 000 de tractoare, 10 000 de semănători, 5 500 de combine, ceea ce va contribui la dezvoltarea bazei tehnice a agriculturii.

Dezvoltarea bazei tehnice-materiale și a bazei economice a socialismului are profunde implicații economice și social-politice, contribuie la

sporirea potențialului economic al țării, la creșterea venitului național, la continua ridicare a nivelului de trai al oamenilor muncii. Prin aceasta țara noastră contribuie la întărirea sistemului mondial socialist, la progresul social, la menținerea și consolidarea păcii în lume.

Practica construcției socialismului în R.P.Romînă confirmă întru totul justețea politicii partidului nostru de *dezvoltare multilaterală a bazei tehnice-materiale a socialismului* în care un rol de cea mai mare importanță revine industriei grele, cu pivotul ei — industria constructoare de mașini. Ritmul prevăzut pentru dezvoltarea diferitelor ramuri industriale are în vedere respectarea unor proporții juste, asigurînd mărirea ponderii industriei producătoare de mijloace de producție (Grupa A) în totalul producției industriale de la circa 63% în 1959 la circa 66% în 1965. Dezvoltarea multilaterală a bazei tehnice-materiale a socialismului implică dezvoltarea multilaterală a industriei. Tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej a subliniat în raportul prezentat la Congresul al III-lea al P.M.R. că *progresul multilateral al industriei este temelia unei economii complexe și echilibrate*[1].

Dezvoltarea multilaterală a bazei tehnice-materiale a socialismului este nu numai obiectiv-necesară (pentru avîntul forțelor de producție, sporirea potențialului economic al țării, creșterea continuă a bunăstării maselor, desăvîrșirea construcției socialismului în țara noastră și întărirea sistemului mondial socialist), dar și practic posibilă la actualul nivel al dezvoltării forțelor de producție în R.P.Romînă, pe baza folosirii multilaterale, la nivelul tehnicii moderne, a imenselor bogății naturale de care dispunem, a valorificării superioare a resurselor naturale și a dezvoltării întrajutorării între țările sistemului socialist.

Dezvoltarea bazei tehnice-materiale și a bazei economice a socialismului constituie nu numai o sarcină de cea mai mare importanță a desăvîrșirii construcției socialismului, dar și o premisă pentru trecerea ulterioară, treptată la construcția bazei tehnice-materiale a comunismului și a transformării relațiilor de producție socialiste în relații de producție comuniste.

[1] *Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Romîn*, Edit. politică, București, 1960, p. 30.

DESPRE LEGEA NEGĂRII NEGAȚIEI

DE

I. PERIANU și FLORIN GEORGESCU

Dialectica materialistă este știința mișcării, a dezvoltării — proces foarte complex, care se cere analizat în primul rînd sub aspectele sale fundamentale : izvorul său, modalitatea în care se realizează și sensul, orientarea, direcția ce-i este proprie.

Această ultimă problemă, care constă în esență în a stabili dacă în natură, societate și cunoaștere există sau nu *progres*, a preocupat pe gînditorii tuturor timpurilor și a constituit arena unei lupte de idei, reflectînd lupta de clasă dintre forțele sociale revoluționare și cele reacționare. Dacă exponenții claselor retrograde, interesate în frînarea procesului obiectiv de dezvoltare istorică, au îmbrățișat și teoretizat ideea neschimbării, a eternității situației existente, reprezentanții claselor interesate în instaurarea unor orînduiri sociale superioare au militat pentru ideea de progres. Întrucît însă, pînă la nașterea proletariatului, nici una dintre clasele interesate în dezvoltarea istorică nu a fost consecvent revoluționară, ideologii respectivi n-au putut da o concepție consecvent științifică despre progres. Mai mult, atunci cînd clasele pe care le reprezentau cucereau puterea politică și-și accentuau treptat caracterul reacționar, ideologii lor renunțau concomitent la ideea de progres pentru a îmbrățișa, în cele din urmă, teza imuabilității stărilor de fapt sau chiar a regresului. Tipică în această privință este poziția burgheziei. În perioada sa de ascensiune, ideologii care îi apărau interesele au întreprins o seamă de încercări teoretice prin care urmăreau să demonstreze existența mișcării ascendente a realității, să promoveze ideea de progres. În frontul acestora s-au înrolat G.B. Vico, autorul modern al teoriei mișcării ciclice, în cerc, J.A. Condorcet, care susținea ideea dezvoltării în linie dreaptă, Voltaire, care argumenta că istoria progresează continuu prin succesele rațiunii asupra fanatismului religios, Montesquieu, care concepea realizarea progresului social prin perfecționarea legislației, marii materialiști francezi din secolul al XVIII-lea, care întemeiau ideea dezvoltării societății pe tendința naturală a oamenilor spre fericire ș.a.

După cum se vede, acești gînditori își reprezentau dezvoltarea printr-o imagine îngust-metafizică, inconsecventă și unilaterală (mișcare în cerc, dezvoltare în linie dreaptă) și o fundamentau idealist prin rațiune, idei, dorințe etc.; dar ei promovau totuși ideea progresului, o afirmau și militau pentru ea. Însă îndată ce burghezia a încetat de a mai fi o clasă în ascensiune, ideologii ei s-au ridicat împotriva ideii de progres, elaborînd după rețete metafizice tot felul de „teorii" prin care încercau să demonstreze inexistența mișcării ascendente în natură și imposibilitatea depășirii orînduirii burgheze în societate. Iar o dată cu trecerea capitalismului în faza imperialistă au început să apară tot mai mulți teoreticieni ai regresului, ai mersului de rac, ai veșnicei reîntoarceri. În interpretarea naturii, către sfîrșitul secolului trecut, a căpătat repede o largă răspîndire „teoria morții termice a universului", enunțată de către Clausius. Astrofizicianul englez J. Jeans scria de-a dreptul că universul „își trăiește viața mergînd, la fel cu noi toți, pe drumul ce duce de la naștere la moarte, întrucît știința nu cunoaște nici un fel de ... progres, în afară de mișcarea spre mormînt". Regresul în domeniul materiei vii a fost susținut de așa-numita teorie a îmbătrînirii și extincției predestinate a speciilor (filogerontismul). Însă sarcina principală pe care și-au asumat-o ideologii burgheziei imperialiste este aceea de a demonstra imposibilitatea progresului în istorie. În acest domeniu, Nietzsche și Spengler, precursori ai ideologiei fasciste, au făcut începutul, punînd bazele „teoriilor" despre apusul civilizației, despre veșnica degradare a omenirii etc.

Astăzi, în țările lagărului imperialist sînt la modă tot felul de „opere" care fac elogiul regresului, circulă larg „filozofii ale disperării", proorociri despre pieirea finală a civilizației ș.a. În rîndul scutierilor care s-au ridicat deschis împotriva ideii de progres, se numără și istoricul englez Arnold Toynbee, care, după cum afirmă presa burgheză, a desfășurat o campanie susținută timp de 30 de ani pentru dezmințirea „iluziei de progres". Argumentîndu-și poziția pe baza teoriei ciclice, Toynbee consideră istoria ca o coexistență de civilizații paralele și simultane, fără nici o legătură între ele. Respingînd continuitatea procesului istoric, el neagă progresul social. Un susținător contemporan al „teoriei mersului de rac" este englezul Vansittart, care afirmă că ar fi stupid să se creadă în progresul istoriei.

Dar faptele, evenimentele social-politice aflate în prim-planul istoriei contemporane sînt în flagrantă contradicție cu această poziție a ideologilor burgheziei imperialiste. În lume au loc astăzi *prefaceri radicale*, care schimbă din temelii viața economică și social-politică a unor popoare și continente întregi; împotriva voinței diriguitorilor propagandei imperialiste, prin însăși amploarea lor fără precedent în istorie, s-au impus conștiinței celor mai largi mase populare de pe toate meridianele succesele uriașe dobîndite de U.R.S.S. și de celelalte țări ale lagărului socialist în *dezvoltarea* economiei și culturii, a tehnicii și științei, a nivelului de trai; popoarele înseși *au schimbat și schimbă* fără încetare fața Africii și a multor țări din Asia și America Latină; se pune cu acuitate tocmai problema căilor de *dezvoltare* a tinerelor state care și-au dobîndit recent independența față de imperialism; chiar problemele atitudinii guvernelor imperialiste

față de aceste state, cărora se încearcă a li se impune calea capitalistă de *dezvoltare*, cer în mod logic recunoașterea realității pe care o oglindește ideea de progres.

Această logică implacabilă a realității, a vieții, i-a determinat în ultimii ani pe unii ideologi burghezi occidentali să încerce a adapta cît de cît faptelor teoria.

Acum cîțiva ani a fost lansată cu mult zgomot pe piață lucrarea sociologului american W. Rostow *Stadiile creșterii economice*, în care, abandonîndu-se ideea eternității stărilor de fapt, se admite și se teoretizează o dezvoltare a societății în cinci stadii, începînd aproximativ cu perioada de sfîrșit a feudalismului și terminînd cu „era nivelului înalt al consumului de masă", care ar fi fost, chipurile, instaurată în S.U.A. Criteriile pe baza cărora au fost stabilite aceste stadii nu au în vedere în primul rînd factorii obiectivi, care țin de modul de producție — forțele și relațiile de producție, — ci doar o serie de indici tehnici-economici și, în ultimă instanță, factori subiectivi : alegerea arbitrară a căii de dezvoltare de către grupul conducătorilor.

La al V-lea Congres internațional de sociologie, care a avut loc recent la Washingthon, reprezentanții oficiali ai S.U.A. au încercat să impună teoria lui Rostow, al cărui țel principal constă în acreditarea ideii că cea mai bună cale de dezvoltare a țărilor de curînd eliberate ar fi calea S.U.A. Această încercare nu s-a bucurat însă de succes ; chiar ideologi burghezi din Apus, ca de pildă R. Aron, au calificat teoria rostowiană drept „pretențioasă" și „nefundată"[1].

Toate acestea demonstrează că, deși obligați de realitățile contemporane să-și modifice în unele cazuri atitudinea față de ideea progresului, ideologii burgheziei imperialiste o fac în mod formal, în vorbe, încercînd să contrapună *ceva* teoriei marxiste științific fundamentate a dezvoltării sociale, să nege faptul că adevărata cale către progresul istoric este aceea a socialismului și comunismului. Cu alte cuvinte, *în ansamblul și în esența ei* ideologia burgheză contemporană rămîne antiprogresistă și, de aici, așa cum se arată în documentele mișcării muncitorești internaționale, anticomunistă.

Cruciada ideologilor burghezi împotriva socialismului și comunismului este îndreptată, de fapt, împotriva progresului, a devenirii istorice. Ea reflectă teama de viitor a burgheziei imperialiste, neputința ei față de racilele de nevindecat ale orînduirii care și-a trăit traiul. Această clasă condamnată de istorie nu poate avea o altă atitudine față de ideea progresului deoarece în mod obiectiv, în practica socială, ea acționează împotriva dezvoltării istorice.

În condițiile contemporane, sarcina înfăptuirii progresului și deci a apărării ideii de progres revine acelei clase sociale care reprezintă în mod obiectiv noul : proletariatului. De pe pozițiile acestei clase, întemeindu-se pe practica social-istorică a omenirii și valorificînd datele întregii științe, clasicii marxism-leninismului au demonstrat că *întreaga realitate*

[1] Vezi V. S. Semenov, *La cel de-al V-lea Congres internațional de Sociologie*, în „Вопросы философии", 1962, nr. 11.

parcurge în mișcarea sa o linie ascendentă, progresivă, de la simplu la complex, de la inferior la superior, linie care își croiește drum în cele din urmă, oricît de sinuoasă ar fi mișcarea în aspectele sale particulare.

Concepția materialist-dialectică cu privire la direcția principală a dezvoltării își găsește fundamentarea în legea negării negației.

1. ESENȚA NEGAȚIEI DIALECTICE ȘI ROLUL EI ÎN PROCESUL DEZVOLTĂRII

Izvorul mișcării îl constituie contradicția internă, proprie oricărui obiect, fenomen, proces. Dar contradicția internă a lucrului înseamnă prezența în interiorul său a unei tendințe care este altceva decît el însuși, *negarea* lui. Lupta contrariilor este în ultimă instanță lupta laturii „negatoare" (care tinde să desființeze fenomenul dat) împotriva celei „pozitive" (care tinde să mențină acel fenomen); ea se încheie în mod necesar prin înfrîngerea laturii care reprezintă vechiul și victoria laturii care reprezintă noul, fapt care înseamnă transformarea calitativă a fenomenului, *negarea* calității anterioare, nașterea altei calități. „Negația adevărată ... — scrie Engels — este ... scindarea în contrarii, lupta dintre acestea și rezolvarea lor ..."[1]. Așadar, negația este procesul obiectiv de înlocuire a unei calități prin alta, proces care începe ca tendință în sînul vechii calități, se realizează prin saltul la noua calitate și se desăvîrșește în aceasta.

În problema negației — originea și conținutul ei, rolul pe care-l are în procesul dezvoltării — se înfruntă permanent cele două concepții despre mișcare, dialectica și metafizica.

Astfel, dialectica dovedește că negația, fiind rezultatul luptei contrariilor din interiorul obiectelor și fenomenelor, are o origine internă, reprezentînd o *autonegare*; metafizica, absolutizînd anumite momente individuale în mișcarea reală (suprimarea unui individ al unei specii prin boală, accident etc., cotropirea unei țări de către alta ș.a.m.d.), situează originea negației în afara fenomenului respectiv, contestîndu-i caracterul de proces firesc, legic. Dialectica, depășind acest mod de gîndire unilateral, care lasă în umbră tocmai ceea ce rezultă din tendința spre dezvoltare proprie realității prin natura sa, pune în evidență caracterul *necesar* al negației; spre deosebire de fenomenele pe care le au în vedere metafizicienii și care sînt accidentale, întîmplătoare, contingente, negația dialectică decurge cu necesitate din lupta contrariilor; lupta contrariilor se soldează inevitabil cu trecerea la o altă calitate, negație a celei anterioare.

Caracterul necesar determină *universalitatea* negației dialectice: în natură, negarea speciilor inferioare prin apariția altora, mai bine adaptate la condițiile mediului, constituie o lege a dezvoltării lumii animale și vegetale; negarea rînduielilor sociale învechite este un moment necesar al progresului în societate, după cum în știință negarea teoriilor care nu pot explica noile fapte experimentale este condiția indispensabilă a înaintării cunoașterii.

---

[1] F. Engels, *Anti-Dühring*, ed. a III-a, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 385.

Așadar, dialectica are în vedere negația care se naște din tendința internă a dezvoltării. *Numai despre această negație este vorba în dialectică.* Nu negația metafizică, goală, sterilă, „nu astfel de negații — scrie Lenin — sînt caracteristice și esențiale în dialectică ... , ci negația ... ca moment al dezvoltării"[1].

Cele două concepții despre mișcare sînt opuse și în ceea ce privește conținutul negației.

Pentru metafizică, negația, intervenind din afara fenomenului, înseamnă înlăturarea totală, suprimarea, anihilarea lui : în natura neînsuflețită — distrugere, în lumea vie — ucidere, în cunoaștere — anulare integrală a unei idei, teze, teorii ; este vorba de o negație sterilă, deoarece face imposibilă orice mișcare, orice dezvoltare ulterioară.

Negația dialectică însă, aceea al cărei izvor este lăuntric fenomenului respectiv, are un *caracter selectiv* : ea *distruge* piedicile dezvoltării, laturile învechite ale calității date, care frînează mișcarea înainte, dar *conservă* elementele pozitive, conținutul valoros al vechiului, pe care-l va folosi drept bază pentru dezvoltarea ulterioară. Socialismul, de exemplu, negînd capitalismul, distruge numai relațiile de producție învechite, devenite cătușe pentru forțele de producție, pentru dezvoltarea socială, dar păstrează tehnica, forțele de producție ridicate pe o treaptă relativ înaltă de către orînduirea burgheză, tot ceea ce s-a creat valoros în trecut fiind punctul de plecare în organizarea și dezvoltarea noii societăți.

Dacă realității i-ar fi proprie negația metafizică, distrugerea integrală, absolută, fără păstrarea nici unui element al calității vechi, atunci ar fi imposibilă orice dezvoltare : noul n-ar mai avea din ce să se nască. În natură, societate și cunoaștere acționează însă negația dialectică, care conservă elementele viabile ale etapei anterioare, baza, punctul de plecare al noului. Negația — spune Herțen — își trage toate forțele sale din ceea ce neagă, din trecut : ea nu poate nici să-l cruțe din recunoștință și nici să-l distrugă din ură ; ea arde, ca și focul, temelia a ceea ce există, fiind însăși condiționată de existența celor arse.

Acțiunea diferențiată a negației asupra a ceea ce este retrograd și asupra a ceea ce este valoros în calitatea anterioară îi asigură rolul de *moment de legătură* în procesul dezvoltării. Spre deosebire de negația metafizică, care întrerupe dezvoltarea, negația dialectică acționează astfel, încît leagă între ele etapele succesive ale mișcării, menține continuitatea în procesul trecerii de la o calitate la alta, făcînd posibil progresul în toate domeniile realității.

Negația este un aspect al conexiunii universale. Orice fenomen este negarea altuia anterior și de aceea se află strîns legat de el, și este în același timp baza unei negații ulterioare, de care de asemenea va fi legat. Legătura aceasta bilaterală, spre trecut și spre viitor, în procesul dezvoltării se realizează prin negație. Fiecare negație desăvîrșește un moment al mișcării și pregătește altul, legîndu-le astfel pe amîndouă.

În același timp, negația dialectică realizează premisele *depășirii* calității anterioare : elementele pozitive preluate sînt reorganizate, puse

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 28, Edit. politică, București 1959, p. 220—221.

în alte condiții, îmbinate cu noi elemente, realizîndu-se astfel o sinteză superioară : dezvoltarea, progresul. Socialismul, ca să continuăm exemplul menționat deja, nu este numai succesorul capitalismului ; în mod necesar el este și superior acestuia. După cum se știe, revoluția socialistă nu se sfîrșește prin cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare, ci prin aceasta abia începe acea perioadă istorică relativ îndelungată, perioada de trecere de la capitalism la socialism și apoi la comunism, în care, sub conducerea partidului, masele de oameni ai muncii prefac din temelii întreaga viață socială, organizînd-o într-un mod superior, ridicînd-o la un nivel fără precedent în istorie.

Cele trei funcții ale negației dialectice se desfășoară concomitent, ea însemnînd în același timp *distrugere*, *conservare* și *depășire*. Neînțelegerea acestui fapt, absolutizarea metafizică a uneia dintre aceste funcții, poate avea grave consecințe pe plan metodologic. Astfel, identificînd negația cu distrugerea integrală, proletcultismul se ridică împotriva întregii culturi a trecutului, anarhismul cere renunțarea la orice organizare statală etc. Reversul acestei poziții constă în promovarea ideii de preluare integrală, „în bloc", a elementelor vechiului.

Filozofia marxistă consideră că atît concepția distrugerii totale, cît și aceea care preconizează preluarea „în bloc" a elementelor vechii calități sînt unilaterale, metafizice, și de aceea, nejuste. Nu au dreptate nici metafizicienii nihiliști și nici metafizicienii care se opun oricărui fel de distrugere. Negația obiectivă este dialectică : pe de o parte, ea distruge, curățind astfel calea dezvoltării de piedici ; pe de altă parte, ea menține pozitivul din etapa anterioară, asigurînd în mod necesar trecerea la o nouă etapă a dezvoltării. Tocmai în înțelegerea justă a raportului dintre toate momentele caracteristice negației obiective se relevă caracterul științific al filozofiei marxiste în această problemă, precum și al metodologiei pe care ea o promovează.

Aplicînd consecvent concluziile metodologice care decurg din învățătura materialist-dialectică, P.M.R. a promovat și promovează o politică științific fundamentată în problema atitudinii față de trecut. De exemplu, în ceea ce privește moștenirea culturală, partidul ne învață să ne-o însușim în mod critic, adică înlăturînd tot ceea ce este antipopular, antiuman, retrograd, dar păstrînd tot ceea ce este valoros în conținutul ei. Folclorul trecutului, lucrările clasicilor artei și literaturii noastre, concepțiile progresiste ale unor oameni de cultură și filozofi din trecut au devenit astăzi bunuri la îndemîna maselor largi ale poporului, aflîndu-se la baza operei de făurire a culturii noi, socialiste în țara noastră și bucurîndu-se de grija și dragostea profundă a tuturor celor ce muncesc, a statului democrat-popular.

Partidul ne învață să ne însușim în același spirit și creațiile pe plan mondial în domeniul artei, literaturii, științei și tehnicii. Nihilismul este dăunător, negație „goală, fără nici o noimă" ; el n-are nimic comun cu atitudinea științifică creatoare în această problemă. Cu cît vom cunoaște mai bine ceea ce au creat cu adevărat valoros practica și gîndirea întregii omeniri de-a lungul timpurilor, cu atît mai însemnată va putea fi contribuția noastră la opera de construire a noii societăți.

Spre deosebire de negația metafizică, negație „în general", abstractă, negația dialectică are un caracter concret : atît modalitatea de realizare, cît și conținutul ei sînt determinate de natura fenomenului în care se manifestă, precum și de condițiile în care are loc. „Fiecare categorie de lucruri — precizează Engels — are, așadar, modul ei specific în care poate fi negată, în așa fel încît să rezulte dezvoltarea ... "[1].

Așa, de exemplu, în timp ce dezvoltarea naturii se realizează ca o succesiune spontană de negații, în societate negațiile presupun activitatea conștientă a oamenilor. Tot astfel există deosebiri fundamentale între acțiunea negațiilor care au loc în orînduirile bazate pe exploatare și cea a negațiilor proprii orînduirii socialiste.

Caracterul concret al negației dialectice constă și în faptul că vechea calitate poate fi înlocuită nu prin oricare alta, ci numai prin aceea care rezultă cu necesitate din prima și apare de aceea ca propriul său contrariu, avînd un conținut precis determinat ; negația dialectică reprezintă trecerea fenomenului în opusul *său*. Aceasta înseamnă că, de pildă, orînduirii capitaliste nu-i poate succeda în mod necesar decît orînduirea socialistă.

Concepînd negația ca distrugere integrală a fenomenului, metafizica neagă legătura prezentului cu trecutul și cu viitorul, a noului cu vechiul, absolutizînd momentul discontinuității ; în realitate însă, o distrugere integrală nu poate exista, pentru că materia nu poate fi transformată în nimic. În opoziție cu metafizica, concepția dialectică despre negație reflectă adecvat caracterul contradictoriu al dezvoltării, unitatea continuității și discontinuității proprie proceselor obiective, evidențiind rolul negației ca moment de legătură în dezvoltare.

2. NEGAREA NEGAȚIEI, LEGE A DEZVOLTĂRII UNIVERSALE

Lupta contrariilor — izvorul mișcării — este absolută, universală. Ca urmare, într-o calitate nouă, negație a unei calități anterioare, rezultată din contradicții, contradicțiile interne vor fi de asemenea prezente, dînd naștere unei noi tendințe negatoare, unei noi negații ; *negația dialectică conține în sine propria sa negație*. Dacă într-o anumită etapă vechiul este negat de nou, acest nou nu este nici el imuabil, static, veșnic ; învechindu-se, el este supus la rîndul său acțiunii negației de către altceva și mai nou, și mai desăvîrșit, și așa mai departe la nesfîrșit : mișcarea, dezvoltarea, nu se oprește niciodată, nu se întrerupe. După o anumită negație urmează, întotdeauna și pretutindeni, alta.

Așadar, *mișcarea realității reprezintă o succesiune infinită de negații ; și, întrucît fiecare negație se realizează în mod selectiv, păstrînd pozitivul din calitatea anterioară, rezultă că orientarea acestei mișcări în ansamblul ei este ascendentă, progresivă*. De exemplu, modul de producție capitalist și-a început dezvoltarea folosind baza tehnică a producției meșteșugărești, pe care a negat-o. De pe această bază, capitalismul a făcut un pas înainte,

[1] F. Engels, *Anti-Dühring*, p. 195.

creînd marea industrie mecanizată. Socialismul, negînd modul de producție capitalist, se întemeiază pe o bază tehnică superioară aceleia de la care a plecat la vremea sa capitalismul. Acum punctul de plecare nu-l mai constituie tehnica meșteșugărească, ci marea industrie mecanizată, ca element pozitiv pe care socialismul îl preia de la capitalism, folosindu-l drept bază pentru dezvoltarea în continuare a forțelor de producție.

Dezvoltarea, trecerea de la inferior la superior în natură, societate și cunoaștere este rezultatul legic al faptului că fiecare calitate nouă preia tot ceea ce a fost valoros în calitatea negată, folosindu-l drept bază pentru mișcarea ulterioară; fiecare negație perfecționează conținutul pozitiv al celorlalte.

Teza materialist-dialectică cu privire la existența dezvoltării, a progresului în întreaga realitate este confirmată de cunoașterea științifică, de datele tuturor științelor. Astfel, geologia dovedește că pămîntul a trecut în istoria sa printr-o serie de *ere*, caracterizate fiecare printr-un stadiu tot mai înalt de organizare a materiei; biochimia ne arată că pe o anumită treaptă a dezvoltării planetei noastre a apărut viața; biologia ne învață că lumea vie parcurge și ea un drum ascendent, de la organismele monocelulare pînă la om. O dată cu omul a apărut și s-a dezvoltat continuu societatea omenească. De-a lungul celor cinci orînduiri sociale, uneltele, experiența umană, organizarea socială și însuși omul și cunoașterea sa, totul a înregistrat o mișcare ascendentă, a trecut de la simplu la complex, de la inferior la superior.

Progresul este esența cea mai profundă a dezvoltării, linia ei principală, rezultatul ei.

Filozofia marxistă este singura filozofie care permite stabilirea unor criterii științifice ale progresului, evitîndu-se atît idealismul, cît și metafizica.

Cu toate că în această problemă există încă discuții, putem menționa totuși următoarele criterii *principale* ale progresului, în privința cărora majoritatea filozofilor marxiști înclină să cadă de acord:

— în natura anorganică, complexitatea sistemelor (se consideră complex un sistem material care, în principiu, se poate descompune în alte sisteme, care, în raport cu acela pe care îl alcătuiesc ca elemente constitutive, vor fi mai simple)[1];

— în natura vie, gradul de adaptabilitate la mediu (exprimat printr-un stadiu mai înalt de dezvoltare a sistemului nervos, care permite reflectarea mai multilaterală și mai diferențiată a influențelor lumii exterioare, precum și reacții de răspuns mai adecvate)[2];

— în societate, productivitatea muncii. Clasicii marxism-leninismului au demonstrat că dezvoltarea tuturor laturilor vieții sociale — a conștiinței sociale, a convingerilor morale, a dreptului, a științei și culturii — depind în ultimă instanță de condițiile economice, de modul de producție. Este mai avansat acel organism social al cărui mod de producție asigură, în comparație cu formațiunea social-economică anterioară, un grad mai înalt

[1] Vezi S. T. Meliuhin, *Problema finitului și infinitului*, București, Edit. politică, 1961, p. 183 și urm.

[2] Vezi K. M. Zavadski, *Cu privire la interpretarea progresului în natura organică*, în *Dialectica marxistă și științele moderne*, vol. II, București, Edit. politică, 1960.

de subordonare a forțelor naturii, un nivel mai înalt al producției bunurilor materiale, culturale și de altă natură, ceea ce depinde în cele din urmă de productivitatea muncii. Aceasta este valabil pentru toate orînduirile sociale care s-au succedat în istorie, după comuna primitivă: fiecare orînduire a fost superioară celei precedente printr-un nivel mai înalt de dezvoltare a producției și, în funcție de aceasta, a întregii culturi materiale și spirituale. „Capitalismul — arată Lenin — a creat o productivitate a muncii pe care n-a cunoscut-o feudalismul. Capitalismul poate fi și va fi învins definitiv prin aceea că socialismul creează o productivitate nouă a muncii, o productivitate cu mult mai înaltă" [1].

Acestea sînt criteriile principale ale progresului, dar nu unicele, astfel că ele nu trebuie absolutizate; dialectica marxistă ne învață să avem mereu în vedere complexitatea fenomenelor, caracterul lor concret. De exemplu, în cazul naturii anorganice, pe lîngă complexitatea sistemului, un loc important revine rolului și gradului apropierii sale de materia organică și, în cele din urmă, faptului dacă el se înscrie sau nu pe linia evoluției către natura vie; în ceea ce privește materia vie, este necesară distincția dintre trunchiul principal al dezvoltării — acela care a dus la apariția omului, deci a formei sociale de mișcare a materiei — și ramurile sale secundare; în societate, pe lîngă criteriul fundamental, productivitatea muncii, locul unei formațiuni social-economice în raport cu alta este definit și prin caracterul relațiilor de producție care-i sînt proprii, prin ritmul de dezvoltare specific, prin caracterul, conștient sau spontan, al reglementării raporturilor sociale și al direcției mișcării istorice, prin gradul și modalitatea participării maselor la procesul de dezvoltare istorică, prin măsura în care acestora le sînt accesibile bunurile materiale și spirituale etc.

Numai avînd în vedere ansamblul acestor criterii ne putem orienta în determinarea locului unei formațiuni social-economice pe scara istoriei. În lumina lor devine evidentă, de pildă, superioritatea orînduirii socialiste asupra celei capitaliste, ca și asupra tuturor celorlalte orînduiri care s-au succedat în istorie. După cum dovedesc datele statistice, modul de producție socialist asigură o productivitate a muncii fără precedent în istorie și, pe această bază, un ritm al dezvoltării economici, culturii și nivelului de trai incomparabil mai înalt în raport cu cel propriu orînduirilor anterioare. Superioritatea formațiunii socialiste este demonstrată concludent în cazul țării noastre. Sub conducerea P.M.R., poporul nostru a reușit, într-o perioadă istorică relativ scurtă, să lichideze înapoierea moștenită de la vechile regimuri, să construiască baza economică a socialismului atît la orașe, cît și la sate, să-și făurească un nivel de trai material și cultural din ce în ce mai înalt. Astăzi, Republica Populară Romînă este o țară cu o economie industrial-agrară în plin avînt, cu o cultură înfloritoare, în condițiile desăvîrșirii construcției socialiste și ale trecerii ulterioare la construirea comunismului.

Existența progresului în întreaga realitate, fundamentată teoretic în cadrul filozofiei marxiste și dovedită de întreaga cunoaștere științifică,

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 29, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 411.

demonstrează, în fapt, falsitatea tuturor concepțiilor promovate de ideologii burgheziei imperialiste cu privire la direcția principală a mișcării, cu privire la „veșnica întoarcere înapoi", la „mersul de rac", la „apusul civilizației" etc. Mișcarea are un sens ascendent, progresiv și nu unul descendent, regresiv — așa cum susțin reprezentanții orînduirii capitaliste, condamnată de istorie — pentru că natura, societatea și cunoașterea conservă, în general, conținutul mișcării, rezultatele ei, noile procese începînd întotdeauna de la stadiul atins deja, de la baza existentă. Materia vie nu mai poate reveni astăzi la etapele sale inițiale, ceea ce ar presupune involuția tuturor speciilor actuale, stingerea și dispariția lor; de asemenea omenirea nu se poate reîntoarce la primitivism, sclavagism sau feudalism, după cum știința nu se poate recoborî la atomismul lui Democrit, la medicina lui Hipocrate sau la alchimie.

În lumina învățăturii materialist-dialectice devin evidente și limitele metafizice ale concepțiilor anterioare privitoare la orientarea mișcării.

De exemplu, așa-numita teorie a mișcării ciclice, în cerc, reluată astăzi de A. Toynbee pentru a se „demonstra" cu ajutorul ei regresul și nu progresul — așa cum intenționa la vremea sa G. B. Vico, — teorie care susține că orice fenomen, transformîndu-se, nu face decît să parcurgă etape prin care a mai trecut deja, ne apare ca o analogie forțată, ca rezultat al extinderii mecaniciste la întreaga realitate a legilor care guvernează doar anumite fenomene naturale, fără să caracterizeze tendința internă proprie lumii în ansamblul ei și cunoașterii acesteia de către om.

Dar, dacă dezvoltarea nu este o simplă repetare, ea nu poate fi concepută nici ca o linie dreaptă, continuu ascendentă, fără nici un fel de abateri și reveniri, așa cum susținea J. A. Condorcet, tot de pe poziții metafizice.

Dezvoltarea este un proces *complex.*

Complexitatea procesului dezvoltării se manifestă *în primul rînd* în faptul că, în realitate, există abateri de la linia ascendentă a mișcării: orientări vremelnic lăturalnice, întoarceri înapoi sau momente de relativă stagnare. Așa, de exemplu, dacă avem în vedere istoria lumii vii, constatăm că unele specii au dispărut, fără a da naștere altora superioare, că în era mezozoică au luat o extindere uriașă reptilele gigantice, extindere care nu se înscria pe linia evoluției regnului animal, că unele varietăți de plante și animale, de exemplu cele studiate de speologie, au regresat ca urmare a modificării nefavorabile a condițiilor mediului. De asemenea, în societate există momente de regres temporar, de pildă în cazul refluxului revoluționar (restaurarea Bourbonilor, reacțiunea stolîpinistă etc.). Toate acestea ne arată că mișcarea presupune o masă de schimbări, de transformări foarte variate ca sens, uneori chiar opuse orientării ascendente, care-i imprimă un drum în zigzag.

Numai în ultimă instanță, ca rezultantă a tuturor mișcărilor particulare, se realizează dezvoltarea, trecerea de la simplu la complex, de la inferior la superior. Ea acționează ca tendință, ca direcție principală a mișcării în uriașa masă de schimbări pe care le suferă realitatea, dar ca tendință necesară, care își croiește drum în cele din urmă, învingînd toate piedicile, toate obstacolele.

În al doilea rînd, complexitatea procesului dezvoltării se manifestă în faptul că el se realizează totuși pe baza anumitor aparente reveniri la punctul de plecare ; tocmai aici intervine noțiunea de negare a negației.

După cum s-a arătat mai sus, negația dialectică este de așa natură, încît face posibilă întotdeauna o nouă negație. Succesiunea infinită a negațiilor imprimă mișcării un caracter ascendent, orice negație fiind prin conținutul său o depășire, o trecere spre superior.

În dezvoltarea realității se pot distinge însă anumite cotituri radicale, anumite transformări calitative profunde, cum sînt, de exemplu, trecerile de la o perioadă la alta în formarea elementelor chimice, salturile de la o încrengătură la alta în istoria lumii vii, momentele ascensiunii omenirii de la un tip de structură socială la altul, descoperirile epocale în știință ș.a. Așadar, linia mereu ascendentă a mișcării în natură, societate și cunoaștere este punctată din loc în loc de schimbări cu o pondere și o semnificație deosebite. Cu alte cuvinte, în *succesiunea infinită a negațiilor există unele cu un conținut mai profund, care marchează sfîrșitul unei etape a dezvoltării și începutul alteia*, trecerea la o perioadă, la un ciclu superior în dezvoltare. Caracteristica acestor negații constă în aceea că ele *restabilesc într-o formă generală anumite aspecte, laturi, trăsături proprii etapei inițiale, anterior negată*; fiecare dintre acestea reprezintă o *negare a negației*.

Astfel, istoria formării elementelor chimice, proces care constă în combinarea nucleilor cu electronii liberi — existenți în acea stare a materiei numită plasmă — și în complicarea treptată a formațiunilor rezultate, se caracterizează, după cum demonstrează Tabloul lui Mendeleev, prin trecerea de la o perioadă la alta a dezvoltării, începutul fiecăreia fiind marcat de un element care reprezintă negarea negației. Dacă avem în vedere perioada care începe cu litiul, *metal alcalin*, constatăm că el este negat succesiv de o suită de alte elemente la care proprietățile metalice scad treptat în favoarea celor metaloidice, suită care culminează cu fluorul, element total opus litiului, întrucît este un *halogen* (negația); perioada următoare începe cu natriul, care, negînd fluorul, restabilește la un alt nivel proprietățile elementului anterior negat, natriul fiind tot un *metal alcalin* (negarea negației). Acest proces este caracteristic tuturor perioadelor din tabloul stabilit de Mendeleev.

În natura vie, unde dezvoltarea are ca rezultat trecerea de la speciile inferioare la cele superioare, negarea negației se manifestă, de exemplu, în așa-numita „lege biogenetică fundamentală" (Haeckel), care arată că, în cursul dezvoltării lor embrionare, organismele repetă principalele etape (încrengăturile) prin care a trecut în dezvoltarea ei istorică lumea vie („ontogenia repetă filogenia"). În cursul evoluției materiei organice, unele forme de viețuitoare dispar, sînt „negate" de altele superioare, mai bine adaptate la condițiile mediului. Dar fiecare dintre aceste negații se fixează și se repetă apoi sub forma unui stadiu determinat în dezvoltarea embrionului. Repetarea are loc, bineînțeles, într-un stadiu superior, stadiul pe care l-a atins dezvoltarea naturii vii pînă la specia respectivă.

În istoria omenirii, comuna primitivă este înlocuită de sclavagism, acesta de către feudalism, după care urmează capitalismul, care la rîndul său este înlocuit de socialism. În lanțul acestor negații, trecerea de la

capitalism la socialism constituie o cotitură radicală în dezvoltarea societății. Analizînd conținutul acestei treceri, constatăm că, negînd relațiile de producție caracteristice celor trei formațiuni social-economice întemeiate pe proprietatea privată, socialismul restabilește relațiile de colaborare și ajutor reciproc existente în epoca inițială a istoriei, marcînd totodată începutul unei etape superioare în dezvoltarea societății umane.

În cunoaștere, acțiunea legii negării negației poate fi sesizată în oricare dintre momentele cruciale ale istoriei științei. De exemplu, electrostatica coulombiană, întemeiată pe principiul newtonian al acțiunii la distanță, reprezenta o negare a fizicii carteziene, bazată pe ideea existenței unui mediu continuu, cu rol de transmitere a acțiunilor din aproape în aproape; la rîndul ei teoria lui Coulomb, conținînd contradicții care rezultau în special din faptul că legile electrodinamicii nu puteau fi reduse la legile mecanicii, pregătește propria ei negație: concepția lui Faraday, dezvoltată ulterior de către Maxwell, concepție care are ca principiu fundamental ideea că „materia este prezentă pretutindeni și nu există spațiu care să nu fie ocupat de ea", realizîndu-se astfel o revenire pe un plan superior la fizica lui Descartes. Studiul faptelor experimentale, legate mai ales de electroliză și de ionizarea gazelor, a pus însă în evidență și contradicția conținută în teoria maxwelliană, care nega faptul că sarcinile electrice există ca individualități distincte. Teoria electronică a lui Lorentz, care introduce noțiunea de atom de electricitate (electronul) reprezintă o revenire la ideile electrostaticii coulombiene, dar de pe o poziție superioară deoarece încearcă o sinteză a acestor idei cu ceea ce constituia esența teoriei lui Maxwell, existența unui mediu continuu — cîmpul electro-magnetic. Teoria electronică, ca negarea negației, încheie un anumit ciclu și desăvîrșirea edificiului fizicii clasice; contradicțiile ei vor stimula gîndirea științifică ulterioară făcînd posibilă nașterea fizicii moderne, respectiv a mecanicii cuantice, a teoriei cuantice a cîmpului și a teoriei relativității [1].

De asemenea, în istoria filozofiei, materialismul naiv din antichitate, care n-a putut interpreta în mod satisfăcător natura gîndirii omenești, a fost înlocuit de către idealism, care a tratat în mod speculativ gîndirea. Idealismul a fost negat la rîndul său de materialismul dialectic. S-a realizat astfel o revenire la concepția materialistă, dar la un materialism care dă o explicație științific fundamentată gîndirii și formelor conștiinței sociale. Materialismul dialectic este expresia maturizării gîndirii filozofice, a transformării filozofiei în știință.

Procesul cunoașterii însuși se caracterizează de asemenea prin acțiunea legii negării negației: cunoașterea trece de la concretul sensibil la abstract (negarea concretului) și de la acesta la concretul logic (negarea negației).

Așadar, dezvoltarea se realizează în etape, în cicluri. În cadrul fiecărei etape, calitatea inițială („afirmația") este înlocuită de una sau mai multe calități ulterioare („negația"), aceasta fiind înlocuită la rîndul ei de o alta, care restabilește pe un alt plan, superior, anumite trăsături

[1] Vezi *Dialectica cunoașterii științifice*, Editura Acad. R.P.R., 1962, p. 36—42.

ale etapei inițiale (negarea negației). În cadrul fiecăreia dintre cele trei momente ale unei etape se pot succeda mai multe calități, în funcție de natura fenomenului respectiv, fiecare dintre acestea fiind o negație față de cea anterioară, dar, *în ansamblul etapei*, **momentul** în întregul său apare ca afirmație, negație sau negare a negației. Cu alte cuvinte, în lanțul nesfîrșit al negațiilor, nu în orice succesiune a trei calități se manifestă acțiunea legii. Negația este întotdeauna opusă afirmației, iar negației i se opune negarea negației. Extremele procesului — afirmația și negarea negației —, fiind ambele opuse negației, se ating : negarea negației restabilește anumite trăsături proprii afirmației.

Dezvoltarea, arată Lenin, presupune „reîntoarcerea aparentă la vechi (negarea negației)" [1]. Această reîntoarcere este aparentă, nu de conținut, parțială și nu totală, pentru că trăsăturile reproduse în cadrul negării negației *sînt proprii unei calități superioare prin conținutul său calității inițiale*. Deși afirmația și negarea negației se găsesc față de negație pe aceeași poziție, ambele fiind în raport de contradicție cu ea și ca atare avînd elemente comune prin care i se opun, există totuși o mare deosebire între ele, *deoarece afirmația se opune negației de pe o poziție inferioară, ca treaptă depășită, pe cînd negarea negației i se opune de pe o poziție superioară, prin care o depășește*. Așadar, negarea negației nu se găsește pe același plan cu afirmația, ci o depășește cu mult mai mult decît negația însăși. Dezvoltarea realității, precizează Lenin, „repetă oarecum treptele deja străbătute, dar le repetă altfel, pe o bază superioară" [2].

Astfel, relațiile de colaborare și ajutor reciproc proprii socialismului și comunismului reprezintă doar într-un anumit sens o revenire la relațiile comunei primitive, ele fiind expresia unui conținut superior, forțele de producție ajunse la un înalt nivel de dezvoltare, marcînd victoria omului asupra naturii și transformarea sa în stăpîn al legilor ce guvernează mișcarea socială, în făuritor al istoriei.

Revenirea aparentă la vechi face ca dezvoltarea să se realizeze în cicluri. Fiecare etapă pe care o parcurge realitatea în dezvoltarea sa constituie un ciclu, alcătuit din momentul afirmației, al negației și acela al negării negației. Momentul final al unui ciclu constituie totodată momentul inițial al altui ciclu superior, și așa mai departe la infinit.

De aceea, drumul pe care îl descrie realitatea în dezvoltare nu este nici circular, închis, nici rectiliniu, plat, ci spiralic, elicoidal. Spirala este imaginea plastică a caracterului complex, contradictoriu al procesului dezvoltării, în care se îmbină două feluri de mișcări : una oarecum de revenire, de reîntoarcere și alta ascendentă, progresivă, care este preponderentă, determinantă, principală.

Referindu-se la una dintre manifestările legii negării negației în viața socială, Marx scria în *Capitalul* : „Proprietatea privată capitalistă este prima negație a proprietății private individuale, bazată pe munca proprie. Dar producția capitalistă produce, cu necesitatea unui proces

[1] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 186.
[2] V. I. Lenin, *Marx-Engels — marxism*, București, Edit. politică, 1959, p. 113.

natural, propria ei negație. Este negarea negației. Aceasta nu restabilește proprietatea privată, în schimb însă restabilește proprietatea individuală, dar pe baza realizării erei capitaliste a cooperației și a posesiunii comune asupra solului și asupra mijloacelor de producție produse prin munca însăși"[1].

Deci : a) afirmația : *mica proprietate particulară*, posesorul este în același timp și producător ; b) negația : proprietatea privat-capitalistă, se menține caracterul privat al proprietății, dar se neagă fărîmițarea ei, precum și unirea posesorului cu producătorul în aceeași persoană. În această etapă, cel care este posesor nu muncește, iar cel care muncește nu este posesor ; contradicția dintre posesor și producător a fost dusă la extrem, constituind baza unei noi negații. De asemenea, acum este vorba de marea proprietate, care presupune caracterul din ce în ce mai social al muncii. Negația și-a realizat rolul său creator : a distrus selectiv, a preluat, a depășit ; c) negarea negației : *proprietatea socialistă*, se înlătură caracterul privat al proprietății (aceasta devenind socială), ca și înstrăinarea produsului muncitorului și caracterul parazitar al proprietarului ; se menține marea producție, caracterul social al muncii etc. și se pun în noi condiții. Ca urmare a acțiunii negării negației sînt reluate o serie de elemente ale primului stadiu : are loc unirea posesorului și a producătorului în aceeași persoană. Repetarea însă nu este totală ; în cadrul acestei etape lipsesc aspectul privat al proprietății, fărîmițarea ei, caracterul nesocial, rudimentar al producției etc., elemente care sînt caracteristice primei faze. De asemenea, trăsăturile reproduse nu sînt identice cu cele inițiale. În socialism producătorul este proprietar (ca în prima etapă), dar de un fel deosebit (deci nu identic) ; el este proprietarul mijloacelor de producție împreună cu întreaga societate. Astfel, înlăturînd ceea ce este depășit și desăvîrșind procesul, negarea negației determină forma spiralică a dezvoltării.

Analiza exemplelor pe care le-am dat ne permite să desprindem o particularitate foarte importantă a legii negării negației, și anume că, pentru a-i sesiza acțiunea, trebuie să urmărim istoria fenomenelor și a proceselor ; nu este suficient să examinăm un anumit moment al dezvoltării și nici măcar un anumit segment al traiectoriei ei, ci trebuie să avem o imagine de ansamblu, să comparăm între ele diversele momente prin care trece mișcarea.

Acest specific îngreuiază oarecum înțelegerea caracterului universal al legii negării negației. Aceasta este însă numai un fapt subiectiv ; în mod obiectiv, ea este „o lege a dezvoltării naturii, istoriei și gîndirii, foarte generală și tocmai de aceea foarte importantă și cu o sferă de acțiune foarte vastă" [2].

★

Ca și celelalte legi ale dialecticii, legea negării negației a fost formulată pentru prima oară de Hegel, dar pe o bază idealistă. El nu a dedus-o din natură și din istoria omenirii, ci, considerînd-o lege a gîndirii pure, a încercat s-o impună lumii obiective.

---

[1] Karl Marx, *Capitalul*, București, vol. 1, Edit. politică, 1957, p. 755—757.
[2] F. Engels, *Anti-Dühring*, p. 158.

Preluînd sîmburele rațional al concepției hegeliene, clasicii marxism-leninismului au precizat conținutul obiectiv al acestei legi, descoperindu-i acțiunea în natură, în societate și în procesul gîndirii, unde se manifestă ca reflectare a mișcării obiective.

La Hegel această lege apărea viciată nu numai în conținutul, ci și în forma ei, fiind concepută ca o schemă triadică (în trei trepte) abstractă. Urmărind această schemă, Hegel își expune întreaga filozofie în trei mari părți, care se împart în cîte trei subpărți, acestea în cîte trei secții ș.a.m.d. El încerca pe această cale să înghesuie forțat în triada : afirmație, negație, negarea negației [1], ca într-un pat al lui Procust, întreaga bogăție de fapte, fenomene și procese.

După Hegel, au existat o serie de metafizicieni, ca de pildă Dühring și Mihailovski, care au încercat de asemenea să aplice lumii reale schema triadică.

Clasicii marxism-leninismului, respingînd aceste denaturări metafizice ale legii negării negației, au atras atenția asupra pericolului pe care-l reprezintă înțelegerea ei greșită, metafizică, tendința de schematizare, de înghesuire a proceselor obiective într-o succesiune de trei și numai trei momente. Filozofia marxistă are un caracter științific. Ea acordă primordialitate faptelor, naturii și istoriei. Principiile sale constituie o călăuză în acțiune și nu dogme. În acest sens este semnificativ că Engels, analizînd istoria modurilor de producție, observă că, în cadrul procesului obiectiv de depășire a stadiului în care societatea omenească este bazată pe exploatare, acționează mai multe negații succesive, prin care își croiește drum linia ascendentă, dezvoltarea istorică : feudalismul neagă sclavagismul, iar capitalismul neagă feudalismul, fără ca vreuna din aceste formațiuni sociale să constituie o negare a negației. Negarea negației se realizează abia în socialism, societatea care încheie o etapă în dezvoltarea istoriei, marcînd începutul alteia, superioară.

Observațiile lui Engels sînt valabile pentru orice domeniu al realității. Astfel, în cazul trecerii de la elementele cu proprietăți metalice la metaloizi, procesul se realizează printr-o succesiune de alte calități. De exemplu, între litiu și fluor se interpun beriliul, borul, carbonul, azotul, oxigenul, fiecare constituind o negație față de elementul care precede. Și, de asemenea, negarea negației nu apare cu elementul ce urmează imediat după fluor ; înaintea natriului se situează neonul, element inactiv din punct de vedere chimic.

În concluzie, pentru a înțelege just legea negării negației este nevoie să ținem seama de particularitățile fiecărui domeniu al realității, de condițiile de loc și timp în care se realizează mișcarea, de specificul fiecărui proces.

★

Învățătura materialist-dialectică despre legea negării negației rezolvă una dintre problemele principale pe care le ridică în fața gîndirii filozofice dezvoltarea realității. Ea dezvăluie sensul, orientarea, direcția

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 1, București E.S.P.L.P., 1959, p. 154—163.

principală pe care o urmează procesele lumii obiective în mișcarea lor. Studiul acestei legi ne arată că mișcarea are un sens ascendent, de la simplu la complex, de la inferior la superior, determinînd dezvoltarea, *progresul în toate domeniile*. Aceasta este singura rezolvare științifică, adică conformă cu realitatea, a problemei discutate.

Multă vreme, ca urmare a influenței negative pe care a exercitat-o cultul personalității și pe plan filozofic, legea negării negației nu s-a bucurat de atenția cuvenită din partea filozofilor marxiști. Într-o anumită perioadă a existat chiar tendința de a o exclude dintre legile fundamentale ale dialecticii. Se invoca în acest scop motivul că admiterea universalității acestei legi ar duce la recunoașterea unui început al lumii obiective, pierzîndu-se din vedere teza leninistă a infinității materiei în adîncime; în aceeași direcție concura și faptul că încă nu fuseseră stabilite criteriile dezvoltării în natura lipsită de viață, confundîndu-se acest fapt subiectiv cu existența obiectivă a acestor criterii.

Însă adevărul, însemnătatea și mai ales actualitatea acută a legii negării negației sînt evidente. Ca lege care fundamentează mișcarea progresivă a realității, ea are o deosebită valoare general-teoretică, neputînd lipsi din corpul armonios și logic structurat al învățăturii materialist-dialectice; de asemenea, ea are, ca orice lege fundamentală a dialecticii materialiste, o uriașă însemnătate metodologică, atît în științele naturii, care studiază astăzi probleme de interes hotărîtor pentru dezvoltarea concepției noastre despre lume, cum sînt cele ale structurii, nemărginirii și infinității universului, cît și în cele cu caracter social-politic. Iar faptul că în prezent, datorită accentuării caracterului său reacționar, retrograd, antiistoric, burghezia imperialistă cere ideologilor săi să demonstreze tocmai imposibilitatea devenirii istorice, inexistența progresului social, servindu-se în acest scop de armele ruginite ale anticomunismului, demonstrează actualitatea acută, locul de primă însemnătate care revine legii negării negației în cadrul ideologiei marxiste, ca bază teoretică a demascării și spulberării tuturor speculațiilor privitoare la inexistența progresului, a dezvoltării, a mișcării ascendente.

Așa se face că în ultimii ani, filozofi marxiști de mare prestigiu, ca B. M. Kedrov, B. G. Kuznețov, K. M. Zavadski, S. T. Meliuhin ș.a., au reluat studiul legii negării negației, abordînd în special probleme ca aceea a repetabilității în dezvoltare, a criteriilor progresului, a universalității legii negării negației etc. O contribuție însemnată la lămurirea unor aspecte ale acestei legi au adus unii filozofi romîni, ca acad. Ath. Joja, R. Tomoiagă, H. Wald și alții.

În general, se poate spune că legea negării negației se află în plin proces de precizare, de adîncire și de îmbogățire a tezelor sale fundamentale, în legătură cu noile date ale științelor naturii și ale vieții social-politice contemporane, proces firesc dacă avem în vedere caracterul creator, în continuă dezvoltare al întregii filozofii marxiste.

Dialectica istoriei şi particularităţile ei în dezvoltarea societăţii socialiste

Este bine cunoscută indicaţia lui Engels privitoare la faptul că, cu fiecare descoperire epocală în domeniul ştiinţelor naturii, materialismul trebuie să-şi schimbe forma. Aprecierea nu este însă mai puţin valabilă pentru sfera ştiinţelor sociale şi, respectiv, a concepţiei filozofice asupra istoriei. Rolul „descoperirii epocale" trece, în acest caz, asupra marilor transformări sociale, asupra cotiturilor radicale în evoluţia societăţii : ele sînt de natură să ofere nu numai datele necesare înţelegerii noilor procese sociale considerate în individualitatea lor specifică, ci şi un bogat material inedit, inexistent anterior, pentru aprofundarea cunoaşterii *generalului*, a legilor generale ale dezvoltării sociale. Aici aflăm un izvor inepuizabil de îmbogăţire a concepţiei filozofice materialiste asupra societăţii. Dificultatea constă în a şti, în a dobîndi priceperea necesară pentru a sorbi din apele acestui izvor.

Materialismul istoric, ocupîndu-se cu studiul legilor celor mai generale proprii numai procesului social-istoric, analizează de asemenea modalitatea *specifică* de manifestare, în sfera formei *sociale* de mişcare a materiei, a legilor de maximă generalitate, universale, ale *oricărei* dezvoltări. Pe terenul acestei analize îşi găseşte expresie un aspect esenţial al legăturii imanente dintre materialismul dialectic şi materialismul istoric, al unităţii lor organice. Studiul dialecticii dezvoltării sociale îmbogăţeşte materialismul istoric cu noi concluzii. La rîndul ei, ca filozofie, dialectica se poate dezvolta creator numai dacă, o dată cu sinteza teoretică a noilor descoperiri ale ştiinţelor naturii, îşi încorporează rezultatele generalizării filozofice a mereu noii experienţe istorice a umanităţii.

Apare evidentă, sub acest raport, actualitatea arzătoare a analizei dialecticii sociale în condiţiile principial noi ale unei asemenea epocale cotituri în istoria omenirii cum este revoluţia socialistă, construirea socialismului şi comunismului. „Elaborarea problemelor privitoare la acţiunea legilor dialecticii în condiţiile socialismului — observă într-un articol recent acad. P. N. Fedoseev — constituie cea mai importantă sarcină a lucrătorilor în domeniul filozofiei" [1]. Literatura filozofică marxistă consacrată acestei familii de probleme se îmbogăţeşte treptat în ultima vreme, deşi poate nu încă într-un ritm corespunzător cu însemnătatea temei. Una dintre ultimele lucrări ieşite de sub tipar, datorată unui grup de filozofi sovietici, este cartea intitulată *Despre dialectica dezvoltării societăţii socialiste sovietice* [2].

---

[1] Vezi „Probleme de filozofie", 1962, nr. 3, p. 21.

[2] *О диалектике развития советского социалистического общества*, sub redacţia generală a lui N. V. Pilipenko şi G. M. Ştraks, Moscova, 1962, 254 p. Colectivul de autori :

Potrivit concepţiei grupului de autori asupra tratării problemei, declarată în prefaţă, „sarcina constă nu în a porni de la o schemă teoretică determinată spre a înghesui în cadrul ei faptele şi procesele vieţii, ci în a dezvălui, studiind aceste fapte şi procese, dialectica inerentă lor" [1]. Autorii îşi propun să aducă o contribuţie la rezolvarea acestei complexe şi actuale sarcini.

Problematica abordată în lucrare este relativ amplă : autorii se ocupă de analiza *specificităţii* acţiunii fiecăreia dintre cele trei legi fundamentale ale dialecticii în condiţiile socialismului, de dialectica necesităţii şi întîmplării în socialism, a economicului şi politicului, de rolul factorului subiectiv în transformarea posibilităţii în realitate, de îmbinarea intereselor personale şi obşteşti. Fără îndoială, tema enunţată în titlul volumului nu este epuizată prin analiza numai a acestor probleme ; în plus, chiar structura, organizarea internă a materialului volumului, poate suscita obiecţii. Dar, în stadiul actual al studierii problemei dialecticii dezvoltării socialismului, cerinţa îmbrăţişării simultane a tuturor aspectelor acestei dialectici este greu de îndeplinit ; limitarea cercetării la unele aspecte nu poate fi evitată, chiar dacă aceasta impietează întrucîtva asupra consecvenţei logice şi a „rotunjimii" structurii lucrărilor respective. Principalul nu este însă aceasta, ci conţinutul şi concluziile analizării problemelor abordate. Sub acest raport, cartea la care ne referim aduce realmente cîteva contribuţii preţioase, enunţă o serie de idei interesante, proaspete, propune distincţii, nuanţări, clarificări, discută polemic şi precizează accepţia unor concepte, înscriindu-şi astfel aportul propriu în eforturile colective ale filozofilor marxişti care se ocupă de aceste probleme.

Lectura lucrării înregistrează, ca o tendinţă comună aproape tuturor capitolelor, orientarea autorilor împotriva înţelegerii simpliste, am zice mecaniciste, a dialecticii societăţii socialiste, ca un automatism legic în care totul se desfăşoară rectiliniu. Cunoaşterea legilor dezvoltării şi noile condiţii istorice materiale permit într-adevăr înfăptuirea conştientă a progresului social, dar acesta nu trebuie înţeles schematic, precum funcţionarea după program matematic a unei maşini electronice. Dialectica dezvoltării în socialism este eliberată de stihia, zigzagurile extreme,crizele şi catastrofele proprii domniei necesităţii oarbe, caracteristice orînduirilor presocialiste. Dar, fiind calitativ superioară oricărei societăţi anterioare, organizarea socială a orînduirii socialiste este în acelaşi timp mai complexă, cerinţele ei obiective mai diversificate, mai ample. Aşa cum relevă autorii, procesul social total este infinit complex, iar dialectica sa se îmbogăţeşte în socialism; simplificarea ei ar fi străină spiritului materialismului istoric. Necesitatea nu este liberă de întîmplare, contradicţia dialectică ia în socialism forme noi, lupta între nou şi vechi ridică probleme, posibilitatea nu devine automat realitate. Relevarea consecventă a acestui aspect al problemei este un merit vădit al lucrării.

În acelaşi sens trebuie menţionată şi tendinţa autorilor de a sublinia mereu finalitatea practică a concluziilor teoretice degajate. Distingerea aspectelor noi, specifice, dobîndite de acţiunea legilor dialectice în socialism, nu constituie un exerciţiu teoretic-filozofic gratuit, ci, cu cît este mai bine făcută, cu atît este mai importantă şi mai fertilă pentru practica socială, pentru a se înţelege profund procesele şi a se acţiona în consecinţă în activitatea de planificare, în prevederea cursului dezvoltării viitoare, în elaborarea măsurilor imediate ce se impun.

Pornind de la teza lui Lenin despre faptul că „antagonismul şi contradicţia nu constituie unul şi acelaşi lucru. Primul dispare, a doua rămîne în socialism" [2], capitolul întîi al volumului (autor : G. M. Ştraks), cel mai amplu, urmăreşte să caracterizeze particularităţile contradicţiilor neantagonice ce se manifestă în so-

G. M. Ştraks, E. I. Şadrin, A. O. Sternin, N. V. Medvedev, N. V. Pilipenko, S. B. Morocinik, M. I. Zaozerov.

[1] *Op. cit.*, p. 4. În continuare, trimiterile la lucrarea recenzată se vor da în text.

[2] *Leniniskii sbornik*, vol. XI, p. 357.

cialism. El distinge existenţa a trei grupuri : contradicţii general-sociologice, care acţionează întotdeauna în societate, manifestîndu-se însă diferit în fiecare orînduire socială, inclusiv în socialism; contradicţii specifice, proprii formaţiunii comuniste în ansamblul ei sau numai primei ei faze — socialismul; contradicţii care apar în socialism ca urmare a încălcării legilor obiective.

Autorul subliniază necesitatea luptei active pentru rezolvarea contradicţiilor neantagoniste ale socialismului. Referîndu-se şi la lucrările altor filozofi marxişti, autorul combate punctul de vedere conform căruia ireconciliabilitatea termenilor ar fi o notă definitorie numai pentru contradicţiile antagonice. Nici în cazul contradicţiilor neantagonice, noul nu poate fi şi nu este „conciliat" cu vechiul. „În contradicţia neantagonistă laturile nu se împacă. Lupta se încheie nu cu un compromis, ci cu victoria noului asupra vechiului, cu întărirea unităţii societăţii socialiste" (p. 14). Iar în legătură cu noţiunile de „nou" şi „vechi", făcînd distincţia cunoscută între „vechiul" de provenienţă capitalistă, de pildă rămăşiţele vechi în conştiinţa oamenilor, şi „vechiul" constituit din acele fenomene care la vremea lor au fost noi în socialism, dar cu timpul au încetat să servească dezvoltării şi s-au transformat în frînă, autorul atrage pătrunzător atenţia asupra corelaţiei dintre dialectica noului şi vechiului şi *ritmul* dezvoltării : „O dată cu accelerarea ritmurilor dezvoltării sociale, caracteristică pentru orînduirea socialistă, *se scurtează* şi termenele învechirii unuia sau altuia dintre fenomenele sau laturile vieţii sociale. De aceea este necesar să se urmărească atent schimbările în viaţa societăţii socialiste, să se vadă limpede ceea ce s-a perimat, şi-a trăit traiul, spre a înlocui asemenea elemente cu ceea ce este nou" (p. 31).

Ocupîndu-se pe larg de diferitele aspecte ale contradicţiei dintre dezvoltarea forţelor de producţie ale socialismului şi rămînerea în urmă a unor laturi ale relaţiilor de producţie, capitolul subliniază însemnătatea cunoaşterii acestor contradicţii pentru justa interpretare a cerinţelor legii dezvoltării planice proporţionale a economiei, pentru a le lua practic în considerare cu succes. Astfel, de pildă, dezvoltarea forţelor de producţie pe fiecare treaptă nouă depăşeşte cadrul existent anterior al schimbului de activităţi (element al relaţiilor de producţie), depăşeşte formele de organizare a muncii constituite în etapa precedentă. O importantă invenţie tehnică, descoperirea unor noi bogăţii naturale sau creşterea mai rapidă a productivităţii muncii într-o ramură sau alta pot acţiona ca impulsuri puternice ale dezvoltării forţelor de producţie, dar pot crea totodată unele neconcordanţe cu ritmurile anterior prevăzute, mai lente, solicitînd modificări corespunzătoare în organizarea socială a muncii, în coordonarea şi repartizarea resurselor etc. Dacă în procesul planificării nu se ţine seama de asemenea aspecte, dacă planurile o dată elaborate nu sînt revăzute şi adaptate *pe parcurs* potrivit acestei dialectici obiective mobile a forţelor şi relaţiilor de producţie, potrivit concluziilor pe care studierea acestei dialectici le dezvăluie şi potrivit anticipărilor posibile pe baza cunoaşterii ei, vor apărea cu siguranţă efecte negative. „Planurile noastre — se arată în lucrare — trebuie neîntrerupt perfecţionate, astfel încît ele să reflecte cît mai exact posibil procesul obiectiv al dezvoltării forţelor şi relaţiilor de producţie, să sesizeze cu sensibilitate contradicţiile care apar în producţia socialistă şi să acţioneze ca instrumente eficace de învingere a lor" (p. 26).

Întregul proces de mişcare al contradicţiei, de la apariţie pînă la rezolvare, se arată în lucrare, exprimă lupta dintre nou şi vechi. G. M. Ştraks critică părerile unor autori care leagă rolul motor al contradicţiei neantagonice în socialism numai de una dintre etapele ei, fie etapa apariţiei şi desfăşurării contradicţiei, fie etapa rezolvării ei. Nu, răspunde autorul acestor poziţii unilaterale, contradicţia stimulează dezvoltarea în toate etapele evoluţiei sale legice, dar de fiecare dată în mod specific : *apariţia* contradicţiei înseamnă afirmarea şi dezvoltarea tot mai accentuată a noului, care se opune vechiului, acumulînd forţe, în vreme ce *rezolvarea* contradicţiei înseamnă înlăturarea vechiului, lichidarea sa,

constituirea unei noi calităţi. Socialismul creează premisele pentru rezolvarea *la vreme* a contradicţiilor, adesea pentru prevenirea unor fenomene negative posibile în evoluţia lor. Dar totodată, arată autorul, nici în socialism nu este automat exclusă „posibilitatea întîrzierii în învingerea contradicţiei. Dar această posibilitate este condiţionată nu de natura socialismului, ci de lipsurile şi erorile în munca unor organizaţii sau oameni" (p. 57).

Împotriva înţelegerii simpliste a luptei nou-vechi, lucrarea subliniază că în condiţiile socialismului conflictul nu constituie nicidecum o fază inevitabilă în evoluţia contradicţiei; uneori însă, în relaţiile individuale dintre oameni apar şi în condiţiile socialismului conflicte care sînt de asemenea o expresie a luptei nou-vechi, de obicei, a luptei împotriva rămăşiţelor ideologiei şi educaţiei burgheze în caracterul oamenilor. În orice asemenea conflict dintre indivizi, se arată în lucrare, „latura înaintată, progresistă, fie că este vorba de un inovator în producţie fie de un om care luptă împotriva unor manifestări de birocratism sau acţiuni neprincipiale, el se bucură de sprijinul partidului, al statului socialist, al întregului popor şi pînă la urmă dobîndeşte neapărat victoria. Totuşi, date fiind complexitatea şi uneori neclaritatea situaţiei în asemenea conflicte, nu sînt excluse nici anumite înfrîngeri temporare ale laturii înaintate, în funcţie de corelaţia concretă a forţelor în fiecare etapă a luptei. Aceasta înseamnă că, dacă a apărut un conflict, problema nu trebuie lăsată în voia mersului de la sine, cu gîndul liniştitor că latura justă va învinge oricum. Ca aceasta să se întîmple, trebuie voinţă pentru victorie şi o însemnată încordare a forţelor în lupta împotriva vechiului" (p. 54—55).

O problemă mult discutată şi controversată în ultimii ani în literatura consacrată dialecticii dezvoltării sociale este problema rolului motric al contradicţiilor în socialism. În unele articole, acest rol a fost contestat sau diminuat pe considerentul că în socialism acţionează forţe motrice noi, necunoscute de istoria orînduirilor anterioare. Alt punct de vedere, relevînd de asemenea rolul noilor forţe motrice apărute în socialism, şi în primul rînd rolul unităţii societăţii, admitea că şi contradicţiile dialectice au un rol motor, dar le concepea ca acţionînd paralel cu aceste noi forţe motrice, *nu izbutea să explice legătura dialectică internă* între aceste forţe şi acţiunea motrice a contradicţiilor [1]. În cartea pe care o recenzăm, G. M. Ştraks critică în mod just unilateralităţile acestor puncte de vedere, dar, din păcate, se limitează la atît, fără să împingă înainte dezbaterea printr-o explicaţie mai satisfăcătoare. După părerea noastră, în această analiză ar fi trebuit clarificat mai bine *conţinutul raporturilor reciproce* între termenii contradicţiei dialectice, diferenţa existentă din acest punct de vedere între antagonism şi contradicţia neantagonică. De obicei, raporturile reciproce între contrarii sînt reduse schematic la două momente: „unitate" şi „luptă". Aceste momente sînt reale şi foarte importante, dar reducţia exclusivă a *interacţiunii complexe* ce se stabileşte între termenii opuşi ai fiecărei contradicţii la aceste momente nu este legitimă, simplifică lucrurile. Cum rămîne, în cazul unei asemenea reducţii, cu momentul *concordanţei*, care nu este chiar acelaşi lucru cu *unitatea* termenilor contrarii? Sau cu alte „momente", cum ar fi influenţa reciprocă, îmbogăţirea reciprocă, satisfacerea reciprocă a cerinţelor dezvoltării, atunci cînd asemenea momente există în ansamblul relaţiilor reciproce, între laturile unicului contradictoriu? Contradicţia dialectică însumează termenii contrari şi *totalitatea* raporturilor lor reciproce. Dezvăluirea bogăţiei de momente a acestor „raporturi reciproce" între contrarii, la care se referea Lenin [2], disjungerea lor analitică, stabilirea efectelor lor specifice sînt foarte importante prin aceea că ajută la înţelegerea nuanţată a *acelor momente* prin care contradicţia dialectică îşi exercită funcţia de forţă motrice. Astfel se poate explica într-un mod consecvent felul în care unicul contradictoriu se

[1] Vezi, de pildă, articolul lui V. P. Rojin şi V. P. Tugarinov, în „Probleme de filozofie", 1957, nr. 3.

[2] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956, p. 364.

mişcă, se dezvoltă şi se transformă calitativ în procesul interacţiunii reciproce a laturilor sale, concepînd acest proces ca automişcare. Astfel se poate elucida şi problema — atinsă numai în lucrarea la care ne referim, dar nu tratată în esenţa ei — privitoare la rolul motric, calitativ nou, dobîndit de unitatea laturilor contrare în contradicţiile neantagonice ale socialismului, contradicţii în care de regulă nici o latură nu se învecheşte dintr-odată în ansamblul ei, ci numai în unele aspecte, menţinîndu-şi astfel nu numai unitatea, ci şi *concordanţa* cu cealaltă latură, „unitate" şi „concordanţă" care propulsează dezvoltarea în acelaşi timp cu „lupta" pentru înlăturarea aspectelor învechite. Avem în vedere asemenea mari „perechi de contrarii", cum sînt forţele de producţie şi relaţiile de producţie socialiste, care alcătuiesc împreună „unicul" — modul de producţie socialist —, baza şi suprastructura socialistă, existenţa socială şi conştiinţa socială socialistă ş.a.; în socialism, înăuntrul acestor perechi de termeni există unitate şi concordanţă în ansamblul lor. Unitatea moral-politică a societăţii, ca forţă motrice politică-ideologică, este expresia, pe plan subiectiv, a unităţii şi concordanţei dialectice obiective caracteristice laturilor organizării socialiste a edificiului social, expresia unităţii intereselor obiective, materiale ale membrilor societăţii socialiste. Funcţia motrice a contradicţiei dialectice în socialism — în particular, a unor asemenea momente ale ei ca „unitatea" şi „concordanţa" termenilor — şi rolul forţelor motrice politice-ideologice nu se exclud reciproc, nu îşi dispută exclusivitatea calităţii de forţe motrice şi nici nu acţionează izolat, paralel, ci *se îmbină* organic, armonios, într-un mecanism dialectic unic, propulsor al dezvoltării, care are o latură obiectivă şi una subiectivă. Abordarea sub acest unghi a problemei ar fi permis, credem, îmbogăţirea caracterizării conţinutului şi a rolului motric al contradicţiei neantagonice în socialism.

Următoarele două capitole ale lucrării sînt consacrate analizei specificului celorlalte două legi universale ale dialecticii în societatea socialistă: E. I. Şadrin scrie despre caracterul specific al trecerii schimbărilor cantitative în schimbări calitative în dezvoltarea societăţii sovietice, iar A. O. Sternin despre caracterul dezvoltării ascendente în condiţiile socialismului.

Primul dintre aceştia face, în lumina trecerii dialectice a cantităţii în calitate, o interesantă comparaţie între trecerea de la socialism la comunism, ca trecerea de la o fază la alta superioară a orînduirii comuniste, pe de o parte, şi, pe de altă parte, trecerea capitalismului de la faza sa inferioară la stadiul său cel mai înalt — imperialismul; această comparaţie diferenţiază şi pune în evidenţă unele aspecte noi ale dialecticii cantitate-calitate în socialism. Autorul relevă că una dintre particularităţile şi, totodată, unul dintre elementele superiorităţii socialismului asupra orînduirilor antagonice constă în primul rînd în faptul că trecerea la o nouă stare calitativă se realizează fără acea încetinire a dezvoltării, fără stagnarea şi fenomenele de descompunere care precedă în mod caracteristic trecerea la o nouă calitate în societăţile presocialiste (p. 83).

Dintre formele prin care se realizează în socialism dezvoltarea de la calitatea veche la cea nouă, lucrarea indică în mod just drept cea mai importantă, mai frecventă, *trecerea treptată*. Prin aceasta se înţelege că noua calitate nu se constituie dintr-o dată în integralitatea ei, ci treptat, pas cu pas, pe măsura acumulării succesive a elementelor sale. Pornind de la tezele Programului P.C.U.S., lucrarea arată că din caracterul treptat al schimbărilor calitative nu rezultă că ele trebuie să se desfăşoare în mod lent; ele se pot desfăşura şi în ritmuri rapide. Caracterul treptat şi ritmul nu sînt noţiuni sinonime. Trecerea treptată de la socialism la comunism nu înseamnă o dezvoltare încetinită, ci, dimpotrivă, un avînt rapid în dezvoltarea laturilor vieţii sociale, în primul rînd în dezvoltarea bazei tehnice-materiale. Caracterul cu necesitate *treptat* al trecerii de la socialism la comunism înseamnă de asemenea că procesele transformării calitative a societăţii, rezolvarea sarcinilor complexe ale construcţiei comuniste pot fi înfăptuite numai trecînd prin etape succesive, care se deosebesc

între ele potrivit sarcinilor lor obiectiv determinate, fiecare din aceste etape fiind pregătită în mod necesar de cea precedentă (p. 87).

Ducînd mai departe analiza caracterului treptat al dezvoltării sociale, capitolul trei al lucrării, consacrat acţiunii legii negării negaţiei în socialism, examinează alte trei caractere principale ale acestei dezvoltări : a) caracterul ei ascendent, progresiv şi particularităţile sale în socialism ; b) continuitatea între trepte, „preluarea" şi *conţinutul ei* ; c) *forma* spiralică a dezvoltării. Sinteza tuturor acestor caractere este momentul negaţiei, universal şi comun oricărei dezvoltări, negaţie înţeleasă dialectic în întreaga ei pozitivitate.

„Orice dezvoltare — scria Marx — poate fi înfăţişată, indiferent de conţinutul ei, ca un şir de diferite trepte de dezvoltare, care se înlănţuie în aşa fel încît una constituie *negarea* celeilalte . . . În nici un domeniu nu se poate realiza o evoluţie care să nu-şi nege formele anterioare de existenţă"[1]. Citînd această teză a lui Marx, autorul capitolului explică necesitatea obiectivă a momentului negaţiei prin faptul că orice dezvoltare înseamnă transformarea neîntreruptă a noului în vechi, transformare progresistă, întrucît deschide terenul afirmării unui nou superior. În funcţie de profunzimea negaţiei vechii calităţi depăşite sînt căile, formele şi metodele prin care ea este înfăptuită (p. 103).

Dar, subliniază mai departe A. O. Sternin, dacă, în condiţiile capitalismului sau ale altei orînduiri antagonice, cerinţele dezvoltării ascendente impun nimicirea şi desfiinţarea bazelor respectivei orînduiri, dezvoltarea ascendentă în socialism duce nu la distrugerea radicală a bazelor sale — proprietatea obştească asupra mijloacelor de producţie în primul rînd — , ci la perfecţionarea şi consolidarea lor continuă.

Relaţiile socialiste, spre deosebire de relaţiile sociale antagonice, oferă un cadru nelimitat dezvoltării ascendente, ele nu i se împotrivesc, ci o favorizează ; în cadrul acestor relaţii nu există clase sociale care să se opună progresului, ci, dimpotrivă, întreaga societate acţionează conştient pentru accelerarea lui.

Faptul că în socialism progresul nu este legat, ca în capitalism, de anumite fenomene negative, dăunătoare, observă autorul, nu înseamnă că dezvoltarea are loc aici întotdeauna în mod absolut armonios. Uneori, în anumite sectoare are loc o încetinire a ritmului, unele scăderi ale dezvoltării ; există diferite împrejurări de ordin extern sau erori subiective care pot influenţa în acest sens. Important este faptul că „specificul dezvoltării societăţii socialiste este de asemenea natură, încît exclude complet asemenea forme de scăderi şi regres, cum sînt crizele, şomajul, distrugerea sau frînarea forţelor de producţie ca urmare a supraproducţiei, anarhiei, concurenţei. Acele elemente de rămînere în urmă ce se manifestă în unele sectoare pot fi relativ uşor învinse dacă munca este organizată just, dacă la lichidarea neajunsurilor sînt atrase masele" (p. 109—110).

Ocupîndu-se mai departe de categoriile dialectice care surprind caracteristicile acţiunii legii negării negaţiei, autorul critică îndreptăţit identificarea frecventă în unele studii a sensului noţiunii de „continuitate" ca preluare („преемственность") cu ceea ce se înţelege prin „moştenire a trecutului". Prin „continuitate-preluare", arată el, trebuie înţeleasă includerea în nou şi utilizarea de către el a acelor elemente ale vechiului, capabile să slujească noului, să sprijine mişcarea înainte, în vreme ce „moştenirea trecutului" include nu numai aceste elemente pozitive, favorabile noului, ci şi elemente dăunătoare, ostile lui, care se menţin încă o vreme după victoria noului, dar joacă un rol de frînă şi trebuie eliminate, lichidate, nu preluate (p. 115—116).

Conţinutul acestei „preluări" şi mecanismul ei nu sînt însă identice în diferitele sfere ale vieţii sociale, în sfera forţelor de producţie, a relaţiilor de producţie sau a suprastructurii. De acest lucru însă capitolul la care ne referim nu ţine seama ; dimpotrivă, analizînd sub acest raport trecerea de la capi-

[1] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 4, Bucureşti, Edit. politică, 1958, p. 338 şi 339.

talism la socialism, autorul citat afirmă că, la fel ca în domeniul forţelor de producţie, „aceeaşi dialectică a negării, distrugerii şi păstrării poate fi observată dacă examinăm baza societăţii socialiste" (p. 121). Exemplele citate de autor — folosirea în socialism a unor categorii economice proprii capitalismului: marfă, comerţ, bani ş.a. — mai curînd infirmă teza decît o argumentează, întrucît în legătură cu aceste categorii nu are loc o „preluare" asemănătoare celeia din sfera forţelor de producţie, ci însuşi **conţinutul** *social-economic* al acestor categorii este radical transformat. Trebuie de asemenea făcută distincţia corespunzătoare între fenomenele unde există o continuitate şi o preluare a *formei* vechi, dar conţinutul este radical înlocuit, este altul, şi fenomenele în care sînt preluate din etapele anterioare anumite elemente valoroase tocmai prin conţinutul lor, care nu este schimbat (de pildă anumite valori şi opere culturale ale trecutului, a căror preluare critică nu înseamnă transformarea radicală a conţinutului lor specific). Înţelegerea categoriei dialectice de „continuitate-preluare" are de cîştigat din confruntarea ei amplă, diferenţiată cu procese din sfere deosebite, din sesizarea distincţiilor existente şi din sintetizarea lor conceptuală.

Probleme interesante ridică şi dialectica specifică a necesităţii şi întîmplării în socialism, căreia îi este consacrat capitolul scris de N. V. Pilipenko. Elementul fundamental al acestei specificităţi constă în faptul că în socialism necesitatea istorică este *cunoscută* şi realizată *conştient* de oameni în activitatea lor socială, în vreme ce în toate formaţiunile presocialiste ea îşi făcea loc stihinic, orb. Explicînd această particularitate esenţială a dialecticii istoriei în societatea socialistă, cauzele ei de ordin obiectiv şi subiectiv, autorul subliniază totodată în mod întemeiat că ar fi greşit să se conceapă că necesitatea, fiind în socialism folosită conştient, s-ar manifesta deja într-o formă „nemijlocită", „pură", şi nu ar mai fi legată cu întîmplarea. „Dacă se consideră că întîmplarea dispare de îndată ce legea (necesitatea) este cunoscută şi este folosită conştient de oameni, se poate lesne cădea în greşeala de ordin metafizic şi idealist de a socoti întîmplarea drept o categorie subiectivă care exprimă necunoaşterea necesităţii de către oameni" (p. 178).

Categoria „întîmplării" desemnează grupuri variate de fenomene, susceptibile de distincţii; lucrarea încearcă să le stabilească şi, în mare măsură, reuşeşte. În această privinţă, o mai mare claritate a tratării s-ar fi dobîndit, după părerea noastră, dacă s-ar fi utilizat în analiză şi categoria *cauzalităţii*. Ar fi rezultat limpede că există o deosebire între determinare cauzală şi determinare necesară a unui proces sau fenomen, faptul că accepţia noţiunii de „întîmplare" include o determinare cauzală, dar nu întotdeauna o determinare necesară. Un anumit fenomen poate fi în acelaşi timp şi „întîmplător", în raport cu o necesitate obiectivă generală care se exprimă în el (dar care şi-ar fi putut găsi şi o altă formă apropiată de exteriorizare), dar şi „necesar", în sensul de efect inevitabil al *anumitor condiţii* concrete particulare, în care acţionează necesitatea respectivă. În ce priveşte problema cauzelor întîmplării în socialism, N. V. Pilipenko deosebeşte just determinarea obiectivă a întîmplării, ca rezultat al contextului concret de condiţii obiective în care acţionează necesitatea, de cauzele de ordin subiectivist ale unor fenomene întîmplătoare, care nu trebuie de loc neglijate, întrucît au acţiune defavorabilă asupra realizării necesităţii (p. 189—190).

Cunoaşterea naturii şi a cauzelor variaţiilor întîmplătoare în înfăptuirea necesităţii, arată pe drept cuvînt autorul, este necesară în socialism pentru realizarea „controlului societăţii asupra întîmplărilor", pentru a limita conştient influenţa şi sfera lor de manifestare. Ridicînd problema importantă a unui asemenea control, autorul subliniază marea eficienţă pe care o are în socialism acţiunea factorului subiectiv, rolul partidului marxist-leninist în primul rînd, care, asigurînd conducerea conştientă a procesului social, diminuează tot mai mult amplitudinea abaterilor întîmplătoare, cu înrîurire nefavorabilă, de la linia realizării depline a necesităţii

obiective a dezvoltării. Rolul factorului subiectiv este analizat mai departe în lucrare, pe larg (capitolul scris de S. B. Morocinik) şi în legătură cu condiţiile care trebuie pregătite şi întrunite pentru transformarea planică, oportună a posibilităţilor lăuntrice ale dezvoltării în realitate, folosind astfel conştient dialectica obiectivă a mişcării istorice şi accelerînd ritmul progresului social în socialism. Pe aceeaşi linie, în capitolul consacrat dialecticii economicului şi politicului în socialism, N. V. Medvedev arată pe baza unui vast material concret, modul în care P.C.U.S. perfecţionează necontenit diferitele elemente ale suprastructurii socialiste, îndeosebi formele de conducere statală a economiei, în funcţie de cerinţele mereu noi ale dezvoltării forţelor de producţie şi ale transformării treptate a relaţiilor sociale socialiste în relaţii comuniste.

Nu avem posibilitatea să ne oprim asupra tuturor problemelor abordate în lucrare. Trebuie observat însă că nu toate sînt tratate la acelaşi nivel teoretic, că se fac simţite din acest punct de vedere inegalităţi. Pe alocuri tratarea capătă, după părerea noastră, un caracter mai curînd expozitiv, descriptiv, decît analitic. Faptele concrete alese sînt uneori prea înguste, neconcludente pentru tezele cu caracter mai general formulate pe marginea lor; alteori, generalizărilor largi, analizei filozofice, le ia locul o înşiruire excesivă de exemple insuficient sintetizate teoretic (de pildă unele părţi din cap. IV, VI), exemple din care unele chiar se repetă deseori în diferite capitole. Se poate observa de asemenea că unele capitole acordă o mare atenţie anumitor aspecte deja îndelung dezbătute şi „bătătorite" în lucrările de specialitate, în vreme ce alte probleme conturate mai recent, mai noi şi încă mai puţin desţelenite, dar importante şi specifice pentru dialectica dezvoltării socialismului, se bucură de o atenţie relativ mai mică.

În ansamblu, cartea recenzată aduce o contribuţie reală la analiza filozofică a temei alese. Ea se situează în plină actualitate, se citeşte cu interes şi are facultatea de a stimula meditaţia lectorului asupra multor probleme teoretice, inclusiv asupra unora considerate adesea „simple" numai pentru că la o primă vedere ele nu se relevă încă în toată complexitatea lor.

Mihail Cernea

O monografie despre formarea filozofiei marxiste[1]

Cercetarea dezvoltării filozofice a lui Marx şi Engels, izvorîtă din însăşi necesitatea luptei ideologice, este una dintre cele mai însemnate şi actuale probleme ale istoriei filozofiei.

Referindu-se la studiul istoriei filozofiei, Engels sublinia că el constituie şcoala gîndirii teoretice. *Cercetarea procesului formării filozofiei marxiste se identifică cu şcoala gîndirii marxismului, cu cunoaşterea teoriei materialismului dialectic şi istoric şi a comunismului ştiinţific.*

De evoluţia filozofică a creatorilor materialismului dialectic şi istoric şi ai comunismului ştiinţific s-au ocupat numeroşi gînditori marxişti, care au încercat să redea acest proces cît mai fidel posibil, în opoziţie cu ideologii burghezi marxologi şi revizionişti, „specializaţi" în denaturarea genezei marxismului şi a filozofiei marxist-leniniste în general.

Dintre lucrările despre viaţa şi opera fondatorilor marxismului, cea a lui A. Cornu, *K. Marx, F. Engels, Viaţa şi activitatea*, se ocupă, în general, de activitatea lui Marx şi Engels şi merită să fie consemnată în mod deosebit. Totuşi — aşa cum remarcă T. I. Oizerman — A. Cornu, deşi urmăreşte în primul volum dezvoltarea concepţiei despre

[1] T. I. Oizerman, *Формирование философии марксизма*, Издательство социально-экономической литературы, Москва, 1962.

lume a lui Marx şi Engels, aşa cum rezultă ea din articolele publicate în „Rheinische Zeitung" , „Deutsch-Französische Jahrbücher" etc., iar în al doilea volum activitatea revoluţionară şi operele fondatorilor marxismului pînă în 1844—1845, nu reuşeşte să dea o imagine *completă* asupra procesului formării materialismului dialectic şi istoric, lucrarea avînd cu precădere un caracter istoric-biografic.

Cartea lui T. I. Oizerman este prima lucrare marxistă în care procesul formării filozofiei marxiste este urmărit şi analizat în *integralitatea* sa.

Originală prin modul de abordare a subiectului tratat, lucrarea este în acelaşi timp deosebit de *actuală* şi din alt punct de vedere.

Aşa cum sublinia Lenin în articolul *Destinul istoric al învăţăturii lui Marx*, practica socială, ascuţirea luptei de clasă dintre proletariat şi burghezie fac ca ideologii burghezi să acorde o importanţă mereu crescîndă studierii filozofiei lui Marx şi Engels şi denaturării ei, deghizîndu-se în adepţi ai acesteia.

Unul dintre obiectivele principale ale activităţii ideologilor burghezi contemporani îl constituie răstălmăcirea, denaturarea ideilor materialismului dialectic şi istoric. Cu cît ideile socialismului ştiinţific pătrund în cele mai largi mase din întreaga lume, cu cît procesul istoric real dovedeşte adevărul irezistibil al filozofiei marxiste, cu atît mai intens se străduiesc ideologii burghezi să denatureze concepţia filozofică şi politică a fondatorilor marxismului.

Una dintre metodele denaturării marxismului constă în opunerea operelor de maturitate ale lui K. Marx şi F. Engels celor din tinereţe. După unii „critici" burghezi şi revizionişti ai marxismului, esenţa concepţiei materialismului dialectic şi istoric o constituie ideile hegeliene şi feuerbachiene, deşi Marx şi Engels se dezic de acestea. După alţii, Marx şi Engels n-au respins *niciodată* concepţia filozofică a lui Hegel. Şi, în sfîrşit, un alt grup consideră că în opera de tinereţe a lui Marx, îndeosebi în *Manuscrisele economice-filozofice din 1844*, este dezvoltată în mod desăvîrşit *concepţia filozofică marxistă*, care se deosebeşte principial de „ceea ce în mod obişnuit se numeşte materialism dialectic şi istoric". Aceşti filozofi burghezi reacţionari se declară adepţi ai tînărului Marx şi îşi propun, nici mai mult nici mai puţin, să realizeze „împăcarea", „adaptarea" lui la filozofia burgheză idealistă.

Personalistul E. Mounier, de pildă, în *Introduction aux existentialismes*, declara că „*menirea* anilor ce vin constă inevitabil în apropierea lui Marx şi Kierkegaard"[1], iar M. G. Lange „demonstrează" că „antropologismul tînărului Marx conţine teze care nici azi nu s-au învechit"[2]. Revizionistul Lukacs, arată T. I. Oizerman, „evidenţia" în 1923: „Identitatea dialectică hegeliană a existenţei şi gîndirii, înţelegerea unităţii lor ca unitate şi totalitate a oricărui proces constituie, de asemenea, esenţa concepţiei istorice-filozofice a materialismului istoric"[3].

Trăsătura caracteristică a tuturor denaturărilor burgheze şi revizioniste ale concepţiei filozofice a lui Marx şi Engels este încercarea de a considera că întemeietorii materialismului dialectic şi istoric nu s-au îndepărtat în fond niciodată de dialectica idealistă a lui Hegel şi de umanismul abstract, neistoric al lui Feuerbach. Printr-o dublă denaturare, ei vor să facă din Marx un iraţionalist, un mistic, un existenţialist.

Procesul real al formării filozofiei marxismului demonstrează totala inconsistenţă a afirmaţiilor ideologilor burghezi şi revizionişti. Lucrarea lui T. I. Oizerman evidenţiază pe întregul său parcurs acest lucru.

Formarea filozofiei marxismului cuprinde, din punct de vedere istoric, o perioadă scurtă: 1835—1847, dar, din punct de vedere al însemnătăţii sale, una dintre cele mai importante din dezvoltarea gîndirii filozofice a omenirii: este perioada elaborării principa-

---

[1] E. Mounier, *Introduction aux existentialismes*, Paris, 1947, p. 90.

[2] M. G. Lange, *Marxismus, leninismus, stalinismus*, Stuttgart, 1955, p. 33.

[3] Vezi T. I. Oizerman, *Formarea filozofiei marxismului*, p. 14.

P 97

lelor teze ale filozofiei marxismului, ale materialismului dialectic şi istoric şi ale comunismului ştiinţific.

Baza metodologică a analizei procesului formării filozofiei marxismului o reprezintă indicaţiile clasice ale lui Lenin cu privire la periodizarea învăţăturii lui Marx şi Engels. Urmînd aceste indicaţii, Oizerman şi-a conceput lucrarea în două mari părţi :

1) De la idealism şi democratism revoluţionar la materialism dialectic şi comunism ştiinţific.

2) Crearea de către Marx şi Engels a bazelor materialismului dialectic şi istoric.

Prima parte începe cu analiza lucrărilor scrise de Marx în timpul studiilor gimnaziale şi se încheie cu analiza lucrării *Manuscrise economice-filozofice din anul 1844*.

Cea de-a doua parte sfîrşeşte cu expunerea ideilor *Manifestului Partidului Comunist*.

K. Bekker, referindu-se la dezvoltarea filozofică a lui Marx, afirmă că, pe prima treaptă a dezvoltării sale ideologice, Marx a adoptat „romantismul filozofic". În acelaşi sens A. Cornu scrie că în primele sale lucrări Marx s-ar fi manifestat ca un romantic şi liberal [1]. Acest punct de vedere nu e nou ; el îşi are originea în cunoscuta caracterizare făcută de Plehanov evoluţiei filozofice a lui Marx.

Spre deosebire de aceştia — şi, după părerea noastră, pe bună dreptate — , respectînd adevărul istoric, T. I. Oizerman demonstrează că, „în primele lor lucrări *publicistice*, Marx şi Engels se manifestă ca democraţi revoluţionari. În această perioadă — continuă autorul — ei *erau adepţi ai idealismului, dar nu ai idealismului în general*, ci ai unei teorii idealiste bine determinate : *idealismul dialectic* al lui Hegel, interpretat în spiritul continuatorilor lui de stînga" [2]. K. Bekker, A. Cornu, în caracterizările lor, se referă la lucrările gimnaziale ale lui Marx. Dar dacă ţinem seama de faptul că în 1837, adică la 19 ani, Marx trece pe poziţiile idealismului dialectic, atunci periodizarea lui K. Bekker şi A. Cornu nu este justificată prin esenţa scrierilor lui Marx dintre 1835—1837. Prof. Oizerman arată că se poate vorbi despre romantism în lucrările scrise de Marx, dar nu în mai mică măsură decît de *iluminism*.

În mod ştiinţific, arată autorul, trebuie să vorbim despre *formarea* concepţiei despre lume a lui Marx avînd în vedere, pe de o parte, învingerea acelor concepţii în sfera cărora se formase Marx (familia, şcoala etc.), pe de altă parte însuşirea punctului de vedere al idealismului dialectic.

Analizînd lucrările gimnaziale ale lui K. Marx, care s-au păstrat (*Unitatea credinţei religioase după Evanghelia lui Ioan, Trebuie să socotim principatul lui August ca cea mai strălucită epocă a istoriei romane*? şi *Cugetările unui tînăr înainte de alegerea unei profesiuni*), Oizerman subliniază că în prima Marx adoptă punctul de vedere al concepţiilor religioase tradiţionale, îndeosebi ale reprezentărilor morale ale protestantismului, iar în cea de-a treia lucrare se situează din punct de vedere filozofic pe poziţii deiste, iluministburgheze.

F. Mehring, referindu-se la *Cugetările unui tînăr înainte de alegerea unei profesiuni*, conchidea că aici se observă deja *sîmburele* viitoarelor concepţii ale fondatorului marxismului. În realitate, în citatul „nu ne putem alege totdeauna profesiunea pentru care credem că avem vocaţie ; relaţiile noastre în societate au şi început să se stabilească, într-o oarecare măsură, înainte ca noi să le putem determina", este expusă ideea iluminismului francez asupra dependenţei omului de mediul înconjurător (prin care ei înţelegeau condiţiile politice, instituţiile juridice, moravurile).

Lucrările gimnaziale, remarcă Oizerman, au importanţă numai pentru stabilirea convingerilor la care Marx va renunţa în răstimpul cel mai scurt. Şi, într-adevăr, renunţarea la convingerile religioase tradiţionale se realizează în scrisoarea lui Marx către tatăl său din 10 noiembrie 1837 şi, într-o măsură

[1] Vezi T. I. Oizerman, *op. cit.*, p. 26, şi *Karl Marx et la pensée moderne*, Paris, Editions sociales, 1948, p. 120—121.

[2] T. I. Oizerman, *op. cit.*, p. 24.

mult mai mare, prin faptul că este vorba aici deja de o concepţie filozofică, în disertaţia de doctorat al lui Marx.

Studierea concepţiei filozofice a lui Hegel l-a ajutat pe Marx să-şi dea seama de inconsistenţa sistemelor filozofice ale lui Kant şi Fichte, care, după el, pe de o parte sărăceau *conţinutul activităţii empirice* şi pe de altă parte *distrugeau idealurile*.

„De la idealismul pe care eu l-am asemuit cu idealismul kantian şi fichteian — spune Marx în scrisoare — am trecut la a căuta ideea în activitatea însăşi. Dacă înainte dumnezeii trăiau deasupra pămîntului, acum ei trăiesc în centrul lui"[1].

Marx îşi dă seama, fără să sesizeze încă erorile fundamentale ale dialecticii hegeliene, de importanţa dialecticii ca metodă. Deşi se situează pe punctul de vedere al idealismului hegelian, Marx *se deosebeşte încă de acum de tinerii hegelieni*, mai ales în ceea ce priveşte raportul dintre autocunoaştere şi activitate. Deosebirea constă în faptul că tinerii hegelieni (B. Bauer etc.) pornind de la Hegel, se reîntorc la reprezentarea fichteiană, deci idealist-subiectivă, despre *datorie*.

Dezvoltarea ideii cu privire la unitatea contradictorie dintre conştiinţa de sine şi existenţă (fiinţă) se realizează pe planul idealismului obiectiv. Importanţa scrisorii, arată Oizerman, constă în faptul că indică *trecerea* lui Marx pe poziţiile filozofiei hegeliene şi la o interpretare *revoluţionară* a ei [2], dar, în acelaşi timp, şi *deosebirea* dintre Marx şi tinerii hegelieni.

Disertaţia de doctorat, ca şi lucrările pregătitoare — caietele de istorie a filozofiei epicureismului, stoicismului şi scepticismului — ne dau o imagine nu numai asupra concepţiei lui Marx cu privire la problemele filozofiei antice, ci în aceste lucrări se reflectă atît poziţia lui Marx faţă de condiţiile vieţii sociale din Germania acelei epoci, cît şi propria sa concepţie filozofică.

Marx observă că Epicur a înţeles abstract, metafizic, libertatea umană, pentru că aceasta nu-i apărea ca activitate, ci ca ataraxie.

În disertaţie, Marx arată că Hegel a conceput *speculativ* şi deci *nefecund* sistemele filozofice ale antichităţii, el n-a înţeles că „aceste sisteme reprezintă cheia adevăratei istorii a filozofiei greceşti" [3].

Împotriva caracterului speculativ al filozofiei hegeliene, care pornind de la identitatea dintre existenţă şi conştiinţă disprețuia rolul experienţei sensibile şi importanţa practicii ca acţiune conştientă a omului asupra lumii, Marx fundamentează teza despre *legitatea* transformării filozofiei în activitate practică, înlăturînd acele idei conform cărora filozofia îşi are ca obiect exclusiv gîndirea pură. Filozofia, spunea Marx, nu poate să fie liniştită decît prin practică. De igur că Marx rămîne însă, principial, în cadrul idealismului obiectiv dat, dar se observă diferenţa dintre el şi Hegel, pe de o parte, ca şi dintre el şi tinerii hegelieni, pe de altă parte.

Cucerirea filozofică cea mai importantă în această disertaţie este ateismul. Filozofia, remarca Marx, începe acolo unde sfîrşeşte religia. Filozofia începe cu Epicur. Explicarea filozofică a ateismului de către Marx, în această perioadă, nu o reprezintă *materialismul, ci înţelegerea raţională a lumii*, opunerea faptelor reale reprezentărilor religioase. Religia, arată Marx, este opusă raţiunii, iar filozofia trebuie să construiască o lume raţională. În măsura în care lumea devine filozofică, filozofia devine lumească. Marx trage deci concluzia — în totală contradicţie cu tinerii hegelieni, care afirmau că filozofia nu învaţă nimic de la practica sensibilă — că numai adresîndu-se practicii şi transformînd practica îşi învinge filozofia propriile sale lipsuri care înainte îi apăreau ca lipsuri străine. Unitatea dintre teorie şi practică, Marx o interpretează încă idealist.

Analiza dialectică, deşi idealistă, a raportului dintre conştiinţa de sine şi existenţă l-a dus pe Marx la concluzia că nu orice existenţă

---

[1] Karl Marx, F. Engels, *Din operele de tinereţe* (în l. rusă), p. 12.

[2] T. I. Oizerman, *op. cit.*, p. 38.

[3] K. Marx, F. Engels, *op. cit.*, p. 24.

este şi raţională. Aprofundarea acestei teze se realizează însă o dată cu primele manifestări publicistice ale lui K. Marx, cînd el se apropie practic de *problemele politice şi economice* ale Germaniei de atunci.

Problemele principale care stau în atenţia lui Marx în perioada „Gazetei renane" sînt: critica cenzurii prusace, critica religiei, critica statului prusac, critica castelor prusace, apărarea celor exploataţi.

În această perioadă, ateismul lui Marx capătă un caracter din ce în ce mai precis, pentru că el este corelat cu critica politicii (din acest punct de vedere Marx critică de pe acum antropologismul lui Feuerbach). Marx critică caracterul religios al statului prusac, relevînd faptul că între stat şi religie este o contradicţie de neîmpăcat. Statul rămîne — după Marx, ca şi după Hegel — expresia raţiunii, libertăţii şi moralităţii. El opune statului prusac concepţia filozofică idealistă a statului, demonstrînd caracterul iraţional al acestuia dintîi.

Critica rînduielilor politice şi a situaţiei economice evidenţiază existenţa unei concepţii politice *democrat-revoluţionare*. Democratismul revoluţionar îi va permite lui K. Marx trecerea la materialismul dialectic şi istoric, la comunismul ştiinţific.

În articolele publicate de Marx în „Gazeta renană" se adînceşte tot mai mult contradicţia dintre el şi tinerii hegelieni. Spre deosebire de tinerii hegelieni, Marx cere ca problemele care preocupă omenirea să fie tratate în mod concret, nu pe cale speculativă, cere ca prioritatea să o aibă faptele, iar nu frazeologia.

În aceste articole se pune, pentru prima dată în faţa lui Marx, *problema socialismului şi comunismului*.

T. I. Oizerman lămureşte în această parte a cărţii sale *esenţa poziţiei filozofice a lui Marx*. În articolele publicate de Marx în „Gazeta renană" se observă, după cum relevă Lenin, apropierea lui Marx de materialism. Această apropiere este evidentă mai ales în *Justificarea corespondentului din Valea Moselei*.

Unii cercetători au tras însă concluzia că în filozofie Marx s-ar fi manifestat ca materialist încă din această perioadă. Acest punct de vedere, arată Oizerman, exagerează tendinţele materialiste existente în scrierile sale. În realitate, în această perioadă, Marx rămîne idealist obiectiv, dar se deosebeşte de acesta prin atitudinea sa faţă de practică, prin modul cum concepe rolul filozofiei, prin interesul faţă de problemele actuale ale vieţii politice din Germania.

Marx critica într-adevăr *idealismul*, dar nu pentru că acesta denaturează raportul real dintre existenţă şi conştiinţă, ci pentru că acordă existenţei şi conştiinţei nota transcendenţei. Deci Marx critică *idealismul speculativ*.

Etapa care marchează sfîrşitul trecerii lui Marx şi Engels la materialism dialectic şi comunism ştiinţific începe cu vara anului 1843. Începutul acestei etape, arată T. I. Oizerman, îl reprezintă cercetarea de către Marx a filozofiei hegeliene a dreptului, iar punctul ei culminant îl aflăm în „Analele germano-franceze".

Dacă în articolele publicate în „Gazeta renană" Marx mai privea statul ca bază ideală a societăţii civile, în *Contribuţii la critica filozofiei hegeliene a dreptului*, societatea civilă, adică sfera intereselor private, materiale a diferitelor grupuri ale populaţiei, este concepută ca bază reală a statului.

Engels scria că, îndepărtîndu-se de filozofia hegeliană a dreptului, Marx a arătat că *nu statul, ci societatea civilă* „este cheia înţelegerii dezvoltării procesului istoric al omenirii".

În *Contribuţii la critica filozofiei hegeliene a dreptului*, Marx critică panlogismul şi dialectica mistificată a lui Hegel, apropiindu-se de înţelegerea materialistă a naturii şi a statului. În articolele din „Analele germano-franceze", Marx *formulează pentru prima dată principiile de plecare ale materialismului dialectic şi istoric şi ale comunismului ştiinţific*.

El vorbeşte despre perspectivele revoluţiei în Germania şi formulează sarcinile *revoluţiei democratice*.

În aceste articole, spre deosebire de socialiştii utopici, Marx pune un accent deosebit pe necesitatea *luptei politice*.

Referindu-se la activitatea lui Marx desfăşurată la „Analele germano-franceze", Oizerman demonstrează că acum Marx se află în *pragul* descoperirii concepţiei materialist-dialectice şi istorice. *În strînsă legătură cu trecerea lui Marx pe poziţiile materialismului dialectic şi istoric se realizează şi trecerea sa de la democratismul revoluţionar la comunismul ştiinţific.*

Importante în aceste proces sînt negarea înţelegerii idealiste a statului ca forţă motrice şi bază spirituală a societăţii civile, precum şi ideea necesităţii revoluţionării societăţii civile prin distrugerea proprietăţii private.

Marx însă nu pune problema originii proprietăţii private, iar relaţiile de producţie nu sînt încă separate de totalitatea relaţiilor sociale.

Un loc deosebit în cadrul lucrărilor publicate de Marx în „Analele germano-franceze" îl au articolele *Contribuţii la problema evreiască* (1843) şi *Introducere la critica filozofiei hegeliene a dreptului*, scrisă în ianuarie 1844. Ambele tratează *problema emancipării umane*, adică a transformării socialiste a societăţii. În primul articol, Marx nu vorbeşte de clasa care trebuie să realizeze emanciparea umană. Al doilea articol însă pune pentru *prima dată problema rolului istoric al proletariatului şi a revoluţiei proletare.* În aceste articole, Marx dă un răspuns materialist la problema raportului dintre emanciparea umană şi religie şi evidenţiază faptul că Feuerbach n-a înţeles contradicţiile vieţii sociale ca factor care explică existenţa religiei. Pentru prima dată apare *in nuce* critica *înstrăinării* muncii, deşi formularea are un caracter antropologic.

O însemnătate deosebită pentru întreaga filozofie marxistă o are rezolvarea materialist-dialectică a raportului *dintre practică şi teorie.* În *Introducere*, demonstrînd ideea că „arma criticii nu poate înlocui critica armelor", Marx evidenţia, pe de o parte, rolul condiţiilor materiale în dezvoltarea socială şi, pe de altă parte, însemnătatea teoriei pentru practica revoluţionară.

„Concepţia lui Marx expusă în „Analele germano-franceze" — arată Oizerman — se deosebeşte principial de cea a lui Feuerbach şi a tuturor celorlalţi reprezentanţi ai burgheziei democrate. Marx pune problema contradicţiei dintre revoluţia proletară şi cea burgheză. Ideea revoluţiei proletare şi a rolului istoric al proletariatului, critica iluziilor burghezo-democratice, toate acestea dovedesc incontestabil că trecerea lui Marx de la democratismul-revoluţionar la comunismul ştiinţific s-a realizat deja" [1].

Trebuie remarcat totuşi că formularea noţiunii de revoluţie proletară nu este încă pe deplin ştiinţifică, pentru că îi este opusă revoluţia politică. Această opunere va fi înlăturată de Marx nu mai tîrziu de 7 august 1844, în articolele publicate în „Vorwärts !", deşi nici aici nu se arată că problema oricărei revoluţii este problema puterii.

Prima parte a cărţii lui Oizerman se încheie cu analiza ideilor lui Marx cu privire la raportul dintre înstrăinarea muncii şi proprietatea privată, antagonismul dintre muncă şi capital, critica comunismului egalitar, înţelegerea materialistă a naturii şi a omului, critica dialecticii idealiste a lui Hegel, dezvoltate în *Manuscrisele economice-filozofice din 1844.*

În acelaşi timp cu Marx, ajunge la materialismul dialectic şi istoric şi la comunismul ştiinţific Engels. Autorul analizează principalele lucrări ale lui Engels, modul cum el se delimitează de reprezentanţii „Tinerei Germanii", de tinerii hegelieni şi chipul în care el critică socialismul utopic şi economia politică engleză. În concluzie, în această primă parte T. I. Oizerman subliniază că trecerea de la idealism şi democratism revoluţionar la materialism dialectic şi comunism ştiinţific nu reprezintă sfîrşitul procesului formării concepţiei filozofice a marxismului. A doua etapă a acestui proces este fundamentarea principalelor teze ale materialismului dialectic şi istoric şi ale comunismului ştiinţific.

Partea a doua a cărţii lui T. I. Oizerman începe cu analiza lucrării comune a lui Marx

[1] T. I. Oizerman, *op. cit.*, p. 428.

şi Engels *Sfînta familie sau critica criticii critice. Împotriva lui B. Bauer & Co.*

Lucrarea este îndreptată împotriva concepţiei idealiste a lui B. Bauer cu privire la raportul dintre conştiinţa de sine şi existenţă, care pe plan social capătă forma raportului dintre conştiinţa critică şi mase.

În *Sfînta familie*, Marx şi Engels, subliniază Oizerman, criticînd idealismul şi evidenţiind rădăcinile sale gnoseologice, demonstrează că singura concepţie ştiinţifică despre lume este materialismul, dar nu materialismul secolului al XVIII-lea, ci un materialism nou, îmbogăţit cu elementele raţionale ale filozofiei hegeliene. Acest materialism nou sau desăvîrşit, Marx şi Engels îl numeau *umanism* (deci un materialism care nu se referă numai la natură). Referindu-se la raportul dintre clasicii marxismului şi Feuerbach, Oizerman arată că în *Sfînta familie* se exagerează meritele lui Feuerbach în critica religiei şi a idealismului în general. În această lucrare Marx şi Engels nu vorbesc despre faptul că Feuerbach, criticînd idealismul, în speţă idealismul hegelian, a înlăturat o dată cu învelişul mistic al acestei concepţii filozofice şi sîmburele ei raţional — dialectica.

Aceasta nu înseamnă însă că Marx şi Engels s-au situat în *Sfînta familie* pe poziţiile filozofice ale lui Feuerbach (după cum afirmă Plehanov şi unii social-democraţi vesteuropeni). Inconsistenţa afirmaţiei lui Plehanov rezultă din atitudinea lui Marx şi Engels faţă de dialectica hegeliană. Deşi critică caracterul idealist al acesteia, fondatorii marxismului nu neagă în mod metafizic dialectica.

În *Sfînta familie*, Marx şi Engels evidenţiază *caracterul partinic* al filozofiei, elaborează, deşi într-o formă generală, teza materialist-dialectică cu privire la rolul activ al filozofiei, opunînd-o voluntarismului tinerilor hegelieni. În această lucrare, arată T. I. Oizerman, situîndu-se pe poziţiile materialismului dialectic şi istoric şi ale comunismului ştiinţific, Marx şi Engels pun problema raportului dintre bază şi suprastructură, a luptei de clasă, a rolului hotărîtor al maselor în dezvoltarea istoriei, a criteriului progresului etc.

T. I. Oizerman subliniază că în *Sfînta familie*, deşi apreciază meritele lui Proudhon, fondatorii marxismului se delimitează categoric de socialiştii utopici mic-burghezi.

O importanţă deosebită în desăvîrşirea procesului de formare a filozofiei marxiste, relevă autorul, o au tezele lui Marx asupra lui Feuerbach. Analizînd conţinutul acestor teze, făcînd legătura dintre ele şi operele precedente ale fondatorilor marxismului, Oizerman conchide că tezele reprezintă expunerea strălucită a rezultatelor filozofice la care a ajuns Marx şi că fundamental în aceste teze este evidenţierea rolului practicii ca *bază a cunoaşterii umane*. Această concluzie decurge din înţelegerea materialist-dialectică a reflectării lumii exterioare în conştiinţa subiectului cunoscător şi formează punctul nodal al cotiturii revoluţionare săvîrşită de Marx în gnoseologie. Pentru prima dată în istoria filozofiei se demonstrează că practica are rolul hotărîtor în rezolvarea problemei obiectivităţii lumii exterioare.

Marx, relevă Oizerman, a arătat că practica este *practică social-istorică*, iar rolul principal în cadrul practicii social-istorice revine practicii de producţie, iar aceasta, la rîndul ei, este factorul determinant al schimbării relaţiilor sociale. Practica deci capătă un aspect *sociologic*. Tocmai de aici decurge şi *caracterul social al cunoaşterii umane*.

Lucrările ulterioare ale lui Marx şi Engels îmbogăţesc materialismul dialectic şi istoric cu teze noi şi înlătură unele afirmaţii inexacte din lucrările precedente.

În *Ideologia germană* Marx şi Engels fundamentează principalele teze ale materialismului dialectic şi istoric. Deşi formularea nu coincide cu cea din operele de maturitate, în *Ideologia germană, cea mai importantă operă* din perioada formării marxismului, se foloseşte pentru prima dată noţiunea de „înţe-

legere *materialistă a istoriei*", se explică pentru *prima dată* idealismul speculativ prin condiţiile materiale ale societăţii, se arată că iluziile politice ale tinerilor hegelieni nu-şi au cauza determinantă în idealism, ci în interesele de clasă.

Autorul subliniază că în *Ideologia germană* Marx şi Engels fundamentează *principiul partinităţii* ca *principiu metodologic*.

Pentru prima dată în istoria materialismului sînt expuse sistematic premisele fundamentale ale materialismului istoric : se demonstrează că rolul determinant în dezvoltarea istoriei omenirii îl are modul de producţie. În această operă de însemnătate capitală pentru istoria marxismului se formează noţiunile de forţe de producţie, relaţii de producţie, bază şi suprastructură, conştiinţă socială, ideologie, formă de stat, precum şi raportul dialectic dintre ele.

Marx şi Engels demonstrează pe baza materialismului istoric, a cercetării contradicţiilor materiale şi spirituale ale societăţii capitaliste că revoluţia proletară şi comunismul sînt fenomene sociale inevitabile, legice.

În *Ideologia germană*, arată Oizerman, nu se vorbeşte încă de necesitatea cuceririi puterii politice de către proletariat. Opera ulterioară, *Mizeria filozofiei*, reprezintă dezvoltarea dialecticii materialiste şi critica utopiilor mic-burgheze despre socialism.

Problema necesităţii cuceririi puterii de către proletariat este rezolvată de Marx şi Engels în *Manifestul Partidului Comunist*, operă care încheie cu admirabile rezultate procesul formării filozofiei marxiste.

În *Manifestul Partidului Comunist* îşi capătă formularea clasică teoria luptei de clasă : „Orice luptă de clasă este o luptă politică". Aceasta înseamnă că lupta de clasă a proletariatului împotriva burgheziei are ca scop fundamental înlăturarea exploatării omului de către om. Dar înlăturarea exploatării omului de către om, arătau fondatorii marxismului, nu se poate realiza decît prin cea mai înaltă formă a luptei dintre proletariat şi burghezie : prin revoluţia proletară.

Deşi Marx şi Engels nu folosesc în *Manifest* noţiunea de dictatură a proletariatului (pentru prima dată această noţiune apare în *Luptele de clasă din Franţa*), totuşi conţinutul acestei noţiuni apare cu o mare claritate.

Deosebit de importantă în această operă fundamentală a marxismului este ideea că partidul proletariatului reprezintă partea cea mai înaintată a clasei muncitoare, care exprimă interesele sale internaţionale, care în toate etapele luptei proletariatului împotriva burgheziei apără scopurile generale ale mişcării muncitoreşti.

★

Pentru prof. T. I. Oizerman, lucrarea *Formarea filozofiei marxismului* nu reprezintă începutul unei munci noi. El are meritul de a se fi ocupat de procesul formării şi dezvoltării materialismului dialectic şi istoric şi al comunismului ştiinţific şi cu ocazia elaborării tratatului de istorie a filozofiei.

Periodizarea şi caracterizarea procesului formării şi dezvoltării filozofiei marxismului este susţinută cu ajutorul unei argumentări multilaterale şi minuţioase.

Urmărind pas cu pas, lucrare cu lucrare, procesul formării marxismului, al ideilor filozofice, economice şi politice marxiste, T. I. Oizerman dă o imagine completă şi adevărată a drumului parcurs de Marx şi Engels în elaborarea materialismului dialectic şi istoric şi a comunismului ştiinţific.

Gh. Cazan

O lucrare interesantă despre familia sovietică

În literatura marxistă filozofică, juridică şi economică se acordă problemelor căsătoriei şi familiei o importanţă crescîndă. Formarea şi dezvoltarea unui om nou, multilateral, cu mari posibilităţi spirituale şi fizice, este un proces complex, adesea contradictoriu. În

rezolvarea acestei uriaşe sarcini puse de construirea noii societăţi se îmbină activitatea educativă a partidului şi a statului, influenţa pozitivă a opiniei colectivului de muncă, marile posibilităţi educative ale şcolii şi familiei. Analiza atentă şi sistematică din punct de vedere marxist a relaţiilor familiale — formă determinată a relaţiilor sociale — şi în special studierea tendinţelor de dezvoltare a relaţiilor de căsătorie şi familie în socialism şi comunism se impune ca o sarcină de cea mai mare însemnătate.

Lucrarea *Familia în societatea sovietică* de N. Soloviov[1] reprezintă o interesantă şi utilă monografie despre căsătoria şi familia sovietică, despre căile şi tendinţele dezvoltării familiei în perioada construcţiei desfăşurate a comunismului. Problemele studiate în lucrare sînt numeroase. Primul capitol al monografiei lui N. Soloviov este consacrat unei scurte istorii a formelor căsătoriei şi familiei. Apoi sînt analizate pe larg familia burgheză şi familia societăţii socialiste, insistîndu-se în mod special asupra bazelor economice, juridice şi morale ale familiei sovietice, asupra noilor raporturi care se stabilesc în socialism între părinţi şi copii, între familie şi şcoală. Un al treilea capitol al lucrării relevă formele concrete şi caracterul rămăşiţelor trecutului în viaţa de familie, necesitatea luptei împotriva lor, complexitatea mijloacelor educative specifice folosite de societatea socialistă pentru dezrădăcinarea tradiţiilor, concepţiilor, atitudinilor şi obiceiurilor proprii orînduirilor bazate pe exploatare, care mai au o oarecare pondere în relaţiile familiale. Un ultim capitol analizează principalele probleme ale familiei în comunism pe baza tendinţelor de dezvoltare a căsătoriei şi familiei din actuala etapă a societăţii socialiste.

Fără îndoială, sarcina pe care şi-a asumat-o autorul de a înfăţişa toate aceste probleme într-o formă cît mai vie, populară şi în acelaşi timp solid argumentată din punct de vedere ştiinţific, într-un spaţiu redus (mai puţin de 200 pagini), a fost destul de grea ; cu atît mai mult reiese în evidenţă meritul monografiei, care dă un răspuns clar şi precis multor probleme aflate în discuţie.

Din bogăţia problemelor prezente în lucrarea lui N. Soloviov desprindem cîteva, care, prin discuţiile pe care le suscită sau prin precizările care se fac, dau o imagine de ansamblu a valorii şi utilităţii ei.

★

Lucrarea *Familia şi societatea sovietică* acordă un mare loc analizei bazelor şi trăsăturilor morale ale familiei socialiste. Şi aceasta nu întîmplător. Familia, ca fenomen social, reprezintă un complex, uneori contradictoriu, de relaţii sociale. În acest complex intră relaţiile natural-biologice, economice, psihologice, juridice, morale, estetice. A face abstracţie de unele dintre aceste relaţii înseamnă a sărăci şi falsifica întregul fenomen social şi prin aceasta se ajunge la o reprezentare greşită şi unilaterală a familiei. Totuşi, în diferite etape ale dezvoltării societăţii, anumite relaţii au o pondere relativ mai mare, le subsumează pe celelalte, imprimă vieţii de familie direcţii şi tendinţe determinate. Astfel, clasicii marxismului au subliniat în repetate rînduri faptul că, o dată cu dispariţia claselor exploatatoare şi a proprietăţii private considerentele de ordin economic şi social care duc la formarea şi consolidarea unei familii joacă un rol din ce în ce mai mic. În locul acestora, înclinaţia reciprocă, factorii morali capătă o importanţă mereu crescîndă. Însăşi reglementarea juridică a căsătoriei şi a familiei se raportează tot mai strîns la reglementarea morală. Toate acestea justifică din plin importanţa acordată în monografie bazelor morale ale familiei sovietice, trăsăturilor şi relaţiilor de ordin moral care acţionează în viaţa familială.

În paragraful intitulat „Bazele morale ale familiei sovietice", autorul examinează pe larg ce a adus nou socialismul în relaţiile morale ale familiei. În rezolvarea acestei probleme, autorul porneşte de la teza marxistă a educării sentimentelor, gîndurilor,

[1] Н. Соловьев, *Семья в советском обществе*, Госполитиздат, 1962.

acţiunii oamenilor conform principiilor moralei socialiste, atît în producţie, cît şi în viaţa privată, în familie. Normele morale acţionează în special asupra schimbării scopului şi sensului familiei. În lucrare se subliniază pe drept cuvînt, că în societatea socialistă familia a încetat să mai fie un mijloc de acumulare de bogăţii, scopul şi sensul ei devenind *„construirea fericirii personale şi educaţia copiilor"* (p. 60, subl. ns.).

N. Soloviov subliniază că fericirea omului nu poate fi deplină dacă acesta nu se bazează în viaţă pe normele morale. Numai conducîndu-se după codul moral al constructorilor comunismului, omul poate să aibă o deplină satisfacţie morală a vieţii şi activităţii sale, să fie conştient de rolul său în societate. Fericirea personală în cadrul familiei se leagă astfel strîns de interesele întregului popor, de fericirea întregii societăţi. În lucrare se dă un exemplu cît se poate de elocvent cu privire la sensul fericirii personale ca scop al familiei sovietice : „Cu adevărat fericită trăieşte familia metalurgistului Golovin, din oraşul Elektrostal. Bătrînul metalurgist Golovin are 5 copii. Cei mai mari, Iuri şi Vladimir, împreună cu tatăl lucrează la elaborarea oţelurilor de înaltă calitate în uzină... Fraţii mai mici, Boris, Evgheni şi Serghei, învaţă. Deşi fraţii mai mari s-au căsătorit şi trăiesc separat, casa părinţilor este pentru ei ca şi înainte nespus de dragă. Aici ei rezolvă împreună diferite probleme ale vieţii. Fraţii Golovin participă duminicile la înfrumuseţarea oraşului, la construirea caselor de odihnă, la raiduri în instituţiile comerciale. Ei sînt stăpîni deplini ai vieţii lor, ai oraşului lor, ai soartei lor. Şi în aceasta constă marea lor fericire personală" (p. 61). Această înţelegere a fericirii personale nu este numai o concepţie despre viaţă a unor oameni izolaţi, ea este îmbrăţişată de majoritatea oamenilor sovietici, constituie *scopul majorităţii familiilor sovietice*. Numărul consacrat „Fericirii", alcătuit de ziarul „Pravda", aduce printre altele o bogăţie uriaşă de mărturii în acest sens : „În muncă, prietenie, tovărăşie şi dragoste constă o viaţă adevărată şi multilaterală, o deplină fericire"[1], arată o participantă la ancheta întreprinsă de ziarul „Pravda".

Înţelegîndu-se astfel fericirea personală în viaţa de familie, înseamnă că orice greşeală în făurirea fericirii personale, orice concepţie, atitudine sau acţiune care nu ţine seama de interesele poporului este sortită pieirii. Aceasta, arată N. Soloviov, datorită însăşi naturii societăţii sovietice, naturii moralei comuniste. Familia sovietică este o parte a societăţii socialiste, relaţiile de familie ale oamenilor sovietici se caracterizează printr-o profundă puritate morală, de aceea viaţa de familie nu mai este o treabă pur personală a soţilor. Făurirea fericirii familiale interesează întreaga societate, colectivitatea sovietică, opinia publică socialistă.

Strîns legată de problema fericirii personale în viaţa de familie şi de noile relaţii morale care acţionează în familia sovietică este problema dragostei, a înclinaţiei reciproce. Întrebarea legitimă care se pune în legătură cu aceasta este : ce a adus cu sine nou progresul social în relaţiile dintre bărbat şi femeie, cu ce s-a îmbogăţit sentimentul iubirii la oamenii sovietici, constructori ai comunismului? Această întrebare se pune şi în cartea recenzată şi i se dă, după părerea noastră, o justă rezolvare. Sentimentul iubirii este îmbogăţit de înalta cultură socialistă şi de morala comunistă cu noi şi trainice valori spirituale. Sentimentul iubirii capătă noi trăsături morale, devenind prin aceasta mai trainic, mai armonios. Asemenea trăsături morale şi înalte valori spirituale, se arată în lucrare, sînt : „Apropierea de idei dintre bărbat şi femeie, comunitatea intereselor lor culturale şi sociale, respectul reciproc şi credinţa reciprocă. Cu alte cuvinte, iubirea adevărată presupune uniunea spirituală, apropierea de idei dintre bărbat şi femeie. Ea este de neconceput fără de prietenie, fără unitatea concepţiilor, intereselor şi năzuinţelor" (p. 63).

[1] Cf. *Великие идеалы коммунизма*, Издание газеты „Правда", Moscova, 1962 p. 372.

În lucrare se arată mai departe că unitatea de concepţii, principala valoare spirituală şi morală care caracterizează dragostea în noua societate, este năzuinţa spre unul şi acelaşi ideal social şi moral, este unitatea în înţelegerea celor mai importante fenomene ale vieţii, este unul şi acelaşi raport de răspundere în îndeplinirea datoriei sociale şi familiale. Unitatea de concepţii dintre soţi, ca de altfel şi celelalte noi valori spirituale cu care s-a îmbogăţit sentimentul iubirii, este *posibilă şi determinată de egalitatea deplină şi reală dintre bărbat şi femeie în socialism.* Practica socială a dovedit, şi în lucrare se dau multe exemple care demonstrează acest lucru, că familia care se întemeiază pe iubire, prietenie, unitatea de concepţii, respect reciproc etc. este o familie rezistentă şi cu adevărat fericită. Într-o asemenea familie cresc copii puternici din punct de vedere moral, greutăţile sînt învinse mai uşor, membrii ei îşi pot aduce din plin contribuţia în activitatea de producţie şi în viaţa socială.

Dragostea adevărată care a dat naştere la o familie, se arată în lucrare, nu dispare o dată cu trecerea timpului, ci se schimbă, se umple cu un nou conţinut. „Sentimentului iubirii între bărbat şi femeie — scrie N. Soloviov — i se adaugă fericitul şi răscolitorul sentiment al paternităţii şi maternităţii, grija educativă faţă de copii şi faţă de familie ca întreg. Hegel avea dreptate spunînd că sentimentul soţilor devine obiect în copii : în copii ei se iubesc unul pe altul" (p. 67).

Legate de problema fericirii în viaţa de familie, autorul examinează în continuare alte cîteva principii şi categorii etice, ca datoria morală, respectul şi încrederea reciprocă a soţilor, cinstea şi demnitatea cetăţenească, răspunderea părinţilor faţă de educaţia copiilor etc. În încheierea acestui important paragraf se conchide că natura morală a relaţiilor dintre soţi în familia sovietică este caracterizată prin *dragoste şi prietenie, respect reciproc, grija unuia faţă de celălalt, faţă de educaţia copiilor, comunitatea intereselor şi năzuinţelor.*

★

O parte însemnată a lucrării este consacrată analizei a două probleme : 1) cauzele existenţei rămăşiţelor vechilor concepţii şi atitudini în viaţa de familie şi căile lichidării lor ; 2) tendinţele dezvoltării familiei sovietice, familia în orînduirea comunistă.

Rămăşiţele capitalismului, şi în general ale societăţilor bazate pe exploatare, în relaţiile de căsătorie şi familie reprezintă încă o greutate însemnată pe calea construirii comunismului. Autorul subliniază că complexitatea procesului de lichidare a acestor rămăşiţe ale vechiului se explică prin faptul că domeniul vieţii private şi al familiei cade mai greu şi de multe ori indirect sub controlul şi reglementarea societăţii. Mai mult, există încă oameni care condamnă „amestecul" colectivităţii în viaţa de familie considerînd-o (şi prin aceasta susţinînd de fapt imoralitatea şi vechiul) drept un domeniu pur personal.

Principalele rămăşiţe ale trecutului care se mai întîlnesc în unele familii sovietice sînt, după N. Soloviov, atitudinea nerespectuoasă, netovărăşească faţă de femeie (în unele republici din Asia Centrală sub forma rămăşiţelor relaţiilor feudale cu privire la femeie), atitudinile mic-burgheze, de mic proprietar privat, alcoolismul şi religia. Toate aceste fenomene şi-au pierdut rădăcinile lor de clasă, dar, datorită încă unor greutăţi economice, a tradiţiilor, a slabei munci educative, a insuficientei influenţe a opiniei colectivului de muncă, a slabei cunoaşteri reciproce a vieţii de familie, determină o serie întreagă de fenomene negative. Astfel, autorul demonstrează pe baza cifrelor statistice şi exemplelor luate din viaţă că rămăşiţele trecutului existente încă în unele familii sovietice au urmări din cele mai nefaste atît asupra relaţiilor dintre soţi, asupra fericirii personale a oamenilor, cît şi asupra educaţiei şi creşterii copiilor. Certurile şi neînţelegerile familiale, propagarea cotidiană a unor concepţii morale învechite şi dăunătoare etc. duc de multe ori chiar la despărţirea soţilor, la destrămarea familiei. În ultimă instanţă, rămăşiţele vechiului în activitatea oamenilor din afara producţiei influenţează mai întotdeauna în mod negativ

însăşi activitatea social-productivă a membrilor familiilor respective. Asemenea familii constituie un balast pentru orînduirea socialistă şi de aceea *întreaga societate este direct interesată* în lichidarea unor astfel de fenomene.

În lucrare se face o analiză documentată a cauzelor economice care au dat naştere la atitudinea disprețuitoare a bărbatului față de femeie şi față de munca casnică. Societatea socialistă a adus cu sine uşurarea în mod simțitor a muncii casnice, dar în acelaşi timp a lărgit cercul preocupărilor sociale şi spirituale ale omului şi ale familiei în ansamblu în afara treburilor casnice. „Totodată — se arată în lucrare — viața de familie în socialism este legată încă de gospodăria casnică care, *prin tradiție*, apasă pe umerii femeii. Pentru femeile care muncesc în producție, gospodăria casnică este o muncă infernală, măruntă, abrutizantă, care nu-i dă nimic pentru dezvoltarea ei spirituală" (p. 87, subl. ns.). Dar o asemenea teză raportată la socialism apare prea categorică deoarece, orînduirea socialistă, relațiile socialiste de producție prin caracterul lor profund umanist influențează în mod pozitiv toate sectoarele vieții sociale a oamenilor. Dacă pentru situația din orînduirile bazate pe exploatare se poate vorbi din plin de caracterul abrutizant şi infernal al muncii casnice, de o dublă exploatare a femeii, socialismul restrînge şi limitează din ce în ce mai mult aspectele împovărătoare ale gospodăriei. Măsurile luate de către partid şi de statul socialist în direcția dezvoltării alimentației publice, a „mecanizării" diferitelor munci mărunte şi plicticoase ale gospodăriei, extinderea creşelor, *căminelor de copii, şcolilor-internat* (măsuri pe care de altfel le enumeră şi autorul) urmăresc tocmai preluarea de către societate a unor griji familiale, lichidarea treptată a acelor îndeletniciri casnice care frînează dezvoltarea spirituală multilaterală a femeii.

O a doua problemă importantă care se pune aici şi este mai departe reluată şi analizată separat este cea a *tradițiilor*. Multe din tradițiile păstrate în viața de familie şi care au un caracter profund negativ sînt legate de „supremația" bărbatului față de femeie, de desconsiderarea muncii casnice, de influențe religioase etc. Ele constituie frîne în dezvoltarea familiei socialiste, în consolidarea noilor relații sociale bazate pe tovărăşie şi ajutor reciproc. În acelaşi timp, acele tradiții ale poporului cu privire la dragostea de a munci, serbările populare, ospitalitate etc. reprezintă puternice forțe motrice ale progresului social. Este necesar, subliniază autorul, să formăm noi tradiții, să le consolidăm, să respingem totodată elementele religioase dintr-o serie întreagă de tradiții populare. „Educația maselor, în special a tineretului — se arată în lucrarea recenzată —, în spiritul tradițiilor înaintate, progresiste şi în spiritul celor mai bune tradiții socialiste familiale este una dintre cele mai importante probleme ale muncii ideologice a partidului nostru, căci aceasta este lupta pentru o viață nouă, pentru o nouă concepție despre lume, pentru un om nou" (p. 140).

Analizînd căile şi mijloacele lichidării concepțiilor şi obiceiurilor învechite, rămăşițe ale trecutului din viața de familie, autorul le examinează ca un complex în care cele mai importante ar fi: acțiunea pozitivă a însăşi familiei socialiste, a grijii şi atenției cu care fiecare soț trebuie s-o manifeste față de celălalt; influența colectivului de muncă, a opiniei publice; activitatea educativă a partidului şi statului; forța legilor sovietice. În activitatea concretă de lichidare a rămăşițelor trecutului din viața de familie aceste mijloace acționează de multe ori simultan, avînd o eficiență sporită. De sigur, ținînd seama de situația concretă, de gradul de manifestare a concepțiilor respective, unele mijloace educative dau rezultate mai bune decît celelalte şi se aplică mai des. Astfel, influența educativă a colectivului de muncă şi a opiniei publice este folosită deosebit de intens în Uniunea Sovietică, acțiunea represivă a legilor statului nefiind întrebuințată decît în ultimă instanță.

O problemă importantă, căreia îi sînt consacrate în monografie multe pagini, este, după cum am mai spus, aceea a dezvoltării familiei în comunism. Din lipsă de spațiu

nu putem în recenzie decît s-o examinăm pe scurt, schematic. Întreg acest ultim capitol al lucrării este scris sub formă de polemică împotriva acelora care consideră că în comunism familia va dispărea. Ridicîndu-se împotriva unor asemenea teze susţinute, printre alţii şi de acad. Strumilin (în „Novîi mir", 1960, nr. 7), N. Soloviov arată, pe bună dreptate, că fenomenul social al familiei este un fenomen complex în care se îmbină diverse relaţii sociale. Greşeala tuturor acelora care susţin teza dispariţiei familiei în comunism este determinată tocmai de simplificarea artificială a relaţiilor familiale, de reducerea lor la un singur raport social (S. Strumilin la relaţiile economice şi de educare a copiilor, prof. Dauşki la prietenie şi încredere reciprocă, excluzînd chiar dragostea !). În comunism nu vor dispărea, demonstrează în mod just autorul, nici relaţiile morale, nici cele estetice, nici cele psihologice etc. Dimpotrivă, ele se vor îmbogăţi, vor prelua asupra lor unele sarcini ale acelor relaţii sociale familiale care vor dispărea. De asemenea, „în comunism nu vor fi războaie şi nu va mai exista un asemenea rău ca disproporţia în structura pe sexe a populaţiei. Nu vor mai fi nici deosebirile de condiţii între oraş şi sat. Va creşte în mod constant nivelul cultural al oamenilor, ceea ce va exclude posibilitatea dezbinării lor spirituale. Iar toţi aceşti factori vor întări familia şi nu o vor slăbi" (p. 126). Căsătoria şi familia se vor întemeia în comunism, după cum sublinia şi F. Engels, pe dragostea adevărată dintre bărbat şi femeie, pe înaltele trăsături morale ale oamenilor, vor fi apărate de opinia publică, societatea va lua pe seama sa multe din sarcinile care azi apasă asupra familiei, aceasta neducînd nici pe departe la slăbirea familiei, ci, dimpotrivă, la întărirea ei, la făurirea unei vieţi familiale pe deplin fericite. La Congresul al XXII-lea al P.C.U.S., s-a subliniat că „nu au de loc dreptate cei care afirmă că, în condiţiile trecerii la comunism, importanţa familiei s-ar reduce şi, cu timpul, ar dispărea complet. În realitate, în comunism familia se va întări, relaţiile de familie vor fi pe deplin eliberate de calcule materiale, ele vor ajunge la o înaltă puritate şi trăinicie"[1].

Strîns legat de problema dezvoltării familiei în comunism şi a respingerii tezelor privitoare la importanţa din ce în ce mai mică a familiei în noua orînduire socială, în lucrare se examinează raportul dintre reglementarea juridică şi cea morală a relaţiilor căsătorie şi familie. În procesul construirii comunismului, al transformării relaţiilor socialiste în relaţii comuniste, rolul factorului juridic în viaţa socială se restrînge continuu şi în cele din urmă va dispărea, fiind înlocuit cu principiile morale ale comunismului, sfera acestora extinzîndu-se foarte mult. Acest proces se desfăşoară şi în domeniul vieţii de familie. Încă de pe acum, arată autorul, se poate observa cum „centrul de greutate se deplasează în mod treptat de la reglementarea juridică a relaţiilor de căsătorie şi familie, sancţiunea juridică este înlocuită prin răspunderea morală a părinţilor în faţa societăţii, în faţa propriei lor conştiinţe" (p. 124). Deşi în această frază N. Soloviov restrînge răspunderea morală din cadrul familiei comuniste numai la răspunderea morală *a părinţilor*, reducînd rolul şi scopul familiei la un singur element — educaţia copiilor (contrazicînd astfel cele spuse anterior privitor la *fericirea personală*) —, analiza raportului juridic-moral în etapa construcţiei desfăşurate a comunismului credem că se face în mod just. Lipsa reglementării juridice, arată mai departe autorul, nu înseamnă de loc instaurarea unui „haos" în raporturile dintre bărbat şi femeie. Dimpotrivă, noile norme morale ale comunismului, apariţia şi dezvoltarea unor *noi principii morale* şi *dezvoltarea posibilităţilor de influenţare* a vieţii private de către colectivitate vor reglementa mult mai bine problemele întemeierii şi consolidării familiei şi va creşte într-o măsură imensă puritatea relaţiilor familiale.

În acest ultim capitol, autorul tratează multe alte probleme; unele idei pot fi dis-

[1] *Congresul al XXII-lea al P.C.U.S.*, Bucureşti, Edit. politică, 1962, p. 242.

cutabile (de exemplu aceea a dispariţiei geloziei în comunism), dar în ansamblu constituie o înflăcărată pledoarie pentru familia socialistă, pentru viitorul ei luminos.

★

După cum am văzut, lucrarea *Familia în societatea sovietică* pune şi rezolvă într-un mod interesant multe probleme. Dar însăşi multitudinea acestora (dintre care unora acordîndu-li-se un spaţiu exagerat, de pildă vacanţelor şcolare sau activităţii sectelor) duce uneori la slăbirea analizei, la o tratare generală şi, prin aceasta, puţin convingătoare a unor teze.

Aceasta se vede mai ales din modul în care N. Soloviov analizează mecanismul pătrunderii şi dezvoltării normelor moralei comuniste în viaţa de familie. Astfel, deşi în lucrare se vorbeşte în mai multe locuri despre rolul colectivului de muncă şi în special despre brigăzile muncii comuniste, nu sînt folosite decît prea puţin marile perspective pe care le dă analiza influenţei pozitive a muncii productive şi a colectivului de muncă asupra relaţiilor familiale. Principiile de bază ale moralei comuniste apar şi se dezvoltă mai întîi pe terenul muncii productive, extinzîndu-se apoi treptat în sferele vieţii private şi de familie. Colectivul de muncă devine în acest fel primul şi cel mai însemnat educator al omului nou. În procesul muncii se înlătură o serie întreagă de tare ale vechii societăţi, se dezvoltă principiile colectivismului şi întrajutorării. Opinia colectivului, născută în procesul muncii, se opreşte din ce în ce mai mult şi asupra comportării individului în viaţa de familie. Nu întîmplător în *Chemarea participanţilor la consfătuirea unională a fruntaşilor întrecerii pentru titlul de brigadă a muncii comuniste* se subliniază că „datoria colectivelor şi a fruntaşilor muncii comuniste este de a lupta neobosit pentru consolidarea moralei comuniste, *de a învăţa să trăieşti în mod comunist*"[1]. Se pot da numeroase exemple asupra felului în care opinia colectivului acţionează în sensul întăririi familiei. Astfel, în multe brigăzi ale muncii comuniste, muncitorii învaţă împreună, vizitează în colectiv expoziţii sau se duc în excursii, organizează seri tovărăşeşti în locuinţe în care discută spectacole, cărţi, filme, se ocupă de educaţia tineretului etc.[2]. În acest fel, principiile moralei comuniste, pe care mulţi din participanţii la întrecere le ascultau la lecţii sau le cunoşteau din cărţi, acum au devenit norme ale comportării lor de fiecare zi.

Insuficient reuşită ni se pare de asemenea şi analiza raporturilor complexe în care se află diferitele componente ale relaţiilor de familie, dialectica lor. Tratarea generală a dialecticii relaţiilor morale şi estetice din viaţa de familie, de pildă, nu reuşeşte decît în mică măsură să dea imaginea concretă a întrepătrunderii existente în viaţă a elementului moral şi estetic. Educaţia estetică a oamenilor, ca parte componentă a educaţiei comuniste, îmbogăţeşte înţelegerea frumuseţii principiilor şi normelor etice, iar în familie influenţează raporturile dintre soţi, educaţia copiilor etc. Deşi foarte concentrată, mult mai reuşită apare în lucrare analiza dialecticii relaţiilor juridice şi morale în procesul construirii comunismului.

În ansamblu, lucrarea lui N. Soloviov *Familia în societatea sovietică* apare valoroasă şi utilă. Limbajul viu şi atrăgător în care este scrisă, multe exemple caracteristice luate din viaţă, folosirea beletristicii fac ca, rămînînd o serioasă lucrare ştiinţifică, să poată fi citită cu plăcere şi uşurinţă de către toţi cei care se interesează de problemele căsătoriei şi familiei. Terminînd-o de citit, regreţi că nu apar în literatura marxistă decît prea puţine lucrări care să analizeze relaţiile familiale.

V. Popescu

[1] *О коммунистическом отношении к труду*, Госполитиздат, Moscova, 1962, p. 224. (Subl. ns.)

[2] Vezi *Знаменосцы коммунистического труда*, Московский рабочий, 1962, p. 312 şi urm.

Bertrand Russell şi interdicţiile pozitivismului logic

După ce reduce lucrurile la percepţii şi legile lor de dezvoltare la nişte raporturi relativ constante de succesiune şi de coexistenţă între diferitele percepţii, pozitivismul logic interzice cu desăvîrşire cunoaşterii ştiinţifice să se ocupe cu descoperirea „esenţelor" şi a „legilor obiective"; filozofiei îi rezervă sarcina de a analiza sistemul de semne cu ajutorul cărora se poate organiza convenabil experienţa senzorială.

De-a lungul istoriei lui, pozitivismul a abandonat pe rînd, una cîte una, cele trei discipline de bază ale filozofiei: ontologia, gnoseologia şi logica. La început a renunţat la ontologie, mai apoi a lăsat de o parte şi gnoseologia, iar în vremea din urmă a redus logica la analiza limbajului. Şi totuşi, din această filozofie a „adversarilor" filozofiei nu lipseşte nici ontologia, nici gnoseologia şi nici logica; numai că ontologia este fenomenistă, gnoseologia e nominalistă, iar logica e formalistă.

Lumea pozitiviştilor nu are *volum*; are numai *suprafaţă*. Dincolo de pînza veşnic mişcătoare a fenomenelor, pozitiviştii nu văd nici un fel de esenţe şi nici un fel de legi. De aceea gîndirea nu are unde să pătrundă, mărginindu-se să îndeplinească doar o funcţie organizatorică faţă de percepţiile care, de fapt, oglindesc doar fenomenele. Logicii nu-i mai rămîne altceva de făcut decît să asigure mînuirea corectă a simbolurilor cu ajutorul cărora se înmănunchează diversele percepţii.

Alăturînd în cadrul aceleiaşi filozofii o gnoseologie nominalistă şi o logică formalistă, pozitivismul logic e obligat să accepte existenţa a două feluri de adevăruri: unul *factual* şi celălalt *formal*. În vreme ce adevărul factual este o propoziţie căreia îi corespunde o percepţie, adevărul formal este o propoziţie care nu vine în contradicţie cu axiomele sistemului ipotetic-deductiv în care se desfăşoară gîndirea. Nici unul, nici celălalt nu poate afirma ceva despre realitatea obiectivă.

Însă în ultima sa carte[1], în care îşi face autobiografia filozofică, Bertrand Russell, unul dintre fruntaşii pozitivismului logic, se ridică împotriva principalei interdicţii a pozitivismului, cerîndu-şi dreptul de a sparge tăcerea cu privire la lumea obiectivă. Referindu-se la ceilalţi pozitivişti, B. Russell scrie: „Dorinţa de a înţelege lumea, cred ei, este o nebunie demodată. Este vorba aici de dezacordul meu cel mai fundamental cu ei"[2]. Reducerea întregii filozofii la analiza sintactică a limbajului ştiinţific îi smulge lui B. Russell o ripostă deosebit de incisivă la adresa filozofiei pozitiviste: „Ea pare să se preocupe nu de lume şi de legătura noastră cu lumea, ci numai de diferitele feluri în care proştii spun prostii" (p. 288), scrie el.

Apropiindu-se de o sută de ani, Bertrand Russell a ajuns la concluzia că interdicţia pozitivistă de a aborda marile probleme ale filozofiei a devenit astăzi inacceptabilă. „Nu pot crede nici un moment — scrie el — că o doctrină care dă naştere la lene poate fi adevărată" (p. 271).

Deşi rămîne la părerea că „ştiinţa este ceea ce ştim, iar filozofia este ceea ce nu ştim" (p. 348), B. Russell consideră filozofia tot atît de necesară ca şi ştiinţa.

„Ontologia" lui B. Russell consideră că lumea este „compusă din lucruri multiple şi din relaţii care nu trebuie să fie deduse din «natura» închipuită sau din esenţa scolastică a lucrurilor în relaţie" (p. 76). După el, realitatea este alcătuită din lucruri calitativ deosebite şi raporturi cantitativ asemănătoare. Ca şi Chrysippos, B. Russell crede că asemănătoare nu pot fi decît relaţiile dintre lucruri; însuşirile sînt tocmai cele care le diferenţiază. Prin urmare, ştiinţele ar trebui să studieze structurile spaţio-temporale prin care se aseamănă diversele lucruri şi nicidecum esenţele lucrurilor. După cum se vede, per-

[1] Bertrand Russell, *Histoire de mes idées philosophiques*, Paris, Gallimard, 1961.

[2] *Ibidem*, p. 274.

sistenţa prejudecăţii pozitiviste împotriva „esenţelor" continuă să acţioneze în gîndirea lui B. Russell. „Importanţa structurii spaţio-temporale — subliniază el — este foarte mare. Ea explică cum un eveniment complex poate fi legat pe cale cauzală de un alt eveniment complex, cu toate că nu sînt în nici un fel asemănătoare calitativ. Ele n-au nevoie să se asemene decît prin proprietăţile abstracte ale structurii lor spaţio-temporale" (p. 254). Lucrurile se diferenţiază prin însuşirile lor calitative şi se aseamănă prin structura lor spaţio-temporală. Repulsia pozitivistă faţă de „esenţe" îl împiedică pe B. Russell să accepte întîietatea autoraportului *individual-general* şi îl împinge să acorde importanţă numai eteroraportului *întreg-parte*. Categoria fundamentală a ontologiei lui este *structura*. Ceea ce îi atrage atenţia nu este unitatea calitativă dintre individual şi general, ci relaţia cantitativă dintre parte şi întreg. Referindu-se la modul în care radiodifuziunea transformă sunetele în unde electromagnetice şi undele electromagnetice din nou în sunete, B. Russell scrie : „Ar fi imposibil pentru sunetele vorbite şi sunetele auzite să se asemene întratîta, dacă undele electromagnetice intermediare n-ar avea o structură spaţio-temporală asemănătoare celei a cuvintelor vorbite şi auzite" (p. 248).

În concepţia lui şi cauzalitatea este descalificată. Din legea cauzalităţii nu mai rămîne decît un raport relativ constant de succesiune. „Dau numele de linie cauzală unei serii de evenimente care ne permit ca de la unul dintre ele să putem infera ceva cu privire la evenimente vecine ale seriei", notează el (p. 247).

Calitativitatea raportului real dintre cauză şi efect rezidă în *procesul* prin care cauza *determină* efectul. Succesiunea nu este decît manifestarea exterioară a unui proces lăuntric de determinare.

Aşadar, ceea ce permite previziunea ştiinţifică ar fi tocmai cunoaşterea structurilor spaţio-temporale. Previziunea nu se poate sprijini pe ceea ce diferenţiază lucrurile unele de altele, ci numai pe ceea ce le face să fie asemănătoare, iar asemănătoare, după B. Russell, nu pot fi decît structurile spaţio-temporale.

Unei asemenea ontologii realist-structuraliste îi corespunde o gnoseologie tot atît de realist-structuralistă. Împotrivindu-se solipsismului, B. Russell nu vede în simţuri zidurile unei închisori în care conştiinţa omenească îşi consumă veşnica osîndă. „Eu — scrie el — văd simţurile şi gîndurile construite pe baza lor ca pe nişte ferestre, nu ca pe nişte gratii de închisoare" (p. 267). De aceea cititorul este surprins cînd, ceva mai departe, B. Russell îi atrage atenţia că „ceea ce un fiziolog vede cînd examinează creierul unui alt om se află în propriul său creier şi nu într-al celuilalt" (p. 317). Nedumerirea începe să se potolească abia după ce îşi dă seama că, pentru B. Russell, între percepţii şi lucruri există nu numai o radicală deosebire calitativă, ci şi o asemănare structurală. „Eu sînt de părere — scria el mai demult — că structura faptelor neverbale nu este cu totul de necunoscut şi că, prin intermediul unor precauţii suficiente, proprietăţile limbajului pot să ne ajute să înţelegem structura lumii"[1]. Punctul lui de vedere este că, după cum undele electromagnetice se deosebesc calitativ de sunetele emise de aparatul vorbitor al omului şi de cele recepţionate de urechea omului — dar se aseamănă cu acestea prin structura lor spaţio-temporală, — ceea ce asigură comunicarea dintre ele, tot aşa lucrurile şi cunoştinţele despre ele sînt calitativ deosebite, dar se aseamănă prin structura lor, permiţînd astfel înţelegerea lumii de către om. Dincolo de asemănarea lor structurală nu poate exista nimic comun între legile lucrurilor şi legile logicii. „Nu mai cred că legile logicii sînt legile lucrurilor ; dimpotrivă, le consider astăzi ca pur lingvistice" [2], (p. 128) insistă B. Russell. „Logica şi matematicile — precizează el — sînt alfabetul cărţii naturii, dar nu însăşi natura" (p. 349). Nu

[1] B. Russell, *Signification et vérité*, Paris, Flammarion, 1959, p. 395.

[2] B. Russell, *Histoire de mes idées philosophiques*, p. 128.

există nimic în realitate care să corespundă, de pildă, numerelor ca atare. După el, numerele nu sînt decît „niște pure comodități lingvistice, care nu au mai multă substanțialitate decît ≪ etc. ≫ sau ≪ adică ≫" (p. 88).

Este firesc deci ca în logica sa B. Russell să nu vadă legătura reală dintre judecățile universale de tipul „orice S este P" și unitatea dintre individual și general și să le considere drept niște propoziții despre propoziții și nicidecum despre realitate. În logica sa, propozițiile universale se referă la felul cum vorbim despre realitate și nu la realitatea însăși. „Nici un ≪ A ≫ particular nu este un constituent al propoziției ≪ orice A este B ≫ și de aceea poți înțelege propoziția dacă cunoști semnificația cuvîntului ≪ A ≫, chiar dacă n-ai văzut niciodată un ≪ A ≫ (p. 283). De altfel, pentru B. Russell întreaga logică se reduce la logica matematică. „Toți aceia care, astăzi, ar dori să învețe logica, și-ar pierde vremea citindu-l pe Aristotel sau pe unul dintre discipolii săi"[1], decide B. Russell. Antisubstanțialismul caracteristic pozitivismului îl duce pe B. Russell pînă la concluzia radicală că „în timpurile moderne, fiecare pas înainte în știință, în logică și în filozofie a fost făcut, practic, printr-o luptă împotriva opoziției discipolilor lui Aristotel"[2]. Pentru cine consideră că *numai* structurile spațio-temporale pot fi asemănătoare și deci interesante pentru știință, *numai* „logica matematică este un instrument esențial cînd este vorba de a construi puntea ... între simțuri și știință"[3]. Reiese că logica matematică ar fi cel mai potrivit instrument de scoatere la iveală a asemănării dintre structura lucrurilor și structura percepțiilor. Cu ajutorul logicii matematice, cunoașterea ar sălta de la nivelul ei comun la nivelul ei științific.

Neizbutind să se elibereze de sub influența principalei teze a pozitivismului: *suspendarea oricărui enunț cu privire la esența lucrurilor*, P. Russell reduce logica la un sistem tautologic-deductiv care nu se referă la lucruri, ci doar la modul cum vorbim despre ele. „Funcția propozițională — scrie el — nu este ea însăși decît o expresie. Ea nici nu afirmă, nici nu neagă nimic. O clasă de asemenea, nu este decît o expresie. Ea nu este decît un fel comod de a vorbi despre valorile variabilei pentru care funcția este adevărată" (p. 102).

Este explicabil, așadar, de ce B. Russell subapreciază inducția și supraapreciază analiza: *inducția* este inferența prin care suim de la cunoașterea individualului la cunoașterea generalului, iar *analiza* este operația prin care aflăm elementele componente ale unei structuri. Un lucru poate fi cunoscut atît din punctul de vedere al autoraportului dintre individual și general, cît și din punctul de vedere al eteroraportului dintre parte și întreg. În lumina primului punct de vedere se dezvăluie esența lucrului, iar în lumina celui de-al doilea punct de vedere se limpezește structura lui.

Fără nici o îndoială, structura unui lucru este modul de manifestare individuală a esenței lui, iar esența lui poate fi analizată logic și ca o structură, însă în vreme ce esența nu poate fi desprinsă de fenomen altfel decît în mod logic, întregul poate fi desfăcut în părțile lui componente și în mod material. De aceea mașinile pot reproduce numai operațiile logicii matematicii. Inducția depășește posibilitățile unei mașini, oricît de perfecționată ar fi ea.

B. Russell nu crede în fecunditatea inducției, nu recunoaște în inducție principalul furnizor de axiome al sistemelor deductive. „În tranziția de la faptul brut la știință, avem nevoie de forme de inferență care se adaugă celor ale logicii deductive. În mod tradițional se presupunea că inducția ar umple această tranziție, dar aceasta era o eroare, fiindcă concluziile inferențelor inductive, plecînd de la premise adevărate, sînt mai des false decît adevărate. Numai prin analiză

[1] B. Russell, *Histoire de la philosophie occidentale*, Paris, N.R.F., 1953, p. 221.
[2] *Ibidem*, p. 222.
[3] B. Russell, *Histoire de mes idées philosophiques*, p. 258.

trebuie să atingem principiile de inferenţă necesare trecerii de la simţuri la ştiinţă" (p. 258). Singura inducţie a cărei valabilitate o acceptă este inferenţa de la consecinţe la premise, prin care se descoperă fundamentele unei discipline. „Inferarea premiselor pornind de la consecinţe este esenţa inducţiei" (p. 333), afirmă el. Numai că orice inferenţă care ne poartă de la o formă logică la o altă formă logică este deductivă, chiar dacă suie de la mai puţin general la mai general. Inductivă este numai inferenţa care împinge cunoaşterea de la oglindirea „faptului brut" la „ştiinţă".

Ceea ce încă îl împiedică pe B. Russell să înţeleagă pînă la capăt cum stau lucrurile este interdicţia fundamentală a pozitivismului logic cu privire la „esenţa" lucrurilor şi la „legile" lor de dezvoltare. Continuînd s-o respecte, B. Russell nu poate descoperi caracterul dialectic al unităţii dintre subiect şi obiect. El rămîne mai departe de părere că subiectul „este o ficţiune logică, tot aşa ca şi punctele şi clipele matematice" (p. 169).

Încercînd să depăşească „dualismul cartezian", B. Russell amestecă subiectul printre celelalte obiecte. Prin urmare, între obiect şi subiect n-ar exista o altfel de deosebire calitativă decît între celelalte obiecte. Problema fundamentală a filozofiei este apreciată ca demodată, şi astfel suprimată.

Referindu-se la dualism, el notează : „Nu văd nici un filozof cunoscut care îl acceptă astăzi, cu excepţia marxiştilor şi teologilor catolici." (p. 307).

Bertrand Russell condamnă însă în acest pasaj o părere proprie despre marxism şi nicidecum o părere proprie marxismului. Filozofia marxiştilor — *materialismul dialectic* — este o filozofie monistă şi nu dualistă. După părerea marxiştilor, obiectul şi subiectul alcătuiesc o *unitate dialectică* în interiorul căreia, deşi sînt opuşi, sînt totuşi interdependenţi, obiectul fiind primordial, iar subiectul secund, schimbările primului determinînd schimbările celuilalt. Este adevărat că, din punct de vedere ontologic, omul este şi el un obiect, dar din punct de vedere gnoseologic el este un obiect cu totul deosebit de celelalte obiecte, deoarece la nivelul lui de organizare devine conştientă de ea însăşi întreaga lume a celorlalte obiecte. Necunoscînd un astfel de monism, mai puţin „demodat" decît cel metafizic, B. Russell se străduieşte să depăşească dualismul prin pluralism.

Cu totul străin de dialectica prin care subiectul, în procesul practicii social-istorice, cunoaşte treptat obiectul, B. Russell nu poate ajunge nici la înţelegerea cuplurilor categoriale *esenţă-fenomen*, din punctul de vedere al ontologiei, şi *senzorial-raţional*, din punctul de vedere al gnoseologiei.

Mărginindu-se la analiza structurii spaţio-temporale a fenomenelor, B. Russell se mulţumeşte să parcurgă numai *jumătate* din drumul firesc al cunoaşterii ştiinţifice. Dacă ar izbuti să depăşească interdicţiile pozitivismului logic, el ar putea să continue drumul cunoaşterii pînă la descoperirea esenţelor care se manifestă prin aceste structuri asemănătoare. Cunoaşterea esenţei trece prin cunoaşterea fenomenului ; cunoaşterea calităţii trece prin cunoaşterea cantităţii. Cunoaşterii ştiinţifice, logica matematică îi este necesară, dar nu îi este suficientă.

În vreme ce *logica* este ştiinţa care studiază toate formele în care se cristalizează reflectarea celor mai generale *însuşiri şi raporturi* din realitate, logica matematică cercetează numai acele forme în care se cristalizează reflectarea celor mai generale *relaţii cantitative* şi „structuri spaţio-temporale" din realitate. Logica matematică este numai o parte a logicii generale.

Neluînd în seamă nici dialectica lăuntrică a obiectului, nici pe aceea a subiectului şi nici unitatea dintre subiect şi obiect, B. Russell nu vede în expresiile logicii matematice decît nişte forme pure, care nici nu afirmă şi nici nu neagă nimic, care sînt situate deci „dincoace" de adevăr şi de fals.

De fapt, nu există forme fără nici un fel de conţinut, după cum nu există conţinut care să nu aibă o formă sau alta. Este adevărat că

formele logice „pure" n-au un conţinut determinat de cunoaştere, dar au un conţinut categorial de cunoaştere. Formele logice nici nu sînt altceva decît *structura mintală* pe care o capătă *cunoaşterea* celor mai generale *însuşiri* şi *raporturi* din realitate. Extrema generalitate a unui conţinut de cunoaştere nu înseamnă lipsa oricărui conţinut de cunoaştere. Formele logice nu se referă numai la cum vorbim despre realitate, ci la însăşi realitatea considerată în extrema ei generalitate.

Forma logică a judecăţii de tipul „S este P" *afirmă adevărul de extremă generalitate* că toate *lucrurile individuale* de acelaşi gen au aceleaşi *însuşiri generale*, iar forma *logică a judecăţii* de tipul „p → q" afirmă adevărul de extremă generalitate potrivit căruia cauza determină efectul sau condiţia condiţionează condiţionatul.

Formele logice ca atare nu se află „dincoace" de adevăr şi de fals, ci, prin conţinutul lor categorial de cunoaştere, sînt totdeauna adevărate, deoarece extrema generalitate înseamnă şi permanentă reiterativitate.

Tensiunea dramatică dintre B. Russell şi interdicţiile pozitivismului logic este o dovadă în plus că nu se poate construi o concepţie consecvent ştiinţifică despre lume decît pe temelia materialismului dialectic. Numai metodologia materialist-dialectică este capabilă să-i asigure omului de ştiinţă contemporan înţelegerea multilaterală a obiectului său de cercetare.

Henri Wald

Apologia freudismului în S.U.A.

Freud se plîngea la începutul secolului nostru că America nu-l ia în seamă. Astăzi, la nici jumătate de secol distanţă, S.U.A. au devenit principalul centru freudist din lume, locul în care s-au întrunit majoritatea psihanaliştilor — teoreticieni şi practicieni — şi în care se elaborează şi se difuzează cea mai mare parte a lucrărilor privind teme de psihanaliză freudistă şi analiză a concepţiilor lui Freud (cărţi reviste etc.). Printre ele se numără şi culegerea intitulată *Freud şi secolul 20*[1], editată de Benjamin Nelson, care a apărut pentru prima dată în 1957, ajungînd în 1961 la a 5-a ediţie. La carte au colaborat o serie de psihanalişti cunoscuţi din S.U.A. (Zilboorg, Kardiner etc.) precum şi alţi autori, care, deşi au o poziţie total diferită, găsesc în psihanaliză un „răspuns" ce coincide cu vederile lor (de pildă, neotomistul J. Maritain, care relevă că „restaurarea dinamismului şi finalităţii (de către Freud — *E. G.*) are mare valoare în ochii unui tomist", p. 244).

După cum arată Nelson în prefaţa volumului, problema centrală care se reliefează în cursul cărţii este aceea de a stabili dacă secolul al XX-lea va intra în istorie sub numele de „secolul freudist"; comparaţiile excesive şi unilaterale făcute adesea în cuprinsul cărţii între Freud şi Copernic sau Darwin dezvăluie limpede importanţa cu totul disproporţionată pe care autorii i-o atribuie lui Freud. Walker preferă să-l compare pe Freud cu Magellan, în timp ce Kardiner nu pregetă să afirme că interpretarea viselor de către Freud trebuie să fi cerut din partea autorului ei o „concentrare şi onestitate" tot atît de mare ca şi teoria generală a relativităţii a lui Einstein sau *Critica raţiunii pure* a lui Kant. Eruner consideră că actuala concepţie despre om se datorează în egală măsură lui Darwin şi Freud, subliniind însă că Freud a fost mai îndrăzneţ şi revoluţionar în contribuţiile sale (p. 279), iar Erikson socoteşte că aportul lui Freud în comparaţie cu acela al lui Darwin este mai valoros (p. 81—87).

[1] *Freud and the 20th Century*, editat de Benjamin Nelson, Meridian Books, The World Publishing Company, Cleveland şi New York, 1961.

Faptul că aceşti pseudosavanţi ajung să-l compare — evidenţiindu-i superioritatea — pe Freud, ale cărui idei au devenit crezul psihologiei şi sociologiei reacţionare, cu marele biolog Darwin — a cărui operă materialistă a marcat o cotitură hotărîtoare în istoria biologiei — arată caracterul profund antiştiinţific al criteriilor de comparaţie şi al aprecierilor lor.

Inconsistente apar şi diferitele tentative de a-l înfăţişa pe Freud, aidoma reprezentanţilor Renaşterii, ca pe o minte enciclopedică, care, chiar dacă n-a găsit soluţii în toate problemele vieţii (fizice şi spirituale), a indicat — după părerea admiratorilor săi — direcţia rezolvării lor.

Din lectura cărţii se desprinde (chiar dacă nu explicit) unul dintre motivele principale ale succesului de care s-a bucurat teoria lui Freud printre reprezentanţii reacţionari ai ştiinţelor medicale şi sociale din S.U.A. (ca şi din celelalte ţări capitaliste), şi anume reducerea întregii problematici motivaţionale umane, esenţialmente socială, la sexualitate şi agresivitate, considerate ca instincte umane fundamentale. E. Erikson, profesor de psihologie la Universitatea Şcolii de medicină din Pittsburgh, susţine că „este evident că trebuia să vină odată cineva care să decidă că ar fi mai bine pentru studiul motivaţiei umane să numească sexuale prea multe lucruri decît prea puţine..." (p. 91). Hacker, interpretîndu-l pe Freud, adoptă o atitudine deschisă, prin care-şi afirmă clar poziţia de clasă. Aserţiunea lui că dispariţia proprietăţii private, a societăţii bazate pe clase etc. nu ar duce la rezolvarea problemelor fundamentale pentru libertatea oamenilor, ci ar reprezenta o simplă iluzie, deoarece instinctele agresive funciare şi-ar croi drum în orice tip de societate, ilustrează esenţa reacţionară nu numai a tezelor freudiste, dar şi a scrierilor interpretatorilor săi.

În carte se urmăreşte expunerea şi interpretarea teoriei freudiste, influenţa exercitată de aceasta asupra psihologiei (Erikson[1], Murphy[2]), a filozofiei (Kaplan[3], Maritain[4], Hacker[5]), a sociologiei (Herberg[6], Hacker), a artei (Hyman[7], Gombrich[8]), asupra concepţiei despre om (Kazin[9], Zilboorg[10], Bruner[11], Niebuhr[12]); în volum sînt incluse şi o serie de alte eseuri ca şi amintiri despre Freud.

Nu ne propunem ca în această scurtă prezentare critică să trecem în revistă toate opiniile autorilor; ne vom limita la analizarea numai a unor aspecte, şi în special a celor privitoare la influenţa lui Freud asupra sociologiei, concepţiei despre om şi asupra filozofiei burgheze.

★

Este demnă de relevat analogia sau opoziţia pe care unii dintre autori le stabilesc între teoria lui Freud şi concepţiile filozofice ale lui Spinoza, Kirkegaard, Kant, Bergson şi chiar Lucreţiu. Comparaţia şi uneori chiar „similitudinile" semnalate între ideile filo-

---

[1] Erik H. Erikson, *The first psychoanalyst* (Primul psihanalist).

[2] Gardner Murphy, *The current impact of Freud on american psychology.*

[3] Abraham Kaplan, *Freud and modern philosophy* (Freud şi filozofia modernă).

[4] Jacques Maritain, *Freudianism and psychoanalysis — a thomist view* (Freudism şi psihanaliza — un punct de vedere tomist).

[5] Frederich J. Hacker, *Freud, Marx and Kirkegaard.*

[6] Will Herberg, *Freud, the revisionists and social reality* (Freud, revizioniştii şi realitatea socială).

[7] Stanley Edgar Hyman, *Psychoanalysis and the climate of tragedy* (Psihanaliza şi climatul tragediei).

[8] E. H. Gombrich, *Psychoanalysis and the history of art* (Psihanaliza şi istoria artei).

[9] Alfred Kazin, *The freudian revolution analyzed* (Analiza revoluţiei freudiste).

[10] Gregory Zilboorg, *The changing concept of man in presentday psychiatry* (Conceptul schimbător despre om în psihiatria contemporană).

[11] Jerome S. Bruner, *Freud and the image of man* (Freud şi imaginea omului).

[12] Reinhold Niebuhr, *Human creativity and self-concern in Freud's thought* (Creativitate umană şi preocupare de sine în gîndirea lui Freud).

zofilor citaţi şi cele freudiste indică, pe de o parte, eclectismul autorilor studiilor, iar pe de altă parte, confuzia ideologică, lipsa unui criteriu just, sigur de a judeca o concepţie despre lume. Obsedaţi de ideile lor antiştiinţifice şi reacţionare, freudiştii denaturează istoria filozofiei, identificîndu-i pe filozofii materialişti (Spinoza etc.) cu mistici de tipul lui Bergson sau Kirkegaard. Astfel, Maritain subliniază comunitatea noţiunii de dinamism psihic la Bergson şi Freud, în timp ce Kaplan consideră că interpretarea libertăţii umane, aşa cum a fost dată de Freud, depăşeşte controversele metafizice de pînă atunci, inclusiv ideile lui Kant, afirmînd totodată că atît Freud, cît şi stoicii, Spinoza sau Dewey ajung la aceeaşi concluzie despre libertate, primul prin argumente empirice, ceilalţi pe cale raţională.

Hacker îi reuneşte pe Freud şi pe Kirkegaard pe baza acceptării de către ambii a „păcatului originar". El se miră chiar că Freud, ateist declarat, este mai apropiat de mitul creştin al căderii omului în păcat decît creştinul Kirkegaard. De la această acceptare comună a „păcatului originar" derivă şi concepţia lor comună asupra anxietăţii ca bază a vieţii psihice. După Hacker, Freud admite ideea lui Kirkegaard despre anxietate ca bază biofiziologică a existenţei. El subliniază că Freud ar fi fost indiscutabil de acord cu Heidegger, care scria că „manifestările fiziologice ale anxietăţii sînt posibile doar pentru că existenţa la baza ei este anxioasă". Freud, după Hacker, n-a făcut decît să aducă dovezi faptice în sprijinul acestei aserţiuni. Hacker consideră că concepţia lui Freud prezintă limite, deoarece priveşte exclusiv anxietatea individuală şi nu se interesează de istoria lumii ca istorie a expresiei anxioase colective. Pentru Kirkegaard în schimb, anxietatea se află la însăşi rădăcina fiinţei umane, cauza ei fiind „neantul". De aceea, după Hacker, el ajunge la singura libertate reală, aceea care permite căderea în neant. Hacker îl deplînge pe Freud, care, „cu toată ştiinţa lui clinică, n-a ajuns niciodată la acest strat de sentiment, clarviziune interioară şi experienţă personală" (p. 138). Dacă filiaţia ideologică Kirkegaard-Freud este relevată de Hacker în mod justificat, în schimb reproşul pe care i-l face lui Freud denotă concepţia sa idealistă, existenţială şi psihologistă despre istorie; căci înţelegerea istoriei omenirii drept desfăşurare a anxietăţii colective înseamnă reducerea ei la desfăşurarea unor stări psihologice cu subliniate nuanţe patologice.

G. Murphy, dintr-o perspectivă psihologistă, stabileşte puncte comune între Spinoza, Lucreţiu şi Freud, pe linia celor două instincte fundamentale postulate de Freud, dragoste (Eros) şi agresivitate sau moarte (Thanatos). Dar, în timp ce Lucreţiu şi Spinoza admit o concluzie optimistă, „epica" freudistă a luptei dintre Eros şi Thanatos, care ar deriva din concepţiile celor doi autori citaţi, se bazează pe conflictul permanent, fundamental al acestor două tendinţe, conflict ce ar determina motivaţia esenţial-umană.

Alegerea unei idei izolate din contextul concepţiei unui gînditor şi compararea ei cu ideile unui autor a cărui poziţie ideologică este radical diferită denotă lipsa unei metodologii ştiinţifice şi indică, totodată, una dintre cauzele pentru care autorii studiilor citate n-au reuşit să vadă nici rădăcinile ideologice comune lui Freud şi unora dintre filozofii citaţi, şi nici divergenţele teoretice profunde dintre Freud şi gînditorii materialişti.

Nicăieri nu reiese mai puternic în evidenţă acest viciu fundamental de concepţie şi metodă ca în studiul lui Hacker, care pretinde să stabilească o paralelă între Freud şi Marx. Apar de-a dreptul ridicule afirmaţiile lui că teoria marxistă n-ar fi materialistă şi că Freud ar fi respins, de fapt, „idealismul" lui Marx „metafizica" lui teoretică şi practică (p. 130—134). Substratul duşmănos, reacţionar al acestei denaturări vădite a concepţiei marxiste apare evident atunci cînd Hacker recunoaşte că Freud s-a împotrivit marxismului în special pe linia ideilor despre societate. Hacker îmbrăţişează cu căldură obiecţiile aduse de Freud marxismului şi, împreună cu el, încearcă să combată ideile marxiste, confirmate de practica social-istorică, despre legile obiective ale dezvoltării istorice, a

fenomenelor sociale. Hacker acuză marxismul tocmai pentru faptul de a fi explicat ştiinţific, în opoziţie cu ideile freudiste, că la baza agresiunii se află proprietatea privată şi că societatea fără clase se deosebeşte în esenţă de societatea împărţită în clase antagoniste.

Ceea ce apare deosebit de pregnant din acest studiu nu este numai profunda opoziţie dintre Marx şi Freud (pe care Hacker încearcă în zadar s-o mascheze prin referiri la unele aşa-zise puncte de pornire comune), ci mai ales poziţia reacţionară a autorului însuşi. Acesta dezvoltă ideile lui Freud, completîndu-le cu consideraţii personale, pe care le continuă şi le exagerează.

Dacă găsim aprecieri asupra ideilor filozotice ale lui Freud răspîndite în mai toate studiile, o tratare sistematică a lor o întîlnim doar la J. Maritain, care le evaluează dintr-un unghi neotomist şi la Kaplan, care le estimează din perspectiva filozofiei „moderne" (?).

Astfel, Kaplan îşi împarte studiul în mai multe capitole (epistemologie, estetică, etică, ştiinţe sociale şi filozofie socială, religie şi, în fine, concepţia despre lume a lui Freud), în care dezvoltă sistematic tezele freudiste în aceste domenii (deşi, după cum se ştie, Freud însuşi nu s-a ocupat niciodată de filozofie ca atare). Aceasta nu-l împiedică pe Kaplan să-l citeze pe Freud, pe linia denaturării idealiste a istoriei filozofiei, drept continuator al lui Bacon, Locke şi Kant. Kaplan consideră că Freud îmbogăţeşte epistemologia cu „o problemă romantică", care cere o pasiune pentru adevăr mult mai subtilă decît aceea care s-a realizat pînă atunci. În acelaşi timp, Kaplan afirmă că teoria freudistă a simbolicii şi a fanteziei face ca facultatea imaginaţiei, pe care Kant o denumea o artă ascunsă în străfundurile sufletului omenesc, să ajungă de domeniul ştiinţei. Astfel, după Kaplan, în locul raţiunii transcendentale kantiene, Freud a reuşit să stabilească existenţa unei raţiuni „cu o istorie determinată, înrădăcinată în biologia organismului şi înflorind în sublimările culturii" (p. 211).

În focul elogierii „pasiunii pentru adevăr" şi a „raţiunii" freudiste, Kaplan uită postulatele fundamentale ale lui Freud despre preponderenţa instinctelor asupra raţiunii, despre lupta continuă dintre ele, din care raţiunea iese doar rareori învingătoare şi atunci numai cu preţul jertfirii echilibrului sufletesc. De aceea „raţiunea" descoperită de psihanaliză nu este decît un epifenomen biologic, individual, necondiţionat social şi, ca atare, un concept nevalidat de ştiinţa materialistă.

Maritain deplînge faptul că Freud a recurs la ceea ce tomiştii denumesc cauzalitate materială, considerînd-o esenţială. „Întreaga filozofie freudistă se bazează pe prejudecata unei radicale negaţii a spiritualităţii şi libertăţii" (p. 251). De aici decurg, afirmă Maritain, cele mai grave erori filozofice. Cauza lor ar fi ceea ce Max Scheler a denumit „resentiment", în speţă resentimentul lui Freud faţă de însăşi natura umană, faţă de toate formele de reglare, raţională, morală şi religioasă, care pretind a subjuga lumea instinctelor în numele lumii idealurilor.

Aprecierea pozitivă a lui Freud fie de pe poziţiile declarat idealiste, fie ale unui obiectivism ce nu reuşeşte să mascheze fondul idealist indică, cu toate rezervele făcute, acordul autorilor cu tezele freudiste, comunitatea lor ideologică. Se vădeşte astfel o dată mai mult că filozofia idealistă actuală foloseşte toate doctrinele, chiar şi cele cu care nu este decît parţial de acord, cu unica condiţie ca ele să ofere o platformă comună împotriva materialismului, şi în special a materialismului dialectic.

Un accent deosebit de puternic a fost pus în toate studiile pe concepţia freudistă despre morală şi religie. Niebuhr, vicepreşedinte al Uniunii seminarului teologic şi reprezentant de frunte al filozofiei religioase, relevă pesimismul funciar al lui Freud, dar subliniază că, întrucît sistemul lui este naturalist, „acesta nu poate, în ciuda subtilităţilor analizelor intricaţiilor eului uman, să facă deplină dreptate libertăţii transcendente a spiritului de care este capabil eul şi nu poate să supravegheze posibilităţile creatoare şi distructive ale acestei libertăţi" (p. 269). În comparaţie cu concepţia biblică asupra păcatului originar,

pesimismul lui Freud apare, după Niebuhr, îngust şi lipsit de perspectivă istorică. Niebuhr consideră că dogma şi mitul despre păcatul originar nu pot fi luate în serios şi, ca atare, nici interpretările freudiste în această direcţie, în schimb analiza faptelor despre autotranscenderea eului, a creativităţii şi a preocupării pentru propriul eu ar indica modalitatea modernă a acceptării acestei idei. Herberg susţine şi el ideea răului originar, care infectează viaţa omului din interior şi-i atinge toate acţiunile înainte ca acesta să i se poată spovedi lui dumnezeu şi să primească astfel graţia de a-şi modela viaţa. După Herberg, Freud, deşi a lăsat pe dumnezeu în afara calculelor sale — ceea ce din punctul de vedere al autorului constituie o greşeală —, are marele merit de a fi scos în evidenţă „convingerea despre caracterul dubios al oricărei virtuţi omeneşti şi al ambiguităţii tuturor realizărilor umane" (p. 160).

Nu este prima dată în istoria gîndirii cînd se reînvie şi se modernizează mitul biblic al păcatului originar. În această privinţă, psihanaliza nu se poate lăuda cu originalitatea. De fiecare dată acest mit a fost folosit împotriva forţelor progresului, cu scopul de a scuza racilele fundamentale ale orînduirilor sociale bazate pe exploatare, viciile morale generate de aceasta, prin reducerea lor la „răutatea" omului alungat din paradis.

În timp ce Niebuhr neagă orice afinitate între religie, morală şi ideile freudiste, Kaplan descoperă că „este neîndoios că filozofia religiei nu poate trata în mod adecvat această problemă (a dumnezeirii şi identificării eului cu ea — *E. G.*) fără folosirea extensivă a pătrunderii psihanalitice" (p. 228).

Maritain relevă şi el în mod aprobativ ideea enunţată de Zilboorg despre apropierea din ce în ce mai evidentă dintre psihanaliză şi religie (p. 257). Acest lucru este întărit atît de Herberg, cît şi de Kazin (p. 21), care arată că mulţi dintre admiratorii şi discipolii lui Freud au fost încurcaţi de ceea ce simţeau că reprezintă o intransigenţă inutilă în această problemă şi au încercat să corecteze impresia, dovedind că psihanaliza nu este de loc ostilă religiei (p. 160). Substratul „împăcării" psihanalizei cu religia este evident. Continuatorii lui Freud au încercat să treacă sub tăcere ostilitatea acestuia faţă de religie şi miturile ei, pentru a-şi asigura favorurile cercurilor clericale, atît de ostile psihanalizei pe vremea cînd mai trăia Freud. S-a format astfel la neofreudişti o concepţie hibridă şi inconsecventă, profund antiştiinţifică şi reacţionară, care îmbină psihanaliza cu acceptarea dogmelor religioase, întrunind astfel sufragiile tuturor curentelor duşmane materialismului.

Această poziţie o regăsim clar exprimată şi în comentariile diferiţilor autori ai volumului asupra concepţiilor sociale ale lui Freud. Prin intermediul acestora iese la iveală cu pregnanţă poziţia de clasă reacţionară a comentatorilor, care se folosesc de fiecare prilej pentru a combate şi deprecia marxismul (Hacker, Kaplan, Niebuhr etc.). În general, semnatarii diferitelor studii sînt de acord că analiza sociologică concretă făcută de Freud prin prisma psihanalizei (*Totem und Tabu*, *Das Unbehagen in der Kultur* etc.) nu are o valoare demonstrativă. Aceasta însă nu înseamnă nici pe departe că ei resping aplicarea ideilor freudiste în explicarea fenomenelor sociale. Kardiner preconizează tocmai necesitatea de a învinge prejudecăţile în aplicarea la studiul vieţii sociale a doctrinei lui Freud, prejudecăţi izvorîte din faptul că oamenii au fost învăţaţi să vadă neajunsurile societăţii în termeni economici, ignorînd parametrii mult mai cuprinzători oferiţi de concepţia freudistă. (p. 57). Erikson, la rîndul său, susţine că numai luînd în consideraţie cele două instincte fundamentale, sexual şi de agresiune, se pot înţelege forţele motrice ale societăţii (p. 91—92). De fapt, toate antagonismele sociale sînt reduse de Freud şi discipolii săi la desfăşurarea activităţii instinctive. Eros şi Thanatos explică lupta de clasă, războaiele şi grevele. Kaplan afirmă că această explicaţie trebuie cîntărită cu multă seriozitate, în timp ce Herberg, mai puţin rezervat, consideră că această concepţie, în ciuda limitelor sale, împiedică aspiraţiile

sociale utopice, indicînd posibilitatea reală pentru înţelegerea omului în societate (p. 144).

Simplificarea şi schematizarea relaţiilor dintre oameni în societate de către concepţia freudistă ar putea părea de-a dreptul naive dacă n-ar sluji în mod evident justificării celor mai reacţionare şi antiumane acţiuni. În această ordine de idei, putem cita „descoperirea" de către Freud a „complexului lui Edip" (ura copilului faţă de tată şi dragostea incestuoasă faţă de mamă), pe care Freud le pune la baza raporturilor sociale. Erikson, apreciază această „descoperire" drept meritul principal al lui Freud, căci „ne-a învăţat să recunoaştem răul demonic în copil" (p. 101). Ilustrarea cea mai pregnantă a complexului lui Edip, Erikson o vede în exemplul lui Hitler, care declara că şi-a urît tatăl.

Astfel, în ciuda rezervelor care privesc detalii din ideile lui Freud despre societate, observăm la autorii citaţi acceptarea fondului ideilor psihanalitice, sublinierea importanţei lor pentru interpretarea fenomenelor sociale.

Această acceptare implică reducerea problematicii sociale la o problematică individuală, denaturarea forţelor motrice ale progresului social şi înlocuirea lor cu instincte de natură biologică, respingerea, în ultimă instanţă, a oricărei încercări de interpretare ştiinţifică a societăţii şi preluarea necritică a tuturor teoriilor care justifică şi servesc orînduirea capitalistă. Pretenţiile freudismului de a juca rolul unei doctrine sociale universale apar astfel în lumina unei analize critice obiective, drept o încercare în plus de denaturarea a cauzelor reale, economico-sociale, ale antagonismelor sociale şi de diversiune de la necesitatea luptei de clasă, constituind o armă perfecţionată de luptă împotriva marxismului.

Deşi scris de autori de diferite orientări, dintre care numai puţini se declară adepţi făţişi ai freudismului, volumul recenzat reprezintă un omagiu adus lui Freud. Criticile palide aduse concepţiei psihanaliste nu pot masca influenţa profundă pe care aceasta a exercitat-o asupra ideologiei burgheze din S.U.A. Important este faptul acceptării conştiente, voluntare a acestei influenţe, căutarea în psihanaliză a unui mijloc de salvare în faţa curentului de opinie crescînd în favoarea marxismului.

Pentru oamenii de ştiinţă apare însă din ce în ce mai limpede imposibilitatea susţinerii tezelor freudiste. Acest lucru reiese clar şi din rezervele critice, oricît de reduse ar fi ele, ale autorilor citaţi, cît şi din dezvoltarea aşazisei şcoli neofreudiste (Fromm, Horney etc.), care se depărtează de „doctrina clasică" a lui Freud într-o serie de probleme de bază.

Un aport de seamă în zdruncinarea admiraţiei faţă de Freud l-a jucat, fără îndoială, teoria materialistă despre activitatea nervoasă superioară, elaborată de Pavlov, care a pus bazele explicării ştiinţifice a fenomenelor interpretate idealist de Freud. Acest fapt este demonstrat de interesul crescînd manifestat în cursul ultimului deceniu de cercurile medicale şi în special de fiziologi faţă de realizările şcolii pavloviste sovietice, interes manifestat şi de unii cercetători din S.U.A. care se situează pe poziţii ştiinţifice progresiste.

Evidenţierea caracterului pe de o parte idealist, pe de altă parte materialist-vulgar al teoriei freudiste şi demascarea scopurilor ei reacţionare, antiumane, de către filozofii marxişti reprezintă ghidul sigur de apreciere critică a doctrinei lui Freud.

Edith Gulian

NOTE DE LECTURĂ

Actualitatea euristicii carteziene

György Nádor (Budapesta) publică în nr. 61 din 1962 al revistei „Dialectica" un studiu istoric documentat privind *Importanța doctrinei euristice a lui Descartes în istoria științei*[1].

Autorul concepe euristica drept „știință a invenției", al cărei scop nu constă numai în „a redacta reguli ale reflexiei inventive", cît și, mai ales, în a descoperi structura, natura, „secretul" gîndirii inventive.

Euristica a apărut ca o preocupare sistematică în timpul Renașterii, sub forma unei reacții împotriva logicii formale sterile a scolasticilor. Galileu, Bacon, Descartes, Spinoza au trasat programul unei noi logici, care se formează ulterior de-a lungul secolelor, avînd drept scop declarat descoperirea unor noi adevăruri, ca o reacție împotriva logicii tradiționale, incapabilă de invenții.

În istoria științei, Descartes, Pascal, Leibniz, Bolzano, Helmholtz și Poincaré se numără printre savanții preocupați de mecanismul invenției în propriul lor domeniu de cercetare.

Opera lui Descartes *Regulae ad directionem ingenii* (1628) constituie, după autorul studiului, primul manual clasic al euristicii. Deși fragmentară, dar mai explicită în ceea ce privește metodologia decît *Discursul asupra metodei*, această operă își propune să analizeze structura reflexiei, a operațiilor spirituale care alcătuiesc gîndirea noastră (*intuitio, deductio, enumeratio* etc.). Esențialul în această „*ars inveniendi*" este considerat de Descartes rezolvarea practică a problemelor (de matematică și fizică). Spre deosebire de *Discurs* și *Meditații*, aici metodologia cartezianâ apare în stare pură, fără adaosuri metafizice sau religioase.

Influența progreselor tehnice realizate în perioada Renașterii se face profund simțită.

Într-adevăr, literatura vremii abunda în colecții de reguli cu caracter practic aplicativ, sintetizînd uneori experiențe seculare ale tehnicienilor în domenii ale științei legate de mecanică. Pentru Descartes însuși, ceea ce în limbaj marxist numim „rolul practicii în dezvoltarea procedeelor cunoașterii" era un lucru înțeles și exprimat în mod conștient. Domeniile logicii aplicate și al practicii tehnice nu erau pentru el străine unul de celălalt; și el considera rezolvarea problemelor tehnice ca un excelent exercițiu pentru dezvoltarea logicii spiritului.

Artei demonstrative a logicii aristotelice și misticismului unui fantast ca Raymond Lulle, care explica invenția prin inspirație divină, Descartes, ca și alți mari gînditori ai timpului său, vroia să le opună o știință a

[1] György Nádor, *L'importance de la doctrine heuristique de Descartes dans l'histoire de la science.*

invenției cuprinzînd aspecte foarte moderne, care au început să fie dezvoltate abia în zilele noastre :

1. reguli logice propriu-zise ale invenției ;

2. structura logică a gîndirii inventive și motivele sale psihologice.

După cum arată pe bună dreptate György Nádor, „prima este în relație cu logica și metodologia, cea de-a doua cu *psihologia gîndirii și cu fenomenologia ei*" (p. 29. — Subl. ns.)

Cititorul interesat de problemă regretă că materialul de idei al acestui articol nu a fost organizat în așa fel, încît să demonstreze rolul gîndirii euristice carteziene în ansamblul fenomenologic al dezvoltării ideilor despre cunoaștere (matematică și fizică), că nu a fost relevată dialectica reală a procesului de cunoaștere în care metodologia carteziană reprezintă doar un aspect, o latură, un prim pas.

Altminteri, sub aspectul analitic, cercetarea autorului maghiar se prezintă extrem de limpede și argumentată. Sînt extrase principalele aspecte metodologice ale operei lui Descartes, care pot interesa gîndirea modernă în evoluția ei ulterioară. Dar despre însăși această evoluție, despre rolul jucat de ideile carteziene nu se vorbește. Iată principalele aspecte analizate de autor în opera lui Descartes : în primul rînd condițiile spiritului creator, care conțin : ingeniozitatea și formarea ei, *caracterul etic* și, mai ales, *voința* de a cerceta adevărul. În această privință apar, în sublinierea autorului, optimismul logic și gnoseologic al raționalismului : talentul poate fi dezvoltat, voința de a cunoaște adevărul se cultivă și ea ; dintr-un punct de vedere, foarte modern de altfel, după Descartes, o judecată corectă nu este numai o chestiune de logică, ci și una de etică.La regulile propriu-zise ale invenției, Descartes a ajuns printr-un efort neîncetat al spiritului care încearcă să reinventeze invenții ale altora. Un asemenea exercițiu duce, după el, la noi descoperiri făcute cu ușurință, în joacă, *„quasi ludendo"*. Comparația, analogia, modelul analogic au un rol important în euristica lui Descartes. Inutil să se insiste asupra rolului imens pe care analogia îl joacă în știința contemporană. Avînd în vedere că, în realitate, relațiile superficiale ascund pe cele profunde, e necesar ca gîndirea să procedeze prin reducție și simplificare. Așa a procedat Descartes, reducînd fizica la geometrie și geometria la matematici în genere. Acolo unde nu înțelegem ordinea obiectivă a lucrurilor, trebuie să ne creăm în mod provizoriu o ordine fictivă (de pildă, la descifrarea unui alfabet necunoscut).

Analiza, trăsătură a metodei specific carteziene, este tratată de G. Nádor ca o variantă a analizei regresive (orice artă constă în a trata necunoscutul ca și cunoscutul). O idee interesantă, dar insuficient aprofundată, este următoarea : pentru Descartes, „semnul liniei de demonstrație deductive a fost dovedit prin aceea că tezele demonstrate în mod deductiv justifică în mod retrospectiv tezele de plecare" (p. 35) (ref. *Lettre de Descartes à un Père Jésuite*, 24 ianuarie 1638). Această idee ar merita să fie studiată, întrucît este probabil să stea la baza metodei deductive folosite de logica matematică.

Descartes și-a analizat propria gîndire după un model geometric, axiomatic. Criticile care i-au fost aduse de Fromondus și de alții cu privire la caracterul mecanic al gîndirii sale el le-a respins, arătînd că mecanica este o parte a fizicii, care este *adevărată*, spre deosebire de speculațiile scolastice, care sînt false. „Descartes — conchide autorul — era capabil să-și analizeze singur formele gîndirii în ele însele și să arunce o lumină asupra structurii logice a unor varietăți ale formei gîndirii" (p. 37). Concluzia este că însăși dialectica obiectivă a gîndirii matematice și fizice a făcut posibilă această luare de conștiință a gîndirii față de propriile ei procedee, care se manifestă întîia oară la Descartes. Studiul lui G. Nádor atrage atenția în mod justificat asupra actualității metodologice a „Regulilor", pe care însă o istorie a gîndirii ghidate de dialectica materialistă trebuie s-o valorifice multilateral, ca un jalon important în istoria metodei.

I. M.

Valoarea filozofică a „informației"

Aforismul cunoscut al lui Norbert Wiener : „Informația nu este nici materie, nici energie", a provocat aprecieri filozofice diverse, chiar contradictorii. După unii, Wiener ar înțelege prin această afirmație faptul că informația este *independentă* atît de materie, cît și de energie. De această părere este și cercetătorul ceh Jiří Zeman, într-o scurtă comunicare intitulată *Concepția materialistă și concepția idealistă a noțiunii de informație*, publicată în *Recherches internationales à la lumière du marxisme*, nr. 29/1962 (p. 98—104). Autorul citează chiar în întregime pasajul respectiv din cartea lui Norbert Wiener : „Informația este informație ; ea nu este materie, nici energie ; creierul mecanic nu secretă gîndirea, adică informația, precum ficatul secretă bila sau mușchii energia. Energia cheltuită pentru operațiile matematice, pentru tratamentul sau transmiterea informației este extrem de slabă în comparație cu valoarea informației și nu poate servi pentru a măsura valoarea acestei informații" [1].

Apărînd valoarea ciberneticii ca știință și argumentînd în favoarea gradului înalt de abstracțiune al conceptelor matematice folosite în cibernetică și în teoria informației, autorul susține cu tărie necesitatea ca în orice teorie științifică noțiunile să nu fie separate de conținutul lor ontologic, pentru a se evita idealismul în interpretarea teoretică a datelor științei respective.

El subliniază importanța crucială a noțiunii de informație pentru generalizări care privesc datele tehnicii comunicațiilor și ale unor științe ale naturii legate mai ales de relații între sisteme și elemente ale unor sisteme. Analizînd în mod foarte succint aplicațiile ciberneticii în teoria informației, Jiří Zeman ajunge la concluzia că, în timp ce prima se „străduiește să exprime informația cantitativ..., ca măsură a certitudinii mesajului" (p. 100), concepția cibernetică a informației introduce un sens ontologic în acest concept, și anume sensul de ordine, organizație, structură, care pot fi exprimate matematic sau cantitativ prin „gradul de ordine", prin formula entropiei a lui Boltzmann-Shannon. După părerea autorului, cantitatea și calitatea sînt inseparabile atît între ele, cît și de celelalte noțiuni și categorii ale materialismului dialectic ca, de pildă, materie, energie, dezvoltare, contradicție, determinism etc.

Teza principală susținută este că informația nu trebuie considerată ca un fel de substanță aparte, ci ca fiind în relație strînsă atît cu materia, cît și cu energia. Această teză este îndreptată atît împotriva tendințelor mecaniciste, care reduc stările calitative superioare la cele inferioare, cît și împotriva celor idealiste, care separă informația de factorii materiali și o ipostaziază într-o substanță independentă, un fel de entelehie, precum și împotriva dualismului, care tratează energia și informația separat. Demonstrînd, în conformitate cu lucrările lui Szilard și Brillouin, legătura intimă, intrinsecă dintre informație și energie, autorul nu are totuși, după părerea noastră, motive suficiente pentru a acuza pe Norbert Wiener de idealism în definirea noțiunii de informație. Este absolut justă teza susținută de Jiří Zeman, după care „nu se poate emite, transmite, recepționa și prelucra informația în absența unor elemente materiale" (p. 103). Dar legătura informației cu materia și cu energia nu înseamnă încă identificarea celei dintîi cu acestea din urmă. Informația este un tip de raport de interacțiune a sistemelor materiale, purtătoare de energie, dar nu se confundă cu nici un element material. Or, tocmai aceasta vrea să spună faimoasa definiție negativă dată de Norbert Wiener, în jurul căreia se duce discuția.

Acest ultim punct de vedere este susținut și amplificat de I. I. Grișkin, care, într-o comunicare publicată recent [2], dezvoltă pe larg teza legăturii noțiunii de informație cu

[1] N. Wiener, *Cybernetics or Control and Communications*, în *The Animal and the Machine*, New York, 1948.

[2] I. I. Grișkin, *Importanța filozofică a noțiunii de informație*, în, „Vestnik Leningradskogo Universiteta", 1962, nr. 23, p. 124—130.

două din categoriile fundamentale ale materialismului dialectic : *interacțiunea* și *reflectarea*.

I. I. Grișkin dezvoltă în principal următoarele idei : noțiunea de informație are un conținut obiectiv, stabilit în baza principiului negentropiei[1] : „Informația trebuie considerată ca o componentă negativă a entropiei sistemului" (după Brillouin), entropia fiind „măsura lipsei de informație, exprimînd cantitatea generală a lipsei de informație despre structura microscopică a sistemului" (după același autor). Această definiție, privind forma matematică a noțiunii, este completată în mod fericit de alte definiții, tot gnoseologice, ale acestei noțiuni, conform cărora informația apare ca o cunoaștere obiectivă, avînd un grad oarecare de certitudine. În noțiunea de informație se cuprinde însă și un aspect de *valoare*, ori de cîte ori ea este luată *ca bază* a unei previziuni și a unei acțiuni practice posibile (de pildă adevărul sau falsitatea unei comunicări făcute, probabilitatea unei observații juste sau valoarea directă a unei informații calculate de o mașină electronică etc.). Conținutul informației, ca urmare a introducerii unui sens valoric în definirea ei, poate fi astfel privit din cel puțin trei puncte de vedere esențiale : semantic sau de sens, exprimînd un spor absolut în conținut al cunoașterii omenești ; sintactic sau cantitativ și pragmatic sau valoric. I. I. Grișkin demonstrează că tocmai datorită faptului că noțiunea de informație are un conținut atît cantitativ, cît și calitativ, ea s-a putut transforma într-unul din conceptele centrale ale științei moderne. Aspectul calitativ al noțiunii de informație este descris de Grișkin ca „reflectarea procesului de transformare a unor posibilități determinate în realitate" (p. 126). Așadar, din punct de vedere filozofic, informația este obiectivă, universală și necesară, ceea ce o leagă organic de reflectare, iar prin intermediul acesteia, de categoria mai generală a interacțiunii.

[1] Vezi în acest sens și articolul lui I. B. Novik, *Negentropia și cantitatea de informație*, în „Probleme de filozofie", 1962, nr. 6.

Extrem de interesant și demn de reținut este pasajul în care autorul explică legătura dintre interacțiune și reflectare, în urma căreia el demonstrează că reflectarea, independent de latura ei calitativă, specifică, se supune legilor transmiterii, acumulării și transformării informației. Ca atare, și schema generală a transmiterii și codificării informației : de la izvorul ei, prin transmițător, care codifică canalul prin care se transmit semnalele, și, în sfîrșit, receptor, în care informația este transformată, este perfect valabilă pentru orice reflectare, fie că se petrece în materia anorganică, fie în cea vie sau în sistemele sociale. Pentru fiecare sistem în parte, această schemă se realizează în mod specific, pe substraturi diferite. Numai principiile rămîn comune pentru toate formele de mișcare în care are loc transmiterea informației.

Unificînd din punctul de vedere al structurii procese fizice, chimice, biologice, spirituale, sociale, cibernetica nu șterge diferențele calitative dintre ele. În ceea ce privește reflectarea psihică, cea mai înaltă formă a reflectării, în ea se desfășoară mai ales aspectul semantic și *de valoare* al informației, în sensul expus mai sus.

Multilateralitatea de conținut a noțiunii de informație, care o face aplicabilă în numeroase științe, determină, după părerea autorului, faptul că legătura ei cu energia sau cu negentropia apare abia pe al doilea plan, subordonate legăturii ei categoriale cu reflectarea și interacțiunea, a căror concretizare și adîncire o reprezintă. După I. I. Grișkin, în acest sens trebuie înțeleasă și definiția negativă, în esență justă, a lui Norbert Wiener.

În concluzie, autorul sintetizează valoarea filozofică a noțiunii de informație în aceea că ea ne oferă una dintre direcțiile posibile pentru a rezolva problema unificării principiului universal al dezvoltării cu „principiul universal al *unității* lumii, naturii, mișcării, materiei" (Lenin, *Caiete filozofice*, p. 251).

M. H. I.

Tendințe noi în studiul relațiilor rasiale

Importanța sporită acordată de ideologii burghezi — atît reacționari, cît și progresiști — problemelor rasiale în secolul al XX-lea a fost condiționată de schimbările profunde intervenite în raporturile dintre metropole și colonii, ca urmare a crizei generale a capitalismului care a început o dată cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. Referindu-se la importanța revoluției socialiste pentru lupta popoarelor din țările coloniale și dependente împotriva asupririi coloniale, pentru drepturi democratice și independență națională, Lenin scria : „Revoluția socialistă nu va fi numai și mai ales o luptă a proletarilor revoluționari din fiecare țară împotriva burgheziei lor ; nu, ea va fi o luptă a tuturor coloniilor și a țărilor asuprite de imperialism, a tuturor țărilor dependente împotriva imperialismului internațional" [1].

În etapa istorică actuală, ca urmare a *transformării socialismului în sistem mondial* și a schimbării raportului de forțe pe plan internațional în favoarea socialismului, problema colonială capătă un conținut și perspective noi de rezolvare. Existența sistemului mondial socialist — factor determinant al dezvoltării sociale — contribuie în mod hotărîtor la creșterea avîntului mișcării de eliberare națională a popoarelor din colonii, care reprezintă, în noile condiții, un proces legic. Criza sistemului colonial — parte integrantă a crizei generale a capitalismului — se adîncește tot mai mult, ducînd cu necesitate la lichidarea completă și definitivă a sistemului colonial. Numai în 1960 și-au cucerit independența 17 state africane, cu o populație de aproape 82 000 000 de locuitori [2].

Evenimentele de importanță epocală din istoria coloniilor au determinat o optică nouă în interpretarea problemelor rasiale. Critica conceptului de rasă de către reprezentanții sociologiei și științei burgheze, situați pe poziții progresiste, a depășit cadrul argumentelor de ordin pur biologic și psihologic, îmbogățindu-și conținutul cu noi explicații, cu perspectivă social-istorică. Sub presiunea evenimentelor social-istorice, înșiși reprezentanții ideologiei reacționare au fost nevoiți să-și revizuiască concepțiile. Informații interesante cu privire la evoluția problemei relațiilor rasiale în țările capitaliste (problemă care ne este încă prea puțin cunoscută) oferă articolul lui Andrée Michel, *Tendances nouvelles de la sociologie des relations raciales* (apărut în „Revue française de sociologie", 1962, nr. 2), care prezintă în mod istoric, cu tendințe explicative, diferitele momente din elaborarea sociologiei relațiilor rasiale, în special în S.U.A. (se fac referiri și la Franța și Anglia).

Pornind de la sublinierea actualității și a extinderii pe care a luat-o studiul relațiilor rasiale (între anii 1948 și 1958 au apărut aproximativ 1 000 de lucrări tratînd această temă), A. Michel indică trei tendințe noi, manifestate în sociologia relațiilor rasiale : 1) interesul crescînd pentru studiul contactelor interrasiale reale; 2) extensiunea studierii discriminărilor rasiale și 3) tendința de a studia relațiile rasiale sub unghiul de vedere dinamic.

Referitor la prima tendință, în articol se arată că, atîta timp cît „grupurile de culoare" erau considerate de albi ca fiind cu totul inferioare și subordonate în mod definitiv, diferențele de inteligență erau socotite înnăscute și, în consecință, și prejudecățile rasiale erau atribuite (de către teoreticienii rasiști reacționari — *n.n.*) unei predispoziții biopsihologice înnăscute. Luptele de emancipare de la începul secolului, arată A. Michel, influența declarației făcute imediat după primul război mondial de președintele Wilson, care recunoaște drept legitime aspirațiile popoarelor coloniale de a-și cîștiga drepturile, negarea de către etnologi a pretinsei inferiorități intelectuale a negrilor, toate acestea au contribuit ca conceptul de rasă să se transforme, devenind un concept mai mult cultural decît unul biologic, iar diferențele de rasă să fie explicate prin diferențe de mediu și nu prin diferențe de ordin biopsihologic. În această

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 20, București, Edit. politică, 1959, p. 144.

[2] Vezi Gh. Badrus, *Mișcarea de eliberare națională*, București, Edit. politică, 1962, p. 6.

perioadă (1925—1945 în special), problema rasială nu constituia încă o problemă sociologică. Studiul formării și modificării prejudecăților, atitudinilor și stereotipurilor rasiale a stat în centrul psihologiei sociale americane (avînd ca reprezentanți pe Thurstone, Bogardus ș.a.), fiind o aplicare a psihosociologiei atitudinilor.

După al doilea război mondial, problema relațiilor rasiale devine în S.U.A., dintr-o problemă a psihologiei atitudinilor, o problemă sociologică. Factorii sociali, cum ar fi apartenența individului la un anumit grup — mediul social în general —, au devenit pentru reprezentanții sociologiei americane factorii explicativi ai relațiilor și discriminărilor rasiale. Conceptul de relații rasiale reale a căpătat a extindere și un sens nou. Robert Park definește sociologia relațiilor rasiale reale (1950) ca fiind studiul relațiilor care au loc în mod obișnuit între membrii diferitelor grupuri etnice. H. Blumer, un susținător al studiului relațiilor rasiale reale, consideră că acestea sînt de două feluri: directe — între membrii grupurilor — și indirecte — între organizațiile și reprezentanții diferitelor grupuri — sau se manifestă prin participarea indivizilor de rase diferite la organizații comune: partide, sindicate, biserică. Printre studiile cele mai recente efectuate pe tema contactelor rasiale reale între grupuri, A. Michel menționează studiile care privesc relațiile dintre diferitele rase în cadrul aceluiași grup de muncă; rolul funcționarilor în atenuarea tensiunilor rasiale; relațiile dintre albi și negri în cadrul aceluiași grup sau sindicat; controlul social exercitat de grupul majorității pentru a menține grupul de culoare la „locul lui", studii asupra căsătoriei mixte etc.

Trecînd la expunerea celei de-a doua tendințe, A. Michel arată că studiul discriminărilor — privind locuința, profesia, învățămîntul, transportul în comun, căsătoria etc. — constituie o aplicare a interesului pentru cunoașterea relațiilor rasiale reale. Față de studiul fenomenului și a conceptului de asimilare, care presupune etnocentrismul grupului dominant (asimilarea grupului de culoare), înlocuit ulterior cu studiul adaptării (cu implicații de preluare reciprocă a valorilor), studiul discriminărilor este considerat de A. Michel ca un progres, deoarece oferă o bază explicativă pentru înțelegerea primelor două.

Ilustrativă pentru perspectiva evoluției actuale a studiului relațiilor rasiale în sociologia americană este *tendința dinamică*, reprezentată de Frazer, Blumer ș.a., care cere înglobarea factorilor ecologici, economici, sociali și politici în studiul relațiilor dintre rase. Prin aceasta se depășește cadrul relațiilor strict individuale și se creează posibilitatea încadrării și subordonării relațiilor rasiale în cadrul general al relațiilor dintre grupuri, cît și a înlocuirii termenului de „relații rasiale" cu cel general de „relații umane". În concluzie, încheind zugrăvirea tabloului istoric, A. Michel arată că, „conceput la început ca o aplicare a psihosociologiei atitudinilor, studiul relațiilor rasiale tinde azi să se distingă; definind un nou cadru teoretic și conceptual, utilizînd metode variate, lărgindu-și perspectivele, acest studiu tinde, în Statele Unite ca și în Europa, să se constituie într-o disciplină specifică în cadrul sociologiei" (p. 189).

Dacă faptele prezentate în înșiruirea lor logică-istorică sînt interesante pentru cunoașterea diferitelor stadii ale studiului problemei relațiilor rasiale, nu se poate afirma același lucru despre încercarea de a le interpreta. Este adevărat că Andrée Michel explică situația actuală în mod just, prin factori obiectivi cum ar fi prăbușirea colonialismului, trezirea popoarelor de culoare, schimbarea atitudinii albilor față de anumite probleme coloniale. În această înșiruire nu se pomenește însă nimic despre influența puternică a factorului ideologic, și în special despre înrîurirea ideilor profund umaniste ale marxism-leninismului asupra opiniei publice mondiale, despre consolidarea conștiinței și unității de clasă a muncitorilor din Statele Unite, indiferent de „culoare", care a impus sociologilor necesitatea de a pune accentul principal pe

problemele izvorîte din lupta de clasă şi nu pe cele determinate de deosebirile rasiale (de aici decurge în primul rînd importanţa acordată mediului social şi, recent, înglobarea „relaţiilor rasiale" în „relaţii umane"). Referirea la problemele concrete ale luptei de clasă din S.U.A. pe plan politic şi ideologic ar fi permis demascarea caracterului reacţionar în esenţă al teoriilor prezentate, în ciuda aparenţei lor progresiste. De asemenea, Andrée Michel priveşte evoluţia studiului relaţiilor rasiale fără să caracterizeze poziţia socială şi ideologică a diferiţilor reprezentanţi, fără să arate lupta dintre tendinţele progresiste şi cele reacţionare, manifestate în fiecare perioadă pe care o prezintă, fără să înfiereze consecinţele practice inumane ale răspîndirii în mase a concepţiilor rasiale, rolul acestora în aprinderea şi înteţirea urii de rasă, în susţinerea persecuţiilor şi barbariilor comise în numele „superiorităţii" rasei albe, „ştiinţific argumentate" în teoriile rasiste şi înglobate în arsenalul mijloacelor prin care se manifestă „democraţia" americană.

În ceea ce priveşte stadiul actual al abordării problemei relaţiilor rasiale, nu se poate nega existenţa unui progres faţă de trecut, determinat de înseşi necesităţile obiective ale dezvoltării istorice actuale, de presiunea ştiinţei şi a opiniei publice mondiale. Ţinînd seama însă de scopurile reacţionare ale ideologiei americane dominante, în general, şi de cele ale microsociologiei, în special, ca şi de imposibilitatea celei din urmă de a aborda şi rezolva cu succes probleme sociologice majore, nu i se poate atribui „sociologiei relaţiilor rasiale" în ansamblu un caracter ştiinţific şi progresist.

M. L.

O critică a semanticii generale

Logicianul şi metodologul sovietic L. D. Reznikov publică în nr. 23 din 1962 al revistei „Vestnik leningradskogo universiteta" un articol de critică a filozofiei semantice[1]. Spre deosebire de semantică — parte a metalogicii care se ocupă cu sensul formelor şi tezelor unui limbaj formal şi care este o disciplină logică-matematică şi, ca atare, nu are caracter de clasă, semantica-filozofie generală este o concepţie despre lume idealistă, derivată din neopozitivism. Semantica generală se ocupă îndeosebi cu studierea rolului limbajului (în cadrul activităţii nervoase superioare) de care, în această concepţie, ar depinde în întregime atît experienţa umană, cît şi întreaga realitate.

Semantica generală reprezintă o critică a limbajului din punctul de vedere al izomorfismului de structură dintre acesta şi realitate. Raportul dintre limbaj şi realitate este comparat de semantici cu acela dintre o hartă şi teritoriul pe care ea îl reprezintă. Harta este, bineînţeles, alcătuită din semne convenţionale, care modelează în ansamblul lor raporturile spaţiale ale teritoriului. Izomorfismul dintre hartă şi teritoriu este de natura relaţiilor spaţiale. Limbajul însă exprimă în concepte orice fel de relaţii între obiecte, nu numai relaţii de ordin spaţial, ceea ce diminuează dintr-o dată considerabil valoarea analogiei. În acelaşi timp, semanticii tratează atît teritoriul, cît şi harta în mod idealist, stabilind dependenţa teritoriului de hartă, ca şi a realităţii de limbaj.

Cele trei principii gnoseologice fundamentale pe care semanticii le pun la baza filozofiei lor sînt următoarele : nonidentitatea, noncompletitudinea şi autoreflexivitatea. La prima vedere, fiecare dintre aceste principii apare formulat în opoziţie cu cîteva dintre „obsesiile" metafizice ale logicii formale moderne : nonidentitatea în opoziţie cu tautologismul logicii moderne, noncompletitudinea în opoziţie cu cerinţa completitudinii în sistemele formale, iar cel din urmă, principiul autoreflexivităţii, în opoziţie cu interdicţia autoreflexivităţii formulată de Russell

[1] Л. О. Резников, *О гносеологических принципах общей семантики* (*Despre principiile gnoseologice ale semanticii generale*).

prin teoria tipurilor în *Principia Mathematica*.

L. D. Reznikov supune unei critici extrem de ascuțite concepția relativistă-subiectivistă extremă pe care semanticii o dezvoltă în jurul acestor principii. „Semanticii — arată Reznikov — pornesc de la dezvăluirea „viciilor" logicii tradiționale începînd cu Aristotel: aceste vicii constau în nerecunoașterea limitării principiale a limbajului și a incapacității lui de a servi drept mijloc al cunoașterii veritabile". Fetișizarea limbajului — spun ei — are drept urmare faptul că oamenii reacționează la ficțiuni, la termeni și la concepte generale fără corespondent real, din care cauză apar tot felul de conflicte în viața socială și personală. Principiul nonidentității are aplicație atît în realitate, cît și în cunoaștere. Identitatea trebuie eliminată din logică împreună cu forma judecății bazată pe copula „este", care exprimă *identitatea*, căci aceasta nu este reală. Realitatea posedă numai laturi și momente trecătoare, ea este constituită dintr-un flux de „evenimente" (trăiri) subiective. „Relativismul dinamic" propagat de semantici constă într-o absolutizare de tip cratylian a mobilității și scurgerii tuturor lucrurilor. Reznikov accentuează, prin opoziție, principiul dialectic care recunoaște atît stabilitatea, cît și mobilitatea, atît identitatea, cît și diversitatea lucrurilor. Principiul nonidentității este folosit de semantici în scopul de a argumenta imposibilitatea reflectării conceptuale și categoriale a lumii. „Aceasta înseamnă, în fond, propagarea alogismului, a iraționalismului, deschizînd drumul oricărui arbitrar nu numai în domeniul cunoașterii, dar și în sfera vieții și activității social-politice" (p. 60).

Nihilismul logico-gnoseologic al semanticilor se manifestă și în aceea că ei resping total logica bivalentă, considerînd că ea reprezintă o consecință specifică a structurii limbilor indoeuropene, în special la modul formalizat. Această structură bivalentă ar fi, după ei, complet neadecvată poliformismului fenomenelor, caracterului lor prin excelență condiționat și schimbător. Ei propagă deci, ca unică posibilitate de exprimare, folosirea logicilor polivalente care elimină principiul terțului exclus. Pentru insatisfacția față de logica tradițională cu două valori există — scrie Reznikov — anumite justificări raționale. „Știința contemporană nu poate, într-adevăr, să se sprijine numai pe logica aristotelică. Domeniul legilor logice este mai profund și mai variat, lucru pe care îl dovedește elaborarea cu succes a problemelor logicii matematice și dezvoltarea logicii matematice (p. 62).

Dar Reznikov nu consideră, totodată, această revoltă a semanticii generale împotriva logicii formale drept simptomatică pentru limitările principiale ale fundamentelor logice puse de Aristotel și dezvoltate pînă la ultimele lor consecințe în formalismele logico-matematice.

E drept că soluția teoretică, general filozofică propusă de semantici nu are nici o valoare din pricina relativismului ei extrem, dar critica pe care punerea acestor principii ale „semanticii generale" o aduce, implicit, rigidității logice a legii identității, terțului exclus, teoriei tipurilor logice (cu toată îndreptățirea lor în cazuri particulare) ni se pare semnificativă pentru evoluția culturală — desigur, în cadrul idealismului, și de aceea limitată și lipsită de soluții pozitive — a unei critici a logicii formale și, mai ales, a absolutizării ei metafizice.

Gîndirea burgheză este însă incapabilă, din motive de clasă bine determinate, să-și însușească acea obiectivitate științifică cu ajutorul căreia devin vizibile laturile contrare ale lucrurilor, aspectele contradictorii ale cunoașterii, ca identitatea *și* diversitatea, mișcarea *și* repausul, finitul *și* infinitul etc.

Subiectivismul manifestat prin ruptura dintre limbaj și realitate și relativismul extrem pe care-l propagă semanticii se manifestă prin absolutizarea fluidității, a infinității, a continuității în dauna repausului — relativ, dar real —, a discontinuității, a constanței obiectelor și fenomenelor. De aceea aplicațiile pe care semanticii le [illegible] acestor trei legi logice opuse legilor logicii formale sînt — după cum

arată Reznikov — profund idealiste şi greşite. De pildă, aplicarea legii nonidentităţii la gîndire înseamnă, după ei, că nu se poate identifica un obiect cu ajutorul limbajului, deoarece obiectul ia naştere printr-o activitate nervoasă superioară, *la un nivel prelingvistic*! Limbajul şi realitatea sînt principial incomensurabile, după Korzybski, deoarece limbajul este redus de semantici la rolul de semn, negîndu-i-se orice *semnificaţie*. Or, semnificaţia este aceea care e pusă în mişcare de judecăţi exprimate în propoziţii, de raţionamente etc. Dar, arată autorul mai departe, pentru a fi consecvenţi cu ei înşişi, semanticii ar trebui să prefere nu logicile polivalente, care-şi găsesc de altfel toate o interpretare în logica bivalentă, ci logicile cu infinit de multe valori de adevăr, care se aplică mulţimilor infinite, deşi nici acestea nu exclud valabilitatea fundamentală a logicii, care se referă la mulţimi finite de obiecte discrete. Aşadar, conchide el, obiecţiile semanticilor împotriva legii terţului exclus se arată tot atît de inconsistente ca şi atacurile lor îndreptate împotriva legilor identităţii şi contradicţiei.

I. M.

NOTE BIBLIOGRAFICE

Методологические вопросы изучения уровня жизни трудящихся (*Probleme metodologice ale studierii nivelului de trai al oamenilor muncii*), Moscova, 1962, 320 p.

Studierea problemelor ridicării nivelului de trai material şi cultural al maselor de oameni ai muncii în condiţiile socialismului, a problemelor consumului şi veniturilor populaţiei, a problemelor organizării timpului oamenilor muncii, a diferitelor aspecte ale vieţii familiei socialiste ridică numeroase probleme teoretice şi metodologice pentru cercetătorii care se ocupă cu studierea acestor aspecte. La studierea lor participă de obicei cercetători economişti, sociologi, jurişti etc.; însăşi necesitatea de a îmbina aceste diferite discipline în cadrul studierii problemelor enumerate mai sus face ca aspectele de ordin metodologic care se ridică să fie şi mai complexe. În plus, transformările profunde care au loc în mod continuu în viaţa ţărilor socialiste pe linia dezvoltării şi ridicării nivelului de trai al maselor fac ca studierea experienţei acestei transformări şi a consecinţelor lor, precum şi elaborarea recomandărilor ştiinţifice ce trebuie să decurgă din asemenea studii să fie o sarcină dintre cele mai actuale.

Răspunzînd acestei sarcini şi venind în ajutorul cercetătorilor, Editura pentru literatură social-economică din Moscova a tipărit de curînd volumul *Probleme metodologice ale studierii nivelului de trai al oamenilor muncii*. Lucrarea a fost elaborată de un grup de lucrători ştiinţifici ai Institutului de cercetări ştiinţifice pentru problemele muncii din Moscova, cu participarea şi a altor autori, sub redacţia generală a prof. I.I. Pisarev; conducătorii colectivului de autori sînt E. I. Kapustin şi S. P. Figurnov.

Volumul abordează o serie de probleme de interes teoretic general, precum şi diferite aspecte ale tehnicii concrete a cercetărilor.

Lucrarea se împarte în trei mari secţiuni. Prima dintre ele, intitulată „Probleme generale ale studierii nivelului de trai al poporului sovietic", cuprinde, printre altele, studiile: *Construirea comunismului şi problemele studierii nivelului de trai al oamenilor muncii* de E. I. Kapustin, *Veniturile reale şi salariul real ca indici ai nivelului de trai al oamenilor muncii* de S. P. Figurnov, *Contribuţii la problema studierii alimentaţiei publice* de E. O. Kabo, *Despre studierea bugetului de timp al oamenilor muncii* de B. G. Kriajev şi M. B. Markovici, *Experienţa urmăririi bugetului de timp al colhoznicilor* de L. F. Bibik, *Despre statistica bugetelor de consum* de I. I. Matiuha.

Secțiunea a doua a volumului se ocupă de folosirea metodelor matematice în procesul de studiere a nivelului de trai al oamenilor muncii, cuprinzînd printre altele studiul *Sistemul modelelor economice-matematice pentru calculele de perspectivă privind salariile, veniturile și consumul familiilor oamenilor muncii* de A. G. Aganbeghian, precum și studiul *Balanța diferențiată a veniturilor și a consumului celor ce muncesc ca instrument de planificare* de A. H. Karapetian.

Cea de-a treia secțiune a volumului se ocupă mai pe larg de aspecte ale cercetării sociologice a familiei socialiste. Această secțiune, intitulată *Organizarea științifică a consumului popular și construirea bugetului rațional al familiei*, cuprinde printre altele, studiile : *Bugetul rațional al familiei și bazele metodologice ale construirii sale* de F. I. Alioșina, *Creșterea fondurilor sociale de consum ale populației și reflectarea ei în bugetul rațional al familiei* de M. V. Jitkova, *Despre nivelul rațional de consum de țesături, îmbrăcăminte și încălțăminte la poporul sovietic* de I. I. Nemcinova, *Indicii dezvoltării culturii, odihnei, transporturilor și comunicațiilor în bugetul rațional al familiei* de M. A. Balașova, *Despre metodele determinării necesităților populației în sfera serviciilor* de V. G. Kreajev, *Particularitățile elaborării bugetului rațional al populației sătești* de N. S. Lagutin și *Problemele metodologiei comparării bugetului rațional al familiei sovietice cu bugetul normativ al familiei muncitorului din S.U.A.* de E. I. Kuzmina.

Вопросы марксистско-ленинской этики (Problemele eticii marxist-leniniste), Moscova. Издательство В.П.Ш. и А.О.Н. при ЦК КПСС, 1962, 162 p.

Cartea cuprinde o culegere de trei studii consacrate unor probleme de mare importanță pentru etica marxist-leninistă.

Primul studiu, intitulat *Schimbarea corelației dintre morală și drept în procesul trecerii la comunism* de L.A.Andreev, are două capitole:

1. Creșterea rolului moralei în reglementarea comportării membrilor societății.

2. Stabilirea unității normelor de conviețuire. Autorul își propune să demonstreze în ce direcție se modifică raportul dintre morală și drept în procesul trecerii la comunism : se întărește tot mai mult rolul convingerii și se reduce aplicarea măsurilor coercitive în activitatea organelor de stat. Andreev scoate în evidență faptul că în drumul spre comunism respectarea codexului moral se va transforma într-o deprindere a membrilor societății.

Al doilea studiu, intitulat *Construirea comunismului și educarea înaltei conștiințe a datoriei sociale* de A. S. Ivanov, are următoarele capitole :

1. Înțelegerea marxistă a problemei datoriei sociale.

2. Noul conținut al datoriei sociale în socialism.

3. Căile educării oamenilor muncii în spiritul conștiinței datoriei sociale.

În articol se analizează rolul elementelor de bază ale organizării muncii în educarea conștiinței datoriei sociale (principiul repartiției după muncă, cointeresarea materială ș.a.). Autorul accentuează rolul muncii în procesul de transformare a fiecărei cerințe morale comuniste în convingere.

Al treilea studiu, intitulat *Morala de partid și rolul ei în întărirea partidului în condițiile construirii comunismului* de B. Z. Boziev, are următoarele capitole :

1. Morala de partid și relațiile ei reciproce cu normele generale ale moralei comuniste.

2. Relațiile reciproce dintre normele vieții de partid și moralei de partid. Rolul moralei de partid în întărirea partidului.

M. M. KARPOV, *Știința și dezvoltarea societății*, București, Edit. politică, 1962, 110 p.

Cartea răspunde la unele probleme, cele mai caracteristice și mai puțin tratate în literatura sovietică, ridicate de dezvoltarea impetuoasă a științei în epoca noastră.

Cuprinsul cărții este următorul :

I. Apariția științei și legile dezvoltării societății.

1. Unele particularități ale științei.

2. Concepţiile idealiste despre dezvoltarea ştiinţei.

3. Practica socială — baza apariţiei şi dezvoltării ştiinţei.

4. Legile interne ale dezvoltării ştiinţei.

5. Interdependenţa dintre ştiinţă şi filozofie.

6. Opoziţia dintre ştiinţă şi religie.

II. Rolul ştiinţei în viaţa societăţii.

1. Ştiinţa şi producţia.

2. Condiţiile de dezvoltare a ştiinţei şi caracteristicile utilizării ei în ţările capitaliste.

3. Particularităţile dezvoltării şi utilizării ştiinţei în condiţiile socialismului şi comunismului.

Autorul evidenţiază faptul că în societatea socialistă, spre deosebire de capitalism, ştiinţa ocupă un loc deosebit de important, este folosită în toate domeniile vieţii sociale şi slujeşte omului, intereselor lui vitale. Ocupîndu-se de aspectele fundamentale ale acestei probleme, cartea poate servi ca un bun îndreptar pentru un cerc larg de cititori.

Э. М. СИТНИКОВ, *Проблема „отчуждения" в буржуазной философии и фальсификаторы марксизма* (*Problema „înstrăinării" în filozofia burgheză şi falsificatorii marxismului*), Moscova, Издательство В.П.Ш. при ЦК КПСС, 1962, 114 p.

E. M. Sitnikov face la început un istoric al noţiunii de „înstrăinare", arătînd că ea a fost folosită atît de Hegel, cît şi de tînărul Marx, dar în accepţii fundamental opuse. Încă în lucrările sale de tinereţe, Marx arătase care este esenţa „înstrăinării" şi indicase singura cale pentru înlăturarea ei : lichidarea proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie. Noţiunea „înstrăinării" a devenit astăzi o marfă obişnuită în cercurile ideologiei burgheze. Folosind în mod idealist această noţiune, ei creează un tablou denaturat al realităţii sociale.

Capitolele lucrării sînt următoarele :

1. Problema „înstrăinării" în arsenalul anticomunismului.

a) Noţiunea „înstrăinării" şi falsificarea marxismului.

b) Cine este vinovat de „înstrăinarea" omului ?

c) Reţetele anticomuniste ale lichidării „înstrăinării".

d) Problema „înstrăinării" şi aşa-numitele „relaţii umane" în capitalism.

2. Comunismul — adevăratul umanism.

a) Lichidarea „înstrăinării omului".

b) Lichidarea „înstrăinării" produsului muncii.

c) Lichidarea „înstrăinării" omului faţă de om.

d) Lichidarea „înstrăinării" omului faţă de societate.

e) Colectivitate şi personalitate.

В. С. КОРНИЕНКО, *О сущности эстетического познания* (*Despre esenţa cunoaşterii estetice*), Novosibirsc, Издательство Сибирского отделения АН. СССР, 1962, 175 p.

Cartea reprezintă o încercare de a lămuri cîteva probleme referitoare la esenţa cunoaşterii estetice. Autorul şi-a propus să expună problema cunoaşterii estetice pornind de la teoria marxist-leninistă a cunoaşterii şi avînd în vedere următoarele probleme esenţiale : examinarea obiectului cunoaşterii estetice şi a creaţiei estetice, examinarea formării şi dezvoltării conştiinţei estetice a societăţii şi, în ultimă analiză, examinarea artei ca formă fundamentală a fenomenului estetic. Capitolele lucrării sînt următoarele :

Cap. I. Obiectul cunoaşterii estetice.

1. Natura şi însuşirile estetice.

2. Esteticul în viaţa socială.

Cap. II. Conştiinţa estetică a societăţii.

1. Despre originea conştiinţei estetice.

2. Idealul esteticii — criteriul cunoaşterii şi creaţiei estetice.

Cap. III. Arta — formă de bază a cunoaşterii estetice.

1. Obiectul şi conţinutul artei.

2. Unitatea dintre etic şi estetic în artă.

Cap. IV. Cîteva probleme ale educaţiei estetice a oamenilor muncii în perioada construirii societăţii comuniste.

1. Idealul estetic comunist.

2. Principiile educaţiei estetice.

3. Întărirea rolului societăţii în educarea estetică a poporului.

Л. ЗЕМЛЯНОВА, *Современная эстетика в С.Ш.А. Критический очерк* (*Estetica contemporană în S.U.A.* — Încercare critică), Москва, Государственное издательство политической литературы, 1962, 160 p.

Autoarea, L. Zemlianova, candidată în ştiinţe filologice, întreprinde o substanţială analiză a principalelor curente din estetica burgheză din S.U.A., dovedind caracterul lor neştiinţific, consecinţele negative ale aplicării lor în artă. Scrisă pe baza unui bogat material din publicaţiile din S.U.A., autoarea evidenţiază idealismul subiectiv ca bază filozofică a acestor curente estetice decadente. Capitolele lucrării sînt următoarele : 1) Baza filozofică a esteticii burgheze în S.U.A. ; 2) Freudismul ; 3) Semantismul şi simbolismul ; 4) „Noua critică" ; 5) Pragmatismul ; 6) Estetica idealistă şi idealismul fizic ; 7) În locul artei ; 8) Revizionismul în estetica americană ; 9) Estetica marxistă din S.U.A. în luptă cu cea burgheză.

Expusă într-o formă vie şi uşor accesibilă, lucrarea interesează un cerc larg de cititori.

ROSA LUXEMBURG, *Cuvîntări şi articole alese.*
Editura politică, Bucureşti, 1962, 301 p.

Volumul apărut recent în traducere reprezintă o culegere întocmită după originalul german apărut în Editura „Dietz", Berlin, 1951 şi înmănunchiază cele mai de seamă scrieri şi cuvîntări ale Rosei Luxemburg, una din figurile cele mai luminoase ale mişcării muncitoreşti germane şi internaţionale.

Alături de Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg a fost unul dintre întemeietorii Partidului Comunist din Germania. Biografia şi opera ei, arată Lenin, constituie învăţăminte cum nu se poate mai utile pentru educarea multor generaţii de comunişti din lumea întreagă.

Prefaţa volumului subliniază însemnătatea deosebită a activităţii sale revoluţionare, procesul învingerii unor greşeli, abnegaţia şi spiritul de luptă al acestei remarcabile revoluţionare asasinate mişeleşte de teroarea contrarevoluţionară.

GEORGE BARIŢ, *Scrieri social-politice*, studiu şi antologie de Victor Cheresteşiu, Camil Mureşan, George Em. Marica, Editura politică, Bucureşti, 1962, 432 p.

Editat cu prilejul aniversării a 150 de ani de la naşterea marelui cărturar şi publicist transilvănean George Bariţ, volumul cuprinde o bogată antologie reprezentativă a scrierilor sale social-politice. În marea lor majoritate inedite, ele contribuie la cunoaşterea mai temeinică şi multilaterală a vieţii şi activităţii lui George Bariţ, figură luminoasă din trecutul culturii noastre, însufleţit de dragoste pentru cei mulţi şi asupriţi, plin de abnegaţie în lupta sa necurmată pentru ridicarea materială şi culturală a poporului romîn, pentru drepturile sale naţionale.

Alcătuită pe baza bibliografiei complete a operei lui George Bariţ, antologia îmbrăţişează toate perioadele activităţii sale, începînd din 1835, pînă în 1890. Textele selectate contribuie la completarea cunoştinţelor cititorilor despre George Bariţ, evidenţiază meritele sale în cultura şi viaţa social-politică românească, nu numai în epoca anterioară revoluţiei de la 1848, ci şi în epoca de după revoluţie, cînd scrisul său dobîndeşte o semnificaţie mai cu-

prinzătoare, iar activitatea sa nu rămîne mai prejos de cea din primii ani.

Studiul introductiv, „Viaţa şi activitatea lui George Bariţ", înfăţişează cititorului principalele momente ale vieţii sale frămîntate, precum şi coordonatele de bază ale gîndirii sale social-politice, încadrate în epocă.

Luptător înaintat pentru drepturile poporului, unul din fruntaşii de seamă ai revoluţiei de la 1848 din Transilvania, strălucit om de cultură, întemeietorul presei romîneşti din Transilvania, publicist şi istoric, George Bariţ (1812—1893) este una din marile personalităţi ale trecutului nostru.

Moştenirea sa culturală, uitată şi denaturată de burghezia romînească intrată în conflict cu propriile ei idei înaintate, este valorificată astăzi şi inclusă în patrimoniul culturii progresiste a poporului nostru.

Tratat de psihologie experimentală, sub redacţia prof. univ. Alexandru Roşca, Editura Academiei R.P.R., 1963, 650 p.

Tratatul de psihologie experimentală, alcătuit de un colectiv de autori (Anatole Chircev, Valer Mare, Vasile Pavelcu, Paul Popescu-Neveanu, Alexandru Roşca, Gheorghe Zapan, Beniamin Zörgö) şi apărut sub redacţia generală a prof. univ. Alexandru Roşca, este consacrat analizei legilor celor mai generale ale psihicului omenesc în general. Reflectînd direcţiile actuale ale cercetărilor experimentale din domeniul psihologiei generale, lucrarea abordează, într-un mod larg accesibil, cele mai recente realizări ale psihologiei ştiinţifice. Alături de rezultatele cele mai reprezentative ale cercetărilor experimentale, cititorului îi sînt înfăţişate totodată şi metodele concrete care au dus la obţinerea acestor rezultate.

După analiza „*Aspectului teoretic al cercetării experimentale*" conţinută în *Introducere*, în cuprinsul căreia metoda experimentală şi metoda testelor în psihologia idealistă sînt opuse metodei experimentale în sistemul psihologiei ştiinţifice, tratatul se deschide prin abordarea problemelor legate de *senzaţii şi percepţii* (cap. I). Sînt cercetate mecanismele reflectării senzoriale, modalităţile recepţiei senzoriale, sensibilitatea analizatorilor şi căile modificării ei, asimetria funcţională a analizatorilor cu receptori-perechi, percepţia însuşirilor spaţiale ale obiectelor, percepţia timpului, rolul cuvîntului în percepţie ş.a.

Capitolul II, *Atenţia şi activitatea de orientare*, analizează noţiunea de atenţie, activitatea de orientare, unele particularităţi ale reacţiilor de orientare în comparaţie cu reacţiile specifice de apărare şi adaptare, condiţiile stingerii reflexului de orientare, relaţia dintre reacţia de orientare şi legăturile condiţionate, rolul cuvîntului în activitatea de orientare, particularităţile şi formele atenţiei.

Capitolul III este consacrat cercetării *gîndirii*. După analiza problemelor de concepţie şi metodă în studiile despre gîndire, sînt abordate problemele formării noţiunilor, ale înţelegerii, ale rezolvării diferitelor probleme, procesele gîndirii în activitatea creatoare, mecanismele verbale ale gîndirii, dezvoltarea gîndirii în strînsă legătură cu dezvoltarea limbajului ş.a.

În capitolul IV, „*Limbajul*", sînt cercetate funcţiile limbajului, formarea cuvîntului ca semnal „independent", mecanismul formării legăturilor condiţionate complexe în procesul însuşirii cuvintelor şi a structurii gramaticale a limbii, latura semantică şi latura acustică a cuvîntului, perceperea şi înţelegerea limbajului, rolul limbajului în formarea şi dezvoltarea proceselor psihice.

În Capitolul V, „*Memoria*", autorii înfăţişează principalele linii în interpretarea şi cercetarea memoriei, procesul memorării, reproducerea şi recunoaşterea, păstrarea şi uitarea.

Cercetările asupra *afectivităţii*, cuprinse în capitolul VI, insistă asupra emoţiilor, a stărilor afective elementare şi asupra sentimentelor complexe, subliniind principalele orientări în metodele de cercetare şi principalele poziţii filozofice care se înfruntă în aceste probleme, precum şi superioritatea concepţiei ştiinţifice

materialist-dialectice în înțelegerea problemelor afectivității.

„Activitatea voluntară" constituie tema capitolului următor. Prezentarea problemelor teoretice ale cercetării activității voluntare este urmată de analiza bazelor anatomo-fiziologice ale activității voluntare, și de cercetarea rolului imaginii și al cuvîntului în reglarea activității, și al raportului dintre activitatea voluntară și cea involuntară.

Capitolul VIII tratează problema *deprinderilor*, a naturii lor, deprinderile ca efecte ale sistematizării reflexe, condițiile și etapele formării deprinderilor, problemele și modalitățile cercetării lor, specificul deprinderilor pentru diferitele domenii de activitate.

Capitolul IX abordează problema *aptitudinilor*. Este cercetată natura aptitudinilor, raportul dintre aptitudini și dispoziții, metodele de cercetare a aptitudinilor, precum și perspectivele apropiate ale cercetărilor asupra aptitudinilor.

Ultimul capitol, X, este consacrat problemelor legate de *particularitățile tipologice ale activității nervoase superioare*. Menționăm dintre acestea : elucidarea noțiunilor de tip de activitate nervoasă superioară, temperament, caracter, metodele de cercetare a tipurilor generale de activitate nervoasă superioară și căile cercetării lor.

Lucrarea se adresează unor largi categorii de cititori (studenți, cadre didactice, specialiști, cercetători din diverse domenii de specialitate) interesați de rezolvarea științifică a principalelor probleme ale psihologiei.

CONDILLAC, *Tratatul despre senzații*. Studiu introductiv și note : *Dan Bădărău*, Editura științifică, București, 1962, 250 p.

Apărut pentru prima dată în 1754, „Tratatul despre senzații" este principala scriere a lui Condillac, gînditor aparținînd acelor curente iluministe care, în frunte cu Voltaire, au dus lupta ca reprezentanți ai burgheziei luminate împotriva temeliilor ideologice și politice ale statului feudalo-absolutist francez din secolul al XVIII-lea. Situîndu-se pe poziții mai puțin radicale decît iluminiștii aceluiași secol, ei socoteau că nenorocirile popoarelor, mizeria în care trăiau cei asupriți s-ar explica prin faptul că oamenii nu erau încă suficient de „luminați". Țelul lor nu era răsturnarea monarhiei absolutiste, ci îmbunarea ei prin culturalizare. Nici biserica nu era atacată de ei frontal. Ca deiști ei îmbinau tendințele materialiste cu unele orientări idealiste. Reprezentativ în acest sens este Voltaire și, mai ales, Condillac.

Analizînd activitatea filozofică a lui Condillac, autorul studiului introductiv subliniază că, dintre toți filozofii francezi ai secolului al XVIII-lea, Condillac apare ca unul care a contribuit într-o largă măsură, printr-o critică susținută și sistematică, să arate că metafizica speculativă a cartezianismului și-a trăit traiul, că a început o nouă epocă, aceea a cercetării directe a naturii, fără prejudecăți, fără principii abstracte lipsite de miez real. Condiliac își fundamentează concepția pe prezența cunoașterii senzoriale; el recurge la senzualismul lui Locke, pe care nu-l adoptă însă fără rezerve, reproșîndu-i de a nu fi urmat cu destulă claritate și precizie linia pe care și-o trasase, aceea de a determina geneza ideilor pornind de la factorul senzorial. Metodica lui Condillac, arată Dan Bădărău, este superioară celei a lui Locke. Ea nu este pur empiristă și inductivă ca la filozofii englezi, ci are, ca la cartezieni, un fundament rațional solid. Prin aceasta Condillac vădește că a preluat ceea ce este mai valoros la Descartes, și anume metoda.

Pentru Condillac, arată autorul studiului introductiv, nu există decît o singură metodă pentru a ajunge la adevăr, și anume prin descompunerea ideilor complexe în factorii lor primi și prin recompunerea cunoștințelor noastre cu ajutorul acestor elemente prime. Din cele două momente ale analizei : cel al descompunerii și cel al recompunerii, în *Tratatul despre senzații*, Condillac îndeplinește numai a doua parte a programului

său. El pornește de la premisa că factorul prim al cunoașterii este senzația și de la presupunerea că acest punct de vedere este acceptat de cititor. Presupunînd că o statuie, la început inertă, este rînd pe rînd înzestrată cu cele cinci simțuri, Condillac conchide că prin acțiunea și interacțiunea simțurilor ea capătă toate cunoștințele posibile, pînă la cele mai abstracte, ba chiar dobîndește și toate caracterele unei ființe omenești.

Elaborînd *Tratatul despre senzații*, Condillac — se arată în studiul introductiv — a urmărit un dublu scop : în primul rînd, lichidarea senzualismului impur al lui Locke, subordonînd întreaga activitate psihică unui principiu unic care este senzația, în al doilea rînd, el a căutat să sustragă idealismului berkeleyan sistemul său de cugetare senzualist.

Analiza meritelor incontestabile ale lui Condillac în dezvoltarea gîndirii materialiste este completată, în studiul introductiv, cu reliefarea limitelor proprii concepțiilor sale. Analiza este totodată extinsă și asupra celorlalte scrieri ale gînditorului francez, integrate armonios în concepția sa filozofică de ansamblu.

WALTER HOLLITSCHER, *Natura în lumina științei*, Editura științifică, București, 1962, 414 p.

Consacrată problemelor filozofice ale științelor contemporane ale naturii, cartea filozofului marxist austriac Walter Hollitscher, apărută în 1960 la Viena, a cunoscut o largă răspîndire, fiind tradusă în numeroase limbi.

Interpretînd filozofic un bogat material faptic, atît din domeniul științelor fizice și cosmogonice, cît și al celor biologice, autorul demonstrează în mod convingător că succesele științelor naturii din zilele noastre sînt indisolubil legate de filozofia materialismului dialectic, și că ele au consemnat înfrîngerea totală a idealismului și metafizicii.

Prima parte a lucrării cuprinsă în capitolul *Științele naturii — Filozofia naturii — Dialectica naturii*, urmărește istoria îndelungată și frămîntată a filozofiei și a științelor naturii, din cele mai vechi timpuri, evidențiind cauzele care au determinat sfîrșitul vechii filozofii a naturii. Autorul înfățișează rătăcirile și căutările primei filozofii a naturii, nașterea științelor moderne, apariția și dezvoltarea materialismului mecanicist, opus idealismului subiectiv, progresele filozofiei naturii în Germania și Franța, de la Kant pînă la Lamarck, procesul de trecere de la intuițiile filozofiei naturii la cunoașterea experimental-teoretică a interdependenței generale din natură.

O deosebită atenție este acordată dialecticii materialiste a naturii, a cărei apariție a însemnat un punct de cotitură în lupta împotriva vechilor idei despre natură. Analizînd științele naturii și concepția despre natură la începutul epocii imperialismului, autorul insistă asupra teoriei atomiste și asupra teoriei cîmpului și a căldurii, denunțînd pozițiile șubrede, neștiințifice ale idealismului „fizic" și pozitivismului.

Al doilea capitol al lucrării, intitulat *„Materia în mișcare"*, dezbate problemele unității, increabilității și indestructibilității materiei, problemele infinitului în spațiu și timp, dialectica relației spațiu-timp, problema caracterului infinit al mișcării, ca lege a naturii, mișcarea ca mod de existență a materiei, noțiunea de lege, de cauzalitate, mișcarea în fizica cuantelor, opunînd înțelegerea științifică a acestor probleme diferitelor variante contemporane ale idealismului fizic.

Capitolul trei este consacrat *„Problemelor dezvoltării cosmice"*. În cuprinsul lui autorul analizează atracția și respingerea, concepute ca fundamentala contradicție în Cosmos, problemele legate de cercetarea materiei difuze, a stelelor și sistemelor stelare, pentru a încheia cu ultimele rezultate ale cosmogoniei moderne. Sînt criticate concepțiile asupra „haosului inițial", asupra „materiei primare" și asupra „exploziei inițiale".

Ultimele două capitole sînt axate pe *„Problemele dezvoltării biologice"* şi *„Problemele originii omului"*. Sintetizînd un vast material în legătură cu problemele dezvoltării lumii vii, autorul tratează deosebit de interesant problemele legate de originea vieţii pe pămînt, de evoluţia regnului vegetal şi animal, de apariţia omului şi formarea conştiinţei. Sînt subliniate principalele probleme controversate ale teoriei evoluţiei şi sînt criticate mecanicismul şi vitalismul în biologie, mistificarea „gestaltistă", folosirea abuzivă a întîmplării în cercetarea ştiinţifică, mistificarea vieţii prin „biologia cuantică" etc.

În încheiere, expunînd principalele controverse privitoare la om (rasă şi umanitate, neomalthusianismul şi darvinismul social, omul — o maşină?, omul — o fiinţă mînată de instincte?, limba — convenţie şi joc?) autorul evidenţiază victoria incontestabilă a dialecticii materialiste asupra idealismului şi metafizicii.

GIORGIO VASARI, *Vieţile celor mai de seamă pictori, sculptori şi arhitecţi*, vol. I şi II. Editura meridiane, Bucureşti, 1962, 631 p. şi 509 p.

Lunga serie de *Vieţi* ale celor mai de seamă pictori, sculptori şi arhitecţi, datorate pictorului şi arhitectului aretin Giorgio Vasari (1511—1574) este considerată ca cea mai importantă scriere a Renaşterii în domeniul biografiilor. Imens tezaur de informaţii asupra perioadei renascentiste, opera lui Giorgio Vasari prezintă cititorului nu numai lumea artistică a Renaşterii, dar totodată şi modul de gîndire nou, universul spiritual al acestei epoci care, după cum arată Engels, avea nevoie de titani şi a creat titani, titani ca gîndire, pasiune şi caracter, ca multilateralitate şi erudiţie.

Giorgio Vasari face parte din acea serie de autori, care au apărut după Machiavelli şi care au considerat că istoria ca şi politica sînt generate de cauze raţionale, că nu se află sub semnul şi impulsul Providenţei, ci că ele sînt opera omului şi a personalităţii sale.

Scriind *Vieţile*, intenţia lui Vasari a fost de a transmite posterităţii biografiile unor oameni care să constituie exemple. Înainte de a fi însă un biograf, Vasari încearcă să fie şi un teoretician al artei, care caută să-i explice originile şi cauzele dezvoltării. Explicaţia sa este realistă şi se întemeiază pe concepţia că dezvoltarea artelor urmează un proces evolutiv *analog cu al creşterii omului, de la copilărie la maturitate*. Cum însuşi declară, scopul său nu a fost de a compila şi nici de a inventaria unele opere, ci acela de a cerceta şi analiza motivele şi cauzele, a interpreta faptele, pentru a ajunge la ideea directoare generală, a afla astfel originile şi cauzele dezvoltării şi progresului. Cercetînd cu atenţie fenomenul artistic, Vasari îşi dă seama şi subliniază lupta continuă pe care o desfăşoară reprezentanţii artei socotită oglindire a realităţii (deci reprezentanţii începutului realismului în artă), cu manieriştii greci sau bizantini care constrîngeau arta în scheme şi canoane prestabilite.

Cu *multă pătrundere* reliefează Vasari faptul că omul nou al Renaşterii îşi întoarce ochii de la contemplarea imaginarei lumi supraterestre, către lumea înconjurătoare, către viaţa sa interioară. Întorcîndu-se spre arta antichităţii, arată el, artiştii s-au folosit de canoanele ei ca de puncte de sprijin pentru a vedea mai clar lucrurile pămîntene, ascunse privirilor de vălul aruncat de biserică timp de secole asupra realităţii din jur.

Studiul introductiv semnat de Alexandru Balaci contribuie substanţial la familiarizarea cititorului cu opera şi cu concepţia despre artă a lui Giorgio Vasari. Traducerea integrală în romînește a *Vieţilor* lui Vasari, arată autorul studiului introductiv, constituie un act profund cultural pe linia răspîndirii operelor clasicilor literaturii universale în ţara noastră.

AUGUSTIN DEAC, *Mişcarea muncitorească din Transilvania 1890—1895*. Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1962, 391 p.

Perioada relativ restrînsă din istoria mişcării muncitoreşti din Transilvania, analizată în cuprinsul lucrării, reprezintă o perioadă importantă şi încă puţin cercetată de istoriografia marxistă. Ignorată total de istoricii burghezi din trecut, perioada de după 1890 prezintă un deosebit interes datorită faptului că ea marchează o nouă etapă în dezvoltarea şi organizarea mişcării muncitoreşti transilvănene. Este perioada de părăsire a formelor incipiente de organizare a clasei muncitoare, de respingere făţişă şi hotărîtă a tutelei patronatului asupra organizaţiilor muncitoreşti. În aceşti ani, în majoritatea centrelor muncitoreşti, apar, în mod organizat, forme organizatorice calitativ noi : asociaţii profesionale, pe ramuri de producţie, organizate pe criterii de clasă, şi mai cu seamă, organizaţii politice ale clasei muncitoare (cercuri muncitoreşti, organizaţii locale ale Partidului social-democrat etc.) care reuneau pe muncitorii din aceeaşi localitate indiferent de profesie şi naţionalitate.

Anul 1890 a însemnat începutul constituirii organizaţiilor locale ale P.S.D., partid în ale cărui rînduri s-au înrolat muncitorii conştienţi, elementele revoluţionare care au alcătuit aripa înaintată, consecventă luptei pentru apărarea intereselor clasei muncitoare, credincioasă învăţăturii marilor dascăli ai proletariatului, K. Marx şi Fr. Engels.

Anii 1890—1895 sînt martori a numeroase acţiuni greviste declanşate în mai toate centrele şi regiunile industriale ale Transilvaniei. Marile greve ale minerilor romîni, maghiari şi germani de la exploatările miniere din Dognecea (1890), Petroşeni, (1892), Anina (1894) şi Reşiţa (1895) au avut un larg răsunet nu numai prin proporţiile lor, dar şi prin durata luptei şi prin rezultatele obţinute.

Lucrarea abordează probleme de mare importanţă ale mişcării muncitoreşti din Transilvania, cum sînt atitudinea faţă de mişcarea ţărănească şi faţă de mişcarea de eliberare naţională, se străduieşte să dea răspuns întrebării privitoare la atitudinea mişcării muncitoreşti, a socialiştilor faţă de problema naţională din Transilvania.

Capitolele care structurează lucrarea sînt următoarele : I. Situaţia social-economică şi politică a Transilvaniei la sfîrşitul secolului al XIX-lea ; II. Mişcarea muncitorească din Transilvania pînă în decembrie 1890 ; III. Contribuţia socialiştilor transilvăneni la înfiinţarea Partidului social-democrat din Ungaria ; IV. Dezvoltarea şi consolidarea mişcării muncitoreşti din Transilvania după crearea P.S.D. ; V. Lupta socialiştilor înaintaţi din Transilvania pentru o linie revoluţionară în mişcarea muncitorească ; VI. Acţiuni muncitoreşti în anul 1893 ; VII. Lupta socialiştilor înaintaţi din Transilvania pentru refacerea unităţii mişcării muncitoreşti ; VIII. Mişcarea muncitorească din Transilvania în anii 1894 şi 1895 ; IX. Răspîndirea ideilor socialiste la sate ; X. Mişcarea muncitorească şi problema naţională în Transilvania la sfîrşitul secolului al XIX-lea.

La baza elaborării lucrării se află o solidă muncă de documentare. Cea mai însemnată parte a izvoarelor documentare provine din arhivele celor mai importante centre din Transilvania, precum şi din Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R. Autorul a cercetat de asemenea unele materiale primite din partea Institutului de istorie a mişcării muncitoreşti din Ungaria.

Adresîndu-se unui cerc larg de cititori interesaţi în cunoaşterea istoriei mişcării noastre muncitoreşti, lucrarea aduce o contribuţie la aprofundarea istoriei mişcării muncitoreşti din Transilvania.

A. ŞTEKLI, *Thomas Münzer*, Editura tineretului, 1963, 343 p.

Cartea autorului sovietic A. Ştekli readuce în faţa cititorului una din perioadele cele mai frămîntate ale Germaniei de la înce-

putul secolului al XVI-lea, cînd vîltoarea Războiului ţărănesc a zguduit din temelii întregul edificiu social-politic. Dramaticele evenimente au impus pe prim plan figura luminoasă a lui Thomas Münzer „revoluţionarul plebeu" — cum l-a denumit Engels.

Ideile lui Thomas Münzer, cel care a exprimat pe deplin năzuinţele sărăcimii oraşelor şi ale sărăcimii apăsate de jugul greu al iobăgiei, tindeau să instaureze pe pămînt o societate în care să nu mai existe proprietate privată, deosebire de clasă şi autoritate străină de popor şi opusă lui.

Autorul împleteşte analiza ideilor afirmate de T. Münzer cu cea a activităţii sale de conducător al poporului la lupta împotriva vechii stăpîniri. Sînt evocate cu măiestrie luptele sîngeroase ale maselor de ţărani şi tîrgoveţi, slab înarmate, împotriva puternicelor oştiri cavalereşti, victoriile şi înfrîngerile sărăcimii aduse la disperare de samavolnicia seniorilor laici şi bisericeşti.

Lucrarea reliefează chipul înflăcăratului gînditor şi luptător pentru dreptate socială, Thomas Münzer, contribuind la o cunoaştere mai adîncită a profilului ideologic al marii încleştări de clasă reprezentată de Războiul ţărănesc german.

DIN SUMARELE REVISTELOR STRĂINE

VOPROSÎ FILOZOFII,
1962, nr. 12

În acest număr sînt tratate numeroase probleme referitoare la diferitele sectoare ale filozofiei.

Într-o formă refăcută se publică comunicarea lui M. T. Iovciuk şi G. V. Osipov *Despre unele principii teoretice, probleme şi metode ale cercetărilor sociologice*, prezentată la cel de-al V-lea Congres internaţional de sociologie din S.U.A. În articol se vorbeşte despre unitatea interioară a teoriei ştiinţifice şi a cercetărilor sociologice concrete caracteristică sociologiei marxiste, este dezvăluită inconsistenţa metodologică a sociologiei burgheze contemporane. Autorii se opresc în mod special asupra problemelor şi metodelor cercetărilor sociologice concrete în U.R.S.S., enumeră cele mai actuale probleme de sociologie (cercetarea legităţilor generale ale transformării socialismului în comunism, problemele sociale ale construirii bazei tehnice-materiale a comunismului, cercetări sociale aplicate etc.).

În articolul lui M. Popovici (Kiev) *Aspectul filozofic al problemei semnificaţiei şi sensului*, se arată că această problemă a depăşit de mult cadrul propriu al logicii şi are o latură gnoseologică esenţială. Sînt cercetate două probleme : natura identificării şi natura obiectelor individuale. Sînt analizate de asemenea diferite puncte de vedere referitoare la aceste probleme şi este combătută concepţia neopozitivistă. Autorul încearcă să traseze o soluţie originală a problemelor abordate (în special a problemei genezei identificării logice), folosind în acest scop un interesant material din ştiinţele naturii.

În articolul lui P.I. Ivanov *Despre cele două forme ale esteticului în realitatea obiectivă* este supusă criticii părerea destul de răspîndită după care esteticul ar fi legat numai de om şi n-ar exista în mod obiectiv. Autorul consideră că esteticul există în natură şi în societate şi ajunge la concluzia că, în afara fenomenelor estetice create de oameni care sînt rezultat al activităţii umane, există şi frumosul obiectiv înaintea omului şi în afara omului. Însăşi creaţia estetică este supusă legilor frumosului care există în mod obiectiv.

Foarte importante şi actuale probleme sînt puse în articolul scris sub formă de teze *Problemele filozofice ale transformării naturii* de G.F. Hilmi. Autorul subliniază că problema transformării naturii şi a ridicării productivităţii ei se transformă în vremea noastră într-una din problemele centrale ale ştiinţei. În legătură cu aceasta, se vorbeşte despre necesitatea transformării conştiente şi planice a întregii biosfere a Pămîntului şi despre perspectivele acestei transformări. De aici rezultă o nouă sarcină de importanţă uriaşă, sarcină care stă în faţa unui întreg complex de ştiinţe ale naturii : a trece de la studierea naturii aşa cum este ea la proiectarea unei

naturi noi, necesare omului, mai perfecte, a învăţa cum să prevedem legile ei. Autorul pune problema creării teoriei transformării naturii, problema formării unei noi direcţii a cercetărilor ştiinţifice — a biogeofizicii —, el arată însemnătatea laturii metodologice a problemelor care se ivesc în acest domeniu.

Articolul lui Dzamal Mustafaev (Baku) *Concepţia despre lume a lui Nizami* este consacrat analizei concepţiilor uneia dintre cele mai luminoase figuri din istoria culturii orientului musulman medieval. Dezvăluind laturile fundamentale ale concepţiilor lui Nizami, autorul respinge încercările literaturii orientalistice occidentale de a-l prezenta pe acest gînditor şi poet ca pe un mistic, adept al liniei religioase-realiste în filozofie.

Semnalăm de asemenea articolele *Existenţialismul german şi refascizarea ideologiei în Germania occidentală* de Manfred Bur (R.D.G.) şi *Sensul, subiectiv-idealist al teoriei simbolismului a lui A. Whitehead* de A. A. Iaşev. Analizînd în mod temeinic aceste curente ale filozofiei burgheze contemporane, autorii arată în mod convingător inconsistenţa lor, dezvăluie direcţia socială a concepţiilor adepţilor existenţialismului şi a celorlalte variante ale idealismului.

În acelaşi număr se publică o serie de materiale la rubricile „Viaţa ştiinţifică" şi „Critică şi bibliografie". Printre acestea sînt dările de seamă despre conferinţa teoretică din Krasnoiarsk, consacrată problemelor legităţilor dezvoltării atitudinii comuniste faţă de muncă, despre discutarea la Leningrad a primului volum al *Enciclopediei filozofice*, recenzia lui A. P. Belik asupra cărţii academicianului P. N. Fedoseev *Comunismul şi filozofia*, nota *Despre situaţia bibliografiei literaturii filozofice în U.R.S.S.* etc.

MAGYAR FILOZOFIAI SZEMLE, 1962, nr. 5

M. B. MITIN, *Congresul al XXII-lea al P.C.U.S. şi sarcinile muncii ştiinţifice pe tărîmul filozofiei marxist-leniniste*

(Referat prezentat la Consfătuirea redacţiilor revistelor de filozofie din ţările socialiste, Leipzig, 1962, publicat în „Cercetări filozofice", nr. 4/1962).

LIK JOZEF, *Despre teoria marxistă a personalităţii*

În prima parte a studiului, autorul subliniază actualitatea elaborării unei teorii a personalităţii, indicînd stadiul actual şi sarcinile filozofiei marxiste privind această problemă.

A doua parte a studiului analizează noţiunea marxistă de personalitate. Pornind de la teza lui Marx după care esenţa omului este „totalitatea relaţiilor sociale", autorul conchide că personalitatea este „o calitate socială". Pe această bază, el integrează individul în relaţiile sociale, definindu-l ca unitate a generalului şi individualului. Trecînd la analiza structurii personalităţii şi a problemei tipizării, autorul subliniază că la baza studiului acestor probleme trebuie să se afle noţiunea marxistă a personalităţii. Structura personalităţii trebuie analizată atît în existenţa individuală, cît şi în conştiinţa individuală. În ceea ce priveşte tipizarea, studiul remarcă că aceasta constituie un mijloc esenţial de cercetare ştiinţifică a personalităţii, dar numai atunci cînd stabilirea tipurilor se realizează după criterii sociale obiective.

Cea de-a treia parte a studiului se ocupă cu problema personalităţii comuniste. După ce schiţează cele mai importante trăsături ale personalităţii comuniste pe baza tezelor Congresului al XXII-lea al P.C.U.S., autorul se opreşte la analiza conţinutului noţiunii de dezvoltare multilaterală a personalităţii. Aceasta este în primul rînd reflectarea în conştiinţa individului — într-o măsură din ce în ce mai mare — a bogăţiei relaţiilor de producţie şi se manifestă printr-o activitate multilaterală, care exprimă capacitatea individului de a înţelege problemele sociale şi a se integra în diferitele sfere ale vieţii sociale. Multilateralitatea nu poate fi absolutizată, ea este relativă, prezintă un caracter concret istoric. Factorul determinant al dezvoltării multilaterale a personalităţii este munca

comunistă. În legătură cu aceasta, este analizat efectul diviziunii muncii asupra dezvoltării multilaterale a individului.

În încheiere, studiul respinge afirmaţiile calomnioase ale ideologilor burghezi după care comunismul ar distruge personalitatea.

SZALAI SÁNDOR, *Considerente metodologice legate de problemele actuale ale cercetării sociologice. I. Metodologia sociologiei marxiste şi moştenirea clasică*

Autorul, subliniind importanţa materialismului istoric ca fundament teoretic şi metodologic comun tuturor cercetărilor marxiste cu caracter social, arată totodată că fiecare ramură specială are şi un sistem de concepte şi o metodologie specială, cu o independenţă relativă faţă de materialismul istoric. Astfel, scrie autorul, un etnograf, pentru a deveni jurist, trebuie să-şi însuşească nu numai anumite cunoştinţe faptice, ci şi un sistem de noţiuni şi o metodologie proprie ramurii respective. În aceeaşi ordine de idei, autorul arată că cercetarea sociologică concretă are şi ea metodologia ei proprie, relativ autonomă faţă de materialismul istoric.

Autorul face distincţie între metodologie şi metode, aplicînd-o în domeniul cercetărilor sociologice concrete. El arată că metodologia stabileşte condiţiile şi combinaţiile în care pot fi folosite diferite metode, apreciind în acelaşi timp valoarea lor.

(A doua parte a studiului, care va apărea în numărul viitor al revistei, va analiza aceste metode.)

MUNKÁCSY GYULA, *Pe marginea unei „sinteze a filozofiei religiei" catolice*

Articolul se ocupă de acele tendinţe filozofice care preconizează o filozofie unitară a religiei catolice, prin unificarea tomismului cu fenomenologia religioasă. După autor, cele două curente amintite manifestă opoziţia tradiţională dintre curentul augustinian şi cel tomist.

Analizînd desfăşurarea argumentării lui Albert Lang, profesor universitar la Bonn, care încearcă să realizeze fuziunea tomismului şi a fenomenologiei religioase în lucrarea *Wesen und Wahrheit der Religion*, autorul arată că fenomenologia acoperă în esenţă o ontologie idealist-subiectivă şi că tocmai de aceea unificarea ei cu metafizica obiectivă idealistă creştină ar duce la noi contradicţii. Fenomenologia religioasă nu poate să depăşească limitele misiunii subiectiviste augustiniene.

Din lucrarea lui Lang se desprinde concluzia că şi tendinţele de ordin gnoseologic-logic care se îndreaptă spre unificarea „intuiţiei" fenomenologice şi a cunoaşterii „reflexive" susţinute de tomism sînt sortite eşecului.

Articolul constată că încercarea de sinteză este prin esenţa sa lipsită de succes : concepţia cărţii se menţine în ultimă instanţă pe poziţia fenomenologiei religioase care apără reminiscenţele augustiniene.

A doua parte a studiului, referindu-se la unele probleme gnoseologico-metodologice ale criticii marxiste a sistemelor religioase filozofice, încearcă să stabilească cîteva cerinţe privind analiza fundamentală a posibilităţilor şi perspectivelor sintezei filozofiei religioase. După părerea autorului, un sistem filozofic religios nu-şi poate justifica propriul său punct de plecare decît cu preţul unui cerc vicios. Critica marxistă nu se poate însă mulţumi cu simpla înregistrare formal-logică a acestui fapt. În primul rînd trebuie să ne străduim să întreprindem critica istorică-gnoseologică a punctelor de plecare, a „principiilor" nedemonstrate şi nedemonstrabile din punctul de vedere logic formal al sistemului filozofic-religios.

Concepţia cu adevărat critică constă în dezvăluirea înstrăinării religioase. Însăşi opoziţia tradiţională a principalelor curente ale teologiei şi filozofiei catolice izvorăşte din esenţa religiei, din înstrăinarea religioasă. În

dilema teologică a caracterului nemijlocit sau mijlocit al raportului dintre om şi Dumnezeu — din punct de vedere gnoseologic — apare raportul contradictoriu al conştiinţei umane faţă de ea însăşi şi faţă de produsul său înstrăinat.

Această contradicţie cu totul specifică conştiinţei religioase apare în tensiunea principalelor curente teologice, filozofic-religioase.

Încercările filozofic-religioase îndreptate spre rezolvarea acestei contradicţii sînt în mod necesar lipsite de perspectivă, deoarece înlăturarea ei echivalează cu înlăturarea înstrăinării religioase însăşi.

FODOR IUDIT, *Interpretarea cauzalităţii în mecanica cuantică*

Pornind de la relatarea stadiului actual al discuţiilor în jurul problemei determinismului, autoarea arată că, deşi determinismul consecvent nu exclude determinarea cauzală, cauzalitatea nu epuizează întru totul noţiunea determinismului. Cauzele pot să apară la nivele diferite, pot avea un caracter necesar sau probabil. Datorită caracterului infinit al legăturilor, nu în toate cazurile există posibilitatea prevederii perfecte a apariţiei efectului; de aici urmează că previziunea ştiinţifică, posibilă datorită existenţei legăturilor cauzale, nu are un caracter absolut, ci unul specific fiecărui caz concret.

Legile cu caracter de probabilitate aparţin de asemenea domeniului fenomenelor determinate, dar nu apar ca probabile în mod absolut. Cauzalitatea şi probabilitatea constituie două moduri de manifestare ale aceleiaşi legături: cauzalitatea este proprie cazurilor individuale, probabilitatea acţionează la nivelul mulţimilor. În spatele legilor probabile, arată autorul, acţionează cauze dinamice.

Negarea cauzalităţii în domeniul microfizicii, după părerea autorului, duce în mod necesar la indeterminism filozofic.

STUDIA FILOZOFICZNE
1962, nr. 4

Zygmunt Bauman, *George Lundberg czyli dezhumanizacja humanistyki* (George Lundberg sau dezumanizarea umanisticii).

Andrej Kasia, *Katolicki „nawrót do zródel"* („Reîntoarcerea catolică la surse").

Janusz Kuczynski, *Dekadencja kultury mieszczanskiej w analizach Fryderyka Nietzschego* (Decadenţa culturii burgheze în analizele lui F. Nietzsche).

Jozef Keller, *Funkcja autorytetu i sumienia w etyce katolickiej* (Funcţia autorităţii şi a conştiinţei în etica catolică).

Klemens Szaniawski, *Pragmatyczne uzasadnienie regul wnioskowania statystycznego* (Justificarea pragmatică a regulilor inferenţei statistice).

Narcys Lubnicki, *O ostatecznym uzasadnieniu* (Despre justificarea finală).

Aleksy Jakuszew, *Zarys systemu metafizyki A. W. Whiteheada* (Schiţa sistemului metafizicii lui A. W. Whitehead).

Waldemar Voisé, *Ogólne zalożenia tolerancji w dzielach Sebastiana Castelliona* (Tezele generale ale toleranţei în lucrările lui S. Castellion).

Jan Sulowski, *Filozofia Wilhelma z Conches i pierwociny metody przyrodniczej* (Filozofia lui Wilhelm din Conches şi naşterea metodei naturaliste).

LA PENSÉE,
1962, nr. 105

Nguyen Khac Vien, *Confucianisme et marxisme au Vietnam* (Confucianismul şi marxismul în Vietnam).

Georges Cogniot, *Jean-Jacques Rousseau et la liberté* (Jean Jacques Rousseau şi libertatea).

Marcel Cohen, *Sur l'ethnologie en France* (Asupra etnologiei în Franţa).

George Leon, *Debussy est-il un impressioniste?* (Este oare Debussy un impresionist?).

LA PENSÉE
1962, nr. 106

Louis Althusser, *Contradiction et surdétermination* (Contradicţie şi supradeterminaţie).

Yves Benot, *Les voies de l'Afrique* (Căile Africii).

S. Vernov, *L'exploration des secrets du Cosmos et le développement des sciences* (Explorarea secretelor cosmosului şi dezvoltarea ştiinţelor).

Arnold Kettle, *Charles Dickens. Le romancier et le peuple* (Charles Dickens. Romancierul şi poporul).

P. V. Volguine, *Le Socialisme de A. I. Herzen* (Socialismul lui A. I. Herzen).

La vie et l'œuvre du poète chinois Tou-Fou (1250e anniversaire) (Viaţa poetului chinez Tou-Fou (cea de-a 1250-a aniversare)).

BULETIN BIBLIOGRAFIC

* * * *Lenin despre democraţia socialistă sovietică*, Editura politică, Bucureşti, 1962, 120 p.

* * * *XV ani de la proclamarea Republicii Populare Romîne*, Edit. politică, Bucureşti, 1962, 90 p.

* * * *Antologia ateismului din Romînia*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1962, 440 p.

* * * *Bazele filozofiei marxiste*, ediţia a doua, Edit. politică, Bucureşti, 1962, 806 p.

STELA CERNEA, *Sociologia burgheză contemporană şi problema claselor*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1962, 256 p.

* * * *Dicţionar statistic economic*, Direcţia generală de statistică, Bucureşti, 1962, 486 p.

TUDOR GHEORGHIU, *Munca culturală în G.A.S. şi în S.M.T.*, Edit. politică, Bucureşti, 1962, 76 p.

A. FADEEV, *De pe poziţiile realismului socialist*, Edit. pentru literatura universală, Bucureşti, 1962, 474 p.

NICOLAE IVANCIU, *Capitalul şi plusvaloarea. Salariul în capitalism*, Edit. politică, Bucureşti, 1962, 64 p.

P. I. NIKITIN, *Bazele economiei politice, Manual popular*, Edit. politică, Bucureşti, 1962, 494 p.

* * * *Proză istorică latină*, Edit. pentru literatură universală, Bucureşti, 1962, 467 p.

* * * *Studii şi articole de istorie*, IV, Societatea de Ştiinţe istorice şi filologice din R.P.R., Bucureşti, 1962, 442 p.

* * * *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. V, Edit. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1962, 640 p.

HENRI WALD, *Structura logică a gîndirii*, Edit. ştiinţifică, 1962, 200 p.

★

* * * *Вопросы психологии обучения труды*, Издательство Академии педагогических наук СССР., Москва, 1962, 260 стр. (*Probleme ale psihologiei învăţării muncii*, Edit. Academiei de Ştiinţe pedagogice a U.R.S.S., Moscova, 1962, 260 p.).

Kvetoslav Chvatik, *Bedřich Václavek a vyvoj marxistické estetiky*, Nakladetelstvi Ceskoslovenské Akademie věd, Praha, 1962, 391 str. (*Bedrich şi dezvoltarea esteticii marxiste*, Edit. Acad. Cehoslovace de Ştiinţe, Praga, 1962, 391 p.).

История философии, V, Издательство Академии Наук СССР., Москва, 1961, 920 стр. (*Istoria filozofiei*, V, Edit. Acad. de Ştiinţe a U.R.S.S., Moscova, 1961, 920 p.).

В. КЕЛЛЕ — М. КОВАЛЬЗОН, *Исторический материализм*, Государственное издательство „Высшая школа", Москва, 1962, 480 стр. (*Materialismul istoric*, Edit. de stat „Şcoala Superioară", Moscova, 1962, 480 p.).

* * * *Критика современной буржуазной философии и социологии*, Издательство В.П.Ш. и А.О.Н. при ЦК КПСС, Москва, 1961, 271 стр. (*Critica filozofiei şi sociologiei burgheze contemporane*, Edit. Şcolii superioare de partid şi a Academiei de Ştiinţe Sociale de pe lîngă C.C. al P.C.U.S., Moscova, 1961, 271 p.).

Hermann Ley, *Dämon Technik*? Veb Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1961, 428 S. (*Este oare tehnica un demon?* Veb, Berlin, 1961, 428 p.).

Reinhold Miller, *Persönlichkeit und Gemeinschaft*, Dietz Verlag, Berlin, 1961, 232 S. (*Personalitate şi comunitate*, Dietz Verlag, 1961, 232 p.).

* * * *Новейшие приёмы защиты старого мира*, Издательство социально-экономической литературы, Москва, 1962, 555 стр. (*Procedeele moderne de apărare a lumii vechi*, Edit. pentru literatură social-economică, Moscova, 1962, 555 p.).

Т. И. ОЙЗЕРМАН, *Формирование философии марксизма*, Издательство социально-экономической литературы, Москва, 1962, 555 стр. (*Formarea filozofiei marxismului*, Edit. pentru literatură social-economică, Moscova, 1962, 555 p.).

W. O. Quine, *Mathematical Logic*, Harward University Press, Cambridge, 1961, 946 p. (*Logica matematică*, Edit. Universităţii Harward, Cambridge, 436 p.).

В. В. СОКОЛОВ, *Очерки философии эпохи Возрождения*, Государственное издательство „Высшая Школа", Москва, 1962, 168 стр. (*Studii despre filozofia epocii Renaşterii*, Edit. de stat „Şcoala Superioară", Moscova, 1962, 168 p.).

Т. В. ТЕРЯЕВ, *Две фазы коммунистического общества и закономерности перерастания социализма в коммунизм*, Издательство В.П.Ш. и А.О.Н. при ЦК КПСС, Москва, 1962, 186 стр. (*Cele două faze ale societăţii comuniste şi legităţile transformării socialismului în comunism*, Edit. Şcolii Superioare de partid şi a Academiei de Ştiinţe Sociale de pe lîngă C.C. al P.C.U.S., Moscova, 1962, 186 p.).

G. Thomson, *Die ersten Philosophen*, Akademie — Verlag, Berlin, 1961, 317 S. (*Primii filozofi*, Edit. Academiei, Berlin, 1961, 317 p.).

* * * *Философские вопросы современного учения о движении в природе*, Издательство Ленинградского университета, 1962, 200 стр. (*Problemele filozofice ale învăţăturii contemporane despre mişcarea în natură*, Edit. Universităţii din Leningrad, 1962, 200 p.).

Ш. В. ХИДАЩЕЛИ, *Основные мировоззренческие направления в феодальной Грузии. (IV — XIII в.в.)*, Издательство Академии наук Грузинской ССР, Тбилиси, 1962, 419 стр. (*Principalele curente filozofice în Gruzia feudală (sec. IV—XIII)*, Edit. Academiei de Ştiinţe a R.S.S. Gruzine, Tbilisi, 1962, 419 p.).

Jindrich Zelený, *O logicke structuře Marxova Kapitalu*, Nakladetelstvi Ceskoslovenské Akademie věd, Praha, 1962, 238 str. (*Despre structura logică a „Capitalului" lui Marx*, Edit. Academiei Cehoslovace de Ştiinţe, Praga, 1962, 238 p.).

BIBLIOTECA CENTRALĂ
SIBIU
N

ERATĂ

Pag.	rîndul:	în loc de:	se va citi:	din vina:
268	16 de jos	Ideologia	Ideologii	autorului
288	8 de sus	tabulul	tabuul	„ „
288	12 „	tabuluri	tabuuri	tipografiei
311	5—4 de jos	insuficiente	suficiente	editurii
359	1 „	(26)	(25)	autorului
366	9 „	că nici	că în nici	„ „
378	22 „	să ţină	să nu ţină	„ „
379	8 „	decembrie	noiembrie	„ „
432	12 „	$(X_j \upsilon V_k)$	$(X_j \upsilon X_k)$	editurii
436	5 „	$y^2 < \frac{1}{2}$	$y^2 > \frac{1}{2}$	„ „

„Cercetări filozofice“ nr. 2/1963

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R.P.R.

FILOZOFIE

ATH. JOJA, **Studii de logică**, vol. I, 1960, 392 p., 26,20 lei.

* * *, **Dialectica cunoașterii științifice**, 336 p., 10,90 lei.

* * *, **Dezvoltarea conștiinței socialiste în Republica Populară Română. Contribuții la cercetarea problemei**, 619 p., 15,40 lei.

* * *, **Études d'histoire et de philosophie des sciences**, 311 p., 23,10 lei.

* * *, **The Rumanian Journal of Sociology**, 279 p., 22,10 lei.

G. W. F. HEGEL, **Enciclopedia științelor filozofice. Partea I — Logica**. Traducere de D. D. Roșca, Virgil Bogdan, Constantin Floru și Radu Stoichiță, 375 p., 19,30 lei.

ECONOMIE

* * *, **Studii de economie socialistă**, 331 p., 13,10 lei.

* * *, **Studii privind istoria economică a Rominiei**, vol. I, 341 p., 12,70 lei.

DAVID RICARDO, **Opere alese**, vol. II. Traducere de Ștefan I. Dumitrescu, 336 p., 24,40 lei.

ADAM SMITH, **Avuția națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei**, vol. I. Traducere de Al. Hallunga, VIII + 344 p. + 1 pl., 25,90 lei.

PSIHOLOGIE

TATIANA SLAMA-CAZACU, **Dialogul la copii**, 168 p., 5,65 lei.

Sub redacția lui AL. ROȘCA, **Tratat de psihologie experimentală**, 652 p., 25,40 lei.

E. FISCHBEIN, **Conceptele figurale. Cercetări teoretice și experimentale asupra naturii entităților geometrice și a evoluției lor în ontogeneză**, 476 p., 16,30 lei.

P. POPESCU-NEVEANU, **Tipurile de activitate nervoasă superioară la om**, 447 p. + 3 pl., 22,80 lei.

* * * **Culegere de studii de psihologie**, vol. IV, 363 p. + 3 pl., 17,50 lei.

ȘTIINȚE JURIDICE

TRAIAN IONAȘCU, EUGEN A. BARASCH, **Teoria și practica litigiilor precontractuale**, 412 p., 18,80 lei.

NICOLAE DAȘCOVICI, MIHAIL GHELMEGEANU, AL. BOLINTINEANU, **O.N.U. — organizare și funcționare**, 507 p., 25,60 lei.

ANITA NASCHITZ și INNA FODOR, **Rolul practicii judiciare în formarea și perfecționarea normelor dreptului socialist**, 303 p., 11,20 lei.

VINTILĂ DONGOROZ și colab., **Modificările aduse Codului penal și Codului de procedură penală prin actele normative din 1956—1960**, 600 p., 23,50 lei.

* * *, **Îndreptarea legii 1652**. „Adunarea izvoarelor vechiului drept romînesc scris VII", 1015 p., 40,50 lei.

ÎNTREPRINDEREA
POLIGRAFICĂ nr. 2
BUCUREȘTI
c. 1712

Lei 6.—

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE FILOZOFIE

CERCETĂRI FILOZOFICE

I 7889

ANUL X 1963

DIN SUMAR

UN MOMENT DE IMPORTANŢĂ ISTORICĂ ÎN DEZVOLTAREA ROMÎNIEI PE CALEA SOCIALISMULUI
C. VLAD şi C. PETRE

DESPRE ROLUL IDEOLOGIEI ÎN FORMAREA CONŞTIINŢEI SOCIALE A MUNCITORULUI CONTEMPORAN
HONORINA CAZACU

CONCEPTUL DE OPINIE PUBLICĂ ŞI CRITICA TEORIILOR TRADIŢIONALE (I)
NICULAE BELLU

DESPRE GÎNDIREA POPOARELOR AFRICANE ÎMPOTRIVA INTERPRETĂRII SCOLASTICE ŞI REACŢIONARE A GÎNDIRII PRIMITIVE
ACAD. C. I. GULIAN

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

CERCETĂRI FILOZOFICE * ANUL X, 3, 1963

EA RPR

0 IUL. 2005

97

I 7889.

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE FILOZOFIE

DLU 2014

CERCETĂRI FILOZOFICE

IAȘI 2022

BIBLIOTECA CENTRALĂ
SIBIU

3
ANUL X
1963

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

4985

1964

„CERCETĂRI FILOZOFICE", REVISTĂ DE FILOZOFIE

APARE DE 6 ORI PE AN

COMITETUL DE REDACȚIE

ACAD. C. IONESCU-GULIAN, *redactor responsabil*; ACAD. ATH. JOJA; ACAD. M. RALEA; PROF. T. BUGNARIU, membru corespondent al Academiei R.P.R.; PROF. M. BREAZU; PROF. STANCIU STOIAN, membru corespondent al Academiei R.P.R.; PROF. D. D. ROȘCA, membru corespondent al Academiei R.P.R. (Cluj); PROF. DAN BĂDĂRĂU, membru corespondent al Academiei R.P.R.; C. VLAD; N. BELLU, *redactor responsabil-adjunct*; H. WALD.

REDACȚIA: BUCUREȘTI, B-dul Ilie Pintilie nr. 6, tel. 12.17.90

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE FILOZOFIE

CERCETĂRI FILOZOFICE

Anul X. nr. 3 1963

SUMAR

Pag.

C. VLAD şi C. PETRE, Un moment de importanţă istorică în dezvoltarea Romîniei pe calea socialismului 559

HONORINA CAZACU, Despre rolul ideologiei în formarea conştiinţei sociale a muncitorului contemporan 569

NICULAE BELLU, Conceptul de opinie publică şi critica teoriilor tradiţionale (I) 591

M. LUPAN, O optică falsă cu substrat de clasă: „Analiza grupală a politicii" 611

AL. LUNGU, Probleme filozofice ale bioritmurilor 633

GH. ENESCU, Paradoxurile logicii matematice 653

C. I. GULIAN, Despre gîndirea popoarelor africane. Împotriva interpretării scolastice şi reacţionare a gîndirii primitive 677

COMUNICĂRI

H. ENE şi ELENA FLOREA, Unele constatări privind instruirea teoretică-ştiinţifică în şcoala profesională şi aportul ei la formarea muncitorului înaintat 705

A. GĂLĂŢEANU şi N. GOGONEAŢĂ, Activitatea şi concepţia social-politică a lui Panait Muşoiu 719

DISCUŢII

ION FLOREA, Cu privire la obiectul materialismului istoric şi al comunismului ştiinţific şi la raportul dintre ele 733

ALEX. FLORIAN, Caracterul logic-concret al sociologiei marxist-leniniste . . 743

PETRU LUCACIU, Ideologia cercurilor socialiste din Romînia între anii 1875 şi 1883 755

DIN VIAŢA CATEDRELOR

O discuţie despre psihologia socială *(I. F.)* 771

Pag.

CRITICĂ ȘI BIBLIOGRAFIE

O carte despre modul de producție socialist (*Stela Cernea*); Problemele cibernetici în revista „Korunk" (*Clara Dan*); Matematica, raționamentele plauzibile și raționamentul demonstrativ (*Victor Săhleanu*); Experiment în teoria cunoașterii (*Ileana Mărculescu*) 775

NOTE

Note de lectură 797
Note bibliografice 800
Din sumarele revistelor străine 807
Buletin bibliografic 813

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
ИНСТИТУТ ФИЛОСОФИИ

ФИЛОСОФСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Год издания X, № 3 1963

СОДЕРЖАНИЕ

Стр.

К. ВЛАД и К. ПЕТРЕ, Момент исторического значения в развитии Румынии по пути социализма 559
ХОНОРИНА КАЗАКУ, Роль идеологии в формировании общественного сознания рабочего 569
НИКУЛАЕ БЕЛЛУ, Понятие общественного мнения и критика традиционных теорий (I) 591
М. ЛУПАН, Фальшивая оптика с классовой подоплекой. «Групповой анализ политики» 611
АЛ. ЛУНГУ, Философские вопросы биоритмов 633
ГЕОРГЕ ЭНЕСКУ, Парадоксы математической логики 653
К. И. ГУЛИАН, О мышлении африканских народов. Против схоластического и реакционного толкования первобытного мышления. . 677

СООБЩЕНИЯ

Х. ЭНЕ и ЕЛЕНА ФЛОРЯ, О структуре научно-теоретического обучения в профессиональных школах и его вкладе в дело подготовки передового рабочего 705
А. ГЭЛЭЦЯНУ и Н. ГОГОНЯЦЭ, Общественно-политическая деятельность и мировоззрение Панаита Мушойю 719

ДИСКУССИИ

ИОН ФЛОРЯ, О предмете исторического материализма и научного коммунизма и о связи между ними 733
АЛЕКС. ФЛОРИАН, Конкретный характер марксистско-ленинской социологии 743
ПЕТРЕ ЛУКАЧУ, Идеология социалистических кружков в Румынии в 1875—1883 гг. 755

ЖИЗНЬ КАФЕДР

Плодотворная дискуссия об общественной психологии (*И. Ф.*) 771

Стр.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Книга о социалистическом способе производства (*Стела Черня*); Вопросы кибернетики в журнале «Корунк» (*Клара Дан*); Математика, правдоподобные суждения и доказательное суждение (*В. Сэхляну*); Эксперимент в теории познания (*Иляна Мэркулеску*) 775

ЗАМЕТКИ

По страницам печати 797
Библиографические заметки 800
Из содержания иностранных журналов 807
Библиографический бюллетень 813

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT DE PHILOSOPHIE

RECHERCHES DE PHILOSOPHIE

Xe année, n° 3 1963

SOMMAIRE

Page

C. VLAD et C. PETRE, Un moment d'importance historique dans le développement de la Roumanie sur la voie du socialisme 559
HONORINA CAZACU, Le rôle de l'idéologie dans la formation de la conscience sociale du travailleur contemporain 569
NICULAE BELLU, Le concept d'opinion publique et la critique des théories traditionnelles (I) 591
M. LUPAN, Une optique fausse, à substrat de classe : «L'analyse groupale de la politique» 611
AL. LUNGU, Problèmes philosophiques des biorythmes 633
GH. ENESCU, Les paradoxes de la logique mathématique 653
C. I. GULIAN, A propos de la pensée des peuples africains. Contre l'interprétation scolastique et réactionnaire de la pensée primitive 677

COMMUNICATIONS

H. ENE et ELENA FLOREA, Remarques concernant la structure de l'instruction théorique-scientifique de l'école professionnelle et son apport à la formation de l'ouvrier avancé 705
A. GĂLĂŢEANU et N. GOGONEAŢĂ, L'activité et la conception sociale-politique de Panait Mușoiu 719

DISCUSSIONS

ION FLOREA, A propos de l'objet du matérialisme historique et du communisme scientifique et de leur rapport 733
ALEX. FLORIAN, Le caractère logique concret de la sociologie marxiste-léniniste 743
PETRU LUCACIU, L'idéologie des cercles socialistes de Roumanie entre 1875 et 1883 755

L'ACTIVITÉ DES CHAIRES UNIVERSITAIRES

Une discussion fructueuse sur la psychologie sociale (*I.F.*) 771

Page

CRITIQUE ET BIBLIOGRAPHIE

Un livre sur le mode de production socialiste (*Stela Cernea*) ; Les problèmes de cybernétique dans la revue « Korunk » (*Clara Dan*) ; Les mathématiques, les raisonnements plausibles et le raisonnement démonstratif (*Victor Săhleanu*) ; L'expérience dans la théorie de la connaissance (*Ileana Mărculescu*) . . . 775

NOTES

Notes de lecture 797
Notes bibliographiques 800
Extraits des sommaires des revues étrangères 807
Bulletin bibliographique 813

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

UN MOMENT DE IMPORTANȚĂ ISTORICĂ ÎN DEZVOLTAREA ROMÎNIEI PE CALEA SOCIALISMULUI

DE

C. VLAD și C. PETRE

Cu cincisprezece ani în urmă, la 11 iunie 1948, clasa muncitoare în fruntea întregului popor, sub conducerea comuniștilor, a înfăptuit una din transformările fundamentale pe drumul socialismului : naționalizarea principalelor mijloace de producție din industrie și transporturi, a sistemului bancar și de asigurări. Au fost astfel realizate cerințele uneia dintre legile generale ale revoluției și construcției socialiste : lichidarea proprietății capitaliste asupra mijloacelor de producție și trecerea acestora în mîinile întregului popor ; a fost înfăptuit unul din marile acte revoluționare prin care poporul nostru și-a demonstrat hotărîrea neclintită de a merge pe calea aleasă o dată pentru totdeauna: calea făuririi unei Romînii socialiste. În prezent, așa cum se subliniază în articolul 7 al Constituției R.P.R., „Bogățiile de orice natură ale subsolului, fabricile, uzinele și minele, pădurile, apele, izvoarele de energie naturală, căile de comunicație de orice fel, transportul feroviar, fluvial, maritim și aerian, băncile, poșta, telegraful, telefonul, radioul, mijloacele de tipar, cinematograful și teatrul, gospodăriile agricole de stat, stațiunile de mașini și tractoare, întreprinderile comunale și partea naționalizată a fondului de locuințe de la orașe constituie proprietate de stat, bun al întregului popor". Această proprietate este rodul luptei eroice duse de poporul nostru sub conducerea partidului, pentru sfărîmarea regimului burghezo-moșieresc, pentru făurirea și dezvoltarea economiei socialiste. Vorbind despre înfăptuirea naționalizării principalelor mijloace de producție, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej spunea : „Se înțelege că o acțiune de o asemenea amploare ar fi fost de neconceput fără mobilizarea partidului și a întregului proletariat.

Planul acțiunii de naționalizare a fost realizat de însăși clasa muncitoare sub conducerea organizațiilor de partid..."[1].

★

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a IV-a, E.S.P.L.P., 1955, p. 393.

Instaurarea proprietății socialiste de stat asupra principalelor mijloace de producție a avut o uriașă însemnătate pentru progresul întregii vieți politice, economice și social-culturale a țării noastre pe drumul socialismului. „Trecerea mijloacelor de producție industrială în mîinile clasei muncitoare — arăta tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej — a desființat exploatarea clasei muncitoare de către burghezie în întreprinderile naționalizate, a înlăturat piedica principală pe care o punea capitalismul în calea creșterii forțelor de producție și a descătușat forțele creatoare ale celor ce muncesc, făcînd posibil un ritm de creștere a producției și o ridicare a productivității muncii care erau cu neputință în condițiile economiei capitaliste, făcînd posibilă organizarea economiei pe bază de plan"[1].

Actul revoluționar al naționalizării a constituit un pas de mare importanță făcut de clasa muncitoare, în frunte cu partidul său marxist-leninist, în înfăptuirea misiunii ei istorice — făurirea unei vieți noi, lipsite de exploatare, a însemnat începutul creării bazei economice a socialismului, a economiei socialiste. Experiența țării noastre aduce o nouă confirmare a dialecticii specifice raporturilor dintre bază și suprastructură în condițiile trecerii la socialism. Relațiile de producție socialiste — temelia economică a noii orînduiri — nu apar și nu pot apărea în vechea societate ; premisa *hotărîtoare* pentru apariția lor este instaurarea dictaturii proletariatului. Pozițiile de comandă în viața economică nu puteau fi smulse din mîinile burgheziei atîta timp cît o grupare burgheză participa la guvern și se menținea monarhia. Acest lucru a devenit posibil numai după proclamarea Republicii Populare Romîne, după cucerirea de către clasa muncitoare, în alianță cu ceilalți oameni ai muncii, a întregii puteri politice.

Lichidarea proprietății capitaliste asupra principalelor mijloace de producție devenise, după instaurarea dictaturii proletariatului, pe deplin posibilă și imperios necesară. „Situația creată în urma transformărilor petrecute — spunea tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej în expunerea de motive la proiectul de lege pentru naționalizare — impune o schimbare structurală în domeniul economiei naționale, pentru a putea pune toate forțele productive ale țării în slujba ridicării nivelului politic, economic și cultural al poporului nostru.

Această schimbare structurală este trecerea în mîinile statului, ca bun comun al poporului, a celei mai importante părți din mijloacele de producție"[2]. Dominația relațiilor de producție capitaliste în sectoarele cheie contravenea în mod flagrant caracterului forțelor de producție, constituind o serioasă piedică în calea dezvoltării economiei naționale. După cum a arătat Congresul I al P.M.R., țara noastră înaintase mai rapid pe drumul democrației populare în domeniul politic decît în cel economic. În ansamblul contradicțiilor social-economice a căror mișcare determină evoluția țării, apăruse astfel contradicția dintre puterea politică înaintată, socialistă și baza economică predominant burgheză. Burghezia folosea pozițiile ei economice ca arme de luptă împotriva cuceririlor revoluționare ale poporului, pentru restaurarea vechilor rînduieli. În aceste condiții,

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a IV-a, E.S.P.L.P., 1955, p. 393.
[2] *Ibidem*, p. 171.

sublinia tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej, a lăsa uneltele de producție mai departe în mîinile capitaliștilor „ar însemna să permitem burgheziei înlăturarea poporului de la conducerea politică, să permitem burgheziei continuarea politicii ei de a dezorganiza viața noastră economică pentru a compromite regimul în ochii poporului; ar însemna să-i permitem să folosească mai departe aceste unelte ca mijloace de manevră în scopul de a restaura vechiul regim"[1]. Din inițiativa și sub conducerea partidului, noua putere de stat a smuls principalele mijloace de producție din mîinile reacțiunii. Acest fapt a dus la consolidarea regimului de democrație populară, a produs schimbări esențiale în raportul forțelor de clasă în favoarea revoluției socialiste. Statul democrat-popular a dobîndit o bază economică corespunzătoare — relațiile de producție din cadrul sectorului socialist al economiei naționale, și o dată cu aceasta, posibilitatea de a-și exercita rolul de instrument principal în mîinile clasei muncitoare pentru făurirea noii societăți. Ca urmare a naționalizării, burghezia industrială, financiară și marea burghezie comercială a fost înlăturată din viața economică a țării, a fost desființată ca clasă. Clasa muncitoare a încetat să mai fie o clasă lipsită de mijloace de producție, exploatată, devenind, împreună cu ceilalți oameni ai muncii, stăpînă a principalelor mijloace de producție, a cucerit noi poziții, hotărîtoare pentru exercitarea rolului ei de clasă conducătoare a societății. S-au creat astfel toate condițiile politice și economice pentru trecerea la făurirea orînduirii socialiste în țara noastră.

Crearea proprietății socialiste în economie prin înfăptuirea naționalizării și, drept rezultat, asigurarea unei dezvoltări multilaterale și echilibrate a economiei naționale, reprezintă baza materială a suveranității reale a statului socialist. Ideea suveranității naționale, trădată de burghezia monopolistă în goana ei după profit, își găsește astfel întruchiparea în dezvoltarea statelor socialiste. Experiența țării noastre, ca și a celorlalte țări socialiste, demonstrează că statul socialist este *instrumentul principal al construirii socialismului ca putere a clasei muncitoare, întemeiată pe alianța muncitorească-țărănească, ca putere suverană și independentă.*

★

Proprietatea socialistă de stat, creată prin naționalizarea principalelor mijloace de producție, a îndeplinit și îndeplinește rolul conducător în ansamblul economiei naționale, în raport cu celelalte forme de proprietate. Ea este forma cea mai dezvoltată a proprietății sociale din țara noastră, cuprinzînd cele mai importante mijloace de producție — bogățiile subsolului, fabricile și uzinele, minele, mijloacele de transport, gospodăriile agricole de stat și stațiunile de mașini și tractoare etc. Pe măsura înaintării construcției socialiste, îndeosebi ca urmare a industrializării socialiste a țării, sfera acestei proprietăți s-a lărgit necontenit, a crescut și mai mult ponderea ei în cadrul economiei naționale. Proprietatea socialistă de stat este forma superioară de proprietate socială. Pe temelia

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 172.

ei au luat naștere și s-au dezvoltat continuu relațiile de producție noi, caracterizate prin gradul cel mai înalt de socializare a mijloacelor de producție, proprietatea socialistă de stat fiind proprietatea *întregului popor*, reprezentat prin statul democrat-popular. În plus, proprietatea socialistă de stat a cuprins, încă de la început, principalele pîrghii economice. Folosind aceste pîrghii, statul democrat-popular a exercitat o influență hotărîtoare asupra destinelor luptei „care pe care" dintre socialism și capitalism, a asigurat victoria deplină a relațiilor de producție socialiste atît la orașe cît și la sate, iar în prezent asigură consolidarea și perfecționarea neîncetată a acestor relații. Prin dezvoltarea sa, proprietatea socialistă de stat determină dezvoltarea tuturor ramurilor producției sociale, mersul înainte spre socialism al întregii noastre societăți.

Crearea și dezvoltarea necontenită a proprietății socialiste de stat, întărirea rolului ei conducător în cadrul economiei naționale constituie chezășia progresului economic continuu și rapid al patriei noastre. Așa cum arăta tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej în raportul prezentat la Congresul al II-lea al partidului, „naționalizarea a creat condițiile pentru conducerea planificată a economiei și a constituit premisa trecerii la industrializarea socialistă a țării"[1].

Elaborînd programul dezvoltării economice a țării, partidul nostru a pus la temelia lui teza leninistă potrivit căreia baza materială a socialismului poate fi numai marea industrie mecanizată. Industrializarea socialistă a țării, dezvoltarea cu precădere a industriei grele, cu pivotul ei, industria constructoare de mașini, constituia pentru Romînia, care moștenise de la regimul trecut o economie înapoiată, o necesitate obiectivă. Călăuzindu-se după învățătura marxist-leninistă și ținînd seama de cerințele dezvoltării țării și creșterii bunăstării oamenilor muncii, partidul nostru a subliniat încă la Conferința Națională din octombrie 1945 că progresul Romîniei este în directă și nemijlocită legătură cu progresul industrializării, cu creșterea în ritm rapid a industriei grele. Naționalizarea principalelor mijloace de producție a făcut posibilă trecerea la realizarea programului partidului de transformare a Romîniei într-o țară cu o industrie dezvoltată. În anii construcției socialiste, partidul a îndreptat întreaga energie creatoare a poporului spre dezvoltarea bazei tehnice-materiale a socialismului, pe calea industrializării — temelia trainică a marilor transformări în procesul construcției socialiste. Orientarea fermă a P.M.R. spre industrializarea socialistă a țării a asigurat lichidarea într-un termen istoric scurt a înapoierii economice moștenite de la regimul trecut, dezvoltarea complexă, multilaterală a economiei naționale, schimbarea radicală a întregii înfățișări a țării noastre. „Puternică, liberă, stăpînă pe soarta sa, Romînia — spunea tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej — a înflorit în acești ani sub soarele Republicii, s-a transformat într-o țară înaintată, cu o industrie și o agricultură socialistă în continuă dezvoltare, o țară în care pulsează viguros întreaga viață social-culturală"[2].

---

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1955—1959*, Edit. politică, 1959, p. 27.

[2] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1961—1962*, Edit. politică, 1962, p. 445—446.

În anii puterii populare au fost construite sute de obiective industriale puternice, au fost dezvoltate, modernizate și reutilate la nivelul tehnicii contemporane alte sute de întreprinderi dintre cele existente, au apărut și se dezvoltă ramuri de producție inexistente în trecut. Caracteristic pentru dezvoltarea economiei naționale în anii puterii populare este continuitatea și ritmul înalt, linia ei mereu ascendentă, creșterea impetuoasă a forțelor de producție. Comparativ cu anul 1948, producția globală a industriei a fost în 1962 de aproape 8 ori mai mare. Forța economică a țării noastre este elocvent ilustrată de faptul că *numai în decursul primului trimestru al anului 1963 industria a dat o producție de peste 1,5 ori mai mare decît în 1938* — anul indicelui economic cel mai înalt din timpul regimului burghezo-moșieresc. S-a schimbat fundamental raportul dintre industrie și agricultură în ceea ce privește greutatea lor specifică în ansamblul economiei naționale, fapt ce-și găsește expresia în schimbarea ponderii acestor ramuri în crearea venitului național al țării. Dacă în trecut agricultura, foarte înapoiată, în care milioanele de țărani lucrau cu unelte dintre cele mai rudimentare, producea, potrivit datelor oficiale burgheze, 41% din venitul național al Romîniei burghezo-moșierești, ponderea industriei în structura acestuia fiind de numai 19,9%[1], în anii regimului democrat-popular, deși volumul absolut al venitului național creat de agricultură a crescut considerabil, ponderea industriei în structura venitului național a crescut continuu, depășind cu mult pe aceea a agriculturii. Astfel, încă în 1961 industria și construcțiile au produs 54,7% iar agricultura și silvicultura 31,1% din venitul național al țării[2]. Totodată, s-a schimbat radical și structura producției globale a industriei noastre, în cadrul ei crescînd necontenit ponderea industriei producătoare de mijloace de producție. În timp ce în 1938 producția mijloacelor de consum reprezenta 54,5% din întreaga producție industrială a țării, iar producția mijloacelor de producție numai 45,5%, deja în 1961, deși producția bunurilor de consum era de peste 4 ori mai mare decît cea a anului 1938, greutatea ei specifică în cadrul producției industriale globale reprezenta 39,1%, iar producția mijloacelor de producție reprezenta 60,9%[3]. Toate acestea dovedesc că industria socialistă a devenit principala ramură economică a țării, temelia puternică a dezvoltării întregii economii.

Experiența țării noastre confirmă astfel pe deplin justețea previziunii leniniste că, „exproprierea capitaliștilor va avea ca rezultat inevitabil o uriașă dezvoltare a forțelor de producție ale societății omenești"[4].

Determinînd dezvoltarea vertiginoasă a forțelor de producție ale țării, a întregii economii naționale, proprietatea socialistă de stat reprezintă, în același timp, și principalul izvor al creșterii venitului național, temelia ridicării necontenite a nivelului de trai, material și cultural al oamenilor muncii. Așa cum rezultă din cifrele de mai sus, numai industria și construcțiile au produs în 1961 mai mult de jumătate din totalul veni-

[1] Cf. *Enciclopedia Romîniei*, vol. III, p. 57.
[2] Cf. *Breviar statistic al R.P.R.*, 1962, p. 58.
[3] *Ibidem*, p. 85.
[4] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 25, E.S.P.L.P., 1954, p. 462.

tului național. Pe această temelie trainică, partidul și statul nostru au adoptat și aplicat în mod sistematic măsuri pentru sporirea veniturilor reale ale oamenilor muncii, au alocat an de an fonduri mereu mai mari pentru construcții de locuințe, asigurarea sănătății, odihnei, ocrotirea copiilor, dezvoltarea învățămîntului, artei și culturii și pentru alte scopuri social-culturale.

Relațiile de producție socialiste, întemeiate pe proprietatea de stat, reprezintă un puternic factor motor în dezvoltarea forțelor de producție. Aceasta se explică prin concordanța care s-a statornicit între ele, o dată cu lichidarea caracterului de capital al mijloacelor de producție și transformarea lor în bun al întregului popor, care se perfecționează continuu ca urmare a măsurilor aplicate de partid și de puterea populară. Ritmul rapid de dezvoltare a economiei țării noastre, ca și a celorlalte țări socialiste, demonstrează că proprietatea socialistă reprezintă un puternic stimulent pentru progresul multilateral și neîntrerupt al forțelor de producție, al orînduirii socialiste în ansamblul ei.

★

Trecerea la socialism reprezintă un salt epocal în caracterul dezvoltării istorice, saltul din imperiul necesității în imperiul libertății — cum l-a denumit Engels. Dezvoltarea în linii esențiale spontană, caracteristică orînduirilor presocialiste, cu rezultate, de regulă, opuse celor urmărite de oameni, face loc dezvoltării conștiente, libere a întregii vieți sociale.

Condiția fundamentală pe planul existenței sociale a unei asemenea dezvoltări este existența proprietății socialiste, acțiunea legilor obiective caracteristice socialismului, în primul rînd a legilor economice ale socialismului. Fără o dezvoltare conștientă, științifică a economiei nu este posibilă înaintarea armonioasă în celelalte domenii ale vieții sociale. O astfel de dezvoltare a vieții economice se realizează în primul rînd potrivit cu cerințele legii dezvoltării planice proporționale a economiei naționale.

Totodată dezvoltarea conștientă a vieții sociale pe drumul socialismului și comunismului este de neconceput fără conducerea economiei, a tuturor domeniilor activității sociale *pe baza învățăturii marxist-leniniste, de către partidul comunist, în condiții cînd statul socialist îndeplinește rolul de instrument principal al făuririi noii orînduiri.* Politica partidului marxist-leninist, a statului socialist este reflectarea științifică a cerințelor obiective ale dezvoltării sociale, traducerea ei în viață de către mase asigurînd dezvoltarea istorică conștientă, în conformitate cu tendințele obiective ale progresului.

Sub aceste aspecte, naționalizarea principalelor mijloace de producție a avut o deosebită însemnătate. Formarea proprietății socialiste asupra mijloacelor de producție a dus la crearea condițiilor necesare apariției unor legi economice noi, caracteristice economiei socialiste : legea economică fundamentală, legea dezvoltării planice, proporționale a economiei naționale, legea repartiției după muncă ș.a. Extinderea relațiilor de producție socialiste în procesul desfășurării construcției socialiste a lărgit necontenit cîmpul de acțiune al acestor legi. Deosebit de importantă pentru triumful noii orînduiri se dovedește a fi cunoașterea și folosirea în

interesul construirii socialismului a cerințelor legii dezvoltării planice, proporționale a economiei naționale. Prin însăși natura sa, proprietatea socialistă presupune, necesită dezvoltarea planificată, conștientă.

Folosirea cerințelor acestei legi de către partid permite statului democrat-popular să realizeze conducerea pe bază de plan, să asigure dezvoltarea continuă și în ritm înalt, armonioasă a întregii economii socialiste. Întocmind planul de dezvoltare a economiei naționale, statul socialist asigură repartizarea forțelor de producție după un plan unic, dezvoltarea proporțională a economiei, obținerea unui maximum de produse, creșterea continuă a nivelului de trai al poporului. Sprijinindu-se pe teoria marxist-leninistă și ținînd seama de condițiile concrete existente, de sarcinile pe care le ridică construcția socialistă în țara noastră, Partidul Muncitoresc Romîn și Guvernul R.P.R. stabilesc în mod științific direcțiile și ritmurile dezvoltării economice, proporțiile dintre diferitele ramuri ale economiei naționale, fixează obiectivele și indică mijloacele pentru înfăptuirea lor. Însemnătatea planificării nu se referă însă numai la stabilirea direcțiilor dezvoltării economice, ci la toate laturile vieții economice politice și sociale, la întreaga desfășurare a procesului revoluționar de construire a noii societăți. De modul cum se înfăptuiește planificarea și de obiectivele prevăzute depinde dezvoltarea forțelor de producție ale țării, consolidarea relațiilor de producție socialiste, ridicarea nivelului de trai material și cultural al poporului, crearea premiselor necesare trecerii la comunism.

În condițiile actuale, cînd statul nostru se dezvoltă sub semnul victoriei depline a socialismului, conducerea planificată a economiei naționale ocupă locul central în cadrul funcției sale economico-organizatorice. Extinderea relațiilor de producție socialiste în toate ramurile economiei și, în consecință, extinderea acțiunii legii dezvoltării planice proporționale în întreaga economie națională ridică pe o treaptă nouă posibilitățile statului de a conduce economia, rolul său economic și totodată răspunderea sa pentru dezvoltarea economiei naționale. Ținînd seama de importanța hotărîtoare pe care o are conducerea planificată a economiei naționale, Partidul Muncitoresc Romîn se îngrijește neobosit de perfecționarea activității pe care statul democrat-popular o desfășoară în această direcție. În întreaga muncă de elaborare a planurilor, de stabilire a obiectivelor generale, a sarcinilor concrete și a metodelor în vederea realizării lor, partidul asigură participarea creatoare a maselor celor mai largi de muncitori, țărani, ingineri, tehnicieni, specialiști, oameni de știință. Planul de stat pe anul 1963, de pildă, aprobat de conducerea partidului în luna august a anului precedent, a fost analizat în întreprinderi sub conducerea comitetelor regionale de partid cu participarea delegaților din ministere și Comitetul de Stat al Planificării. În felul acesta planurile de dezvoltare a economiei naționale reprezintă o puternică manifestare a voinței poporului nostru, liber și stăpîn pe soarta sa.

Cunoașterea aprofundată a realității și confruntarea planurilor cu viața, studierea continuă a posibilităților economico-financiare ale țării privite în dinamica lor și folosirea rezervelor suplimentare, care apar pe parcurs, sprijinirea pe experiența maselor muncitoare, care dau viață

planurilor, luarea în considerare a apartenenței Romîniei la sistemul economic mondial socialist — toate acestea fac ca planul de stat să fie un instrument viu și tot mai eficace în conducerea economiei, în dezvoltarea țării noastre pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste și al trecerii treptate la construirea comunismului.

★

Activitatea economică internă a statului nostru se îmbină în mod armonios cu cea externă. Sarcinile statului democrat-popular în sfera relațiilor internaționale, în domeniul organizării colaborării și întrajutorării între țările socialiste au o deosebită importanță în ansamblul activității sale economice.

Republica Populară Romînă este una din țările care au inițiat crearea Consiliului de Ajutor Economic Reciproc, înființat în anul 1949 pentru dezvoltarea colaborării economice pe baza înfăptuirii și adîncirii permanente a diviziunii internaționale socialiste a muncii. Fidel învățăturii marxist-leniniste, liniei elaborate în comun la Consfătuirile reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești din 1957 și 1960, Partidul Muncitoresc Romîn promovează neabătut o politică consecvent internaționalistă de dezvoltare a relațiilor de tip nou între țările socialiste, de întărire continuă a sistemului socialist mondial, a unității mișcării comuniste internaționale. În relațiile sale cu celelalte țări socialiste, Republica Populară Romînă se călăuzește neabătut după Declarația consfătuirii reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești din noiembrie 1960, care arată că : „Lagărul socialist este o comunitate socială, economică și politică de popoare libere, suverane, unite prin legături strînse de solidaritate internațională socialistă, prin interese și scopuri comune și care păşesc pe calea socialismului și comunismului. Legea de neclintit a relațiilor reciproce dintre țările socialiste o constituie respectarea strictă a principiilor marxism-leninismului, ale internaționalismului socialist. În lagărul socialist este asigurată adevărata egalitate în drepturi și independența fiecărei țări care face parte din el. Călăuzindu-se după principiile egalității depline în drepturi, avantajului reciproc și întrajutorării tovărășești, statele socialiste perfecționează colaborarea economică, politică și culturală multilaterală, ceea ce corespunde atît intereselor fiecărei țări socialiste, cît și intereselor lagărului socialist în ansamblul lui"[1]. Dezvoltarea continuă și în ritm înalt a economiei naționale, victoria definitivă a socialismului în R.P.R., reprezintă principala contribuție internaționalistă a poporului nostru la întărirea continuă a sistemului socialist mondial, a pozițiilor socialismului pe plan internațional, în întrecerea economică cu capitalismul. „Piatra unghiulară a întregii activități a Republicii Populare Romîne pe plan internațional — sublinia tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej în expunerea făcută cu prilejul celei de-a XV-a aniversări a R.P.R. — este politica de prietenie, alianță și colaborare frățească cu Uniunea Sovietică și cu celelalte țări socialiste, politica de

[1] *Declarația Consfătuirii reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești* (noiembrie 1960), Edit. politică, 1960, p. 24.

întărire continuă a unității lagărului socialist, de solidaritate și sprijinire hotărîtă a mișcării de eliberare a popoarelor, de dezvoltare a relațiilor de colaborare cu toate țările, indiferent de sistem politic, pe baza principiilor coexistenței pașnice"[1].

P.M.R. și guvernul R.P.R. dezvoltă necontenit colaborarea politică, economică și culturală multilaterală cu țările socialiste, participă activ la înfăptuirea diviziunii internaționale socialiste a muncii pe baza principiilor egalității depline în drepturi, respectării independenței și suveranității naționale, ajutorului și avantajului reciproc, neamestecului în treburile interne. La baza activității pe care partidul și statul nostru o desfășoară în acest sens se află aprecierea elaborată de consfătuirea din iunie 1962 a primilor secretari ai Comitetelor Centrale ale partidelor comuniste și muncitorești și a șefilor de guverne ale țărilor membre ale C.A.E.R., consemnată în *Principiile fundamentale ale diviziunii internaționale socialiste a muncii*, potrivit căreia „experiența dezvoltării sistemului economic mondial socialist ne arată că, în etapa actuală, principalul mijloc de adîncire planificată a diviziunii internaționale socialiste a muncii și de unire cît mai strînsă a eforturilor în producție ale țărilor socialiste îl constituie coordonarea planurilor economiei naționale". Această formă de colaborare a țărilor socialiste corespunde pe deplin necesităților adîncirii continue și perfecționării colaborării și întrajutorării frățești, fiind un puternic stimulent al dezvoltării continue și în ritm înalt a fiecărei țări și a sistemului socialist în ansamblu. Ea contribuie la realizarea unui ritm înalt de dezvoltare a economiei fiecărei țări socialiste în parte, la ridicarea nivelului de trai al oamenilor muncii din toate țările socialiste și la înlăturarea treptată a diferențelor formate în cursul istoriei în ce privește nivelul lor de dezvoltare economică, pregătind astfel condițiile materiale pentru trecerea lor în front comun la comunism.

★

Cei 15 ani care au trecut de la naționalizarea principalelor mijloace de producție, victoriile istorice pe care oamenii muncii, conduși de partid, le-au obținut în toate domeniile vieții sociale și care au dus la statornicirea deplină a socialismului în R.P.R., evidențiază cu putere uriașa însemnătate a acestui măreț eveniment din istoria țării noastre. Cimentat printr-o indestructibilă unitate moral-politică în jurul partidului, poporul nostru luptă cu avînt pentru realizarea programului elaborat de Congresul al III-lea al P.M.R. în vederea desăvîrșirii construcției socialiste, muncește cu o nesecată putere de creație pentru dezvoltarea patriei sale spre cele mai înalte culmi ale progresului și civilizației umane, spre comunism.

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1961—1962*, Edit. politică, 1962, p. 466.

DESPRE ROLUL IDEOLOGIEI ÎN FORMAREA CONȘTIINȚEI SOCIALE A MUNCITORULUI CONTEMPORAN [1]

DE

HONORINA GAZACU

În concepția științifică, marxist-leninistă, ideologia înseamnă *reflectarea* complexă, *cunoașterea* de către oameni a existenței lor sociale. După cum se știe, această reflectare poate fi *adecvată* sau *denaturată*, datorită în primul rînd caracterului de clasă al ideologiei, cît și a unor cauze gnoseologice.

Ideologia se manifestă sub forma *concepțiilor* despre societate: despre anumite laturi, raporturi sociale (concepțiile politice, juridice, etice, estetice, religioase etc.) sau despre societate în ansamblu (sociologia). În societatea împărțită în clase antagoniste, fiecare clasă socială își elaborează ideologia sa specifică în concordanță cu condițiile sale de existență socială, cu interesele sale de clasă. În ideologie, conținutul de idei este nu numai sistematizat, dar și *orientat* spre explicarea, apărarea sau condamnarea unor raporturi sociale, a unui fenomen sau ansamblu de fenomene sociale, spre indicarea căilor pe care trebuie să meargă mai departe societatea etc. De aceea, în condițiile împărțirii societății în clase antagoniste, ideologia are un vădit caracter de clasă. Aceste caracteristici sînt proprii oricărei ideologii, atît celei științifice, cît și celei neștiințifice, care denaturează — voit sau nu — realitatea socială.

În sociologia burgheză, cel mai adesea ideologia nu este concepută ca un proces al cărui izvor obiectiv trebuie căutat în condițiile sociale de existență ale oamenilor[2]. De asemenea, în numeroase cazuri, socio-

---

[1] Fragment din capitolul *Rolul ideologiei marxist-leniniste în dezvoltarea conștiinței clasei muncitoare*, capitol care face parte din lucrarea *Profilul spiritual al muncitorului în socialism*, elaborată de colectivul sectorului de materialism istoric din Institutul de filozofie, lucrare în curs de pregătire pentru tipar.

[2] În *Dictionary of Sociology* (London, Vision Press Limited) găsim următoarea formulare: ideologiile „sînt condiționate și determinate de condițiile geografice și climaterice, de activitățile uzuale și de mediul cultural al grupurilor..." (p. 146). Pe prim plan, ca factori determinanți ai ideologiei, sînt puși deci factorii geografici și climaterici, care nu au nici un rol în apariția ideologiei, în timp ce relațiile sociale, și îndeosebi relațiile economice, nici nu sînt amintite. Negînd rolul determinant al relațiilor sociale în apariția ideologiei, o astfel de concepție neagă implicit caracterul de clasă al ideologiei.

logii burghezi nu concep ideologia ca un proces reflectoriu complex, ci îi atribuie numai o anumită funcție socială, aceea de a justifica o acțiune politică, activitatea unui partid politic sau existența unei orînduiri, ca și cînd o astfel de funcție socială a ideologiei nu ar fi tocmai urmarea intereselor unei clase date, nu ar constitui deci reflectarea unor asemenea interese. Avînd o asemenea concepție despre ideologie, unii dintre acești sociologi afirmă că între ideologie și teoria despre societate există, de aceea, deosebiri radicale. Sociologul american Andrew Haker exprimă clar un asemenea punct de vedere. El scrie : „o teorie (despre societate — *H.C.*) este fără pasiuni și dezinteresată... În teorie, teoreticianul nu va avea un interes personal pentru argumentele politice ale unei țări sau clase ori ale vreunui partid"[1]. În schimb, „Scopul ideologiei este să justifice un sistem oarecare de putere în societate. Ideologia este o parte *interesată*", de aceea în ideologie avem în loc de „o descriere fără pasiuni, un tablou *denaturat* al realității"[2].

Cum vedem, Haker atribuie un sens diferit celor doi termeni — teoria despre societate și ideologia — care desemnează însă același fenomen : ideile, convingerile, concepțiile unei clase cu privire la societate. Apoi, conferind teoriei despre societate caracter reflectoriu și deci obiectivitate, nerecunoscîndu-i funcția ei socială și prezentînd-o astfel nepartinică, deasupra claselor, el afirmă totodată că ideologia, prin faptul că are o funcție socială de îndeplinit, prin faptul că e partinică nu poate reflecta veridic realitatea, nu poate fi deci știință.

Ideologia este o parte a conștiinței sociale a unei clase și ea se manifestă atît sub forma teoriei despre societate, elaborată de ideologii clasei date, cît și sub formă de idei, convingeri, concepții sociale existente în conștiința socială a masei, în conștiința acelei clase. De aceea, a despărți teoria despre societate de ideologie este cu totul neștiințific. Izvorîtă din interesele unei clase și reflectînd aceste interese, creată anume pentru a le servi, teoria despre societate este investită astfel din capul locului cu o funcție socială, aceea de a pătrunde în conștiința maselor și a o influența. Natura acestei influențe depinde de modalitatea în care ideologia dată reflectă realitatea socială, iar această modalitate este determinată în sensul cel mai strict de rolul concret-istoric pe care clasa respectivă îl joacă în societate. A afirma caracterul științific — în general — al teoriilor despre societate, precum și faptul că ideologia este — în general — o reflectare denaturată a realității sociale, independent de clasa care a elaborat-o, de rolul ei social într-un moment istoric dat este o modalitate pe care Andrew Haker o prezintă drept obiectivă, imparțială, în timp ce în realitate el o folosește urmărind un scop social bine determinat : pe de o parte, să prezinte teoriile politice burgheze drept știință, pe de altă parte să afirme că ideologia marxist-leninistă, teoria socialismului științific ar constitui o denaturare a realității. Astfel, el scrie la un moment dat că în marxism teoria trebuie despărțită de ideologie[3] : teoria lui Marx și Engels,

[1] Andrew Haker, *Political Theory, Philosophy, Ideology, Science*, New York, 1961, p. 5 (subl. ns).

[2] *Ibidem* (subl. ns. — *H.C.*).

[3] *Ibidem*, p. 514, 515 și 517.

scrie el, constituie „o explicare a politicii și a societății, strălucită ca concepție și merită un efort intelectual"[1]; aplicarea teoriei marxist-leniniste în construirea socialismului fiind, după Haker, ideologie, ideologia marxistă nu poate fi știință! După cum se vede, ideologul burghez este uneori dispus să recunoască valoarea descoperirilor științifice făcute de Marx, cu condiția reducerii lor la un rol pur contemplativ. Faptul că totuși sute de milioane de oameni, în țările socialiste, conduși de partidele comuniste, au transformat teoria socialismului științific în realitate socialistă este însă de natură să-l umple de furie pe același ideolog, să-l facă să uite de „imparțialitate" și să ne dea măsura partinității sale burgheze.

În epoca noastră influența ideologiei asupra conștiinței sociale a maselor are loc, în esență, pe două direcții principale: fie dezvoltînd această conștiință pe linia înțelegerii necesității istorice și a acțiunii revoluționare pentru înfăptuirea acestei necesități, așa cum se petrec lucrurile cu ideologia revoluționară marxist-leninistă, fie frînînd dezvoltarea conștiinței sociale a maselor, deformînd-o, prin denaturarea realității, așa cum face ideologia burgheză. Această realitate socială nu poate fi escamotată prin subterfugii verbale de felul celor ale lui Andrew Haker.

În capitalism, însești relațiile sociale, și în primul rînd relațiile economice dintre oameni, nu-și dezvăluie natura lor, ci și-o ascund și totodată contribuie la crearea de fetișuri, mistificînd și deformînd astfel cunoașterea obișnuită a oamenilor. Ideologia burgheză dominantă tinde să accentueze pînă la maximum acest proces mistificator, apărînd și consolidînd astfel relațiile sociale burgheze și influențînd conștiința maselor muncitoare într-o direcție convenabilă burgheziei, dar contrară intereselor fundamentale ale acestor mase.

Analizînd acest proces, Marx scria, referindu-se la una dintre laturile relațiilor de repartiție din capitalism: „La suprafața societății burgheze, salariul muncitorului *apare* ca *preț al muncii*, ca o cantitate determinată de bani care se plătește în schimbul unei cantități determinate de muncă"[2]... „*Forma de salariu șterge deci orice urmă a împărțirii zilei de muncă în muncă necesară și supramuncă, în muncă plătită și în muncă neplătită*. Toată munca *apare* ca muncă plătită"[3]. Interesele de clasă ale burgheziei nu au fost de natură să transforme această reflectare denaturată într-una științifică, ci, dimpotrivă, economia politică clasică burgheză a putut descoperi izvorul valorii, munca, dar s-a oprit în fața plusvalorii, izvorîte din exploatare, dîndu-i explicații cu totul neștiințifice, dar convenabile intereselor sale de clasă. Esența, legea repartiției muncii muncitorului în capitalism, a fost descoperită de Marx, și ea constă în faptul că muncitorul nu primește decît o parte din valoarea nou creată prin munca sa, cealaltă fiind însușită de capitalist fără plată. Dar aparența ascunde esența, iar ideologia burgheză fundamentează teoretic această aparență, care denaturează raportul economic real, contribuind la formarea unor concepții juridice, politice etc. false. „Pe această formă

[1] Andrew Haker, *Political Theory, Philosophy, Ideology, Science*, New York, 1961, p. 517.
[2] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a 4-a, București, Edit. politică, 1960, p. 541.
[3] K. Marx, *op. cit.*, p. 545.

de manifestare — scria Marx — care ascunde raportul real și ne face să vedem exact contrariul lui se întemeiază toate concepțiile juridice ale muncitorului . . . , toate mistificările modului de producție capitalist, toate iluziile sale de libertate, toate bazaconiile apologetice ale economiei vulgare" [1].

Problemele formării conștiinței sociale a proletariatului în societatea capitalistă contemporană, ale influenței nefaste exercitate asupra sa de ideologia burgheză dominantă sînt multiple și complexe. În acest studiu nu ne propunem decît să relevăm unul din aspectele contradicției existente între această ideologie și interesele reale ale proletariatului. Și problemele formării conștiinței socialiste a muncitorului din societatea noastră, ale influenței revoluționare exercitate asupra sa de ideologia marxist-leninistă, sînt multiple. Dar, dintre acestea vom sublinia aici o singură latură : unitatea profundă care s-a stabilit între țelurile clasei muncitoare și ideologia socialismului științific, ideologia dominantă în țara noastră.

În societatea capitalistă contemporană, cînd, datorită influenței politico-ideologice și organizatorice exercitată de partidele comuniste, datorită existenței sistemului mondial socialist, ideile socialismului științific au căpătat răspîndire în masa largă a muncitorilor din aceste țări, unele din fetișurile care apar și acum la suprafața relațiilor sociale capitaliste nu mai pot acționa cu aceeași putere asupra conștiinței sociale a muncitorilor ca în trecut. Sentimente, idei, convingeri, pe care mase largi de proletari și le formează direct, pe baza practicii lor de producție în uzina capitalistă și în viața socială, trec, de aceea, de unele din aceste fetișuri și reflectă mai îndeaproape realitatea socială din capitalism. În legătură cu aceste probleme ne vom referi la două aspecte concrete, strîns legate unul de celălalt. În primul este vorba de *atitudinea față de muncă* a unor muncitori, astăzi, în capitalism ; în al doilea, de unele *idei, concepții* ale lor *cu privire la situația lor socială actuală în societatea capitalistă și la mijloacele prin care ei cred că își pot schimba această situație*. În continuare ne vom referi la *atitudinea față de muncă a unui grup de muncitori din societatea noastră socialistă și la unele laturi ale concepției lor despre societate*.

Pentru a surprinde pe viu, pe de o parte, natura mistificatoare a ideologiei burgheze și modalitatea în care ea deformează conștiința socială a unor muncitori în capitalism, pe de altă parte modalitatea de influență a ideologiei socialiste asupra conștiinței muncitorilor din societatea noastră socialistă, ne vom sprijini în analiză pe cercetări efectuate în uzinele „Griviția Roșie", „23 August" și „Semănătoarea" din București, precum și pe unele cercetări — interesante ca material faptic — întreprinse de doi sociologi francezi [2] într-o uzină metalurgică cu cca. 2 000 de muncitori (cercetare numită de aceștia „ancheta A") și în cîteva întreprinderi mici și mijlocii („ancheta B"). Totalul muncitorilor care au format obiectul acestei cercetări sociologice concrete a fost de 58. Cu tot arbitrarul care

[1] K. Marx, *op. cit.*, p. 546.

[2] Andrée Andrieux, Jean Lignon, *L'ouvrier d'aujourd'hui* (*Sur les changements dans la condition et la conscience ouvrières*), Paris, Librairie M. Rivière, 1960.

a dominat în selecționarea acestor 58 de muncitori, părerile lor, consemnate de cei doi cercetători francezi, sînt utile în problema pe care vrem s-o analizăm [1].

Răspunsurile din care a rezultat atitudinea subiectivă față de muncă a muncitorilor francezi cercetați de Andrieux și Lignon au fost obținute pe baza următoarelor întrebări :

A. Întrebarea principală : *Vă place munca dvs.?*

B. Întrebări de control : 1) *Munca dvs. vă interesează?* 2) *Vă gîndiți la munca dv. în timpul liber? Cu ce sentiment?* 3) *Vă gîndiți la timpul liber în cursul muncii?* 4) *Care este momentul cel mai fericit din ziua dv.?* 5) *Dar cel mai nefericit?*

La întrebarea principală — *Vă place munca dv.?* — din grupul de 58 de muncitori 17 au răspuns că *le place munca*, 36 *că nu le place*, iar 5 au dat răspunsuri nedecise [2]. Chiar și această statistică este semnificativă pentru problema care ne interesează. Răspunsurile muncitorilor la întrebările de control ale sociologilor au relevat însă că și cei 17 muncitori, care la început au arătat că munca le place, de fapt nici acestora munca în întreprinderea capitalistă nu le place. Redăm cîteva dintre cele mai semnificative răspunsuri (le-am numerotat corespunzător numărului dat întrebării de control) :

Tîmplar, 29 de ani :

1) Munca nu-l interesează ; 2) Niciodată nu se gîndește la muncă în timpul liber ; 3) Așteaptă întodeauna cu nerăbdare ora plecării ; 4) Momentul cel mai fericit este seara, la plecarea din uzină ; 5) Cel mai nefericit : „Cînd trebuie să mă scol pentru a pleca la muncă..." [3].

---

[1] Ideea de bază de la care pornesc cei doi sociologi francezi este că situația socială a muncitorului în capitalism nu ar fi determinată de existența proprietății capitaliste asupra mijloacelor de producție și, pe această bază, de exploatarea capitalistă a muncii, ci de dezvoltarea tehnicii și de starea de subordonare în care se află muncitorii față de șefi : maiștri, ingineri etc. Și aceasta pentru că în ultima sută de ani, spun cei doi autori — datorită luptelor muncitorești — muncitorii se bucură de libertăți și drepturi pe locul de muncă, beneficiază de avantaje sociale, de securitate socială, salariul lor este mai mare etc. (p. 11—27). După cum vedem, autorii deplasează cauzele care dau naștere unei anumite atitudini față de muncă a muncitorilor în capitalism de la tipul de relații de producție la starea forțelor de producție și la raporturile administrative.

Modul în care Andrieux și Lignon au ales muncitorii pentru ancheta sociologică a fost arbitrar, neștiințific : pentru „ancheta A" au fost recrutați „muncitori care lucrau în anturajul imediat al lui Lignon" (*ibidem*, p. 36) (Lignon a lucrat timp de 7 ani ca metalurgist). Ca atare, conchide Pierre Naville, care prefațează această lucrare, grupa aleasă „reprezintă astfel fidel compoziția de ansamblu a personalului uzinei" ! (*ibidem*, p. 36). În recrutarea celor din „ancheta B" s-a mers după criteriul : muncitorii să facă parte din întreprinderi mici și mijlocii (*ibidem*, p. 38). Astfel, în recrutarea muncitorilor care urmau să fie supuși cercetării sociologice întîmplarea a jucat rolul principal.

După terminarea cercetării noastre sociologice, în perioada pregătirii pentru tipar a lucrării din care este extras fragmentul de față, în revista sovietică „Probleme de filozofie", 1963, nr.1, a apărut studiul *Două lumi, două atitudini față de muncă*, scris de N. F. Naumova, care folosește anchetele celor doi sociologi francezi, completîndu-le cu o anchetă sociologică proprie, pentru a demonstra deosebirea radicală a atitudinii muncitorului față de muncă în capitalism și socialism. Datele anchetei sovietice confirmă rezultatele cercetării noastre.

[2] A. Andrieux, J. Lignon, *op. cit.*, p. 43.

[3] *Ibidem*, p. 45.

Alezor mecanic, 32 de ani

1) Munca îl interesează mai mult sau mai puțin ; 2) Nu se gîndește la muncă în timpul liber ; 3) Se gîndește la odihnă în timpul muncii „cu un sentiment de ușurare, de destindere" [1].

Croitoreasă, 26 de ani

1) Munca n-o interesează ; 2) Niciodată nu se gîndește la muncă în timpul liber ; 3) Se gîndește la odihnă în timpul muncii ? „O ! da, deseori. Cred că aș muri dacă m-aș gîndi numai la muncă" [2].

Ajustor, 32 de ani

1) „Mă interesează independența muncii mele, salariul de asemenea, dar munca nu" ; 4) Momentul cel mai fericit : „Seara cînd vin acasă" ; 5) Cel mai nefericit : „Dimineața, cînd mă scol pentru a merge să lucrez" [3].

Turnător, 61 de ani

1) Vă place munca dv. ? : „Da de unde ! O fac pentru că sînt prea bătrîn pentru a-mi schimba meseria. Dacă aș putea s-o iau de la capăt, m-aș face cultivator" ; 4) Momentul cel mai fericit ? : „Dimineața, imediat după ce mă scol, momentul cînd mă plimb în grădina mea" ; 5) Momentul cel mai nefericit ? : „Cînd încep munca, deoarece nu mă interesează. Cînd părăsesc uzina, am sentimentul de ușurare" [4].

Tinichigiu, 25 de ani

1) „Munca mă interesează pentru că îmi aduce cîștig, altfel nu" [5].

Metalurgist, 25 de ani

4) Cel mai fericit moment : „Cînd părăsesc uzina" ; 5) Cel mai nefericit : „Dimineața, cînd mă scol. Pentru că mă gîndesc că trebuie să merg să lucrez" [6].

Sudor, 20 de ani

1) Munca îi place. „Îmi plac toate muncile manuale și intelectuale. Îmi place să fac orice, fiecare lucru prezintă interes" ; 3) Cel mai nefericit moment : atunci cînd nu vine la atelier să facă o muncă cum ar fi vrut[7].

Din răspunsurile suplimentare date de cei 17 muncitori care au afirmat la început că le place munca reiese pînă la urmă că și celor mai mulți dintre ei, de fapt, munca în uzina capitalistă nu le place, deoarece abia așteaptă să părăsească această uzină, iar ceea ce îi interesează în muncă este cîștigul.

Din păcate, autorii nu au mai redat și răspunsurile la întrebările de control date de ceilalți muncitori, care au declarat categoric, de la început, că nu le place munca. Cu toate acestea reiese clar faptul că cea

---

[1] A. Andrieux, J. Lignon, *op. cit.*, p. 47.

[2] *Ibidem.*

[3] *Ibidem.*

[4] *Ibidem*, p. 48.

[5] *Ibidem*, p. 46.

[6] *Ibidem*, p. 44.

[7] *Ibidem*, p. 52. În legătură cu acest răspuns, care constituie o excepție în raport cu toate celelalte, autorii au menționat părerea competentă a președintelui unei comisii pentru concursul psihotehnic de admitere în „Formation Profesionnelles des Adultes" : pentru muncitorii tineri meseria reprezintă la început ceva nou, interesant. Dar aceasta nu durează. Ei nu întîrzie apoi să se dezintereseze de munca lor (*ibidem*, p. 53).

mai mare parte din grupul de 58 de muncitori nu consideră munca o bucurie, ci o corvoadă, mijlocul de a obține un cîștig pentru a trăi (a trăi cu adevărat înseamnă, după cum se vede din răspunsuri, viața de după orele de muncă).

Care este cauza acestei atitudini, a lipsei de interes, de dragoste manifestată de acești muncitori față de munca în uzina capitalistă ? Andrieux și Lignon răspund : tehnica. Ea este aceea care a golit munca de conținut. „Munca, devenind sub acțiunea dezvoltării tehnologice o ocupație insipidă, un gol, muncitorul nu numai că se dezinteresează de ea, dar nu găsește nici prilejul de a-și dezvolta facultățile intelectuale și morale, care se ofilesc" [1].

Cercetătoarea sovietică N. F. Naumova, analizînd problema atitudinii față de muncă a muncitorului din societatea sovietică, a efectuat o anchetă sociologică, luînd tot un grup de 58 de muncitori, grup asemănător din punct de vedere al specialităților, vîrstei, sexului și nivelului de calificare cu cel cercetat de cei doi sociologi francezi. Grupului de muncitori sovietici le-au fost puse aceleași întrebări pe care Andrieux și Lignon le-au pus muncitorilor francezi. Răspunsurile primite au demonstrat convingător o atitudine radical deosebită a acestor muncitori față de munca lor. De pildă, la întrebarea „Vă place munca dv. ? " N. F. Naumova a primit următoarele răspunsuri : da — 52 de muncitori ; nu — 5 muncitori ; 1 muncitor a dat un răspuns nedecis[2]. Și la cele patru întrebări de control răspunsurile s-au deosebit categoric de cele date de muncitorii francezi. Pe bună dreptate autoarea conchide : „Pentru ca orice muncă, chiar cea mai neinteresantă, să procure satisfacție, nu e de ajuns ca omul să știe numai, el trebuie să simtă permanent și profund că munca sa este *liberă, onorabilă* și necesară oamenilor. Sistemul relațiilor de producție din formațiunea comunistă generează cu necesitate acest sentiment..." [3]. Astfel, în condițiile unui nivel tehnic asemănător al forțelor de producție, dar în orînduiri sociale diferite, atitudinea muncitorului față de muncă este radical schimbată.

Cauza înstrăinării muncitorului de munca sa în capitalism nu este tehnica, așa cum afirmă Andrieux și Lignon. Adevărata cauză rezidă în caracterul capitalist al producției, în existența proprietății capitaliste asupra mijloacelor de producție și exploatarea muncitorului de către capitalist, și această cauză a fost descoperită de Marx, care arăta : „Exercitarea forței de muncă, munca, este... propria activitate vitală a muncitorului, propria sa manifestare de viață. Și această *activitate vitală* el o *vinde unuit terț* (subl. ns. —*H. C.*), pentru a-și asigura *mijloacele de subzistență* necesare. Activitatea sa vitală este așadar pentru el doar un mijloc ca să poată trăi. El muncește ca să trăiască[4]. *El nici nu consideră*

[1] A. Andrieux, J. Lignon, *op. cit.*, p. 53.

[2] N. F. Naumova, *Două lumi, două atitudini față de muncă*, în „Probleme de filozofie", 1963, nr.1, p. 21.

[3] *Ibidem*, p. 25 (subl. ns.).

[4] Un muncitor, în vîrstă de 62 de ani, la întrebarea : „Vă place munca dv. ?", pusă de cei doi cercetători francezi, a dat următorul răspuns care exprimă fidel această teză a lui Marx : „Dacă îmi place ? E un cuvînt cam nepotrivit. *Deoarece muncesc pentru a trăi, îmi place munca mea*" (A. Andrieux, J. Lignon, *op. cit.*, p. 43).

munca ca făcînd parte din însăși viața sa (subl. ns.— *H.C.*); ea este, dimpotrivă, un sacrificiu al vieții sale. Ea este o marfă pe care a vîndut-o unui terț. *De aceea nici produsul activității sale nu este scopul activității* sale. Ceea ce produce pentru sine însuși nu este mătasea pe care o țese, nici aurul pe care îl extrage din mină, nici palatul pe care îl clădește ... Mătasea, aurul, palatul se reduc pentru el la o cantitate determinată de mijloace de subzistență, poate o haină de bumbac..., o locuință la subsol. Iar muncitorul care timp de 12 ore țese, toarce, sfredelește, strunjește, zidește, sapă, sparge sau cară pietre etc. consideră oare aceste douăsprezece ore... ca o manifestare a vieții sale, ca viață? Dimpotrivă. *Viața începe pentru el abia atunci cînd această activitate încetează* (subl. ns. —*H.C.*)—la masă, la cîrciumă, în pat. Iar cele douăsprezece ore de muncă nu au pentru dînsul sensul de țesut, tors, sfredelit etc., ci numai sensul *de cîștig*, care-i permite să se ducă la masă, la cîrciumă, în pat" [1].

Analizînd răspunsurile concrete date de muncitorii francezi în legătură cu problema care ne interesează aici, observăm: 1) Laitmotivul, ideea principală care le străbate ca un fir roșu este *înstrăinarea* existentă între muncitori și munca lor. Așa cum arăta Marx, muncitorul a vîndut forța sa de muncă capitalistului și, datorită acestui fapt, ea nu mai este considerată ca făcînd parte din viața sa. Ea a devenit o marfă pe care o schimbă pe alte mărfuri: mijloacele de subzistență (sub forma salariului). Acesta este raportul economic *obiectiv*. De aici un mod foarte concret și caracteristic pentru muncitor în capitalism de a se raporta *subiectiv* la activitatea sa vitală care este a sa (el fiind purtătorul, izvorul ei fizic și spiritual), dar nu este a sa (pentru că o vinde): munca este privită ca o povară, și cel condamnat de societate să ducă această povară este el, muncitorul[2]. De aceea momentul cel mai fericit din ziua lui este atunci cînd părăsește uzina capitalistă; cel mai nefericit, dimineața, cînd trebuie să înceapă iar să-și ducă povara mai departe. 2) Obiectiv, viața fizică a muncitorului în capitalism nu poate continua fără perpetuarea acestui schimb. Interesul material al muncitorului determină, așadar, reproducerea acestui schimb, respectiv vînzarea, înstrăinarea necontenită a propriei sale forțe de muncă, pentru că numai aceasta este condiția vieții sale de muncitor[3]. De aceea sentimentul care apare spontan se transformă în deprindere, în obișnuință. Deprinderea, obișnuința înscrie pe aria conștiinței sale sociale o anumită convingere socială, limitată, e drept, la un aspect parțial al existenței sale sociale, dar de natură să constituie o bază

---

[1] K. Marx, *Muncă salariată și capital*, în K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, ed. a II-a, vol. I, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 65.

[2] Aceasta nu exclude ca și în asemenea condiții muncitorul să-și iubească totuși meseria, dar ca pe ceva în sine și nu ca muncă în cadrul relațiilor de producție capitaliste.

[3] Aceasta și este cauza economică pentru care muncitorul, subiectiv înstrăinat de munca sa, produce totuși, perfecționează și dezvoltă producția de mărfuri capitalistă. „Disciplina foamei" — cum definea Lenin, atît de plastic, acest raport social contradictoriu care se stabilește între muncitor și munca sa în cadrul relațiilor de producție capitaliste — devine motorul care împinge zi de zi și ceas de ceas pe muncitor, în capitalism, să continue o activitate de care s-a înstrăinat, să îndeplinească cerințele ritmului și calității impuse de capitalist.

în procesul de formare a unei convingeri sociale mai ample : convingerea că în societatea capitalistă, deși el produce toate bunurile materiale, este un nedreptățit al acestei societăți (deși ideologia burgheză dominantă se străduiește pe toate căile să-l convingă de contrariu). Că muncitorii au această convingere o dovedesc luptele de clasă permanente duse împotriva burgheziei de către proletariatul din țările capitaliste, unitatea sa crescîndă în această luptă.

Chiar în grupul restrîns de muncitori cercetați de Andrieux și Lignon convingerea de nedreptățit al societății, *ideea inegalității sociale* este vie. Cei doi sociologi francezi au pus grupului de 58 de muncitori întrebarea : *Lăsînd la o parte problema cîștigului, credeți că muncitorul ar fi defavorizat față de ceilalți ?* [1] Au răspuns la această întrebare 57 de muncitori. Răspunsurile primite au fost : nu — 2 muncitori ; da — 47 de muncitori (82 %) ; n-au răspuns 4 muncitori ; 4 muncitori au dat răspunsuri nevalabile [2].

În ce constă, după părerea celor 47 de muncitori care au răspuns „da", situația lor „defavorabilă" în capitalism, chiar lăsînd la o parte problema cîștigului (deși această problemă nu poate fi lăsată la o parte nici practic, nici teoretic atunci cînd vrem să stabilim raportul just dintre situația socială a muncitorului față de celelalte clase și pături sociale în capitalism) ? Tabelul următor redă sintetic aceste păreri[3].

Diferite aspecte ale situației defavorabile a muncitorului	Ancheta A	Ancheta B	Total
1) Lipsa de securitate	3	1	4
2) Felul activității (muncă mai multă, mai obositoare, mai plictisitoare, mai puțin interesantă)	5	3	8
3) Dependență	3	5	8
4) Lipsă de instrucțiune	5	4	9
5) Privilegii sociale	7	4	11
6) Lipsă de stimă, de cinstire	19	20	39

Cum vedem, dintre cei 47 de muncitori care au considerat că au o situație defavorabilă lor în capitalism, 82 % au apreciat că această situație defavorabilă constă în lipsa de stimă, de cinstire ; 23 % au menționat ca aspect al aceleiași situații existența privilegiilor sociale ; 17 % au indicat lipsa de instrucțiune ; 17 % dependența ; 17 % au relevat caracterul monoton, obositor al muncii etc.

Ideea de ansamblu, așa cum se încheagă ea din aspectele parțiale și diferite indicate de acești 47 de muncitori, este ideea inegalității lor sociale, idee pe care ei și-au format-o în practica de producție din uzina capitalistă, precum și în practica lor socială generală.

[1] După cum vedem, întrebarea este pusă cu o mare grijă, în așa fel încît să nu rezulte în raport cu ce clasă se simte „defavorizat" muncitorul. Cît despre cuvîntul „defavorizat", și el este foarte delicat ales.

[2] A. Andrieux, J. Lignon, *op. cit.*, p. 87.

[3] *Ibidem.*

Să cunoaștem și cîteva din răspunsurile concrete date de unii dintre acești muncitori : *o calfă, 23 de ani*: „Muncitorul nu are preț" ; *o bobinatoare electrică, 22 de ani*: „Da, el este întotdeauna mai puțin avantajat" ; *un turnător, 22 de ani* : „Muncitorul este o sărmană figură. Patronul dimpotrivă, ca și inginerul" ; *un ajustor, 29 de ani* : „Eu cred că nu se ține seama de noi, sîntem considerați buni numai pentru muncă, nimic mai mult" ; *un salahor dintr-o întreprindere textilă, 25 de ani* : „Muncitorul este puțin respectat. Pot să spun bună ziua unui director, dar el poate să nu-mi răspundă la salut" ; *un muncitor la banda rulantă, 40 de ani* : „Bineînțeles, sută la sută. El nu poate deveni cineva. El nu contează pentru nimeni, el este un cîine" ; *o croitoreasă, 26 de ani* : „Cred și eu. El nu are drept nici la viață, nici la onoruri. El este întotdeauna mai prejos" ; *un alezor mecanic, 32 de ani* : „Noi sîntem ultimii dintr-un cortegiu în care merg în frunte, bineînțeles, cei care îndeplinesc alte funcții sociale, mai « onorabile » și mai respectate. Apariția muncitorilor indică spectatorului că a ajuns la sfîrșitul sfîrșitului. După ei nu mai vine nimeni" [1].

După cum vedem, ceea ce este general — ideea inegalității sociale — apare aici sub forma unor determinări foarte concrete, particulare, diferite. De ce însă cea mai mare parte din acest grup de 47 de muncitori (82 %) au indicat „lipsa de stimă", „de cinstire" ca aspect al situației lor inegale în societatea capitalistă ? Pentru că tocmai acest aspect este primul care „sare în ochi", ca să spunem așa, latura care apare imediat, *efectul* cel mai vizibil al inegalității sociale dintre muncitori și celelalte clase în capitalism. *Cauza* sa profundă, în ultimă instanță, rezidă însă în inegalitatea economică, în existența proprietății capitaliste asupra mijloacelor de producție și, în legătură cu aceasta, în rolul de simplu executant și de subordonat al muncitorului în procesul de producție capitalist, în partea infimă pe care el o primește pentru munca sa în raport cu profitul obținut de capitalist. Dar esența acestor relații economice de producție nu apare la suprafață, de aceea însăși cauza inegalității lor sociale nu e ațît de simplu de înțeles. Sînt cunoscute efectele și fiecare muncitor le percepe oarecum în felul său. Unul dintre muncitori spunea : „Pot să spun bună ziua unui director, dar el poate să nu-mi răspundă la salut" ; alții, în schimb, se ridică la o anumită generalizare : „Noi sîntem ultimii dintr-un cortegiu . . . " ; unii dintre ei, sintetizînd, indică și o cauză : privilegiile sociale (cercetătorii francezi nu spun la ce privilegii s-au referit muncitorii) etc.

Deși felul în care muncitorii din acest grup înțeleg situația lor „defavorabilă" în capitalism este foarte diferit, rezultă totuși că practica lor socială, în condițiile cînd ideile marxism-leninismului au căpătat răspîndire, a generat totuși pe planul conștiinței sociale a celor mai mulți dintre ei ideea inegalității lor sociale în capitalism. Dar de la ideea inegalității sociale și pînă la materializarea ei în fapt, adică în acțiune îndreptată spre schimbarea acestei situații sociale inegale de care muncitorii sînt nemulțumiți, mulți dintre ei au încă un drum de parcurs. Și, pe acest drum, unul din factorii hotărîtori devine ideologia de care ei

[1] A. Andrieux, J. Lignon, *op. cit.*, p. 92—93.

sînt influențați. Care este, din acest punct de vedere, situația în acest grup? Unele date din lucrarea citată ne înlesnesc această înțelegere. Aflăm astfel că, din cei 58 de muncitori care au format eșantionul pentru această anchetă sociologică, 45 (adică 77,5%) nu fac parte măcar din vreun sindicat, declară că nu iau parte la adunările muncitorilor din întreprindere; 13 dintre ei (adică 22,5%) fac parte din sindicate[1].

Este știut că sindicatele sînt și în capitalism o școală de educare a muncitorilor, deoarece organizează luptele zilnice ale clasei muncitoare împotriva patronilor, a guvernului. În cursul acestor lupte, muncitorii fac primii pași spre înțelegerea ideii necesității de a se ridica împotriva burghziei ca clasă, primii pași pe calea însușirii unei concepții sociale revoluționare. Or, cum vedem, cea mai mare parte din grupul de muncitori ales de cei doi cercetători (77,5%) nu fac parte măcar din mișcarea sindicală franceză. Acest fapt este indiciul că ei n-au ajuns încă la înțelegerea necesității transformării nemulțumirii lor — izvorîtă din situația lor socială inegală — în acțiune practică. Ideea nemulțumirii nu e încă indiciul că muncitorul începe *să se elibereze* de influența ideologiei burgheze. Abia împotrivirea, acțiunea practică, lupta devine un asemenea indiciu. Or, în procesul de transformare a unei *stări de nemulțumire* într-o *acțiune practică*, consecventă și pînă la urmă eficientă, o însemnătate dintre cele mai mari o are ideologia. Dacă asupra conștiinței muncitorului domină ideologia burgheză, el nu va căuta calea luptei, ci dimpotrivă, căi iluzorii. Or, cum vedem, cea mai mare parte din acest grup se afla încă sub influența ideologiei burgheze, nu ajunsese încă pe calea împotrivirii active.

Influența ideologiei burgheze asupra unei părți însemnate din acest grup de muncitori reiese și mai clar dacă cercetăm proiectele lor de viitor. Din răspunsurile date de muncitori la întrebarea dacă au proiecte de viitor și în ce constau aceste proiecte, cei doi sociologi francezi au stabilit trei tipuri principale de reacții ale celor întrebați: tipul 1, cei care vor să evadeze din situația lor actuală = 29 (50%); tipul 2, resemnații = 22 (37%); tipul 3, militanții = 5 (9%); 4% au dat răspunsuri nevalabile[2]. Cum vedem, cea mai mare parte dintre ei caută să-și schimbe ocupația[3]. Cu ce ar vrea să se ocupe ei? a) Să lucreze pe cont propriu: să facă comerț, să devină mici patroni, mici producători (cei mai mulți dintre ei); b) să promoveze într-o funcție de comandă[4]. „Resemnații" sînt cei care nu au proiecte, cea mai mare parte dintre ei considerînd că nu și le pot

[1] A. Andrieux, J. Lignon, *op. cit.*, p. 166.

[2] *Ibidem*, p. 103.

[3] Trebuie să menționăm că încadrarea unei părți a muncitorilor în categoria „evazioniști", cum îi denumesc cei doi autori, este arbitrară: sînt declarați evazioniști chiar și muncitorii care ar vrea „să promoveze" în altă muncă în atelier, printre care sînt unii ce vor pur și simplu să-și ridice nivelul de calificare.

[4] A. Andrieux, J. Lignan, *op. cit.*, p. 102 — 103.

realiza[1]. În ce privește categoria militanților, autorii scriu despre ei : „Perspectiva vieții lor individuale se confundă cu o perspectivă colectivă", perspectivă care constă în organizarea luptei proletariatului împotriva burgheziei [2].

După toate aceste răspunsuri, Andrieux și Lignon adoptă totuși, senini, următoarea concluzie falsă : *muncitorul tipic pentru timpul prezent* (în capitalism — *H. C.*) *este un om fără scop — nici colectiv, nici individual — și nu este nicidecum muncitorul militant* [3].

Realitatea este că orînduirea capitalistă privează masa largă a muncitorilor de posibilitatea de a-și alcătui proiecte. Prin aceasta se confirmă că exploatarea și silnicia fac din *condiția de muncitor* o realitate care nu poate fi acceptată decît cu prețul „resemnării", fiind tocmai de aceea inacceptabilă. *Militanții* au înțeles că singura cale pentru înlăturarea situației inumane este lupta împotriva ei. Important este însă că pînă și aceia care n-au ajuns să înțeleagă acest adevăr caută o ieșire din situație, care este însă o iluzie, pentru că în ultimă instanță încercările de evadare nu reușesc decît prin excepție. Iar resemnarea, deși negativă, nu exclude cîtuși de puțin transformarea ei în revoltă și militantism atunci cînd răbdarea a întrecut orice limită, cînd avîntul mișcării smulge din pasivitate și activizează întreaga masă, iar asupra conștiinței sale acționează ideologia revoluționară.

Trebuie să relevăm totodată, că aici, din ansamblul acestor răspunsuri, se vădește acum în modul cel mai pregnant arbitrarul sau, mai bine zis, caracterul tendențios al felului cum cei doi sociologi au selecționat muncitorii pentru ancheta sociologică : grupa de muncitori aleasă de ei nu reflectă caracteristica esențială a clasei muncitoare franceze : combativitatea și unitatea ei crescîndă în lupta sa continuă împotriva burgheziei, conștiința sa înaltă de clasă.

Cu toate acestea, urmărind răspunsurile date de acest grup restrîns de muncitori, observăm :

1. Atunci cînd a fost vorba de ideile pe care ei și le-au format *direct* raportîndu-se la practica lor de producție în uzina capitalistă într-o problemă de bază — atitudinea față de muncă — reacțiile lor au fost aproape aceleași : înstrăinarea față de muncă, considerarea muncii o povară. Însă prin această atitudine față de muncă se exprimă de către aproape toți acești muncitori ideea nemulțumirii față de situația lor socială în cadrul relațiilor de producție capitaliste. Ideile lor, formate pe baza practicii în cadrul acestor relații, reflectă astfel adecvat o latură a existenței lor sociale obiective.

---

[1] Unul dintre aceștia spune : „Nu am proiecte. Numai burghezii „au mijloace pentru aceasta" (p. 121) ; un altul : „lanțurile impuse de societate sînt foarte solide (*ibidem*) ; sau un altul ar vrea să învețe cît mai multe lucruri care țin de tehnica profesiunii lui. Dacă ar avea timp ar studia desenul, s-ar perfecționa... Și, dacă ar putea schimba totul, după dorința lui „ar face în lume ceva mai multă dreptate" (p. 119).

[2] A. Andrieux, J. Lignon, *op. cit.*, p. 132.

[3] *Ibidem*, p. 142.

2. Atunci cînd muncitorii din acest grup s-au raportat la restul societății capitaliste, ideea inegalității lor sociale în capitalism a apărut în conștiința celei mai înaintate părți dintre ei. Dar această inegalitate nu era înțeleasă de către cei mai mulți ca o inegalitate de clasă, economică și politică (reamintim că 82% din răspunsurile la întrebarea prin ce este muncitorul defavorizat față de ceilalți menționau lipsa de cinstire, de respect ca aspect principal). Se observă astfel că, datorită lipsei unei orientări fundamentate științific, pe măsura îndepărtării lor de practica socială directă, din uzină, reflectarea adecvată și înțelegerea de către ei a realității sociale, a situației lor sociale în capitalism se diferențiază. Aici, pe acest teren social mai vast, unde proletariatul vine în contact cu diferite pături și clase sociale, unde relațiile sociale sînt mult mai complexe, ideologia burgheză capătă posibilitatea să acționeze în mai mare măsură asupra lor.

3. Deși în conștiința celei mai mari părți a muncitorilor din acest grup ideea inegalității sociale era prezentă, o parte însemnată dintre ei nu ajunsese încă la înțelegerea cauzelor acestei situații sociale și nici nu se afla încă pe calea împotrivirii active față de burghezie, singura în măsură să-i ducă la acțiune pe linia intereselor lor de clasă. Ideologia burgheză dominantă reușise astfel să acționeze asupra lor în direcția contrară intereselor lor de clasă. Neparticiparea la activitatea sindicală, ca și caracterul cu totul iluzoriu al scopurilor spre care tindea o bună parte dintre cei anchetați, reflectă concret consecințele nefaste ale înrîuririi exercitate de ideologia burgheză dominantă care, denaturînd realitatea, caută să acrediteze ideea că fiecare muncitor poate deveni într-o măsură sau alta burghez, subliniindu-se de fapt încă odată prin aceasta că situația de exploatat a muncitorului este inacceptabilă și condamnată. Numai însușirea ideologiei marxist-leniniste și lupta de clasă sînt mijloacele prin care proletariatul se poate descătușa, încă în capitalism, de robia spirituală a ideologiei burgheze și își poate dezvolta o conștiință proprie de clasă, revoluționară.

★

Întrebările anchetei noastre sociologice[1] din care a rezultat atitudinea subiectivă a muncitorului din societatea noastră socialistă față de muncă au fost următoarele :

Ce trăsături considerați că sînt caracteristice muncitorului care muncește și trăiește în chip socialist ?

Ce trăsături pozitive se manifestă în echipa, brigada sau partida în care munciți ?

Dar trăsături negative ?

Acest grup de întrebări solicită din partea muncitorilor cărora le-au fost adresate atît aprecieri sintetice, generalizatoare cu privire la

[1] În selecționarea grupului de 645 de muncitori pentru ancheta noastră sociologică ne-am ghidat după patru criterii : 1) criteriul de clasă : toți cei selecționați sînt muncitori ; 2) vîrsta ; 3) gradul de instrucțiune generală ; 4) apartenența lor politică. Folosind aceste criterii, muncitorii au fost selecționați în așa fel, încît grupul în ansamblu să reflecte cît mai fidel aceste patru caracteristici așa cum existau ele în medie în uzinele cercetate.

trăsăturile caracteristice întregii noastre clase muncitoare (întrebarea întîi), cît și aprecieri privind un grup restrîns, colectivul în care muncește fiecare (întrebările 2 și 3). Prin ultimele două întrebări avem posibilitatea să aflăm atît părerea muncitorului despre alți muncitori, cît și, totodată, ce anume se bucură în conștiința *sa* de aprobare și ce anume condamnă *el*. Ultimele două întrebări au astfel o valoare cognitivă dublă și măresc posibilitățile de a înțelege corect atitudinea muncitorului față de muncă în socialism ca fapt de conștiință. Atitudinea fiecărui muncitor față de muncă se verifică direct prin cantitatea și calitatea muncii depuse de el, iar atitudinea clasei muncitoare, în ansamblu, prin succesele sale deosebite obținute în construirea bazei economice a socialismului, prin inițiativele sale inepuizabile etc. (Menționăm că, din cele trei întrebări, ultimele două nu sînt puse în legătura cu munca, iar prima, deși se referă și la muncă, are totuși un caracter mai larg.) Ce răspunsuri am primit?

Întrebare : *Ce trăsături considerați că sînt caracteristice muncitorului care muncește și trăiește în chip socialist?*

Muncitori întrebați 645

Muncitori care au răspuns 541

Totalul răspunsurilor primite . . . . . 988 [1]

Muncitori care nu au răspuns 104

Tabelul nr. 1

Felul răspunsului	Numărul de răspunsuri	Procentaj față de numărul de răspunsuri primite
1) Trăsături morale	660	66
a) Întrajutorarea, conștiinciozitatea, corectitudinea, disciplina *în muncă*	553	
b) Trăsături morale socialiste	69	
c) Modestia	38	
2) Comportarea socialistă în uzină și în afara uzinei	26	2,6
3) O serie de trăsături politice	238	24
4) Alte trăsături	64	6

Întrebare : *Ce trăsături pozitive se manifestă în brigada, partida sau echipa în care munciți?*

Au răspuns numai acei muncitori care lucrează în astfel de forme colective de muncă 373

Numărul de răspunsuri 499

[1] O mare parte din muncitori au indicat nu numai o trăsătură, ci două sau chiar mai multe. Nu am omis nici una dintre trăsăturile menționate de ei, pentru a păstra o imagine completă.

Tabelul nr. 2

Felul răspunsului	Numărul de răspunsuri	Procentaj față de numărul de răspunsuri primite
1) Atitudinea socialistă față de muncă	434	86
a) Întrajutorarea, îndeplinirea și depășirea planului	260	
b) Disciplina, muncă organizată, simț de răspundere	89	
c) Grija pentru calitate	58	
d) Autocontrolul și conștiinciozitatea	27	
2) Prietenia	32	
3) Alte trăsături pozitive	33	

Întrebare : *Dar trăsături negative?*

Tabelul nr. 3

Felul răspunsurilor	Numărul de răspunsuri	Procentaj față de numărul răspunsurilor primite
1) Rămășițe ale vechii atitudinii față de muncă .	103	94
a) Muncă nedisciplinată (indisciplină la locul de muncă, absențe nemotivate, întîrzieri, beție)	64	
b) Dezbinare, individualism și invidie, descurajare în fața greutăților, calitate slabă, rebut, nepăsare față de avutul obștesc, risipă	39	
2) Lipsuri care țin de organizarea muncii (oameni necorespunzători în funcții, schimburi de experiență formale, fluctuație)	6	

După cum vedem, cea mai mare parte a muncitorilor care au răspuns la întrebarea întîi (66%) au apreciat ca fiind caracteristice clasei muncitoare numeroase trăsături morale înaintate; iar în cadrul acestui grup mare de aprecieri, ponderea cea mai mare (80%) o au cele cu privire la trăsături morale care sînt definitorii pentru atitudinea socialistă față de muncă : întrajutorarea în muncă, conștiinciozitatea, corectitudinea, disciplina. De fapt, procentul este chiar mai mare dacă ne gîndim la faptul că în aprecieri sintetice ca „trăsături morale înaintate", „comportarea socialistă în uzină și în afara uzinei", muncitorii înțeleg și trăsături cum sînt cele enumerate mai sus. Cifra de 553, care indică trăsăturile înaintate în muncă menționate de muncitori, raportată la numărul de muncitori (541) care au răspuns la întrebarea nr. 1 are o semnificație deosebită : rezultă că aproape toți muncitorii au considerat necesar să indice

în răspunsul lor una sau mai multe trăsături caracteristice atitudinii socialiste față de muncă a clasei muncitoare. Sintetizînd trăsăturile caracteristice clasei în ansamblu, vedem că muncitorii au desprins dintre acestea și au situat pe primul loc trăsăturile care definesc atitudinea socialistă față de muncă. Aceasta ne indică faptul că în aprecierile pe care le fac despre propria lor clasă muncitorii pun *pe primul plan* modul în care clasa se raportează la activitatea sa vitală, munca ; denotă că *munca se bucură în ochii lor de cea mai mare prețuire. Considerarea muncii ca lucrul cel mai însemnat și, ca atare, cel mai prețuit este definitoriu pentru atitudine socialistă față de muncă.* Aceasta reflectă, pe plan subiectiv, o atitudine radical diferită a muncitorului față de munca sa în socialism în raport cu situația existentă în capitalism și este urmarea, în ultimă instanță, a schimbării radicale a caracterului relațiilor de producție.

Aprecierile pe care grupul de 541 de muncitori le-au făcut, răspunzînd la întrebarea nr. 1 cu privire la ceea ce caracterizează clasa muncitoare în ansamblu — cu sublinierea că pe primul plan se află acele trăsături morale care definesc atitudinea socialistă față de muncă a acestei clase — corespund, în linii mari, părerilor exprimate cu privire la trăsăturile pozitive care se manifestă în colective restrînse : echipe, partizi, brigăzi. Și aici ponderea cea mai mare în aprecieri o ocupă tot cele referitoare la atitudinea socialistă față de muncă : 86 %. Observăm însă că acum aprecierile au un caracter mai puțin generalizator, că ele merg îndeosebi pe linia relevării unor aspecte foarte directe, concretizate mai ales în astfel de *elemente* cum sînt : îndeplinirea planului, munca organizată judicios, grija pentru calitate, autocontrolul etc., elemente componente ale conștiinciozității în muncă, ale disciplinei.

La fel și în cazul aprecierilor privind trăsăturile negative care se manifestă în echipe, brigăzi etc. Ce consideră muncitorii ca fiind negativ în aceste colective de muncă ? Predomină și aici aspectele imediate, parțiale : absențe nemotivate, întîrzieri, beție, dezbinare, calitate slabă, rebut, risipă, adică *elemente* ale vechii atitudini față de muncă. Observăm astfel : cu cît aprecierile se referă la un cerc mai restrîns de oameni, la caracteristicile lor pozitive și negative, și anume la oamenii cei mai apropiați de locul de muncă al celui care face aprecierea, cu atît aceste aprecieri redau trăsătura generală, caracteristica clasei nu sintetic, ci prin relevarea unor *elemente* ale acesteia ; referindu-se la practica lor imediată, zilnică, oamenii reflectă mai direct și totodată mai îngust existența lor socială, iar pe planul conștiinței lor sociale se înscriu astfel de păreri, aprecieri de valoare cu caracter mai limitat. Întreg ansamblul relațiilor de producție socialiste este de natură să contribuie la formarea în conștiința muncitorilor a unor asemenea idei, convingeri sociale, datorită faptului că muncitorii participă la organizarea, controlul și conducerea producției, la întrecerea socialistă, datorită faptului că sînt retribuiți conform principiului socialist după cantitatea și calitatea muncii, datorită prețuirii în modul cel mai deplin a muncii în societatea socialistă.

Vom releva totodată că ideile, sentimentele, atitudinea față de muncă a muncitorului în socialism, convingerea că munca este izvorul întregii bunăstări materiale și spirituale a societății noastre nu sînt în contradicție cu ideologia dominantă, ideologia marxist-leninistă, ci, dimpotrivă între ele există cea mai strînsă *unitate*: ideologia marxist-leninistă contribuie la adîncirea acestor idei, sentimente, convingeri, pe care muncitorii și le formează spontan în practica lor zilnică în uzină, ca și în întreaga viață socială, de stat, la dezvoltarea unei înțelegeri mereu mai profunde a rolului muncii lor, încît treptat, pe măsura înaintării societății noastre spre comunism, munca va fi privită și înțeleasă ca o necesitate, ca prima necesitate vitală a omului.

În această interacțiune care are loc între ideile, deprinderile, convingerile pe care și le formează muncitorii pe baza experienței lor personale și ideologia marxist-leninistă, conștiința socială a clasei muncitoare se îmbogățește treptat prin însușirea teoriei marxist-leniniste și se ridică pe trepte de înțelegere tot mai înaltă a relațiilor sociale din socialism.

Răspunsurile primite de la grupul de 645 de muncitori la o altă întrebare a anchetei noastre sociologice confirmă ideea că ideologia dominantă în țara noastră, ideologia socialistă, luminează înțelegerea dobîndită de muncitori pe baza experienței lor personale. Întrebarea a fost următoarea: *În ce constă, după părerea dv. principala deosebire dintre situația muncitorilor în socialism și aceea a muncitorului în capitalism*? Iată ce răspunsuri am primit:

Din totalul de 645 de muncitori, la această întrebare au răspuns 570. Dintre aceștia, 306 muncitori, adică 33,68%, au dat, în esență, răspunsul: *principala* deosebire constă în faptul că primul muncește și trăiește în condițiile lipsei exploatării omului de către om, este stăpîn al mijloacelor de producție, de aceea munca sa îi revine lui și societății în ansamblu. Cei care au dat acest răspuns au înțeles într-adevăr *esențialul*.

Nici restul de răspunsuri nu sînt nesemnificative: 266 de muncitori, adică 46,65%, au considerat că principala deosebire constă în drepturile și libertățile pe care le au muncitorii în socialism. Această deosebire există, bineînțeles, dar esențialul, deosebirea esențială constă tocmai în faptul că, la noi, prin lichidarea proprietății capitaliste asupra mijloacelor de producție a fost lichidată exploatarea omului de către om, iar mijloacele de producție au devenit proprietate obștească; acest fapt, esențial, constituie baza economică reală a existenței tuturor drepturilor și libertăților din țara noastră.

Cea mai mare parte dintre cei care au dat aceste două feluri de răspunsuri au menționat și alte deosebiri, care derivă din primele.

Grupului de 645 de muncitori i-a fost pusă și următoarea întrebare: *Aveți un scop personal principal în viață? Dacă aveți, în ce constă acest scop?*

La această întrebare au răspuns, din 645 de muncitori, 552, iar scopurile indicate de ei au fost în număr de 609 [1]. Cea mai mare parte din răspunsurile date la această întrebare au menționat : să slujească țelurilor socialismului, să aibă o viață fericită împreună cu familia lor — 222 de răspunsuri ; în 86 răspunsuri s-a menționat : să-și educe copiii în spirit socialist ; 84, să devină muncitori cu înalte cunoștințe profesionale ; 35, să devină ingineri ; 55, să-și ridice necontenit nivelul politic și de cultură generală ; 28, să devină maiștri ; 29, să devină artiști, campioni etc. ; 13, să devină medici, profesori ; 25, să primească locuință ; 19, să-și cumpere diferite obiecte (motocicletă, televizor etc.) ; 11, să-și întemeieze o familie ; 1, să devină pensionar ; 1, să devină Erou al Muncii Socialiste.

Caracteristica esențială a acestor răspunsuri constă în faptul că cea mai mare parte a muncitorilor din acest grup consideră drept *scopul personal principal al vieții lor* o cauză generală, *cauza construirii socialismului*. Deoarece s-au convins, pe baza propriei lor experiențe, că socialismul înseamnă bunăstare, fericire personală, ei au ajuns să identifice țelurile lor personale cu cauza generală, construirea socialismului. Construirea socialismului a devenit pentru ei sinonim cu o viață fericită, cu educarea copiilor în spiritul idealurilor socialismului, cu ridicarea necontenită a nivelului lor de pregătire profesională și politică. Muncitorii noștri își pot propune azi astfel de țeluri deoarece știu că munca în condițiile socialismului este izvorul întregii lor bunăstări materiale, a realizării țelurilor pe care și le propun. Vedem de asemenea că țeluri cum sînt cumpărarea unor obiecte, obținerea unei locuințe, ocupă un loc mic. De ce ? Sînt oare muncitorii societății noastre socialiste niște asceți ? Nicidecum. La noi însă, muncitorul a scăpat de teama șomajului, a foamei și mizeriei — condiții sociale în care procurarea unor obiecte obișnuite, a unui confort elementar, era o problemă grea și putea deveni chiar idealul întregii vieți a unui om. El știe că munca sa în socialism îi poate asigura asemenea cerințe normale. Ca atare, preocuparea pentru aceste lucruri a devenit o preocupare obișnuită și nu un scop principal al vieții. Proprietatea privată asupra mijloacelor de producție fiind lichidată în țara noastră, nici unul dintre acești muncitori nu-și propune să devină patron, negustor etc. Țelurile principale în viață ale tuturor acestor muncitori sînt determinate acum de noile condiții sociale existente în țara noastră, sînt puternic influențate de ideologia dominantă care nu contravine ci, dimpotrivă, întregește și ridică pe un plan superior năzuințele lor individuale. Observăm astfel, prin acest grup, cum socialismul modifică întreaga configurație a profilului spiritual al omului muncii, îl face să înțeleagă în alt chip, nou, viața, să-și modeleze țelurile sale personale după această viață nouă, să se identifice cu ea. Țelurile oamenilor muncii devin mai înalte, pentru că ei înșiși s-au eliberat de exploatare, dar s-au eliberat și de cătușele spirituale ale lumii vechi.

[1] La această întrebare unii muncitori au menționat mai mult decît un obiectiv principal pe care și-l propun să-l atingă. De aceea numărul răspunsurilor este și aici mai mare decît numărul celor care au răspuns la întrebare. Nu am exclus din statistică nici unul dintre răspunsurile primite, pentru ca imaginea să fie completă.

РОЛЬ ИДЕОЛОГИИ В ФОРМИРОВАНИЙ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ РАБОЧЕГО

РЕЗЮМЕ

В марксистско-ленинском научном понимании идеология является сложным отражением, познанием людьми своего общественного бытия, отражением, которое может быть адекватным или искаженным, в первую очередь благодаря своему классовому характеру, а также по некоторым гносеологическим причинам. В капиталистическом обществе природа всей совокупности общественных отношений, прежде всего капиталистических производственных отношений, замаскирована, что приводит к образованию фетишей в общественном сознании рабочих. Господствующая буржуазная идеология укрепляет эти фетиши, способствует образованию общественных взглядов, противоречащих действительным интересам рабочих. Усвоение марксистско-ленинской идеологии и классовая борьба являются средствами, благодаря которым пролетариат может освободиться еще при капитализме от духовного порабощения буржуазной идеологией и действовать согласно своим основным интересам.

В работе использованы данные, полученные в результате конкретного социологического исследования общественного сознания рабочего класса при капитализме и социализме. Так, например, использованы некоторые данные А. Андриё и Ж. Линьона, исследовавших группу из 58 французских рабочих (данные, фигурирующие в работе L'ouvrier d'aujourd'hui), а также данные обследования группы из 645 рабочих трех бухарестских предприятий. *На основании этих данных доказывается коренное различие между природой влияния буржуазной идеологии на общественное сознание рабочих при капитализме и природой влияния социалистической идеологии на общественное сознание рабочих при социализме.* Буржуазная идеология, искажая социальную действительность, способствует углублению фетишей, появляющихся на поверхности общественных отношений при капитализме, искажает общественное сознание рабочих и побуждает тех, на которых она оказывает влияние, искать иллюзорные решения для изменения их общественного положения, которое вызывает у них глубокое неудовлетворение.

В социалистическом обществе совокупность общественных отношений обусловливает появление и укрепление в общественном сознании рабочих идей и убеждений, правдиво отражающих социальную действительность. Тот факт, что в РНР была навсегда ликвидирована капиталистическая собственность на средства производства и эксплуатация человека человеком, тот факт, что система распределения основывается на социалистическом принципе вознаграждения в соответствии с количеством и качеством затраченного труда, а рабочие участвуют в организации, контроле социалистического производства и руководстве им, заставляет рабочего при социализме, в отличие от капитализма, при котором он отчужден от своего труда, сформировать социа-

листическое отношение к труду, убедиться, что труд является источником материального и духовного процветания как его лично, так и всего социалистического общества. Господствующая в РНР марксистско-ленинская идеология играет решающую роль в углублении осознания этой основной истины, дает рабочему научно-теоретическую базу этого осознания и заставляет его действовать не в иллюзорном направлении, а именно в направлении усиления борьбы за увеличение материальной продукции. Социалистическое обследование группы из 645 рабочих доказало, что личные цели большей части этой группы отождествляются с общей целью — завершением социалистического строительства в РНР.

LE RÔLE DE L'IDÉOLOGIE DANS LA FORMATION DE LA CONSCIENCE SOCIALE DU TRAVAILLEUR CONTEMPORAIN

RÉSUMÉ

Dans la conception marxiste-léniniste l'idéologie est un reflet complexe — la connaissance, par les hommes, de leur existence sociale —, reflet qui peut être adéquat ou dénaturé, par suite de son caractère de classe d'abord, et aussi par suite de causes gnoséologiques. Dans la société capitaliste, l'ensemble des rapports sociaux et, en premier lieu, les rapports de production capitalistes dissimulent leur propre nature et déterminent la formation de certains fétiches dans la conscience sociale des travailleurs. L'idéologie bourgeoise dominante renforce ces fétiches et contribue à la formation de certaines conceptions sociales qui sont en contradiction avec les intérêts réels des travailleurs. S'approprier l'idéologie marxiste-léniniste, d'une part, et la lutte de classe, d'autre part, constituent les moyens par lesquels le prolétariat peut s'affranchir, sous le régime capitaliste même, du servage spirituel dans lequel il est tenu par l'idéologie bourgeoise, et peut agir dans le sens de ses intérêts fondamentaux.

L'article utilise des données fournies par l'étude sociologique concrète concernant certains problèmes de la conscience sociale de la classe ouvrière dans le capitalisme et dans le socialisme. L'auteur part de certaines données fournies par les recherches entreprises par les sociologues A. Andrieux et J. Lignon parmi 58 travailleurs français (données présentées dans l'ouvrage intitulé *L'ouvrier d'aujourd'hui*), ainsi que des données résultées de l'étude ayant pour objet un groupe de 645 ouvriers travaillant dans trois entreprises de Bucarest. *Se fondant sur ces données, l'auteur démontre la différence radicale entre la nature de l'influence exercée par l'idéologie bourgeoise sur la conscience sociale des travailleurs dans le capitalisme, et la nature de l'influence exercée par l'idéologie socialiste sur la conscience sociale des travailleurs dans le socialisme.* L'idéologie bourgeoise, déformant la réalité sociale, contribue à renforcer les fétiches qui se manifestent à la surface des rapports sociaux dans le capitalisme, déforme la conscience

sociale des travailleurs et détermine ceux qui en sont influencés à rechercher des solutions illusoires afin de changer leur situation sociale, dont ils sont profondément mécontents.

Dans la société socialiste, l'ensemble des relations sociales détermine l'apparition et la consolidation, dans la conscience sociale des travailleurs, de certaines idées, de certaines convictions qui reflètent véridiquement la réalité sociale. Le fait que, dans les pays socialistes, la propriété capitaliste des moyens de production et l'exploitation de l'homme par l'homme ont été liquidées à tout jamais, le fait que le système de répartition est fondé sur le principe socialiste de rétribution d'après la quantité et d'après la qualité du travail fourni, et que les travailleurs participent à l'organisation, au contrôle et à la direction de la production socialiste déterminent le travailleur, à la différence de ce qui se passe dans le capitalisme où ils s'éloigne de son travail, à se former une attitude socialiste à l'égard du travail, à se convaincre que le travail est la source de son bien-être matériel et spirituel, ainsi que de celui de la société socialiste tout entière. L'idéologie marxiste-leninste, qui est l'idéologie dominante dans la R. P. Roumaine, contribue à approfondir la compréhension de cette vérité fondamentale, offre au travailleur la base théorique et scientifique de cette compréhension, et le détermine à agir non pas dans des directions illusoires, mais bien dans le sens d'une lutte plus intense afin d'augmenter la production matérielle. L'étude sociologique du groupe de 645 travailleurs a révélé que les buts personnels poursuivis par la plupart des travailleurs de ce groupe s'identifient ainsi avec le but général, qui est le parachèvement de la construction du socialisme dans la République Populaire Roumaine.

CONCEPTUL DE OPINIE PUBLICĂ ȘI CRITICA TEORIILOR TRADIȚIONALE (I)

DE

NICULAE BELLU

Arareori termenii intrați în circulația curentă se bucură de o asemenea diversitate de sensuri în interpretarea conținutului lor ca *opinia publică*.

S-ar părea că, pe măsură ce viața socială în fluxul dezvoltării ei istorice promovează și impune la ordinea de zi conceptul de opinie publică ca modalitatea de manifestare cea mai adecvată a maselor în problemele fundamentale ale societății contemporane, conceptul însuși — ca formă abstractă — suferă de pe urma înțelesului eterogen care se atribuie conținutului său. S-ar părea că are însușirea de a fi adaptabil la sensurile cele mai radical diferite ; că poate acoperi cu rezonanța prestigiului său orice intenție, interes sau calcul politic de grup restrîns, cointeresat în promovarea unui anumit curent de opinii, atribuindu-i-se astfel opiniei publice ceea ce nu-i aparține și negîndu-se chiar prin aceasta că opinia publică poate și trebuie să se reprezinte pe sine ; sau, în cel mai bun caz, că este o modalitate de interpretare a fenomenelor sociale, contemplativă și instabilă prin natura ei, definită prin ineficacitatea avînturilor ei. Asemenea judecăți și practici, stăruitoare în condițiile capitalismului, se repercutează inevitabil asupra conceptului însuși, diminuîndu-i treptat consistența și valoarea reală, lipsindu-l de claritate și punînd sub semnul dubiului, al labilității, o categorie sociologică pe care contemporaneitatea o repune cu necesitate în drepturile ei și căreia tocmai de aceea este cuvenit să i se contureze cu cît mai multă rigurozitate posibilă conținutul și funcțiile sociale corespunzătoare.

Inutil, evident, să se nege dificultățile reale ale problemei și înrîurirea lor inevitabilă asupra încercărilor de definire a sferei și conținutului opiniei publice, înțeleasă ca o categorie sociologică. Cercetarea contemporană este totodată pe deplin îndreptățită să observe

că, învingînd dificultățile și contrapunînd eclectismului mistificator al idealismului și metafizicii o analiză a societății în termeni istorici concreți, știința marxist-leninistă a abordat problema în fondul ei și pe această cale a făcut cel mai mult : a) pentru a pune în lumină legitățile, forțele motrice și mecanismele interne care guvernează gruparea oamenilor, a maselor în diferite orînduiri social-economice, iar pe această bază închegarea și mișcarea curentelor de opinie în viața societății și b) pentru a demonstra nu numai pe planul teoriei, dar și în practică, faptul esențial că numai cunoașterea acestor legi fundamentale, a interacțiunii lor, ca și a formelor concrete de mișcare ale acestora, permite practicii sociale, care devine pe această cale conștientă de sine, să acționeze în vederea formării și dezvoltării acelor curente de opinie în măsură să reflecte adecvat necesitatea istorică, să militeze în vederea înfăptuirii cerințelor ei și să asigure această înfăptuire.

Care alt criteriu de ordin științific și practic, în măsură să înlăture vălul lipsei de precizie asupra a ceea ce a fost, este și poate deveni opinia publică, ar fi fost mai riguros și mai rodnic totodată ?

Pentru că sau opinia publică este reprezentarea în idee, categorială a unui fenomen social care există și se afirmă cu autoritate în viața reală, practică a societății, și atunci tocmai acest fenomen trebuie cunoscut în determinările sale concrete, în lumina funcțiilor sociale care îi revin, a rolului pe care îl are de îndeplinit în angrenajul social, sau nu i se atribuie decît virtuțile de înțelepciune rezervate comentatorului, în stilul corului grec din tragedia antică, reprezentînd monologul neintegrat în dialog, opinia care se mulțumește să emită judecăți dar nu intervine, nu determină (devenind astfel victima ușoară a oricărei imixtiuni), și atunci pasivitatea contemplativă a obiectului de cunoscut nu permite cunoașterii decît o exegeză sterilă, material apt pentru speculație sociologică de catedră, nu numai inutil societății și efortului de a o cunoaște, dar și nociv totodată, întrucît creează impresia că se acordă însemnătate unui fenomen care privește interesele maselor, în timp ce, dimpotrivă, invazia teoretică speculativă asupra acestui cîmp de luptă urmărește tocmai anihilarea energiei și a facultăților sale de luptă.

1. CU PRIVIRE LA CONȚINUTUL NOȚIUNII. LIMITELE ISTORICE BURGHEZE ÎN REZOLVAREA PROBLEMEI ȘI CE ADUCE CU SINE CLASA MUNCITOARE

Valoarea și larga circulație modernă a conceptului de opinie publică își are geneza sa proprie în strictă dependență de luptele cu caracter de masă care au căpătat amploare și un conținut deschis politic în perioada revoluțiilor burgheze. Forța și dinamismul acestor lupte au izvorît fără excepție din marile rezerve de energie revoluționară a maselor. Pe scena luptelor politice apare un nou personaj : mulțimea, poporul, reprezentare generică menită să distingă și să reliefeze inițial o altă existență politică, o altă prezență și forță de luat în considerare în afară de aceea a nobilimii mari și a clerului. Meșteșugarii, calfele, negustorii

și sărăcimea nemulțumită, gata să protesteze și să se revolte — primii în special împotriva abuzurilor administrative, împotriva creșterii impozitelor și a servituților de tot felul, ceilalți împotriva stării generale de mizerie la care erau condamnați fără ieșire —, intră în arenă, iar *starea lor de spirit* începe să cîntărească mereu mai greu în balanța raporturilor de forță pe planul politicii. Lupta burgheziei în ascensiune împotriva feudalismului, a nobilimii și regalității se sprijină cu necesitate pe aceste mișcări, face apel la ele, le cultivă, le pregătește, tinde să le organizeze, în orice caz să le mențină într-o stare de însuflețire și mobilizare[1]. În alcătuirea detașamentelor sale, cu care avea să înfrîngă rezistența și contraofensiva armatelor regale, Cromwell înlătură ostașii de profesie, înlocuindu-i cu acel *yeomen freeholder*, agricultor liber „care să știe pentru ce luptă și să îndrăgească cauza de care este conștient", încredințat că numai oameni „însuflețiți de o astfel de stare de spirit" se pot ridica la nivelul de disciplină și eroism necesar [2]. Lupta politică revoluționară, pentru succesul căreia burghezia era nevoită să facă apel la mase, impune la ordinea de zi preocuparea mereu mai insistentă de ceea ce se numește *starea de spirit*, gradul de însuflețire pentru obiectivele și lozinicile luptei, disponibilitatea sau lipsa de disponibilitate pentru o acțiune fermă.

În esența ei, trecerea la activitate politică exprimă o lărgire a universului spiritual individual, o corelare a interesului de sine și pentru sine cu unul mai general, care îl integrează pe primul fără să se limiteze totuși la el; spre deosebire de interesul individual, cel de-al doilea, mai general, este un interes public, iar preocuparea pentru acest gen de probleme, însușirea spirituală a oamenilor (stimulată de condițiile lor materiale de existență și educată în cursul participării la acțiuni politice) de a se concentra și dedica, într-o măsură mai mare sau mai mică, unor probleme generale devine *simț politic*, *orientare politică* sau, altfel spus, *spirit public* (în opoziție cu ceea ce se numește îndeobște *spirit individual*). În climatul profund politic al zilelor noastre, simțul politic sau spiritul public este atît de răspîndit și de la sine înțeles, încît pare a fi, dacă nu înnăscut, cel puțin asimilat o dată cu alfabetul și celelalte cunoștințe elementare primite în școală și în viața de toate zilele; desigur, dominația unui spirit general politic are o puternică înrîurire în direcția conturării profilului spiritual al omului contemporan ca om politic, pentru care spiritul public este o facultate intrinsecă. Preistoria modernă a acestei lărgiri a spiritului uman se plasează însă, fără îndoială, în timpul mișcărilor populare care au înlăturat evul mediu feudal, a căror ascensiune și prăbușire aproape fulgerătoare rămîne un indiciu pentru caracterul inovator al acelor epoci, ca și pentru limitele istorice pe care nu le puteau depăși. În ambele sensuri

[1] „Doamne ferește ca membrii Camerei Comunelor să slăbească prin vreo măsură însuflețirea poporului", prevenea unul dintre membrii „Parlamentului lung", în 1641, atunci cînd lorzii au cerut să se ia măsuri împotriva mulțimii înarmate care demonstra (M. A. Barg, *Cromwell și epoca sa*, București, Edit. de stat pentru literatură științifică, București, 1953, p. 149).

[2] *Ibidem*, p. 163.

poate fi concludent următorul extras din scrisoarea unui deputat breton, venit la Paris în preajma deschiderii lucrărilor Statelor generale, participant la primele adunări ale viitorului club al iacobinilor · „Diferitele conferințe pe care le-am avut pînă acum cu deputații noștri din Bretagne și cu deputații din alte provincii ne-au arătat că *domnește un spirit public* care este același peste tot și care prevestește uniunea cea mai fericită în munca pe care trebuie să o facem în comun pentru regenerarea Franței și restabilirea fericirii națiunii" [1]. În ambele sensuri : 1) pentru că acest *spirit public* se dezvăluia ca fiind într-adevăr un element nou și caracteristic al epocii, o cucerire pe planul politicii și al conștiinței umane în raport cu izolarea (nepăsarea) departamentală, comunală și individuală anterioară și 2) pentru că totodată *uniunea cea mai fericită* pe care părea că o prevestește nu constituia decît iluzia, naivitatea, indicele necunoașterii reale a profundelor contradicții economice și sociale în măsură să anime spiritul public, dar nu în sensul unității, ci al opoziției și luptei, al ciocnirilor neîmpăcate și de neîmpăcat.

Numai faptul că acest *spirit public*, această conștiință de sine cetățenească, abia se năștea explică atît entuziasmul pe care putea să-l provoace, cît și marile deziluzii care îi urmau inevitabil. Și este meritul marilor gînditori și practicieni ai revoluției franceze, de pildă, că ne-au lăsat printre observațiile lor analitice nu numai mărturia deplinei lor încrederi că poporul va găsi pînă la urmă resursele necesare pentru a-și învinge neajunsurile pe care i le-au inoculat secole de sclavie spirituală, dar și mărturia faptului că au sesizat (desigur, fără să înțeleagă cauzele mai adînci) nevoia de a se sprijini în revoluție și în viața politică nu numai pe o stare de spirit eterogenă — și din această cauză inevitabil fluctuantă, schimbătoare, nesigură și contradictorie — , ci pe ceva durabil, ferm, consecvent. Mai departe de acest deziderat, istoria nu crease însă posibilitatea unui răspuns în stare să depășească limitele sale utopice. În limitele epocii, experiența rămîne totuși edificatoare.

Nimeni, de pildă, mai mult decît Jean-Paul Marat în timpul său nu a făcut elogiul virtuților poporului în revoluție [2]. Ceea ce nu l-a împiedicat totuși în plin an 1790 să le reproșeze parizienilor inconstanța în politică, în principii, într-un efort susținut, nerecunoștința față de apărătorii lor, preferința pentru impulsul de moment și ușurința

[1] Gérard Walter, *Historie des Iacobins*, Paris, 1946, p. 16 (subl. ns).

[2] „Să lăsăm de o parte orice prejudecată, și iată : Filozofia a pregătit, a început, a favorizat revoluția actuală, aceasta este incontestabil, dar scrierile nu sînt suficiente ; trebuie acțiuni ; or, cui îi datorăm noi libertatea, dacă nu răscoalelor populare?". Și, după ce enumeră situațiile concrete, extrem de dificile și hotărîtoare, rezolvate într-o direcție revoluționară numai datorită răscoalelor populare (defecțiunea armatei, apărarea Adunării Naționale, înăbușirea conjurațiilor și chiar determinarea cursului lucrărilor Adunării Naționale, „care nu a devenit activă decît în urma unor răscoale populare, care nu a decretat legi bune decît în urma unor răscoale populare"), Marat încheia astfel acest episod : „Deci răscoalelor le datorăm totul : și căderea tiranilor noștri, și aceea a favoriților lor, a creaturilor, a sateliților lor, și coborîrea celor mari și ridicarea celor mici, și reîntoarcerea libertății, și legile bune care o vor menține asigurînd liniștea și fericirea noastră" (Jean-Paul Marat, *Textes choisis*, Paris, Les Editions de Minuit, 1945, p. 98—99 ; din articolul *Observațiuni asupra proiectului legii marțiale*, apărut la 11 noiembrie 1789 în „Ami du Peuple").

de a da crezare unor sfaturi dușmănoase, care-i duc la pierderea libertăților atît de greu cucerite [1]. Cu 15 ani înaintea revoluției, în lucrarea sa *Lanțurile sclavajului*, Marat notează această observație „Opinia se bazează pe ignoranță, și ignoranța favorizează la extrem despotismul···" [2].

Găsim la Saint-Just, într-o altă formă, aceeași preocupare :

„Se face totul pentru a corupe spiritul public și a-l opune convenției.

Spirit nu este însă cuvîntul potrivit, ci *conștiință*. Trebuie să ne dedicăm formării unei conștiințe publice : iată cea mai bună poliție. ··· Să aveți deci o conștiință publică, pentru că toate inimile sînt egale în ce privește sentimentul de rău și de bine și ea se compune din înclinarea poporului spre binele general ···

Aceste idei au dispărut : de aici descompunerea și impunitatea generală. Patrioții distrași de la preocupările care nasc legi bune, pentru a se apăra împotriva răzvrătiților, abandonează republica pradă furtunilor, imprudențelor și crimelor" [3].

Se impun cîteva constatări pentru această perioadă de geneză a opiniei publice în epoca modernă.

1) Opinia publică, în geneza ei burgheză, apare ca un fenomen spiritual înnoitor, legat cu precădere de lupta și activitatea politică.

2) Chiar în cursul, în lunile și zilele revoluției burgheze, acest fenomen spiritual este neunitar și inconstant. Opinia publică se divide în : a) o parte conservatoare, care tinde spre o conciliere cu vechea tiranie îndată ce burghezia și-a asigurat recunoașterea drepturilor și libertăților proprii ; prin aceasta devine reacționară și antipopulară ; b) o parte care vădește energie revoluționară, dispusă de a face sacrificii, dar instabilă, influențabilă, neconsecventă, putînd fi cu o relativă ușurință cîștigată prin demagogie pentru acțiuni îndreptate pînă la urmă împotriva propiilor sale idealuri.

3) Prin chiar natura sa precumpănitor politică, și îndeosebi prin tendința de a se contura în linii generale potrivit situației materiale și poziției sociale a purtătorilor săi, opinia publică își dezvăluie caracterul de clasă. (Prin aceasta nu se afirmă că sferele diferite nu se pot întreține, că starea de spirit care reflectă interesele clasei dominante nu exercită o puternică înrîurire asupra celeilalte).

4) Apare problema raportului dintre *spirit public* în sens de cucunoaștere rațională a stărilor de lucruri și *conștiință publică* cu sens precumpănitor moral, altfel spus : răspundere publică (conștiința răspunderii publice), conștiința îndatoririlor sociale și naționale. Evident, spiritul public poate, într-o accepție mai largă și mai logică totodată, să integreze faptul de adeziune morală, fermă, intransigentă ca o parte intrinsecă a conținutului său. Observația lui Saint-Just este profundă

---

[1] Jean-Paul Marat, *op. cit.*, p. 102—103, în *Adresă parizienilor*, apărută în „Le Junius Français", nr. 1 din 2 iunie 1790.

[2] *Ibidem*, p. 21.

[3] Saint-Just, *Théoricien de la Révolution*, Monaco, L. Jaspard, 1946, p. 196.

pentru că a pus accentul asupra acestei laturi, fără de care restul este inegal și nesigur. Marat are de asemenea acest punct de vedere, deși la el apare mai mult sub o latură negativă, iar *opinia* i se pare nesigură, ca fiind bazată pe ignoranță, nu pe lipsă de adeziune morală (dar asta o spunea cu 15 ani înainte de revoluție, cînd era un savant de cabinet și nu un militant în acțiune).

5) Se conturează tendințele de grupare pe bază de interese economice și politice fundamentale ; se constituie cluburile ca nuclee ale partidelor politice ; presa devine un instrument de înrîurire în formarea opiniei publice ; o dată cu creșterea rolului maselor și a stării lor de spirit în viața societății se disting germenii unui nou mod de a se pune problema funcțiilor și răspunderilor personalității, care devine un produs al spiritului public, îl exprimă, contribuie la orientarea și dezvoltarea lui, e promovat în această calitate de însuși curentul de opinie pe care îl reprezintă, devine conducător ascultat și urmat, dar rămînînd dependent totodată, obligat direct și indirect să răspundă pentru actele sale.

6) Opinia publică este o stare de spirit activă, nu pasivă. Chiar și în formele puțin dezvoltate, abia născînde, pe care le oferă epoca genezei sale moderne, spiritul public înseamnă prin definiție spirit activ, evident cu grade diferite de intensitate, dar a cărui descreștere sub o anumită limită constituie semnul dispariției sau inexistenței unei opinii publice, opusul, lipsa ei. Opinia publică devine astfel sinonimă cu afirmarea unui crez, cu un punct de vedere manifestat, în opoziție cu nemanifestarea unui punct de vedere. Opinia publică este opinie afirmată ; ea presupune un grad mai mare sau mai mic de spirit militant.

Aceste cîteva determinări, menite să puncteze unele trăsături mai distincte ale conceptului de opinie publică așa cum s-a profilat el în perioada clasică a luptelor de masă împotriva feudalismului, chiar dacă nu depășesc limitele unei aproximații, tind să orienteze cercetarea spre investigarea obiectului. Se observă pe această cale cum, în spatele aparentei labilități a conceptului, se mișcă un univers de relații reale, care pot fi surprinse, cel puțin cu oarecare aproximație, încă în faza de geneză a fenomenului modern de opinie publică. Dar se observă mai ales, și acesta este principalul, că impresia de vag, de neprecis pe care o sugerează conceptul însuși în utilizarea lui burgheză corespunde inițial unei stări de fapt, respectiv împrejurării că societatea însăși (societatea civilă, cum a denumit-o incidental Marat și cum o va numi în mod sistematic Hegel) își căuta abia formele ei noi de organizare internă, clasele fundamentale ale noii orînduiri social-economice nu se diferențiaseră încă, își elaborau în mers înfățișarea lor distinctă. Noile relații de producție dominante și contradicțiile izvorîte de pe această bază acționează ca un ferment organizator. Cu forța stihinică a unui proces istorico-natural capitalismul — bazat pe marea industrie — produce o nouă clasă a populației, clasa muncitoare și o împinge cu aceeași necesitate la conștiință de clasă și organizare de clasă. „Muncitorii încep să se simtă în totalitatea lor ca o clasă, ei își dau seama că, deși

luați în parte sînt slabi, totuși toți împreună alcătuiesc o forță ; acest fapt duce la izolarea de burghezie, stimulează dezvoltarea unor concepții și idei proprii muncitorilor și poziției lor sociale ; se trezește în ei conștiința că sînt oprimați, și muncitorii dobîndesc o importanță socială și politică" [1]. Dezvoltarea capitalismului „sporește nevoia populației de a se uni, de a se asocia și imprimă acestor asociații un caracter deosebit față de asociațiile de altă dată. Distrugînd îngustele asociații corporatiste, locale, ale societății feudale, creînd o concurență îndîrjită, capitalismul scindează în același timp întreaga societate în grupuri mari de persoane care ocupă diferite poziții în producție și dă un imbold puternic unirii în cadrul fiecăruia din aceste grupuri" [2]. Toate modificările determinate de capitalism, „duc în mod inevitabil și la schimbarea fizionomiei spirituale a populației" [3].

Paralel cu organizarea în stat și de clasă a burgheziei, îndreptată spre consolidarea poziției sale de clasă dominantă, și împotriva ei apare o nouă sferă a populației, a cărei energie și consecvență revoluționară este permanent stimulată de exploatarea și dominația de clasă a burgheziei și a cărei concluzie, izvorîtă din repetatele sale acte de nesupunere civilă și din răscoalele reprimate, înăbușite, este tendința persistentă spre organizare proprie, de clasă, singura în măsură să asigure stabilitate și eficiență acțiunilor sale. Societatea cunoaște astfel, la cei doi poli ai ei, o stăruitoare activitate organizatorică, neegalată decît de confruntarea mereu mai amplă și ascuțită a ideilor politice și sociale, menite să guverneze însăși activitatea organizatorică, s-o dinamizeze și maturizeze. Răspunzînd nevoilor sociale și reflectînd totodată cerințele dezvoltării istorice, gîndirea științifică asupra societății este elaborată și apoi continuu dezvoltată de reprezentanții ideologici ai clasei muncitoare. Treptat, peisajul social se schimbă, și anume în sensul că :

1. Clasa muncitoare trece de la tendința ei inițială de izolare ideologică în raport cu burghezia, de la tendința de a-și elabora spontan un spirit public propriu al clasei la o vastă și multilaterală activitate organizatorică, politică-ideologică și cultural-educativă de sine stătătoare, își construiește pas cu pas *un sistem al organizării de clasă* superior oricărei alte organizări de clasă cunoscute în istoria societății ; acest *sistem al organizării de clasă* — perfecționat de-a lungul luptelor purtate împotriva burgheziei dominante, care i se opune și urmărește să-l distrugă — se impune prin continuitate, disciplină, fermitate, solidaritate și spirit de combativitate, împotriva cărora nici diversiunile, nici represaliile, oricît de totale, n-au putut avea decît cel mult o eficiență temporară.

2. Înarmarea clasei muncitoare cu o ideologie științifică, respectiv cu capacitatea de previziune a raporturilor de forțe, a tendințelor și cerințelor fundamentale ale fiecărei etape, îi asigură nu numai inde-

---

[1] Marx, Engels, *Opere*, vol. 2, E.S.P.L.P., București, 1958, p. 368.

[2] V. I. Lenin, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*, în *Opere complete*, Ed. a II-a, vol. 3, Editura politică, București, 1961, p. 590.

[3] *Ibidem*.

pendența de mișcare, dar și o orientare în general justă în principalele probleme ale vieții sociale, ceea ce îi conferă un prestigiu ideologic, politic și moral care depășește cu mult granițele clasei, înrîurind asupra altor sfere ale populației, cum ar fi masele principale ale țărănimii, mica burghezie orășenească, importante detașamente ale intelectualității.

3. Burghezia însăși este constrînsă să afecteze luptei sale împotriva clasei muncitoare un loc mereu mai important în activitatea ei politică propagandistică, ideologică și teoretică, ajungînd pînă acolo încît să preia ca aparținîndu-i cuvinte de ordine, preocupări și soluții din arsenalul clasei muncitoare, nu pentru a le realiza, ci pentru a-și reabilita propriul ei steag de luptă compromis, într-atît a devenit de real și atrăgător pentru mase mereu mai largi idealul căruia i se dedică clasa muncitoare, noul spirit public pe care ea îl aduce în societatea contemporană.

Practica burgheză nu se teme de fantome. Dar „teoria devine o forță materială de îndată ce cuprinde masele" [1] și tocmai acest proces de pătrundere a ideilor socialismului în mase și de ridicare val după val a maselor la ideile socialismului constituie fenomenul cel mai caracteristic și esențial care s-a petrecut pe terenul opiniei publice contemporane, încît se poate spune că, într-o formă sau alta, ambele tabere aflate în luptă abordează în ultimă instanță, evident de pe poziții opuse și ireconciliabile, problematica adusă de clasa muncitoare la ordinea de zi.

Această schimbare în conținutul de idei al opiniei publice, fiind reflectarea noilor cerințe obiective ale dezvoltării sociale, constituie totodată produsul schimbărilor organice în ceea ce privește *forma* de constituire, de dezvoltare și manifestare a opiniei publice, mecanismul și articulațiile ei. Arătînd că, o dată cu scindarea întregii populații capitalismul „dă un imbold puternic unirii înăuntrul fiecăruia din aceste grupuri", marxismul pune în lumină totodată elementul material catalizator al acestei uniri : marile centre industriale (*Engels*), uzina capitalistă (*Lenin*).

a) Marea fabrică și viața în cartierele muncitorești ale marilor orașe îl rup complet pe muncitor de orice legătură cu pămîntul și cu gospodăria proprie. Îl transformă în proletar deplin. Gospodăria proprie pe un petec de pămînt îi dezbină pe muncitori, face ca fiecare să aibă interese deosebite, împiedică unirea lor. Despărțirea muncitorilor de economia privată distruge aceste piedici.

b) Munca în comun a sute și mii de muncitori îi deprinde să-și discute în comun nevoile, să acționeze în comun.

c) Deplasările permanente ale muncitorilor de la o fabrică la alta îi deprind să pună față în față condițiile din diferite fabrici, să se convingă că exploatarea este aceeași în toate fabricile, să-și însușească

[1] K. Marx, *Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului*, în *Opere*, vol. 1, București, Edit. politică, 1960, p. 420.

experiența dobîndită de alți muncitori în ciocnirile lor cu capitalismul, întărind astfel unirea, solidaritatea muncitorească.

d) Grevele pe care sînt constrînși să le întreprindă muncitorii pentru a pune o anumită limită caracterului sălbatic al exploatării întreține opoziția vie a muncitorilor, devin școala lor de luptă mereu reînsuflețită de tendința continuă a capitalului de a mări gradul exploatării, adevărate „pronunciamente", cum le numește Engels (refuz de ascultare a legii), manifestări de combativitate fermă a opiniei publice muncitorești.

e) Marea fabrică devine baza organizării de clasă a muncitorilor, terenul stabilității, al continuității, și dezvoltării ascendente a opiniei publice muncitorești. Aici apar sindicatele, cea mai largă organizație de masă a clasei muncitoare, care îmbină activitatea sa de luptă pentru promovarea intereselor economice ale muncitorilor cu o ramificată preocupare de cultură științifică și sport, de educație politică și morală fără de care nici una dintre celelalte activități nu poate fi rodnică.

f) Marea fabrică se conturează astfel ca embrionul viu, dinamic și stimulator, pivotul vieții spirituale a clasei muncitoare, focarul ei creator, ceea ce i-a atribuit locul și rolul fundamental în activitatea politică a clasei. La nivelul organizării politice într-un partid de clasă de sine stătător, *marea uzină capătă de aceea valoarea unui principiu organizatoric fundamental*, iar partidul marxist-leninist al clasei muncitoare poate deveni, pe această bază, nu numai purtătorul teoretic consecvent al intereselor generale ale clasei, dar și conducătorul ei practic, educatorul și mobilizatorul ei.

Acest tablou, chiar dacă sumar și incomplet, este totuși în măsură să demonstreze că, în ceea ce privește opinia publică, noul pe care îl aduce clasa muncitoare nu se reduce numai la manifestarea unui alt punct de vedere, radical diferit, în abordarea problemelor generale, ci noul constă totodată în *tendința* ca *acest punct de vedere*, spiritul public, opinia publică a clasei, să se constituie ca expresie nemijlocită a unor colectivități stabile, legate durabil înăuntrul lor prin unitatea intereselor și năzuințelor concrete comune, cu o coeziune proprie, care rezultă din permanenta luptă împotriva patronatului capitalist și solidare între ele, în calitatea lor de colectivități, ca urmare a caracterului general comun al revendicărilor economice și al obiectivelor politice. Capitalismul i-a concentrat pe muncitori în fabrici, în uzine uriașe, iar muncitorii au transformat cu necesitate această grupare tehnică administrativă a lor într-un instrument de organizare, într-o formă superioară de construire sistematică a modului lor propriu de manifestare ca spirit public al clasei, ca opinie publică. Forma nouă devine și aici modul necesar de structurare a unui conținut nou, fără de care conținutul însuși ar fi rămas o simplă posibilitate fără realitate.

În esență toată problema constă în faptul că pentru prima dată în istorie a apărut posibilitatea și necesitatea formării și dezvoltării unei *opinii de masă*, în măsură să exprime *spiritul public* al masei sau spiritul public în masa sa, deci masa spiritului public. Tocmai neînțelegerea acestei treceri sau refuzul absurd de a o înțelege constituie

obstacolul teoretic, cu un evident caracter subiectivist de clasă, de care se izbesc toți gînditorii idealiști preocupați de secretele opiniei publice. Dar tocmai aici se află nervul vital al întregii problematici a opiniei publice contemporane, aici este Rhodosul unde trebuie să sari, nodul gordian al tuturor misterelor aparente. „O dată cu profunzimea acțiunii istorice va crește deci și amploarea masei care o înfăptuiește" [1]. O dată cu *profunzimea* acțiunii istorice crește amploarea masei *capabile să întreprindă o acțiune de profunzime*, o masă a cărei existență generală o determină să devină conștientă de particularitatea situației proprii, iar particularitatea situației proprii constituie baza organizării sale în detașamente individualizate, închegate într-un sistem complex; principala ei trăsătură caracteristică constă în năzuința spre organicitate, structură, funcționalitate a diferitelor organizații și detașamente, spre însușirea culturii, a politicii, a științei, spre manifestarea opiniei proprii și conștiința rolului general social-istoric al acestei opinii.

2. CRITICA TEORIILOR TRADIȚIONALE MAI VECHI

Necesitatea unei abordări sociologice a opiniei publice, în care termenul masă, poporul ca atare, să nu fie ignorat, apare încă la Hegel. Dacă Hegel, ca și orice ideolog burghez contemporan, manifestă o oroare teoretică iremediabilă pentru masa *informă* (fără formă) a poporului, el are cel puțin circumstanța atenuantă că în vremea sa realitatea însăși a masei se afla abia la începutul procesului de elaborare a formelor interne proprii în măsură să-i atribuie o nouă calitate și un nou rol istoric în dezvoltarea ulterioară a societății. Profundul simț istoric al lui Hegel a abdicat aici de la rigorile istorismului. Apologet al monarhiei ereditare (constituționale) și al guvernului, ca for al birocrației prusace, pe care le consideră formele superioare de conducere în stat, dar simțind totodată presiunea cursului democratic al fenomenelor politice și imposibilitatea ignorării ei, Hegel caută o soluție teoretică de mediere a opoziției dintre monarh împreună cu guvernul său și mase. Soluția este, chiar pentru acel timp, dintre cele mai reacționare, întrucît nu optează pentru o democrație parlamentară, ci pentru *adunările stărilor* tipic medievale, întemeiate pe corporații patronale insensibile la preocupările sărăcimii, ale masei, dar avînd misiunea, după Hegel, „să aducă la existență interesul general ···, conștiința publică ca universalitate empirică a opiniilor și gîndurilor masei" [2]. Hegel recurge la o formă veche, căreia i-a revenit un rol pozitiv în procesul dezvoltării burgheziei sub feudalism, dar total depășită în cursul mișcării, pentru a-i atribui de astă dată rolul de exponent al gîndurilor masei („universalitatea empirică a opiniilor") și pentru a afirma prin aceasta că

[1] K. Marx, *Sfînta familie*, în K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 2, București, Editura politică, 1962, p. 91.

[2] G. W. F. Hegel, *Les principes de la philosophie du droit*, ed. a 7-a, Paris. Gallimard, 1940, p. 233.

masa ale cărei gînduri trebuie exprimate este lipsită ea însăşi de instrumentele acestei exprimări necesare, compatibile cu statul prusac; sau că exprimarea gîndurilor masei nu este compatibilă cu statul prusac decît prin mijlocirea lor selectivă de către *adunările stărilor*; sau, şi aici convingerea ultimă a autorului apare mai liberă de subtilităţi filozofice, exprimarea gîndurilor masei este ea însăşi o pretenţie nejustificată, pentru simplul motiv că masa nu gîndeşte, gîndirea „nu e treaba poporului", poporul nu ştie ce vrea [1].

Abdicînd de la rigorile istorismului, Hegel cade — ridicol — în contrazicere cu propria sa *logică internă*. „Ce mizerie!", va fi îndreptăţit să noteze Marx [2] pe ultima filă a comentariilor sale critice asupra acestor paragrafe de filozofie hegeliană. Ar părea, aşadar, că adunările stărilor au misiunea să aducă la existenţă gîndurile masei care nu gîndeşte, „interesul general nu numai în sine, dar şi pentru sine", care nu este interesul general, în sfîrşit conştiinţa publică dovedită ca fiind lipsa acestei conştiinţe publice, întrucît nu ştie ce vrea.

Dar mai important încă este faptul că însăşi *logica internă a obiectului*, atît de cosubstanţială oricărei judecăţi dialectice riguroase, apare ca fiind uşor de înlăturat, de vreme ce Hegel nu mai caută *forma* (sau formele) de manifestare a interesului general al masei în chiar modul de existenţă al masei, forma fiind a acestei mase, *forma ei*, ci îi atribuie o formă din afara ei, inadecvată şi opusă modului propriu de a exista şi a se manifesta specific *acestui* conţinut, masei. Misterul acestei construcţii întemeiate pe o îmbinare exterioară şi arbitrară, pe care Hegel însuşi ar fi batjocorit-o în orice altă corelaţie (din afara societăţii), stă în faptul că *aici* nu-l interesează în esenţă geneza formei, formalizarea existenţei reale a masei şi a modului de exprimare a opiniilor ei, deci nu forma necesară, singura posibilă de constituire şi exprimare a intereselor *particulare* ale masei, particulare în raport cu statul prusac şi cu clasa căreia îi aparţinea, ci, dimpotrivă, mobilul teoriei devine negarea acestui particular, care este numit din capul locului „interesul general" şi, pe această cale, subordonarea acestui interes particular al masei „interesului general" al clasei dominante prin intermediul adunărilor pe stări; acestea devin astfel, cum dezvăluia Marx, nu reprezentanţa masei în raport cu statul, ci reprezentanţa statului în raport cu masa dar în aşa fel încît opoziţia dintre masă şi stat să fie ştearsă sau cel puţin atenuată, în aşa fel încît interesele statului prusac să-i apară masei, prin intermediul *adunărilor pe stări*, ca fiind propriile ei „interese generale", iar opiniile monarhului, ale

[1] *Ibidem*. „Opinia pe care conştiinţa vulgară o are de obicei asupra necesităţii sau utilităţii colaborării stărilor la elaborarea legilor constă înainte de toate în a crede că deputaţii poporului sau chiar poporul însuşi înţeleg cel mai bine ceea ce convine binelui poporului şi că ei au fără îndoială cea mai mare preocupare pentru acest bine. În ceea ce priveşte primul punct, adevărul este mai curînd că poporul... reprezintă partea care nu ştie ce vrea. A şti ce vrei şi, încă mai mult, ceea ce voinţa în sine şi pentru sine, ceea ce raţiunea vrea, este fructul unei cunoaşteri profunde şi al unei intenţii care, desigur, nu e treaba poporului" (§ 301, p. 233).

[2] K. Marx, *Contribuţii la critica filozofiei hegeliene a dreptului*, în K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 1, Bucureşti, Edit. politică, 1960, p. 367.

guvernului şi ale întregii sale birocraţii, prin aceeaşi mijlocire a adunărilor pe străzi, propriile ei opinii *gîndite* [1].

Referindu-se la un asemenea gen de rezolvare a problemelor, Marx scrie : „Acesta este un exemplu foarte caracteristic de felul cum renunţă Hegel în mod semiintenţionat la obiectul cercetării sale în ceea ce are el specific, şi-i dă, în forma sa limitată, un sens contrar acestei forme limitate" [2].

„Semiintenţionat" Hegel atribuie şi retrage masei dreptul de existenţă politică, posibilitatea de a avea o opinie care să poată fi luată în serios. Cum Hegel ia totuşi „în serios" o problemă care n-ar da, pare-se, temei pentru un interes teoretic atît de stăruitor, şi anume o ia „în serios" într-o manieră care-i văduveşte pe teoreticienii burghezi contemporani de propria lor originalitate în ceea ce priveşte *abordarea fundamentală a problemei*, descifrarea celorlalte suporturi ale schemei hegeliene cu privire la opinia publică devine necesară.

Sîmburele *teoretic* al întregii demonstraţii construite de Hegel constă în considerarea masei, a mulţimii indivizilor, ca o stare inorganică, „ca o opinie şi o voinţă inorganică, ca puteri masive în faţa statului organic" [3]. Medierea pe care o inventează prin funcţia atribuită adunărilor pe stări îşi are mobilul ei în nevoia „ca puterea prinţului să nu apară ca extremă izolată, nici în consecinţă ca simplă dominare, nici ca bun plac" [4]. Dar această preocupare persistentă este tocmai ecoul, indicele spiritual al faptului că celălalt termen, masa, îşi manifesta prezenţa ei activă sau, oricum, mai activă decît în trecut, tinzînd să obţină recunoaşterea interesului ei particular ca interes general şi dezvăluind în spatele „interesului general" al statului prusac interesul privat care trebuia înlăturat sau cel puţin supus controlului general.

Raţiunea *subiectivă* a unei medieri tampon necesare trebuia însă consolidată cu justificarea *obiectivă*. Deci, la Hegel nu prinţul, ci masa însăşi are nevoie de această mediere ; apare că această mediere izvorăşte din chiar logica internă a existenţei masei.

---

[1] Hegel îşi dezvoltă ideea sa în felul următor : „Contribuţia pe care o aduc adunările stărilor binelui general şi libertăţii publice nu se află, dacă ne gîndim puţin, în înţelegerea lor particulară ; de fapt, cei mai înalţi funcţionari ai statului au cu necesitate o vedere mult mai profundă şi mai vastă asupra naturii dispoziţiilor şi nevoilor statului ; ei au de asemenea aptitudini mult mai mari şi o mult mai mare obişnuinţă a acestor treburi ; ei pot, fără aceste adunări, să facă mult mai bine... ". În ce priveşte adunările, „întrucît emană de la individualitate, de la punctul de vedere privat şi de la interesul particular, vor fi înclinate să pună influenţa lor în serviciul acestora, în detrimentul interesului general, cînd, dimpotrivă, celelalte momente ale puterii publice (monarhul, statul, guvernul prusac. — *N. B.*) se află deja la punctul de vedere al statului şi se consacră unor scopuri generale" (*Ibidem*, p. 301, p. 233—234). Ierarhia a fost deci restabilită. Interese generale ale masei nu mai sînt interese generale, ci private. Conştiinţa, opinia la fel. Adunările stărilor cenzurează interesele şi conştiinţa masei ; monarhul, guvernul, birocraţia prusacă cenzurează interesele şi conştiinţa adunărilor pe stări. Există un singur interes general, iar acesta este al monarhului şi statului prusac. Restul „nu poate fi luat în serios".

[2] K. Marx, *op. cit.*, p. 362.

[3] G. W. F. Hegel, *op. cit.*, p. 302, p. 235.

[4] *Ibidem.*

În ceea ce privește masa ca atare, ea nu trebuie înțeleasă ca un conglomerat de indivizi [1]. Ideea e profundă. Dar Hegel urmărește cu exclusivitate scopul întregii sale demonstrații, nu stăruie și nu vede mișcarea istorică, dezvoltarea acestor grupe „care au o semnificație generală", modificările calitative care apar în existența acestor grupe, noul care-și făcea loc în istorie sub forma „grupei" proletare și, implicit, legitatea internă proprie acestei „grupe" noi. (Acesta nu este un reproș, ci o simplă constatare de fapte într-un punct crucial pentru întreaga problemă.) Ceea ce-l interesează pe Hegel e apărarea statului prusac. Deci continuă: „Or, statul este esențial o organizație de membri care sînt cercuri pentru ei înșiși și în el nici un moment nu trebuie să se arate ca o masă inorganică"[2]. Nu interesează masa, ci statul prusac. Nu interesează dacă masa își plămădește propria ei organicitate, după natura ei, ci cum inorganicitatea masei (un moment negată, dar din nou afirmată, coșmarul conștiinței teoretice neliniștite a birocrației prusace) poate fi anihilată prin integrarea ei mediată în organicitatea statului. Pentru că „ceea ce se înțelege adesea prin popor formează într-adevăr un ansamblu, *dar numai ca mulțime*, adică la fel ca o masă informă ale cărei mișcări și acțiuni nu ar fi decît elementare, irațională, sălbatice și înspăimîntătoare. Cînd se aude vorbindu-se, în legătură cu constituția, despre popor, despre această colectivitate inorganică, se poate prevedea dinainte că nu va fi de așteptat decît generalități vagi și declamații goale" [3].

Ceea ce este grăitor acum depășește cu mult faptul evident că Hegel disprețuiește în modul cel mai profund masa, opinia acesteia, și că disprețul acesta este cealaltă față a fricii pe care i-o provoacă birocrației prusace chiar această disprețuită masă inorganică; grăitor devine cu precădere faptul că Hegel nu poate ocoli obligația de a se referi la *termenii reali ai problemei*, chiar dacă în scopul denigrării și răstălmăcirii lor:

1) se contestă legitimitatea masei de a deveni personajul principal în viața statului sau cel puțin arbitrul ei, întrucît se întemeiază pe un interes particular;

2) modalitatea poporului de a forma un ansamblu, un întreg, este *mulțimea*, *numărul*, *cantitatea*, adică contrariul unui întreg care presupune o *calitate* a sa; nu există, prin urmare, posibilitatea unui asemenea întreg, și aceasta datorită inorganicității, stării sale informe;

3) de unde mișcările și acțiunile masei sînt elementare, irațională, sălbatice;

---

[1] Hegel combate ideile atomismului social, indivizii considerați în izolarea lor reciprocă. „Această opinie atomistă abstractă dispare încă în familie, ca și în societatea civilă, unde individul nu se manifestă decît ca membrul unei grupe care are o semnificație universală" (*ibidem* § 303, p. 236).

[2] *Ibidem*.

[3] *Ibidem* (subl. ns.). Și în continuare: „Reprezentarea care ia existențe colective, care existau încă în cercurile precedente, pentru a le dizolva din nou într-o mulțime de indivizi acolo unde ei intră în viața politică... ține separate viața civilă de viața politică și o plasează pe aceasta, cum s-ar spune, în aer, pentru că baza ei nu este (în acest caz — *N.B.*.) decît individualitatea abstractă a liberului arbitru și a opiniei, întîmplătorul, și nu o bază fermă și legitimă, în sine și pentru sine".

4) de unde referirile la popor, la opinia masei sînt astfel inevitabil generalități vagi, *declamații goale*, întrucît reprezentînd o mulțime dizolvată în indivizi, inorganică, informă, opinia ei este cu necesitate arbitrară, întîmplătoare, nu are o bază fermă în sine și pentru sine.

Sînt puse, astfel, pe rînd: raportul dintre masă și statul politic, raportul dintre masă și propriile ei determinări interne, dintre masă și modalitățile ei de manifestare, dintre masă și spiritul ei, valoarea calitativă a opiniei masei.

Nu încape îndoială că poziția lui Hegel reflectă un grad mult mai accentuat de reacționarism în politică, dacă o raportăm, de pildă, la teoreticienii contemporani burghezo-liberali ai opiniei publice; el critică de la dreapta democrația burgheză și apără sistemul organizării feudale în stări. Totodată el surprinde fenomenul de pulverizare extremă pe care îl produce cu necesitate dezvoltarea capitalismului, acea atomizare a societății, ruperea brutală a legăturilor devenite tradiționale, haosul generalizat și masa ca expresia cea mai virulentă, amenințătoare a acestei stări generalizate de haos. Soluția sa falsă constă în preluarea și adaptarea la noile condiții a organizării feudale. Grăuntele rațional al ideii lui Hegel este că societatea, masa societății, poporul, nu pot exista fără a-și căuta și găsi forme adecvate de existență comună, care realizează astfel o organicitate corespunzătoare, și că interesul general al masei exprimat în opinia ei este cu necesitate în funcție de gradul de organicitate al masei însăși. Raționalitatea acestei judecăți este confirmată de întreaga dezvoltare a capitalismului, care — o dată și în opoziție cu dezvoltarea tuturor legăturilor și asociațiilor vechi, o dată și în opoziție cu atomizarea societății — „sporește nevoia populației de a se uni, de a se asocia, și prin aceasta dă acestor asociații un caracter deosebit față de asociațiile de altă dată" (Lenin). Are loc scindarea societății în grupuri mari de persoane care ocupă diferite locuri în producție, locul vechilor stări este ocupat în primul rînd de cele două clase fundamentale ale societății, noi forțe motrice stimulează unirea, asocierea, tendința de grupare și organizare înăuntrul fiecăreia din aceste grupuri. În acest proces, datorită noilor ei condiții de existență, se schimbă însăși masa, gradul ei de organizare internă, se dezvoltă, cultura și conștiința, crește ponderea problemelor cu caracter mai general și permanent și de aici gradul de stabilitate al opiniei. Indiferent de măsura în care în capitalism se dezvoltă diferențiat multiplele fațete ale opiniei masei și opinia publică în diferitele țări, întreaga problematică a opiniei publice se mișcă îndeosebi în jurul acestor coordonate, se reduce în ultimă instanță la ele, ca la factorul lor comun.

Totodată, 1) dominația capitalismului tinde să dizolve, să fărîmițeze prin chiar natura sa, deci în mod obiectiv, unitatea masei, care se făurește tocmai în luptă cu această dominație; 2) pe plan subiectiv, după ce a înlocuit monopolul monarhului cu monarhia monopolului, reeditează politica recomandată de Hegel cu privire la rolul de *mediere* al formelor de organizare a masei și de manifestare a opiniei sale (partidele politice, sindicatele, cooperativele țărănești, presa ș. a.) în direcția transformării

lor din reprezentante ale masei față de statul capitalist în purtătoare ale interesului acestuia față de mase.

Interesului general al masei, care apare ca interes particular și privat, i se opune încă o dată interesul particular al clasei dominante, care e prezentat și trece drept interes general. Opiniei de masă i se contrapune propria ei imagine răsturnată, *opinia publică*, al cărei conținut este alterat tocmai de rolul *mediator* care i se atribuie, și anume o *mediere* în care interesele particulare ale clasei dominante apar ca fiind cele generale ale masei, iar cele generale ale masei dispar sub autoritatea celor dintîi, încît *această* opinie publică este în linii generale în tot atît de puțină măsură opinia masei, cît de puțin puteau fi adunările pe stări idealizate de Hegel o categorie reprezentativă pentru interesele generale ale masei. Această transsubstanțiere — ridicată de Hegel pînă la valoarea unui principiu logic, dar fiind în realitate o stratagemă comună tuturor claselor exploatatoare dominante, dovada duplicității organice a politicii lor — a făcut necesară apariția unui nou termen pentru opinia publică, *opinia masei*, comun din punct de vedere formal cu *opinia publică*, dar diferențiindu-se radical din punct de vedere al conținutului fiind implicit polemic cu opinia publică tradițională, căreia îi contestă astfel dreptul de a se prezenta ca fiind ceea ce nu este în realitate. Evident că, pe măsura întoarcerii opiniei publice la funcția ei originară, diferențierea dispare de la sine ca fiind fără obiect.

Rămîne stabilit faptul că în condițiile capitalismului, cînd evenimentele se desfășoară în mod pașnic, opinia publică dominantă recunoscută ca atare nu este și nu poate fi o opinie nemijlocită și fidelă a masei atît datorită existenței capitaliste, care împiedică masa să-și capete o formă pe deplin dezvoltată, stabilă și o conștiință de sine liberă de mistificările generate de însăși existența socială bazată pe exploatare, cît și datorită puternicei înrîuriri pe care ideologia și practica politică propagandistică a clasei dominante o exercită asupra maselor, inclusiv prin mijlocirea opiniei publice oficial recunoscute, care-și îndeplinește cu nuanțările necesare și contradicțiile inerente rolul ce-i este atribuit. Referindu-se la condițiile dominației unei clase exploatatoare, Lenin observa : „. . . Atunci cînd evenimentele se desfășoară în mod pașnic, obișnuit, majoritatea populației este înlăturată de la participarea la viața social-politică". Și mai departe : „Examinînd mai îndeaproape mecanismul democrației capitaliste, se poate vedea peste tot, atît în amănuntele « mărunte », așa-zis mărunte, ale dreptului de vot (durata domiciliului stabil, excluderea femeilor etc.), cît și în tehnica instituțiilor reprezentative, atît în piedicile reale puse dreptului de întrunire (clădirile publice nu-s pentru „săraci" !), cît și în organizarea pur capitalistă a presei zilnice etc. etc., peste tot se pot vedea numai îngrădiri și îngrădiri ale democratismului. Aceste îngrădiri, excepțări, excluderi, piedici pentru cei săraci par mărunte, mai ales în ochii aceluia care n-a știut el însuși niciodată ce este nevoia și n-a fost aproape de viața claselor asuprite în masa lor. . . ; luate însă în totalitatea lor,

aceste îngrădiri exclud, înlătură sărăcimea din politică, de la o participare activă la democrație" [1].

În concluzie, se poate spune : 1) că dezvoltarea capitalismului stimulează unirea și organizarea internă a masei, generează o dată cu aceasta formarea unei opinii publice corespunzătoare, înainte de toate o opinie publică a clasei muncitoare tocmai datorită gradului ei superior de concentrare și organizare ; 2) că această tendință este permanent contracarată, împiedicată să se realizeze constant, să se dezvolte și maturizeze ; 3) că excluderea masei de la participarea activă la democrație este în fapt egală cu lipsa de activitate proprie a acesteia, cu rămînerea ei în afara fluxului vieții politice-sociale, cu fărîmițarea și pasivitatea, ceea ce duce *ipso facto* la neputința acestei mase însăși de a avea o opinie publică determinată, proprie ; 4) acest vid de opinie, acolo unde politica burgheziei și condițiile obiective reușesc să-l creeze, este în schimb invadat de clasa dominantă prin intermediul tuturor mijloacelor de înrîurire pe care le deține din belșug, tinzînd să reducă masa populației la o rezervă pasivă aptă de manevrare și izbutind adeseori, deși numai temporar, în această acțiune ; 5) în sfîrșit, și aceasta este esențial, că atacînd și depășind într-o luptă corp la corp, de o duritate extremă, baricadele atîtor opreliști, masa oamenilor muncii și înainte de toate clasa muncitoare își constituie totuși o opinie publică a ei, a cărei autoritate crește o dată cu gradul organizării politice a maselor înseși și a cărei intervenție eficientă în toate problemele mari ale contemporaneității îi dezvăluie autenticitatea, forța ei crescîndă, perspectivele ei de dezvoltare viitoare.

Evident, în condițiile capitalismului, respectiv atîta vreme cît condițiile obiective și subiective fac încă posibilă dominația de clasă a burgheziei, opinia publică înregistrează și exprimă această situație extrem de contradictorie, devine astfel inevitabil pestriță, schimbătoare în funcție de raportul de forță al claselor în luptă, oscilantă în aprecierile și orientările ei. Nu este nimic mai mult, și nu poate fi, decît oglindirea în starea de spirit a stării de fapt.

În acest stadiu se deschid în esență două căi pentru observarea fenomenului. Una dintre ele, curentă în sociologia burgheză contemporană, este considerarea acestui statu-quo ca fiind obiectul în sine de cercetat, stabilizat și neînstare să se modifice în esența lui. Este ușor de înțeles, că o asemenea abordare coincide cu renunțarea de a cerceta principalul, respectiv tocmai acele laturi în măsură să descopere viitorul, tendințele, depășirea acestui statu-quo. Cealaltă cale corespunde evident tocmai acestei orientări, singura în măsură să împingă mai departe cunoașterea fenomenului de opinie publică și să îngăduie, pe această cale, integrarea lui în rîndurile lucrurilor cognoscibile.

Pentru că, în ultimă instanță, aceasta este problema de rezolvat : ce este opinia publică, în ce constă funcția ei socială pozitivă ; în ce măsură, cunoscînd aceste determinări, societatea găsește în acest fenomen social un instrument eficace în vederea propriei sale dezvoltări ; în sfîrșit, în ce direcții și cum să-l folosească.

---

[1] V. I. Lenin, *Statul și revoluția*, *Opere*, vol. 25, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 458.

ПОНЯТИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ И КРИТИКА ТРАДИЦИОННЫХ ТЕОРИЙ (I)

РЕЗЮМЕ

В статье исследуется с историко-логической точки зрения понятие *общественного мнения*, считающегося социологической категорией. Автор стремится выявить внутренние установки этой категории с целью добиться как можно более строгого ее понимания в историческую эпоху, в которую завершение построения социализма придает все больший удельный вес роли общественного мнения в жизни социалистического общества. Но в своем стремлении добиться этим путем выявления *формы* и *содержания* общественного мнения в его социалистической действительности, автор столкнулся с необходимостью устранить препятствия, воздвигнутые более старыми или более новыми традиционными концепциями, искажающими весь вопрос благодаря тому, что он рассматривается с точки зрения консервативной — в конечном счете реакционной и поэтому произвольной — глубоко ненаучной. Так, анализ традиционного понимания данного понятия в современную эпоху показывает, что: 1) в буржуазной теории общественного мнения первоначальные идеи и концепции, стремившиеся отождествлять *публику* (мнение которой принимается во внимание) с *массой*, с народом, были заменены антиномическим противопоставлением публики массе; мнение приписывалось только «публике» (как тонкой прослойке, способной высказывать мнения), а не массе, у которой нет и не может быть мнений, так как она «сама не знает, чего хочет» (по Гегелю и в том же духе по современным буржуазным теоретикам); 2) масса считается (еще со времен Гегеля) неорганической, лишенной формы и структуры и поэтому неспособной к сознательному существованию (Bewusstsein), к самосознанию, следовательно, осужденной на отсутствие мнения; 3) в результате появляется противоречие в отношении терминов, так как: а) общественное мнение не может быть тем, чем его представляют составные понятия категории (мнением публики, массы), а именно — способом конкретного выражения массы, *ее характерным выражением*; напротив, оно является умственной сущностью, относящейся к массе извне, представляющей интересы и идеалы, отличные от интересов и идеалов массы, противоположные им, и по своему содержанию буржуазные, но которые, однако, б) считаются общественным мнением, следовательно, мнением массы, у которой в предпосылке оспаривается возможность вырабатывать собственное мнение; 4) общественное мнение, наконец, считается по своей собственной природе смутным, непостоянным, недостаточным, запасной силой.

В противоположность этой буржуазной, неисторической и реакционной постановке вопроса марксистский анализ современной эпохи доказал, что сама по себе масса не бесформенна, что появление рабочего класса на исторической арене вносит качественно новые элементы в способ существования массы, характерной чертой которой являются

единство и ее *внутренняя организация*. Капитализм сосредоточил рабочих на фабриках, а рабочие по необходимости превратили эту свою административно-техническую группировку в основу своей классовой организации, в высшую *форму* систематического создания своего собственного способа проявления как общественного духа класса, как общественного мнения. Таким образом, *новое*, вносимое рабочим классом в область общественного мнения, не сводится лишь к выражению другой точки зрения, коренным образом отличающейся от остальных точек зрения в общественных вопросах; одновременно новое проявляется в стремлении к тому, чтобы эта точка зрения явилась непосредственным выражением стабильного коллектива, внутренне прочно связанного, обладающего *сплоченностью* и собственной неуклонно развивающейся органичностью, постоянно стимулируемыми условиями классовой борьбы. Именно эти характерные черты, присущие рабочему классу и определяющие появление качественно новых черт общественного мнения еще при капитализме (но не могущих изменить его в целом), становятся господствующей чертой социалистического общественного мнения, постепенное обобщение которого является следствием процесса завершения построения социализма и постепенного перехода к коммунизму. Новая форма общественного мнения становится необходимым способом образования нового содержания.

LE CONCEPT D'OPINION PUBLIQUE ET LA CRITIQUE DES THÉORIES TRADITIONNELLES (I)

RÉSUMÉ

L'auteur soumet à une étude logico-historique le concept *d'opinion publique*, considéré comme une catégorie sociologique. L'analyse a pour but de tracer le contour des déterminations intérieures de cette catégorie, afin d'en obtenir une compréhension rigoureuse, dans une période historique où le parachèvement de la construction du socialisme attribue un poids spécifique toujours plus grand au rôle qui revient à l'opinion publique dans la vie de la société socialiste. Mais, comme l'auteur vise à obtenir par cette voie le contour de la *forme* et du *contenu* de l'opinion publique dans sa réalité socialiste, il s'est trouvé devant l'obligation d'écarter les obstacles élevés par les conceptions traditionnelles, plus ou moins anciennes, qui dénaturent le problème tout entier par suite du point de vue conservateur et réactionnaire, par conséquent arbitraire, non scientifique duquel elles abordent ce problème. Ainsi, en analysant la manière traditionnelle d'aborder le concept à l'époque moderne, il apparaît : 1° que dans la théorie bourgeoise sur l'opinion publique les idées et les conceptions initiales qui tendaient à identifier *le public* (dont l'opinion est prise en consi-

dération) avec la masse, avec *le peuple*, ont été remplacées par une opposition antinomique entre le public et la masse, l'opinion étant attribuée uniquement au « public » (mince couche apte à émettre des opinions) et non à la masse, qui n'a pas et ne peut avoir d'opinions, car elle « ne sait pas ce qu'elle veut » (Hegel, et, dans le même esprit, les théoriciens bourgeois contemporains) ; 2° que la *masse* est considérée (déjà depuis Hegel) comme étant inorganique, informe, sans structure et, partant, incapable d'existence consciente (Bevusst-Sein), de conscience de soi, condamnée, par conséquent, à un vacuum d'opinion ; 3°, que, par suite, il apparaît une contradiction dans les termes, par le fait que : a) l'opinion publique ne peut être ce qu'indiquent les notions constitutives de la catégorie (l'opinion du public, de la masse), à savoir la modalité d'une expression concrète de la masse, son *expression représentative*, mais, au contraire, une entité spirituelle qui se rapporte à la masse, du dehors, représentant d'autres intérêts et d'autres idéals que les siens, des idéals opposés à la masse, bourgeois dans leur contenu, mais qui b) se présente soi-même comme étant opinion publique, donc ce que pense le public, la masse, à laquelle, dans la premisse, on conteste la possibilité d'élaborer une opinion propre ; 4° enfin, l'opinion publique est considérée — par sa nature même — diffuse, inconstante, inéfficiente, une force disponible.

En opposition avec ce mode bourgeois, anhistorique et réactionnaire, d'aborder le problème, l'analyse marxiste de l'époque moderne a dévoilé que la *masse* elle-même n'est point amorphe, que l'entrée de la classe ouvrière sur la scène de l'histoire introduit des éléments qualitativement nouveaux dans le mode d'existence de la masse, dont le trait caractéristique est l'*union* et l'*organisation interne*. Le capitalisme a concentré les travailleurs dans les fabriques, et les travailleurs ont transformé nécessairement ce groupement technique et administratif qui était le leur en une base pour leur organisation de classe, en une *forme* supérieure de constitution systématique de leur manière propre de se manifester en tant qu'esprit public de classe, en tant qu'opinion publique. De sorte que le *nouveau* que la classe ouvrière introduit dans le domaine de l'opinion publique ne se réduit pas uniquement à exprimer un autre point de vue, radicalement différent, dans les problèmes publics, mais comporte aussi la tendance que ce point de vue se constitue en tant qu'expression immédiate, de certaines collectivités stables, liées intérieurement d'une manière durable, ayant une *cohésion* et une organisation propres, en continuelle maturation, et sans cesse stimulées par les conditions de la lutte de classe. C'est justement cette caractéristique, propre à la classe ouvrière, de déterminer l'apparition de certains traits, qualitativement nouveaux, de l'opinion publique déjà sous le régime capitaliste (sans pouvoir modifier cette opinion dans son ensemble), qui devient le trait dominant de l'opinion publique socialiste, dont la généralisation graduelle est le corollaire du processus de parachèvement de la construction du socialisme et de passage graduel vers le communisme. La forme nouvelle de l'opinion publique devient le mode nécessaire qui fournit sa structure à un contenu nouveau.

O OPTICĂ FALSĂ CU SUBSTRAT DE CLASĂ: „ANALIZA GRUPALĂ A POLITICII"

DE

M. LUPAN

Analizînd cu alt prilej bazele și obiectivele de clasă ale așa-numitei „political science" [1], am avut prilejul să o supunem criticii îndeosebi așa cum apare ea cînd ia ca bază a politicii o societate unificată în jurul unor valori comune de „bine", „interes general" etc., societate ce și-ar afla în stat expresia deplinei sale comunități. O analiză chiar sumară a acestei orientări ne dezvăluie că avem de-a face cu ignorarea brutală, directă, a diferențierii de interese și năzuințe din capitalismul contemporan, cu ignorarea amplelor ciocniri de clasă etc., elemente care se impun conștiinței publice ca adevăruri evidente, de necontestat. De aici derivă și carențele organice ale unei asemenea teorii. Supusă confruntării faptice, ea își vădește la tot pasul insuficiența practică, pierderea puterii de atracție, rapida demonetizare.

În fața „științei politice" burgheze s-a ridicat astfel greaua sarcină de a formula o ieșire din această situație într-o modalitate care să includă simultan două manevre : pe de o parte, repudierea formală a prea șubrezitei teorii a „binelui comun" și a „interesului general", iar pe de altă parte, strădania de a refundamenta o teorie diversionistă, subordonată aceluiași obiectiv : apărarea orînduirii capitaliste. Evoluția contemporană a ideologiei politice burgheze a dus, în consecință, la constituirea „științei politice" într-o nouă formulă de bază, care acoperă în prezent o largă suprafață din cîmpul cercetărilor occidentale de specialitate. Dezideratul de bază constă în aplicarea la studiul politicii a unui așa-zis „group concept" (concept de grup) ca element central al unei „group analysis" (analiză de grup sau grupală) a fenomenului politic. Este ceea ce un asiduu propagator al acestei orientări, profesorul american Earl Latham,

[1] „Cercetări filozofice", 1962, nr. 2.

denumește „baza de grup a politicii" axată pe o „bază de grup a societății" [1].

Proveniența este, se înțelege, și în acest caz americană. Cercetătorii burghezi sînt unanimi în a-l considera ca inițiator al acestei orientări pe Arthur Bentley, autor al lucrării apărute în 1908 sub titlul *The Process of Government — A Study of Social Pressures*. Piatra următoare de hotar ar fi pus-o în 1951 lucrarea lui David Truman intitulată *The Governmental Process*, mereu reeditată de atunci, pentru ca apoi, în numeroasa falangă de susținători, să se detașeze în S.U.A., ca figuri reprezentative, Gross, Garceau, Stedman și mulți alții. Într-o concluzie generală pe marginea actualei stări de lucruri, sociologul american Robert E. Lane, după ce observă că discuția asupra politicii se referă la individ, grup și stat, constată următoarele : „În prezent, în centrul atenției științei politice se află categoria medie : grupul și constelația de grupări care caracterizează societatea" [2]. Recunoaștem astfel într-o nouă înfățișare concretă larg difuzatele teorii burgheze cu privire la „stratificarea socială", al căror conținut neștiințific și reacționar a fost în repetate rînduri demascat în literatura noastră, dar care aici se cere dezvăluit în funcție de noua lui aplicare, problematica politicii.

BAZA „ANALIZEI GRUPALE", O GROSOLANĂ SUBSTITUIRE DE NOȚIUNI

În ce cadru teoretic se înscrie „analiza grupală" a politicii, ce termeni de bază utilizează ea ? Orientarea începe, cum am amintit, printr-o gălăgioasă respingere a categoriilor de felul „binelui comun" și „interesului general". „Nu am putea niciodată justifica — scria Bentley — o apreciere a intereselor întregii națiuni drept decisive. Se găsesc întotdeauna anumite părți ale națiunii dispuse în ordine de bătaie împotriva altei părți..." [3]. Truman reia observația în termeni la fel de categorici : „Noi nu putem să luăm în considerare un interes care cuprinde totalitatea, pentru că așa ceva nu există" [4]. O dată admisă existența unei diferențieri de interese în sînul societății, urmarea firească ar fi de a se accepta concluziile marxist-leniniste, de a se admite, ca puncte de reper în politică, prezența claselor sociale, a relațiilor dintre clase și a exprimării lor în stat. Funcția de bază a „analizei grupale" constă însă tocmai în a bloca drumul unei asemenea acceptări. Spre urmărirea acestui obiectiv vom găsi mereu convergînd toate elementele acestei analize, începînd cu cele de bază.

---

[1] Earl Latham, *The Group Basis of Political-Notes for a Theory*, în culegerea *Political Behavior — A Reader in Theory and Research*, The Free Press, Illinois, 1956, ed. a II-a, 1959, p. 234.

[2] Robert E. Lane, *Political Character and Political Analysis* — în *Political Behavior...*, p. 118.

[3] Vezi „Political Studies", Oxford, 1961, nr. 1, p. 43.

[4] *Ibidem*.

După cum se știe, marxism-leninismul a dezvăluit structura reală a societății capitaliste ca pe o *structură de clasă*, orice grupare a oamenilor depinzînd într-un fel sau altul de datele acestei structuri. Evident, o orînduire poate cunoaște o reunire organizatorică a membrilor într-o diversitate de criterii de ordin cultural, național, religios etc. Dar, sociologic, are valoare fundamentală diferențierea după criteriul apartenenței de clasă și numai ea oferă cheia explicării politicii. „Împărțirea în clase — scria în acest sens Lenin — constituie, desigur, cea mai profundă bază a modului de grupare politică ; *în ultima analiză*, ea este aceea care întotdeauna determină, bineînțeles, modul de grupare" [1]. Caracterizînd clasele drept grupuri mari de oameni care se deosebesc în primul rînd după raportul în care se află față de mijloacele de producție, învățătura marxist-leninistă evidențiază izvoarele de ordin structural ale diferențierilor de clasă, cuprinse în alcătuirea social-economică a societății. Ceea ce delimitează în aceste condiții o clasă socială de alta este existența anumitor *interese* în cuprinsul fiecăreia din ele, interese fundamentale economice, materiale, determinate obiectiv de poziția clasei respective în sistemul producției sociale. În definirea esenței unei clase sau a alteia, tocmai asemenea interese acționează cu rol hotărîtor și imprimă o anumită direcție de acțiune diferitelor forțe angajate în sfera politicii : burgheziei, de pildă, direcția apărării bazei capitaliste, iar clasei muncitoare direcția eliberării de exploatare și a făuririi orînduirii socialiste.

„Analiza grupală" a politicii se străduiește să ascundă aceste adevăruri, substituind în ansamblu noțiunea bine precizată a clasei sociale cu o noțiune de „grup". Ce se înțelege însă aici prin „grup" ? Definirea acestui concept are în spate o întreagă înlănțuire de confuzii și deformări. Ca prim moment se înscrie tendința de a se folosi în mod diversionist noțiunea de „interes" ca bază a politicii, afirmîndu-se în consecință — cum o face Bentley — că studiul politicii este „studiul activității care tinde spre realizarea unui interes" [2]. Din centrul acestei noțiuni este însă îndepărtat conținutul economic esențial, de clasă, fiind așezate în loc interese laterale, nesemnificative pentru caracterizarea forțelor politice reale. Societatea este transformată — cum recunosc autorii unui răspîndit manual american de „political science" — într-un adevărat „mozaic de interese" [3], în cuprinsul căruia interesele economice sau politice sînt alăturate intereselor familiale, recreative sau de ordin educativ [4].

Astfel deformată, noțiunea de „interes" este folosită în continuare drept criteriu principal pentru gruparea politică a societății. Unitatea de observație a devenit „gruparea de interese". „Indivizii se asociază în grupuri — scriu de pildă Rodee, Anderson și Cristol — pentru că ei împărtășesc anumite interese cu alți indivizi... Aceste atitudini și interese comune formează baza pentru o activitate de grup..." [5]. Diver-

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 7, București, E.S.P.L.P., 1959, p. 32.
[2] Vezi „The Journal of Politics", Florida, 1961, nr. 1, p. 27.
[3] C. C. Rodee, T. J. Anderson and C. Q. Cristol, *Introduction to Political Science*, Mc. Graw Hill Book, 1957, p. 432.
[4] Joseph H. Fichter, *Sociologie*, Edit. Univ., 1960, p. 84.
[5] C. C. Rodee, *op. cit.*, p. 431.

sificarea artificială a „intereselor" slujește, așadar, ca bază unei tot atît de artificiale împărțiri a societății în grupuri politice. Esența de clasă a grupării este volatilizată în spatele unor „grupări de interese", care aduc la același numitor grupări economice, teritoriale, politice, de sex sau de rasă, grupări care pot fi „simple, unicelulare" tot așa cum ar putea fi „asociate, federate, combinate sau amalgamate" [1]. Pe linia îndepărtării oricărui conținut concret și fundamental, baza de interese a grupării este sărăcită de atributele sale esențiale ; ea este subțiată pînă ajunge a consemna — de pildă la Truman — pur și simplu „o atitudine împărtășită, prin care sînt ridicate anumite revendicări față de alte grupuri" [2], pentru ca, în cele din urmă, să facă loc unei aprecieri strict agregative, în lumina căreia grupul de interese este definit de Lasswell și Kaplan drept un elementar „agregat de interese" [3].

A dispărut, așadar, preocuparea pentru notele care definesc într-un mod specific locul și rolul unui grup sau altul, rămînînd o simplă canava, o schemă vagă și ambiguă, care nu marchează decît o banală alăturare agregativă de indivizi. Și tocmai corelarea unor asemenea grupări, raporturile reciproce în care intră „grupurile de interese" ar urma să dea, după așa-numita „group analysis", caracterizarea de bază a politicii. Potrivit acestei concepții — scrie R.S. Parker într-un studiu consacrat acestei teme — orice manifestare a politicii poate fi redusă sau se poate spune că funcționează în termenii relațiilor dintre grupurile de interese [4]. Cum prin natura lor asemenea relații ar fi relații de *presiune*, ordinea politică devine rezultatul presiunilor mutuale pe care și le exercită reciproc grupurile în societate. În cursul acestei presiuni, „grupul de interese" se manifestă în înfățișarea unui *„grup de presiune"* (*pressure group*) și devine în această ipostază piatra unghiulară a politicii. Peter H. Odegard îl definește ca „o grupare determinată, economică sau de alt fel, care urmărește bunăstarea și interesele particulare"[5], definiție care include, ca forțe ale politicii, orice „asociație formal organizată", permițînd să fie alăturate în politică un monopol capitalist și un sindicat muncitoresc, o asociație a medicilor, o ligă antialcoolică sau a asociație a veteranilor de război.

Recapitulînd, constatăm o succesivă substituire de termeni, vizibilă cel puțin în trei direcții : a) în locul noțiunii marxist-leniniste de *interes obiectiv* este afirmată noțiunea vagă a unor interese subiective, accidentale, care nu vizează ci ascund problemele centrale de clasă ; b) în locul împărțirii societății în clase, după criterii esențiale, o împărțire artificială, superficială în „grupări de interese" ; c) în loc de a fi un domeniu al relațiilor dintre clase, de ascuțită și neîmpăcată luptă de clasă

---

[1] Earl Latham, *op. cit.*, p. 232.

[2] Vezi „The Journal of Politics", Florida, 1961, nr. 1, p. 27.

[3] *Ibidem.*

[4] „Political Studies", 1961, nr. 1, p. 40.

[5] Peter H. Odegard, *Quelques aspects de l'étude des „groupes de pression" et des partis politiques aux États Unis*, în „La science politique contemporaine", Paris, 1950, p. 530.

în orînduirea capitalistă, politica apare ca un domeniu al „relațiilor de grup", urmînd să deschidă prin „presiune" calea acomodării și împăcării generale.

Întreg ansamblul are, firește, o menire bine definită. În timp ce marxism-leninismul a sintetizat realitatea capitalistă într-un tablou clar și convingător al împărțirii pe clase ca temelie a politicii, formulînd cu exactitate locul și rolul politic ce revine fiecărei forțe potrivit unor interese fundamentale de clasă, „analiza grupală" alcătuiește un tablou în care sînt șterse și dispar liniile precise, majore, de demarcație fundamentală între clase. În centrul tabloului este înscrisă o împestrițare de grupări, într-un păienjeniș de interese, în plasa cărora sînt amalgamate forțe politice reale și fictive, centrale și periferice. Axate pe coordonate mărunte, ele postulează separări acolo unde există în realitate unitate a intereselor de clasă și, invers, unitate acolo unde în fapt există deosebiri și chiar contradicții de clasă. „Analiza grupală" urmărește astfel să introducă dezorientare și confuzie tocmai în arena politică, unde complexitatea situațiilor impune o maximă luciditate și obiectivitate în aprecierea forțelor și relațiilor de clasă.

DENATURAREA „RELAȚIONALISTĂ" A POLITICII ȘI ESCAMOTAREA FUNCȚIILOR DE CLASĂ ALE PUTERII

Odată stabiliți termenii generali cu care „political science" operează pe linia opticii „de grup", să ne oprim în continuare asupra unor aspecte ce abordează efectiv problemele de conținut ale politicii. În analiza pe care o întreprinde această orientare, se vădește a fi dominantă o modalitate ce ar putea fi denumită „relaționalistă". Pentru a înțelege esența „relaționalismului", va trebui mai întîi să reamintim fizionomia complexă a fenomenului politic.

Învățătura marxist-leninistă pleacă de la constatarea că în politică sînt prezente mai multe laturi care, deși generate în totalitatea lor de o anumită structură social-economică și de clasă, comportă totodată un aspect multiplu, diferit : un aspect ideologic, reprezentînd ideologia politică ; un aspect relațional, reprezentînd domeniul relațiilor politice ; în sfîrșit, un aspect instituțional, reprezentînd statul și organizațiile ce acționează în sfera politicii. O asemenea precizare atrage de la bun început atenția asupra necesității unei aprecieri diferențiate a unui moment sau a altuia, potrivit rolului și locului ce-i revine în complexul acestei structuri.

Încălcînd flagrant cerințele analizei complexe, optica „grupală" introduce, prin „relaționismul" său, o limitare tendențioasă a fenomenului politic, văzut cu precădere într-o dimensiune de relație, de raport intergrupal. Formula lui Earl Latham : „interacțiunea dintre grupuri — factorul central al politicii" [1] este în această privință edificatoare. Așa cum remarcă și Pierre Duclos în „Revue Française de Science Politique",

[1] Earl Latham, *op. cit.*, p. 242.

în miezul acestei poziții se află aserțiunea că „realitatea politică nu este alcătuită din substanțe sau realități (statul, puterea, poporul)..., ci dintr-o interacțiune, dintr-o interrelație, dintr-un raport" [1].

În ce lumină este însă studiat raportul politic? Înfățișarea sa este abil falsificată. Se știe, de pildă, că în capitalism cîmpul relațiilor dintre proletariat și burghezie imprimă raportului politic aspectul de netă înfruntare a unor forțe opuse, oglindind neîmpăcata luptă de clasă. „Analiza grupală" construiește însă cu predilecție raportul politic pe momente de apropiere, de „interacțiune" între factorii ce intră în contact, mergînd pînă la postularea unui așa-numit „continuum" [2] (după expresia lui Oliver Garceau) între grupurile corelate. Este adevărat că relației politice i se recunoaște totodată un aspect de „presiune", semnificînd existența unei încordări, a unei tensiuni intergrupale. Constatăm însă cu ușurință că „presiunea" este considerată aici un simplu moment, mereu depășit în virtutea faptului că dezideratele de grup ce o motivează sînt de regulă împlinite, deschizînd prin urmare, ca dominantă, perspectiva unei continue destinderi și împăcări. Semnificativ este în acest sens faptul că analiza concretă de ordin „grupal" ocolește cu grijă situațiile de eșec cu care se soldează „presiunea" anumitor grupuri, accentuînd mereu asupra situațiilor în care solicitările de grup ce fac obiectul „presiunii" sînt satisfăcute. Este ceea ce recunosc deschis Jean Meynand și Jean Meyriat cînd notează că cercetarea grupală „se atașează de preferință studiului cazurilor de reușită". Ideea care se strecoară astfel este că orînduirea capitalistă ar crea o situație în care, în totalitatea lor — cum se exprimă de altfel aceiași autori — „grupurile beneficiază de o putere cvasiinvincibilă" [3]. Înlocuirea noțiunii științifice a luptei de clasă cu improvizația „relațiilor de presiune" tinteste astfel nemijlocit la ștergerea contradicțiilor de clasă, la conturarea unei situații de satisfacție și mulțumire generală în capitalism, în scopul demobilizării și al dezarmării forțelor angajate pentru dobîndirea autenticelor revendicări de clasă.

Opera de apropiere și asimilare politică a grupurilor este înlesnită în „analiza grupală" de o operație prealabilă de reducție cantitativă a acestora, în urma căreia deosebirile calitative sînt nesocotite. Ce ar trebui să consemneze, în realitate, aprecierea relațiilor politice dintre proletariat și burghezie în societatea capitalistă contemporană? Plecînd de la deosebirea calitativă care există între cele două clase, o apreciere obiectivă ar urma să constate, în esență, că proletariatul este o clasă exploatată și supusă asupririi din partea puterii de stat burgheze, în timp ce burghezia este o clasă exploatatoare ce deține puterea economică și politică. Greutatea și nota specifică cu care fiecare dintre cele două clase intră în cîmpul politicii pentru a alcătui o relație contradictorie provine, așadar, din natura lor calitativă structural opusă. De aici decurge și prăpastia ce separă în capitalismul contemporan pozițiile și interesele burgheziei față de cele ale clasei muncitoare.

---

[1] „Revue Française de Science Politique", 1962, nr. 2, p. 405.
[2] Oliver Garceau, *Research in the Political Process*, în *Political Behavior*..., p. 43 și 49.
[3] „Revue Française de Science Politique", 1962, nr. 1, p. 27.

Tocmai pentru a camufla și șterge această prăpastie, cele două elemente sus-amintite sînt asimilate în „group analysis" sub raport calitativ, deosebirile rămînînd de ordin cantitativ, cu putință a fi înscrise chiar într-un raționament matematic. Sub pretextul unor măsurări exacte, această cuantificare a politicii a fost inițiată încă de către Bentley; el pretindea în acest sens că „nu există un proces politic care să nu fie o balanță între o cantitate și alta" [1]. Forțe social-politice cu o fizionomie tranșant contradictorie sînt astfel reduse la simpli coeficienți numerici și notate în prescurtări simbolice sub forma unor valori algebrice de X, Y, Z etc., cum procedează Lasswell, Friedrich și alții, și, în fine, preschimbate în termeni ai unor ecuații în care soluția e dată prin simplă operație matematică. Deși cochetează cu instrumente de lucru împrumutate din arsenalul științelor exacte, panmatematismul „analizei grupale" urmărește de fapt să instaleze și în studiul politicii un ecran opac, separînd cunoașterea de realitate, să ascundă acele rădăcini social-economice care atribuie fiecărei forțe o anumită greutate în cîmpul relațiilor politice. Ceea ce se formulează încă o dată, la adăpostul calculelor algebrice, este inexistența contradicțiilor de clasă în capitalism și cerința renunțării la lupta revoluționară.

Privită în ansamblu, arbitrara mărginire „relaționalistă" a domeniului politic reliefează același laitmotiv pe care am avut prilejul să-l notăm și în cazul teoriilor „binelui comun", constînd în *ignorarea puterii de stat ca centru al politicii*. Faptele dovedesc cu prisosință că puterea de stat determină fizionomia întregii sfere politice, lăsînd pecetea ei asupra tuturor relațiilor politice, indicînd net prin actul deținerii ei care clasă se află în situația de clasă dominantă și care clasă este dominată și asuprită. Tocmai în analiza acestui substrat și a esenței de clasă a puterii statale, „analiza grupală" vine să adauge noi căi și mijloace de denaturare, cu variate semnificații teoretice, dar mai ales practice.

După cum se știe, prin generalizarea practicii istorice privind apariția și acțiunea istorică a puterii de stat, marxism-leninismul a formulat cunoscutele teze potrivit cărora statul a luat ființă ca stat al „clasei celei mai puternice, al clasei dominante din punct de vedere economic, care, cu ajutorul lui, devine dominantă și din punct de vedere politic...". Ca esență și rațiune de a fi a statului, realitatea indică, așadar, proprietatea acestuia de « *instrument al dominației de clasă* », ca « *organ al dominației de clasă*, un organ de asuprire a unei clase de către o altă clasă »[2]. Firește puterea de stat are la bază un anumit tip de relații social-economice și de clasă, în funcție de care își definește, la rîndul său, tipul istoric. Tocmai prezența acestor relații la baza puterii de stat îi conferă calitatea de *armă în mîinile unei clase*, de bastion al puterii și al dominației de clasă asupra societății.

În nesocotirea acestor adevăruri, calea principală pe care o urmează „analiza grupală" este aceea a unui gen de topire „relaționalistă" a puterii de stat în ansamblul relațiilor politice, de scufundare pînă la dis-

[1] Arthur F. Bentley, *op. cit.*, p. 17.
[2] Vezi. V. I. Lenin, *Opere*, vol. 25, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 382—384.

pariție a puterii în cuprinsul societății. „Statul nu este o structură, ci o relație"[1] — scrie Latham, rezumînd în această formulă încercarea de a anihila deschis existența de sine stătătoare și în funcții specifice a puterii de stat. În lucrările altui cercetător american de mare autoritate în ideologia burgheză, profesorul Carl J. Friedrich de la Universitatea Harward, vom găsi constituită o întreagă teorie în jurul unui „aspect relațional" al puterii, declarat „mai fundamental decît aspectul său corporal, material, posesiv". Friedrich se angajează în polemică deschisă cu cei „care vorbesc despre putere ca și cum ea ar fi un lucru, ceva de posedat și de păstrat, pe care s-ar putea sta ca pe un sac de aur". „Aspectul cel mai important al puterii în sens politic și în sens uman" — scrie el — constă în „natura relațională", în „faptul că ea este o relație", „o anumită formă de relații omenești" [2]. Ce putem observa aici? Datele realității sînt întoarse pe dos. Calitatea puterii de stat ca fiind structură specifică, riguros instituționalizată și cu funcții de clasă istoric precizate, este lăsată în umbră și nesocotită. Într-o opoziție artificială cu aspectul instituțional, pe primul plan este adus și așezat un alt aspect, relațional. Actul posesiv, al deținerii puterii de stat, este escamotat, iar puterea este mutată din interiorul unei clase în afară, „printre" grupuri, la punctul lor de contact, dispersată pe întreg parcursul relațiilor care ar lega sub raport politic forțele societății.

Opera de falsificare privește însă aici nu numai abordarea relaționalistă a puterii, ci alterează însuși conținutul relațional oglindit în puterea de stat, căruia i se răpește sensul economic și de clasă. Ceea ce ar marca el ar fi nu o relație între clase, ci o „cooperare spontană și voluntară", o „supunere liber-consimțită". Conținutul de bază al relației devine, la Friedrich, „consensul" elementelor ce o alcătuiesc, ceea ce ar însemna că puterea se caracterizează, prin aceea că „A,B,C fac ceea ce L dorește" și ar genera conceptul unei „relații consensuale de putere" [3].

Discordanța dintre cele susținute aici și experiența istorică este evidentă. Potrivit concepției de mai sus, puterea ar exista în cîmpul politic prin „consens", prin acordul unei societăți care, deși diferențiat grupată este convinsă de necesitatea unei „cooperări" și „supuneri". Dar puterea de stat apare istorește atunci cînd un „consens" unanim nu numai că nu există, dar nici nu mai este posibil. Ca bază a puterii se manifestă, dimpotrivă, dezacordul, constrîngerea de clasă, datorită concentrării puterii de stat la dispoziția unei clase date. Tabloul vieții politice și de stat din capitalismul contemporan este, în această privință, edificator. Puterea se instituie în țările capitaliste pe opoziția maselor populare față de politica cercurilor dominante, pe un dezacord declarat și manifestat cu hotărîre în toate domeniile în care puterea își dovedește caracterul său antipopular. Este limpede că, în situația în care „consensul" lipsește, ceea ce se vădește este nu inexistența puterii, ci pur și simplu manifestarea ei în atributele

[1] Earl Latham, *op. cit.*, p. 234.

[2] „The Journal of Politics", Florida, 1961, nr. 1, p. 3; de asemenea în culgerea *Le Pouvoir*, vol. II, P.U.F., 1956, p. 35.

[3] *Ibidem.*

sale hotărîtoare, ca mijloc aflat la dispoziția claselor exploatatoare pentru a preîntîmpina și reprima împotrivirea maselor populare.

Deformarea fundamentală pe care a introdus-o pînă aici abordarea „grupală" privește mai cu seamă esența de clasă a puterii. Am văzut că din perspectiva științifică luminată de ideile marxist-leniniste, puterea de stat se detașează în sfera politicii ca o forță care marchează cea mai redutabilă fortăreață a dominației de clasă. Esențială este, așadar, delimitarea netă a prezenței sale în mîinile unei clase și a absenței sale în mîinile altor clase. Ce denaturare aduce însă așa-numita „group analysis"? Risipind puterea în „relațiile" ce leagă între ele *toate* „grupurile" societății, fiecare dintre aceste grupuri este, automat, declarat un purtător de putere, iar sfera puterii este arbitrar extinsă pînă acoperă întregul teritoriu al vieții politice. Considerînd în acest sens orice „grup organizat" ca o „structură de putere", Earl Latham afirmă că între stat ca „oficialitate" și restul forțelor politice ar avea loc o împărțire a „diferitelor pachete de putere", dat fiind că „ceea ce situează statul și asociațiile nestatale în aceeași categorie este factorul comun de putere"[1]. În orînduirile cu clase exploatatoare, puterea s-ar constitui deci nu prin excluderea și incompatibilitatea forțelor în luptă, ci prin adițiune, prin cumularea și asamblarea lor „pluralistă" și „asociațională", într-o „configurație" consacrînd — cum declară Robert Dahl — o „distribuire" uniformă a puterii în întreaga societate [2].

Rezultatul acestei operații de permutare a factorilor, prin care structura politică se identifică cu o „structură a puterii", este că, dintr-o dată, în sfera puterii sînt incluse deopotrivă și forțele aflate efectiv în exercițiul atribuțiilor de stat, și forțele care se opun și sînt excluse din sfera acestor atribuții. Manevra urmărește a declara încă o dată neputincioasă posibilitatea reperelor precise în politică și determinarea exactă a pozițiilor și relațiilor politice, urmărește a semăna și pe această cale deruta și dezorientarea în acțiunea forțelor revoluționare, a împiedica obținerea dominației efective a acestora în viața de stat și politică.

TEORIA „PARALELOGRAMULUI DE FORȚE", INSTRUMENT DE PROSLĂVIRE A „CAPITALISMULUI POPULAR"

Pe ce făgaș este îndreptată în optica „grupală", analiza dinamicii puterii, mecanismul schimbării ei, resorturile și mijloacele acestei schimbări? Să fixăm mai întîi din nou, sub acest raport, termenii reali ai problemei, dezvăluiți de analiza marxist-leninistă. Două momente sînt în mod deosebit de amintit. În primul rînd, faptul că puterea, rezultînd din datele unei orînduiri social-economice, se constituie în limitele fiecărei orînduiri într-un anumit *tip de putere*, cu trăsături relativ stabile; al doilea moment se ocupă de trecerea de la un tip de putere la alt tip, su-

[1] Earl Latham, *op. cit.*, p. 235.

[2] Robert A. Dahl, *Hierarchy, Democracy and Bargaining in Politics and Economics* în *Political Behavior...*, p. 84.

perior, trecere privită ca o problemă pe care istoria societății o ridică și o rezolvă într-o anumită etapă, epoca revoluției, de însemnătate capitală pentru dezvoltarea ei. Ambele momente fixează adevărul că puterea este istoricește determinată într-un tip determinat de un anumit mod de producție și că se schimbă istoricește o dată cu respectivul mod de producție, prin înfrîngerea vechii puteri și făurirea alteia noi.

Abordarea „de grup" a dinamicii puterii se străduiește să răstoarne și în acest caz termenii reali, ca punct de plecare este folosit și aici unghiul de vedere „relaționalist". Puterea nu mai apare la suprafață ca un centru de forță stabilizat pe o anumită durată istorică, ci este scufundată într-un adevărat ocean al „relațiilor", transformîndu-se într-un „proces" în sine, într-o mișcare pură. Ansamblul vieții politice devine fluent, iar puterii i se aplică principiul unei perpetue mobilități, cu neputință de cuprins în caracterizări riguroase și relativ stabile. Avînd capacitatea de a-și schimba reciproc locul și ponderea, grupurile ar da puterii o „configurație" labilă, care se schimbă neîntrerupt. Problema nu s-ar mai pune deci în termenii tranșanți ai deținerii sau nedeținerii puterii de către o clasă sau alta în cursul unei etape istorice, ci în termenii unei „reconfigurări" continue a hărții puterii. Grupurile incluse în cîmpul puterii ar alcătui, după Harold Lasswell, o „spirală de interacțiune" [1] pe firul căreia, fiecare dintre grupuri efectuează o volută, devenind alternativ — urmează termenii lui Latham — „puncte de putere și de compromis într-un continuu de interacțiuni" [2]. Cerința ar fi aceea de a se îndepărta imaginea unei puteri ca un „flux unidirecțional", pentru a se sugera, în schimb, un fel de circuit deschis la ambele capete, prin care fluxul de forță circulă în dublu sens, făcînd imposibilă aprecierea unui pol sau a altuia avînd un loc și un rol determinant.

Considerată nemijlocit în funcție de fiecare aspect, de fiecare moment pe care îl capătă raportul de forțe după o înfruntare sau alta a grupărilor politice, puterea își află dislocată substanța sa istorică și de clasă. Datele sale sînt împrăștiate, fărîmițate pe tot atîtea sfere, parcele, probleme, în cîte are loc înfruntarea grupărilor politice. Aceasta ar însemna că puterea este mereu „trasă" și „împinsă" într-o direcție sau alta, după cum o revendicare de grup este obținută sau respinsă. Ea ar cunoaște mereu altă „repartizare" a centrelor de forță, și-ar deplasa mereu aceste centre după orice hărțuială de grup, ar fi mereu în construcție și refacere, scăpînd continuu determinărilor calitative. Domeniul puterii este astfel din nou înfățișat ca un imperiu al haosului, în care surprinderea liniilor de forță și demarcarea taberelor ar reprezenta o operă inutilă, ca un univers al oscilațiilor continue, amintind, în vederile lui Latham, de „un spațiu einsteinian, în care direcțiile de nord și sud sînt lipsite de sens" [3].

La capătul acestor mistificări, puterea este deplasată din mîinile unei clase într-un „teren al nimănui", unde — ca să folosim expresia lui Georges Bourdeau pe care am avut ocazia să-l întîlnim și ca teoretician al

---

[1] Harold D. Lasswell, *Power and Personality*, în *Political Behavior...*, p. 91.

[2] Earl Latham, *op. cit.*, p. 242.

[3] *Ibidem.*

„binelui comun" — ea se manifestă ca un fel de „răspîntie de drumuri", o simplă „reşedinţă" prin ea însăşi „neutrală" şi „deschisă", ceea ce o face să se „ofere oricăror forţe politice capabile să-i asigure posesiunea" [1]. Puterea devine deci un simplu ac indicator, menit a marca direcţia în care „presiunea" e mai mare sau mai mică şi înclinînd cu necesitate balanţa în direcţia respectivă. Terenul este în felul acesta pregătit pentru ca în mecanismul apologeticii politice burgheze să fie inclusă o nouă piesă, şi anume teoria „paralelogramului de forţe". Potrivit acesteia, puterea în politică s-ar alcătui după modelul compunerii forţelor în fizică, prin ciocnirea directă a grupurilor angajate în „presiune" reciprocă. Rezultatul ciocnirii ar fi un paralelogram care s-ar constitui mai întîi pe terenul relaţiilor politice, pentru ca apoi să se deplaseze, printr-o mişcare mecanică automată, pe canalele vieţii de stat spre pîrghiile deţinerii puterii. Imitînd schema economică a „pieţei libere", puterea s-ar alcătui, prin urmare, la nivel politic dintr-o „concurenţă deschisă" a forţelor, în urma unui joc liber şi firesc al raporturilor de forţă. „Configuraţia puterii — scrie Roy Macridis în acest sens — este în esenţă configuraţia concurenţei şi a luptei de interese organizate în grupuri" [2].

Scoasă din subordinea cerinţelor supreme ale luptei de clasă, dinamica puterii este trecută în subordinea legilor mecanicii, într-o mişcare care aminteşte deplasarea mecanică a corpurilor sub presiunea unui impuls sau a altuia. Înfruntarea ascuţită pentru putere capătă pe nesimţite amprenta unui fel de competiţie sportivă, devine un fel de întîlnire atletică, o întrecere „corp la corp", cu reguli care se cer respectate cavalereşte de către toţi partenerii. Jean Meynand şi Daniel Chabanol se străduiesc să extragă asemenea reguli din învăţămintele unei „situaţii de eşec". După ce forţele de clasă au fost transformate în simple „grupuri rivale" iar lupta neîmpăcată dintre ele într-o „negociere", drept factori explicativi ai eşecului sînt invocate „elementele pasionale" care intervin în acţiunea unui grup sau a altuia, „erorile asupra faptelor" sau „excesul de prudenţă" [3]. Eşecul sau reuşita unui grup sau a altuia în lupta politică nu ar fi, aşadar, legate de împrejurarea dacă grupul respectiv deţine sau nu puterea de stat. Arena politică devine ringul unei „lupte drepte", cu o evoluţie şi un deznodămînt determinate de simpla aplicare sau neaplicare a regulilor de joc, ajungîndu-se, în acest sens, la invocarea „teoriei conflictelor", a „teoriei jocurilor şi strategiei" şi chiar a calculului probabilităţilor.

Ce resorturi acordă într-un asemenea mecanism o superioritate de forţă, ce impune înclinarea „balanţei de putere" — cum se exprimă Lasswell — într-o direcţie favorabilă unui grup sau altuia ? Izvoarele acestei superiorităţi sînt separate de o bază social-economică şi de clasă, rămînînd, ca în orice joc liber, o superioritate de ordin natural, întemeiată pe un plus de forţă fizică, nemijlocită. Un indice principal l-ar alcătui, de pildă, simpla preponderenţă de număr, ponderea demografică a grupelor. Bentley scrie următoarele : „Înainte de toate, atrage atenţia numărul de

[1] G. Bourdeau, *Methode de la Science Politique*, Dalloz, 1959, p 256.

[2] „The Journal of Politics", 1961, nr. 1, p. 32.

[3] „Revue Française de Science Politique", 1962, nr. 1, p. 27—38.

oameni care aparțin grupului. Numărul singur poate asigura dominația" [1]. În această vedere, o majoritate numerică s-ar impune prin urmare nestingherit în harta „distribuirii" puterii, ca majoritate politică și ca forță de guvernămînt. Canalul pe care s-ar produce în principal această deplasare ar fi cel al alegerilor pentru organele puterii, alegeri prin care voința majorității s-ar conecta mereu cu acțiunea de stat. „Într-un sens — scrie de aceea Oliver Garceau — comportamentul electoral este un bilanț al întregului comportament politic" [2].

În afara superiorității numerice, un alt factor al avantajului de forță ar consta pur și simplu în calitatea unui grup de a stăpîni „tehnica activității", cum se exprimă Bentley, sau, cu alte cuvinte, de a poseda în măsură mai mare „abilitate" și „îndemînare" — cum consideră, la rîndul lor, Rodee, Anderson și Christol" [3]. Obiectivul urmărit pe acest plan include de fapt o deformare mai complexă. Mai întîi, puterea este supusă unei tehnicizări, îndepărtîndu-i-se miezul social-istoric de clasă, pînă capătă înfățișarea unui simplu ansamblu de tehnici ale guvernării. Din mecanism al unei nemiloase aserviri de clasă, puterea devine un simplu „centru de hotărîre" sau, în termenii consacrați ai exegezei burgheze americane, un așa-zis „decision-making" — un mecanism deservit de specialiști (*decision-makers*), avînd atribuția de a formula soluții la probleme tehnice de felul „alegerii unui proiect dintr-un număr de proiecte..." [4]. Consecința manevrei este că, dintr-o dată, criteriile de promovare în organele puterii sînt mutate din planul relațiilor de clasă și de partid în planul tehnic al „aptitudinii" și al „calificării", independent de originea sau de poziția socială a celor promovați. „Promovarea politică, care polarizează primele lupte ale proletariatului revoluționar", scrie în această lumină Pierre Idiart, ar fi total depășită în capitalismul contemporan de „imaginea unei restructurări social-economice în funcție de o ierarhie naturală a aptitudinilor și a meritelor". Și mai departe : „Este vorba nu atît de a pune mîna pe putere, cît de a transforma statul și de a-i asigura expansiunea. Se dă mai multă încredere... unei competențe eficace decît unei formule de guvernămînt" [5].

În asemenea afirmații capătă o deplină transparență adevăratele obiective, urmărite pe un front mult mai larg. Falsificarea urmărește în mod evident camuflarea acelui moment istoric în care problema puterii devine *principala problemă a revoluției*. Ce cale este deci folosită ? Problema este pur și simplu ștearsă cu buretele. Procesului istoric de *cucerire* a puterii într-o maximă încordare a luptelor de clasă, implicînd *zdrobirea puterii vechi și făurirea unei puteri noi*, i se substituie formula unui proces continuu, lent, fragmentar, de „acces la putere", prin mecanismul unui joc liber al raportului deschis de forțe, ca o operațiune de contabilizare, la scara puterii, a volumului și ponderii diferitelor forțe angajate. „Grupul de

[1] Arthur F. Bentley, *op. cit.*, p. 23.
[2] Oliver Garceau, *op. cit.*, p. 44.
[3] C. C. Rodee, *op. cit.*, p. 432.
[4] R. C. Snyder, H. W. Bruck and H. Sapin, *The Decision-Making Approach*, în *Political Behavior...*, p. 353.
[5] „Cahiers internationaux de Sociologie", 1962, nr. 1, p. 114 și 120.

presiune" ar exista tocmai pentru a servi ca principală pasarelă și instrument de „acces" al societății la dispozitivul puterii. Din drumul spre dominație în stat obstacolele de structură sînt șterse prin simplă ignorare, iar „accesul la putere" este identificat în actul unei „comunicări" cu o putere permeabilizată, prin canale pe care societatea le-ar deschide în mod echitabil tuturor.

A devenit deosebit de limpede că ceea ce caracterizează „analiza grupală" este o plată și banală încercare de a fundamenta renunțarea la luptă, o jalnică colectare de idei dezarmante, demobilizatoare, menite a servi, între altele, ca un nou suport ideologic reformismului contemporan. Pe toate filierele pe care le-am putut urmări, aparentul cult al „presiunii" degenerează într-o cultivare a așteptării și a pasivității, a spontaneității, dezorganizării și codismului politic. Într-un cîmp al puterii arbitrar proiectat ca o întrecere liberă și deschisă a forțelor pe considerente de număr, sîrguință, pricepere etc., așa-numita „group analysis" rămîne ca o încercare de a replanta vetustele lozinci ale „cîștigării de timp", ale „obținerii de experiență", „acumulării de forță" etc., lozinci aflate la loc de cinste, din totdeauna, în arsenalul oricărui curent oportunist. În locul organizării revoluționare a proletariatului sub conducerea partidului marxist-leninist, ceea ce se fundamentează sub pretextul unei puteri care se naște și se transformă prin „joc liber" și prin „creșterea forțelor" este linia evoluționismului lent în politică, risipirea forțelor de clasă într-o hărțuială măruntă, fără obiective, în care mișcarea se perpetuează ca element în sine iar scopul nu reprezintă nimic. Optica „grupală" devine astfel un instrument de sistematizare și de răspîndire a platitudinilor antirevoluționare, expuse de pildă în manualul lui Rodee, Anderson și Christol în termenii următori: „Ceea ce se obține pe cale evolutivă, bucată cu bucată și prin convingere, cîntărește mai mult în balanța istoriei decît realizările revoluției... Democratul prudent cultivă o răbdare aproape geologică față de inevitabilitatea unui progres pașnic" [1]. În numele acestei „răbdări aproape geologice" ar urma să fie împiedicată ridicarea acțiunilor oamenilor muncii la nivelul luptei politice generale, care să aibă ca obiectiv lupta revoluționară împotriva puterii de stat burgheze, doborîrea ei și făurirea noii orînduiri socialiste.

Constatăm în felul acesta că „analiza grupală" se integrează cu întreg bagajul său de idei în acțiunea ideologică generală de elogiere a capitalismului contemporan, și mai ales a capitalismului american, ca societate „populară" în care voința majorității s-ar îndrepta liber, deschis și automat spre conducerea de stat. Abordată în punctul nodal al problemelor politicii și ale puterii, proslăvirea rînduielilor capitaliste alcătuiește aici imaginea idilică a unei orînduiri în care pîrghiile conducerii se „difuzează" spre adîncurile societății, distribuind puterea proporțional și echitabil între toți factorii vieții sociale. Vorbind de pildă despre „efortul îndreptat spre stabilirea unei egalități a șanselor într-un sistem de relații democratice", sociologul american Fichter se consideră îndreptățit a saluta un asemenea efort în „societățile demo-

[1] C. C. Rodee, *op. cit.*, p. 89.

cratice occidentale", unde asemenea „șanse" ar fi de pe acum „oferite celui mai mare număr de oameni" [1]. Orînduirii capitaliste i se acordă astfel valoarea de simbol al democrației depline, exemplu de „lume liberă" în care ar domni „egalitatea de șanse și posibilități" pentru dobîndirea mijloacelor de ascensiune spre vîrful societății.

„ANALIZA GRUPALĂ" ȘI REALITATEA CAPITALISMULUI CONTEMPORAN

Cu atingerea acestui teritoriu al apologeticii declarate putem considera încheiat turul de orizont și epuizate funcțiile de bază ale abordării „grupale". Care este problema-cheie, cu o prezență constantă în orice dimensiune a analizei? Rezumînd ceea ce aceasta vehiculează în mod invariabil, menționăm ideea unei alcătuiri politice a capitalismului contemporan într-o putere ce s-ar constitui în virtutea unor superiorități mecanice calculate în unități de număr, pricepere, instruire etc., o putere care, fiind în principiu mereu disponibilă, cu valențe libere, s-ar acomoda și reacomoda continuu, ca un element *a posteriori*, schimbîndu-și mereu înfățișarea după o înfruntare sau alta a forțelor din teren.

Problema care se ridică este de aceea următoarea : corespunde în vreo măsură această imagine realității? Răspunsul negativ pe care i-l formulează acestei probleme realitatea capitalismului contemporan aruncă o lumină reală, demascatoare nu asupra unei teze izolate, ci asupra întregii construcții, atacîndu-i frontal conținutul derutant și mistificator.

Ce arată, într-adevăr, realitatea istorică? Ea demonstrează că în orînduirile exploatatoare, regimul politic funcționează în toate cazurile nu ca un transformator imparțial al preponderențelor demografice în dominație de stat, și care înregistrează datele balanței de forță *după* fiecare înfruntare ; dimpotrivă, puterea există la începutul, pe parcursul și la încheierea oricărei înfruntări de clasă, ca un element inclus continuu, în orice moment și aspect al vieții politice, cu scopul fundamental de a asigura în fiecare înfruntare un anume curs și deznodămînt. Ea există, așadar, nu într-o „configurație deschisă", ci într-o bază de clasă istoric-determinată, ca părtaș al luptei, cu un conținut de preocupări dictat nu de presiunea unor factori conjuncturali, ci de interesele supreme ale dominației de clasă. Dezvoltarea istorică arată în acest sens că, în toate orînduirile exploatatoare, raportul dintre putere și număr (fie acesta din urmă corelat cu experiența și îndemînarea), nu numai că nu este respectat și nu se impune liber, dar dimpotrivă, este sistematic încălcat și nesocotit. Rolul puterii de stat în aceste cazuri este tocmai de a asigura ca o forță minoritară demografic să fie dominantă în stat, iar forța covîrșitor majoritară să fie supusă asupririi. „Claselor exploatatoare — arată pe această bază Lenin — le este necesară dominația politică în vederea menținerii exploatării, adică în interesul egoist al unei minorități infime, împotriva majorității covîrșitoare a poporului" [2].

---

[1] Joseph Fichter, *op. cit.*, p. 52.
[2] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 25, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 399.

Să folosim spre demonstrare datele orînduirii burgheze contemporane. Care este alcătuirea de clasă a acesteia în corelație cu factorul demografic? Cifrele arată că ponderea marilor capitaliști, de pildă, reprezintă în S.U.A. 1,9% din totalul populației adulte, iar în alte țări ponderea burgheziei în totalul populației ocupate reprezintă în Anglia 2,04%, în Franța 1,37%. În același timp, ponderea oamenilor muncii salariați reprezintă în S.U.A. 82%, în Anglia 88%, în R.F.G. 74%, în Franța 66% din totalul populației active [1]. Potrivit tezelor „grupale", ar urma ca pe canalele „grupărilor de presiune", ale alegerilor etc., dată fiind covîrșitoarea lor preponderență numerică, oamenii muncii din aceste țări să aibă acces liber la pîrghiile puterii. Realitatea capitalistă demonstrează însă contrariul, și anume că în aceste țări se interzice prin toate mijloacele accesul majorității muncitoare la conducerea de stat. Ce elemente generează capitalismul în vederea unei asemenea interziceri? Să le consemnăm pe cele mai importante dintre ele.

Principalul obstacol ridicat de capitalism rezidă în structura sa social-economică. Explicația fundamentală a puterii o dă nu superficiala și izolata înfruntare de forțe, angajate pe baza unui raport ad-hoc stabilit, ci concordanța de adîncime cu puterea economică, determinarea poziției unei forțe sau a alteia în structura social-economică și, abia pe această bază, determinarea locului și rolului respectiv în politică și în stat. Răsturnarea raportului demografic în datele politice ale capitalismului contemporan devine de aceea explicabilă dacă avem în vedere corespondenții săi social-economici. Datele structurii social-economice din țările capitaliste sînt sub acest raport cunoscute. Ele compun tabloul unei piramide monstruoase a inegalității social-economice, în vîrful căreia se află numărul restrîns de reprezentanți ai oligarhiei industrial-financiare, iar la temelie sutele de milioane de oameni supuși exploatării și asupririi. În S.U.A., 1% din populație alcătuind cercul bogătașilor deține aproximativ 60% din avuția națională; în Anglia, un grup care nu trece de 1% din populație concentrează la rîndul său mai mult de jumătate din avuțiile țării [2]. Ce rămîne din „egalitatea de șanse și posibilități", cînd la nivelul economiei capitaliste oligarhia monopolurilor se manifestă ca o domnie brutală și nestăvilită? Realitatea dovedește că monopolul minorității exploatatoare și numai el, devine din monopol al puterii economice un monopol al puterii politice, în timp ce, la cealaltă extremă, pentru majoritatea muncitoare este prezent la toate nivelurile același regim exploatator și asupritor. În ceea ce privește minoritatea monopolistă, avem într-adevăr de-a face cu o „presiune" de „grupare" în fața puterii de stat, dar nu cu o simplă presiune, ci cu un amestec și un dictat absolut asupra vieții de stat, forța monopolurilor unindu-se cu forța statului într-un mecanism unic, în înfățișarea capitalismului monopolist de stat. Rolul hotărîtor ce revine, de pildă, în viața politică din S.U.A. unor grupări cum sînt Asociația

[1] V. Semionov, *Problema claselor și a luptei de clasă în sociologia burgheză contemporană*, București, Edit. politică, 1961, p. 121; „Timpuri noi", 1962, nr. 49, p. 21; L. Stroja, *Situația clasei muncitoare în țările capitaliste și apologeții imperialismului*, București, Edit. politică, 1962, p. 57.

[2] Vezi *Congresul al XXII-lea al P.C.U.S.*, București, Edit. politică, 1962, p. 233.

națională a industriașilor sau Camerele de comerț se exercită în pofida faptului că asemenea organisme includ doar un număr restrîns de milionari, independent de gradul „dibăciei" și al „instruirii" lor. Acest rol rezultă exclusiv din faptul că grupările menționate reprezintă uniuni de magnați deținînd pozițiile hotărîtoare în economia țării. Controlul oligarhic al unor asemenea grupări asupra treburilor de stat din S.U.A. a căpătat în prezent cunoscuta înfățișare a lobbyismului, formă de intervenție fățișă și nemijlocită, cu scopul de a determina prin șantaj, mituire, intimidare etc. un curs corespunzător intereselor monopoliste în toate domeniile politicii interne și externe.

La nivelul vieții politice propriu-zise, sistemul capitalist de exploatare și asuprire aduce consacrarea instituțională a unui întreg ansamblu de restricții, excluderi, rezerve etc., menite exclusiv a înălța un obstacol de netrecut în calea maselor muncitoare spre putere. Am văzut în legătură cu aceasta că, în accepția „grupală", alegerile pentru organele puterii sînt considerate o principală cale de acces spre putere, prin care voința majorității din țările capitaliste ar intra în „dialog deschis" cu statul și s-ar impune ca voință de stat. Realitatea arată însă că cercurile monopoliste se străduiesc să transforme sistemul electoral într-un principal element de blocaj, destinat a opri exercitarea liberă a voinței și reprezentarea proporțională a maselor muncitoare în conducerea de stat. Piesele sistemului electoral din țările capitaliste sînt menite a asigura prin privilegii — sufragiu inegalitar, scrutin majoritar, scrutin de listă etc. — o reprezentare majoritară a minorității exploatatoare în organele puterii și, în același timp, a refuza maselor muncitoare, prin obișnuitele tertipuri ale sufragiului cenzitar, ale sufragiului capacitar, indemnităților de tot felul etc. o reprezentare proporțională ponderii majoritare ce le revine în structura corpului electoral.

Rezultatele sînt cunoscute. Au rămas memorabile datele alegerilor din 1958 pentru parlamentul francez, cînd partidul comunist, cu 20% din voturi, a obținut 2% din mandate, în timp ce partidul gaullist pentru aproximativ aceeași proporție de voturi a obținut 40% din mandate. În alegerile din 1962, un sistem electoral la fel de strîmb a făcut ca unui deputat comunist să-i fie necesare pentru a fi ales aproximativ de patru ori mai multe voturi decît unui deputat reprezentînd marele capital. Este firesc, în aceste condiții ca în compoziția socială a organelor puterii să se reflecte nemijlocit batjocorirea normelor unei reprezentări proporționale și denaturarea voinței reale a maselor de alegători. În Congresul S.U.A. al ultimei legislaturi, de pildă, o recenzare după ocupație a dovedit că 157 de membri conduc mari monopoluri, 53 posedă nemijlocit mari fabrici, uzine, stații de radio etc., în timp ce nu putea fi găsit nici unul dintre cei 50 de milioane de muncitori, fermieri și mici funcționari[1].

Deși pline de semnificație, acestea nu sînt unicele aspecte ale acțiunii de blocaj și carantină la care este supusă reprezentarea oamenilor muncii în viața de stat a capitalismului contemporan. Pe aceeași gamă se înscriu, de pildă, inducerea în eroare a maselor prin metoda „spălării creierului",

[1] „Scînteia" nr. 5 455 din 2 martie 1962.

folosirea canalelor presei, radioteleviziunii, cinematografiei, bisericii, şcolii etc., toate acaparate de monopoluri, pentru a difuza pînă la obsesie ideea necesităţii şi inviolabilităţii puterii de stat a claselor exploatatoare. Iar în împrejurările în care salvarea acestei puteri o cer, oligarhia monopolurilor intervine în viaţa politică cu instrumentele brutalizării fasciste a mişcării revoluţionare, introducînd în obişnuinţa guvernării legile anticomuniste şi antimuncitoreşti, listele negre şi verificarea „loialităţii", sălbaticele represiuni jandarmereşti. Înscenările judiciare împotriva Partidului Comunist din S.U.A. pe baza legii Me Carran, activitatea unor organe cum sînt „Oficiul de control asupra activităţii antiamericane" sau „Comisia pentru anchetarea activităţii antiamericane" se detaşează, în sistemul celei mai lăudate „democraţii" ca străduinţe crase ale cercurilor monopoliste de a înrădăcina discriminarea în politică şi încălcarea elementarelor drepturi cetăţeneşti.

În lumina acestor date ale realităţii capitaliste contemporane, aşazisa „lume liberă" îşi etalează neschimbată aceeaşi înfăţişare alcătuită din nedreptate şi despotism, dintotdeauna cunoscută. Concluzia pe care o formulează Programul P.C.U.S. se dovedeşte a avea în totul girul şi autoritatea faptelor : „Acaparînd în întregime principalele mijloace materiale, capitalul monopolist nu împarte cu nimeni puterea politică ; el a instaurat propria-i dictatură — dictatura unei minorităţi asupra majorităţii, dictatura monopolurilor capitaliste asupra societăţii"[1].

În lumina aceleiaşi realităţi contemporane, adevărul marxist-leninist se impune mai mult ca oricînd ca un imperativ absolut al vieţii. Realitatea demonstrează că puterea de stat îşi păstrează în ţările capitaliste aceeaşi bază antipopulară şi reacţionară, ridicînd, în consecinţă, cu aceeaşi tărie sarcina schimbării istorice, revoluţionare a acestei puteri, prin lichidarea dominaţiei claselor exploatatoare şi instaurarea dictaturii proletariatului.

În ce priveşte formele înfăptuirii revoluţiei, este ştiut că documentele mişcării comuniste şi muncitoreşti au sintetizat practica istorică în cunoscuta chemare de a nu fi neglijată nici una din varietatea formelor şi mijloacelor ce pot fi folosite pentru trecerea de la capitalism la socialism. Pornind însă, totodată, de la aceeaşi practică istorică ce demonstrează că în nici un caz clasele dominante nu cedează puterea de bună voie, aceste documente subliniază necesitatea absolută a înfrîngerii forţelor reacţionare şi a cuceririi puterii de stat, a dezvoltării largi şi necontenite a luptei de clasă, a aplicării principiului universal-valabil al revoluţiei socialiste şi al dictaturii proletariatului. Strălucita demonstrare a împrejurărilor în care puterea devine o chintesenţă reală a intereselor majorităţii societăţii, iar apoi a întregii societăţi, a oferit-o lumii contemporane, după cum se ştie, exemplul socialismului victorios. Dictaturii sacului cu bani, libertăţii pentru cei bogaţi de a supune pe cei săraci unui regim al exploatării şi al şomajului în masă, militarismului pustiitor şi discriminărilor de tot felul, lumea socialismului îi opune democraţia autentică şi libertatea efectivă, întemeiate pe eliberarea de exploatare, un regim în care făurirea

[1] *Congresul al XXII-lea al P.C.U.S.*, p. 356.

bunăstării și înflorirea personalității tuturor au devenit principiul suprem al politicii de stat. Elocvent subliniată printre altele de datele realității noastre, practica vieții de stat și politice din țările socialiste relevă la fiecare pas că numai construirea socialismului și comunismului este în stare să formuleze ca sarcină istorică și să realizeze neabătut dezvoltarea democrației, transformarea organelor obștești în organe ale autoadministrării, iar a statului în organ al întregului popor, atragerea tuturor cetățenilor în sfera preocupărilor de stat și obștești.

★

Tendința de a înzestra formula „grupală" cu aparența unei preocupări realiste și științifice, de a pretinde că ea marchează un pas înainte prin aceea că folosește termeni ca „interes" „presiune" „raport de forțe" etc., nu o poate salva, așadar, din fața *presiunii faptelor*, care o condamnă la un eșec inevitabil, la fel cu celelalte variante ale apologeticii politice burgheze. Realitatea vine să confirme cu toată evidența că marxism-leninismul, strălucit verificat istoricește, reprezintă unicul instrument de interpretare riguros științifică a complexității fenomenului politic contemporan.

ФАЛЬШИВАЯ ОПТИКА С КЛАССОВОЙ ПОДОПЛЕКОЙ «ГРУППОВОЙ АНАЛИЗ ПОЛИТИКИ»

РЕЗЮМЕ

Современное развитие буржуазного политического исследования выявляет стремление заменить научное понятие общественного класса понятием «группы». Целью данной работы является марксистская критика этой установки для разоблачения ее сбивающего с толку и мистифицирующего смысла. Разработанный в США Бентли и продолженный Трумэном Гроссом, Лэтэмом и др., «групповой» анализ является последовательной заменой терминов: а) вместо марксистско-ленинского понятия объективного и существенного классового интереса — расплывчатое и двусмысленное понятие субъективных и случайных интересов; б) вместо разделения общества на общественные классы, в соответствии с основными социально-экономическими критериями — искусственное и случайное разделение на «группы по интересам»; в) вместо того чтобы быть областью классовых отношений, политика рассматривается как область «межгрупповых отношений», призванных открыть посредством «давления» дорогу к всеобщему примирению. В результате в область политической жизни включается смесь реальных и фиктивных, центральных и периферических группировок, что приводит в области политики к дезориентации и путанице.

Способ конкретной оценки политических вопросов, — указывает далее автор, — мог бы быть назван «реляционистским». Попирая тре-

бования сложного анализа, различающего в политической сфере несколько аспектов, — относящихся к идеологии, общественным отношениям, учреждениям, — «групповая» концепция тенденциозно ограничивает политический феномен, рассматривая его главным образом с точки зрения отношений, межгрупповых соотношений. Да и сами политические отношения фальсифицированы. Они построены вообще на элементах сближения, «взаимодействия» и «непрерывности» между группами, причем эта операция предварительно облегчена квантификацией политики, при помощи которой, под предлогом точного математического измерения, политические силы дифференцируются, исключительно на основе количественных критериев, численными коэффициентами, а качественные различия или противоположности не принимаются во внимание. Здесь преследуется маскировка классовых противоречий при капитализме и требование отказаться от революционной борьбы.

Постоянное стремление игнорировать государственную власть как центр политики проявляется в работах Карла Фидриха, Лассуэла и др. в попытке «реляционалистского» расщепления власти путем включения ее в совокупность политических отношений, ведущего к ее исчезновению. Игнорируя свойство государственной власти быть инструментом в руках определенного класса для осуществления его господства над обществом, объявляется, что каждая группа является носителем власти, а территория власти произвольно распространена на всю область политики. Обладание властью приписано, таким образом, в равной мере как силам, которые ее действительно осуществляют, так и силам, в действительности лишенным политической власти, что снова приводит к путанице и дезориентации на политической арене.

В связи с динамикой власти, автор выявляет целый ряд фальсифицирующих аспектов так называемого «группового» анализа политики. Вместо того чтобы рассматривать власть как известный тип в рамках каждого строя, ей приписывается непрерывная подвижность, так что невозможно уловить ее постоянные черты . «Конфигурация» власти якобы все время находится в процессе построения и переделки, в соответствии с объемом и политическим удельным весом, присущими в каждый момент той или иной группе в рамках соотношения сил. Таким образом в «групповую» концепцию вводится теория «параллелограмма сил», согласно которой власть образуется в политике по образцу сложения сил в физике, путем «открытой конкуренции» групп. Революционный момент завоевания власти заменен процессом «доступа» к власти по каналам вроде «групп давления», выборов и т.п., которые общество равным образом предоставляет в распоряжение всех. Этим на деле преследуется открытое восхваление современного капитализма как «свободного мира», в котором власть будто бы распространяется в массах и пропорционально распределяется всему обществу.

Последняя часть исследования раскрывает явное противоречие между этими оценками и действительностью современного капитализма. Иллюстрируя показательными данными, свидетельствующими о мощных преградах, воздвигаемых капиталистическим строем на пути дос-

тупа рабочих масс к руководству государством — ужасающее социально-экономическое неравенство, антинародная избирательная система, идеологическая обработка, фашизм и т.н. — автор подчеркивает, что современный капитализм, далеко от того, чтобы установить «равенство шансов и возможностей», воплощает господство меньшинства над большинством, диктатуру капиталистических монополий над обществом. В заключении доказывается, что только социалистический строй дает миру пример власти, ставшей квинтэссенцией действительной свободы и действительным и полным выражением интересов всего общества.

UNE OPTIQUE FAUSSE, À SUBSTRAT DE CLASSE : « L'ANALYSE GROUPALE DE LA POLITIQUE »

RÉSUMÉ

L'évolution contemporaine de la recherche politique bourgeoise laisse voir la tendance de remplacer le concept scientifique de classe sociale avec celui de « groupe » ; la présente étude se propose comme objet la critique marxiste de cette orientation, afin d'en dévoiler le sens déroutant et mystificateur. Ayant son point de départ aux Etats Unis, chez Bentley, et continuée par Truman, Gross, Latham et d'autres encore, l'analyse « groupale » constitue une substitution successive de termes : a) à la place de la notion marxiste-léniniste d'intérêt de classe, objectif et essentiel — la notion vague et ambiguë des intérêts subjectifs et accidentaux ; b) au lieu d'une division de la société en classes sociales, d'après des critères sociaux-économiques essentiels — une différenciation artificielle et fortuite en « groupes d'intérêts » ; c) au lieu d'être le domaine des rapports de classe, la politique est considérée comme le domaine des « rapports entre groupes », destinés à ouvrir par la « pression » la voie de l'entente générale. Le résultat en est que l'on englobe dans le champ de la vie politique un amalgame de groupements réels et fictifs, centraux et périfériques, ce qui introduit dans le champ politique la désorientation et la confusion.

La modalité d'appréciation concrète des problèmes de la politique, montre plus loin l'auteur, pourrait être appelée « relationniste ». Empiétant sur les exigences de l'analyse complexe qui distingue dans la sphère de la politique plusieurs aspects — d'ordre idéologique, relationnel, institutionnel —, l'optique « de groupe » limite de façon tendencieuse le phénomène politique, car elle le considère de préférence dans une dimension de relation, de rapport intergroupal. Mais la relation politique elle-même est falsifiée. Elle est en général construite sur des éléments de rapprochement, d'« interaction » et de « continuum » entre groupes, opération favorisée par une préalable quantification de la politique, par laquelle, sous le prétexte d'une mesure exacte, mathématique, les forces politiques sont

différenciées exclusivement par des critères quantitatifs, par des coefficients numériques, tandis que les différences ou les oppositions qualitatives sont négligées. Ce que l'on poursuit, c'est de camoufler les contradictions de classe dans le régime capitaliste, et d'exiger que l'on renonce à la lutte révolutionnaire.

La tendance constante d'ignorer le pouvoir d'Etat en tant que centre de la politique peut être remarquée, dans les ouvrages de Carl Friedrich, de Lasswell et d'autres encore, par une tentative de désintégration « relationaliste » du pouvoir, par son immersion jusqu'à la disparition dans l'ensemble des relations politiques. En ignorant la qualité du pouvoir d'Etat d'être un instrument à la disposition d'une classe pour que celle-ci exerce sa domination sur la société, chaque groupe est déclaré porteur de pouvoir, et le terrain du pouvoir est étendu arbitrairement jusqu'à couvrir le champ politique tout entier. Par une telle manœuvre, la détention du pouvoir est attribuée également aussi bien aux forces qui l'excercent effectivement qu'à celles qui, en réalité, sont dépourvues de pouvoir politique, ce qui a pour effet de semer la déroute et de désorienter l'arène politique.

Pour ce qui est de la dynamique du pouvoir, l'auteur fait ressortir plusieurs aspects qui en falsifient le sens. Au lieu d'analyser le pouvoir en tant que type défini dans les limites de chaque système, on lui attribue une mobilité continue, impossible d'être saisie en des traits caractéristiques stables. La « configuration » du pouvoir serait perpétuellement en construction et refonte, suivant le volume et le poids politique qui reviendraient à tout moment, soit à un groupe soit à l'autre, dans le cadre des rapports de force. On introduit ainsi dans l'optique « de groupe » la théorie du « parallélogramme des forces », suivant laquelle le pouvoir se formerait en politique d'après le modèle de la composition des forces en physique, par la « concurrence ouverte » des groupes. Le moment révolutionnaire de la conquête du pouvoir est remplacé par un processus d'« accès » au pouvoir par les canaux de l'espèce des « groupes de pression », des élections, etc., que la société mettrait équitablement à la disposition de tous. De cette manière on vise, en fait, à faire ouvertement l'apologie du capitalisme contemporain en tant que « monde libre », où le pouvoir serait diffus dans les masses et distribué proportionnellement à toute la société.

La dernière partie de l'étude dévoile la contradiction flagrante entre ces appréciations et la réalité du capitalisme contemporain. En illustrant, à l'aide de données fort significatives, les puissants éléments de blocage que le système capitaliste élève contre l'accès des masses ouvrières à la direction des affaires d'État — la monstrueuse inégalité sociale-economique, le système électoral antipopulaire, les manœuvres idéologiques, le fascisme, etc. —, l'auteur accentue le fait que, loin d'instaurer l'« égalité des chances et des posibilités », le capitalisme contemporain incarne la domination de la minorité sur la majorité, la dictature des monopoles capitalistes sur la société. En conclusion, l'auteur démontre que seul le régime socialiste offre au monde l'exemple d'un pouvoir devenu la quintessence de la liberté effective et l'expression réelle et totale des intérêts de la société tout entière.

PROBLEME FILOZOFICE ALE BIORITMURILOR

DE

AL. LUNGU

Una dintre modalitățile cele mai generale ale mișcării materiei organice este mișcarea ritmică. Pentru desemnarea acestei modalități de mișcare, biologia contemporană folosește de cele mai multe ori termenul de *ritm biologic* sau *bioritm*[1]. Extensiunea conferită acestui termen diferă după autori, unii înțelegînd prin ritm numai manifestări de o strictă regularitate sau de o anumită structură (de exemplu ritmul cardiac), alții lărgind noțiunea la toate procesele sau fenomenele caracterizate prin alternanță care au loc în organisme sau chiar la unele manifestări umane (de exemplu gimnastica ritmică sau dansul).

Noi vom folosi termenul de ritm biologic în sensul său cel mai frecvent, așa cum este înțeles sau subînțeles în cea mai mare parte a literaturii biologice contemporane : bioritmul este desfășurarea în timp a unui proces sau a unui fenomen biologic, care se repetă relativ în însușirile sale cantitative și calitative, la intervale de timp aproximativ egale.

Clasificarea fundamentală a bioritmurilor se bazează pe criteriul frecvenței lor. Există, în primul rînd, ritmuri cu microintervale (ca, de exemplu, ritmul cardiac, respirator, ritmurile biocurenților electrici cerebrali înregistrați pe electroencefalogramă etc.), a căror frecvență este de ordinul secundelor sau minutelor, și ritmuri cu macrointervale, avînd o frecvență de ordinul orelor, zilelor, lunilor etc. Bioritmologia și-a îndreptat atenția aproape în mod exclusiv asupra celei de-a doua categorii ; faptul se explică probabil, prin aceea că bioritmurile cu microintervale sînt fenomene relativ mai simple de studiat și sînt mult mai bine cunoscute din fiziologia clasică sau prin unele metode moderne (în special electrofizio-

[1] Interesul față de problema ritmurilor biologice a crescut vertiginos în ultimul timp și a căpătat un caracter selectiv, în sensul că există cercetători care, individual sau în grup, se consacră cu o pasiune consecventă studiului aproape exclusiv al acestei probleme. Apar numeroase volume (monografii sau culegeri de studii) asupra bioritmurilor în cele mai diverse centre științifice ale lumii. Există o societate internațională de ritmuri biologice, care organizează periodic congrese și publică un bogat material. Se poate astfel vorbi, fără nici o exagerare, de existența bioritmologiei ca o nouă ramură a biologiei.

logice) de cercetare. Urmînd această orientare a bioritmologiei contemporane ne vom referi şi noi în special la ritmurile cu macrointervale, care, la rîndul lor, din punctul de vedere al frecvenţei se împart în trei categorii principale : ritmuri circadiene[1], lunare şi sezoniere (sau anuale).

Ritmurile circadiene sînt prezente atît în lumea vegetală, cît şi în cea animală. La plante se cunosc foarte bine o serie de modificări ciclice în cursul a 24 de ore[2].

În lumea animală multitudinea bioritmurilor circadiene cunoscute face imposibilă inventarierea lor completă în cadrul unui articol. Important este că prezenţa unei asemenea ritmicităţi este evidenţiată pe toată scara filogenetică, de la organismele animale unicelulare pînă la organismul uman. Un alt fapt care trebuie reţinut este acela al diversităţii funcţiunilor şi proceselor fiziologice care s-au dovedit a avea o desfăşurare ritmică regulată, eşalonată în durate de aproximativ 24 de ore[3].

Bioritmurile lunare (a căror frecvenţă se situează în jurul unui interval de 28 de zile) sînt mai puţin studiate cu excepţia periodicităţii morfofuncţionale ovariene la femei. Este foarte bine cunoscut că periodicitatea ritmică lunară a organismului feminin nu se reduce la modificări ale sferei genitale, ci cuprinde un mare număr de funcţiuni şi organe.

Mult mai larg studiate sînt bioritmurile sezoniere sau anuale. Ele sînt foarte evidente la un număr mare de organisme vegetale. La animale, în afara unor fenomene periodice ritmate de anotimpuri (ciclurile reproductive la numeroase specii şi clase, năpîrlirea, hibernarea, migraţiunile etc.), care sînt bine cunoscute, s-a demonstrat că multe procese biologice de ordin metabolic şi biochimic au o ritmicitate care se desfăşoară în cicluri anuale[4].

---

[1] Termenul, recent propus, derivă de la latinescul *circa diem* (aproximativ o zi) şi desemnează ritmurile care îşi desfăşoară un ciclu în cursul unei zile solare. Termenul de *ritm circadian* este menit să înlocuiască termenii *ritm nictemeral* (folosit în special în franceză), *ritm cotidian* (folosit în engleză sub forma *diurnal rhythm*, iar în germană sub forma *Tagesrhythm*) şi ritm de 24 de ore (folosit în rusă sub forma de *суточный ритм*, iar în engleză sub forma de *24-hour rhythm*). Deşi are încă o circulaţie redusă, noul termen ni se pare adoptabil în special pentru că este cel mai apropiat de realitatea fenomenului pe care-l indică : bioritmurile respective nu coincid practic niciodată în mod exact cu mărimea zilei solare, ci au durata *în jurul a* 24 de ore.

[2] Mişcarea frunzelor şi a florilor în raport cu ziua şi noaptea este o observaţie curentă ; dar la baza acestui fenomen de alternanţă ritmică se află o desfăşurare corespunzătoare a activităţii intime — biochimice şi metabolice — a plantei. Respiraţia, asimilarea şi dezasimilarea în organismele vegetale au o evoluţie ritmică, la anumite ore aceste procese, ca şi altele mai particulare, avînd aproximativ aceeaşi intensitate ; în felul acesta rezultă ritmuri fiziologice cu diferite lungimi de undă, care-şi epuizează un ciclu (mono-, bi- sau polifazic) într-o zi şi o noapte. Este cunoscut faptul că majoritatea — dacă nu totalitatea — ritmurilor cotidiene ale plantelor au o legătură strînsă cu fenomenul de fotoperiodism. De altfel s-a propus recent ca fotoperiodismul, atît pentru plante, cît şi pentru animale, să fie denumit mai precis *actinoritmie*.

[3] La mamifere, de pildă, de la activitatea motorie, temperatura corporală, concentraţia electroliţilor în sînge şi eliminarea lor urinară, producerea unor hormoni (în special a celor suprarenali), diureza, numărul unor elemente celulare din sînge pînă la unele procese de la nivelul diferitelor celule (de exemplu numărul mitozelor), zeci de funcţiuni şi fenomene din organism descriu oscilaţii ritmice în care se poate recunoaşte o regularitate deseori foarte strictă şi încadrîndu-se în evoluţia ciclică a zilelor astronomice.

[4] În acest sens se pot cita, ca exemple, variaţiile sezoniere ale metabolismului bazal, ale producerii de hormoni tiroidieni, ale structurii diferitelor glande endocrine (în afara celor

Se poate afirma, ținînd seama chiar numai de numărul redus de exemple de mai sus, că bioritmul este un fenomen care se regăsește la toate nivelurile filogenetice ale dezvoltării lumii organice, constituind *o modalitate fundamentală de mișcare a materiei vii*. Existența sa în toate formele de organizare a materiei organice, de la plantele inferioare și de la animalele unicelulare pînă la organismul uman, suplimentează dovezile valabilității principiului unității materiale a lumii organice.

Bioritmul constituie, în același timp, un argument al unității nu numai în sînul materiei vii, ci al unității materiale a lumii în totalitatea sa. Edificarea acestui argument este legată de problema originii bioritmurilor, problemă în plină dezbatere în literatura actuală, asupra căreia este necesar să ne oprim cu mai multă atenție.

Bioritmurile își au originea în interacțiunea complexă ce se stabilește între organisme și mediul extern în cursul evoluției filo- și ontogenetice. Pentru multe fenomene cu periodicitate regulată din organisme este evidentă dependența acestora de anumiți factori externi care se succedă în mod ritmic. Exemplul cel mai general este oferit de succesiunea zi-noapte (în cadrul căreia acționează un complex de factori : luminozitate, temperatură, umiditate, ionizare atmosferică etc.) ; multe dintre ritmurile circadiene ale plantelor și animalelor se dovedesc dependente de diferitele oscilații ritmice externe din cadrul zilei astronomice.

Modificarea experimentală a succesiunii naturale dintre lumină și întuneric (regim de lumină permanentă, de întuneric permanent sau inversarea fazelor cotidiene : întuneric în cursul zilei, lumină în cursul nopții) duce la dereglarea, la inversarea sau la dispariția unui mare număr de bioritmuri, printre care se pot aminti : mișcarea frunzelor și a florilor multor specii de plante ; variațiile pigmentației la o serie de crustacee și pești ; anumite faze ale metamorfozei insectelor ; activitatea motorie a numeroase păsări și mamifere ; variațiile unor procese morfofuncționale, metabolice și biochimice la nivel visceral, tisular sau celular în organismele mamifere, inclusiv în organismul uman etc. etc. Modificarea structurală sau chiar dispariția unor bioritmuri se poate obține de asemenea prin schimbarea altor factori de mediu, ca variațiile temperaturii sau periodicitatea și compoziția cantitativ-calitativă a aportului alimentar. Bioritmurile pigmentației și ale activității motorii la unele crustacee, care sînt sincrone cu fluxul și refluxul, se șterg și dispar, după o perioadă de timp, în cazul transplantării animalelor din mediul lor natural în acvarii din interiorul continentului, adică în condiții în care orice influență legată de maree, fie chiar și indirectă, dispare. Dependența ritmului biologic de condițiile

---

sexuale), în special la unele clase. O ritmicitate sezonieră se manifestă și în domeniul fiziopatologiei și al patologiei. Nu ne referim la așa-zisele boli sezoniere — majoritatea dintre ele infecto-contagioase și avîndu-și periodicitatea legată de condițiile favorabile sau defavorabile de dezvoltare a germenilor patogeni respectivi —, deși este neîndoielnic că există în același timp și o variație sezonieră a receptivității organismului față de diferite agresiuni microbiene. Sînt bine cunoscute cazurile unor boli a căror simptomatologie devine manifestă sau latentă în raport cu anotimpurile, descriind astfel o evoluție ritmică anuală.

mediului este foarte evidentă și în cazul periodicității sezoniere. Hibernarea poate fi grăbită, prelungită sau scurtată prin modificarea unor factori externi. Ritmicitatea sezonieră a unor funcțiuni fiziologice ale omului se dovedește condiționată de factori geoclimatici.

Dependența largă a bioritmurilor de mediul extern nu poate fi înțeleasă în adevăratele sale semnificații decît în lumina principiului dialectic al unității dintre organism și mediu. Capacitatea plantelor, a animalelor și a omului de a măsura foarte precis timpul și de a-și sincroniza în raport cu aceste măsurători viteza și sensul proceselor fiziologice stă la baza ritmurilor biologice. Această capacitate a materiei vii, ajunsă la forme deosebit de complexe, a apărut și s-a dezvoltat în cursul procesului de adaptare evolutivă a organismelor față de schimbările cu desfășurare regulată în timp din mediul extern. Oricare dintre bioritmuri este rezultatul — mai simplu sau mai complex, mai direct sau mai mijlocit — al raporturilor și legăturilor dinamice dintre organisme și mediu. Fenomenul bioritmicității este o expresie concretă a unității și a diversității mișcării materiei din natură; în cadrul său, diferitele forme inferioare de mișcare din mediu (forme ca mișcarea mecanică, fizică și chimică sau forme ca mișcarea astronomică) sînt preluate de către organism, se continuă în interiorul acestuia în forma superioară a mișcării biologice. Continuarea mișcării ritmice din mediul extern printr-o mișcare biologică cu periodicitate asemănătoare constituie o manifestare concretă, particulară a legii interdependenței dintre fenomene și a proprietății generale de reflectare pe care o posedă întreaga materie. Teoria marxist-leninistă a reflectării, afirmînd generalitatea capacității de reflectare, subliniază în același timp diversitatea calitativă a fenomenului. Capacitatea de a reflecta se dezvoltă în raport cu treptele de organizare a materiei. Față de materia anorganică, materia vie are o capacitate de reflectare activă; această din urmă însușire se dezvoltă evolutiv de la plante la animale și de la animalele inferioare la cele superioare atingînd un maxim de complexitate și de bogăție activă pe treapta creierului uman. Fiind un rezultat al reflectării mediului de către organism, bioritmul nu poate fi privit și înțeles ca o preluare simplă, directă și grosolană a unor influențe din mediu. Materia vie oglindește și copiază mediul, dar nu în mod pasiv, ci cu o participare evolutiv mai activă, ceea ce explică complexitatea, diferențierea cantitativă și calitativă a bioritmurilor în raport cu gradul de evoluție al organismelor[1].

[1] Acest lucru este valabil în ambele planuri, filogenetic și ontogenetic, ale dezvoltării materiei vii. În raport cu animalele, plantele posedă bioritmuri mai simple, mai elementare. Unicelularele nu se pot compara, din punctul de vedere al numărului, al diversității și al complexității bioritmurilor cu organismele superioare. La om, ajuns la cea mai bogată și mai înaltă capacitate de reflectare, diferită esențial de cea a restului materiei vii prin apariția conștiinței, ritmurile biologice ajung la o diferențiere maximă. Organismul uman reflectă mai adînc și mai activ un număr mai mare de factori de mediu decît celelalte organisme, iar în ceea ce privește bioritmurile este influențat, prin intermediul creierului, de o serie de factori ritmici noi, rezultați din activitatea conștientă și din marea forță de abstractizare ce caracterizează activitatea nervoasă superioară a omului. Pe plan ontogenetic, dezvoltarea bioritmurilor este de asemenea legată în mod evident de evoluția capacității de reflectare în cursul vieții unui organism dat.

Înțelegerea bioritmului în lumina teoriei marxist-leniniste a reflectării duce la lămurirea determinării sale reale și complexe. Bioritmul nu este numai rezultatul unei acțiuni a factorilor de mediu asupra organismului. Determinismul materialist-dialectic — spre deosebire de determinismul mecanicist, care limitează efectul acțiunii la cauza externă — consideră orice acțiune ca interacțiune. Efectul oricărei acțiuni care se exercită asupra unui fenomen depinde nu numai de obiectul care acționează, ci și de natura internă a fenomenului asupra căruia se desfășoară acțiunea externă. Ritmul biologic este determinat de influența unor factori ritmici din mediul extern, dar este în același timp condiționat obligatoriu de condițiile mediului intern al organismului. Periodicitățile ritmice externe nu pot acționa asupra organismului decît prin intermediul condițiilor interne specifice. Bioritmurile se îmbogățesc și se complică evolutiv prin acumularea și integrarea de către organism a diferitelor succesiuni ritmice din natura înconjurătoare. Determinismul dialectic arată că „acțiunile externe condiționează însăși natura internă a fenomenelor, ca și cum s-ar sedimenta și s-ar păstra în ea”[1]. Materia vie, pe măsura dezvoltării sale evolutive, își mărește această capacitate a mediului său intern de a reține, de a sedimenta și de a integra acțiunile mediului extern. În felul acesta se explică continuitatea, consolidarea filo- și ontogenetică a ritmurilor biologice, creșterea treptată a rolului mediului intern în menținerea lor, transmiterea ereditară a unora dintre bioritmuri, ca și autonomia relativă pe care o pot dobîndi.

Din cele de mai sus se evidențiază foarte limpede că numai aplicarea teoriei materialist-dialectice a reflectării și a principiilor determinismului în interpretarea bioritmurilor conduce la înțelegerea științifică a originii lor și la combaterea unor puncte de vedere greșite, care nu lipsesc din domeniul bioritmologiei contemporane.

Bioritmurile fiind un rezultat particular al interacțiunii complexe dintre organism și mediul extern (rezultat caracterizat printr-o anumită structură temporală), se înțelege de ce însăși clasificarea lor în bioritmuri exogene și bioritmuri endogene, des întîlnită în literatură, nu poate fi considerată ca fiind corespunzătoare realității. A accepta existența unor bioritmuri pur exogene ar însemna adoptarea unei poziții antidialectice, mecaniciste. Bioritmul nu poate fi explicat prin formulele mecanicismului biologic contemporan, ca de exemplu, formula „stimul-reacție“ din concepția behaviorismului watsonian, după care cauza externă, ca stimul al mediului, determină nemijlocit reacția organismului, ocolind orice mediere internă. Aceasta datorită faptului că participarea activă a mediului intern la geneza și la desfășurarea bioritmurilor oglindește o parte din istoria interrelațiilor acestuia cu condițiile de viață ale organismului. Pe de altă parte, încercarea de a demonstra existența unor bioritmuri pur endogene constituie o poziție cel puțin greșită, de esență metafizică și deschizînd cîmp liber unor concluzii idealiste. Pe ce date se bazează cei care afirmă existența unor ritmuri biologice endogene, independente de condițiile ex-

[1] S. L. Rubinștein, *Existența și conștiința*, București, Edit. științifică, 1960, p. 16.

terne, posedînd o autonomie absolută? În primul rînd pe faptul că unele dintre bioritmuri (de exemplu ritmul cardiac, respirator etc.) au un caracter înnăscut. A recunoaşte caracterul înnăscut şi transmiterea ereditară a unor bioritmuri nu motivează însă ideea unei autonomii absolute obiective a acestora şi nu necesită — decît în cazul unei concepţii generale greşite despre natură — ignorarea rolului factorilor mediului extern. Ereditatea însăşi este determinată în dezvoltarea sa istorică de mediul extern, constituind o „sedimentare" de o anumită formă, mijlocită de către şi în organism, a unor lungi însumări de acţiuni ale mediului şi reacţii ale organismului [1]. Un alt argument folosit în favoarea tezei independenţei faţă de mediul extern a unor fenomene fiziologice ritmice este faptul că ritmurile cotidiene ale unor funcţiuni fiziologice se repetă şi se păstrează un timp oarecare chiar în absenţa oscilaţiilor cotidiene ale factorilor externi, de pildă în condiţii experimentale care creează pentru multe zile un mediu permanent constant (temperatură constantă, lumină sau întuneric permanent, menţinerea strictă a unei anumite compoziţii a apei pentru animale acvatice etc.). O asemenea persistenţă a bioritmurilor în „condiţii strict constante" a fost evidenţiată atît la plante, cît şi la reprezentanţi ai diferitelor clase animale. Durata menţinerii periodicităţii regulate a unor funcţiuni fiziologice după înlăturarea acţiunii factorilor externi presupuşi a fi legaţi de geneza fenomenului respectiv este variabilă, dar se situează în majoritatea cazurilor la mărimi de ordinul zilelor sau cel mult la cîteva săptămîni. Izolarea experimentală a organismului de anumiţi factori de mediu prin suprimarea unor acţiuni externe duce în ultimă instanţă, într-un timp foarte scurt, la stingerea bioritmurilor. Ignorînd capacitatea mediului intern de a prelua, de a sedimenta şi prelucra în mod activ acţiunile mediului extern, o serie de cercetători din domeniul bioritmologiei recurg, pentru a motiva menţinerea temporară a unor ritmuri biologice în „condiţii strict constante", la folosirea unei terminologii inadecvate pentru desemnarea realităţii obiective, ceea ce exprimă o înţelegere metafizică a fenomenelor şi duce la interpretarea eronată, confuză, deseori idealistă în esenţă, a faptelor experimentale. Din seria termenilor folosiţi în locul celui de ritm biologic sau în legătură cu fenomenele bioritmicităţii, citäm numai cîţiva cu o circulaţie mai frecventă : „ritm cotidian autonom", „sistem endogen cotidian", „simţul timpului", „orologii interne", „orologii animale", „orologii biologice", „orologii cerebrale" (în germană :

[1] Ritmul cardiac, care se transmite ereditar, are, evident, o autonomie accentuată, dar, oricît de adîncă ar fi natura sa endogenă, el nu poate fi considerat, ca orice bioritm în general, decît ca un rezultat al interacţiunii complexe dintre organism şi mediu. Primele mişcări pulsatile ritmice ale celui mai simplu sistem cardiovascular, din care ulterior s-a dezvoltat în curs de milioane de ani ritmul cardiac al mamiferelor superioare, au apărut ca o reacţie adaptativă a unei structuri biologice foarte simple faţă de acţiunea unor factori externi. A admite o altă origine filogenetică a ritmului cardiac înseamnă a recurge în mod inevitabil la explicaţii antiştiinţifice de tip vitalist sau finalist-creaţionist. Pe de altă parte, trebuie avut în vedere şi faptul, de observaţie curentă, că ritmul cardiac este influenţat — atît în condiţiile fiziologice, cît şi în cele patologice — nu numai de factori endogeni, ci şi de acţiuni ale mediului extern (emoţii, activitate musculară, alimentaţie, numeroşi agenţi patogeni etc.). Iată cum unul dintre cele mai „independente" bioritmuri se dovedeşte a avea o autonomie relativă, neputînd fi considerat absolut endogen.

Kopfuhr) [1]. Unii dintre aceşti termeni au un evident caracter psihologist subiectiv, iar ceilalţi subliniază în grade diferite ideea condiţionării exclusiv interne a bioritmurilor. Pînă unde poate duce absenţa unei concepţii ştiinţifice generale despre lume şi ce fel de „adevăruri" despre bioritmuri sînt vehiculate de terminologia citată se poate foarte limpede vedea dintr-un recent studiu al neurologului englez Gooddy ; după aceasta, bioritmurile (la om) sînt generate de „simţul personal al timpului", iar condiţiile „fiziologice" care pot produce modificări în frecvenţa, amplitudinea sau perioadele diferitelor ritmuri din organism sînt atenţia, concentrarea, contemplaţia, diferitele stări afective (plăcerea, indispoziţia, plictiseala etc.), somnul şi visele [2] . Este inutil să precizăm că nici unul dintre factorii de mai sus nu sînt priviţi de către acest neurolog prin prisma fiziologicului, ca rezultat al activităţii nervoase superioare, ci se prezintă ca entităţi subiective, rupte de orice conexiuni cu mediul intern şi extern al organismului, dar capabile să influenţeze acel misterios „simţ personal al timpului" şi să modifice, prin intermediul lui, ritmurile fiziologice, metabolice şi biochimice de la nivelul diferitelor organe şi ţesuturi ale organismului. Alţi autori, fără să ajungă la asemenea poziţii de idealism subiectiv extrem, fiind siliţi să interpreteze materialul faptic foarte bogat acumulat de bioritmologia contemporană, recurg la două puncte de vedere diametral opuse, bazate pe concluzii deopotrivă de false. În faţa existenţei factorilor endogeni ai bioritmurilor, unii autori absolutizează componenţa endogenă şi astfel apare ideea autonomiei totale şi a independenţei absolute a bioritmurilor. Aceştia nu înţeleg faptul că factorii endogeni, indiferent de ponderea pe care o au în fiecare caz concret, sînt întotdeauna indisolubil legaţi de factorii exogeni, a căror acţiune o mijlocesc. Dimpotrivă, avînd în faţă faptele care pun în evidenţă legătura cauzală dintre factorii mediului extern şi desfăşurarea ritmică a fenomenelor din organism, alţi autori ignorează complexitatea acestei legături cauzale, nu ţin seama de faptul că factorii externi nu acţionează simplist şi nemijlocit asupra organismului, conferă acestuia din urmă un caracter cu totul pasiv şi reduc astfel totul la o schemă impregnată de un mecanicism rigid.

Din incapacitatea de a înţelege dialectica legăturilor complexe ale bioritmului se nasc asemenea teoretizări eclectice de tipul clasificării care împarte bioritmurile în două categorii separate : exogene şi endogene. O asemenea clasificare nu poate avea valabilitate decît în ceea ce priveşte studiul *factorilor* care intervin în determinarea bioritmurilor şi nu poate fi aplicată fenomenelor bioritmice ca atare. Cauza primă şi generală a fenomenelor bioritmice este acţiunea exercitată de diferiţi factori externi asupra organismului. În cadrul larg al determinismului fundamental — interacţiunea organism-mediu —, evident în cazul tuturor bioritmurilor, în special pe plan istoric, se poate recunoaşte o determinare generală externă şi o determinare particulară, condiţionată de determinismul intern

[1] Vezi Erwin Bünning, *Die physiologische Uhr*, Berlin-Gottingen—Heidelberg, Springer Verlag, 1958.

[2] W. Gooddy, *Time and the nervous system. The brain as a clock. Disorders of clocks : an outline with comments*, Lancet, 1959, vol. II, nr. 7 113, p. 1 155—1 156.

al organismului (înțeles ca interacțiune între diferitele sale părți morfofuncționale). Acesta din urmă se manifestă cu o importanță de proporții diferite în fiecare ritm biologic concret. Factorii determinanți generali, reprezentați de influențele mediului extern, nu acționează, după cum am subliniat și mai sus, în mod direct, ci prin intermediul mediului intern al organismului care participă activ la geneza efectului biologic, reprezentat, în cazul nostru, de ritmarea proceselor fiziologice. În felul acesta, acțiunea factorilor determinanți generali devine în mod necesar o acțiune mijlocită de către determinismul intern, iar factorilor endogeni le revine rolul de factori determinanți particulari. Importanța acestora din urmă poate crește uneori, în procesul evoluției, în mod preponderent; veriga particulară, internă, mijlocitoare a lanțului cauzal poate ajunge în primul plan. Creșterea rolului factorilor particulari de determinare a bioritmurilor nu înseamnă însă nicidecum dispariția celor generali. Determinismul particular, intern, al bioritmurilor rămîne întotdeauna, într-o anumită formă (de multe ori într-o formă pe care am denumi-o activ virtuală), subordonat determinismului general, interacțiunii organism-mediu extern.

Cele de mai sus se pot reliefa prin analiza oricărui fenomen bioritmic, dar se oglindesc mai pregnant în unele împrejurări, ca, de pildă, în cazul metamorfozei unor insecte. Există specii de insecte a căror metamorfoză, cu stadii evolutive nete, se desfășoară foarte rapid și regulat, manifestînd în același timp o dependență extrem de precisă de succesiunea zi-noapte; numărul și viteza de desfășurare a stadiilor metamorfozice depind de lungimea zilei și par a fi independente de orice alți factori (temperatură, umiditate etc.). Semnificativ este în primul rînd faptul că situarea insectelor în întuneric complet duce la o tulburare mai tîrzie a ritmului metamorfozei, care se încetinește după un număr de zile și dispare după alte cîteva zile, în timp ce scurtarea bruscă a perioadei de luminozitate diurnă cu una sau două ore este urmată din prima zi de o dereglare netă a ritmului. Factorii determinanți interni, particulari manifestă astfel, în anumite împrejurări, o stabilitate mai accentuată și explică persistența mai lungă a evoluției ritmice a metamorfozei. După ce fenomenul ritmic încetează să se manifeste, în condițiile de întuneric permanent, el nu dispare în mod absolut, ci continuă să existe în stare potențială, ca o virtualitate capabilă să se transforme în orice moment în realitate. Această trecere de la virtual la real a factorilor determinanți interni este subordonată determinismului general al bioritmurilor, adică influențelor mediului extern. În cazul dat, menținerea infinită a insectelor în întuneric determină absența infinită a reluării metamorfozei; este însă suficient ca în încăperea întunecoasă în care se află insectele să lăsăm să pătrundă un fascicul subțire de lumină numai cîteva secunde, pentru ca metamorfoza să se reînceapă cu ritmul normal perioadei preexperimentale și să dureze astfel cîteva zile în întuneric complet. Activarea mecanismelor determinante particulare, interne ale bioritmului se dovedește astfel a fi dependentă de prezența unui factor extern, care face parte din determinismul general al fenomenelor bioritmice. Experiența de mai sus evidențiază în mod foarte plastic că succesiunile ritmice ale mediului extern nu sînt copiate de către organisme în mod brut și simplist, ci sînt preluate, prelucrate și însușite

în mod activ. Se demonstrează astfel încă o dată caracterul reflex al proceselor bioritmice și faptul că în cadrul acestor procese mediul intern al organismului mediază acțiunea factorilor externi. Acest lucru va fi concretizat mai departe în analiza bioritmurilor ca factori adaptativi și a problemei reglării și ierarhizării centrale a bioritmurilor în organism.

Componenta exogenă se împletește strîns și indisolubil cu cea endogenă în oricare dintre ritmurile biologice concrete. În funcție de vechimea filo- și ontogenetică a bioritmului, de reactivitatea individuală a organismelor și de alte condiții secundare, una dintre cele două componente sau laturi poate fi predominantă, ușor evidențiabilă prin observație sau experiment, dar niciodată componenta-pereche nu poate lipsi cu totul. Materialismul dialectic ajută lămurirea științifică integrală a acestei probleme. Între cele două componente — exogenă și endogenă — ale oricărui bioritm există o opoziție ; această opoziție nu le separă însă, ci le unește în mod necesar într-o unitate care tocmai prin caracterul său de unitate a contrariilor participă la mișcarea bioritmică. Mișcarea prin contrarii, arată Engels, „se realizează peste tot în natură", iar contrariile, „prin lupta lor neîntreruptă și prin trecerea finală a unuia în altul, adică în forme superioare, condiționează însăși existența naturii" [1]. Existența însăși a bioritmurilor este condiționată în primul rînd de legăturile permanent contradictorii dintre componentele lor exogene și endogene, în cadrul unității generale dintre organism și mediu. Evoluția istorică, filogenetică, trecerea bioritmurilor în forme superioare au de asemenea la bază contradicția unitară dintre elementele exogene și endogene.

Dar această pereche de contrarii nu epuizează cunoașterea ciocnirilor care condiționează dezvoltarea bioritmurilor. Dezvoltînd ideea unității contrariilor ca esență a dialecticii, Lenin scria : „Condiția cunoașterii tuturor proceselor lumii în «*automișcarea* » lor, în dezvoltarea lor spontană, în viața lor vie, este cunoașterea lor în calitatea lor de unitate a contrariilor" [2]. Raportînd automișcarea diferitelor bioritmuri la nivelul fiecărui organism, vom găsi o diversitate de contrarii unitare, grupate diferit și avînd grade diferite de specificitate. Există însă unități fundamentale de contrarii, care pot fi recunoscute la nivelul oricărui bioritm, indiferent de complexitatea sa evolutivă. Printre cele generale trebuie menționată în primul rînd unitatea dintre mișcare și repaus, iar printre cele fiziologice unitatea dintre excitație și inhibiție și cea dintre asimilație și dezasimilație. Bioritmul este o succesiune regulată, permanent contradictorie a excitației și a inhibiției, a asimilației și a dezasimilației și a altor procese opuse din organisme, un vast complex de perechi de contrarii, care, integrate în contradicția și în unitatea fundamentală dintre organism și mediu, constituie însuși izvorul apariției și dezvoltării sale.

★

[1] F. Engels, *Dialectica naturii*, București, 1959, Edit. politică, p. 192.

[2] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 38, București, 1959, Edit. politică, p. 364.

Înțelegerea ritmicității biologice ca rezultat al interacțiunii dintre organism și mediu conduce la aprecierea justă a rolului de *factori de adaptare* pe care-l îndeplinesc bioritmurile.

Ritmurile cotidiene și sezoniere ale activității generale (incluzînd migrațiunile animalelor, care în unele cazuri se desfășoară pe spații foarte întinse chiar în perioade cotidiene) contribuie prin diversitatea lor la o largă distribuire a speciilor în spațiu și măresc posibilitățile specializării biologice a speciilor. Bioritmurile pot juca la un moment dat rolul de factor izolator al speciei : neconcordanța în timp, desincronizarea ritmului sexual la o parte a populației pot determina începutul unei divergențe în interiorul speciei sau al unei grupe.

Diversitatea, în sensul distribuirii inegale în timp a ritmurilor activității sezoniere și circadiene, este o formă de adaptare a animalelor, contribuind la salvarea de răpitori, la apărarea descendenților, la schimbarea intensității concurenței în lupta pentru hrană, la evitarea unor influențe negative din mediul fizic ș.a.m.d. „În felul acesta, specia își cucerește nu numai locul activității sale, nișa spațială, ci și o «nișă temporală », cînd își manifestă activitatea maximă" [1].

Pe plan ontogenetic, rolul adaptativ al bioritmurilor este foarte evident. Homeostazia organismelor este legată direct de oscilațiile ritmice ale diferitelor procese fiziologice, metabolice și biochimice. Nici un organism nu are constante biologice absolute, fenomenele vieții fiind caracterizate, după cum a subliniat Engels, prin „alternare necontenită" [2]. Constantele biologice sînt, de fapt, limite de variații mai mici sau mai mari ; în multe cazuri aceste limite coincid cu amplitudinea unui ritm biologic. Sub influența acțiunilor din mediul extern, organismul își îndreaptă în anumite momente diferitele procese fiziologice într-un anumit sens, pentru menținerea unor constante relative. Homeostazia organismului nu poate și nu trebuie să fie înțeleasă ca imobilă, încremenită, inactivă, ci ca o rezultantă a unor mișcări complexe, dintre care multe au un caracter ritmic. În sens general, credem că în afara participării bioritmurilor la realizarea unor homeostazii „parțiale", se poate vorbi de existența unei homeostazii temporale, bazată pe complexul alcătuit din toate bioritmurile unui organism.

Rolul biologic general al periodicității regulate de desfășurare a proceselor fiziologice constă nu numai în participarea bioritmurilor la existența unității organism-mediu (în calitate de modalități complexe și diverse de adaptare), ci cuprinde și participarea lor la dezvoltarea vitalității organismelor. Acest aspect teoretic deosebit de important a fost sesizat și comentat de către I. Peatnițchi, după care ritmurile biologice (în special cele cu o componentă endogenă predominantă și consolidată) constituie o modalitate de intensificare a eterogenității interne și, prin aceasta, a vitalității organismului. Bioritmurile — fenomene contradictorii în esența lor —

---

[1] М. Е. Лобашев и В. Б. Савватеев, *физиология суточного ритма животных*, Изд. Акад. наук СССР, Москва-Ленинград. 1959, p.3.

[2] F. Engels, *Anti-Dühring*, ed. a 3-a, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 95.

potențează, întreține procesele vitale, participă la dezvoltarea automișcării organismului, fac parte dintre contradicțiile interne care-i determină vitalitatea. În lumina acestor considerații (și a unor date practice pe care le citează), credem că ipoteza pe care o formulează autorul cu privire la relația dintre vitalitate și ritmurile biologice — „din capul locului se conturează ipoteza că ritmurile biologice (în orice caz, unele din formele lor) ar constitui un mecanism natural de menținere a vitalității, elaborat prin selecție naturală" [1] — merită a fi susținută cu mai multă fermitate și avută în vedere în interpretarea materialului experimental al bioritmologiei.

Legate de rolul adaptativ și de acela de menținere a vitalității sînt funcțiunile de reglare pe care le îndeplinesc bioritmurile în calitate de mecanisme ce participă la asigurarea echilibrului morfofuncțional al părților și al întregului organism. Ritmicitatea biologică cuprinde modalități de reacții compensatorii atît față de tendința de uniformizare, de anulare a mișcării diferitelor funcțiuni și procese, cît și față de exagerarea inadecuată și unilaterală a evoluției acestora. Valoarea funcțiunii de reglare a fiecărui bioritm în parte depinde de o serie de factori, dintre care principalii sînt structura morfofuncțională specifică concretă a ritmului respectiv și poziția pe care acesta o ocupă în ierarhia organizată și unitară a organismului. Bioritmurile sînt supuse legilor de organizare a materiei vii în general, ca și legilor particulare ale diferitelor categorii organice. Se poate astfel recunoaște cu relativă ușurință existența unei ierarhizări a ritmurilor pe plan filo- și ontogenetic, ca și faptul că, paralel cu desfășurarea funcțiunii lor de reglare, ele sînt la rîndul lor reglate, ceea ce asigură o integrare armonioasă și obiectiv necesară a bioritmurilor în unitatea organismului.

În literatura de specialitate se observă destul de des tendința de a trage concluzii pe baza unei interpretări izolate, localiciste, a fenomenelor ritmice din organism. Se discută astfel existența sau inexistența în organismul animal a unei reglări centrale a bioritmurilor. Observațiile și faptele experimentale arată limpede că și în domeniul ritmurilor biologice organismul nu poate fi privit ca un mozaic întîmplător, alcătuit din alăturarea unor părți ale căror legături s-ar reduce la influențe reciproce simpliste în cadrul unui conglomerat de autonomii morfofuncționale. Realitatea impune încercărilor de interpretare generală a bioritmurilor ideea ierarhizării lor, evidența importanței crescînde, pe scară filogenetică, a rolului sistemului nervos central în reglarea proceselor ritmice din organism. Fiind supuse, așa cum am mai subliniat, legilor particulare ale diferitelor categorii de organisme, bioritmurile au o desfășurare specific diferită, în mod inevitabil și necesar, la plante și la unicelulare, la animalele inferioare și la mamifere, la acestea din urmă și la om; iar în ceea ce privește reglarea lor, ea parcurge drumul firesc al evoluției materiei vii, fiind la început celulară și tisulară, trecînd apoi printr-o etapă predominant umorală, pentru ca să

[1] I. Peatnițchi, *Contribuții teoretice la problema contradicțiilor interne care determină vitalitatea organismelor*, în vol. *Materialismul dialectic și științele contemporane ale naturii*, București, Edit. politică, 1959, p. 219.

ajungă, parcurgînd trepte succesive, la un conținut neuroumoral extrem de complex, cu creșterea progresivă a importanței sistemului nervos, al cărui rol conducător se manifestă pregnant în special la mamifere și la om. Înțelegerea justă și profundă a ceea ce este general, comun tuturor ritmurilor biologice, și a ceea ce este particular și specific fiecărei manifestări concrete a ritmicității în materia vie, ca și cunoașterea reală a reglării și integrării bioritmurilor în organisme, nu este posibilă decît folosind metoda evoluționist istorică și aplicînd consecvent principiile concepției nervismului pavlovist în interpretarea observațiilor și faptelor brute.

Absența acestor linii directoare face ca în comentariile și concluziile multor bioritmologi occidentali (dintre care unii au adus contribuții substanțiale în acumularea de date experimentale) să apară puncte de vedere și poziții de gîndire eclectice, impregnate deseori de o evidentă dezorientare și tributare idealismului sau mecanicismului.

În numeroase cazuri, deși se recunoaște evidența reglării centrale nervoase a *unora* dintre funcțiunile bioritmice din organism (și anume atunci cînd faptele sînt prea nete și nu pot fi ocolite), se afirmă în același timp existența unei autonomii exclusive a *altora* dintre ele. Astfel, de exemplu, E. Bünning, care afirmă că „pentru animale este caracteristică reglarea centrală a ritmurilor", crede în existența unei „periodicități independente a proceselor în diferite țesuturi „și în faptul că" și la animale (ca și la plante — *Al. L.*) mersul orologiilor fiziologice în părțile separate ale individului este independent" [1]. Pe poziții similare se află mulți autori, printre care și W. Menzel, după părerea căruia ar exista oscilații proprii, autonome ale funcțiunilor diferitelor organe [2]. Soluția științifică a unor asemenea false dileme nu poate fi dată decît în lumina materialismului dialectic și a concepției pavloviste, care fără a nega autonomia relativă a părților, rolul specific și importanța diferitelor organe și țesuturi, permit înțelegerea profundă a organismului ca întreg unitar. Afirmarea independențelor, a autonomiilor divizate și absolutizate în organism derivă (și în cazul bioritmurilor, ca și în interpretarea proceselor fiziologice în general) dintr-o ignorare, voită sau nu, a interrelațiilor complexe dintre părți, dintr-o simplificare mecanicistă a oglindirii realității, simplificare caracterizată, între altele, prin tendința de uniformizare, de ștergere a diferențierilor calitative ce duc în mod necesar la ierarhizarea organizată a structurilor și a funcțiunilor organice. În cadrul acestei ierarhizări este evident că în momentul apariției sistemului nervos acesta preia în mod dominant reglarea bioritmurilor din orice organism. Reglarea nervoasă a bioritmurilor, ca de altfel a tuturor funcțiunilor, nu se realizează însă în mod simplist și uniform pentru toate procesele cu desfășurare periodică regulată din organism. Viteza, intensitatea și durata cu care se desfășoară acțiunile reglatoare ale sistemului nervos diferă în funcție de factori multipli. Influența sistemului nervos asupra diferitelor organe și funcțiuni se

[1] Erwin Bünning, *op. cit.*, p. 57—58.

[2] W. Menzel, *Über den heutigen Stand der Rhythmuslehre in Bezug auf die Medizin*, în „Z. Alterforsch.", 1952, nr. 6, p. 26.

realizează mai direct sau în condițiile unei medieri complexe, fapt care contribuie și el, alături de reactivitatea diferită a țesuturilor față de stimuli nervoși, la existența unei labilități diferențiate a „periferiei" față de „centru". Tocmai lipsa de înțelegere a acestor împrejurări constituie o cauză care face pe unii cercetători să rămînă la concluzii eclectice, inconsecvente, mecaniciste în esența lor.

Faptul că în anumite condiții (de exemplu în schimbarea alternanței normale a luminii și întunericului) nu toate bioritmurile influențate de condițiile date se modifică în același timp și în același mod este socotit drept un argument împotriva rolului preponderent al sistemului nervos central și drept o „demonstrație" a reglării divizate, neunitare, dispersate a bioritmurilor. Această părere aparține mai multor autori, comentați în monografia citată a lui E. Bünning, care o acceptă la rîndul său, concepînd sistemul nervos ca pe un mecanism univoc și grosolan, capabil să emită numai comenzi globale, de același sens și de aceeași intensitate.

În rîndul pozițiilor greșite în problema reglării bioritmurilor trebuie amintite de asemenea cele care, acceptînd existența unor mecanisme unitare de reglare, le situează în afara sistemului nervos central. A. Jores atribuia hipofizei rolul hotărîtor în reglarea ritmurilor biologice[1]. Mai recent, în ciuda bogatului material experimental care demonstrează controlul nervos al hipofizei, ideea a fost reluată[2], și reapariția ei nu poate fi socotită străină de influențele abuziv limitative ale teoriei hormonal-umoraliste a lui Selye. O oarecare putere de circulație a avut, în special acum 2—3 decenii, punctul de vedere după care cauza nemijlocită a ritmurilor fiziologice circadiene ar fi alternarea diurn-nocturnă a tonusului simpatic și parasimpatic; persistența acestui punct de vedere poate fi regăsită în unele lucrări mult mai recente [3].

Singura replică integral științifică față de pozițiile eronate, inconsecvente sau confuze din domeniul reglării bioritmurilor o constituie interpretarea materialului de observație și experimental existent în lumina concepției nerviste pavloviene. După cum am văzut mai sus, toate bioritmurile (fiecare într-un timp anumit și în condiții anumite) sînt în mod evident influențate de factori ai mediului extern; or, această influență a factorilor externi la indiferent ce nivel (visceral, umoral, tisular sau celular) nu se poate realiza, în cazul organismelor care posedă sistem nervos, pe o cale care l-ar ocoli. Sistemul nervos central este, în calitatea sa de structură morfofuncțională care asigură o mai precisă și mai adîncă unitate între organism și mediu, elementul principal al reglării bioritmurilor, iar alte elemente, ca, de exemplu, hipofiza sau sectorul nervos vegetativ, deși pot juca în cazul unora dintre ritmuri un rol deosebit de important,

[1] A. Jores, *Endokrines und vegetatives System in ihrer Bedeutung für die Tagesperiodik*, în „Dtsh. med. Wschr.", 1938, nr. 21, p. 28.

[2] F. Halberg, M. B. Visscher a. J. I. Bittner, *Eosinophil rhythm in mice: range of occurence: effects of illumination, feeding and adrenalectomy*, în „Amer. J. Physiol.", 1953, vol. 174, p. 109.

[3] W. Menzel, *op. cit.*

rămîn totuşi verigi secundare ale reglării. Din cele de mai sus nu trebuie înţeles că rolul sistemului nervos se reduce la reglarea componentei exogene a bioritmurilor, întrucît tot sistemul nervos central este acela care, pe lîngă integrarea organismului în mediul extern, asigură în cea mai mare parte şi coordonarea elementelor endogene ale diferitelor funcţiuni, în raport cu informaţia pe care o primeşte din mediul intern al organismului.

★

Ritmurile biologice constituie o mărturie de nezdruncinat a caracterului obiectiv al timpului, ele nefiind decît rezultatul acţiunii timpului la nivelul materiei organice. Reacţiile organismului sînt determinate nu numai de intensitatea, ci şi de momentul sau de succesiunea în timp a acţiunii agenţilor externi. Succesiunile anumitor fenomene din mediul extern, duratele lor, într-un cuvînt timpul ca realitate obiectivă, acţionează asupra organismelor, se reflectă în ele, devenind timp biologic cu desfăşurare ritmică, nu mai puţin real şi obiectiv la nivelul mişcării materiei vii. Enunţarea generală a lui Lenin după care „spaţiul şi timpul nu sînt simple forme ale fenomenelor, ci forme reale, obiective, ale existenţei" [1] este foarte evident exemplificată, în mod concret, în fenomenele bioritmice. Acestea din urmă sînt o rezultantă a interdependenţei dintre organism şi mediu, şi anume a acelei laturi a interdependenţei în cadrul căreia acţionează, ca element real şi obiectiv, timpul. Învăţătura lui I. P. Pavlov şi fiziologia nervistă contemporană, dezvoltată pe bazele fecunde ale acestei învăţături, au adus un aport esenţial în înţelegerea caracterului obiectiv al timpului în cadrul genezei şi desfăşurării bioritmurilor, prin demonstrarea experimentală a faptului că timpul constituie un foarte puternic excitant condiţionat care intervine în edificarea şi în existenţa activităţii nervoase superioare şi prin aceasta, în evoluţia diferitelor funcţiuni ale organismului.

Teoria timpului ca excitant condiţionat, capabil să acţioneze asupra sistemului nervos la fel de intens ca orice semnal material din mediul extern, a dat un conţinut nou, mult îmbogăţit ştiinţific, bioritmologiei, subliniind natura reflexă a fenomenelor ritmice din organismele animale şi demonstrînd că, în ultimă instanţă, ritmurile biologice au la bază succesiunea extrem de complexă a unui număr imens de reflexe condiţionate şi necondiţionate.

În opoziţie cu teoria ştiinţifică a bioritmurilor, bazată pe recunoaşterea şi pe demonstrarea caracterului real şi obiectiv al timpului, unele încercări izolate caută să explice ritmicitatea biologică de pe poziţii idealist-subiective, de esenţă neokantiană negînd caracterul obiectiv al timpului. Am amintit mai sus părerea exprimată recent de W. Gooddy, după care bioritmurile ar fi urmarea „simţului personal al timpului" şi ar fi influenţate de o serie de factori subiectivi (printre care plăcerea, indispoziţia, plictiseala), rupţi de orice raport cu lumea obiectivă.

---

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 14, Bucureşti, Edit. politică, 1959, p. 166.

Este izbitoare asemănarea, apropiindu-se de identificare, dintre comentariile susținătorilor „simțului intern al timpului", ca substrat al bioritmurilor și afirmațiile lui Kant, care considera că „timpul nu este ceva ce... ar fi inerent obiectelor ca determinare obiectivă" și că „timpul nu este nimic altceva decît forma simțului intern, adică a intuiției de noi înșine și a stării noastre interne" [1].

Unii autori, situîndu-se pe aceleași poziții de negare a obiectivității timpului și fiind incapabili să dea o soluție științifică raporturilor reale dintre subiectiv și obiectiv, dintre existență și conștiință, vorbesc despre descompunerea simțului timpului în două componente: un simț primitiv subconștient și un simț „conștient" al timpului, care ar guverna categorii diferite de bioritmuri [2]. Printre confuziile generate de ignorarea legilor elementare ale activității nervoase superioare și de falsa înțelegere a fenomenelor de conștiință, trebuie citată și tendința de a rupe conștiința de activitatea cerebrală. „Aprecierea conștientă a timpului — scrie Bünning — nu este legată de « orologiile cerebrale », întrucît un om al cărui somn normal sau stare hipnotică sînt întrerupte brusc poate să indice, pe baza « orologiilor cerebrale » un timp greșit" [3].

Critica științifică a unor asemenea „teorii" care gravitează pe orbitele idealismului fiziologic contemporan se poate face numai pe baza fiziologiei moderne, interpretată în lumina principiilor materialismului dialectic.

Bioritmurile umane, fiind supuse unei reglări nervoase superioare care include fenomenele conștiente și emoționale, posedă o latură subiectivă ce nu poate fi contestată, dar care nu acționează niciodată singură și este întotdeauna, în condiții fiziologice, dominată și corectată de latura obiectivă a fenomenelor temporale. Răsturnarea acestui raport este anormală și nu se întîlnește decît în boli neuropsihice, în simptomatologia cărora pot apărea amnezii, pierderi ale „orientării în timp"; în asemenea împrejurări, numeroase bioritmuri ale organismului se dereglează profund și se șterg uneori pînă la dispariție.

Este evident că apariția conștiinței nu face decît să dezvolte capacitatea de reflectare a organismului, iar în ceea ce privește ritmurile biologice, le crește diversitatea și le conferă un surplus de complexitate. Apariția conștiinței nu înseamnă însă nici pe departe că între bioritmurile organismului uman și cele ale altor organisme nu există nici o legătură, că ar exista „bioritmuri conștiente" și „bioritmuri inconștiente", ca două entități total diferite și separate așa cum omul nu posedă două activități nervoase, subordonate separat primului și celui de-al doilea sistem de semnalizare. În acest sens apare foarte limpede absurditatea încercării de a socoti că apariția conștiinței poate fi considerată, în domeniul bioritmologiei, drept un argument pentru existența unui „simț interior al timpului" și împotriva faptului, atît de strălucit demonstrat de știință, că „noțiunile noastre despre

---

[1] Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, București, Edit. Casa școalelor, 1930, p. 72.

[2] A. W. von Eiff, *Das Verhalten mehrerer Körperfunktionen während eines 7 tätigen Rhythmus. Versuches und die Bedeutung des Zeitbewusstseins*, în „Acta medica scandinav", 1955, suppl., vol. 307, p. 140.

[3] Erwin Bünning, *op. cit.*, p. 56.

timp şi spaţiu, noţiuni care evoluează, *reflectă* timpul şi spaţiul ca realitate obiectivă" [1].

★

Aplicaţiile practice ale bioritmologiei sînt de pe acum destul de numeroase şi de importante. În agrotehnică, studiul şi cunoaşterea ritmurilor biologice sînt indispensabile pentru realizarea unor aclimatizări rapide şi adecvate, ca şi pentru crearea de noi specii vegetale. Folosirea practică a datelor despre bioritmurile circadiene şi sezoniere ale animalelor are o valoare de necontestat în zootehnie. În domeniul medicinii, bioritmurile dobîndesc un rol din ce în ce mai important şi mai polivalent. În afara cunoştinţelor clasice asupra semnificaţiei patologice a unor dereglări de ritm (ca aritmia cardiacă, aritmiile menstruale etc.), sub influenţa dezvoltării actuale a bioritmologiei, cercetarea anumitor bioritmuri (secreţia şi excreţia cotidiană a hormonilor corticosuprarenali, eliminările de electroliţi, modificările circadiene ale morfologiei sîngelui etc.) a căpătat o semnificaţie diagnostică într-o serie de categorii patologice. Fiziologia muncii a putut trage prin studii bioritmologice primele concluzii practice pentru profilaxia bolilor profesionale. O mai adîncă şi mai bogată cunoaştere a bioritmurilor organismului uman contribuie la lărgirea bazelor ştiinţifice ale igienei generale şi alimentare, cu consecinţe practice pentru normalitatea „regimului general de viaţă". În terapeutică, bioritmologia a adus precizări pentru elaborarea unor scheme cît mai raţionale de tratament. Diferiţi agenţi terapeutici (chimici, fizici, factori naturali etc.) pot fi folosiţi din ce în ce mai mult pentru crearea sau întărirea unor ritmuri necesare organismului sau în scopul inhibării sau normalizării bioritmurilor dereglate [2]. De o importanţă practică deosebită este studiul bioritmurilor în cadrul biologiei cosmice, adică în condiţii de existenţă cu totul noi pentru organismele vegetale şi animale.

Datele bioritmologiei nu pot fi aplicate cu maximă eficacitate în practică decît dacă sînt interpretate în cadrul unei concepţii teoretice juste. Interpretările localiciste, metafizice, unilaterale ale fenomenelor bioritmice duc la o îngustare sau chiar la o anulare a posibilităţilor de a folosi bioritmologia în practica agrozootehnică şi în practica medicală. Acceptînd, de exemplu, ideea naturii exclusiv endogene a ritmurilor biologice, considerîndu-le pe acestea din urmă în afara interacţiunii complexe dintre organism şi mediu, încercarea de a interveni activ în desfăşurarea bioritmurilor diferitelor organisme devine inutilă.

O teorie generală a bioritmurilor capabilă să determine un progres real în acest domeniu, asigurînd în acelaşi timp posibilitatea unor aplicaţii practice puse în slujba ameliorării plantelor şi animalelor şi a ocrotirii sănătăţii omului, nu este posibilă, aşa cum am încercat să subliniem prin cîteva exemple, decît în cadrul nervismului pavlovist şi al principiilor evoluţionismului adică în cadrul concepţiilor materialist-dialectice din biologie.

---

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 14, p. 168.

[2] Al. Lungu, *Bioritmurile endocrine*, în „Studii şi cercetări de endocrinologie", 1961 — nr. 4, p. 419.

ФИЛОСОФСКИЕ ВОПРОСЫ БИОРИТМОВ

РЕЗЮМЕ

За последние десятилетия особый размах приобрело изучение биологических ритмов. Чрезвычайно богатый и разносторонний материал, накопленный в результате наблюдений и экспериментов, приводит к важным обобщениям, обогащающим теоретическую биологию и одновременно представляющим большой интерес для прикладных отраслей биологии, как например для экологии растений и животных (с непосредственными практическими результатами в сельском хозяйстве и зоотехнике, медицине человека и ветеринарии и т.д.).

В то же время — особенно учитывая, что ритмическое движение является самым общим свойством движения органической материи — биоритмология поднимает и ряд философских проблем, решение которых помогает объяснению существующих данных и направлению исследований, соответствующих новым требованиям.

Давая на ряде примеров классификацию биоритмов по их частоте (а) — биоритмы с микроинтервалами: сердечный, дыхательный ритмы, ритмы мозговых биотоков и т.д. и б) биоритмы с макроинтервалами: ритмы ночные, месячные и сезонные, автор подчеркивает, что биоритм представляет такое явление, которое можно отыскать на всех филогенетических уровнях органического развития, что, наряду с аргументами, полученными в результате изучения происхождения биологических ритмов, отражает и принцип материального единства мира.

Биоритмы появляются в результате сложного исторического взаимодействия, устанавливающего между организмом и внешней средой во время их фило- и онтогенетической эволюции. Способность растений, животных и человека очень точно измерять и синхронизировать время в соответствии с этими измерителями, а также скорость и смысл физиологических процессов, появились и развились в течение постепенного процесса приспособления организмов к регулярным по времени изменениям внешней среды. Продолжение ритмического движения среды (механическое движение, физико-химическое, астрономическое) биологическим движением с подобной первому периодичностью является конкретным частным проявлением закона взаимозависимости между явлениями и общим свойством отражения, присущим всей материи. Эволюция на восходящей линии комплексности биоритмов в филоонтогенетическом плане связана с активным развитием свойства отражения.

Понимание биоритма в свете марксистско-ленинской теории отражения способствует выяснению его сущности. Диалектическо-материалистический детерминизм, рассматривающий всякое действие как взаимодействие, показывает, что биоритм является не только результатом действия факторов внешней среды на организм, но он подчеркивает и активную роль внутренней среды, которая как посредник

внешних влияний играет важную роль в появлении биологических ритмов. Таким образом, объясняется непрерывность, фило- и онтогенетическая консолидация биоритмов, постепенный рост значения внутренней среды в их сохранении, наследственная передача некоторых биоритмов, как и их относительная эндогенетическая автономность, которую они могут приобрести.

Биоритм необходимо рассматривать как единство, вытекающее из взаимодействия некоторых пар общей противоположности (движение и отдых), биологической (внешняя и внутренняя среда организма) и физиологической (возбуждение и торможение, ассимиляция и диссимиляция).

Явно ошибочно деление биоритмов на две противоположные категории: эндогенные и эксогенные биоритмы, в действительности каждый конкретный биологический ритм обязательно и необходимо содержит как эксогенный, так и эндогенный компонент, находящиеся во взаимоотношении, складывающемся в пользу одного или другого из них.

Исходя из вышесказанного, автор критически анализирует ряд идеалистических и механических попыток объяснить биологические явления, подчеркивая их лабильное разнообразие часто употребляемой терминологии, которая все более запутывает выводы и передает ошибочные идеи.

Далее исследуются общие аспекты значения приспособления и регулирования, а также связи между биоритмическими явлениями и сохранение гемостазии. Биоритмы также способствуют усилению и сохранению жизнеспособности организмов.

Биологические ритмы, основной функцией которых является регулирование, в свою очередь сами подвержены иерархическому регулированию, при котором центральные элементы (центральная нервная система у человека и высших животных) координирует и корректирует регулярное периодическое протекание периферических тканевых и клеточных процессов.

Новое, научно обогащенное содержание дало биоритмологии павловское физиологическое учение и развитая Павловым теория времени как условного возбудителя; Павлов подчеркнул рефлекторную природу ритмических явлений организма, показав, что биоритмы вытекают из комплексной последовательности большого количества условных и безусловных рефлексов. Автор обсуждает результаты изучения теории биоритмов в связи с объективным характером времени, борясь с субъективно-идеалистическими позициями неокантианского типа, имеющими место в современных работах, посвященных биоритмологии.

В заключение рассматривается ценность и рамки применения физико-математических методов в изучении биологических ритмов под углом зрения диалектического соотношения между математической формой и конкретным биологическим содержанием (физиологическим, метаболическим, биохимическим и т.д.) биоритмов.

PROBLÈMES PHILOSOPHIQUES DES BIORYTHMES

RÉSUMÉ

L'étude des rythmes biologiques a connu ces dernières décennies un essor tout particulier. Le matériel accumulé à la suite d'observations et d'expériences, extrêmement vaste et multilatéral, mène à d'importantes généralisations qui enrichissent la biologie théorique et intéresse en même temps plusieurs champs d'application de la biologie, comme par exemple l'écologie des plantes et des animaux (à conséquences pratiques directes, pour l'agriculture et la zootechnie), la médecine humaine et vétérinaire, etc. En même temps, —et surtout si l'on tient compte de ce que le mouvement rythmique est l'une des modalités les plus générales du mouvement de la matière organique — la biorythmologie soulève aussi une série de problèmes philosophiques dont la solution aide à interpréter les données existantes et à s'orienter vers la recherche adéquate de certains aspects nouveaux.

Après une présentation, avec des exemples à l'appui, de la classification des biorythmes d'après leur fréquence (a — biorythmes à micro-intervalles : rythme cardiaque, respiratoire, rythmes des biocourants cérébraux, etc., et b — biorythmes à macro-intervalles : rythmes nictéméraux, mensuels, saisonniers), l'auteur souligne le fait que le biorythme est un phénomène que l'on retrouve à tous les niveaux phylogénétiques du développement organique, ce qui reflète, à coté des arguments fournis par l'étude de l'origine des rythmes biologiques, le principe de l'unité matérielle du monde.

L'origine des biorythmes est dans l'interaction complexe, historique, qui s'établit entre les organismes et le milieu extérieur au cours de l'évolution phylo- et ontogénétique. La capacité des plantes, des animaux et de l'homme de mesurer avec une grande précision le temps et de synchroniser, par rapport à ces mesures, la vitesse et le sens de leurs processus physiologiques est apparue et s'est développée au cours du processus d'adaptation évolutive des organismes par rapport aux changements à déroulement régulier dans le temps, du milieu extérieur. La continuation du mouvement rythmique du milieu (mouvement mécanique, physico-chimique, astronomique) par un mouvement biologique à périodicité analogue constitue une manifestation concrète, particulière, de la loi de l'interdépendance des phénomènes, et de la propriété générale que possède toute la matière de refléter la réalité. L'évolution ascendante de la complexité des biorythmes sur le plan phylo- et ontogénétique est liée au développement actif de la capacité de refléter.

Si l'on conçoit le biorythme à la lumière de la théorie marxiste-léniniste du reflet, on est amené à mieux comprendre sa détermination. Le déterminisme matérialiste-dialectique, pour lequel toute action est une interaction, montre que le biorythme n'est pas seulement le résultat d'une action des facteurs du milieu extérieur sur l'organisme, mais également du milieu interne qui, en sa qualité de médiateur des influ-

ences externes, acquiert un rôle important dans la genèse des rythmes biologiques. Ainsi s'explique la continuité, la consolidation phylo- et ontogénétique des biorythmes, l'accroissement graduel du rôle du milieu interne dans le maintien de ceux-ci, la transmission héréditaire de certains biorythmes ainsi que l'autonomie relative, de nature endogène, qu'ils peuvent acquérir.

Le biorythme doit être considéré comme une unité qui résulte de l'interaction de certaines paires de contraires généraux (mouvement et repos), biologiques (le milieu extérieur et le milieu intérieur de l'organisme), physiologiques (l'excitation et l'inhibition, l'assimilation et la désassimilation).

La division des biorythmes en deux catégories opposées, biorythmes endogènes et exogènes, est evidemment erronée ; en réalité, chaque rythme biologique concret contient obligatoirement et nécessairement une composante exogène et une composante endogène, dans un rapport qui peut incliner en faveur de l'une ou de l'autre.

Sur la base des considérations exposées l'auteur analyse de façon critique une série d'interprétations idéalistes et mécanistes des phénomènes biorythmiques, et souligne la diversité labile de la terminologie souvent utilisée, terminologie qui augmente les confusions et transmet des idées erronées.

Il examine ensuite les aspects généraux du rôle d'adaptation et de réglage que jouent les biorythmes, et indique les liens entre les phénomènes biorythmiques et le maintien de l'homéostase. Les biorythmes interviennent encore dans l'entretien de la vitalité des organismes.

Les rythmes biologiques, qui possèdent une fonction évidente de réglage hiérarchiste, dans lequel les éléments centraux (chez les animaux supérieurs et chez l'homme, le système nerveux central) coordonnent et corrigent le développement périodique régulier des processus périphériques, tissulaires et cellulaires.

La conception physiologique pavlovienne, et la théorie du temps comme excitant conditionné développée dans le cadre de cette conception, a fourni un contenu nouveau, très enrichi scientifiquement à la biorythmologie, en soulignant la nature réflexe des phénomènes rythmiques dans les organismes, et en démontrant que les biorythmes résultent de la succession complexe d'un nombre immense de réflexes conditionnés et non conditionnés. L'auteur discute l'évidence résultant de l'étude de la théorie des biorythmes, du caractère objectif du temps, en combattant les positions idéalistes-subjectives de type néokantien, présentes dans certains ouvrages d'auteurs contemporains qui traitent de biorythmologie.

PARADOXURILE LOGICII MATEMATICE

DE

GH. ENESCU

I. NOTIȚĂ ISTORICĂ

Paradoxurile, sau antinomiile logice, sînt cunoscute încă din antichitate.

Dacă nu avem în vedere „paradoxurile" (aporiile) lui Zenon, care nu corespund întru totul acestui concept, atunci trebuie să spunem că în Europa primele formulări imprecise au apărut în școala megarică, Eubulide fiind cel mai cunoscut autor de „sofisme", cum pe nedrept au fost denumite chiar din antichitate.

Unul dintre aceste paradoxuri e destul de popular, anume paradoxul mincinosului.

O atenție deosebită au dat studiului paradoxurilor scolasticii (Buridan, Scotus), care, pe lîngă formulări exacte, au dat de asemenea primele procedee de soluționare.

În epoca modernă, antinomiile logice au fost analizate sub aspect filozofic de către Kant și Hegel. Pozițiile idealiste ale acestor autori i-au împiedicat să ajungă la o soluție pe deplin științifică a antinomiilor gîndirii. Abia Marx, Engels și Lenin au pus bazele științifice ale analizei oricăror contradicții, inclusiv a antinomiilor (paradoxurilor).

Multă vreme paradoxurile gîndirii păreau să fie un simplu joc. Studiul lor sistematic s-a impus abia atunci cînd ele pe neașteptate au apărut chiar în corpul construcțiilor matematice.

Rînd pe rînd paradoxurile lui Burali-Forti, Cantor, Russell, Richard ș.a. au spulberat ideea despre caracterul „ideal" al construcțiilor matematice, impunînd și aici, ca pretutindeni, principiul relativității cunoașterii.

Căutînd să evite „acțiunea catastrofală" (Hilbert) a paradoxurilor, mulți matematicieni și logicieni au întreprins un studiu multilateral al acestui fenomen al cunoașterii.

La expunerea *critică* a rezultatelor acestui studiu vom trece în acest articol. Analiza filozofică a acestor rezultate urmează să fie dată cu altă ocazie.

II. EXPUNEREA PRINCIPALELOR PARADOXURI ALE LOGICII MATEMATICE

Expunerea noastră va face, în general, puțin apel la procedeul simbolic. Paradoxul se definește ca o contradicție logică demonstrată [1], sau în termenii sistemelor deductive, ca „teoremă contradictorie". Această definiție se găsește, în esență, și la Kant, astfel că legătura cu antinomiile kantiene se face în mod analitic (prin definiție).

„Demonstrat" în cazul nostru înseamnă *dedus conform legilor* (*sau regulilor*) *logicii date* și nimic mai mult.

Logicianul englez F. P. Ramsey a clasificat paradoxurile în „logice" (cele care operează cu categorii logice : clasă, însușire, de exemplu paradoxurile lui Russell) și în „epistemologice" sau semantice (cele care operează cu categorii care se referă la raportul dintre expresie și obiectul ei : adevăr, desemnare etc., de exemplu paradoxul lui Grelling).

În continuare trecem la expunerea pe rînd a celor mai importante paradoxuri analizate de logica matematică.

1. PARADOXUL LUI CANTOR

Puțin timp după construirea teoriei „mulțimilor abstracte" de către Georg Cantor, Burali-Forti (matematician italian) descoperă în 1897 că noțiunea de „ordinal al tuturor ordinalelor" construibilă în teoria de mai sus duce la contradicție logică. Doi ani mai tîrziu, Cantor însuși descoperi un paradox analog în teoria numerelor cardinale transfinite.

Fie stabilită următoarea serie de simboluri :

1) M, N sînt două mulțimi oarecare ;

2) u (așezat jos la dreapta literei ce desemnează mulțimea) indică mulțimea tuturor submulțimilor mulțimii considerate ;

3) * (așezat sus la dreapta literei ce desemnează mulțimea) indică numărul cardinal al mulțimii ;

4) $\subset$, care se citește „e cuprins în" ;

5) $<$, $>$, $\leqslant$ sînt semnele corespunzătoare din algebră ;

6) $-$, semnul negației (se pune deasupra expresiei) ;

7) O, o mulțime dată, pe care o definim ca fiind *mulțimea tuturor mulțimilor*.

Pentru a expune paradoxul lui Cantor ne trebuie două teoreme din teoria mulțimilor abstracte :

T_1. Pentru orice mulțime M are loc $M^* < M_u{}^*$;

T_2. Dacă $M \subset N$, atunci $M^* \leqslant N_n{}^*$.

În continuare vom urmări cum se comportă O prin raport cu T_1 și T_2 ;

---

[1] W. Stegmuller, *Das Wahrheitsproblem und die Idee der Semantik*, Viena, 1957.

(a) Conform cu T_1 rezultă că $O_u^* > O^*$;

(b) conform cu definiția lui O are loc

$$O_u \subset O;$$

(c) conform cu T_2, $O_u^* \leqslant O^*$;

(d) din (c) rezultă că nu e adevărat că

$O_u^* > O^*$; deci că

(e) e adevărat $\overline{O_u^* > O^*}$;

(f) și în continuare a demonstrat

$(O_u^* > O^*) \cdot \overline{(O_u^* > O^*)}$ (unde punctul este semnul lui „și").

După cîte vedem, sîntem puși în fața unei contradicții demonstrate. Avem adică afirmată din punct de vedere logic o expresie de forma $A.\ \bar{A}$.

Am văzut că expunerea de mai sus face apel la două teoreme ale teoriei mulțimilor, paradoxul fiind construit în formă matematică.

Se pune întrebarea: este oare necesară această formă matematică sau putem să dăm paradoxului o formă pur logică?

Nouă ni se pare însă că paradoxul poate fi *evidențiat* și prin simplă analiză a expresiei „mulțimea tuturor mulțimilor" (O).

Pentru aceasta e de ajuns să scoatem în evidență implicațiile termenului „toți" („tuturor"). Din sensul obișnuit al acestui termen deducem că:

a) O conține în sine orice mulțime existentă și posibilă;

b) O nu este conținut în nici o mulțime;

c) ceva sau se conține în O sau nu e mulțime.

Pe scurt vorbind, între O și o mulțime oarecare există relația de *incluziune ireversibilă*.

Din c) rezultă că „a fi mulțime" e totuna cu „a fi parte a lui O". Nu e greu de observat că afirmația „a fi mulțime" înseamnă „a fi parte a lui O" vine în contradicție cu afirmația că există cel puțin o mulțime (anume O) care nu se conține în nici o mulțime.

În acest fel paradoxul a fost scos în relief prin simplă analiză semantică.

Concluzii:

a) expresia „mulțimea tuturor mulțimilor" este contradictorie;

b) teoria mulțimilor abstracte e contradictorie, întrucît permite formarea în limitele ei a conceptului O.

2. PARADOXUL LUI RUSSELL

Se pleacă de la presupunerea că pentru orice mulțime e adevărat sau că se conține pe sine sau că nu se conține pe sine.

Ex. : „mulțimea tuturor abstracțiilor" este o abstracție (deci se conține) ; dimpotrivă, „mulțimea noțiunilor concrete" nu e o noțiune concretă (deci nu se conține). La fel, mulțimea tuturor creioanelor nu e creion.

Problema : să se determine cum este „mulțimea tuturor mulțimilor care nu se conțin".

a) Presupunem că această mulțime *se conține*. Concluzia : deoarece ea are proprietatea de a conține orice mulțime care „nu se conține", întrucît presupunem că „se conține" ea *nu se conține*, nesatisfăcînd tocmai proprietatea mulțimilor pe care le conține.

b) Presupunem că această mulțime *nu se conține*. Rezultă că ea trebuie să se conțină, întrucît satisface proprietatea mulțimilor pe care le conține.

Așadar, indiferent de presupunerea pe care o facem, ajungem exact la negarea ei. În acest fel, decurgînd două concluzii opuse, avem un paradox. Prin raport cu conceptul de „mulțime a tuturor mulțimilor care nu se conțin" se poate demonstra o contradicție. Conceptul e deci contradictoriu. Teoria care permite formarea acestui concept în limitele ei va fi o teorie contradictorie.

Acest paradox poate fi expus și în formă simbolică.

Desemnăm mulțimea de mai sus cu simbolul K și o definim prin raport cu elementele ei.

(1) $x \in K = \overline{x \in x}$ (unde $\in$ este semnul apartenenței).

Întrucît x e variabilă în domeniul mulțimilor și (1) e definiție valabilă pentru orice element al acestui domeniu, noi putem substitui pe K lui x și obținem :

(2) $K \in K = \overline{K \in K}$, ceea ce e, evident, o contradicție.

Pînă acum paradoxul a fost dat în formă *extensională* (adică folosind conceptul de mulțime sau de clasă). Russell a construit însă și un corespondent *intensional* (adică folosind proprietățile) [1].

Vom numi proprietățile care au loc prin raport cu sine însești „predicabile", iar pe cele care nu au loc prin raport cu sine însești „impredicabile". Desemnăm proprietatea „impredicabil" cu simbolul „*Imp*" și o definim astfel :

(3) $Imp\,(x) = \overline{x\,(x)}$.

În cazul de față x desemnează domeniul proprietăților și, fiind valabilă, permite substituirea oricărei proprietăți determinate în locul său. Substituim pe x cu Imp și obținem :

(4) $Imp\ (Imp) = \overline{Imp\ (Imp)}$, ceea ce e o contradicție.

Structura comună a celor două formalizări — extensională și intensională — a paradoxurilor lui Russell, poate fi redată sub formă *rațională* [2] :

(5) $a\ R\ x = x\ \overline{R}\ x$.

---

[1] Termenii de extensional și intensional au fost sistematic introduși de Carnap în lucrarea sa, *Meaning and necessity*.

[2] E. Stenius, *Das Problem der logischen Antinomie* (în „Commentationes Phisico-Math.", XIV), Helsingfors, 1948.

Prin substituția x/a se obține :

(6) $a\,R\,a = a\,\overline{R}a$, ceea ce e, evident, o contradicție.

E probabil că structura tuturor paradoxurilor se reduce la această schemă.

3. PARADOXUL MINCINOSULUI

Luăm în discuție trei dintre variantele acestui paradox :

a) Cretanul Epimenide a spus : „Toți cretanii sînt mincinoși". Să se rezolve : ce a spus Epimenide, adevărul sau falsul ?

b) Cînd eu spun „mint" (sau „eu acum mint"), mint sau nu ?

c) Pe o hîrtie albă am scrisă *doar* expresia : propoziția scrisă pe această hîrtie e falsă". Cum e această expresie : adevărată sau falsă ?

În realitate, numai formularea c) corespunde conceptului de paradox.

Critica primelor formulări ne va duce la o concluzie importantă în legătură cu forma paradoxului.

Prima formulare este inexactă, deoarece nu se știe „toți cretanii mint" totdeauna, uneori sau o singură dată. Cea mai puternică formă ar fi următoarea : „Toți cretanii mint ori de cîte ori enunță ceva". Notăm cu A acest enunț. În cazul cuantificărilor temporale (uneori, o singură dată), am fi puși doar într-o situație de *indeterminare*, deoarece, dacă am presupune că „toți cretanii mint uneori (o singură dată)", nu există nici o necesitate ca enunțul lui Epimenide să cadă exact în această situație. În forma universală de mai sus însă, *enunțul revine cu necesitate asupra sa.*

Dar și aici contradicția se obține numai într-un sens : dacă presupunem că A e adevărat. De aici ar rezulta că A e fals, deoarece și acesta e un *enunț* al unui cretan.

Dacă însă presupunem că A e fals, atunci, cu ajutorul terțiului exclus, deducem că e adevărat enunțul opus : „unii cretani nu mint ori de cîte ori enunță ceva". De aici nu vom putea deduce că printre acești „unii" se află și Epimenide și deci nu vom putea decide nimic asupra enunțului său.

Concluzii :

a) formularea a) nu exprimă o situație paradoxală, ci o stare de indeterminare ;

b) paradoxul nu se poate obține cu ajutorul propozițiilor *universale* sau *existențiale* fără referire la o situație singulară.

În ce privește formularea lui Eubulide, ea se referă la o situație singulară (adică ea singură satisface condiția de a fi pronunțată în momentul dat de un anumit subiect), dar păstrează o dificultate pe care noi am omis intenționat s-o remarcăm la prima formulare. Această greutate se ivește din cauza expresiei „a minți", care are un alt sens decît expresia „fals" și anume are sensul de „a spune un fals în mod conștient".

Să presupunem că nu mint cînd spun „mint". Dezvoltat, aceasta înseamnă : *nu spun un fals conştient* cînd afirm „spun un fals conştient". Expresia „nu spun un fals conştient" nu se simplifică simplu : „spun un fals" sau „spun un adevăr". Din cauza acestei indeterminări, noi nu vom putea simplifica expresia în continuare şi deci nu pot răspunde la întrebarea : ce se întîmplă dacă presupun că nu spun un fals conştient cînd spun „spun un fals conştient" ?[1].

Avem, aşadar, o situaţie de „indeterminare", o aporie şi nu un paradox. Orice paradox e o situaţie de indeterminare, dar nu orice indeterminare e un paradox.

În concluzie se presupune că trebuie să operăm cu termeni *simpli*, ca adevăr, fals, şi nu cu termeni complicaţi, ca „fals conştient" [2].

Ultima formulare (c) duce la paradox, căci din presupunerea că propoziţia respectivă e adevărată decurge că e adevărat ce spune, adică faptul că e falsă, iar din presupunerea că e *falsă* decurge că e fals ce spune, adică faptul că e fals că e falsă, ceea ce înseamnă că e *adevărată*. Aşadar, propoziţia respectivă e şi adevărată, şi falsă.

4. PARADOXUL LUI GRELLING

Să considerăm cuvintele care desemnează însuşiri. Împărţim aceste cuvinte în două clase : cuvinte care au însuşirea pe care o desemnează şi cuvinte care nu au însuşirea pe care o desemnează. Primele vor fi numite „autologice" şi le vom nota prescurtat *Aut*, iar celelalte vor fi numite „heterologice" şi le vom nota cu *Het*. Se pune întrebarea : cum e însuşi cuvîntul „heterologic" ?

Presupunem că *Het* este autologic ; atunci prin definiţia lui *Het* este exclus ca el să desemneze cuvinte autologice şi deci va fi heterologic.

Dimpotrivă, dacă presupunem că *Het* este heterologic, atunci el corespunde definiţiei sale şi se autodesemnează. În acest caz însă cuvîntul *Het* face parte din cele „autologice" şi deci e autologic.

Observaţii. Acest paradox poate fi obţinut ca interpretare a schemei (5) a paradoxului lui Russell.

Vom porni de la definiţia lui *Het* :

(9) $Het \underline{\circ} x = \overline{x \underline{\circ} x}$,

unde $\underline{\circ}$ înseamnă „desemnează".

Prin substituţie x/Het obţinem :

(10) $Het \underline{\circ} Het = \overline{Het \underline{\circ} Het}$.

Acesta e primul răspuns la problema inversă pusă în legătură cu schema (5).

Trebuie de asemenea remarcat că acest paradox se poate obţine şi cu ajutorul noţiunii „autoaplicabilitate" (Tarski) şi alte noţiuni *reflexive*.

---

[1] În orice caz, modul de simplificare a unor asemenea expresii e neclar.

[2] Aceleaşi probleme se pun în legătură cu termeni complicaţi ca „adevăr verificat" şi „fals verificat", care se supun unei logici polivalente şi nu bivalente.

5. PARADOXUL DEFINIBILITĂȚII FINITE

Unii matematicieni au propus să se rezolve dificultățile apărute în teoria mulțimilor pe calea înlăturării „mulțimilor transfinite" cu ajutorul introducerii definițiilor constituite cu un număr finit de cuvinte.

Asemenea încercări au eșuat în urma apariției paradoxului lui J. Richard. Pentru expunerea acestui paradox vom presupune că avem de-a face cu o limbă naturală determinată, de exemplu limba romînă. Considerăm toate zecimalele care pot fi definite cu ajutorul unui număr finit de cuvinte ale limbii romîne.

Fie E clasa acestor zecimale. E este o clasă infinită, ordonată și enumerabilă. Pe scurt :

$$(E) : \alpha_1, \alpha_2, \ldots$$

Definim un număr N astfel : „K fiind a n-a zecimală în α_n, noi construim un număr N astfel că el are pe 0 ca parte întreagă și pe $K + 1$ ca parte zecimală (sau pe 0 dacă $K = 9$)". În acest caz N este diferit de oricare element al clasei E, deoarece oricare ar fi elementul α_n, a n-a zecimală din N este diferită de a n-a zecimală din α_n și deci N diferă de α_n. Pe de altă parte, noi am definit pe N cu un număr finit de cuvinte din limba romînă și deci trebuie să fie un element al lui E. În acest fel N este și nu este membru al lui E.

Alte variante ale acestui paradox au fost date de Berry, Finsler, König ș.a.

Iată, de exemplu, varianta lui Finsler. Pe o hîrtie albă scriem următoarele expresii (și numai) : 1, 2, 3, cel mai mic număr întreg nedesemnat pe această hîrtie. „Cel mai mic număr întreg nedesemnat pe această hîrtie" e tocmai 4 și ne-ar fi greu să spunem de ce nu e desemnat prin expresia aceasta. Cu aceasta încheiem expunerea paradoxurilor.

III. PROBLEMA REZOLVĂRII PARADOXURILOR

Aceleași probleme pe care le-a pus Kant în legătură cu antinomiile sale se pun și în cazul paradoxurilor (antinomiile) logicii matematice. În *Critica rațiunii pure*, Kant scrie : „Problemele care, în cazul unei asemenea dialectici a rațiunii pure, se prezintă în mod natural sînt prin urmare : 1) în cazul căror teze anume este supusă în mod inevitabil unei antinomii rațiunea pură ; 2) care sînt cauzele în care rezidă aceste antinomii ; 3) dacă și în ce fel totuși, în condițiile acestei contradicții, rațiunii îi rămîne deschisă o cale spre certitudine" [1].

Kant nu dă rezolvarea deplină, științifică, a problemelor puse ; totuși unele dintre ideile sale sînt prețioase și vom atrage atenția asupra lor. La baza teoriei kantiene a antinomiilor stă concepția sa idealistă despre lucrul „în sine" și lucrul „pentru noi".

Kant socotea în mod greșit, ca răspuns la prima întrebare, că există numai patru antinomii.

---

[1] *Immanuel Kants Werke*, vol. III, verlegt bei Bruno Cassirer, Berlin, 1922, p. 303.

În *Caiete filozofice*, Lenin scrie : „La Kant există 4 «antinomii». În realitate, *fiecare* concept, fiecare categorie este, *totodată*, *și* antinomică" [1].

După părerea lui Kant, antinomiile sînt rezultatul extinderii categoriilor intelectului asupra lumii „în sine", dincolo de limitele experienței noastre în domeniul transcendentului. Acesta e răspunsul său la a doua întrebare.

Ca soluție, Kant propune să stabilim, în urma unei „critici" riguroase „limitele" rațiunii. Pe scurt :

a) dincolo de anumite limite, rațiunea intră inevitabil în domeniul contradicțiilor ;

b) pentru a evita aceste contradicții trebuie să stabilim limitele competenței rațiunii.

Kant stabilește limitele competenței rațiunii la domeniul lucrurilor „pentru noi" și îi interzice accesibilitatea în sfera „lucrurilor în sine".

Lăsînd la o parte coaja idealistă cu care e învelit sîmburele de adevăr din aceste idei, prin prisma evoluției în continuare a teoriei paradoxurilor noi reținem de la Kant următoarele :

a) ideea că trebuie să căutăm cauza paradoxurilor într-o *extindere* nepermisă ;

b) ideea că în anumite condiții apariția paradoxurilor e „necesară" ;

c) ideea că se impune o *limitare* pentru rațiune și în general o folosire „critică" a mijloacelor ei.

În general, ideea „limitării", ca și ideea operării critice cu mijloacele și procedeele rațiunii, poate fi considerată ca o contribuție importantă a lui Kant la istoria logicii. Greșit în concepția lui Kant în cazul de față e faptul că el propunea *limitări absolute* rațiunii și nu vedea, ca să spunem așa, caracterul „local", relativ, istoric al acestor limitări.

Procedeul de demonstrație al lui Kant e același cu procedeul folosit în cazul paradoxurilor logicii matematice : demonstrația prin absurd. Totuși, demonstrația lui Kant nu e impecabilă, deoarece se bizuie pe introducerea unui concept mistificat, „sinteza succesivă" a rațiunii.

Dimpotrivă, demonstrația paradoxurilor logicii matematice, după cum am văzut, nu e însoțită de vreo concepție idealistă.

Pe de altă parte, antinomiile kantiene sînt ele însele expresia nemijlocită a contradicțiilor adînci în care se zbătea sistemul kantian în genere. Rezolvarea „antinomiilor kantiene" ține de aceea nu numai de rezolvarea problemei generale a antinomiilor gîndirii, ci și de rezolvarea dificultăților acestui sistem în particular.

Sarcina rezolvării paradoxurilor (antinomiilor) gîndirii a fost îndeplinită *în parte* sub aspect *logic* de către logica matematică.

---

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 38, București, Edit. politică, 1959, p. 106.

Construcția de sisteme științifice necontradictorii și, în particular, construcția sistemelor teoriei mulțimilor și logicii cere ca noi să găsim mijloace de evitare a apariției contradicțiilor (deci și a paradoxurilor) în aceste sisteme. Rezolvarea paradoxurilor presupune în genere următoarele :

a) descrierea exactă a mecanismului lor ;

b) găsirea cauzelor lor ;

c) indicarea de procedee care să ducă la *eliminarea* și la evitarea lor.

R. Carnap, care, atunci cînd a izbutit să depășească limitele sale neopozitiviste, a dat dovezi de logician subtil, a formulat exact sarcina rezolvării antinomiilor logice : „Orice rezolvare de antinomii, adică eliminarea contradicțiilor lor constă de aceea (conform cu definiția lor. — *Gh.E.*) în a introduce schimbări corespunzătoare în procedeul de raționament, cel puțin una din presupunerile sau regulile sale, în ciuda caracterului ei plauzibil, trebuie să fie înlăturată sau limitată, în așa fel ca să nu mai fie posibil mai departe obținerea a două concluzii incompatibile" [1].

Dar a introduce efectiv asemenea „schimbări în procedeul de raționament" s-a dovedit istoricește a nu fi chiar atît de ușor. Dificultatea principală pe care n-au izbutit s-o evite procedeele descrise pînă acum a fost just sesizată de către Reichenbach în următoarele rînduri : „Regula de interdicție (a paradoxurilor. — *Gh.E.*) trebuie să fie formulată în așa fel încît pe de o parte ea să nu fie prea îngustă, adică ea trebuie să excludă *toate* noțiunile paradoxale, iar pe de altă parte ea nu trebuie să fie prea largă, adică nu trebuie să excludă unele noțiuni necesare ale matematicii și logicii".

Pentru a vedea concret despre ce este vorba, vom analiza patru procedee mai importante de rezolvare a paradoxurilor.

A. *Teoria tipurilor*

Deja Poincaré a formulat ideea după care cauza paradoxurilor constă în folosirea *definițiilor nepredicative*, adică a acelor definiții care implică un *cerc vicios*.

B. Russell reia această idee a lui Poincaré în al său *principiu al cercului vicios*.

Cercul vicios se obține în urma definirii membrilor unei colecții (altfel spus a elementelor mulțimii) cu ajutorul colecției însăși ; altfel spus, colecția ia parte la propria ei formare. Astfel de definiții se numesc nepredicative. „Orice include în sine colecția *în întregime* — scrie Russell — nu trebuie să fie admis ca parte a acestei colecții" [2].

Asemenea colecții care nu respectă condiția indicată mai sus sînt numite de către Russell „totalități ilegitime".

Greșeala cercului vicios apare în toate noțiunile paradoxale, și de aici Russell conchide că tocmai în acest cerc vicios trebuie să vedem

[1] Р. Карнап, *Значение и необходимость*, Moscova, 1959, p. 208.

[2] Whithead, Russell, *Principia Mathematica*, Cambridge, 1935, p. 37.

cauzele paradoxale. De exemplu, formularea „mulțimii tuturor mulțimilor" (vezi paradoxul lui Cantor) presupune existența însăși a acestei mulțimi în întregime.

Procedeul propus de Russell are ca scop să evite apariția noțiunilor paradoxale. Pentru aceasta Russell dă un sistem de reguli care limitează formarea enunțurilor (și deci a noțiunilor). Acest sistem de reguli poartă numele de *teoria tipurilor.*

„Paradoxurile logicii simbolice se referă la diferite obiecte (abstracte. — *Gh.E.*) : propoziții, clase, numere cardinale și ordinale etc. Toate aceste feluri de obiecte pot reprezenta totalități nelegitime și de aceea sînt capabile de eroarea cercului vicios" [1]. În acest fel, obiectul teoriei tipurilor apare conturat — studiul formării obiectelor abstracte indicate mai sus — clase, propoziții etc.

Teoria tipurilor a fost elaborată în două etape : ca teorie simplă a tipurilor și ca teorie ramificată a tipurilor. În ansamblu, teoria tipurilor se sprijină pe două principii :

a) principiul „ierarhizării" abstracțiilor, adică stabilirea pentru fiecare obiect abstract a unui „tip" la care el aparține ;

b) principiul respectării „ierarhiei" stabilite (adică a ierarhiei tipurilor).

Ierarhia tipurilor respective pentru predicate, clase și relații arată astfel :

Tipul 0 : conceptul individual, individul, relații între indivizi ;

Tipul 1 : predicat de indivizi, clase de indivizi, relații de relații între indivizi ;

Tipul 2 : predicate de predicate de indivizi, clase de clase de indivizi etc.

Corespunzător acestei ierarhii, a formulat o regulă de respectare (de interdicție a încălcării) ierarhiei tipurilor.

Regulă. Obiectului de tipul n i se pot aplica numai obiecte de tipul $n + k\ (k \geqslant 1)$ și poate fi aplicat numai obiectelor de tipul $n - r\ (r \leqslant 1)$. Această regulă e fundamentală pentru întreaga teorie a tipurilor și ea exprimă atît valoarea, cît și limitele acestei teorii.

După părerea lui Russell, teoria simplă a tipurilor e suficientă pentru rezolvarea paradoxurilor „logice", dar nu și pentru rezolvarea paradoxurilor „epistemologice". În scopul eliminării paradoxurilor „epistemologice", Russell introduce în cadrul fiecărui tip diferit de zero ierarhia „ordinelor".

Expresiile :

(1) $\forall x Px \rightarrow Vx\, v\, Fx$

(2) $\forall x \forall PPx \rightarrow Vx\, v\, Fx$

(unde $\forall$ este cuantorul universalității) diferă prin ordine, deși predicatele lor sînt de același tip : tipul 1. Expresia (1) e de ordinul 0 (zero), în ea nu apar predicate cuantificate ; expresia (2) e de ordinul 1, în ea apar

[1] Whithead, Russell, *Principia Mathematica*, Cambridge, 1935, p. 38.

predicate cuantificate, anume *P*. Expresiile de ordinul 0 se numesc „predicative", cele de ordine mai înalte sînt *nepredicative*; ele se caracterizează prin aceea că apelează la totalitatea predicatelor individuale.

APLICAȚII

1. În formularea expresiei „mulțimea tuturor mulțimilor" noi comitem eroarea cercului vicios, deoarece pierdem din vedere faptul că *formarea acestei mulțimi presupune deja existența ei.* Același lucru pentru expresia „mulțimea tuturor mulțimilor care nu se conțin". *Asemenea mulțimi sînt rău formate.*

2. În limbajul simbolic, pentru a evita apariția paradoxurilor se impun unele restricții pentru substituție. În formularea intensională a paradoxului lui Russell, predicatul *Imp* e de un tip superior variabilei *x* și de aceea el nu poate intra în domeniul valorilor acestei variabile. Substituția în cazul de față e interzisă.

Russell dă o definiție adecvată tipului pentru funcțiile predicative (expresii de forma *Fx*).

Tipul se definește ca fiind domeniul valorilor funcției propoziționale, adică mulțimea argumentelor prin raport cu care funcția are valoare. O funcție este totdeauna de un tip mai înalt decît argumentul ei, și de aceea ea nu poate fi substituită acestui argument.

3. *Paradoxul mincinosului.* Oricare ar fi versiunea acestui paradox, se socotește că el cuprinde o aserțiune de următorul fel: *toate propozițiile care satisfac o anumită condiție sînt false.* Această aserțiune, la rîndul ei, satisface condiția respectivă. După cîte se știe, teoria ordinelor e îndreptată tocmai împotriva unor astfel de expresii nepredicative ca „toate judecățile", „toate propozițiile", „toate predicatele" etc.

Dacă în locul aserțiunii de mai sus introducem una de felul următor (toate propozițiile *de ordinul n* care satisfac etc.), atunci paradoxul va fi prevenit. Expresia scrisă de noi pe hîrtia albă (propoziția scrisă pe această hîrtie e falsă) cuprinde aserțiunea: toate propozițiile scrise pe această hîrtie sînt false. Dacă noi în continuare vom desemna cu *n* ordinul propozițiilor care nu cuprind asemenea predicate ca *fals* sau *adevărat*, atunci, scriind „toate propozițiile de ordinul *n* scrise pe această hîrtie sînt false", paradoxul nu se mai obține, deoarece pe hîrtie avem o propoziție de ordinul $n + 1$ și nu o propoziție de ordinul *n*.

O rezolvare mai radicală a acestui paradox o dă Tarski, ceea ce vom vedea mai departe.

Concluzii la teoria tipurilor:

a) Cauza paradoxurilor constă în eroarea cercului vicios;

b) paradoxurile pot fi evitate prin introducerea unor reguli care să reglementeze formarea expresiilor;

c) paradoxurile sînt expresii „fără sens", nici adevărate nici false.

B. *Procedeul lui Tarski de rezolvare a paradoxurilor „semantice"*[1].

Procedeul lui Tarski pleacă tot de la ideea „ierarhizării" (stratificării), însă de astă dată este vorba de ierarhizarea expresiilor limbii şi nu a obiectelor abstracte în genere.

Cauza paradoxurilor stă, după părerea lui Tarski, în „caracterul închis" al limbii „universale" (adică naturale). Acest „caracter închis" constă în aceea că în această limbă se amestecă diferite niveluri ale limbii (propoziţia şi numele propoziţiei, propoziţia şi propoziţii despre propoziţii etc.). Pentru a înlătura cauza paradoxurilor trebuie *să deosebim nivelurile limbii*, de exemplu „limba-obiect" (limba despre care vorbim) şi „metalimba" (limba în care noi vorbim despre limba-obiect).

Iată cum se explică antinomia mincinosului.

Presupunem că cititorul cunoaşte cît de cît schema adevărului dată de Tarski: „X" e propoziţie adevărată atunci şi numai atunci cînd e X.

În această schemă, „X" e numele propoziţiei, iar X reprezintă propoziţia. Atît „X" cît şi X sînt expresii ale metalimbii. Pornim de la următoarea expresie: propoziţia scrisă după (1) pe această pagină[2].

Notăm această expresie cu C. Mai departe scriem:

(1) C e fals.

Conform cu schema adevărului, avem:

(2) „C e fals" e propoziţie adevărată atunci şi numai atunci cînd $C e f a l s$. Conform semnificaţiei simbolului C, avem:

(3) „C e fals" $\equiv C$.

Din (2) şi (3) deducem: C este propoziţie adevărată atunci şi numai atunci cînd C este fals. Or, aceasta este o contradicţie adică, într-o altă exprimare, antinomia mincinosului.

Izvorul contradicţiei se află în aceea că noi am folosit simbolul C în două sensuri: o dată ca denumire a propoziţiei (vezi (3)) şi altă dată ca parte a propoziţiei (vezi (1)). O asemenea confuzie, după părerea lui Tarski, e inevitabilă în limbile „universale". Singurul procedeu pentru evitarea contradicţiilor constă în construirea limbilor ştiinţifice, deductive sau „formalizate", cum le mai numeşte Tarski. Pentru limbile universale, după părerea sa, nu există ieşire.

C. *Procedeul lui D. A. Bocivar*

Un procedeu original de rezolvare a paradoxurilor dă matematicianul sovietic D. A. Bocivar. Tratarea făcută de Bocivar constă din două părţi:

a) analiza logică a paradoxurilor;

b) rezolvarea paradoxurilor.

---

[1] A. Tarski, *Logic, semantics, metamathematics*, Oxford, 1956, p. 19.

[2] Se vede că această propoziţie e expresia (1) de mai jos, adică C e fals.

Pentru realizarea analizei logice a paradoxurilor D. A. Bocivar construieşte un calcul logic special.

Termenul „analiză" trebuie luat aici într-un sens strict : *pe baza construirii unui calcul logic adecvat se demonstrează că propoziţiile paradoxale sînt expresii fără sens.* D. A. Bocivar construieşte calculul său trivalent pornind de la „formalizarea a o serie de relaţii evidente în gîndirea intuitivă între predicatele adevăr, fals şi nonsens ale enunţurilor"[1]. Pe această bază, orice enunţ sau nu are sens, sau e adevărat, sau e fals. Se introduc simbolurile R (adevărat), F (fals) şi S (nonsens). Autorul explică pe S fie ca un nonsens, fie ca „fără conţinut".

Enunţurile se divid în două : „interioare" („clasice", ca în sistemul *Principia Mathematica*) şi „exterioare" (neclasice).

Ex. : Interioare	Exterioare
„A"	„A e adevărat"
„non-A"	„A e fals"
„A şi B"	„A e adevărat şi B e adevărat"

La fel pentru disjuncţie şi implicaţie.

La numărul formelor exterioare, scrie Bocivar, trebuie raportată şi forma „A e nonsens", căreia nu-i corespunde nici o formă interioară. O asemenea afirmaţie are o importanţă fundamentală şi de aceea vom insista asupra ei.

Să revenim la analiza paradoxului mincinosului. Expresia „propoziţia scrisă pe această pagină este falsă" este o expresie de formă „exterioară". O expresie de formă „exterioară", cum arată Bocivar, presupune existenţa distinctă de ea a formei „interioare". Aşa e cazul cu expresia :

„Ion merge la piaţă e fals", căreia îi corespunde

„Ion nu merge la piaţă".

Observăm că aici negaţia trece de la predicatul „fals" (= neadevărat) pe forma interioară :

„Ion *nu* merge la piaţă".

Aplicarea predicatelor „fals" şi „adevăr" e posibilă numai dacă e dată o formă interioară ; simplu vorbind, putem vorbi de valenţa propoziţiei dacă mai întîi avem propoziţia simplă fără valenţă. Din acest motiv, dacă avem vreo propoziţie cu valenţă (= propoziţie de valoare logică), noi trebuie să putem să exprimăm în vreun fel oarecare propoziţia *separat* de valenţa ei. Tocmai de această dificultate ne izbim în cazul paradoxului mincinosului. Încercarea de a izola forma interioară de cea exterioară, adică de a exprima propoziţia separat de valenţă, se izbeşte de imposibilitate. De acord cu Bocivar, vom califica o asemenea expresie ca „lipsită de conţinut". Pe baza formelor exterioare de mai sus (deci a celor trei valenţe), Bocivar construieşte o logică trivalentă cu următorul conţinut :

---

[1] А. Д. Бочвар, *Об одном трехзначном исчислении и его применении к анализу парадоксов классического расширенного функционального исчисления*, „Мат. сб.", 1938, 4/46, p. 287.

1) un calcul al propozițiilor;
2) un calcul „redus" al predicatelor („calculul funcțional redus");
3) un calcul „lărgit" al predicatelor („calculul funcțional lărgit")[1].

Pe baza calculului funcțional lărgit, Bocivar demonstrează că expresiile paradoxale intră în clasa expresiilor „fără sens". În particular, autorul demonstrează aceasta în legătură cu paradoxul lui Russell și cel al lui Weyl-Grelling. Acesta e un rezultat într-adevăr important, deoarece expresiile paradoxale apar ca *necesar fără sens* și nu se face pur și simplu o afirmație descriptivă, ca în cazul lui Russell. După ce a dovedit că expresiile paradoxale intră în clasa expresiilor fără sens, Bocivar trece la analiza cauzei paradoxurilor și deci la soluționarea lor. Punctul de vedere al autorului se bazează pe o distincție în formalismul logic: *aparatul logic* propriu-zis se deosebește de *aparatul axiomelor și regulilor* care determină domeniul de obiecte la care se aplică calculul logic. Se observă, de asemenea, că în trecerea de la calculul funcțional „redus" are loc nu numai includerea de predicate în domeniul obiectelor, dar și a unor axiome de caracter existențial pe care se bazează construcția domeniului. Astfel se presupune că oricărei formule, de ex. $Q(v, w, \ldots r)$, îi corespunde în domeniul obiectelor[2] un predicat, care poate fi introdus cu ajutorul unui simbol individual, de exemplu F, astfel:

$$F(v, w, \ldots r) \underset{df}{=} Q(v, w, \ldots r).$$

O astfel de afirmație nu reprezintă o simplă prescurtare, ci conține într-un mod neclar o afirmație existențială despre predicatul considerat.

„Logica, totuși, nu conține nici un fel de judecăți existențiale despre obiecte separate, nici judecăți despre legături speciale de caracter existențial între obiecte. Prin urmare, calculul funcțional lărgit nu reprezintă în realitate un formalism logic pur, deși include în sine un anumit formalism logic"[3]. În acest fel, calculul funcțional lărgit, nefiind un formalism logic pur, „reprezintă o aplicație care conține în sine un formalism logic"[4].

Fiecare propoziție paradoxală conține de asemenea o propoziție existențială și de aceea ea poate fi inclusă în acest calcul lărgit.

E suficient să separăm din acest calcul partea pur logică și nu vom mai obține în el paradoxuri. Iată cum se produc pe scurt în mod simbolic cele de mai sus. Se construiește calculul logic pur K^o, după care, printr-o serie de schimbări, obținem „o reprezentare a acestui calcul K^o", și anume ΦK^o. Cum se obține aceasta, n-are importanță aici.

Bocivar constată apoi că în acest calcul ΦK^o (care e aplicare a lui K^o) are loc expresia:

$$(1) \quad (\psi)\,(\exists\,\varphi)\;\; \psi(\varphi) \sim \overline{\varphi(\varphi)}^{5}.$$

[1] Calculul „lărgit" al predicatelor introduce cuantificarea și pentru predicate, spre deosebire de calculul „redus", care cuantifică numai variabilele individuale.

[2] Aici nu este vorba de domeniul obiectelor materiale, ci de un domeniu de „obiecte abstracte" în care calculul pur își găsește interpretare.

[3] А. Д. Бочвар, *op. cit.*, p. 371.

[4] *Ibidem.*

[5] Aceasta se citește: pentru orice ψ există φ, astfel că nu are loc (ψ de φ *echivalent cu nu are loc* φ *de* φ). Semnul „$\sim$" înseamnă echivalent, iar $\exists$ este cuantorul existențial.

Legătura acestei formule cu paradoxul lui Russell nu trezește nici o îndoială. Paradoxul lui Russell se obține pornind, de exemplu, de la definiția intensională

$Imp\ (x) = \overline{x(x)}$, ceea ce în formalismul lui Bocivar se transcrie prin :

$$(2)\quad F(\varphi) \underset{df}{=} \overline{\varphi(\varphi)}.$$

Paradoxul se obține dacă adăugăm această definiție la calculul K^o și o dată cu aceasta și axioma de existență pe care o conține :

$$(3)\quad (\exists\psi)\ (\varphi)\ \psi(\varphi) \sim \overline{\varphi\ (\varphi)}.$$

În acest fel, pe lîngă formula (1) noi introducem în K^o și formula (3), care, nu e greu de văzut, e tocmai negația acesteia. În acest fel am obținut o contradicție în calculul ΦK^o. În același mod se poate arăta că orice expresie paradoxală conține o propoziție de existență care contrazice o formulă de existență din formalism. Pe baza celor de mai sus, Bocivar scoate următoarele concluzii :

„1. Logica nu e contradictorie. Nu există nici un fel de paradoxuri logice.

2. Toate paradoxurile apar ca rezultat al anexării la sistemul axiomelor logicii a unor axiome speciale care afirmă existența în domeniul obiectelor a anumitor predicate cu însușiri care contrazic axiomele logicii"[1].

D. *Procedeul intuiționist*

Înainte de a trece la discutarea acestor procedee, socotim necesar să amintim de asemenea modul în care elimină paradoxurile logica intuiționistă.

Fondatorul „intuiționismului" în matematică, Brouwer, a socotit că izvorul antinomiilor logice trebuie căutat în condiții mai adînci decît eroarea „cercului vicios" al lui Russell. Brouwer leagă apariția paradoxurilor de o anumită înțelegere a conceptului de *infinit.*

Încă Immanuel Kant a observat în *Critica rațiunii pure* că „agregatul infinit al lucrurilor reale nu poate fi privit ca un întreg dat și că deci el nu poate fi privit ca dat simultan"[2]. Reamintim că Russell de asemenea a pus problema interzicerii „totalităților ilegitime" (printre acestea „mulțimea tuturor mulțimilor"). Brouwer dezvoltă aceste idei, arătînd că infinitul nu trebuie considerat ca „închis", „definitiv", „realizat", ca „infinit actual", ci ca „infinit potențial".

Infinitul, și în particular infinitul șirului natural, „rămîne veșnic în stare de devenire"[3].

---

[1] А. Д. Бочвар, *К вопросу о парадоксах математической логики и теории множеств*, „Мат. сб.", 1944, 15/57, p. 382.

[2] *Immanuel Kants Werke*, vol. III, p. 308.

[3] К. С. Клини, *Введение в математику*, И. Л., Móscova, 1957, p. 50.

Legile logicii tradiționale au apărut pe baza mulțimilor „încheiate", „finite" ale lucrurilor. Aplicarea acestor legi, și în special a legii terțului exclus, cere ca noi să avem deci de-a face cu domeniul mulțimilor finite încheiate. Aplicarea terțului exclus la mulțimile infinite ar atrage după sine presupunerea că infinitul e considerat „încheiat", „actual". Or, s-a văzut că aplicarea acestei legi la mulțimile infinite duce la paradoxuri. De aici, după toate probabilitățile, trebuie să deducem că infinitul nu îndeplinește condiția cerută pentru aplicarea terțului exclus, și de aceea :

a) infinitul trebuie înțeles ca „potențial" și nu ca „actual";

b) legea terțului exclus e interzisă în domeniul mulțimilor infinite;

c) cu aceasta se evită paradoxurile.

Concepția lui Brouwer asupra infinitului și terțului exclus e redată sintetic de acad. Ath. Joja în următoarele : „Principiul terțului exclus e subordonat verificării experimentale. Rezultă că *tertium non datur* se aplică — după verificarea experimentală — la colecțiile finite, dar nu se aplică la cele infinite. Iată o limitare serioasă a principiului, provenită, de o parte, din imprevizibilitatea (după Brouwer) a construcției matematice și, de altă parte, din specificul colecțiilor infinite. Indeterminarea suspendă *tertium non datur* provizoriu în prima ipoteză și definitiv în cea de-a doua"[1].

IV. DISCUȚIA CRITICĂ A PROCEDEELOR DE MAI SUS

A. *Teoria tipurilor*

E important să amintim că, deși destinată în principal sistemului logic, teoria tipurilor a lui Russell n-a fost formalizată de către el însuși, iar pe de altă parte Russell a încercat s-o aplice și la gîndirea neformalizată, intuitivă. Forma axiomatică a teoriei tipurilor a fost dată mai tîrziu de către Hao Wang.

În continuare vom considera pe rînd punctele de vedere din care s-au adus obiecții teoriei tipurilor.

1. Raportul dintre teoria tipurilor și gîndirea intuitivă (matematică sau nematematică).

Problema identității. Din definiția legii identității :

$$(1)\ x \equiv y \underset{df}{=} \forall F\,(Fx \to Fy)$$

decurge că trebuie să fie valabile expresiile :

$$(2)\ x \equiv y \to \forall F\,(Fx \to Fy)$$

$$(3)\ \forall F\,(Fx \to Fy) \to x \equiv y.$$

Teoria ordinelor a lui Russell nu permite totuși decît pe (2), dar nu și pe (3) căci după cum spune Russell, noi putem deduce din identitatea obiectelor (x, y) identitatea însușirilor, dar nu și invers.

[1] Ath. Joja, *Studii de logică*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1960, p. 105.

Această corectură făcută de Russell principiului identității se lovește de obiecția că expresiile (2) și (3) luate în sine (adică neconsiderate în vreun sistem general de genul teoriei tipurilor) nu duc la vreo contradicție. În general, gîndirea intuitivă poate opera cu ele fără a cădea în paradoxuri.

În acest caz, teoria lui Russell nu scapă de observația făcută de Reichenbach : sfera ei de acțiune e prea „largă" și exclude propoziții „necesare" ale logicii, ca de exemplu formula (3)[1].

Tot conform teoriei tipurilor trebuie eliminată formularea obișnuită a principiului identității „A este A" dacă prin aceasta se înțelege că „A aparține lui A" ($A \in A$) sau că „A e predicat de A" ($A(A)$).

Atît „$A \in A$" cît și „$A\,(A)$" încalcă regula tipurilor. Dar și aici e de observat că faptic gîndirea intuitivă nu intră niciodată în contradicție numai pentru faptul că folosește formularea „A este A", deși această formulare nu s-ar putea spune că e prea clară. Ea corespunde modului de gîndire obișnuit, care nu face distincție între latura *extensională* și cea *intensională* a expresiilor.

Teoria tipurilor interzice următoarele expresii ale logicii bivalente ;

a) dacă e adevărat că propoziția e adevărată, atunci propoziția e adevărată ;

d) dacă e adevărat că propoziția e falsă, atunci propoziția e falsă

ș.a.m.d.

Or, după teoria tipurilor, nu putem aplica un predicat la o expresie care conține același predicat. În general, din punctul de vedere al acestei teorii, o logică în care să apară expresii de forma *a*) —*b*) este imposibilă. Totuși gîndirea noastră are nevoie de o asemenea logică.

Obiecția matematicii clasice. Introducerea ierarhiei ordinelor cu scopul de a elimina paradoxurile semantice și în general definițiile nepredicative au dus totodată la excluderea unei mari părți din analiza matematică, analiză care operează cu definiții nepredicative.

Pentru a restabili această parte a matematicii, Russell adaugă la teoria tipurilor o axiomă neformală, *axioma reducerii*. Formularea acestei axiome e următoarea : pentru orice însușire de ordin mai mare decît 0 (zero) există o însușire de ordinul 0 (zero), deci „predicativă", care are loc exact pentru aceleași obiecte.

De exemplu, în cazul identității (I) : $In(x, y) = Io\ (x, y)$.

Aceasta înseamnă că identitatea de un ordin oarecare considerată prin raport cu obiectele x, y este echivalentă cu identitatea de ordinul 0 care are loc pentru aceleași obiecte .Simplu vorbind, *nu există vreo diferență între identitățile de ordine diferite.*

Se observă aici că pentru aceeași relație ar trebui să introducem un indiciu al ordinului, de exemplu, J_0, J_1, J_2, ... J_n, ceea ce complică inutil simbolismul.

După cît se vede ,axioma reducerii apare ca o invenție provenită din necesitatea de a înlătura deficiențele unei teorii într-o anumită măsură artificial construită.

---

[1] Înțelegem printr-o formulă „necesară" faptul că ea are loc pentru că nu importă care e valoarea argumentelor ei.

Nu întîmplător însăşi autorii operei *Principia Mathematica*, Whithead şi Russell, au recunoscut că „această axiomă are o justificare pur pragmatică; ea duce la rezultatele dorite şi, după cîte se ştie, la nici un fel de alte rezultate. Dar, desigur, această axiomă nu e de aşa fel încît să putem rămîne mulţumiţi de ea" (5147). Mai tîrziu Russell însuşi a propus să se renunţe la această axiomă.

Conform teoriei tipurilor, chiar principiul inducţiei matematice în formularea generală în care e dat trebuie abandonat, deoarece cuprinde o „totalitate nelegitimă" (o expresie „nepredicativă"). Opoziţia clară dintre teoria tipurilor şi gîndirea intuitivă (neformală), matematică sau nematematică, a fost scoasă la iveală şi de către Blake, în urma tentativei lui Russell de a extinde această teorie la gîndirea vie.

Blake a arătat că această tentativă duce la paradox.

Aceasta arată că un sistem logic adecvat gîndirii intuitive ar duce la înlăturarea teoriei tipurilor în forma dată de Russell. Teoria lui Russell se află astfel în contradicţie cu gîndirea vie, intuitivă. Aceasta nu înseamnă însă că ea ar fi în totul de acord cu gîndirea *formală* (*formalizată*).

2. Diviziunea ierarhiei tipurilor în „simplă" şi „ramificată". Ramsey a arătat că ierarhia ordinelor nu e necesară, deoarece rezultatele dorite se pot obţine şi fără această ierarhie, adică cu ajutorul simplei teorii a tipurilor.

La rîndul lor, D. Hilbert şi W. Ackerman au construit un sistem logic în care distincţia dintre ierarhia tipurilor şi ierarhia ordinelor nu mai apare. Este vorba de calculul *în trepte* (calculul lărgit al predicatelor).

Aceşti autori demonstrează că teoria ramificată a tipurilor nu e necesară, deoarece scopul pe care-l viza — rezolvarea paradoxurilor semantice — dispare, avînd în vedere că în calculul pur paradoxurile semantice nu apar.

3. Dar există şi o altă obiecţie, mai adîncă, împotriva teoriei tipurilor, şi anume acuzaţia de inconsecvenţă (Koyré). Existenţa acestei teorii presupune la baza ei o afirmaţie „nepredicativă". Astfel, principiul „orice obiect abstract are un tip" presupune existenţa a acestei expresii însăşi. În acest fel trebuie să acceptăm cel puţin o „totalitate ilegitimă" şi încă una care stă la baza teoriei tipurilor. S-ar putea, desigur, răspunde că teoria tipurilor vizează sistemele logice şi că puţin importă ce se întîmplă cu ea însăşi. Totuşi, o teorie care vine în opoziţie cu propriile sale afirmaţii nu poate fi luată drept fundament al construcţiilor ştiinţei şi nu e de mirare că ea implică atîtea dificultăţi.

4. Cea mai puternică obiecţie o putem face împotriva explicaţiei cauzei paradoxurilor. Această obiecţie a trecut în general neobservată. Principiul cercului vicios nu e o condiţie suficientă pentru apariţia paradoxurilor, deşi e necesară.

Într-adevăr, dacă luăm expresia | A | propoziţia scrisă după litera A pe această pagină este adevărată, ea nu duce la nici un fel de paradox, deşi comite, evident, acelaşi cerc vicios ca şi paradoxul mincinosului. Astfel apare explicabil pentru ce Russell nu a găsit o măsură specifică împotriva paradoxurilor; el n-a găsit aceasta deoarece n-a găsit adevărata cauză ce trebuie suprimată.

Se vede ușor că e necesar ca pe lîngă cercul vicios să existe și o expresie care conține o relație sau un predicat negativ („*nu se conține*", „*numai*", „*nu desemnează*", „*fals*" etc.) [1].

Majoritatea criticilor aduse teoriei tipurilor se învîrtesc în general atît în jurul contradicțiilor *în care intră aceasta cu gîndirea intuitivă*, cît și în jurul *caracterului ei artificial*. Sub aspect logic însă noi socotim obiecția de mai sus ca stînd pe primul loc.

Toate obiecțiile de mai sus arată că teoria tipurilor nu dă condițiile suficiente și în același timp necesare pentru explicarea și rezolvarea paradoxurilor.

În ce privește caracterul întrucîtva „artificial" al teoriei tipurilor, credem că el provine și din faptul că Russell n-a dat o fundamentare obiectivă ierarhiei abstracțiilor.

Or, ierarhia (ordinea) gîndurilor este subordonată reproducerii ierarhiei (ordinii) realității.

Orice dificultate a gîndirii se rezolvă prin confruntarea rezultatelor ei cu realitatea. Avînd ca scop permanent reproducerea realului, vom fi scutiți de ierarhizarea arbitrară a gîndurilor.

B. *Observații critice cu privire la teoria lui Tarski*

În primul rînd, teoria lui Tarski suferă de același neajuns fundamental ca și teoria lui Russell : nu dă explicația suficientă și necesară a cauzei paradoxurilor. Confundarea nivelurilor limbii e o condiție necesară, dar nu și suficientă.

O altă observație critică privește afirmația lui Tarski că în limbile „universale" paradoxurile sînt „inevitabile". De aici o anumită subapreciere a acestor limbi. Desigur, nu s-ar putea spune că limbile naturale sînt construite cu toată rigurozitatea unei limbi deductive, și uneori aceasta se reflectă asupra posibilității ei de exprimare. Dar aceasta nu constituie nici pe departe un argument hotărîtor împotriva acestor limbi.

În primul rînd, funcțiunea lor diferă de a limbilor deductive, în sensul că e mai largă. Orice limbă care ar încerca să îndeplinească rolul de instrument general de fixare și de comunicare a informațiilor în cunoaștere ar trebui să fie adecvată acestei funcțiuni. În al doilea rînd, nici nu se poate spune că apariția paradoxurilor are aici o influență la fel de zdrobitoare ca în cazul limbilor sistemelor deductive.

Tarski consideră că unicul mijloc de evitare a paradoxurilor e construcția de limbi științifice (formalizate) [2]. Sistemele deductive însă au un cîmp destul de limitat de aplicabilitate, ele nu pot fi un instrument universal de expunere a cunoștințelor.

---

[1] E clar că într-o logică pozitivă (logică fără negație) paradoxurile n-ar mai apărea. Acad. Gr. Moisil, care se ocupă de cercetări asupra logicii pozitive, ne-a sugerat ideea că într-o astfel de logică paradoxurile n-ar apărea explicit, dar ele ar exista în mod neexplicit.

Acest lucru pare plauzibil dacă ne gîndim la faptul că functori ca „dacă... atunci" pot fi ușor exprimabili cu ajutorul negației, deci că ei conțin neexplicit negația.

[2] În sistemele axiomatice formale, pentru a preveni eventualele contradicții, se dau reguli precise de formare a expresiilor și de substituție.

Sub un alt aspect, limbile naturale („universale") sînt ele însele capabile de perfecționare.

Nu mai vorbim de faptul că a găsi cauza paradoxurilor numai în construcția limbii e un mod destul de superficial de a privi acest fenomen al cunoașterii.

Ca și Russell, Tarski nu dă nici un fundament obiectiv *stratificării* limbii. Mai mult, el dă impresia că rupe stratificarea limbii nu numai de stratificarea obiectelor, ci și de a conținutului limbii, deci ale ierarhiei abstracției.

C. Teoria lui D. A. Bocivar are meritul de a aborda problema din punctul de vedere al existenței. Într-adevăr, trecînd această idee în planul neformal, se poate spune că paradoxurile afectează tocmai existența conceptelor pe care le vizează. „Mulțimea tuturor mulțimilor" duce la paradox atîta vreme cît admit *existența ei conceptuală* (deci faptul că acesta e un concept). În momentul în care mă îndoiesc de existența ei, pot considera paradoxul ca o demonstrație prin absurd a *neexistenței acestui „concept"*.

Fără a face din noncontradicție criteriul hotărîtor al existenței obiectelor abstracte, așa cum face Hilbert, noi putem face totuși din *contradicție* criteriul sigur al *neexistenței* lor. Un concept trebuie înlăturat de îndată ce duce la paradox.

Cu aceasta, desigur, n-am epuizat problema, căci noi mai trebuie să găsim cauza care ne duce la apariția paradoxului. În acest sens, condiția indicată de Bocivar — confundarea logicii pure cu logica aplicată — nu ni se pare suficientă, deși e necesară. De asemenea afirmația că nu există nici un fel de paradoxuri logice vine oarecum post-festum, după ce am eliminat paradoxurile logice.

D. În ce privește procedul intuiționist, el are meritul de a fi atras atenția asupra problemei infinitului. Distincția făcută între infinitul „actual" și „potențial" e de cea mai mare importanță și ea arată pînă la ce grad a pătruns dialectica în problemele speciale ale matematicii. Totuși, și acest procedeu se izbește de dificultățile ivite în calea reconstrucției matematicii pe baze constructiviste. Discuția mai adîncă a acestei teorii cere un studiu special, de aceea ne oprim aici.

V. SINTEZA REZULTATELOR PRINCIPALE

Pe baza analizei structurii paradoxurilor și a unora dintre procedeele lor de rezolvare, ne putem permite să tragem unele concluzii generale.

1. Paradoxurile logice presupun confundarea diferitelor niveluri de abstracție, dar ele nu sînt rezultatul numai al acestei confuzii.

2. Condițiile suficiente și necesare din punct de vedere logic ale apariției paradoxurilor sînt :

— confundarea nivelului abstracțiilor ;

— expresia paradoxală trebuie să conțină o relație sau un predicat negativ ;

— subiectul expresiei trebuie să fie un caz individual (o mulțime bine determinată, o propoziție individuală, un număr anumit).

3. Necesitatea evitării paradoxurilor a dus la extinderea conceptului de *corectitudine*. Dezvoltarea sistemelor logice-matematice a introdus, pe lîngă *regulile de deducție*, și *regulile de formare* a expresiilor.

De exemplu, într-un sistem (S) în care se iau ca bază functorii „și", „sau", „nu" (simbolic K,A,N), se introduce o regulă de formare de felul următor : dacă p, q sînt expresii în S, atunci Kpq, Apq, Np, Nq sînt de asemenea expresii în S.

4. Apariția paradoxurilor a impus de asemenea un studiu mai atent al regulilor de substituție (vezi în acest sens teoria tipurilor).

5. Cercetarea paradoxurilor a arătat insuficiența concepțiilor logice tradiționale despre infinit, despre ordinea logică a abstracțiilor, despre mulțime, ca și despre valoarea și limitele logicii bivalente. După cum rezultă din cercetările lui D. A. Bocivar, logica bivalentă se dovedește a nu fi un instrument întru totul adecvat studierii paradoxurilor.

6. Conceptele afectate de paradoxuri trebuie considerate ca imposibile ; altfel spus, ele trebuie respinse nu numai ca neavînd un anumit fel de existență (matematică, fizică etc.), dar în general ca neavînd nici un fel de existență în afară de cea verbală.

7. Sarcina rezolvării paradoxurilor e absorbită de o sarcină mai amplă : construcția de sisteme științifice. De aceea problema rezolvării paradoxurilor capătă proporții mai mari decît la prima vedere :

— cum să asigurăm știința împotriva contradicțiilor ;

— cum să garantăm adevărul cunoașterii noastre ;

— cum să influențăm sub raport logic progresul științei ;

— și, în particular, cum să îmbunătățim mijloacele raționii și ale exprimării.

8. Renunțarea la limba universală nu e posibilă, de aceea problema se pune cum să îmbunătățim posibilitățile ei de exprimare.

9. Deplina rezolvare a problemelor puse mai sus nu e posibilă fără intervenția materialismului dialectic [1].

Cu această ultimă problemă ne vom ocupa în mod special într-un studiu viitor.

---

[1] În ce privește „paradoxurile lui Zenon" și „paradoxurile implicației", ele implică numai primele două condiții. Soluția paradoxurilor lui Zenon constă în distincția dintre „abstracția matematică" și „abstracția fizică" (Hillbert). Abstracția matematică nu are *ca atare* interpretare în domeniul fizic. Paradoxurile implicației se rezolvă prin constatarea că „implicația materială" nu are interpretare în domeniul obiectelor extrapropoziționale. Domeniul ei de interpretare e domeniul *deducției*, mai precis domeniul judecăților ipotetice-deductive (= judecăți în care „dacă... atunci" exprimă o legătură deductivă). De exemplu, judecățile : dacă Soarele se învîrtește în jurul Pămîntului, atunci există succesiunea zilelor și a nopților ; dacă apa îngheață la 20°C, atunci ea îngheață și la 19°C. Prima judecată corespunde cu situația trei din matricea implicației (01/1), iar a doua corespunde cu situația a patra (00/1). Discuția mai pe larg a paradoxurilor implicației materiale e dată de Fl. Tuțugan în *Despre „paradoxele" implicației și echivalenței și semnificația lor logică* (vezi „Cercetări filozofice", 1959, nr. 2). Autorul a căutat se pare soluția în plan logic-formal, ceea ce ni se pare discutabil. O discuție filozofică a paradoxurilor lui Zenon e dată de R. Stoichiță în *Problema continuității și discontinuității în primele două aporii ale lui Zenon în legătură cu mișcarea* (vezi „Analele Universității din București", seria Științe sociale, 1957, nr. 8).

ПАРАДОКСЫ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ЛОГИКИ

РЕЗЮМЕ

Цель настоящей статьи — синтетическое и критическое изложение главных парадоксов математической логики и самых известных приемов разрешения этих парадоксов. Первый параграф содержит краткую историческую справку. Во втором параграфе рассматриваются парадоксы теории множеств (парадоксы Кантора и Рассела) и семантические парадоксы (парадоксы Эвбулида, Греллинга и Ричарда).

В связи с изложением парадоксов делаются некоторые замечания:

1. Парадокс Кантора может быть изложен чисто логически (без привлечения математических теорем), путем рассмотрения выражения «множество всех множеств», но главным образом выражения «все» (в данном случае — «всех»).

2. Две формулировки парадокса Рассела — интенсиональная и экстенсиональная — могут быть сведены в одну единственную-*реляционную.*

$$(a) : aR\mathrm{x} = \mathrm{x}\bar{R}\mathrm{x}.$$

Автор высказывает мысль, согласно которой возможно, что все парадоксы (и, соответственно, парадоксальные концепты) могут быть приведены к этой общей формуле.

3. Что касается парадокса о лжеце, указывается, что две из трех главных форм, в которых он распространен, необходимо отвергнуть. Так, нужно отвергнуть формулировки Эпименида и Эвбулида, потому что в них употребляется сложное выражение «лгать», что означает «сознательно говорить ложь».

Как и выражение «проверенная истина» и «проверенная ложь», выражение «сознательная ложь» подчиняется не двухвалентной, а многовалентной логике.

Кроме того, парадокс Эпименида оставляет открытым вопрос о *временной квантификации.*

В третьем параграфе рассматриваются некоторые приемы разрешения парадоксов — приемы Рассела, Тарского, Броувера и Босивара. Указывается, что среди философов-классиков, которые более широко затронули вопрос о парадоксах, необходимо упомянуть в первую очередь И. Канта. *Парадокс* и *антиномия* совпадают по определению.

У Канта исследование парадоксов включено в общую критику рационального инструмента познания, во многих отношениях искаженную его идеалистической концепцией. Кант сформулировал и идею потенциальной бесконечности.

Четвертый параграф посвящен критическому разбору изложенных приемов. Кроме известных возражений относительно теории типов,

автор указывает и другие случаи, в которых она вступает в противоречие с конкретным мышлением. Эта теория напрасно усложняет символизм.

Общим возражением против всех приемов является то, что они не обеспечивают достаточные и необходимые условия для объяснения парадоксов, так как в последнем счете ограничиваются идеей смешения уровня абстракций. В последнем (V) параграфе делаются общие выводы, из которых упомянем:

1. Для появления парадоксов достаточными и необходимыми с логической точки зрения условиями являются:

— смешение уровня абстракций;

— парадоксальное выражение должно содержать отношение или отрицательный предикат;

— субъектом выражения должен быть индивидуальный случай (определенное множество, индивидуальное предложение, определенное число, лицо, излагающее выражение и т.д.);

2. Необходимость избегать парадоксы вызвала развитие концепта *корректности* от *корректности дедуктивной* к корректности *формативной.*

3. Вопрос о парадоксах входит в более общий круг вопроса об обеспечении научной истины. Поэтому необходимо особое исследование парадоксов с этой точки зрения, что автор и сделает в последующей статье.

LES PARADOXES DE LA LOGIQUE MATHÉMATIQUE

RÉSUMÉ

Le but de l'article est d'exposer de manière synthétique et critique les principaux paradoxes de la logique mathématique et les procédés les plus connus pour résoudre ces paradoxes. La première partie contient une note historique succincte. Dans la deuxième partie sont analysés les paradoxes de la théorie des multitudes (paradoxes de Cantor et de Russell) de même que les paradoxes sémantiques (paradoxes d'Eubulide, de Grelling et de Richard).

En exposant les paradoxes, l'auteur fait quelques observations :

1. Le paradoxe de Cantor peut être exposé de manière purement logique (sans faire appel à des théorèmes mathématiques) par l'analyse de l'expression « multitude de toutes les multitudes » et particulièrement de l'expression « tous » (ici « de toutes »).

2. Les deux manières de formuler le paradoxe de Russell (intensionnelle et extensionnelle) peuvent être réduites à une seule (relationnelle).

$$(a) : a\ Rx = x\overline{R}x$$

L'auteur suggère qu'il est probable que tous les paradoxes (respectivement les concepts paradoxaux) puissent être réduits à cette structure générale.

3. A propos du paradoxe du menteur, l'auteur soutient que deux des trois formes principales dans lesquelles il est présenté doivent être repoussées. Ainsi, devront être repoussées les formules d'Epiménide et d'Eubulide, car elles utilisent une expression complexe — « mentir » — qui signifie « avancer consciemment le faux ».

De même que les expressions « vérité vérifiée » et « faux vérifié », l'expression « faux conscient » n'est pas soumise à une logique bivalente, mais à une logique polyvalente.

De plus, le « paradoxe » d'Epiménide laisse ouverte la question de la *quantification temporelle.*

Dans la troisième partie, l'auteur analyse quelques-uns des procédés de résoudre les paradoxes — les procédés de Russell, Tarski, Brouwer et Bocivar. Il montre que, parmi les philosophes classiques qui ont abordé de manière approfondie le problème des paradoxes, il faut citer en premier lieu I. Kant. Le *paradoxe* et l'*antinomie* coïncident par définition.

L'analyse des paradoxes est comprise, chez Kant, dans la critique générale de l'instrument rationnel de la connaissance — critique viciée à bien des égards par sa conception idéaliste. C'est toujours à Kant qu'il faut attribuer l'idée de l'infini potentiel.

La quatrième partie est consacrée à l'analyse critique des procédés exposés. A part les objections connues apportées à la théorie des types, l'au teur mentionne aussi d'autres cas où elle se trouve en opposition avec la pensée intuitive. Cette théorie complique inutilement le symbolisme.

Une objection générale adressée à tous les procédés consiste en ce que ceux-ci ne fournissent pas les conditions suffisantes et nécessaires pour l'explication des paradoxes, car ils se limitent finalement à l'idée de confondre le niveau des abstractions. Dans la dernière partie, l'auteur expose quelques conclusions générales :

1. Les conditions suffisantes et nécessaires du point de vue logique pour qu'il y ait paradoxe sont :

— confondre le niveau des abstractions ;

— l'expression paradoxale doit contenir une relation ou un prédicat négatif ;

— le sujet de l'expression doit être un cas individuel (une multitude déterminée, une proposition individuelle, un nombre déterminé, une personne qui énonce l'expression, etc.).

2. Le besoin d'éviter les paradoxes a imposé le développement du concept de *corectitude*, à partir de la corectitude *déductive* pour arriver à la corectitude *formative.*

3. Le problème des paradoxes s'inscrit dans le cadre plus général du problème d'une garantie de la vérité de la science, et c'est pourquoi une étude spéciale des paradoxes, de ce point de vue, s'impose ; c'est ce que l'auteur entreprendra dans une étude prochaine.

DESPRE GÎNDIREA POPOARELOR AFRICANE. ÎMPOTRIVA INTERPRETĂRII SCOLASTICE ŞI REACŢIONARE A GÎNDIRII PRIMITIVE

DE

ACAD. C. I. GULIAN

Astăzi aproape că se duce o campanie împotriva aserţiunilor neştiinţifice pe care le-a făcut la vremea sa Lévy-Bruhl cu privire la caracterul „prelogic", inferior, al „mentalităţii primitive". În primul rînd se ridică în mod unanim oamenii de cultură africană şi etnografii care cunosc şi preţuiesc realizările tehnologice africane. Printre aceşti etnografi trebuie menţionaţi savanţii Ravdinikas, Kosven, Okladnikov, Thurnwald, A. van Gennep, J.H. Lips, M. Mauss şi Leroi-Gouran. Protestul celor care resping teoria depreciatoare a lui Lévy-Bruhl se sprijină pe diferite fapte şi argumente. Printre acestea se află, din păcate, şi unele care ţintesc să dovedească existenţa unei filozofii sau „ontologii" spiritualiste, vitaliste. În această direcţie este des citată cartea preotului Placide Tempels *La philosophie bantoue* (Paris, 1948), în care preotul catolic „descoperă" că la baza reprezentărilor negrilor bantu se află ideea de forţă, de fapt o idee animistică tipică, aproape nelipsită din gîndirea *oricărei* populaţii primitive, semiprimitive şi prezentă chiar în culturile „civilizaţiilor".

Alţii merg pe o temă tot atît de sterilă : de a descoperi o „logică africană" (Meinrad Hebga) sau de a mijloci o sinteză între „dialectica existenţială", implicată, chipurile, în gîndirea negrilor africani, şi catolicism (abatele Mulago). În astfel de cazuri este evident că „cercetarea" gîndirii africane este de la început determinată de dorinţa „de a împlînta biserica în mediile culturale şi politice care s-au dezvoltat în afara influenţei vizibile a creştinismului" [1].

Este evident că nu astfel de interpretări ar putea servi la valorificarea gîndirii negrilor. Ceea ce-i valoros în această gîndire nu poate fi decît ceea ce-i universal valabil în gîndirea omenească : *elementul raţional.*

Autorii — negri sau europeni — preocupaţi de relevarea acestui aspect important al culturii africane sînt cazuri rare, iar raritatea acestor încercări este explicabilă. Valorile estetice ale literaturii, muzicii şi dan-

[1] Abatele Vincent Mulago, în *Aspects de la culture noire*, Paris, 1958, p. 169.

sului se impun aproape în chip evident şi nu-i greu să le faci unanim recunoscute. Dar pentru a valoriza o concepţie despre lume şi viaţă, un mod de gîndire, nu se poate porni decît de la o concepţie filozofică, ea însăşi riguros ştiinţifică, adversară elucubraţiilor spiritualiste, existenţialiste sau mistice.

Din punctul de vedere al filozofiei marxist-leniniste considerăm neştiinţifică şi reacţionară încercarea de a descoperi o „logică africană" sau de „a identifica" simbolurile culturii primitive africane cu misticismul european. Logica n-are apartenenţă etnică ; ea este un bun comun tuturor popoarelor, iar valoarea ei nu constă într-un specific sau formă naţională, ca în artă, literatură, dans, muzică etc.

Valoarea gîndirii africane nu poate să constea nici în „amploarea unor sisteme metafizice". După ce Lévy-Bruhl şi adepţii lui au contestat capacitatea de abstractizare logică a primitivilor, şcoala etnologului Marcel Griaule a căutat să demonstreze, în special la dogonii din Nigeria, existenţa unor sisteme metafizice. Asemenea exagerări, respinse de Sarevskaia, Leroi-Gouran, Louis Thomas ş.a., nu contribuie la o preţuire ştiinţifică a gîndirii africane, cuprinsă în mituri, legende, fabule sau proverbe. Căci în filozofie valoarea ideilor este conferită de gradul reflectării realităţii obiective, iar nu de capacitatea sau abilitatea dezvoltării speculative a ideilor. Altfel, sistemele idealiste ale unui Plotin sau Schelling ar fi modele filozofice, cînd de fapt ele nu sînt decît construcţii fanteziste, speculaţii mistice.

Criteriul de apreciere şi valorificare nu poate fi decît regăsirea elementelor de gîndire materialistă şi dialectică, a germenilor de reflectare a naturii şi societăţii. De aceea, la întrebarea ce fel de filozofie putem pretinde oamenilor din orînduirea comunei primitive, nu se poate răspunde decît în spiritul *materialismului* şi totodată al istoricităţii : „În conştiinţa omului primitiv s-a dat o luptă între tendinţele materialist-spontane, strîns legate de muncă, de practică, şi tendinţele idealist-religioase, care reflectau neputinţa lui în lupta cu natura" [1].

Aceşti germeni de gîndire materialist-spontană se referă, în majoritatea cazurilor, la încercarea de înţelegere a naturii (mituri cosmogonice, legende cu privire la munţi, inundaţii, plante, animale etc.), precum şi la originea civilizaţiei, a unor instituţii, meşteşuguri, arte etc.

Dar pe lîngă această sferă de reprezentări, omul primitiv trăieşte o intensă viaţă socială ; el este profund integrat în relaţiile gentilice, participă permanent şi intens la rezolvarea problemelor de viaţă ale colectivităţii, ale gintei. Intensitatea acestei activităţi se reflectă ca atare nu numai în concepţia despre lume, ci şi în *concepţia despre viaţă*.

Chiar fără să pornească de la o concepţie ştiinţifică despre istoria şi valoarea gîndirii materialiste în lupta cu idealismul sau de la valorificarea marxistă a concepţiei despre viaţă, unii etnografi şi oameni de cultură se apropie simţitor, deşi în chip empiric, sporadic şi parţial, de acest punct de vedere. Astfel, Denise Paulme, autoarea mai multor lucrări despre civilizaţia africană, a evidenţiat măiestria tehnologică a negrilor

[1] I. P. Franţev, *Istoria filozofiei*, vol. I, Bucureşti, 1958, p. 32.

kisi. Psihologul belgian G. A. Hause a arătat că negrii au un simț ascuțit de observație a mediului natural, foarte eficace în rezolvarea problemelor cotidiene de viață. „Negrul, chiar acela care este foarte inteligent — scrie L. Thomas —, refuză să se urce la nivelul speculațiilor pure și sistematice, pentru că ele nu-i servesc la nimic"[1]. Acest autor arată cît de tendențioase sînt concepțiile care exagerează și absolutizează rolul reprezentărilor religioase. Conștiința africanului primitiv este orientată practic. În afara eficienței iluzorii a magiei și a cultului religios etc., „africanul, atunci cînd trebuie, poate fi realist cu o precizie care te uimește — ceea ce am subliniat cu privire la cîteva tehnici — și el știe să folosească în chip admirabil mediul în care se află încadrat. El s-a putut chiar ridica la ideea de lege generală și permanență substanțială fără să piardă contactul cu dinamismul realului; analizele lui asupra originii cauzalității dovedesc finețe, pătrundere, perspicacitate și chipul în care el îmbină contrariile, străduindu-se totodată să descopere unitatea lor, conferă o trăsătură personală celei ce am putea-o numi filozofia lui".

Folcloristul și etnograful A. van Gennep consideră că numeroase legende referitoare la caracteristicile și moravurile animalelor „sînt un rezultat al observației și răspund tendinței intelectuale din care a izvorît știința modernă. În ochii noștri nu toate (aceste legende — *C.I.G.*) sînt ridicule. Există unele în care este perfect recunoscut principiul adaptării, rapide sau lente, la mediu. Adesea s-a indicat chiar o clasificare a speciilor de animale după caracterele lor esențiale. Astfel, werundii din Africa orientală disting familia carnivorelor și au schițat arborele lor genealogic (Van der Burgt)" [2].

Străduindu-se să aprecieze rolul tehnicii în cultura primitivă, Mauss a conchis că nu există o ruptură între această tehnică rudimentară și știința din societățile civilizate : „...Tehnicile au drept culme *științele*; nu există societate așa-zis primitivă care să fie cu totul lipsită de știință" [3].

Recunoașterea unui sîmbure rațional, a unor germeni de reflectare a realității în legendele etiologice (explicative a unor fenomene) și în miturile primitive referitoare la tehnică, economie, medicină și astronomie, deci în viața spirituală și în practica de viață a popoarelor rămase într-o relativă înapoiere, nu înseamnă cîtuși de puțin negarea, ascunderea sau diminuarea rolului pe care îl joacă magia, supranaturalul în viața primitivilor. Atitudinea științifică obiectivă cere sesizarea și analiza elementului rațional și irațional din folclorul primitiv, dar valorificarea elementului rațional cere totodată explicarea contradicției dintre rațional și irațional, pornind de la condițiile vieții materiale a primitivilor. Viața îl silește pe primitiv să constate că uneltele de care se slujește, armele pe care le mînuiește, obiectele pe care le produce, relațiile obișnuite pe care le are cu semenii săi etc. nu au nimic extraordinar. Este adevărat că el vede în spatele *multor* obiecte, plante, animale, oameni etc. forțe mistice, dar nu în spatele *tuturor* obiectelor, animalelor etc. Însuși Lévy-Bruhl a trebuit

[1] L. Thomas, în *Aspects de la culture noire*, Paris, 1958, p. 96.
[2] A. van Gennep, *La formation des légendes*, Paris, 1910, p. 89.
[3] M. Mauss, *Manuel d'ethnographie*, Paris, 1947, p. 10.

să recunoască faptul că primitivul distinge între normal şi anormal, între ordinar şi extraordinar, între natural şi supranatural. El mai recunoaşte că, pentru a cristaliza o prezentare mistică, *mintea primitivului trebuie* să fie izbită de ceva neobişnuit.

Duse pînă la ultimele consecinţe, afirmaţiile lui Lévy-Bruhl că primitivul trăieşte *permanent* şi *total* într-o lume mistic denaturată sînt absurde. Dacă sentimentul supranaturalului ar fi atît de covîrşitor, dacă această concepţie mistică i-ar denatura permanent şi total lumea înconjurătoare, primitivul n-ar putea exista, n-ar putea trăi. Practica vieţii, în primul rînd relaţiile fundamentale vitale pe care le constituie munca şi viaţa socială, îi cere primitivului reacţii *adecvate*, implică o elementară *reflectare a realităţii obiective* în conştiinţa lui.

Ideologii burghezi misticizanţi ocolesc problema raportării mitului la probleme de viaţă, la condiţiile materiale, la lupta cu natura.

„Mitul — scrie M. Eliade — , oricare ar fi natura lui, este întotdeauna un *precedent* şi un *exemplu* nu numai în legătură cu acţiunile (sacre sau profane) ale omului, dar mai ales în raport cu propria sa condiţie ; mai mult, el este un precedent pentru modurile realităţii în general" [1]. Dar autorul nu vrea să meargă pînă la capătul explicaţiei logice : *de ce* simte omul primitiv nevoia să proiecteze în trecutul mitic o mulţime de acţiuni şi procedee tehnice, de ce ritualurile lui se referă la o acţiune primordială mitică, de ce diversele simboluri şi rituri ale fertilităţii, ale naşterii etc. sînt raportate la „creaţia primordială"?

„Explicaţia" lui Eliade este o nesatisfăcătoare tautologie fenomenologică, avînd şi substrat existenţialist : „primitivul se referă la modelul mitic, pentru că mitul descoperă o regiune ontologică inaccesibilă experienţei logice superficiale" [2]. După cum se vede, sub masca primitivului ni se descoperă iarăşi amatorul de metafizică existenţialistă, de fapt poziţia iraţionalistă a ideologului burghez contemporan.

Miturile prin care primitivul sesizează şi reflectă caracterul dialectic al existenţei pot să fie cu atît mai puţin o descoperire ontologică, cu cît nici filozofia greacă, nici cea modernă (Hegel) n-au putut să exprime dialectica realităţii decît într-un sistem determinat de situaţia istorică, de poziţia socială a filozofilor. Însă, firesc, este o mare deosebire între intenţia conştientă a filozofului de a cunoaşte esenţa lucrurilor şi dialectica implicată în mitologie. Aceasta din urmă are drept *unul dintre izvoare* neputinţa primitivului faţă de natură. Înseşi noţiunile centrale ale ideologiei primitive — sacru şi tabu — n-ar avea un conţinut dialectic, antitetic, dacă primitivul ar domina natura. Atunci ea nu i-ar mai apărea ca forţă simultan „bună" şi „rea", el n-ar mai proiecta în natură valenţe etice, n-ar mai antropomorfiza-o şi n-ar mai introduce propria sa tablă de valori în lumea zeităţilor.

Dar mitologia nu se reduce la această expresie subiectivă, fantastică şi iluzorie. Fără să discutăm valoarea *artistică* a mitului, fără să

[1] M. Eliade, *Traité d'histoire des religions*, Paris, Payot, 1953, p. 355—356.
[2] *Ibidem*, p. 357.

amestecăm deci planul gnoseologic cu cel estetic, nu putem să neglijăm nici *valoarea de cunoaștere* cuprinsă în mituri și legende, nici *semnificația lor etică, pozitivă.*

Fenomenologii și misticizanții se împotrivesc cu îndîrjire tocmai acestei valorificări, singura care prezintă un interes pentru istoria valorilor culturii. După ei, mitul nu reflectă realitatea, ci numai „ontologia divină"; primitivul n-ar fi deci în stare să înțeleagă și să sesizeze ceva din fenomenele naturale : „În nici un caz mitul nu poate fi socotit drept simpla proiectare fantastică a unui eveniment «natural»... Ceea ce apare mentalității empirice-raționaliste drept o *situație* sau un *proces* natural se relevă în experiența magică-religioasă drept o kratofanie sau hierofanie" [1].

Este foarte adevărat că primitivul nu poate vedea natura *numai* ca natură. Numai supunerea treptată a naturii — dezvoltarea mijloacelor de producție sub aspectul tehnic — a permis omului să vadă natura cu ochiul senin, netulburat de aspectul ei kratofanic, de „forță" misterioasă și primejdioasă. Dar este iarăși un *fapt* că primitivul trăiește și că, pentru a putea trăi, el trebuie să trateze natura (obiectele, plantele, animalele, mediul natural și cosmic etc.) *și ca natură.* Nevoile materiale ale vieții și nu obiectivitatea empirică-raționalistă a lui Tylor sau Frazer, cum își închipuie denigratorii acestor autori, l-au făcut pe primitiv să accepte *natura ca natură.* Așa încît, chiar dacă putem fi de acord că interpretarea unui Tylor era unilaterală, ea are meritul istoric de a fi recunoscut sîmburele rațional-empiric al gîndirii primitive și este în orice caz superioară *negării* acestui sîmbure de către misticizanți. Jensen și Eliade îl laudă pe primitiv pentru „ontologia divinului", în timp ce „pozitiviștii simpliști" îl lăudau pentru începuturile reflectării realității.

Etnografii de orientare progresistă, ca J. Lips, R. Thurnwald, Pazzini, Leroi-Gouran, Varagnac și alții, au arătat în mod obiectiv, fără nici o dorință de înfrumusețare, capacitățile de observație și mai ales de *invenție* ale primitivilor, au evidențiat experiența și *gîndirea* pe care o includ aceste invenții. Respingînd teza despre primitivul magic și prelogic, Thurnwald scrie : „Ideea că primitivii gîndesc ilogic a găsit un vast ecou pentru că ea este comodă și flatează. De mult timp mă străduiesc, fără mare succes, să arăt că doctrina ilogicului, a prelogicului, sau a alogicului, ca și concepția despre gîndirea extracauzală legată de aceasta, nu-i decît o teorie livrescă, străină de viață" [2]. Străină de viață și, putem adăuga, *respinsă de creația folclorică.*

Etnograful Leroi-Gouran protestează și el împotriva falsei opoziții care a fost creată între *homo faber*, care ar face numai unelte, și *homo sapiens*, care se consacră vieții spirituale. În această concepție, primitivul ar fi numai *homo faber*, pe cînd civilizatorul ar fi *homo sapiens*. „Acesta-i un punct de vedere prezent chiar la unii din cei care profesează știința omului, punct de vedere greșit și periculos, pentru că duce la o ruptură arbitrară și între oameni și înăuntrul lor" [3].

---

[1] M. Eliade, *op. cit.*, p. 363.

[2] R. Thurnwald, *L'esprit humain*, Paris, 1953, p. 331.

[3] A. Leroi-Gouran și Jean Poirier, *Ethnologie de l'Union française*. vol. I, *Afrique*, Paris, P.U.F., 1953, p. 13.

Etnografii burghezi de orientare progresistă se apropie astfel de un punct de vedere pe care l-a exprimat încă de mult Marx, cînd a arătat că fabricarea uneltelor *implică* gîndirea rațională.

În cadrul comunei primitive, nu numai că oamenii au făurit unelte, au închegat morala gentilică și au făurit admirabile creații poetice și plastice, dar ei au și *consemnat* în folclorul și în mitologia lor *valoarea pe care o reprezintă* pentru ei *puterea spiritului*. În proverbe și povestiri, în mituri și rituri aflăm, exprimată într-un chip limpede, evident, convingerea că toate modalitățile spiritului — istețime, deșteptăciune, înțelepciune, curiozitate, cunoaștere și invenție — *sînt valori de prim rang*. Dacă n-ar fi așa, ele n-ar fi impresionat atît de puternic conștiința primitivă, încît să determine acea frapantă frecvență a temelor citate mai sus, n-ar fi avut putere să rivalizeze, în conștiința primitivă, cu forțele supranaturale, tradiționale ale magiei duhurilor și zeilor. Acest fapt ne explică și apariția a două fenomene pe lîngă care învățații burghezi au trecut complet nepăsători : apariția *satirei* și a temei *eroului civilizator*. Puținele pagini care s-au scris în literatura burgheză (ne referim la literatura etnografică deoarece istoricii culturii nici nu se gîndesc la astfel de teme) sînt cu totul sărace și lipsite de perspective. Aceste teme nu-și pot căpăta semnificația lor substanțială decît în cadrul valorificării *umanismului gentilic*, pe baza interpretării marxiste a culturii primitive.

În folclorul primitiv, creația pe tema victoriei animalului deștept și a copilului-minune, pe tema diverselor manifestări ale inteligenței umane, pe tema eroului civilizator se adaugă la tematica bogată a moralei gentilice. Împreună, ele constituie un *ansamblu tematic pe teme raționale*, de proporții și de valoare impresionante, care *ține în cumpănă iraționalul* [1].

ADEVĂRUL ȘI VIAȚA ÎN POVEȘTI ȘI PROVERBE

Folclorul african, și mai ales cel din Africa apuseană, oglindește o societate de mult diferențiată, în care a avut timp să se cristalizeze ostilitatea împotriva căpeteniilor și regilor.

În astfel de condiții sociale, spiritul este canalizat nu numai spre stăpînirea naturii, ci și spre creația artistică și mitologică, avînd funcție didactică, rituală și estetică. Rațiunea devine și un mijloc de apărare, de revanșă, de atac. Încălcarea egalității, începuturile asupririi, sfidarea privilegiaților, toate acestea îndeamnă la revanșă și la protest împotriva forței, cel puțin pe plan spiritual.

Aceasta se vede și din concepția despre adevăr care s-a cristalizat în creații folclorice africane. Adevărul, deși apare ca o temă care prilejuiește ingenioase plasticizări, este conceput ca un mesaj social, mai ales în proverb. El nu-i o problemă abstractă, scolastică, rezolvabilă într-o sferă a meditației izolate de viață, ci un bun de preț, o certitudine vitală a forței adevărului care nu se lasă înăbușită, care luptă împotriva minciunii și triumfă asupra ei.

---

[1] În legătură cu această problemă, vezi lucrările folcloriștilor sovietici, ale unor folcloriști marxiști din R.D.G. (Steinitz, Kahlo) și lucrarea noastră *Sensul vieții în folclorul românesc*, București, E.P.L.A., 1957.

Iată cîteva zicători din folclorul pöl : „Adevărul este ca aurul" (oricîtă vreme ar sta în pămînt, oricît ar sta închis, orice i s-ar fi făcut, el rămîne neschimbat); „Toate adevărurile sînt asemenea ca şi *petele bibilicii*" (adevărul este unul singur); „Adevărul iese întotdeauna la lumina zilei"; „Gîndul lasă-n urma lui şi calul cel mai iute, dar nu poate risipi îndoiala" (oricît de repede ar merge gîndul, el nu poate da naştere decît la bănuieli şi la presupoziţii. De adevăr trebuie să te convingi); „Dacă stai la îndoială, dacă lucrurile sînt încurcate, dacă nu poţi deslusi adevărul de minciună, adastă timpul, el nu lasă nimic să-i scape".

După cum se vede, în aceste proverbe respiră o nestrămutată convingere în triumful adevărului. Dar triumful adevărului nu înseamnă altceva decît triumful binelui asupra răului, valoarea teoretică a adevărului este indestructibil legată de optimismul moral. Adevărul se identifică cu adevărul vieţii — cine crede în viaţă crede şi în adevăr — şi invers. Adevărul înseamnă o imanentă justiţie, de neînlăturat, de neocolit : „Oricît de departe s-ar da bătălia, tot se va cunoaşte sfîrşitul ei"; „Tot ce se petrece la deal se ştie şi în vale"; „E mai bine să te porţi cum trebuie"; „Lucrul putred tot o să pută"; „Chiar dacă minciuna pleacă de dimineaţă, iar adevărul de-abia seara, el tot o să ajungă minciuna"; „Minciuna îmbătrîneşte repede, ea n-are zile multe"; „Minciuna e ca o dîră de cenuşă... pe care o împrăştie vîntul".

Dacă în folclorul aceluiaşi popor am întîlnit constatarea şi consemnarea amară a deosebirii de avere şi putere, a opoziţiei dintre bogăţie şi sărăcie, dintre puternici şi slabi, cu unele accente pesimiste (de exemplu : „Puterea e mai tare ca dreptatea"), proverbele şi zicătorile despre adevăr şi minciună echilibrează optimist aceste accente.

Fără să cuprindă incursiuni asupra caracterului complex şi relativ al adevărului, folclorul african a surprins cu admirabil simţ artistic intuiţia profundă despre adevăr : el nu-i sensibil şi posedabil ca un obiect şi nimeni nu-l poate „pune în sac". Aceasta ne învaţă o povestire umoristică baulé :

Păianjenul şi adevărul

„Într-o zi, păianjenul luă un vas, spuse la gura lui cuvîntul «adevăr», îşi puse vasul în spate şi plecă la drum. El socotea că acum are adevărul în spate şi o să ştie întotdeauna adevărul.

Pe drum dădu de o apă şi văzu în ea banane. Se cufundă înăuntru, dar nu găsi nimic. Cînd se urcă pe mal, văzu iarăşi bananele; cînd se cufundă iarăşi, nu găsi nimic, şi aşa mai departe pînă cînd obosi de moarte.

În sfîrşit, veni o femeie, căreia păianjenul i se plînse de necazul lui. Femeia zise : «Dă vasul jos dacă vrei să vezi în sus ! ». Atunci îşi dădu seama păianjenul unde atîrnau bananele şi le culese.

Mînios că tocmai vasul în care pusese adevărul îi ascunsese adevărul, îl sparse de o piatră. Dar animalele şi oamenii stăteau împrejurul lui şi rîdeau de el".

Într-o altă povestire baulé te izbește împletirea dintre umor și o adîncă amărăciune trasă din experiența crudă a vieții : ce sens poate avea adevărul în gura celui puternic care îl poate zdrobi pe cel slab ?

Cum i-a spus capra hienei adevărul

„În două sate care nu erau prea departe unul de altul, trăiau hiena și capra. Hiena avea o prietenă bună și dragă în satul caprei, iar capra o prietenă în satul hienei. Cum hienei îi plăcea să mănînce capre, capra se ferea cu grijă să nu se afle în calea hienei pe drumul dintre cele două sate ; ea aștepta cu răbdare pînă ce hiena ajungea la prietena ei și numai după aceea se strecura să plece.

Într-o zi însă, cînd capra crezu că hiena a și sosit, plecă la drum și dădu peste dușmanul ei. Hiena o opri pe capră și îi porunci :

— Azi trebuie să-mi spui adevărul !

— Ce fel de adevăr ? întrebă capra cu frică și totodată uimită de asemenea cerință.

— Adevărul. Dacă nu mi-l spui pe dată, te mănînc într-o clipită !

— Jupînă hienă, se rugă capra tremurînd, eu sînt doar totdeauna aici pentru tine. N-ai ce să te grăbești. Mai curînd sau mai tîrziu ai să mă mănînci, n-am ce să fac.

— Vreau adevărul, adevărul ! Zbieră amenințătoare hiena.

— Adevărul este că vrei să mă mănînci, fiindcă azi n-ai mîncat bine de dimineață.

Atunci hiena o lăsă pe capră să plece, căci îi spusese adevărul".

Un rol deosebit în dezvăluirea adevărului vieții, a adevăratelor raporturi dintre oameni îl joacă fabula.

Fabula nu este un decalc simplist, o fotografie rudimentară a realității animale, ci o alegorie subtilă a relațiilor umane. În planul animal, șobolanul este întotdeauna inferior pisicii. Dar în sfera umană slăbiciunea și forța sînt relative : cel slab se poate revanșa și domina pentru că poate folosi — ceea ce nu-i ajută animalului — *spiritul*. Fabula nu se rezumă la raporturile de forță brută care domină în lumea animală.

Tocmai faptul că în folclorul popoarelor animale mici și slabe — ca iepurele, broasca, — ba chiar și insecte ca păianjenul, încarnează victoria spiritului asupra forței brute dovedește categoric că fabula primitivă sau populară are un rol caracterologic, reflectă psihologia și etica umană.

Dacă fabula s-ar contopi cu legenda, dacă n-ar exista intenția vizibilă a satirei sociale, dacă primitivul n-ar fi preocupat de societatea umană, ci numai de cea animală, atunci folclorul n-ar avea drept nucleu morala și psihologia umană, ci s-ar mărgini la o redare simplistă, mecanică a ierarhiei animale. În acest caz, oglinda folclorică ar trebui să înfățișeze victoriile permanente ale elefantului, leului, tigrului, leopardului, crocodilului etc., iar nu ale broaștei, iepurelui, păianjenului etc. În realitate, lucrurile stau altfel : broasca își bate joc de leopard și de elefant, păianjenul trage pe sfoară toate animalele. Puterea minții a intervenit ca o forță umană, nu mai puțin uriașă și prestigioasă decît forța brută sau magia.

Omul primitiv a avut nu numai experiența forței fizice, dar și a forței spirituale, a puterii inteligenței aplicate asupra realității și nu numai

iluzia despre puterea spirituală a vraciului. Aşa se explică faptul că alături de legendele şi miturile (cu animale) de origine totemică s-au născut şi au înflorit *mitul eroului civilizator* şi *fabula primitivă*.

Orizontul spiritual, capacitatea de observaţie, curiozitatea şi înţelegerea omului primitiv sînt mult mai largi şi mai suple decît au recunoscut-o chiar şi cei mai binevoitori etnografi şi folclorişti burghezi. Pe omul primitiv l-a impresionat în mod firesc animalul puternic sau animalul util, animalul de care trebuie să se apere sau animalul pe care l-a vînat sau l-a domesticit. Aceste două mari şi importante categorii de animale sînt, firește, izvoare de bază ale credinţelor totemice. (Totuşi, după cum s-a constatat [1], există printre totemuri suficiente exemple de animale sau plante neutile sau neprimejdioase.)

Experienţa de viaţă a primitivului se trage dintr-o dublă rădăcină : raportul faţă de natură şi raporturile sociale gentilice. Numai această experienţă *dublă*, considerată în toată lărgimea şi bogăţia ei, poate servi ca bază explicativă a variatelor forme de manifestare spirituală a omului din comuna primitivă.

Experienţa socială, experienţa de viaţă socială a primitivului, îl învaţă nu numai să memorizeze mecanic tradiţiile gintei şi să le aplice disciplinat. Imaginea aceasta, frecventă în descrierile vieţii sociale de către autorii burghezi, este unilaterală, mărginită şi, ca atare, falsă. Etnografilor burghezi le-au trebuit o sută de ani ca să înceapă să recunoască, cu destulă timiditate, faptul *personalităţii* în societatea primitivă (P. Radin, M. Leenhardt).

Dacă întregim cele menţionate despre puterea minţii cu concluziile care se desprind din studierea religiilor africane, ne dăm şi mai bine seama că umanismul gentilic a repurtat în cultura populară africană victorii remarcabile.

Convingerea omului în puterile sale spirituale a rezistat pe multe fronturi împotriva înăbuşirii religioase.

Referindu-se la civilizaţia „paleonegritică" — de fapt este vorba despre rasa neagră propriu-zisă, căreia îi aparţin majoritatea locuitorilor Africii [2] —, Baumann şi Westermann observă că în mitologia ei specifică „noţiunea de creaţie şi modelare a primului om este înlocuită cu noţiunea specifică cultului strămoşilor, a apariţiei primului om, în urma evocării unei fiinţe care-i considerată drept marele strămoş" [3].

Caracteristice pentru această civilizaţie (de fapt şi pentru alte „cercuri" de civilizaţie) sînt miturile despre apariţia copacilor, mitul despre cel dintîi om care a ieşit din peşteră sau dintr-un rîu, dintr-o baltă, din stînci etc. Mitologia astrală este slab dezvoltată.

La boşimani, lui Kaggen, care-i un fel de duh al vînătorii, erou protector şi demiurg, i se atribuie crearea lumii prin aruncarea la cer a sandalelor. Deşi are un caracter fantastic, ideea aceasta este însă suges-

---

[1] Vezi M. Besson, *Le totémisme*, Paris, 1927.

[2] Vezi *Etnografia continentelor*, sub redacţia lui S. P. Tolstov, M. S. Levin şi N. N. Ceboksarov, Bucureşti, 1959, p. 312.

[3] Baumann şi Westermann, *Les civilisations de l'Afrique*, Paris, 1948, p. 69.

tivă, în sensul că subliniază încă o dată limitele puterii zeilor în mitologia africană. Strămoşul este în fond un om sau un semiom; sîmburele raţional implicat în această categorie mitică iese în evidenţă dacă o comparăm cu ideea divinităţii aşa cum apare ea în religiile societăţii pe clase, unde este o expresie a „absolutului", opus „nimicniciei" umanului.

EXPERIENŢĂ ŞI GENERALIZARE

Deşi mitul s-a născut dintr-o nepotolită sete de cunoaştere, atunci cînd străduinţa omului primitiv s-a îndreptat asupra naturii ea a suferit cele mai mari eşecuri. De multe ori valabile cînd erau empirice şi izolate, cunoştinţele lui despre natură nu s-au putut bizui decît pe o experienţă spontană şi fragmentară, nu s-au putut ridica pe o satisfăcătoare treaptă de generalizare, n-au putut birui subiectivismul şi interpretarea antropomorfistică şi mistică. Înălţarea la experienţă metodică şi generalizare obiectivă (pentru că am văzut că este absurd să negăm generalizarea ca atare în gîndirea primitivă) nu s-au putut închega ca bază de gîndire ştiinţifică. Aceasta nu înseamnă că în mentalitatea primitivă puterea *spiritului* este mai puţin preţuită. Înţelegerea faptelor, recunoaşterea a ceea ce au ele comun, valorificarea generalului în fapte şi sprijinirea pe el sînt evidente şi nu mai puţin valoroase pe *tărîmul vieţii*. În acest sens trebuie radical schimbată optica cercetării, trebuie lărgit cu hotărîre cadrul fenomenelor. Interesul general, echilibrat pe care îl acordă concepţia marxist-leninistă atît fenomenelor naturii, cît şi fenomenelor sociale constituie pentru aceasta o bază sigură de plecare.

Pentru omul primitiv, mediul social este tot atît de important ca şi mediul natural. Orientarea în stufişul relaţiilor sociale nu-i mai puţin arzătoare pentru el decît orientarea la vînătoare sau la pescuit, în alegerea plantelor medicinale sau a mijloacelor de apărare împotriva fiarelor. Firește că *stadiul evoluţiei sociale* joacă un rol hotărîtor în situarea problemelor de viaţă, a problemelor etice-sociale pe prim plan în conştiinţa omului din comuna primitivă. Faza de descompunere a comunei, începutul de diferenţiere a averii, cristalizarea tipurilor caracterologice etc. ridică în faţa omului multe, complicate şi subtile probleme de viaţă. Diferenţierea de avere creează situaţii sociale variate, alterează egalitatea originară, determină înăuntrul grupului tensiuni mai puternice şi mai nuanţate, individualizează personalităţile. Aceste condiţii sociale noi se află la baza majorităţii creaţiilor folclorice africane, de aceea nu-i de mirare că înăuntrul lor un rol de prim plan îl capătă problemele vieţii, orientarea în viaţă, experienţa de viaţă. Aceste trăsături sînt valabile pentru majoritatea societăţilor africane, dar nu pentru Australia de pildă.

În folclorul australian sau sud-american nu există proverbe, gen în care africanii excelează. Proverbele şi maximele însoţesc, în folclorul african, dezvoltarea amplă pe care a căpătat-o satira. Dar dacă satira înfierează, condamnă şi ridiculizează abaterile de la morala gentilică, proverbele îşi asumă un rol *preventiv* şi *defensiv*. Satira încearcă să resta-

bilească egalitatea gentilică, folosind mijloacele suscitării — am spune ale „mobilizării" — opiniei colective. Există la rădăcinile satirei un neostoit optimism; convingerea că înfățișarea nudă a plăgilor egoismului îl va demoraliza și-l va frînge pe vinovat.

Proverbul este o expresie mai lucidă și totodată mai calmă a conștiinței; el indică hotărîrea de a face față unei situații date, în care principalul este apărarea față de cei avuți, puternici, vicleni, egoiști etc. Satira este „mai morală", în sensul că implică năzuința reformării, transformării și îmbunătățirii, dacă nu a desăvîrșirii morale. Față de satiră, proverbul este o formă de manifestare a puterii spiritului mai discretă mai molcomă, dar tot atît de interesantă și demnă, deși nu plastic frapantă, de valorificare. Nici nu s-ar putea înțelege apariția și dăinuirea milenară a proverbelor dacă în ele n-ar fi implicată convingerea în puterea, mai mult chiar, în absoluta *necesitate* a inteligenței. Dar nu sub aspectul ei constructiv, inventiv sau imaginativ, ci, ca și în satiră, sub aspectul *experienței* de viață și al *generalizării*, sub aspectul *practicii*.

Subliniem termenii experiență și generalizare, pentru că definițiile curente ale proverbului se opresc la evidențierea unilaterală a experienței. Așa, de pildă, A. Jolles susține că în proverb, spre deosebire de mit și de ghicitoare, fiindcă n-avem de-a face cu o întrebare și un răspuns, n-am găsi decît o „exprimare". „Însă această exprimare a proverbului nu leagă reprezentările, nici nu conchide de la judecată la judecată, ci se raportează într-un chip singular, necondiționat la un fapt..." [1]. Ba chiar se afirmă cu multă siguranță că limba proverbului este de așa fel, încît toate părțile lui, prin semnificația, prin legăturile sintactice și stilistice, prin mișcarea lor sonoră, relevă „ferirea de orice generalizare și abstracție"[2].

Aceasta-i o probă de interpretare formalistă a creației folclorice: nu degeaba cartea lui Jolles, care pretinde să dea o teorie a folclorului, se cheamă *Simple forme*. Dar este izbitor faptul că un proverb este o generalizare, că el reprezintă puterea de a desprinde din repetarea unor nenumărate situații și întîmplări de viață o concluzie, o soluție de orientare, o „lege" a vieții. Proverbul este fragmentar prin forma lui dar, ca și perechea lui literară, maxima, el implică o arie vastă de generalizare, o confruntare și o verificare temeinică, o scrutare adîncă a imediatului și a diversului faptelor de viață: ceea ce viața ne înfățișează ca imediat valabil se dovedește doar aparent; ceea ce vrea să se impună ca absolut și incontestabil se cere relativizat dialectic, întregit cu contrariul lui.

„Bătrînii își închipuie că numai ei rostesc vorbe înțelepte". Tîlcul adînc al acestui proverb din Togo este o relativizare dialectică a experienței însăși: simpla acumulare a experienței, a empiriei de care dispune omul în vîrstă nu asigură în chip necondiționat și exclusiv monopolul înțelepciunii. Dacă împerechem acest proverb cu concluzia trasă din întreaga creație folclorică, în care se apreciază inteligența copilului, a femeii, a tînărului, ne dăm seama că ne aflăm înaintea unei rezerve discrete, în

[1] A. Jolles, *Einfache Formen*, 2-te Auflage, Halle, 1956, p. 135.

[2] *Ibidem*, p. 137.

fața afirmării dogmatice a experienței ca unică sursă de înțelepciune. Dar fără ca această rezervă fină să micșoreze cumva valoarea trainică a experienței de viață. Căci proverbul se întîlnește, în sfera largă dialectică, cu riturile de inițiere, care sînt însoțite de sfaturile necesare adolescenților care pășesc în viață. Proverbul implică, prin însăși funcția lui socială convingerea că experiența și înțelepciunea sînt neapărat necesare în viață și că ele sînt transmisibile.

În folclorul Togo (ewe, kabre, mobe, gurme etc.), proverbele, care sînt numite plastic „înțelepciunea pe uliță" sînt foarte numeroase. Încă pe la sfîrșitul veacului al XIX-lea, misionarul german Christaller adunase vreo 300 de proverbe numai de la populația tși. Chiar dacă unele proverbe după cum arată cei ce le-au cules, nu sînt inteligibile europenilor din pricina personificărilor specifice, referitoare la mediul băștinaș, ele prezintă un interes deosebit. Proverbele completează și întăresc unele trăsături esențiale ale fizionomiei spirituale a popoarelor africane : spiritul critic, sarcasmul, o adîncă cunoaștere a slăbiciunilor omenești, o înțelepciune discretă. Rostul lor este departe de a fi contemplativ. Așa cum se înfățișează și maximele culte, proverbele africane *pun în gardă*, trezesc și învață spiritul critic, alcătuiesc un îndreptar al lucidității, dar nu în sensul unei școli a egoismului cum sînt celebrele maxime ale lui La Rochefoucauld. Pentru faptul că sînt defensive nu înseamnă că proverbele africane vor să-l învețe pe om că „omul este lup pentru oameni". Îndreptarul egoist de viață pe care l-a trasat La Rochefoucauld s-a născut într-o cu totul altă societate decît cea gentilică. Proverbele africane sînt la jumătate de drum între deplina, naiva și totala încredere reciprocă gentilică și chinurile individualismului și egoismului. Multe dintre ele mărturisesc o încredere zdruncinată în ceilalți oameni, dar fără să conceapă cumva că sprijinirea pe grup ar putea fi înlocuită prin egoism cinic și nepăsător.

Din grupul de proverbe culese din Togo de către Schönhärl se desprind cîteva teme care ne lămuresc *ce* se transmite, ce fel de învățătură urmează să fie cristalizată în maxime și memorată cu grijă.

În primul rînd regăsim îndemnul la ajutor și încredere reciprocă, critica zgîrceniei, a lingușirii, îndemnul la modestie, încredere în valori morale, dar cu menționarea efortului pe care îl cer ; se amintește stăruitor că cinstea, chiar în condițiile mizeriei, e preferabilă bogăției născute din jaf, se apreciază caracterul omului și dragostea de satul natal.

Asemenea exemple sînt numeroase. De pildă :

Deschide-ți mîinile dacă vrei să ai tovarăși ! Uită-te la bătrînul ăsta cu familia lui : nu-și deschid mîinile, de aceea n-au tovarăși !

Un singur copac nu se poate împotrivi vîntului ;
Ochiul rar se ceartă cu somnul (Vecinii și prietenii te ajută) [1] ;
Cleștele a spus : „Cînd sîntem doi, rezistăm bine" ;
Zgîrcenia este mama tuturor relelor ;
Maimuța-cîine spune : „Rana se usucă, foamea nu se usucă" ;

[1] Interpretările date în paranteză sînt ale lui Schönhärl.

Mai bine să creşti un copil rău, decît să fii sterp (Mai bine să mănînci pîine proastă, decît să rabzi de foame);

Nu te poţi duce la piaţă cu mîinile goale;

Mai bine să-ţi omori copilul, decît să ajungă un ucigaş;

Lauda de sine nu miroase bine;

Dinţii rîd, dar pîntecul are alte gînduri (Nu te încrede în linguşitori);

Copilul să nu-şi ridice tatăl în sus şi să spună: „Uite o vacă!" (Modestia e podoaba tinereţii);

Nici cel mai tare nu poate sări peste pămînt;

Pasărea care n-a ouat ouă bune se ascunde în pădure (Cine n-are conştiinţa curată nu iese printre oameni);

Şobolanul nu se arată ziua (Cel ce face rău se teme de lumina zilei);

Adesea, cel care-i gol rîde de altul care-i în zdrenţe (Bîrna din ochiul altuia);

Copilul care fierbe mîncarea nu face şi berea (Toate trebuie învăţate);

Crocodilul nu se îneacă în apă;

Cine are o voinţă tare poate să lase să i se smulgă părul fir cu fir;

Cel care mănîncă ouăle nu se gîndeşte cum a pătimit găina pînă le-a făcut (Bogatul nu se gîndeşte la cei care muncesc pentru el în sudoarea frunţii);

Mai bine să fii orb decît să mănînci supă străină;

Nici un oraş străin, oricît ar fi de frumos, nu-i frumos ca satul din patrie.

ÎNŢELEGEREA NATURII ŞI A VIEŢII SOCIALE

Interesul pentru natură al popoarelor africane a fost determinat de nevoile materiale, deşi el nu a dus adesea decît la o interpretare antropomorfă. Astfel, boşimanii au fost izbiţi de legăturile ce se pot stabili între fazele lunii şi ploaie. Lebzelter a constatat că la multe triburi boşimane luna este considerată drept cauză a ploilor. Cultul lunar a izvorît din constatarea faptului că animalele vin să se adape pe lună plină, după ploaie. Aceasta-i perioada considerată drept cea mai favorabilă pentru vînătoare.

„Boşimanii kalahari au cunoştinţe astronomice foarte avansate: crucea sudului poartă la ei numele de Steaua girafei (înăuntrul grupului ei deosebesc doi «lei» şi două «leoaice»); Orion este pentru ei «broasca ţestoasă femelă», Aldebara «bivolita»; altele «Capricornul». Aceasta înseamnă că stelele erau «odinioară» animale sau oameni. Despre soare nu este vorba. Acest exemplu arată că astronomia a apărut în perioada vînătoriei..." [1].

Sintetizînd rezultatele analizei amănunţite pe care a întreprins-o asupra miturilor din punct de vedere cosmogonic, Baumann dă următorul tablou asupra „forţelor creatoare" la africani:

[1] R. Thurnwald, *L'esprit humain*, p. 55.

1. Un zeu suprem creator asociat cu cerul, soarele, ploaia, furtuna.
2. Un strămoș sau un zeu ctonic.
3. Perechea părinților lumii (cer-pămînt).
4. Eroul salvator este asociat cu strămoșul, care sau ajută fiului ceresc ca animal, sau apare ca autonom în cadrul unui ciclu mitic animalier.
5. Apariția spontană, autonomă a oamenilor și animalelor din pămînt, arbori sau apă.

Trebuie să prețuim la justa ei valoare afirmația unui etnograf atît de competent cum este Baumann, cînd el afirmă, după studierea a sute de mituri africane, că „africanul e puțin înzestrat pentru creația mitică" [1]. În ceea ce privește conținutul mitologiei africane, el este în esență „chipul în care a apărut omul pe pămînt, cum a trăit și ce a trăit..." [2]. „Sînt cu totul neînsemnate miturile cosmogonice sau divine care joacă un rol precumpănitor în alte mitologii. În centrul creației, ca și în analiza noastră, stă, ca și în spiritul african însuși, omul" [3].

Baumann, care n-a avut niciodată intenția de a se ocupa de umanismul sau raționalismul african, declară: „Ne-au surprins în aceste «legende culturale» multe afirmații despre geneza culturii, care coincid într-un chip uimitor cu tezele noastre etnologice" (elemente raționale). În timp ce materialul din sfera religioasă apare redus, cu excepția legendelor totemice, reiese că africanul a fost frămîntat mai ales de „originea formelor economice, în primul rînd de agricultură, de domesticirea animalelor și de obținerea focului" [4].

La problemele economice se adaugă problema originii familiei și a relațiilor sociale; relațiile sexuale sînt legate de motivul căutării hranei și al descoperiri focului. Astfel este intuit raportul funciar dintre problemele vieții materiale și ale originii familiei.

În miturile africane, vînătoarea apare ca cel mai vechi mijloc de obținere a hranei, numai la crescătorii de vite ea este subapreciată. În ce privește animalele, se afirmă geneza lor din pămînt, peșteri, apă, arbori.

Cînd animalele sînt eroi culturali, ele sînt uneori solare, alteori ctonice (în Congo și Sudan, cîinele). Alteori apar ca eroi cameleonul, păsările, păianjenul.

Animalele sînt uneori considerate ca dar divin. Adesea strămoșii și duhurile apar ca dăruitori ai primelor cereale. Foarte important este faptul că au fost găsite explicații raționale ale agriculturii. Meritul acestei epocale descoperiri nu este cîtuși de puțin divin sau regal. Personalități istorice apar numai la popoarele cu monarhii. „Multe din aceste mituri dovedesc o pătrundere uimitoare a indigenilor în înlănțuirea faptelor istorice. Ele cuprind indicația că femeia a fost aceea care a inițiat agricultura sau care și-a dat mai întîi seama de utilitatea cerealelor actuale" [5].

---

[1] H. Baumann, *Schopfung und Urzeit im afrikanischen Mythos*, Berlin, 1936, p. 1.
[2] *Ibidem*.
[3] *Ibidem*, p. 2.
[4] *Ibidem*, p. 3.
[5] *Ibidem*, p. 302.

Originea focului este o temă preferată. În multe mituri, focul este atribuit femeii. O dată cu apariția patriarhatului, ea a cedat locul bărbatului. Focul apare și ca dar divin, însă foarte frecvent este atribuit străMoșului, alteori vînătorului sau unui om oarecare.

Foarte semnificative sînt miturile despre pregătirea primei hrane. Împotriva interpretării misticizante care afirmă că timpurile mitice înseamnă pentru primitiv sfera absolutului, sacrului etc., din analiza miturilor africane rezultă că timpurile mitice sînt caracterizate prin folosirea cărnii, a alimentelor etc. *crude*, prin lipsa oălritului și fierăritului, deci printr-o perioadă de *inferioritate culturală*.

În ceea ce privește viața sexuală și familia, este răspîndită ideea separării originare a sexelor pe sate. După cum s-a menționat, în mitologia africană cel mai adesea femeile sînt acelea care posedă focul : cunoscînd focul, bărbații învață și procrearea și viața conjugală. Aceasta arată originea străveche din epoca matriarhală a acestor mituri, confirmă totodată teza — dovedită științific de către marxism — despre anterioritatea matriarhatului.

Baumann arată că oroarea de incest n-a putut împiedica ideea căsătoriei originare, mitice, între frate și soră. Dar „morala laxă a încălcării oprelistei incestului se găsește în mod excepțional în Africa și provine numai din straturile dinastice".

Problema deosebirii rasiale se află în straturile mai noi ale mitologiei africane ; ea este legată de experiența dureroasă a asupririi colonialiste. În miturile africane, deosebirea rasială e socotită ca o pedeapsă. Miturile mai noi cuprind și arzătoarea problemă alb-negru. În general situația de privilegiat a albilor a impresionat puternic și a trezit nevoia unei explicații. Negrii sînt albii care n-au fost vrednici să se spele, constată un mit marawi. Negrii erau albi, dar unei femei curioase i-a căzut în cap un lichid negru, explică un alt mit. În astfel de mituri este implicată convingerea unei egalități originare, pe care a alterat-o întîmplarea sau vina negrilor. Dacă uneori în mituri soarta grea a negrului este înțeleasă ca o pedeapsă meritată (de exemplu pentru lene) sau pentrucă au mîncat dintr-un pom oprit (influență creștină), alteori mitul reflectă în chip impresionant o realitate de fapt, realitatea deosebirii totale, dintre viața de profitor a colonialiștilor și cea de paria a băștinașilor. Astfel, un mit povestește că dintre copiii primilor oameni, cel care a luat prima sapă și a desțelenit pămîntul s-a înegrit. Într-un alt mit Dumnezeu a avut un copil alb și unul negru. *Negrii dobîndesc orice cu trudă, albii ușor și cu viclenie* (mit cules la ekoi de către Talbot).

Un mit așanti cules de Ellis povestește că zeul suprem a făcut trei negri și trei albi. Ei au trebuit să aleagă între două vase, dintre care unul avea în el fier și metale, iar celălalt o hîrtie mototolită. Albii au luat hîrtia și prin aceasta înțelepciunea. (Un mit analog se găsește și la ewe, cules de Spiess.)

Dacă mitologia africană nu a putut depăși explicația divină sau semidivină, semiumană a lumii, în schimb viața primului om și originile culturii ocupă în această mitologie un loc de seamă. Vînătoarea, domesticirea animalelor, originea plantelor, descoperirea focului, pregătirea

hranei, apariția meșteșugurilor, a vieții sociale, problema stabilirii unor instituții și moravuri, a culturii etc. constituie o dovadă vie și amplă a gîndirii popoarelor africane asupra omului, de fapt asupra vieții sociale, asupra originilor civilizației.

În ciuda tributului pe care îl plătește folclorul african credințelor supranaturale, rezultă că analiza obiectivă a unui etnograf competent reduce simțitor procentul de misticism pe care cititorul s-ar aștepta să-l găsească în mitologia africană, dacă ar lua drept bune interpretările misticizante. Constatările lui Baumann pot fi puse într-o lumină și mai puternică, dacă facem cîteva comparații între mitologia primitivă africană și cea a Egiptului antic. Alegem intenționat mitologia egipteană, pentru ca să reiasă clar că specificul mitologiei africane nu se explică prin factorul rasial, egiptenii fiind și ei africani, mitologia lor fiind însă adînc pătrunsă de teologia elaborată de clerul unui stat sclavagist.

„Este în afară de orice îndoială scrie Frazer — că explicațiile grosolane aspra originii umanității, care erau comune grecilor, evreilor, babilonenilor și egiptenilor, au fost transmise acestor popoare civilizate ale antichității de către strămoșii lor sălbatici și barbari"[1]. Observația lui Frazer are meritul de a atrage atenția asupra priorității mitologiei primitive. Dar Frazer nu și-a pus problema comparării acestor mitologii „civilizate" cu cea primitivă din punctul de vedere al unei eventuale *valorificări*. O comparare sumară ne obligă însă la abordarea acestei valorificări. Cu atît mai mult cu cît nu lipsesc în literatura burgheză expuneri comparative, din care se vede însă că autorii lor, nevrînd să se certe cu biserica, consideră că cea mai înaltă cosmogonie este cea teologică! Așa, de pildă, M.B. Weinstein, comparînd cosmogonia orientului antic cu cea primitivă, găsește că prima este net superioară. Dar printre cosmogoniile orientului antic cea mai înaltă este a bibliei, pentru că facerea lumii se petrece la simpla poruncă a lui Dumnezeu[2].

După cum arată Baumann, în mitologia africană forțele creatoare ale lumii sînt, pe lîngă zeul suprem, un strămoș sau un erou cultural. Grupul cel mai important de mituri este acela în *care nu-i vorba de nici un zeu sau ființă creatoare*, ci de *apariția spontană a oamenilor și animalelor din pămînt, arbori, apă* etc.

În cosmogonia egipteană, elementul primitiv, străvechi, este reprezentat de zeul Nun, zeul apei primordiale, oglindind convingerea că Nilul este rădăcina vieții prezente și trecute. Ca și în alte cosmogonii vechi orientale, marea primordială este socotită că a ființat înaintea oricărei ființe. Marea este însă un zeu, zeul Nun, părintele zeilor. Pe de altă parte, teologii din cetatea Heliopolis („cetatea soarelui") s-au străduit să demonstreze că Ra, zeul soarelui, este adevăratul creator al lumii. Versiunea heliopolitană — spre deosebire de cea a teologiilor din Memfis și Hermopolis — îl înfățișează pe Ra ca demiurg absolut superior lui Nun, ca zeu

[1] J. Frazer, *Le folklore dans l'Ancien Testament*, Paris, 1924, p. 6.

[2] M. B. Weinstein, *Entstehung der Welt und der Erde nach Sage und Wissenschaft*, Leipzig, 1913, p. 8.

care s-a creat pe sine însuşi şi de la care datează cu adevărat lumea. Dar Ra sau Atum, zeu suprem care îi va absorbi pe zeii locali, provinciali, nu-i decît „prototipul faraonului"[1].

Fondul folcloric primitiv s-a păstrat doar prin unele mituri care, ca şi în mitologia altor popoare africane, înfăţişau un animal ca creator : un şarpe, o reptilă cu braţe umane. Influenţa reprezentărilor zoomorfe a făcut ca uneori Atum şi Kapri să capete astfel de reprezentări plastice. Esenţialul însă, în procesul elaborării teologiei, a fost făurirea unei imagini divine după modelul faraonului, după cum la rîndul lui, faraonul a fost asimilat cu Ra. Cosmogonia a fost transformată în teogonie, desigur nu în măsura în care acest fenomen se va întîmpla în Babilon sau Grecia, dar destul de puternic ca să putem discerne chipul în care concepţia politică-teologică a unui stat sclavagist a trebuit să înăbuşe vechile elemente primitive. Aşa, de pildă, în ce priveşte chipul în care este definit actul creator al divinităţii.

În mitologia africană (de pildă la şiluki), creatorul este conceput ca un meşteşugar, ca un olar. Mitologia egipteană a păstrat această străveche imagine artizanală sub înfăţişarea zeului Knum, zeul olar, adorat în cinci cetăţi însemnate din Egiptul mijlociu şi Egiptul superior. Dar nu această imagine şi nici aceea a zămislirii pe cale fiziologică au fost caracteristice pentru concepţia teologică spiritualistă, ci *magia verbală*. Zeul a creat lumea prin *cuvînt*, prin *verb* : zeul a pronunţat numele oamenilor, cetăţilor etc. şi aceştia au început să existe ! Imaginea creaţiei materiale a fost cu totul înăbuşită de imaginea creaţiei spirituale, deoarece, încă din mileniul al II-lea, preoţii memfiţi socoteau că „sămînţa şi mîinile lui Atum nu erau altceva decît dinţii şi buzele lui Ptah"[2], adică verbul creator.

La origine, Ptah era pămîntul, insula primordială care a apărut din apă. Dar teologii au transformat străvechea părere despre apariţia din apă într-o filiaţie teogonică : pămîntul a devenit zeul Ptah, zămislit de zeul Nun, „părintele zeilor". Ptah, zeu ctonian, împărtăşea situaţia lui privilegiată cu Ra, zeul soarelui. Teologii egipteni nu s-au hotărît să aleagă între zeul pămîntului şi zeul soarelui : ambii personificau forţe la fel de populare şi a căror vitalitate o verificăm şi azi în mitologia ctoniană şi solară a popoarelor africane. Teologii n-au putut renunţa nici la alte fenomene naturale, ca aerul, umezeala, perechea pămînt-cer etc.

De aceea ei au introdus aşa-numita „eneadă" a zeilor, un grup de nouă zei prin care forţele cosmice sînt integrate în succesiunea şi ierarhia teogonică, ultimul zeu Horus fiind considerat predecesorul dinastiei de faraoni ai Egiptului. Astfel, ordinea social-politică a fost dogmatizată de către clerul egiptean ca o *urmare* a ordinii cosmice-teogonice.

Africanistul de seamă care a fost Karl Meinhof, consideră că în Africa a existat o cosmogonie fără cult. În Africa, miturile cosmogonice şi antro-

---

[1] Serge Sauneron şi Jean Yoyote, *La naissance du monde selon l'Egypte ancien*, în *La Naissance du monde*, Paris, 1959, p. 29.

[2] *Ibidem*, p. 40.

[3] *Ibidem*.

pogonice au de regulă o slabă legătură cu cultul sau n-au chiar de loc legătură cu el şi stau alături de exerciţiile religioase ca simple teme de basm[1].

La africanii ewe (Ghana de azi), cerul este considerat bărbatul, iar pămîntul femeia. Cu ajutorul ploii, cerul rodeşte pămîntul. „Întrebarea de unde vine cerul şi pămîntul se pierde prea mult în abstracţie. Pentru acest mit, intuiţia nemijlocită a cîmpului care înverzeşte după ploaie este începutul palpabil".

Ideologii burghezi care repun mereu problema influenţei Egiptului asupra culturii africane se mărginesc să compare elemente stilistice izolate din plastica celor două culturi. Ei nu văd că în Egiptul antic cosmogonia, mitologia, literatura, arhitectura, plastica şi pictura au trăsăturile culturilor societăţii sclavagiste, în timp ce cultura primitivă africană este în esenţa ei cu excepţia elementelor provenite din regatele feudale, *o cultură populară.*

MITURILE DESPRE ORIGINILE CIVILIZAŢIEI

Miturile despre originea focului constituie unele dintre cele mai interesante tematici din complexul mitologiei primitive şi, totodată, unele dintre argumentele cele mai zdrobitoare împotriva denaturărilor misticizante ale ideologilor burghezi. Împotriva acelor interpreţi reacţionari, care îl înfăţişează pe omul primitiv ca trăind permanent în „timpul mitic", adică într-un plan de viaţă complet dominată de preocupări magice şi religioase, precum şi împotriva acelora care reduc tematica bogată legată de viaţă a mitologiei primitive la misticism, mitologia focului dezvăluie un fapt hotărîtor : omul primitiv este conştient de uriaşa importanţă a acestei descoperiri, care a revoluţionat istoria vieţii materiale a societăţii.

Impresia excepţională pe care a produs-o descoperirea focului asupra unor populaţii primitive a fost atît de puternică, încît divinitatea-strămoş a fost denumită după acest eveniment. Astfel, la tribul african Thonga, după cum a arătat H.Junod, numele strămoşului Hitalabumba înseamnă „cel care a adus un cărbune aprins într-o scoică".

Împotriva acelor interpreţi misticizanţi ai folclorului primitiv, după care conştiinţa omului primitiv este desprinsă de timpul real, el petrecînd în „permanenţă" în „timpul mitic" atemporal, este bine să subliniem constatarea obiectivă făcută de învăţatul Frazer, care arată că miturile despre originea focului „merită să fie cercetate mai de aproape, ca documente cu caracter hotărît istoric"[2]. După Frazer, miturile variate despre originea focului relevă foarte clar conştiinţa însemnătăţii descoperirii focului, faptul că focul a marcat *perioade istorice* în istoria omenirii : *înainte* şi *după* descoperirea lui, *înainte* şi *după* descoperirea aprinderii focului. De aceea el consideră că miturile, din acest punct de vedere

[1] K. Meinhof, *Afrikanische Dichtung*, Berlin, 1911, p. 29.

[2] Frazer, *Les mythes sur l'origine du feu*, Paris, 1931.

pot fi grupate istoric, că ele relevă o *periodizare* a istoriei societății și a civilizației din punctul de vedere al tehnicii : 1) perioada ignorării focului ; 2) perioada cunoașterii focului (descoperit întîmplător), dar a ignorării aprinderii lui ; 3) perioada descoperirii aprinderii focului.

Unde este „timpul mitic" amorf, nediferențiat, despre care vorbesc interpreții misticizanți ? Unde este „trăirea" permanentă în „suprasensibil", în sfera sacrului și a misticismului ? Se pare că primitivii au mai mult simț istoric și oglindesc mai mult în ideologia lor viața materială decît o doresc interpreții lor misticizanți. Primitivii, spre deosebire de ideologii burghezi misticizanți, n-au nici un motiv să ascundă importanța vieții materiale. Miturile despre originea focului, și cu deosebire cele care pot fi grupate în categoria miturilor „perioadei fără foc", descriu această perioadă ca o calamitate, ca o suferință fizică și morală. Este interesant de remarcat faptul că, deși în principiu primitivii socotesc animalele drept egale sau cel mai adesea superioare omului, de data aceasta, perioada fără foc este apreciată ca o „stare animalică" a omului. Revine frecvent în aceste mituri compararea omului care mînca hrana crudă cu animalele. Așa, de pildă într-un mit al tribului african waspagga din Africa răsăriteană se spune : „odinioară oamenii nu aveau foc, de aceea ei trebuiau să-și mănînce mîncarea crudă, așa cum fac maimuțele".

Următorul mit al tribului african waspagga (Africa răsăriteană) ne schițează o imagine vie a descoperirii *colective* a focului.

„Odinioară, oamenii nu stăpîneau focul și trebuiau să mănînce carnea crudă, ca maimuțele. Într-o zi, pe cînd oamenii duseseră vacile la păscut își luaseră ca de obicei mîncarea cu ei. Aici își făcură săgeți și începură a se juca cu ele. Unul dintre ei își înfipse săgeata într-un buștean și începu s-o învîrtească între palme. Atunci săgeata se încălzi și omul strigă celorlalți : « Cine vrea să-i dau o lovitură ? » Ceilalți alergară și omul îi lovi cu vîrful săgeții. Cei loviți fugiră. După aceea el învîrti săgeata și mai tare ca s-o încingă și iar îi lovi. Dar acum ceilalți oameni îl ajutară, spunînd : «Hai s-o facem fierbinte ». Atunci făcură să se învîrtească săgeata din toate puterile și iată că din capătul săgeții iese fum și că iarba uscată care se afla dedesubt începu să se aprindă"[1].

Un ecou puternic au avut în conștiința popoarelor africane și descoperirea agriculturii, a uneltelor și chiar a instrumentelor muzicale, care joacă un rol deosebit în viața animată de muzică și dans a satului african. Iată două mituri culese de la popoarele yoruba și bambara care memorează semănarea porumbului și inventarea primei tobe (*dunnu*).

Mitul semănării porumbului (mit yoruba)

„Povestea spune că Kesi, Kemta, Aké au fost cele dintîi orașe întemeiate în pădurea Egba. După aceasta, celelalte orașe s-au grăbit să-și așeze temeliile. Deoarece trăiau toate în bună pace s-au gîndit să-și pună un rege peste ele. Au întrebat soarta și au primit răspuns că un om cu nume

[1] J. Frazer, *op. cit.*, p. 149.

Odjoko, prieten cu căpetenia din Kesi, ar fi potrivit. Atunci îl făcură rege. În vremea aceea mijloacele de hrană erau puține în celelalte orașe ; porumb se găsea doar la Kesi, căci numai acolo creștea.

Regele Odjoko le spusese oamenilor să nu vîndă celorlalți din Egba boabe de porumb pînă nu l-au înmuiat în apă fiartă. Curînd după aceea căpetenia din Aké își dădu fata Adeșiku după regele Odjoko. Datorită ei, orașele Egba aflară viclenia ce li se făcuse. Într-o zi Alaka o întrebă pe fiica sa cum ar face ca să semene grăunțe bune pe ogor. Fata îi răspunse :

— Tată, știi că ne este oprit cu strășnicie să dăm boabe bune ; cine trece peste porunca asta e pedepsit cu moartea ; dar pentru iubirea ce-ți port ca fiică a ta, am să fac o încercare chiar dacă ar fi să mă coste viața.

Apoi a început să chibzuiască în ce fel să-și ajungă ținta. Și iată ce gînd i-a venit. După vreo două zile i-a spus tatălui său să-i trimită trei pui. Cînd au sosit, i-a hrănit cu multe boabe ; și-i trimise vorbă tatălui printr-un sol să-i taie, să adune grăunțele din măruntaiele lor și să le semene. Tatăl a făcut întocmai și se minună cînd văzu cum răsar grăunțele la el pe cîmp, dar n-a spus nimănui nimic pînă ce porumbul n-a legat spic și s-a copt.

După ce Alaka a dezghiocat porumbul, a trimis pe toți cei din Egba ca să-l semene. Oamenii au făcut întocmai, l-au cules, l-au mîncat și se mirau cînd vedeau cum răsare porumbul pe ogoarele lor chiar așa cum creștea la Kesi. Au ținut o adunare și, cuprinși de mînie, au hotărît să poarte război cu Idjoko, unde locuia atunci Odjoko ; nimiciră orașul și uciseră mulți locuitori ca să se răzbune de pricina cu grăunțele".

Cum s-a ajuns la stăpînirea dunnu-ului (mit bambara)

„Înainte numai la hiene găseai *dunnu* (tobă), iar oamenii nu știau la ce-i bun.

Într-o bună zi un om pe nume Siramaka auzi un zvon de tam-tam care i-a sunat plăcut la ureche. De aceea s-a hotărît să pună mîna pe instrumentul care scotea asemenea sunet.

A pornit către locul unde auzise *dunnu*-ul răsunînd și a ajuns astfel în satul hienelor.

Fiarele îl prinseră și-l legară ca să nu le scape. Au hotărît să-l aducă jertfă *dunnu*-ului lor, care răsuna atîta de tare, încît dacă-l băteai la Bogande puteai să-l auzi la Bamako.

Peste noapte, Siramaka a izbutit să tocească legăturile care-i țineau brațele, a pus mîna pe *dunnu* și a fugit cu el. Înainte ca hienele să-și dea seama de furt, el ajunsese în sat și bătea în *dunnu*, care făcuse pe mulți, prin sunetul său, să se strîngă ca să vadă ce era.

De atunci oamenii au avut mereu *dunnu-uri* și obiceiul ăsta le-a rămas".

Pe lîngă caracterul iluzionar-practic pe care îl au miturile, ele cuprind deci și un *sîmbure rațional, real-practic*. Interpreții misticizanți refuză să recunoască acest sîmbure rațional ; pentru ei mitul provine din rit și se identifică cu ritul, mitul primitiv ar avea *numai* o funcție rituală, de relevare exclusivă a unei „realități sacre". „Evident este vorba de rea-

lități sacre, căci pentru societățile arhaice sacrul este realul prin excelență. Tot ce aparține sferei profane nu participă la Ființă. Tocmai pentru motivul că profanul nu-i fundat ontologic prin mit"[1]. O afirmație gratuită și o generalizare tendențioasă, pentru că : 1) miturile despre „realitatea profană", adică miturile despre originea omului, a plantelor, a animalelor, a focului, a uneltelor, a armelor, a vînătorii, a agriculturii, a dansului etc. demonstrează prin sute de exemple că primitivul *recunoaște, prețuiește* și *valorifică* realitatea profană ; 2) toate aceste manifestări ale interesului adînc pentru realitatea obiectivă, pentru originile omului și ale vieții sociale nu apar numai în mituri, ci și în *genurile profane* ale literaturii primitive.

Mituri despre originea omului

Într-un mit cules de la masai, omul exista înainte ca Dumnezeu să fi făcut lumea. „Cînd Dumnezeu a creat lumea, el a găsit pe pămînt trei ființe : un Dorobo (membru al tribului Dorobo) un elefant și un șarpe care trăiau împreună".

Meinhof arată că această concepție se găsește și la alte populații, de pildă la nandi, cum arată Hollis. Trebuie subliniată remarca lui Meinhof : „În general, crearea omului nu este atribuită zeului suprem. La africanii sotho, zeul care îi creează pe oameni este un zeu de-al doilea rang, Kuveane, un fel de Till Buhoglindă care face toate pe dos". Meinhof observă pe drept cuvînt că avem de-a face cu o profundă intuiție realistă a suferințelor și contradicțiilor naturii umane, cu o încercare de a explica simultan originea omului și animalelor.

Spre deosebire de concepția biblică, teologică, omul n-are „scînteia divină". Mitul masailor îl pune pe om alături de animale. Este o concepție care apare în toate obiceiurile crescătorilor de vite din Africa. Astfel, terero povestesc că omul se trage dintr-un copac, ca și vitele. Tribul wende crede că omul se trage din albine.

La zuluși, omul este propriul său creator. Strămoșul zulușilor pe care ei îl numesc Unkulunkulu, este totodată primul om și creatorul, deoarece toți oamenii se trag din el.

„La hotentoți, legenda eroică s-a transformat în legendă divină. În noțiunea lor despre Dumnezeu — în măsura în care nu se relevă o influență creștină — este cuprinsă o veche legendă eroică"[2].

Frazer a arătat că legenda facerii omului din lut se regăsește în Africa la silukii din regiunea Nilului alb, care explică în chip ingenios diferitele culori ale raselor umane prin varietatea de culori a lutului.

În multe din legende, lutul din care au fost făcuți primii oameni este roșu, „probabil pentru a explica culoarea sîngelui".

---

[1] Mircea Eliade, *Structure et fonction du mythe cosmogonique*, în *La Naissance du monde*, p. 471.

[2] Meinhof, *op. cit.*, p. 35.

În unele mituri și povestiri se împletește ideea creării omului de către un zeu (care însă nu-i un zeu suprem) cu ideea „evoluționistă" a apariției omului pe scara transformării speciilor animale, după cum ne-o arată mitul fan de mai jos :

„Cînd lumea nu era încă, Meber creatorul l-a făcut pe om din lut. El a luat lut și l-a plăsmuit pe om. Așa a început omul ; omul la început era șopîrlă. Meber a pus șopîrla asta într-un ochi de apă de mare. Trec cinci zile și iată : a stat cu ea în această apă cinci zile ; el o pusese înăuntru. Șapte zile : ea a stat înăuntru șapte zile. Și iată că șopîrla iese ; iat-o afară. Dar este un om ! Și el spune creatorului : « Mulțumesc !».

În mitologia bantu și cea „paleonegritică" este bine subliniată ideea că omul se trage din trestie, dintr-un copac, din stînci sau din alte fenomene materiale.

Foarte sugestiv pentru semnificația apariției omului este un mit fan, în care se reliefează o dată cu apariția omului un conflict între el și divinitate. În acest mit, zeul suprem Nzame, ajutat de alți doi zei, Meber și Nkwa, îl făuresc pe primul om, înzestrîndu-l cu putere și frumusețe. Ei îi dau numele de „Fam" = putere.

„Mîndru de forța, puterea și frumusețea lui, căci el îi întrecea în aceste calități atît pe elefant, cît și pe leu și pe maimuță, mîndru că le poate învinge pe toate animalele, această primă ființă o luă pe cale greșită : omul ajunse orgolios, nu mai voi să-l adore pe Nzame, ba chiar îl disprețuia :

Yeye, oh, la yeye,
Zeul e sus, omu-i pe pămînt !
Yeye, oh, la yeye,
Zeul e Dumnezeu
Omul e om,
Fiecare la el acasă !

Zeul suprem auzi cîntecul. El trase cu urechea : « Cine-o fi cîntînd ? » — « Caută, caută », răspunde Fam. « Cine cîntă ? ». Yeye, oh, la yeye ! — « Cine cîntă ? », « Ei, eu sînt », strigă Fam. Atunci zeul mîniat îl cheamă pe Nzelan, tunetul".

Pentru că l-a înfruntat Fam, zeul suprem poruncește tunetului să pustiască pămîntul, să ardă pădurile și cîmpurile, să nimicească plantele și animalele.

Văzînd acest tablou dezolant, zeul suprem se căiește și purcede la a doua creație. În cadrul cele de-a doua creații sînt vizibile elemente „evoluționiste" cu privire la explicarea originii plantelor și animalelor de azi :

„Nzame, Memer și Nkwa s-au sfătuit și făcură așa : pe pămîntul negru și acoperit de cărbune puseră un strat nou de pămînt. Un copac prinse rădăcini, crescu, crescu și cînd una dintre semințele lui cădea pe pămînt se năștea un copac nou, cînd cădea jos o frunză ea creștea, se mărea, începea să umble și se transforma în animal, în elefant, în leopard, în antilopă, în broască țestoasă etc. Cînd o frunză cădea în apă, ea înota și se făcea un pește, o sardea, un barbun, un rac, o stridie, o midie, toate, toate... Și, ca dovadă, copiii mei, că tot ce vă spun e adevărat este că

dacă în unele locuri săpați în pămînt, chiar la suprafața lui găsiți adesea o piatră tare, neagră care se sparge. Dacă o aruncați în foc, ea arde... *Aceste pietre sînt rămășițele pădurilor de demult, ale pădurilor arse*" (subl. ns.).

Iată, învăluită în coaja mitului despre creația lumii, o surprinzătoare explicație cu caracter științific a provenienței cărbunelui !

După cum a arătat Rehse, negrii ziba (Victoria Nyanza) păstrează în povestirile lor o experiență de viață de sute de ani. Meinhof apreciază că acesta este „o realizare remarcabilă..., deoarece știrile au un caracter curat istoric și puține trăsături legendare". Nu întîmplător regele de la care pornește istoria acestor dinastii la ziba este înfățișat ca un uzurpator.

Primitivii rețin esențialul din istorie. La Așanți, în Dahomey și Benin, s-au dus lupte grele împotriva cotropitorilor europeni, lupte care au rămas vii în memoria populară. De aici și respectul pentru eroii luptători. Țestele acestor eroi erau păstrate cu respect și arătate la anumite ocazii poporului. În Benin, astfel de țeste „eroice" au fost turnate în bronz.

În Africa de răsărit li se aduc jertfe în peșteri, unde se strînge mulțimea. La tribul fang, țestele sacre sînt purtate de dansatori în timpul unor dansuri (Meinhof).

Mi se pare că cel mai potrivit mit care poate încheia prezenta schiță asupra gîndirii africane este următorul mit malgaș :

Omul, maimuța și munca

„Era odată un bărbat și o femeie cărora le era foame. Ei merseră în pădure să caute hrană. Apoi femeia născu un copil, apoi doi, apoi trei și, în sfîrșit, un număr mare de copii. Ei se hrăneau cu ierburi și rădăcini crude. O parte din acești copii începură să planteze orez. Ceilalți, neavînd poftă de muncă, au trăit mai departe din ierburi și rădăcini. Cei care cultivau orezul sînt strămoșii oamenilor, din ceilalți se trag maimuțele babukoto" [1].

În variata evoluție a creației spirituale africane am pornit de la acele exemplificări folclorice în care omul, din timpuri străvechi, diviniza animalul. Dar iată că din îndelungata și trudnica lui experiență de viață, din practica luptei cu natura, omul a reușit să surprindă, într-o intuiție genială, ceea ce l-a înălțat nemăsurat deasupra animalului : munca.

GÎNDIREA „ARHAICĂ" ȘI PRACTICA VIEȚII

Faptul că înlocuiesc termenul de „mentalitate primitivă" prin „mentalitate arhaică" le apare unor ideologi și etnografi burghezi drept ultimul cuvînt al științei.

Într-o lucrare recentă, Jean Cazeneuve, „depășind" vechea concepție a lui Lévy-Bruhl, ajunge la concluzia că gîndirea popoarelor așazis primitive nu este radical deosebită prin natura ei de gîndirea „civilizată", dar îi dă astfel de caracterizări care arată că, în fond, „noua" poziție nu se deosebește decît prin vorbe de poziția lui Lévy-Bruhl.

[1] G. Ferrard, *Contes populaires malgaches*, Paris, 1893, p. 143.

„Mentalitatea arhaică" s-ar distinge prin „sisteme de participare", subiectivism, mitologism, „conformitate cu arhetipurile inconștientului colectiv" etc. „Astfel, experiența supravalorizată de mentalitatea arhaică reface unitatea subiectului și a obiectului și corespunde unui « Weltanschaung », unei metafizici foarte diferite de aceea pe care ne-o dă gîndirea conceptuală și științifică" [1]. Sub o terminologie nouă regăsim vechea și tranșanta opoziție dintre gîndirea mitică a „primitivului", pe de o parte, și gîndirea rațională, bazată pe experiență, capabilă de obiectivizare a „civilizațiilor", pe de altă parte.

Astfel de aprecieri caracterizează neputința iremediabilă a autorilor burghezi de a depăși propriul lor arhaism, incapacitatea de a-și confrunta noțiunile lor perimate cu transformările izbitoare pe care ni le înfățișează *viața* popoarelor. Nu numai că ideologii burghezi ignoră în mod absolut toate acele elemente de gîndire rațională care reflectă bogata experiență de viață din folclorul popoarelor, cum este acela al popoarelor africane, dar ei refuză cu încăpățînare să deschidă ochii și să vadă ceea ce se petrece în zilele noastre.

În deceniul în care în Africa, ba chiar în îndepărtata Oceanie, popoarele luptă din ce în ce mai energic pentru a lichida colonialismul, ideologii burghezi păstrează cu îndărătnicie metoda scolastică de a judeca și aprecia gîndirea popoarelor din colonii, rupînd această gîndire de viața și activitatea popoarelor. Criteriul marxist-leninist în aprecierea gîndirii din punctul de vedere al practicii triumfă și în această problemă. Dacă gîndirea popoarelor africane este sau nu „arhaică", la această întrebare ne răspunde lupta pentru independență și eforturile pentru construirea unei economii și tehnici avansate, a unei culturi și vieți noi.

Gîndirea pe care o implică această luptă este uneori marxistă, alteori numai progresistă, dar întotdeauna realistă, determinată de experiență, de contactul direct cu realitățile vieții materiale, politice și ideologice. Clasa muncitoare africană, oamenii muncii și intelectualii progresiști știu să deosebească relațiile economice și politice dintre popoarele africane și lagărul socialist, pe de o parte, și lagărul imperialist, pe de altă parte. Gîndirea lor este capabilă de previziune și perspectivă în ce privește viitorul popoarelor africane. „Dacă n-ar exista ajutorul țărilor socialiste, tinerele state din Africa ar pieri îndată după apariția lor, deoarece ele nu ar avea de unde primi un adevărat ajutor economic, neînsoțit de nici un fel de condiții. Este de neprețuit acest rol important al lagărului socialist în dezvoltarea Africii", scrie F. Kumalo, în revista „African Comunist", organ al Partidului Comunist din Republica Sud-Africană. Astfel de afirmații, rod al unei gîndiri lucide, se întîlnesc nu numai la comuniștii africani, ci și în discursurile și scrierile conducătorilor necomuniști ai statelor eliberate, oameni care reprezintă aspirațiile popoarelor lor.

Creșterea viguroasă a mișcării sindicale, a mișcării tineretului african, a scriitorilor africani arată că ideile înaintate, realismul politic, perspicacitatea ideologică au devenit fenomene de masă. Cînd în 1957

[1] Jean Cazeneuve, *La mentalité archaique*, Paris, 1960, p. 197.

s-a creat primul centru sindical african, în Africa Ecuatorială Franceză, acest centru a devenit imediat obiectul de atac al colonialiștilor. Dar în ciuda tuturor manevrelor de scindare și înăbușire a mișcării sindicale anul 1960, la Casablanca, a marcat un mare succes : crearea Federației panafricane a sindicatelor, expresie a maturității tînărului proletariat african. Printre obiectivele ei, Federația panafricană a înscris : sarcinile luptei pentru independență a tuturor țărilor africane, împotriva neocolonialismului, pentru crearea unei vieți comune africane și pentru dezvoltarea culturii. Aceasta prevede „organizarea apărării culturii africane împotriva colonialismului". Federația a hotărît să editeze un organ de presă și să creeze o universitate muncitorească pentru pregătirea și formarea cadrelor ei. Putem să-i asigurăm pe ideologii burghezi că în această universitate africană, „care contribuie la dezvoltarea culturii și la renașterea civilizației africane" [1], nu se va perpetua „mentalitatea arhaică".

О МЫШЛЕНИИ АФРИКАНСКИХ НАРОДОВ ПРОТИВ СХОЛАСТИЧЕСКОГО И РЕАКЦИОННОГО ТОЛКОВАНИЯ ПЕРВОБЫТНОГО МЫШЛЕНИЯ

РЕЗЮМЕ

Автор ставит себе цель доказать ложность буржуазных концепций о полностью иррациональном и «дологическом» характере мышления так называемых первобытных народов, приводя примеры, взятые из мышления африканских народов.

В работе показывается бесплодность попыток некоторых авторов ссылаться на анимизм (П. Темпельс) или открыть «африканскую логику» (Мейнрад Хебга). Автор подчеркивает, что единственным научным способом оценки африканского мышления может быть только раскрытие рациональных, светских элементов в африканских легендах, рассказах, баснях и мифах. Эти рациональные элементы отражают вековые усилия африканских народов покорить природу, понять прежде всего общественную жизнь, общественные учреждения, а, главное, отражают усилия сохранить отношения между людьми, специфические для первобытнообщинного строя. Это совсем не означает исключения наличия элементов магии, влияния религии в духовном творчестве африканских народов, а является соответствующей оценкой тех положительных элементов, того ценного идейного содержания, которое до сих пор игнорировалось.

Автор указывает, что даже в первобытной мифологии существуют этические и гносеологические импликации, существуют элементы, иллю-

[1] Ali Yota, *O nouă armă a Africii luptătoare*, în „Problemele păcii și socialismului, 1961, nr. 12.

1985

стрирующие силу наблюдения и образование общества, а также некоторые интересные интуитивные догадки, связанные с явлениями природы.

В африканском фольклоре на первый план выступают произведения, критикующие уклонения от солидарности, присущей первобытнообщинному строю. Столь же значительным и имеющим непреходящую художественную ценность является фольклорное творчество, выявляющее духовные достоинства мудрости, великодушия, ума и т.д.

Рассмотрев некоторые фольклорные произведения, автор приходит к выводу, что для африканских народов представление об истине, мышлении, духе и т.д. неразрывно связано с жизненными нуждами. Таким образом, африканский фольклор отражает богатый жизненный опыт, результат долгого общественного развития. Разложение первобытнообщинного строя, обострение социальных противоречий, появление вождей, царей создали условия для глубоких размышлений о человеке и его отношениях с себе подобными.

Исследуя африканские мифы и легенды, автор указывает на элементы нерелигиозного понимания некоторых явлений природы. Самыми интересными произведениями этого рода являются мифы и легенды, относящиеся к началу цивилизации. Африканские мифы, связанные с приручением животных, с открытием огня, с появлением ремесел, некоторых учреждений и нравов и т.д., наглядно доказывают рационально-практический характер многих африканских мифов и легенд. Эти рациональные элементы африканского фольклора являются ценными предпосылками для будущего культурного развития народов Африки.

A PROPOS DE LA PENSÉE DES PEUPLES AFRICAINS. CONTRE L'INTERPRÉTATION SCOLASTIQUE ET RÉACTIONNAIRE DE LA PENSÉE PRIMITIVE

RÉSUMÉ

L'auteur se propose de démontrer la fausseté des conceptions bourgeoises sur le caractère totalement irrationnel et « prélogique » de la pensée des peuples soi-disant primitifs, en faisant appel à des exemples tirés de la pensée des peuples africains.

Il montre que la tentative de certains auteurs de valoriser l'animisme (P. Tempels) ou de découvrir une « logique africaine » (Meinrad Hebga) demeure stérile. La seule manière scientifique de valoriser la pensée africaine ne peut être que la recherche des éléments rationnels laïques, dans les légendes, les contes, les fables et les mythes africains. Ces éléments rationnels reflètent les efforts millénaires des peuples africains de maîtriser la nature, de comprendre en premier lieu la vie sociale,

les institutions sociales, et surtout l'effort de maintenir les relations humaines spécifiques de la commune primitive. Cela ne signifie pas du tout que l'on omette l'existence les éléments de magie, l'influence de la religion, etc. dans la création spirituelle des peuples africains, mais de mettre en valeur les éléments positifs, le contenu idéologique qui a été ignoré jusqu'ici.

L'auteur montre que même dans la mythologie primitive il y a des implications éthiques et gnoséologiques, qu'il y a une illustration du pouvoir d'observation et de modelage de la société, ainsi que certaines intuitions intéressantes à l'égard des phénomènes naturels.

Sur le premier plan, il y a dans le folklore africain les créations qui critiquent les déviations de la solidarité gentilice. Tout aussi importantes, et d'une valeur artistique élevée, sont les créations folkloriques qui mettent en évidence les valeurs spirituelles de la sagesse, de la générosité, de l'intelligence, etc.

De l'analyse de certaines créations folkloriques l'auteur tire la conclusion que pour les peuples africains la conception à l'égard de la vérité, de la pensée, de l'esprit, etc. est inextricablement liée aux nécessités de la vie. Ainsi, le folklore africain révèle une ample expérience de la vie, expérience qui est le résultat d'une longue évolution sociale. La décomposition de la commune primitive, l'aiguisement des contradictions sociales, l'apparition des chefs, des rois, ont créé les conditions favorables pour une méditation approfondie au sujet de l'homme dans ses relations avec ses semblables.

Analysant des mythes et des légendes africaines, l'auteur met en lumière les éléments d'une connaissance non religieuse des phénomènes naturels. Les créations de ce genre les plus intéressantes sont celles se rapportant aux origines de la civilisation. Les mythes africains relatifs à la domestication des animaux, à la découverte du feu, à l'apparition des métiers, de certaines institutions et de certaines mœurs, etc. prouvent de façon concrète le caractère pratique et rationnel de bien de mythes et de légendes africaines. Ces éléments rationnels du folklore africain constituent des prémisses précieuses pour le développement culturel futur des peuples africains.

UNELE CONSTATĂRI PRIVIND INSTRUIREA TEORETICĂ-ȘTIINȚIFICĂ ÎN ȘCOALA PROFESIONALĂ ȘI APORTUL EI LA FORMAREA MUNCITORULUI ÎNAINTAT

DE

H. ENE și ELENA FLOREA

Înzestrarea economiei socialiste cu cadre calificate de toate gradele și pregătirea lor în vederea utilizării tehnicii viitorului este „o problemă de însemnătate capitală pentru economie și cultură, care se află în permanență în atenția partidului și statului nostru" [1].

Profundele schimbări înnoitoare care s-au înregistrat în anii regimului de democrație populară au determinat transformarea producătorului într-un muncitor calificat, cu un larg orizont spiritual și profesional, dezvoltarea unui puternic detașament de cadre tinere de muncitori calificați, capabil să utilizeze cu competență utilajul tehnic de cel mai înalt nivel cu care este înzestrată industria noastră socialistă, să facă față cerințelor tehnicii societății comuniste în care vor trăi și munci.

Roadele politicii partidului în această direcție s-au concretizat în faptul că, în prezent, „aproape trei pătrimi din muncitorii noștri sînt calificați" [2].

La această realizare importantă în domeniul dezvoltării factorului uman al producției la nivelul cerințelor tehnicii în continuu progres și-a adus din plin contribuția învățămîntul profesional, care, în anii regimului democrat-popular, a fost reorganizat, restructurat și așezat pe baze științifice. În acest timp, școlile profesionale și de meserii au cunoscut schimbări esențiale în ce privește conținutul instruirii și capacitatea de școlarizare, dat fiind rolul lor important în pregătirea de cadre muncitorești calificate.

Schimbările intervenite în conținutul procesului instructiv sînt de natură să răspundă atît cerinței obiective a progresului tehnic contemporan, — multilateralitatea cît mai completă a muncitorului, — cît și cerințelor

---

[1] *Congresul al III-lea al P.M.R.*, București, Edit. politică, 1960, p. 92.

[2] *Ibidem.*

societății socialiste de a se forma un muncitor cu o conștiință socialistă dezvoltată, capabil de a îndeplini funcțiile sociale ce-i revin în calitate de membru al clasei conducătoare în stat.

Pe această linie am considerat interesant să ne oprim, pe baza unei analize a evoluției planurilor și programelor de învățământ ale școlii profesionale, asupra aportului pe care-l aduce conținutul disciplinelor care se predau în această școală la formarea unui muncitor înaintat, constructor conștient și competent al socialismului și comunismului.

★

Un rol de o deosebită importanță în dezvoltarea învățământului profesional la noi în țară l-a avut Hotărîrea C.C. al P.M.R. și a Consiliului de Miniștri al R.P.R. nr. 91/1955, completată prin Hotărîrea nr. 1 434/1956, cu privire la organizarea școlilor profesionale de ucenici, a școlilor tehnice și a școlilor tehnice de maiștri. Prin această hotărîre, partidul și statul nostru au îndreptat învățământul profesional spre un conținut corespunzător cu cerințele producției și ale nivelului tehnicii noi, spre asigurarea unei pregătiri multilaterale, prin cuprinderea în planurile de învățământ a disciplinelor de cultură generală și tehnică, spre formarea unui orizont politic-ideologic pe baze științifice, prin predarea cunoștințelor de marxism-leninism.

Ca urmare, dată fiind menirea școlii profesionale de a asigura în primul rînd o temeinică pregătire profesională [1], au avut loc importante schimbări cantitative și calitative în organizarea și în conținutul disciplinelor de pregătire tehnică de specialitate. Iată cîteva date comparative :

Tabelul nr. 1

Meseria lăcătuș mecanic *

Anii**	Obiectele de pregătire tehnică generală și de specialitate (numărul orelor).							
	Tehnologia meseriei	Tehnologia materialelor	Mecanica tehnică	Electrotehnică	Desenul tehnic	Organizarea și planificarea producției	Protecția muncii	Nr. orelor în întreaga perioadă de școlarizare
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1955/1956	343	120	—	—	200	40	17	720
1962/1963	292	136	122	102	204	43	34	933

* Am ales meseria de *lăcătuș mecanic*, deoarece aceasta este una dintre meseriile principale care se școlarizează în școlile profesionale de pe lîngă uzinele cercetate.

** Am luat ca termen de comparație anul școlar 1955/1956, deoarece acesta este ultimul an în care școlile profesionale de ucenici au funcționat după sistemul rezervelor de muncă. În anul următor, școlile profesionale au fost reorganizate și restructurate în conformitate cu hotărîrea din 1955/1956.

[1] Despre pregătirea tehnică-profesională prin școală a clasei muncitoare, vezi Gh. Chepeș, Elena Florea și Maria Popescu, *Despre lărgirea orizontului tehnic-științific al muncitorului din R.P.R.* (pe baze de date statistice și cercetări sociologice în întreprinderi), în „Cercetări filozofice", 1962, nr. 5.

Primul lucru care se observă parcurgînd cifrele tabelului este faptul că numărul orelor afectate disciplinelor de specialitate în întreaga durată de şcolarizare a crescut de la 720 în 1955/1956 la 933 de ore în 1962/1963, ceea ce semnifică mărirea importanţei şi a ponderii acestor discipline în ansamblul instruirii teoretice oferite de şcoala profesională. Cum se concretizează această creştere în schimbările intervenite în structura planului de învăţămînt?

În primul rînd, prin mărirea numărului obiectelor de pregătire tehnică generală. După cum se vede în tabelul nr. 1, în 1962/1963 planul de învăţămînt cuprinde un număr de 7 obiecte la acest ciclu, faţă de numai 5 în 1955/1956.

Diferenţa se datoreşte în principal introducerii a două obiecte noi, cu 224 de ore, *Electrotehnica* şi *Mecanica tehnică*, cerute de necesitatea întregirii cunoştinţelor de strictă specialitate cu elemente mai ample din domeniul ştiinţelor care asigură o pregătire tehnică generală.

Predarea acestor două obiecte a început mai întîi experimental, în anul şcolar 1958/1959, generalizîndu-se apoi la meseriile din ramura construcţiilor de maşini în anul şcolar 1961/1962. Completarea ciclului obiectelor de pregătire tehnică generală şi de specialitate cu aceste două discipline dovedeşte că obiectul *fizică tehnică* (pentru meseria la care ne referim, ca şi pentru alte meserii, era prevăzut în ciclul obiectelor de cultură generală) nu reuşea să satisfacă nevoia stringentă de lărgire şi aprofundare a cunoştinţelor de cultură tehnică cu importante noţiuni de electricitate şi mecanică. Numărul de ore şi volumul de cunoştinţe incomparabil mai mare acordat acestor obiecte în raport cu numărul de ore şi conţinutul capitolelor respective din cadrul fizicii tehnice, ca şi predarea lor de către cadre didactice cu pregătire tehnică, au dat posibilitate şcolii profesionale să ofere importante elemente ale cunoştinţelor tehnice-inginereşti.

Concordanţa procesului de învăţămînt al şcolii profesionale cu cerinţele tehnicii noi se realizează nu numai prin introducerea unor noi obiecte tehnice de specialitate, ci şi prin îmbunătăţirea periodică a programelor analitice cu cunoştinţe corespunzătoare schimbărilor tehnice care au loc în meseria respectivă. Aceasta explică unele schimbări care intervin de la an la an în planurile de învăţămînt şi în programele şcolare, precum şi perspectiva ca, ţinînd seama de introducerea pe scară tot mai largă a mecanizării şi automatizării în procesele de producţie, pregătirea muncitorilor care lucrează la maşini şi instalaţii să fie completată cu cunoştinţe de mecanizare şi automatizare fie în cadrul obiectului de mecanică tehnică sau electrotehnică, fie prin introducerea unui obiect aparte.

Actualizarea permanentă a conţinutului obiectelor de cultură tehnică generală şi de specialitate cu cele mai noi date şi noţiuni ştiinţifice şi tehnice explică sporul de 213 ore înregistrat în tabelul nr. 1 şi denotă importanţa pe care o are acest ciclu în formarea unui muncitor cu o calificare şi cu un orizont tehnic-ştiinţific corespunzător nevoilor sporite ale producţiei noastre socialiste.

Pentru a răspunde cu promptitudine și cu maximă eficiență acestor nevoi, hotărîrea din 1955/1956 a stabilit ca principiu fundamental al învățămîntului profesional legarea sa indisolubilă de practica nemijlocită în producție. De aceea, în planurile de învățămînt ale școlilor profesionale se acordă o deosebită importanță instruirii practice și, mai ales, instruirii care se desfășoară în întreprinderi, pentru a ușura astfel însușirea meseriei în condițiile procesului tehnologic din uzina respectivă, fără ca acest lucru să creeze o disproporție între instruirea teoretică și cea practică.

În organizarea învățămîntului profesional, anterior hotărîrii din 1955/1956 exista un decalaj între numărul orelor afectate instruirii practice și cel al instruirii teoretice (raportul pentru meseria de lăcătuș mecanic era de aproximativ 3 : 1). După aplicarea hotărîrii din 1955/1956 s-a stabilit un raport proporțional, în sensul unei apropieri cantitative între aceste două tipuri de instruire profesională. În prezent, orele afectate învățămîntului teoretic constituie 64% în raport cu totalul orelor afectate practicii în producție și în atelierul școlii și aproape 40% din numărul total de ore pe întreaga durată de școlarizare.

O mai justă proporționare a instruirii practice și a celei teoretice s-a produs tocmai prin creșterea importanței instruirii teoretice în ansamblul învățămîntului profesional, ceea ce pune în lumină orientarea acestuia nu spre o calificare îngustă a muncitorilor, ci spre însușirea unei meserii pe baza unor bogate cunoștințe tehnice-științifice și culturale.

Creșterea ponderii instruirii teoretice (tehnice-profesionale și cultural-generale) ca trăsătură fundamentală a dezvoltării în conținut a procesului instructiv-educativ al școlii profesionale constituie principalul element component *nou* al calificării oferite de școala profesională și, totodată, un factor important al dezvoltării conștiinței socialiste a viitorului muncitor sub aspect științific, politic, moral etc. Aplicarea hotărîrii din 1955/1956 a dus la acordarea importanței cuvenite în procesul instructiv-educativ și ciclului de pregătire generală care a suferit esențiale îmbunătățiri în conținut. Spre exemplificare, tabelele nr. 2 și nr. 3 arată cum se prezintă ciclul obiectelor de pregătire generală în anul școlar 1955/1956 în comparație cu 1962/1963.

Tabelul nr. 2

Meseria lăcătuș mecanic

Anii	Obiecte de pregătire generală (numărul orelor)					
	Matematică	Fizică tehnică	Educație politică	Educație fizică	A.L.A.	TOTAL
1955/1956	200	120	200	200	40	760

După cum se vede din tabel, în 1955/1956 existau un număr de 5 obiecte de pregătire generală, între care figura și fizica tehnică.

După cum am menționat în analiza tabelului nr. 1, fizica tehnică, care în anul școlar 1955/1956 era cuprinsă în acest ciclu, date fiind cerin-

țele noi ce le generează meseria respectivă față de calificarea muncitorului în noile condiții, a fost înlocuită și dezvoltată în cele două obiecte de cultură tehnică pentru toate meseriile din ramura construcțiilor de mașini.

Amintim de asemenea că educația fizică și cursul A.L.A. au fost scoase din corpul acestui ciclu și considerate capitole aparte în structurarea disciplinelor de studiu pe grupe de obiecte, avîndu-se în vedere în special acordarea importanței ce i se cuvine educației fizice în pregătirea fizică a viitorilor muncitori pentru o muncă social-utilă.

În urma acestor schimbări, ciclul obiectelor de cultură generală în acest an școlar se prezintă astfel:

Tabelul nr. 3

Meseria lăcătuș mecanic

Anii	Obiecte de pregătire generală (numărul orelor)				
	Limba română	Matematica	Socialism științific	Economie politică	TOTAL
1962/1963	136	164	68	73	441

La prima vedere s-ar părea că din comparația ultimelor două tabele se infirmă, cel puțin sub raport cantitativ, cele constatate în analiza ciclului obiectelor tehnice de specialitate: creșterea numărului de obiecte și de ore. După cum se vede din tabele, numărul de obiecte a scăzut de la 5 în anul școlar 1955/1956, la 4 în anul școlar 1962/1963, iar numărul de ore de la 760 la 441.

În analiza ce urmează vom arăta că, în realitate, chiar sub raport cantitativ proporția se schimbă în sensul creșterii numărului orelor și obiectelor, iar calitativ s-au înregistrat de asemenea îmbunătățiri substanțiale și pe linia conținutului acestui ciclu față de ceea ce reprezenta el în anul școlar 1955/1956.

În primul rînd s-a ajuns la o mai precisă conturare a ciclului obiectelor de cultură generală, eliminîndu-se din sfera lui acele obiecte care fie că țineau mai mult de conținutul disciplinelor de pregătire tehnică-profesională (cum a fost cazul fizicii tehnice), fie că prin ele însele se pretau la o existență de sine stătătoare (educația fizică, A.L.A.) Prin realizarea acestei structuri mai adecvate a obiectelor de cultură generală în ciclul respectiv, se poate face un raport exact între anii considerați, din care se vede că în 1962/1963, planul de învățămînt rezervă ciclului obiectelor de cultură generală un număr de 441 de ore față de un număr de 400 prevăzute în 1955/1956. Aceasta confirmă aceeași tendință de creștere a importanței acestui ciclu în ansamblul instruirii teoretice oferite de școala profesională.

Toate aceste schimbări s-au efectuat după o îndelungată observație a randamentului elevilor în școală și al absolvenților în producție, urmărindu-se îmbunătățirea conținutului instruirii cultural-științifice oferite de școala profesională atît prin introducerea unor obiecte noi de acest

profil, cît şi prin ridicarea la un nivel superior a cunoştinţelor date de fiecare disciplină în parte.

Astfel, limba romînă, care lipsea din ciclul obiectelor de cultură generală în anul şcolar 1955/1956, cuprinde mai mult de 30% din totalul orelor afectate disciplinelor de pregătire generală. Numărul însemnat de ore acordat lecţiilor de limba romînă, ca şi conţinutul programei, care are drept scop nu numai însuşirea scrierii şi vorbirii corecte, a limbii literare, cunoaşterea tezaurului literaturii romîne şi universale, dar şi dezvoltarea gustului pentru frumos, a unor noi trăsături morale şi politice-ideologice arată că importanţa ce se dă acestui obiect de studiu este justificată de rolul său deosebit în formarea unui bogat orizont de cultură generală, în educarea în spiritul moralei comuniste a tinerilor muncitori.

Un rol nu mai puţin însemnat din acest punct de vedere îl au şi disciplinele de cultură generală direct legate de obiectele de cultură tehnică şi de specialitate, cum ar fi matematica (fizica sau chimia la anumite meserii). Matematica constituie disciplina ce prezintă o importanţă de prim ordin în însuşirea oricărei meserii. Aceasta din două motive : mai întîi pentru că fără cunoştinţe de matematică nu este posibilă predarea disciplinelor de specialitate şi nici efectuarea, pe baza cunoştinţelor dobîndite, a lucrărilor practice de atelier, uzină, laborator.

„Matematica ca obiect de cultură generală — se spune în programa şcolară — urmăreşte să dea elevilor din şcolile profesionale de ucenici şi de meserii cunoştinţele necesare pentru o mai bună asimilare a altor obiecte de învăţămînt, şi în primul rînd pentru însuşirea temeinică a cunoştinţelor de specialitate" [1].

În al doilea rînd, acest obiect are o influenţă pozitivă asupra pregătirii muncitorului pentru viaţă, atît prin formulele şi calculele matematice, cît şi prin *gîndirea matematică* care cultivă asemenea calităţi cum sînt precizia, concizia şi claritatea exprimării gîndirii prin cuvinte, dirijarea liberă a atenţiei şi capacitatea de concentrare, perseverenţă în atingerea scopului şi obişnuinţa de a lucra ordonat [2].

Tocmai prin aceste aspecte matematica exercită o anumită influenţă asupra personalităţii viitorilor muncitori, şi tocmai de aceea ea nu joacă rolul unui simplu catalizator în însuşirea cunoştinţelor tehnice de specialitate.

Trebuie de asemenea remarcat faptul că, deşi în anul curent numărul de ore acordate obiectului matematicii este mai mic decît în 1955/1956, în conţinut însă există o diferenţă calitativă. Dacă atunci programa de matematică mergea în general pe linia repetării cunoştinţelor dobîndite în cursul elementar, acum ea are în vedere adîncirea cunoştinţelor absolut necesare însuşirii noilor elemente tehnice-ştiinţifice din cuprinsul obiectelor de specialitate.

Se face un efort continuu de legare a cunoştinţelor de matematică de cerinţele noi ce se ridică în faţa oricărei meserii în condiţiile dezvoltării

---

[1] *Programa şcolară de matematică pentru şcolile profesionale de ucenici*, nr. 61 788/1962, p. 3.

[2] A. I. Markuşevici, *În legătură cu predarea matematicii*, în „Gazeta învăţămîntului" nr. 662 din 25 mai 1962.

producției noastre socialiste. Tocmai de aceea, la consfătuirea profesorilor de matematică din învățămîntul profesional care a avut loc anul trecut, s-a subliniat că actualul număr de ore acordat acestui obiect se dovedește a fi insuficient. Este necesară mărirea numărului orelor, sporirea ariei de probleme cuprinse în programă, pentru a se realiza o mai strînsă legătură și interdependență cu disciplinele tehnice de specialitate și cu lucrările practice din atelier și uzină.

Îmbinarea organică dintre instruirea tehnică-profesională și cultural-generală, care pune în lumină conținutul nou al calificării oferite de școala profesională, este determinată de cerințele concrete manifestate de producția socialistă față de munca omenească. Activitatea productivă a muncitorului în condițiile societății socialiste îi solicită acestuia nu numai capacitatea de a participa la desfășurarea producției dar și de a conduce cu competență producția socială în virtutea situației sale social-economice și politice. Pentru ca muncitorul să-și poată exercita această funcție complexă în producție, sînt necesare nu numai temeinice cunoștințe tehnice-profesionale, deși acestea sînt o condiție *sine qua non*, ci, și o conștiință socialistă dezvoltată, împreună cu o pregătire cultural-generală. Tocmai de aceea, în condițiile orînduirii socialiste, pregătirea pentru activitatea de producție nu înseamnă nicidecum instruirea exclusiv tehnică-profesională, adică numai pregătirea omului ca producător direct, ci și generală, sub aspect politic, moral, cultural etc., adică și pregătirea muncitorului ca organizator și conducător al producției. În acest fel, *noțiunea de calificare capătă un sens nou, mai bogat, în care pregătirea generală și cea profesională se îmbină, se întrepătrund.*

Îmbinarea învățămîntului de pregătire generală cu ciclul disciplinelor de specialitate dovedește că la stabilirea cuantumului și naturii cunoștințelor pe care le oferă școala profesională se ține seama nu numai de stricta specializare, ci și de cerințele orînduirii noastre socialiste de a se forma muncitori multilateral dezvoltați. Instruirea cultural-generală pe care o dă școala profesională reprezintă un aspect important al calificării viitorului muncitor, iar împărțirea obiectelor de studiu în cele două cicluri nu înseamnă nicidecum ierarhizarea lor în „obiecte care formează o meserie" și obiecte care nu contribuie la aceasta. Conținutul și orientarea învățămîntului profesional în țările socialiste conduce la renunțarea împărțirii disciplinelor școlare în cele care „pregătesc pentru viață" și cele care „nu pregătesc pentru viață". Ciclul obiectelor de cultură generală aduce o însemnată contribuție, sub unghiul de vedere al pregătirii generale, al formării și dezvoltării conștiinței socialiste, la pregătirea profesională a viitorului muncitor. Obiectele de pregătire generală și cele tehnice de specialitate nu pot fi separate în ce privește *rolul lor*, așa cum nu pot fi separate, în condițiile orînduirii socialiste, noțiunile de „muncitor calificat" și „muncitor multilateral dezvoltat".

Chiar și obiectele de cultură generală mai îndepărtate de specialitate, ca, de pildă, limba romînă, socialismul științific, economia politică, îl pregătesc pe elev pentru muncă, pentru meseria aleasă. Ele îi lărgesc posibilitatea de cunoaștere și înțelegere nu numai a ceea ce se întîmplă în meseria lui, ci și a activității complexe a celorlalți muncitori din bri-

gadă, atelier, uzină, ramură, economie națională etc. Ele garantează formarea voinței, a caracterului, a talentelor individuale, a moralității personale etc. Aceste obiecte contribuie, alături de munca politică-educativă desfășurată în școala profesională de organizațiile de partid și de U.T.M., la formarea unui larg orizont politic-ideologic, a unei atitudini înaintate, socialiste față de muncă, la formarea și dezvoltarea conștiinței socialiste a viitorului muncitor, fără de care nu este posibilă transformarea lui deplină din „simplu soldat al industriei", așa cum a fost caracterizată de către Marx situația lui în capitalism, în comandant al ei, așa cum devine cu necesitate în economia socialistă.

Rolul primordial în crearea elementelor de bază ale formării și dezvoltării conștiinței socialiste a viitorului muncitor prin procesul de învățămînt al școlii profesionale îl au disciplinele *Noțiuni de socialism științific* și *Elemente de economie politică.*

Introducerea acestor două obiecte în procesul de învățămînt profesional a fost determinată, în primul rînd, de cerințele noi ce le formulează actuala etapă de dezvoltare a țării noastre față de nivelul politic-ideologic al muncitorului, de gradul de dezvoltare a conștiinței sale socialiste, ca și de cerințele progresului tehnic socialist, care nu permit efectuarea unei munci cu maximum de randament dacă muncitorul nu înțelege, în afară de aspectele tehnice-profesionale ale activității sale, și pe cele politice-economice. Școala profesională răspunde cu eficiență acestor cerințe, contribuind prin predarea celor două discipline la formarea unui bagaj de cunoștințe elementare de marxism-leninism, pe baza cărora viitorul muncitor va înțelege mai adînc și mai științific semnificația economică și politică a activității sale productive, problemele actuale ale politicii partidului, ca și necesitatea încadrării sale în frontul general al luptei pentru transpunerea ei în viață.

Cu toate acestea, însușirea cunoștințelor de socialism științific și de economie politică întîmpină unele greutăți. Acestea provin în parte din motive didactice datorate atît experienței relativ reduse a cadrelor didactice de specialitate în predarea acestor obiecte în raport cu specificul învățămîntului profesional, cît și lipsei de manuale de economie politică și socialism științific adecvate pentru elevii acestor școli. De aceea, din discuțiile cu profesorii de specialitate s-a desprins necesitatea elaborării unor manuale corespunzătoare învățămîntului ideologic din școlile profesionale, ceea ce ar constitui un pas important spre facilitarea însușirii cunoștințelor de marxism-leninism oferite de aceste două obiecte de studiu.

Procesul de însușire a cunoștințelor din domeniul marxism-leninismului, care să permită înțelegerea mai adîncă a legilor dezvoltării sociale, va fi mult ușurat de transformările ce au loc în structura învățămîntului din țara noastră.

Din punctul de vedere al problemei studiate de către noi, trecerea la școala de 8 ani are o uriașă importanță practică pentru învățămîntul profesional, deoarece ea oferă pentru pregătirea noilor generații de mun-

citori temeinice cunoştinţe politehnice, cultural-ştiinţifice şi politice-ideologice. Absolvenţii şcolii de 8 ani, trecînd în şcoala profesională vor putea înţelege mai profund şi mai amplu atît bazele ştiinţifice ale meseriei lor, cît şi noţiunile de marxism-leninism.

Creşterea volumului de cunoştinţe de cultură generală oferite de şcoala elementară de 8 ani se soldează cu crearea premiselor subiective ale ridicării la un nivel superior a instruirii date de şcoala profesională. În consecinţă, în viitor, cînd şi sfera de cunoştinţe oferite de această şcoală va fi mai largă, potrivit cerinţelor crescînde ale industriei, şi cînd cei care o vor frecventa vor constitui majoritatea covîrşitoare a cadrelor calificate, se va produce o profundă schimbare a instruirii muncitorilor, care se va solda cu un procent maxim de muncitori calificaţi prin şcoala profesională.

★

În condiţiile actuale, rolul important al şcolii profesionale în formarea de cadre muncitoreşti calificate se concretizează printr-o creştere a ponderii muncitorilor absolvenţi ai acestei şcoli. Această constatare este ilustrată de datele tabelului nr. 4 în care am înregistrat situaţia existentă în ce priveşte nivelul de instruire al muncitorilor prin şcoala profesională în raport cu componenţa lor după vîrstă.

Se observă relaţia inversă dintre gradul de instruire prin şcoala profesională şi vîrsta muncitorilor. Faptul că, în fiecare secţie cercetată, din totalul muncitorilor în vîrstă de pînă la 30 de ani au absolvit şcoala profesională în medie 51,3 % dovedeşte că această formă de învăţămînt tinde să constituie principala pepinieră de cadre calificate necesare economiei noastre. Acest lucru a fost subliniat la Congresul al III-lea al P.M.R., unde s-a arătat că în perioada şesenalului „numărul de cadre muncitoreşti calificate prin şcoli să crească cu circa 260 000“[1]. Aceste cifre, ca şi datele privind creşterea în 1962/1963 cu 6% a numărului elevilor înscrişi în învăţămîntul profesional şi cu 37% a celor înscrişi în învăţămîntul tehnic şi tehnic de maiştri[2] faţă de 1961/1962, dovedesc din plin ce schimbări profunde au loc în compoziţia tineretului şcolar din care o parte tot mai însemnată se îndreaptă spre o calificare dobîndită prin şcoala profesională, ca urmare a locului şi rolului acestei şcoli în ansamblul sistemului nostru de învăţămînt.

În comparaţie cu situaţia instruirii profesionale a muncitorilor tineri, la grupa de vîrstă de 41 de ani şi peste, greutatea specifică a muncitorilor cu o asemenea instruire este de numai 21,5%. Situaţia aceasta îşi găseşte explicaţia în analiza învăţămîntului profesional din Romînia burghezo-moşierească în condiţiile căreia s-au format muncitorii vîrstnici.

Este ştiut faptul că în regimul burghezo-moşieresc, Romînia figura printre cele mai înapoiate ţări, atît din punct de vedere economic,

---

[1] *Congresul al III-lea al P.M.R.*, p. 93.

[2] *Comunicatul Direcţiei Centrale de Statistică cu privire la îndeplinirea planului de stat al R.P.R. pe anul 1962*, în „Scînteia“, nr. 5 790 din 1 februarie 1963, p. 3.

Tabelul nr. 4 *

Uzina, secţia, nr. muncitorilor	Vîrsta	Total	Absolvenţi ai şcolii profesionale	
			În cifre absolute	%
U.M.A.S. Secţia preparat 564 de muncitori	pînă la 25	209	120	57,4
	26—30	154	79	51,3
	31—40	108	25	23,1
	41 şi peste	93	18	19,2
	Total	564	242	42,8
U.M.A.S. Secţia mecanică 444 de muncitori	pînă la 25	139	118	85
	26—30	138	93	67
	31—40	105	33	31,4
	41 şi peste	62	13	20
	Total	444	257	57,7
GRIVIŢA ROŞIE Secţia cazangerie 709 muncitori	pînă la 25	120	78	65
	26—30	134	76	56,8
	31—40	187	65	34,7
	41 şi peste	268	115	42,9
	Total	709	334	47,1
23 AUGUST Secţia motoare 462 de muncitori	pînă la 25	141	84	59,5
	26—30	100	22	22
	31—40	113	29	25,6
	41 şi peste	108	24	22,2
	Total	462	159	34,4
23 AUGUST Secţia t. de oţel 1 126 de muncitori	pînă la 25	81	34	42
	26—30	276	61	22
	31—40	426	32	7,4
	41 şi peste	343	18	5,2
	Total	1 126	145	12,8

* Datele au fost furnizate cu ocazia desfăşurării cercetărilor concrete în trei mari uzine din Bucureşti — U.M.A. „Semănătoarea", „Grivița Roşie" şi „23 August", în vederea elaborării unei lucrări a sectorului de materialism istoric privind dezvoltarea orizontului spiritual al clasei muncitoare în etapa desăvîrşirii construirii socialismului în țara noastră.

cît şi din punctul de vedere al gradului de instruire şi al nivelului cultural-general al populației. Mărturie stă impresionantul număr de 4 000 000[1] de analfabeți şi semianalfabeți, ca şi nivelul extrem de scăzut al învăță-

[1] Cf. Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări*, ed. a IV-a, E.P.L.P., Bucureşti, 1956, p. 610.

mîntului, al frecventării și organizării sistemului de învățămînt, lucru recunoscut chiar și de documentele vremii [1].

De la această situație precară a învățămîntului din regimul trecut nu făcea excepție nici învățămîntul profesional. În cadrul acestuia, școala profesională de ucenici se afla, chiar și după legiuirile din 1920, 1936, 1940 smulse burgheziei prin lupta tot mai intensă a clasei muncitoare, într-o situație dezastruoasă, fiind lipsită de un corp didactic stabil și bine pregătit, de profesori de specialitate și complet neînzestrată cu material didactic și localuri corespunzătoare.

Școala profesională de ucenici era prea costisitoare pentru statul burghez și incomodă pentru interesele „industriașilor" romîni. Ei aveau nevoie de muncitori care „să știe" cît mai puțin și de aceea și-au creat o portiță foarte comodă pentru procurarea forței de muncă ieftin calificate, fără cheltuieli pentru o instruire profesională prin școală. Este vorba de legea privind pregătirea și calificarea profesională a muncitorilor, în vigoare pînă în 1944, care prevedea că orice ucenic care putea prezenta o dovadă de terminare a uceniciei la patron sau chiar la părinți meseriași, indiferent de numărul claselor frecventate, în urma unui examen ținut în fața comisiei la Camera de muncă putea obține cartea de lucrător calificat (calfă) [2]. Cum acest examen consta numai dintr-o sumară verificare a cunoștințelor practice, este evident că această cale de a se „califica" a influențat negativ atît asupra înființării unor școli profesionale de ucenici, cît și asupra pregătirii profesionale a ucenicilor și, mai ales, asupra instruirii lor cultural-generale.

Despre o temeinică pregătire profesională și cultural-generală nu putea fi vorba nici în școlile profesionale de ucenici. Acestea se aflau într-o situație deplorabilă nu numai în ce privește organizarea și dotarea lor, dar și în ce privește conținutul instruirii și educației oferite muncitorilor. În pregătirea cadrelor necesare industriei românești, diviziunea capitalistă a muncii rezerva școlii profesionale de ucenici doar rolul de a pregăti „simpli lucrători", marea majoritate a muncitorilor, care nu constituiau „meseriașii de elită". Prin planurile și programele școlare nu se urmărea, în general, decît repetarea unor cunoștințe primite în școala primară (de multe ori fiind nevoie chiar de suplinirea cursului primar prin învățarea alfabetului și a celor patru operații aritmetice), precum și predarea unor eventuale cunoștințe speciale, o educație care să modeleze conștiința ucenicului așa cum cereau interesele patronului.

---

[1] Vezi, *Enciclopedia Romîniei*, vol. I, cap. 8 „Organizația învățămîntului în Romînia" de M. Popescu Spineri, Iulian Peter și Iosif I. Gabrea, p. 476 și urm.

[2] Vezi Ștefan Linul, *Unele probleme ale istoricului dezvoltării învățămîntului profesional în țara noastră*, în *Învățămîntul profesional și tehnic* (culegere de articole și studii metodice), vol. III, 1957, p. 6.

În aceste condiții, inițierea tehnică-profesională [1] era cu totul redusă, unilaterală și neîndestulătoare, iar pregătirea generală se rezuma la atît cît era necesar pentru a forma un muncitor supus și ascultător față de legile și instituțiile statului burghez, ca și față de ordinea și voia patronului.

Obiectele de cultură generală, îndeosebi cele umaniste, care ar fi putut intra în sistemul de predare al școlii de ucenici, erau aproape în întregime excluse, deoarece, așa cum recunoaște un reprezentant al bisericii, acestea reprezentau, mai ales pentru „învățămîntul meseriilor și cel muncitoresc", un real pericol. „Sub scutul lor se introduce în sufletul tinerimii umanitarismul cel mai fals, umanismul lipsit de omenie și internaționalismul dizolvant" [2]. Deci teama de „muncitori luminați", de trezirea conștiinței lor de clasă constituia una dintre cauzele fundamentale care determinau caracterul rudimentar și primitiv al calificării prin școlile de arte și meserii. Aceasta explică de ce în vechea Romînie cele mai largi mase de muncitori au fost condamnate la o muncă manuală grea, abrutizantă, necalificată, de ce la grupa de vîrstă de 41 de ani și peste, există în general un procent mic de muncitori calificați prin școală.

Lichidarea acestei apăsătoare moșteniri a trecutului privind calificarea majorității covîrșitoare a muncitorilor, ca și ridicarea nivelului de instruire a tuturor oamenilor muncii, a fost posibilă numai prin instaurarea puterii politice a clasei muncitoare, care a cucerit, cum arată Marx, și învățămîntului tehnologic, teoretic și practic, locul ce i se cuvine în școlile muncitorești.

În aceste condiții au fost posibile atît transformările calitative care au intervenit în anii revoluției culturale în conținutul învățămîntului profesional, cît și frecventarea școlilor medii și, ulterior, a institutelor de învățămînt superior de către o parte însemnată a absolvenților școlii profesionale.

Datele obținute din întreprinderi sînt edificatoare în acest sens. În Secția motoare a uzinelor „23 August", la data cercetărilor întreprinse, mai mult de 52% din numărul total al tinerilor pînă la 25 de ani și al absolvenților școlii profesionale urmau sau absolviseră școala medie serală. La Sectorul II mecanic de la uzina „Semănătoarea", la aceeași grupă de vîrstă, procentul de elevi și studenți la cursurile serale era de peste 35% din absolvenții școlii profesionale.

---

[1] Această stare de fapt, proprie producției capitaliste, nu era o metodă originală a industriașilor romîni, diviziunea capitalistă a muncii ducînd în mod sistematic la diminuarea pregătirii profesionale și culturale a muncitorului. Munca la bandă, care implică operații foarte simple, este efectuată în special de muncitori necalificați, cărora li se pretinde o scurtă „inițiere". Sociologul francez Pierre Jardillier subliniază că o anchetă recent efectuată în uzinele „Ford" indica:

43% din posturi sînt ocupate după 1 zi de „inițiere"
36% „ „ „ „ „ 2—8 zile de „inițiere"
6% „ „ „ „ „ 1—2 săptămîni „inițiere"
14% „ „ „ „ „ 1 lună la 1 an „inițiere"
1% „ „ „ „ „ 1—6 ani „inițiere". Datele sînt luate din lucrarea *L'avenir de la psychologie industrielle*, Paris, Presses Universitaires de France, 1961, p. 12.

[2] Diacon Dumitru Călugăru, *Biserica și tineretul*, Sibiu, 1936, p. 15.

Nu mai puțin interesante din acest punct de vedere sînt și datele anchetei efectuate în cele trei întreprinderi privind răspunsurile muncitorilor la întrebarea: *Vreți să urmați în viitorii doi ani o școală? Care? Ce vă determină să învățați în forma (formele) indicate de dv.?* La secția VI „preparat" din uzina „Semănătoarea", prelucrarea răspunsurilor date la această întrebare arată că răspunsurile pozitive la tineretul care a trecut prin școala profesională, în vîrstă de pînă la 30 de ani inclusiv, se cifrează la aproximativ 92%. Din motivarea dorinței lor de a-și continua studiile în forme superioare învățămîntului profesional absolvit reiese că muncitorii tineri doresc să învețe în primul rînd cu scopul de a deveni muncitori de înaltă calificare, cu un orizont cultural-tehnic înalt, care să le permită stăpînirea celor mai perfecționate mașini (acest motiv a fost arătat de 73% din numărul muncitorilor tineri care au dat răspunsuri pozitive). Semnificativ este și faptul că peste 11% dintre muncitorii tineri motivează că învață și doresc să învețe pentru a deveni ingineri, profesori, medici sau actori, ceea ce dovedește clar că în rîndurile generației tinere de muncitori este adînc înrădăcinată conștiința faptului că regimul nostru democrat-popular a creat posibilități nelimitate pentru cultivarea aptitudinilor și talentelor, pentru formarea unor oameni multilateral dezvoltați. Instruirea profesional-tehnică și promovarea cadrelor muncitorești în forme superioare de învățămînt reprezintă o verigă în procesul complex al lichidării milenarei deosebiri esențiale dintre munca fizică și cea intelectuală.

Organizarea socialistă a producției contribuie la îmbinarea organică în munca lucrătorului a activității sale fizice cu cea intelectuală, ceea ce implică ca sarcini pentru învățămîntul profesional și ridicarea corespunzătoare a orizontului cultural-tehnic al muncitorului, a conștiinței sale politice-morale. Această orientare a învățămîntului profesional spre o instruire multilaterală a muncitorului dovedește capacitatea acestuia de a satisface cît mai deplin cerințele crescînde ale economiei noastre naționale în plină dezvoltare și ale societății, de a se forma oameni care să gîndească și să acționeze în spirit comunist. Faptul că această orientare corespunde întru totul și cerințelor tineretului spre o astfel de dezvoltare se vede și din aceea că, din totalul de 115 500 de absolvenți ai școlii elementare de 7 ani cuprinși în diferite școli, în 1961/1962 în școlile profesionale de ucenici au fost școlarizați 48 000, adică 41%, iar în 1962/1963 acest procent s-a ridicat la aproximativ 43% [1]. Orientarea unei părți tot mai însemnate a tineretului studios spre școala profesională stă chezășie faptului că *instruirea* profesională și cultural-generală dată de acest tip socialist de școală permite dominarea mașinii de către muncitorul adus la starea sa de „ființă-umană", și înlătură — parafrazînd o idee a lui Marx — *slăbiciunea* omului, pentru a nu se face din omul *slab* o mașină [2], așa cum se întîmplă în zilele noastre în țările capitaliste.

Transformările din structura teoretică-științifică a învățămîntului din școala profesională au fost determinate de schimbările radicale pe

[1] Date ale Ministerului Învățămîntului.
[2] K. Marx și F. Engels, *Despre artă și literatură*, București, E.P.L.P., 1953, p. 48.

plan tehnic pe care le-a suferit industria noastră socialistă. Aceste transformări sînt subordonate orientării şcolii la care ne referim spre formarea noului tip de muncitor, capabil să contribuie (din punct de vedere tehnic şi ştiinţific) la dezvoltarea producţiei noastre la nivelul cerinţelor tehnicii mondiale şi să se manifeste ca un om multilateral dezvoltat, cu convingeri politice şi morale proprii ideologiei socialiste.

Clasa noastră muncitoare îşi va lărgi astfel rîndurile cu noi detaşamente de muncitori, oameni multilateral dezvoltaţi, stăpîni pe cele mai noi cuceriri ale tehnicii, creatori conştienţi ai societăţii comuniste.

ACTIVITATEA ȘI CONCEPȚIA SOCIAL-POLITICĂ A LUI PANAIT MUȘOIU

DE

A. GĂLĂȚEANU și N. GOGONEAȚĂ

Panait Mușoiu (1864 — 1944) a desfășurat mai bine de o jumătate de veac o intensă și variată activitate propagandistică : autor al primei traduceri românești a *Manifestului Comunist* și a altor lucrări marxiste, publicist, editor, autor al unor broșuri de popularizare a ideilor marxiste, el s-a remarcat în mod special prin activitatea neobosită de difuzare a unei bogate literaturi cu caracter progresist, scrisă sau tradusă de el.

De la început se impune precizarea că în această îndelungată activitate se disting două perioade mari. Pînă spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, Mușoiu a luat parte activă la mișcarea muncitorească, iar în activitatea sa publicistică este predominantă răspîndirea ideilor marxiste în țara noastră, fie prin traduceri, fie prin elaborarea unor lucrări de popularizare. În perioada care a urmat însă, deși menține legături cu mișcarea muncitorească, Mușoiu nu mai este un membru activ al acesteia. El continuă să desfășoare o activitate publicistică și editorială susținută, dar din punctul de vedere al conținutului, literatura tradusă și editată de Mușoiu marchează o scădere, în special datorită publicării unor lucrări anarhiste. Totodată, concepția social-politică a lui Mușoiu are acum un caracter eclectic. Prin numeroase aspecte ale activității sale publicistice și editoriale, Mușoiu se menține însă și în această perioadă pe o linie în ansamblu progresistă.

Fiu al unui țăran sărac, care, lipsit de pămînt și de unelte, se stabilise la periferia orașului Roman, agonisindu-și cu greu traiul, Panait Mușoiu a izbutit totuși să urmeze cîteva clase gimnaziale la Roman și să ocupe un post de funcționar la primăria orașului. Activitatea politică și-o începe la Roman, orașul său natal. După propria-i mărturisire, inițierea în politică i-o face ziarul „Lupta" al lui Gh. Panu. Curînd, Mușoiu face cunoștință cu presa socialistă : „Contemporanul", „Revista socială" etc. Cîteva

din încercările lui poetice din 1885 vădesc tendința spre o activitate în folosul celor mulți și asupriți, precum și o proaspătă inițiere socialistă.

P. Mușoiu ia contact cu mișcarea socialistă în anii în care presa socialistă din țara noastră începuse să propage ideile socialismului științific („Revista socială" în 1884, „Contemporanul" în 1885), fie prin traduceri din operele lui Marx și Engels, fie prin articole de popularizare a învățăturii marxiste. Este perioada în care în rîndurile mișcării muncitorești se înregistrează o creștere a conștiinței de clasă, o intensificare a luptei pentru organizare : se înființează numeroase asociații profesionale de lucrători bazate pe principiul de clasă, apar cercuri muncitorești cu caracter politic etc. În 1886 este elaborat programul de luptă al socialiștilor romîni, intitulat *Ce vor socialiștii romîni*, care a servit drept platformă de revendicări ale cercurilor muncitorești și a stat la baza programului primului partid al clasei muncitoare din Romînia [1].

Înconjurat de cîțiva prieteni, Panait Mușoiu lansează în 1885 un apel către tineretul local pentru înființarea unei asociații literare și culturale. Asociația ia ființă, ajungînd curînd un cerc de studii sociale și de propagandă socialistă. În 1888 Mușoiu pleacă la Iași, puternic centru al mișcării socialiste. Aici are îndelungate convorbiri cu conducătorii mișcării socialiste de atunci. Încadrîndu-se activ în mișcarea socialistă, Mușoiu primește curînd însărcinarea să se deplaseze la Botoșani și Dorohoi, pentru a susține în alegerile parțiale de acolo un candidat socialist.

În timpul campaniei electorale, el a întocmit un manifest, intitulat *Către muncitori*, în care stăruia asupra deosebirii fundamentale de interese dintre cele două clase sociale fundamentale ale societății capitaliste și sublinia necesitatea constituirii muncitorilor într-un partid al lor : „Muncitorii nu trebuie să sprijine vreun partid ciocoiesc, nici să se unească cu vreunul. Ei trebuie să-și alcătuiască un partid deosebit, partidul muncitorilor", ei trebuie să se sprijine numai pe dînșii. Activitatea sa nu era însă privită cu ochi buni de autorități, care îl arestează. În același an, P. Mușoiu își continuă activitatea publicistică cu reportaje și articole publicate în ziarele socialiste „Drepturile omului" și „Muncitorul", în care lua apărarea muncitorilor și țăranilor supuși arbitrarului autorităților din regimul burghezo-moșieresc.

La începutul anului 1889, Mușoiu publică *Fățarnicii*, prima sa broșură, îndreptată împotriva unei publicații reacționare ce apărea la Roman sub denumirea demagogică *Comoara săteanului* și care căuta să se infiltreze în mediul sătesc și să defăimeze activitatea și propaganda socialistă. Adresîndu-se sătenilor într-un limbaj simplu, Mușoiu le înfățișează acele puncte din programul socialiștilor care reflectau interesele lor fundamentale : eliberarea țăranilor din „robia ciocoiască" și înzestrarea lor cu pămînt și unelte, participarea lor alături de muncitorii de la orașe la lupta pentru „o viață liberă și demnă".

Un eveniment de seamă pentru lărgirea orizontului său cultural și politic îl constituie călătoria la Paris în 1889, unde a luat parte la un

[1] Vezi *Lecții în ajutorul celor care studiază istoria P.M.R.*, București, 1961, Edit. politică, p. 196.

congres de liberă cugetare. Revenit în țară, Mușoiu colaborează la editarea revistei brăilene „Romînia viitoare", publicație de inițiere socialistă. În 1890 se mută în București, unde face parte din comitetul de redacție al ziarului „Munca", atunci înființat. Gazeta „Munca" a avut un rol important în activitatea de pregătire a creării Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din Romînia. Organ al Clubului muncitorilor din București, care urmărea să grupeze în jurul său „toate puterile partidului muncitor", gazeta „Munca" a desfășurat o luptă susținută în vederea creării unui partid politic al clasei muncitoare, în ciuda faptului că în redacția gazetei predominau elementele burghezo-liberale.

La „Munca" Mușoiu colaborează intens, scriind cu regularitate articole politice, popularizînd idei marxiste. Astfel, în numărul din 23 noiembrie 1890 publică traducerea unui articol despre teoria valorii a lui Karl Marx, articol apărut în gazeta germană „Berliner Volksblatt" în 1878 și despre care însuși Marx spunea că este cea mai bună comentare a teoriei sale asupra valorii. În numerele 45 —50 publică lucrarea lui Engels, tradusă de el, *Socialism utopic și socialism științific* [1], iar în numărul 1 din 1891 fragmente din lucrarea *Luptele de clasă din Franța* de K. Marx. În numerele 21 — 23 din 1891 ale aceluiași ziar este publicată lucrarea lui Mușoiu *Propaganda în mișcarea socială*, pe care a expus-o mai întîi la Clubul muncitorilor sub formă de conferință, iar apoi a tipărit-o. De subliniat că în această broșură el vorbește despre necesitatea dictaturii proletariatului. În articolul *Parlamentarismul*, apărut în „Munca" nr. 6/1890, Mușoiu se ridică împotriva oportuniștilor. El îi critică pe cei care „înclină să nege că sîntem revoluționari și chiar să ocolească cuvintele revoluționare" (era vorba de „generoșii" care, mai tîrziu, vor trăda mișcarea muncitorească). Acestora Mușoiu le opune pe însuși întemeietorul socialismului științific, Karl Marx, care vorbea nu numai despre revoluție, ci și despre *dictatura revoluționară a proletariatului*.

Din paginile ziarului „Munca" reiese că Panait Mușoiu nu se limita la activitatea publicistică, ci activa efectiv în mișcarea muncitorească, participînd la numeroase manifestări și întruniri muncitorești, unde lua regulat cuvîntul spre a face propagandă socialistă sau pentru a protesta împotriva abuzurilor regimului. Demnă de remarcat este și atitudinea, dîrză în acel timp, a lui Mușoiu în fața represiunilor la care era supusă mișcarea socialistă din partea regimului burghezo-moșieresc. În această privință următorul episod este elocvent. El își improvizase un colț pentru dormit chiar în localul redacției „Munca", unde lucra în fiecare seară, scriind articole sau făcînd corectura ziarului. Într-o noapte, cînd poliția năvăli în redacție să facă o percheziție, Mușoiu protestă cu hotărîre. Drept urmare, a fost arestat și deținut mai multe zile. Ulterior, el a scris un protest vehement, intitulat *Înainte !*, publicat în „Munca" sub formă de editorial. La întrunirea de protest ținută atunci la Clubul muncitorilor, Mușoiu, fără a se fi lăsat intimidat de arestare, declara că mișelia polițienească de pe urma căreia a avut de suferit îl întărește în lupta împotriva asupritorilor și exploatatorilor poporului. El continuă să scrie regulat la

[1] *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință.*

„Munca" articole ca : *Partidul muncitorilor și programul său*, *Loc muncitorilor!*, *Congresul studenților*, *Ipocrizie* etc. Reliefînd activitatea intensă desfășurată la acest ziar de Panait Mușoiu în perioada în care se desfășura lupta pentru crearea partidului muncitorilor din Romînia, cercetătorul A. Deac îl socotește printre elementele înaintate ale mișcării socialiste, printre socialiștii romîni înaintați, relevînd totodată inconsecvențele din perioada următoare a activității sale [1].

În 1891 Mușoiu editează în volum lucrarea lui Engels *Socialism utopic și socialism științific*. În prefață, referindu-se la capitalismul modern el scrie : „Engels adîncește în chip neîntrecut aceste condiții istorice, ne face a le cunoaște și a ne da seama de menirea proletariatului modern".

Mușoiu a încercat apoi să tipărească, în „Biblioteca socialistă" de pe lîngă ziarul „Munca", *Manifestul Comunist* al lui Marx și Engels, pe care îl avea gata tradus în romînește, dar nu a reușit. Ce se întîmplase ? Atacurile lui Mușoiu la adresa oportuniștilor, precum și faptul că el scrisese în broșura menționată mai sus despre necesitatea dictaturii proletariatului, i-a determinat pe conducătorii oportuniști ai mișcării muncitorești, care promovau idei reformiste, să-l înlăture de la orice activitate în cadrul ziarului și al editurii sub acuzația de „anarhist". Mușoiu a perseverat însă în intențiile sale. Peste cîteva luni pleacă la Iași și pune sub tipar *Manifestul Comunist*, la „Stabilimentul grafic Miron Costin". Astfel apăru cea dintîi traducere romînească a *Manifestului* (1892). În prefața scrisă de el, Mușoiu spunea : „Manifestul cuprinde, în rezumat, întreg socialismul modern. Principiile lui generale le-am găsit întărite în *Mizeria filozofiei*, în operele postume, în *18 Brumar* și în *Capitalul* lui Marx, în cărțile lui Engels și în toate scrierile socialiste de valoare care mi-au încăput în mînă". Și el adăuga : „Pentru noi, *Manifestul* își păstrează cu totul neștirbită valoarea lui de obîrșie. Starea de acum a Romîniei este foarte asemănătoare cu starea în care se afla Occidentul Europei înainte de 1848. Deci pentru țara romînească *Manifestul* are mult mai multă însemnătate decît ar avea un document istoric".

Mușoiu i-a trimis lui Engels cîte un exemplar din lucrările *Socialism utopic și socialism științific* și *Manifestul Comunist*, amîndouă traduse și tipărite de el în romînește, însoțite de prefețele în limba franceză și de următoarea scrisoare :

„Cetățene,

Nu știu dacă ai avut idee despre traducerea lucrării d-tale *Socialism utopic și socialism științific* și despre traducerea *Manifestului Comunist* în romînește. Cu toate astea, cum dovedesc exemplarele ce ai de față, aceste lucrări, care sînt chintesența socialismului și care au servit de bază aproape întregii noastre literaturi socialiste, cum au servit și altor literaturi, au fost traduse. Ba încă prima ediție e și distribuită și o a doua

[1] Vezi *Rolul ziarului „Munca" în lupta pentru crearea Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din Romînia* de A. Deac, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.", 1960, nr. 4.

trebuie să apară în curînd. Ceea ce m-a îndemnat să te înştiinţez şi să-ţi cer pentru fiecare din aceste lucrări cîte un cuvînt aparte, cuvînt care, făcut de către meşterul lor alcătuitor, le va învestmînta cu o autoritate recentă, le va face mai sugestive şi astfel le va înlesni lucrarea asupra spiritelor îndoielnice.

Nădăjduiesc, cetăţene, să-ţi am răspunsul în curînd.

[P. Muşoiu"

La scrisoarea lui Muşoiu, Engels a răspuns următoarele în limba germană : [1]

„Londra, 20 martie 1894
122, Regent's Park Road, A. W.

Stimate tovarăşe,

Faptul că am lipsit din Londra m-a împiedicat să răspund mai curînd la scrisoarea d-tale din 24 februarie, pe care am primit-o la timp împreună cu *Manifestul Comunist* şi *Socialism utopic şi socialism ştiinţific*, pentru care îţi mulţumesc foarte mult. Din păcate, cunoştinţele mele de limbă romînă n-au ajuns încă atît de departe ca să pot emite o părere asupra traducerilor d-tale. Aş vrea totuşi să te povăţuiesc ca la tălmăcirea cărţilor germane să nu iei de bază traducerea franceză a acestora.

Regret că timpul nu-mi permite să-ţi îndeplinesc dorinţa de a scrie o prefaţă la noua ediţie. Sînt ocupat cu terminarea volumului al III-lea al *Capitalului* lui Marx şi, întrucît tipărirea înaintează cu paşi iuţi, trebuie să folosesc tot timpul spre a termina restul manuscrisului şi a nu da loc la întîrzieri. Cu salutări, F. Engels".

Pentru a contracara impresia favorabilă stîrnită în rîndurile muncitorilor prin tipărirea *Manifestului Comunist*, liderii oportunişti ai mişcării puseră la cale o mîrşăvie : Ion Nădejde plecă şi el la Iaşi, unde, înfiinţînd ad-hoc „Biblioteca partidei social-democrate a muncitorilor din Romînia", publică o altă traducere a *Manifestului*, cu titlul schimbat în *„Manifestul socialist" de Karl Marx şi Friederich Engels, cu portretele autorilor şi un adaos despre revoluţie şi tactică revoluţionară*. „Adaosul", lung şi pretenţios, care vădea poziţia oportunistă a lui Nădejde, începea astfel : *„Manifestul Comunist* e bun pentru studiu, nu pentru propagandă". Şi continua în acelaşi spirit oportunist : „Acum trebuie să ne fie călăuză alt manifest, explicarea programului de la Erfurt, făcută de Kautsky, iar *Manifestul Comunist* să-l studiem pentru ca să cunoaştem istoria social-democraţiei internaţionale".

După o scurtă perioadă de activitate la Botoşani, unde, împreună cu P. Zosin, organizează manifestări culturale şi politice ale tineretului, memorabilă fiind o manifestaţie de 1 Mai, Muşoiu pleacă în 1892 la Bruxelles. „Am stat acolo un an — relatează el, cu ocazia unui interviu —,

[1] Originalul scrisorii lui Engels se află la Institutul de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., ca şi originalul scrisorii lui Muşoiu.

urmînd la Universitatea liberă științele sociale și interesîndu-mă,de aproape, de întreaga mișcare socialistă ... Am legat o prietenie strînsă cu studenții din mișcare și cu lucrătorii. Am luat parte, cu diverse echipe, la pitorești excursii de propagandă prin țară. Am vizitat regiunea carboniferă a centrului" [1].

Între anii 1891 și 1895, Panait Mușoiu a scris mai multe lucrări originale de propagandă socialistă, scoțîndu-le în broșuri pe care mai tîrziu le-a grupat într-un volum intitulat *Orientări*. Aceste lucrări erau : *Propaganda în mișcarea socială*, apărută în 1891, menționată mai înainte ; *Determinismul social*, tipărită în 1892 ; *Despre mișcarea socialistă* (1893), lucrare inspirată de mișcarea socialistă din Belgia. A patra lucrare din ciclul amintit a fost *Metoda experimentală în politică* (1893). O dată cu aceasta, Mușoiu a tipărit și o altă lucrare, intitulată *Ceva despre socialismul belgian*, în care se ocupă de activitatea de culturalizare și de agitație pentru lărgirea dreptului de vot desfășurată de mișcarea socialistă belgiană, cu care făcuse cunoștință recent. Semnificativ este faptul că el cerea ca această activitate din mișcarea socialistă belgiană să aibă în vedere, în primul rînd, luminarea proletarilor „asupra evoluției societății, asupra mersului neînlăturat al lucrurilor, *pentru a le dezvolta conștiința de clasă* (subl. ns.) și a-i face vrednici să înțeleagă rolul ce au să-l joace în mișcarea de reorganizare socială"...

Edificatoare în ceea ce privește orientarea concepțiilor și a activității sale în această perioadă este mai cu seamă prima dintre lucrările menționate, publicată inițial în ziarul „Munca". În broșura *Propaganda în mișcarea socialistă*, scrisă în 1891, P. Mușoiu demonstrează inevitabilitatea pieirii capitalismului și a instaurării dictaturii proletariatului. El înfățișează rolul clasei proletare în acest proces istoric, subliniază necesitatea organizării maselor, dar insistă în mod deosebit, dezvoltînd o argumentare proprie, asupra însemnătății și rolului propagandei de idei în mișcarea socialistă.

Broșura constituie, într-un fel, o profesiune de credință : Mușoiu vede în propagandă un mijloc eficient de pregătire a clasei muncitoare pentru grăbirea revoluției socialiste și se dăruiește acestei activități, pentru care avea o evidentă înclinație.

Necesitatea revoluției, rolul istoric al proletariatului, însemnătatea propagandei sînt argumentate cu teze marxiste.

Mușoiu zugrăvește mai întîi tabloul societății capitaliste, așa cum fusese el înfățișat cu profunzime de Marx și Engels în *Manifestul Comunist* și în numeroase alte lucrări. El insistă în special asupra pauperizării clasei muncitoare, provocată de exploatarea capitalistă nemiloasă, descrie starea producătorilor bogăției sociale, cărora capitalismul le oferă numai mizerie, șomaj, un loc în armata industrială de rezervă a capitalismului.

Urmîndu-l pe Marx, Mușoiu înfățișează cititorului geneza relațiilor de producție capitaliste în perioada de descompunere a feudalismului, etapele dezvoltării producției capitaliste din momentul despărțirii produ-

[1] L. Leoneanu, *Panaite Mușoiu*, în *Profiluri și opere contemporane*, Ed. Bilete de papagal (1929), p. 36–37.

cătorului direct de uneltele sale de producție pînă la socializarea într-o măsură tot mai mare a producției. Preocupat de consecințele economice și sociale ale dezvoltării capitalismului, el insistă asupra contradicțiilor adînci dintre muncă și capital, dar și asupra condițiilor create de capitalism pentru rezolvarea acestei contradicții în defavoarea sa : dezvoltarea proletariatului, care, treptat, devine conștient de rolul său istoric. „Proletariatul organizat va ajunge stăpîn pe puterea obștească, iar dictatura proletariatului de care ne vorbește Karl Marx și de care pomenește și Deville în lucrările lui, această dictatură — subliniază Mușoiu — în cele din urmă va pune mulțimea în stăpînirea bunurilor de care a fost despoiată fără de nici un drept, va pune capăt exploatării omului de om" [1].

Citîndu-l pe Engels, el face tabloul societății socialiste în care mijloacele de producție vor trece în stăpînirea obștească, vor dispărea clasele sociale și o dată cu ele lupta de clasă, iar oamenii, stăpîni pe natură, vor deveni liberi.

Dar schimbarea societății capitaliste, continuă Mușoiu, nu se produce de la sine. Dezvoltarea societății are loc independent de voința oamenilor, dar nu și independent de activitatea lor. Direcția dezvoltării societății e hotărîtă de relațiile materiale, afirmă autorul, dar felul în care are loc această dezvoltare, „repeziciunea mersului" înainte atîrnă de individ într-o mare măsură.

Insistînd asupra rolului factorului subiectiv în dezvoltarea istorică, Mușoiu ajunge la concluzia că, în momentul istoric dat, ridicarea conștiinței clasei muncitoare pînă la înțelegerea rolului ei și a necesității înfăptuirii grabnice a revoluției este elementul hotărîtor de care depinde „schimbarea" societății. Prin această teză argumentează el importanța propagandei în mișcarea socialistă, a activității de luminare a proletariatului, pe care o consideră un imperativ al momentului istoric în care trăia. „După toate acestea — afirmă el — cred că putem ajunge acuma la încheierea că trebuie să ne punem toată silința pentru a lumina și organiza proletariatul pe temeiul luptei de clasă, pentru a-l face nu să moară în chip mizerabil, ci să îndeplinească cît mai curînd, mult așteptata revoluție socială" [2].

Hotărîndu-se să se dedice răspîndirii ideilor socialiste, Mușoiu și-a desfășurat activitatea cu multă însuflețire și cu talent. Numai că, pe lîngă folosul real pe care l-a adus mișcării muncitorești prin propagarea ideilor lui Marx și Engels, Mușoiu, pornind de la o înțelegere greșită a unității mișcării socialiste, a propagat în activitatea lui editorială și idei pseudosocialiste, teze dăunătoare intereselor clasei muncitoare : teorii ale socialismului mic-burghez, lucrări anarhiste, socialist-utopice etc. Această inconsecvență în activitatea sa publicistică editorială, în comparație cu perioada de început, se explică prin poziția sa individualistă mic-burgheză față de mișcarea muncitorească. Aflat la începutul activității sale sub influența puternică a ideilor marxiste, Mușoiu alunecă treptat spre o concepție eclectică, spre o poziție „independentă".

---

[1] P. Mușoiu, *Propaganda în mișcarea socială*, p. 6, în volumul *Orientări*, București, Biblioteca Revistei ideei.

[2] *Ibidem*, p. 14.

Tendința spre „independență" se vede încă din 1897, cînd apare, timp de cîteva luni, săptămînalul „Mișcarea socială", sub conducerea sa și a lui Panait Zosin, pe atunci student în medicină. Orientarea publicației nu e clar definită. Progresistă ca tendință prin felul cum abordează problemele social-politice, revista condusă de Mușoiu are, din punct de vedere teoretic, un conținut eclectic (articolele teoretice sînt fie traduceri, fie reeditări). Aici stau laolaltă Engels, Conta (din care se publică un fragment cu caracter social-politic, domeniu în care gînditorul romîn este influențat de teoria organicistă, reacționară a lui Spencer), Schopenhauer etc.

Răspunzînd în cîteva articole publicate în „Mișcarea socială" învinuirii că ar fi anarhist, Mușoiu revendică în mod nejustificat o poziție independentă și dreptul de a publica orice fel de lucrări, fie chiar anarhiste, „pentru a se lămuri". Caracterul eclectic al concepției sale rezultă din faptul că el „completează" ideile marxiste afirmate anterior (la care nu renunță, după cum subliniază și cu ocazia numeroaselor reeditări ale broșurilor scrise la începutul activității sale) cu altele, străine de marxism.

Eclectismul în concepția și activitatea lui Mușoiu devine mai evident o dată cu apariția unei noi reviste, condusă numai de el. Astfel, în 1900, după o scurtă călătorie în Italia, Mușoiu începe să tipărească o publicație al cărei titlu, sugerat de poetul Al. Macedonski, era „Revista ideei". În primul număr al acestei reviste se trasează „un plan de lucru" edificator în privința orientării publicației. „Urmînd, între toate, îmbogățirea literaturii romînești cu ce s-a scris mai de seamă în literaturile străine — se spune în articolul cu titlul de mai sus — , se dă cititorilor o idee : să noteze fiecare, din lecturile lui, scrierile din alte limbi care ar intra în cadrul preocupărilor revistei". Cele mai multe articole erau capitole de sine stătătoare din felurite lucrări cu conținut social-politic sau literar traduse din alte limbi. În fiecare număr al revistei, Mușoiu avea cîte un articol de fond în care dezbătea probleme de interes politic, se ridica împotriva samavolniciilor regimului burghezo-moșieresc. Revista publica și traduceri din literatura anarhistă.

„Revista ideei", prin caracterul său eclectic, nu era o publicație socialistă. Ea lua totuși apărarea muncitorimii și a luptei acesteia pentru dezrobire, publicînd adesea texte din lucrări marxiste. Un merit al revistei este acela că s-a solidarizat cu lupta clasei muncitoare din alte țări. Astfel, în 1905, „Revista ideei" s-a ocupat în cîteva numere consecutive de revoluția rusă din 1905, luînd apărarea proletariatului rus, chemînd la solidaritate revoluționară cu acesta.

În 1907, cu toată prigoana sălbatică dezlănțuită după răscoalele țărănești de stăpînirea burghezo-moșierească împotriva mișcării noastre socialiste, Mușoiu consacră în tot cursul anului multe pagini ale revistei stigmatizării regimului de jaf și asuprire, în care vedea adevărata pricină a răscoalelor. El publică o serie de articole care acuzau clasa stăpînitoare din țara noastră de crimele și fărădelegile săvîrșite față de țăranii răsculați.

În numărul 5/1907, în toiul terorii dezlănțuite de guvern, „Revista ideei" publică studiul lui Paul Lafargue *Teoria luptei de clasă*. Tot atunci revista reproduce studiul gînditorului progresist D. Dimitrescu-Iași

Cele două morale, în care autorul demască duplicitatea moralei burgheze : una pentru stăpîni şi alta pentru popor. În acelaşi timp, Muşoiu a tipărit acest studiu şi într-o broşură aparte, de mare tiraj, dîndu-i o largă difuzare.

Panait Muşoiu a mai publicat, în 1907, două lucrări de popularizare a ideilor marxiste : *Materialismul economic al lui Karl Marx* de Paul Lafargue şi *Evoluţia capitalului* de Gabriel Deville. Aceste două scrieri au fost tipărite de Muşoiu şi în broşuri, în vederea unei ample răspîndiri.

„Revista ideei" şi-a continuat apariţia timp de 15 ani, pînă în 1915, cînd autorităţile burghezo-moşiereşti, făcînd intense pregătiri de război, au introdus cenzura publicaţiilor.

La începutul războiului, Muşoiu reuşi să tipărească două lucrări care definesc atitudinea sa faţă de război : *Amară amăgire* de Norman Angell (un volum de 320 de pagini) şi *Lisistrata*, celebra comedie a lui Aristofan, amîndouă îndreptate împotriva spiritului războinic pe care guvernanţii de atunci căutau să-l introducă în conştiinţa unei populaţii ţinute în mizerie şi ignoranţă, spre a o transforma în carne de tun.

După război, Muşoiu desfăşoară mai mult o activitate editorială, colaborînd numai sporadic la reviste literare. În 1919 Muşoiu tipăreşte cîteva broşuri traduse de el, între care şi una intitulată *Evanghelia bunei vestiri*, în a cărei prefaţă, cu toată cenzura, vesteşte cu asprime prigoana dezlănţuită de guvernanţii vremii împotriva muncitorimii organizate, precum şi ororile săvîrşite din ordinul guvernului la 13 decembrie 1918. În acea „evanghelie" se vestea societatea nouă pe care „o va întemeia *poporul* cînd se va deştepta".

În 1926, în plină ilegalitate, P.C.R. a încredinţat lui Panait Muşoiu spre tipărire lucrarea lui I. V. Stalin *Bazele leninismului*. Muşoiu a depus mari eforturi — încununate de succes — ca această carte să scape vigilenţei siguranţei şi să nu fie confiscată. Iscoadele siguranţei n-au aflat despre această tipărire decît după ce volumele, ridicate de un grup de tovarăşi în frunte cu Gh. Vasilescu-Vasia, se aflau la adăpost.

În 1932, la a 15-a aniversare a Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie, partidul nostru întocmise un volum documentar înfăţişînd realizările Uniunii Sovietice în cei 15 ani de existenţă. Lucrarea, intitulată *U.R.S.S. După 15 ani*, a fost dată şi ea lui Muşoiu spre tipărire. Dar, cu toate precauţiile sale, cînd era gata tipărită şi dată la legătorie spre broşare, cartea a fost confiscată de siguranţă. Muşoiu însuşi a fost arestat. Datorită intervenţiei unor conducători ai Societăţii scriitorilor romîni, al cărei membru era, a fost mai tîrziu eliberat. Muşoiu însă nu se dădu bătut : el tipări un aşa-numit *Buletin al Bibliotecii Revistei ideei*, în care publică coperta volumului confiscat, tabla de materii şi un scurt rezumat al cuprinsului în ordinea capitolelor. În acest buletin a mai reprodus textul petiţiei înaintate Ministerului de Interne, în care protesta împotriva samavolniciei poliţieneşti, adăugînd şi o filipică usturătoare la adresa autorităţilor. De menţionat că în prezentarea lucrării *U.R.S.S.După 15 ani*, Panait Muşoiu scria următoarele :

„Cu minimum de jertfe pe care evenimente fără de asemănare, mai puțin însemnate, le-ar fi putut presupune și le-au și înregistrat... și cu maximum de devotament... încă necunoscut în istorie, s-a înregistrat acel formidabil progres menit să rămînă, în evoluția ulterioară, pe vecie, ca un bun obștesc. Cu maximum de devotament, îndeobște benevol acceptat și savant îndrumat, la același rezultat se va putea ajunge oriunde, inclusiv și la noi, fără să mai fie nevoie *poate* de acel minim de jertfe inerente... unei radicale, sociale schimbări".

De asemenea, el a făcut parte din *Comitetul de acțiune împotriva războiului*, organizație legală a P.C.R.

Concomitent cu literatura socialistă, Mușoiu a editat o serie de scrieri traduse de el din operele marilor filozofi ai antichității sau ale unor scriitori progresiști mai vechi sau mai noi [1].

Numărul traducerilor realizate de Mușoiu este impresionant. În privința autorilor preferați — pe care de obicei îi traducea — iată ce spunea el într-un interviu acordat unui ziarist în 1929 : „Sînt mai întîi cei cu adevărat de concepție, socialiștii în general, pentru că se ocupă fundamental de problemele vieții... Dar eu gust și pe acei oameni și scriitori care nu afișează numaidecît o concepție, dar care îmi lasă putința ca eu să mi-o formulez" [2].

23 August 1944 l-a găsit pe Panait Mușoiu într-un spital din București. Însuflețit de măreția evenimentelor, se apucă să revadă traducerea *Manifestului Comunist* — prima tălmăcire românească a *Manifestului* făcută și tipărită de el în 1892 —, făcînd chiar unele demersuri în vederea retipăririi lui. Nu trecură însă nici trei luni de la marele eveniment, și Panait Mușoiu, slăbit de boală, încetă din viață. A fost incinerat la 18 noiembrie 1944, în ziua cînd împlinea vîrsta de 80 de ani. La solemnitate a luat parte și un reprezentant al Comitetului Central al P.C.R., care a reliefat meritele deosebite ale decedatului în acțiunea de culturalizare a poporului, contribuția lui la formarea generației de luptători revoluționari care avea menirea să traducă în fapt ideea eliberării clasei noastre muncitoare de sub jugul capitalist.

Necrologul publicat la 19 noiembrie 1944 de ziarul „Scînteia" îl caracterizează pe Mușoiu drept „cel mai vast răspînditor de literatură socială și umanitară din cîți a cunoscut țara".

Apreciind în mod deosebit activitatea sa editorială, „Scînteia" scria în încheiere : „Îl incinerează astăzi pe Panait Mușoiu. Într-o urnă a crematoriului va încăpea, așadar, un întreg așezămînt. Pentru că *prietenul* Mușoiu — prieten al cîtorva generații de silitori în munca răspîndirii „unui ideal mai omenesc de trai" — a înfățișat el singur o instituție".

---

[1] Ținem să menționăm că încă din 1894 Panait Mușoiu a tradus și a tipărit celebrul roman al lui N. G. Cernîșevski, *Ce-i de făcut?* În 1909, cu prilejul comemorării a 20 de ani de la moartea lui Cernîșevski, Mușoiu a scos o a doua ediție, în prefața căreia a ținut să sublinieze că problemele dezbătute în roman „sînt atît de fundamentale și atît de strîns legate de viață, că dezlegarea ce li se dă va trebui să fie luată în seamă, probabil, *chiar și după ce se va îndeplini întru totul acea mare schimbare, acea mult așteptată revoluție socială*" (subl. ns.).

[2] L. Leoneanu, *Profiluri și opere contemporane*, Ed. Bilete de papagal, p. 37—38.

Contemporanii care l-au cunoscut au fost impresionați de Panait Mușoiu-omul. Timp de peste o jumătate de veac el și-a închinat viața propagandei scrise în vederea „emancipării obștești", emancipare care, după propria-i definire, trebuia „să înlăture cu desăvîrșire orice constrîngere și exploatare, de sex, de rasă, de vîrstă"[1]. Mușoiu a făcut o operă de luminare, însuflețit de entuziasm sincer și total dezinteresat.

A trăit în condiții materiale mai mult decît modeste. Iată cum ni-l înfățișează Tudor Arghezi : „Panait Mușoiu trăia ca păsările cerului răbdînd cînd n-avea ce duce la gură, vînzînd cîteva din cărțile lui, autor și colportor în același timp, economisind polul și leul pentru păstrarea unei independențe integrale și pure. Pe cînd plicurile se vindeau cu 50 de bani mia, el era singurul scriitor din Europa care utiliza pe cele primite și benzile vechi întoarse pe dos" [2].

În urmărirea unui ideal nobil, Mușoiu nu a urmat pînă la capăt singura cale adevărată, aceea a încadrării în lupta organizată a proletariatului, condus de partidul său de avangardă, dar el a fost întotdeauna de partea celor exploatați, care, la rîndul lor, au văzut în el un prieten și un susținător sincer, de-a lungul unei vieți întregi.

★

În privința lui Panait Mușoiu a persistat multă vreme părerea că el ar fi fost „anarhist". Mușoiu a respins însă întotdeauna această caracterizare. „Toată lumea spune despre mine că sînt anarhist, numai eu n-am spus asta niciodată", declara el adesea. Iar într-un interviu acordat unui gazetar în 1929, el afirmă textual, căutînd să-și justifice poziția : „Anarhist am fost numit într-o perioadă a activității mele cînd nu auzisem încă de anarhism. Am studiat în fond această doctrină și am încadrat-o într-un socialism pe care l-aș numi *integral*... Făcusem cunoștință cu Marx, cu Engels, ale căror lucrări, *Manifestul Comunist* și *Socialism utopic și socialism științific*, le-am tradus în romînește. Cunoștința lui Marx și Engels, căpătată de-a dreptul din operele lor și ale unor comentatori ca Lafargue și Deville, ...îmi era îndestulătoare ca orientare de bază. N-am trecut cu vederea nici lucrările catalogate ca anarhiste... Anarhismul l-am studiat în amănunțime, dar nu mi s-a părut să zdruncine nimic din convingerile mele anterioare, după cum nu mi se pare nici azi" [3]. Analiza ideilor sale confirmă numai parțial această autoapreciere, impunîndu-se unele precizări.

În broșuri mereu retipărite, articole, conferințe, Mușoiu a susținut în tot cursul vieții sale o serie de idei de bază ale marxismului. El s-a străduit, în special într-o primă perioadă a activității sale, să interpreteze socie-

---

[1] L. Leoneanu, *op. cit.*, p. 36.

[2] Tudor Arghezi, *Panait Mușoiu*, în „Revista Fundațiilor ...", 1944, nr. 12.

[3] L. Leoneanu, *Profiluri și opere contemporane*, Ed. Bilete de papagal, p. 34.

tatea în lumina materialismului istoric, pe care îl făcuse cunoscut publicului romîn prin traducerile sale din Marx şi Engels. Mușoiu vorbește în articolele şi broşurile sale despre rolul forțelor de producție în dezvoltarea socială, înfățișează schimbarea relațiilor de producție în istorie, cu toate consecințele lor social-politice. Găsim în lucrările sale multe din ideile lui Engels despre dezvoltarea comunei primitive, idei marxiste cu privire la evoluția modului de producție feudal şi apoi capitalist. Mușoiu citează, în expunerile sale, *Manifestul Comunist*, *Capitalul*, *Anti-Dühring* şi alte lucrări marxiste.

Întîlnim într-una din lucrările sale şi încercarea — nu tocmai izbutită — de a urmări, în lumina materialismului istoric, evoluția relațiilor de producție în țara noastră (folosindu-se de datele furnizate de economistul P. Aurelian, de istoricul A. D. Xenopol şi alții).

Mușoiu susține cu toată convingerea ideea inevitabilității pieirii capitalismului şi a trecerii la socialism. El declară hotărît că nu se poate şti dinainte ce formă va îmbrăca această trecere, dar afirmă că de un lucru putem fi siguri : această trecere nu se va face de la sine, pe „calea legală" [1], aşa cum susțineau oportuniştii. Mușoiu combate iluzia votului universal şi limitarea activității proletariatului la propria sa „instruire" în vederea cuceririi puterii politice. Acceptînd toate formele de luptă şi de organizare ale clasei muncitoare existente în vremea sa, el subliniază necesitatea de a imprima „mai multă vigoare" [2] mişcării socialiste. Neadmițînd compromisuri şi aranjamente cu partidele burgheze, Mușoiu cere organizarea clasei muncitoare în „partid aparte" : „De aici urmează ca încheiere necesară — scrie el într-una din lucrări — îndreptățirea alcătuirii muncitorilor în partid aparte şi de asemenea îndreptățirea întrebuințării tuturor mijloacelor ce vor avea la îndemînă, după împrejurări, în lupta de emancipare" [3]. El a ajuns, după cum am menționat mai înainte, pînă la înțelegerea necesității dictaturii proletariatului. În sfîrşit, alte laturi ale activității sale publicistice — nu mai puțin importante — sînt : abordarea unor probleme teoretice-metodologice ale sociologiei (*Metoda experimentală în politică*) şi combaterea unor teorii sociologice burgheze care făceau apologia capitalismului. Mușoiu combate în special teoriile organiciste, interpretările biologizante date fenomenelor sociale de reprezentanții malthusianismului, de darviniştii sociali şi de alți ideologi ai burgheziei, care susțineau veşnicia capitalismului şi caracterul natural al ierarhiei sociale impuse de capitalism. Mai trebuie să amintim, ca teme abordate frecvent de Mușoiu în articolele sale de pe poziții progresiste, problema emancipării femeii şi combaterea religiei.

În activitatea lui Mușoiu se observă însă şi numeroase inconsecvențe, care, accentuîndu-se după 1897, l-au dus în cele din urmă pe poziții eclectice. Astfel, dacă el a susținut pe plan teoretic necesitatea partidului clasei muncitoare, în practică — după conflictul cu conducă-

[1] *Determinismul social*, p. 26.

[2] *Despre mişcarea socială*, p. 15.

[3] *Metoda experimentală în politică*, p. 31.

torii oportuniști ai Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din Romînia – el nu a mai activat nici în Partidul Social-Democrat, reînființat în 1910, nici în rîndurile P.C.R. El căuta să dea o justificare existenței „mai multor nuanțe de socialism", ceea ce echivala cu o poziție oportunistă. Revendicarea pentru sine a unei atitudini „independente" i-a atras acuzația de „anarhist". Totodată, el a tradus și a editat după 1900 mai multe lucrări anarhiste aparținînd lui Bakunin, Kropotkin și altor teoreticieni anarhiști. Mușoiu însuși, fără a se considera anarhist, a privit anarhismul drept o „nuanță" a mișcării socialiste, ceea ce constituie o gravă greșeală teoretică și politică. Deși nu a fost un anarhist în adevăratul sens al cuvîntului, asupra concepției lui Mușoiu s-au exercitat și influențe anarhiste. El susținea, de exemplu, teza pregătirii proletariatului pentru ca la un moment dat să deschidă focul fără să mai aștepte „cuvinte de ordine" [1]. Atitudinea sa favorabilă față de anarhism, care devine tot mai evidentă în a doua parte a activității sale, își are rădăcina în poziția sa conciliatoare față de diferite curente mic-burgheze care se autointitulau socialiste. Pornind de la înțelegerea greșită a tezei că orice critică adusă capitalismului servește clasei muncitoare, Mușoiu s-a situat pe poziția „socialismului integral", care, practic, însemna împăcarea cu oportuniștii, cu unele teorii dăunătoare intereselor fundamentale ale clasei muncitoare.

★

În încheiere se cuvin recapitulate concluziile principale pe care ni le-a impus analiza operei și activității desfășurate de Mușoiu într-o perioadă de timp foarte întinsă.

În prima perioadă a activității sale, pînă spre sfîrșitul secolului trecut, Mușoiu a activat efectiv în rîndurile mișcării muncitorești din țara noastră. El a desfășurat în acest timp o activitate publicistică importantă mai ales prin contribuția adusă la răspîndirea marxismului în țara noastră, la lupta pentru făurirea unui partid al clasei muncitoare din Romînia. Începînd însă cu anul 1897, Mușoiu se angajează pe calea unei activități propagandistice de unul singur, fără a mai activa în rîndurile partidului clasei muncitoare. El menține însă legături cu conducătorii mișcării socialiste, iar mai tîrziu, după înființarea P.C.R., acordă sprijin prin activitatea sa editorială unor inițiative ale partidului. În această a doua perioadă — de la 1897 pînă în 1944 — Mușoiu e propagatorul unei literaturi sociale umanitare, care însă, din punctul de vedere al conținutului de idei, are un caracter eclectic, cu evidente influențe anarhiste.

[1] *Determinismul social*, p. 30.

CU PRIVIRE LA OBIECTUL MATERIALISMULUI ISTORIC ȘI AL COMUNISMULUI ȘTIINȚIFIC ȘI LA RAPORTUL DINTRE ELE

DE

ION FLOREA

În paginile revistei „Cercetări filozofice" și în rîndul cadrelor didactice de la catedrele de științe sociale au avut loc, în ultimul timp, discuții cu privire la obiectul materialismului istoric și al socialismului științific, precum și la raportul dintre aceste două discipline sociale. Pe lîngă importanța lor principială, aceste discuții răspund și necesității didactice a coordonării predării disciplinelor marxiste de învățămînt conform obiectului lor de studiu, a stabilirii unei succesiuni științifice în scopul îmbunătățirii predării și al însușirii unitare, armonioase de către elevi și studenți a învățăturii marxist-leniniste, pentru a evita unele repetări inutile.

Acest aspect metodic poate fi rezolvat în mod științific, după părerea noastră, numai ținînd cont de însăși esența și logica internă a constituirii și dezvoltării marxism-leninismului.

I. OBIECTUL MATERIALISMULUI ISTORIC

În cadrul discuției din paginile revistei „Cercetări filozofice" asupra raportului dintre materialismul istoric și socialismul științific și dintre acestea și sociologia marxistă s-au exprimat puncte de vedere diferite.

În opoziție cu punctul de vedere exprimat de tov. Radu Florian în articolul *Cu privire la obiectul materialismului istoric și al sociologiei marxiste* [1], care separă sociologia marxistă (al cărei obiect l-ar constitui studiul formațiunilor social-economice) de materialismul istoric, considerăm că materialismul istoric este în același timp sociologia marxistă, căci studiul formațiunilor social-economice ce ține de esența și sarcinile mate-

[1] „Cercetări filozofice", 1962, nr. 1.

rialismului istoric, îi este inerent. Această părere s-a conturat în majoritatea materialelor publicate de autorii sovietici pe această temă, precum și în intervențiile tovarășilor Paul Popovici și O. Trăsnea[1], Nicolae Kallos și Andrei Roth [2].

Obiectul materialismului istoric îl constituie atît societatea în ansamblul ei, *concepută ca succesiune legică a formațiunilor social-economice*, studiul vieții sociale *ca interacțiune a laturilor sale esențiale, legile generale ale progresului istoric, cît și specificul acțiunii lor pe diferite trepte ale dezvoltării sociale, în diferite formațiuni social-economice*. Materialismul istoric, spre deosebire de științele sociale particulare, studiază diferitele fenomene și laturi ale vieții sociale din punctul de vedere al locului pe care îl ocupă în raport cu celelalte fenomene și laturi, legile interacțiunii lor, specificul acestei interacțiuni în cadrul formațiunilor social-economice.

Nu întîmplător categoria de formațiune social-economică, studiul diferitelor formațiuni ca „organisme sociale" ocupă un loc important în cadrul materialismului istoric, deoarece materialismul istoric studiază societatea ca totalitate și unitate a diferitelor sale laturi și procese, iar formațiunea social-economică constituie tocmai societatea în totalitatea laturilor și proceselor sale într-o anumită etapă a dezvoltării istorice.

Totodată, studiul formațiunilor social-economice a transformat sociologia în știință, deoarece a oferit posibilitatea prezentării întregii istorii „ca un proces istoric-natural" [3]. În afara studierii formațiunilor social-economice, a legilor lor de funcționare, nu este posibilă înțelegerea modului de funcționare și dezvoltare a societății în ansamblul ei.

Lenin socotea *Capitalul* lui K. Marx un model de analiză sociologică a formațiunii sociale capitaliste, în care, *„explicînd* structura și dezvoltarea acestei formațiuni sociale *exclusiv* prin relațiile de producție, el a urmărit totuși pretutindeni și în permanență suprastructurile corespunzătoare acestor relații de producție, dînd trup și sînge acestui schelet. «Capitalul» — continuă Lenin — a avut un succes atît de imens tocmai pentru că această carte a unui «economist german» înfățișa aievea cititorului *întreaga formațiune socială capitalistă* : cu aspectele ei curente, cu manifestările sociale concrete ale antagonismului dintre clase inerent acestor relații de producție, cu suprastructura politică burgheză, care apără dominația clasei capitaliștilor, cu ideile burgheze despre libertate, egalitate etc., cu relațiile de familie burgheze" [4].

Analizînd cu atenție considerațiile lui Lenin despre *Capitalul* ca model de cercetare sociologică, surprindem, așa cum observă filozoful sovietic V. I. Rojin, care este esența modului sociologic de studiere a vieții sociale. El constă, după V. I. Rojin, în *explicarea materialistă a naturii fenomenelor*

---

[1] Paul Popovici și O. Trăsnea, *Cu privire la caracterul și obiectul materialismului istoric și la raportul său cu socialismul științific*, în „Cercetări filozofice", 1962, nr. 3.

[2] Nicolae Kallos și Andrei Roth, *Materialismul istoric ca sociologie marxistă și comunismul științific*, în „Cercetări filozofice", 1962, nr. 5.

[3] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 1, București, Edit. politică, 1960, p. 137.

[4] *Ibidem*, p. 137—138. (Subl. ns.)

vieții sociale, politice și spirituale în genere, a legității dezvoltării lor și a rolului lor în viața socială [1].

În sprijinul acestui punct de vedere privind specificul obiectului sociologiei marxiste, vin și numeroasele referiri cuprinse în operele lui Plehanov. Referindu-se la *Prefața* scrisă de Marx la *Contribuții la critica economiei politice*, în care este expusă pe scurt concepția materialistă asupra istoriei, Plehanov considera că ea „cuprinde ceea ce s-ar putea numi « *Prolegomene la orice sociologie viitoare care ar putea să se afirme ca știință*»" [2].

Din cele de mai sus rezultă :

a) Lenin n-a separat nici un moment sociologia științifică de materialismul istoric, ci le-a identificat ;

b) studiul formațiunilor social-economice constituie o latură esențială a materialismului istoric, fără de care nu poate fi înțeles procesul istoric în ansamblu, direcția sa de dezvoltare.

Lenin a demascat caracterul neștiințific, abstract și metafizic al teoriilor burgheze despre societate, rupte de studiul formațiunilor social-economice : „Dar ce reprezintă nouă zecimi din aceste teorii ? Construcții *pur aprioriice, dogmatice, abstracte* pe tema : ce este societatea, ce este progresul ? etc... Aceste teorii nu sînt bune de nimic chiar prin însuși faptul că există, prin metodele lor de bază, prin caracterul lor iremediabil și pe de-a-ntregul metafizic. Căci a începe cu problemele : ce este societatea ? ce este progresul ? — înseamnă a începe cu sfîrșitul. *De unde veți lua noțiunea de societate și de progres în general* —, continuă Lenin —, *dacă n-ați studiat încă în mod special nici o formațiune socială, dacă nici măcar n-ați știut să definiți această noțiune și să treceți la o cercetare serioasă a faptelor, la o analiză obiectivă a cutăror sau cutăror relații sociale?* " [3].

Temeiul includerii în obiectul materialismului istoric a legilor generale ale procesului istoric și a studiului modului lor specific de manifestare în diferitele formațiuni social-economice îl constituie unitatea dialectică dintre general și particular în dezvoltarea istorică. A reduce materialismul istoric numai la studiul generalului cu sfera cea mai largă, lăsînd generalizările la nivelul uneia sau mai multor formațiuni sociale pe seama unei științe teoretice cu caracter nefilozofic —„sociologia marxistă" — așa cum consideră tov. Radu Florian, înseamnă a nu ține seama de unitatea dialectică indisolubilă dintre general și particular în procesul cunoașterii legilor sociale.

Generalizările la nivelul formațiunilor social-economice și al istoriei în ansamblu, ca proces unitar, constituie momente, trepte necesare ale procesului cercetării și explicării vieții sociale în cadrul materialismului istoric. Ele n-au fost despărțite nici un moment de clasicii marxism-leninismului. Ei au elaborat și au dezvoltat concepția materialistă asupra societății pe baza studierii întregii istorii a omenirii, a generalizării rezul-

[1] V.I. Rojin, *Введение в марксистскую социологию*, 1962, p. 29, sau în culegerea *Вопросы марксистской социологий*, 1962, p. 11—12.

[2] G.V. Plehanov, *Opere filozofice alese*, vol. II, București, Edit. politică, 1961, p. 291.

[3] V.I. Lenin, *Opere complete*, vol. 1, p. 139—140. (Subl. ns.)

tatelor științei istoriei, și în mod deosebit a relațiilor sociale contemporane lor, a experienței mișcării muncitorești și revoluționare internaționale.

Punctul de vedere după care generalizările în cadrul materialismului istoric trebuie să fie mai întîi pregătite de o generalizare intermediară implică o anumită îndepărtare a materialismului istoric de preocuparea de a cerceta și generaliza realitatea socială concretă și de a deduce concluziile în cea mai strînsă legătură cu viața socială contemporană.

II. OBIECTUL SOCIALISMULUI ȘTIINȚIFIC ȘI RAPORTUL DINTRE MATERIALISMUL ISTORIC ȘI SOCIALISMUL ȘTIINȚIFIC

Marxism-leninismul în ansamblul său constituie un sistem armonios, între părțile sale constitutive existînd o unitate internă. Această unitate se exprimă, între altele, prin faptul că socialismul științific își are fundamentarea teoretică și științifică în economia politică și în filozofia materialismului dialectic și istoric. Socialismul științific este consecința logică a noii concepții filozofice care include ca o parte organică concepția materialistă asupra istoriei.

Un loc important în noua concepție filozofică, care o deosebește fundamental de concepțiile premarxiste, îl ocupă înțelegerea rolului practicii în general, a activității revoluționare a oamenilor de transformare a relațiilor sociale în concordanță cu cerințele legilor dezvoltării sociale în particular. Prin aceasta s-a schimbat însuși rolul social al filozofiei, devenind un instrument teoretic în mîna proletariatului pentru transformarea societății. Aplicînd concepția materialistă la explicarea fenomenelor societății contemporane lor și dezvăluind legile evoluției modului de producție capitalist, Marx și Engels au tras concluzii pentru activitatea revoluționară a proletariatului, transformînd socialismul în știință. Referindu-se la gîndirea lui Marx, Lenin remarca: „După ce a arătat, încă din 1844—1845, unul din neajunsurile principale ale vechiului materialism, care constă în faptul că acest materialism n-a fost în stare să înțeleagă și să aprecieze însemnătatea activității revoluționare practice, Marx, pe lîngă activitatea sa teoretică, a acordat în cursul întregii sale vieți o necontenită atenție problemelor legate de tactica luptei de clasă a proletariatului”[1].

Faptul că din filozofia marxistă, și în modul cel mai direct din materialismul istoric, rezultă în mod logic socialismul științific evidențiază tocmai caracterul revoluționar, profund transformator al filozofiei marxiste, enunțat de Marx în teza a unsprezecea asupra lui Feuerbach: „Filozofii nu au făcut decît *să interpreteze* lumea în diferite moduri; important este însă de *a o schimba*” [2].

Studiul evoluției gîndirii lui Marx și Engels ne demonstrează faptul că trecerea lor de la democratismul revoluționar la comunismul științific

[1] V.I. Lenin, *Marx-Engels — marxism*, București, Edit. politică, 1958, p. 32.
[2] K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 3, București, Edit. politică, 1958, p. 577.

s-a făcut în strînsă legătură cu elaborarea concepției materialiste asupra istoriei. Acest proces a fost desăvîrșit în lucrările lor comune *Sfînta familie* și *Ideologia germană*, în care sînt schițate tezele fundamentale ale materialismului dialectic și istoric și, într-o unitate indisolubilă cu acestea, ale socialismului științific.

Socialismul științific reprezintă un rezultat necesar al evoluției societății pe o anumită treaptă de dezvoltare, o consecință a luptei dintre clase. „Pentru noi — spuneau Marx și Engels în *Ideologia germană* —, comunismul nu este o *stare* care trebuie creată, un *ideal* căruia va trebui să i se conformeze realitatea. Noi numim comunism mișcarea *reală* care suprimă starea actuală. Condițiile acestei mișcări rezultă din premisa existentă în momentul de față" [1].

Exprimînd îmbinarea organică a acestor două laturi ale gîndirii lor, concepția materialistă asupra istoriei și socialismul științific, Marx și Engels obișnuiau să atribuie comuniștilor denumirea de „materialiști *practici*" [2], iar Lenin vorbește despre întemeierea de către Marx și Engels a „*socialismului materialist revoluționar*" [3]. În articolul *Karl Marx*, Lenin arată că „Marx a considerat cu drept cuvînt ca înjumătățit, unilateral și fără viață materialismul lipsit de *această* latură" [4] (adică socialismul științific).

Strîns legat de celelalte părți componente ale marxismului, socialismul științific este însă o știință de sine stătătoare, cu un obiect propriu de studiu. Obiectul socialismului științific îl constituie, așa cum l-au definit și tovarășii R. Florian, Paul Popovici și O. Trăsnea, *studiul principiilor fundamentale ale politicii și luptei revoluționare a proletariatului, studiul legilor generale ale revoluției și construcției socialiste, al legilor construirii și victoriei comunismului în întreaga lume* [5].

Stabilind principiile tacticii luptei de clasă a proletariatului, atitudinea proletariatului față de celelalte clase ale societății capitaliste, față de statul capitalist, studiind legile revoluției socialiste și ale construcției socialismului și comunismului, socialismul științific este știința marxist-leninistă *a politicii clasei muncitoare*, constituind baza teoretică *nemijlocită* a conducerii științifice de către partidele marxist-leniniste a întregului proces de transformare revoluționară a societății.

Prin însuși obiectul său, socialismul științific (ca și materialismul istoric și economia politică marxistă) este o știință profund ancorată în realitatea contemporană, în studiul proceselor și trăsăturilor epocii contemporane.

Studierea științifică profundă, în cadrul marxism-leninismului, a tuturor proceselor și aspectelor epocii contemporane, a interacțiunii dintre

---

[1] K. Marx și F. Engels, *Ideologia germană*, în *Opere*, vol. 3, București, Edit. politică, 1958, p. 36.

[2] *Ibidem*, p. 43. (Subl. ns.)

[3] V.I. Lenin, *Marx-Engels—marxism*, p. 54. (Subl. ns.)

[4] *Ibidem*, p. 33.

[5] Vezi R. Florian, *Cu privire la obiectul materialismului istoric și al sociologiei marxist-leniniste*, în „Cercetări filozofice", 1962, nr. 1, p. 144; Paul Popovici și Ovidiu Trăsnea, *Cu privire la obiectul materialismului istoric și la raportul său cu socialismul științific*, în „Cercetări filozofice", 1962, nr. 3, p. 680.

ele capătă o mare importanță pentru stabilirea strategiei și tacticii luptei de clasă a proletariatului în etapa actuală, pentru dezvoltarea creatoare a socialismului științific.

Programele partidelor comuniste, declarațiile consfătuirilor reprezentanților partidelor marxist-leniniste sînt în primul rînd documente ale socialismului științific, fundamentate pe o profundă analiză economică, filozofică și politică a realității sociale contemporane. Tezele privind caracterizarea epocii contemporane, despre transformarea sistemului mondial socialist în factorul hotărîtor al dezvoltării societății omenești, despre victoria deplină a socialismului pe ansamblul sistemului mondial socialist, tezele cu privire la posibilitatea formării statelor de democrație națională și a căii necapitaliste de dezvoltare a țărilor care se eliberează de sub jugul colonial, întreaga analiză a fenomenelor contemporane cuprinsă în Declarația Consfătuirii reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești de la Moscova din 1960 constituie o operă de o deosebită valoare științifică în dezvoltarea socialismului științific.

Programul P.C.U.S., adoptat de Congresul al XXII-lea, marchează o nouă etapă în dezvoltarea teoriei comunismului științific, a marxism-leninismului în ansamblul său, elaborînd și fundamentînd științific programul concret al construirii comunismului, căile și formele concrete ale trecerii Uniunii Sovietice de la socialism la comunism în toate domeniile vieții sociale.

Ca știință a trecerii omenirii de la capitalism la socialism, proces în care se transformă din temelii toate laturile vieții sociale, socialismul științific îmbrățișează totalitatea sferelor activității umane și interacțiunea lor în procesul de transformare revoluționară a societății capitaliste în societate comunistă. Sfera extrem de cuprinzătoare a obiectului socialismului științific l-a împins pe tov. R. Florian să considere socialismul științific ca fiind sociologia marxistă. Nu sîntem de acord cu această părere, înainte de toate pentru că socialismul științific nu epuizează studiul formațiunii socialiste și comuniste. Socialismul științific studiază complexitatea laturilor vieții sociale în trecerea societății la comunism, legile acestui proces tocmai ca știință a *politicii, ca știință a conducerii acestui proces de către clasa muncitoare în frunte cu partidul ei marxist-leninist.* În modul cum sînt prezentate sarcinile socialismului științific în articolul tov. R. Florian, se ignorează contribuția și sarcinile celorlalte părți constitutive ale marxismului în studierea procesului trecerii omenirii de la capitalism la socialism, a formațiunii socialiste și comuniste. De pildă, subliniind în mod just faptul că socialismul științific reprezintă o știință profund ancorată în viața social-politică a contemporaneității, autorul nu spune nici un cuvînt despre rolul materialismului istoric în studierea societății socialiste și comuniste, întrucît limitează obiectul acestuia la studiul „generalului cu sfera cea mai largă", la nivelul vieții sociale. În realitate, așa cum subliniază pe bună dreptate cea mai mare parte a participanților la discuția de față, pentru materialismul istoric, ca și pentru orice altă știință socială, se deschide un vast cîmp de cercetări prin bogăția proceselor și fenomenelor legate de revoluția socialistă, de construirea

socialismului și comunismului [1]. Științele sociale marxiste își aduc contribuția comună, fiecare dintr-un punct de vedere specific, conform obiectului propriu de cercetare, la studierea procesului făuririi societății socialiste și comuniste.

În raport cu materialismul istoric, socialismul științific ocupă un loc special în cadrul științelor sociale particulare. Științe sociale marxiste, cum sînt economia politică, etica, estetica, teoria statului și dreptului etc., studiază legile specifice unui anumit domeniu al societății : legile economice, legile artei, moralei etc., avînd ca îndreptar teoretic și metodologic filozofia marxistă, materialismul istoric în special. Socialismul științific studiază procesul revoluționării politice a societății capitaliste *în ansamblul său, interacțiunea tuturor sferelor vieții sociale în cadrul acestui proces*, și pe această bază sînt stabilite în mod științific principiile generale ale strategiei și tacticii proletariatului în revoluție, formele concrete ale construirii socialismului și comunismului. De aceea cred că socialismul științific are și un pronunțat caracter *sociologic* ; unghiul sub care analizează procesul vieții sociale în trecerea de la capitalism la socialism și comunism este un *punct de vedere sociologic*. Nici chiar în cadrul studiilor de economie politică sau al altor științe sociale marxiste nu se poate neglija complet latura sociologică a analizei fenomenelor respective, aceea a stabilirii legăturii dintre fenomenul cercetat și alte laturi ale vieții sociale[2]. Aceasta se impune ca o cerință metodologică de bază în studierea fenomenelor vieții sociale. Dar caracterul cuprinzător al obiectului socialismului științific determină ca unghiul de vedere sociologic să fie caracteristic acestei discipline în analiza procesului revoluționar de trecere de la capitalism la comunism. Această apropiere dintre socialismul științific și materialismul istoric ca sociologie marxistă rezultă, după părerea noastră, din rolul deosebit al politicului în revoluționarea *tuturor* laturilor societății în trecerea de la capitalism la socialism. Nu putem însă fi de acord cu părerea tovarășilor N. Kallos și A. Roth, după care socialismul științific nu studiază legile obiective ale luptei de clasă ale proletariatului și revoluției socialiste, deoarece acestea constituie sarcina numai a materialismului istoric, socialismul științific fiind doar „știința folosirii acestor legi obiective în revoluția socialistă" [3]. Acest punct de vedere este susținut și de filozoful sovietic D. I. Cesnokov[4].

Ca știință a politicii clasei muncitoare, în frunte cu partidul său marxist-leninist, socialismul științific se ocupă în special de probleme

---

[1] T. A. Stepanian enumeră printre problemele specifice materialismului istoric : „particularitățile apariției existenței și conștiinței sociale socialiste, legile transformării acestora în existență socială și conștiință socială comunistă ; dialectica corelației dintre conștiința socială și conștiința individuală în condițiile noii orînduiri ; legile făuririi și interacțiunii bazei și suprastructurii în condițiile socialismului și ale trecerii la comunism". Vezi „Probleme de filozofie", 1962, nr. 6.

[2] Vezi în acest sens considerațiile lui V. I. Lenin despre *Capitalul* lui K. Marx, în *Opere complete*, vol. 1, p. 137.

[3] N. Kallos și A. Roth, *Materialismul istoric ca sociologie marxistă și comunismul științific*, în „Cercetări filozofice", 1962, nr. 5, p. 1268.

[4] D. I. Cesnokov, *Materialismul istoric și comunismul științific*, „Analele romîno-sovietice", seria Filozofie, 1962, nr. 2, p. 6.

politice, cum sînt : problema raportului dintre clase în societatea capitalistă, dintre clase și partide, dintre clase și statul capitalist, problema luptei pentru instaurarea statului de dictatură a proletariatului, a evoluției sale și a folosirii statului socialist ca instrument de construire a bazei tehnice-materiale și a bazei economice a socialismului și comunismului. Dar poate oare socialismul științific să studieze aceste probleme fără să includă în însăși structura sa studiul legilor acestor procese social-politice ? Credem că nu putem separa stabilirea strategiei și tacticii proletariatului în revoluție, a căilor și metodelor construirii socialismului și comunismului de studiul legilor revoluției și construcției socialiste.

Ca orice știință, socialismul științific implică cunoașterea legilor fenomenelor studiate. Socialismul științific studiază legile social-politice ale revoluției și construcției socialiste, din punctul de vedere al sarcinilor sale specifice, în scopul stabilirii strategiei și tacticii partidului marxist-leninist în revoluție, a formelor și căilor construcției socialiste. Acest lucru reiese și din definirea de către Engels a sarcinilor socialismului științific : „A cerceta condițiile istorice și, prin aceasta, însăși *natura* acestui act (al eliberării societății de exploatare —*F. I.*), a face astfel din clasa chemată să-l săvîrșească, azi asuprită, o clasă conștientă de condițiile și *natura* propriei ei acțiuni este sarcina expresiei teoretice a mișcării proletare, a socialismului științific”[1]. Iar Lenin sublinia : „Marxismul se deosebește de toate celelalte teorii socialiste printr-o minunată îmbinare a unei perfecte lucidități științifice în analiza *situației obiective* și a *desfășurării obiective a evoluției* cu cea mai categorică recunoaștere a importanței energiei revoluționare, a creației revoluționare și a inițiativei revoluționare a maselor, precum și, bineînțeles, a diferitelor personalități, grupuri, organizații, partide...”[2].

Majoritatea autorilor marxiști nu exclud din obiectul socialismului științific studiul legilor *obiective* ale revoluției și construcției socialiste. Menționăm în acest sens și recentul articol al filozofului sovietic T. A. Stepanian, în care socialismul științific e definit ca *„știința legilor social-politice și ideologice ale pregătirii, apariției și dezvoltării formațiunii comuniste, știința principiilor generale și a formelor concrete ale construirii socialismului și comunismului”*[3].

Excluderea de către autorii menționați a legilor obiective ale revoluției socialiste din însuși obiectul socialismului științific provine din tendința autorilor de a delimita cît mai strict obiectul acestuia de al materialismului istoric, precum și din faptul că se scapă din vedere rolul hotărîtor al politicului în procesul revoluționării tuturor laturilor vieții sociale în trecerea de la capitalism la socialism. De altfel, D. I. Cesnokov, deși împărtășește acest punct de vedere, în programa cursului de comunism științific pe care o propune n-a putut exclude studiul legilor generale ale

---

[1] F. Engels, *Anti-Dühring*, ed. a III-a, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 316. (Subl. ns.

[2] V.I. Lenin, *Opere*, vol. 13, București, E.S.P.L.P., 1957, p. 23. (Subl. ns.)

[3] T.A. Stepanian, *Obiectul cursului „Bazele comunismului științific”*, în „Probleme de filozofie”, 1962, nr. 6, p. 32.

trecerii de la capitalism la socialism și al legilor fundamentale ale trecerii de la faza inferioară a comunismului la faza sa superioară [1].

Legile social-politice ale revoluției și construcției socialiste, care intră în obiectul socialismului științific, constituie concretizarea legilor sociologice generale în procesul trecerii de la capitalism la socialism. De aceea ele constituie, totodată, obiectul cercetării și a altor părți componente ale marxismului, a materialismului istoric ca sociologie marxistă.

Probleme ca raportul dintre politic și economic în construcția socialistă, dintre premisele obiective și cele subiective ale revoluției, proprii obiectului de studiu al socialismului științific, arată strînsa legătură dintre acesta și materialismul istoric (sociologia marxistă), *obiectele lor de cercetare intersectîndu-se în anumite privințe.* Abordarea justă a acestor probleme ale revoluției și construcției socialiste ca obiect al socialismului științific, precum și a tuturor problemelor contemporaneității, nu se poate face decît de pe pozițiile concepției materialiste asupra istoriei.

Toate aceste considerații nu șterg însă deosebirile dintre materialismul istoric și socialismul științific.

În primul rînd, materialismul istoric, ca teorie sociologică generală, nu epuizează în întregime problemele cercetării sociologice a fenomenelor sociale. Materialismul istoric constituie, așa cum am văzut, baza teoretică și metodologică a analizei sociologice în cadrul altor discipline teoretice sociale (în cazul socialismului științific ca o trăsătură *specifică* acestuia) și a cercetărilor sociologice concrete care nu se identifică cu materialismul istoric ca sociologie generală.

În al doilea rînd, socialismul științific, ca orice știință socială particulară, își are obiectul său propriu, bine determinat, care nu epuizează studiul formațiunii socialiste și comuniste. El analizează fenomenele sociale, prin prisma sarcinilor sale specifice, în vederea stabilirii principiilor strategiei și tacticii proletariatului în revoluție, a formelor și căilor trecerii de la capitalism la socialism și comunism.

În sfîrșit, deși socialismul științific are ca punct de plecare în analiza problemelor revoluției și construcției socialiste și comuniste rezolvarea materialist-dialectică a raportului dintre existența socială și conștiința socială, această problemă nu constituie obiectul său de studiu, ceea ce face ca socialismul științific să fie o știință socială particulară în raport cu materialismul istoric ca știință filozofică.

★

Decurge totodată din cele de mai sus că practica de a include în cursul de socialism științific, care se predă în învățămîntul superior, unele teme de materialism istoric și de economie politică nu ține seama de specificul obiectului disciplinelor marxismului. La aceasta se adaugă repetări inutile și îndeosebi faptul că studenții nu capătă o imagine suficient de clară asupra obiectului și specificului diferitelor părți ale

[1] D. I. Cesnokov, *Materialismul istoric și comunismul științific*, în „Analele romîno-sovietice", seria Filozofie, 1962, nr. 2, p. 8.

marxismului în studiul societății. Această lărgire a problematicii cursului de socialism științific, determinată de altfel și de succesiunea actuală a predării științelor marxist-leniniste în învățământul superior (socialismul științific în anul I, economie politică în anul II, filozofie marxistă în anul IV), nu corespunde cu logica internă a constituirii și elaborării marxism-leninismului. De aceea, după părerea noastră, socialismul științific ar trebui să se predea ca ultimă disciplină de învățământ, ceea ce este cerut de însăși această logică internă a marxismului.

Schimbarea succesiunii predării marxism-leninismului ar da posibilitatea delimitării mai riguroase a sferei problemelor fiecărei discipline marxiste în parte, corespunzător obiectului lor de cercetare. Ea ușurează totodată însușirea și înțelegerea mai temeinică de către studenți a socialismului științific, care are o foarte mare importanță în formarea și dezvoltarea conștiinței lor socialiste, întrucît studenții vor avea o bază teoretică temeinică în cunoștințele de economie politică și filozofie, care, ca părți componente ale marxismului, constituie de fapt fundamentarea teoretică și științifică a socialismului marxist.

În cazul schimbării succesiunii predării disciplinelor marxiste, este necesar ca pe baza unei analize științifice temeinice să se refacă programele cursurilor de materialism istoric și socialism științific avîndu-se în vedere în primul rînd obiectul lor de studiu. În acest caz, unele teme de economie politică și de materialism istoric, cum sînt modul de producție — factor determinant în dezvoltarea societății, baza și suprastructura societății, rolul maselor și al personalității în istorie etc., care se predau în prezent în cadrului cursului de socialism științific, ar urma să treacă la disciplinele corespunzătoare. Pe această bază se creează posibilitatea ca în cursul de socialism științific să fie dezvoltate și aprofundate problemele specifice obiectului său, așa cum l-am definit mai sus.

Definitivarea tematicii noilor programe de materialism istoric și socialism științific trebuie să fie rodul colaborării unui colectiv larg de cadre didactice cu o bogată experiență de predare de la toate catedrele de științe sociale din învățământul superior. Revista „Cercetări filozofice" ar putea să aducă o contribuție importantă prin supunerea unor proiecte de programă discuției largi.

CARACTERUL LOGIC-CONCRET AL SOCIOLOGIEI MARXIST-LENINISTE

DE

ALEXANDRU FLORIAN

În literatura marxistă de specialitate continuă discuțiile cu privire la obiectul și caracterul sociologiei marxist-leniniste. S-a demonstrat în primul rînd caracterul fals al afirmațiilor sociologilor burghezi că marxiștii n-au o sociologie a lor proprie. Sociologii marxiști au considerat și au argumentat permanent că *sociologia marxist-leninistă, care a apărut o dată cu interpretarea materialistă a istoriei*, are deja mai bine de un secol de dezvoltare istorică.

În dezbaterile din cadrul frontului filozofic marxist privind problemele sociologiei marxiste s-au exprimat puncte de vedere diferite, dar s-au conturat din ce în ce mai precis eforturile în direcția aprofundării definiției logice-concrete date sociologiei științifice de clasicii marxism-leninismului.

Pentru sociologia științifică marxistă, cercetarea, studierea concretă a vieții sociale este un important principiu al înțelegerii materialiste a istoriei, principiu care subliniază totodată superioritatea gnoseologică și practică a sociologiei marxist-leniniste.

Caracterul concret al cercetării în sociologia științifică este determinat de structura obiectiv-concretă, de caracterul concret al dialecticii sociale. Cercetarea sociologică concretă urmărește reflectarea legilor obiective ale concretului social, iar înțelegerea procesului cunoașterii sociologice implică soluționarea unor probleme complexe privind corelația dintre sociologie, logică și gnoseologie.

„Punctul de plecare" al cercetării și cunoașterii sociologice științifice este realitatea socială concretă, „unitatea diversității" cum spune Marx, concretul social obiectiv considerat nu ca o unitate mecanică sau eclectică a diversității, ci ca unitate și luptă a contrariilor în însăși esența fenomenelor sociale, ca dialectică a generalului, particularului și individualului în structura internă a dezvoltării sociale și a interdependenței

și intercondiționării istorice universale a proceselor sociale. V. I. Lenin arată că „fiecare lucru concret se află în raporturi diferite și adesea contradictorii cu tot restul ; *ergo*, este el însuși și altceva" [1], și subliniază faptul că unitatea dialectică a laturii structurale și dinamicii interne și a laturii interdependența constituie concretul.

Totodată trebuie să se aibă în vedere faptul că în logica dialectică această unitate este *negativă*, întrucît implică anularea independenței părților componente. Negația dialectică este însă *pozitivă*, întrucît, negînd independența părților, ea pune unitatea interdependentă și condiționarea reciprocă a componentelor [2].

Unitatea concretă a multilateralității este dialectică, în interiorul ei se duce lupta dintre latura care se dezvoltă, căreia îi aparține viitorul, și latura care piere în această luptă.

Numai pe baza înțelegerii acestor trăsături generale ale concretului social ca „punct de plecare" pot fi abordate și rezolvate just problemele complexe ale vieții politice, economice și sociale contemporane. În acest sens, dialectica materialistă dezvăluie izvoarele dezvoltării fenomenelor, forțele motrice *ale fiecărui* organism social, contradicțiile dezvoltării lui. Pe această bază sociologia marxist-leninistă arată că abordarea științifică nu poate fi limitată numai la principiile metodologice generale. Procesul dezvoltării sociale concrete reprezintă expresia acțiunii legilor generale obiective, repetabile, dar în ansamblu acest proces rămîne unic, nerepetabil, ca urmare a condițiilor istorice specifice. Cunoașterea legilor generale este indispensabilă, ea permite stabilirea direcției generale a dezvoltării și are o importanță hotărîtoare pentru elaborarea strategiei și tacticii politice juste a partidului marxist-leninist. Dar pentru stabilirea mijloacelor și metodelor concrete de luptă nu este suficientă numai cunoașterea legilor generale, tot așa cum necunoașterea legilor generale face imposibilă perspectiva și însăși stabilirea justă a acestor mijloace și metode. În viața socială au apărut fenomene noi. De asemenea condițiile istorice și naționale sînt diferite în țări diferite. De aceea nu este posibilă o aplicare șablon a legilor generale sau o aplicare mecanică într-o țară a mijloacelor și a metodelor potrivite pentru altă țară. *Analiza și îmbinarea concretă* a acestor legi generale și specifice exprimă esența, principiul fundamental al politicii partidelor comuniste și muncitorești.

Un exemplu de analiză dialectică-concretă a problemelor fundamentale ale revoluției și construcției socialiste este *Declarația* din noiembrie 1957 a reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești din țările socialiste, care, generalizînd experiența partidelor comuniste și muncitorești din aceste țări, subliniază necesitatea înțelegerii unității dialectice a legilor generale ale revoluției și ale construcției socialiste, proprii tuturor țărilor care pășesc pe calea socialismului, și a particularităților istorice, naționale, din fiecare țară în parte. *Declarația* a înarmat partidele comuniste și muncitorești cu o puternică armă teoretică în lupta pentru victoria socialismului și a dat o lovitură zdrobitoare oportuniștilor, demonstrînd

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 38, București, Edit. politică, 1959, p. 128.

[2] Athanase Joja, *Studii de logică*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1960, p. 65—66.

că ignorarea unității concrete a dialecticii sociale obiective și neînțelegerea a ceea ce este esențial în această unitate complexă duce la încălcarea principiilor marxism-leninismului.

Declarația subliniază caracterul profund științific al politicii marxist-leniniste, arătînd că fără înțelegerea *naturii dialectice-concrete a vieții sociale* nu este posibilă o politică științifică, nu pot fi caracterizate și rezolvate în interesul dezvoltării sociale problemele vieții contemporane.

În sociologia materialistă concretul nu este numai „punctul de plecare" în procesul cunoașterii sociologice, dar și „sinteza", „rezultatul" procesului cunoașterii sociologice, un „concret al gîndirii", cum spune Marx ; *concretul logic* este reproducerea în gîndire a concretului obiectiv prin intermediul abstractului. Procesul cunoașterii *se adîncește* și *se apropie* de realitatea obiectivă, *plecînd* de la concretul obiectiv, *îndepărtîndu-se de el* spre abstractul logic și ridicîndu-se de la abstract la concretul în gîndire, la concretul logic.

Concretul logic reflectă realitatea obiectivă, dar numai după ce gîndirea a filtrat materialul empiric, după ce a desprins prin abstracții laturile esențiale din multilateralitatea nemijlocită a laturilor, aspectelor, determinărilor fenomenului respectiv, după ce a eliberat generalul de materialul senzorial. Concretul gîndirii este sinteza, este unitatea diversității multilaterale a esențialului, necesarului, legicului, în timp ce concretul obiectiv este unitatea, identitatea multilateralității proprietăților, determinărilor, a interdependenței tuturor părților și laturilor interne, a legăturilor din mediul extern, în toate manifestările lor.

Logica dialectică consideră concretul gîndirii ca produsul unui proces complex de reflectare și nu ca reproducerea empiristă, nu ca perceperea senzorială a concretului obiectiv. Gîndirea concretă reflectă nu multilateralitatea în toată manifestarea ei empirică, ci unitatea multilateralității legilor, a esenței fenomenelor și proceselor sociale.

Necesitatea analizei unității multilateralității fenomenelor este fundamentală în marxism, dar ea trebuie înțeleasă dialectic. Reflectarea în gîndire a multilateralității empirice duce la identificarea și la reducerea gîndirii și a concretului logic la senzație, la percepție și reprezentare, iar în teorie la fundamentarea eclectismului, a idealismului subiectiv și a sofisticii. Teoriile privitoare la includerea în concretul gîndirii a totalității manifestărilor obiective concrete stau la baza argumentării agnostice a „complexității infinite" și incognoscibile a lumii folosite de ideologia burgheză împotriva marxism-leninismului.

Mișcarea de la concret spre abstract și mai departe spre concretul în gîndire este o lege generală a logicii cunoașterii și ocupă un loc deosebit în dialectica materialistă : ea dă posibilitatea să se stabilească legile dezvoltării procesului cunoașterii și pe baza acestora să se constituie teoria formelor gîndirii. Această lege generală a procesului cunoașterii este principiul fundamental al logicii dialectice, el stabilind valoarea de reflectare a celorlalte legi ale mișcării și dezvoltării gîndirii.

Concretul logic este scopul gnoseologic general al reflectării, spre el se îndreaptă cunoașterea. De pe pozițiile gîndirii logice-concrete analiza

formelor gîndirii și a etapelor cunoașterii ne arată adevărata lor valoare gnoseologică.

Aprecierea posibilităților abstracte ale gîndirii înseamnă un moment în stabilirea valorii de reflectare a formelor gîndirii, dar limitarea la aceste posibilități îngrădește trecerea la consecvența științifică.

Cunoașterea logică-concretă este etapa cea mai înaltă a gîndirii și ei i se subordonează întregul proces gnoseologic.

Din punct de vedere istoric, diferitele sisteme filozofice și sociologice progresiste au adus numai contribuții unilaterale la cunoașterea dialecticii sociale. *Concepția marxist-leninistă despre lume este prima filozofie și sociologie concretă, este primul sistem atotcuprinzător și susceptibil de permanentă înnoire și îmbogățire în explicarea științifică a lumii.* În lumina trecerii de la abstract la concret ca principiu al dezvoltării istorice a cunoașterii sociologice putem considera sociologia marxist-leninistă ca sociologia la nivelul concretului logic. Ea reflectă unitatea multilateralității, sintetizează momentele pozitive ale gîndirii sociologice precedente și le înglobează ca trepte spre gîndirea concretă marxistă.

După cum se știe, baza idealistă și, în general, metodologia metafizică i-a împiedicat chiar și pe cei mai înaintați gînditori ai sociologiei premarxiste să reproducă concretul logic, în care se reflectă relațiile interne, esența și legitatea obiectivă a fenomenelor sociale.

Desprinderea generalului abstract este scopul final al cunoașterii abstracte. Gîndirea metafizică se oprește și absolutizează limitele acestei etape în cunoaștere. Separarea, desprinderea abstractului logic, a generalului abstract ca etapă necesară în istoria gîndirii filozofice a fost considerată de teoreticienii premarxiști ca punct final al cercetării lor. Aceste limite au fost depășite însă de gîndirea marxist-leninistă, care a dat o imagine atotcuprinzătoare esenței procesului istoric, exprimată în generalizări și abstracții dialectice, științifice. În gîndirea marxistă, „Semnificația *generalului* este contradictorie : el este mort, impur, incomplet etc. etc., însă el este numai **o treaptă** spre cunoașterea *concretului* deoarece noi nu cunoaștem niciodată concretul în întregime. Suma infinită a conceptelor generale, a legilor etc. ne dă *concretul* în plenitudinea lui" [1]. Cuceririle cunoașterii abstracte sînt incluse critic în gîndirea concretă. Sociologia științifică se identifică cu etapa concretă a dezvoltării sociologice și se dezvoltă mai departe pe baza gîndirii concrete marxist-leniniste de la concret spre mai concret.

Arătînd deosebirea radicală dintre empirismul sociologic și sociologia marxistă, concretă, V. I. Lenin scria că sociologii și istoriografii dinaintea lui Marx n-au făcut, *în cazul cel mai bun*, decît să acumuleze fapte brute, strînse fragmentar, și să ne înfățișeze anumite laturi ale procesului istoric. Materialismul istoric însă „a arătat drumul cercetării multilaterale, atotcuprinzătoare a procesului nașterii, dezvoltării și decăderii formațiunilor social-economice, îmbrățișînd *totalitatea* tendințelor contradictorii, redu-

[1] V. I. Lenin, *op. cit.*, p. 277.

cîndu-le pe acestea la condițiile de existență și de producție precis determinabile ale diferitelor *clase* ale societății, înlăturînd subiectivismul și arbitrarul în alegerea ideilor «predominante» sau în tălmăcirea lor, arătînd că toate ideile și toate tendințele felurite, fără excepție, își au *rădăcinile* în starea forțelor materiale de producție" [1].

Descoperind legile fundamentale ale dezvoltării societății și specificul manifestărilor lor, materialismul istoric obține, pentru prima dată în istoria gîndirii sociologice, reflectarea concretului logic. Iată de ce știința marxist-leninistă este considerată ca „înțelegerea concretă dar rațională (intelligent) a faptului particular, adică a naturii însăși așa cum există ea pentru observație" [2], „gîndirea marxistă este dialectică, adică concretă și nu abstractă" [3]. În mod just interpretarea materialistă dată de concepția marxist-leninistă este considerată ca „reproducerea logică a concretului real" în știința despre societate [4].

Neputînd să depășească limitele gîndirii metafizice, sociologilor premarxiști, arată Lenin, „le-a fost greu să facă deosebire, în rețeaua complicată a fenomenelor sociale, între fenomenele importante și cele neimportante (aici își are rădăcina subiectivismul în sociologie); ei n-au știut să găsească un criteriu obiectiv pentru a face această delimitare" [5].

Sociologii premarxiști se opresc la suprafața fenomenelor sociale, în fața legilor societății, ei nu reușesc să depășească aceste limite și concep societatea ca un „agregat mecanic de indivizi" care se transformă în mod întîmplător. Dar cît timp sociologii s-au limitat la relațiile de suprafață, cel mai ușor de desprins, la relațiile sociale ideologice, ei n-au putut observa regularitatea și repetabilitatea fenomenelor sociale în diferite țări, arată Lenin, așa încît sociologia nu era „decît o descriere a acestor fenomene" [6].

Interpretarea materialist-dialectică a istoriei a desprins din totalitatea *relațiilor sociale relațiile fundamentale, determinante, relațiile de producție* și a oferit o bază științifică consecventă *pentru reprezentarea și înțelegerea dezvoltării formațiunilor sociale.* Astfel a devenit „pentru prima oară posibilă o sociologie științifică" [7]. „Fără o asemenea concepție nu este posibilă știința socială" [8].

Materialismul istoric a apărut, așadar, pe baza unei profunde și multilaterale analize a fenomenelor sociale, a descoperirii legilor celor mai generale ale dezvoltării lor. Numai pe această bază materialismul istoric a făcut saltul de la cunoașterea abstractă la cunoașterea concretă, de la abstractul logic, unilateral, la generalul concret. În legile cele mai generale ale dezvoltării societății, de care se ocupă materialismul istoric, este in-

---

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 21, București, Edit. politică, 1959, p. 43.
[2] John Lewis, *Science, faith and scepticism*, London, Wishart and Lawrence, 1959, p. 32.
[3] *Ibidem*, p. 102.
[4] Paul Popovici, *Definirea categoriei de formațiune social-economică*, în „Cercetări filozofice", IX (1962), nr. 1, p. 25.
[5] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 1, București, Edit. politică, 1960, p. 136.
[6] *Ibidem.*
[7] *Ibidem.*
[8] *Ibidem*, p. 137.

clusă sintetic întreaga bogăție a laturilor și proceselor sociale. *Legile generale ale materialismului istoric nu sînt abstracte, nu sînt general abstracte, ci general concrete*, includ toată bogăția particularului și individualului, dezbrăcat de materialul empiric.

În sociologia marxist-leninistă, legile științifice cele mai generale nu exclud, așa cum presupune Heisenberg, momentul istoric al cunoașterii abstracte, ci îl includ ca pe un moment subordonat viziunii și imaginii sintetice dialectice a cunoașterii.

Gîndirea sociologică marxistă cuprinde într-o unitate dialectică atît momentul cunoașterii abstracte, al ridicării de la concretul obiectiv la abstractul logic, cît și depășirea lui în cunoașterea concretă. Cercetările marxiste speciale, de sociologie „concretă" sînt organic incluse în obiectul materialismului istoric, sînt momente necesare ale gîndirii concrete materialist-istorice. Concretul logic în materialismul istoric presupune cercetările sociologice concrete atît în vederea obținerii, cît și a dezvoltării acestuia. Cercetările de sociologie „concretă" nu pot fi concepute în gîndirea sociologică științifică ca externe unei sociologii generale, ci ca moment al *cercetărilor logice-concrete*. Tocmai de aceea ni se par lipsite de o justificare logică cerințele unor sociologi, participanți la discuție, de a se crea o sociologie filozofică „generală" alături de o sociologie „concretă", particulară. Materialismul istoric exprimă unitatea esenței și a fenomenului, a generalului și a individualului și consideră legile generale în manifestarea lor istorică-concretă. Legile cele mai generale ale materialismului istoric sînt și cele mai concrete, iar obiectul lui nu poate fi limitat la „cel mai general" abstract, alături de particular, de special, alături de o „sociologie concretă". V. I. Lenin considera necesară depășirea „universalului abstract" și obținerea universalului „care întruchipează în el și bogăția particularului, a individualului, a singularului . . .[1]". În acest sens trebuie înțeles generalul, universalul de care se ocupă materialismul istoric. Caracterul concret al legilor materialismului istoric corespunde în întregime indicațiilor lui Engels potrivit cărora „legea generală a transformării formelor mișcării e mult mai concretă decît orice exemplu «concret» în legătură cu ea" [2].

În sociologia marxist-leninistă cercetările concrete includ într-o unitate dialectică legile, principiile generale și analiza problemelor sociologice specifice, a specificului proceselor istorice ca momente indispensabile în dezvoltarea gîndirii sociologice. Numai îmbinarea armonioasă a principiilor, a legilor generale cu studierea problemelor practicii sociale dă posibilitatea efectuării unor cercetări concrete fructuoase. Izvorul tăriei și dezvoltării sociologiei științifice este concepția veșnic vie a marxism-leninismului, legătura ei strînsă cu practica social-istorică.

Continuînd cercetarea legilor generale, care acționează în toate formațiunile social-istorice, sociologia științifică acordă o atenție deosebită specificului manifestărilor lor în condițiile istorice actuale. Studiind viața reală, practica social-istorică și ajutînd partidul să rezolve problemele

---

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 38, p. 88.

[2] F. Engels, *Dialectica naturii*, București, E.S.P.L.P., 1954, p. 225.

concrete ale construirii socialismului și comunismului, oamenii de știință, cadrele ideologice nu se îndepărtează de teorie, ei nu sînt puși în fața pericolului unui practicism îngust, a unui empirism lipsit de principii. Dimpotrivă, numai studierea profundă, multilaterală a vieții sociale reprezintă condiția rodniciei teoriei, a valorii ei practice. „Munca lor va fi rodnică și utilă — arată tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej la Congresul al III-lea al P.M.R. — dacă vor ține seama de cerințele obiective ale fiecărei etape, dacă la temelia lucrărilor lor va sta studierea atentă a politicii și activității practice a partidului, a ceea ce este esențial în experiența maselor muncitoare" [1].

Studiile concrete în materialismul istoric reflectă împletirea organică a teoriei cu analiza practicii sociale și au ca scop reflectarea dezvoltării concretului real, reflectarea în gîndire a mișcării istorice a societății. Concretul real este dinamic, în proces, și această mișcare se reflectă în gîndire. Cercetările sociologice răspund acestei cerințe dialectice fundamentale în studierea istoriei.

Caracterul concret al adevărului în interpretarea materialistă a istoriei ne obligă, așadar, la unirea într-un tot organic a legilor celor mai generale și a cercetărilor speciale în materialismul istoric. Fundamentul gnoseologic al acestuia este unitatea dialectică a generalului și particularului [2] ca elemente, ca momente ale concretului, unitatea dialectică în gîndirea marxistă a cunoașterii abstracte și a cunoașterii concrete. Dezvoltarea multilaterală a sociologiei marxiste nu este posibilă fără cercetări multilaterale, bazate pe unitatea abstractului și concretului în cunoaștere.

Apariția și dezvoltarea creatoare a teoriei marxist-leniniste este indisolubil legată de cercetarea concretă. Operele clasicilor marxism-leninismului sînt exemple vii ale reflectării logice-concrete a vieții sociale, sînt modele de studii concrete. *Capitalul*, *Manifestul Partidului Comunist*, *Situația clasei muncitoare din Anglia*, *Originea familiei ...*, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*, *Statul și revoluția*, *Marea inițiativă* și toate celelalte lucrări se bazează pe cunoașterea multilaterală a proceselor, a fenomenelor sociale și reflectă atît legile fundamentale, cît și formele lor de manifestare în condițiile istorice date. În aceasta constă genialitatea și forța nemuritoare a operelor întemeietorilor concepției științifice despre societate, iar dezvoltarea creatoare a acestei concepții poate fi efectuată numai pe baza înțelegerii caracterului concret al adevărului dialecticii materialiste.

Cercetările concrete în sociologia marxist-leninistă sînt opuse schematismului, deducțiilor sterile, construcțiilor teoretice „pure", ruperii teoriei de problemele ridicate de practica social-istorică.

În epoca marilor transformări sociale, a unor evenimente istorice de o deosebită importanță, a amplificării și accelerării procesului de apariție și maturizare a unor forme noi ale vieții sociale, cercetarea științifică a

---

[1] *Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Romîn*, București, Edit. politică, 1960, p. 86.

[2] În articolul de față, așa cum s-a putut observa, ne referim în primul rînd la unitatea dialectică a individualului, particularului și generalului în structura și dinamica internă a fenomenelor, a proceselor sociale, ca trăsătură a concretului.

acestor fenomene este de neconceput fără o strînsă legătură între teorie și practică. Teoria trebuie să plece nu de la formule, ci de la viață, de la analiza vieții pe baza concepției marxist-leniniste.

Sociologia concretă marxist-leninistă se dezvoltă de asemenea în lupta împotriva sociologiei „concrete" burgheze. Sociologia „concretă" burgheză absolutizează descrierea empiristă a faptelor particulare. Renunțînd la încercarea de a analiza societatea în ansamblu, sociologii burghezi au „alungat" generalul din realitatea obiectivă, ei fetișizează și subiectivizează metafizic aspectul nemijlocit al concretului real, consideră că cercetarea legilor generale ale societății înseamnă o preocupare metafizică întrucît astfel de legi n-ar exista.

Declarînd război „metafizicii" în numele eliberării științei de tot ceea ce nu poate fi verificat prin experiență nemijlocită, sociologia burgheză neopozitivistă se ocupă de cercetarea unor laturi izolate ale vieții sociale. Obiectul cercetărilor acestei microsociologii se limitează la momentele neînsemnate și neesențiale ale vieții sociale, care „pot avea sau nu loc, toate celelalte rămînînd neschimbate".

Rupînd și opunînd individualul generalului, ideologii burghezi ajung la respingerea legității sociale și la transformarea societății într-o unire mecanică de indivizi concepuți ca entități abstracte.

Dar atît pentru științele naturii, cît și pentru sociologia științifică este clar astăzi că nu există nici un lucru „în sine", independent, cu proprietăți în afara relațiilor cu alte lucruri și cu întregul din care face parte. Entitățile izolate sînt abstracții și nu există în forma atomistică presupusă de sociologia burgheză contemporană. Însuși Whitehead numește acest lucru „eșecul concretității prost plasate".

Este evident că în microsociologie preocupările pentru aspectele minore ale societății sînt subordonate în întregime apologiei imperialismului, argumentării „imobilității" societății capitaliste. În diferite ocazii, și în special la cel de-al V-lea Congres internațional de sociologie, reprezentanții ideologiei marxist-leniniste au arătat că repulsia unora față de problematica majoră se bazează pe faptul că tratarea legilor generale nu poate evita în condițiile contemporane concluzia prăbușirii inevitabile a capitalismului și a victoriei socialismului.

Trebuie arătat de asemenea că sociologia marxist-leninistă nu respinge cercetările „concrete" în general. Sociologii marxiști folosesc adesea, în afară de date și fapte empirice, și experiența metodică a unor oameni de știință burghezi, în măsura în care metodica își păstrează independența față de metodologie [1]. Radical opuse sarcinilor și metodologiei microsociologiei, cercetările sociale speciale în sociologia marxistă nu au însă un caracter izolat și nu sînt subordonate unui general abstract, ci fac parte integrantă din știința logic concretă a materialismului istoric. Ele au o deosebită importanță în cercetarea vieții sociale și sînt necesare pentru îmbogățirea și dezvoltarea gîndirii științifice. Cercetările speciale efectuate

[1] Vezi L. G. Harcev, *Брак и семья как научно-социологическая проблема*, în „Вопросы марксистской социологии", p. 135.

de sociologii marxiști permit strîngerea și sintetizarea unui material faptic bogat pe baza căruia se trag concluzii științifice, se elaborează recomandări pentru organizațiile de stat și obștești în legătură cu rezolvarea problemelor practice.

Sociologia marxist-leninistă a acumulat o experiență valoroasă în domeniul cercetărilor speciale.

În țara noastră s-au desfășurat sau sînt în curs de desfășurare cercetări speciale care aduc o contribuție la analiza mai profundă a practicii desăvîrșirii construirii socialismului și la înțelegerea mai bogată, mai amplă, a unor categorii ale teoriei marxist-leniniste.

Lucrarea *Dezvoltarea conștiinței socialiste în Republica Populară Romînă*, elaborată de Institutul de filozofie al Academiei R.P.R. în colaborare cu unele cadre de la catedrele de științe sociale, reprezintă un prim pas în analiza unor probleme legate de formarea și dezvoltarea conștiinței socialiste. Specificul acestor cercetări constă în faptul că ele pornesc de la studierea nemijlocită a vieții practice, „faptele de la care au pornit — se arată în introducerea lucrării — au fost studiate în cîteva întreprinderi, instituții și sate de pe cuprinsul țării; încercarea de generalizare s-a făcut de asemenea folosind și materialul bogat oferit de presa de partid" [1].

Aceste cercetări avînd un caracter științific nu pot fi însă „pur" speciale. De fapt, astfel de cercetări nu există în gîndirea științifică. Fiind organic legate de problematica generală a dezvoltării conștiinței socialiste, de teoria marxist-leninistă, studiile cuprinse în lucrare abordează unele momente, aspecte esențiale ale formării și dezvoltării conștiinței socialiste în țara noastră conducerea de către partid a procesului formării și dezvoltării conștiinței socialiste, formarea și dezvoltarea conștiinței politice socialiste a clasei muncitoare din țara noastră și rolul istoric al acesteia în procesul formării și dezvoltării moralei socialiste, în procesul formării și dezvoltării conștiinței politice socialiste a țărănimii, probleme ale formării orizontului științific al oamenilor muncii din R.P.R., ale formării și dezvoltării conștiinței estetice socialiste [2].

Cercetările sociale speciale în cadrul materialismului istoric sînt subordonate nu descrierii faptelor — limita gnoseologică a sociologiei burgheze —, ci descoperirii legilor care guvernează dezvoltarea lor. De aici decurge importanța teoretică și practică a cercetărilor sociologice speciale efectuate de filozofii marxiști și deosebirea lor fundamentală față de empirismul sociologiei burgheze.

Ineficacitatea gnoseologică a metodologiei microcercetărilor sociologice burgheze, neabordarea unei tematici generale nemulțumește pînă și pe unii sociologi și filozofi burghezi. „Cunoaștem puțin în mod sistematic

---

[1] *Dezvoltarea conștiinței socialiste în Republica Populară Romînă*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 5—6.

[2] O altă lucrare elaborată de cercetătorii din Institutul de filozofie și de colaboratori externi, aflată în prezent sub tipar, *Dezvoltarea profilului spiritual al clasei muncitoare*, se bazează într-o măsură mai mare pe cercetări sociologice concrete care, bine organizate și orientate, îmbogățite metodologic, se vădesc rodnice nu numai pentru cunoașterea aprofundată a faptelor și proceselor sociale — în conexiunea și automișcarea lor dialectică —, ci, totodată, pentru dezvoltarea conținutului teoretic al științei marxist-leniniste despre societate, pentru îmbogățirea categoriilor materialismului istoric.

asupra condițiilor și proceselor care au condus omenirea la găsirea problemelor de bază ale științelor", remarcă, nu fără amărăciune, sociologul american Robert Merton. „Experiența rămîne obscură. Cu toate că psihologia și filozofia științei au depus eforturi însemnate în investigarea procesului de rezolvare a problemelor, numai o mică parte a cercetărilor a fost consacrată acelei faze a procesului care poate fi considerată punere de probleme" [1].

Faptul că sociologia burgheză contemporană rămîne la cercetarea empiristă a proceselor, a fenomenelor izolate nemulțumește și pe R. Dahrendorf, care afirmă că sociologia „s-a lăsat orbită de problemele speciale, concrete și — dacă trebuie să folosim acest cuvînt — empirice. Mulți sociologi și-au pierdut impulsul prim al curiozității, dorința de a rezolva aspectele mai complexe ale experienței, abordarea problemelor" [2].

Dar tendința existentă în sociologia burgheză contemporană spre o problematică generală nu depășește cadrul preocupărilor vechii filozofii a istoriei și este o variantă a apologiei imperialismului.

În condițiile contemporane, sociologia burgheză încearcă tot mai mult să „depășească" unilateralitatea empirismului și a sociologiei generale și să stabilească legături între empiric și logic. Se agită ideea unei filozofii mai ample, globale, care să concilieze spiritul pozitivist cu cel speculativ într-o „sociologie complexă" [3]. Means preconizează integrarea criteriului istoric în explicarea sociologică și folosirea în cadrul cercetărilor a noțiunilor abstracte de progres, acțiune [4]. Este propus de asemenea un „sistem semantic" care să fundamenteze unitatea cercetărilor sociologice fragmentate, a părților științelor sociale, printr-o schematizare logică a noțiunilor de legătură dintre ele [5]. Aici este însă vorba de unirea eclectică, speculativă a unui general și a unui individual abstract și nu de o depășire a opoziției lor metafizice și de o reflectare a unității lor dialectice în gîndirea sociologică.

Folosind aceeași metodă speculativă de „rezolvare" a acestor probleme complexe ale sociologiei și teoriei cunoașterii, sociologul neotomist C. Golfin propune și el în *Epistémologie et sciences sociales* unirea psihosociologiei, sociometriei, a „sociologiei concrete" în general și a „schemei", a ideii „totalității" într-o epistemologie sociologică neotomistă, antimarxistă, care să fie o „concepție generală asupra naturii umane" [6].

Nici chiar sociologi progresiști „neconformiști", ca C. Wright Mills, care critică atît școala „marilor teorii conceptuale", cît și „empirismul

---

[1] Robert K. Merton, *Sociology today. Problems and Prospects*, New York, Basic Books, 1960, p. XI.

[2] R. Dahrendorf, *Out of Utopia: Toward a Reorientation of Sociological Analysis*, în „American Journal of Sociology", 1958, nr. 64, p. 123.

[3] Vezi Kurt Mayer, *Developements in the Study of Population*, în „Social Research", Albany, 1962, nr. 3.

[4] Vezi Richard Means, *Sociology and History: a new Look at their Relationship*, în „The American Journal of Economics and Sociology", New York, 1962, nr. 3, p. 285—298.

[5] Vezi C. Mc. Clelland, *General System and the social Sciences*, în „Etc", San Francisco, 1962, nr. 4, p. 449—468.

[6] Vezi C. Golfin, *Epistémologie et sciences sociales*, în „Revue thomiste", Toulouse, LXX (1962), nr. 3.

abstract" și încearcă o sociologie care să depășească pe baza „imaginației sociologice" unilateralitatea acestora, să stabilească un determinism social, să descopere generalul în particular, nu reușesc să înfăptuiască sinteza logică a momentelor esențiale ale procesului cunoașterii. Deși determinist, Wright nu reușește să ajungă pe pozițiile materialismului istoric.

În depășirea unilateralității empirismului și generalului abstract, fundamentală este înțelegerea justă a categoriei de concret și abstract — ontic și logic — și numai pe această bază pot fi rezolvate problemele creării și dezvoltării sociologiei științifice concrete. Această depășire a fost înfăptuită de sociologia concretă marxist-leninistă și nu poate fi obținută în afara ei, paralel sau împotriva marxismului. Unirea metafizică a unei „antinomii" a abstractului și a concretului este eclectică și neștiințifică.

Înțelegînd importanța sociologică și gnoseologică deosebită a rezolvării unității dialectice a categoriilor de abstract și concret, ideologii burghezi atacă deschis interpretarea materialist-dialectică a acestora și încearcă să fundamenteze sociologia și cunoașterea prin mistificarea lor [1].

Pe baza interpretării idealist-eclectice a categoriilor de abstract și concret, Girardi respinge tratarea „naivă", materialistă a corelației dintre „ordinea logică și ontologică", interpretare care consideră „ordinea logică ca oglindă fidelă a ordinei reale". Girardi consideră că punctul de plecare în respingerea materialismului din gîndire, cît și a opoziției fundamentale dintre materialism și idealism, este rezolvarea „antinomiei" abstractului și concretului. Generalitatea și permanența antinomiei abstract-concret, afirmă Girardi, face ca această problemă să fie în același timp dintre „cele mai clasice și cele mai actuale", una dintre „opțiunile filozofice de bază la care trebuie să se revină în mod constant pentru a situa un curent în gîndire".

Reducînd contradicția filozofică fundamentală la o mistificată opoziție dintre concret — conceput ca „existent", „individual", „experiență" — și abstract, identificat cu „construcțiile noționale", Girardi încearcă să opună o soluție „salvatoare" teoriei materialiste cu privire la caracterul obiectiv al categoriilor de general și particular, de abstract și concret, prin înlăturarea acestei „antinomii" în primul rînd din ontologie, unde se dă bătălia cea mare și se „tulbură gîndirea". „Tensiunea dintre abstract și concret — afirmă Girardi — care turbură toată cunoașterea umană se manifestă sub forma ce a mai acută la nivelul ontologiei, în care termenii antinomiei ar trebui să se întîlnească la limită" [2]. Străduindu-se să lovească în natura dialectică a realității obiective, ca punct de plecare al cunoașterii, Girardi afirmă că este în natura ontologiei să fie în același timp suprem concretă și suprem abstractă. Suprem concretă fiindcă cercetarea se sprijină pe ființa reală, „expresie a întîlnirii originale a gîndirii cu ființa", și suprem abstractă fiindcă această cercetare vizează aspectele cele mai

[1] Vezi Jules Girardi, *Description des sciences et ontologie*, în „Revue philosophique de Louvain", Louvain, 1961, nr. 63, p. 445—493; nr. 64, p. 640—671.

[2] Jules Girardi, *op. cit.*, p. 445.

universale ale obiectului său, trebuind să fie „noțională în cel mai înalt grad”[1].

Dar ce este ontologia ? Ea „este știința ființei reale”, afirmă Girardi, iar ființa reală — și aici este esențialul — „este aceea despre care se poate spune că există” și „nu se definește ca ființă naturală prin opoziție cu subiectul conștient, nici în opoziție cu actul cunoașterii”. Această realitate „nu poate să fie dată concret”, aceasta „poate să fie gîndită”.

Poziția antimaterialistă a „neutralistului” Girardi este deosebit de clară, și pe baza acestei „rezolvări” idealiste a antinomiei abstract-concret în „ontologie” își întemeiază și „cunoașterea ontologică”. Cunoașterea, afirmă Girardi, nu poate să devină concretă decît încetînd de a mai fi abstractă și nu poate să atingă ființa reală decît încetînd de a fi știință.

Descrierea acestei ontologii este identică cu „descrierea esențelor”, a „obiectului noțiunii universale”. „Eidologia”, sau „cunoașterea eidetică” este acest tip de cunoaștere, este „descrierea esențelor”.

Și pentru a-și preciza din nou „neutralitatea”, Girardi afirmă clar că obiectul „eidologiei ontologice” este „inteligibilul”, nicidecum realitatea obiectivă, și acesta nu poate fi descris decît prin „noțiuni neutre”. Acest obiect nu este nici exclusiv „ființă reală”, nici exclusiv ființă rațională, iar descrierea esențelor în concepția lui Girardi face abstracție de opoziția realului și logicului.

Girardi propune întemeierea întregii științe umane pe baza acestei „rezolvări” a dilemei abstractului și concretului. După Girardi, „eidologia ontologică” este scheletul de bază al întregii gîndiri, al întregii experiențe și practici sociale. Pe aceasta se construiește și activitatea și experiența socială.

Este deosebit de evident că „descrierea esențelor” a lui Girardi, reducerea cunoașterii la descrierea „inteligibilului”, iar a experienței și practicii sociale la o experiență „umană” abstractă și obscură, încercarea de a uni și depăși cercetările „concrete” și speculațiile abstracte din sociologia burgheză printr-o concepție globală și universală, departe de a fi „neutră”, se înscrie direct și absolut pe linia ideologiei imperialiste.

Nu prin opunerea antinomică a abstractului și concretului și prin înlăturarea antiștiințifică a acestei „antinomii” se asigură progresul științei, ci numai prin înțelegerea dialecticii corelației abstract-concret, singura cale pentru cunoașterea adecvată a realității obiective, pot fi științific rezolvate problemele progresului gîndirii, ale științelor sociale.

Sociologia marxist-leninistă reprezintă unitatea dialectică a întregului proces al cunoașterii sociologice, sinteza logică a acestui proces. Analiza practicii sociale și studiul principiilor teoretice științifice nu sînt opuse antinomic, ci sînt momente ale adevărului, totdeauna concret, al gîndirii marxist-leniniste. Aceste momente nu sînt excluse, ci presupuse și depășite de caracterul dialectic al sociologiei ca știință. În acest sens, sociologia marxist-leninistă este concretă, singura concretă, iar materialismul istoric singura sociologie științifică.

---

[1] Jules Girardi, *op. cit.*, p. 445—446.

IDEOLOGIA CERCURILOR SOCIALISTE DIN ROMÎNIA ÎNTRE ANII 1875 ŞI 1883

DE

PETRU LUCACIU

Revoluţia burghezo-democratică de la 1848 a favorizat procesul dezvoltării capitalismului în Romînia în întreaga perioadă istorică următoare. Relaţiile de producţie capitaliste se împleteau însă cu puternice resturi feudale. Din rîndurile tîrgoveţimii, ale orăşenimii se îngroşau rîndurile clasei burgheze purtătoare a relaţiilor capitaliste. Sub influenţa proceselor din sfera vieţii economice, nu puţini boieri devin ei înşişi purtători ai relaţiilor capitaliste, în special în sfera schimbului, dar şi în domeniul creării de întreprinderi industriale şi bancare. Însă chiar şi aceşti boieri se împotriveau cu înverşunare dezvoltării relaţiilor capitaliste în producţia agricolă. Pe moşiile lor se străduiau să menţină într-o formă sau alta raporturile de producţie vechi, feudale. Totuşi, nici un fel de eforturi nu puteau împiedica, ci doar încetini pătrunderea şi dezvoltarea relaţiilor de producţie capitaliste în agricultură.

Urmarea firească a prefacerilor din sfera vieţii economice a fost schimbarea structurii de clasă a societăţii romîneşti. În locul celor două clase sociale principale din perioada istorică precedentă, boierimea şi ţărănimea iobagă, pe scena vieţii sociale se prezintă acum moşierimea, burghezia, ţărănimea şi proletariatul. Această din urmă clasă intră în sfera luptelor politice ca o clasă cu revendicări proprii abia în ultimul sfert al secolului trecut, după ce în prealabil a trecut printr-un stadiu embrionar de organizare (asociaţiile profesionale).

Pornind de la interese de castă, diferite grupuri ale burgheziei şi moşierimii au format două partide politice principale : conservatorii şi liberalii. În ciuda deselor schimbări de poziţii ale acestor partide faţă de diferitele evenimente interne şi internaţionale, în ciuda trecerii unor grupuri dintr-un partid politic în celălalt, orientarea fundamentală a acestor partide politice corespundea intereselor comune ale celor două clase sociale dominante din punct de vedere economic şi politic : moşierimea şi

burghezia. Țărănimea nu avea propriul ei partid politic, iar proletariatul nu devenise încă o clasă *pentru sine*.

Creșterea numerică relativ rapidă a proletariatului orășenesc, mai înceată a celui agricol, a făcut necesari primii pași spre organizarea sa, pași care și-au găsit întruchiparea în crearea și evoluția internă a asociațiilor muncitorești. Asociațiile muncitorești create în perioada anilor 1860 — —1880, care marcau primul stadiu, elementar, al organizării muncitorilor, aveau un caracter profesional, de ajutor reciproc ; printre membrii și în conducerea acestor organizații se aflau deseori și elemente patronale. Din punct de vedere ideologic, asociațiile erau dominate de idei liberale, democratice, utopiste. Literatura marxistă, ecourile Internaționalei I și ale Comunei din Paris ajunse pe pămîntul țării noastre exercitau încă o influență slabă asupra luptei proletariatului, fiind doar unul dintre diversele curente ideologice cu circulație printre muncitori.

Pentru rezolvarea problemei care ne preocupă este necesar să aruncăm o privire și asupra unui alt aspect al situației istorice date. După cunoscuta apreciere a lui Lenin, perioada de după căderea Comunei din Paris este epoca în care Occidentul european a intrat pe calea dezvoltării capitaliste relativ pașnice, centrul revoluționar mutîndu-se în răsăritul Europei, unde revoluțiile burghezo-democratice fie că nu avuseseră loc, fie că nu fuseseră duse pînă la capăt și unde dominau forțele cele mai reacționare : habsburgii, țarii și sultanii.

O viguroasă mișcare revoluționară se dezvoltă în Rusia. Ideologia ei era narodnicismul. În prima sa perioadă, acest curent ideologic a avut un caracter revoluționar democratic, dar mai tîrziu a devenit un curent opus și ostil marxismului. În deceniul al 8-lea al secolului trecut, narodnicii, în ciuda orientării teoretice subiectiviste imprimate activității lor de P. L. Lavrov, N. C. Mihailovschi, Tkaciov și alții, luptau cu înflăcărare revoluționară împotriva absolutismului țarist, pentru îmbunătățirea soartei poporului, a țărănimii. Sălbaticele represiuni ale autorităților țariste i-au silit pe numeroși revoluționari de frunte să plece în emigrație prin diferite țări occidentale, unde au făcut cunoștință cu învățătura marxistă, au întreținut legături cu Internaționala I, iar mai apoi s-au ocupat de răspîndirea marxismului printre revoluționarii ruși.

Unii dintre emigranții ruși au ajuns în Romînia cu sarcina de a constitui veriga de legătură dintre cercurile revoluționare care activau la Geneva, Paris și Londra și cercurile din Rusia. În 1874 a sosit în țara noastră Nicolai Petrovici Zubcu-Codreanu, iar în primăvara și toamna anului următor au venit C. Dobrogeanu-Gherea, doctorul Russel (N. C. Sudzilowski) și alții.

Revoluționarii ruși care soseau în Romînia, caută și stabilesc legături cu intelectuali cu stare de spirit democratică, îndeosebi din rîndurile tineretului studios, organizînd mici grupuri revoluționare secrete.

Actualul stadiu al documentării ne arată că revoluționarii ruși aveau strînse legături în toamna anului 1874 cu profesorul Grigore Muzicescu [1], cu studenții Eugen Lupu [2] și G. Sion [3], toți din Moldova. Pe adresele acestora soseau scrisori și broșuri din Rusia, pentru a fi expediate destinatarilor în Elveția, Anglia, Franța, Germania, S.U.A. Cu ajutorul lor era transportată peste granița romîno-rusă o mare cantitate de broșuri, ziare, reviste și alte tipărituri revoluționare destinate cercurilor din Rusia. Intelectualii romîni legați de revoluționarii ruși citeau și ei această literatură, așa cum rezultă din unele documente care se referă la anii 1875 și 1876. Orientarea revoluționarilor ruși spre tineretul studios era o consecință a ideologiei narodnice care stătea la baza întregii lor activități. Această orientare va domina și cercurile din țara noastră aproape un deceniu, din care cauză ele, deși s-au dezvoltat numericeşte, au rămas fără o bază de masă, separate de mișcarea muncitorească.

Începînd cu 1875, în jurul revoluționarilor ruși s-au adunat un număr tot mai mare de intelectuali, îndeosebi studenți medicinişti, studenți de la facultatea de drept din București și Iași, cîțiva funcționari de stat etc. În primăvara anului 1876, membrii cercurilor socialiste au ajutat activ grupul de revoluționari bulgari în frunte cu Hristo Botev să organizeze detașamentul de luptători pentru eliberarea Bulgariei de sub jugul turcesc compus din 175 de oameni înarmați, care a trecut Dunărea în mai 1876. Peste un an a fost editat ziarul „Socialistul". Pe toată durata războiului ruso-romîno-turc din 1877—1878 a fost adusă în Romînia și răspîndită printre ostașii ruși o mare cantitate de literatură revoluționară. Cercurile socialiste dobîndiseră o asemenea influență, încît în ianuarie 1879 au putut să protesteze public, protest cu răsunet pînă în parlament și în cercurile guvernamentale, împotriva acțiunii arbitrare a subprefectului și episcopului de Argeș de a-l înmormînta pe N. P. Zubcu-Codreanu cu ceremonie religioasă. În toamna aceluiași an a apărut ziarul „Besarabia" la Iași. În primăvara anului 1880 s-a tipărit și s-a răspîndit în peste o mie de exemplare broșura *O pagină din socialismul romîn*. Cercurile din București și Iași se întăresc numericeşte, iau ființă noi cercuri în alte orașe din țară. Un grup de tineri contiști (adepți ai materialismului lui V. Conta) trece în rîndurile socialiștilor. Este editat ziarul „Înainte", apoi „Romînia viitoare" și în cele din urmă revista „Contemporanul".

★

Perioada anilor 1874—1883 poate fi considerată ca o etapă de pregătire teoretică a membrilor cercurilor socialiste.

Deosebit de important este faptul că membrii cercurilor din țara noastră își procuraseră și studiau învățătura marxistă după înseși operele

---

[1] Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., fond. 60, dos. nr. 7 077, mapa 41.

[2] Zamfir Ralli-Arbore, *În exil*, Craiova, 1896.

[3] *Documente privind istoria Romîniei. Războiul pentru independență*, vol. I, partea I, București, Edit. Acad. R.P.R., 1954.

lui Marx și Engels. Actualul stadiu al documentării ne arată că volumul I al *Capitalului* lui Marx era studiat după ediția germană [1], rusă [2] și franceză [3]. Teoria lui Marx era studiată de asemenea după scrierile de popularizare ale unor autori occidentali [4].

Pe măsură ce pătrundeau în mișcarea revoluționară rusă, îndeosebi în rîndurile emigranților din Europa occidentală, operele lui K. Marx și F. Engels erau răspîndite și printre membrii cercurilor socialiste din Romînia. Și, precum se știe, lucrările lui Marx și Engels au pătruns în mișcarea revoluționară rusă încă din deceniile 6 și 7 ale secolului al XIX-lea, ca, de exemplu, *Contribuții la critica economiei politice*, *Mizeria filozofiei*, *Situația clasei muncitoare din Anglia* și, curînd după apariția sa, volumul I al *Capitalului*. Revista „Sovremennik" publica fragmente din operele marxismului și apăra ideile lui Marx și Engels împotriva atacurilor întreprinse de ideologii țariști, de liberali și de biserică [5].

Afirmațiile doctorului Russel și ale lui C. Dobrogeanu-Gherea că pe vremea cînd se aflau la București (1875—1876) ei îl studiau pe Marx „pagină cu pagină", ca pe „un fruct străin și straniu" [6], că ei erau deja „narodnico-marxiști" [7] trebuie înțelese în sensul că *membrii cercurilor revoluționare din Romînia făceau primii pași pe calea către marxism și nicidecum că ei ar fi stăpînit încă de atunci învățătura lui Marx și Engels.*

Corespondența dintre membrii cercurilor ne dezvăluie că printre ei aveau circulație și erau studiate un număr important de reviste și publicații ruse, franceze și germane care se ocupau, printre altele, și de teoria marxistă. Este vorba mai ales de revistele „Otecestvennîie Zapiski", „Slovo" și „Znanie" [8], „L'Egalité", „Vorwärts" etc.

În aceste publicații au fost tipărite materiale ca articolul lui N. C. Mihailovski, intitulat *Karl Marx judecat de dl. I. Jukovski* („Otecestvennîie Zapiski", octombrie 1877), care s-a bucurat de o bună apreciere din partea lui V. I. Lenin [9], pentru că apăra învățătura marxistă împotriva atacurilor liberalului narodnic Jukovski, precum și cel al lui N. Sieber, îndreptat de asemenea împotriva denaturării marxismului de către Ju-

---

[1] Cf. indicația lui A. Bacalbașa în „Emanciparea", București, 1883.

[2] *Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.*, 1958, nr. 5—6, p. 75.

[3] C. Dobrogeanu-Gherea, *Studii critice*, ed. I, vol. V, București, 1927, p. 98 și urm. Vezi și „Romînia viitoare", 1880, nr. 1, p. 12.

[4] *Documente privind istoria Romîniei. Războiul pentru independență*, vol. I, partea I, p. 791.

[5] A. Gagarin, *Pătrunderea ideilor marxismului în Rusia înainte de 1883*, în *Din istoria filozofiei ruse*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1955, p. 323—341.

[6] Летопись марксизма vol. II, p. 13.

[7] C. Dobrogeanu-Gherea, *Scrisoare către Paul Zarifopol*, în „Viața romînească", 1956, nr. 11, p. 152.

[8] *Documente privind istoria Romîniei. Războiul pentru independență*, vol. I, partea I p. 497, 522, 554, 556, 603, 605, 607 și 612.

[9] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 1, București, Edit. politică, 1960, p. 554.

kovski („Otecestvennîie Zapiski", noiembrie 1877)[1]. N. Sieber a publicat în „Znanie" (1876 — 1877) și „Slovo" (1879) articolele : *Teoria economică a lui Karl Marx*[2], respectiv *Dialectica aplicată la știință*[3], ultimul fiind o reproducere aproape completă a secțiunii întîia din *Anti-Dühring*.

Din scrisorile lui N. P. Zubcu-Codreanu către dr. Russel rezultă că acele numere ale revistei „Otecestvennîie Zapiski" în care se scria despre teoria lui Marx au avut circulație printre membrii cercurilor din Romînia. Astfel, la 1 decembrie 1877, N. P. Zubcu-Codreanu îi scrie lui Russel că a primit două numere ale revistei și i le va trimite după ce le va citi. La 15 martie 1878, el îi cerea lui Russel revistele pentru a le expedia „pentru citit" la Brăila, unde se afla C. Dobrogeanu-Gherea, iar la 21 martie 1878 îi comunica lui Russel că anumite numere ale revistei sînt la Costică (C. Dobrogeanu-Gherea).

Întemeindu-ne pe cele de mai sus considerăm că trebuie reexaminată afirmația care se face în macheta *Istoriei gîndirii sociale și filozofice în Romînia* (la p. 271) : „Contactul (membrilor cercurilor socialiste. — P. L.) cu scrierile lui Marx era însă superficial".

Se citeau și se comentau unele dintre cele mai de seamă lucrări ale lui N. G. Cernîșevschi : *Studii de economie politică după Mill*, romanul *Ce-i de făcut?*[4] și altele. Erau urmărite cu atenție deosebită scrierile lui P. L. Lavrov și N. C. Mihailovski, precum și cele ale lui Bakunin și Tkaciov.

Totodată, revoluționarii din Romînia își însușeau diferite teorii ale socialismului mic-burghez cu largă circulație pe atunci — bakuninismul, proudhonismul, lassalleianismul, precum și filozofia pozitivistă a lui Auguste Comte sau filozofia lui Eugen Dühring — socotindu-le și pe acestea ca fiind tot atît de științifice ca și marxismul. În al său *Un studiu psyhiatric urmat de cîteva comentarii asupra ideilor sănătoase*, doctorul Russel — și, o dată cu el, aproape toți membri cercurilor din Romînia — considera că teoria socialismului ar fi expusă în studii și capodopere științifice de către Marx, Dühring, Cernîșevski, Lassalle, Mallon, Schaffle, Richter și alții[5].

Încă în august 1875, N. P. Zubcu-Codreanu socotea că pentru tineretul romîn ar fi fost indicate scrierile mai ușoare ale lui Lassalle și-i cerea lui Russel ediții franțuzești[6]. Russel însuși a tradus în toamna anului

---

[1] V. G. Plehanov, *Opere filozofice alese*, vol. I, București, Edit. politică, 1958, p. 550.

[2] V.I. Lenin, *Opere complete*, vol. 1, p. 609.

[3] V.G. Plehanov, *op. cit.*, p, 592.

[4] *Documente privind istoria Romîniei. Războiul pentru independență*, vol. I, partea I, p. 486—487 și 630.

[5] *Documente privind istoria Romîniei. Războiul pentru independență*, vol. I, partea I, p, 679—682 ; „Înainte" nr. 10 din 11 ianuarie 1881 ; „Besarabia" din 28 octombrie 1879, anunțînd moartea lui E. Dühring, o apreciază ca pe o mare pierdere a socialismului.

[6] *Documente privind istoria Romîniei. Războiul pentru independență*, vol. I, partea I, p. 735.

1879 două cuvîntări ale lui F. Lassalle despre constituție, însoțindu-le cu o postfață în care supune criticii Constituția Romîniei de la 1866 [1].

Membrii cercurilor erau adînc preocupați de cunoașterea condițiilor politice din țară și a realităților din satele romînești, informîndu-se reciproc destul de amănunțit, prin scrisori sau în timpul unor îndelungi și aprige discuții, asupra celor ce constatau și concluziile la care ajungeau. N. P. Zubcu-Codreanu a publicat în presa democratică rusă două articole despre situația social-politică din Romînia : unul în publicația lavrovistă „Vpered", în iulie 1875, iar altul în revista de orientare bakuninistă „Obscina" în februarie 1878.

Pentru o mai bună pregătire, membrii cercurilor au studiat literatura democratică, revoluționară, a generației pașoptiste. Acest aspect al vieții ideologice interne a cercurilor revoluționare ne este cunoscut din corespondența publicată în ultimii ani. Astfel, într-o scrisoare a lui C. Dobrogeanu-Gherea, semnată cu pseudonimul Robert Jincs, pe care îl purta în timpul războiului pentru independență, se spunea : „Îmi pare că cu paralele pe care am să le am mai întîi de tot trebuie să cumpăr operele lui Bălcescu și ale lui Șincai" [2]. La 16 ianuarie 1878, A. S. Truşcă îi scria lui N. P. Zubcu-Codreanu : „Costică (adică C. Dobrogeanu-Gherea. — *P.L.*) a cumpărat scrierile lui Bălcescu ; mi le-a dat mie spre citire. Găsești în ele gînduri frumoase, stil îmbelșugat de cuvinte romînești..." [3].

Eugen Lupu, G. Manicea, Paul Scorțeanu, N. Demetrescu-Saphir, frații Bacalbașa, frații Nădejde, C. Mille, frații Vintilă și Mircea Rosetti și alții aduceau în dezbaterile din cercuri bagajul lor de cunoștințe despre ideile și teoriile reprezentanților curentului revoluționar democratic din Romînia. Socialiștii se interesau cu deosebită grijă de soarta unora dintre pașoptiști, cum s-a întîmplat în cazul lui Cezar Bolliac.

★

Ce vederi teoretice s-au cristalizat printre membrii cercurilor revoluționare în acest deceniu de instruire proprie, în ce fel au înțeles ei realitățile din Romînia și căile de dezvoltare a țării ?

Pentru a răspunde la aceste întrebări este necesar să aruncăm o privire asupra ideilor expuse de ei în corespondența pe care o cunoaștem, precum și în ziarele „Socialistul" (1877), „Besarabia" (1879), revista „Romînia viitoare" (1880), ziarul „Înainte" (1880), articolele lui N. P. Zubcu-Codreanu din „Obscina" (1878), *Un studiu psyhiatric urmat de cîteva comentarii asupra ideilor sănătoase* (1880), *Procesul fraților Nădejde înaintea juriului universitar* (1881), articolul lui C. Dobrogeanu-Gherea *Un răspuns domnului prim-ministru I. C. Brătianu* (1883), în paginile revistei „Contemporanul" din anii 1881—1884, precum și în alte materiale.

---

[1] Arhiva Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R. fond. 60, dos. 6 069, mapa 18.

[2] *Documente privind istoria Romîniei. Războiul pentru independență*, vol. I, partea I, p. 648.

[3] *Ibidem*, p. 562.

De asemenea trebuie avute în vedere diferitele însemnări și scrieri fragmentare care încă nu au fost publicate și care se găsesc în Arhiva Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., ca, de exemplu notele lui N.P. Zubcu-Codreanu pentru disertația sa de doctor în medicină [1], prefața lui Russel la cuvîntările lui Lassalle despre constituție [2], cuvîntarea lui Russel la înmormîntarea lui Zubcu [3], introducerea la cursul de higienă ținut de Russel la seminarul din Curtea de Argeș [4], scrisoarea lui Russel către Z. Ralli-Arbore[5] privind revista „Romînia viitoare" și altele.

În legătură cu această ultimă scrisoare sînt necesare cîteva lămuriri. Însemnătatea ei constă în faptul că lămurește cît se poate de precis că *nu C. Dobrogeanu-Gherea ci Zamfir Arbore-Ralli este redactorul revistei* „Romînia viitoare" *din 1880.* „Scumpe Zamfirache, iată o săptămînă de cînd a venit nr.1 al „Romîniei Viitoare" și eu nu ți-am răspuns nimica la scrisoarea d-tale. Noi am așteptat, să-ți spun adevărul, mai mult de la numărul acesta și dumneata ești de vină *de ce* noi am așteptat mai mult. D-ta ai scris atîta că aveți *mult* material și material *bun*... Am uitat că d-ta ai obiceiul, ca și toți optimiștii, de a mări lucrurile și a le îmbunătăți măcar în imaginație, dacă ele nu-ți par destul de bune în realitate". Rezultă deci că va trebui să facem cuvenita rectificare în toate cazurile cînd istoriografia noastră a atribuit paternitatea spirituală a acestei reviste lui C. Dobrogeanu-Gherea, cînd ea a fost editată de fapt de Zamfir Arbore.

După această mică digresiune, să revenim la încercarea de a descifra problemele majore ale gîndirii socialiștilor romîni în perioada 1875-1883.

Concepția lor despre lume era materialistă, *un materialism militant.* Ea era expusă pe larg în paginile revistei „Contemporanul". Însăși menirea acestei publicații era aceea de „a face cunoscut publicului romîn cum privește știința contemporană lumea" și „de a purta o luptă înverșunată în contra producțiunilor științifice greșite"[6], a superstițiilor și a ignoranței.

Aprecierea că apariția „Contemporanului" la 1881 ar reprezenta *o epocă nouă* în istoria politică și literară a Romîniei[7], că el și-ar fi propus *de la început* să trateze problemele sociale, politice și culturale pe baza marxismului[8] nu rezistă criticii. Cercetările ulterioare au arătat că în viața revistei „Contemporanul" există două perioade distincte : prima, care se încadrează aproximativ între 1881 și 1884, cînd milita pentru o concepție materialistă premarxistă, a doua începe după 1884, cînd s-a situat

---

[1] Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R. fond. 60, dos. nr. 6 079, mapa 7.

[2] *Ibidem,* dos. nr. 7 069, mapa 18.

[3] *Ibidem,* dos. nr. 6 069, mapa 13.

[4] *Ibidem,* dos. nr. 6 095, mapa 4.

[5] *Ibidem,* dos. nr. 6 077, mapa 4.

[6] „Contemporanul" nr. 1 din iulie 1881.

[7] S. Bratu și Z. Dumitrescu, *„Contemporanul" și vremea lui,* București, E.S.P.L.A., 1959, p. 5.

[8] „Contemporanul" nr. 28 din 13 iulie 1956.

deschis pe pozițiile marxismului, militînd pentru o concepție materialist-dialectică despre lume. Trebuie remarcat totuși că chiar materialismul din prima etapă este mai consecvent decît filozofia lui Vasile Conta, înainte de toate pentru că aborda problemele dezvoltării sociale tot de pe poziții materialiste, pe cînd cunoscutul filozof romîn s-a dovedit idealist în abordarea acestora. Firește că și în articolele din prima perioadă a „Contemporanului" pot fi întîlnite vederi materialiste și dialectice, dar ele nu constituie un argument în favoarea aprecierii concepției generale a grupului din jurul revistei ca o concepție materialist-dialectică. Numai o dată cu trecerea la răspîndirea gîndirii marxiste revista marchează o etapă nouă, revoluționară în filozofia romînească. Se știe că abia după ce în 1884 apare „Revista socială", revistă teoretică marxistă, trece și „Contemporanul" la răspîndirea și apărarea marxismului.

Concepția materialistă despre lume a revistei era expusă în articole ca *Ce știm despre lume?* (12 articole), *Încercări de metafizică materialistă de Vasile Conta* (6 articole), *Despre darvinism*, *Un atac împotriva teoriei lui Darwin* și în numeroase alte materiale care informau cititorii asupra cuceririlor științelor naturii. În primii ani de apariție de care ne ocupăm, problemele științelor sociale erau abordate mai mult tangențial, mai ales cu ocazia recenzării conferințelor publice care se țineau la Universitatea din Iași.

Lumea este materială, arăta „Contemporanul" în paginile sale. Materia e fără început și fără sfîrșit, în continuă mișcare în timp și în spațiu. Prin această poziție, orice idee creaționistă era respinsă, ceea ce a înfuriat pe clericii în sutană și fără sutană, care în paginile „Revistei teologice" au deschis o aprigă campanie împotriva materialismului. Într-o formă accesibilă unei mase largi de cititori, revista arăta ce forme îmbracă materia, cum a apărut viața pe pămînt, originea și evoluția omului, apariția societății umane, formarea limbilor, nașterea religiei. Se sublinia că viața psihică este și ea un produs al materiei.

Dacă privim mai îndeaproape concepția despre lume răspîndită în primii ani de „Contemporanul", se poate constata și o bună doză de mecanicism, chiar de eclectism. De aceea, sîntem de acord cu S. Bratu și Z. Dumitrescu cînd scriu : „Laolaltă apăreau ca autorități Darwin, Haeckel, Laplace, Morgan, Stuart-Mill, Richet, Wundt, Spencer, Taine, Letourneau, Cernîșevski, Secenov și alții. Ion Nădejde, pe urmele lui Conta, îl consideră pe Spencer materialist și pragmatist... "[1]. Mai mult încă, Ion Nădejde cocheta nu numai cu spencerianismul, ci și cu agnosticismul kantian, căruia în 1892 îi ia apărarea în mod deschis, ridicîndu-se împotriva lui Engels și Iosif Dietzgen[2].

---

[1] S. Bratu și Z. Dumitrescu, *„Contemporanul" și vremea lui*, p. 63.

[2] I. Nădejde, *Concepția materialist dialectică a istoriei sau materialismul economic*, reprodus în „Revista ideei" nr. 109, p. 108.

În ceea ce privește concepția despre societate a membrilor de frunte ai cercurilor socialiste, sînt mai semnificative celelalte publicații pe care le-au editat.

În conștiința socialiștilor noștri se statornicise ideea că teoria socialismului a căpătat caracter științific datorită lui Karl Marx. Acest fapt este afirmat într-o formă mai mult sau mai puțin clară în paginile revistelor „Besarabia"[1], „Înainte"[2] și „Romînia viitoare"[3], iar într-o formă mai lapidară în broșura *Procesul fraților Nădejde înaintea juriului universitar*. În această broșură se spune : „Marx în cartea sa *Das Kapital* a pus bazele socialismului științific", teoria valorii a lui Marx explică felul în care se produce exploatarea poporului de către clasele avute[4].

După vederile membrilor cercurilor socialiste, societatea cunoaște o continuă evoluție și o neîncetată schimbare a formelor sociale. Feudalismul, capitalismul, socialismul sînt faze ale evoluției sociale care se dezvoltă una din alta în virtutea unor legi fatale. Oamenii, susținea doctorul Russel, „nu numai că nu pot da altă direcție mersului procesului evoluționar, dar nici nu pot a-l întîrzia, nici accelera într-un mod simțitor"[5]. În ziarul „Besarabia" aceste idei sînt expuse oarecum într-o altă formă : societatea a evoluat, s-a schimbat mereu, de la comuna primitivă cu „principiul patriarhal" sau „principiul familiei" trecînd prin „principiul religios" al „puterii fizice", apoi prin „cel al averii fonciare", pînă la „principiul capitalismului" ; acum popoarele vor numai societatea bazată pe „principiul muncii"[6].

Aceasta este în esență redată foarte pe scurt, concepția generală despre societate a membrilor cercurilor socialiste înainte de 1883. Cu unele nuanțe, care nu aduc nimic nou din punctul de vedere al însușirii învățăturii lui Marx, ea se găsește expusă atît în corespondența, cît și în scrierile lor de atunci și chiar de mai tîrziu (fatalismul, de pildă, are un rol însemnat în întreaga teorie neoiobăgistă a lui C.Dobrogeanu-Gherea). Influențele concepției marxiste despre societate se exprimă în teza prefacerii continue a societății, a trecerii unei forme sociale în alta, a caracterului de proces natural al dezvoltării sociale. Dar, precum se vede, aceste influențe sînt grefate pe idei ale socialismului mic-burghez, care mai aveau încă o largă circulație în toate țările.

În aceeași manieră concep membrii cercurilor din Romînia și societatea socialistă. „Socialismul — spune Russel — nu este decît o *direcție* cunoscută a progresului social, direcție arătată de știința sociologică ; el nu este decît *un* drum care, pornind de la revoluțiunea socială — adică de la epoca socializării complete a capitalului și a trecerii instrumentelor mari de producție în posesiunea colectivităților muncitoare —, merge spre infinit... este o direcție altruistă a evoluțiunii formelor so-

[1] „Besarabia" nr. 13 din 15 noiembrie 1879.

[2] „Înainte" nr. 10 din 11 inauarie 1881.

[3] „Romînia viitoare", 1880 nr. 1, p. 11.

[4] *Procesul fraților Nădejde înaintea juriului universitar*, Iași, 1881, p. 6.

[5] „Înainte" nr. 11 din 18 ianuarie 1881.

[6] „Besarabia" din 15 noiembrie 1879.

ciale" care se va întemeia „pe principiul fiecare consumă *cît a produs* (colectivism)", de la care se va trece în mod fatal prin forme și trepte diferite la societatea în care va domni principiul „fiecare muncește cît poate și consumă cît are trebuință (comunism)".

Membrii cercurilor socialiste au încercat să folosească bagajul lor de idei pentru a-și explica starea societății romînești și pentru a trage concluzii pentru propria lor activitate practică.

În articolele și corespondența amintită, N.P. Zubcu-Codreanu se străduia să explice formațiunea social-economică existentă în Romînia. Proprietatea, arăta el, este rezultatul exploatării celor care muncesc. Însăși istoria poporului romîn vorbește pînă la evidență că așa stau lucrurile. „Tu știi ca și mine, istoria Romîniei — spunea N.B.Zubcu-Codreanu într-o scrisoare adresată doctorului Istrate — și ai observat felul cum proprietatea comunei rurale a trecut în mîinile ciocoilor..."[1]. Aceasta este desigur o privire justă și profundă, în care nu putem să nu vedem influența revoluționarilor pașoptiști, a lui N.Bălcescu. În același timp Zubcu susține că rolul capitalului din țările industriale la noi îl joacă proprietățile mari de pămînt[2]. În Romînia, ca pretutindeni de altfel, afirma N. P. Zubcu-Codreanu, există exploatați și exploatatori. „Sînt proști, ticăloși sau de cea mai rea credință acei care zic că în Romînia nu există proletariat ! Proletari sînt cea mai mare parte din locuitorii populației rurale. Și nu proletari de aceia pe care îi cunoaște Europa apuseană, ci proletari de 5 sau de 10 ori mai înaintați în mizerie. Nici nu proletar din Europa nu-și are vîndută munca cu cinci ani înainte". Țăranii romîni sînt pur și simplu expropriați de moșieri în proporții de masă. Chiar și țăranii proprietari, mai bine de jumătate dintre ei, sînt „argați pe viață ai moșierilor și arendașilor". Dijma, spune Zubcu, este rezultatul muncii țăranului, dar e proprietatea boierului. El arată că argumentul economiștilor oficiali după care dobînda pentru capital ar fi partea firească ce se cuvine proprietarului nu rezistă criticii, deoarece „capitalul nu a căzut din cer ci este produsul muncii anterioare". Tot atît de inconsistentă, precizează Zubcu, este și teoria după care capitalul ar fi rodul cumpătării burghezului ; el este jaf. De aceea, dreptul de moștenire nu-i decît „dreptul de a transmite altora un bun care nu-ți aparține"[3].

Apare limpede cum lipsa legăturilor cu proletariatul industrial, care era pe atunci în formare și dezvoltare, precum și concepția narodnică despre societate, au determinat pe socialiștii romîni să considere pe țăranii muncitori drept proletariat. Firește, în rîndurile țărănimii exploatate se găsea încă de pe atunci un proletariat agricol relativ numeros, dar nu acestuia îi revenea rolul istoric de desființare a orînduirii burgheze și de construire a socialismului ; rolul acesta îl are numai proletariatul industrial.

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei. Războiul pentru independență*, vol. I, partea I, p. 505.

[2] „Besarabia" nr. 7 din 18 octombrie 1879.

[3] *Documente din istoria Romîniei. Războiul pentru independență*, vol. I, partea I, p. 850—509.

N. P. Zubcu-Codreanu nu vedea că raporturile economice dintre țăranii exploatați și moșieri erau în cea mai mare parte raporturi iobăgiste. O va spune Gherea mai tîrziu, și încă în așa fel încît va omite să ia în considerare raporturile capitaliste din agricultură, împletirea celor două forme de exploatare a maselor țărănești.

Interesantă este părerea lui Zubcu, Gherea și altora despre liberalii din Romînia. Aceștia, zicea Zubcu, pălăvrăgesc despre popor și suferințele lui, dar nu pentru a înlătura răul, ci pentru a lua locul conservatorilor la guvernarea țării și jefuirea poporului. Liberalii nici nu vor și nici nu sînt capabili să facă ceva în interesul poporului muncitor [1]. În răspunsul pe care C. Dobrogeanu-Gherea l-a dat în 1883 primului ministru de atunci, I. C. Brătianu, în chestiunea proprietății și a familiei, era demascată teza reacționară după care cauza sărăciei și mizeriei poporului ar consta în forma de proprietate colectivistă asupra pămîntului, iar cauza belșugului și civilizației ar sta în proprietatea privată și cultul familiei. Gherea explică cum au evoluat formele de proprietate asupra pămîntului, în ce fel dreptul roman însuși admite exproprierea moșierimii și formarea de colectivități agricole. Răspunsul lui Gherea este *un protest tipic narodnic* împotriva exploatării moșierești, scris de pe pozițiile micului proprietar de pămînt și al „moralei eterne", al idealului izvorît din „dreptul natural".

N. P. Zubcu-Codreanu arată că este complet falsă teoria după care statul ar decurge din liberul angajament al membrilor societății, din vreun „contract social". Nici nu face să mai vorbim, spunea el, despre teoria lui Mill, Spencer, Lavelaye, care susțin că statul ar fi apărut ca efect al cotropirii militare ; statul este instrumentul minorității dominante pentru a exploata și jefui poporul muncitor, a-l reprima în caz de revoltă și a-l mîna în războaie de cotropire. Această idee o regăsim atît la doctorul Russel, cît și în „Besarabia" din 5 noiembrie 1879. Justiția și poliția sînt îndreptate exclusiv împotriva celor exploatați și asupriți. Minoritatea exploatatoare „e organizată pentru a-și perpetua domnia și statul actual nu e ceea ce se pretinde a fi, ci organizarea a cărei scop e menținerea relațiilor economice actuale" [2]. Armata constituie un instrument care, pe de o parte, are menirea de „a forța pe lucrătorii ce s-ar pune în grevă, refuzînd a lucra pentru un salariu mizerabil o enormă cantitate de ore", iar pe de altă parte de a asigura purtarea războaielor de jaf. Căci războiul nu-i decît „organizarea omuciderii în masă de către clasele privilegiate cu scopul de a-și grămădi comori și a-și zidi castele și palate din sîngele și lacrimile poporului" [3].

Cultura pe care o promovează statul minorității exploatatoare, spune Zubcu, are ca scop să educe robi pentru nevoile claselor privilegiate. Religia, arătau deseori membrii cercurilor socialiste, nu-i decît otrava cu

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei. Războiul pentru independență*, vol. I, partea I, p. 519—521 și 565—569.

[2] *Procesul fraților Nădejde înaintea juriului universitar*, Iași, 1881, p. 9.

[3] *Documente din istoria Romîniei. Războiul pentru independență*, vol. I, partea I, p. 502—505.

care este ținut poporul în întuneric și înapoiere. Familia e și ea un produs al orînduirii sociale, iar prostituția o plagă rușinoasă proprie capitalismului [1]. În privința concepției despre morală, frații Nădejde arătau că „aici e locul să declarăm în modul cel mai categoric că noi nu ne unim cu teoria morală a dr. Russel. Noi nu credem că toate faptele egoiste sînt imorale, nici că toate cele altruiste sînt morale. Noi ne ținem de teoria morală a lui Herbert Spencer" [2].

Am adus această mențiune spre a sublinia două lucruri : 1) că în cercuri nu exista o deplină unitate de vederi în toate problemele ; 2) că în 1881 Nădejde era încă prizonierul concepției lui Spencer, pe care o considera materialistă.

După părerea membrilor cercurilor socialiste, reformele care se făcuseră în Romînia împinseseră și mai mult în mizerie pe țărani pe care îi socoteau singura clasă producătoare din țară ; aceste reforme, susțineau ei, au făcut să crească bogăția și luxul exorbitant al claselor privilegiate și au dus la sapă de lemn masa poporului : „Eu de mult am ajuns la ferma convingere — scria N. P. Zubcu-Codreanu doctorului Istrate *în primăvara lui 1877* — că introducerea instituțiunilor și a reformelor europene în acea formă în care s-au introdus la noi a fost o greșeală enormă, o rătăcire funestă din partea conducătorilor națiunii noastre" [3]. După cum se știe, această teză greșită este unul dintre pilonii fundamentali ai concepției lui C. Dobrogeanu-Gherea, pe care o va elabora în perioada 1885—1910 și care va fi numită „teoria neoiobăgiei".

Sarcina socialiștilor, afirma Zubcu, este să se organizeze cît mai repede și apoi să *propage* revoluția printre țărani [4]. „Să se instruiască deci țăranul în acest sens — relua „Besarabia" din 30 septembrie 1879 — ; să i se arate drumul ce trebuie să urmeze ; să fie pus în poziținea de a înțelege foloasele ce va trage din unire ; să se vadă că asociația este singura sa mîntuire în viitor... Ideea de asociație le va veni atunci tuturor dintr-un avînt spontaneu și, uniți prin muncă într-o înfrățire colosală, vor învinge vijeliile ce le rezervă viitorul". Aceasta era și lozinca revistei „Romînia viitoare", scoasă de cercul bucureștean, sub îndrumarea ideologică a lui Zamfir Ralli-Arbore : „Totul pentru știință și pentru țăranul romîn !".

Evident, o concepție tipic narodnică.

În legătură cu problema revoluției, amintim aici concepția greșită a lui I. Nădejde. Revoluția, susținea el, e inevitabilă ; ea este rezultatul evoluției societății actuale și va avea loc la noi cînd se va produce și în Europa [5]. Pentru a evita excesele poporului în evoluție, continua I. Nădejde,

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei. Războiul pentru independență*, vol. I, partea I, p. 509 — 513.

[2] *Procesul fraților Nădejde înaintea juriului universitar*, p. 14.

[3] *Documente privind istoria Romîniei. Războiul pentru independență*, vol. I, partea I, p. 520.

[4] *Ibidem*, p. 569.

[5] *Procesul fraților Nădejde înaintea juriului universitar*, p. 12.

e nevoie să se facă propagandă în popor. Și „atunci poporul va ști că nu sînt proprietarii de acuzat, ci organizarea societății" [1].

De aici rezultă că încă la 1881 Nădejde se situase clar pe o poziție reformistă în problema revoluției. Dintr-o scrisoare a lui Nădejde către Morțun (octombrie 1884) aflăm că unii membri ai cercului socialist din București s-au ridicat împotriva orientării sale reformiste, oportuniste, în problema revoluției, dar fără succes.

De asemenea trebuie observată teza nemarxistă după care revoluția în Romînia se va produce *după ce* ea se va fi înfăptuit în apusul Europei, teză pe care C. Dobrogeanu-Gherea își va construi în 1910—1911 a sa teorie a socialismului în țările înapoiate.

Din punct de vedere practic-politic, concepția despre societate a cercurilor socialiste și-a găsit întruchiparea sintetică în programul formulat de doctorul Russel în încheierea broșurii sale *Un studiu psyhiatric urmat de cîteva comentarii asupra ideilor sănătoase* din 1880.

★

Am încercat să prezentăm ideile dominante în cercurile socialiste din țara noastră într-o perioadă cînd ele trăiau nu numai un proces de închegare organizatorică, dar și unul de cristalizare ideologică. Urmează să privim, foarte pe scurt, locul și rolul vederilor lor în lupta ideologică din epoca respectivă. Aceasta este cu atît mai necesar, cu cît uneori se crede că, întrucît cercurile revoluționare erau influențate de diferite teorii, unele științifice, altele neștiințifice, concepția lor despre lume n-ar trebui considerată ca un progres în sfera gîndirii filozofice și social-politice din Romînia, iar alteori se pornește în mod greșit de la ideea că, fiind vorba de influențe diferite, eterogene, nu putem vorbi de o concepție proprie.

Călăuzindu-ne după indicația lui Lenin că trebuie să apreciem gîndirea din trecut prin prisma a ceea ce a adus *nou față de starea precedentă*, prin măsura în care a contribuit la orientarea generației respective pe calea progresului, *considerăm că vederile membrilor cercurilor socialiste*, deși insuficient cristalizate, *reprezintă un fenomen progresist în gîndirea romînească.*

Este cunoscută poziția extrem de reacționară a grupării conservatoare din Romînia, poziție formulată cu un extraordinar cinism în celebra *Petiție-program*, redactată de către conservatorii din Iași în frunte cu Titu Maiorescu, numai la o lună după zdrobirea de către Thiers a Comunei din Paris. Referindu-se la situația din țară și pentru a speria lumea și a o determina să accepte politica lor reacționară, autorii *Petiției-program* susțineau că era cît pe-aci să se facă „în țara noastră o răsturnare a cărei consecințe ar fi fost în București copierea Comunei din Paris, iar la Iași separatismul", că tocmai din asemenea motive „nu ne trebuie faimoasa trilogie revoluționară : „libertate, egalitate și fraternitate". Măsurile nece-

[1] *Procesul fraților Nădejde înaintea juriului universitar*, p. 12.

sare țării, după autorii acestei *Petiții*, puteau fi numai acelea care apărau marea proprietate moșierească, care asigurau privilegiile monarhiei și ale claselor stăpînitoare și restrîngeau la maximum puținele libertăți democratice cucerite de poporul romîn în decursul unor mari lupte de clasă [1].

Este de asemenea cunoscut că burghezia în unire cu moșierimea s-a străduit să convingă masele din țara noastră și opinia publică din străinătate că unirea principatelor (1859), reforma agrară (1864), înscăunarea monarhiei (1866) și scuturarea jugului otoman (1877) constituiau realizarea idealurilor revoluționarilor pașoptiști. În fapt însă, cele mai avansate idealuri ale revoluționarilor de la 1848, și anume lichidarea pe *cale revoluționară a tuturor* raporturilor feudale, înfăptuirea reformei agrare *în interesul maselor țărănești*, *crearea republicii* ca stat *democratic*, libertăți și drepturi *pentru masele muncitoare*, fuseseră trădate prin instaurarea regimului burghezo-moșieresc.

Elementele liberal-democratice, care vedeau mai mult sau mai puțin limpede trădarea săvîrșită, încercau să o demaște în fața opiniei publice, întemeindu-se însă pe ideologia burghezo-liberală a revoluției franceze. Dar această ideologie se dovedea neputincioasă în fața asaltului vehement al reacțiunii burghezo-moșierești.

Din acest punct de vedere este semnificativ faptul că grupul de adepți ai concepției republicane, ateiste a lui Bărnuțiu de la Iași a cedat fără luptă în fața atacului furibund al lui Titu Maiorescu, precum au cedat rînd pe rînd și purtătorii vederilor democratice care se strînseseră într-o vreme în jurul „Revistei contimporane" și a ziarului „Lupta".

Apariția ideilor socialiste în viața ideologică a societății romînești a exercitat, mai ales printre intelectualitatea cu stare de spirit democratică, un efect eliberator. Deși într-o formă insuficient cristalizată, *cercurile socialiste opuneau apologiei pe care clasele dominante o făceau proprietății private ideea necesității desființării ei*; *teoriilor burgheze despre stat îi opuneau teza caracterului de clasă al statului romîn*; *„democrației" regimului burghezo-moșieresc îi opuneau democrația poporului exploatat și asuprit*; *concepțiilor mistice-religioase le opuneau vederi științifice, materialiste, ateiste.*

Lupta „Contemporanului" și a altor publicații socialiste pentru victoria darvinismului în biologie, bogata și susținuta lui activitate de răspîndire a cuceririlor științifice, ardoarea cu care demasca elucubrațiile „Revistei teologice", criticile aspre la adresa cărților de școală, de la cele elementare pînă la cele universitare, criticile adresate teoreticienilor claselor exploatatoare de felul lui I. P. Missir, T. Maiorescu, G. Erbiceanu etc. reprezintă un aport prețios la întărirea curentului de gîndire progresistă din Romînia, la *curățirea terenului și la pregătirea spiritelor pentru apropierea de învățătura lui Marx și Engels*. Toate acestea constituie una dintre explicațiile creșterii numerice tot mai rapide a cercurilor într-o vreme cînd ele încă nu se legaseră de mișcarea muncitorească.

---

[1] Textul complet al *Petiției-program* din 2 mai 1871, în C. Bacalbașa, *București de altă dată*, vol. I, București, 1927, p. 25—31.

În momentul cînd învățătura marxistă începea să exercite o influență dominantă asupra membrilor cercurilor *se trece și la activitatea propriu-zisă de răspîndire în rîndurile publicului romînesc a învățăturii marxiste.* Considerăm că trebuie distinsă perioada *evoluției cercurilor spre marxism*, adică răstimpul în care socialiștii romîni s-au străduit să studieze și să-și însușească teoria marxistă, de perioada cînd ei au trecut la activitatea de răspîndire a marxismului în rîndurile maselor populare prin publicații, conferințe publice, broșuri etc. Această apreciere se întemeiază pe cîteva fapte. Este bine cunoscut că A. Bacalbașa publică rezumatul unei părți din *Capitalul* în toamna anului 1883, iar în primăvara anului 1884 apare voluminosul articol al lui Gherea, *Karl Marx și economiștii noștri.* Pe de altă parte, este tot atît de bine știut că în mai 1883 Gherea tipărise fulminantul său răspuns adresat lui Brătianu, răspuns scris în limitele celei mai tipice concepții narodnice. Se pune întrebarea : și-au însușit ei peste noapte învățătura lui Marx și Engels ? Nu, evident că nu. Ei începuseră studierea marxismului cu mulți ani înainte, dar abia în 1883 au socotit că se creaseră condițiile pentru trecerea la răspîndirea în mase a învățăturii lui Marx și Engels. Așa stînd lucrurile, ni se pare just să considerăm că *aproximativ în acest an se încheie o primă etapă a pătrunderii marxismului în Romînia și începe etapa răspîndirii lui în mase.*

★

Încheiem considerațiile despre ideologia cercurilor socialiste dintre 1875 și 1883 cu precizarea că pentru a fi mai cuprinzătoare ele ar trebui să se refere și la alte fenomene : scrierile lui Paul Scorțeanu, Gh. Manicea, Sofia Nădejde, la activitatea teoretică a lui Zamfir Arbore, la împotrivirea cercurilor guvernante din Romînia față de activitatea ideologică a socialiștilor etc., etc. Lipsa aprecierilor asupra unor asemenea aspecte se explică prin aceea că articolul de față și-a propus scopul limitat de a încerca să contribuie la clarificarea *cîtorva* probleme mai majore, iar nu de a înfățișa fenomenul sub toate laturile sale. De altfel, o tratare multilaterală se impune, însă nu în limitele unui articol, ci într-un studiu de proporții mai mari.

O discuție despre psihologia socială

Catedra de materialism dialectic și istoric de la Universitatea din București a organizat o dezbatere în problema psihologiei sociale și a raportului ei cu ideologia, la care au participat și cadrele didactice care predau filozofia la Institutul de științe economice, Institutul de cultură fizică, Institutul „Maxim Gorki", Institutul pedagogic de 3 ani și cercetători de la Institutul de filozofie al Academiei R.P.R.

Discuțiile au avut la bază un referat prezentat de tov. Nina Mărgineanu. În cadrul discuțiilor au luat cuvîntul prof. Tudor Bugnariu, membru corespondent al Academiei R.P.R., conf. Paul Popovici, conf. H. Uscherson, Alexandru Tănase, cercetător principal la Institutul de filozofie, lector Ștefan Georgescu, lector Elena Bellu, lector Stela Cernea, lector Ludwig Grünberg, lector Aron Oancea, asist. Ruxandra Călin, asist. Virgil Constantinescu și alții.

Una dintre principalele probleme în jurul căreia s-au purtat discuții s-a referit la definirea psihologiei sociale ca latură a conștiinței sociale. Definind psihologia socială, referatul arăta că aceasta cuprinde în primul rînd psihologia unor grupuri mari de oameni, clase sau pături sociale constituite în mod obiectiv. Nefiind întru totul de acord cu punctul de vedere, răspîndit în literatura de specialitate, care definește psihologia socială numai prin *modalitatea specifică de reflectare* în comparație cu ideologia [1], referatul arăta că pentru a defini mai precis psihologia socială este necesar să se indice și *ce anume* reflectă ea din existența socială. În acest sens, spre deosebire de ideologie, psihologia socială reflectă *relațiile practice* imediate ale grupului respectiv, schimbările sociale imediate ce au loc în condițiile de trai, latura nemijlocit practică a existenței sociale, fie că este vorba de activitatea de producție, activitatea social-politică etc., și de aceea termenul cel mai adecvat pentru a exprima specificul psihologiei sociale este tocmai acela de *conștiință practică*.

---

[1] Vezi, *Формы общественного сознания*, sub redacția lui G.M. Gak, Moscova, 1962, p. 11—12; Г.М. Гак, *Учение об общественном сознании в свете теории познания*, Изд., В.П.Ш.и А.О.Н. при КПСС, Moscova, 1960, cap. III; V. P. Tugarinov, *Corelația dintre categoriile materialismului istoric*, București, Edit. științifică, 1960, p. 121; А. Т. Ковалев, *Предмет и проблемы социальной психологии*, vol. *Вопросы марксистской социологии*, Изд. Л.У. 1962, p. 112; A.V. Baranov, *Despre structura conștiinței sociale*, în „Analele romîno-sovietice, seria Filozofie, 1961, nr. 1, p. 49—50; V.A. Iadov, *Dialectica interacțiunii dintre ideologie și psihologia socială*, în „Analele romîno-sovietice", seria Filozofie, 1962, nr. 1. Toți acești autori definesc psihologia socială prin modalitatea ei specifică de reflectare a existenței sociale în raport cu ideologia.

La cele de mai sus se poate totuși observa că specificul psihologiei sociale se definește *nu atît* prin ce reflectă (ea reflectă în esență aceeași existență socială ca și ideologia), cît *mai ales* prin modalitatea specifică de reflectare în raport cu ideologia. Acest punct de vedere, cel mai răspîndit în literatura filozofică, a fost susținut în intervenția tov. profesor Tudor Bugnariu și alții. De altfel, atît discuțiile, cît și referatul au scos în evidență tocmai acest criteriu de definire a psihologiei sociale, care reflectă mai direct, nemijlocit, existența socială, într-o formă neconceptualizată, nesistematizată și cu un pronunțat caracter afectiv, care ține de psihicul uman. Psihologia socială reflectă într-o formă subiectiv-emoțională *atitudinea practică* a grupurilor sociale, a claselor față de diferite laturi, fenomene ale vieții sociale, atitudine care este, la rîndul ei, un reflex al condițiilor obiective de viață ale grupului social. În societatea împărțită în clase antagoniste, fundamental în caracterizarea psihologiei sociale este caracterul ei de clasă. Ceea ce o deosebește de ideologie este, înainte de toate, modalitatea reflectării și caracterul mai direct al legăturii cu existența socială.

În cursul discuțiilor au fost valorificate, îndeosebi pentru elucidarea raportului dintre ideologie și psihologie, ideile cuprinse în operele lui V.I. Lenin despre spontaneitate și conștiință în mișcarea muncitorească, precum și referirile lui Plehanov la raportul dintre psihologia socială și ideologie. Conștiința socială în fiecare din formele sale reprezintă unitatea dintre latura ideologică și psihologică a reflectării existenței sociale. În această întrepătrundere și interacțiune, psihologia socială mediază într-un fel relația ideologiei cu existența socială, constituind acea bază nutritivă care favorizează apariția și formarea ideologiei corespunzătoare. La rîndul ei, ideologia influențează asupra consolidării și formării unei anumite psihologii sociale.

În întrepătrunderea și interacțiunea dintre cele două laturi ale conștiinței de clasă a proletariatului — ideologică și psihologică —, rolul esențial îl are ideologia politică, care înarmează clasa muncitoare cu conștiința teoretică a rolului său istoric și prin aceasta influențează psihologia clasei respective, întărind entuziasmul său revoluționar, dîndu-i vigoare și încredere, făcînd-o să devină conștientă de sentimentele sale politice.

În condițiile socialismului, sub influența ideologiei socialiste, caracterul spontan al formării psihologiei sociale a maselor se îmbină cu înrîurirea ideologiei marxiste dominante asupra ei, ceea ce face ca reflectarea existenței sociale să devină treptat o reflectare conceptualizată, teoretic fundamentată.

În discuții a fost combătută afirmația categorică după care psihologia socială este, în totalitatea sa, mult mai conservatoare decît ideologia [1]. Este necesară o analiză concretă a diferitelor fenomene de psihologie socială, întrucît, deși există „forțele obișnuinței", „ale tradiției" în cazul unor sentimente, reprezentări, stări de spirit, multe dintre ele au un rol pozitiv mobilizator, mai ales datorită „forței exemplului". Mulți dintre participanții la discuții au relevat caracterul dialectic contradictoriu al psihologiei sociale, care prezintă, pe de o parte, o latură mai stabilă, mai conservatoare, dată de elementele ce țin de trăsăturile general-umane ale psihicului și de o „imensă zestre de prejudecăți, tradiții", iar pe de altă parte are și aspecte mai mobile, întrucît este reacția cea mai vie, imediată, la diferitele fenomene sociale. Din numeroasele exemple analizate în discuții a rezultat cu prisosință necesitatea unei caracterizări dialectice concrete a psihologiei sociale, aceasta prezentînd o mobilitate diferențiată, iar în munca de propagandă și de educație comunistă trebuie să cunoaștem atît elementele mai mobile, cît și pe cele mai conservatoare, pentru a ști pe ce laturi să ne sprijinim și asupra cărora să exercităm o influență mai persistentă.

Discuțiile au dezbătut și problema cristalizării cercetărilor marxiste asupra psihologiei sociale într-o știință de sine stătătoare

[1] Vezi și G. M.Gak, *op. cit.*, p. 167.

și a raporturilor sale cu psihologia generală și cu sociologia marxistă, problemă pusă cu acuitate în ultima vreme[1]. Toți participanții la discuții au arătat necesitatea dezvoltării cercetărilor marxiste privind diferitele fenomene ale psihologiei sociale tratate de pe poziții neștiințifice de psihosociologia burgheză, au relevat faptul că se impune constituirea în viitor a unei psihologii sociale marxiste ca știință relativ independentă, ca o verigă în procesul diferențierii științelor sociale. Obiectul de studiu al acestei științe trebuie să-l constituie fenomenele psihologice de masă (opiniile, sentimentele, voința diferitelor clase și grupuri sociale) ce se formează ca rezultat al interacțiunii dintre oameni în anumite condiții sociale.

Majoritatea celor care au luat parte la discuții au plecat de la ideea identității dintre psihologia socială și ceea ce se numește în mod curent conștiința comună. Unii participanți nu au fost însă de acord cu această identificare. După părerea lor, așa cum conștiința sistematizată, teoretică are o sferă mai largă decît ideologia, deoarece cuprinde și științele naturii și tehnica, tot așa și conștiința comună, nesistematizată, practică nu se identifică cu psihologia socială. Iar psihologia socială, ca știință marxistă, trebuie să aibă ca obiect „cercetarea particularităților *psihice* ale națiunilor, studierea *stării de spirit* a maselor, a claselor, a anumitor grupuri sociale, *a atitudinii* și *reacției* lor față de evenimentele și problemele sociale esențiale, a *comportării* lor în anumite condiții concrete social-istorice". Ea se ocupă de cercetarea aspectului *psihologic* al conștiinței, sistematizate și comune, a diferitelor clase și grupuri social-istorice[2]. Deși n-a găsit sprijin în rîndul participanților la discuții, acest punct de vedere necesită, credem, o dezvoltare și argumentare mai amplă din partea autorilor.

În legătură cu constituirea psihologiei sociale marxiste ca știință de sine stătătoare se ridică problema metodologiei cercetării. În discuții, cei mai mulți vorbitori au arătat că trebuie pornit de la caracterul dublu, sociologic și psihologic, al fenomenelor care intră în obiectul său de studiu. De aceea fenomenele psihologiei sociale pot fi studiate în mod științific numai dacă sînt abordate atît sub aspect sociologic marxist, cît și psihologic. După părerea tovarășului prof. Tudor Bugnariu, exprimată în concluzii, metodologia unei științe marxiste a psihologiei sociale trebuie să fie *în primul rînd sociologică*, avînd la bază materialismul istoric ca metodă generală de cercetare a oricărui fenomen social. În același timp însă, ea trebuie să fie psihologică, ca metodă particulară de cercetare, împrumutată din domeniul psihologiei.

Dezvoltarea studiilor de psihologie socială are o mare importanță teoretică și practică atît pentru adîncirea înțelegerii diferitelor laturi ale vieții sociale, mai ales a diferitelor fenomene ale conștiinței sociale (lucru relevat cu prisosință în cadrul discuțiilor), cît și în munca de propagandă și în practica muncii de educare și dezvoltare a conștiinței socialiste a maselor, și răspunde necesităților actuale ale luptei împotriva ideologiei burgheze, a psihologiei sociale burgheze.

Problema atitudinii față de studiile burgheze asupra psihologiei sociale a fost de asemenea dezbătută în cadrul discuțiilor, relevîndu-se baza lor teoretică și metodologică neștiințifică și rolul lor de instrument ideologic reacționar al burgheziei contemporane.

---

[1] Problema constituirii unei psihologii sociale marxiste este pusă în numeroase studii, ca de exemplu : V.A. Iadov, *Dialectica interacțiunii dintre ideologie și psihologia socială*, în „Analele romîno-sovietice", seria Filozofie, 1962, nr. 1 ; A.V. Baranov, *Despre obiectul psihologiei sociale*, în „Analele romîno-sovietice", seria Pedagogie-psihologie ; 1962, nr. 3, A.T. Covalev, *Obiectul și problemele psihologiei sociale*, în vol. *Probleme ale sociologiei marxiste*, Изд. М. И., 1962 etc.

[2] Acest punct de vedere este susținut și de A.V. Baranov, care deosebește trei stări fundamentale ale conștiinței : starea teoretică, psihologia socială și conștiința practică (vezi „Analele romîno-sovietice", 1961, nr. 1, p. 50—51.

În discuții s-au ridicat și alte probleme, cum este aceea a definirii și caracterizării opiniei publice ca fenomen deosebit de complex al conștiinței sociale care pune în evidență interacțiunea psihologiei sociale cu ideologia.

Dezbaterea asupra psihologiei sociale — problemă actuală în filozofia marxistă și foarte complexă prin numeroasele sale aspecte — a reprezentat un schimb rodnic de păreri și constituie o experiență pozitivă, care trebuie folosită mai mult în munca cadrelor din domeniul ideologiei.

I. F.

O carte despre modul de producţie socialist

Cartea *Particularităţile modului de producţie socialist* de V.A. Fomina şi V.I. Belozerţev [1], apărută anul trecut la Moscova, constituie o contribuţie izbutită la elucidarea unor probleme atît de dezbătute în ultimii ani în literatura de specialitate, ca cele privitoare la dialectica forţelor şi relaţiilor de producţie, la dialectica acţiunii legilor modului de producţie socialist etc. Lucrarea este valoroasă prin faptul că autorii încearcă să scoată în evidenţă ceea ce apare nou şi este specific modului de producţie socialist în perioada construcţiei desfăşurate a comunismului, să reliefeze „dialectica devenirii" comunismului.

Scrisă într-un spirit militant, demascînd inconsistenţa şi falsitatea teoriilor sociologice burgheze anticomuniste cu privire la modul de producţie socialist, lucrarea demonstrează în mod ştiinţific, convingător superioritatea modului de producţie socialist asupra celui capitalist.

După un scurt capitol introductiv, care tratează probleme generale privind însemnătatea creării bazei tehnice-materiale a comunismului pentru economia U.R.S.S., în capitolul al II-lea al cărţii — deosebit de bine realizat din punctul de vedere al bogăţiei argumentaţiei şi al expunerii materialului — se încearcă elucidarea problemelor legate de structura modului de producţie, în general, şi a modului de producţie socialist, în special. În această parte reţine atenţia îndeosebi tratarea categorial-teoretică a problemelor, efortul lucrării de a contribui la definirea mai precisă a cîtorva noţiuni de bază ale concepţiei materialist-istorice asupra forţelor de producţie. Pe această linie, lucrarea examinează critic definiţiile acestor categorii expuse în studiile altor filozofi şi economişti sovietici, neevitînd să intre, atunci cînd e cazul, în discuţie cu autorii acestor definiţii pentru precizarea sensului lor.

Analizînd succesiv diferitele elemente componente ale forţelor de producţie — oamenii, tehnica şi obiectul muncii, — lucrarea recenzată se opreşte pe larg mai ales asupra celui de-al doilea element. Autorii atrag de la început atenţia asupra necesităţii definirii riguroase a categoriei sociologice de „tehnică", scoţînd în evidenţă specificul ei şi locul tehnicii printre celelalte fenomene în cadrul producţiei sociale. Ei consideră nesatisfăcătoare definiţiile prea largi date adesea tehnicii, insuficient de precise şi care nu o delimitează clar de alte fenomene. O astfel de definiţie este cea propusă de I.G. Kurakov [2].

[1] V.A. Fomina, V.I. Belozerţev, *Osobennosti razvitia sotialisticescovo sposoba proizvodstva*. Izdatelstvo V.P.Ş. i A.O.N. Moskva, 1962, 342 p.

[2] I.G. Kurakov, *Unele probleme ale dezvoltării tehnicii*, în „Probleme de filozofie", nr. 1/1956.

Prin tehnică, scrie acest autor, „trebuie să înţelegem, în sens larg, nu numai maşinile şi mecanismele, ci şi nomenclatura şi calitatea producţiei finite şi de asemenea tehnologia, mecanizarea, automatizarea şi organizarea atît a producţiei, cît şi a transportului, păstrarea şi distribuirea producţiei . . . ". V. Fomina şi V. Belozerţev critică — şi considerăm că pe bună dreptate — această definiţie, pentru că ea identifică indicii care măsoară gradul de dezvoltare a tehnicii la un moment istoric dat (nomenclatura şi calitatea producţiei) cu tehnica însăşi. De asemenea, în această definiţie, observă autorii, nu este surprinsă nici unitatea organică dintre diferitele elemente ale tehnicii.

Pentru a formula o definiţie corectă asupra tehnicii, autorii consideră necesar să-şi clarifice în prealabil punctul de vedere asupra raportului dintre noţiunile de „ştiinţă" şi „tehnică", dintre „ştiinţă" şi „tehnologie", dintre „ştiinţă" şi „forţe de producţie". Autorii subliniază faptul că ştiinţa, după cum arăta Marx, se transformă în forţă de producţie, devenind nemijlocit o forţă de producţie potenţială independentă; dar din aceasta nu rezultă că ştiinţa în sine este o forţă de producţie nediferenţiată de toate celelalte şi că ar putea fi inclusă în „tehnică". Descoperirea în laborator a unor date şi concluzii ştiinţifice noi este un pas înainte al ştiinţei, dar aceasta nu reprezintă deja o forţă de producţie; între „descoperirea ştiinţifică" şi „aplicarea ei practică" este un drum nu uşor, uneori chiar lung, pe care trebuie adesea învinse dificultăţi obiective şi subiective. Teza că ştiinţa devine o forţă nemijlocită de producţie trebuie înţeleasă în sensul „înfăptuirii tehnice a datelor teoretice-ştiinţifice, în sensul creării pe baza lor a anumitor maşini şi mecanisme care intră în componenţa forţelor de producţie" [1].

Totodată, autorii scot în evidenţă uriaşul rol al ştiinţei în dezvoltarea tehnicii, însemnătatea progresului rapid al cercetărilor ştiinţifice, care deschid perspective largi dezvoltării forţelor de producţie.

În ceea ce priveşte raportul dintre „ştiinţă", „tehnică" şi „tehnologie", lucrarea face o distincţie între tehnologie ca ştiinţă şi procesele tehnologice propriu-zise ca moment al procesului de producţie, arătînd implicit apartenenţa simultană a tehnologiei atît la ştiinţă, cît şi la tehnică. Din unghiul de vedere al distincţiei amintite, lucrarea critică pe acei autori [2] care văd unilateral legătura dintre tehnologie şi ştiinţă, obiectînd împotriva includerii tehnologiei producţiei în cadrul tehnicii. În lucrare este criticat, de asemenea, punctul de vedere al unor economişti şi istorici ai tehnicii care reduc tehnica numai la uneltele de producţie. Dacă se reduce, arată autorii, sfera tehnicii doar la mijloacele imediate de prelucrare a obiectului muncii, atunci din cadrul tehnicii ar trebui exclus un întreg complex de aparate, mecanisme, maşini, adică acele mijloace generale de muncă fără de care nu poate fi asigurată desfăşurarea normală a procesului de producţie (mijloacele de alimentare cu apă, cu gaze, sistemul de aerisire etc.). Toate aceste mijloace, după părerea autorilor, trebuie incluse în definirea tehnicii. Pe baza tuturor acestor consideraţii şi argumente, V. A. Fomina şi V.I. Belozerţev formulează următoarea definiţie a tehnicii: „Tehnica este elementul material al forţelor de producţie care serveşte drept instrument al activităţii transformatoare a oamenilor, drept instrument al supunerii forţelor naturii puterii omului într-un sistem, istoriceşte determinat, al producţiei sociale; tehnica reprezintă totalitatea mijloacelor de muncă şi a unor procese tehnologice determinate" (p. 46).

Trecînd la analiza problemelor dezvoltării tehnicii, autorii arată că tehnica se dezvoltă

[1] V.A. Fomina, V.I. Belozerţev, *Osobenosti razvitia soţialisticescovo sposoba proizvodstva*, p. 41—42. În continuare, trimiterile la lucrarea recenzată vor fi date în text.

[2] A.A. Zvorikin, *Despre unele probleme ale istoriei tehnicii*, în „Probleme de filozofie", nr. 6/1953.

întotdeauna în condiţii istorice determinate, că sensurile şi scopurile dezvoltării tehnicii sînt strîns legate de anumite relaţii economice de producţie, că ele nu sînt independente de relaţiile de producţie, ceea ce explică şi deosebirile dintre dezvoltarea tehnicii în capitalism şi socialism. În legătură cu aceasta, în lucrare se dă o ripostă diferitelor teorii sociologice burgheze tehnocratice care fetişizează tehnica şi denaturează rolul tehnicienilor în viaţa socială.

În paragraful următor, consacrat analizei elementelor relaţiilor de producţie, autorii ridică problema legăturii, a corelaţiei între relaţiile tehnice şi relaţiile economice de producţie, subliniind că relaţiile tehnice nu pot fi confundate cu relaţiile economice de producţie ale societăţii. Relaţiile tehnice, arată autorii, sînt acele relaţii dintre producători care sînt determinate de specificul procesului tehnic de muncă respectiv. „Relaţiile tehnice se exprimă în repartiţia tehnică-organizatorică a oamenilor în procesul muncii, determinată de nivelul şi caracterul tehnicii, de obiectul şi materialul muncii etc., în caracterul şi rolul atribuţiilor diferiţilor producători în procesul tehnic de producţie" (p. 71). Schimbările relaţiilor tehnice sînt condiţionate de schimbările diviziunii sociale a muncii, care se adînceşte o dată cu dezvoltarea mijloacelor de muncă şi a proceselor tehnologice, cu extinderea gamei obiectelor muncii. În legătură cu aceasta, în cartea pe care o recenzăm se critică punctul de vedere exprimat de filozofii B.A. Ceaghin şi A.G. Harcev [1], care includ toate relaţiile stabilite între oameni în procesul nemijlocit de producţie, inclusiv cele tehnice, în cadrul bazei economice.

În sprijinul tezei că relaţiile tehnice trebuie deosebite de relaţiile de producţie, de baza economică, autorii cărţii arată că relaţiile tehnice se dezvoltă şi se schimbă în legătură directă cu schimbările produse în tehnică sau obiectul muncii şi nu în urma unor revoluţii sociale. Marx a analizat cu minuţiozitate în acest sens schimbările concrete petrecute în procesul de producţie şi în relaţiile tehnice între producători în perioada capitalismului ascendent, înăuntrul cadrului relaţiilor de producţie capitaliste. În lucrare se subliniază că *relaţiile tehnice între oameni sînt subordonate relaţiilor de producţie.* Astfel schimbarea relaţiilor de producţie care are loc prin trecerea la orînduirea nouă, socialistă, aduce şi schimbări fundamentale în relaţiile tehnice.

Trebuie observat însă că argumentarea autorilor în această problemă nu este întru totul convingătoare, deoarece ei nu clarifică pînă la capăt raportul dintre aceste „relaţii tehnice" şi *diviziunea muncii,* care nu poate fi redusă pur şi simplu la relaţii tehnice, la sfera forţelor de producţie, şi care nu poate fi despărţită de relaţiile de producţie, dat fiind faptul că implică schimbul de activităţi, care reprezintă o latură caracteristică relaţiilor de producţie. De asemenea autorii au folosit în mai mică măsură cercetarea concretă a faptelor pentru a aduce elemente noi, interesante şi convingătoare în ceea ce priveşte îmbunătăţirea continuă a relaţiilor tehnice între oameni ca urmare a perfecţionării relaţiilor de producţie. Ar fi prezentat, credem, interes analiza schimbărilor în relaţiile tehnice dintre oameni, apărute în procesul lichidării deosebirilor esenţiale dintre munca fizică şi munca intelectuală.

În continuare, autorii abordează într-un mod interesant problemele dialecticii interne a dezvoltării forţelor de producţie. Ei încearcă să analizeze procesul contradictoriu al interacţiunii dintre elementele structurale constitutive ale forţelor de producţie în cadrul general al intercondiţionării forţelor de producţie şi relaţiilor de producţie. În legătură cu aceasta ei analizează o serie de contradicţii care apar 1) în interacţiunea dintre obiectul muncii şi tehnică, 2) în interacţiunea dintre tehnică şi oameni în procesul muncii, 3) în interacţiunea dintre elementele, verigile şi ramurile tehnicii, 4) în acţiunea legităţilor generale de dezvoltare a tehnicii. Autorii atrag atenţia

[1] B.A. Ceaghin şi A.G. Harcev, *Despre categoriile de „forţe de producţie" şi „relaţii de producţie"*, în „Probleme de filozofie", nr. 2/1958.

asupra faptului că aceste legități specifice acționează permanent și ele nu trebuie confundate cu legitățile economice determinate de natura relațiilor de producție. Aceste legități ale dezvoltării tehnicii se exprimă în perfecționarea și dezvoltarea mijloacelor tehnice prin diferențiere, specializare, simplificare, în legătura și interacțiunea dintre procesele de producție din diferite ramuri economice, în creșterea masei mijloacelor tehnice, în înlocuirea sistematică a muncii manuale cu cea mecanizată etc. Apreciind contradicțiile interne ale forțelor de producție ca stimulente, ca *impulsuri tehnice* ale dezvoltării și schimbării tuturor elementelor forțelor de producție, autorii subliniază totodată că dezvoltarea forțelor de producție nu poate fi explicată numai prin aceste izvoare interne, ci în legătură organică cu relațiile de producție, cu activitatea diferitelor grupe sociale în producție.

Considerăm că aici lucrarea ar fi avut de cîștigat din examinarea *mai concretă*, mai bogată în fapte a modului în care aceste contradicții dinăuntrul forțelor de producție se manifestă și se rezolvă în socialism.

Autorii se ocupă și de unele probleme mai cunoscute și mai frecvent tratate în literatura de specialitate, cum ar fi aceea a acțiunii principalelor legi de dezvoltare a modului de producție socialist. Compunînd un tablou amplu al diverselor legități principale care acționează ca motoare puternice ale dezvoltării rapide a modului de producție socialist, autorii urmăresc în permanență, ca idee centrală, sublinierea superiorității orînduirii socialiste față de orînduirea capitalistă. Această superioritate este determinată în primul rînd de noile relații de producție care asigură dezvoltarea tehnicii nu numai în vederea satisfacerii unor interese imediate, limitate, ci dau posibilitatea unei largi perspective generale de dezvoltare a întregii producții sociale. Ele dau posibilitatea asigurării caracterului planificat, proporțional, armonios, ritmic al întregii producții. De asemenea în socialism există posibilitatea de a se ține seama de cererea de consum a populației. „Superioritatea relațiilor de producție socialiste — se arată în lucrare — constă în aceea că ele asigură dezvoltarea rapidă a forțelor de producție și o distribuire echitabilă a produsului social către membrii societății socialiste" (p. 146). Autorii acordă o atenție deosebită și unor alte aspecte care capătă o însemnătate tot mai mare în socialism, cum ar fi creșterea rolului stimulilor morali în muncă.

Analizînd influența relațiilor economice socialiste asupra dezvoltării producției, lucrarea examinează mecanismul prin care unele legi, a căror acțiune este frînată în capitalism, capătă cîmp liber în socialism. Automatizarea, de pildă, tendință legică a progresului tehnic — este frînată în capitalism, unde nu pot fi folosite deplin nici capacitățile de producție existente, în timp ce în socialism, și îndeosebi în etapa trecerii la comunism, se creează toate premisele social-economice și cultural-tehnice pentru înfăptuirea automatizării pe scară foarte largă. În carte se demonstrează pe larg că legitatea generală după care, ca urmare a ridicării productivității muncii pe baza dezvoltării tehnicii, masa crescîndă a mijloacelor de producție poate fi pusă în mișcare cu o cheltuială din ce în ce mai redusă de energie umană, duce în capitalism la înrăutățirea situației clasei muncitoare și la șomaj, pe cînd în socialism, dimpotrivă, determină ușurarea muncii și îmbunătățirea vieții celor ce muncesc. Pe această bază autorii trag o concluzie interesantă și justă cu privire la criteriile progresului social contemporan. „Deci — scriu ei, — alături de criteriul general al progresului tehnic (economia timpului de muncă social-mente necesar), în condițiile relațiilor de producție socialiste apare un nou criteriu al dezvoltării și aplicării tehnicii — ușurarea și îmbunătățirea condițiilor de muncă ale muncitorilor în producția socialistă" (p. 154).

Pe lîngă legitățile generale ale dezvoltării procesului istoric al producției sociale, comune mai multor orînduiri, în socialism acționează o serie de legități specifice care sînt analizate pe larg, dedicîndu-li-se în lucrare paragrafe

speciale. Dintre acestea, autorii analizează în primul rînd ritmul continuu înalt de dezvoltare, ca o legitate specifică a producţiei socialiste, legitate nouă care va asigura victoria socialismului în întrecerea economică cu capitalismul.

Semnificative sînt tabelele folosite în lucrare pentru compararea ritmului şi dinamicii dezvoltării economice a U.R.S.S. şi S.U.A. din 1913 pînă azi. În 1913 nivelul producţiei industriale era de 44,5 ori mai coborît în Rusia decît în S.U.A., iar producţia pe cap de locuitor era de 21,4 ori mai mică. Între 1913 şi 1960 producţia industrială în U.R.S.S. a crescut de 45 de ori, iar producţia mijloacelor de producţie de 103 ori. Ritmul ei de dezvoltare a întrecut de 3—5 ori ritmul dezvoltării producţiei industriale în ţările capitaliste. În această perioadă, în S.U.A. producţia a crescut abia de aproape 1,5 ori.

Lucrarea se opreşte şi asupra unei alte legităţi specifice modului de producţie socialist: creşterea nivelului cultural-tehnic al muncitorilor corespunzător nivelului tehnicii în continuă dezvoltare.

Progresul tehnic neîntrerupt, care constituie un fundament al îndeplinirii şi depăşirii planurilor economiei socialiste, este propriu numai socialismului. Pe măsura dezvoltării tehnicii creşte şi nivelul cultural-tehnic al muncitorilor. Autorii demonstrează, cu ajutorul unor cifre elocvente, că cel mai mare procent de raţionalizatori şi inovatori în producţie se întîlneşte în întreprinderile cu tehnica cea mai avansată, în special în secţiile automatizate. Concluzia este îndreptată împotriva acelor păreri, exprimate în unele lucrări, potrivit cărora creşterea gradului de perfecţionare tehnică a utilajului reduce, îngustează posibilităţile muncitorilor de a face inovaţii şi de a contribui la dezvoltarea tehnologiei.

Procesul creşterii nivelului cultural-tehnic al muncitorilor nu are la bază numai dezvoltarea tehnicii, ci el se desfăşoară mai ales datorită condiţiilor noi create de orînduirea social-economică socialistă. Autorii subliniază şi aici, ca şi pe parcursul întregii lucrări, rolul uriaş al relaţiilor de producţie socialiste în determinarea transformărilor hotărîtoare în profilul şi calificarea muncitorului, principala forţă de producţie a societăţii.

În continuare, autorii se ocupă de condiţiile care asigură dezvoltarea rapidă a producţiei socialiste, subliniind că progresul accelerat al societăţii nu poate fi explicat numai prin legi economice, ci trebuie avute în vedere şi legile dezvoltării suprastructurii socialiste, ale vieţii spirituale a societăţii, ale dezvoltării politice şi ideologice. Construcţia economiei socialiste nu este un proces spontan, automat, ci se înfăptuieşte sub conducerea partidului comunist şi a statului socialist, datorită activităţii conştiente, creatoare a maselor de oameni ai muncii. Capitolul al IV-lea al lucrării este consacrat tocmai analizei factorilor politici şi ideologici-spirituali care favorizează dezvoltarea neîntreruptă şi rapidă a producţiei socialiste.

În ansamblu cartea se remarcă prin abordarea îndrăzneaţă a unui cerc larg de probleme de mare interes teoretic şi practic, prin orientarea ei spre actualitate, prin caracterul ei sintetic, prin combativitatea faţă de teoriile unor ideologi anticomunişti.

Ar fi fost de dorit ca, pe parcursul analizei şi pentru elaborarea concluziilor şi generalizărilor privind dezvoltarea modului de producţie socialist, să se folosească mai pe larg experienţa construirii socialismului în diferite ţări ale sistemului mondial socialist.

În ansamblu, lucrarea filozofilor sovietici V.A. Fomina şi V.I. Belozerţev reprezintă o monografie valoroasă care dă o imagine cuprinzătoare, convingătoare asupra formării şi dezvoltării modului de producţie socialist, asupra particularităţilor, legilor şi superiorităţii sale, aducînd o contribuţie personală la studierea unor probleme dintre cele mai importante care preocupă în prezent frontul filozofic marxist.

Stela Cernea

Problemele cibernetieii în revista „Korunk"

Interesul general stîrnit de cibernetică atît în mediul specialiştilor din diferite domenii, cît şi în cercurile largi de cititori a determinat revista „Korunk" să consacre acestei ştiinţe aproape un număr întreg (2/1963). Prin acest număr special, realizat şi cu contribuţia unor autori străini, revista „Korunk" răspunde în mod prompt unei *comenzi sociale*, satisfăcînd dorinţa de cunoaştere şi de informaţie a cititorilor săi.

Ce este în fond cibernetica, care este raportul dintre cibernetică, ştiinţele speciale şi filozofie, care sînt perspectivele care se deschid cunoaşterii şi tehnicii prin cibernetică, acestea sînt principalele probleme care interesează un cerc mai larg de cititori. Ce este teoria informaţiei — concept central al ciberneticii —, care este raportul ei cu teoria reflectării, ce sînt maşinile de calcul digitale, acestea sînt chestiuni mai speciale care suscită interesul unui public mai restrîns. În această ordine de idei, credem că revista şi-ar fi atins mai bine scopul propus dacă şi-ar fi concentrat atenţia mai ales asupra problemelor din prima categorie. Astfel, alături de articolul sintetic a lui Szabó Sándor privind problemele de ansamblu ale ciberneticii, ar fi trebuit să se acorde mai mult spaţiu, după părerea noastră, raportului dintre maşină şi gîndirea umană. În această problemă controversată, în care se ciocnesc părerile multor autori marxişti, revista publică în traducere doar o mică parte dintr-un studiu al lui A.I. Berg, care în această formă fragmentară nu poate să dea o imagine semnificativă asupra problemei. Or, atît importanţa problemei, cît şi discuţiile vii care se desfăşoară în jurul ei, multitudinea opiniilor şi soluţiilor ar fi necesitat mai multă atenţie.

Studiul introductiv, sintetic, a lui Szabó Sándor este menit să facă un tur de orizont asupra constituirii ciberneticii, a obiectului şi a locului ei în diapazonul cunoştinţelor umane. În ceea ce priveşte primele două obiective, autorul se achită de ele din plin. Referitor la ultimul punct, al raportului dintre cibernetică şi celelalte discipline, nu împărtăşim întocmai părerile autorului.

Szabó Sándor accentuează în articol, după părerea noastră în mod just, că obiectul ciberneticii îl formează *un anumit aspect restrîns* (transmitere, comandă, reglaj), existent în mod analog în *orice* sistem complex (maşină, organism, societate). Aşadar, în cibernetică avem de-a face cu o ştiinţă al cărei obiect *nu* este o anumită formă de mişcare a materiei, aşa cum este cazul fizicii, chimiei sau biologiei. Autorul articolului insistă asupra ideii că această perspectivă de urmărire a unui *singur* aspect printr-o *multitudine* de domenii nu este nouă; teoria oscilaţiilor, teoria reglajului automat, teoria statistică şi altele, scrie autorul, s-au format pe baza aceleiaşi metodologii (p. 145). Autorul insistă, aşadar, asupra ideii *continuităţii* dezvoltării ştiinţei.

Bineînţeles, ideea continuităţii în ştiinţă este pe deplin justificată. Cibernetica nu este prima ştiinţă al cărei obiect *nu* este o anumită formă de mişcare a materiei, dar mai degrabă decît teoriile enumerate de autor am aminti în această ordine de idei matematica, cu care cibernetica prezintă anumite asemănări tocmai din punctul de vedere al obiectului lor. Matematica, ca şi cibernetica, are drept obiect un anumit aspect restrîns, anumite raporturi cantitative şi spaţiale, urmărite însă nu într-un anumit domeniu, într-o anumită formă de mişcare a materiei, ci prin totalitatea lor. Metodologia ciberneticii are aşadar, din acest punct de vedere, antecedenţi. Totuşi, după părerea noastră, nu putem îneca noutatea perspectivei date de cibernetică în această continuitate real existentă. De milenii, de la constituirea matematicii şi a filozofiei, ştiinţa s-a dezvoltat ca reflectare a for-

melor de mișcare a materiei. Fiecare dintre aceste discipline are un domeniu strict delimitat, legat de o anumită formă de mișcare a materiei sau de un anumit domeniu al acesteia. Pentru a ne folosi de o imagine plastică, am putea spune că, așezînd pe o suprafață plană toate științele, cibernetica (ca și matematica) ar trece ca un fir transversal, străbătînd un șir întreg de discipline. Această abordare nouă a avut darul de a fecunda toate disciplinele cu care a venit în contact; este vorba, așadar, de o nouă perspectivă, și noutatea ei, după părerea noastră, trebuie accentuată.

Pentru a stabili locul ciberneticii în diapazonul cunoștințelor umane, trebuie să vorbim, după părerea noastră, de trei tipuri de științe: 1) discipline legate de anumite forme de mișcare ale materiei, ca de exemplu fizica, chimia, biologia, psihologia etc.; 2) științe „transversale", cu un obiect de studiu „îngust", dar care „trece" prin diversele forme de mișcare ale materiei. Științe de acest tip sînt matematica și cibernetica; în acest cadru trebuie amintită și teoria generală a sistemelor a lui Bertalanffy; 3) filozofia, mai generală, mai abstractă și mai cuprinzătoare decît toate celelalte, deoarece obiectul ei sînt legile de maximă generalitate, iar sfera ei de cuprindere este totalitatea formelor de mișcare ale materiei.

În acest fel putem înțelege și desele confuzii care s-au făcut (în special în filozofia idealistă) între obiectul filozofiei, al matematicii și al ciberneticii și zarva care s-a făcut în Occident în legătură cu înlocuirea filozofiei de către cibernetică. Între ele există realmente o *anumită* asemănare: faptul că ele nu sînt legate de o anumită formă de mișcare a materiei; din acest punct de vedere ele sînt mai generale decît fizica, chimia, biologia etc. Dar această asemănare parțială nu este nici pe departe suficientă pentru a identifica obiectul lor. Pe această asemănare se ridică diferența esențială care le desparte: față de aspectul restrîns, limitat, urmărit de matematică și de cibernetică prin multitudinea disciplinelor, filozofia atinge generalitatea maximă *atît prin sfera sa de cuprindere, cît și prin modalitatea ei de abordare*.

Această clarificare a locului ciberneticii printre celelalte științe și filozofie, care aruncă o lumină atît asupra noutății obiectului ciberneticii și a fecundității ei, cît și a caracterului ei limitat față de filozofie, și subordonat filozofiei, lipsește, după părerea noastră, din articolul — de altfel sintetic și instructiv — al lui Szabó Sándor, menit să dea o perspectivă de ansamblu asupra acestei științe.

Articolul lui Szabó Sándor și fragmentul amintit din articolul lui A.I. Berg (*Gîndesc oare mașinile de calcul?* în „Priroda" nr. 7/1962) — în care autorul susține că o serie de operații care în mod nejustificat erau considerate ca fiind funcții exclusive ale creierului pot fi transferate și mașinilor — epuizează problemele care pot sconta pe un interes general.

Considerăm că, deși are o problematică mai specială, este binevenită traducerea în revistă a studiului lui Jiri Zeeman *Despre interpretarea justă a noțiunii de informație* („Recherches Internationales", 1962, număr special consacrat cibernetcii).

Analizînd noțiunea de informație — centrală pentru cibernetică, — autorul arată că pentru această disciplină este importantă descrierea matematică a mesajului și nicidecum conținutul ei semantic. Teoria informației exprimă cantitativ informația, o înțelege ca negentropie și o măsoară în bit. Mesajul poate fi privit însă nu numai din punct de vedere cantitativ, ci și din punct de vedere calitativ; el poate fi privit în același timp din punct de vedere gnoseologic și ontologic. În concepția autorului, informația este din punct de vedere calitativ și gnoseologic mesaj, calitativ și ontologic ordine, sistem, structură, iar din punct de vedere cantitativ, cercetat de cibernetică, ea trebuie interpretată ca grad de siguranță (a mesajului), respectiv ca grad de structură.

În articolul său, Jiri Zeeman îl critică destul de aspru pe întemeietorul ciberneticii, Norbert Wiener. Autorul îl citează pe Todor Pavlov, după care „teoria ciberneticii, dezvoltată de Wiener, este de fapt idealistă". El (T. Pavlov) critică mai ales concepţia lui Wiener despre informaţie (p. 167). După părerea lui Wiener, informaţia nu este nici materie şi nici energie. Jiri Zeeman arată în articol că o asemenea concepţie este idealistă ; în concepţia materialistă, structura nu poate exista independent de materie sau de energie ci numai într-o strînsă dependenţă de ea.

În această problemă complexă, fără a fi în dezacord cu autorul, nu putem accepta totuşi integral părerile lui. Problema dependenţei sau a independenţei structurii de materie se pune nu numai în cibernetică, pentru teoria informaţiei ; chestiunea se pune în mod analog şi în logică, şi mai ales în logica matematică, sub forma dependenţei sau a independenţei structurii logice de termenii logici. Autorul are dreptate, după părerea noastră, arătînd că structura nu poate fi independentă de materie, am adăuga, pentru mai multă precizie, de materia *în general* ; structura este întotdeauna o anumită organizare a *materiei* însăşi. Dar organizarea poate fi şi este efectiv *aceeaşi, identică* pentru diferitele forme de existenţă *concretă* ale materiei. Pentru a ne servi de un exemplu sugestiv, un discurs poate fi auzit de pe bandă de magnetofon, graţie faptului că structura, ordinea, organizarea se păstrează analog atît sub formă de grup de sunete, cît şi sub forma grupului de semne imprimate pe bandă. Am putea da şi alte exemple în care structura să se păstreze analog şi să se transmită printr-o mulţime de forme concrete diferite ale materiei.

Baza teoriei informaţiei o formează tocmai analogia structurii, care este independentă de forma concretă a materiei a cărei structură ea este. Nici teoria informaţiei, nici logica matematică, care studiază structuri, nu pot fi înţelese dacă facem abstracţie de această independenţă *relativă* (în primul caz pe plan ontic, în al doilea caz pe plan logic) dintre structură şi forma *concretă* a materiei. Dar şi metoda modelării, atît de des şi de eficace întrebuinţată în ştiinţa zilelor noastre, se bazează tot pe existenţa unei analogii de structură, independentă de forma concretă a materiei. Autorul articolului are dreptate subliniind că decretarea independenţei *complete* a structurii de materie duce la idealism, dar, după părerea noastră, la această teză trebuie neapărat adăugat că neînţelegerea independenţei relative a structurii de materia concretă duce la vulgarizare, la imposibilitatea de a înţelege unele dintre cele mai esenţiale aspecte ale ştiinţei zilelor noastre.

Tot în cadrul tratării unor probleme mai speciale, semnalăm articolul lui Németh Pál *Cibernetica şi maşinile de calcul digitale*, care dă o serie de lămuriri tehnice, utile şi suficient de accesibile asupra tehnicii electronice moderne strîns legate de cibernetică, articolul lui Kis Emese *Metode matematice şi lingvistica română*, precum şi articolul scurt a lui Pál Árpád privind aplicarea maşinilor electronice în explorarea spaţiului cosmic.

Numărul special al revistei „Korunk", închinat ciberneticii, este o bună introducere a cititorilor în această problematică nouă ; sperăm că revista va continua să se preocupe de ea, publicînd în viitor şi alte articole, pe teme care ar completa perspectiva cititorilor asupra ciberneticii.

Clara Dan

Matematica, raţionamentele plauzibile şi raţionamentul demonstrativ

Apariţia în traducere romînească a lucrării cunoscutului matematician G. Polya[1] ne dă ocazia să analizăm critic cîteva dintre ideile acestui autor, idei de circulaţie sau de prestigiu. „Într-un anumit sens . . . , cartea este şi o încercare filozofică" (I, p. 7), scrie G. Polya în prefaţă. Într-adevăr, lucrarea este interesantă nu numai pentru cei care se ocupă de procesul creaţiei matematice (cum se subliniază în prezentarea ei), ci mai cu seamă în legătură cu problema utilizării matematicii în ştiinţele naturii ca ştiinţă auxiliară, ca metodă. Dacă analiza procesului creaţiei matematice în sine, are un interes pentru psihologie, analiza funcţiei metodologice a matematicii în ştiinţe, în raport cu metodologia descoperirii şi demonstrării adevărului matematic, poate fi extrem de sugestivă pentru filozof. Din acest unghi vom face şi comentariile noastre.

★

Punctul de plecare al lui G. Polya este distincţia pe care o susţine între raţionamentul demonstrativ şi raţionamentul plauzibil. Spre deosebire de raţionamentul demonstrativ, care este cert, incontestabil şi definitiv, raţionamentul plauzibil este hazardat, discutabil şi provizoriu. Standardele raţionamentelor demonstrative sînt rigide, codificate şi stabilite de logică; pentru raţionamentele plauzibile nu avem decît standarde fluente şi nu avem încă o teorie clară şi acceptată. Totuşi, după autor, raţionamentele demonstrative nu sînt în stare să ne furnizeze cunoştinţe esenţialmente noi despre lumea înconjurătoare, în timp ce raţionamentele plauzibile sînt singurele care ne aduc „noutăţi" despre lume, atît în ştiinţă, cît şi în viaţa de toate zilele. Se relevă aici o contradicţie importantă, care însă, în esenţa ei, este dialectică.

Eforturile lui G. Polya se îndreaptă pe de o parte, spre stabilirea rolului raţionamentului plauzibil în cercetarea matematică, şi, pe de altă parte, spre edificarea unei teorii (eventual a unei „logici") a raţionamentului plauzibil.

Există „ipoteze" în matematică? Încercînd „să imagineze istoria plauzibilă" a modului în care s-au produs unele descoperiri matematice, Polya este pînă la urmă destul de convingător : matematica, în procesul ei de formare, a intuit, a tatonat, a fost condusă de ipoteze. Consolidarea descoperirilor matematice a fost de multe ori, pentru un lung timp, o creştere a gradului de plauzibilitate. Rolul probelor inductive în investigaţia matematică este cîteodată similar cu rolul lor în cunoaşterea fizică. Ambiţia autorului este însă mai mare decît aceea de a evidenţia paralelisme între metodele de cercetare din ştiinţele naturii şi din matematică; el argumentează ideea după care studiul creaţiei în matematică, ca şi cel al matematicii însăşi, este foarte instructiv pentru pătrunderea cît mai adîncă a semnificaţiei gnoseologice a acestor metode. Astfel, studiul unor raţionamente plauzibile în probleme de matematică ar *„deschide uşa spre studiul inductiv al inducţiei* . . . Matematica este cel mai potrivit material experimental pentru studiul raţionamentelor inductive" (I, p. 11). În acelaşi sens apreciem ca pozitivă extinderea dată în primul volum tratării analogiei ca metodă în matematică, dar şi în unele ştiinţe ale naturii.

G. Polya adoptă, în discutarea acestor aspecte o poziţie în esenţă materialistă. El nu ignorează originea empirică a numeroase cunoştinţe matematice (şi, în orice caz, a celor fundamentale); el insistă în repetate rînduri asupra sprijinului pe care raţionamentele de tip fizic (interpretări fizice) sau

[1] G. Polya, *Matematica şi raţionamentele plauzibile*, vol. I şi II, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1962.

datele experimentale le-au adus cercetării matematice mai subtile, inclusiv cercetării matematice moderne. Un exemplu strălucit este cel al modelelor (abstracte) mecanice folosite de Arhimede pentru rezolvarea problemelor de geometrie în spaţiu, rezolvare care altfel ar fi cerut resursele calculului integral (I, p. 185); un altul este cel al lucrărilor de acustică ale lui Rayleigh, care au constituit argumente inductive în teorema izoperimetrică (dintre toate figurile de arie egală, cercul are perimetrul minim) (I,p. 204). „Natura ne sugerează soluţii", notează autorul (I, p. 173). Faptul că aceeaşi problemă matematică corespunde la probleme *fizice* diferite a constituit un factor însemnat în dezvoltarea matematicii, ca şi a ştiinţelor naturii: unele soluţii s-au obţinut prin *reinterpretări* (I, p. 182).

G. Polya dă numeroase exemple privitoare la modul de stabilire a propoziţiilor conjecturale în matematică, ca şi la evoluţia lor de la ipoteză la certitudine. Ipoteza începe prin „contacte sugestive" cu experienţa; de la o anumită asemănare se trece la o generalizare care e supusă la încercări (contacte de sprijin). Orice confirmare este un „simptom favorabil" şi face mai verosimilă, mai plauzibilă ipoteza. Dar cazul clasic citat în vol. I, p. 116, extras din teoria numerelor — (şi referitor la care însuşi Euler spunea că verificările sînt „cvasiexperimente"), ne arată o deosebire fină între atitudinea „*inductivă*" a *matematicianului* şi cea a cercetătorului naturii. Polya scrie (I,p. 25): „Natura poate să răspundă *da* sau *nu*, însă ea şopteşte un răspuns şi îl pronunţă pe celălalt cu glas de tunet; ea spune *da* condiţionat, însă spune *nu* definitiv". Cercetătorul naturii nu poate fi de acord întru totul cu această formulare. În matematică un *nu* este un „nu — demonstrativ", deci categoric. Într-un experiment determinat, mai ales în domeniile foarte complexe, un *nu* poate ţine de condiţiile experimentale şi de tehnica de observaţie; în ştiinţele biologice, spre exemplu, lipsa unei diferenţe semnificative între două loturi experimentale poate să ţină de marea variabilitate (întîmplătoare) a răspunsurilor individuale, care *camuflează* expresia unei legături necesare. În schimb, cercetătorul naturii va citi cu mult interes exemplul referitor la atitudinea inductivă *diferită* a logicianului, matematicianului, fizicianului şi inginerului (I, p. 26). Din constatarea că primele 99 de numere sînt mai mici decît 100 nu se poate conchide că toate numerele sînt mai mici decît 100; într-adevăr, inducţia nu poate fi aplicată orbeşte, mecanic. Din constatarea că 60 este divizibil prin 1, 2, 3, 4, 5, 6, 10, 20 şi 30 nu se poate conchide că 60 este divizibil prin *toate* numerele (cum ar fi înclinat să o facă un fizician); într-adevăr, fizicianul a ales divizorii numai *aparent* la întîmplare, de fapt a ignorat o repartiţie sistematică ascunsă. Inginerul ar putea conchide că toate numerele impare sînt prime, examinînd numerele impare de la 1 la 13; deşi 9 nu este prim, el ar putea fi interpretat, nejustificat, ca „o eroare experimentală". Inducţia greşeşte aici, pentru că nu ţine seama de caracterul particular al obiectelor matematice, care sînt numerele; acestea se formează la nesfîrşit, după o anumită lege, care, ulterior, asigură fiecărui număr proprietăţi noi. Atitudinea celui care cercetează numerele nu poate fi omologată cu cea a unui naturalist care studiază un număr de exemplare ale unei specii care „conţine" un număr finit de indivizi similari. Credem că, pe această linie, s-ar fi impus o dezvoltare mai amplă a problemei.

În continuare, Polya arată rolul generalizării, particularizării şi analogiei ca izvoare ale descoperirii unor adevăruri sau rezolvării unor probleme. Se insistă asupra însemnătăţii pe care o au confirmările unor consecinţe şi „întăririi" ipotezelor analoge. Cazurile „particulare" în dublu sens (adică avînd şi anumite *particularităţi* neobişnuite) merită o deosebită atenţie: există cazuri particulare *extreme* mult mai accesibile cercetării decît cazurile banale; există cazuri particulare *călăuzitoare*, cazuri particulare *reprezentative*. În ceea ce priveşte analogia, Polya subliniază necesitatea *clarificării* ei.

O deosebire subtilă şi plină de interes este aceea între generalizările „prin diluare" şi cele „prin condensare". Generalizarea prin condensare comprimă într-o singură noţiune largă mai multe idei care păreau înainte fără legătură; astfel, teoria grupurilor sintetizează într-o expresie comună idei „dispersate" înainte în algebră, teoria numerelor, analiză, geometrie, cristalografie etc. Generalizarea prin diluare „diluează o idee mică într-o terminologie mare" (p. I, p. 48). O problemă de stereometrie îi permite să indice utilitatea „confirmărilor de alt tip" decît cele obţinute pînă la un moment dat: *necesitatea* verificărilor, pentru *diversităţi* de cazuri *din ce în ce mai mari* (I, p. 61). Crearea de modele mai simple, pe baza analogiei, duce la ideea „familiei de probleme analoge" şi la concluzia surprinzătoare (dar de o semnificaţie dialectică clară) după care „mai multe probleme împreună pot fi mai uşor rezolvate decît una singură dintre ele" (I, p. 67). Putem urmări aşadar un adevărat cod metodologic, util şi pentru naturalist. Dar observaţia, care este autoritatea supremă pentru naturalist, nu este decît *sugestivă* pentru matematician (I, p. 71). Cîştigul nu trebuie însă subapreciat: „inducţia are ca rezultat adaptarea minţii noastre la fapte" (I, p. 75) şi, de obicei, duce la reunirea amănuntelor disparate, la descoperirea unor „noţiuni unificatoare" (I, p. 90). Recomandaţia metodologică şi pedagogică a autorului este următoarea: trebuie să ne *convingem* întîi că o teoremă este adevărată şi apoi să încercăm să o demonstrăm. Convingerea o obţinem, între altele, prin verificări (confirmări) care îşi dovedesc utilitatea şi pentru demonstraţia riguroasă; Polya arată marea fecunditate a „încercărilor de infirmare". (Putem demonstra, de exemplu mai uşor decît adevărul unei propoziţii, *absurditatea* propoziţiei contrarii.)

Din păcate, se acordă un spaţiu insuficient inducţiei matematice (inducţiei „complete"). Polya notează că denumirea este nepotrivită, deoarece concluzia obţinută este demonstrativă şi nu plauzibilă; însă arată că şi în acest caz, ca şi în *orice* verificare de ipoteză, „vrem să vedem dacă relaţia afirmată... este *stabilă*, adică independentă de variaţia cazurilor" (I, p. 139). Remarcăm de asemenea că Polya citează nu numai cazul clasic al trecerii de la n la $n + 1$, ci şi cel al trecerii de la n la $n - 1$.

În afară de argumentele plauzibile bazate pe confirmarea unor consecinţe şi de cele întemeiate pe analogie, autorul ia în considerare şi alte eventualităţi: judecata pe un caz înrudit (caz apropiat); judecata după o problemă *modificată*; judecata pe cazul general. Ispitit să afirme că „ipoteza mai simplă este de preferat" (I, p. 228), Polya nu uită că fiecare cercetător trăieşte şi gîndeşte sub influenţa ideologiei vremii sale, şi deci că şi noţiunea de „simplu" are o condiţionare social-istorică. „Creditul pe care îl acordăm unei ipoteze depinde de întregul nostru *fond*, de întreaga *atmosferă ştiinţifică* a timpului nostru" (I, p. 233). Motivarea în favoarea plauzibilităţii nu este aşadar cu desăvîrşire clară. În această constatare finală a volumului întîi găsim o punte de trecere spre substanţa volumului următor.

★

G. Polya încearcă în continuare să formuleze unele scheme ale raţionamentului plauzibil şi să studieze legăturile sale cu teoria probabilităţilor.

Deoarece „confirmarea unei consecinţe face ipoteza mai plauzibilă" (II, p. 9), este necesar să urmărim ce aduce confirmarea succesivă a mai multor consecinţe. Din acest punct de vedere, verificarea pe un caz particular sau verificarea prin aplicaţie practică joacă aproape acelaşi rol. Se descoperă uşor că plauzibilitatea nu creşte puternic decît dacă verificarea se face prin consecinţe variate, adică din direcţii diferite. O mare valoare o au verificările unor consecinţe *improbabile* (II, p. 13). Ce valoare are verificarea unor ipoteze analoge? O ipoteză devine *intrucitva* mai plauzibilă dacă devine mai plauzibilă o ipoteză analogă: este „inferenţa prin analogie atenuată". Se poate

obţine o concluzie inductivă şi din eforturi sterile (exemple : cuadratura cercului ; mai riguros, *perpetuum mobile*). Încrederea într-o ipoteză poate fi crescută sau scăzută prin infirmarea sau confirmarea unei ipoteze rivale.

Gradul de plauzibilitate, încrederea într-o ipoteză sînt noţiuni străine logicii formale. „Adevărat şi fals" sînt termeni pe care îi întîlnim în ceea ce numeşte Pólya „situaţii matematice", în timp ce „abia plauzibil" sau „aproape cert" sînt termeni pe care îi întîlnim în „situaţiile fizice". Adăugînd un calificativ la concluzia unei inferenţe plauzibile, obţinem aşa-numita „inferenţă calificată". Greutatea concluziilor depinde de variaţia plauzibilităţii asocierii unor eventualităţi, de soarta ipotezelor rivale etc., şi în această privinţă documentele juridice sînt foarte elocvente : coincidenţele greu de explicat au valoare *probantă*. Autorul poate insista asupra variaţiei monotone şi continue a concluziei unei inferenţe plauzibile în raport cu variaţia premiselor. La acest punct, el face, în paranteză, o observaţie importantă. Pólya consideră că cercetarea orientată spre o *familie* de ipoteze este caracteristică pentru fizică, în timp ce cercetarea orientată spre o *singură* ipoteză este pe larg practicată în matematică. Se ştie că legea atracţiei sarcinilor electrice a fost presupusă de Coulomb după analogia cu legea newtoniană a maselor ; experienţele sale au fost orientate spre *verificarea* acestei ipoteze. În schimb, Cavendish a căutat să *determine* această lege „măsurînd" valoarea exponentului α din relaţia $f=Kr^{-\alpha}$. Credem că discuţia despre raţionamentul plauzibil în ştiinţe ar fi fost mai fecundă dacă Pólya ar fi luat în considerare şi experimentul biologic sau logica diagnosticului medical. Încă Cl. Bernard deosebea între experimentul efectuat pentru „a vedea" şi cel efectuat pentru a *confirma* o ipoteză. Cercetarea fizică efectuată cu scopul de a determina valoarea unui parametru se apropie de primul tip de experiment. Pe de altă parte, în logica diagnosticului medical se urmăreşte simultan plauzibilitatea mai multor ipoteze perfect formulate, dar *calitativ* deosebite. Medicina ar da exemple mai concrete şi mai intuitive pentru concluzia capitolului al XIII-lea : „în mod tipic, cercetarea constă în a elabora multe ipoteze, în a infirma cea mai mare parte dintre ele şi în a păstra cîteva" (II, p. 65).

Este posibil oare să desemnăm printr-un număr, printr-o cifră, gradul de plauzibilitate, *încrederea* într-o ipoteză ? Ne poate ajuta pentru aceasta teoria probabilităţilor ? De fapt, teoria probabilităţilor ia în considerare tot ipoteze *cantificate*. „Scopul teoriei probabilităţilor este de a calcula probabilităţi noi pe baza unor probabilităţi (cunoscute) şi a unor ipoteze statistice date" (II, p. 76). Ipoteza statistică este presupunerea teoretică referitoare la un fenomen de masă aleator ; de exemplu, repartiţia după o anumită lege de distribuţie. În acest sens, producerea efectivă a unui eveniment care are o infimă probabilitate „calculată" de a se produce ne furnizează un argument puternic împotriva *ipotezei statistice* propuse (II, p. 89). Spunem că probabilitatea evenimentului indică *verosimilitatea* ipotezei statistice. De altfel, în statistica matematică este cunoscut principiul verosimilităţii maxime, ca un ghid rezonabil pentru alegerea între mai multe ipoteze statistice, între mai mulţi parametri etc. cînd lucrăm pe o mostră, pe o „selecţie".

Dar în cazul ipotezelor nestatistice ? Există sectoare întinse din ştiinţele naturii sau din ştiinţele sociale în care concluzia se bazează pe constatarea *improbabilităţii* ca anumite coincidenţe sau regularităţi să fie datorate întîmplării. Este instructiv să aflăm că legea lui Kirchhoff privitoare la relaţia dintre spectrele de absorbţie şi cele de emisie a fost argumentată de constatarea coincidenţei repartiţiei celor 60 de linii din spectrul fierului cu linii ale spectrului solar (II, p. 109) şi ne este familiar exemplul referitor la eficacitatea unui tratament medicamentos. Dar statisticianul „ridică" şi în acest caz ipoteza „întîmplării pure" la rangul de ipoteză statistică ; este cunoscuta „ipoteză nulă", a fluctuaţiei de eşantionaj.

În esenţă este vorba de faptul că repetarea observaţiilor cantitative (numărători şi măsurători), în condiţii uşor schimbate prin intervenţia factorilor întîmplători necontrolabili sau pe alte mostre (eşantioane) din acelaşi grup de obiecte, duce la rezultate întrucîtva diferite. Invers, trebuie să ne convingem că diferenţele obţinute în cursul experimentării sau observaţiei pot fi explicate mai curînd prin intervenţia factorilor întîmplători decît printr-o influenţă determinată a factorului cunoscut pe care-l studiem. În matematică, coincidenţa a două valori pe întinderea multor zecimale permite o apreciere uşoară a probabilităţii intervenţiei întîmplării pure în determinarea acestei coincidenţe. Dar, observă autorul, „a ne da seama că probabilitatea descreşte cînd creşte numărul verificărilor succesive este mult mai util pentru călăuzirea raţionamentului nostru decît calculul valorilor numerice" (II, p. 115). Cît de mică trebuie să fie probabilitatea „minimă" pentru a respinge o ipoteză? La această întrebare se răspunde convenţional şi printr-o cifră diferită de la o ştiinţă la alta sau de la caz la caz. Este o primă limitare a validităţii „cantificării" plauzibilităţii.

O întindere mai mare o au însă sectoarele ştiinţifice în care „este greu de apreciat probabilitatea rezultatelor inducţiei" (Laplace), în care *puterea* argumentelor este cotată de către „bunul simţ" (J.M. Keynes). Doi oameni puşi în prezenţa aceluiaşi argument pot să nu fie de acord. Este posibil să se construiască *scheme* pe care să le respecte raţionamentele plauzibile şi să asigure un acord cît mai unanim în prezenţa acelorași argumente? Polya face aici o comparaţie interesantă: „concluzia plauzibilă poate fi comparată cu o forţă din mecanică avînd direcţie şi mărime... Direcţia este determinată şi rezultă din premise, pe cînd tăria ei nu... Direcţia este impersonală, pe cînd tăria poate fi personală" (II, p. 133). Schemele raţionamentului demonstrativ sînt impersonale, universale, autonome şi definitive; schemele raţionamentului plauzibil sînt universale dar unilaterale; concluzia este provizorie şi depinde de „fondul" psihologic, ideologic, de informaţii etc. al unei epoci. Analiza efectuată în continuare de către autor îl duce la constatarea că teoria probabilităţilor *poate* ajuta la sistematizarea regulilor de inferenţă plauzibilă, dar nu în acelaşi fel în care serveşte la descrierea fenomenelor de masă aleatoare.

Polya constată că pentru noţiunea de „plauzibilitate" a unei ipoteze nu cunoaştem nici o definiţie operaţională. N-o putem *măsura* efectuînd anumite operaţii precise. Dar dacă nu cunoaştem *mărimea* variaţiei unei plauzibilităţi putem lua în considerare *sensul* ei. De aceea, se pot folosi în formalizarea expunerii inegalităţile. Este *aplicarea „necantitativă" a teoriei probabilităţilor* (II, p. 150). Nu ne duce oare, cumva, şi acest fel de aplicare a ei la un impas? O evaluare prin inegalitate a valorii probante a previziunii lui Leverrier (care a dus la descoperirea planetei Neptun), duce la „implicaţia" după care plauzibilitatea teoriei lui Newton este mai mică decît 10—5! (II, p. 155). Autorul comentează: „Am putea crede că certitudinea logică căreia îi atribuim plauzibilitatea 1 este incomparabil mai mare decît încrederea pe care o acordăm generalizării inductive stabilite în modul cel mai bun". Poate că aici se găseşte, de fapt, o lipsă a lucrării. Autorul analizează folosirea raţionamentului plauzibil în dobîndirea unor cunoştinţe din ce în ce mai valabile despre legile şi mecanismele *încă necunoscute* ale naturii, dar mult mai puţin folosirea sa în domenii ca cel al reconstituirii unui fapt înregistrabil sau care poate fi confirmat pe o cale directă, al diagnosticării unei boli etc., deci în domenii în care este posibilă stabilirea unui *adevăr* în sensul curent al cuvîntului. O asemenea analiză ar putea să arunce lumini noi asupra întregii probleme. De exemplu, stabilirea unei statistici a relaţiilor dintre simptome şi boli permite astăzi un diagnostic *cu o probabilitate ce poate fi exprimată cifric.* În acest domeniu, plauzibilitatea poate fi înlo-

cuită prin probabilitate. Nu este vorba însă de generalizare inductivă.

Autorul critică încercarea lui Laplace de a lega inducţia de probabilitate. „Regula de succesiune" propusă de Laplace, după care fiecare nouă verificare creşte probabilitatea verificării ipotezei în cazul următor, duce la consecinţe absurde *atunci cînd o aplicăm cantitativ*, după reţeta lui Laplace însuşi (adică dacă atribuim valori numerice). Anumite argumente pot fi incomparabile unele cu altele ceea ce exclude o „măsură" comună; dar şi comparabilitatea argumentelor nu *permite* de obicei măsurarea „tăriei" lor. Polya dă exemple din teoria numerelor, din istorie şi din astronomie; să-l reţinem pe ultimul: probabilitatea ca soarele să răsară indefinit este egală cu cvasicertitudinea, în virtutea „experienţei" de miliarde de ani a pămîntului. După părerea noastră, probabilitatea verificării în cazul următor nu poate fi crescută prin fiecare nouă verificare decît în anumite situaţii, din care nu face parte situaţia analizată de Polya. Mai întîi, soarele nu a răsărit decît din momentul în care a existat, în cadrul sistemului solar, pămîntul, cu rotaţia în jurul axei sale; „experienţa" de miliarde de ani a pămîntului nu se întinde pe *întreaga* istorie a sistemului solar. Pămîntul, ca şi sistemul solar, au o istorie: au apărut, evoluează, ciclul lor este finit în timp (regula de succesiune nu poate fi aplicată fenomenelor ce *evoluează*, ci numai celor *stabile*). Regula de succesiune este potrivită pentru unele fenomene aleatorii cu stabilitate statistică mai curînd decît pentru fenomenele cu determinism strict. Tot atîtea obiecţii care apar imediat dacă ne situăm pe o poziţie dialectică, dar pe care nu le întîlnim în lucrare. Polya propune introducerea infiniţilor mici în teoria „cantitativă" a plauzibilităţii, dar nu se gîndeşte la interpretări geometrice (vectoriale sau spaţiale) care, după părerea noastră, ar deschide perspective interesante. Într-adevăr, ordonarea scalară a gradelor de plauzibilitate corespunde geometric unei înşiruiri de numere pe o axă, deci este gîndită într-o singură dimensiune.

Are rost evaluarea numerică a unei plauzibilităţi? Autorul este sceptic şi crede că eforturile necesare unui astfel de calcul (în eventualitatea că ar fi posibil) ar trebui folosite pentru dezvoltarea ipotezelor şi pentru mărirea numărului de observaţii (II, p. 163). Polya ar avea dreptate, în principiu, dacă asemenea calcule ar fi *obligatoriu* laborioase, dacă ar trebui să „consacrăm 10 ani calculului unui grad de plauzibilitate a cărui valabilitate durează doar o secundă". Însă nimic nu se opune construirii unor indici numerici relativ simpli ai gradului de plauzibilitate, care să ne permită *compararea* a mai multor ipoteze rivale, concurente. În această privinţă, unele sugestii s-ar putea obţine de la statistica matematică şi de la teoria informaţiei, ale căror resurse n-au fost folosite în lucrare.

★

Lectura volumelor lui G. Polya, deşi dificilă pentru un nematematician, ni se pare extrem de instructivă pentru orice om de ştiinţă. Scoţînd la lumină „motivele euristice" ale unor descoperiri pe care le cunoaştem, prin „justificările" lor demonstrative, examinînd înrudirile dintre raţionamentul ştiinţific şi cel din practica vieţii, subliniind rolul „fondului" de cunoştinţe şi idei ale epocii pentru atribuirea unei anumite ponderi argumentelor, G. Polya a adus un material important pentru studiul mecanismelor intime ale progresului ştiinţific. Cercetarea s-ar fi cerut însă completată cu o expunere analitică a evoluţiei cîtorva teorii din ştiinţele naturii, pentru a urmări în concret ce a însemnat acumularea materialului faptic pentru modificarea gradului lor de plauzibilitate. O astfel de expunere ar fi conturat totodată rolul diferit pe care l-a avut matematica, de la o etapă social-istorică la alta, în elaborarea, verificarea, perfecţionarea şi depăşirea teoriilor ştiinţifice.

Victor Sahleanu

Experiment în teoria cunoaşterii[1]

În 1955 a luat fiinţă la Geneva, sub patronajul fundaţiei Rockefeller, un *Centru internaţional de epistemologie genetică*, care grupează cîţiva reprezentanţi de vază ai ştiinţei mondiale, alături de filozofi sau metodologi burghezi. Astfel sînt Ludwig von Bertelanffy, Georges Bouligand, P. Lörenzen şi O. Koehler, logicieni ca Charles Perelman, filozofi ca Gilbert Ryle, C.G. Hempel şi alţii. Animatorul lucrărilor experimentale şi teoretice ale acestui centru este cunoscutul psiholog şi filozof neoraţionalist elveţian Jean Piaget, cunoscut filozofilor şi psihologilor din ţara noastră prin cele trei volume : *Introducere în epistemologia genetică* (Paris), în care îşi expune principiile filozofice generale, neoraţionaliste, ale cercetărilor concrete întreprinse.

Ideea fundamentală urmărită de acest grup experimental este aceea de analiză experimentală a genezei conceptelor ştiinţifice, a structurilor logice şi mintale în general. Cercetarea experimentală este condusă mai ales la nivelul psihologiei copilului, al zoo- şi psihopatologiei etc. Sînt larg folosite metodele şi concluziile logisticii moderne, încercîndu-se o explicare psihologistă a lor. Ca rezultat al acestor lucrări au apărut pînă acum patru volume. Volumul de faţă reprezintă primul dintre ele ; celelalte trei sînt consacrate, respectiv, problemelor : *Logică şi echilibru* (II) ; *Logică şi limbaj* (III) şi *Legături analitice şi sintetice în comportamentul subiectiv* (IV). Printre colaboratorii acestor lucrări citäm pe Léo Apostel, cunoscut logician, Wolf Mays, W.E. Beth şi Benoît Mandelbrot.

Primul fascicul, intitulat *Epistemologie genetică şi cercetare psihologică. Program şi metode*, este, de fapt, o expunere de principii programatice mai concretă decît în volumele introductive, aparţinînd lui Piaget (apărute în 1950).

Ideea filozofică centrală care se conturează cu precizie în acest volum este aceea a unei opoziţii, încă timide dar totuşi declarate, faţă de unele dintre tezele de bază ale gnoseologiei neopozitiviste. Se ştie că, în ultima vreme, în rîndurile oamenilor de ştiinţă cu preocupări metodologice din Occident răsună un protest din ce în ce mai accentuat împotriva concepţiei sterilizante a pozitivismului. Structura metafizică a filozofiei neopozitiviste a ştiinţei le apare incapabilă de a exprima bogăţia procesului cunoaşterii ştiinţifice, chiar la un examen superficial. Această orientare critică apare susţinută în special de grupul de la revista „Dialectica" din Zürich, dar şi în alte publicaţii ca „British Journal for the Philosophy of Science", „Philosophy of Science" ş.a.

Metodologia concretă bazată pe istoria ştiinţei, pe psihologie sau pe o ştiinţă experimentală oarecare respinge dihotomiile absolutizate ale empirismului logic. Una dintre aceste dihotomii, spre desfiinţarea căreia tinde lucrarea lui Piaget, Mays şi Beth, este aceea dintre judecăţile analitice şi sintetice. După cum se ştie, antinomia, contradicţia ireductibilă dintre judecăţi analitice şi sintetice, iniţiată de Kant, stă la baza edificiului logic al neopozitivismului. Argumentarea este condusă în planul experimentului psihologic care, chiar dacă nu poate explica în mod exhaustiv întregul domeniu al relaţiilor logice, cum pretind autorii, aduce totuşi multă lumină în problematica complexă a logicii.

Adversarul principal cu care se duce polemica este Carnap. Uneori el este combătut cu propriile lui arme, cu argumente din domeniul logicii formale, al sintaxei limbajului ştiinţific şi comun. Cel mai adesea însă, „perspectiva genetică", adică cercetarea devenirii conceptelor la nivelul gîndirii şi limbajului infantil, este aceea care dă la

[1] *Epistémologie génétique et recherche psychologique*, W.E. Beth, W. Mays et J. Piaget, Presses Universitaires de France, 1957.

iveală inconsistenţa de fapt a teoriilor empirismului logic, al cărui reprezentant consecvent este Carnap. Ideea principală împotriva căreia argumentează Mays şi Piaget este aceea a identificării empiriste a gîndirii şi limbajului, deşi în ultimii ani Carnap şi-a lărgit considerabil concepţia sa asupra limbajului, considerîndu-l acum ca un sistem de obiceiuri verbale.

Importanţa filozofică a acestor critici constă în aceea că arată cum chiar în cadrul unor orientări metafizice şi idealiste apare critica lor imanentă, determinată de presiunea faptelor ştiinţifice, de necesitatea studierii problemelor filozofice în nemijlocită legătură cu practica ştiinţifică. Rezultatul cel mai semnificativ al acestei reacţii concrete împotriva empirismului logic — cu toate limitele ei, reieşind din prejudecăţi filozofice înrădăcinate, din obişnuinţe de gîndire metafizice, perimate — este faptul că epistemologia, teoria cunoaşterii ştiinţifice, capătă din ce în ce mai mult o fundamentare experimentală.

★

Epistemologia genetică în sens restrîns este definită de Piaget, autorul termenului şi iniţiatorul acestei discipline, ca „studiul stărilor succesive ale unei ştiinţe *S* în funcţie de dezvoltarea sa" (p. 13).

Astfel înţeleasă, explică el mai departe, epistemologia genetică s-ar putea defini ca „ştiinţă pozitivă atît empirică, cît şi teoretică a devenirii ştiinţelor pozitive ca ştiinţe" (*ibidem*).

Această devenire a ştiinţelor este urmărită însă pînă la surse, adică pînă la domeniul preştiinţific sau infraştiinţific al cunoştinţelor comune, pînă la punctul apariţiei primelor tehnici care au dat naştere acestor ştiinţe (istoria tehnicilor), pînă la procesele elementare de învăţare şi percepţie care în psihologia copilului precedă apariţia oricărei cunoaşteri ştiinţifice.

Cu toate că această devenire a gîndirii ştiinţifice din cunoaşterea comună reprezintă realmente un progres, un spor de cunoaştere incontestabil, totuşi ni se pare ambiţios să se definească, aşa cum face Piaget, în sens larg epistomologia genetică drept „*studiul mecanismelor de augmentare a cunoştinţelor*". Piaget recunoaşte singur că acest ţel al epistemologiei nu este o noutate istorică. Descartes, Bacon, d'Alembert, Helmholtz (cercetînd psihogeneza spaţiului), Mach, H. Poincaré şi mai recent marxistul italian F. Enriques, cunoscut matematician, şi-au propus ţeluri asemănătoare : să cerceteze în ce mod se realizează progresul cunoaşterii. Intuind fiecare într-o măsură mai mare sau mai mică că ar fi vorba despre o psihogeneză a noţiunilor ştiinţifice, aceşti cercetători se situau însă pe poziţii filozofice diferite. Piaget spune despre Enriques că ar fi fost cel mai aproape de concepţia epistemologiei genetice prin aceea că face apel direct la analiza psihologică a structurii spiritului uman. Fapt este că, pentru a da o explicaţie exhaustivă procesului de augmentare a cunoştinţelor ştiinţifice, este necesar să se facă apel şi la procese extrapsihologice, sociale, de selectare şi valorificare a adevărurilor ştiinţifice, în funcţie de cerinţele epocii istorice, de nivelul general al tehnicii şi culturii, de gradul de întrepătrundere a diferitelor ştiinţe, tehnici şi metode etc. Cu alte cuvinte, procesul de augmentare a cunoaşterii este nu numai o problemă de psihologie individuală, ci una de psihologie socială, comportînd în mod neîndoielnic aspecte importante din istoria ştiinţelor. Valorificarea descoperirilor ştiinţifice se face în funcţie de nivelul atins de forţele de producţie, de stadiul teoretic general la care a ajuns societatea, de interesele şi posibilităţile materiale ale claselor stăpînitoare. Redarea teoretică, esenţială şi completă a procesului augmentării cunoştinţelor ştiinţifice, deşi presupune ca o parte componentă primă şi indispensabilă epistemologia genetică, s-ar putea realiza mai curînd, după părerea noastră, prin cercetarea interacţiunii complexe a unor determinanţi naturali ai fiecărui proces psihologico-social în parte, şi nu privită ca un proces imanent al gîndirii care-şi soarbe exclusiv din ea însăşi forţele progresului său.

Epistemologia genetică este o orientare psihologică experimentală, ţintind să descopere cu ajutorul experimentului pe copii, adulţi, în diferite faze, geneza mintală, legată însă *de activitate* a unor concepte ştiinţifice de mare abstracţie, ca, de pildă, noţiunea modernă de număr, dimensiune, spaţiu, mişcare şi viteză, timp şi invarianţi fizici elementari, hazard, finalitate ş.a. După părerea noastră, această încercare de a institui o bază experimentală sub o multitudine de concepte ştiinţifice de mare generalitate şi abstracţie este de o importanţă excepţională avînd valoare atît în lupta împotriva convenţionalismului neopozitivist (pentru care toate aceste concepte au o valoare de creaţie ad-hoc, pur arbitrară, convenţională), cît şi în sine, ca aspect parţial, dar adevărat în rezultatele lui pozitive, al unei teorii a cunoaşterii ştiinţifice moderne alcătuită pe baze istoriste. Metoda genetică întrebuinţată de această orientare este opusă ca principiu metodelor formale folosite în matematică şi logică; în timp ce epistemologia este genetică, adică istorică şi descriptivă, metoda matematicilor şi logicii este formală şi normativă şi, ca atare, atemporală, statică. Ambele sînt opuse însă metodei pur reflexive sau speculative. Raportul dintre aceste metode, necesitatea unei metodologii generalizatoare, sintetizante în raport atît cu metoda formală, cît şi cu cea genetică, nu vor face obiectul discuţiei noastre; ne vom limita în cele ce urmează să analizăm etapele programului de epistemologie genetică, cu plusurile şi minusurile lui.

Epistemologia genetică porneşte în mod declarat de la acea desprindere a psihologiei de filozofie care a avut loc efectiv în istoria ştiinţei în secolul al XIX-lea, stabilind pe plan metodologic continuitatea dintre psihologie şi biologie. „Nu am făcut psihologia copilului — scrie Piaget — decît în acest scop" (p. 21). Acest din urmă lucru nu este de loc criticabil, dimpotrivă; considerăm însă că detaşarea voită de filozofie, datorită de altfel lipsei unei concepţii filozofice ferme la reprezentanţii acestei discipline, nu este nici reală, nici nu serveşte unei mai mari obiectivităţi. După cum vom vedea, consecinţa acestei rupturi este că pe parcurs se adoptă în mod eclectic, pentru necesităţile interpretării, fragmente din filozofii izolate.

După ce s-a stabilit metodologia experimentală bazată pe un frumos travaliu *de echipă* al cercetărilor cu profiluri diferite, se porneşte la analiza problemelor logicii moderne.

Piaget rezumă întîi rezultatele experimentale privind formarea relaţiilor logice pe diverse trepte de vîrstă la copii (I pînă la 2 ani, II de la 2 la 7 ani, III de la 7 la 12 ani, IV de la 12 la 15 ani).

Ansamblul regulilor şi normelor logice pe care copilul le achiziţionează în cursul dezvoltării sale, ca, de pildă, axiomele logicii propoziţionale, sau ansamblul funcţiilor de gradul întîi etc. este notat prin F. Ansamblul normelor cognitive, atît externe cît şi interne, la care se conformează subiectul şi pe care observatorul le descrie cu titlul de „fapte normative" sînt notate cu S. M va desemna mecanismele mintale, sociale sau fiziologice (limbaj, coordonarea acţiunilor, coordonări nervoase) susceptibile să explice formarea normelor S.

(Pe baza acestor notaţii se poate imagina un ansamblu de serii cauzale $F \rightarrow F' \rightarrow S' \rightarrow \rightarrow S \rightarrow R$ etc. sau $M \rightarrow (S+S') \rightarrow F' \rightarrow F$ etc.).

Piaget discută pe larg problema dacă există un paralelism total sau numai un semiizomorfism între ansamblul normelor F şi S, dacă normele S ale subiectului în formaţie derivă exclusiv din normele S' şi S'', fiind o consecinţă a transmisiunii verbale şi sociale.

În concepţia lui Piaget, rolul *formator*, accelerator sau inhibator al factorului social este indubitabil. De pe această poziţie el critică de pildă, pe Louis Rougier care apără „o concepţie integral convenţionalistă a normelor şi necesităţilor logice" (p.31). Piaget infirmă printr-o demonstraţie detaliată teza lui Rougier, Carnap, Hempel, Reichenbach, după care necesitatea logică se reduce la un simplu sistem de convenţii verbale. („Prin-

cipiul necesităţii logice rezidă deci în definiţiile care rezultă din convenţiunile noastre de limbaj"[1].)

Argumentul principal al acestei demonstraţii este că, aproape la fiecare nivel al activităţii poate fi regăsit un *sens* izomorf cu cel al propoziţiilor logice. Din experienţa însuşirii de către copii a structurii operaţiilor logico-matematice, Piaget trage concluzii care infirmă convenţionalismul neopozitivist, rămînînd însă în acelaşi timp pe tărîmul unor explicaţii limitate de idealism. Pe de o parte el arată, în baza experimentului de asimilare a operaţiilor logico-matematice de către copii că există o logică a acţiunii care se manifestă în orice conduită inteligentă, ba chiar în orice percepţie, teză cu importante consecinţe filozofice. Credincios ipotezei sale mai vechi care constituie laitmotivul majorităţii demonstraţiilor lui Jean Piaget, reversibilitatea este caracteristica structurală principală pe care o manifestă — prefigurînd operaţiile logice superioare propriu-zise — operaţiile logice „concrete" (de exemplu operaţii de permutări efectuate cu obiecte) şi de asemenea percepţiile primitive ale copilului şi cele mai evoluate ale adultului.

Dar Piaget nu vede aici că faimosul izomorfism între structurile logice şi cele psihofiziologice (pe care cibernetica aplicată la neurologie le pune în evidenţă — Mc. Culloch şi Pitts) nu se limitează la domeniul acţiunii conduitei subiectului. Acestea din urmă se mulează pe obiect, reproduc în mod schematic structuri esenţiale ale obiectelor şi proceselor din mediul exterior, cărora omul trebuie să li se adapteze pentru a putea efectua vreo acţiune oarecare eficace. Piaget nu vede caracterul reflectoriu de conţinut şi de esenţă al operaţiilor logice.

Pentru a extrage cu folos structura „mecanismelor *capabile să inducă şi să-şi modifice legile conform cărora induc*" (p.39), cu alte cuvinte pentru a găsi o abstracţie valabilă a însuşi procesului de învăţare, ceea ce constituie pe drept cuvînt ambiţia epistemologului, este necesar să se meargă mai departe decît căutarea analogiilor între structuri logice şi operaţii fizice, activităţi, conduite senzoriomotorii şi perceptive ale subiectului ajungîndu-se pînă la structurile obiectului pe care subiectul, în procesul de învăţare şi de adaptare încearcă să le ajungă, să le asimileze şi să le integreze.

Paragraful următor tratează problemele epistemologiei genetice în relaţie cu matematicile. Piaget dezvoltă, în conformitate cu ipoteza sa, o serie de idei interesante privind structura epistemologică a matematicii (antice, moderne şi actuale). El stabileşte înrudirea dintre schemele generale ale structurilor matematice şi cele ale operaţiilor mintale, psihologice ale subiectului activ, stabilind o convergenţă remarcabilă între „ordinul axiomatic" şi cel „genetic". Un exemplu de asemenea convergenţă este stabilit de Piaget între cele trei „structuri-mame", fundamentale, ale matematicii (structuri algebrice, structuri de ordine şi structuri topologice după Bourbaki) şi structurile mai elementare elaborate în cursul dezvoltării operaţiilor logice-matematice ale copilului. Printre structurile algebrice cele mai remarcabile par a fi structurile de grup cărora le corespund operaţiile matematice reversibile care pot fi analogate pe plan practic cu „conduitele de retur" prin care se regăseşte la întoarcere punctul de pornire neschimbat. Urmează o serie de consideraţii asupra constituirii invarianţilor în psihologia copilului, element preţios pentru pedagogie, asupra raportului istoric şi logic diferit dintre topologie şi algebră, raport care se reflectă în diferenţa dintre structura logică actuală a matematicilor şi ordinea genetică în care această structură poate fi şi este asimilată de către copii.

Contrar însă tendinţei spontane a matematicilor contemporane care se orientează către un ideal de „obiectivitate intrinsecă", căutînd atît universalitatea structurilor sale cît şi justificarea lor în diferitele ştiinţe ale naturii, Piaget afirmă în mod unilateral

[1] L. Rougier, *Traité de la connaissance*, Paris, Gauthier-Villars, 1955, p. 125.

numai corelaţia reţelelor logico-matematice cu structurile operatorii ale acţiunii, accentuînd asupra independenţei ambelor faţă de obiectele materiale, exterioare subiectului, a căror realitate de altfel nu o neagă. Din acest punct de vedere el acuză pe nedrept matematicile contemporane de un soi de platonism, datorită accentului pe care acestea îl pun pe obiectivitatea structurilor studiate de ele.

★

Vom rezuma în principiu aspectele de fizică, biologie şi psihologie pe care le antrenează analiza epistemologiei genetice. Ceea ce autorul scoate în evidenţă pentru fizică este demonstrarea modului cum iau naştere în copilărie cîteva dintre principalele noţiuni ale acestei discipline: formarea noţiunii de timp este în speţă strîns legată de cele de mişcare şi viteză reprezentate în intuiţia copilului prin depăşire; această orientare genetică a studierii conceptelor fizice a fost, după cum afirmă Piaget, iniţiată chiar de Einstein; la rîndul ei, ea aduce precizări şi clarificări interesante pentru teoria relativităţii. În acest domeniu, al cercetării relaţiilor psihologice graţie cărora se formează conceptele fizice, se împletesc însă la Piaget atitudini gnoseologice contradictorii. Pe de o parte este infirmat Carnap, deşi acesta a renunţat la distincţia prea netă dintre predicate observabile şi nonobservabile, lărgindu-şi concepţia de la o sintaxă a limbajului la o semantică, şi de aici, la o pragmatică; el păstrează însă din poziţia empirist-logică anterioară ideea reductibilităţii întregului limbaj al ştiinţei la „clasa termenilor perceptivi". (Or, toate învăţămintele experimentale ale epistemologiei genetice conduc la concluzia că nu există percepţie primară fondată pe date senzoriale, fără activitatea prealabilă a subiectului.) Pe de altă parte sînt adoptate în mod necritic, eclectic unele teze ale lui Bridgmann, ca, de pildă, absolutizarea structurii operatorii a gîndirii fizice. După Piaget, interiorizarea acestor structuri operatorii ar constitui mecanismul explicativ al cunoaşterii fizice. Această poziţie contradictorie a lui Piaget se explică prin premisele lui filozofic-generale, şubrede, care-l fac, pe de o parte, să refuze consecinţele idealiste ale rupturii neopozitiviste dintre experimental şi raţional, iar pe de altă parte să accepte totuşi ruptura dintre activităţile operatorii ale subiectului şi obiectul asupra cărora se exercită aceste activităţi. Max Planck, de pildă, adopta în aceeaşi problemă o poziţie contrară soluţiei neoraţionaliste, în fond subiectiviste, a lui Piaget: constatînd paradoxul dintre noţiunile fundamentale abstracte ale fizicii actuale şi originea lor în percepţia cunoaşterii comune el opina pentru rezolvarea lui în sensul unei desubiectivizări progresive a concepţiilor fizice.

Problemele epistemologice ale biologiei şi psihologiei prilejuiesc lui Piaget o analiză multilaterală a conceptului de finalitate, aşa cum se formează în ontogeneză, la copil, pînă la accepţia lui modernă în teoriile biologice contemporane.

Piaget abordează problema conştiinţei, a raporturilor psihologicului cu fiziologicul, a modurilor specifice de legătură între fenomene ideale, psihice (pe care Piaget le denumeşte cu un termen generic *implicaţie*, în opoziţie cu cauzalităţile *fizice* sau chiar *organice*). Modul în care rezolvă Piaget problema relaţiilor concrete dintre ordinul psihic şi cel fiziologic este însă neconvingător şi eronat în esenţă: el stabileşte un „izomorfism" între implicaţia conştientă şi cauzalitatea organică. Această soluţie este în concepţia sa o „reducţie prin interdependenţă", prin „asimilare reciprocă" a superiorului şi inferiorului. Conform poziţiei sale filozofice şovăielnice, constatînd interdependenţa, Piaget nu poate însă stabili care din cele două elemente ale izomorfismului este genetic determinant la un moment dat şi înclină mai curînd spre un paralelism fără factor diriguitor.

În ciuda acestor deficienţe de optică generală, filozofică, concluziile epistemologice ale autorului sînt pline de interes. Metoda genetică, condusă într-un spirit consecvent materialist ar da roade excelente pentru

aprofundarea teoriei cunoaşterii ştiinţifice moderne.

Capitolul al treilea al lucrării, scris de W.Mayo, intitulat *Logică şi limbaj la Carnap*, porneşte de la ideea că o teorie a cunoaşterii trebuie să înceapă printr-o teorie a limbajului. Acest capitol conţine o critică serioasă a convenţionalismului lui Carnap (critică iniţiată de altfel de alţi logicieni, printre care şi Quine de pildă) şi a ceea ce autorul numeşte „urme de fenomenalism în analiza senzaţiilor inspirate de Mach" (p.94). În primul rînd se arată că diferenţa dintre judecăţile analitice şi sintetice este mai curînd o diferenţă de grad decît de natură. Presupunînd existenţa sinonimiei, judecăţile analitice (de pildă : „oculistul este un medic de ochi") nu mai sînt definisabile în termeni pur formali, ci necesită apelul la factori extralingvistici. Identificarea logicului cu *formalul* şi a acestuia cu semnele tipografice duce la paradoxuri şi absurdităţi.

Autorul pledează pentru ireductibilitatea limbajului natural la cel formalizat. Exemplul furnizat de autor e deosebit de interesant ; în engleză există patru formule de negaţii, care nu sînt formalizabile : „not quite", „not nearly", „not by any means", „not at all", în romînește : „nu tocmai", „nu prea", „nu chiar", „hotărît nu", „aproximativ nu", „nu de tot" etc., şi enumeră, în concluzie, domeniile de probleme epistemologice ale logicii şi limbajului care s-ar putea studia pe cale experimentală. Astfel sînt : examenul relaţiilor logice aşa cum apar ele în discursul ordinar şi în logica formală, forma şi conţinutul, moduri materiale şi moduri formale ale discursului, geneza sintaxei, problema : „în ce măsură depinde adevărul de context?", natura definiţiilor (extensionale, comprehensive şi operaţionale), natura extensiunii şi comprehensiunii, cunoaştere experimentală şi descriptivă, significaţia ca funcţie de referinţă pur simbolică, rolul semnificativ al comportamentului, existenţa unei distincţii între limbaj (de obiecte) şi metalimbaj în discursul ordinar. Simpla enumerare a acestor probleme este deosebit de interesantă şi instructivă, deschizînd un orizont gnoseologic larg.

Partea a IV-a a volumului este o scurtă comunicare a cunoscutului matematician şi logician W.E.Beth, *Logică formală şi gîndire naturală*, urmărind să dovedească existenţa unei metode simple pentru a demonstra o secvenţă logică : metoda tablourilor semantice, a căror esenţă constă în aceea că permite să se construiască un contra-exemplu pentru o secvenţă dată sau o derivaţie formală într-un sistem de tip Gentzen care constituie o formalizare completă a logicii elementare. Metoda tablourilor semantice constituie o schematizare aproximativă a modului nostru curent de a raţiona, de aceea prezintă o importanţă psihologică neîndoielnică.

★

Programul şi metodele epistemologiei genetice sînt interesante în măsura în care atacă de front o problemă de extremă însemnătate pentru ştiinţă şi teoria cunoaşterii ştiinţifice, aceea de a găsi fundamentul psihologic al structurilor logice de maximă generalitate pe care gîndirea le foloseşte în cercetare, de a descoperi geneza şi mecanismul formării conceptelor. Fundamentul psihologic al gîndirii inventive, creatoare, constituie o parte integrantă a teoriei cunoaşterii materialist-dialectice.

Concepţia filozofică generală a autorilor acestei vaste lucrări colective este în mare măsură eclectică. Pe de o parte, raţionalismul, ca bază de pornire, este conturat cu vigoare, opus cu francheţă agnosticismului şi metafizicii scolastice a neopozitivismului. Pe de altă parte, acest „raţionalism" predominant este alterat de prezenţa în gîndirea filozofică interpretativă a autorilor acestui curent a unor elemente de subiectivism înrădăcinate în filozofia burgheză contemporană.

Elementele inconsecvente în materialismul spontan, concepţia vagă şi lacunară, „diletantă" despre dialectică fac ca aceste cercetări să nu poată fi valorificate din plin, în toate consecinţele lor metodologice. De aceea obligaţia unei interpretări consecvente cu faptele a tuturor descoperirilor experimentale efectuate în direcţiile amintite revine psihologilor şi filozofilor marxişti, prezentînd de altfel un interes practic şi teoretic deosebit.

Ileana Mărculescu

NOTE DE LECTURĂ

Cu privire la determinarea noțiunii de „muncă creatoare"

Analiza unor elemente definitorii ale caracterului creator al muncii fizice și intelectuale constituie obiectul unui interesant articol [1] semnat de Paul Winter în „Deutsche Zeitschrift für Philosophie", 1962, nr. 11.

După cum arată autorul, pentru clarificarea noțiunii de muncă creatoare o importanță deosebită prezintă atît *elaborarea* teoretică a unei soluții noi, cît și *realizarea* ei în practică. Autorul consideră că accentul pus numai pe rezolvarea teoretică a unei probleme sau numai pe realizarea în practică a unei idei restrînge sfera conceptului de muncă creatoare. Ideile noi nu pot fi elaborate decît pe baza practicii și au un caracter creator dacă se verifică în practică. Activitatea practică constituie mijlocul și domeniul în care se unesc elementele creatoare ale muncii fizice și intelectuale.

Condițiile sociale create în socialism permit desfășurarea unei munci creatoare atît de către cei care îndeplinesc o muncă intelectuală cît și de aceia care îndeplinesc o muncă fizică. O concluzie deosebit de importantă a articolului menționat este aceea că dezvoltarea caracterului creator al muncii fizice și intelectuale constituie un factor de bază al lichidării deosebirilor dintre munca fizică și intelectuală. În persoana inovatorului, de pildă, se identifică purtătorul și realizatorul noilor idei.

Experiența de producție a celor care fac muncă fizică, precum și ridicarea nivelului lor tehnic-cultural, îi ajută să găsească noi procedee în muncă. În cazul cînd un muncitor face o inovație, propune un nou procedeu de muncă, dar nu are cunoștințe suficiente pentru a-i face calculele și planurile științifice, el este ajutat de către ingineri și tehnicieni să-i dea o rezolvare teoretică. În acest caz muncitorul și inginerul care realizează noua soluție a unei probleme participă efectiv la o activitate creatoare. Experiența limitată și cunoștințele restrînse atît în domeniul practicii, cît și al teoriei îngustează caracterul creator al muncii, după cum experiența bogată și cunoștințele teoretice-științifice bogate constituie temeiul și conținutul muncii creatoare.

Sintetizînd diferite trăsături ale muncii creatoare, Paul Winter atrage atenția asupra următoarelor :

a) criteriul muncii creatoare constă în elaborarea și realizarea noilor idei, soluții, probleme ;

---

[1] Paul Winter, *Das Verhältnis von geistiger und körperlicher Arbeit zur schöpferische Arbeit.*

b) atît munca intelectuală, cît şi cea fizică simplă pot avea un caracter creator (cu precizarea că nu orice muncă fizică şi intelectuală are un caracter creator);

c) există grade diferite în desfăşurarea muncii creatoare;

d) munca creatoare poate avea atît un caracter individual, cît şi colectiv.

Autorul subliniază faptul că munca devine cu atît mai creatoare cu cît ştiinţa este introdusă în procesul de producţie. Experienţa înaintată extinsă poate duce de asemenea, prin acumulări cantitative, la desfăşurarea unei munci creatoare în socialism pe un plan general. Considerăm însă că generalizarea caracterului creator al muncii fizice şi intelectuale se realizează în socialism nu numai datorită nivelului ştiinţific şi cultural ridicat, nu numai datorită experienţei înaintate, care se extinde în mod organizat, ci şi datorită atitudinii socialiste, creatoare faţă de muncă, luptei pentru lichidarea rutinei şi pasivităţii. Atitudinea socialistă faţă de muncă reprezintă componenta etică a muncii creatoare, fiind un element definitoriu al ei.

Organizarea socialistă a muncii, creşterea nivelului ştiinţific şi cultural al oamenilor muncii, introducerea tehnicii noi pe scară largă şi dezvoltarea conştiinţei socialiste creează condiţii ale desfăşurării în societatea socialistă a unei munci creatoare pe scară de masă. Ea constituie baza edificării noii societăţi şi totodată un factor esenţial al dezvoltării conştiinţei socialiste.

Gh. B.

Denaturarea neoraţionalistă a conceptului de practică

În lupta ideologică contemporană, un loc însemnat îl ocupă concepţiile şi discuţiile privind problemele teoretice şi metodologice ale ştiinţelor. Dezvoltarea acestora impune cu necesitate o teorie a cunoaşterii în general şi o epistemologie bazată pe o interpretare materialistă şi dialectică a raportului dintre teorie şi practică, dintre ştiinţă şi filozofie. De aceea, în timp ce materialismul dialectic îşi demonstrează tot mai mult valabilitatea, concepţiile idealiste, şi în special neopozitivismul, dovedindu-şi sterilitatea în domeniul cercetării ştiinţifice, sînt supuse criticii chiar de către oamenii de ştiinţă şi filozofii burghezi interesaţi în progresul ştiinţelor.

Un exemplu în această privinţă îl constituie poziţiile critice ale reprezentanţilor epistemologiei genetice şi ale neoraţionalismului în general (J. Piaget, F. Gonseth şi alţi membri ai grupului revistei „Dialectica") faţă de „filozofia" ştiinţei şi metodologia neopozitivistă. Menţinîndu-se în general pe poziţii idealiste, această critică nu reuşeşte să atingă înseşi bazele neopozitivismului. Reprezentanţii neoraţionalismului îmbină în cercetările şi scrierile lor elemente de dialectică şi de materialism spontan cu idealismul subiectiv. Ilustrativ în acest sens este articolul lui François Moch, *Pratique et connaissance*, apărut în „Dialectica", 1962, vol. 16. În esenţă, autorul încearcă să evidenţieze legătura dintre experimentare, enunţare şi experienţa naturală prin stabilirea raportului dintre practică, experienţă şi cunoaştere.

Pentru Moch, experienţa determină practica, iar aceasta din urmă stă la baza cunoaşterii. Conform concepţiei sale, orice experienţă lasă o amprentă, care, prin repetare, se fixează tot mai mult, modifică reflexele noastre, determinînd dobîndirea unei practici.

De la bun început se observă o inversare în ceea ce priveşte rolul determinant al unuia dintre cei doi termeni. În realitate, nu experienţa determină practica, ci în procesul practicii social-istorice se dobîndesc cunoştinţele despre realitate, a căror totalitate formează experienţa. Caracterul neştiinţific al raportului dintre experienţă şi practică pe care îl stabileşte Moch iese şi mai bine în evidenţă din înţelesul pe care acesta îl acordă noţiunii de practică. Pentru F. Moch, practica în general presupune o „suită de evenimente

în care sîntem angajați" și care se poate obține, în stadiul său primitiv, fără reflectarea asupra acestor evenimente, fără reprezentarea lor. Este evident că autorul confundă aici noțiunea gnoseologică de practică, în sensul său de practică social-istorică, cu sensul psihologic de act individual, de acțiune reflexă de răspuns la un anumit excitant exterior. Este adevărat că, în acest din urmă caz, în mod real legătura dintre excitant și reacție, acțiunea stimulului, motivul acțiunii subiectului și realizarea ei nu sînt conștiente, fapt ce nu poate scuza însă denaturarea noțiunii științifice de practică. În concepția lui François Moch, practica nu este înțeleasă ca activitate materială a subiectului asupra obiectului, prin intermediul căreia, pe de o parte, obiectul este integrat în cunoaștere și, pe de altă parte, subiectul se obiectivizează, ci este considerată drept activitate fiziologică, reacție inconștient reflexă (ca, de exemplu, în cazul respirației) sau activitate psihologică ideală („practica reflecției"). Dacă în acest caz practica este strîns legată de subiect, ea este despărțită de obiect pierzîndu-și calitatea de termen de mediere între subiect și obiect, între realitate și gîndire. Din punct de vedere gnoseologic deci, intenția autorului de a explica procesul cunoașterii pe baze obiective rămîne la jumătatea drumului, fiind incapabil de o demonstrație consecvent științifică a unității dintre factorul subiectiv și cel obiectiv, a locului și importanței practicii în procesul cunoașterii. Aceasta în ciuda viziunii dialectice și a unor elemente de materialism, cuprinse în articolul citat, asupra raportului dintre experiență, practică și cunoaștere, pe de o parte, și a legăturii dintre structura asociațiilor interne și structura actelor externe, pe de altă parte. Astfel, după autor, practica presupune o experiență înregistrată, dar amprentele acesteia nu sînt în mod necesar accesibile conștiinței, evocabile după voie, nici conștient asociate; cunoașterea presupune un minim de practică, ale cărei amprente sînt parțial accesibile conștiinței, evocabile după voie și asociate într-un sistem structural; comunicarea cunoștințelor presupune un sistem structurat de acte, pus în corespondență cu sistemul structural al asociațiilor interioare.

Schematic este redat aici caracterul dinamic și maleabil al conținutului psihic al cunoașterii, care parcurge diferite grade unite între ele, de la legături simple la legături complexe abstracte. De asemenea este subliniată legătura dintre activitate și cunoaștere: evocările sugerează acte, actele îmbogățesc practica, care, la rîndul ei, afectează amprentele interne și chiamă noi evocări. Acestea fie că se integrează în sistemele structurale existente, fie că determină aspecte noi, care completează structurile de asociații în care nu se pot insera.

În expunerea lui François Moch, pozitivă este încercarea de a fundamenta cunoașterea pe activitate și pe experiență, de a sublinia caracterul dinamic și maleabil al procesului cunoașterii și al raportului dintre „practică" și cunoaștere. Ceea ce privează concepția sa de caracter științific și de eficiență este denaturarea noțiunii de practică, subiectivizarea în ultimă instanță a procesului cunoașterii prin înlăturarea obiectului, fapt care face posibilă înțelegerea experienței ca fiind determinată de subiect și nu de realitatea obiectivă. Dacă se admite că cunoașterea se mulează pe activitate, se pune întrebarea: pe ce se mulează, de ce este determinată, la rîndul său, activitatea? Este o întrebare care rămîne, în articolul analizat, fără răspuns. Aspectul pozitiv al evidențierii legăturii strînse dintre gîndire și activitate este anulat în acest fel de lipsa unei analize științifice a activității, a naturii, a mobilurilor și originii sale, a rolului său în explicarea interacțiunii dintre subiect și obiect. Or, tocmai aici este punctul în care se impune cu necesitate o interpretare consecvent materialistă pentru delimitarea de pozițiile neopozitiviste și idealist-subiectiviste în general, pentru explicarea științifică a procesului cunoașterii.

L. M.

NOTE BIBLIOGRAFICE

JEAN KANAPA, *La doctrine sociale de l'église et le marxisme*, Editions sociales, Paris, 1962, 317 p.

Recenta lucrare a filozofului marxist francez Jean Kanapa, supune unei critici ştiinţifice, consecvente doctrina socială a Vaticanului, subliniind legătura inextricabilă dintre diferitele faţete ale acestei doctrine şi ideologia capitalismului contemporan.

În prima parte a monografiei, intitulată „Contextul", sînt analizate cu pătrundere condiţiile social-economice şi politice din lumea capitalistă, în care îşi desfăşoară activitatea mistificatoare biserica catolică. Autorul surprinde „marea neliniște" a bisericii în faţa procesului accentuat al descreştinării maselor muncitoare, îndeosebi a proletariatului, „starea de urgenţă" ideologică căreia încearcă să-i găsească un răspuns ideologii catolicismului contemporan, legăturile strînse ale bisericii cu capitalul monopolist.

Principala pondere revine însă analizei critice detaliate a doctrinei sociale a Vaticanului. Această problematică constituie conţinutul celei de-a doua părţi a lucrării, intitulată „Doctrina". Fiecare dintre verigile acestei teorii sociale este analizată pe planul logic-istoric, urmărită în articulaţiile sale esenţiale şi în procesul constituirii sale. Analiza „dreptului natural" cu aureola sa mistică, pe care ideologii bisericii îl situează la baza pretinsei inviolabilităţi a proprietăţii private capitaliste, este urmată de denunţarea falsei reprezentări teologice asupra capitalismului. Teza reacţionară asupra „colaborării dintre clase", pe care Vaticanul încearcă să o substituie realităţii luptei de clasă, este analizată critic, în mod detaliat şi aprofundat, ca temei al „idealului corporatist" temă centrală a acestei doctrine. În continuare, autorul analizează concepţiile false, misticizante răspîndite de biserică în legătură cu originea şi esenţa statului, a economiei, a familiei, a persoanei şi societăţii, evidenţiind funcţia socială a acestor idei, felul specific în care ele răspund cerinţelor şi intereselor capitalismului monopolist contemporan.

A treia parte a lucrării, intitulată „Mişcarea reală", este consacrată reliefării contradicţiei totale dintre tezele doctrinei sociale a Vaticanului şi desfăşurarea procesului de emancipare şi organizare crescîndă a clasei muncitoare din ţările capitaliste. Autorul relevă eforturile de adaptare la această situaţie a ideologilor bisericii, sterilitatea acestor încercări, care vădesc tot mai mult neputinţa teologiei de a oferi un program social de perspectivă în stare să capteze atenţia maselor şi să le îndepărteze de la lupta reală pentru interesele lor fundamentale.

Н. А. МУСАБАЕВА, *Проблема причинности в философии и биологии (Problema cauzalităţii în filozofie şi biologie)*, Изд. Ак. Наук Казахской ССР, Алма-Ата, 1962, 292 p.

Monografia e consacrată unei probleme actuale în jurul căreia, în epoca noastră, se duce o luptă ascuţită între materialism şi idealism : problema cauzalităţii în biologie şi filozofie.

Caracterizarea multilaterală a categoriei cauzalităţii este însoţită de analiza procesului de elaborare istorică a acestei categorii şi de critica denaturărilor ei idealiste în filozofia burgheză contemporană.

Un loc însemnat în lucrare este acordat explicaţiei materialiste a cauzalităţii şi legităţii în lumea organică şi respingerii curentelor teleologice contemporane în domeniul biologiei.

Capitolele lucrării sînt următoarele : 1. Lupta materialismului cu idealismul în problema cauzalităţii în perioada premarxistă a filozofiei ; 2. Categoria de cauzalitate în

filozofia marxistă; 3. Problema cauzalității și integrității în biologie; 4. Problema cauzalității și specificul formei de mișcare a materiei. Cartea se adresează cercetătorilor din domeniul filozofiei și biologiei, cadrelor didactice, studenților etc.

А. П. ЛЯПИН, *Общественный труд и коммунизм*, (Munca socială și comunismul), Изд. Экономической литературы, Moscova, 1962, 159 p.

Lucrarea doctorului în științe social-economice A. P. Leapin, cuprinde o serie largă de probleme alc muncii sociale în perioada comunismului.

Sînt elucidate astfel trăsăturile fundamentale ale muncii sociale și ale organizării ei sociale; este analizat procesul transformării muncii în prima necesitate vitală, căile atingerii celei mai înalte productivități a muncii ș.a.

O atenție deosebită se acordă examinării legității dezvoltării formelor comuniste de muncă în legătură cu progresul tehnic și cu schimbările în condițiile muncii, mișcării colectivelor și udarnicilor muncii comuniste, lichidării deosebirilor esențiale dintre munca fizică și intelectuală, creșterii nivelului cultural-tehnic al muncitorilor și educării lor în spiritul atitudinii comuniste față de muncă.

Un loc important în lucrare îl ocupă de asemenea problemele trecerii treptate de la repartiția socialistă la cea comunistă și creșterii bunăstării poporului. Toate aceste probleme sînt examinate în lumina documentelor Congresului al XXII-lea al P.C.U.S. și a sistematizării ultimelor date.

Cartea cuprinde patru capitole: 1. Trăsăturile fundamentale ale caracterului muncii și organizarea sa socială în perioada construirii comunismului; 2. Procesul de transformare treptată a muncii socialiste în muncă comunistă; 3. Creșterea productivității muncii — lucrul cel mai însemnat pentru victoria comunismului; 4. Repartiția bunurilor materiale și spirituale în perioada de trecere la comunism.

Ю. Н. ДАВЫДОВ, *Труд и свобода* (Muncă și libertate), Государственное издательство „Высшая школа", Moscova, 1962, 130 p.

Lucrarea este consacrată expunerii premiselor filozofice generale și sociologice ale rezolvării marxist-leniniste a problemei libertății.

Polemizînd cu diferite concepții nemarxiste și urmărind evoluția libertății reale a oamenilor și a reprezentărilor despre ea în procesul dezvoltării istorice, autorul definește libertatea ca o realizare multilaterală a forțelor și capacităților fiecărui om.

Un loc important este acordat cercetării premiselor rezolvării acestei probleme în condițiile dezvoltării societății comuniste.

Structura cărții este următoarea: 1. *Introducere*; 2. *Natura și societatea*; 3. *Libertatea în menghinele „înstrăinării"*: 4. *Diviziunea muncii și „diviziunea" libertății*; 5. *Necesitatea „libertății fiecăruia"*.

S. VSEHSVEATSKI și V. KAZIUTINSKI, *Nașterea lumilor (Probleme filozofice ale cosmogoniei contemporane)*, București, Edit. politică, 1963, 171 p.

Cunoscutul om de știință sovietic, specialist în domeniul astrofizicii și cosmogoniei, S.K. Vsehsveatski, profesor la Universitatea din Kiev, și discipolul său, aspirantul V.V. Kaziutinski, prezintă cititorilor într-un mod interesant și larg accesibil cele mai noi realizări ale științei astronomice.

Ritmul îmbogățirii cunoștințelor noastre despre univers se intensifică tot mai mult o dată cu victoriile istorice ale tehnicii sovietice din domeniul cuceririlor cosmosului (radioastronomia, tehnica rachetelor cosmice etc.).

185

Unul dintre cele mai esențiale rezultate ale studierii universului prin metode moderne, arată acad. V.A. Ambarțumian, în prefața lucrării, este concluzia privitoare la numeroasele schimbări care au loc în corpurile cerești și în sistemele cosmice. Fiecare corp și fiecare sistem cosmic trăiește o viață proprie specifică. Problema cosmogonică, problema originii și dezvoltării obiectelor cosmice se pune la nivelul planetelor și al sistemelor planetare, la nivelul stelelor și al sistemelor stelare, la nivelul galaxiilor ș.a. dobîndind un conținut tot mai profund.

Interpretarea filozofică a procedeelor de abordare a acestor probleme și de soluționare a lor dobîndește de asemenea o importanță deosebită. Lupta dintre diferitele concepții despre lume se manifestă pregnant și în domeniul cosmogoniei.

Lucrarea prof. S.K. Vsehsveatski și asp. V.V. Kaziutinski este valoroasă pentru că constituie prima încercare de cuprindere temeinică a problemelor filozofice ale cosmogoniei. Ea se distinge prin claritate, prin pasiunea dezbaterii unor probleme litigioase încă nerezolvate.

Principalele capitole ale lucrării sînt: 1. *Problema cosmogonică*; 2. *De la microcosmos la metagalaxie*; 3. *Concepții cosmogonice contemporane*; 4. *Principiul dezvoltării în cosmogonia contemporană.*

I. D. AMUSIN, *Manuscrisele de la Marea Moartă*, București, Edit. științifică, 1963, 296 p.

Lucrarea istoricului sovietic I.D. Amusin înfățișează cititorului documente și fapte aparținînd unei îndepărtate perioade de timp, cuprinsă între secolul al III-lea î.e.n. și secolul al VIII-lea e.n. Prin actualitatea problemelor pe care le ridică aceste documente, precum și prin interpretarea lor științifică, lucrarea aparține însă în primul rînd istoriografiei contemporane.

Pe temeiul analizei manuscriselor descoperite în anii 1947—1957 la Qumran în apropierea Mării Moarte, autorul demonstrează că așa-zisele scrieri „sfinte" ale Noului și Vechiului Testament nu au nimic divin în originea lor, nu sînt rezultatul vreunei revelații supranaturale. Noile documente descoperite permit o mai aprofundată urmărire a evoluției istorice a acestor scrieri în texte diferite, precum și analiza evoluției concepțiilor sociale și filozofice ale autorilor care le-au elaborat, mediul social-economic și politic, viața comunităților în mijlocul cărora au apărut treptat aceste scrieri.

Însemnătatea manuscriselor de la Marea Moartă este evidențiată și de apariția unei noi ramuri a științei: qumranologia (denumită astfel după locul unde au fost făcute primele descoperiri), de numărul mare al studiilor și lucrărilor consacrate acestor documente (au apărut pînă acum peste 3 000 de asemenea lucrări și numărul lor este în continuă creștere), deși cercetarea științifică a manuscriselor se află abia în faza inițială. La descifrarea și interpretarea acestor manuscrise își dau contribuția reprezentanți de frunte a numeroase ramuri ale științei: lingviști, paleografi, filologi, istorici, arheologi, cercetători ai istoriei religiei, ai religiilor antice ș.a.

Un merit al lucrării lui I.D. Amusin îl constituie faptul că oglindește și participă totodată în mod activ la ascuțita luptă ideologică ce se desfășoară în chestiunea interpretării textelor manuscriselor descoperite, între oamenii de știință înaintați, în ale căror prime rînduri se situează cercetătorii marxiști, și reprezentanții diferitelor curente clericaliste, subordonați intereselor teologiei.

Principalele capitole ale lucrării sînt următoarele: 1. *Istoricul descoperirilor*; 2. *Biblioteca comunității de la Qumran* 3. *Comunitatea de la Qumran;* 4. *Comunitatea de la Qumran și esenienii*; 5. *Manuscrisele de la Qumran și creștinismul primitiv.*

Lucrarea se adresează unui cerc larg de cititori, interesînd prin actualitatea problematicii și prin caracterul viu, larg accesibil al expunerii.

RADU ALBALA, *Antim Ivireanul și vremea lui*, București, Edit. tineretului, 1962, 205 p.

Reliefarea personalității lui Antim Ivireanul, cărturar, luptător și om politic, o adevărată figură de om al Renașterii, prilejuiește autorului surprinderea unui tablou semnificativ pentru trecutul zbuciumat al patriei noastre. Anii de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea evidențiază, pe de o parte, strălucirea și fastul vieții boierești, iar pe de altă parte suferințele și lupta maselor populare pentru o viață mai bună, pentru scuturarea jugului turcesc.

Viața dramatică a lui Antim Ivireanul, arată autorul, înmănunchează cu curaj și abnegație aspectele cele mai înaintate ale epocii sale.

Lucrarea înfățișează dăruirea și dragostea pentru popor a tipografului, traducătorului și editorului Antim Ivireanul, care îl consacră ca pe unul dintre înaintașii de seamă ai culturii românești. Plin de înțelegere față de suferințele poporului român și față de problemele timpului său, Antim Ivireanul a denunțat corupția clasei stăpînitoare și vicisitudinile jugului otoman. Fiindu-i caracteristică clarviziunea omului de stat, el s-a orientat spre o politică de apropiere cu Rusia, și aceasta într-un moment nodal al istoriei Europei.

Documentarea bogată, vioiciunea și dramatismul evocării fac nu numai instructivă și educativă lectura volumului, ci și atrăgătoare.

K. I. BELEAEV, *Consecințele influenței religioase exercitate asupra copiilor*, București, Edit. didactică și pedagogică, 1962, 84 p.

Lucrarea, tradusă din limba rusă, este o chemare la luptă activă împotriva oricăror influențe religioase exercitate asupra copiilor, un apel pentru mobilizarea forțelor capabile să le formeze o concepție de viață sănătoasă, materialist-științifică.

Folosind exemple vii, convingătoare, autorul demonstrează urmările nefaste pe care le pot avea asupra copiilor superstițiile și prejudecățile, influența negativă a educației religioase asupra sistemului nervos al copiilor, asupra dezvoltării lor fizice și intelectuale, precum și asupra formării voinței și caracterului lor.

Capitolele cărții sînt următoarele : 1. Cîte ceva despre trecut ; 2. Erori și realitate ; 3. Educația religioasă — supunere prin frică ; 4. Victime ale fanatismului religios ; 5. Ei sînt sortiți orbirii spirituale ; 6. „Sfînta" neomenie ; 7. Copiii religioși și opinia publică ; 8. Pescuitori de suflete tinere ; 9. Pentru o copilărie și o tinerețe luminoasă, neumbrită de superstiții religioase.

Lupta activă și perseverentă împotriva reminiscențelor religioase în numele dezvoltării științei și culturii, arată autorul, înseamnă implicit lupta pentru dezvoltarea armonioasă a însușirilor și forțelor creatoare ale tinerilor, smulgerea lor de sub influența nocivă a religiei.

Omul, cosmosul și Dumnezeu, seria „Știință și religie", București, Consiliul pentru răspîndirea cunoștințelor cultural-științifice, 1962.

Înmănunchind cîteva studii și articole traduse din publicațiile sovietice, lucrarea constituie un mijloc atractiv de popularizare a convingerilor ateiste.

Ce însemnătate au zborurile omului în cosmos pentru cunoașterea tot mai profundă, științifică a universului, pentru înlăturarea unor prejudecăți și pentru combaterea concepției religioase despre lume? Răspunsul la această întrebare constituie tema centrală a broșurii, în jurul ei grupîndu-se întregul ei conținut.

Menționăm din cuprinsul ei : *Omul, Dumnezeu și cosmosul* de G. Nann, membru al Academiei de Științe a R.S. Letone ; *Teologia*

cosmică de V. Ardatovski; Astronomia și religia de G. Gurev; *Dacă l-am întîlnit pe Dumnezeu* de G.S. Titov, cosmonaut, Erou al Uniunii Sovietice și *Omul, cosmosul și Dumnezeu* de G. Volkov.

Философские проблемы атеизма (Problemele filozofice ale ateismului). Академия наук СССР, Институт философии, Изд. Акад. Наук СССР, 1963, 279 p.

Volumul reprezintă o culegere de studii, alcătuită și editată de către sectorul de ateism din cadrul Institutului de filozofie din Moscova sub redacția lui I.P. Ţamerian.

Tematica variată a volumului — primul dintr-o serie de asemenea culegeri de studii inițiate de Institutul de filozofie — reflectă preocupările variate și aprofundate ale colectivului de cercetători în domeniul ateismului științific.

Menționăm din sumarul culegerii următoarele studii și articole:

I. P. Ţamerian, *Despre tematica cercetărilor științifice în domeniul problemelor filozofice ale ateismului;*

L. N. Velikovici, *Biserica catolică și falimentul colonialismului*;

I.A. Levada, *Principalele orientări ale sociologiei burgheze a religiei*;

N.I. Gubanov, *Unele probleme ale criticii falsului umanism creștin*;

G.A. Gabinski, *Apologetica creștină și raționalismul*;

A.F. Anisimov, *Problema elementului emoțional în religia primitivă*;

A.D. Suhov, *Contribuții la problema primei forme a religiei*;

G.L. Andreev, *Despre unele particularități ale ateismului democraților revoluționari ruși.*

A doua parte a volumului, intitulată „Comunicări științifice, note, reviste", cuprinde următoarele:

A.B. Certkov, *Despre adaptarea bisericii ortodoxe la condițiile contemporane*;

E.I. Batalov, *Budismul «Deen» și ideologia burgheză*;

I.S. Șern-Borisova, *Religia și apartheidul*;

I.G. Petraș, *Materiale despre rămășițele cultelor preislamice în sudul Kirghiziei*;

T.S. Lapina, *Critica religiei în paginile publicației anuale a raționaliștilor englezi.*

CONSTANCIA DE LA MORA, *Mîndra Spanie. Amintirile unei republicane*, București, Edit. politică, 1963, 398 p.

Cartea înfățișează cititorului o interesantă frescă politică a Spaniei contemporane de-a lungul a trei epoci politice: de la monarhia clericală-militaristă la tînăra Republică și la războiul pentru libertate și independență.

Prin originea sa aristocratică și legăturile familiale cu cei care conduceau pe atunci destinele Spaniei, autoarea a trăit ea însăși în miezul evenimentelor politice și al luptelor de camarilă ale epocii. Lupta poporului spaniol împotriva exploatării feudale a țăranilor, împotriva exploatării capitaliste a muncitorilor, împotriva despotismului monarhiei, procesul de radicalizare a maselor și de intensificare a luptelor sociale apropie tot mai mult pe Constancia de la Mora de popor. În anii agresiunii fasciste ea se găsește alături de republicani, iar procesul complex al ascensiunii sale revoluționare o apropie încet de partidul comunist, în ale cărui rînduri pășește în zilele grele ale războiului poporului spaniol împotriva rebeliunii fasciste.

În amintirile sale este relevată participarea entuziastă la luptă a voluntarilor din brigăzile internaționale veniți din toate colțurile lumii pentru a apăra libertatea și independența Spaniei republicane împotriva invadatorilor fasciști. Urmează sfîrșitul tragic al Republicii Spaniole datorită intervenției fasciste germano-italiene și trădării cauzei democrației spaniole de către cercurile guvernante ale S.U.A., Angliei și Franței, pribegia

îndelungată a republicanilor spanioli. Autoarea însăşi păşeşte pe acest drum.

Întreaga lucrare reflectă însă încrederea mereu vie a poporului spaniol în victoria finală asupra întunecatului regim franchist, dorinţa arzătoare ca Spania să intre în rîndul ţărilor libere şi independente.

PROCOPIUS DIN CAESAREA, *Războiul cu goţii*.

Traducere şi introducere de H. Mihăescu, Bucureşti, Edit. Academiei R.P.R., 1963, 304 p.

Opera capitală a lui Procopius, intitulată *Războaiele*, s-a păstrat în două grupe de manuscrise, însumînd fiecare cîte patru cărţi. Cea de-a doua tetradă, cunoscută sub titlul *Războiul cu goţii*, s-a desprins cu vremea din ansamblul operei ca lucrare de sine stătătoare.

Cultura temeinică a lui Procopius, cunoştinţele sale variate, politice, militare, geografice şi etnografice, stau la baza operei sale istorice, care străbate mereu vie secolele. Prin amploarea şi varietatea ştirilor cuprinse în ea, prin descrierea epocii sale bazată în cea mai mare parte pe observaţii, experienţă şi informaţii proprii, prin stilul clar, viguros şi expresiv, prin frumuseţea descrierilor, opera lui Procopius este cea mai valoroasă realizare a întregii literaturii bizantine. Ea se citeşte cu interes şi în zilele noastre, situîndu-se alături de lucrările istoricilor de seamă ai antichităţii, ca Tucidide, Polibiu, Titus Livius, Tacit şi Ammianus Marcellinus. Lumea „barbară" a epocii sale a găsit în Procopius un istoric de valoare care a părăsit multe din prejudecăţile lumii bizantine faţă de aceste popoare. Opera sa reflectă convingerea profundă a istoricului asupra dificultăţilor pe care gloria şi puterea împărăţiei romane le aveau de întîmpinat din partea populaţiilor migratoare, situaţie care dovedea că rînduiala lucrurilor în lumea romană intrase în declin.

Scrierile istorice ale lui Procopius, deşi elaborate de pe poziţiile clasei dominante şi reflectînd interesele unei părţi a aristocraţiei sclavagiste — ale marilor latifundiari, — constituie un izvor însemnat pentru cunoaşterea vieţii sociale a vremii sale. Îi este caracteristic scepticismul faţă de doctrina creştină, ai cărei reprezentanţi uzurpaseră o parte din averile foştilor proprietari de sclavi, precum şi împotrivirea faţă de orice încercări de reforme fiscale.

O deosebită importanţă prezintă informaţiile sale despre viaţa socială a slavilor, care se aflau în acea vreme în ultimul stadiu de dezvoltare a democraţiei militare, despre monoteismul lor de origine indo-europeană.

Studiul introductiv şi notele, semnate de H. Mihăescu, constituie un competent mijloc de apropiere a cititorului de opera istoricului Procopius.

B.G. KUZNEŢOV, *Evoluţia imaginii ştiinţifice a lumii*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1962, 356 p.

Scopul pe care şi l-a propus autorul lucrării este cercetarea, în lumina fizicii moderne, a evoluţiei principiilor ştiinţelor naturii. Analiza istorică, apreciază B.G. Kuznetov, are drept consecinţă stimularea şi înlesnirea cercetărilor actuale, o valoare euristică. Dezvoltarea viitoare a ştiinţei nu este în funcţie doar de starea ei în momentul de faţă, ci rezultă din sinteza şi din generalizarea „cvadridimensională" a ştiinţei în îndelungata ei dezvoltare istorică. Această concluzie, arată autorul, rezultă din caracterul radical al prefacerilor în domeniul ştiinţei, care sînt legate deseori de generalizarea cîte unui principiu existent în ea, de eliberarea lui de restricţiile impuse anterior sau de renunţarea la anumite principii, luate chiar şi în sensul cel mai general şi mai fundamental. Ceea ce caută în prezent ştiinţa fizicii sînt tocmai căi de sinteză pentru unele idei fundamentale care există de mult, încă din

perioada apariției imaginii științifice a lumii (de exemplu ideile activității, omogenității și continuității spațiului și timpului).

Dintre capitolele lucrării menționăm: *Geneza imaginii științifice a lumii*; *Atomistica lui Democrit, Epicur și Lucrețiu*; *Ideile lui Aristotel în domeniul studiului naturii*; *Ideile științifice ale elenismului, ale Romei și ale evului mediu*; *Ideile științifice ale Renașterii*; *Heliocentrismul, principiul inerției și teoria omogenității spațiului*; *Știința carteziană*; *Dinamismul și fundamentele mecanicii clasice*; *Școala newtoniană-lineană*; *Determinismul mecanicist al secolului al XVIII-lea*; *Principiul ireversibilității*: — *teoria evoluționistă a lui Darwin*; *Legea periodicității și atomistica actuală*; *Cîmpul și spațiul*; *Teoria relativității*; *Mecanica cuantică* ș.a.

Lucrarea se adresează unui cerc larg de cititori, interesînd prin varietatea și modul interesant de abordare a celor mai actuale probleme privind cunoașterea științifică a lumii.

DIN SUMARELE REVISTELOR STRĂINE

REVISTA „MAGYAR FILOZOFIAI SZEMLE", nr. 6/1962 și 1/1963

Numărul 6/1962 al revistei „Magyar Filozofiai Szemle" cuprinde următoarele articole :

SZABÓ ANDRÁS GYÖRGY, *Cu privire la înțelegerea materialist-dialectică a noțiunii de lege*

Autorul consideră că legea, ca determinare a esenței, este o unitate a legicului și a accidentalului, adică este o sinteză superioară a determinării. Cu cît este mai generală o lege, cu atît se mărește caracterul legic al ei și se micșorează natura sa accidentală, întîmplătoare, pentru că și acest din urmă aspect se dovedește a fi și el de natură legică. În continuarea analizei noțiunii de lege, autorul ajunge la distincția legilor cauzale și a celor stohastice. Această distincție se bazează pe faptul că, în vreme ce legilor cauzale le este inerentă unitatea indisolubilă, coexistența legicului și a întîmplătorului, în cazul legilor statistice *însăși legitatea* cuprinde în sinea ei întîmplătorul.

SZALAI SÁNDOR, *Considerații metodologice privitoare la unele probleme actuale ale cercetărilor speciale ale sociologiei marxiste (partea a II-a)*

În această parte a studiului sînt cercetate pe rînd toate condițiile de aplicabilitate ale procedeelor directe (observația și întrebarea) și indirecte (documentarea). Autorul consideră că, în cadrul cercetărilor sociologice concrete care se desfășoară pe poziția marxism-leninismului, *observației* trebuie să i se acorde primordialitatea față de procedeele verbale, deoarece în cazul acestora din urmă poate să apară un oarecare adaos subiectiv din cauza conștiinței celui întrebat.

FUKÁSZ GYÖRGY, *Apariția condițiilor rezolvării contradicției dintre munca intelectuală și cea fizică în R.P.U.*

Autorul analizează problema referitoare la semnificația schimbării caracterului muncii în socialism și influența acestei schimbări asupra dezvoltării legăturilor dintre munca fizică și intelectuală. Se arată felul în care progresul științei și al tehnicii în condițiile socialismului contribuie la apropierea muncii fizice și a celei intelectuale. Munca viitorului este acea muncă care sintetizează munca fizică ușoară cu munca intelectuală.

În încheiere articolul se ocupă cu unele probleme legate de mărirea timpului liber și de inițiativele care au apărut în acest sens în R.P.U.

SZABÓ GÁBOR, *Despre natura dual a particulelor „elementare"*

Autorul supune unei temeinice critici pozițiile idealist-subiective sau idealist-obiec-

tive adoptate de unii fizicieni și filozofi burghezi contemporani în problema naturii duale a microparticulelor. Natura duală a luminii și a microparticulelor, arată autorul, nu poate fi explicată științific decît de pe poziţiile materialismului dialectic, ale filozofiei, pentru care toate lucrurile conţin înăuntrul lor contradicţii.

Numărul 1/1963 al revistei „Magyar Filozofiai Szemle" cuprinde următoarele studii și articole :

JÓZSEF SZIGHETI, *Probleme ale cercetării filozofice*

Caracterul militant al filozofiei marxiste este condiţionat de faptul că ea nu se poate mulţumi cu critica poziţiilor idealiste, ci trebuie să răspundă în mod pozitiv la problemele care apar pe baza dezvoltării ştiinţifice și sociale a epocii, în primul rînd pe baza dezvoltării rapide a sistemului socialist mondial.

Dezvoltînd această idee, autorul arată trăsăturile principale ale cercetării filozofice materialist-dialectice, trăsături care sînt strîns legate și de faptul că marxismul este un sistem deschis, în sensul că el se dezvoltă pe baza noilor cuceriri ale ştiinţei ; totodată autorul subliniază partinitatea filozofiei marxist-leniniste, expresie a intereselor fundamentale ale clasei muncitoare, interese care capătă tot mai direct un caracter universal uman.

V. I. SVIDERSKI, *Programul P.C.U.S. și unele particularităţi ale dezvoltării care au loc în lumea obiectivă*

Analizînd Programul P.C.U.S., autorul articolului arată că în societăţile imperialiste actuale unele elemente se dezvoltă pe seama altora, și în primul rînd pe seama omului însuși, iar în comunism toate elementele societăţii ca un întreg se dezvoltă mai mult sau mai puţin egal, creîndu-se astfel posibilitatea desfășurării multilaterale a personalităţii omului.

I. GYARMATI și I. SÁNDOR, *Rolul axiomelor și al modelelor în cunoașterea fizică*

Articolul analizează cele mai importante rezultate obţinute prin aplicarea conștientă a metodei axiomatice și a modelelor în fizică.

Elaborarea teoriei axiomatice și a modelelor, subliniază autorii în concluzie, devine din ce în ce mai necesară în disciplinele fizice, pentru că acestea din urmă devin din ce în ce mai diferenţiate și mai abstracte.

SÁNDOR MADIORODI și JÓZSEF GOLDERIT, *Contribuţii la problema determinării calitative a moleculelor organice*

Sprijinindu-se pe realizările chimiei contemporane, autorii analizează amănunţit rolul factorilor care determină calitativ moleculele organice, interacţiunile nemijlocite ale atomilor care constituie structura lor interioară, precum și problemele legate de forma spaţială a moleculelor.

I. MÁRTON, IUDIT H. SAS și S. SIPOS, *Cercetarea unor probleme ale raportului reciproc dintre învăţămîntul școlar și relaţiile social-economice în 16 sate*

Autorii expun rezultatele la care au ajuns în urma efectuării unei cercetări sociologice concrete pe această temă. Ei arată efectele extrem de pozitive pe care le-a avut introducerea învăţămîntului de opt ani asupra ridicării nivelului cultural al tineretului la sate. Autorii atrag totodată atenţia asupra unor aspecte negative ale sistemului de învăţămînt actual.

MIKLOS JAKOB, *Cercetarea condițiilor de învățămînt într-o școală elementară pentru oamenii muncii*

Articolul de față este consacrat rezultatelor cercetării efectuate într-o școală elementară pentru oamenii muncii din orașul Budapesta. Scopul cercetării era dezvăluirea factorilor sociali care contribuie la succesul instruirii oamenilor maturi sau îl împiedică.

Metodele de cercetare erau următoarele: a) ancheta scrisă; b) convorbirile colective și individuale cu elevii; c) studierea lucrărilor scrise ale elevilor; d) studierea documentelor școlare.

Pe baza datelor cercetării, autorul a tras cîteva concluzii pentru munca pedagogică în viitor.

D. SLEISKA, *Despre metodele aplicate în cercetarea sociologică și prelucrarea rezultatelor cercetărilor*

În ce mod poate contribui cercetarea sociologică la cunoașterea legilor dezvoltării relațiilor sociale? Aceasta este problema centrală a articolului. Autorul consideră că prima premisă a cunoașterii, care corespunde cu linia logică a dezvoltării, este comparația dintre tipurile fundamentale ale dezvoltării.

În continuare autorul se ocupă cu stabilirea criteriilor și principiilor acestei comparări.

REVISTA „DEUTSCHE ZEITSCHRIFT FÜR PHILOSOPHIE", nr. 10 — 12/1962 și 1 — 2/1963

Numărul 10/1962 al revistei „Deutsche Zeitschrift für Philosophie" cuprinde, între altele, următoarele articole:

W. LOBODA, *Despre experiență ca formă a cunoașterii*

Autorul consideră că noțiunea de experiență senzorială, așa cum este folosită în literatura marxistă, este insuficientă pentru a cuprinde esența experienței umane. După părerea sa, cunoașterea prin experiență este un prim rezultat general al cunoașterii raționale și reflectă generalul care există în individualul manifestărilor esenței. Cunoașterea prin experiență cuprinde nu numai cunoștințe asupra obiectului practicii, ci și asupra modului în care se desfășoară practica, precum și asupra rezultatelor practicii.

H. METZLER, *Considerații asupra unei analize gnoseologice a metodei Mitrofanov*

În lucrare se analizează procesul formării părții unui complex în metoda Mitrofanov și sintetizarea părților în grupe. Autorul arată în concluzie că, pentru a se putea ridica la un nivel superior munca intelectuală, este necesar să se urmărească îmbunătățirile în producția materială.

G. KLAUS u. W. SEGETH, *Semiotica și teoria materialistă a reflectării*

Autorii atrag atenția asupra necesității de a elabora o semiotică materialist-dialectică ca parte componentă a teoriei cunoașterii. Articolul se oprește asupra unor noțiuni fundamentale ale semioticii și asupra folosirii lor în diferite domenii ale științei. Semiotica este definită ca teoria generală a semnelor lingvistice și a raporturilor lor cu gîndirea, cu realitatea obiectivă și cu omul. Sînt de asemenea definite și disciplinele particulare ale semioticii.

K. RICHTER u. H. LAIKO (*Asupra definirii obiectului chimiei*)

Autorii cercetează specificul mișcării chimice a materiei și încearcă să dea o definiție a obiectului chimiei. Problema centrală în această încercare este determinarea specificului chimiei în raport cu fizica.

E. THOMAS, *Despre unele probleme metodologice ale muncii cu modelele de ferment*

Autorul arată necesitatea și utilitatea folosirii dialecticii materialiste pentru rezolvarea problemelor complicate ale cercetării actuale a modelelor de ferment.

În acest număr sînt cuprinse, de asemenea, articolul *Asupra rolului condițiilor pentru acțiunea legilor obiective* de G. Kröber, precum și continuarea discuției asupra raportului dintre teorie și practică (inițiată în nr. 11/1961) prin articolul semnat de H. Ley.

Numărul 11/1962 al revistei „Deutsche Zeitschrift für Philosophie" publică, printre altele, următoarele articole :

D. BERGNER, *O moștenire națională vie. Asupra cinstirii lui Fichte în Republica Democrată Germană*

Autorul cercetează unele aspecte esențiale ale valorificării moștenirii filozofiei clasice, în general, și a moștenirii lui Fichte, în special.

H. SCHUFBAUER, *Despre problema educație și societate în Cuvîntarea către națiunea germană*

Autorul cercetează însemnătatea care a avut-o lucrarea lui Fichte pentru elaborarea unei educații naționale burgheze progresiste în Germania.

D. ULLE, *Lupta teoretică filozofică a lui Karl Liebknecht împotriva ideologiei militariste*

Autorul expune aspectele teoretice principale ale luptei lui Karl Liebknecht împotriva ideologiei militariste, subliniind însemnătatea lor pentru lupta actuală a poporului german împotriva militarismului vest-german.

P. POPOFF, *Asupra esenței și particularităților normativismului juridic modern*

Autorul analizează rădăcinile de clasă și gnoseologice ale normativismului juridic și arată că această concepție constituie o parte constitutivă esențială a ideologiei militante imperialiste.

În acest număr sînt publicate de asemenea articolele : H. Beyer, *Anticomunismul — arma ideologică politică a imperialismului german* ; A. Joja, *Asupra caracterului bivalent al principiului identității*, precum și intervenția lui M. N. Rutkievici la discuția pe tema raporturilor dintre teorie și practică.

În numărul 12/1962 al revistei „Deutsche Zeitschrift für Philosophie" sînt publicate, printre altele, trei materiale referitoare la conciliul al II-lea al Vaticanului.

W. HEISE, *„Mater et magistra" — un document al crizei generale a imperialismului*

Pornind de la enciclica „Mater et magistra" publicată în legătură cu pregătirea conciliului al II-lea al Vaticanului, autorul arată felul în care se reflectă contradicțiile imperialismului în rîndurile ierarhiei catolice. El scoate de asemenea în evidență criza profundă prin care trece biserica catolică în epoca noastră, epoca ascuțirii crizei generale a capitalismului.

H. SCHMELZER u. H. SCHWARZ, *Criza catolicismului și sociologia și statistica clericală*

Bazîndu-se pe un bogat material al sociologiei și statisticii clericale, autorii arată manifestările principale ale crizei catolicismului politic. Cauzele acestei crize trebuie căutate mai ales în schimbările evoluționare petrecute în epoca noastră.

O. KLOHR, *Curente de opoziție în catolicismul contemporan*

Autorul tratează această temă luînd între altele, ca exemplu, cazul naturalistului iezuit Teilhard de Chardin, care din cauza concepțiilor sale științifice a fost supus unor represiuni din partea clerului catolic.

Autorul arată cum influența pe care o exercită știința asupra unor naturaliști catolici are ca rezultat ascuțirea contradicțiilor interne ale catolicismului.

Același număr mai conține următoarele articole :

W. R. BEYER, *Domnul Heidegger și problema păcii*

Analizînd atitudinea lui Heidegger în problema războiului și a păcii, autorul arată că în esență poziția sa ostilă păcii este determinată de faptul că el este un filozof al vechiului și noului fascism ; H. Vogel, *Științele naturii, politica și istoria. Asupra concepțiilor filozofice și politice actuale ale lui M. Born* ; H. Metzler, *Părintele Wetter luptă cu arme tocite.*

Numărul 1/1961 conține, printre altele, următoarele materiale :

R. THIEL, *Zur Einführung mathematischer Begriffe in Gesellschaftswissenschaften (Asupra introducerii unor noțiuni matematice în științele sociale)*

Autorul cercetează unele aspecte gnoseologice ale acestei teme. El atrage atenția asupra necesității de a cerceta în mod principial și pe plan concret dacă și în ce măsură noțiunile matematice pot fi folosite în științele sociale.

H. KALLABIS, *Cu privire la dialectica formării conștiinței socialiste și unele probleme ale cercetării*

Autorul se ocupă cu unele probleme metodologice ale cercetării procesului de formare a conștiinței socialiste. Un loc important ocupă în articol, dialectica generalului, particularului și individualului în dezvoltarea ideologică a individului.

W. PFOH, *Domnul Eichler și istoria social-democrației germane*

Autorul supune unei critici temeinice broșura lui Eichler, *100 de ani de la înființarea Partidului Socialist din Germania*, publicată cu prilejul congresului acestui partid care a avut loc anul trecut. Autorul arată în concluzie că politica imperialistă actuală a elementelor de extremă dreaptă din conducerea Partidului Socialist din Germania are profunde rădăcini în social-șovinismul și anticomunismul tradițional.

Același număr al revistei mai cuprinde articolul lui G. Stiehler, *Aspecte filozofice ale metodologiei activității sociale de conducere*, precum și alte materiale (comunicări, recenzii etc.).

Numărul 2/1963 al revistei, „Deutsche Zeitschrift für Philosophie" conține, printre altele, următoarele articole :

A. GRÜTTNER, *Cu privire la raportul dintre concepția despre lume a epocii noastre și științele naturii*

Autorul arată necesitatea de a stabili o strînsă colaborare între științele naturii și științele sociale, între oamenii de știință și filozofi pe baza concepției marxiste despre lume.

Această colaborare este cu atît mai necesară, se subliniază în concluzie, cu cît există

o legătură indisolubilă între ştiinţele naturii şi filozofie.

H. HÖRZ, *Despre raportul dintre cauzalitate şi determinism*

După o analiză a punctelor de vedere existente în această problemă, autorul îşi fixează propria sa poziţie. El consideră că materialismul dialectic nu se limitează numai la recunoaşterea cauzalităţii ca formă fundamentală a conexiunii obiective, ci cercetează şi sistemul relaţiilor cauzale şi descoperă noi tipuri de relaţii.

H. ROCHHAUSEN u. G. LUDWIG, *Unele probleme filozofice ale geneticii moderne*

Autorii fundamentează teza că teoriile ştiinţifice care reflectă unele laturi particulare ale realităţii obiective pot fi interpretate atît materialist, cît şi idealist.

În lumina acestei teze, ei analizează principalele teorii existente în problema eredităţii, combătînd pe cele idealiste.

Acelaşi număr mai cuprinde articolele: L. Läsker, *Este oare mecanicistă biologia modernă?* A. Polikarov, *Asupra problemei termodinamicii universului*, precum şi două comunicări referitoare la unele cercetări sociologice concrete efectuate în R.D.G.

BULETIN BIBLIOGRAFIC

V. I. LENIN *Opere complete*, vol. 14, Bucureşti, Edit. politică, 1963, 600 p.

M. V. ALPATOV, *Istoria artei*, vol. I, Bucureşti, Edit. Meridiane, 1962, 422 p.

* * * *Arhitectura renaşterii în Transilvania*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1963, 252 p.

M. CERNEA, *Concepţia despre lume a partidului marxist-leninist*, Bucureşti, Edit. politică, 1963, 120 p.

E. FISCHBEIN, *Conceptele figurale*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1963, 475 p.

I. IANOŞI, *Romanul monumental şi secolul XX*, Bucureşti, Edit. pentru literatură, 1963, 478 p.

M.P. KOROBEINIKOV, *Noţiuni de psihologie*, Bucureşti, Edit. militară, 1963, 148 p.

N. MINEI, *Un falit moral — capitalismul*, Bucureşti, Edit. politică, 1963, 95 p.

* * * *1962 — un an de noi şi importante realizări*, Bucureşti, Edit. politică, 1963, 48 p.

EUGEN PHOEBUS, *O contribuţie la cauza păcii — Înţelegerile regionale*, Bucureşti, Edit. politică, 1963, 72 p.

A. F. SIŞKIN, *Bazele eticii marxiste*, Bucureşti, Edit. politică, 1963, 494 p.

S. WSEHSVEATSKI şi V. KAZIUTINSKI, *Naşterea lumilor*, Bucureşti, Edit. politică, 1963, 176 p.

А. Д. ВИСЛОБОКОВ, *Марксистская диалектика и современный механицизм*, Изд. В.П.Ш. и А.О.Н. при Ц.К. КПСС, Москва, 1962, 238 стр. (A.D. VISLOBOKOV, *Dialectica marxistă şi mecanicismul contemporan*, Edit. Şcolii superioare de partid şi a Acad. de ştiinţe sociale de pe lîngă C.C. al P.C.U.S., Moscova, 1962, 238 p.)

Г. Г. ГАБРИАЛЬЯН, *Противоречия социалистического общества и пути их преодоления*, Изд. Ерев. гос. унив. Ереван, 1962, 272 стр. (G.G. GABRIALEAN, *Contradicţiile societăţii socialiste şi căile depăşirii lor*, Edit. Universităţii de stat din Erevan, Erevan, 1962, 272 p.)

В. Е. ДАВИДОВИЧ, *Общество и личность*, Гос. Изд. „Высшая Школа", Москва, 1962, 51 стр. (V. E. DAVIDOVICI, *Societate şi personalitate*, Edit. de stat, „Şcoala superioară", Moscova, 1962, 51 p).

* * * *История эстетики*, том. I, Изд. Акад. худож. СССР, Москва, 1962, 622 стр. (*Istoria esteticii*, vol. I, Edit. Acad. de artă a U.R.S.S., Moscova, 1962, 622 p.)

А. ЛЕОНТЬЕВ, *О ленинских „Тетрадях по империализму"*. Изд. социально-эконом. литер., Москва, 1962, 207 стр. (A. LEONTIEV, *Cu privire la „Caietele despre imperialism" ale lui Lenin*, Edit. pentru literatură social-economică, Moscova, 1962, 207 p.)

А. П. ЛЯПИН, *Общественный труд и коммунизм*, Изд. социально-эконом. литер., Москва, 1962, 159 стр. (A.P. LEAPIN, *Munca socială şi comunismul*, Edit. pentru literatură social-economică, Moscova, 1962, 159 p.)

Ю. П. МИХАЛЕНКО, *Философия Д. Юма — теоретическая основа английского позитивизма XX века*, Изд. Акад. Наук СССР, Москва, 1962, 150 стр. (I.P. MIHALENCO, *Filozofia lui D. Hume — baza teoretică a pozitivismului englez din secol XX-lea*, Edit. Acad. de ştiinţe a U.R.S.S., Moscova, 1962, 150 p.)

Н. Н. НАЗАРОВ, *Производственный эксперимент и его роль в познании*. Изд. социально-эконом. литер., Москва, 1962, 134 стр. (N.N. NAZAROV, *Experimentul de producţie şi rolul lui în cunoaştere*, Edit. pentru literatură social-economică, Moscova, 1962, 134 p.)

В. М. ПОДОСЕТНИК, *Путь человечества к коммунизму*, Изд. В.П.Ш. и АОН при Ц.К. КПСС, Москва, 1962, 72 стр. (V.M. PODOSETNIC, *Calea omenirii spre comunism*, Edit. Şcolii superioare de partid şi a Acad. de ştiinţe sociale de pe lîngă C.C. al P.C.U.S., Moscova, 1962, 72 p.)

* * * *Современные религиозно-философские течения в капиталистических странах*. Изд. Акад. Наук СССР, Москва, 1962, 262 стр. (*Curentele religioase filozofice contemporane în ţările capitaliste*, Edit. Acad. de ştiinţe a U.R.S.S., Moscova, 1962, 262 p.)

С. УТКИН, *Очерки по марксистско-ленинской этике*, Изд. социально-эконом. литер., Москва, 1962, 422 стр. (S. UTKIN, *Studii de etică marxist-leninistă*, Edit. pentru literatură social-economică, Moscova, 1962, 422 p.)

Л. Я. ЯКОВЛЕВА, *Критика лейбористской апологии современного буржуазного государства*, Гос. изд. юрид. литературы, Москва, 1962, 108 стр. (*Critica apologiei laburiste a statului burghez contemporan*, Edit. de stat pentru literatură juridică, Moscova, 1962, 108 p.)

BIBLIOTECA CENTRALA
SIBIU

D

ERATĂ

Pag.	Rîndul:	În loc de:	Se va citi:	Din vina:
602	2 de sus	străzi	stări	autorului
656	7—8 de jos	*raţională*	*relaţională*	„
661	2 de jos	Кариан	Кариап	editurii
662	1 de sus	paradoxale	paradoxurilor	autorului
672	8 „ „	ale ierarhiei	de ierarhia	„
701	15 „ „	НАРОДОВ	НАРОДОВ.	tipografiei
764	2 de jos	850	508	editurii
766	8 „ „	evoluţie	revoluţie	autorului
810	2 „ „ (col. a 2-a)	evoluţionare	revoluţionare	tipografiei

„Cercetări filozofice", nr. 3/1963 c. 3788

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R.P.R.

FILOZOFIE

ATH. JOJA, *Studii de logică*, vol. I, 1960, 392 p., 26,20 lei.

* * * *Dialectica cunoașterii științifice*, 336 p., 10,90 lei.

* * * *Dezvoltarea conștiinței socialiste în Republica Populară Romînă. Contribuții la cercetarea problemei*, 619 p., 15,40 lei.

* * * *Études d'histoire et de philosophie des sciences*, 311 p., 23,10 lei.

* * * *The Rumanian Journal of Sociology*, 279 p., 22,10 lei.

G.W.F. HEGEL, *Enciclopedia științelor filozofice. Partea I-Logica*. Traducere de D.D.Roșca, Virgil Bogdan, Constantin Floru și Radu Stoichiță, 375 p., 19,30 lei.

ECONOMIE

* * * *Studii de economie socialistă*, 331 p., 13,10 lei.

* * * *Studii privind istoria economică a Romîniei*, vol. I, 341 p., 12,70 lei.

DAVID RICARDO, *Opere alese*, vol. II. Traducere de Ștefan I. Dumitrescu, 336 p., 24,40 lei.

ADAM SMITH, *Avuția națiunilor, Cercetare asupra naturii și cauzelor ei*, vol. I. Traducere de Al. Hallunga, VIII + 344 p. + 1 pl., 25,90 lei.

PSIHOLOGIE

TATIANA SLAMA-CAZACU, *Dialogul la copii*, 168 p., 5,65 lei.

Sub. red. AL. ROȘCA, *Tratat de psihologie experimentală*, 652 p., 25,40 lei.

E. FISCHBEIN, *Conceptele figurale, Cercetări teoretice și experimentale asupra naturii entităților geometrice și a evoluției lor în ontogeneză*, 476 p., 16,30 lei.

P. POPESCU-NEVEANU, *Tipurile de activitate nervoasă superioară la om*, 447 p. + 3 pl., 22,80 lei.

* * * *Culegere de studii de psihologie*, vol. IV, 363 p. + 3 pl., 17,90 lei.

ȘTIINȚE JURIDICE

TRAIAN IONAȘCU și EUGEN BARASCH, *Teoria și practica litigiilor precontractuale*, 412 p., 18,80 lei.

NICOLAE DAȘCOVICI, MIHAIL GHELMEGEANU, AL. BOLINTINEANU, *O.N.U. — organizare și funcționare*, 507 p., 25,60 lei.

ANITA NASCHITZ și INNA FODOR, *Rolul practicii judiciare în formarea și perfecționarea normelor dreptului socialist*, 303 p., 11,20 lei.

VINTILĂ DONGOROZ și COLAB. *Modificările aduse Codului penal și Codului de procedură penală prin actele normative din 1956—1960*, 600 p., 23, 50 lei.

* * * *Îndreptarea legii. 1652* „Adunarea izvoarelor vechiului drept romînesc scris VII", 1051 p., 4,50 lei.

ÎNTREPRINDEREA
POLIGRAFICĂ
„INFORMAȚIA"
BUCUREȘTI
c. 2474

Lei 6.—